

પોશક

ભાગ

૨

પ્રકાશક

દિવ્ય દર્શન ટ્રસ્ટ

૩૯, કલિકુંડ સોસાયટી, ઘોળકા,

જિ. અમદાવાદ, પીન-૩૮૭૮૧૦

સૂરિપુરંદર શ્રીહરિભદ્રસૂરીશ્વરચિત
મહોપાધ્યાય-યશોવિજયગણીકૃત યોગદીપિકાવ્યાખ્યાવિભૂષિત
મુનિયશોવિજયરચિત કલ્યાણકંદલી ટીકા-રતિદાયિનીવ્યાખ્યા અલંકૃત

ષોડશક પ્રકરણ

(ભાગ-૨)

❖ દિવ્યાશિષ ❖

સ્વ. વર્ધમાનતપોનિધિ સંઘહિતચિંતક શિબિરપ્રણેતા ન્યાયવિશારદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય
ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજ

❖ કૃપાદષ્ટિ ❖

સિદ્ધાંતદિવાકર ગીતાર્થમૂર્ધન્ય ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય
જયઘોષસૂરીશ્વરજી મહારાજ

❖ કલ્યાણકંદલી ટીકા + રતિદાયિની વ્યાખ્યા + સંપાદન કર્તા ❖
પદ્મમણિતીર્થોદ્ધારક પંચાસપ્રવર શ્રી વિશ્વકલ્યાણવિજયજી મ.સા.ના શિષ્ય
મુનિશ્રી યશોવિજયજી

❖ પ્રકાશક ❖

દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ

૩૯, કલિફુંડ સોસાયટી, ઘોળકા,
જી. અમદાવાદ. પીન-૩૮૭૮૧૦.

❖ પ્રાપ્તિસ્થાન ❖

(૧) પ્રકાશક

(૨) શ્રી ધર્મનાથ જૈન સંઘ જૈનનગર

જૈન આરાધના ભવન, ન્યુ શારદા મંદિર રોડ,
જૈનનગર, પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭

✽ મુખ્ય સંશોધકો ✽

- ✽ પૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય જગત્ચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ
- ✽ પૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય પ્રધુમ્નસૂરીશ્વરજી મહારાજ
- ✽ પૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય કુલચંદ્રસૂરીશ્વરજી
- ✽ પૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય જયસુંદરસૂરીશ્વરજી
- ✽ પૂજ્ય પંચ્યાસપ્રવરશ્રી પુણ્યરત્નવિજયજી મહારાજ
- ✽ પૂજ્ય પંચ્યાસપ્રવરશ્રી યશોરત્નવિજયજી મહારાજ
- ✽ પૂજ્ય પંચ્યાસપ્રવરશ્રી અજીતશોખરવિજયજી મહારાજ
- ✽ પૂજ્ય ગણિવર્યશ્રી કલ્યાણબોધિવિજયજી મહારાજ
- ✽ પૂજ્ય ગણિવર્યશ્રી મુક્તિવલ્લભવિજયજી મહારાજ
- ✽ પૂજ્ય મુનિરાજશ્રી હૃદયવલ્લભવિજયજી મહારાજ

બીજી આવૃત્તિ

નકલ
વિ.સં. ૨૦૫૭
મૂલ્ય રૂ. ૧૦૦

મુદ્રક
શ્રી પાર્શ્વ કોમ્પ્યુટર્સ
૫૮, પટેલ સોસાયટી, જવાહરપોલ,
મણિનગર, અમદાવાદ-૮.
ફોન : ૫૪૭૦૫૭૮

✽ કલ્યાણકાઠી ત્રિપટી ✽

છેલ્લા જેવી નિંદા

મેળવવા જેવા સમુદાય

કેળવવા જેવો ગુણાનુશાગ

	દ્વિતીય ભાગ પરિચય	પૃષ્ઠ
૧	પ્રકાશકીય નિવેદન	૩
૨	વિદ્વાન સંઘનીઓના ઉદ્દગાર	૪
૩	સંશોધકીય વક્તવ્ય	૫
૪	ટીકાકારના બે શબ્દ	૬
૫	વિષયમાર્ગદર્શિકા	૭
૬	૯ થી ૧૬ ષોડશક-વ્યાખ્યા	૨૦૭-૩૭૭
૭	પરિશિષ્ટ ૧ થી ૮	૩૭૮

સર્વહક્ક પ્રકાશકને સ્વાધીન છે.

પ્રકાશકીય નિવેદન

સકળ શ્રીસંઘના કરકમલમાં ષોડશક પ્રકરણના બન્ને ભાગની બીજી આવૃત્તિ પ્રકાશિત કરતાં અમે આનંદની લાગણી અનુભવીએ છીએ.

સૂરિપુરંદર શ્રી હરિભદ્રસૂરિવિરચિત ષોડશક પ્રકરણ ઉપર મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજી મહારાજે રચેલ યોગદીપિકાવૃત્તિ અને તેના ઉપર મુનિશ્રી યશોવિજયજીએ રચેલ કલ્યાણાર્કંદલી ટીકા તથા રતિદાયિની ગુજરાતી વ્યાખ્યાથી યુક્ત પ્રસ્તુત ગ્રન્થરત્નના દ્વિતીય ભાગમાં પૂજ, સદ્નુષ્ઠાન, જ્ઞાન, દીક્ષા, ધ્યાન વગેરે અનેક વિષયોની વિશદ છણાવટ કરવામાં આવી છે.

પૂજ્યપાદ વર્ધમાનતપોનિધિ ન્યાયવિશારદ સંઘઠિતચિંતક સ્વ. ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મ.સા.ની દિવ્યકૃપાથી અને પરમપૂજ્ય સિદ્ધાન્તદિવાકર શાસનપ્રભાવક આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય જયઘોષસૂરીશ્વરજી મ.સા.ની પાવન પ્રેરણાથી અમારા ટ્રસ્ટને શાસ્ત્રીય પ્રકાશનોનો અપૂર્વ લાભ મળે છે. તે બદલ અમે ગૌરવ અનુભવીએ છીએ. શ્રી અંધેરી ગુજરાતી જૈન સંઘ - મુંબઈ દ્વારા પ્રકાશિત થયેલ આ ગ્રંથની પ્રથમ આવૃત્તિ ખલાસ થતાં દ્વિતીય આવૃત્તિ પ્રકાશિત કરવાની અમને સંમતિ આપવા બદલ શ્રી અંધેરી ગુજરાતી જૈન સંઘનો અમે આભાર માનીએ છે. ષોડશક પ્રકરણ ભાગ-૧ અને ભાગ-૨ બન્નેની દ્વિતીય આવૃત્તિ એકીસાથે પ્રકાશિત કરવાનો અમૂલ્ય લાભ અમારા દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટને મળેલ છે તેનો અમને અત્યંત હર્ષ છે. પૂજ્યોની કૃપાથી-પ્રેરણાથી આવા શાસ્ત્રીય પ્રકાશનો દ્વારા શ્રુતભક્તિનો લાભ અમને મળતો રહે તેવી પરમાત્માને પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

પ્રાન્તે, અધિકૃત વાચકવર્ગ પ્રસ્તુત પ્રકાશનના માધ્યમથી મુક્તિમાર્ગે ઝડપથી આગળ વધે એ જ એક મંગલકામના.

દ્વિ.આ.સુ.૧

વિ.સં.૨૦૫૭

દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ વતી,

કુમારપાળ વિ. શાહ

સંપૂર્ણ આર્થિક સહયોગદાતા

શ્રી ધર્મનાથ પો. હે. જૈનનગર સંઘ-પાલડી,

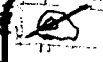
અમદાવાદ-૭,

આ પુસ્તક જ્ઞાનદ્રવ્ય દ્વારા પ્રકાશિત કરવામાં આવેલ હોવાથી

ગૃહસ્થોએ જ્ઞાનખાતામાં રકમ ભરીને પોતાની માલિકીમાં રાખવું.

મુનિ યશોવિજયના સાહિત્ય માટે પર્તમાનકાલીન વિદ્વાન સંયમીઓના ઉદ્ગાર

શાસનસમ્રાટ પ.પૂ. નેમિસૂરીશ્વરજીના સમુદાયના પરમપૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય હેમચંદ્રસૂરિજી મ.નો અભિપ્રાય

સુંશ્રાવક શા. કુમારપાળભાઈ જોગ ધર્મલાલ,

તમે મોકલેલ સ્યાદાદરહસ્ય (મધ્યમ) ગ્રંથ મળેલ છે. જ્યલતા (સંસ્કૃત) તથા રમણીયા (હિન્દી) વૃત્તિથી અલંકૃત આ ગ્રંથને જોતાંની સાથે જ એની પાછળનો કર્તાનો ભગીરથ પુરુષાર્થ જાગૃદાઈ આવતાં વાર નથી લાગતી. આજે જ્યારે પ્રાયઃ બધાની પ્રવૃત્તિ ગુજરાતી ભાષાના પુસ્તકો લખવા/છપાવવા પાછળ જ હોય છે ત્યારે આવી સંસ્કૃત ટીકા રચવાનું તેઓએ કરેલું આ કાર્ય ખરેખર ઘણું જ અનુમોદનીય છે. આ કાર્ય માટે તેઓ સૌ વિદ્વાનોના અચૂક અભિનંદનના અધિકારી બન્યા છે.

પૂજ્યપાદ પ્રદ્યુમ્નસૂરિજી મ.નો અભિપ્રાય

વિદ્વત્જનવહ્નભ મુનિગણશાણગાર

શ્રી યશોવિજયજી મ.

તમો તો ભાઈ કમાલ કરી. ભાષારહસ્ય સંપાદિત કર્યું. વિવરાણ લખ્યું. અનુવાદ કર્યો. પ્રકાશિત પણ કર્યું અને આ બધું માત્ર સાત વર્ષના પર્યાયમાં ! ખૂબ ખૂબ ધન્યવાદ. જીવતાં રહો અને શાસનનો જ્યજ્યકાર કરતા રહો. શાસન આવા જ જ્ઞાનપ્રેમી જ્ઞાનમાર્ગી પુરુષોથી હજુ ૨૧ હજાર વર્ષ ટકવાનું છે. નામ તેવું જીવન બની રહેશે તેમાં શંકા નથી.

વર્ધમાનતપની ૧૦૦ ઓળીના સમારોધક પરમપૂજ્ય પંચ્યાસપ્રવર વિમલસેનવિજયજી મ.નો અભિપ્રાય

સ્વોપજ્ઞટીકાયુત ભાષારહસ્ય ગ્રંથ પર 'મોક્ષરત્ના' ટીકા તથા 'કુસુમામોદા' હિન્દી વિવેચન તૈયાર કરી જિજ્ઞાસુઓ, કે જે સંસ્કૃતવાંચન નથી કરી શકતા, જેઓ નવ્યન્યાયના વિષયમાં ચંચુપાત નથી કરી શકતા, તેઓ ઉપર એક મહાન ઉપકાર કર્યો છે. આ કાર્ય પાછળ તમારી ધગશ-મહેનત દાદ માગે તેવી છે. અને તેની ખૂબ ખૂબ અનુમોદના થાય છે. પૂ.ઉપાધ્યાયજી મહારાજના ગ્રંથો પર સંસ્કૃત ટીકા-હિન્દી ટીકા કરી પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજના ગ્રંથો લોકભોગ્ય બને તે માટેના તમારા પ્રયાસો અત્યંત પ્રશંસનીય છે.

સંશોધકીય વક્તવ્ય

सुस्वागतम् ! पधारो ! ग्रन्थराज !

આત્મતત્ત્વની ગવેષણા કરતા સાધકને, ભિન્ન ભિન્ન સાધનાપદ્ધતિની અડાબીડ અટવીમાં અટવાતા સાધકને સ્પષ્ટ માર્ગદર્શન કરાવે તે દીપક સમા ગ્રન્થોને શાસ્ત્ર કહેવામાં આવે છે. આવા શાસ્ત્રોની યાદીમાં ષોડશકનું સ્થાન સ્લેજ સ્લેજ આવે છે.

સોળ વિષયને ઊંડાણથી અને વિસ્તરથી નિશ્ચિત સોળ-સોળ શ્લોક સંખ્યામાં નિરૂપવાનો અહીં ગ્રન્થકાર પરમર્ષિનો ઉપક્રમ છે. એક પણ અનાવશ્યક અક્ષર ન મળે અને જે અક્ષર કે શબ્દ અહીં મળે છે તે પોતાની અર્થ સમાવવાની લૌકિક શક્તિને અતિક્રમીને વિશાળ અર્થ સાથે આપણને મળે છે.

પુરાણા ઋષિઓની એક શીખ છે કે 'નાનુધ્યાયાત્ બહૂન્ શબ્દાન્, વાચો વિગ્લાપનં હિ તત્' શબ્દો બહુ ન ધ્યાવવા પણ તેના અર્થોને ખૂબ ધ્યાને કરીને ધ્યાવવા. શબ્દ કે શબ્દસમૂહની અર્થરચાયામાં શબ્દના ઉપરના કોચલાને ભેદી ભીતરમાં જે પ્રવેશ થાય તો અર્થનો ખજાનો ખુલ્લો થઈ જાય. અહીં ષોડશકના શબ્દો અર્થઘન છે. અધિકારપૂર્ણ રીતે તેની રજુઆત થઈ છે. આ ગ્રન્થની સૌથી મોટી વિશેષતા તો એ છે કે અહીં નિરૂપિત વિષયો તમને અન્યત્ર ક્યાંય નહિ મળે. એનું કારણ એ સમજાય છે કે પૂજ્યપાદ હરિભદ્રાચાર્ય મહારાજે કાળબળથી લુપ્તપ્રાયઃ થઈ રહેલાં 'પૂર્વ'ના ગ્રન્થોમાંથી ઘણાં ઘણાં પદાર્થો પોતાના ગ્રન્થોમાં સંક્ષેપ-વિસ્તાર શૈલીમાં ગૂંથી લીધા છે.

પૂજ્યપાદ અભયદેવસૂરીશ્વરજી મહારાજે પંચાશક શાસ્ત્રના વિવરણની પ્રસ્તાવનામાં શ્રીહરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજને 'પદ્મોચનઃ' કહ્યા છે એ આ અર્થમાં છે. અને જે અન્યત્ર નથી મળતા અને અહીં મળે છે તેવા વિષયો દા.ત. પાંચ આશય વિચાર (પ્રણિધાન, પ્રવૃત્તિ, વિઘ્નજય, સિદ્ધિ અને વિનિયોગ), જ્ઞાનના ત્રણ પ્રકાર શ્રુત-ચિન્તા અને ભાવના. એ જ રીતે ઉપકાર, અપકાર, વિપાક, વચન અને સ્વભાવ - આ પાંચ રીતે ક્ષમા આદિ દશ પ્રકારના યતિધર્મની વિચારણા, દેશના કયા જીવો સમક્ષ કેવી આપવી ? શ્રોતાઓના બાલ, મધ્યમ અને પંડિત એવા પ્રકારો, જિનમંદિર બંધાવવાની વિધિ - આ બધું તો છે જ. સાથે સાથે 'તત્રાપિ ન ચ દ્વેષઃ કાર્યઃ વિષયસ્તુ યત્નતો મૃગ્યઃ' આવી જે હિત શીખામણ મળે છે તે સ્યાદ્રાદમાર્ગીને ખૂબ ઉપયોગી છે.

અહીં પ્રરૂપેલા વિષયોને પોતાના ગ્રન્થોમાં સુપેરે જે કોઈએ નિયોજિત કર્યા હોય તો તે પૂજ્યપાદ ઉપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજી મહારાજે. આ બધી જ વાતોને ખૂબ સારી રીતે સમજી, વિચારી તેના આશય, તાત્પર્યને-મર્મને તલસ્પર્શી રીતે પોતાની પ્રજ્ઞામાં એકરસ કરીને પોતાના રચેલા ગ્રન્થોમાં તેને ગૂંથી આપણાં સુધી પહોંચાડ્યા છે. ગુજરાતીરાસ કૃતિ શ્રીપાળરાસના ચોથા ખંડમાં આ ગ્રંથના ભાવો ભરી દીધાં છે. ઉપકાર, અપકાર, વગેરે માત્ર ક્ષમાધર્મ સાથે જ નથી વિચારવાના. અહીં ક્ષમા તો ઉપલક્ષણ છે. માટે તેને ક્ષમા આદિ દશે યતિધર્મ સાથે જોડીને વિચારવાનાં છે.

આવા દુર્બોધ ગ્રન્થ ઉપર એક વિસ્તૃત સરળ-સુગમ વિવરણની આવશ્યકતા હતી જ. તેની પૂર્તિ વિદ્વદ્વર્ચ તપસ્વી મુનિરાજશ્રી યશોવિજયજી મહારાજ દ્વારા થઈ છે તે ઘણા આનંદનો વિષય છે. આવા ગંભીર વિષયો પઠન, પાઠનમાં ફરીથી દાખલ જરૂરી બન્યા છે. એવા સંયોગોમાં આવા પ્રયાસને આવકારતાં હૃદયમાં ખૂબ ખૂબ હર્ષની લાગણી અનુભવાય છે. ધન્યવાદ આપવાનું મન થઈ આવે છે; કારણ પૂજ્યપાદ હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજના ગ્રન્થ ઉપર કલમ ચલાવવા માટે ગુરૂકૃપા, શાસ્ત્રકૃપા અને ગ્રન્થકારકૃપા જોઈતી હોય છે. આવી કૃપાને પાત્ર બનેલા મુનિશ્રીના હાથે હજી આવા ઘણાં ગ્રન્થો આપણને સાંપડશે તેવી આશા રાખવી ગમે છે. તેઓના પરિશ્રમને બહોળો અભ્યાસરસિક વિદ્વત્સમુદાય સફળ બનાવે તે જ એક શુભેચ્છા.

આ. પ્રદ્યુમ્નસૂરિ.

અનાવલ. જિ. સુરત. જેઠ સુદ-૧૧, વિ.સં. ૨૦૫૨

ટીકાકારના-વ્યાખ્યાકારના બે શબ્દ

પરમ તારક તીર્થાધિપતિ શ્રમાણ ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ ૨૫૦૦ વર્ષ પૂર્વે વહાવેલી જ્ઞાનગંગાનો, ગાગધર ભગવંતોએ વહેતી મૂકેલી દ્વાદશાંગી-યમુનાનો અને ભવભીરૂ બહુશ્રુત સંવિગ્ન પૂર્વાચાર્યોએ પ્રગટ કરેલ શાસ્ત્ર-સરસ્વતીનો સુભગ ત્રિવેણીસંગમ જ્યાં થયેલો છે તે તીર્થસ્વરૂપ જિનશાસનની મહાનતા, પાવનતા, ગંભીરતા, તારકતા, પરમોપકારકતા વગેરેનો ક્યાંય જોટો જરૂરે તેમ નથી. આવા લોકોત્તર બેનમુન મહાપ્રામાણિક જિનશાસનમાં શાસ્ત્રસરસ્વતીને પ્રવાહિત કરનારા અનેક પૂર્વાચાર્યો થઈ ગયા. તેમાંના એક અપ્રતિમ બહુશ્રુત પૂર્વાચાર્ય છે શ્રીહરિભદ્રસૂરિજી. ૧૪૪૪ ગ્રન્થનું અદ્ભુત સર્જન કરનાર આ સુરિપુરંદર વિશે માહિતી આપવાની જરૂર જિનશાસનને પામેલ-સમજેલ વ્યક્તિને હોય તેવું હું માનતો નથી. તેઓશ્રીની શાસ્ત્રસરસ્વતીના એક ઝરાણાનું નામ છે ષોડશક પ્રકરણ. તેના ઉપર ૧૭મી સદીના મહાન તેજસ્વી સિતારા ગણાતા મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે યોગદીપિકા નામની ટીકા બનાવી. પ્રસ્તુત પ્રકરણના વિષયો વગેરેની છાણાવટ પ્રથમ ભાગની પ્રસ્તાવના વગેરેમાં થયેલ હોવાથી તે વિશે અહીં કશું લખવું આવશ્યક નથી લાગતું.

ષોડશક પ્રકરણ અને યોગદીપિકા ઉપર કલ્યાણકંદલી (સંસ્કૃત) ટીકા અને રતિદાયિની (ગુજરાતી) વ્યાખ્યા દેવગુરૂની અચિંત્ય કૃપાથી રચાઈ અને તેના પ્રથમ ભાગનું થોડા સમય પૂર્વે જ પ્રકાશન થયું. વિદ્વાનોએ, સંયમીઓએ, શ્રાવક-શ્રાવિકાઓએ તેને ઉત્સાહથી વધાવ્યો-સ્વીકાર્યો તે બદલ શ્રીસંઘનો હું અત્યંત ઋણી છું. પ્રસ્તુત ગ્રંથ વિશે માફ વિસ્તૃત વક્તવ્ય પ્રથમ ભાગમાં દર્શાવેલ હોવાથી તેનું પુનરાવર્તન કરી વિજ્ઞ વાચકવર્ગનો અમૂલ્ય સમય લેવો ઉચિત ન હોવાથી માફ વક્તવ્ય અહીં સંક્ષેપમાં સમાવી લઉં છું.

યોગદીપિકા + કલ્યાણકંદલી + રતિદાયિની વ્યાખ્યાથી યુક્ત ષોડશકપ્રકરણ - દ્વિતીય ભાગના પ્રકાશનના રૂડા અવસરે ઉપકારીઓનું મંગલ સ્મરણ પાણ આનંદનું મોજું ફેલાવે છે, કૃતજ્ઞભાવને દઢ કરે છે.

પરમ આરાધ્યપાદ વર્ધમાનતપોનિધિ ન્યાયવિશારદ સકલસંઘહિતચિંતક સ્વ. ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજની દિવ્યકૃપા,

પરમપૂજ્ય સિદ્ધાંતદિવાકર ગીતાર્થમૂર્ધન્ય ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય જયઘોષસૂરીશ્વરજી મહારાજના પાવન આશિષ,

પરમોપકારી વિદ્વદ્વરેણ્ય વિદ્યાગુરૂવર્ય પંન્યાસપ્રવર શ્રીજયસુંદરવિજયજી ગણિવરનું માર્ગદર્શન, પ્રાતઃસ્મરણીય ભવોદધિતારક શાસનપ્રભાવક ગુરૂદેવશ્રી વિશ્વકલ્યાણવિજયજી મહારાજની અમી દષ્ટિ, આ ગ્રન્થની બન્ને વ્યાખ્યાના સંશોધક અનેક વિદ્વાન બહુશ્રુત સંયમીઓની સહાય એ જ આ ગ્રંથના પ્રકાશન સુધીનું મુખ્ય ચાલકબળ + પ્રેરકબળ + પૂરકબળ બનેલ છે. આ ઉપકારીઓના ઉપકાર કઈ રીતે ભૂલાય ?

અનેક બહુશ્રુત સંયમીઓએ સંશોધિત કરેલ કલ્યાણકંદલી (સંસ્કૃત) ટીકા અને રતિદાયિની (ગુજરાતી) વ્યાખ્યાથી યુક્ત પ્રસ્તુત ગ્રન્થના પ્રકાશનમાં-મુદ્રણમાં કોઈ દોષ ન રહી જાય તે માટે બન્ને ભાગનું ૪ વાર સંપૂર્ણ પ્રુફરીડિંગ મેં કરેલ છે. છતાં પાણ છત્રસ્થતામૂલક કોઈ ત્રુટિ રહી ગઈ હોય તો ગુણગ્રાહી વિદ્વાન વાચકવર્ગ સ્વયં તેનું પરિમાર્જન કરે. બીજા ભાગના અંતે આપવામાં આવેલ પરિશિષ્ટો તૈયાર થઈ ગયા બાદ ફાઈનલ પ્રુફમાં ગ્રંથસેટીંગ કરેલ હોવાથી પરિશિષ્ટમાં દર્શાવેલ પાના નંબરમાં એકાદ પાનું આગળ-પાછળ થયેલ હશે તેની વાચકવર્ગ નોંધ લેવી.

પ્રાન્તે, આ ગ્રન્થના પઠન-પાઠન, શ્રવાણ-મનન-નિદિધ્યાસન દ્વારા સહુ કોઈ પાવન મુક્તિપંથે આગળ વધે, દોષમુક્ત બને, શાશ્વતસુખયુક્ત બને એ જ એક અનંતગુણસંપન્ન અરિહંતને અભ્યર્થના.

ગુરુપાદપદ્મરેણુ
મુનિ યશોવિજય

વિષયમાર્ગદર્શિકા

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
નવમં પૂજાષોડશકમ્	૨૦૭-૨૩૦	દ્રવ્યપૂજાયામવચસ્ફુરણમીમાંસા	૨૨૯
પૂજાવિધિ	૨૦૭	ઉચિતપૂજાયાઃ કર્તવ્યત્વમ્	૨૩૦
જિનપૂજોપયોગિપુષ્પાદિસ્વરૂપવિચારઃ	૨૦૭	જિનપૂજા સદનુષ્ઠાનકારણ	૨૩૦
ગૃહસ્થસ્યાઽઽપવાદિકપ્રવૃત્તિનિમિત્તોપદર્શનમ્	૨૦૮	દશમં સદનુષ્ઠાનષોડશકમ્	૨૩૩-૨૪૯
જિનાલયપ્રમાર્જનાદિફલપ્રકાશનમ્	૨૦૯	પુણ્યાનુબન્ધિપુણ્યન્યાસ-પ્રશાન્તવાહિતાવિચારઃ	૨૩૩
ત્રિવિધ પૂજા વિચાર	૨૦૯	સાત પ્રકારનું અદ્ભુત ઔચિત્ય	૨૩૩
દશાર્ણભદ્રપૂજાવિચારઃ	૨૧૦	સદનુષ્ઠાનસામાન્યસ્ય મોક્ષકારણત્વમ્	૨૩૪
જિનપૂજાપ્રકારપ્રકાશનમ્	૨૧૧	સદનુષ્ઠાનના ચાર પ્રકાર	૨૩૪
પૂજાવિધિવિચારઃ	૨૧૨	પ્રીતિ-ભક્ત્યનુષ્ઠાનવિચારઃ	૨૩૫
જિનપૂજના અધિકારીને ઓળખીએ	૨૧૨	પ્રીતિ અનુષ્ઠાન	૨૩૫
हेतु-स्वरूप-फलमुखेन श्रद्धाप्ररूपणम्	૨૧૩	ભક્તિ અનુષ્ઠાન	૨૩૫
સ્તોત્રપૂજા વિશ્લેષણ	૨૧૪	પ્રીતિ-ભક્તિભેદકલિહ્નોપદર્શનમ્	૨૩૬
તચ્ચિન્તાઘટ્ટવિધિવિશેષણવિમર્શઃ	૨૧૫	પ્રીતિત્વ-ભક્તિત્વ જાતિ છે	૨૩૬
સ્તોત્રપૂજાતઃ પ્રકૃષ્ટભાવઃ	૨૧૬	પ્રીતિત્વ-ભક્તિત્વવિચારઃ	૨૩૭
સ્તોત્રપૂજાથી પ્રકૃષ્ટ શુભભાવની વૃદ્ધિ	૨૧૬	સાધુને વચનાનુષ્ઠાન	૨૩૭
શ્રીકલાપૂર્ણસૂરિમતપ્રકાશનમ્	૨૧૭	માર્ગાનુસારિણિ વચનાનુષ્ઠાનમંશતઃસત્	૨૩૮
નિરતિચારપૂજાપ્રતિપાદનમ્	૨૧૮	ઉપધેયસાઙ્કર્યેઽપ્યુપાધ્યસાઙ્કર્યમ્	૨૩૯
પૂજના અન્ય ત્રણ પ્રકાર	૨૧૮	અસંગઅનુષ્ઠાન	૨૩૯
સમન્તભદ્રાદિપૂજાવિચારઃ	૨૧૯	વચનાઽસજ્ઞાનુષ્ઠાનભેદવિચારઃ	૨૪૦
યોગ-પૂજા-પ્રધાનફળ-અધિકારી કોષ્ટક	૨૧૯	સંયમસ્ય મોક્ષકારણતામીમાંસા	૨૪૧
ગ્રન્થ્યાસન્નકૃતપૂજાયા ધર્મમાત્રફલકત્વમીમાંસા	૨૨૦	ચારેય અનુષ્ઠાનોના ફળની વિચારણા	૨૪૧
સાત્ત્વિકાદિપૂજાપ્રતિપાદનમ્	૨૨૧	ધર્મોત્પત્તિ-સ્થિતિ-વૃદ્ધિવિનાશકારણાઽઽવેદનમ્	૨૪૨
ત્રણ પૂજાનું સ્વરૂપ	૨૨૧	પાંચ પ્રકારની ક્ષમાની વિચારણા	૨૪૨
હિંસાયા નિષેધ્યતાવિચારઃ	૨૨૨	ક્ષમાયામતિચારવિચારઃ	૨૪૩
જિનપૂજને વિશે પૂર્વપક્ષ	૨૨૨	મુનીનાં પશ્ચવિધાઽપિ ક્ષાન્તિઃ	૨૪૪
કૂપદૃષ્ટાન્તવિશદીકરણમ્	૨૨૩	સાધુમાં જ્ઞાનયોજના	૨૪૪
જિનપૂજા ગૃહસ્થ માટે કર્તવ્ય છે - ઉત્તરપક્ષ	૨૨૩	શ્રુતજ્ઞાનાપેક્ષ્યાઽનાદિવાસનાયા બલવત્ત્વમ્	૨૪૫
નવાક્લિવૃત્તિકૃદ્ધચનવિચારવિમર્શઃ	૨૨૪	સમ્યગ્જ્ઞાનના આસ્વાદને ઓળખીએ	૨૪૫
સેવ્યાદેરનુપકારેઽપિ ફલપ્રદત્વમ્	૨૨૫	સ્વલનાં જ્ઞાનામૃતમપિ વિષાયતે	૨૪૬
કૃતકૃત્યસ્યૈવ પરમાર્થતઃપૂજ્યત્વમ્	૨૨૬	સમ્યગ્જ્ઞાન લેવાને અયોગ્યને ઓળખીએ	૨૪૬
સાધુ શા માટે પૂજા ન કરે ? શંકા-સમાધાન	૨૨૬	પણ્ડકોદાહરણમ્	૨૪૭
અસદારમ્ભનિવૃત્તિકામનાવત્ત્વેન પૂજાધિકારિતા	૨૨૭	અયોગ્યને માંડલીમાં પ્રવેશ આપનાર ગુરૂ વધુ ગુનેગાર	૨૪૭
પૂજાનિષેધે તીર્થકૃદાશાતના	૨૨૮	સિદ્ધાન્તશ્રવણયોગ્યનિરૂપણમ્	૨૪૮
		ઉપાયસ્યોપેયાઽન્યભિચારિત્વમ્	૨૪૯

૧. Bold Type કલ્યાણકંઠલી સંસ્કૃત ટીકાના વિષય માટે છે. ૨. Normal Type ષોડશક-રતિદાપિની-ગુજરાતી વ્યાખ્યાના વિષય માટે છે.

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
एकादशं ज्ञानषोडशकम्	२५२-२७३	ज्ञान अने अज्ञानना स्वामीने ओणपीअे	२७२
शुश्रूषाविचारः	२५२	उचितानुष्ठानस्या कर्मक्षयकारकत्वम्	२७३
श्रुतज्ञानना लक्षणने आशीअे	२५२	द्वादशं दीक्षाषोडशकम्	२७६-२९३
शुश्रूषाना भे भेद	२५३	वसन्तनृपतुल्यदीक्षाविचारः	२७६
विविदिषामन्तरेण तत्त्वज्ञानाऽसम्भवः	२५३	दीक्षाना अधिकारीने ओणपीअे	२७६
श्रमणस्याऽद्वितीयस्वाध्यायरतिः	२५४	प्रवज्याया भवान्तरीयपापप्रायश्चित्तरूपता	२७७
परम शुश्रूषानो परिचय	२५४	दीक्षानी व्याख्या	२७७
शुश्रूषा अने रागना भेदने निडाणीअे	२५४	ज्ञानरहित अेवो वैरागी-गुरुभक्त-पापभीः	
परम शुश्रूषाना प्रभावने पिछाणीअे	२५५	पाण दीक्षाधिकारी	२७८
महामुनिसेवाया अमोघफलत्वम्	२५५	अनाभोगपदार्थविचारः	२७८
विहितानुष्ठानात् ज्ञानलाभः	२५६	सदन्धन्यायावेदनम्	२७९
अपरम शुश्रूषा अनर्धकारी	२५६	गृहीतद्रव्यदीक्षणापि मोक्षगामित्वविचारः	२८०
श्रुतज्ञानस्य विशिष्टगुण-दोषशून्यत्वम्	२५७	अयोग्यदाने दीक्षाया अनिष्टत्वम्	२८१
ज्ञानना त्राण प्रकार	२५८	दीक्षाना भे प्रकार	२८१
श्रुतज्ञाननी त्राण विशेषता	२५८	दीक्षान्यास	२८२
एकवाक्यताविचारः	२५८	देशविरत्याराधनात् सर्वविरतियोग्यताविर्भावः	२८२
मिथ्याभिनिवेशे श्रुतमज्ञानम्	२५९	अङ्गत्वनिरूपणम्	२८३
महावाक्यार्थादिनिरूपणम्	२६०	नामन्यास अे न् मुभ्य दीक्षा	२८३
चिंताज्ञाननी यमक	२६०	नामादि न्यासनुं क्षण	२८३
भावना ज्ञाननुं स्वरूप	२६१	दीक्षा विषापहारिणी	२८४
सम्यग्दृष्टेहेयोपादेयविपर्यासविरहः	२६१	क्षमाप्रधानाः साधवः	२८५
परिपूर्णप्रबोधप्रक्रियोपदर्शनम्	२६२	भावदीक्षानुं लक्षण	२८५
इषुदृष्टान्तविमर्शः	२६३	अेक वर्षना दीक्षापर्याय पछी धर्म निरतिथार अने	२८५
चिंताज्ञानादिमां शब्दव्यापारसंगति	२६३	तपः-संयम-सत्य-शौच-ब्रह्मचर्यादिनिरूपणम्	२८६
त्राण्ये ज्ञाननो विषयवित्वाण	२६४	तेजोलेश्यावृद्धिप्रकाशनम्	२८७
पूर्वापरविरोधपरिहारप्रदर्शनम्	२६४	स्वदर्शनानुसारेण ध्यानस्वरूपमीमांसा	२८८
परतन्त्रोक्तस्य सद्बचनस्याऽप्रतिक्षेप्यता	२६५	साधुने ज्ञान-ध्यान-संवेग-स्पर्शयोगनी उपलब्धि	२८८
वैराग्यकल्पलताविरोधपरिहारः	२६६	नानातन्त्रानुसारेण ध्यानमीमांसा	२८९
चारिसञ्जीविनीन्यायविचारः	२६७	द्वादशाङ्गसारः = ध्यानयोगः	२९०
परेषां चारिसञ्जीविनीन्यायः सम्मतः	२६८	ज्ञेय-हेयोपादेयगोचरस्पर्शस्वरूपप्रकाशनम्	२९१
अविनीतस्याऽनाज्ञापनीयता	२६९	स्पर्श = तत्त्वज्ञान	२९१
विनयरहित ज्ञानो बोध ते अज्ञान	२६९	सुसाधुस्वरूपप्रकाशनम्	२९२
विनय विना ज्ञान पाण नियमा मिथ्या	२६९	सम्यक् सचेष्टाकरणाभिधानम्	२९३
अष्टविधप्रमादविचारः	२७०	त्रयोदशं साधुसचेष्टाषोडशकम्	२९६-३१४
सम्यक्त्वहेतुप्रदर्शनम्	२७१	गुरुबहुमानस्य मोक्षरूपता	२९६
अज्ञानीनी ओणभाण	२७१	४ प्रकारे गुरुविनय	२९६
प्रधानाऽप्रधानसम्यग्दर्शनोपदर्शनम्	२७२		

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
गौतमस्नेहकारणप्रकाशनम्	२९७	शालंबन अने निशालंबन योग	३१७
स्वाध्यायस्थ परममोक्षाङ्गत्वम्	२९८	मानसातिचारस्य निरपेक्षवृत्तिभङ्गकत्वम्	३१८
स्वाध्याय प्रतिपादन	२९८	नैश्चयिकप्रत्याख्यानेऽपवादाऽऽगाराद्यनङ्गीकारः	३१९
शाबो, योगाभ्यास करीअे	२९८	आठ दोषने छोडीअे	३१८
पञ्चविधयोगाभ्यासः	२९९	धर्मक्रियामां भेदने टाणीअे	३२०
पातञ्जलयोगसूत्रसमीक्षा	३००	प्रणिधानस्य योगफलासाधारणकारणता	३२०
वस्त्र-पात्रैषणादिनिरूपणम्	३०१	विष्टिकल्पक्रियाया दासप्रायत्वहेतुभूतपापप्रयुक्तत्वम्	३२१
साधुनी सर्वक्रिया परार्थकराणस्वप्न	३०१	साधनामां उद्वेगनो पडछायो पाणु न पाडो	३२१
सामायिकशक्तेः परोपकारार्थितानियतत्वम्	३०२	धर्मसाधनामां क्षेप दोषने उटावीअे	३२२
अत्यन्तपरिशुद्धयोगैर्मोक्षसिद्धिः	३०३	उत्थान दोषवाणी आराधना रवाना करीअे	३२२
साधुनी धृतिर्कृतव्यताने ओणणीअे	३०३	योगगतशक्तिनाशकता क्षेपे	३२२
मोक्षमां मैत्री आदि भावनाओ नथी	३०४	संविग्नपाक्षिकव्यवस्थाहस्यप्रकाशनम्	३२३
मण्डूकचूर्ण-भस्मभेदेन रागादिनाशः	३०४	संविग्नपाक्षिक व्यवस्थानुं रडस्थ	३२४
नालप्रतिबद्धादिनिरूपणम्	३०५	चतुर्विधचेतःप्रकाशनम्	३२४
मैत्रीना चार भेद	३०५	सङ्गलनोपेतक्रियाया इष्टफलहेतुत्वम्	३२५
कङ्गुाना चार भेद ज्ञाणीअे	३०६	धर्मक्रियामां त्रांति अनिष्टक्षणदायक छे	३२५
प्रथमकरुणोपेक्षाभेदोपदर्शनम्	३०६	अन्यमुद्द दोष अंगारानी वृष्टि लेवो छे	३२६
परमार्थतो विषयाणां राग-द्वेषानुत्पादकता	३०७	अवसरोचितानुष्ठानानादरस्य महाधर्मविघ्नकारित्वम्	३२६
मुद्विता भावनाना ४ भेदने ओणणीअे	३०७	बलात्कारेण योगकरणं मोघप्रयोजनम्	३२७
चार प्रकारनी उपेक्षाने समञ्जअे	३०७	उपासनामां रोग दोष निवारीअे	३२७
मैत्री वजरे भावनाओ कोने परिणमे ?	३०८	आसंगनो संग टाणो	३२८
धर्मप्राप्ति-ध्यानसिद्धिकृते मैत्र्याद्यावश्यकता	३०८	सीमन्धरस्वामिसन्निधौ दीक्षालाभनिदाननिषेधः	३२८
तीर्थकरकेवलनि करुणाप्रतिपादनम्	३०९	शान्तोदात्तव्याख्यानम्	३२९
निष्पन्न योगीना चित्तनो परिचय	३०९	योगीचित्तनी ७ विशिष्टता	३२९
अभ्यासशुद्धि	३१०	योगिनां शुक्लस्वप्नदर्शनपरत्वम्	३३०
द्विविधयोगिलक्षणानि	३१०	प्रवृत्त्यङ्गयोगी प्रशस्त ध्यानना अधिकारी	३३०
योगभ्रष्टत्वस्वरूपाख्यानम्	३११	ध्यान केवी रीते करशो ?	३३१
चार प्रकारना योगीओ	३११	अवस्थाभेदेन ध्यानासनदेश-कालादिस्वरूपप्रकाशनम्	३३१
अनंता ओधा निष्कण नथी	३१२	ध्यानविधितत्सिद्धिहेतुप्रभृतिद्योतनम्	३३२
चतुर्विधयोगिनिरूपणम्	३१२	भगवति विशुद्धचित्तस्थापनम्	३३३
आज्ञाभङ्गभयस्योत्साहवर्धकत्वम्	३१३	योगसिद्धनुं स्मरणु योगानुकूलता वावे	३३३
अभ्यासशुद्धिर्नक अविराधनानुं कारणुं ?	३१३	पञ्चदशं ध्येयस्वरूपषोडशकम्	३३६-३५३
ज्ञानगर्भित शुश्र्विनय कदापि छोडशो नडि	३१३	चतुस्त्रिंशदतिशयप्रकाशनम्	३३६
योगत्रयप्रकाशनम्	३१४	२१ विशेषाणुयुक्त ध्यातव्यनुं निरूपाणु	३३६
शुश्र्विनयना कारणुने अपनावीअे	३१४	धर्मकाय-कर्मकाय-तत्त्वकायावस्थास्वरूपद्योतनम्	३३७
चतुर्दशं योगभेदषोडशकम्	३१७-३३३	रूपस्थ-पिण्डस्थादिध्यानविचारः	३३८
सालम्बनध्यानप्रयोजनप्रकाशनम्	३१७	समवसरणुस्थ ङनध्यान	३३८

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
પરમાત્મા કઈ રીતે રોગાદિ દૂર કરે ?	૩૩૮	એકાંતપક્ષમાં અસંગતિ	૩૬૧
ભગવદુત્કૃષ્ટરૂપપ્રયોજનપ્રકાશનમ્	૩૩૯	કર્મ આત્મભિન્ન અને વાસ્તવિક છે.	૩૬૧
ईश्वरस्य सर्वगतविचारः	૩૪૦	કર્મબંધની વિવિધ યોગ્યતા આત્મામાં છે.	૩૬૧
अप्रमत्तगुणस्थानकेऽज्ञातःशुक्लध्यानस्वीकारः	૩૪૧	તથાભવ્યત્વમીમાંસા	૩૬૨
ध्यानपरिशुभनना ચાર ફળ	૩૪૧	જીવગત-યોગ્યતાવિશેષસમર્થનમ્	૩૬૩
प्रातिभज्ञानविचारः	૩૪૨	તીર્થકરસિદ્ધત્વ વગેરે યોગ્યતાવિશેષપ્રયુક્ત	૩૬૩
समयसारवचनव्यवस्थापनम्	૩૪૩	સ્યાદ્વાદસમર્થનમ્	૩૬૪
प्रातिभ ज्ञानने ओणभीओ	૩૪૩	અદ્વૈતવાદ અસંગત	૩૬૪
अनालंबन योग सर्वोत्कृष्ट	૩૪૩	આત્માદ્વૈત-જ્ઞાનાદ્વૈતનિરાકરણમ્	૩૬૫
ब्रह्मगतबृहत्तमत्वनिरुक्तिः	૩૪૪	વિકલ્પસ્વરૂપવિદ્યોતનમ્	૩૬૬
अनालंबन योगनो परिचय	૩૪૪	નાનાતન્ત્રાનુસારેણ કર્મસ્થાપનમ્	૩૬૭
परतत्त्वस्य दृष्टस्याऽनालम्बनयोगातिक्रान्तत्वम्	૩૪૫	કલ્પનાની કલ્પના અયોગ્ય	૩૬૭
सामर्थ्ययोगनी समन्वाण	૩૪૫	સ્મૃતિ-પુરાણ-બૌદ્ધગ્રન્થાદિનાઽપિ કર્મસિદ્ધિઃ	૩૬૮
परतत्त्वध्यानस्य निरालम्बनत्वमेव	૩૪૬	પરાગમદ્વેષનિષેધઃ	૩૬૯
निश्चय-व्यवहाराभ्यां ध्यानविचारः	૩૪૭	મૂલાગમના એક ભાગને જાણીએ	૩૬૯
इषुपातदृष्टान्तयोजना	૩૪૮	પરક્રીયાગમસદ્વચનારુચિઃ = દૃષ્ટિવાદાઽરુચિઃ	૩૭૦
કેવલજ્ઞાનની ૭ વિશેષતા જાણીએ	૩૪૮	અન્ય ધર્મના શાસ્ત્રો ઉપર પાણ દેષ ન રાખવો	૩૭૦
ज्ञानस्य ज्ञेयदेशाऽगमनसमर्थनम्	૩૪૯	અદ્વેષ-જિજ્ઞાસાદિનિરૂપણમ્	૩૭૧
सिद्धदर्शनस्य सर्ववस्तुज्ञानव्याप्यत्वम्	૩૪૯	તત્ત્વમાં અટાંગપ્રવૃત્તિ	૩૭૧
द्रव्य-भावज्योतिर्निरूपणम्	૩૫૦	ગ્રંથફલોપદેશ	૩૭૨
परतत्त्वना ૨૩ વિશેષાણોનો પરિચય	૩૫૦	જ્ઞાન-ક્રિયાનયમતવિચારઃ	૩૭૨
परतत्त्वस्य ब्रह्मत्वसमर्थनम्	૩૫૧	જ્ઞાન-કર્મસમુચ્ચયસ્થાપનમ્	૩૭૩
परतत्त्वस्याऽरूपित्वेऽप्यादित्यवर्णोपमोपपत्तिः	૩૫૨	ગ્રંથરચના પ્રયોજન	૩૭૩
स्वाभाविकसुखस्वरूपप्रकाशनम्	૩૫૩	બહુશ્રુત પાસે જ ધર્મશ્રવાણ કરવું-શ્રીહરિભદ્રસૂરિજી	૩૭૪
षोडशं समरसषोडशकम्	૩૫૬-૩૭૪	बहुश्रुतव्याख्यानम्	૩૭૪
परमानन्दप्रकाशनम्	૩૫૬	કલ્યાણકન્દલીકૃતપ્રશસ્તિઃ	૩૭૫
परतत्त्वना पर्यायशब्दो	૩૫૬	પરિશિષ્ટ-૧	૩૭૬
मुक्तिनी विचारणा	૩૫૭	પરિશિષ્ટ-૨	૩૮૦
निर्गुणताया गुणाभिमानशून्यतापरत्वम्	૩૫૭	પરિશિષ્ટ-૩	૩૮૨
सौंदरनन्दकाव्यनिराकरणम्	૩૫૮	પરિશિષ્ટ-૪	૩૮
परिणामस्वरूपप्रकाशनम्	૩૫૯	પરિશિષ્ટ-૫	૩૮
મોક્ષમાં અન્યદર્શનોક્ત વસ્તુનો સ્વીકાર	૩૫૯	પરિશિષ્ટ-૬	૩૮
परिणामी आत्मानो स्वीकार	૩૫૯	પરિશિષ્ટ-૭	૩૮
एकान्तनित्यत्वानित्यत्वादिनिराकरणम्	૩૬૦	પરિશિષ્ટ-૮	૩૮
सहजमलविचारः	૩૬૧	પરિશિષ્ટ-૯	૩૮૦

याकिनीमहत्तयासूनु-सूरिपुरन्दर-श्रीहरिभद्रसूरीश्वरप्रणीतम्
न्यायविशारद-न्यायाचार्य-महोपाध्याय-श्रीयशोविजयगणितरविरचित-योगदीपिकावृत्तिसमेतम्
मुनि-यशोविजयकृत-कल्याणकन्दली-रतिदायिनीव्याख्याभ्यां विभूषितम्

षोडशकप्रकरणम्

नवमं पूजाषोडशकम्

'पूजाऽविच्छेदतोऽस्य कर्तव्या' इत्युक्तम् । सैव स्वरूपतोऽभिधीयते → 'स्नाने'त्यादिकारिकायुग्मेन ।
स्नान-विलेपन-सुसुगन्धिपुष्प-धूपादिभिः शुभैः कान्तम् । विभवानुसारतो यत्काले नियतं विधानेन ॥९/१॥
अनुपकृतपरहितरतः शिवद्विदशेशपूजितो भगवान् । पूज्यो हितकामानामिति भक्त्या पूजनं पूजा ॥९/२॥

स्नानं = गन्धद्रव्यसंयोजितं स्नात्रं, विलेपनं चन्दन-कुङ्कुमादिभिः, सुष्ठु सुगन्धिपुष्पाणि जात्यादीनि सुगन्धिधूपः
काकतुण्डादि तदादिभिरुपरैरपि शुभैः गन्धद्रव्यविशेषैः कान्तं = मनोहारि विभवानुसारतः = सम्पदनुसारेण यत्

कल्याणकन्दली

शान्तिनाथं प्रणम्याऽथ स्वगुरुं शारदां तथा । कल्याणकन्दली वृत्तिरग्रे वितन्यते मया ॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् → विभवानुसारतः यत् काले नियतं शुभैः स्नान-विलेपन-सुसुगन्धिपुष्प-धूपादिभिः कान्तं
विधानेन ॥९/१॥ 'अनुपकृतपरहितरतः शिवदः त्रिदशेशपूजितो भगवान् हितकामानां पूज्य' इति भक्त्या पूजनं = पूजा
॥९/२॥ इयं द्वितीयकारिका सागरानन्दसूरिभिः अधिकारविशिकावृत्तौ समुद्भूता । स्नानेति । तदुक्तं अष्टविधपूजाप्रदर्शनावसरे
श्राद्धदिनकृत्ये श्रीदेवेन्द्रसूरिभिरपि → गंधोदण्ण ण्हावित्ता जिणे तेलोक्कबांधवे । गोसीसचंदणाईहिं विलंपित्ता य पूयए ॥२५॥
पुप्फेहिं गंधेहिं सुगंधएहिं धूवेहिं दीवेहि य अक्खएहिं । नाणाफलेहिं च घणेहि निच्चं पाणीयपुण्णेहि य भायणेहिं ← ॥२६॥
तदुक्तं सम्बोधप्रकरणेऽपि → न्हवण-विलेवण-आहरण-वत्थ-फल-गंध-धूव-पुप्फेहिं । कीरइ जिणंगपूया ← [१६९] ।

सर्वतः प्रथमं विधिवत् जिनगृहं प्रविश्य प्रदक्षिणत्रिकं दद्यात् ततः स्नान-विलेपन-पुष्पादिभिरर्चनं ततः सुचारुस्तवस्तोत्र-
भणितिरिति क्रमः । तदुक्तं योगशास्त्रे → प्रविश्य विधिना तत्र त्रिःप्रदक्षिणयेज्जिनम् । पुष्पादिभिस्तमभ्यर्च्य स्तवनैरुत्तमैः
स्तुयात् ॥ ← [३/१२३] इति । सुसुगन्धिपुष्पाणीति । अष्टकप्रकरणे मूलकारैरेव → शुद्धागमैर्यथालाभं, प्रत्यगैः शुचि-
भाजनैः । स्तोत्रैर्वा बहुभिर्वाऽपि पुष्पैर्जात्यादिसम्भवैः ॥ अष्टापायविनिर्मुक्ततदुत्थगुणभूतये । दीयते देवदेवाय या सा शुद्धेत्यु-
दाहता ॥ ← [३/२-३] इत्युक्तम् । उच्छिष्टपुष्पादितस्त्वशुभकर्मबन्धो देशितः, यथोक्तं → उच्छिष्टं फल-कुसुमं नेविज्जं
वा जिणस्स जो देइ । सो नीअगोअकम्मं बंधइ पायन्नजम्ममि ॥ ← [ ] इति । एतेन → आलमाल-बिल्वीपत्राद्यपवित्रपुष्प-
प्रस्खलितपुष्पादिप्रतिषेधः कृतः । तदुक्तं पूजाप्रकरणे श्रीउमास्वातिवाचकैः → हस्तात्प्रस्खलितं क्षितौ निपतितं लग्नं क्वचित्
पादयोः यन्मूर्ध्नोर्ध्वगतं धृतं कुवसनैर्नाभेरधो यद्गतं । स्पृष्टं दुष्टजनैर्धनैरभिहतं यद्दूषितं कीटकैस्त्याज्यं तत्कुसुमदलं फलमथो
भक्तैर्जिनप्रीतये ॥१२॥ नैकं पुष्पं द्विधा कुर्याद् न च्छिन्द्यात् कलिकामपि । चम्पकोत्पलभेदेन भवेद्दोषो विशेषतः ← ॥१३॥
पद्मपुराणेऽपि → कीटकेशापविद्धानि शीर्षपर्युषितानि च । वर्जयेदूर्णनाभेन वासितं यदि शोभनम् ॥ [ ] ← इत्युक्तम् ।
आचारोपदेशे चारित्रसुन्दरगणिनाऽपि → नैकपुष्पं द्विधा कुर्यान्न च्छिन्द्यात्कलिकामपि पत्र-पद्मजभेदेन हत्यावत्पातकं भवेत् ॥
हस्तात् प्रस्खलितं पुष्पं लग्नं पादेऽथवा भुवि शीर्षोपरिगतं यच्च तत्पूजाहं न कर्हिचित् ॥ स्पृष्टं नीचजनैर्दष्टं कीटैः कुवसने
धृतम् । निर्गन्धमुग्रगन्धं च तत् त्याज्यं कुसुमं समम् ॥ ← [२/३१-३२-३३] इत्युक्तम् । विष्णुरहस्येऽपि प्रोक्तं →

ॐ रतिदायिनी ॐ

प्रतिष्ठित प्रतिमानी पूजा निरंतर = रोज करवी जेईये. आ वात आडमा षोडशकमां जगुावी. ते पूजनुं ज स्वइय जे
गाथाथी मूलकारथी जगुावे छे.

गाथार्थ :- वेभव अनुसारे नियत समये रोज सुंदर स्नान, विलेपन, अत्यंत सुगंधी पुष्प, धूप, विगेरेथी मनोउर शास्त्रोक्त
विधिथी 'उपकार नडि करनार उपर उपकार करनार, मोक्षदायक, देवेन्द्रथी पूजित तथा छितकामीओने भगवान पूज्य छे' अेवी
भक्तिथी जे पूजन करवुं ते पूजा कडेवाय. [८/१-२]

ॐ पूजाविधि ॐ

टीकार्य :- वासक्षेपथी मिश्रित पाणीथी स्नान [स्नात्र-अभिषेक], थंदन = केशर वगेरेथी विलेपन करवुं, अत्यंत सुगंधी

પૂજનમિત્યગ્રે સમ્બન્ધઃ । કાલે = ત્રિસન્ધ્યં સ્વવૃત્યવિરુદ્ધે વા કાલે જિયતં = સદા વિધાનેન = શાસ્ત્રોક્તેન ॥૭/૧॥ ન વિદ્યતે ઉપકૃતં = ઉપકારો યેભ્યઃ તે ચ તે પરે ચ તેભ્યો હિતં તસ્મિન્ રતઃ, અનુપકૃતઃ = ઉપકારફલાઽભાગી સન્ પરહિતરત ઇતિ વા, નિઃકારણવત્સલ ઇત્યર્થઃ । શિવદઃ = મોક્ષાર્પકઃ, ત્રિદશેષૈઃ = ઇન્દૈઃ પૂજિતો ભગવાન્ = સમગ્રૈશ્વર્યાદિસમ્પન્નઃ પૂજ્યઃ = પૂજનીયો હિતકામાનાં = હિતાર્થિનાં પ્રાણિનાં ઇતિ એવંવિધકુશલપરિણામ-

કલ્યાણકન્દલી

ન શુષ્કૈઃ પૂજયેદ્ દેવં કુસુમૈર્ન મહીગતૈઃ । ન વિશીર્ણદલૈઃ સ્પૃષ્ટૈર્નાશુભૈર્નાઽવિકાશિભિઃ ॥ ← [ ] ઇતિ । ગન્ધદ્રવ્યવિશેષૈરિતિ । → ગન્ધાઃ = કોષ્ટપુટપાકાદયઃ ← ઇતિ સૂત્રકૃતાઙ્ગવૃત્તૌ શ્રીશીલાઙ્ગાચાર્યઃ । → ગન્ધાઃ પટવાસાદયઃ ← ઇતિ પિણ્ડનિર્વૃત્તિ-વૃત્તૌ શ્રીમલયગિરિસૂરિઃ । → વાસાઃ શ્વેતવર્ણાઃ; વાસા એવ ઈષ્ટ કૃષ્ણાઃ ગન્ધાઃ ← [ ] ઇતિ પ્રતિષ્ઠાકલ્પેષુ । સમ્પદનુસારે-ગેતિ । ન તુ પરેભ્યઃ ચૌર્યાદિતો ધનં લઙ્ઘ્વા, તાદૃશપૂજાયા નિષિદ્ધત્વાત્ । તદુક્તં → હરિઝ્ઞ ય પરદવ્વં પૂયં જો કુણ્ડ જિણવરિંદાણં । દહિઝ્ઞ ચંદનતરં કુણ્ડ ઇંગાલવાણિજ્ઞં ॥ ← [ ] ઇતિ સ્વસમ્પદનુસારેણ પૂજા કાર્યા । તથાવિધજિનપૂજનદર્શના-દિના ભવ્યાનાં પ્રતિબોધસમ્ભવાત્, તદુક્તં સમ્બોધપ્રકરણે [૧૭૪] ચૈત્યવન્દનમહાભાષ્યે ચ → ચેઈહરેણ કેઈ પસંતરૂવેણ કેઈ બિંબેણ । પૂઆઈસયા અન્ને બુજ્ઞંતિ તહોવણેણ ॥૧૪૩॥ તા પુષ્પ-ગંધ-ભૂસણ-વિચિત્તવત્થેહિં પૂયણં નિચ્ચં । જહ રેહ્હ તહ સમ્મં, કાયવ્વં સુદ્ધચિત્તેહિં ॥૧૪૪॥ ← ઇતિ । યથોક્તં પચ્ચાશકે → ગંધવરધૂવસવ્વોસહીહિં, ઉદગાઈણહિં ચેત્તેહિં । સુરહિવિલે-વણવરકુસુમ-દામબલિદીવણહિં ચ ॥ સિદ્ધત્થયદહિ-અક્કવ-ગોરોયણમાઈણહિ જહલામં । કંચણ-મોત્તિયરયણ-માઈદામણહિં ચ વિવિહેહિં ॥ ← [૪/૧૪-૧૫] ઇતિ । ઉપલક્ષણાત્ જિનપૂજાયાં સપ્તવિધા શુદ્ધિરપિ સમ્પાદનીયા । તદુક્તં મૂલકારૈરેવ સમ્બોધપ્રકરણે → પૂયાણ સત્તવિહા સોહી બોહિ જણાણ કાયવ્વા । ધણ-વત્થ-ચેત્ત-મણ-વય-કાયા-પૂઓવગરણાણં ← ॥૧૩૦॥ આચારોપદેશે ચારિત્રસુન્દરગણિના તુ → મનો-વાક્કાય-વસ્ત્રેષુ મૂ-પૂજોપસ્કરસ્થિતૌ । શુદ્ધિઃ સપ્તવિધા કાર્યા દેવતાપૂજનક્ષણે ॥ ← [૨/૧૨] ઇત્યેવમુક્તમ્ । અન્યત્ર અપિ → મનો-વાક્કાય-વસ્ત્રોર્વી-પૂજોપકરણ-સ્થિતેઃ । શુદ્ધિઃ સપ્તવિધા કાર્યા શ્રીઅર્હત્પૂજનક્ષણે ॥ ← [ ] ઇત્યુક્તમિતિ ધ્યેયમ્ । ત્રિસન્ધ્યં = પ્રાતઃ મધ્યાહ્ને સાયંકાલે ચ । તદુક્તં સમ્બોધપ્રકરણે મૂલકારૈઃ → જો પૂણ્ડ તિસંઙ્ગં જિણંદરાયં સયા વિગયરાયં । સો તઈયમ્બે સિજ્ઞહિ અહવા સત્તદ્દમે જમ્મે ॥૨૧૫॥ ← ઇતિ । તદ્વિધિશ્ચૈવં → પ્રાતઃ પ્રપૂજયેદ્વાસૈઃ મધ્યાહ્ને કુસુમૈર્જિનમ્ । સન્ધ્યાયાં ધૂપનૈર્દીપૈઃ ત્રિધા દેવં પ્રપૂજયેત્ ॥ ← [ ] પૂજાપ્રકરણે ઉમાસ્વાતિવાચકૈરપિ → પ્રમાતે પ્રથમં વાસપૂજા કાર્યા વિચક્ષણૈઃ । મધ્યાહ્ને કુસુમૈઃ પૂજા સન્ધ્યાયાં ધૂપદીપયુક્ ॥ [૯/૧૦] ← ઇત્યુક્તમ્ । અન્યત્રાપિ → સુપભાણ સમણોવાસગસ્સ પાણંપિ કપ્પઈ ન પાઠં । નો જાવ ચેઈઆઈ સાહૂવિ અ વંદિઆ વિહિણા ॥ મજ્ઞણ્હે પુણરવિ વંદિઝ્ઞ નિયમેણ કપ્પઈ ભોત્તું । પુણ વંદિઝ્ઞ તાઈં, પઓસસમયંમિ તો સુઅઈ ॥ [ ] ← ઇત્યુક્તમ્ । ઉપદેશતરઙ્ગિણ્યામુક્તં ત્રિકાલપૂજાયાઃ પ્રાતિસ્વિકફલચ્ચેદં → જિનસ્ય પૂજનં હન્તિ પ્રાતઃ પાપં નિશામવં । આજન્મવિહિતં મધ્યે, સપ્તજન્મકૃતં નિશિ ॥ ← [૫.૧૮૯] ઇતિ । શત્રુઞ્ચયમાહાત્મ્યે ચ → યથેકવેલં ક્રિયતે દિવસે જિનપૂજનમ્ । તદનેકમવામ્યસ્તં પાપં નાશયતિ ક્ષણાત્ ॥ ← [૫/૪૮૧] ઇત્યુક્તમ્ । એવં કાલવેલાકૃતા પૂજા મહાપુણ્યાય સ્યાત્, યતઃ → જલાહારૌષધસ્વાપવિદ્યોત્સર્ગકૃષિક્રિયાઃ । સફલાઃ સ્વસ્વકાલે સ્યુરેવં પૂજા જિનેશ્વરી ॥ ← [ ] ઇતિ ।

અત્રૈવાપવાદમાહ સ્વવૃત્યવિરુદ્ધે વા કાલ ઇતિ । પચ્ચાશકેઽપિ → સો પુણ્ડ ઇહ વિન્નેઓ સંજ્ઞાઓ તિણ્ણિ તાવ ઓહેણ । વિત્તિકિરિયાઽવિરુદ્ધો અહવા જો જસ્સ જાવઈઓ ॥ ← [૪/૫] ઇત્યેવં યથાક્રમમુત્સર્ગાપવાદૌ દર્શિતૌ । તદુક્તં ચૈત્યવન્દનમહાભાષ્યે → વિત્તિકિરિયાવિરોહો અવવાયનિબંધણં ગિહત્થાણં ← ॥૮૭૬॥ ઇતિ । કથારત્નકોશે → કાલો ય તત્થ સંજ્ઞાતિયં તિ અહવા સવિત્તિઅણુરુવો ← [૫.૯૧-ગા.૩] ઇત્યેવં તથા પચ્ચાશકેઽપિ → વિત્તિવોચ્છેયમ્મિ ય ગિહિણો સીયંતિ સવ્વકિરિયાઓ [૪/૭] ઇત્યુક્તમ્ । સદા, ન તુ યદાકદાચિત્, તસ્યાઃ સર્વાર્થસાધકત્વાત્, યથોક્તં ઉપદેશસારે → પૂજયા પૂર્યતે સર્વં, પૂજ્યો ભવતિ પૂજયા । ઋદ્ધિવૃદ્ધિકરી પૂજા, પૂજા સર્વાર્થસાધની ॥૩૮॥ સંસારામ્મોધિબેડા શિવપુરપદવી દુર્ગદારિદ્ર્યમૂઝ્ઞે દમ્મોલિભૂતા સુરનરવિભવપ્રાપ્તિકલ્પદ્રુમા । દુઃસ્વાપ્નેરમ્બુધારા સકલસુખકરી રૂપસૌભાગ્યકર્ત્રી પૂજા તીર્થેશ્વરાણાં ભવતુ ભવમૃતાં સર્વકલ્યાણકર્ત્રી ॥૪૦॥ વસ્ત્રૈર્વસ્ત્રવિભૂતયઃ શુચિતરાલઙ્ગારતોઽલઙ્કૃતિઃ, પુષ્પૈઃ પૂજ્યપદં સુગન્ધતનુતા ગન્ધૈર્જિને પૂજિતે । દીપૈર્જાન-

જઈ-જુઈ વગેરે ફૂલ, કાકતુંડ વગેરે સુગંધી ધૂપ વગેરે અનેક સુગંધી દ્રવ્યોથી સુંદર રીતે પોતાના વૈભવ અનુસારે ત્રિકાલ અથવા પોતાની આજીવિકાને પ્રતિકૂળ ન હોય તેવા સમયે રોજ શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી ભગવાનનું જે પૂજન થાય તે પૂજા કહેવાય. આ પ્રમાણે બીજા સ્લોકના ઉત્તરાર્થનો સંબંધ જોડવો. [કેવા પ્રકારની ભક્તિથી = ભક્તિભાવનાથી પૂજા કરવી ? તે ભાવનાનો આકાર શ્રીમદ્જી અતાવે છે કે -] “જેઓથી પોતાના વિશે ઉપકાર થયેલો નથી એવા પરજનો માટે હિત કરવાને વિશે પ્રભુજી રત = મગ્ન છે. અથવા ઉપકાર કરવાના ફલનું પોતે ભાજન બનતા નથી છતાં બીજા જીવોને હિત કરવામાં ભગવાન મગ્ન છે.

रूपया भक्त्या यत् पूजनं सा पूजा उच्यते ॥९/२॥ तामेव भेदेनाऽऽह → 'पञ्च'त्यादि ।

पञ्चोपचारयुक्ता काचिच्चाष्टोपचारयुक्ता स्यात् । ऋद्धिविशेषादन्या प्रोक्ता सर्वोपचारेति ॥९/३॥

एका पञ्चोपचारयुक्ता = पञ्चभिः जानुद्वय-करद्वयोत्तमाङ्गलक्षणैरुपचारैर्युक्तेति कृत्वा, पञ्चभिः उपचारैः =

कल्याणकन्दली

मनावृतं निरुपमा भोगर्द्धीरत्नादिभिः सन्त्येतानि किमद्भुतं शिवपदप्राप्तिस्ततो देहिनाम् ॥४१॥ स्वर्गस्तस्य गृहाङ्गणं सहचरी साम्राज्यलक्ष्मीः शुभा, सौभाग्यादिगुणावलिर्विलसति स्वैरं वपुर्वेश्मनि । संसारः सुतरः शिवं करतलक्रोडे लुठत्यञ्जसा, यः श्रद्धाभरभाजनं जिनपतेः पूजां विधत्ते जनः ॥४२॥ ← इत्यादिकम् ॥९/१॥

पञ्चाशकवृत्तौ [३/१८] तु → अनुपकृतपरहितरतः शिवदस्त्रिदशेशपूजितो भगवान् । पूज्यो हितकामानां जिननाथो नाथताहेतुः ॥ ← इत्येवमपि द्वितीयकारिकायाः पाठः दृश्यते । भक्तिद्वात्रिंशिकायामपि → पूजा प्रतिष्ठितस्येत्यं बिम्बस्य क्रियतेऽर्हतः । भक्त्या विलेपन-स्नान-पुष्प-धूपादिभिः शुभैः ॥ ← [५/२१] इत्युक्तम् । प्रकृतं प्रक्रियतेऽधुना उपकारफलाभागी सन् परहितरत इति । उपलक्षणात् अपकारप्रवणेष्वपि सङ्गम-चण्डकौशिक-शूलपाणियक्षप्रमुखेषु कृपापर इत्यपि बोध्यम् । भक्त्या यत् पूजनमिति । जिनभक्तेरेकस्या अपि दुर्गतिविदारकत्वात् । यदुक्तं श्रीवीरभद्रसूरिभिः आराधनापताकायां → इक्कावि सा समत्था जिणभत्ती दुग्गइं निवारेइ । दुलहाइं लहावेउं आसिद्धिपरंपरसुहाइं ← ॥४६३॥ इति । इदञ्चात्रावधेयं जिनालयप्रमार्जने शतोपवासपुण्यं चन्दनादिविलेपने सहस्रोपवासजं पुण्यं, चम्पकशतपत्रादिपुष्पमालाभिः लक्षोपवासजं पुण्यं, स्तुति-गीत-नृत्य-भावनादितश्चानन्तोपवासफलमवाप्यते, यदाह → सयं पमज्जणे पुण्णं, सहस्सं च विलेवणे । सयसाहस्सिया माला, अणंतं गीयवाईण ॥ ← [उप.सार वृत्ति, पृ.१८८] इति । सा पूजा = भावपूजाहेतुतया प्रधाना द्रव्यपूजा उच्यते, यथोक्तं पञ्चाशके → ता भावत्थयहेऊ जो सो दव्वत्थओ इहं इडो ← [६/१२] ॥ द्रव्यपदं प्राधान्यार्थकमिति भावनीयम् ॥९/२॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् → पञ्चोपचारयुक्ता काचिच्चाष्टोपचारयुक्ता स्यात् ऋद्धिविशेषात् अन्या सर्वोपचारा इति प्रोक्ता ॥९/३॥ इयञ्च कारिका प्राकृतभाषया परावर्त्य चैत्यवन्दनमहाभाष्ये → पंचोवयारजुत्ता पूया, अट्टोवयारकलिया य । इड्विसेसेण पुणो भणिया सव्वोवयारा वि ॥२०९॥ इत्येवं श्रीशांतिस्मृतिभिरुद्धता सम्बोधप्रकरणतः [१८६] । भक्ति-द्वात्रिंशिकायामपि तदनुसारेण → सा च पञ्चोपचारा स्यात् काचिदष्टोपचारिका । अपि सर्वोपचारा च निजसंपद्विशेषतः ॥२२॥ ← इत्युक्तम् । पूजाविंशिकायामपि → पंचद्वसव्वभेओवयारजुत्ता य होइ एसत्ति । जिणचउवीसा जोगोवयारसंपत्तिरूवा य ॥ ← [८/११] इत्युक्तम् । लघुचैत्यवन्दनभाष्येऽपि → पंचुवयारा, अट्टोवयारा सव्वोवयारा वा ← [१०] इत्येवमुक्तम् ।

जानुद्वय-करद्वयोत्तमाङ्गलक्षणैरिति । तदुक्तं पञ्चाशके → दो जानू दोन्नि करा पंचमयं होइ उत्तमंगं तु । सम्मं संपणिवाओ नेओ पंचंगपणिवाओ ॥ ← [३/१८] इति । पञ्चोपचारयुक्तेति । उपलक्षणात् एकाद्युपचारग्रहणम् । तदुक्तं → एकाङ्गः शिरसो नामे स द्वयङ्गः करयोः द्वयोः । त्रयाणां नमने त्र्यङ्गः, करयोः शिरसः तथा ॥१॥ चतुर्णां करयोर्जा-न्वोर्नमने चतुरङ्गकः । शिरसः करयोर्जान्वोः पञ्चाङ्गः पञ्चके नते ॥२॥ ← इति । लघुचैत्यवन्दनभाष्ये → पुष्पाहारथुइहिं पूयतिगं ← [१०] इत्येवमुपचारत्रितयगर्भा पूजोपदर्शिता । दर्शनशुद्धिप्रकरणेऽपि → पुष्पामिस-थुइभेया तिविहा पूआ ← [गा.३७] इत्युक्तम् । तदुक्तं धर्मरत्नकरण्डकेऽपि → चारुपुष्पाऽऽमिषस्तोत्रैस्त्रिविधा जिनपूजना ← [४९] । जाबाल-दर्शनोपनिषदि च → रागाद्यपेतं हृदयं वाग्दुष्टाऽनृतादिना । हिंसादिरहितं कर्म यत्तदीश्वरपूजनम् ॥[२१८] ← इत्येवं त्रिविधं भावपूजनमाविष्कृतम् । वसुदेवहिंडिकायां → पूयं पि पुष्पाऽऽमिस-थुइ-पडिवत्तिभेयओ चउव्विहंपि जहसत्तिए कुज्जत्ति

अर्थात् प्रभुञ्च निष्कारणवत्सल ए. [तीर्थंकर बीज उपर उपकार करवाना अटलाइपे -इणइपे कशुं ईच्छता नथी, मेणवता नथी. छतां बीज उवोना कल्याण करवामां परोवायेला रडे ए. माटे निष्कारणवत्सल कडेवाय.] वणी, प्रभुञ्च मोक्षने आपनारा ए, देवेन्द्रो द्वारा प्रभुञ्च पूजयेल ए, समग्र ऐश्वर्यथी संपन्न ए अने छितार्थी प्राणीओने माटे प्रभुञ्च पूजवा जेवा ए" आवी भक्तिथी जे पूजन थाय ते पूज कडेवाय ए. [८/१-२]

मूलकारत्री भेद = प्रकार अताववा वेडे पूजने जे जगुावे ए. [अर्थात् पूजना प्रकारोने ग्रंथकारत्री जगुावे ए.]

गार्थार्थ :- प्रथम पूज पांय उपचारथी युक्त ए. कोईक पूज आठ उपचारथी युक्त डोय. ऋद्धिविशेषथी अन्य पूज सर्वउपचार कडेवायेल ए. [८/३]

* त्रिविध पूजा विशार *

टीकाथ :- अेक (रीते) पूज जे घूंटण, जे डाय अने माथुं - आ रीते पांय अंगोना उपचारथी युक्त अथवा पांय अभिगमथी

અભિગમૈઃ યુવતેતિ વા કૃત્વા । કાવિત્ અષ્ટોપચારયુક્તા = અષ્ટભિરઙ્ગૈઃ શીર્ષોરુદરપૃષ્ઠબાહુદ્વયોરુદ્ધયલક્ષણૈ-
રુપચારોઽસ્ત્યામિતિ હેતોઃ । અન્યા ઋદ્ધિવિશેષાત્ દર્શાણંભદ્રાદિન્યાયેન સર્વોપચારા = સર્વૈઃ પ્રકારૈઃ અન્તઃપુર-
હસ્ત્યશ્વ-રથાદિભિઃ 'સત્ત્વલેણં સત્ત્વસમુદણં' 'સત્ત્વવિભૂષણં સત્ત્વવિભૂષણં સત્ત્વઆચરણં' (ઔપ.૩૧) इत्याद्यागमा-

કલ્યાણકન્દલી

← [ખળ્ડ-૨] इत्येवं चतुर्विधा पूजोक्ता । सम्बोधप्रकरणेऽपि → पुष्कामिसधुइपडिवत्तिभेएहिं भासिया चउहा । जहसत्तीए
कुज्जा पूया ← [१९०] इत्युक्तम् । उपदेशतरङ्गिण्यान्तु → पञ्चोपचारपूजा-गन्धमाल्याधिवासगन्धमाल्यादिसंस्कारविशेषधूपप्रदीपैः,
अथवा पुष्पाक्षतगन्धधूपदीपैर्वा भवति ← [२/७-पृ. १७५] इत्युक्तम् । अन्यत्र च पञ्चोपचारपूजा इत्यमावेदिता → पुष्पाद्यर्चा
तदाज्ञा च तद्द्रव्यपरिरक्षणं । उत्सवास्तीर्थयात्रा च भक्तिः पञ्चविधा जिने ॥ ← [ ] इति । एतद्विस्तरस्तु आत्मप्रबोधे
श्रीजिनलाभसूरिभिः [प्रकाश-१ पृ. ४३] दर्शितस्ततोऽवसेयः ।

अभिगमैरिति । व्याख्याप्रज्ञप्तौ → [१] सचित्ताणं दब्बाणं विउसरणयाए, [२] अचित्ताणं दब्बाणं अविउसरणयाए,
[३] एगसाडिणं उत्तरासंगकरणेणं, [४] चक्खुप्फासे अंजलिप्पगहेणं, [५] मणसो एगत्तीकरणेणं... ← [२/५/१०९]
इत्येवं पञ्चाभिगमोपदर्शनं कृतम् । लघु-चैत्यवन्दभाष्ये च → सचित्तदब्बमुज्झणमचित्तमणुज्झणं मणेगत्तं । इगसाडिउत्तरासंगु
अंजली सिरसि जिणदिट्ठे ॥२०॥ इअ पंचविहाभिगमो अहवा मुचंति रायचिण्हाइं । खग्गं छत्तोवाणह मउडं चमरे अ पंचमए
॥२१॥ ← इत्युक्तमित्यवधेयम् । दर्शनशुद्धिप्रकरणेऽपि → दब्बाण सचित्ताणं विउसरणमचित्तदब्बपरिभोगो । मणएगत्तीकरणं
अंजलिबंधो य दिट्ठिपहे ॥३१॥ तह एगसाडिणं उत्तरसंगेण जिणहरपवेसो । पंचविहोऽभिगमो इय अहवा वि य अन्नहा
एस ॥३२॥ अवहद्दु रायककुहाइं पंचवररायककुहुरूवाइं । खग्गं छत्तोवाणह मउडं तह चामराउ य ॥३३॥ ← इत्युक्तम् ।

अष्टभिः अङ्गैः इति । उपलक्षणात् गन्धमाल्याद्यष्टकमपि बोध्यम् । तदुक्तं → गन्धैर्माल्यैः^१ विनिर्यद्बहलपरिमलैरक्षतैः^२
^३धूप-दीपैः, सान्नाय्यैः^४ प्राज्यभेदैः^५ चरुभिरुपहितैः^६ पाकपूतैः^७ फलैश्च । 'अम्भः सम्पूर्णपात्रैरिति हि जिनपतेरर्चनामष्टभेदां,
कुर्वाणा वेश्मभाजः परमपदसुखस्तोममाराह्णन्ते ॥ ← [ ] इति । पूजाप्रकरणे श्रीउमास्वातिवाचकैरपि → 'गन्ध-
^८धूपाऽक्षतैः^९ स्रग्भिः^{१०} प्रदीपैः^{११} 'बलि-वारिभिः । प्रधानैश्च 'फलैः पूजा विधेया श्रीजिनेशितुः ॥१४॥ ← इत्युक्तम् । पुष्पमालायां
सम्बोधसप्ततौ च → वरपुष्प^{१२}-गंध^{१३}-अक्खय^{१४}-पईव^{१५}-फल^{१६}-धूव^{१७}-नीरपत्तेहिं^{१८} । 'नेवज्जविहाणेहि य जिणपूया अट्ठहा भणिया ॥
← [पु.मा. ४६७ सं. ७१] इत्येवमष्टप्रकारपूजनमुपदर्शितम् । सम्बोधप्रकरणेऽपि → तहियं पंचुवयारा कुसुमक्खयगंधधूवदीवेहिं ।
नेविज्ज-फल जलेहिं जुत्ता अट्ठोवयारा वि ॥१८७॥ ← इत्युक्तम् । दर्शनशुद्धिप्रकरणे च → कुसुमक्खयधूवेहिं दीवयवासेहिं
सुंदरफलेहिं । पूआ घयसलिलेहिं अट्ठविहा तस्स कायव्वा ॥२४॥ ← इत्येवमष्टविधपूजोपदर्शिता । प्रकृते पुष्पपूजायां कीरयुगल-
मुदाहरणं गन्धपूजादौ तु विमलाद्युदाहरणानि । तदुक्तं पुष्पमालायामेव → पुष्पेसु 'कीरजुयलं, गंधाइसु 'विमल-संख^{१९}-
वरसेणा^{२०} । 'सिव-वरूण-सुजस-सुव्वय कमेण पूयाइ आहरणा ॥४६९॥ ← इति । अष्टकर्ममुक्तिर्हि निश्चयेन तत्फलं,
यदुक्तं सम्बोधप्रकरणे → कुसुम-क्खय-गंध-पईव-धूव-नेवज्ज-फल-जलेहिं पुणो । अट्ठविहकम्महणणी अट्ठोवयारा हवइ पूआ ॥
← [४५] इति । अन्यत्र तु व्यवहारतः → ये तवाष्टविधां पूजां कुर्वन्ति परमेश्वर ! अष्टापि सिद्धयस्तेषां करस्था अणिमादयः ॥
← [ ] इत्युक्तम् । चैत्यवन्दनमहाभाष्यकृतस्तु → तहियं पंचुवयारा कुसुमऽक्खय-गंध-धूव-दीवेहिं । फल-जल-नेवज्जेहिं
सहऽट्ठरूवा भवे सा उ ॥२१०॥ अन्ने अट्ठुवयारं भणंति अट्ठंगमेव पणिवायं । सो पुण सुए न दीसइ, न य आइन्नो जिणमयम्मि
॥२११॥ ← इत्याहुः । 'शिर्षं उरः उदरः पृष्ठः द्वौ बाहू द्वे उरुणी' इत्येवमष्टस्वङ्गेषु एकैकपुष्पदानादष्टपुष्पी कर्माष्टकनाशिनीत्यपि
प्रसिद्धम् । तदुक्तं श्रीवर्धमानसूरिभिः धर्मरत्नकरण्डके → अष्टस्वङ्गेषु वा पूजा पुष्पैरष्टभिरर्हतः । विशुद्धप्रणिधानेन कर्माष्टक-
क्षयङ्करी ॥६०॥ अष्टकर्मविनिर्मुक्तपूज्यसद्गुणसूचिका । अष्टपुष्पी समाख्याता फलं भावनिबन्धनम् ॥६१॥ ← इति ।

दર્શાણંભદ્રાદિન્યાયેન = દર્શાણંભદ્રનૃપ-કૂણિકમૂપાદિદૃષ્ટાન્તેન । તથાહિ - 'શ્રીમહાવીરં તથાઽહં વન્દે યથા પ્રાક્ કેનાઽપિ

યુક્ત હોવાના લીધે પૂજા પંચોપચાર યુક્ત કહેવાય છે. બીજી રીતે માથું, છાતી, પેટ, પીઠ, બે હાથ, બે પગ- એમ કુલ આઠ
અંગોથી જે પૂજામાં ઉપચાર થાય તે પૂજા અષ્ટોપચારયુક્ત કહેવાય છે. તથા વિશેષપ્રકારની ઋદ્ધિથી એટલે કે દર્શાણંભદ્ર વગેરેના
દૃષ્ટાન્તથી - સર્વ બલથી, સર્વસમુદયથી, સર્વવિભૂતિથી, સર્વ વિભૂષાથી, સર્વ પ્રકારના આદરથી... - ઇત્યાદિ [ઓપપાતિક સૂત્ર
વગેરે] આગમને આશ્રયીને અંતઃપુર, હાથી ઘોડા, રથ વગેરે સર્વ પ્રકારોથી વિનય જેમાં છે એ હેતુથી તે પૂજા સર્વોપચાર પૂજા
કહેવાયેલ છે. [૮/૩]

વિશેષાર્થ :- [૧] પંચાગ પ્રણિપાત નમસ્કાર એ પંચોપચાર પૂજા કહેવાય. અથવા સચિત્ત દ્રવ્યનો ત્યાગ, અચિત્ત પૂજાયોગ્ય

૧ इदं पदं मुद्रितप्रतौ नास्ति ।

दुपचारो विनयोऽस्यामिति कृत्वा ॥९/३॥ इयञ्च यथा येन कार्या तथाह —> 'न्याये'त्यादि ।

न्यायार्जितेन परिशोधितेन वित्तेन निरवशेषेयं । कर्तव्या बुद्धिमता प्रयुक्तसत्सिद्धियोगेन ॥९/४॥

कल्याणकन्दली

न वन्दितः' इत्यहङ्कृतकृतपरमर्द्ध्या सर्वाङ्गीणशृङ्गारसुभगगजादिचतुरङ्गसैन्यदन्तरूप्यस्वर्णमयपञ्चशतीपर्यङ्किकाऽधिरूढान्तःपुरादि-
रूपया श्रीमन्तं महावीरं वन्दितुमागतः । तन्मदापनोदाय सौधर्मेन्द्रः श्रीमहावीरं वन्दितुमागच्छन् दिव्यर्द्धिं विचक्रे, यथोक्तं
बृहदृषिमण्डलस्तवे —> चउसद्वि करिसहस्सा पणसयबारससिराईं पत्तेअं । कुंभे अड अड दंता दंतेसु अ वावि अड्ड ॥
अड्ड लक्खपत्ताईं तासु पउमाईं हुंति पत्तेयं पत्ते पत्ते बत्तीसबद्धनाडयविही दिव्वो ॥ एगेगकणिआए पासायवडिंसओ अ
पईपउमं । अग्गमहिसीहिं सद्धिं उवगिज्झइ सो तहिं सक्को ॥ एयारिसइङ्गीए विलग्गमेरावणंमि दद्धुं हरिं । राया दसन्नभदो,
निक्खंतो पुन्नसपइन्नो ॥ <— इति । हस्तिमुखसङ्ख्याप्रभृतिकं राजप्रभ्रियादितः [श्राद्धविधिवृत्ति-पृ.११०/१११] ज्ञेयम् ।

'सव्वबलेण' इति । 'सव्विड्डीए, सव्वजुत्तीए, सव्वबलेणं, सव्वसमुदएणं, सव्वादरेणं, सव्वविर्भूइए, सव्वविभूसाए, सव्व-
संभमेणं, सव्वपुप्फ-गंध-वास-मल्लालंकारेणं सव्वतुडिअ-सद्धण्णिणाएणं...' [औप.३१] इत्यादिकं औपपातिकसूत्रं बोध्यम् ।
सम्बोधप्रकरणे च —> सव्वोवयारपूया न्हवणच्चणभूसणवत्थाईहिं । फलबलिदीवाइनइगीयआरत्तियाईहिं ॥१८८॥ <— इत्युक्तम् ।
चैत्यवन्दनमहाभाष्यकृतस्तु —> सव्वोवयारजुत्ता प्हाण-ऽच्चण-नट्ट-गीयमाईहिं । पव्वाइएसु कीरइ निच्चं वा इड्ढिमंतेहिं ॥२१२॥
घय-दुद्ध-दहि य गंधोदयाइण्हाणं पभावणाजणगं । सइ गीय-वाइयाइसंजोगे कुणइ पव्वेसु ॥२०२॥ <— इत्याहुः । अन्यत्र
च 'अंग-अग्ग-भावभेया पुप्फाहारथुईहिं पूयतिगं । पंचोवयारा अट्टोवयारा सव्वोवयारा वा ॥ <— [ ] इत्युक्तम् ।

अन्या अपि जिनपूजाभेदाः सन्ति । तथाहि सप्तदश पूजाभेदास्तु एवं —> ण्हवणविलेवणमंगंमि' चक्खुजुअलं च
वासपूजाए' 'पिप्फारुहणं मालारुहणं' तह 'वन्नयारुहणं ॥ 'चुन्नारुहणं जिणपुंगवाण आहरणरोहणं' चेव । पुप्फगिह' पुप्फपगरो'
आरत्तिअमंगलपईवो' ॥ 'दीवो धूवुक्खेवं' नेवज्जं' सुहफलाण ढोअणयं' । 'गेअं 'नट्टं' 'वज्जं' पूजाभेआ इमे सत्तर ॥
<— [ ] अन्यत्र च —> ण्हवण' विलेवण' वत्थजुग' गंधारुहणं' च पुप्फरोहणयं' । मालारुहणं' वन्नयं' चुन्न' पडागाणं'
आभरणे' । मालकलावंसघरं' पुप्फपगरं' च । अट्टमंगलयं' धूवुक्खेवो' गीयं' नट्टं' वज्जं' तहा भणियं ॥ [ ]

<— इत्येवं सप्तदशविधपूजोपदर्शिता । एतद्भावार्थस्तु आत्मप्रबोधात् [पृ.५४] विज्ञातव्यः । प्रकृतार्थे सामस्येनोपयोगिनः
सम्बोधप्रकरणस्य श्लोका प्रदर्श्यन्ते । तथाहि —> सम्मत्तसुद्धकरणी जणणी सुहजोगसच्चपहवाणं । निद्वलणी दुरियाणं भववणदव-
दइढभविआणं ॥४१॥ दुविहा पूया दव्व-भावेहिं, अंगग्गभावेहिं । तिविहा, विविहा सा य चउहा णासायणासहिया ॥४२॥
मण-वय-कायसुद्धी पूया तिविहा जिणेहिं णिदिट्ठा । पंचविहा वा अट्टोवयार-सव्वोवयारा वा ॥४३॥ भणिया पंचुवयारा
कुसुमक्खयगंधधूवदीवेहिं । भत्ती बहुमान वन्नजणणाऽणासायणविहीहिं ॥४४॥ कुसुमक्खय-गंध-दीव-धूव-नेविज्ज-जल-फलेहिं
पुणो । अट्टविहकम्ममहणी अट्टुवयारा हवइ पूया ॥४५॥ सत्तरसभेयभिण्णा 'न्हवण-च्चण-देवदूसठवणं वा । तह 'वासचुण्णरोहण
'पुप्फारोहण सुमल्लाणं ॥४६॥ 'पणवण्ण-कुसुमवुट्ठी 'वग्घारियमल्लदामपुप्फगिहं । 'कप्पूरपभिइगंधच्चणमाहरणाविहियं' जं ॥४७॥
'इंदद्धयस्स सोहाकरणं चउसु वि दिसासु जहसत्ती । 'अडमंगलाण भरणं, जिणपुरओ दाहिणे वा वि ॥४८॥ 'दीवाइ-
अगिकम्मकरणं 'मंगल-पइवसंजुत्तं । 'गीयं' 'नट्टं' 'वज्जं' अट्टाहियसयथुइकरणं' ॥४९॥ श्रीउमास्वातिवाचकैः पूजाप्रकरणे
एकविंशतिविधा जिर्नाचा —> स्नात्र-विलेपन-विभूषण-पुष्प-वास-धूप-प्रदीप-फल-तन्दुल-पत्र-पूगैः । नैवेद्य-वारि-वसनैश्चमरातपत्रै-
र्वादित्र-गीत-नृत्य-स्वस्तिक-[नटन-स्तुति]-कोशवृद्ध्या ॥१८॥ इत्येकविंशतिविधा जिनराजपूजा ख्याता सुरासुरगणेन कृता
सदैव । खण्डिकृता कुमतिभिः कलिकालयोगाद्यद्यत् प्रियं तदिह भाववशेन योज्यम् ॥१९॥ <— इत्थमुपवर्णिता । आचारोपदेशे
श्रीचारित्रसुन्दरगणिना तु —> स्नात्रैश्चन्दन-दीप-धूप-कुसुमैर्नैवेद्य-नीर-ध्वजैर्वासैरक्षत-पूग-पत्रसहितैः सत्कोशवृद्ध्या फलैः ।
वादित्र-ध्वनि-गीत-नृत्य-नुतिभिश्छत्रैर्वैश्रामरैर्भूषाभिश्च किलैकविंशतिविधा पूजा भवेदर्हतः ॥ <— [२/३५] इत्येवमुक्तम् ।
एवमन्येऽपि पूजाप्रकाराः प्रकृतेऽनुसन्धेयाः ॥९/३॥

शोभा-नैवेद्य वगेरेनुं श्रद्धा, ऐकसाटिक भेस, मननी ऐकश्रता अने जिनमंदिर-जिनप्रतिमाना दर्शन यतां भे डाय जेडवा
- आम चैत्यवंदन लाप्यमां अतावेव पांय अभिगमनुं पालन पंचोपयार पूज कडेवाय [२] साष्टांग प्राणाम-अष्टप्रकारी पूज
भे अष्टोपयार पूज छे. [३] दशाष्टोपयार जेम पोताना अथा डाड-माडथी लगवाननी लक्ति करी तेम पोतानी सर्वोन्कृष्ट संपत्तिने
अनुसार प्रबुलक्ति करवी ते सर्वोपयार पूज कडेवाय. वर्तमानमां जे व्यक्ति श्रेष्ठ मडापूज करे तेनो समावेश सर्वोपयार पूजमां
करवी उचित जग्याय छे. [८/३]

आ पूज जे रीते जे व्यक्तिजे करवी जेथजे ते प्रकारने मूलकारश्री जग्यावे छे के —

ન્યાયેન અર્જિતેન 'પ્રથમમુપાત્તેન તતઃ પરિશોધિતેન ભાવવિશેષાત્ વિત્તેન = ધનેન નિરવશેષા = સત્કલા
ઇયં = પૂજા કર્તવ્યા બુદ્ધિમતા પ્રયુક્તઃ સત્સિદ્ધિયોગઃ = સત્સાધનવ્યાપારો યેન સ તથા તેન ॥૭/૪॥
'શુચિને'ત્યાદિ ।

શુચિનાઽઽત્મસંયમપરં સિતશુભવસ્ત્રેણ વચનસારેણ । આશંસારહિતેન ચ તથા તથા ભાવવૃદ્ધ્યોચ્ચૈઃ ॥૯/૫॥

શુચિના = હસ્ત-પાદ-મુખપ્રક્ષાલન-શિરઃસ્નાનરૂપદેશ-સર્વભેદાભિન્નદ્રવ્યસ્નાનેન શુદ્ધાધ્યવસાયરૂપભાવસ્ના-
નેન ચ પવિત્રેણ, આત્મનઃ = શરીરસ્ય સંયમઃ = સંવૃતાઙ્ગોપાઙ્ગોન્દ્રિયત્વં તત્પરં = તત્પ્રધાનં યથા ભવત્યેવં પૂજા
કર્તવ્યા । સિતં = ઉજ્જ્વલં શુભં = શોભનં વ વસ્ત્રં યસ્ય સ તથા તેન । શુભમિહ સિતાદન્યદપિ પદ્યુગ્માદિ રક્ત-

કલ્યાણકન્દલી

મૂલગ્રન્થે દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → પ્રયુક્તસત્સિદ્ધિયોગેન બુદ્ધિમતા ન્યાયાર્જિતેન પરિશોધિતેન વિત્તેન ઇયં નિરવશેષા કર્તવ્યા
॥૯/૪॥ સાધનવિશુદ્ધિમાવિષ્કરોતિ ન્યાયાર્જિતેનેતિ । 'યન્માત્રં યસ્ય સત્કં વિત્તં સ્વીકારાયોગ્યં' ઇહ મદીયે વિત્તે કથશ્ચિદનુપ્રવિષ્ટં
તત્સ્વામિનઃ તદ્વિત્તોત્પન્નં ઇહ જિનપૂજાયાં પુણ્યં ભવતુ' इत्येवं ભાવવિશેષાત્ = અકૃત્રિમાશયવિશેષાત્ પરિશોધિતેનેતિ ।
સ્વવિત્તાનુપ્રવિષ્ટેન પરકીયવિત્તેન પુણ્યકરણાનભિલાષાત્ ન્યાયાર્જિતસ્ય ધનસ્ય સર્વાંશેન પરિશુદ્ધિરવસેયા । ઇદશ્ચ પરૈઃ શુક્લધન-
મુચ્યતે તત્ફલશ્ચ દેવગતાવવાપ્યત ઇતિ પરમતમ્ । તદુક્તં સ્કન્દપુરાણે → શુક્લવિત્તેન યો ધર્મં પ્રકુર્યાચ્છ્રદ્ધયાઽન્વિતઃ ।
તીર્થં પાત્રં સમાસાદ્ય દેવત્વે તત્સમસ્નુતે ॥ ← [માહેશ્વર-સ્વપ્ને કૌમારુકારખંડ-૪/૬] ઇતિ । કર્તૃવિશુદ્ધિમાહ → પ્રયુક્તઃ
સત્સાધનવ્યાપારો યેન સ તથેતિ ।

પૂજા કર્તવ્યા, દુરિતાદિવિદારકત્વાત્ સુખાદિસમ્પાદકત્વાત્ । તદુક્તં શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિકૃત-પુષ્પમાલાયાં શ્રીજયશેખર-
સૂરિકૃતસમ્બોધસપ્તતૌ ચ → ઉવસમઇ દુરિયવગ્ગં હરઇ દુહં જળઇ સયલસુખવાઇં । ચિંતાઇઅંપિ ફલં સાહઇ પૂઆ જિણિંદાણં ॥
← [પુ.૪૬૮ સં.૭૨] ઇતિ । વિધિવિશુદ્ધિશ્ચાનુપદમેવ મૂલગ્રન્થે વક્ષ્યતે ॥૯/૪॥

મૂલગ્રન્થે દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → શુચિના સિતશુભવસ્ત્રેણ વચનસારેણ આશંસારહિતેન ચ આત્મસંયમપરં તથા તથા ભાવવૃદ્ધ્યા
ઉચ્ચૈઃ 'ઇયં કર્તવ્યા' इत्यनुषज्यते ॥૯/૫॥ एतत्कारिका श्राद्धविधिवृत्त्यादौ [શ્રા.વિ.વૃ. પૃ.૧૦૮] અતિદિષ્ટા । શુચિનેતિ,
કથારત્નકોશેઽપિ → સુઙ્ગા ય દલ્લતો મજ્જિણ સુહવિત્તિણા ભાવો ← [પૃ.૯૧/૩] इत्युक्तम् । → મલોત્સર્ગ-દન્તધાવન-
જિહ્વાલેખન-ગણ્ડૂષકરણ-સર્વદેશ-સ્નાનાદિના પવિત્રઃ સન્ ← [ ] ઇતિ શ્રાદ્ધવિધિવૃત્તિકારઃ । પંચાશકે → કાલે સુઙ્મૂળ
વિસિદ્ધં પુષ્પાઇપ્હિં વિહિણા ઉ । સાર-ધુઇ-ધોત્તગરુઈ-જિણપૂયા હોઇ કાયલ્લા ॥ ← [પૂજાપંચા. ગા.૩] इत्युक्तम् । સ્તવપરિજ્ઞાયા-
મપિ → જિણપૂઆઇવિહાણં સુઙ્મૂઓ તીઇએ ચેવ ઉવઉત્તો । અણ્ણંગમચ્છિવંતો કરેઇ જં પવરવત્થૂહિ ← ॥૩૧॥ ઇતિ જિનપૂજા-
વિધાનમુક્તમ્ । સિતં = ઉજ્જ્વલં, યથોક્તં શ્રાદ્ધદિનકૃત્યે → 'સેયવત્થનિઅંસણો' ← [૨૪] । શુભં ઇહ = જિનપૂજાયાં
સિતાદન્યદપિ પદ્યુગ્માદિ રક્ત-પીતાદિવર્ણં ગૃહ્યતે । અનેન શુક્લવસ્ત્રેણૈવ જિનાર્ચા કાર્યેત્યેકાન્તઃ પ્રતિક્ષિપ્તઃ । ઇદશ્ચાત્રાવધા-

ગાથાર્થ :- [પૂજના] સુંદર સાધનો વાપરનાર બુદ્ધિશાળીએ ન્યાયોપાર્જિત પરિશુદ્ધ ધનથી આ બધી પૂજા કરવી જોઈએ.
[૮/૪]

❁ જિનપૂજાના અધિષ્ઠારીને ઓળખીએ ❁

ટીકાર્થ :- પૂજના સુંદર સાધનો વાપરનાર બુદ્ધિશાળીએ ન્યાયથી ઉપાર્જિત કરેલ અને ભાવવિશેષથી શુદ્ધ કરેલ ધન વડે
આ દરેક પૂજા કરવી જોઈએ. [૮/૪]

વિશેષાર્થ :- શ્રીમદ્જીએ ભાવવિશેષથી ધનને પરિશુદ્ધ કરવાની વાત જણાવી છે. અહીં ભાવવિશેષ એમ સમજવો કે
→ આ પૂજના સાધનોમાં ભૂલથી બીજાના ધનથી જે સાધન આવેલ હોય તેનું ક્ષણ તે વ્યક્તિને પ્રાપ્ત થાય ← આ ભાવના
દ્વારા આગહકના ધનથી પુણ્યોપાર્જનનો મલિન આશય નષ્ટ થવાથી ધન પરિશુદ્ધ થાય છે. → ન્યાયોપાર્જિત ધન ઉપરની પાણ
મારી મૂર્છા મરી જાય તે માટે આટલું ધન પ્રભુભક્તિમાં વાપરું ← આવા વિશેષ પ્રકારના ભાવથી પાણ ન્યાયાર્જિત ધન પરિશોધિત
બને છે. [૮/૪]

ગાથાર્થ :- પવિત્ર થયેલ, સ્વેત શુભવસ્ત્રધારી, આગમપ્રધાન અને આશંસાશૂન્ય એવા શ્રાવકે શરીરસંયમ પ્રધાન બને તે
રીતે તેવા તેવા પ્રકારની અત્યંત ભાવવૃદ્ધિથી પૂજા કરવી. [૮/૫]

ટીકાર્થ :- [સ્નાનના બે પ્રકાર છે. દ્રવ્યસ્નાન અને ભાવસ્નાન. દ્રવ્યસ્નાનના બે પ્રકાર છે. દેશ-સ્નાન અને સર્વસ્નાન.]
હાથ-પગ અને મોઢું ધોવા સ્વરૂપ દેશસ્નાન અને માથેથી સ્નાન કરવા સ્વરૂપ સર્વસ્નાનાત્મક બે ભેદથી ભિન્ન = બે પ્રકારવાળા
દ્રવ્યસ્નાનથી અને શુદ્ધ અધ્યવસાયસ્વરૂપ ભાવસ્નાનથી પવિત્ર થયેલ શ્રાવકે પોતાના શરીરનું સંયમન મુખ્ય થાય તે રીતે અર્થાત્

पीतादिवर्णं गृह्यते । **वचनसारेण** = आगमप्रधानेन आशंसया = इह-पर-लोकफलवाञ्छया रहितेन च तथा तथा = तेन तेन पुष्प-वस्त्रादिविस्वजाप्रकारेण **भाववृद्ध्या उच्चैः** = अतिशयेन ॥९/७॥

इयमाधिकृता पूजा पुष्पाऽऽमिषस्तोत्रादिभेदेन बहुविधा । तत्र पुष्पादिपूजामभिधाय स्तोत्रपूजां कारिकाद्वयेनाऽऽह
-> 'पिण्डे'त्यादि । 'पापे'त्यादि ।

पिण्डक्रियागुणगतैर्गम्भीरैर्विविधवर्णसंयुक्तैः । आशयविशुद्धिजनकैः संवेगपरायणैः पुण्यैः ॥९/६॥

पापनिवेदनगर्भैः प्रणिधानपुरस्सरैर्विचित्रार्थैः । अस्खलितादिगुणयुतैः स्तोत्रैश्च महामतिग्रथितैः ॥९/७॥

कल्याणकन्दली

तव्यम् - शुभपदमसन्धिताद्युपलक्षणं, सन्धितादिवस्त्रनिषेधात्, यथोक्तं -> न कुर्यात् सन्धितं वस्त्रं देवकर्मणि भूमिप ! न दग्धं न तु वै च्छिन्नं, परस्य तु न धारयेत् ॥ किटस्पृष्टं तु यद्वस्त्रं पुरिषं येन कारितम् । मूत्रं मैथुनञ्चापि, तद्वस्त्रं परिवर्जयेत् ॥ < [ ] इति । **पूजाप्रकरणे** वाचकमुख्येनापि -> खण्डिते सन्धिते छिन्ने रक्ते रौद्रे च वाससि । दान-जाप-तपो-होमसन्ध्यादि निष्फलं भवेत् ॥१६॥ < इत्युक्तम् । अन्यत्रापि -> खण्डितं सन्धितं छिन्नं रक्तं रौद्रेः कुवर्णकैः । दानं पूजा तपो होम-सन्ध्यादि निष्फलं भवेत् ॥ < [ ] इत्युक्तम् । **वचनसारेण** = प्रवृत्तौ **आगमप्रधानेनेति** । अनेन मार्गपरिशुद्धिः प्रोक्ता ।

इहपरलोकफलवाञ्छया रहितेन इत्यनेन आशयपरिशुद्धिः प्रदर्शिता । **भाववृद्ध्या** इति । भावश्चेह श्रद्धारूपो बोध्यः, तत्स्वरूपञ्च **ललितविस्तरायां** -> श्रद्धा = निजोऽमिलाषः मिथ्यात्वमोहनीयकर्मक्षयोपशमादिजन्यश्रेतसः प्रसादः इत्यर्थः । अयञ्च जीवादितत्त्वार्थानुसारी समारोपविधातकृत् कर्मफलसम्बन्धास्तित्वादिसंप्रत्ययाकारः चित्तकालुष्यापनायी धर्मः । यथोदक-प्रसादको मणिः सरसि प्रक्षिप्तः पङ्कादिकालुष्यमपनीयाऽच्छतामापादयति एवं श्रद्धामणिरपि चित्तसरस्युत्पन्नः सर्वं चित्तकालुष्य-मपनीय भगवदर्हत्प्रणीतमार्गं सम्यग्भावयतीति < [पृ.८२] प्रोक्तम् । अनेन उपादानविशुद्धिरुपदर्शिता । इत्थमेव क्रिया-साफल्योपपत्तेः । तदुक्तं **ब्राह्मपुराणेऽपि** -> भावशुद्धिः प्रयोक्तव्या नियमाचारसंयुता । भावशुद्ध्या क्रियते यत् तत्सर्वं सफलं भवेत् ॥ < [२९/१७]

देवपूजाविधिश्च योगविन्दौ -> पुष्पैश्च बलिना चैव, वस्त्रैः स्तोत्रैश्च शोभनैः । देवानां पूजनं ज्ञेयं, शौचश्रद्धासमन्वितम् ॥११६॥ इत्येवमावेदितः । एतत्कारिकायुगलमुपयुज्य **भक्तिद्वात्रिंशिकायां** -> इयं न्यायोत्थवित्तेन कार्या भक्तिमता सता । विशुद्धोज्ज्वलवस्त्रेण शुचिना संयतात्मना ॥२३॥ < इत्युक्तम् ।

इह श्लोकद्वयोक्तविधिभङ्गे तन्निरपेक्षतायां वा त्रिकालपूजाऽपि निष्फला, यदुक्तं **सम्बोधसप्ततौ** -> आणाखंडणकारी जइवि तिकालं महाविभूइण । पूइ वीयरगं सव्वंपि निरत्थयं तस्स ॥३३॥ < इति । न केवलं निष्फलत्वमपि त्वनादरेण विधिनिरपेक्षतायामनर्थकारित्वमपि, तदुक्तं **मूलकारैरेव सम्बोधप्रकरणे** -> विहिपूया साहेइ सग्गफलं सिवफलं परंपारं । अविहि-कया कुगइफलं साहेइ निस्सूगचित्तानं ॥७८॥ < इति ध्येयम् ॥९/६॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् -> पिण्डक्रियागुणगतैः गम्भीरैः विविधवर्णसंयुक्तैः आशयविशुद्धिजनकैः संवेगपरायणैः पुण्यैः ॥९/६॥ **पापनिवेदनगर्भैः** विचित्रार्थैः प्रणिधानपुरस्सरैः अस्खलितादिगुणयुतैः महामतिग्रथितैश्च स्तोत्रैः 'इयं कर्तव्ये'त्यनुषज्यते

पोताना अंगोपांग अने ईन्द्रिय मर्यादां रडे अेवुं जे रीते मुष्य अने ते प्रमाणे पूजा करवी. [मनलभ के पोताना डाय, पग, कमर, वांसो वगेरे पूजा दरम्यान मर्यादां रडे तेनो श्रावक अने श्राविकाअे प्याल राभवो. विज्जतीय व्यक्तिनी वासनाने वकराववानी वृत्तिथी विरमवानी वृत्तिने वर्तन-व्यवहारमां वाणी लेवा तरइ श्रीमइ अंगुलिनिरिंश करे छे.] पूजा करनारना वस्त्र सहेइ अने सुंदर जेछेअे. सुंदर वस्त्र प्रस्तुतमां सहेइ सिवायना लाल-पीणा वगेरे वागुवाणा पटकुण वगेरे ज्जागवा. जवनमां आगमने मुष्य करनार अने आ लोक-परलोकनी स्पृष्टाथी रडित अेवा पूजके [सुंदर रीते] पुष्प, वस्त्र वगेरेनी गोठवाण थाय अे पद्धतिअे अत्यंत भाववृद्धिथी जिनपूजा करवी. [८/प]

आ अधिकृत = प्रस्तुत पूजा पुष्प, नेवेद्य, स्तोत्र वगेरे प्रकारथी अनेकविध छे. तेमां पुष्पपूजा वगेरेने [प्रथम गाथामां] कडीने स्तोत्रपूजने मूलकारथी जे गाथा द्वारा जगवावे छे.

गाथार्थ :- [प्रभुना] शरीर, आचार अने गुणोधी गर्भित, गंभीर, विविधवर्णथी संयुक्त, आशय विशुद्धिने जन्मावनार, संवेगपरायाण, पवित्र, पापगर्हागर्भित, अनेक अर्थवाणा तथा महाभुद्धिशानीओअे रयेला अेवा स्तोत्रो प्रणिधानपूर्वक

१, निर्माता । २. आनन्दय । ३. पुरुषान् ।

पिण्डः = शरीरं अष्टोत्तरलक्षणसहस्रलक्षितं, क्रिया सर्वातिशायिदुर्वारपरिषहजयाद्याचाररूपा, गुणाः जीव-स्वभावाविनाभूताः सामान्येन ज्ञानादयः विशेषेण केवलज्ञानादयः तद्गतैः = तद्विषयैः, गम्भीरैः = सूक्ष्ममति-गम्यार्थैः, विविधाः = च्छन्दोऽलङ्कारभङ्ग्या विविधा ये वर्णाः तैः संयुक्तैः, आशयविशुद्धेः = नवमरसाभिव्यञ्जनया चित्तशुद्धेः जनकैः, संवेगः = भवभयं मोक्षाभिलाषो वा, (तस्य) परं अयत्नं = गमनं येषु तानि तथा तैः, पुण्यहेतुत्वात्

कल्याणकन्दली

॥९/७॥ शरीरं अष्टोत्तरसहस्रलक्षितमिति । यथा → छत्त-चामर-पडाग-जुअ-जव-मंडिआ, झयवर-मगर-तुरय-सिरिवच्छ-सुलंछणा । दीव-समुद्द-मंदर-दिसागय-सोहिया, सत्थिअ-वसह-सीह-रह-चक्करंक्रिया ॥३२॥ ← इति अजितशान्तिस्तोत्रा-दिभिः । क्रिया सर्वातिशायिदुर्वारपरिषहजयाद्याचाररूपा, यथा → तन्वा सत्त्वसतत्त्व ! सत्त्वहितकृत्तत्त्वानि शैवं सुखं, सद्यो निर्जित-शत्रुजात ! 'सविता ! पद्माभिरामोदय' ॥ रोहन्मोहतिमिस्रसंहतिहृतौ विश्राणिताभिर्विशोऽसद्योनिर्जित-शत्रुजात ! सविताऽऽपद्माऽभिरामोदय ॥२॥ ← इति श्रीजिनसुन्दरसूरिप्रणीतयमकबद्ध-चतुर्विंशतिजिनस्तोत्रादिभिरभिव्यज्यमाना । गुणाः ज्ञानादय इति । यथा → 'ज्ञानं यथा त्वयि विभाति कृतावकाशं, नैवं तथा हरिहरादिषु नायकेषु । तेजः स्फुरन्मणिषु याति यथा महत्त्वं नैवं तु काचशकले किरणाऽऽकुलेऽपि ॥२०॥ ← इति भक्तामरस्तोत्रादिभिः । विशेषेण केवलज्ञानादय इति यथा → सर्वज्ञः सर्वदेवेशः सर्वगः सर्वतोमुखः । सर्वात्मा सर्वदर्शी च सर्वव्यापी जगद्गुरुः ॥५॥ ← इति मन्त्राधिराज-स्तोत्रादिभिः । सूक्ष्ममतिगम्यार्थैरिति यथा → येयोऽलोलो लुलायी यां लीलयाऽयी ललौ ययुः । ययुया ये ययायाये, यायऽऽयो यालयोऽप्यलम् ॥३३॥ ← इति पुण्यरत्नसूरिकृतद्विवर्णरत्नमालिकाप्रभृतिस्तोत्रैः । च्छन्दोऽलङ्कारभङ्ग्या इति । यथा शार्दूलविक्रीडितच्छन्देन यमकबद्धं श्रीशोभनदेवविरचितं → भव्याम्भोजविबोधनैकतरणे ! विस्तारिकर्मावली-रम्भासामज ! नाभिनन्दन ! महानष्टापदाभासुरैः । भक्त्या वन्दितपादपद्म ! विदुषां सम्पादय प्रोज्झिता-रम्भासाम ! जनाभिनन्दन ! महानष्टापदा भासुरैः ॥१/१॥ ← इत्यादि, एवं → श्रीवर्धमान ! नतमानसशोध ! 'यन्ति, स्वैरं यशांसि भुवनं तव शोध-यन्ति' । बुद्ध्या चकोरनिकराः शतशो धयन्ति, 'चन्द्रद्युतामपरदेवयशो धयन्ति' ॥२४॥ इत्यादि श्रीचारित्ररत्नगणिविरचितं चतुर्विंशतिस्तोत्रम् ।

नवमरसाभिव्यञ्जनया, 'शृङ्गारवीरौ बीभत्सं रौद्रं हास्यं भयानकम् । करुणा चाद्भुतं शान्तं, वात्सल्यं च रसा दश' ॥ [ ] इति श्लोकोक्तक्रममाश्रित्य शान्तरसोद्दीपनेन यथा → यदि नियतमशान्तिं नेतुमिच्छोपशान्तिं, समभिलषत शान्तिं तद्विधाप्याप्तशान्तिम् । प्रहृतजगदशान्तिं जन्मतोऽप्यात्तशान्तिं, नमत विनतशान्तिं हे जना ! देवशान्तिम् ॥ ← इति श्रीधर्म-घोषसूरिवररचितचतुर्विंशतिजिनस्तोत्रादिना ।

संवेगः = भवभयं, मोक्षाभिलाषो वेति । उपलक्षणात् देव-गुरु-धर्मेषु निश्चलानुरागस्यापि ग्रहणं कार्यम्, यथोक्तं → तथ्ये धर्मे ध्वस्तहिंसाप्रबन्धे, देवे राग-द्वेष-मोहादिमुक्ते । साधौ सर्वग्रन्थसन्दर्भहीने संवेगोऽसौ निश्चलो योऽनुरागः ॥ ← [ ] इति । संवेगेन धर्मश्रद्धोत्पत्तिस्तु 'संवेगेण अणुत्तरं धम्मसद्धं जणयइ' ॥२९/१०॥ इति उत्तराध्ययनसूत्रात्प्रसिद्धैव । प्रकृते संवेगपरायणता तु → त्वं नाथ ! दुःखिजनवत्सल ! हे शरण्य ! कारुण्यपुण्यवसते ! वशिनां वरेण्य ! भक्त्या नते मयि महेश ! दयां विधाय, दुःखाङ्कुरोद्दलनतत्परतां विधेहि ॥३९॥ ← इति कल्याणमन्दिरस्तोत्रादिभिः यद्वा → पञ्चलकसायचारे सइसन्निहिआसि चक्कधणुरेहा । हुंति तुह च्चिय चलणा सरणं भीआणं भवरत्ने ॥२८॥ इति धनपालकृत-ऋषभपञ्चाशिकादिभिः ज्ञेया ॥९/६॥

अस्पष्टिता वगेरे गुणोथी युक्त करी तेवा स्तोत्रो द्वारा प्रभुनी स्तोत्रपूजा करवी. [८/६-७]

❁❁ स्तोत्रपूजा विस्लेषण ❁❁

टीकार्थ :- [१] १००८ लक्षागोथी युक्त अणुं प्रभुशरीर, सर्वोत्कृष्ट दुर्वार अवा परिषडोने जतवा वगेरे आथारस्वइय क्रिया तेम न जवस्वभाव छोडीने न रडेनारा सामान्यथी ज्ञान आदि गुणो, विशेष रीते केवलज्ञान वगेरे गुणो आ त्रागेयने पोतानो विषय बनावे अवा स्तोत्रो वडे जिनपूजा करवी. [जे स्तोत्रो द्वारा प्रभुना गुणगान थाय ते स्तोत्रोना ११ विशेषाणो श्रीमद्भजे अतावेव छे. तेमांथी प्रथम विशेषाणो उडेवाथं जयुं. बाकीना १० विशेषाणो उडे अतावाय छे.] [२] स्तोत्र गंभीर अर्थात् सूक्ष्म बुद्धिथी जगुी शक्या तेवा अर्थोथी युक्त डोवां जेथंजे. [३] अनेक छंटे, अलंकारनी रथनाथी विविध अवा वार्थोथी संयुक्त अवा स्तोत्र डोवा जेथंजे. [४] नवमो शांत रस अभिव्यक्त करवाथी स्तोत्र चित्तशुद्धिना ननक डोवा जेथंजे. [५] संसारनो

१. प्रसरन्ति । २. विमलयन्ति । ३. पिबन्ति । ४. अधः कुर्वन्ति ।

पुण्यैः ॥९/६॥ पापानां राग-द्वेष-मोहकृतानां स्वयंकृतत्वेन निवेदनं गर्भः = अन्तर्गतभावः येषां तानि तथा तैः, प्रणिधानं = ऐकाग्र्यं तत्पुरस्सरैः = उपयोगप्रधानैः इति यावत्, **विचित्रार्थैः** = बहुविधार्थयुक्तैः, अस्खलितादयो गुणाः अस्खलिताऽमिलिताऽव्यत्याग्रेडितादिलक्षणाः तैः युतैः अभिव्या-हारकाले; **स्तोत्रैश्च महामतिभिः** = विशिष्टबुद्धिभिः

कल्याणकन्दली

पापानां राग-द्वेष-मोहकृतानां स्वयंकृतत्वेन निवेदनमिति, यथा → प्राप्यापि तव सम्बोधिं मनोवाक्कायकर्मजैः । दुश्चेष्टितैर्मया नाथ ! शिरसि ज्वालितोऽनलः ॥ ← [वी.स्तो.१६/५] इति वीतरागस्तोत्रप्रभृतिभिः ।

उपयोगप्रधानैरिति । 'एगगहणे गहणं तज्जाइयाण सव्वेसिं' [४७०६] इति निशीथभाष्यवचनात् प्रकृते तद्गतचित्तत्वादीनामपि ग्रहणं कर्तव्यम् । तदुक्तं व्याख्याप्रज्ञप्तौ → तच्चित्ते, तम्मणे, तल्लेसे, तदज्जवसिए, तत्तिव्वज्जवसाणे, तदड्ढोवउत्ते, तदप्पियकरणे, तब्भावणाभाविण... ← [१/७/६२] । तद्व्याख्या चैवम् → [१] तत्र = अर्थादौ चित्तं सामान्योपयोगारख्यं यस्याऽसौ तच्चित्तः, [२] तत्रैव अर्थादौ मनो विशेषोपयोगरूपं यस्याऽसौ तन्मनाः, [३] लेइया = आत्मपरिणामविशेषः, [४] इहाध्यवसायः = अध्यवसितः, तत्र तच्चित्तादिभावयुक्तस्य सतः तस्मिन्नेवार्थादौ अध्यवसितं परिभोगक्रियासम्पादनविषयमस्येति तदध्यवसितः, [५] तस्मिन्नेवार्थादौ तीव्रं = आरम्भकालादारभ्य प्रकर्षयापि अध्यवसानं प्रयत्नविशेषलक्षणं यस्य स तथा, [६] तदर्थं = अर्थादिनिमित्तं उपयुक्तः = अवहितः = तदर्थोपयुक्तः, [७] तस्मिन्नेवार्थादौ अर्पितानि = आहितानि करणानि = इन्द्रियाणि कृत-कारितानुमतिरूपाणि वा येन स तथा, [८] असकृत् अनादौ संसारे तद्भावनयाऽर्थादिसंस्कारेण भावितो यः स तथा ← । युक्तञ्चैतद्विशेषणकदम्बकपरिकलितत्वम्, इत्थमेवाधिकृतभगवद्गुणादिभासनोपपत्तेः । तदुक्तं योगशतके → तग्यचित्तस्स तहोवओगओ तत्तभासणं होति । एयं एत्थ पहाणं अंगं खलु इड्ढिसिद्धीए ॥६५॥ ← इति । तदुक्तं चैत्यवन्दनमहाभाष्येऽपि → चिंतेयव्वो सम्मं तेसिं अत्थो जहापरिन्नाणं । सुन्नहिययत्तमिहरा उत्तमफलसाहगं न भवे ॥२३३॥ ← इति । बहुविधार्थयुक्तैः यथा → प्रीणन्तु जन्तुजातं नखसुभगा भावुका न नखसुभगाः । अभिजातस्यापि सदा पादाः श्रीनाभिजातस्य ॥१॥ ← इति श्रीजिनपतिविरचितैर्विरोधालङ्कारमण्डितैः ऋषभस्तोत्रादिभिः [भक्ता.कल्या.स्तोत्रत्रय पृ.२५७] ।

अस्खलिताऽमिलिताऽव्यत्याग्रेडितादिलक्षणा इति । उपल-शकलाद्याकुलभूभागे लाङ्गूलमिव स्वलति यत्तत् स्वलितं, न तथा = अस्खलितम् । अनेकस्तोत्रादिसम्बन्धीनि पदान्येकत्र मीलयित्वा यत्र पठति तत् मिलितं, असदृशधान्यमेलकवत्, यद्वा पठतः यत्र पदादिविच्छेदो न प्रतीयते तन्मिलितं, न तथा = अमिलितम् । एकस्मिन्नेव स्तोत्रेऽन्यान्यस्थाननिबद्धानि एकार्थानि पदान्येकस्थाने समानीय पठतो व्यत्याग्रेडितं यद्वा स्तोत्रमध्ये स्वमतिचर्चितानि तत्सदृशानि पदानि कृत्वा प्रक्षिपतो व्यत्याग्रेडितं, अस्थानविरतिकं वा व्यत्याग्रेडितं, न तथा = अव्यत्याग्रेडितम् । आदिपदेन प्रतिपूर्णादिग्रहणम् । तदुक्तं अनुयोगद्वारसूत्रे → पदं सिक्खितं ठितं जितं मितं परिजितं नामसमं घोससमं, अहीणक्खरं, अणच्चक्खरं, अब्वाइद्धक्खरं, उ-क्खलिअं, अमिलिअं, अवच्चामेलियं, पडिपुण्णं, पडिपुण्णघोसं कंठोड्ढविप्पमुक्कं... ' ← [सू. १३] इत्यादि । अभिव्याहारकाले = उच्चारणावसरे, उपलक्षणात् जिनबिम्बन्यस्तनयनमनःपूर्वकं गाम्भीर्यादिगुणोपेतमुच्चारणमवगन्तव्यम्, तदुक्तं चैत्यवन्दनमहाभाष्ये → जिणबिंबपायपंकयविणिवेसियनयणमाणसो धणियं । अक्खलियाइगुणजुयं पणिवायथयं तओ पढइ ॥२६९॥ गंभीग्महुरघोसं तह तह थोत्ताइयं भणेज्जाह । जह जायइ संवेगं सुणमाणणं परेसिं पि ॥८४२॥ ← इति । श्राद्धदिनकृत्येऽपि → विसिद्धवन्ननासेणं भावितो य पयं पयं । जिणणाहस्स बिंबम्मि दिन्नदिट्ठी सुहासओ ॥३२॥ ← इत्याद्युक्तं शक्रस्तवपठनाद्यवसरे ।

यथोक्तं ललितविस्तरायां मूलकारैरपि → तदेतदसौ साधुः श्रावको वा यथोदितं पठन् पञ्चाङ्गप्रणिप्रातं करोति, भूयश्च पादपुञ्जनादिनिषण्णो यथाभव्यं [यथाभावं] स्थान-वर्णार्थालम्बनगतचित्तः सर्वसाराणि यथाभूतानि असाधारणगुणसङ्गतानि भगवतां दुष्टालङ्कारविरहेण प्रकृष्टशब्दानि, भाववृद्धये परयोगव्याघातवर्जनेन परिशुद्धामापादयन् योगवृद्धिं अन्येषां सद्विधानतः सर्वज्ञप्रणीतवचनोन्नतिकराणि भावसारं परिशुद्धगम्भीरेण ध्वनिना सुनिभृताङ्गः सम्यगनभिभवन् गुरुध्वनिं तत्प्रवेशात्, अगणयन् दंशमशकादीन् देहे, योगमुद्रया रागादिविषपरममन्त्ररूपाणि महास्तोत्राणि पठति ← [पृ.७७/७८] । साधुभिरपि जिनभक्तिः न त्याज्या, किन्तु परमादरेण चैत्यवन्दन-स्तोत्रादिषु यतितव्यमेव, तदुक्तं आराधनापताकायां वीरभद्रसूरिभिः → तेसिं

अथवा भोक्षाभिलाषस्वप्न संवेग ओ ण जेमां श्रेष्ठ गमन = गन्तव्य = प्राप्य डोय ओवा अर्थात् संवेगपरायाग ओवा स्तोत्र डोवा जेष्ठओ. [६] पुण्यणनक डोवाथी पवित्र-पावन ओवा स्तोत्र जेष्ठओ. [७] 'राग-द्वेष-मोहथी थथेल पापो में कर्था छे.' ओवा अकशरथी गर्भित स्तोत्रोने [८] अकाशनापूर्वक - उपयोगप्रधान करीने ओलवा जेष्ठओ. [९] अनेक प्रकारना अर्थथी युक्त ओवा स्तोत्रोथी प्रभुना गुणगान करवा. [१०] ओलती वपन्ते स्तोत्रना अक्षरो स्थलना न पाये, पढो परस्पर भेगा

ગ્રથિતૈઃ ઇયં પૂજા કર્તવ્યેતિ પશ્ચાત્ સામ્બન્ધનીયમ્ ॥૭/૭॥ 'કથં પુનઃ સ્તોત્રેભ્યઃ પૂજા સ્યાત્ ?' ઇત્યાહ → 'શુભે'ત્યાદિ ।

શુભભાવાર્થ પૂજા સ્તોત્રેભ્યઃ સ ચ પર શુભો ભવતિ । સદ્ભૂતગુણોત્કીર્તનસંવેગાત્ સમરસાપત્યા ॥૯/૮॥

શુભભાવાર્થ પૂજા સર્વાપિ પુષ્પાદિભિઃ ઇષ્યતે । સ ચ ભાવઃ સ્તોત્રેભ્યઃ પરઃ = પ્રકૃષ્ટઃ શુભો ભવતિ; સદ્ભૂતાનાં = વિદ્યમાનાનાં ગુણાનાં જ્ઞાનાદીનાં યત્કીર્તનં તેન સંવેગઃ = મોક્ષાભિલાષઃ તતઃ, સમે ભાવે રસઃ = અભિલાષો યસ્યાં તાટશ્યા આપત્યા = પ્રાપ્ત્યા હેતુભૂતયા પરમાત્મગુણોપયોગેન પરમાર્થતઃ તદન્યવૃત્તિલક્ષણયા । તતશ્ચ પુષ્પાદિતઃ શુભ-

કલ્યાણકન્દલી

આરાહણનાયગાણ ન કરિજ્જ જો નરો ભત્તિં । ધંતં પિ સંજમં તો સાલિં સો ઝસરે વ્વહ ॥૪૬૫॥ ← ઇતિ । ઇત્થં વિધિવજ્જાય-માનાજ્જિન-નમન-પૂજન-સ્તવનાદેઃ સકાશાત્ તીર્થકૃદાદિપદપ્રાપ્તિરનાવિલા, યથોક્તં → યો નમસ્કુરુતે ભક્ત્યા ત્રિસન્ધ્યં પૂજયત્વપિ । ઉપાસ્તે ધ્યાયતિ સ્તૌતિ, સદ્ભૂતગુણકીર્તનૈઃ ॥ સ્નાનં વિલેપનં પૂજામષ્ટધા દિવ્યવસ્તુભિઃ । કુર્યાત્તેષાં મહાધ્યાલ્કારૈર્વસૈશ્ચ પૂજનમ્ ॥ આગમોક્તેન વિધિના નિર્મિત્તે નમસ્ક્રિયામ્ । તત્કચૈત્યાનિ નવ્યાનિ, નવ્યા મૂર્તીશ્ચ કારયેત્ ॥ ઇશ્વોઃ સ્વખંડં રસં પાકં, ગુહં સિતોપલામ્ । યથા સ્વાદયતઃ પુંસઃ સુખં સ્યાદધિકાધિકમ્ ॥ તથા શ્રદ્ધાદિરૂપેણ સ્વાન્તાનન્દેન ભાવિતઃ । નમસ્કરોતિ યો જૈનમૂર્તિં શક્રસ્તવાદિભિઃ ॥ દેવપાલ ઇવાઽઽસાઘ સુરાજ્યં સ્વઃસુખાન્વિતમ્ । તીર્થકૃત્પદવીં પ્રાપ્તો મોદતે મુક્તિ-સમ્પદા ॥ ← [ગા.૮૮/૧૩] મૂલગ્રન્થોક્તકારિકાયુગલાનુસારેણ ભક્તિદ્વાત્રિંશિકાયાં → પિણ્ડક્રિયા-ગુણોદારૈરેષા સ્તોત્રૈશ્ચ સજ્જતા । પાપગર્હાપૈરૈઃ સમ્યક્પ્રણિધાનપુરસ્સરૈઃ ॥૨૪॥ ← ઇત્યુક્તમ્ । ઇવમેવ દેવવન્દનાદાવપિ શ્રદ્ધા-સંવેગજનકત્વાદિપ્રકારોઽ-વસેયઃ । તદુક્તં યોગબિન્દૌ → સ્થાન-કાલક્રમોપેતં શબ્દાર્થાનુગતં તથા । અન્યાસંમોહજનકં શ્રદ્ધા-સંવેગસૂચકમ્ ॥૩૯૮॥ પ્રોલ્લસદ્ધાવરોમાશ્ચં વર્ધમાનશુભાશયમ્ । અવનામાદિસંશુદ્ધમિષ્ટં દેવાદિવન્દનમ્ ॥૩૯૯॥ ← ઇતિ ॥૯/૭॥

મૂલગ્રન્થે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → શુભભાવાર્થ પૂજા, સ ચ સ્તોત્રેભ્યઃ સમરસાપત્યા સદ્ભૂતગુણોત્કીર્તનસંવેગાત્ પરઃ શુભો ભવતિ ॥૯/૮॥

ભાવઃ સ્તોત્રેભ્યઃ પ્રકૃષ્ટઃ શુભો ભવતીતિ । અત ઇવ સ્તવપાઠાદિતઃ સમ્યજ્ઞાનદર્શનાદિલાભ ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રે → ધય-થુહમંગલેણં મંતે ! જીવે કિં જળયઈ ? ધય-થુહમંગલેણં જીવે નાણ-દંસણ-ચરિત્ત-બોહિલામં જળયઈ । નાણ-દંસણ-ચરિત્ત-બોહિલામસંપન્ને ય ણં જીવે અંતકિરિયં કપ્પવિમાણોવવત્તિગં આરાહણં આરાહેઈ ← [ઉત્ત.૨૯] ઇત્યાદિના પ્રોક્તઃ । શ્રાવકપ્રજ્ઞાસૌ અપિ → મિચ્છાદંસણમહણં સમ્મદંસણવિસુદ્ધિહેઠં ચ । ચિદ્વંદનાઈ વિહિણા પન્નત્તં વીયરાગેહિં ॥૩૪૧॥ ← ઇત્યુક્તમ્ ।

ન મળી જ્ય, અયોગ્ય રીતે પદચ્છેદ ન થાય તે રીતે બોલવું જોઈએ. [૧૧] વિશિષ્ટ બુદ્ધિશાળી વ્યક્તિઓએ રચેલા સ્તોત્રોથી આ સ્તોત્રપૂજા કરવી - આમ પાછળ સંબંધ જોડવો. [૮/૬-૭]

વિશેષાર્થ :- આગળની ગાથામાં કહેવામાં આવશે તે મુજબ વિશિષ્ટ શુભ ભાવનો ઉછાળો લાવવો એ સ્તોત્રપૂજાનું પ્રયોજન છે. તે પ્રયોજન સિદ્ધ થાય તે માટે ઉપરોક્ત ૧૧ વિશેષાણોથી સમૃદ્ધ એવા સ્તોત્રનું પઠન જરૂરી બને છે. જે સ્તોત્રથી ભગવાનના સદાચાર, સદ્ગુણોનું ઉત્કીર્તન ન થાય, જે સ્તોત્ર તુચ્છ ભાવોને વ્યક્ત કરે, આશયવિશુદ્ધિને પેદા ન કરે, સંવેગ ન જન્માવે, પુણ્યને ન પ્રગટાવે કે પોતાના પાપ પ્રત્યે ધિક્કારભાવ પેદા ન કરે એવા સ્તોત્ર બોલવાથી કોઈ વિશેષ ફાયદો ન થાય. તેમ જ વિશિષ્ટ સ્તોત્ર પણ ઉપયોગ વિના બોલાય કે યોગ્ય પદચ્છેદ વિના બોલાય તો પણ નોંધપાત્ર લાભ ન થાય. માટે ઉપરોક્ત ૧૧ વિશેષાણોનો વેભવ સ્તોત્રમાં હોવો જરૂરી છે. પ્રત્યેક વિશેષાણ વિશે હજુ વધુ વિચારવિમર્શ થઈ શકે છે તેનો વાચકવર્ગે ખ્યાલ રાખવો. [૮/૬-૭]

અહીં એવી શંકા થાય કે → સ્તોત્રોને આશ્રયીને પૂજા કેવી રીતે થઈ શકે ? [કારણ કે તેમાં તો પુષ્પ, ફળ, નેવેદ્ય વગેરે દ્રવ્યને સમર્પિત કરવાનું નથી.] ← તો તેના નિરાકરણ માટે મૂલકારશ્રી જાણાવે છે કે —

ગાથાર્થ :- શુભ ભાવ માટે પૂજા છે. સ્તોત્રોથી સદ્ભુત ગુણોના ઉત્કીર્તનથી જન્ય સંવેગથી સમરસપ્રાપ્તિ થવા દ્વારા તે ભાવ પ્રકૃષ્ટ શુભ બને છે. [૮/૮]

❁ સ્તોત્રપૂજાથી પ્રકૃષ્ટ શુભભાવની વૃદ્ધિ ❁

ટીકાર્થ :- પુષ્પ વગેરે દ્વારા થતી બધી ય પૂજા શુભ ભાવ લાવવા માટે ઈચ્છાય છે. તે ભાવ સ્તોત્રોથી પ્રકૃષ્ટ સુંદર બને છે. તે સંવેગથી સમભાવ = શાંતરસ વિષયક અભિલાષવાળી પ્રાપ્તિ -પરિણતિ = સમરસાપત્તિ. તેના લીધે પ્રભુના વાસ્તવિક જ્ઞાનાદિ ગુણોના ઉત્કીર્તનથી મોક્ષાભિલાષ ઉત્પન્ન થાય છે. તેનાથી પરમાત્માના વીતરાગતાદિ ગુણોનો ઉપયોગ પ્રગટે છે. તેથી

તરપરિણામનિબન્ધનત્વેન સ્તોત્રાણાં વિશિષ્ટપૂજાહેતુત્વં સિદ્ધં ભવતિ ॥૪/૮॥

કલ્યાણકન્દલી

સદ્ગૂણાનાં ગુણાનાં જ્ઞાનાદીનાં બાહ્યાતિશય-પ્રાતિહાર્યાદીનાં વા યત્કીર્તનં તેન મોક્ષાભિલાષઃ, તત્ત્વમિતિ । તદુક્તં પચ્ચાશકે → સારા પુણ ધુઈથોત્તા ગંભીરપયત્થવિરઙ્ગયા જે ડ । સબ્ભૂયગુણક્લિત્તણરૂવા, સ્વલુ તે જિણાણં તુ ॥ તેસિં અત્થાહિ-ગમે ણિયમેણં હોઈ કુસલપરિણામો । સુંદરભાવા તેસિં, ઇયરમ્મિ વિ રયણનાણ ॥ [૪/૨૪-૨૫] ધુઈથોત્તા પુણ ઉચિયા ગંભીરપયત્થવિરઙ્ગયા જે ડ । સંવેગવુઙ્ગિજ્જણગા સમા ય પાણ સબ્વેસિં ॥ ← [પંચા.૯/૧૦] ઇતિ । અસદ્ગૂણકીર્તનરૂપાણિ સ્તોત્રાણિ પુનઃત્યાજ્યાનિ, યથા → ક્ષેમાય મર્ત્યજગતસ્તલ ઇવ શઙ્ગે શાકમ્મરીનૃપ ! ગતં ન ભવદ્દશોમિઃ । ગાયન્તિ તાનિ યદિ તત્ર મુજ્જગમયોષાઃ શેષઃ શિરાંસિ ધુનુયાન્ન મહી સ્થિરા સ્યાત્ ॥ [ ] ← ઇત્યાદીનિ ।

યદ્યપિ નોઆગમતો ભેદેન સ્થિતૌ સ્તુત્ય-સ્તોતારૌ નાભેદભાવં ભજેતે તથાપ્યાગમતઃ તદર્થોપયોગભાવેન તાવેકત્વમાશ્રયત ઇત્યેવં પરમાત્મગુણોપયોગેન પરમાર્થતઃ = આગમતઃ ભાવનિક્ષેપેન તદનન્યવૃત્તિલક્ષણયા = પરમાત્મનિષ્કેવલજ્ઞાનાદિગુણમાત્ર-વૃત્તિરૂપયા સમરસાપત્ત્યા જનિતાત્ સદ્ગૂણોત્કીર્તનનિમિત્તકાત્ સંવેગાત્ ભાવઃ પ્રકૃષ્ટઃ શુભો ભવતીત્યત્રાન્વીયતે । અયમાશયઃ સકલકર્મવિલયજન્યાસ્વખણ્ડાદ્વિતીયચિદાનન્દમયસ્ય મોક્ષસ્ય પરોક્ષત્વાત્ પ્રાયશઃ પ્રથમં તદભિલાષો જીવાનાં નોપજાયતે કિન્તુ પ્રત્યક્ષત્વાત્ સદ્ગૂણેશશૂન્યસ્ય સમરસસ્યૈવાભિલાષઃ આદાવુપજાયતે । સ ચ પરમાત્મગુણોપયોગનિબન્ધનઃ । પઠ્યમાનસ્તોત્રપ્રદર્શિત-પરમાત્મગતસદ્ગૂણાતિશયિતગુણોપયોગજન્યાસદ્ગૂણલક્ષણસમભાવાભિલાષોત્કર્ષપ્રાપ્તિરૂપેણાન્તરજ્ઞકારણેન વીતરાગગતબાહ્યાતિશયાભ્ય-ન્તરગુણગ્રથિતસ્તોત્રોત્કીર્તનરૂપેણ ચ બહિરજ્ઞકારણેન મોક્ષાભિલાષલક્ષણઃ સંવેગ ઉત્પદ્યતે । તથાવિધસંવેગાચ્ચ ભાવઃ પ્રકૃષ્ટફલપ્રદાયક-તયા પ્રકૃષ્ટઃ શુભો ભવતીત્યુચ્યતે । તત્ત્વમિતિ પુષ્પાદિતઃ સકાશાત્ શુભતરપરિણામનિબન્ધનત્વેન સ્તોત્રાણાં પઠ્યમાનાનાં વિશિષ્ટ-પૂજાહેતુત્વં સિદ્ધં ભવતિ, કથારત્નકોશે દેવભદ્રસૂરિણાસપિ → ગંભીરપયત્થમહત્થસંથવુદ્ધંડદંડઉદ્દામં । કિત્તેજ્જ ગુણગામં પરમા-ણસા સ્વુ જિણપૂયા ॥ ← [પૃ.૯૧/ગા.૧૦] ઇત્યુક્તમ્ । અન્યત્રાપ્યુક્તં → પૂજાકોટિસમં સ્તોત્રં સ્તોત્રકોટિસમો જપઃ । જપકોટિસમં ધ્યાનં ધ્યાનકોટિસમો લયઃ ॥ ← [ ] ઇતિ । અધ્યાત્મયોગનિરતાઃ શ્રીકલાપૂર્ણસૂરયસ્તુ → કોટિપૂજાન્તરં સ્તોત્રસાધ્યફલલાભયોગ્યતા સઙ્ગાયતે સ્તોત્રકોટિપઠનોત્તરકાલં તાત્ત્વિકજપકરણસામર્થ્યમાપદ્યતે કોટિશઃ જપકરણે સદ્ધ્યાન-યોગપ્રવળતા પ્રજાયતે કોટિશઃ ધ્યાનપ્રવૃત્તૌ ચ લયયોગશક્તિરભિવ્યજ્યત ઇત્યેતત્કારિકારહસ્યાર્થઃ ← ઇતિ પ્રચક્ષતે । હંસોપનિષદિ → જપકોટ્યા નાદમનુભવતિ ← [૧૬] ઇત્યેવમુક્તેઃ જપકોટિકરણે નાદયોગ્યતોપજાયતે ઇત્યપિ વદન્તિ કેચન ।

પ્રકૃતં પ્રસ્તુમઃ લલિતવિસ્તરાદાવપિ અન્યમતેન → પુષ્પાસમિષ-સ્તોત્ર-પ્રતિપત્તિપૂજાનાં યથોત્તરં પ્રાધાન્યમ્ ← [પૃ.૧૨]

પરમાર્થથી તેવી પરિણતિ = સમરસાપત્તિ એ વીતરાગમાત્રવૃત્તિ = વીતરાગગુણમાત્રમાં વિશ્રાન્ત થયેલી હોય છે, તેનાથી અન્યત્ર વિષયતા સંબંધથી રહેતી નથી. તેથી સિદ્ધ થાય છે કે પુષ્પ વગેરે કરતાં વધુ શુભ પરિણામમાં કારણ હોવાથી સ્તોત્રો વિશિષ્ટ પૂજના હેતુ છે. [૮/૮]

વિશેષાર્થ :- પ્રભુની દ્રવ્યપૂજા = ફલ-ફળ પૂજા સુંદર ભાવોને પ્રગટાવવામાં નિમિત્ત હોવાથી શ્રાવકો દ્રવ્યપૂજા કરે એવું શાસ્ત્રકારોને અભિપ્રેત છે. મતલબ કે પુષ્પપૂજા વગેરે સાધન છે અને શુભ અધ્યવસાય એ સાધ્ય છે. પુષ્પપૂજા વગેરેથી જે શુભ ભાવો જાગે છે તેના કરતાં વધુ સુંદર ભાવો સ્તોત્રપૂજાથી થાય છે. માટે સ્તોત્રપૂજા પણ કર્તવ્ય છે. ધંધો કોઈ પણ હોય, લક્ષ નફાનું હોય. તેમ પૂજા કોઈ પણ હોય, લક્ષ પ્રશસ્ત પરિણતિની પ્રાપ્તિનું હોય. પુષ્પપૂજા વગેરે દ્રવ્યપૂજા કરતાં સ્તોત્રપૂજાથી વધુ સારી પરિણતિ પ્રગટવાનું કારણ એ છે કે સમરસ = શાંત રસની પરિણતિના કારણે પૂર્વોક્ત ૧૧ વિશેષણોથી વિશિષ્ટ એવા સ્તોત્રો દ્વારા પરમાત્માના ગુણગાન કરવાથી પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રબળ આકર્ષણ પેદા થાય છે. પરમાત્મસ્વરૂપ બનવાની મહેચ્છા મહેકે છે. તેના કારણે સતત પરમાત્મા અને પરમાત્માના ગુણોના જ વિચારમાં મન ખોવાઈ જાય છે. પરમાત્મા સિવાય મનને બીજે ક્યાંય ગોઠતું નથી. મનમાં કોઈ પણ ભૌતિક-દુન્યવી સુખસાધનો પ્રત્યેનું આકર્ષણ મરી પરવારે છે. આવા પ્રકારની ચિન્તવૃત્તિ હોય ત્યારે પ્રભુના સદ્ભૂત ગુણોના ઉત્કીર્તન દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલ વાસ્તવિક સંવેગને લીધે ભાવ પ્રકૃષ્ટ શુભકલાનો બને છે. આશય એ છે કે પ્રભુગુણોમાં ચિન્ત એકાગ્ર બનવાથી સમભાવ = શાંતરસ વિશેનો અભિલાષ પ્રગટ થયો હોય તો પ્રભુના ગુણોના ઉત્કીર્તનથી વાસ્તવિક સંવેગ પ્રગટે છે. માટે જ તે સ્તોત્રો દ્વારા પ્રભુના સદ્ભૂત ગુણો, પછી ભલે ને તે પ્રભુની બાહ્ય સમૃદ્ધિ સ્વરૂપ હોય તો પણ, તેને બોલવાના સમયે રહેલો ભાવ પ્રકૃષ્ટ શુભ કલાનો હોય છે. સ્તોત્રનું કીર્તન એ બાહ્ય કારણ છે, સમરસાપત્તિ એ પ્રાથમિક આંતરિક કારણ છે. આંતરિક કારણથી બાહ્ય કારણ પ્રબળ બને છે. સંવેગ તેનું કાર્ય છે. તે સંવેગથી પ્રકૃષ્ટ શુભભાવરૂપ કાર્ય પ્રગટે છે. એથી ફલિત થાય છે કે સ્તોત્રપૂજા પ્રકૃષ્ટ શુભ ભાવનું કારણ છે. પુષ્પપૂજા વગેરે કરતાં સ્તોત્રપૂજા ધારી ચઢિયાતી છે. [૮/૮]

અથાન્યથા પૂજાભેદત્રયમાહ → 'કાયે'ત્યાદિ ।

કાયાદિયોગસારા ત્રિવિધા તચ્છુદ્ધયુપાત્તવિત્તેન । યા તદતિચારરહિતા સા પરમાઽન્યે તુ સમયવિદઃ ॥૧/૧૧॥

કાયાદયો યે યોગાઃ તત્ સારા = તત્પ્રધાના ત્રિવિધા = ત્રિપ્રકારા કાયાયોગસારા, વાગ્યોગસારા, મનોયોગસારા
ચ, તેષાં 'કાયાદિયોગાનાં શુદ્ધિઃ = કાયાદિદોષપરિહારપૂર્વેકાગ્રપ્રવૃત્તિઃ તથા ઉપાતં યદ્ વિતં તેજ કારણભૂતેન' યા
તદતિચારૈઃ = શુદ્ધચતિચારૈ રહિતા સા પરમા = પ્રધાના પૂજા અન્યે તુ સમયવિદઃ = આગમજ્ઞાઃ, તદન્તીતિ શેષઃ
॥૧૩/૩॥

તિસૃણામપ્યેતાસામન્વર્થજ્ઞામભેદમાહ → 'વિઘ્ને'ત્યાદિ ।

વિઘ્નોપશમન્યાઘા ગીતાઽભ્યુદયપ્રસાધની ચાન્યા । નિર્વાણસાધનીતિ ચ ફલદા તુ યથાર્થસંજ્ઞાભિઃ ॥૧/૧૦॥

વિઘ્નાનુપશમયતીતિ વિઘ્નોપશમની આઘા = કાયાયોગસારા ગીતા = કથિતા । અભ્યુદયં પ્રસાધયતીતિ

કલ્યાણકન્દલી

ઇત્યુક્તમ્ । પુષ્પાદિપૂજાનન્તરમેવ સ્તોત્રપૂજા પ્રવર્તતે, દ્રવ્યપૂજાયા ભાવપૂજોચિતાધ્યવસાયસમ્પાદકત્વાત્ । અત એવ દ્રવ્યપૂજોત્તરં
ભાવપૂજોપન્યાસઃ શ્રીવર્ધમાનસૂરિભિઃ ધર્મરત્નકરણ્ડકે → વિધિના શુચિભૂતેન કાલે સત્કુસુમાદિભિઃ । સ્તુતિસ્તોત્રૈશ્ચ ગમ્મીરૈઃ
કર્તવ્યં જિનપૂજનમ્ ॥૪૮॥ ← ઇત્યેવં કૃતઃ ॥૧/૮॥

મૂલગ્રન્થે દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → અન્યે તુ સમયવિદઃ કાયાદિયોગસારા ત્રિવિધા । તચ્છુદ્ધયુપાત્તવિત્તેન યા તદતિચારરહિતા
સા પરમા ॥૧/૧૧॥ ઇયં કારિકા ભક્તિદ્વાત્રિંશિકાવૃત્ત્યાદૌ [દ્વા.દ્વા.૫/૨૫] સમુદ્ધતા । યોગદીપિકા સ્પષ્ટેતિ ન પ્રતન્યતે
॥૧/૧૧॥

મૂલગ્રન્થે દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → આઘા વિઘ્નોપશમની, અન્યા ચ અભ્યુદયપ્રસાધની, [અન્યા] નિર્વાણસાધનીતિ ચ ગીતા ।
યથાર્થસંજ્ઞાભિઃ ફલદા તુ ॥૧/૧૦॥ ઇયંચ કારિકા પ્રાકૃતભાષયા પરાવર્ત્યં ચૈત્યવન્દનમહાભાષ્યે → વિઘ્નોવસામિગે,
અભ્યુદયપસાહની ભવે વીયા । નેવાણસાહની તહ ફલયા ઉ જહત્થનામેહિં ॥૨૧૩॥ ← ઇત્યેવં શ્રીશાન્તિસૂરિભિરુદ્ધતા,
ટીકાકૃતાઽપિ ભક્તિદ્વાત્રિંશિકાવૃત્તૌ [દ્વા.દ્વા.૫/૨૫] સમુદ્ધતા । મૂલકારૈરપિ સમ્બોધપ્રકરણે → વિઘ્નોવસામિગે, અભ્યુ-
દયપસાહની ભવે વીયા । નિવ્વુઝકરણી તઝયા ફલયાઓ જહત્થનામેહિં ॥૧૧૪॥ ← ઇત્યુક્તમ્ ।

હવે બીજી રીતે પૂજના ત્રણ ભેદને = પ્રકારને મૂલકારથી જાણાવે છે.

શુદ્ધ પૂજાના અર્થ ત્રણ પ્રકાર

ગાથાર્થ :- અન્ય આગમવેતાઓ એમ કહે છે કે કાયા વગેરે યોગો જેમાં પ્રધાન છે એવી પૂજા ત્રિવિધ છે. કાયા વગેરેની
શુદ્ધિથી પ્રાપ્ત થયેલ ધન દ્વારા જે અતિચારરહિત પૂજા થાય તે શ્રેષ્ઠ છે. [૮/૮]

ટીકાર્થ :- પૂજના ત્રણ પ્રકાર છે [૧] કાયયોગપ્રધાન, [૨] વચનયોગપ્રધાન, [૩] મનોયોગપ્રધાન. કાયા, વચન અને મન-
આ ત્રણ યોગના દોષોને છોડવાપૂર્વક એકાગ્ર પ્રવૃત્તિ કરવા દ્વારા જે ધન પ્રાપ્ત થાય તે ધન દ્વારા ઉપરોક્ત પ્રવૃત્તિ સંબંધી
અતિચારોથી = દોષોથી રહિત એવી પૂજા પ્રધાન = મુખ્ય જાણવી - એમ અન્ય મહર્ષિઓ કહે છે. 'કહે છે' આટલો અધ્યાહાર
જાણવો. [૮/૮]

વિશેષાર્થ :- મન-વચન-કાયાના જે દોષો છે તેને છોડીને એકાગ્ર પ્રવૃત્તિ કરવી તે કાયાદિ યોગોની શુદ્ધિ કહેવાય છે.
તેવી શુદ્ધિથી જે ધન પ્રાપ્ત થાય તે જે પૂજનું કરણ = અસાધારણ કારણ બને તે પૂજા અતિચારશૂન્ય હોય તો તે મુખ્ય
પૂજા કહેવાય. પ્રસ્તુતમાં શુદ્ધિના અતિચાર જાણવા અર્થાત્ યોગદોષપરિહારપૂર્વક થનારી એકાગ્ર પ્રવૃત્તિના અતિચાર જાણવા.
પ્રધાનપૂજા તે અતિચારોથી રહિત હોય છે. તેથી પૂજામાં કાયા જ્યારે પ્રધાન બને ત્યારે કાયયોગપ્રધાન પૂજા કહેવાય, વચન
પ્રધાન હોય તો વચનયોગપ્રધાન પૂજા કહેવાય અને મન પ્રધાન બને તો મનોયોગપ્રધાન પૂજા કહેવાય. [૮/૮]

ઉપરોક્ત ત્રણેય પૂજના અર્થાનુસારી વિશેષ નામોને મૂલકારથી જાણાવે છે.

ગાથાર્થ :- પ્રથમ પૂજા વિઘ્નોપશમની, બીજી પૂજા અભ્યુદયપ્રસાધની અને ત્રીજી પૂજા નિર્વાણસાધની કહેવાયેલ છે.
યથાર્થસંજ્ઞાથી પ્રત્યેક પૂજા ફલદાયક છે. [૮/૧૦]

ટીકાર્થ :- કાયયોગપ્રધાન પ્રથમ પૂજા વિઘ્નોને ઉપશમાવે છે - શાંત કરે છે. અન્ય = વચનયોગપ્રધાન પૂજા અભ્યુદયને

૧. હ.પ્રતૌ 'કાયાનાં' ઇતિ પાઠઃ । ૨. મુદ્રિતપ્રતૌ 'કરણભૂતેન' ઇતિ પાઠઃ ।

अभ्युदयप्रसाधनी च अन्या = अपरा = वाग्योगप्रधाना । निर्वाणं साधयतीति (निर्वाणसाधनी) च मनोयोगसारा । फलदा तु = 'फलदैव एकैका यथार्थसंज्ञाभिः' = अन्वर्थाभिधानैः, एतासां → समन्तभद्रा, सर्वमङ्गला, सर्वसिद्धिफला ← इत्येतान्यप्यन्वर्थनामानि गीयन्ते । तथेह प्रथमा प्रथमाऽवश्चकयोगात् सम्यग्दृष्टेर्भवति, द्वितीया तु द्वितीया-वश्चकयोगादुत्तरगुणधारिणः, तृतीया च तृतीयावश्चकयोगात् परमश्रावकस्यैव । प्रथमकरणभेदेन ग्रन्थ्यासन्नस्य च धर्म-

कल्याणकन्दली

एतासां तिसृणां जिनपूजानां यथाक्रमं [१] समन्तभद्रा, [२] सर्वमङ्गला [३] सर्वसिद्धिफला इत्येतानि अपि अन्वर्थनामानि = गुणनिष्पन्नानि नामानि गीयन्ते, यथोक्तं मूलकारैरेव पूजाविंशिकायां → पूजा देवस्स दुहा विन्नेया दव्वभावभेएणं । इयरेयरजुत्ता वि हु तत्तेण पहाण-गुणभावा ॥ पढमा गिहिणो सा वि हु तहा तहा भावभेयओ तिविहा । काय-वय-मणविसुद्धिसंभूओगरणपरिभेया ॥ सब्वगुणाहिगविसया नियमुत्तमवत्थुदाणपरिओसा । कायकिरियप्पहाणा समंतभद्दा पढमपूया ॥ बीया उ सब्वमंगलनामा वायकिरियापहाणेसा । पुव्वुत्तविसयवत्थुसु ओचित्ताणयणभेएण ॥ तइया परतत्तगया सब्वुत्तमवत्थुमाणसनिओगा । सुद्धमणजोगसारा विन्नेया सब्वसिद्धिफला ॥ ← [८/१-५] इति ।

प्रथमा = विघ्नोपशमनी समन्तभद्राभिधाना काययोगसारा जिनपूजा प्रथमावश्चकयोगात् = प्राग्व्यावर्णितात् [८/१३ पृ.२००] सद्योगावश्चकाभिधानयोगात् सम्यग्दृष्टेः भवति । न च पूजाविधावभङ्गुरार्हद्भक्तिलक्षणं वैयावृत्त्याभिधानं तपः सम्यग्दृशः कथं सङ्गच्छेत ? इति शङ्कनीयम्, 'सुस्सूस-धम्मराओ गुरुदेवाणं जहासमाहीए । वेयावच्चे णियमो वयपडिवत्ति अ भयणाओ ॥ ← [१/४] इति पञ्चाशकवचनादिना प्रसिद्धस्य सम्यक्त्वलक्षणीभूतस्य वैयावृत्त्यस्य चारित्रमोहनीयभेदानन्ता-नुबन्धिव्यये जायमानस्याऽविरतसम्यग्दृशोऽपि सम्भवे बाधकाभावात् । न चैवं चारित्रलेशसम्भवेऽविरतत्वानुपपत्तिर्बाधिकेति शङ्कनीयम्, यतो दर्शनश्रावकाणां तपसो गौणतया भगवद्भक्तिः सम्यक्त्वाङ्गतया सम्यक्त्वफलेनैव फलवती, फलवत्सन्निधावफलं तदङ्गमिति न्यायात् । तथा च तावता नाविरतत्वहानिः । न हि कार्षापणमात्रधनेन धनवान्, एकगोमात्रेण गोमानिति पञ्चाशक-वृत्तिकारः । अधिकमत्रत्यं तत्त्वं प्रतिमाशतकवृत्त्यादितोऽवसेयम् [प्र.श.गा.५.१] ।

द्वितीया अभ्युदयप्रसाधनी सर्वमङ्गलाभिधाना वचनयोगसारा पूजा तु द्वितीयाऽवश्चकयोगात् = पूर्वं [८/१३ पृ.२००] निरुक्तात् क्रियाऽवश्चकयोगात् उत्तरगुणधारिणः श्रावकस्य विज्ञेया । यथोक्तं पूजाविंशिकायां → पढमाऽवश्चकजोगा सम्मद्वि-द्विस्स होइ पढमत्ति । इयरेयरजोगेणं उत्तरगुणधारिणो नेया ॥ ← [८/६] इति । तृतीया च निर्वाणसाधनी सर्वसिद्धिफलाभिधाना मनोयोगसारा पूजा तृतीयावश्चकयोगात् = प्राग्व्याख्यात-फलावश्चकयोगप्रभावात् परमश्रावकस्यैव विज्ञेया । सा च साधुपदलाभद्वारा निर्वाणसाधनीति ध्येयम् । यथोक्तं मूलकारैरेव पूजाविंशिकायां → तइया तइयावश्चकजोगेणं परमसावगस्सेव । जोगा य समाहीहिं साहुजुगकिरियफलकरणा ॥ ← [८/७] इति । न चैवं सत्यपुनर्बन्धकस्य पूजायामनधिकारः स्यात् करणेऽपि वा

प्रकृत रीते साधे छे. तथा मनोयोगप्रधान पूजा मोक्षने साधे छे - निर्वाणने साधे छे. आ दरेक पूजा पोतानी अर्थानुसारी संज्ञाधी इण आपे छे. प्रस्तुत त्रागेय पूजाओनुं कमथः समन्तभद्रा, सर्वमंगला, सर्वसिद्धिफला - आम पाण सार्थक नाम कडेवाय छे. ते आ रीते-प्रस्तुतमां सद्योगावंचक नामना योगधी काययोगप्रधान विघ्नोपशमनी पूजा सम्यग्दृष्टिने डोय छे. क्रियाअवंचक नामना बीजा योगधी उत्तरगुणधारी श्रावकने वचनयोगप्रधान अभ्युदयप्रसाधनी पूजा डोय छे. इलावंचक नामना तृतीय योगधी परम श्रावकने न मनोयोगप्रधान निर्वाणसाधनी पूजा डोय छे. प्रथम करणविशेष अर्थात् यरम यथाप्रवृत्तकरण द्वारा श्रन्थिदेशसमीपवर्ती भेवा जवने आ पूजा धर्ममात्रइलक न डोय छे; कारण के तेने सत् योग वगेरेनो सद्भाव छे अने अनुबंधप्राप्तिनो अभाव छे - आम आ विशेषता पूजाविंशिकां नगावेल छे. [८/१०]

❀ योग-पूजा-प्रधानकरण-अधिष्ठारी ❀

विशेषार्थ :-

	योग	पूजा	प्रधान इण	अधिकारी
१	सद्योगावंचक	काययोगप्रधान	विघ्नोपशमन	अविरत समकिती
२	क्रियाअवंचक	वचनयोगप्रधान	अभ्युदय	उत्तरगुणधारी श्रावक
३	इलावंचक	मनोयोगप्रधान	निर्वाण	परम श्रावक

यथाप्रवृत्तकरण द्वारा श्रन्थिदेशनी नञ्क आवेल यरमावर्ती जव न्ने प्रभुपूजा करे छे तेनुं इण मात्र धर्मप्राप्ति छे. सत्योग १. 'सैवैकैका' इति मुद्रितप्रती । अन्यत्र च 'फलदैवैका' इति पाठः । पाठद्वितयमिदमशुद्धमिति ध्येयम् ।

માત્રફલૈવેયં સઘોગાદિભાવાદનુબન્ધાસિદ્ધેશ્ચેત્યયં પૂજાવિંશિકાયાં વિશેષઃ ॥૯/૧૦॥

તિસૃષુ અપિ યદ્ભવતિ તદાહ → 'પ્રવરમિ'ત્યાદિ ।

પ્રવરં પુષ્પાદિ સદા ચાઘાયાં સેવતે તુ તદ્વાતા । આનયતિ ચાન્યતોઽપિ હિ નિયમાદેવ દ્વિતીયાયામ્ ॥૯/૧૧॥

પ્રવરં = પ્રધાનં પુષ્પાદિ = પુષ્પ-ગન્ધમાલ્યાદિ સદા વ = સર્વદૈવ આઘાયાં = પ્રથમપૂજાયાં સેવતે તુ = સેવત એવ, સ્વહસ્તેન દદાત્યેવેત્યર્થઃ, તદ્વાતા = તત્પૂજાકર્તા । આનયતિ વ વચ્ચેન અન્યતોઽપિ હિ ક્ષેત્રાન્તરાત્

કલ્યાણકન્દલી

નિષ્ફલૈવ સા સ્યાદિતિ શઙ્કનીયમ્, પ્રથમકરણભેદેન = યોગદૃષ્ટિસમ્મતચરમત્વવિશિષ્ટ-યથાપ્રવૃત્તકરણેન ગ્રન્થ્યાસન્નસ્ય અપુનર્બન્ધક-માર્ગાભિમુખ-માર્ગપતિત-માર્ગાનુસાયદિઃ ચ = હિ ધર્મમાત્રફલા = પ્રાધાન્યેન પરત્ર સદ્ગતિ-સદ્ધર્મ-સદ્ભુવાદિપ્રાપકપુણ્યલક્ષણ-ધર્મમાત્રફલા એવ ઇયં કાયયોગાદિસારા પૂજા । કુતઃ ? ઉચ્યતે સઘોગાવશ્ચક-ક્રિયાઽવશ્ચક-ફલાવશ્ચકયોગવૈકલ્યેઽપિ સઘોગાદિ-ભાવાત્ = પરમેશ્વરપ્રતિકૃતિ-દેવાલય-સાધુજનસમાગમાદિસદ્ભાવાત્ અનુબન્ધાઽસિદ્ધેશ્ચ = અમોઘફલાઽઽક્ષેપકમોહનીયક્ષયોપશમ-વિશેષાનુવિદ્ધદૃઢસંસ્કારલક્ષણાઽનુબન્ધાનુપધાનાચ્ચ । ગ્રન્થ્યાસન્નત્વેન વિશિષ્ટસઘોગાદિસદ્ભાવઃ અકૃતગ્રન્થિભેદત્વેન ચ વિશિષ્ટાનુબન્ધાઽ-સિદ્ધિરિતિ ભાવઃ । સદનુબન્ધસિદ્ધૌ ત્વવશ્ચકત્વલાભેન પ્રકૃષ્ટ-ચિત્તશુદ્ધિ-પુષ્ટિફલેયં સ્યાત્ । સઘોગાદિવિરહે તુ ધર્મમાત્રફલાઽપિ ન સ્યાદિયમ્ । એતાવતા ચ પ્રજ્ઞાપનાદિગુણોપેતાનામપુનર્બન્ધકાદીનાં ચૈત્યવન્દન-પૂજનાદિક્રિયાધિકારિત્વમાવેદિતમ્, તથૈવ શાસ્ત્ર-વ્યવસ્થાસદ્ભાવાત્ । યથોક્તં પશ્ચાશકે → પદમકરણોવરિ તદા અણહિણિવિદ્વાણ સંગયા એસા ← [૩/૨૮] ઇતિ । ગૃહીતશ્રા-મણ્યલિજ્ઞાનામભવ્યાદીનાન્તુ વિશિષ્ટસઘોગાદિસદ્ભાવોઽપિ તત્ત્વતો નામ્યુપેયતે, સદનુબન્ધસાધકશક્તિવૈકલ્યાત્ । ચરમયથાપ્રવૃત્ત-કરણકાલે ગ્રન્થ્યાસન્નસ્ય તુ સઘોગાદિશક્તિસદ્ભાવેઽપિ તદભિવ્યક્તિવિરહઃ, યદ્વા સઘોગાદિસદ્ભાવેઽપિ સદનુબન્ધશક્તિવિરહઃ, યદ્વા ચરમયથાપ્રવૃત્તકરણવર્તિતયા સદનુબન્ધશક્તિસત્ત્વેઽપિ તદભિવ્યક્તિવૈકલ્યં, સદનુબન્ધશક્ત્યભિવ્યક્તાવેવ સદ્ધર્મબીજાદિસદ્ભાવ ઉપયુજ્યત ઇતિ તાવદ્વ્યમુત્પર્યામઃ । દર્શિતશ્ચ પૂજાવિંશિકાયાં અયં વિશેષઃ → પદમકરણભેણં ગંથાસન્નસ્ય ધમ્મમિત્તફલા । સાહુજ્જુગાઇભાવો જાયઇ તદ્ નાણુબંધુત્તિ ॥૮॥ ← ઇત્યાદિના । સમ્પ્રાપ્તબીજાનાં ભગવદર્ચયા ભાવમાર્ગપ્રાપકત્વસ્ય મહાપથવિશેધ-કત્વસ્ય ચ તત્રૈવ → ભવઠિઇમંગો એસો તદ્ ય મહાપહવિસોહણો પરમો । નિયવિરિયસમુલ્લાસો જાયઇ સંપત્તબીયસ્સ ॥૯॥ સંલગ્ગમાણસમઓ ધમ્મદ્વાણંપિ િંતિ સમયણૂ । અવગારિણોઽવિ ઇથ્થદ્ધસાહણાઓ ય સમ્મતિ ॥૧૦॥ ← ઇત્યાદિનોક્તત્વાત્ । ગ્રન્થ્યાસન્નસ્ય શિવજનન્યપિ સર્વેયં પૂજા ભવાભિનન્દિનાં ભવજનનીતિ ધ્યેયમ્ । તદુક્તં સમ્બોધપ્રકરણે મૂલકારૈરેવ → પદમા સમંતભદ્દા સંપદ્મદ્વાઽઽગમેસિમદ્દા ય । બીયા પુણ સવ્વમંગલનામા કિરિયાપહાણા સા ॥૫૨॥ પદમા પુણ સુહજોગાઽવંચકવત્તા ય પરિભવાવત્તા । ચરિમા અજ્ઞપ્પધમ્મફલમિત્તા સવ્વમિત્તીણં [? સવ્વસિદ્ધીણં] ॥૫૩॥ સમ્મદિટ્ઠીણમિણમા ચરિમાવત્તાણ મિચ્છદિટ્ઠીણં । અદગુણવીયમુહાણં સિવજણી પરેસિં ભવજણી ॥૫૪॥ ← ॥૯/૧૦॥

મૂલગ્રન્થે દળ્હાન્વયસ્ત્વેવમ્ → આઘાયાં તુ તદ્વાતા સદા ચ પ્રવરં પુષ્પાદિ સેવતે તુ । દ્વિતીયાયાં ચાન્યતોઽપિ હિ નિયમાદેવ આનયતિ ॥૯/૧૧॥ ભક્તિદ્વાત્રિંશિકાયા[ગા.૨૬]મિયં કારિકા સમુદ્ધતા તથા ઇયમેવ કારિકા પ્રાકૃતભાષયા પરાવર્ત્ય ચૈત્યવન્દનમહાભાષ્યે → પવરં પુષ્પાદિયં પદમાણ ઢોયણ ઉ તક્કારી । આણેઇ અન્નઓ વિ હુ નિઓગઓ બીયપૂજાણ ॥૨૧૪॥ ← ઇત્યેવમુદ્ધતા વર્તેતે । પ્રવરમિતિ । તત એવ પ્રાયઃ 'મદીયોત્તમદ્રવ્યસમર્પણેન તદીયમુત્તમમાત્મગુણવૈભવમહમાપ્નુયામિ'ત્યેવં પ્રવરભાવોદયસમ્ભવઃ । તદુક્તં સમ્બોધપ્રકરણે → પવરેહિં સાહણેહિં પાયં ભાવો વિ જાયણ પવરો ← [૧૬૭] । પુષ્પગન્ધમાલ્યા-

= પ્રભુપ્રતિમા, દેવાલય, સાધુ વગેરેનો સમાગમ હોવાના કારણે તેને ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે. પરંતુ અમોઘ ફળ લાવે તેવા મોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમથી ગૂંથાયેલ દૃઢ સંસ્કાર સ્વરૂપ ગુણનો અનુબંધ સિદ્ધ ન થયેલ હોવાથી સાનુબંધ ધર્મસિદ્ધિ નથી થતી. તેમ જ તે મંદિર-પ્રભુપ્રતિમા-સાધુસમાગમ તેને માટે સત્યોગાવંચક નામનો યોગ પણ બની શકતો નથી. આનાથી સૂચિત થાય છે કે સમ્યગ્દર્શનની ગેરહાજરીમાં વિશિષ્ટ ગુણાનુબંધ સિદ્ધ થઈ ન શકે. પ્રસ્તુત પ્રભુપૂજા સાધુસમાગમથી ગ્રંથિઆસન્ન જીવને ધર્મમાત્રની સિદ્ધિ થાય છે. એનો અર્થ એ છે કે સદ્ગતિ, સદ્ગુરુ, સદ્ધર્મ વગેરેના પ્રાપક પુણ્યની નિષ્પત્તિ થાય છે. ધર્મપદ પુણ્યબોધક છે. [૮/૧૦]

ત્રણેય પૂજામાં જે થાય છે તેને જણાવતાં મૂલકારશ્રી કહે છે કે —

ગાથાર્થ :- પ્રથમ પૂજામાં પૂજક હંમેશા શ્રેષ્ઠ પુષ્પોનું સેવન [= અર્પણ] કરે છે જ. બીજી પૂજામાં અન્ય ક્ષેત્રમાંથી પણ નિયમા શ્રેષ્ઠ પુષ્પો મંગાવે છે. [૮/૧૧] સર્વ ગુણોમાં અધિક અને સત્યોગના સારભૂત એવા સત્ બ્રહ્મતત્ત્વની પૂજામાં તત્પર

પ્રસ્તુતં પુષ્પાદિ નિયમાદેવ = નિશ્ચયાદેવ' દ્વિતીયાયાં પૂજાયામ્ ॥૭/૧૧॥ 'ત્રૈલોક્યે'ત્યાદિ ।

ત્રૈલોક્યસુન્દરં યન્મનસાઽઽપાદયતિ તત્તુ ચરમાયાં । અશ્વિલગુણાધિકસદ્યોગસારસદ્બ્રહ્મયાગપરઃ ॥૯/૧૨॥

ત્રૈલોક્યે = ત્રિષુ લોકેષુ 'સુન્દરં = પ્રધાનં યત્ પારિજાતકુસુમાદિ જન્દનવનગતં તત્તુ = તદેવ મનસા = અન્તઃકરણેજ આપાદયતિ = ઉપનયતિ વરમાયાં = નિર્વાણસાધન્યાં 'તદ્વાતે'ત્યત્રાપ્યભિસમ્બદ્યતે । અયમેવ વિશિષ્યતે → અશ્વિલૈઃ ગુણૈરધિકં સદ્યોગાનાં = સદ્ધર્મત્યાપારાણાં સારં = ફલકલ્પં અજરામરત્વેન હેતુના યત્ સદ્બ્રહ્મ = પરમાત્મસ્વરૂપં તસ્ય યાગઃ = યજનં = પૂજનં, તત્પરઃ = તદેકદત્તબુદ્ધિઃ । અશ્વિલગુણાધિકસ્ય હિ પૂજાઽશ્વિલગુણ-

કલ્યાણકન્દલી

દીતિ પુષ્પપૂજાફલં તુ → સમોદૈર્ભૂજલોદ્ઘૃતૈઃ પુષ્પૈર્યો જિનમર્ચતિ । વિમાનપુષ્પકં પ્રાપ્ય સ ક્રીડતિ યથેક્ષિતમ્ ॥૧૫૯॥

← ઇતિ રવિષેણકૃત-પદ્મચરિત્રે । પુષ્પગન્ધમાલ્યાદિ = પ્રધાનસુસુગન્ધિ-પુષ્પ-ગન્ધ-માલ્યાદિકમ્ । શિષ્ટમતિરોહિતમ્ ॥૯/૧૧॥

મૂલગ્રન્થે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → અશ્વિલગુણાધિકસદ્યોગસારસદ્બ્રહ્મપરઃ ચરમાયાં યત્ ત્રૈલોક્યસુન્દરં તત્તુ મનસા આપાદયતિ ॥૯/૧૨॥ ઇયમપિ કારિકા ભક્તિદ્વાત્રિંશિકાયાં [ગા.૨૬] સમુદ્ઘૃતા તથા પ્રાકૃતભાષયા પરાવર્ત્ય કિશ્ચિચ્છબ્દભેદેન ચૈત્ય-વન્દનમહાભાષ્યે → ભુવણે વિ સુન્દરં જં, વત્થાઽઽહરણાઈ વત્થુ સંભવઈ । તં મણસા સંપાડઈ, જિણમ્મિ ઇગ્ગથિરચિત્તો ॥૨૧૫॥ ← ઇત્યમુદ્ઘૃતા । પ્રકૃતકારિકાદ્વિતયમુપયુજ્ય ભક્તિદ્વાત્રિંશિકાયાં → આઘયોશ્ચારુપુષ્પાદ્યાનયનૈતન્નિયોજને । અન્ત્યાયાં મનસા સર્વં સમ્પાદયતિ સુન્દરમ્ ॥૨૬॥ ← ઇત્યુક્તમ્ ।

પ્રધાનં પારિજાતકુસુમાદિ નન્દનવનગતં તદેવ મનસા ઉપનયતિ । અનુમોદનાદિનાઽપીયં સમ્ભવતિ । તદુક્તં સમ્બોધપ્રકરણે મૂલકારૈરપિ → સયમાણયેણ પઢમા બીયા આણાવણેણ અન્નેહિં । તેઈયા મણસા સંપાડણેણગુમોયણાઈહિં ॥૧૮૯॥ ← ઇતિ । યદ્વાઽ-હિંસાદિભાવપુષ્પૈર્યજ્જિનાર્ચનં તદત્ર તૃતીયપ્રકારેઽવગન્તવ્યમ્, યથોક્તં મૂલકારૈરેવ અષ્ટકપ્રકરણે → અહિંસા સત્યમસ્તૈન્યં બ્રહ્મચર્યમ-સજ્જતા । ગુરુભક્તિસ્તપો જ્ઞાનં સત્યુષ્પાણિ પ્રચક્ષતે ॥ ઇમિર્દેવાધિદેવાય બહુમાનપુરસ્સરા । દીયતે પાલનાઘા તુ સા વૈ શુદ્ધેત્યુદાહતા ॥ ← [૩/૬-૭] ઇતિ । ઇત્યમેવ નિશ્ચયતઃ સદ્બ્રહ્મપૂજનં સમ્યક્ સમ્ભવતિ કિન્ત્વિયમનગારાણામેવ સમ્ભવતીતિ ધ્યેયમ્ ।

અતિશયિતપરિતોષાય = કૃતજ્ઞતા-બહુમાનાદિગર્ભપ્રકૃષ્ટપ્રસન્નતાપ્રાપ્તયે । ઇત્યન્ન પૂજયા મનઃશાન્ત્યુપલમ્ભાત્ ધ્યાનાદિકમપિ નિરાબાધં સમ્પદ્યતે । તદુક્તં સમ્બોધપ્રકરણે → પૂયાણ મણસંતી મણસંતીઈહિં ઉત્તમં જ્ઞાણં । સુહજ્ઞાણેણ ય મોક્ષ્વો મુક્ષ્વે સુક્ષ્વં અણાબાહં ॥૧૯૯॥ ← ઇતિ । તતશ્ચ સર્વસિદ્ધિફલાભિધાના મનોયોગસારા ચિત્તોપસ્થાપિતપ્રકૃષ્ટપુષ્પાદિકરણિકા તૃતીયા ભગવદર્ચા ચારુતમચેતઃપ્રસાદદ્વારા નિર્વાણસાધનીતિ ભાવઃ । ન્યાયવિજયેન તુ મનોવિશુદ્ધિપ્રધાના માનસપૂજા પ્રદર્શિતા, તદર્થમેવ ચ બાહ્યકર્મવિધિઃ । તદુક્તં અધ્યાત્મતત્ત્વાલોકે → પ્રભોર્ગુણાનાં સ્મરણાત્ સ્વચેતઃશોધપ્રવીણીભવનં હિ પૂજા । અપાસ્ય દોષાંશ્ચરિતં વિશુદ્ધીકર્તુ મતઃ કર્મવિધિઃ સમગ્રઃ ॥ ← [૨/૧૫]

સાત્ત્વિકત્વાદિના રૂપેણાઽપિ ત્રિધા પૂજા સમ્ભવતિ । તદુક્તં વિચારામૃતસદ્ગ્રહે → સાત્ત્વિકી રાજસી ભક્તિસ્તામસીતિ ત્રિધાઽથવા । જન્તોઃ તત્તદભિપ્રાયવિશેષાદર્હતો ભવેત્ ॥ અર્હત્સમ્યગ્ગુણશ્રેણિપરિજ્ઞાનૈકપૂર્વકમ્ । અમુશ્ચતા મનોરજ્જમુપસર્ગેઽપિ

એવો જીવ ચરમ પૂજામાં ત્રણ લોકમાં સુંદર એવા જે ફૂલ વગેરે હોય તેને મનથી લાવે છે. [૮/૧૨]

❁ ત્રણ પૂજાનું સ્વરૂપ ❁

ટીકાઈ :- પૂજા કરનારા સમકિતી કાચયોગપ્રધાન વિઘ્નોપશમની એવી પ્રથમ પૂજામાં હંમેશા શ્રેષ્ઠ એવા પુષ્પ, વાસશ્લેષ, માળા વગેરેનું પોતાના હાથથી અર્પણ કરે જ છે. વચનયોગપ્રધાન અભ્યુદયસાધક બીજી પૂજામાં પૂજા કરનારા શ્રાવક વચન દ્વારા બીજા ક્ષેત્રમાંથી શ્રેષ્ઠ પુષ્પ વગેરે નિયમા મંગાવે છે. નન્દનવનમાં રહેલા ત્રિલોક સુંદર એવા જે પારિજાતના ફૂલ વગેરે હોય તેને જ મન દ્વારા નિર્વાણસાધની પૂજામાં પૂજક લાવે છે. ૧૧મા શ્લોકના પૂર્વાર્ધના છેડે રહેલ 'તદ્વાતા' પદનો અહીં પણ કર્તાઈપે સંબંધ જોડવો. ['તદ્વાતા' = પૂજા કરનાર = પૂજક. આનો અન્વય હમાણાં બતાવેલ જ છે.] પૂજા કરનારને જ શ્રીમદ્જી એક વિશેષાગથી જાણાવે છે. (= પૂજક જ એક વિશેષાગથી વિશિષ્ટ કરાય છે.) બધા ગુણોથી ચઢિયાતું અને સુંદર એવી ધર્મપ્રવૃત્તિના ફળ સમાન તેમ જ અજરામરપાણાના કારણે શ્રેષ્ઠ એવું જે પરમાત્મસ્વરૂપ બ્રહ્મતત્ત્વ છે તેની પૂજામાં જ એકદત્ત ચિન્તવાળો = સ્થિરબુદ્ધિવાળો પરમ શ્રાવક તૃતીય મનોયોગપ્રધાન નિર્વાણસાધની પરમાત્મપૂજનો કરનારો (= અધિકારી) હોય. કહેવાનો મતલબ

૧, મુદ્રિતપ્રતૌ 'નિશ્ચયાદેવ' ઇતિ નાસ્તિ । ૨, 'પ્રતૌ મુદ્રિતપ્રતૌ ચ 'પ્રધાનં સુન્દરં' ઇતિ વ્યત્વયેન પાઠઃ । મૂલાનુસારેણ સગમાર્થકલ્પનાવૃત્ત્યનુસારેણ ચ યથા સજ્જ્ઞતે તથા દર્શિતમસ્માભિઃ ।

ધિકં પૂજોપકરણં મનસિ નિધાયાઽતિશાયિતપરિતોષાય બુદ્ધિમતા વિધેયેત્યર્થઃ ॥૯/૧૨॥ અત્ર પૂજાયાં સ્નાનાદિગતં પૂર્વપક્ષમુદ્ભાવયતિ → 'સ્નાનાદાવિ'ત્યાદિ ।

સ્નાનાદૌ કાયવથો ન ચોપકારો જિનસ્ય કશ્ચિદપિ । કૃતકૃત્યશ્ચ સ ભગવાન્ વ્યર્થા પૂજેતિ મુગ્ધમતિઃ ॥૯/૧૩॥

સ્નાનાદૌ = સ્નાન-વિલેપન-સુગન્ધિપુષ્પાદૌ પૂર્વોક્તે **કાયવથઃ** = જલ-વનસ્પત્યાદિવથઃ સ્પષ્ટ એવ ભવતિ । સ ચ પ્રતિષિદ્ધઃ । **ન ચોપકારઃ** સુસ્વાનુભવરૂપો જિનસ્ય = વીતરાગસ્ય મુવિતવ્યવસ્થિતસ્ય તતઃ = સ્નાનાદ્યવિના-ભાવિકાયવથાત્ **કશ્ચિદપિ** ભવતિ । **કૃતકૃત્યશ્ચ** = નિષ્ઠિતાર્થશ્ચ **સ ભગવાન્** ન કિચિત્તસ્ય કરણીયમસ્મદાદિભિ-રસ્તિ । તસ્માત્ **વ્યર્થા** = નિષ્પ્રયોજના **પૂજા** ઇતિ = એવં (**મુગ્ધમતિઃ** =) મૂઢમતિઃ = અવ્યુત્પન્નબુદ્ધિઃ પર્યનુયુક્તે ॥૯/૧૩॥ એતદ્દોષપરિહારાય કારિકાદ્વયમાહ → 'કૂપે'ત્યાદિ, 'કૃતે'ત્યાદિ ।

કલ્યાણકન્દલી

ભૂયસિ ॥ અર્હત્સમ્બન્ધિકાર્યાર્થં સર્વસ્વમપિ દિત્સુના । ભવ્યાઙ્ગિના મહોત્સાહાત્ ક્રિયતે યા નિરન્તરમ્ ॥ ભક્તિઃ શક્ત્યનુસારેણ નિઃસ્પૃહાશયવૃત્તિના । સા સાત્ત્વિકી ભવેદ્ભક્તિર્લોકદ્વયફલાવહા ॥ યદૈહિકફલપ્રાપ્તિહેતવે કૃતનિશ્ચયા । લોકરઙ્ગનવૃત્ત્યર્થં રાજસી ભક્તિરુચ્યતે ॥ દ્વિષતાં યત્પ્રતિકારભિદે યા કૃતમત્સરમ્ । દુઢાશયં વિધીયેત સા ભક્તિસ્તામસી ભવેત્ ॥ ઉત્તમા સાત્ત્વિકી ભક્તિર્મધ્યમા રાજસી પુનઃ । જઘન્યા તામસી જ્ઞેયા નાદૃતા તત્ત્વવેદિભિઃ ॥ ← [ ] ઇતિ ॥૯/૧૨॥

મૂલગ્રન્થે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → સ્નાનાદૌ કાયવથઃ, ન ચ જિનસ્ય કશ્ચિદપિ ઉપકારઃ । સ ચ ભગવાન્ કૃતકૃત્યઃ ઇતિ પૂજા વ્યર્થા ઇતિ મુગ્ધમતિઃ ॥૯/૧૩॥ ઇયં કારિકા પૂર્વપક્ષરૂપેણ ભક્તિદ્વાત્રિંશિકાઽધિકારવિંશિકાવૃત્ત્યાદૌ [ગા.૨૭ ગા.૧૨] સમુદ્ભૂતા । સ ચ = જીવવથશ્ચ → અત્તાનં ઉપમં કત્વા ન હનેચ્ય ન ઘાતયે ← [૧૦/૨] ઇત્યાદિના ધમ્મપદા-ભિધાને બૌદ્ધગ્રન્થે, 'મા હિંસીતઃ પુરુષં જગત્' [૧૬/૩] ઇત્યાદિના યજુર્વેદે, 'દયા ધર્મસ્ય જન્મભૂમિઃ' [૨૩૬] ઇત્યાદિના ચાણક્યસૂત્રે, 'મા કીરુઝ પાણિવહો' ઇત્યાદિના, 'ન પાણિહિંસા પરમં અકજ્જં...' [ ] ઇતિ ગૌતમકુલકાદિના, 'સવ્વેસિં જીવિયં પિયં નાઇવણ્જ્જ કંચણં [૧/૨/૩] ઇતિ આચારાઙ્ગસૂત્રાદિના ચ સ્વતન્ત્રે પ્રતિષિદ્ધઃ ।

જીવદયામયસ્યૈવ ધર્મસ્ય કર્તવ્યત્વેનોપદેશાત્, યથોક્તં → મુક્તિવ્યત્હિં કરેચ્ચો ધમ્મો જીવદયામઓ । જાઇ જીવો અર્હિ-સંતો જઓ અમરણં પયં ॥ ← [ ] ઇતિ । ન ચ ઉપકારઃ સુસ્વાનુભવરૂપઃ વીતરાગસ્ય સ્નાનાદ્યવિનાભાવિકાયવથાત્ = કાયવથાવિનાભાવિસ્નાનાદેઃ સકાશાત્ કશ્ચિદપિ ભવતિ । ન ચ પૂજ્યાનુપકારે પૂજ્યસ્ય પૂજકોપરિ પ્રસાદઃ સમ્ભવતિ । ન ચ તમન્તરેણ પૂજકસ્ય લાભઃ સમ્ભવતિ । ન ચ જિનસ્ય કૃતો ન તત ઉપકારો ભવતીતિ શઙ્કનીયમ્, યતઃ નિષ્ઠિતાર્થશ્ચ સ ભગવાન્ । પૂજયાઽકૃતકૃત્યત્વાઽસપાદનેન જિનસ્યાઽસાતના મહતી જાયતે, યથોક્તં પશ્ચવસ્તુકે → સિઅ 'પૂઆવગારો ણ હોઇ ઇહ કોઇ પૂઙ્ગિજ્જાણં । કયકિચ્ચત્તણઓ તહ જાયઇ આસાયણા ચેવં ← ॥૧૨૭॥ તસ્માત્ = જિનસ્ય કૃતકૃત્યત્વાત્ નિષ્પ્રયોજના તસ્ય પૂજા ઇતિ અવ્યુત્પન્નમતિઃ પર્યનુયુક્તે । પ્રયોગસ્ત્વેવં - જિનપૂજા નિષ્પ્રયોજના કૃતકૃત્યપ્રતિયોગિકત્વાદિતિ ॥૯/૧૩॥

એ છે કે સર્વ ગુણોથી ચઢિયાતા એવા પરમાત્મસ્વરૂપ શ્રેષ્ઠ બ્રહ્મતત્ત્વની પૂજા ખરેખર સર્વ ગુણોથી ચઢિયાતા એવા પૂજના ઉપકરણોને મનમાં લાવીને વિશિષ્ટ પ્રકારના આનંદને લાવવા માટે બુદ્ધિમાને કરવી જોઈએ. [૮/૧૧-૧૨]

મૂલકારશ્રી પ્રસ્તુતમાં પૂજાને વિશે સ્નાન વગેરે સંબંધી પૂર્વપક્ષનું ઉદ્ભાવન કરે છે કે —

ગાથાર્થ :- 'સ્નાન આદિમાં કાયવથ થાય છે અને જિનેશ્વરને કોઈ પણ ઉપકાર થતો નથી. તેમ જ તે ભગવાન કૃતકૃત્ય છે. માટે પૂજા વ્યર્થ છે' ← આમ મુગ્ધમતિવાળો પુરુષ (આશ્લેષ કરે છે) [૮/૧૩]

❁ જિનપૂજાને વિશે પૂર્વપક્ષ ❁

ટીકાર્થ :- 'પૂર્વોક્ત [૮/૧] સ્નાન, વિલેપન, સુગંધી પુષ્પ વગેરેમાં પાણી, વનસ્પતિકાય વગેરેનો વથ સ્પષ્ટ રીતે જ થાય છે અને પરજીવનિકાયના વથનો [તો શાસ્ત્રકારો દ્વારા] નિષેધ કરાયેલ છે. વળી, સ્નાન વગેરેની સાથે નિયમા સંકળાયેલ એવી જીવવિરાધનાથી મોક્ષમાં રહેલા વીતરાગને સુખાનુભૂતિ કરવા સ્વરૂપ કોઈ પણ ઉપકાર થતો નથી. તેમ જ તે ભગવાનના સર્વ પ્રયોજનો પૂર્ણ થયેલા છે. આપણા દ્વારા તેમનું કોઈ પણ કાર્ય કરવા યોગ્ય નથી. માટે પૂજા નિષ્પ્રયોજન છે.' ← આ પ્રમાણે અવ્યુત્પન્ન બુદ્ધિવાળી કોઈ વ્યક્તિ આશ્લેષ કરે છે. [૮/૧૩]

વિશેષાર્થ :- પૂર્વ પક્ષનું અહીં એવું વક્તવ્ય છે કે [૧] જિનપૂજામાં પરજીવનિકાયનો વથ સ્પષ્ટ છે. [૨] કદાચ એ વિરાધના પણ જ્ઞાનવ્ય ગાળી શકાય જો તેવી પૂજાથી ભગવાનને આનંદ થતો હોય. પણ ભગવાનના તો કોઈ કાર્ય બાકી નથી રહ્યા,

૧. મુદ્રિતપ્રતી → 'કૃતે'ત્યાદિ ← ઇતિ પાઠઃ ત્રુટિતઃ ।

કૂપોદાહરણાદિહ કાયવથોઽપિ ગુણવાન્ મતો ગૃહિણઃ । મન્ત્રાદેરિવ ચ તતસ્તદનુપકારેઽપિ ફલભાવઃ ॥૧૯/૧૪॥

કૃતકૃત્યત્વાદેવ ચ તત્પૂજા ફલવતી ગુણોત્કર્ષાત્ । તસ્માદવ્યર્થેષાઽઽરમ્ભવતોઽન્યત્ર વિમલધિયઃ ॥૧૯/૧૫॥

કૂપોદાહરણાત્ સમયપ્રસિદ્ધાત્ ઇહ = પૂજાપ્રસ્તાવે કાયવથોઽપિ = જલવનસ્પત્યાદ્યુપઘાતોઽપિ, ગુણવાન્ =

કલ્યાણકન્દલી

મૂલગ્રન્થે દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → ઇહ કાયવથોઽપિ કૂપોદાહરણાત્ ગૃહિણઃ ગુણવાન્ મતઃ । તતશ્ચ તદનુપકારેઽપિ મન્ત્રાદેરિવ ફલભાવઃ ॥૧૯/૧૪॥ કૃતકૃત્યત્વાદેવ ચ તત્પૂજા ગુણોત્કર્ષાત્ ફલવતી । યસ્માત્ અન્યત્ર આરમ્ભવત ઇષા અવ્યર્થા [ઈતિ] વિમલધિયઃ ॥૧૯/૧૫॥ એતત્કારિકાયુગલં અધિકારવિશિકાવૃત્તિ - ભક્તિદ્વાત્રિશિકાવૃત્ત્યાદૌ સમુદ્ધૃતમ્ ।

કૂપોદાહરણાત્ સમયપ્રસિદ્ધાત્, તદુક્તં આવશ્યકનિર્ચુક્તિભાષ્યે → અકસિણપવત્તગાણં વિરયાવિરયાણ એસ ખલુ જુત્તો । સંસારપયણુકરણો દબ્ધથે કૂવદિઠ્ઠંતો ॥૧૯૪॥ ← [સ્ત.પરિ.૧૧૫-પંચા. ૬/૪૨-પુષ્પમાલા ગા.પં.વ.૧૨૨૪ સમ્બોધપ્રક.-૧૧૮] ઇતિ । હારિભદ્રવ્યાख्या ચાત્રૈવં → “અકૃત્સ્નં પ્રવર્ત્તયંતીતિ ‘સંયમમિ’તિ સામર્થ્યાદ્રમ્યતે અકૃત્સ્નપ્રવર્ત્તકાસ્તેષાં, વિરતા-વિરતાનાં ઇતિ શ્રાવકાણાં ‘એષ ખલુ યુક્તઃ’ એષઃ = દ્રવ્યસ્તવઃ ખલુશબ્દસ્યાવધારણાર્થત્વાત્ યુક્ત એવ । કિમ્ભૂતોઽયમિત્યાહ-સંસારપ્રતનુકરણઃ = સંસારક્ષયકારક ઇત્યર્થઃ દ્રવ્યસ્તવઃ । આહ → યઃ પ્રકૃત્યૈવાઽસુન્દરઃ સ કથં શ્રાવકાણામપિ યુક્તઃ ઇતિ ? ← અત્ર કૂપદૃષ્ટાન્ત ઇતિ । જહા ણવણયરાઈસન્નિવેસે કેઈ પમૂયજલાભાવઓ તળ્હાઈપરિગયા તદપનોદાર્થ કૂવં ઁવંતિ, તેસિં ચ જઈવિ તળ્હાદિયા વઢ્ઢંતિ મટ્ટિકા-કદ્દમાઈહિ ય મલિણિજ્જન્તિ તહાવિ તદુભવેણં ચેવ પાણિણં તેસિં તે તળ્હાઈયા સો ય મલો પુવ્વઓ ય ફિટ્ટઈ, સેસકાલં ચ તે તદળ્ણે ય લોગા સુહભાગિણો હવંતિ । એવં દબ્ધથે જઈવિ અસંજમો તહાવિ તઓ ચેવ સા પરિણામસુદ્ધી હવઈ જાઈ અસંજમાવજ્જિયં અળ્ણં ચ ણિરવસેસં ઁવેઈ ત્તિ । તમ્હા વિરયાવિરઈઈ એસ દબ્ધથઓ કાયવ્વો સુમાણુબંધી પમૂયતરણિજ્જરાફલો યત્તિ કાઁળં” ← ઇતિ । તત્પ્રયોગશ્ચૈવં - ‘સદોષમપિ સ્વરૂપેણ ગુરુકગુણાન્તરકારણં તદાશ્રયણીયં યથા કૂપરવનનં, તથા ચ દ્રવ્યસ્તવ’ ઇતિ પચ્ચાશકવૃત્તિકારઃ [૬/૪૨] । “ગુણકરં અધિકારિણઃ કિશ્ચિત્સદોષમપિ પૂજાદિ, વિશિષ્ટશુભભાવહેતુત્વાત્, યદ્દ વિશિષ્ટશુભભાવહેતુભૂતં તત્તદ્ ગુણકરં દૃષ્ટં યથા કૂપરવનનં, વિશિષ્ટશુભભાવહેતુશ્ચ યતનયા પૂજાદિ તતો ગુણકરમિતિ” [૮૧] લલિતવિસ્તરાપઙ્ગિકાકારઃ । તદુક્તં પચ્ચાશકેઽપિ → મળ્ણઈ જિણપૂયાઈ કાયવહો જતિ વિ હોઈ ઁ કહ વિ । તહવિ તઈ પરિસુદ્ધા ગિહીણ કૂવાહરણજોગા ॥ ← [૪/૪૨] ઇતિ । એતેન જિનપૂજાર્થ કૃતસ્ય યતનોપેતસ્ય સ્નાનાદેરપિ યતનોપેતત્વેન સગુણત્વમાવેદિતમ્, તદુક્તં પચ્ચાશકે → ણ્હાણાઈ વિ જયણાઈ આરંભવઓ ગુણાય ણિયમેળં । સુહભાવહેઁઓ ઁલુ વિળ્ણેયં કૂવળાણં ॥ ← [૪/૧૦] ઇતિ । પચ્ચાશકવૃત્તૌ શ્રીઅમયદેવસૂરિભિઃ કૂપદૃષ્ટાન્તનિરૂપણં → “ઈહ ચૈવં સાધનપ્રયોગઃ, ગુણકરમધિકારિણઃ કિશ્ચિત્સદોષમપિ સ્નાનાદિ, વિશિષ્ટશુભભાવહેતુત્વાત્ । વિશિષ્ટશુભભાવહેતુભૂતં યત્ તદ્ ગુણકરં દૃષ્ટં યથા કૂપરવનનમ્ । વિશિષ્ટભાવહેતુશ્ચ યતનયા સ્નાનાદિ તતો ગુણકરમિતિ । કૂપરવનનપક્ષે શુભભાવઃ તૃળ્ણાદિવ્યુદાસેનાઽઽનન્દાદ્યવાપ્તિરિતિ । ઇદમુક્તં ભવતિ - યથા કૂપરવનનં શ્રમ-તૃળ્ણા-કર્દમોપલે-પાદિદોષદુષ્ટમપિ જલોત્પત્તાવ-નન્તરોક્તદોષાનપોહ્ય સ્વોપકારાય પરોપકારાય ચ કિલ ભવતીત્યેવં સ્નાનાદિકમપ્યારમ્ભદોષમપોહ્ય શુમાધ્યવસાયસ્યોત્પાદનેન વિશિષ્ટાઽશુભકર્મનિર્જરણપુણ્યબન્ધકારણં ભવતીતિ । ઇહ કેચિન્મન્યન્તે → ‘પૂજાર્થં સ્નાનાદિકરણકાલેઽપિ નિર્મલજલકલ્પ-શુમાધ્યવસાયસ્ય વિદ્યમાનત્વેન કર્દમલેપાદિકલ્પપાપાભાવાદ્વિષમમિદમિત્યમુદાહરણં, તત્કિલેદમિત્યં યોજનીયં - યથા કૂપરવનનં સ્વ-પરોપકારાય ભવત્યેવં સ્નાનપૂજાદિકં કરણાનુમોદનદ્વારેણ સ્વ-પરયોઃ પુણ્યકારણં સ્યાદિતિ’ ← । ન ચૈતદાગમાનુપાતિ, યતો ધર્માર્થપ્રવૃત્તાવપ્યારમ્ભજનિતસ્યાલ્પસ્ય પાપસ્યેષ્ટત્વાત્, કથમન્યથા ભગવત્યામુક્તં - “તહારૂવં સમળં વા માહળં વા પઢિહય-

બે કરવાથી ભગવાન ખુશ થાય. જેનાથી ભગવાન ખુશ ન થાય તેનાથી શું સાડું ફળ મળે ? માટે નિષ્કારણ જીવવિરાધનાગર્ભિત જિનપૂજાથી સર્થુ. [૮/૧૩]

આ દોષના પરિહાર માટે બે ગાથાને મૂલકારશ્રી જાગાવે છે.

ગાથાર્થ :- અહીં જીવવિરાધના પાણ કૂવાના ઉદાહરણથી ગૃહસ્થને માટે ગુણવાન મનાયેલ છે. પૂજાથી ભગવાન ઉપર કોઈ ઉપકાર ન થવા છતાં તે પૂજા મન્ત્રાદિની જેમ ફલોત્પાદક છે. કૃતકૃત્ય હોવાથી જ જિનેશ્વરની પૂજા ગુણોત્કર્ષથી સફળ છે. માટે અન્યત્ર આરંભવાળા જીવને માટે પૂજા નિષ્પ્રયોજન નથી. ← એમ નિર્મળબુદ્ધિવાળા કહે છે. [૮/૧૪-૧૫]

❁ જિનપૂજા ગૃહસ્થ માટે ઈર્ત્વ્ય છે - ઉત્તરપક્ષ ❁

દીઁઁાર્થ :- આગમપ્રસિદ્ધ કૂવાના ઉદાહરણથી પૂજાના પ્રસ્તાવને વિશે પાણી, વનસ્પતિ વગેરે જીવોની વિરાધના પાણ ગૃહસ્થને

સગુણો મતઃ = અભિપ્રેતઃ ગૃહિણઃ = ગૃહસ્થસ્ય, અલ્પવ્યયેન બહાયભાવાત્ । અનેન કાયવધદોષઃ પરિહતઃ । તતઃ તસ્યાઃ પૂજાયાઃ સકાશાત્ તદનુપકારેઽપિ = 'પૂજ્યાનુપકારેઽપિ મન્ત્રાદેરિવ ચ = મન્ત્રાગ્નિવિદ્યાદેરિવ ચ ફલભાવઃ = ફલોત્પાદઃ । યથા સ્મર્યમાણમન્ત્ર-સેવ્યમાનજ્વલનાઽભ્યસ્યમાનવિદ્યાદેરનુપકારેઽપિ મન્ત્રાદીનાં તત્સ્વાભાવ્યાત્ વિષ-

કલ્યાણકન્દલી

પચ્ચક્ષાયપાવકમ્મં અફાસુણં અણેસણિજ્ઞં અસણ-પાણ-ખાઇમ-સાઇમેણ પહિલાભેમાણે મંતે કિં કજ્જઇ ? ગોયમા ! અપ્પે પાવે કમ્મે, બહુતરિયા સે નિજ્જરા કિજ્જઇ' [મ.સૂ.૮/૬/૩૩૧] <-> ઇત્યાદિરૂપેણ કૃતમ્ । અત્ર ચ કૂપદૃષ્ટાન્તવિશદીકરણવૃત્તૌ ટીકાકૃતા 'અલ્પપાપબહુનિર્જરાકારણત્વે યદ્ એતસ્ય કૂપદૃષ્ટાન્તસ્ય નવાઙ્ગિવૃત્તિકારેણ શ્રીઅભયદેવસૂરિણા પશ્ચાશકાષ્ટકવૃત્ત્યાદૌ સંયોજનં કૃતં તદ્વિધિવિરહે = યતનાદિવૈકલ્યે ભક્તિમાત્રમધિકૃત્ય । વિધિ-ભક્ત્યાદિસાકલ્યે તુ સ્વલ્પમપિ પાપં વક્તુમશક્યમેવ <-> [ગા.૩વૃ.] ઇત્યાદિના સ્પષ્ટીકરણં કૃતમ્ । દર્શિતં કેષાશ્ચિન્મતં પ્રતિમાશતકવૃત્તૌ અપિ ટીકાકૃતા -> યતનાભાવશુદ્ધ-સ્વાધિકારિણઃ ક ઇવાત્રોપલોપઃ ? ઇતિ કેષાશ્ચિન્મતં નાઽનાગમિકમાભાતિ । પૂજેતિકર્તવ્યતાસમ્પત્તિરેવ ચ તન્મતે કૂપોત્પત્તિઃ, તત્પ્રાક્કાલીન એવ ચારમ્ભઃ પ્રતિપત્ર-ગૃહસ્થધર્મપ્રાણપ્રદદ્રવ્યસ્તવસ્ય કૂપચ્ચનનસ્થાનીયસ્તત્કાલોપાર્જિતદ્રવ્યેઘૈવ દ્રવ્યસ્તવસમ્ભવાત્, ત્રિવર્ગાવિરોધિનઃ તતઃ પ્રથમવર્ગેઽસ્યાપિ સિદ્ધિઃ તદારમ્ભાર્જિતકર્મનિર્જરણમેવ ચ દ્રવ્યસ્તવસમ્ભવિના ભાવેનેતિ ન કિશ્ચિદનુપપન્નં નૈગમનયભેદાશ્રયણેન <-> [ગા.૬૦ પૃ.૩૨૦] ઇતિ સમર્થિતમ્ । તદુક્તં પશ્ચવસ્તુકેઽપિ -> એવં નિવિત્તિપહાણા વિણ્ણેઆ તત્તઓ અર્હિસેઅં । જયણાવઓ ડ વિહિણા પૂઆઇગયાવિ એમેવ <-> ॥૧૨૭૦॥ સ્નાનયતના ચ પશ્ચાશકે ઇત્યમાવેદિતા -> ભૂમીપેહ્ણ-જલછાણણાઇ જયણા ડ હોઇ પ્હાણાઓ । એત્તો વિસુદ્ધમાવો અણુહવસિદ્ધો ચિય બુહાણં ॥ <-> [૪/૧૧] ઇતિ । યતનોપેતસ્નાનમધિકૃત્ય અષ્ટકપ્રકરણેઽપિ -> ભાવશુદ્ધિનિમિત્તત્વાત્ તથાનુભવસિદ્ધિતઃ । કથશ્ચિદ્દોષભાવેઽપિ તદન્યગુણભાવતઃ ॥ <-> [૨/૪] ઇત્યુક્તમ્ । શ્રાદ્ધદિનકૃત્યેઽપિ -> તસાઇજીવરહિણે ભૂમીભાગે વિસુદ્ધણે । ફાસુણં તુ નીરેણં ઇઅરેણં ગલિણેણ ડ ॥ કાઠણં વિહિણા પ્હાણંતિ' <-> [૨૩/૨૪] ઇત્યાદિ પ્રોક્તમ્ । જિનપૂજાર્થં સ્નાનવિધિસ્ત્વયં -> અધઃસ્થાપિત-ભાજનપ્રતિનાલિકપાદપીઠોપરિ પૂર્વાભિમુખ ઉત્તરાભિમુખો વા સ્થિત્વા પનક-કુન્થુ-કોટિકા-મર્કોટકાદિરહિતે સમ્યક્ શુષિરાદ્યદૂષિતે ભૂમીભાગે સાઽસતપક્ષેત્રે વા ન તુ શબ્દાયમાનશિલાપ્રદેશે તદધોવાસિજીવરક્ષાર્થં પ્રથમં પુઞ્જનિકયા [પ્રમાર્જન્યા] પ્રમૃજ્યાઽભિતશ્ચભુમ્યાં નિરીક્ષ્ય તત્ર તિષ્ઠતિ <-> ઇત્યાદિ વ્યક્તં ઉપદેશપ્રાસાદે [સ્તં.૧૩ વ્યા.૧૮૪ પૃ.૭] । અલ્પવ્યયેન બહાયભાવાત્ = અધિકલાભાર્જનાત્, જિનવિરહે જિનાયતનાદેરેવ નિયમેન સંસારસાગરમગ્નાનાં સત્ત્વાનામાલમ્બનત્વાત્, યથોક્તં સ્તવપરિજ્ઞાયાં -> સઇ સબ્વથાભાવે જિણાણ ભાવાવર્ઘઇ જીવાણં । તેસિં નિત્થરણગુણં ગિયમેણ ઇહં તદાયતણં ॥૧૩૯॥ તલ્લિંબસ્સ પડ્ઢા સાહુણિવાસો અ દેસણાઇ અ । ઇક્કિંકં ભાવાવર્ઘનિત્થરણગુણં તુ ભવ્વાણં ॥૧૪૦॥ પીડાગરીવિ એવં એત્થં પુઢવાર્ઘિંસાજુત્તાઓ । અણ્ણેસિં ગુણસાહણજોગાઓ ડીસઇ ઇહં તુ ॥૧૪૧॥ આરંભવઓવિ ઇમા આરંભંતરનિલ્લિત્તિદા પાયં । એવંપિ હુ અણિયાણા ઇઢા એસા વિ હુ મુક્કવ્વફલા ॥૧૪૨॥ તા એયંમિ અહમ્મો ણો ઇહ જુત્તંપિ વેજ્જનાયમિણં । હંદિ ગુણંતરભાવા, ઇહરા વેજ્જસ્સ વિ અહમ્મો ॥૧૪૩॥ <-> ઇતિ । તદુક્તં શ્રીઉમાસ્વાતિવાચકૈરપિ શ્રાવકપ્રજ્ઞસૌ -> પૂયાણે કાયવહો, પહિકુઢ્ઢો સો અ નેવ પુજ્ઞાણં । ઉવગારિણિ ત્તિ તો સા નો કાયવ્વત્તિ ચોણ્ણ ॥૩૪૫॥ આહ ગુરુ-પૂયાણે કાયવહો હોઇ જઇવિ હુ જિણાણં । તહ વિ તર્ઘે કાયવ્વા પરિણામવિસુદ્ધિહેઝઓ ॥૩૪૬॥ મણિયં ચ કૂવનાયં દવ્વત્થવગોયરં ઇહં સુત્તે । નિયયારંભવત્તા જં ચ ગિહી તેણ કાયવ્વા ॥૩૪૭॥ <-> ઇત્યાદિ । અન્યત્રાપિ -> પૂઆણે કાયવહો પહિકુઢ્ઢો સો ડ કિંતુ જિણપૂઆ । સમ્મત્તસુદ્ધિહેઝઉત્તિ ભાવણીઆ ડ નિરવજ્જા ॥ <-> [ ] ઇત્યુક્તમ્ । ભક્તિદ્વાત્રિંશિકાયામપિ -> ન ચ સ્નાનાદિના કાયવધાદત્રાસ્તિ દુષ્ટતા । દોષાદધિકભાવસ્ય તત્રાઽઽનુભવિકત્વતઃ ॥૨૭॥ <-> ઇત્યુક્તમ્ । જિનપૂજાચનાદેરે તુ દેશવિરતિપરિણામોઽપિ કુતઃ ? તદુક્તં લલિતવિસ્તરાયાં -> જિનપૂજાસત્કારયોઃ કરણલાલસઃ સ્વલ્વાદ્યો દેશવિરતિપરિણામઃ, ઔચિત્યપ્રવૃત્તિસારત્વેન ઉચિતૌ ચારમ્મિણ એતૌ સદારમ્ભ-રૂપત્વાત્, આજ્ઞામૃતયોગાત્ અસદારમ્ભનિવૃત્તેઃ અન્યથા તદયોગાદતિપ્રસજ્ઞાત્ <-> [પૃ.૮૦] ઇતિ પ્રાક્ (પૃષ્ઠ ૧૫૮) નિરૂપિતમેવ ।

મન્ત્રાદેરિવ, યથોક્તં મૂલકારૈરેવ પશ્ચાશકે -> ઉવગારાભાવંમિ વિ પુજ્જાણં, પૂયગસ્સ ઉવગારો । મંતાદિસરણજલણાઇસેવણે

માટે ગુણવાન = લાભકારી છે, કારણ કે જિનપૂજામાં જીવવિરાધનાસ્વરૂપ અલ્પ નુકશાનથી ધારણે બધો લાભ થાય છે. આથી જીવવિરાધના દોષનો પરિહાર થાય છે. [નુકશાન કરતાં લાભ વધુ થવાથી તે નુકશાન દોષ ન કહેવાય.] પૂજાથી જિનેશ્વર ભગવંતને કોઈ લાભ ન થવા છતાં પણ મન્ત્ર, અગ્નિ, વિદ્યા વગેરેની જેમ ફલોદય થાય છે. જેમ [કોઈને સર્પ ઉપે ત્યારે ગારુડિક દ્વારા થતા] મંત્રના સ્મરણથી મંત્રને કોઈ લાભ થતો નથી. છતાં પણ મંત્રના સ્વભાવથી એર ઉતરવા રૂપી ફળ મળે છે. અગ્નિના

૧, મુદ્રિતપ્રતૌ -> 'પૂજ્યાનુપકારેઽપિ <-> ઇતિ નાસ્તિ ।

શીતાપહાર-વિદ્યાસિદ્ધ્યાદિરુપફલભાવસ્તથા જિનપૂજનતો જિનાનામનુપકારેડપિ પૂજકસ્ય તત્સ્વાભાવ્યાદ્વિશિષ્ટ-
પુણ્યલાભરુપફલભાવઃ । એતેન → 'ન ચોપકારો જિનસ્ય' (૭/૧૩) ← ઇતિ દોષઃ પરિહતઃ ॥૭/૧૪॥ કૃતકૃત્ય-
ત્વાદેવ ચ = સિદ્ધાર્થત્વાદેવ ચ તત્પૂજા = દેવપૂજા ફલવતી = સફલા, ગુણોત્કર્ષાત્ = ઉત્કૃષ્ટગુણવિષયત્વાત્ ।
અનેન ચરમદોષો નિરસ્તઃ । જિગમયતિ → તસ્માત્ અવ્યર્થા = સપ્રયોજના ઇષા = પૂજા અન્યત્ર = સ્વજન-

કલ્યાણકન્દલી

જહ તહેહંપિ ॥ [૪/૪૪] ઇતિ । સ્તવપરિજ્ઞાયમપિ → ઉવગારાભાવે વિ હુ ચિંતામણિ-જલણ-ચંદણાઈણં । વિહિસેવગસ્સ
જાયઈ તેહિંતો સો પસિદ્ધમિણં ॥૧૬૪॥ ← ઇત્યુક્તમ્ । એતેન દેવતાનુગ્રહોડપિ વ્યાખ્યાતઃ, તદુક્તં ભક્તિદ્વાત્રિંશિકાયાં
→ પૂજયા પરમાનન્દમુપકારં વિના કથં દદાતિ પૂજ્ય ઇતિ ચેત્ ? ચિન્તામણ્યાદયો યથા ॥ ← [૫/૩૨] ઇતિ । યોગસારેડપિ
→ ચિન્તામણ્યાદિકલ્પસ્ય સ્વયં તસ્ય પ્રભાવતઃ । કૃતો દ્રવ્યસ્તવોડપિ સ્યાત્ કલ્યાણાય તદર્થિનામ્ ॥ ← [૧/૩૦] ઇત્યુક્તમ્ ।
યોગશતકેપિ → જહ ચેવ મંત-રયણાઈઈં વિહિસેવગસ્સ ભવ્વસ્સ । ઉવગારાભાવમ્મિ વિ તેસિં હોઈ ત્તિ તહ ઇસો ॥૬૩॥
આવશ્યકનિર્યુક્તૌ અપિ → ચિન્તામણિરયણાદિહિં જહા ડ ભવ્વા સમીહિયં વત્થું । પાવંતિ તહ જિણેહિં તેસિં રાગાદભાવેડપિ ॥
[ ] ઇતિ પ્રોક્તમ્ । ષટ્ઠ્વણ્ડાગમેડપિ → રાગવજ્જિયો વિ સેવયજણકપ્પસ્સવ્વો ← [૫/૪/૨૬ વૃ.] ઇત્યુક્તમ્ । અન્યત્રાપિ
→ સ્તુત્યા અપિ ભગવન્તઃ પરમગુણોત્કર્ષતો હેતે । દૃષ્ટા હ્યચેતનાદપિ મન્ત્રાદિજપાદિતઃ સિદ્ધિઃ ॥૧॥ ← ઇત્યુક્તમ્ ।
ધર્મરત્નકરણ્ડકેડપિ → શીતોષ્ણકાલયોર્યદ્વજ્જનો યત્નેન સેવતે । જલાનલૌ તયોનેવ ગુણઃ કોડપિ પ્રજાયતે ॥૬૮॥ તથાપી-
હોપકારોડસ્તિ તત્સેવાકારિણામલમ્ । ઇવમેવ સ વિજ્ઞેયો જિનપૂજાવિધાયિનામ્ ॥૬૯॥ ← ઇત્યુક્તમ્ । શત્રુઞ્ચયમાહાત્યેડપિ
→ જિનઃ સ્મૃતોડપિ દૃષ્ટોડપિ કીર્તિતો મહિતોડથવા । સ્વભાવાત્સેવિતો દત્તે સ્વર્ગાદિગતિમુક્તમામ્ ॥ ← [૨/૧૨૩] ઇત્યુક્તમ્ ।
શ્રાવકપ્રજ્ઞસૌ પૂજાપચ્ચાશકે ચ → ઉવગારાભાવમ્મિ વિ પૂજ્ઞાણં ઉવયારો ← [૩૪૮/પૂ.પં.૪/૪૪] ઇત્યુક્તમ્ । એતેન
= જિનપૂજાયાઃ પૂજકોપકારિત્વેન → ન ચોપકારો જિનસ્ય ← [૯/૧૩] ઇતિ દોષઃ પરિહતઃ । ન હિ જિનોપકારકૃતે
પૂજા ક્રિયતે કિન્તુ સ્વસ્ય પ્રશસ્તભાવલક્ષણોપકારસમ્પાદનાય, તદુક્તં ચૈત્યવન્દનમહાભાષ્યે → જિણભવણ-બિંબપૂઆ કીરંતિ
જિણાણ નો કણ કિંતુ । સુહભાવણાણિમિત્તં બુહાણ ઇયરાણ બોહત્થં ← ॥૧૪૨॥ સમ્બોધપ્રકરણેડપિ → જિણભવણ-
બિંબપૂઆ કીરંતિ જિણાણ નો કણ કિંતુ । સુહભાવણાણિમિત્તં બુહાણ, અબુહાણ બોહત્થં ॥૧૭૩॥ ← ઇત્યુક્તમ્ । અન્યત્રાપિ
→ ક્ષીણક્લેશા એતે ન હિ પ્રસીદન્તિ ન ચ સ્તવોડપિ વૃથા । તત્સ્તવભાવવિશુદ્ધેઃ પ્રયોજનં કર્મવિગમ ઇતિ ॥ ← [ ]
ઇતિ પ્રોક્તમ્ ॥૯/૧૪॥

ઉત્કૃષ્ટગુણવિષયત્વાત્, પ્રતિમાયાં જિનગુણારોપેણ તત્પૂજયા ભાવજિનપૂજાફલલાભાત્, યથોક્તં મૂલકારૈઃ સમ્બોધપ્રકરણે

સેવનથી અગ્નિને કોઈ લાભ થતો નથી છતાં પણ અગ્નિના સ્વભાવથી ઠંડી દૂર થાય છે. વિદ્યાનું પારાયણ-રટણ કરવાથી
વિદ્યાને કોઈ ફાયદો થતો નથી. છતાં પણ વિદ્યાના સ્વભાવથી વિદ્યાસિદ્ધિ-ગગનગમનાદિ સ્વરૂપ ફળ મળે છે. તેમ જિનપૂજાથી
જિનેશ્વર ભગવંતોને કોઈ લાભ ન થવા છતાં પણ ભગવાનના સ્વભાવથી-પ્રભાવથી પૂજકને વિશિષ્ટ પુણ્યપ્રાપ્તિસ્વરૂપ ફળ મળે
છે. માટે → પૂજાથી ભગવાનને કોઈ લાભ થતો નથી. ← આ દોષનો પરિહાર થઈ જાય છે. [અર્થાત્ પૂજાથી પ્રભુજી પ્રસન્ન
ન થવાથી પૂજકને કોઈ લાભ નહિ થાય - આવી આપત્તિ પલાયન થઈ જાય છે.][૮/૧૪]

પ્રભુજીના પ્રયોજનો પરિપૂર્ણ થયેલ હોવાથી જ પરમાત્મપૂજા સફળ છે, કારણ કે પૂજાના વિષયભૂત વીતરાગના ગુણો ઉન્નૃષ્ટ
-સર્વોત્કૃષ્ટ છે. માટે → કૃતકૃત્ય હોવાથી પરમાત્માની પૂજા વ્યર્થ છે ← આ અંતિમ દોષનું નિરાકરણ થઈ જાય છે. પ્રસ્તુત
વિષયનો ઉપસંહાર કરતાં શ્રીમદ્જી કહે છે કે → માટે શરીર, સ્વજન, ઘર વગેરેને વિશે આરંભ કરનારા ગૃહસ્થને માટે પરમાત્મપૂજા
સફળ-સપ્રયોજન છે ← આમ નિર્મલબુદ્ધિવાળા પ્રાણ પુરુષો કહે છે.

[કૂવાના ઉદાહરણની ઉપર જે વાત કરી તેનું સ્પષ્ટીકરણ આ રીતે જાણવું કે - જેમ તૃષાશમન, શરીરની સ્વચ્છતા, સ્વસ્થતા
વગેરેને ઉદ્દેશીને કૂવો ખોદવામાં આવે છે ત્યારે શરૂઆતમાં તો કૂવો ખોદવાથી તરસ વધે છે, શરીર પરસેવે રેબજેબ થાય છે, શરીર
ઉપર કાદવ વગેરેના છાંટા ઉડે છે, થાક લાગે છે. છતાં જમીનમાંથી પાણી નીકળતાં જેમ તરસ છીપાઈ જાય છે, શરીર સ્વચ્છ
થાય છે, થાક દૂર થાય છે. અર્થાત્ કૂપખનન સ્વજન્ય તૃષા-પરિશ્રમ વગેરે દોષોને દૂર કરીને જલપ્રાપ્તિ વગેરે લાભનું કારણ છે.
કૂવો ખોદવામાં નુકશાન અલ્પ છે. અને લાભ ઘણો છે. માટે કૂપખનન સદોષ ન કહેવાય. લોકો કૂપખનનને કર્તવ્ય જ માને છે.
તેમ જિનપૂજામાં પાણી, પુષ્પ વગેરેની સ્વરૂપહિંસા થવા છતાં પણ પરમાત્મપૂજાથી સમ્યક્ દર્શનની નિર્મળતા, પરમાત્મા પ્રત્યેની
કૃતજ્ઞતા, ચારિત્ર મોહનીયનો ક્ષયોપશમ, અનેક ભવ્યાત્માને બોધિબીજલાભ, કુટુંબમાં ધર્મભાવનામાં અભિવૃદ્ધિ, મનપ્રસન્નતા, વિધન-

નિકેતનાદૌ આરમ્ભવત ઇતિ વિમલધિયઃ = નિર્મલબુદ્ધયો બ્રુવતે ।

નનુ → અન્યત્રારમ્ભવતોઽત્રાધિકારઃ ← ઇતિ કોઽયં નિયમઃ ? જિનપૂજનસ્ય કૂપોદાહરણેન સ્વજનિ-
તારમ્ભદોષવિશોધનપૂર્વકગુણાન્તરાઽઽસાદકત્વે યતેરપ્યધિકારપ્રસન્નગાત્, સાવઘત્વે વાન્યત્રાઽઽરમ્ભવતોઽપ્યનધિ-
કારપ્રસન્નગાત્ । ન હિ કુટુમ્બાઘર્થ ગૃહી સાવઘે પ્રવર્તતે ઇતિ ધર્માર્થમપિ તેન તત્ર પ્રવર્તિતવ્યમ્, યતો નૈકં પાપ-

કલ્યાણકન્દલી

→ તમ્હા જિનસારિચ્છા જિનપડિમા સુદ્ધજોગકારણયા । તન્મત્તિણ લભ્મહ જિનંદપૂયાફલં ભવ્વો ॥૧૮॥ જમ્હા જિનાણ પડિમા
અપ્પપરિણામદંસણનિમિત્તં । આયંસમંડલામા સુહાસુહજ્ઞાણદિટ્ઠીણ ॥૪૦॥ સમ્મત્તસુદ્ધકરણી, જગણી સુહજોગસચ્ચપહવાણં । નિદ્દલણી
દુરિયાણં ભવવળદવદ્ધમ્ભવિયાણં ॥ ← ઇતિ । પચ્ચાશકેઽપિ → એક્કંપિ ઉદગબિંદુ જહ પક્કિત્તં મહાસમુદ્દમ્મિ । જાયઙ અક્કવયમેવં પૂયા
જિનગુણસમુદ્દેસુ ॥ ઉત્તમગુણબહુમાણો પયમુત્તમસત્તમજ્ઞયારમ્મિ । ઉત્તમધમ્મપસિદ્ધી પૂયાણ જિનવરિંદાણં ॥ ← [૪/૪૭-૪૮]
ઇત્યુક્તમ્ । એતેન આશાતનાદોષોઽપિ પરિહતઃ । તદુક્તં પચ્ચવસ્તુકે → ઇય કયકિચ્ચેહિંતો તન્મભાવે ણત્થિ કોઙ્ઘિ વિરોહો । એત્તોચ્ચિય
તે પુજ્ઞા કા યલુ આસાયણા તીણ ? ← ॥૧૨૭૪॥ અનેન ભગવતઃ કૃતકૃત્યત્વાક્ષેપ્યઃ પૂજાવ્યર્થત્વલક્ષણઃ ચરમદોષઃ નિરસ્તઃ ।

નનુ → અન્યત્ર કુટુમ્બપરિપાલનાદૌ આરમ્ભવતોઽત્ર = જિનાર્ચાયાં અધિકારઃ ← ઇતિ કોઽયં નિયમઃ ? ગૃહસ્થસ્યેવ
યતેરપિ પ્રકૃતેઽધિકારિત્વં સમાનમેવ; યતઃ કર્મલક્ષણસ્ય વ્યાધેઃ યતિગૃહસ્થયોઃ દ્વયોરપિ સત્ત્વેન જિનપૂજાલક્ષણચિકિત્સાયા
ઉભયત્ર ન્યાય્યત્વાત્ । ન ચ 'સ્નાનમુદ્વર્તનામ્યઙ્ગં નચકેશાદિસંસ્ક્રિયાં । ગન્ધમાલ્યં ચ ધૂપં ચ ત્યજન્તિ બ્રહ્મચારિણઃ ॥'
[ ] ઇતિ વચનાત્ યતેઃ સ્નાને તત્પૂર્વકત્વેન દેવાર્ચને ચ નાધિકાર ઇતિ વક્તવ્યમ્, મૂષાર્થસ્યૈવ તસ્ય નિષેધાત્ । ન ચ
કૂપોદાહરણાત્ પૂજાદિજનિતમારમ્ભદોષં વિશોધ્ય ગૃહી ગુણાન્તરમાસાદયતીતિ યુક્તં ગૃહિણો જલસ્નાનાદિપૂર્વકજિનપૂજાદૌ અધિ-
કારિત્વમિતિ શઙ્કનીયમ્, પૂજાર્થસ્નાનાદેઃનિષેદ્ધમશક્યત્વાત્, જિનપૂજનસ્ય સ્વજનિતારમ્ભદોષવિશોધનપૂર્વકગુણાન્તરાઽઽસાદકત્વે
યતેરપિ જિનપૂજાયાં અધિકારપ્રસન્નગાત્ । ન ચ સર્વસાવઘનિવૃત્તત્વેન સ્નાનપૂર્વકજિનાર્ચને યતેનાધિકાર ઇતિ શઙ્કનીયમ્, એવં
તસ્ય સાવઘત્વે ચ = હિ અન્યત્ર = ગૃહાપણાદૌ આરમ્ભવતોઽપિ ગૃહિણઃ જિનપૂજને અનધિકારપ્રસન્નગાત્ । એતેન →
ગૃહસ્થસ્ય કુટુમ્બાઘર્થેઽપિ સાવઘે પ્રવૃત્તત્વેન જિનાર્ચાધિકારિતા યતેસ્તુ તત્રાપ્રવૃત્તત્વાન્ન સ્નાનાદિપૂર્વકજિનાર્ચનેઽધિકાર ઇતિ
પ્રત્યાચ્ચ્યાતમ્, ન હિ કુટુમ્બાઘર્થ ગૃહી સાવઘે પ્રવર્તતે ઇતિ ધર્માર્થમપિ તેન = ગૃહસ્થેન તત્ર = સાવઘે કર્મણિ પ્રવર્તિતવ્યમ્,
યતઃ નૈકં પાપં મોહાદિવશત આચરિતમિતિ અન્યદપિ સાવઘં કર્મ તેન સ્વરસત આચરિતવ્યમિતિ ન્યાયો વર્તતે ।

અંતરાય-ઉપસર્ગોથી છૂટકારો, દ્રવ્ય-ભાવ આરોગ્યની પ્રાપ્તિ, સમાધિમરણ, ધનમૂર્ચ્છામાં ઘટાડો, યાવત્ પરમપદપ્રાપ્તિ વગેરે અનેક
લાભો સમાયેલ હોવાથી અલ્પ દોષ અને ઘાગો લાભ છે. અર્થાત્ જિનપૂજથી જનિત આરંભ દોષની શુદ્ધિ કરવા પૂર્વક અનેક
ગુણપ્રાપ્તક હોવાથી પરમાત્મપૂજ એ નિર્દોષ છે - કર્તવ્ય છે - આમ સિદ્ધ થાય છે. જેમ પૈસા કમાવા માટે દુકાન-માલ વગેરેની
ખરીદીમાં પૈસા ખર્ચાય છે એ ધનનાશ કે દોષ કે ખોટ ન કહેવાય, પણ મૂડીરોકાણ (ઈનવેસ્ટમેન્ટ) કહેવાય છે. તેમ સમ્યગ્દર્શનનિર્મળતા
વગેરેના ઉદ્દેશથી પ્રભુપૂજ કરવામાં થતી જીવવિરાધના એ પણ મૂડીરોકાણના સ્થાને ગણી શકાય. અથવા નોકર વગેરેને ચૂકવાના
પગારના સ્થાનમાં ગણી શકાય. માટે તેને વાસ્તવમાં સદોષ ન કહેવાય. આગળના ટીકાગ્રંથની સ્પષ્ટ સમજૂતી માટે કૃપદટ્ટાન્તનું
વિવેચન જરૂરી હોવાથી વિશેષાર્થના બદલે પ્રસ્તુત ટીકાર્થમાં જ તેનું વિવરણ કરવામાં આવેલ છે. ચાલો, હવે આગળ વધીએ.]

❁ સાધુ શા માટે પૂજા જ કરે ? શંકા-સમાધાન ❁

પૂર્વપક્ષ :- હમણાં ઉપર જે વાત કરી કે 'શરીર, કુટુંબ, દુકાન વગેરે માટે આરંભ-સમારંભ [જીવવિરાધના] કરનારને પૂજા
કરવાનો અધિકાર છે' આ તે વળી કેવો નિયમ છે ? કૂવાના દટાંતથી જિનપૂજ એ જે પોતાનાથી ઉત્પન્ન થયેલ જીવવિરાધનાસ્વરૂપ
દોષની વિશુદ્ધિ કરવા પૂર્વક અન્ય [સમ્યગ્દર્શનનિર્મળતા, ચારિત્રમોહનીયક્ષયોપશમ વગેરે પૂર્વોક્ત] ગુણોની પ્રાપ્તિ કરાવી આપે
તો શ્રાવકની જેમ સાધુ પણ જિનપૂજનો અધિકારી થવાની આપ્તિ આવશે. [અર્થાત્ સાધુ જિનપૂજ કરશે તો જિનપૂજ પૂજાજન્ય
વિરાધના વગેરે દોષને દૂર કરી અન્ય ગુણોને લાવી આપશે. માટે શ્રાવકની જેમ સાધુ પણ જિનપૂજનો અધિકારી બની જશે.
અહીં એવી દલીલ કરવામાં આવે કે → જિનપૂજ વિશેષ ગુણોને લાવનાર હોવા છતાં સાવઘ હોવાના કારણે સાધુને પૂજા
કરવાનો અધિકાર નથી ← તો તે ભરાબર નથી. આનું કારણ એ છે કે] જિનપૂજ સાવઘ હોય તો શરીર, કુટુંબ, ઘર વગેરે
માટે આરંભ = જીવવિરાધના કરનાર ગૃહસ્થ પણ જિનપૂજનો અધિકારી નહિ બનવાની આપ્તિ આવશે. આનું કારણ એ
છે કે કુટુંબ વગેરે માટે ગૃહસ્થ સાવઘ પ્રવૃત્તિ કરે છે એટલે ધર્મ માટે પણ તેણે સાવઘ પ્રવૃત્તિ કરવી જ જોઈએ - એમ
ન કહી શકાય, કેમ કે એક પાપ કર્યું એટલે બીજું પાપ પણ કરવું વ્યાજબી નથી.

માચરિતમિત્યન્યદપ્યાચરિતવ્યમિતિ । અત્રોચ્યતે → અન્યત્રારમ્ભવતઃ = અસદારમ્ભસ્ય સતો નાશાય સદારમ્ભે જિન-પૂજાદાવાધિકારિત્વં, અનુબન્ધાઽહિંસારૂપાત્તતસ્તસ્ય તન્નાશસમ્ભવાત્ । યતેસ્તુ સદા સર્વારમ્ભનિવૃત્તવાન્ન તત્રાધિકારઃ, 'પ્રક્ષાલનાદિ' ઇત્યાદિન્યાયાત્ । તસ્માત્ 'અસદારમ્ભનિવૃત્તિકામનાવાન્ ઇહ અધિકારી'તિ ન કશ્ચિદ્દોષઃ । કૂપોદાહરણે-

કલ્યાણકન્દલી

અત્રોચ્યતે → અન્યત્ર ગૃહાપનાદૌ આરમ્ભવતઃ = અસદારમ્ભવતઃ સતઃ અસદારમ્ભસ્ય નાશાય સદારમ્ભે જિનપૂજાદૌ અધિકારિત્વમ્, અનુબન્ધાહિંસારૂપાત્ તતઃ = દ્રવ્યસ્તવાત્ તસ્ય = અન્યત્રાસદારમ્ભવતઃ તન્નાશસમ્ભવાત્ = અસદારમ્ભનાશ-યોગાત્ । યથોક્તં વ્યાख्याપ્રજ્ઞતૌ → સુહં જોગં પડુચ્ચ અણારંભો ← [ ] ઇતિ । તદુક્તં સમ્બોધપ્રકરણેઽપિ → સચ્ચન્ન-ભાવઓ ચ્ચિય અગ્ની ણો ડહૃઙ્ તં હિયં કુણ્ઙ । તહ કાયવહો વિ તયા સુહજોગનિમિત્તસંજનયા ॥ પરિણામવિસેસો વિ હુ સુહબજ્ઙગઓ સુહફલો હોંતિ ← [૫/૫૬-૫૭] । → પૂયમ્મિ વીયરાયે ભાવો વિપ્ફુરઙ્ વિસયવિચ્ચાયા । આયા અહિંસમાવે વટ્ટઙ્ ઇહ તેણ નો હિંસા ॥ [૧/૨૦૦] જત્થ ય અહિંસમાવો તત્થ ય સુહજોયકારણં મ્મણિયં । અણુંબંધહેરરહિઓ વટ્ટઙ્ ઇહ તેણ નો હિંસા ॥ ← [૧/૨૦૧] ઇતિ । ભવજલતરણાલમ્બનં ગૃહસ્થાનાં જિનપૂજનમેવ । તદુક્તં સમ્બોધપ્રકરણે → આરંભપસત્તાણં ગિહીણ છજ્જીવ-હઅવિરયાણં । ભવઅડવીનિવડિયાણં દવ્વથ્થઓ ચેવ આલંબો ← ॥૨૧૩॥ ઇતિ । અત એવ તસ્ય જિનપૂજાયામપ્રવર્તનં મહામોહો, તદુક્તં પચ્ચાશકે → દેહાદિણિમિત્તં પિ હુ જે કાયવહમ્મિ તહ પયટ્ટંતિ । જિણપૂયાકાયવહમ્મિ, તેસિમપવત્તણં મોહો ॥ [૪/૪૫] અન્નત્થારંભવઓ ધમ્મેઽણારંભઓ અણામોગો । લોએ પવયણચ્ચિંસા અબોહિવીયં તિ દોસા ય ॥ ← [૪/૧૨] ઇતિ । તદુક્તં કથારત્નકોશે → દેહગિહાઇયકજ્ઞે આરંભં નો નિરુંમસિ અણજ્ઞ ! કાયવહો ત્તિ નિસેહસિ જિણપૂયં અહહ ! તુહ મોહો ॥ ← [પૃ.૧૦૦/૮] ઇતિ । ઇદમેવામિપ્રેત્ય ભક્તિદ્વાત્રિંશિકાયાં → અન્યત્રાઽસરમ્ભવાન્ યસ્તુ તસ્યાત્રાઽસરમ્ભશક્કિનઃ । અબોધિરેવ પરમા વિવેકૌદાર્યાનાશતઃ ॥૩૦॥ ← ઇત્યુક્તમ્ । યતેસ્તુ સદા સર્વારમ્ભનિવૃત્તવાન્ન તત્ર = જિનપૂજાયાં અધિકારઃ, પ્રક્ષાલનાદિ પક્કસ્ય દૂરાદસ્પર્શનં વરં [મ.ભા.વનપર્વ અ.૨-પરા.૨૩૩ પદ્મપુરાણ-૫/૧૯/૨૫૨-અષ્ટક ૪/૬] ઇતિ મહાભારત-પરાશરસ્મૃતિ-પદ્મપુરાણાષ્ટકપ્રકરણાદિદર્શિતન્યાયાત્ । યથોક્તં આવશ્યકનિર્યુક્તિભાષ્યે → છજ્જીવકાયસંજમુ દવ્વથ્થએ, સો વિરુજ્જઈ કસિણા । તો કસિણ-સંજમવિજ્ઞ પુપ્ફાઇઅં ન ઇચ્છંતિ ॥૧૯૩॥ ← ઇતિ । મહાનિશીથેઽપિ → અકસિણપવ્વત્તગણં વિરયાવિરયાણ એસ ખલુ જુત્તો । તે કસિણસંજમવિજ્ઞ પુપ્ફાઇયં ન કપ્પઈ ॥ ← [અ.૩ ગા.૩૮] ઇત્યુક્તમ્ । અન્યત્રાપિ → ગૃહસ્થાનાં યદ્ભૂષણં તત્ સાધૂનાં દૂષણમ્ ← [ ] ઇત્યુક્તમ્ । સાધોઃ તત્ર = યતનોપેતસ્નાન-પૂજાદૌ 'હા ! વિરાધકોઽહં' ઇત્યાદિ-રૂપેણ અવચં = પાપં એવ ચિત્તે સ્ફુરતિ, ઉત્કૃષ્ટગુણારૂઢત્વાત્ = ધ્યાનાદિસ્વરૂપભાવસ્તવાધિરૂઢત્વાત્ । તદુક્તં અષ્ટકપ્રકરણવૃત્તૌ સમ્બોધ-સપ્તતિવૃત્તૌ ચ → યતયો હિ સર્વથા સાવચવ્યાપારાન્નિવૃત્તાઃ, તતશ્ચ કૂપોદાહરણેનાઽપિ તત્ર પ્રવર્તમાનાનાં તેષામવચ્ચમેવ ચિત્તે સ્ફુરતિ ન ધર્મઃ, તત્ર સદૈવ શુભધ્યાનાદિભિઃ પ્રવૃત્તવાત્ । ગૃહસ્થાસ્તુ સાવચે સ્વભાવતઃ સતતમેવ પ્રવૃત્તાઃ, ન પુનર્જિનાર્ચનાદિદ્વારેણ સ્વપરોપકારાત્મકે ધર્મે । તેન તેષાં તત્ર પ્રવર્તમાનાનાં સ એવ ચિત્તે લગતિ ન પુનરવચ્ચમિતિ કર્તૃપરિણામવશાદધિકારેતરૌ મન્તવ્યાવિતિ । સ્નાનાદૌ ગૃહસ્થ એવાધિકારી ન યતિરિતિ ← [અ.પ્ર.૨/૫ સં.ગા.૩૬ વૃ.પૃ.૨૭] । ન ચૈવં યતેઃ દ્રવ્યસ્તવવિરહાત્ શુદ્ધિહાનિરિતિ

ઉત્તરપક્ષ :- સંસારના કાર્યમાં આરંભ કરવાવાળા ગૃહસ્થ શરીર, કુટુંબ વગેરે માટેનો આરંભ કરે છે તે અશુભ-મલિન આરંભ છે. તે અશુભ-મલિન આરંભનો નાશ કરવા માટે ગૃહસ્થને શુભારંભ સ્વરૂપ જિનપૂજા વગેરેમાં અધિકાર છે. [અહીં એવી શંકા થાય કે → જિનપૂજાસ્વરૂપ આરંભ દ્વારા મલિન આરંભનો નાશ કેવી રીતે થઈ શકે ? ← તો તેનું સમાધાન એ છે કે સ્વરૂપથી આરંભસ્વરૂપ = વિરાધનાસ્વરૂપ હોવા છતાં સમ્યગ્દર્શન-ચારિત્ર વગેરેનું કારણ હોવાથી] જિનપૂજા એ અનુબંધથી અહિંસાસ્વરૂપ છે. તેથી તેવી જિનપૂજાથી મલિનારંભનો નાશ સંભવી શકે છે. [આનો ફલિતાર્થ એ થાય છે કે મલિનારંભના નાશ માટે ગૃહસ્થને જિનપૂજાનો અધિકાર છે, કારણ કે જિનપૂજાનું પ્રયોજન = સાક્ષાત્ ઈણ સંસારના અશુભ આરંભનો અટકાવ = પ્રતિરોધ છે.] સાધુ તો સર્વદા સર્વ પ્રકારના આરંભથી નિવૃત્ત છે. માટે સાધુનો જિનપૂજામાં અધિકાર નથી. આ વાતનું સમર્થન કરતો એક ન્યાય છે કે કાદવથી પગ ખરડીને કાયાને પાણીથી ધોવી એ કરતાં કાદવથી દૂર રહેવું જ વધુ સાધુ. [આ ન્યાય પ્રસ્તુતમાં એ રીતે લાગુ પડે છે કે સાધુ નિયમપૂર્વક સર્વ પાપથી નિવૃત્ત હોવાથી સ્વચ્છ છે. હવે જો સ્નાન-જિનપૂજાસ્વરૂપ સ્વરૂપવિરાધનામાં સાધુ પ્રવૃત્તિ કરે તો સાધુને સ્વરૂપવિરાધનાથી પાપબંધ થતો હોવાથી તેનો આત્મા પાપરૂપી કાદવથી ખરડાય. પછી તેને દૂર કરવા આલોચનારૂપી પાણીનો આશ્રય કરવો. અથવા તો જિનપૂજાજનિત વિશિષ્ટ વિશુદ્ધ ગુણવિશેષપ્રાપ્તિ દ્વારા તે વિરાધનાજન્ય પાપરૂપી કાદવને સાધુ દૂર કરે તેના કરતાં તો સાધુ સ્વરૂપથી સાવચ એવી જિનપૂજામાં પ્રવૃત્તિ ન કરે તે જ વધુ સાધુ છે.] માટે અશુભ આરંભની નિવૃત્તિની ઈચ્છાવાળો જિનપૂજાનો અધિકારી છે. - એમ માનવું નિર્દોષ છે. કૂવાના ઉદાહરણથી પૂજામાં

જાપિ પ્રવર્તમાનસ્ય સાધોસ્તત્રાઽવદ્યમેવ ચિત્તે સ્ફુરતિ, ઉત્કૃષ્ટગુણારૂઢત્વાત્; જ તુ ગૃહિણઃ, અતથાત્વાદિતિ કર્તૃ-
પરિણામવશાદધિકારાનધિકારૌ । અત એવ સામાયિકસ્થસ્ય ગૃહિણોઽપિ તત્રાનધિકારઃ ।

કલ્યાણકન્દલી

વાચ્યમ્, જ્ઞાનાદિગુણવૃદ્ધેઃ સદ્ભાવાત્ શુદ્ધિપ્રક્રંષાત્ । તદુક્તં પશ્ચવસ્તુકે → આરંભ-ચાણ્ણં ગાણાઙ્ગુણેસુ વદ્ધમાણેસુ । દ્વઘ્ઘ્ય-
હાણીવિ હુ ન હોઈ દોસાય પરિસુદ્ધા ← ॥૧૩૦૬॥ યુક્તશ્ચૈતત્ । ન હિ યદાઘભૂમિકાવસ્થસ્ય ગુણકરં તદુત્તરભૂમિકાવસ્થસ્યાપિ
તથા, રોગચિકિત્સાવદ્ધર્મસ્ય શાસ્ત્રે વ્યવસ્થિતત્વાત્ । તદુક્તં મૂલકારૈરપિ અષ્ટકપ્રકરણે → અધિકારિવશાત્ શાસ્ત્રે ધર્મસાધન-
સંસ્થિતિઃ । વ્યાધિપ્રતિક્રિયાતુલ્યા વિજ્ઞેયા ગુણદોષયોઃ ← ॥ જીવાનુશાસને દેવસૂરિભિરપિ → કિં ચહિગારવસાઽ ધમ્માણુઘ્ઘાણ-
વિત્તિ સત્થેસુ । વાહિપડિક્કિયતુલ્લા દોસગુણેહિ ય સમણુનેયા ॥૨૮૦॥ ← ઇત્યુક્તમ્ । તદુક્તં શ્રાવકધર્મવિધિપ્રકરણેઽપિ
→ અહિગારિણા સ્વુ ધમ્મો, કાયવ્વો અણહિગારિણો દોસો । આણામંગાઓ ચ્ચિય, ધમ્મો આણાણ પડિબદ્ધો ॥૩॥ ← ઇતિ ।
→ અનધિકારિણો હિ વિરાધનાનિબન્ધનોઽનર્થ એવ । અત એવોક્તં 'અવિધિકૃતાદ્ વરમકૃતમેવ' ← [ગા.૩ વૃ.] ઇતિ વ્યક્તમુક્તં
માનદેવસૂરિભિઃ શ્રાવકધર્મવિધિવૃત્તૌ [૨/૫] । તથા પૂજાયાઃ દ્રવ્યસ્તવરૂપત્વાત્તસ્ય ચ ભાવસ્તવહેતુત્વાત્ ભાવસ્તવાઽઽરૂઢસ્ય
યતેઃ ન દ્રવ્યસ્તવેઽધિકારઃ, નિષ્પ્રયોજનત્વાત્ । ન હિ યાનારૂઢો ગ્રામપ્રાપ્તૌ યાનં ન મુશ્ચતિ, ન વા તન્મોચને તત્ર દ્વેષપ્રસન્નઃ,
તથાઽનનુભવાત્ । દૃશ્યતે હિ પ્રયોજનાધિકારવ્યાપ્તા શિષ્ટાનાં પ્રવૃત્તિઃ । ઇદમેવાભિપ્રેત્ય મહાનિશીથેઽપિ → ભાવચ્છણમુગ્ધવિહારયા
ય દ્વચ્છણં તુ જિણપૂઆ । પઠમા જર્ણ, દુણ્હ વિ ગિહીણ ॥ ← [અધ્ય.૩] ઇત્યુક્તમ્ । ટીકાકૃતાઽપિ જ્ઞાનસારે → દ્રવ્યપૂજોચિતા
ભેદોપાસના ગૃહમેધિનામ્ । ભાવપૂજા તુ સાધૂનામભેદોપાસનાત્મિકા ॥ ← [૨૯/૮] ઇત્યુક્તમ્ । ભક્તિદ્વાત્રિંશિકાયામપિ
→ યતિરપ્યધિકારી સ્યાન્ન ચૈવં તસ્ય સર્વથા । ભાવસ્તવાધિરૂઢત્વાદર્થ-ભાવાદમૂઢશા ॥૨૮॥ ← ઇત્યુક્તમ્ । પરેષામપિ દ્રવ્ય-
સ્તવાદ્ધાવસ્તવસ્યાભ્યર્હિતતાઽભિમતા, તદુક્તં ભગવદ્ગીતાયાં → શ્રેયાન્ દ્રવ્યમયાઘજ્ઞાત્ જ્ઞાનયજ્ઞઃ પરંતપ ! ← [૪/૩૩]
તથાપિ દ્રવ્યસ્તવકરણે તુ સ્વચ્છન્દચારિત્વાદિકં યતેઃ સ્યાત્, યથોક્તં મહાનિશીથસૂત્રે → જે ણં કેઈ સાહૂ વા સાહુણી વા
નિગંથે અણગારે દ્વથ્યં કુજ્ઞા સે ણં અજણ્ણ વા અસંજણ વા દેવમોજ્ણ વા દેવગચ્છેઈ વા જાવ ણં ઉમ્મગ્ગપઈઠ્ઠિણ્ણ વા દુરુજ્ઞિયસીલેઈ
વા કુસીલેઈ વા સચ્છંદયારિણ્ણ વા આલવેજ્ઞા ← [૮] ।

અત એવ = કર્તૃપરિણામવશાદધિકારાનધિકારયોર્વ્યવસ્થિતત્વાદેવ સામાયિકસ્થસ્ય ગૃહિણોઽપિ મુનેરિવ તત્ર =
જિનપૂજાયાં અનધિકારઃ, તસ્યાપિ તદાનીં સાવઘનિવૃત્તતયા ભાવસ્તવાઽઽરૂઢત્વેન ચ શ્રમણકલ્પત્વાત્, તદવાપ્તિપૂર્તિકાલં
યાવત્સચિત્તાદિસ્પર્શરહિતસ્યૈવ વ્રતપાલકત્વાત્ । જિનપૂજાં ચિકીર્ષુસ્તુ સચિત્તપુષ્પાદિવસ્તૂનિ સમુપાદાયૈવ તાં કરોતિ, તદ્વિના
પૂજાયા એવાઽસમ્ભવાત્, પ્રતિકાર્યં કારણસ્ય ભિન્નત્વાદિતિ વ્યક્તં પ્રતિમાશતકવૃત્તૌ [ગા.૩૬] । તદુક્તં કથારત્નકોશેઽપિ
→ જઈ પુણ પોસહનિરયા સચિત્તવિવજ્જયા જઈસરિચ્છા । ઉત્તરપડિમાસુ ઠિયા પુષ્પાઈ તા વિવજ્જંતુ ॥ ← [પૃ.૧૦૦/ગા.૧૦]
ઇતિ । કિશ્ચ પૂજાયા વિહિતત્વે તદજ્ઞસ્ય પુષ્પગ્રહણાદેરપ્યનુમતત્વમનાવિલમેવ । ઇદમેવાભિપ્રેત્ય પશ્ચાશકે → કજ્જં ઇચ્છંતેણ
અણંતરં કારણંપિ ઇદં તુ । જહઆહારજ-તિત્તિં, ઇચ્છંતેણેહ આહારો ॥ ← [૬/૩૪] ઇતિ મૂલકારૈરુક્તમ્ । યસ્તુ સર્વથૈવ
પુષ્પપૂજાદિકમપલપતિ સ તીર્થકૃદાશાતનાકારી, તદુક્તં જીતકલ્પભાષ્યે → અણ્ણં વા એવમાદી અવિ પડિમાસુ વિ
તિલોગમહિયાણં । જતિ મ્મણતિ કીસ કીરતિ મલ્લાલંકારમાદીયં ॥ જો વિ પડિરૂવવિણયો તં સવ્વં અવિતહં અવકૂલ્વંતા ।
વંદણ-થુદ્ધમાદીયં તિત્થગરાસાયણા એસા ॥ ← [૨૪૬૫-૨૪૬૬]

પ્રવૃત્તિ કરે તો પાણ સર્વસાવઘનિવૃત્ત એવા સાધુ ઉત્કૃષ્ટ ગુણોમાં આરૂઢ હોવાથી સ્નાનાદિ સમયે તેમના મનમાં પાપ = જીવવિરાધના
જ સ્ફુરે છે. જ્યારે ગૃહસ્થ જિનપૂજા કરે ત્યારે તેના મનમાં વિરાધનાનો ભાવ નથી આવતો પાણ ભક્તિનો જ ભાવ જાગે છે.
આથી પૂજકના પરિણામના આધારે જિનપૂજાનો અધિકાર અને અનધિકાર છે. [સાધુ કાયા પાણી કે વનસ્પતિને અડતા ન હોવાથી
પૂજા માટે સ્નાન કરે કે ફૂલપૂજા કરે ત્યારે તેના મનમાં ભક્તિના બદલે જીવવિરાધનાનો પરિણામ જાગતો હોવાથી સાધુને જિનપૂજાનો
અધિકાર નથી. ગૃહસ્થ તો રોજ સ્નાનાદિ કરતા જ હોય છે. ગૃહસ્થ જીવવિરાધનામાં સ્વતઃ પ્રવૃત્ત હોવાથી જિનપૂજામાં તેને
વિરાધનાનો નહિ પાણ ભક્તિનો ભાવ જાગે છે. માટે ગૃહસ્થને જિનપૂજાનો અધિકાર છે.] કર્તાના પરિણામના આધારે જિનપૂજાના
અધિકાર અને અનધિકારની વ્યવસ્થા હોવાથી જ સામાયિકમાં રહેલા ગૃહસ્થને પાણ જિનપૂજા કરવાના વિશે અધિકાર નથી. સામાયિકમાં
ન રહેલો હોય એવા પાણ જે શ્રાવક પૃથ્વી વગેરે જીવોની વિરાધનાના ડરવાળો હોય, યતનાવળો હોય, સાવઘ ક્રિયાઓને ઘટાડવાની
રુચિવાળો હોય તથા સાધુધર્મનો અનુરાગી હોય [સાધુ થવાની ભાવનાવાળો હોય] તેવા શ્રાવકને પાણ ધર્મ માટે સાવઘપ્રવૃત્તિ

અન્યસ્યાપિ પૃથિવ્યાદ્યુપમર્દમ્હીરોર્યતનાવતઃ સાવદ્યસદ્ધેપરુચ્ચેઃ યતિક્રિયાનુરાગિણો જ ધર્માર્થ સાવદ્યપ્રવૃત્તિર્યુક્તેત્યપ્યાહુ-
રિતિ કૃતં વિસ્તરેણ ॥૯/૧૭॥

કલ્યાણકન્દલી

અન્યસ્યાપિ સામાયિકાનુપારૂઢસ્ય પ્રકૃત્યા પૃથિવ્યાદ્યુપમર્દમ્હીરોઃ પ્રાયો યતનાવતઃ સાવદ્યસદ્ધેપરુચ્ચેઃ યતિક્રિયાનુરાગિણો
ગૃહસ્થસ્ય ન ધર્માર્થ = જિનપૂજાદ્યર્થ સાવદ્યપ્રવૃત્તિઃ યુક્તા । યથોક્તં પચ્ચાશકે → અસદારમ્ભવત્તા જં ચ ગિહી તેણ તેસિ
વિન્નેયા । તન્નિવિત્તિફલચ્ચિય એસા પરિભાવણીયમિણમ્ ॥ ← [૪/૪૩] । ન ચાયમનન્તરોદિતોઽસદારમ્ભવૃત્તઃ, તત્કથં તસ્ય
તન્નિવૃત્તિફલત્વેન સ્નાનાદૌ સાવદ્યારમ્ભે પ્રવૃત્તિર્યુક્તા ઇત્યપ્યાહુઃ શ્રીજિનેશ્વરસૂરિપ્રભૃતયઃ [અષ્ટક-૨/૫ વૃ.] । તદુક્તં ભક્તિ-
દ્વાત્રિંશિકાયામપિ → પ્રકૃત્યારમ્ભમ્હીરૂર્વા યો વા સામાયિકાદિમાન્ । ગૃહી તસ્યાપિ નાત્રાર્થેઽધિકારિત્વમતઃસ્મૃતમ્ ← ॥૨૯॥

અત્ર દ્રવ્યસ્તવે પ્રવૃત્તિકાલેઽવદ્યસ્ફુરણં સાધોઃ કિં અવદ્યસદ્ધાવાત્ [૧] ? અગ્રિમકાલેઽવદ્યસ્ય સ્વાશોધ્યત્વજ્ઞાનાત્ [૨] ?
સ્વપ્રતિજ્ઞોચિતધર્મવિરુદ્ધત્વજ્ઞાનાત્ [૩] ? આહાર્યારોપાદ્વા [૪] ? નાદ્ય-દ્વિતીયૌ ગૃહિતુલ્યયોગક્ષેમત્વાત્ ઉભયાસિદ્ધેઃ । ન તૃતીયઃ
ગૃહિણાઽપિ યાગાદિનિષેધાય ધર્માર્થં હિંસા ન કર્તવ્યેતિ પ્રતિજ્ઞાકરણાત્તદ્વિરુદ્ધત્વજ્ઞાને સ્ફુરિતાવદ્યેન દ્રવ્યસ્તવાઽકરણપ્રસજ્ઞાત્ ।
અધ્યાત્માઽઽનયનેન દ્રવ્યસ્તવીયહિંસાયા અહિંસાકરણેનાઽવિરોધસ્યાપ્યુભયોઃ તૌલ્યાત્ । નાપિ તુર્યઃ, અવદ્યાહાર્યારોપસ્ય ઇતરેણ
કર્તુ શક્યત્વાત્ । તેન દ્રવ્યસ્તવત્યાગસ્યાપિ પ્રસજ્ઞાદિતિ મલિનારમ્ભસ્યાધિકારિવિશેષણસ્યાભાવાદેવ ન સાધોર્દેવપૂજાયાં પ્રવૃત્તિઃ ।
મલિનારમ્ભી હિ તન્નિવૃત્તિફલાયાં તત્રાધિક્રિયતે દુરિતવાનિવ તન્નિવૃત્તિફલે પ્રાયશ્ચિત્તે । અત એવ સ્નાનેઽપિ સાધોર્નાધિકારઃ
તસ્ય દેવપૂજાજ્ઞત્વાત્, પ્રધાનાધિકારિણ એવ ચાજ્ઞેઽધિકારો ન સ્વતન્ત્રઃ, અજ્ઞત્વમજ્ઞપ્રસજ્ઞાદિતિ વ્યક્તં પ્રતિમાશતકવૃત્તૌ [ગા. ૩૦
પૃ. ૧૮૪/૧૮૫] આત્મપ્રબોધેઽપિ → જિનધર્મસ્યાઽનેકાન્તરૂપત્વાત્સમ્યક્તિવનામેકાન્તપક્ષગ્રહો ન ભવતિ । અત એવ જ્ઞાનત્રયવતાઽપિ
મહ્લિનાથજિનેન સ્વષળ્મિત્રાણાં પ્રતિબોધનાય સ્વર્ણપુત્તલિકાયાં પ્રત્યહં કવલપ્રક્ષેપઃ કૃતઃ; તથા સુબુદ્ધિમન્ત્રિણા સ્વસ્વામિનૃપપ્રતિબોધાય
પરિલાજલપરાવર્ત્ત કારિતઃ । પુનરપ્યાગમેષુ બહુહસ્ત્યશ્વરથપદાતિપ્રભૃતિપરિકરોપેતકૂળિકાદિનૃપસમાચરિતજિનવન્દનાદિમહોત્સવઃ
પ્રતિપદં શ્રૂયતે । એતેષુ કાર્યેષુ ચ વહ્ની હિંસા જાતા । પરં તસ્યા લાભકારણત્વાદ્ ગણના ન કૃતા । તતશ્ચ જિનાજ્ઞામાશ્રિત્ય
સમ્યગ્ યતનયા ભક્ત્યા ચ સત્ક્રિયાકરણે હિ ન કોઽપિ હિંસાદોષઃ । ‘યત્ર હિંસા તત્ર ન જિનાજ્ઞા’ ઇત્યેવમુચ્યતે ચેત્ ?
તર્હિ સાધૂનાં પ્રતિક્રમણ-વિહારાદાવપિ જિનાજ્ઞા ન સ્યાત્, તત્રાપિ હિંસાયાઃ સમ્ભવાત્ । તસ્માદયં શ્રુતવ્યવહારોઽસ્તિ યજ્ઞાભનિમિત્તં
નિરવદ્યપરિણામૈઃ યતનયા ચ પ્રવર્તનં તત્ર ન તાદૃક્કર્મબન્ધ ઇતિ । અયશ્ચાર્થઃ શ્રીમદ્ગવત્યજ્ઞેઽષ્ટાદશશતસ્યાઽષ્ટમોદેશકે વિસ્તરતો
બોધ્યઃ । તત્ર હિ ભાવિતાત્મનોઽનગારસ્ય યુગમાત્રદૃષ્ટચા પ્રેક્ષ્ય પ્રેક્ષ્ય ગમનં કુર્વતશ્વરણતલે કુર્કુટ-કુલિજ્ઞાદિબાલશ્ચેન્મિયેત તર્હિ
તસ્ય હિંસાપરિણામાઽભાવાદીર્યાપધિક્યેવ ક્રિયા ભવેન્ન તુ સાંપરાયિકીત્યાદ્યધિકારોઽસ્તીતિ । યશ્ચ પૂજાયાં પુષ્પાદ્યારમ્ભો દૃશ્યતે
તસ્ય ત્વૌપચરિકત્વાત્ સદ્ધાવેન પરિહારો ભવતિ । કિશ્ચ યથા મુનીનાં જલોત્તારણસમયે જલોપરિ કરુણારજ્ઞો ભવતિ તથા
શ્રાવકાણામપિ જિનપૂજાયાં પુષ્પાદ્યુપરિ કરુણાપરિણામો ભવતીતિ હિંસાનુબદ્ધક્લિષ્ટપરિણામાભાવાત્ સાધૂનામિવ તેષામપિ ન

= જિનપૂજા વગેરે કરવી યોગ્ય નથી. - એમ પણ કેટલાક જૈનાચાર્યો કહે છે. માટે અતિવિસ્તારથી સર્વું. [૯/૧૫]
વિશેષાર્થ :- ટીકાર્થ વિસ્તારથી જાણાવેલ જ છે. છતાં સંક્ષેપમાં અન્ય ઉદાહરણ એ રીતે આપી શકાય કે. [૧] કબજિયાતના
દર્દને દિવેલ આપવામાં આવે તો તે દિવેલ કબજિયાતને દૂર કરે છે અને તે દિવેલને કાઢવા માટે બીજા કોઈ સાધનની આવશ્યકતા
રહેતી નથી. દિવેલ દર્દને હેરાન કરવાનું નથી. અહીં દિવેલ = જિનપૂજા, કબજિયાત = અશુભ આરંભ. અશુભારંભસ્વરૂપ કબજિયાતને
હટાવવા પ્રભુપૂજાસ્વરૂપ દિવેલનું સેવન કરવામાં આવે તો મલિન આરંભ સ્વરૂપ કબજિયાત દૂર થાય છે. ત્યાર બાદ સ્વરૂપવિરાધના આત્મક
જિનપૂજા તો આપોઆપ ખસી જ જાય છે. તેના માટે કોઈ પ્રાયશ્ચિત્ત લેવું પડતું નથી. જિનપૂજા ચારિત્રમોહનીયનો ક્ષયોપશમ
કરવા દ્વારા ચારિત્રને અપાવે છે. તેથી પણ જિનપૂજા સ્વયં નિવૃત્ત થઈ જ જવાની છે. [૨] જેને કબજિયાતનો રોગ નથી
તેને દિવેલ લેવાની આવશ્યકતા નથી. તેમ આરંભ-સમારંભથી રહિત એવા સાધુ ભગવંતને જિનપૂજાનું કોઈ પ્રયોજન નથી. રોગી
દવા લેવાનો અધિકારી હોય, આવશ્યકતાવાળો હોય, નીરોગી નહિ. દર્દને દવા લેવાનું કહેનાર નીરોગી ડોક્ટર-વૈદ્ય સ્વયં દવા
ન વાપરે એટલા માત્રથી દવા દર્દી માટે અનાવશ્યક-અસેવ્ય ન કહેવાય. માટે → સાધુ પૂજા નથી કરતા અને આવકને પૂજાનો
ઉપદેશ આપે છે. આ કેવો ન્યાય ? જેર જાતે ન ખાવું અને બીજાને જેર ખાવાની સલાહ આપવી -આવું સજ્જનને કેમ શોભે ?
← આવી સ્થાનકવાસીની દલીલ ભરાબર નથી. નીરોગી ડોક્ટર સ્વયં દવા ન લેવા છતાં કબજિયાતના દર્દને દિવેલ વગેરે દવા
આપે તે વ્યાજબી જ છે. તેમ સર્વસાવદ્યન્યાગી સાધુને જિનપૂજાનું પ્રયોજન ન હોવાથી તેઓ પૂજા ન કરે છતાં પાપમાં ગળાડૂબ
એવા ગૃહસ્થને જિનપૂજાનો ઉપદેશ આપે તે પણ ઉચિત જ છે. સીડી દ્વારા ઉપર ચડેલ માણસ નીચે રહેલા માણસને ઉપર
આવવા માટે સીડી ચડવાનો ઉપદેશ આપે એ સમયે નીચે ઉભેલો માણસ ઉપર રહેલા માણસને પ્રશ્ન કરતો નથી કે → ‘તમે

एवं सचोद्यपरिहारां पूजामभिधाय फलद्वारेण निगमयन्नाह -> 'इती'त्यादि ।

इति जिनपूजां धन्यः श्रुवन् कुर्वस्तदोचितां नियमात् । भवविरहकारणं खलु सदनुष्ठानं द्रुतं लभते ॥९/१६॥

इति = एवं जिनपूजां धन्यः = धर्मधनः श्रुवन् अर्थतः, कुर्वन् क्रियया, तदा = तस्मिन् काले उचितां यो नियमात् = निश्चयेन भवविरहकारणं सदनुष्ठानं = शोभनानुष्ठानं द्रुतं खलु = शीघ्रमेव लभते ॥९/१६॥

॥ इति नवमं पूजाषोडशकम् ॥

कल्याणकन्दली

तदा दुष्कर्मबन्धः । पुनर्यथा व्रणच्छेदनसमये प्राणिनां वेदनासम्भवेऽपि प्रान्ते महासुखं समुत्पद्यते तथा पूजायामपि स्वल्पमात्रारम्भे सत्यपि परिणामविशुद्ध्या क्रमेण परमानन्दप्राप्तिर्जायते <- [पृ. ३२२/प्रकाश-८] इत्येवं प्रकृतोपयोगिनिरूपणमकारि श्रीजिनलाभसूरिभिरित्यवधेयम् ॥९/१६॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् -> इति जिनपूजां श्रुवन् तदा उचितां कुर्वन् धन्यः नियमात् भवविरहकारणं सदनुष्ठानं द्रुतं खलु लभते ॥९/१६॥

उचितामिति । अत एव तस्याः फलसाधकता, यथोक्तं पञ्चाशके -> उचियं खलु कायव्वं सब्वत्थ सया णरेण बुद्धिमता । इइ फलसिद्धी णियमा, एसं चिय होइ आणंति ॥ <- [६/८] इति । सदनुष्ठानभिन्नं तादृशपूजाफलं तु -> जिनेन्द्रपूजा सुगतिं तनोति ददाति राज्यञ्च सुरेन्द्रलक्ष्मीम् । छिनत्ति दुःखानि च देहभाजां नीरोगतां राति सुसुस्थताञ्च ॥ <- [ ] इत्यादिना प्रसिद्धमेव ॥९/१६॥

इति मुनियशोविजयविरचितायां कल्याणकन्दल्यां नवमषोडशक-योगदीपिकाविवरणम् ।

કેમ સીડી ચડતા નથી ? તમે ઉપર કેમ સ્થિર ઊભા છો ? <- એ રીતે પરમાત્માની પૂજા કરવા દ્વારા ચારિત્રમોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમથી ચારિત્ર પામેલા સાધુ સ્વયં પૂજા ન કરવા છતાં સંસારમાં રહેલ ગૃહસ્થને પૂજા કરવાનો ઉપદેશ આપે ત્યારે -> 'તમે કેમ પૂજા નથી કરતાં ?' <- આવો પ્રશ્ન સાધુને ગૃહસ્થ કરે તે તદ્દન ગેરવ્યાજબી જ છે. ઉપર ચડી ગયા પછી સીડીને પકડવાનો કે તેના ઉપર ચઢવાનો કોઈ મતલબ નથી. તેમ સાધુ થયા બાદ જિનપૂજાનું સાધુને કોઈ પ્રયોજન નથી. ગૃહસ્થને માટે પ્રભુપૂજા સપ્રયોજન છે. ચારિત્રપ્રાપ્તિનું સાધન પૂજા છે. આ એક દિશાસૂચનમાત્ર છે. [૯/૧૫]

આ રીતે પ્રશ્ન-ઉત્તર સહિત જિનપૂજાનું નિરૂપણ કરીને ફલ બતાવવા દ્વારા જિનપૂજાનો ઉપસંહાર કરતાં મૂલકારણી જાણાવે છે કે -

ગાથાર્થ :- આ રીતે જિનપૂજાને સાંભળતા અને ત્યારે ઉચિત જિનપૂજાને કરતા ધન્ય જીવો નિયમા મોક્ષકારણીભૂત સદનુષ્ઠાનને તરત જ પામે છે. [૯/૧૬]

❁ જિનપૂજા સદનુષ્ઠાનઠાલ ❁

ટીકાર્થ :- આ રીતે ધર્મસ્વરૂપધનવાળા જીવ જિનપૂજાને અર્થથી સાંભળતા અને જિનપૂજાના સમયે ઉચિત એવી જિનપૂજાને કરતા નિશ્ચયથી મોક્ષકારણીભૂત એવા સુંદર અનુષ્ઠાનને ઝડપથી જ પામે છે. [૯/૧૬]

વિશેષાર્થ :- આ શ્લોકમાં પાંચ મહત્વની વાત જાણાવેલ છે. [૧] જિનપૂજાને માત્ર સૂત્રથી જ સાંભળવી નહિ પણ ભાવાર્થ-પરમાર્થસહિત સાંભળવી; કેમ કે સૂત્ર કરતાં અર્થ બળવાન છે. [૨] આચાર દ્વારા જ્ઞાન સાર્થક-સફળ બને છે અને શ્રદ્ધા મજબૂત બને છે. માટે અર્થથી જિનપૂજાને સાંભળીને પૂજાના સમયે પૂજા કરવી જોઈએ. જ્ઞાનથી આચાર જાણાય છે અને આચારથી જ્ઞાન ટકે છે. આ આનાથી સૂચિત થાય છે. [૩] જિનપૂજાથી નિયમા સદનુષ્ઠાનની પ્રાપ્તિ થાય. અર્થાત્ જિનપૂજા એ સદનુષ્ઠાનનું અમોઘ = અનંતર કે અવ્યભિચારી કારણ છે. [૪] જે મોક્ષનું કારણ બને તે જ વાસ્તવમાં સદનુષ્ઠાન કહેવાય. જે માત્ર પુણ્ય-સ્વર્ગનું જ કારણ બને તે આચાર વ્યવહારથી સદનુષ્ઠાન = લૌકિક ધર્મક્રિયા કહેવાય. પૃ. ૮૨ અને પૃષ્ઠ ૧૭૫ ઉપર નજર કરવાથી આ વાત સ્પષ્ટ થશે. [૫] 'ભવવિરહ' શબ્દ દ્વારા આ રચના = મૂળ ગ્રંથ શ્રીહરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે બનાવેલ છે. એમ ધ્વનિત થાય છે. [૯/૧૬]

નવમા પોઠશકનો સ્વાધ્યાય

(અ) નીચેના કોઈ પણ સાત પ્રશ્નના સવિસ્તર જવાબ લખો.

૧. જિનપૂજનું સ્વરૂપ જાણાવો.
૨. ત્રાણ ભેદથી જિનપૂજા સમજાવો.
૩. કોણે પૂજા કરવાની ? કેવી રીતે ?
૪. સ્તોત્રપૂજા કેવી રીતે થાય ?
૫. વિઘ્નોપશમની વગેરે ત્રાણ પૂજા સમજાવો.
૬. જિનપૂજા નિર્દોષ કઈ રીતે ?
૭. કૂપદષ્ટાંત સમજાવો.
૮. સાધુ શા માટે જિનપૂજના અધિકારી ન બને ?
૯. ત્રાણ અવંચકયોગનું નિરૂપણ કરો.
૧૦. જિનપૂજા સદનુષ્ઠાનનું કારણ કઈ રીતે બને ?

(બ) યોગ્ય જોડાણ કરો.

(૧) જિનેશ્વર દેવ	(A) પંચાગી પૂજા
(૨) ધૂપપૂજા	(B) પૂજાઉપકરણ
(૩) જિનેશ્વર નમસ્કાર	(C) ઉચ્ચારણ દોષ
(૪) ભવભય	(D) ગંભીર
(૫) વ્યત્યામ્નેહિત	(E) દેવેન્દ્રપૂજિત
(૬) સૂક્ષ્મબુદ્ધિગમ્ય અર્થ	(F) અભ્યુદયસાધક
(૭) સર્વમંગલા	(G) ઉત્કૃષ્ટ ગુણ આરૂઢ
(૮) સાધુ	(H) દ્રવ્યપૂજા
(૯) શુભ વસ્ત્ર	(I) સંવેગ
(૧૦) વિઘ્નોપશમની પૂજા	(J) સમકિતી

(ક) ખાલી જગ્યા યોગ્ય રીતે પૂરો.

૧. .... વિશેષાગોથી વિશિષ્ટ એવા સ્તોત્રો વડે જિનેશ્વર ભગવંતોની સ્તવના કરવી.
(૧૧, ૨૧, ૧૦૮, ૧૦૦૮)
૨. મુખ પ્રક્ષાલન ..... સ્નાન છે. (દેશ, સર્વ, ગૌણ, પ્રધાન)
૩. મોક્ષની અભિલાષા એ ..... છે. (નિર્વેદ, સંવેગ, વૈરાગ્ય)
૪. મનોયોગપ્રધાન પૂજા એ ..... છે. (સમંતભદ્રા, સર્વમંગલા, સર્વસિદ્ધિફલા)
૫. સ્તોત્રપૂજના ..... વિશેષાણ છે. (૧૦, ૧૧, ૧૨)
૬. સદ્યોગાવંચકવાળા જીવને ..... પ્રધાન પૂજા હોય. (કાયયોગ, વચનયોગ, મનોયોગ)
૭. ધર્મપદ ..... નું બોધક છે. (પુણ્ય, નિર્જરા, શુભભાવ)
૮. જિનપૂજા એ ..... નું અમોઘ કારણ છે. (સમ્યગ્દર્શન, સદનુષ્ઠાન, સામાયિક)
૯. સર્વસિદ્ધિફલા પૂજા ..... ને હોય. (અપુનર્બંધક, પરમ શ્રાવક, સમકિતી, સાધુ)
૧૦. ક્રિયાઅવંચક યોગવાળા જીવની જિનપૂજા ..... હોય. (આગમપ્રધાન, વચનયોગપ્રધાન, ભાવપ્રધાન)

નોંધ : આ પ્રશ્નપત્રમાં કોઈએ પેન-પેન્સીલ વગેરેથી કોઈ પણ નિશાની વગેરે ન કરવા ખ્યાલ રાખવો.

કલ્યાણકંદલીની અનુપ્રેક્ષા

(અ) નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારથી જવાબ આપો.

૧. કેવા પ્રકારના સ્તોત્રથી જિનપૂજા થાય ? તેના પાંચ ઉદાહરણ દર્શાવો.
૨. સ્ખલિત, મિલિત, વ્યત્યામ્નેડિત વગેરે દોષ ઓળખાવો.
૩. પૂજા કરતાં સ્તોત્રમાં લાભ શા માટે વધુ થાય ?
૪. વૈયાવચ્ચરૂપી તપ અવિરતસમક્રિતીને કેવી રીતે સંભવે ?
૫. અપુનર્બંધકની પૂજાનું ફળ શું હોય ? શા માટે ?
૬. જિનપૂજના અધિકારીનું લક્ષણ સમજાવો.
૭. સાધુને જિનપૂજનો અધિકાર કેમ નથી ?
૮. પૂજામાં ભાવવિશુદ્ધિ, માર્ગવિશુદ્ધિ અને વિધિવિશુદ્ધિ સમજાવો.
૯. શ્રાવક જિનપૂજા ન કરે તે શા માટે મૂઢતા કહેવાય ?
૧૦. જિનપૂજાકર્તવ્યતા વિશે શ્રીઅભયદેવસૂરિજી મ. નો અભિપ્રાય શું છે ?

(બ) નીચેના પ્રશ્નોના સંક્ષેપમાં જવાબ આપો.

૧. ભગવાનને ન ચડાવાય તેવા ફળ-ફલોના કોઈ પણ બાર પ્રકાર જાણાવો.
૨. ત્રિકાલપૂજના વ્યક્તિગત ફળ જાણાવો.
૩. અષ્ટવિધ પૂજના બે પ્રકાર ઓળખાવો.
૪. ૧૭ પ્રકારી પૂજાને ઓળખાવો.
૫. ૨૧ પ્રકારી પૂજા સમજાવો.
૬. અષ્ટપ્રકારી પૂજના દ્રવ્ય-ભાવ ફળ બતાવો.
૭. કેવા પ્રકારની ભાવવૃદ્ધિથી જિનપૂજા કરવાની હોય ?
૮. કોની ત્રિકાલ જિનપૂજા નિષ્ફળ જાય ?
૯. કેવા વસ્ત્રથી પૂજા ન થાય ? તેની આઠ રીતે ઓળખાણ આપો.
૧૦. લલિતવિસ્તરા ગ્રંથ મુજબ શકસ્તવ બોલવાની વિધિ જાણાવો.
૧૧. સ્તોત્રપૂજના લાભ જાણાવો.
૧૨. અષ્ટકપ્રકારણ મુજબ શુદ્ધપૂજા કેવી રીતે થાય ?
૧૩. સ્નાનની જાણાણા બતાવો.
૧૪. જિનપ્રતિમાની પૂજા-સ્તવના વગેરે કેવો વિનય કહેવાય ?
૧૫. સાધુને દોષિત ગોચરી વહોરાવનારને તેના નિમિત્તે શું ફળ મળે ?
૧૬. અપુનર્બંધકને શુભાનુબંધ કેમ નથી હોતા ?
૧૭. 'કોટિ દ્રવ્યપૂજા = ૧ સ્તોત્રપૂજા' કહેવાનો આશય શું છે ?
૧૮. સ્તોત્રપૂજા ઉપયોગપૂર્વક શા માટે કરવાની ?
૧૯. સ્તોત્રપૂજાનું ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર મુજબ શું ફળ મળે ?
૨૦. 'સર્વસિદ્ધિફલા' પૂજાનું સ્વરૂપ સમજાવો.

(ક) ખાલી જગ્યા પૂરો.

૧. ભગવાનને એકું-હલકું નૈવેદ્ય-ફળ ધરવાથી ..... કર્મ બંધાય. (મોહનીય, અંતરાય, નીચગોત્ર)
૨. ગૃહસ્થોને અપવાદનું કારણ ..... છે. (આજીવિકાછેદ, માંદગી, કૌટુંબિક સમસ્યા)
૩. દરિદ્રતારૂપી પહાડને તોડવા માટે જિનપૂજા ..... સમાન છે. (વિજળી, વજ્ર, તોફાન)
૪. દેરાસરનો કાજો લેવાથી .... ઉપવાસનું ફળ મળે. (૧, ૧૦૦, ૧૦૦૦)
૫. દ્રવ્યપૂજામાં દ્રવ્યશબ્દ ..... અર્થમાં વપરાયેલ છે. (ગૌણ, પ્રધાન, ઔપચારિક)
૬. શકસ્તવથી જિનપૂજા કરનાર ..... ની જ્ઞેમ સુખી થાય છે. (રાવાણ, દેવપાલ, નાગકેતુ)

दशमं सदनुष्ठानषोडशकम्

'सदनुष्ठानं लभते' (९/१६) इत्युक्तम् । तत्स्वरूपमेवाऽऽह → 'सदनुष्ठानमि'त्यादि ।

सदनुष्ठानमतः खलु बीजन्यासात्प्रशान्तवाहितया । सञ्जायते नियोगात् पुंसां पुण्योदयसहायम् ॥१०/१॥

सदनुष्ठानं अतः खलु = उचितक्रमजनितादेव बीजन्यासात् = पुण्यानुबन्धिपुण्यनिक्षेपात्, प्रशान्तं वोढुं शीलं यस्य 'तद्भावस्तत्ता तथा चित्तसंस्काररूपया, सञ्जायते = लिष्पद्यते, नियोगात् = अभ्यासात् पुंसां = मनुष्याणां पुण्योदयसहायं = 'पुण्यानुभावसहकृतम् ॥१०/१॥ तदेव भेदत आह → 'तदि'त्यादि ।

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् → अतः खलु प्रशान्तवाहितया बीजन्यासात् नियोगात् पुंसां पुण्योदयसहायं सदनुष्ठानं सञ्जायते ॥१०/१॥

उचितक्रमजनितादेव = सद्धर्मक्रियाक्रमगतं यत् द्रव्य-क्षेत्र-काल-ध्वन्यवस्थाऽधिकार-स्थापनादिसम्बन्धि औचित्यं तज्जनिता-देव पुण्यानुबन्धिपुण्यनिक्षेपात् । एतावता द्रव्याद्यौचित्यनिरपेक्षतायां तत्प्रतिक्षेपे वा पुण्यानुबन्धिपुण्यबन्धाऽसम्भव आवेदितः, कारणं विना कार्यानुदयात् । यद्वा उचितक्रमजनितादेव = चरमावर्तप्रवेशाऽपुनर्बन्धक-मार्गाभिमुख-मार्गपतित-सम्यग्दृष्ट्याद्युचिता-ऽवस्थाक्रमेणैव निष्पन्नात् पुण्यानुबन्धिपुण्यनिक्षेपात् । एतेन पापानुबन्धिपाप-पापानुबन्धिपुण्य-निरनुबन्धपुण्य-मन्दशुभानुबन्धिपुण्य-मध्यमपुण्यानुबन्धिपुण्य-प्रबलपुण्यानुबन्धिपुण्यबन्ध इत्येवं क्रमेण कर्मबन्धः यथाक्रमं भवाभिनन्दि-ग्रन्थ्या-सन्नाऽभव्याऽ-पुनर्बन्धक-मार्गाभिमुख-मार्गपतित-सम्यग्दृष्ट्यादीनां प्रायशो भवतीति विद्योतितम् । एतावता कालाभिधानं कारणमावेदितम् । पुण्यानुबन्धिपुण्यन्यासः प्रशान्तवाहितया सञ्जायते । प्रशान्तवाहितया = चित्तसंस्काररूपया = विशुद्धचित्त-संस्कारात्मिकया । अष्टकवृत्तिकृत्तु → स्व-परोपकारकरणधर्मया प्रशान्तवाहितया ← [७/१] इत्याचष्टे व्यवहारनयेन । श्रीमुनिचन्द्रसूरयस्तु ललितविस्तरापञ्जिकायां → प्रशान्तः = रागादिक्षयक्षयोपशमोपशमवान्, वहति = वर्तते, तच्छीलश्च यः स तथा तद्भावस्तत्ता ← [पृ.११७] इत्याचक्षते ।

वाचस्पतिमिश्रस्तु तत्त्ववैशारद्यां → व्युत्थानसंस्कारमलरहितनिरोधसंस्कारपरम्परामात्रवाहिता = प्रशान्तवाहिता ← [पा. यो. सू. ३/१० त.वै.पृ. २८८] इत्याचष्टे । → 'प्रशान्तवाहिता = निश्चल-निरोधधारया वहनं' ← [यो.वा.पृ. २८८] इति योगवार्तिककारः विज्ञानभिधुः । भोजमते तु → परिहृतविक्षेपतया सदृशपरिणामप्रवाहः = प्रशान्तवाहिता ← [राजमार्तण्ड पृ. १२३] । भावागणेशवृत्तौ च → प्रशान्तवाहिता = निश्चलप्रवाहः ← इति प्रोक्तम् । नागोजीभट्टवृत्तौ तु → प्रशान्तवाहिता = व्युत्थानसंस्काररहितचिरकालवाहिता ← [पा.यो.सू. ३/१० ना.वृ.पृ. १२३] इत्युक्तम् । → श्रुत्वा स्पृष्ट्वा च दृष्ट्वा च भुक्त्वा घ्रात्वा शुभाशुभम् । न हृष्यति ग्लायति च स शान्त इति कथ्यते ॥ [४/३२] इति महोपनिषद्वचनात् हर्ष-शोकादितरङ्गरहिता एकाग्रवृत्तिधारा = प्रशान्तवाहिता ← इत्यपि वदन्ति । तादृशप्रशान्तवाहितया अभ्यासात् = पुनः पुनः परिशीलनात् पुण्यानुभावसहकृतं = विधिवज्जिनपूजाद्युपार्जितविशुद्धपुण्यविपाकोदयलब्धबाह्यधर्मसामग्रीसाहाय्यकं सदनुष्ठानं सञ्जायते । इत्थञ्च प्रशान्तवाहिता = स्वभावाभिधानं कारणं, अभ्यासः = पुरुषार्थस्वयं कारणं, पुण्यानुभावः = कर्मनामकं

ॐ २तिदायिणी ॐ

८ मा षोडशकमां 'जिनपूजक सदनुष्ठान पाप्मे छे' आ वात जगुणावी. १० मा षोडशकमां सदनुष्ठानना स्वरूपने मूलकारत्री जगुणावे छे.

गाथार्थ :- आ रीते ज प्रशान्तवाहिताथी बीजन्यास थवाना कारणे पुरुषोने पुण्योदय सङ्कृत सदनुष्ठान अल्यास करवाथी भजे छे. [१०/१]

टीकार्थ :- चित्तसंस्कारस्वरूप प्रशान्तवाहिताथी उचित क्रमथी उत्पन्न थयेल अेवा ज पुण्यानुबंधी पुण्यने वाववाथी अल्यास करवाना लीधे पुरुषोने पुण्यना प्रभावथी सङ्कृत अेवुं सदनुष्ठान प्राप्त थाय छे. [१०/१]

❁ सात प्रष्टारुं अद्भुत औचित्य ❁

विशेषार्थ :- आ श्लोकमां जे वात विशेष ध्यान देवा योग्य छे. [१] सदनुष्ठानप्रयोजक पुण्यानुबंधी पुण्यनी वावगुणी

१. मुद्रितप्रतौ → तद्भावस्तत्ता ← इति पाठः, ह.प्रतौ च 'तत्तया' इतिपाठः । २. ह.प्रतौ → 'पुण्यानुभवसहकृतम्' ← इति पाठः सोऽपि शुद्धः ।

તત્પ્રીતિ-ભક્તિ-વચનાઽસજ્ઞોપપદં ચતુર્વિધં ગીતમ્ । તત્ત્વાભિજ્ઞૈઃ પરમપદસાધનં સર્વમેવૈતત્ ॥૧૦/૨॥

તત્ = સદનુષ્ઠાનં પ્રીતિ-ભક્તિ-વચનાઽસજ્ઞા એતે શબ્દા ઉપપદાનિ = પૂર્વપદાનિ યસ્ય તત્તથા, **ચતુર્વિધં ગીતં** = શબ્દિતં તત્ત્વાભિજ્ઞૈઃ = તત્ત્વવિદ્ધિઃ પરમપદસ્ય મોક્ષસ્ય સાધનં સર્વમેવ એતત્ = ચતુર્વિધં પ્રીત્યનુષ્ઠાનં, ભવત્યનુષ્ઠાનં વચનાનુષ્ઠાનમસજ્ઞાનુષ્ઠાનમ્ ॥૧૦/૨॥ તત્રાઽઽદ્યસ્વરૂપમાહ → 'યત્રે'ત્યાદિ ।

યત્રાઽઽદ્યોઽસ્તિ પરમઃ પ્રીતિશ્ચ હિતોદયા ભવતિ કર્તુઃ । શેષત્યાગેન કરોતિ યચ્ચ તત્પ્રીત્યનુષ્ઠાનમ્ ॥૧૦/૩॥

કલ્યાણકન્દલી

કારણં, સમ્યગ્દૃષ્ટ્યાદ્યવસ્થા = કાલાભિધાનં કારણં, નિયતિનામકં પશ્ચમં કારણમ્ સામર્થ્યગમ્યમ્ । એતત્પશ્ચકારણસમવાયં વિના દર્શિતસદનુષ્ઠાનં નૈવ જાયતે इत्यपि सूचितम् । → પ્રશાન્તવૃત્તિકં ચિત્તં પરમાનન્દદાયકમ્ । અસંપ્રજ્ઞાતનામાઽયં સમાધિ-યોગિનાં પ્રિયઃ ॥ ← [૨/૫૪] इति मुक्तिकोपनिषद्वचनमपि स्मर्तव्यमत्र ॥૧૦/૧॥

મૂલગ્રન્થે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → તત્ત્વાભિજ્ઞૈઃ તત્ પ્રીતિ-ભક્તિ-વચનાઽસજ્ઞોપપદં ચતુર્વિધં ગીતમ્ । સર્વમેવૈતત્ પરમપદસાધનમ્ ॥૧૦/૨॥ इयं कारिका दीक्षाद्वात्रिंशिकावृत्त्यादौ [द्वा.द्वा.२८/८] समुद्धृता ।

એતદર્થાનુપાતિની ગાથા સમ્બોધપ્રકરણે [૧/૨૩૨] ચૈત્યવન્દનમહાભાષ્યે ચ → અન્નં ચ જિણમયમ્મી ચઝવ્વિહં વન્નિયં અણુઘ્ણાણં । પીઝજુયં ભક્તિજુયં વ્યણપહાણં અસંગં ચ ॥૮૮૭॥ ← इति । યોગદીપિકાઽતિરોહિતાર્થૈવ નવરમુત્પત્તિક્રમેણ પ્રીત્યાદિ-સદનુષ્ઠાનક્રમોઽવગન્તવ્યઃ । તદુક્તં શિક્ષાવિંશિકાયાં → પદમમહં પીઝવિઝ પચ્છા ભક્તી ઝ હોઝ એયસ્સ । આગમમિત્તં હેઝ તઝો અસંગત્તમેગંતા ॥ ← [૧૨/૧૭] इति चतुर्विधत्वमनुष्ठानस्य । યોગવિંશિકાયામપિ → એયં ચ પીઝમત્તાગમાણુગં તહ અસંગતાજુત્તં । નેયં ચઝવ્વિહં સ્વલુ એસો ચરમો હવઝ જોગો ॥ ← [૧૭/૧૮] इत्येवमुक्तम् ॥૧૦/૨॥

ઉચિત ક્રમથી = ક્રિયાક્રમગત ઔચિત્યથી થાય છે. ક્રિયાઓના ક્રમમાં રહેલ ઔચિત્ય એ દ્રવ્યસંબંધી, દેશસંબંધી, કાળસંબંધી, ધ્વનિસંબંધી, અવસ્થાસંબંધી, અધિકારસંબંધી, સ્થાપનાસંબંધી એમ અનેક પ્રકારનું હોય છે. ઔચિત્યયુક્ત ક્રિયાઓને ક્રમિક રીતે કરવાથી પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય બંધાય છે. દા.ત. અષ્ટપ્રકારી પૂજાનો જે ક્રમ છે તે ક્રમથી પૂજા કરવામાં ઉચ્ચ ઉચ્ચતર એવા દ્રવ્યનો વાપરવા, નાના, મધ્યમ, મોટા એ રીતે પુષ્પ ગોઠવવા, નિર્માલ્ય કે હલકા દ્રવ્યનો ત્યાગ કરવો. તે દ્રવ્યસંબંધી ઔચિત્ય જાણવું, યોગ્ય સ્થાનમાં રહીને બીજાને દર્શનાદિમાં અંતરાય ન થાય તે રીતે ઊભા રહીને પૂજા કરવી તે દેશસંબંધી ઔચિત્ય કહેવાય. આગમોક્ત યોગ્ય કાળે પૂજા કરવી તે કાળસંબંધી ઔચિત્ય જાણવું. મધુર, મધ્યમ, મૃદુ, ગંભીર, લયબદ્ધ સ્વરે સ્તુતિ, સ્તવન બોલવા તે સ્તોત્રપૂજાગત ધ્વનિસંબંધી ઔચિત્ય જાણવું. પ્રભુજીની જન્માવસ્થા, રાજ્યાવસ્થા અને શ્રમણાવસ્થાવાળી પિંડસ્થ દશા, કેવલીઅવસ્થાસ્વરૂપ પદસ્થ દશા અને સિદ્ધાવસ્થાસ્વરૂપ રૂપાતીત દશાનું યોગ્ય રીતે ભાવન કરી પ્રભુભક્તિ કરવી તે અવસ્થા-સંબંધી ઔચિત્ય જાણવું. સામાયિક-પોષધ, ઉપધાન વગેરેમાં ન હોય તો પૂજકને પૂજાનો અધિકાર મળે છે. તેથી તે અધિકારને અનુસરીને [તેનું ઉદ્દંધન કર્યા વિના] પૂજા થાય તો અધિકારસંબંધી ઔચિત્ય જાળવાય. તે જ રીતે ધાતુ-આરસ વગેરેથી નિર્મિત પ્રતિમાની પક્ષાલ પૂજા થાય. જ્યારે ચંદન-માટી વગેરેમાંથી બનેલી પ્રતિમાની પક્ષાલ પૂજા નહિ પણ વાસક્ષેપ વગેરેથી પૂજા કરવી તે સ્થાપનાસંબંધી ઔચિત્ય જાણવું. આ રીતે ઉચિત ક્રમથી થતી પ્રભુપૂજા દ્વારા પુણ્યાનુબંધી પુણ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. અથવા ચરમાવર્તકાળમાં પ્રવેશ થયા પછીની અપુનર્બંધક, માર્ગાભિમુખ, માર્ગપતિત, સમ્યગ્દૃષ્ટિ વગેરે ઉચિત અવસ્થાના ક્રમથી પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય ઉત્પન્ન થાય છે - એમ કહી શકાય. અપુનર્બંધક વગેરે દશામાં નિરનુબંધી કે મંદ શુભાનુબંધી પુણ્ય બંધાય. સમક્રિતીને વિશિષ્ટ પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય બંધાય. [૨] પ્રથમ ભાવને વહન કરવાના સ્વભાવ સ્વરૂપ પ્રશાંતવાહિતાથી જિનપૂજા વગેરેનું અનુશીલન સેવન કરવાથી પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનો બંધ થાય છે તેમ જ આરાધનાની સામગ્રી આપનાર પુણ્યનો ઉદય થાય છે. તેનાથી સદનુષ્ઠાન મળે. માટે શાંત ચિત્તે ભગવાનની ભક્તિ કરવી. એવું વિધાન કૃતિ થાય છે. [૧૦/૧]

ભેદ બતાવવા દ્વારા સદનુષ્ઠાનનું મૂલકારણી વર્ણન કરે છે.

ગાથાર્થ :- સદનુષ્ઠાનના સ્વરૂપને જાણનારાઓએ પ્રીતિ, ભક્તિ, વચન અને અસંગ શબ્દ જેનું ઉપપદ છે એવું સદનુષ્ઠાન ચાર પ્રકારનું જાણાવેલ છે. આ દરેક સદનુષ્ઠાન મોક્ષનું સાધન છે. [૧૦/૨]

❀ સદનુષ્ઠાનના ઠ પ્રકાર ❀

ટીકાર્થ :- પ્રીતિ, ભક્તિ, વચન અને અસંગ શબ્દ જેના પૂર્વપદમાં રહેલ છે તે સદનુષ્ઠાન ચાર પ્રકારનું છે. એમ તેના સ્વરૂપને જાણનારાઓએ કહેલ છે. તેથી તેના નામ થશે - પ્રીતિઅનુષ્ઠાન, ભક્તિઅનુષ્ઠાન, વચનાનુષ્ઠાન અને અસંગઅનુષ્ઠાન. આ બધા જ મોક્ષના સાધન છે. [૧૦/૨]

તેમાંથી પ્રીતિઅનુષ્ઠાનના સ્વરૂપને મૂલકારણી જાણાવે છે.

ગાથાર્થ :- જે અનુષ્ઠાનમાં કર્તાને પરમ આદર હોય અને હિતકારી ઉદયવાળી પ્રીતિ હોય અને બીજા પ્રયોજનોને છોડીને

યત્ર અનુષ્ઠાને આદર: = યત્નાતિશય: અસ્તિ, પ્રીતિશ્ચ અભિરુચિરૂપા, હિત ઉદયો યસ્યા: સા તથા ભવતિ કર્તુ: = અનુષ્ઠાતુ: શોષાણાં પ્રયોજનાનાં ત્યાગેન ચ તત્કાલે યત્ન કરોતિ તદેકમાત્રનિષ્ઠતયા તત્પ્રીત્યનુષ્ઠાનં જ્ઞેયમ્ ॥૧૦/૩॥ દ્વિતીયમાહ -> 'ગૌરવે'ત્યાદિ ।

ગૌરવવિશેષયોગાદ્ બુદ્ધિમતો યદ્વિશુદ્ધતરયોગમ્ । ક્રિયયેતરતુલ્યમપિ જ્ઞેયં તદ્ભક્ત્યનુષ્ઠાનમ્ ॥૧૦/૪॥

ગૌરવં = ગુરુત્વં = પૂજ્યત્વં તસ્ય વિશેષયોગ: = અધિકસમ્બન્ધ: તત: , બુદ્ધિમત: = વિશેષગ્રાહિધીશાલિન: યદનુષ્ઠાનં 'વિશુદ્ધતરયોગં' = પરિશુદ્ધતરવ્યાપારં ક્રિયયા = બાહ્યકારણેન ઇતરતુલ્યમપિ = પ્રીત્યનુષ્ઠાનતુલ્ય-

કલ્યાણકન્દલી

મૂલગ્રન્થે દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ -> યત્ર કર્તુ: પરમ આદર: અસ્તિ હિતોદયા ચ પ્રીતિ: ભવતિ યત્ન શોષત્યાગેન [કર્તા] કરોતિ તત્ પ્રીત્યનુષ્ઠાનમ્ ॥૧૦/૩॥ ઇયશ્ચ કારિકા પચ્ચાશકવૃત્તિ-દીક્ષાદ્વાત્રિંશિકાવૃત્તિ-યોગવિંશિકાવૃત્ત્યાદૌ [પંચા.૨/૪૦ દ્વા.દ્વા.૨૮/૮ યો.ગા.૧૮ વૃ.પૃ.૧૬] સમુદ્ધતા વર્તેતે । તદુક્તં સમ્બોધપ્રકરણે મૂલકારૈ: -> જં કુણઇ પીઝરસો વહ્હઇ જીવસ્સ ઉજ્જુસહાવસ્સ । બાલાઈણ વ રયણે પીઝઅણુદ્વાણમાહંસુ <- ॥૨૩૩॥ એતદનુસારિણી ગાથા ચૈત્યવન્દનમહાભાષ્યે -> જં કુણઓ પીઝરસો વહ્હઇ જીવસ્સ ઉજ્જુસહાવસ્સ । બાલાઈણ વ રયણે પીઝઅણુદ્વાણમેયં તુ <- ॥૮૮૮॥ ઇત્યેવં વર્તેતે । યત્રાનુષ્ઠાને પરમો યત્નાતિશય: = અતિશયિતપ્રયત્ન: = વિશિષ્ટપ્રયત્ન: = જન્યતાસમ્બન્ધેનાંનુરાગ-સન્માનાદિવિશિષ્ટ: પ્રયત્નોઽસ્તિ હિતોદયા ચ પ્રીતિરુત્પદ્યતે શોષત્યાગેન ચ યત્ક્રિયતે તત્પ્રીત્યનુષ્ઠાનમિ'તિ તાત્પર્યમ્ । પૌદ્ગલિકૈહિક-પારલૌકિકકામનાદિમુલ્યોદ્દેશ્યકત્વે મનસોઽન્યત્ર ગતત્વે વા ન પ્રીત્યનુષ્ઠાનં સમ્ભવતીતિ ધ્યેયમ્ । શ્રાદ્ધવિધિવૃત્તૌ ચ -> યત્કુર્વત: પ્રીતિરસોઽતિરુચિરૂપો વર્ધતે તત્પ્રીત્યનુષ્ઠાનમ્ <- (શ્રા.વિ.પ્ર.૧-ગાથા-૭-પૃ.૧૪૨) ઇત્યેવમુક્તમ્ ॥૧૦/૩॥

મૂલગ્રન્થે દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ -> ક્રિયયા ઇતરતુલ્યમપિ ગૌરવવિશેષયોગાદ્ બુદ્ધિમતો યત્ વિશુદ્ધતરયોગં તત્ ભક્ત્યનુષ્ઠાનં જ્ઞેયમ્ ॥૧૦/૪॥ ઇયમપિ કારિકા પચ્ચાશક-દીક્ષાદ્વાત્રિંશિકા-યોગવિંશિકાવૃત્ત્યાદૌ [પં.૨/૪૦ દ્વા.દ્વા.ગા.૧૮/૮ યો.ગા.૧૮] સમુદ્ધતા વર્તેતે । એતદનુસારેણ ચૈત્યવન્દનમહાભાષ્યે -> બહુમાણવિસેસાઓ મંદવિવેગસ્સ ભવ્વજીવસ્સ । પુલ્લિસમં કરણં ભક્તિઅણુદ્વાણમાહંસુ ॥૮૮૯॥ <- ઇત્યુક્તમ્ ।

તસ્ય = પૂજ્યત્વસ્ય અધિકસમ્બન્ધ: = આધિક્યજ્ઞાનં, તત: = અધિકપૂજ્યત્વજ્ઞાનાત્, બાહ્યકારણેન = બાહ્યાકારેણ પ્રીત્યનુષ્ઠાનતુલ્યમપિ આલમ્બનીયસ્યાઽધિકપૂજ્યત્વધિયા પરિશુદ્ધતરવ્યાપારં ભક્ત્યનુષ્ઠાનમિતિ તલ્લક્ષણં ફલિતમ્ । પ્રીત્યનુષ્ઠાને

જે થાય તે પ્રીતિઅનુષ્ઠાન આગવું. [૧૦/૩]

❀ પ્રીતિ અનુષ્ઠાન ❀

ટીકાર્થ :- તે પ્રીતિઅનુષ્ઠાન આગવું કે જે અનુષ્ઠાનમાં અનુષ્ઠાન કરનારને આદર = વિશિષ્ટ પ્રયત્ન હોય અને હિતકારી ઉદયવાળી અભિરુચિ હોય. તેમ જ અનુષ્ઠાનના સમયે બીજા પ્રયોજનોને છોડીને તે અનુષ્ઠાનમાં જ મન મૂકીને કર્તા અનુષ્ઠાન કરે તે પ્રીતિઅનુષ્ઠાન આગવું. [૧૦/૩]

વિશેષાર્થ :- પ્રીતિઅનુષ્ઠાનમાં ૩ બાબત ધ્યાન દેવા યોગ્ય છે. [૧] અનુષ્ઠાનનો લૂખો-શુષ્ક આદર ન જોઈએ. પણ સક્રિય આદર જોઈએ. આ વાતને જાણાવવા માટે શ્રીમદ્જીએ કહ્યું આદર = યત્નાતિશય = અતિશયિત પ્રયત્ન = વિશિષ્ટ પ્રયત્ન' અર્થાત્ અનુરાગ-સન્માનયુક્ત પ્રયત્ન. (જન્યતાસંબંધથી અનુરાગ-સન્માનવિશિષ્ટ પ્રયાસ.) [૨] પ્રસ્તુત સદનુષ્ઠાનસંબંધી પ્રીતિ એ અનુષ્ઠાનના કર્તાને હિતકારી ઉદયવાળી જોઈએ. પૌદ્ગલિક પ્રીતિ અહિતકારી છે. તેથી અનુષ્ઠાનવિષયક પ્રીતિ કેવળ પૌદ્ગલિકસ્વાર્થ-પ્રેરિત કે માત્ર યશકીર્તિકામનાપ્રયુક્ત કે મુખ્યતયા પારલૌકિક-સ્વર્ગાદિલાભઉદ્દેશ્યક ન હોવી જોઈએ. તો જ તે સદનુષ્ઠાન પ્રીતિઅનુષ્ઠાન બની શકે. [૩] પ્રસ્તુત અનુષ્ઠાન કરતી વખતે મન માત્ર પ્રસ્તુત અનુષ્ઠાનમાં જ રક્ત = મગ્ન હોવું જોઈએ. મનમાં બીજા-ત્રીજા વસ્તુઓ-પ્રયોજનો-વિચારો રમતા હોય તો તે અનુષ્ઠાન પ્રીતિઅનુષ્ઠાન ન બની શકે. [૧૦/૩]

ભક્તિઅનુષ્ઠાનને મૂલકારથી જાણાવે છે.

ગાથાર્થ :- ક્રિયાથી પ્રીતિઅનુષ્ઠાન જેવું પણ ગૌરવિતના સંબંધવિશેષથી બુદ્ધિમાનનું જે વિશિષ્ટ વિશુદ્ધપ્રવૃત્તિવાળું સદનુષ્ઠાન હોય તેને ભક્તિઅનુષ્ઠાન આગવું. [૧૦/૪]

❀ ભક્તિઅનુષ્ઠાન ❀

ટીકાર્થ :- પૂજ્યત્વના ચક્રિયાતા સંબંધથી વિશિષ્ટ પ્રજ્ઞાવાળા જીવનું જે અતિવિશુદ્ધ પ્રવૃત્તિવાળું અનુષ્ઠાન બાહ્ય આકારથી

૧. મુદ્રિતપ્રતૌ -> 'વિશુદ્ધતરવ્યાપારં' <- ઇત્યશુદ્ધ: પાઠો મૂલાનુસારેણ ।

મયિ જ્ઞેયં તત્ = એવમ્વિદ્યં ભવત્યનુષ્ઠાનમ્ ॥૧૦/૪॥

‘કઃ પુનઃ પ્રીતિ-ભવત્યોર્વિશેષઃ ?’ ઉચ્યતે → ‘અત્યન્તે’ત્યાદિ ।

અત્યન્તવલ્લભા ઝલુ પત્ની તદ્વદ્ધિતા ચ જનનીતિ । તુલ્યમપિ કૃત્યમનયોર્જ્ઞાતં સ્યાત્ પ્રીતિ-ભક્તિગતમ્ ॥૧૦/૫॥

અત્યન્તવલ્લભા ઝલુ = અત્યન્તપ્રિયૈવ પત્ની = માર્યા, તદ્વત્ = પત્નીવત્ અત્યન્તેષ્ટૈવ ‘હિતા ચ = હિત-કારિણી ઇતિ કૃત્વા જનની = માતા, તુલ્યમપિ = સદશમપિ કૃત્યં મજનાછાદનાદિ અનયોઃ = જનનીપત્ન્યોઃ જ્ઞાતં = ઉદાહરણં સ્યાત્ પ્રીતિ-ભક્તિગતં = પ્રીતિ-ભક્તિવિષયમ્ । પ્રીત્યા પત્ન્યાઃ ક્રિયતે ભવત્યા માતૃરિતીયાન્ વિશેષ ઇતિ ભાવઃ ।

પ્રીતિત્વ-ભક્તિત્વે ક્રિયાગુણ-માનોરથિકહર્ષગતૌ જાતિવિશેષાવિતિ તર્કાનુસારિણઃ ॥૧૦/૬॥

કલ્યાણકન્દલી

પૂજ્યત્વસામાન્યબુદ્ધિર્વિદ્યતે વા ન વા ભવત્યનુષ્ઠાને તુ પૂજ્યત્વવિશેષબુદ્ધિઃ નિયમાત્ વિદ્યત ઇત્યનયોર્વિશેષ ઇતિ ધ્યેયમ્ । તદુક્તં દીક્ષાદ્વાત્રિંશિકાવૃત્તૌ → સુન્દરતામાત્રાઽઽહિતરુચિપૂર્વકાનુષ્ઠાનમાદ્યં, ગૌરવાઽઽહિતરુચિપૂર્વકાનુષ્ઠાનં દ્વિતીયમ્ ← [દ્વા.દ્વા. ૨૮/૮] ॥૧૦/૪॥

મૂલગ્રન્થે દળ્ડાન્વયસ્વેવમ્ → પત્ની અત્યન્તવલ્લભા ઝલુ, તદ્વત્ ચ જનની હિતેતિ । અનયોઃ તુલ્યમપિ કૃત્યં પ્રીતિ-ભક્તિગતં જ્ઞાતં સ્યાત્ ॥૧૦/૫॥ ઇયમપિ કારિકા પશ્ચાશક-દીક્ષાદ્વાત્રિંશિકા-યોગવિંશિકાવૃત્ત્યાદૌ [પં.૨/૪૦ દ્વા.દ્વા. ૨૮/૮ યો.ગા.૧૮] સમુદ્ધૃતા વર્તતે । એતદનુસારિણી ગાથા સમ્બોધપ્રકરણે [૨૩૪] ચૈત્યવન્દનમહાભાષ્યે ચ → તુલ્યંપિ પાલણાઈ જાયા-જનણીણ પીઙ્-ભક્તિગયં । પીઙ્-ભક્તિજુયાણં મેઓ નેઓ તહેહંપિ ॥૮૯૦॥ ← ઇત્યુક્તા । મજનાઽઽછાદનાદીતિ । ઉપલક્ષણાત્ આલિંગનાદિકમપિ બોધ્યમ્, પરિણામભેદાત્ ક્રિયાભેદઃ । ઇદમેવાભિપ્રેત્યોક્તં → ‘સલ્વાણ વિ સુદ્ધીણં મણસુદ્ધી ચેવ ઉત્તમા લોણ । આલિંગઈ મત્તારં ભાવેણણેણ પુત્તં ચ ॥ ← [ ] ઇતિ । તદુક્તં સ્કન્દપુરાણેઽપિ → ભાવશુદ્ધિઃ પરં શૌચં પ્રમાણં સર્વકર્મસુ । અન્યથાઽઽલિંગ્યતે કાન્તા ભાવેન દુહિતાન્યથા ॥ ← [મા.કૌ.૪૨/૬૨] ઇતિ ।

પ્રીતિત્વ-ભક્તિત્વે ક્રિયાગુણમાનોરથિકહર્ષગતૌ = સન્તોષ્ય-પૂજ્યસમ્બન્ધિ-ક્રિયાઽઽનુગુણ્યેન યો મનોગતો હર્ષઃ તન્નિષ્ઠૌ જાતિવિશેષાવિતિ । સન્તોષ્ય-પૂજ્યસમ્બન્ધિકૃત્યગોચરેતિકર્તવ્યતાબોધજન્યો યો માનસહર્ષઃ તદ્વતૌ જાતિવિશેષાવિતિ યાવન્તાત્યર્થમ્ ।

પ્રીતિઅનુષ્ઠાન જેવું હોવા છતાં પણ તેને ભક્તિઅનુષ્ઠાન જાણવું. [૧૦/૪]

વિશેષાર્થ :- પ્રીતિઅનુષ્ઠાનમાં ભગવાન પ્રત્યે પ્રિયત્વની બુદ્ધિ હોય છે. જ્યારે ભક્તિઅનુષ્ઠાનમાં ભગવાન પ્રત્યે પૂજ્યત્વની બુદ્ધિ હોય છે. પ્રિયત્વબુદ્ધિ કરતાં પૂજ્યત્વબુદ્ધિ ચઢિયાતી છે. પ્રાથમિક કક્ષાની બુદ્ધિથી ભગવાનમાં પ્રિયત્વનું ભાન થાય છે. વિશિષ્ટ પ્રજ્ઞા દ્વારા ભગવાનમાં પૂજ્યત્વનું ભાન થાય છે. તેથી જ પ્રીતિઅનુષ્ઠાનમાં જેવા પ્રકારની શુદ્ધિવાળી પ્રવૃત્તિ હોય છે તેના કરતાં વધારે શુદ્ધિવાળી પ્રવૃત્તિ ભક્તિઅનુષ્ઠાનમાં હોય છે. આ અનુષ્ઠાન બાહ્ય આકારથી પ્રીતિઅનુષ્ઠાન જેવું હોવા છતાં વસ્તુસ્થિતિથી ભક્તિઅનુષ્ઠાન જાણવું. શ્રીહરિભદ્રસૂરિ મહારાજે યોગની ત્રીજી દષ્ટિમાં પ્રીતિઅનુષ્ઠાન બતાવેલ છે. ચોથી દષ્ટિમાં ભક્તિઅનુષ્ઠાન બતાવેલ છે. ત્રીજી અને ચોથીદષ્ટિ પ્રથમગુણસ્થાનક હોવા છતાં મિથ્યાત્વ મંદ છે. પરંતુ આનો અર્થ એવો નહિ કરવાનો કે પ્રીતિ-ભક્તિઅનુષ્ઠાન કરનારા મિથ્યાત્વી હોય. પરંતુ પ્રીતિઅનુષ્ઠાનનો આરંભ ત્રીજી દષ્ટિથી થાય અને તે ૬/૭ ગુણસ્થાનક સુધી ટકે છે. ભક્તિ અનુષ્ઠાનનો આરંભ ચોથી દષ્ટિથી થાય અને ૬/૭ ગુણસ્થાનક સુધી રહી શકે છે. ગૌતમસ્વામીજીના દષ્ટાંતથી આ વાત યોગ્ય જાણાય છે. એવું અમને લાગે છે. [૧૦/૪]

‘પ્રીતિ અને ભક્તિમાં શું ભેદ છે ?’ આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે —

ગાથાર્થ :- પત્ની અત્યંત વડાલી જ છે. હિતકારી હોવાથી માતા, પત્નીની જેમ, અત્યંત વડાલી જ છે. તે બન્ને સંબંધી કાર્ય સમાન હોવા છતાં પણ [ભેદ રહેલો છે.] આ પ્રીતિ-ભક્તિવિષયક ઉદાહરણ છે. [૧૦/૫]

❁ પ્રીતિત્વ-ભક્તિત્વ જાતિ છે ❁

દીકાર્થ :- [પુરુષને] પત્ની અત્યંત પ્રિય જ છે. પત્નીની જેમ માતા અત્યંત પ્રિય છે, કારણ કે તે હિત કરનાર છે. ભોજન, વસ્ત્ર લાવવા વગેરે પત્નીસંબંધી અને માતાસંબંધી કાર્ય સરખા હોવા છતાં પણ તે બન્ને કાર્યોમાં ભેદ છે. તે પ્રસ્તુતમાં પ્રીતિવિષયક અને ભક્તિવિષયક કમિક ઉદાહરણ સંભવે છે. કહેવાનો આશય એ છે કે પતિ પત્નીસંબંધી કાર્ય પ્રેમથી કરે છે અને માતાસંબંધી કાર્ય ભક્તિથી કરે છે. આ વિશેષતા છે. તાર્કિક લોકો એમ કહે છે કે → પ્રીતિત્વ અને ભક્તિત્વ એ ક્રિયાઅનુકૂલ માનસિક હર્ષમાં રહેલ જાતિવિશેષ છે. [૧૦/૫]

વિશેષાર્થ :- પત્ની પ્રેમનો વિષય હોવાથી પત્નીસંબંધી કાર્યને પતિ પ્રીતિથી કરે છે. માતા ભક્તિનો વિષય હોવાથી માતાસંબંધી

૧. મુદ્રિતપત્રૌ ‘હિતા ચ’ ઇતિ નાસ્તિ ।

तृतीयमाह → 'वचने'त्यादि ।

वचनात्मिका प्रवृत्तिः सर्वत्रौचित्ययोगतो तु । वचनानुष्ठानमिदं चारित्रवतो नियोगेन ॥१०/६॥

वचनात्मिका = 'आगमार्थानुस्मरणाऽविनाभाविनी प्रवृत्तिः = क्रियारूपा सर्वत्र = सर्वस्मिन् धर्मव्यापारे क्षान्ति-प्रत्युपेक्षादौ औचित्ययोगतः = देश-काल-पुरुष-व्यवहाराद्यानुकूल्येन या तु भवति, 'इदं' = एवंप्रवृत्ति-रूपं वचनानुष्ठानं चारित्रवतः = साधोः नियोगेन = नियमेन भवति, तस्यैव 'भवदुर्गलङ्घनषष्ठगुणस्थानाऽ-

कल्याणकन्दली

इदमेवाभिप्रेत्य योगविंशिकावृत्तौ → 'प्रीतित्व-भक्तित्वे सन्तोष्य-पूज्यकृत्य-कर्तव्यताज्ञानजनितहर्षगतौ जातिविशेषौ ← [गा.१८ वृ.पृ.१६] इत्युक्तम् । यद्वा क्रियागुणः = क्रियानुगुणः = क्रियानुकूलः = क्रियाफलकः = सन्तोष्य-पूज्यसम्बन्धिस्व-कार्यजनको यो मानसिकहर्षः तद्गतौ जातिविशेषौ प्रीतित्व-भक्तित्वे इति न प्रीत्यनुष्ठानेन भक्त्यनुष्ठानस्योपक्षय इति भावनीयम् । धर्मसङ्ग्रहटिप्पणके तु प्रस्तुतटीकाकृतैव → वस्तुतः प्रीतित्व-भक्तित्वे इच्छागतजातिविशेषौ, तद्वज्जन्यत्वेन प्रीति-भक्त्य-नुष्ठानयोर्भेदः ← इत्युक्तमिति ध्येयम् ॥१०/५॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् → सर्वत्र औचित्ययोगतः या तु वचनात्मिका प्रवृत्तिः इदं वचनानुष्ठानं, चारित्रवतो नियमेन ॥१०/६॥ इयमपि कारिका दीक्षाद्वात्रिंशिका-योगविंशिकावृत्त्यादौ [द्वा.द्वा.२८/८ यो.गा.पृ.१७] समुद्धृता वर्तते । एतद-र्थानुपातिनी गाथा सम्बोधप्रकरणे [१/२३५] चैत्यवन्दनमहाभाष्ये च → जो पुण जिणगुणचेईसुत्तविहाणेण वंदणं कुणइ । वयणाणुट्ठाणमिणं चरित्तिणो होइ नियमेण ॥८९१॥ ← इत्येवं वर्तते । आगमार्थानुस्मरणाविनाभाविनी = शास्त्रार्थानुसन्धान-पूर्विका कार्ये कारणोपचारात् वचनात्मिका क्षान्ति-प्रत्युपेक्षादौ क्षमाद्यान्तरिकनैश्रयिकयतिधर्म-प्रत्युपेक्षण-प्रतिलेखन-पिण्ड-विशोध्यादिबाह्यव्यवहारिकयतिधर्मसम्बन्धिनी देश-काल-पुरुष-व्यवहाराद्यानुकूल्येन क्रियारूपा प्रवृत्तिः वचनानुष्ठानं साधोः नियमेन = उपचारपरिहारेण भवति । → वचनानुष्ठानं सर्वत्राऽऽगमात्मकप्रवृत्तिरूपं चरित्रिणः साधोः नान्यस्य पार्श्वस्थादेः ← (श्रा.वि.प्र.१ गा.७ पृ.१४३) इति श्राद्धविधिवृत्तिकारः । एतावता → 'शास्त्रार्थप्रतिसन्धानपूर्वा भावसाधोः सर्वत्रोचित-प्रवृत्तिः वचनानुष्ठानमिति पर्यवसितम् । तदुक्तं धर्मसङ्ग्रहटिप्पणके → वचनानुष्ठानत्वं = वचनस्मरणनियतप्रवृत्तिकत्वम् ← [ध.सं.गा.३-पृ.६] इति । देश-काल-पुरुष-व्यवहारावस्था-परिणामाद्यतिक्रमेण तु कर्तव्यस्याऽप्यकर्तव्यत्वात् । इत्थमेव जिनाज्ञाया व्यवस्थितत्वादिति प्रागुक्तमेव [२/१२ पृ.५३] ।

अस्य साधुस्वामिकत्वं समर्थयति → तस्यैव = साधोरेव भवदुर्गलङ्घनषष्ठगुणस्थानावाप्तेः, तत्र च = षष्ठगुणस्थानके

कार्यं लक्षितधी थाय छे. माटे बाह्य दृष्टिअे पत्नी अने मातासंबंधी लरगु-पोषण वगेरे कार्य सरप्पा देप्पावा छतां वस्तुतः मित्र छे. तेम प्रीतिअनुष्ठान अने लक्षितअनुष्ठान अडारथी समान जगुताता डोवा छतां वास्तवमां ते अत्रे विलक्षण ज छे. कारणना लेदधी कार्यमां लेद मानवो उचित ज छे. प्रीति अने लक्षित अलग-अलग ज छे.

तार्किक विद्वानोनो आशय अे छे के - प्रीति अने लक्षित अे अत्रे क्रियाअनुकूल मानोरधिक उर्ध्वस्वरूप डोवा छतां तेमां रडेल प्रीतित्व अति अने लक्षितत्व अति परस्पर मित्र छे. प्रीतिअनुष्ठानकारणतावच्छेदक तरीके प्रीतित्व अति अने लक्षितअनुष्ठानना कारणतावच्छेदकधर्म तरीके लक्षितत्व अति सिद्ध थाय छे. कारणतावच्छेदक धर्म मित्र डोवाना कारणे प्रीतिअनुष्ठान अने लक्षितअनुष्ठान स्वरूप कार्य पाण मित्र = स्वतंत्र सिद्ध थाय छे. माटे पुनरुक्ति दोष नथी. तथा प्रीतिअनुष्ठानधी लक्षित अनुष्ठान यरितार्थ = गतार्थ सिद्ध थनुं नथी. [१०/५]

मूलकारत्री सदनुष्ठानना त्रीअ लेद स्वरूप वचनानुष्ठानने जगुावे छे. —

गाथार्थ :- सर्वत्र औचित्ययोगधी जे वचनात्मक प्रवृत्ति थाय ते वचनानुष्ठान आणवुं. आ वचनानुष्ठान नियमा साधुने डोय छे. [१०/६]

❀ साधुने वचनानुष्ठान ❀

टीकार्थ :- क्षमा, परिशेडण वगेरे सर्व धर्मव्यवहारने विशे देश, काण, पुरुष, व्यवहार वगेरेने अनुकूल रीते आगमोक्त अर्थविषयक स्मरणधी व्याप्त अेवी जे क्रिया थाय ते प्रवृत्तिस्वरूप वचनानुष्ठान आणवुं. आ अनुष्ठान नियमा मुनिने डोय,

१. मुद्रितप्रतौ 'आगमार्थस्य' इति पाठः । २. मुद्रितप्रतौ → 'इदमेवं प्रवृ... ← इत्यशुद्धः पदच्छेदः । ३. मुद्रितप्रतौ 'भवदुर्गलङ्घनं ष...'
इत्यशुद्धः पाठः ।

વાપ્તેસ્તત્ર ચ લોકસંજ્ઞાઽભાવાત્, જ્ઞાન્યસ્ય, વિપર્યયાત્ । નિશ્ચયન્યમતમેતત્ । વ્યવહારતસ્ત્વન્યસ્યાપિ માર્ગાનુસારિણો વચને પ્રવર્તમાનસ્ય દેશત ઇદં ભવત્યેવેતિ દ્રષ્ટવ્યમ્ ॥૧૦/૬॥

તુર્યસ્વરૂપમાહ → 'યત્તિ'ત્યાદિ ।

કલ્યાણકન્દલી

હિ લોકસંજ્ઞાઽભાવાત્ = ભગવદ્વચનપ્રતિકૂલાયાઃ પ્રભૂતસંસારાભિનન્દિસત્ત્વક્રિયાપ્રીતિરૂપાયા લોકસંજ્ઞાયા વિચ્છેદાત્ । ઇદમેવા-ભિપ્રેત્ય પञ્ચસૂત્રે પ્રવજ્યાપરિપાલનસૂત્રે → પાયં છિન્નકમ્માણુબંધે સ્વવૈ લોગસર્ણં, પડિસોઅગામી અણુસોઅનિવિત્તે સયા સુહજોગે ← [૮/૬] ઇત્યાદ્યુક્તમ્ । જ્ઞાનસારેઽપિ → પ્રાપ્તઃ ષષ્ટં ગુણસ્થાનં ભવદુર્ગાદિલજ્જનમ્ । લોકસંજ્ઞારતો ન સ્યાત્ મુનિર્લોકોત્તરસ્થિતિઃ ॥ ← (૨૨/૧) ઇત્યુક્તમ્ । અયમેવાઽઽત્માનમનુભવતિ પૂર્ણાનન્દસ્વરૂપેણ । તદુક્તં અધ્યાત્મગીતાયાં → લોકૈષણાદિસંજ્ઞાતો મુહ્યામિ ન સ્વબોધતઃ । ઇત્યેવં વર્તનાદાત્મા પૂર્ણાનન્દોઽનુભૂયતે ॥૪૭૮॥ ← ઇતિ । વ્યવચ્છેદમાહ → નાન્યસ્ય = ન સંસારિણો ગૃહસ્થસ્ય, વિપર્યયાત્ = લોકસંજ્ઞાસમન્વિતત્વાત્ । નિશ્ચયન્યમતમેતત્ । વ્યવહારતઃ = કારણે કાર્યત્વોપચારાત્ તુ અન્યસ્યાપિ માર્ગાનુસારિણઃ ઉપલક્ષણત્વાત્ સમ્યગ્દૃષ્ટેશ્ચ વચને પ્રવર્તમાનસ્ય દેશતઃ = અંશતઃ ઇદં = વચનાનુષ્ઠાનં ભવત્યેવ, પ્રાક્તનદશાયાં સર્વથાઽસતઃ પશ્ચાદપ્યયોગાત્ । યથોક્તં યોગવિંશિકાવૃત્તૌ → અપુનર્બન્ધકા અપિ ચ વ્યવહારાદિહાધિકારિણો ગૃહ્યન્તે ← [ગા.૧૩ પૃ.૧૨] । અત એવ યોગશતકેઽપિ પ્રદર્શિતઃ ગૃહિણો યોગસમ્ભવઃ સજ્જ્ઞચ્છતે [યો.શ.ગા.૩૧] । યુક્તચ્છેતત્, માર્ગાનુસારિણોઽશતોઽપિ વચનાનુષ્ઠાનાનભ્યુપગમેઽગ્રેતનાવસ્થાલાભાસમ્ભવાત્ । પ્રાગુક્તરીત્યા પ્રીતિ-મક્ત્યનુષ્ઠાનેઽપિ ષષ્ટગુણસ્થાનકે સ્વીકર્તવ્યે ઇતિ ધ્યેયમ્ ॥૧૦/૬॥

કારણ કે સાધુ જ સંસારરૂપી કિલ્લાને ઓળંગી ગયા છે. આનું કારણ એ છે કે સાધુને દુઠું ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત થયેલ છે. દૃઢ ગુણસ્થાનકે લોકસંજ્ઞા નથી હોતી. [માટે સાધુ સર્વત્ર 'લોકો આ પ્રવૃત્તિથી ખુશ થશે કે નહિ ?' તે વિચારવાના બદલે 'શાસ્ત્ર આમ કહે છે માટે મારે આમ કરવાનું છે.' આમ વિચારીને પ્રવૃત્તિ કરે છે. માટે વચનાનુષ્ઠાન સાધુને જ હોય.] સાધુથી ભિન્ન કોઈ જીવને વચનાનુષ્ઠાન ન હોય, કારણ કે સંસારી ગૃહસ્થોને દુઠું ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત ન થયેલ હોવાથી તેઓ લોકસંજ્ઞાથી મુક્ત નથી હોતા. આ નિશ્ચય નયનો મત છે. વ્યવહાર નયથી તો સાધુ સિવાયના માર્ગાનુસારી ગૃહસ્થ પાણ જિનવચનને વિચારીને પ્રવૃત્તિ કરે તો તેને આંશિક રીતે આ વચનાનુષ્ઠાન હોય જ છે. એમ જાણવું. [૧૦/૬]

વિશેષાર્થ :- જિનવચનને અવશ્ય યાદ કરીને સર્વ ધર્મક્રિયામાં દેશ-કાલ-પુરુષ-વ્યવહારાદિ ઔચિત્ય જાળવીને જે પ્રવૃત્તિ સાધુ કરે તે વચનાનુષ્ઠાન જાણવું. અર્થાત્ જે ધર્મક્રિયા 'ભગવાને આમ કરવા જણાવેલ છે', 'મારા માટે આ ક્ષમા વગેરે કર્તવ્યરૂપે જિનેશ્વર ભગવંતે બતાવેલ છે' આવા સ્મરણપૂર્વક થાય નહિ તે ધર્મક્રિયા વચનાનુષ્ઠાન ન બની શકે. તેમ જ જે દેશમાં રાજ-રાજ્યતંત્ર-પ્રજા જૈનધર્મની કંઠર દેખી હોય તે દેશમાં જાહેરમાં પ્રભુજીના વરઘોડા કાઢવા, જાહેરપ્રવચનો કરવા વગેરે ક્રિયામાં દેશ-ઔચિત્યનો ભંગ થતો હોવાથી તેને વચનાનુષ્ઠાન ન કહેવાય. અસજ્જ્ઞવચના કાળમાં સ્વાધ્યાય કરવો, ગ્લાનવૈયાવચ્યના અવસરે ભાણવું તેમાં કાલ ઔચિત્યનો ભંગ થવાથી તે વચનાનુષ્ઠાન ન ગણાય. માંડ માંડ એકાસણાનો તપ કરનાર પોતાના સ્વાધ્યાય વગેરે યોગોને છોડી અઠાઈ કરે તો તેમાં પુરુષઔચિત્યનો ભંગ થવાથી તેને વચનાનુષ્ઠાન ન કહેવાય. બીજાની ભક્તિમાં વ્યાધાત થાય તે રીતે બૂમ-બરાડા પાડીને દેરાસરમાં સ્તવનો ગાવા, જાહેર રસ્તામાં ઠલ્લે-માત્રુ કરવા બેસી જવું.- આમાં વ્યવહાર ઔચિત્યનો ભંગ થવાથી તે વચનાનુષ્ઠાન ન કહેવાય. વચનાનુષ્ઠાનના અધિકારી નિશ્ચય નયથી માત્ર સંયમી જીવો જ છે. કેમ કે તેઓ દૃઢ ગુણકાણે આરૂઢ હોવાથી લોકસંજ્ઞાવિનિર્મુક્ત હોય છે. જન-મનરંજન કરવાની વૃત્તિથી-પ્રવૃત્તિથી સાધુઓ વેગળા હોવાથી તેઓ જિનાજ્ઞા મુજબ જ સર્વ ધર્મક્રિયાઓ કરે છે. લોકોને ખુશ કરવાના આશયથી જે ધર્મક્રિયા થાય તેમાં વચનાનુષ્ઠાનના પ્રાણસ્વરૂપ જિનાજ્ઞાસાપેક્ષતા, વિધિ-જયાણા-બહુમાન-વિશુદ્ધિયુક્તતા ચાલી જવાથી તે ધર્મક્રિયા વચનાનુષ્ઠાન ન બની શકે.

વ્યવહાર નયનો અભિપ્રાય એ છે કે જે જીવ માર્ગાનુસારી હોય તે જિનાજ્ઞા અનુસારે ધર્મપ્રવૃત્તિ કરતો હોય ત્યારે તે ધર્મક્રિયા આંશિક વચનાનુષ્ઠાન કહી જ શકાય. જેમ જેમ તે જીવ માર્ગાનુસારી કક્ષામાં આગળ વધતો જાય, જેમ જેમ આજ્ઞાસાપેક્ષતા વધુને વધુ સૂક્ષ્મ-સઘન-નક્કર બનતી જાય તેમ તેમ વચનાનુષ્ઠાનનો અંશ બળવત્તર બનતો જાય છે. તામલી તાપસની જીવનચર્યાની સમગ્રતાને નજર સમજાવતાં આ વાત સ્પષ્ટ થશે. માર્ગાનુસારી અવસ્થામાં થતી ધર્મચર્યાને વચનાનુષ્ઠાનની અભિમુખ માનવામાં ન આવે, આંશિક વચનાનુષ્ઠાનસ્વરૂપ માનવામાં ન આવે તો તે જીવ માર્ગાનુસારી કક્ષાથી આગળ વધી જ નહિ શકે. પૂર્વ અવસ્થામાં આંશિક વસ્તુનો સ્વીકાર કરવામાં આવે તો જ ઉત્તર અવસ્થામાં પૂર્ણ વસ્તુ પ્રાપ્ત થઈ શકે. એમ વ્યવહાર નયનું મંતવ્ય છે. પૂર્વોક્ત પ્રીતિ, ભક્તિ અનુષ્ઠાન પાણ સાધુને હોય છે. આ વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી. [૧૦/૬]

यत्त्वभ्यासातिशयात् सात्मीभूतमिव चेष्टयते सद्भिः । तदसङ्गानुष्ठानं भवति त्वेतत्तदावेधात् ॥१०/७॥

यत्तु = यत्पुनः अभ्यासातिशयात् = भूयो भूयःतदासेवनेन संस्कारविशेषात्, सात्मीभूतमिव = चन्दन-गन्धज्यायेनाऽऽत्मसाद्भूतमिव चेष्टयते = क्रियते सद्भिः सत्पुरुषैः जिनकल्पिकादिभिः तत् = एवंविधं असङ्गानुष्ठानम् । भवति तु एतत् = जायते पुनरेतत् तदावेधात् = प्राथमिकवचनसंस्कारात् ॥१०/७॥

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् → यत्तु अभ्यासातिशयात् सात्मीभूतमिव सद्भिः चेष्टयते तत् असङ्गानुष्ठानं, एतत्तु तदावेधात् भवति ॥१०/७॥ इयमपि कारिका दीक्षाद्वात्रिंशिका-योगविंशिकावृत्त्यादौ [द्वा.द्वा.२८/८ यो.गा.१८ पृ.१७] समुद्धृता वर्तते । एतत्कारिकानुसारिणी गाथा सम्बोधप्रकरणे [१/२३६] चैत्यवन्दनमहाभाष्येऽपि → जं पुण अब्भासरसा सुयं विणा कुणइ फलनिरासंसो । तमसंगणुद्वाणं विन्नेयं निउणदंसीहिं ॥८९२॥ ← इत्येवं वर्तते । भूयो भूयः तदासेवनेन = शास्त्रार्थप्रतिसन्धानपूर्वकानुष्ठानाऽऽसेवनेन सञ्जातात् संस्कारविशेषात् = दृढतरसंस्कारात् । इदमुक्तं भवति व्यवहारकाले जिनवचन-प्रतिसन्धानाऽनपेक्षं दृढतरतत्संस्कारात् चन्दनगन्धन्यायेनाऽऽत्मसाद्भूतं जिनकल्पिकादीनां क्रियासेवनं असङ्गानुष्ठानम् । एतत्तु स्वरूपमुखेन तन्निरूपणम् । जिनकल्पिकादिभिरिति आदिपदेन निष्पन्नयोगादिग्रहणम् । इदञ्च शुद्धनिश्चयनमतमनुरुध्यावगन्तव्यम् । स्वभ्यस्तसूत्रोच्चारकौशल्यापेक्षया सुपरिशीलित-सत्क्रियानैपुण्यापेक्षया वा व्यवहारानुगृहीतनिश्चयनयेन स्थवीरकल्पिकादीनां व्यवहार-नयमतेन च मार्गानुसार्यादीनामप्यंशतोऽसङ्गानुष्ठानमवगन्तव्यम् । नानानयाभिप्राये विरोधो नोद्भावीयः, अन्यथा 'योगदृष्टिसमुच्चये [का.८] क्षपकश्रेण्यां प्रातिभज्ञानमुपदर्शितं योगविन्दौ [गा.५२-५५] त्वचरमशरीरिणामपि तदावेदितमिति कथं न विरोध ?' इत्यादिशङ्काजालपतितः शब्दमात्रग्राही नानानयतात्पर्याग्राही कांदिशिकः कां दिशमाश्रयेत् ? इत्यलं प्रसङ्गेन । प्रस्तुतं प्रस्तुतम् । योगदीपिकाकारोऽसङ्गानुष्ठानस्य कारणमाह - जायते पुनः एतत् = असङ्गानुष्ठानं प्राथमिकवचनसंस्कारात् = पूर्वकालीन-वचनानुष्ठानाऽऽहितसत्संस्कारवशात् । प्रीत्यादित्रितयभिन्नानुष्ठानत्वमसङ्गानुष्ठानत्वमिति ज्ञेयम् । तदुक्तं धर्मसङ्ग्रहटिप्पणके → एतत्त्रितयभिन्नानुष्ठानत्वं = असङ्गानुष्ठानत्वं, निर्विकल्पस्वरसवाहिवृत्तिकत्वं वा ← [पृ.६] इति ।

यथासम्भवं प्रीति-भक्त्यनुष्ठानयोरिच्छायोगस्य वचनानुष्ठाने शास्त्रयोगस्याऽसङ्गानुष्ठाने च सामर्थ्ययोगस्य समावेशः कर्तव्यः ।

इदञ्चाऽसङ्गानुष्ठानं सत्प्रवृत्तिपदादिभिरभिधीयते, यथोक्तं योगदृष्टिसमुच्चये → सत्प्रवृत्तिपदं चेहाऽसङ्गानुष्ठानसंज्ञितम् । महापंधप्रयाणं यदनागामिपदाऽऽवहम् ॥१७५॥ प्रशान्तवाहितासंज्ञं विसभागपरिक्षयः । शिववर्त्म ध्रुवाध्वेति, योगिभिर्गीयते ह्यदः ॥१७६॥ प्रभायां दृष्टौ सत् असङ्गानुष्ठानं परायां दृष्टौ प्रकृष्यते । एतेन → समाधिनिष्ठा तु परा तदाऽऽसङ्गविवर्जिता । सात्मीकृतप्रवृत्तिश्च तदुत्तीर्णाशयेति च ॥१७८॥ इति योगदृष्टिसमुच्चयवचनमपि व्याख्यातम् । न चैवं तयोरभेदः शङ्कनीयः, उपधेयसाङ्कर्येऽप्युपाध्यसाङ्कर्यादिति दिक् ॥१०/७॥

थोथा असंग अनुष्ठाननुं स्वरूप ग्रंथकारश्री जगुावे છે.

ગાથાર્થ :- વળી જે અતિશય અભ્યાસથી આત્મસાત્ થયેલ હોય તેમ સત્પુરુષો વડે કરાય તે અસંગ અનુષ્ઠાન જાણવું. આ આગમસંસ્કારથી ઉત્પન્ન થાય છે. [૧૦/૭]

❀ અસંગઅનુષ્ઠાન ❀

ટીકાર્થ :- વળી, વારંવાર અનુષ્ઠાનનું સેવન કરવાથી જે વિશિષ્ટ સંસ્કાર ઉત્પન્ન થાય તેના લીધે, જાગે કે ચંદન-ગંધ દ્રષ્ટાંતથી આત્મસાત્ થયેલ હોય તેમ, જિનકલ્પી વગેરે દ્વારા જે [અનુષ્ઠાન] કરાય તે અસંગ અનુષ્ઠાન જાણવું. આ અસંગ અનુષ્ઠાન પ્રાથમિક = પૂર્વકાલીન આગમસ્મરણના સંસ્કારથી ઉત્પન્ન થાય છે.

વિશેષાર્થ :- જેમ ચંદન ગંધને આત્મસાત્ કરે છે. તેમ જિનવચનસ્મરણપૂર્વક વારંવાર અનુષ્ઠાન કરવાથી એવા પ્રકારના આત્મસાત્ થયેલ સંસ્કાર દ્વારા જિનકલ્પીઓની ધર્મક્રિયાઓ સ્વાભાવિક થાય છે. આ અસંગ અનુષ્ઠાન જાણવું. અસંગ અનુષ્ઠાન જિનાજ્ઞાસ્મરણપૂર્વક નથી થતું પરંતુ પૂર્વકાલીન = અભ્યાસકાલિક જિનાજ્ઞાસ્મરણ દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલ સદનુષ્ઠાનવિષયક આત્મસંસ્કારથી ઉત્પન્ન થાય છે. સ્થવીર કલ્પ અવસ્થામાં પરમાત્માપ્રકાશિત પ્રવચનગર્ભિત પ્રણિધાનપૂર્વક પડિલેહણ, પ્રમાર્જન, પ્રતિક્રમણ, પ્રભુભક્તિ, પ્રવચન વગેરે કરવાના લીધે જિનાજ્ઞાવિષયક દૃઢ સંસ્કાર ઉત્પન્ન થાય છે. જેમ ચંદનમાં ગંધ એક-મેક થાય છે તેમ જિનવચનવિષયક સુસંસ્કારો આત્મસાત્ થાય છે. ત્યાર બાદ જિનકલ્પને સ્વીકારવાથી જિનકલ્પીઓની પ્રવૃત્તિ પૂર્વકાલીન સંસ્કાર દ્વારા જ થાય છે; નહિ કે પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિમાં જિનાજ્ઞાસ્મરણપૂર્વક. માટે જિનકલ્પીની ધર્મક્રિયા અસંગ અનુષ્ઠાન કહેવાય છે. [૧૦/૭]

વચનાઽસજ્ઞાનુષ્ઠાનયોર્વિશેષમાહ → 'વક્રે'ત્યાદિ ।

ચક્રભ્રમણં દળ્હાત્તદભાવે ચૈવ યત્પરં ભવતિ । વચનાસજ્ઞાનુષ્ઠાનયોસ્તુ તજ્ઞાપકં જ્ઞેયમ્ ॥૧૦/૮॥

વક્રશ્રમણં = કુમ્ભકારચક્રપરાવર્તનં દળ્હાત્ = દળ્હસંયોગાત્ તદભાવે ચૈવ યત્ પરં = અન્યત્ ભવતિ.

વચનાસજ્ઞાનુષ્ઠાનયોઃ પ્રસ્તુતયોઃ તુ તદેવ જ્ઞાપકં = ઉદાહરણં જ્ઞેયમ્ । યથા ચક્રશ્રમણમેકં દળ્હસંયોગાત્પ્રયત્નપૂર્વકાદ્ભવતિ એવં વચનાનુષ્ઠાનમપ્યાગમસંયોગાત્ પ્રવર્તતે । યથા વાન્યવ્ચક્રશ્રમણં દળ્હસંયોગાભાવે કેવલાદેવ સંસ્કારાઽપરિક્ષયાત્ સમ્ભવતિ એવમાગમસંસ્કારમાત્રેણ વસ્તુતો વચનનિરપેક્ષમેવ સ્વાભાવિકત્વેન યત્પ્રવર્તતે તદસજ્ઞાનુષ્ઠાનમિતીયાન્ ભેદ ઇતિ ભાવઃ ॥૧૦/૮॥

एषामेव चतुर्णामनुष्ठातानां फलविभागमाह → 'अभ्युदये'त્યાदि ।

अभ्युदयफले चाऽऽद्ये निःश्रेयससाधने तथा चरमे । एतदनुष्ठानानां विज्ञेये इह गतापाये ॥१०/९॥

કલ્યાણકન્દલી

મૂલગ્રન્થે દળ્હાન્વયસ્ત્વેવમ્ → દળ્હાત્ ચક્રભ્રમણં, તદભાવે ચૈવ યત્ પરં ભવતિ । વચનાઽસજ્ઞાનુષ્ઠાનયોસ્તુ તત્ જ્ઞાપકં જ્ઞેયમ્ ॥૧૦/૮॥ ઇયં કારિકા દીક્ષાદ્વાત્રિંશિકા-યોગવિંશિકાવૃત્ત્યાદૌ [દ્વા.દ્વા.૨૮/૮ યો.ગા.૧૮] સમુદ્ઘૃતા વર્તતે । એતદનુ-સારિણી ગાથા સમ્બોધપ્રકરણે [૧/૨૩૭] ચૈત્યવન્દનમહાભાષ્યેઽપિ → કુંભારચક્રભ્રમણં પદ્મં દંડા તઓ વિ તયભાવે । વચનાઽસંગાણુદ્ઘાણભેયકહણે ઇમં નાયં ॥૮૯૩॥ ← ઇત્યેવં વર્તતે ।

યથા ચક્રશ્રમણં એકં = આદ્યં દળ્હસંયોગાત્ = દૃઢદળ્હવ્યાપારાત્ પ્રયત્નપૂર્વકાત્ = પ્રયત્નવિશેષજનિતાત્ ભવતિ એવં ભિક્ષાટનાદિવિષયં વચનાનુષ્ઠાનમપિ આગમસંયોગાત્ = સદાગમવ્યાપારાત્ પ્રયત્નવિશેષપૂર્વકાત્ પ્રવર્તતે । યથા ચ અન્યત્ = દળ્હસંયોગોત્તરકાલીનં ચક્રશ્રમણં દળ્હસંયોગાભાવે સત્યપિ કેવલાદેવ સંસ્કારાઽપરિક્ષયાત્ = દૃઢસંસ્કારવશાત્ સમ્ભવતિ એવં આગમસંસ્કારમાત્રેણ = કેવલેન વચનાઽઽહિતદૃઢતરસંસ્કારેણ વસ્તુતઃ તદાનીં વચનનિરપેક્ષમેવ = જિનાગમોક્તિસ્મરણાન-પેક્ષમેવ સ્વાભાવિકત્વેન યત્ ભિક્ષાટનાદિ પ્રવર્તતે તત્ અસજ્ઞાનુષ્ઠાનમિતિ ઇયાન્ ભેદઃ તયોઃ ।

एतेन प्रीति-भक्ति-वचनान्यतमविरहे भिक्षाटनाद्यनुष्ठानानुपपत्तिरपि प्रत्याख्याता, आज्ञासंस्कारमात्रादपि तदुपपत्तेः । न चैवं सामायिकभङ्ग इति शङ्कनीयम्, तथाविधक्लिष्टकर्मविगमात् अभिष्वङ्गरहिततया विशुद्धभावयोगेन भिक्षाटनाऽनटनयोः समवृत्तिरेवाऽऽज्ञायोगादटतीति स्वीकारात्, तदुक्तं योगशतके → किरिया उ दंडजोगेण चक्रभ्रमणं व होइ एयस्स । आणाजोगा पुव्वाणुवेहओ चैव णवरं ति ॥१९॥ ← इति । इदमेवाभिप्रेत्य भगवद्गीतायां → वासीचन्दनकल्पत्वं या कल्याणैकशीलता । चन्दनच्छेददृष्टान्तात् सद्धर्मातिशयात् मुनेः ॥ ← [म.गी. ५६] इत्युक्तम् ॥१०/८॥

મૂલગ્રન્થે દળ્હાન્વયસ્ત્વેવમ્ → ઇહ એતદનુષ્ઠાનનાં ગતાપાયે આદ્યે અભ્યુદયફલે તથા ચરમે ચ નિઃશ્રેયસસાધને વિજ્ઞેયે ॥૧૦/૯॥ ઇયં કારિકા કૂપદૃષ્ટાન્તવિશદીકરણાદૌ [કૂ.દૃ.ગા.૬] અતિદિષ્ટા ।

વચન અનુષ્ઠાન અને અસંગ અનુષ્ઠાનના ભેદને ગ્રંથકારશ્રી જાણાવે છે કે —

ગાથાર્થ :- પ્રથમ ચક્રભ્રમણ દંડથી થાય છે અને અન્ય ચક્રભ્રમણ દંડ વિના જ થાય છે. આ વચનાનુષ્ઠાન અને અસંગાનુષ્ઠાનનું દષ્ટાંત જાણવું. [૧૦/૮]

ટીકાર્થ :- પહેલી વાર કુંભારના ચક્રનું ભ્રમણ દંડના સંયોગથી થાય છે અને [અપેક્ષિત દૃઢ દંડસંયોગ ખસી ગયા પછી] અન્ય ચક્રભ્રમણ થાય છે તે દંડસંયોગનો અભાવ હોતો છે તે જ થાય છે. તે જ પ્રસ્તુત વચનાનુષ્ઠાન અને અસંગાનુષ્ઠાનનું દષ્ટાંત જાણવું. જેમ પ્રથમ વાર ચક્રભ્રમણ પ્રયત્નપૂર્વક દંડસંયોગથી થાય છે. એ રીતે વચનાનુષ્ઠાન પણ આગમસંયોગથી પ્રવર્તે છે. જેમ અન્ય = ઉત્તરકાલીન ચક્રભ્રમણ દંડસંયોગ વિના કેવળ સંસ્કારનો = વેગનો નાશ ન થવાથી જ સંભવે છે તેમ આગમવિષયક માત્ર સંસ્કારથી જ, વાસ્તવમાં આગમનિરપેક્ષ જ, સ્વાભાવિક રૂપે જે પ્રવર્તે છે તે અસંગાનુષ્ઠાન છે - આમ આટલો ભેદ વચનાનુષ્ઠાન અને અસંગાનુષ્ઠાન વચ્ચે રહેલો છે - આ આશય છે. [૧૦/૮]

આ ચારેય અનુષ્ઠાનોના ફળસંબંધી વિભાગને ગ્રંથકારશ્રી જાણાવે છે.

ગાથાર્થ :- પ્રસ્તુતમાં આ અનુષ્ઠાનોની અંદર અપાયરહિત એવા પ્રથમ બે અનુષ્ઠાન સ્વર્ગાત્મક ફળને આપનાર તથા છેલ્લા બે અનુષ્ઠાન મોક્ષનાં સાધન જાણવા. [૧૦/૮]

અભ્યુદયઃ = સ્વર્ગઃ, તત્કલે એવ આદ્યે = પ્રીતિ-ભક્ત્યનુષ્ઠાને । નિઃશ્રેયસં = મોક્ષઃ તત્સાધને તથા ચરમે = વચનાઽસઙ્ગાનુષ્ઠાને । એતેષાં અનુષ્ઠાનાનાં મધ્યે વિજ્ઞેયે ડહ = પ્રક્રમે ગતાપાયે = વિઘ્નરહિતે । અત એવ પૂર્વ-સંયમઃ સ્વર્ગહેતુઃ અપૂર્વસંયમશ્ચ મોક્ષહેતુરિતિ સિદ્ધાન્તનયઃ^૧ ॥૧૦/૯॥

કલ્યાણકન્દલી

પ્રીતિ-ભક્ત્યનુષ્ઠાને વિઘ્નરહિતે = નરકાધાયુર્બન્ધાદિશૂન્યે અભ્યુદયફલે = સ્વર્ગફલકે વિજ્ઞેયે તથા વચનાસઙ્ગાનુષ્ઠાને વિઘ્નરહિતે = આયુર્બન્ધ-નિદાનાઽસઙ્ગાઽતિચારાદિશૂન્યે નિઃશ્રેયસસાધને = મોક્ષફલે વિજ્ઞેયે, તથાવિધસામર્થ્યયુક્તત્વાત્ ।

અત એવ = તથાવિધસામર્થ્યેન વિઘ્નરહિતયોઃ પ્રીતિ-ભક્ત્યનુષ્ઠાનયોરભ્યુદયફલકત્વાત્ વચનાસઙ્ગાનુષ્ઠાનયોશ્ચાપર્વજનકત્વાદેવ પૂર્વસંયમઃ = સરાગસંયમઃ સ્વર્ગહેતુઃ અપૂર્વસંયમશ્ચ = વીતરાગસંયમો હિ મોક્ષહેતુઃ ઇતિ સિદ્ધાન્તનયઃ । તદુક્તં વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપૌ → પુવ્વતવેણં પુવ્વસંજમેણં કમ્મિયાણ સંગિયાણ અજ્જો ! દેવા દેવલોણસુ ઉવવજ્જંતિ ← [૨/૫/૧૧૦] । અત્ર અભયદેવસૂરિ-વરકૃતવ્યાખ્યા → પૂર્વતપઃ = સરાગાવસ્થાભાવિતપસ્યા, વીતરાગાપેક્ષ્યા સરાગાવસ્થાયાઃ પૂર્વકાલભાવિત્વાત્ । એવં સંયમોઽપિ અયથાચાર્યાતચારિત્રમિત્યર્થઃ । તતશ્ચ સરાગકૃતેન સંયમેન તપસા ચ દેવત્વાવાપ્તિઃ, રાગાંશસ્ય કર્મબન્ધહેતુત્વાત્ । ‘કમ્મિયાણ’ત્તિ કર્મ વિદ્યતે યસ્યાસૌ કર્મી, તદ્ભાવસ્તત્તા તયા । અન્યે ત્વાહુઃ કર્મણાં વિકારઃ કાર્મિકા તયાઽક્ષીણેન કર્મશેષેણ દેવત્વાવાપ્તિરિત્યર્થઃ । ‘સંગિયાણ’ત્તિ સઙ્ગો યસ્યાસ્તિ સ સઙ્ગી, તદ્ભાવસ્તત્તા તયા । સસઙ્ગો હિ દ્રવ્યાદિષુ સંયમાદિયુક્તોઽપિ કર્મ બધ્નાતિ, તતઃ સઙ્ગિતયા દેવત્વાવાપ્તિરિતિ ← । તદુક્તં નિશીથભાષ્યેઽપિ → પુવ્વતવસંજમા હોતિ રાગિણો, પચ્છિમા અરાગસસ । રાગો સંગો વૃત્તો સંગા કમ્મં ભવો તેણં ॥૩૩૩૨॥ ← ઇતિ । સમરાદિત્યકથાયાં મૂલકારૈરપિ → સરાગસંજમેણ સંજમાસંજમેણં બાલતવોકમ્મેણં અકામનિજ્જરાણ દેવાઽયં કમ્મં બંધઙ્ગ ← [ભવ.૧ પૃ.૧૪૬] ઇત્યુક્તમ્ ।

ઇયંચ સાક્ષાત્સમ્ભવિફલાપેક્ષ્યા વ્યવસ્થા બોધ્યા । પરમ્પરયા તુ ચતુર્ણામપિ નિઃશ્રેયસફલકત્વમેવ, અન્યથા સદનુષ્ઠાનત્વવ્યાહતેઃ, તદુક્તં શ્રીહરિભદ્રસૂરિભિરેવ પશ્ચસૂત્રવૃત્તૌ → ‘સદનુષ્ઠાનં હિ મોક્ષફલમેવ ← [૪/૨ પૃ.૧૨] ઇતિ । તદુક્તં સમ્બોધપ્રકરણે [૧/૨૩૯] ચૈત્યવન્દનમહાભાષ્યેઽપિ → તમ્હા ચઽવ્વિહંપિ હુ નેયમિણં પઢમરૂવગસમાણં । જમ્હા મુણીહિં સવ્વં પરમપયનિબંધણં મણિયં ← ॥૮૯૫॥ પ્રથમરૂપકસમાનં = શુદ્ધરૂપ-સમાહતાક્ષરોપેતરૂપકસમમ્ । પ્રકૃતમૂલગ્રન્થેઽપિ → પરમપદસાધનં સર્વ-મેવૈતત્ ← [૧૦/૨] ઇતિ પ્રાગુક્તમ્ । એતેન → ધ્યાયતોઽર્હત્સિદ્ધરૂપેણ ચરમાઙ્ગસ્ય મુક્તયે । તદ્ધ્યાનોપાત્તપુણ્યસ્ય સ ઇવાન્યસ્ય મુક્તયે ॥ [૬/૧૬] ધ્યાનાભ્યાસપ્રકર્ષેણ વૃત્ત્યન્મોહસ્ય યોગિનઃ । ચરમાઙ્ગસ્ય મુક્તિઃ સ્યાત્ તદન્યસ્ય ચ ક્રમાત્ ॥ ← [૬/૪૨] ઇતિ તત્ત્વાનુશાસનસ્ય કારિકે વ્યાખ્યાતે । વસ્તુતસ્તુ ‘ઘૃતં દહતી’તિવદુપચારેણૈવ પૂર્વતપઃસંયમયોઃ સ્વર્ગહેતુતા, તદુક્તં અધ્યાત્મસારે → તપઃસંયમયોઃ સંયમહેતુત્વં યચ્ચ પૂર્વયોઃ । ઉપચારેણ તદુક્તં સ્યાદ્ ઘૃતં દહતીતિવત્ ॥ ← [૧૮/૧૪૭] ઇતિ ધ્યેયમ્ । → સદ્ગુણ-સુયાણં નિવ્વાણં સંજમો ચેવ ← [૭૮૯] ઇતિ આવશ્યકનિર્યુક્તિવચનાદપિ સંયમસ્ય મોક્ષકારણત્વં લક્ષ્યતે । પરે તુ → તપસ્ત્વચારિત્રત્વાભ્યામેવ મોક્ષહેતુતા, સઙ્ગોચે માનાભાવાત્, સરાગતાકાલીનપ્રશસ્તસઙ્ગાદેવ સ્વર્ગોત્પત્તેઃ । વસ્તુતઃ સરાગતપસઃ સ્વર્ગહેતુત્વં ‘સવિશેષણૌ હિ વિધિનિષેધૌ વિશેષણમુપસઙ્ક્રામતઃ સતિ વિશેષ્યબાધે’ ઇતિ ન્યાયેન રાગમાત્ર એવ પર્યવસ્યતિ ← ઇત્યાહુઃ ।

અપરે તુ મોક્ષોદ્દેશેન ક્રિયમાણયોસ્તપઃસંયમયોર્મોક્ષહેતુત્વમેવ, સ્વર્ગસ્ય ચાનુદ્દેશ્યત્વાન્ન તત્કલત્વમ્ । કર્માંશપ્રતિબન્ધાચ

▣ ચારેય અનુષ્ઠાનોના ફળની વિચારણા ▣

દીકાર્થ :- પ્રસ્તુતમાં ચારેય અનુષ્ઠાનોની અંદર નરકાયુષ્યબંધ વગેરે વિઘ્ન(થી)રહિત એવા પ્રથમ ભે = પ્રીતિઅનુષ્ઠાન અને ભક્તિઅનુષ્ઠાન સ્વર્ગસ્વરૂપ ફળને આપનારા છે. તથા આયુષ્યબંધ, નિયાણું, આસંગદોષ, અતિચાર વગેરે વિઘ્નથી રહિત એવા છેલા ભે = વચનાનુષ્ઠાન અને અસંગાનુષ્ઠાન મોક્ષના સાધન છે-એમ જાણવું. આથી જ પૂર્વ સંયમ સ્વર્ગનો હેતુ છે અને અપૂર્વ સંયમ મોક્ષનો હેતુ છે - આ પ્રમાણે સિદ્ધાન્તનીતિ છે. [૧૦/૯]

વિશેષાર્થ :- ભગવતીસૂત્રમાં જાણાવેલ છે કે પૂર્વ સંયમ = સરાગ સંયમ અને સરાગ તપ સ્વર્ગને આપનારા છે. તેમ જ અપૂર્વ સંયમ = વીતરાગ સંયમ અને વીતરાગ તપ મોક્ષને આપનારા છે. પ્રીતિઅનુષ્ઠાન અને ભક્તિઅનુષ્ઠાન સરાગ = પૂર્વઅનુષ્ઠાન-સ્વરૂપ હોવાથી સ્વર્ગદાયી છે. વચનઅનુષ્ઠાન અને અસંગઅનુષ્ઠાન એ અપૂર્વઅનુષ્ઠાન -વીતરાગઅનુષ્ઠાનસ્વરૂપ હોવાથી મોક્ષદાયક છે - આ વાત ભરાબર જ છે. અહીં સ્વર્ગદાયક તરીકે તેનો ઉલ્લેખ સાક્ષાત્ ફળની અપેક્ષાએ કરવામાં આવેલ છે. આથી પૂર્વ

૧. ‘સિદ્ધાન્તનયેન’ ઇત્યન્યત્ર પાઠઃ ।

એતેષ્વેવ ચતુર્ષ્વજુષ્ઠાનેષુ પશ્ચવિધક્ષાન્તિયોજનામાહ → 'ઉપે'ત્યાદિ ।

'ઉપકાર્યપકારિ'-'વિપાક-'વચન- 'ધર્મોત્તરા મતા ક્ષાન્તિઃ । આદ્યદ્વયે ત્રિભેદા ચરમદ્વિતયે દ્વિભેદેતિ ॥૧૦/૧૦॥

ઉપકારી = ઉપકારકૃત્, અપકારી = દુઃસ્વદઃ, વિપાકઃ = અદષ્ટકર્મફલાનુભવો દષ્ટાન્તર્યપરમ્પરા તા, વચનં = આગમઃ, ધર્મઃ પ્રશામાદિરુપઃ, તદુત્તરા = તત્પદોત્તરપદાભિધેયા ક્ષાન્તિઃ = ક્ષમા પશ્ચવિધા મતા = અભિપ્રેતા । તત્ર આદ્યદ્વયે = પ્રથમાનુષ્ઠાનયુગ્મે ત્રિભેદા = ત્રિપ્રકારા, ચરમદ્વિતયે તુ = વચનાઽસદ્ગુરુયે દ્વિભેદેતિ = દ્વિધા । તત્ર

કલ્યાણકન્દલી

ન તદા મોક્ષોત્પાદઃ । તતો ગત્યન્તરજનકાદૃષ્ટાભાવાદર્થત એવ સ્વર્ગોત્પત્તિઃ ઇત્યાહુઃ । સર્વ એવૈતે સદાદેશાઃ, ભગવદનુમતવિચિત્ર-નયાશ્રિતમહર્ષિવચનનુયાયિત્વાદિતિ વ્યક્તં સ્યાદ્વાદકલ્પલતાયામ્ [સ્ત.૧/૨૨ પૃ.૮૯] ॥૧૦/૧૦॥

પશ્ચવિધક્ષાન્તિયોજનામાહેતિ । ન ચાસ્યા એવ કથમત્રોપન્યાસો ન તુ તદિતરગુણસ્યેતિ શઙ્કનીયમ્, તસ્યાઃ સુખમૂલત્વેન પ્રધાનત્વાત્, તદુક્તં પુષ્પમાલાયાં → સ્વંતી સુહાણ મૂલં, મૂલં ધમ્મસ્સ ઉત્તમા સ્વંતી । હરઈ મહાવિજ્જા ઇવ, સ્વંતી દુરિયાઈં સયલાઈં ॥૨૯૪॥ ← ઇતિ । ક્ષાન્તેઃ ધર્મસ્થાપકત્વેન ચ પ્રાધાન્યં, તદુક્તં મહાભારતે → સત્યેનોત્પદ્યતે ધર્મો દયા-દાનાદ્ વિવર્ધતે । ક્ષમયા સ્થાપ્યતે ધર્મઃ ક્રોધ-લોભાત્ વિનશ્યતિ ॥ ← [મ.મા.શાંતિપર્વ ૧૭/૧૦૧] ઇતિ । યથોક્તં વાલ્મીકી-રામાયણેઽપિ → ક્ષમા યશઃ, ક્ષમા ધર્મઃ ક્ષમાયાં વિષ્ટિતં જગત્ ← [૩૩/૯] । ક્ષમાલક્ષણં તુ → વાચા મનસિ કાયે ચ દુઃસ્વેનોત્પાદિતેન ચ । ન કુપ્યતિ ન ચાપ્રીતિઃ સા ક્ષમા પરિકીર્તિતા ॥ ← [૧/૨/૧૫૯] ઇત્યેવં ભવિષ્યપુરાણે પ્રોક્તમ્ । બ્રહ્માણ્ડપુરાણેઽપિ → આકૃષ્ટો નિહતો વાઽપિ નાક્રોશેઘો ન હન્તિ ચ । વાઙ્મનઃકર્મભિર્વેત્તિ તિતિશ્લેષા ક્ષમા સ્મૃતા ॥ ← [પૂ.અ.૩૨/૪૯] ઇત્યુક્તમ્ । શાણ્ડિલ્યોપનિષદિ → ક્ષમા નામ પ્રિયાઽપ્રિયેષુ સર્વેષુ તાડન-પૂજનેષુ સહનમ્ ← [૧/૧] ઇત્યુક્તમ્ । જાબાલદર્શનોપનિષદિ ચ → કાયેન મનસા વાચા શત્રુભિઃ પરિપીડિતે । બુદ્ધિશ્લોભનિવૃત્તિર્યા ક્ષમા સા મુનિપુજ્જવ ! ॥ ← [૧/૧૭] ઇતિ પ્રોક્તમ્ । કાર્ત્તિકેયાનુપ્રેક્ષાયાં તુ → કોહેણ જો ણ તપ્પદિ સુર-ગર-તિરિણ્હિ કીરમાણે વિ । ઉવસગ્ગે વિ રઝ્ઢે તસ્સ સ્વમા ણિમ્મલા હોદિ ॥૩૯૪॥ ← ઇત્યુક્તમ્ ।

મૂલગ્રન્થે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → ક્ષાન્તિઃ ઉપકાર્યપકારિ-વિપાક-વચન-ધર્મોત્તરા મતા । આદ્યદ્વયે ત્રિભેદા, ચરમદ્વિતયે દ્વિભેદેતિ ॥૧૦/૧૦॥ એતત્કારિકા દીક્ષાદ્વાત્રિંશિકાયાં સ્વણ્ડશ્ચ ઉદ્ભૂતા [દ્વા.દ્વા.૨૮/૭-૮] । એતદર્ધાનુપાતિની ગાથા યતિ-ધર્મવિંશિકાયાં → ઉવગાર-વગારિ-વિવાગ-વચન-ધમ્મુત્તરા ભવે સ્વંતી । સાવિક્કલ્લં આઈતિગં લોગિગમિયરે દુગં જણ્ણો ॥ ← [૧૧/૩] ઇત્યેવં વર્તતે ।

પ્રથમાનુષ્ઠાનયુગ્મે = પ્રીતિ-ભક્ત્યનુષ્ઠાનયોઃ ત્રિપ્રકારા = ઉપકાર્યપકારિવિપાકાભિધાના ક્ષમા વચનાઽસદ્ગુરુયે ચ દ્વિધા

[૧૦/૨ -પૃષ્ઠ-૨૩૪] ચારેય સદનુષ્ઠાનને મોક્ષના સાધન તરીકે જાણાવેલ છે તેની સાથે પણ કોઈ વિરોધ નહીં આવે. એક જ વસ્તુ માટે જુદી જુદી વિવક્ષાથી શાસ્ત્રકાર પરમર્ષિઓ જુદા જુદા સ્થળે અલગ-અલગ રીતે વ્યાખ્યા કરતા હોય છે. માટે યોગ્ય તાત્પર્યને પકડી યથાર્થ અર્થઘટન કરવામાં વિરોધ-વ્યાઘાત-વ્યભિચાર વગેરે દોષનો વિલય થઈ જાય. આ વાત દરેક શાસ્ત્રના અધ્યયનમાં વિજ્ઞ વાચકવર્ગે ધ્યાનમાં લેવી. [૧૦/૯]

આ ચારેય અનુષ્ઠાનોમાં પાંચ પ્રકારની ક્ષમાની સંગતિને મૂલકારથી જાણાવે છે.

ગાથાર્થ :- ઉપકારીક્ષમા, અપકારીક્ષમા, વિપાકક્ષમા, વચનક્ષમા અને ધર્મોત્તર ક્ષમા- આમ પાંચ પ્રકારની ક્ષમા છે. પ્રથમ બે અનુષ્ઠાનમાં પ્રથમ ત્રણ પ્રકારની ક્ષમા તથા છેલ્લા બે અનુષ્ઠાનમાં છેલ્લા બે પ્રકારની ક્ષમા સમાય છે - આમ અભિપ્રેત છે. [૧૦/૧૦]

પાંચ પ્રકારની ક્ષમાની વિચારણા

ટીકાર્થ :- [૧] ઉપકાર કરનારા સંબંધી ક્ષમા, [૨] દુઃખ દેનાર સંબંધી ક્ષમા, [૩] અદષ્ટ = કર્મના ફળનો અનુભવ અથવા દષ્ટ એવી અનર્થપરંપરાસ્વરૂપ વિપાક સંબંધી ક્ષમા, [૪] વચનક્ષમા, [૫] પ્રશામાદિસ્વરૂપ ધર્મસૂચક ધર્મપદ પછી ઉત્તરપદ દ્વારા વાચ્ય = ધર્મોત્તર ક્ષમા - આમ પાંચ પ્રકારની ક્ષમા અભિપ્રેત છે. પ્રથમ બે અનુષ્ઠાનમાં અર્થાત્ પ્રીતિઅનુષ્ઠાન અને ભક્તિઅનુષ્ઠાનમાં ઉપકારી ક્ષમા, અપકારી ક્ષમા, વિપાક ક્ષમા-આમ ત્રણ પ્રકારની ક્ષમાનો સમાવેશ થાય છે. તથા છેલ્લા બે = વચનાનુષ્ઠાન અને અસંગાનુષ્ઠાનમાં વચનક્ષમા અને ધર્મોત્તર ક્ષમાનો સમાવેશ થાય છે.

ઉપકાર્યુક્તં દુર્વચનાદ્યાપિ સહમાનસ્યોપકારિક્ષાન્તિઃ, 'મમ પ્રતિવચનેન મા ભૂદુપકારસમ્બન્ધક્ષયઃ' ઇતિ કૃત્વા । 'મમ દુર્વચનાદ્યસહમાનસ્યાડયમપકારી ભવિષ્યતિ' ઇતિ ધિયા ક્ષમાં કુર્વતોડપકારિક્ષમા । 'વિપાકં જરકાદિગતકર્મફલા-
નુભવલક્ષણમનુપ્પયતઃ, દુઃસ્વભીરુતયા મનુષ્યભવ એવ વાડજર્થપરમ્પરામાલોચયતો વિપાકદર્શનપુરસ્સરા યા ક્ષમા સા
વિપાકક્ષમા ।' 'આસુરતં ણ ગલ્લેજ્જા સુલ્લા ણં જિણસાસણં' ( ) ઇત્યાદ્યાગમમેવાડવલમ્બનીકૃત્ય યા પ્રવર્તતે સા
વચનક્ષમા, ઉપકારિત્વાદિહેતુત્રયનિરપેક્ષત્વેન વચનમાત્રપૂર્વકત્વાત્ ।^{૧૦} ધર્મક્ષાન્તિસ્તુ સા યા વન્દનસ્યેવ શરીરસ્ય
લ્લેદ-દાહાદિષુ સૌરભાદિસ્વધર્મકલ્પા પરોપકારિણી જ વિક્રિયતે કિન્તુ સહજભાવમનુવિદ્યતે ॥૧૦/૧૦॥
એતાસ્વાતિચારસ્વરૂપમાહ -> 'ચરમે'ત્યાદિ ।

ચરમાડડ્યાયાં સૂક્ષ્મા અતિચારાઃ પ્રાયશોડતિવિરલાશ્ચ । આદ્યત્રયે ત્વમી સ્યુઃ સ્થૂલાશ્ચ તથા ઘનાશ્ચૈવ ॥૧૦/૧૧॥

ચરમાયા આદ્યા = વચનક્ષાન્તિઃ, તસ્યાં અતિચારાઃ = અપરાધાઃ સૂક્ષ્માઃ = લઘવઃ પ્રાયશઃ 'કાદાચિત્કલ્પત્વેન
અતિવિરલાઃ = અતિવ્યવહિતસન્તાનભાવાઃ ચ । આદ્યત્રયે તુ = પ્રથમક્ષમાત્રિકે તુ અમી = અતિચારાઃ સ્થૂલાઃ =

કલ્યાણકન્દલી

= યથાક્રમં વચન-ધર્મોત્તરાભિધાના ક્ષમા સમાવિશતિ । પૂર્વં યતેઃ વચનક્ષાન્તિઃ પશ્ચાન્ન ધર્મક્ષાન્તિરિતિ વ્યવસ્થા । યથોક્તં
યતિધર્મવિંશિકાયાં -> તમ્હા નિયમેણં ચિય જઇણો સવ્વાસવા નિયત્તસ્સ । પઢમમિહ વચણસ્વંતી પચ્છા પુણ ધમ્મસ્વંતિત્તિ ॥
← [૧૧/૭] ઇતિ । શિષ્ટં સ્પષ્ટમ્ ॥૧૦/૧૦॥

મૂલગ્રન્થે દળ્હાન્વયસ્ત્વેવમ્ -> ચરમાદ્યાયાં અતિચારાઃ સૂક્ષ્માઃ પ્રાયશોડતિવિરલાશ્ચ । આદ્યત્રયે તુ અમી સ્થૂલાશ્ચ તથા
ઘનાશ્ચૈવ સ્યુઃ ॥૧૦/૧૧॥ ઇયં કારિકા દીક્ષાદ્વાત્રિંશિકાયામુદ્ઘૃતા [દ્વા.દ્વા.૨૮/૯] ।

ચરમાયાઃ = ચરમયુગલસ્ય આદ્યા = વચનક્ષાન્તિઃ તસ્યાં અપરાધાઃ સૂક્ષ્માઃ અતિચારાક્ષેપકશક્તિહાસાત્ કાદાચિ-
ત્કલ્પેન અતિવ્યવહિતસન્તાનભાવાઃ = કાલિકાતિવિપ્રકૃષ્ટસન્તતિસમ્ભવિનઃ । ચરમચરમાયાં ધર્મોત્તરક્ષમાયાં શુક્લક્ષમાડપરા-
ભિધાનાયાં ત્વતિચારા ન સન્ત્યેવ । અત એવ યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયે અષ્ટમદૃષ્ટૌ -> નિરતિચારપદો હ્યસ્યામતિચારવિવર્જિતઃ । આરૂઢા-
ડડરોહણાભાવગતિવત્ત્વસ્ય ચેષ્ટિતમ્ ॥૧૭૯॥ ← ઇત્યુક્તમ્ । પ્રથમક્ષમાત્રિકે = ઉપકાર્યપકારિવિપાકક્ષમાત્રિતયે અતિચારાઃ

તત્રો. । પાંચ ક્ષમાની અંદર [૧] ઉપકારીએ કહેલું દુર્વચન વગેરે પણ સહન કરનારની ક્ષમા = ઉપકારી ક્ષમા. 'મારા સામા
જવાબથી ઉપકારસંબંધ નાશ ન થાય' આવો સહન કરનારનો ભાવ હોવાથી આ ઉપકારી ક્ષમા જાણવી. [૨] 'કડવા વચન
વગેરે સહન નહિ કરતા એવા મને આ [કડવું બોલનાર] નુકશાન કરશે' આવી બુદ્ધિથી ક્ષમા કરનારની અપકારીક્ષમા જાણવી.
[૩] નરક વગેરેમાં રહેલા જીવો કર્મના કટુ ફળને ભોગવે છે - એવા વિપાકને જોતો અથવા દુઃખભીરુ હોવાથી માનવ ભવમાં
જ અનર્થની પરંપરાને વિચારતો જીવ કર્મવિપાકદર્શનપૂર્વક જે ક્ષમા રાખે તે વિપાકક્ષમા જાણવી. [૪] 'જિનવચનને સાંભળી
આસુરીવૃત્તિનો - કપાયપરિણતિનો ભોગ ન બનાય.' આવા જિનાગમને અવલંબીને જે ક્ષમા પ્રવર્તે તે વચનક્ષમા જાણવી,
કારણ કે આ ક્ષમા ઉપકારીપણું, અપકારીપણું અને વિપાક - આ ત્રણ હેતુથી નિરપેક્ષ હોવાથી વચનમાત્રપૂર્વક હોય છે. [૫]
ચંદનને કાપવામાં આવે કે બાળવામાં આવે તો પણ પરોપકાર કરનાર સુગંધ વગેરે પોતાના ધર્મને ચંદન વિકૃત કરતું નથી પણ
સ્વભાવગત જ બનાવે છે. તેમ શરીરને કાપવામાં આવે કે બાળવામાં આવે તો પણ પોતાના ધર્મસ્વરૂપ પરોપકારી ક્ષમા વિકૃત
ન થાય પરંતુ સ્વભાવગત થાય તે ધર્મક્ષમા જાણવી. [૧૦/૧૦]

વિશેષાર્થ :- [૧] ઉપકારી હોવાથી એનું દુર્વચનાદિ સહન કરી લે = ઉપકારીક્ષમા. [૨] અપકારના ભયથી સામાને દુર્વચન
ન કહેતાં ખામોશ રહે = અપકારી ક્ષમા. [૩] નરકાદિમાં દુઃખદ વિપાક અથવા અહીં જ અનર્થપરંપરા જોઈને ખમે = વિપાકક્ષમા.
[૪] આગમવચન-આજ્ઞાને જ મુખ્ય કરીને ખમે = વચન ક્ષમા. [૫] છેદ-ભેદ-દાહાદિમાં ચંદન જેમ સુવાસ, શીતળતા આપે
છે તેમ ઘોર ઉપસર્ગમાં પણ સહજ સ્વધર્મસ્વરૂપ કરુણા = ધર્મક્ષમા. [૧૦/૧૦]

આ પાંચેય ક્ષમામાં અતિચારનું સ્વરૂપ ગ્રંથકારશ્રી બતાવે છે.

ગાર્થ :- છેલ્લેથી = છેલ્લા યુગલમાં પ્રથમ ક્ષમામાં = વચનક્ષમામાં સૂક્ષ્મ અતિચારો હોય છે અને પ્રાયઃ અતિવિરલ
હોય છે. પ્રથમ ત્રણ ક્ષમામાં તો અતિચારો સ્થૂલ તથા નિરંતર હોય છે. [૧૦/૧૧]

ટીકાર્થ :- [છેલ્લી ધર્મક્ષમા નિરતિચાર હોય છે.] છેલ્લેથી = છેલ્લા યુગલમાં પ્રથમ = વચનક્ષમામાં અતિચારો નાના હોય
છે અને ક્યારેક જ થવાના લીધે અતિવ્યવધાને = લાંબા ગાળે = ઘણા સમય પછી જન્મે છે. [અતિચારોનો સમૂહ ભેગો કરવામાં

૧. હ. પ્રતૌ -> 'કાયાચિત્કલ્પેન' ઇતિ પાઠઃ, સ ચાણુદ્ધઃ ।

બાદરાઃ ચ તથા ઘનાશ્ચૈવ = નિરન્તરાશ્ચૈવ સ્યુઃ ॥૧૦/૧૧॥

'વચનાનુષ્ઠાનં ચારિત્રવતો નિયોગેન' (૧૦/૬) ઇત્યુવતમ્ । તત્ર જ્ઞાનયોજનામાહ → 'શ્રુતે'ત્યાદિ ।

શ્રુતમયમાત્રાઽપોહાચિન્તામય-ભાવનામયે ભવતઃ । જ્ઞાને પરે યથાર્હ ગુરુભક્તિવિધાનસલ્લિઙ્ગે ॥૧૦/૧૨॥

શ્રુતેન નિર્વૃત્તં = શ્રુતમયં, તત્માત્રાપોહાત્ = તદેકસત્તાનિરાસાત્ વિન્તામય-ભાવનામયે જ્ઞાને વક્ષ્યમાણસ્વરૂપે
ઇહ પરે = પ્રકૃષ્ટે યથાર્હ = ઔચિત્યેન ગુરુભક્તિવિધાનં સત્ = શોભનં લિઙ્ગં યયોસ્તે તથા ભવતઃ ચારિત્રિણઃ ।
નય-પ્રમાણ-સૂક્ષ્મયુક્તિચિન્તાનિર્વૃત્તં = ચિન્તામયં, હેતુ-સ્વરૂપ-ફલભેદેન કાલત્રયવિષયં ભાવનામયથ જ્ઞાનં પ્રાધાન્યેન

કલ્યાણકન્દલી

બાદરાઃ પ્રાથમિકયોગાભ્યાસરૂપતયા શુદ્ધિમાન્દ્યાત્, તથા અશુષ્ણસ્વરૂપયોગ્યતયા નિરન્તરાશ્ચૈવ સ્યુઃ । વચનક્ષમાયામતિચારાઃ
સઙ્ગ્વલનોદયપ્રયુક્તાઃ સમ્ભવન્તિ આદ્યક્ષમાત્રિકે તુ પ્રત્યાખ્યાનાવરણાદ્યુદયાત્ । યદ્વા વચનક્ષાન્તૌ મન્દતમસઙ્ગ્વલનોદયાદતિચાર-
સમ્ભવઃ પ્રથમક્ષમાત્રિકે તીવ્રસઙ્ગ્વલનોદયાત્ । અત એવ → સર્વે વિ ય અઙ્યારા સંજલણાણં તુ ઉદયઓ હોતિ ←
[૧૧૨] ઇતિ આવશ્યકનિર્યુક્તિવચનમપિ ન વિરુદ્ધયતે ।

વસ્તુતસ્તુ યતેઃ વચનક્ષમાયાં મન્દસઙ્ગ્વલનોદયાદતિચારસમ્ભવઃ ગૃહિણસ્તુ વચનક્ષમાયાં મન્દપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદ્યુદયાદતિચાર-
સમ્ભવઃ । એવં યતેઃ પ્રથમક્ષમાત્રિકે તીવ્રસઙ્ગ્વલનોદયાદતિચારસમ્ભવઃ ગૃહિણસ્તુ તીવ્રપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદ્યુદયાદતિચારસમ્ભવઃ ।
ન ચ યતેઃ વચનાનુષ્ઠાનસ્યૈવ પ્રાગુક્તત્વાત્ [ષો.૧૦/૬] કથમાદ્યક્ષાન્તિત્રિકસમ્ભવ ઇતિ શઙ્કનીયમ્, 'વચનાનુષ્ઠાનમિદં ચારિત્રવતો
નિયોગેન' [ષો.૧૦/૬ પૃ.૨૩૬] ઇત્યસ્ય 'ચારિત્રવત એવ વચનાનુષ્ઠાનમિદં' ઇત્યેવમવધારણમવગન્તવ્યમ્; ન તુ 'ચારિત્રવતો
વચનાનુષ્ઠાનમેવેદં' ઇત્યેવમ્, અસજ્ઞાનુષ્ઠાનસ્યાઽપિ ચારિત્રિણિ સ્વીકારાત્ । ગૃહિણોઽપ્યંશતો વચનાનુષ્ઠાનસદ્ભાવસ્ય પ્રાગુક્તત્વાત્
[ષો.૧૦/૬ પૃ.૨૩૭] વચનક્ષાન્તિરનાવિલૈવ । વસ્તુતસ્તુ યતેઃ પશ્ચવિધાઽપિ ક્ષાન્તિઃ સમ્ભવતિ, પ્રીત્યાદ્યનુષ્ઠાનચતુષ્કસદ્ભાવા-
દિતિ । યદ્યપિ યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયે તૃતીય-ચતુર્થદૃષ્ટ્યોર્યથાક્રમં પ્રીતિ-ભક્ત્યનુષ્ઠાને દર્શિતે તથાપિ તત્પ્રારમ્ભાપેક્ષયા બોદ્ધવ્યમ્,
તત્પર્યવસાનન્તુ સપ્તમગુણસ્થાનકેઽવસેયં ગૌતમસ્વામ્યાદ્યુદાહરણેનેત્યસ્માકમાભાતિ । તદુક્તં શિક્ષાવિંશિકાયાં → જણો
ચઙ્ગ્વિહં ચિય અન્નેહિ વિ વન્નિયં અણુદ્વાણં । પીઙ્-મત્તિગયં સ્વલુ, તહાઽઽગમાઽસંગમેયં ચ ॥ ← [૧૨/૧૧] ઇતિ । ચિકીર્ષિત-
તટ્ટીકાયામધિકં વક્ષ્યામઃ ॥૧૦/૧૧॥

મૂલગ્રન્થે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → શ્રુતમયમાત્રાઽપોહાત્ યથાર્હ ગુરુભક્તિવિધાનસલ્લિઙ્ગે ચિન્તામય-ભાવનામયે જ્ઞાને પરે
ભવતઃ ॥૧૦/૧૨॥

શ્રુતેન = શાસ્ત્રશ્રવણેન નિર્વૃત્તં = સઙ્ગાતં = શ્રુતમયં એકાદશષોડશકે વક્ષ્યમાણસ્વરૂપં [૧૧/૭] તદેકસત્તાનિરાસાત્
ચિન્તામય-ભાવનામયે જ્ઞાને એકાદશષોડશકે વક્ષ્યમાણસ્વરૂપે [૧૧/૮-૯] પ્રકૃષ્ટે ભવતઃ । ગુરુભક્તિવિધાનમિતિ । ભક્તિશ્રોપ-
લક્ષણં બહુમાનાદેઃ । તદ્દેદસ્તુ → મત્તીઓ હોતિ સેવા, બહુમાણો ભાવપડિબંધો ← (૧૩) ઇત્યેવં નિશીથભાષ્યે દર્શિતઃ ।
સઙ્ક્ષેપતઃ દ્વિવિધજ્ઞાનસ્વરૂપમાહ → નય-પ્રમાણ-સૂક્ષ્મયુક્તિચિન્તાનિર્વૃત્તં = નાનાનય-નિક્ષેપ-પ્રમાણગોચરસૂક્ષ્મયુક્તિનિકુરમ્બ-

આવે તો તે સમૂહના ઘટકીભૂત પ્રત્યેક અતિચારો વચ્ચે કાલિક અંતર ઘણું હોય છે.] પ્રથમ ત્રણ ક્ષમામાં = ઉપકારી ક્ષમા,
અપકારી ક્ષમા, વિપાકક્ષમામાં અતિચારો ભાદર = મોટા હોય છે તથા નિરંતર થતા હોય છે. [૧૦/૧૧]

વિશેષાર્થ :- અસંગઅનુષ્ઠાનસ્વરૂપ ધર્મ ક્ષમા નિરતિચાર = નિર્દોષ હોય છે. વચનાનુષ્ઠાનસ્વરૂપ વચન ક્ષમા તો લોકોત્તર
ક્ષમા હોવાથી તેમાં કાદાચિત્ક અને નાના અતિચારો સંભવે છે. વ્યવહારભંગના કે દુઃખના ભયથી જન્મ પામતી પ્રથમ ત્રણ
ક્ષમા લોકિક ક્ષમા બનવાના લીધે મોટા અને સતત થનારા અતિચારોથી શસ્ત હોય છે. [૧૦/૧૧]

'વચનાનુષ્ઠાન નિયમા સાધુને હોય છે' [૧૦/૬-પૃષ્ઠ ૨૩૮] આમ પૂર્વે જણાવ્યું. ત્યાં = સાધુને વિશે જ્ઞાનની યોજનાને
મૂલકારશ્રી જાગાવે છે.

ગાથાર્થ :- કેવલ શ્રુતમય જ્ઞાનને દૂર કરી ચિન્તામય અને ભાવનામય શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન સાધુને હોય છે. ઔચિત્યથી ગુરુભક્તિ
કરવી તે ઉપરોક્ત બન્ને જ્ઞાનનું સુંદર લિંગ છે. [૧૦/૧૨]

❁ સાધુમાં જ્ઞાનયોજના ❁

ટીકાર્થ :- શ્રુતથી ઉત્પન્ન થયેલ જ્ઞાન શ્રુતમય કહેવાય. ચિન્તામય જ્ઞાનાદિથી રહિત એવા કેવલ શ્રુતમય જ્ઞાનને દૂર કરવાથી
પ્રકૃષ્ટ એવા ચિન્તામય જ્ઞાન અને ભાવનામય જ્ઞાન સાધુને ઉત્પન્ન થાય છે. વિશેષરૂપે ચિન્તામય અને ભાવનામય જ્ઞાનનું સ્વરૂપ

ભવતિ । શ્રુતમપિ તત્પ્રથમભાવેન ભવત્યેવ, ન તુ તદ્વ્યનિરપેક્ષમિતિ ભાવઃ ॥૧૦/૧૨॥ જ્ઞાનત્રયસ્ય રસભેદં દૃષ્ટાન્ત-
દ્વારોપદર્શયતિ → 'ઉદકે'ત્યાદિ ।

ઉદક-પયોઽમૃતકલ્પં પુંસાં સજ્ઞાનમેવમાહ્યાતમ્ । વિધિયત્નવત્તુ ગુરુભિર્વિષયતૃપહારિ નિયમેન ॥૧૦/૧૩॥

પુંસાં = વિદ્વત્પુરુષાણાં સજ્ઞાનં એવં = ઉત્તરત્રિવિધસ્વરૂપં ઉદક-પયોઽમૃતકલ્પં આહ્યાતં ગુરુભિઃ = આચાર્યૈઃ
વિધિયત્નવત્તુ = વિધિયત્નવદેવ નિયમેન = અવશ્યન્તયા વિષયતૃષમપહર્તુ શીલં યસ્ય 'તત્' તથા । શ્રુતજ્ઞાનં સ્વચ્છ-
સ્વાદુ-પથ્યસલિલાસ્વાદતુલ્યં, ચિન્તાજ્ઞાનં તુ ક્ષીરરસાસ્વાદકલ્પં, ભાવનાજ્ઞાનં ત્વમૃતરસાસ્વાદકલ્પં, 'ઉત્તરોત્તર-
ગુણવિશેષેઽપિ વિષયતૃડપહારે સામાન્યતઃ સર્વં સમર્થમિતિ ॥૧૦/૧૩॥

કલ્યાણકન્દલી

નિષ્પાદિતં ચિન્તામયં, હેતુ-સ્વરૂપ-ફલભેદેન કાલત્રયવિષયં = અતીતાનાગતવર્તમાનકાલગોચરં ભાવનામયઞ્ચ જ્ઞાનં પ્રાધાન્યેન
ભવતિ = ભવતઃ । ન ચ શ્રુતવિરહે યતેઃ કથં ચિન્તામયાદિજ્ઞાનસમ્ભવ इति શઙ્કનીયમ્, યતઃ યતેઃ શ્રુતમપિ = શ્રુતમયમપિ
જ્ઞાનં તત્પ્રથમભાવેન = ચિન્તામયાદિપ્રાથમ્યેન ભવત્યેવ; ન તુ તત્ = ચિન્તામયાદિજ્ઞાનપ્રાથમ્યાઽઽપન્નં શ્રુતમયં જ્ઞાનં દ્વયનિરપેક્ષં
= ચિન્તામય-ભાવનામયજ્ઞાનનિરપેક્ષમ્ । વિશકલિતવાચ્યાર્થમાત્રાવગમસ્ય તુ મિથ્યાવાસનાઽવિરોધિત્વેન સદનુબન્ધિપ્રવૃત્ત્યનાવહત્વાત્ ।
યથોક્તં સાહ્યસૂત્રેઽપિ → ન શ્રવણમાત્રાત્ તત્સિદ્ધિરનાદિવાસનાયા બલવત્ત્વાત્ ← [૨/૩] ॥૧૦/૧૨॥

મૂલગ્રન્થે દળ્હાન્વયસ્ત્વેવમ્ → પુંસાં સજ્ઞાનં એવં ઉદક-પયોઽમૃતકલ્પં ગુરુભિઃ આહ્યાતમ્ । વિધિયત્નવત્ તુ નિયમેન
વિષયતૃડપહારિ ॥૧૦/૧૩॥

ઉક્તત્રિવિધસ્વરૂપં શ્રુતમય-ચિન્તામય-ભાવનામયજ્ઞાનત્રિતયં ઉદક-પયોઽમૃતકલ્પં = જલ-ક્ષીર-સુધોપમં મૃદુ-મધ્યાધિ-
કમાત્રાવસ્થં આહ્યાતમ્ ।

ઉત્તરોત્તરગુણવિશેષેઽપિ યથા જલં શ્રમાઽપનોદન-તૃષાશમનાદિકારિ, પયઃ પુષ્ટિકારકં અમૃતઞ્ચ રોગવિનાશ-વિશિષ્ટશક્તિ-
કારિ તથા શ્રુતજ્ઞાનં શ્રુતસામાયિકસમ્પાદકં ચિન્તાજ્ઞાનં જ્ઞાનાવરણવિનાશકં ભાવનાજ્ઞાનઞ્ચ મોહોચ્છેદકમિતિ પ્રતિસ્વં ગુણવિશેષે
સત્યપિ એતત્ ત્રિતયં વિષયતૃડપહારે = વિષયતૃષ્ણાઽપનયને સામાન્યતઃ = સ્વરૂપતઃ સર્વં એવ સમર્થમ્ । ઇત્યમેવ

આગળ [ખો.૧૧/૮-૯] જણાવવામાં આવશે. ઔચિત્યથી ગુરુભક્તિ કરવી તે ચિન્તામય જ્ઞાનનું અને ભાવનામય જ્ઞાનનું સુંદર
લિંગ છે. નય, પ્રમાણ અને સૂક્ષ્મ યુક્તિનું ચિન્તા કરવાથી ચિન્તામય જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. જ્ઞેય-હેય-ઉપાદેયના પૂર્વ હેતુ, વર્તમાન-
કાલીન સ્વરૂપ અને ભાવી ફળ એમ ત્રણેય કાળને અવગણનારું ભાવનામય જ્ઞાન સાધુને મુખ્યતયા હોય છે. શ્રુતમય જ્ઞાન પણ
ચિન્તાદિ જ્ઞાનના કારણરૂપે હોય જ છે, પણ તે ચિન્તાજ્ઞાન અને ભાવનાજ્ઞાનથી નિરપેક્ષ નથી હોતું- એ તાત્પર્ય છે. [૧૦/૧૨]

વિશેષાર્થ :- ચિન્તા જ્ઞાન અને ભાવના જ્ઞાનનું કારણ શ્રુતમય જ્ઞાન છે. સાધુ પાસે ચિન્તા જ્ઞાન અને ભાવના જ્ઞાન
હોય છે. તેથી તેના કારણરૂપે પૂર્વે શ્રુત જ્ઞાન પણ હોય જ. પરંતુ તે શ્રુતમય જ્ઞાનને ચિન્તામય જ્ઞાન અને ભાવનામય જ્ઞાનનું
કારણ = ઘટક સમજવું. ચિન્તામય જ્ઞાનાદિનું કારણ ન બને તેવું કેવળ શ્રુત જ્ઞાન સાધુ પાસે ન હોય. આથી જ પદાર્થ-વાક્યાર્થ-
મહાવાક્યાર્થ-એદંપર્યાર્થ પ્રક્રિયા દ્વારા સર્વ શાસ્ત્રવચનની વ્યાખ્યા કરવાનું વિધાન ઉપદેશપદ વગેરેમાં મૂલકારશ્રીએ કરેલું છે તે
ઘટી શકે છે. ચિન્તામય જ્ઞાનની ભૂમિકાસ્વરૂપ શ્રુતજ્ઞાનનો સાધુમાં અભાવ માનવામાં આવે તો પદાર્થ-વાક્યાર્થ.... પદ્ધતિથી
શાસ્ત્રવચનની વ્યાખ્યા સાધુ કરી જ ના શકે. ૧૬મા શ્લોકને વિચારતાં પણ સાધુમાં ચિન્તાજ્ઞાનાદિના કારણ તરીકે શ્રુતજ્ઞાન
સિદ્ધ થાય છે. આ વાત ખ્યાલમાં રાખવી. [૧૦/૧૨]

મૂલકારશ્રી ત્રણ જ્ઞાનના રસભેદને ઉદાહરણ દ્વારા બતાવે છે.

ગાથાર્થ :- વિદ્વાનોનું સમ્યક્જ્ઞાન પાણી, દૂધ અને અમૃત જેવું હોય છે - એમ ગુરુઓ દ્વારા કહેવાયેલ છે. વિધિપૂર્વક
યત્નવાળું જ નિયમા વિષયતૃષ્ણાને હરનારું છે. [૧૦/૧૩]

❁ સમ્યક્જ્ઞાનના આસ્વાદને ઓળખીએ ❁

ટીકાર્થ :- વિદ્વાન પુરુષોનું સમ્યક્ જ્ઞાન આચાર્યો દ્વારા પાણી, દૂધ અને અમૃત સમાન કહેવાયેલ છે. વિધિપૂર્વકના પ્રયત્નવાળું
જ સમ્યક્ જ્ઞાન નિયમા વિષયતૃષ્ણાને હરવાના સ્વભાવવાળું છે. શ્રુતજ્ઞાન સ્વચ્છ મધુર પથ્ય એવા પાણીના અસ્વાદતુલ્ય છે. દુગ્ધરસના
આસ્વાદ જેવું ચિન્તાજ્ઞાન છે. ભાવનાત્મક જ્ઞાન તો અમૃતરસના આસ્વાદ જેવું છે. ત્રણેયના ઉત્તરોત્તર ચક્રિયાતા ગુણો હોવા છતાં
પણ વિષયવાસનાસ્વરૂપ તૃષ્ણાને હરવામાં સામાન્યથી સર્વ જ્ઞાન સમર્થ છે. એ ગ્રંથકાર શ્રીમદ્જીનું તાત્પર્ય છે. [૧૦/૧૩]

૧. હ. પ્રતૌ 'તત્' પદં નાસ્તિ । ૨. મુદ્રિતપ્રતૌ → ઉત્તરોત્તરગુણ... ← ઇતિ પાઠઃ ।

યસ્ય તુ દુરુપશમો વિષયાભિલાષઃ સ ફલાભાવાદજ્ઞાન્યેવેતિ તદયોગ્યત્વપ્રતિપાદનાયાહ → 'શ્રુવન્નિ'ત્યાદિ । શ્રુવન્નપિ સિદ્ધાન્તં વિષયપિપાસાતિરેકતઃ પાપઃ । પ્રાપ્નોતિ ન સંવેગં તદાપિ યઃ સોઽચિકિત્સ્ય ઇતિ ॥૧૦/૧૪॥

શ્રુવન્નપિ સિદ્ધાન્તં અર્થતઃ તીર્થકરોવતં સૂત્રતો ગણધરચ્ચથિતં વિષયપિપાસાયાઃ = રૂપ-રસ-ગન્ધ-સ્પર્શ-શબ્દાભિલાષસ્ય અતિરેકતઃ = ઉદ્દેકાત્ **પાપઃ** = સઙ્ગવિલષ્ટાધ્યવસાયઃ **તદાપિ** = સિદ્ધાન્તશ્રવણકાલેઽપિ આસ્તામન્યદા, યઃ **સંવેગં** = મોક્ષાભિલાષં ન પ્રાપ્નોતિ સોઽચિકિત્સ્ય ઇતિ = ચિકિત્સાનર્હઃ, નિરુપક્રમદોષવત્ત્વાદિતિ ભાવઃ

કલ્યાણકન્દલી

ભાવનાજ્ઞાનવિકલોઽપ્યભવ્યઃ શ્રુતાદિસામથ્યાર્ત્ પૂર્વકોટિસંવત્સરકાલીનં દ્રવ્યચારિત્રં સુનિર્મલં પરિપાલ્ય ગ્રૈવેયકે ઉપજાયત ઇત્યપ્યુપપચ્ચતે, વિધિવત્ગૃહીતસ્ય શ્રુતસ્યાઽપિ તદાનીં વિષયવિલાસવિનાયકત્વાત્ । વસ્તુતસ્તુ પ્રતિગુણમનન્તપાપપરમાણ્વપગમં વિના જાયમાનત્વેન તસ્ય શ્રુતાભાસત્વમેવ, બાહ્યાઽઽકૃતિસામ્યેઽપિ ભિન્નજાતીયત્વાત્ ફલભેદોપપત્તિઃ । તદુક્તં લલિતવિસ્તરાયાં → વિષયતૃડપહાર્યેવ હિ જ્ઞાનં વિશિષ્ટકર્મક્ષયોપશમજં, નાન્યદ્, અમક્ષ્યાઽસ્પર્શનીયન્યાયેનાઽજ્ઞાનત્વાત્ ← [પૃ.૪૭] । તદુક્તં **ચાણક્યસૂત્રે**ઽપિ → ઇન્દ્રિયાણાં પ્રશમઃ શાસ્ત્રમ્ ← [ચા.સૂ.૩૦૦] । યસ્તુ સુબહુ શ્રુતમધીયાનોઽપિ મહામોહમોહિતમતિઃ મોગજમ્બાલનિમગ્નઃ તસ્મિન્ન તત્ત્વતઃ શ્રુતપરિણતિરસ્તીતિ વ્યતિરેકમુખેનાપિ વિભાવનીયમ્ ॥૧૦/૧૩॥

સઃ = અનુપશાન્તવિષયાભિલાષઃ **ફલાભાવાત્** = સમ્યજ્ઞાનફલવિરહાત્ **અજ્ઞાની** = મિથ્યાજ્ઞાની એવ । નિશ્ચયતો જ્ઞાનફલં સર્વપાપવિરતિઃ વ્યવહારતશ્ચ જ્ઞાનફલં વિષયવૈમુખ્યોપધાયિકા તત્ત્વરુચિઃ । સમ્યજ્ઞાનં નિશ્ચયતઃ ષષ્ટાદિગુણસ્થાનકે સદ્ભૂતવ્યવહારતઃ ચતુર્થાદિગુણસ્થાનકે અસદ્ભૂતવ્યવહારતશ્ચાઽપુનર્બન્ધકાદૌ । વિષય-કષાયોદિવિપાકપ્રમુખતત્ત્વજ્ઞાનશ્રવણેઽપિ વિષયપિપાસાવશઃ સન્ સંવેગશૂન્યો નાત્ર કુત્રાપ્યવતરતીતિ તદયોગ્યત્વપ્રતિપાદનાય ઝાહ - શ્રુવન્નિતિ ।

મૂલગ્રન્થે ઢળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → યઃ પાપઃ સિદ્ધાન્તં શ્રુવન્નપિ તદાપિ વિષયપિપાસાતિરેકતઃ સંવેગં ન પ્રાપ્નોતિ સઃ અચિકિત્સ્ય ઇતિ ॥૧૦/૧૪॥ ઇયં કારિકા યોગવિંશિકાવૃત્ત્યાદૌ [યો.વિં.૧૫] ઉદ્ઘૃતા ।

સઃ = વિષયવાસનાવિડમ્બિતત્વેન સિદ્ધાન્તશ્રવણકાલેઽપિ મોક્ષાભિલાષવિકલઃ ચિકિત્સાઽનર્હઃ, નિરુપક્રમદોષવત્ત્વાત્ = સિદ્ધાન્તશ્રવણાનુપક્રમ્યદોષોપેતત્વાત્ । અત એવ વ્યાખ્યાનવિધૌ સંવેગદ્વારં પાર્થક્યેનોપદર્શિતમ્ । યથોક્તં **ઉપદેશપદે** → મંડલિ ણિસિજ્ઞ અક્ષ્વા કિઙ્કમ્મુસ્સગ્ગ વંદણં જેટ્ટે । ઉવઓગો સંવેગો પસિણુત્તરસંગયત્થ ત્તિ ← ॥૮૫૭॥ સિદ્ધાન્તાર્થ-શ્રવણેઽપ્યનાપન્નસંવેગો હિ શ્રોતા શ્રુતાઽશ્રુતયોરવિશેષાત્ ભવહેતુપક્ષપાતિત્વાત્ જ્ઞાનફલવિરહાચ્ મિથ્યાદૃષ્ટિરેવાઽવગન્તવ્યઃ । યથોક્તં **વિશેષાવશ્યકમહાભાષ્યે** → સદસદવિસેસણાઓ ભવહેઽજ્ઞહિચ્છિઓવલંભાઓ । ણાણફલાભાવાઓ મિચ્છદ્દિટ્ઠિસ્સ અન્નાણં ॥ ← [વિ.આ.મા. ઉપ.પદ.૪૪૪] ઇતિ । અત એવ સ તત્ત્વતઃ સિદ્ધાન્તશ્રવણસૌર્ખ્યં જાત્યન્ધ ઇવ રૂપં નોપલભતે । તદુક્તં **મૂલકારૈરેવ ઉપદેશપદે** → જહ ચેવોવહયણયણો સમ્મં રૂવં ન પાસઈ પુરિસો । તહ ચેવ મિચ્છદિટ્ઠી વિઝલં સોક્કવં ન પાવેઈ ← ॥૪૪૧॥ પ્રત્યુત સિદ્ધાન્તશ્રવણમપિ તદપાયકારિ, મિથ્યાહક્કારજનનાત્ । તદુક્તં **નિશીથભાષ્યે** → મદ્વકરણં ણાણં તેણેવ ય જે મદં સમુચિયંતિ । ડ્ઞણગમાયણસરિસા અગદો વિ વિસાયતે તેસિં ← ॥૬૨૨૨॥ અત એવ → પ્રકૃતિકુટિલાદ્ વિદ્યાભ્યાસઃ યલ્લત્ત્વવિવૃદ્ધયે ← [વલ્લભદેવકૃત-સુભાષિતાવલી-૩૬૪] ઇતિ મુરારિકથનમપિ સંવદતિ । તદુક્તં **સાઙ્ગ્યસૂત્રે**ઽપિ → ન મલિનચેતસ્યુપદેશબીજપ્રરોહોઽજવત્ [૪/૨૯] ઇતિ । પ્રકૃતેઽજામિધાનો માર્યામૃત્યુશોકમલિનચિત્તો વશિષ્ઠેનોપદિશ્યમાનો નૃપો બોધ્યઃ । યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતૌ અપિ → મલિનો હિ યથાઽઽદર્શો રૂપાલોકસ્ય ન ક્ષમઃ । તથાઽવિપક્વકરણ આત્મજ્ઞાનસ્ય

જેની વિષયનૃણા શાંત થતી નથી [અથવા મહા મુશ્કેલીથી અલ્પ કાળ માટે જ શાંત થાય છે.] તે જીવ પાસે જ્ઞાનનું ઇળ ન હોવાથી અજ્ઞાની જ છે. માટે તે જ્ઞાન માટે અયોગ્ય છે- એમ બતાવવા માટે ગ્રંથકારશ્રી જાણાવે છે કે ↓

ગાથાર્થ :- જે પાપી જીવ સિદ્ધાન્તને સાંભળવા છતાં પણ તે સમયે પણ વિષયનૃણાના અતિરેકથી સંવેગને પામતો નથી તે અચિકિત્સ્ય છે. [૧૦/૧૪]

❁ સમ્યજ્ઞાન લેવાને અયોગ્યને ઓળખીએ ❁

ટીકાર્થ :- અર્થથી તીર્થકરે કહેલ અને સૂત્રથી ગણધરે રચેલ સિદ્ધાન્તને સાંભળવા છતાં રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ, શબ્દસ્વરૂપ પાંચેય વિષયોની આસક્તિના ઉદ્દેકથી સંકલિષ્ટ અધ્યવસાયવાળો જે પાપી જીવ સિદ્ધાન્ત સાંભળવાના સમયે પણ, બીજા સમયની વાત તો જવા દો, મોક્ષાભિલાષસ્વરૂપ સંવેગને પ્રાપ્ત નથી કરતો તે નિરુપક્રમ = અસાધ્ય દોષવાળો હોવાથી [સિદ્ધાન્તશ્રવણાદિ-સ્વરૂપ ભાવરોગસંબંધી] ચિકિત્સા માટે અયોગ્ય છે. [૧૦/૧૪]

॥૧૦/૧૪॥ 'ને'ત્યાદિ ।

નૈવંવિધસ્ય શસ્તં મળ્ડલ્યુપવેશનપ્રદાનમપિ । કુર્વન્નેતદ્ગુરુરપિ તદધિકદોષોઽવગન્તવ્યઃ ॥૧૦/૧૫॥

एवंविधस्य = उवतरूपाऽयोग्यस्य मण्डल्यां = अर्थमण्डल्यां यत् उपवेशनं श्रवणार्थं तत्प्रदानमपि न शस्तं = जानुज्ञातं किंपुनः^१ तददानादीत्यपिशब्दार्थः । एतत् = तस्य मण्डल्युपवेशनप्रदानं **कुर्वन् गुरुरपि** = अर्थाभिधा-
ताऽपि तस्मात् = अयोग्यपुरुषात् अधिकदोषः **अवगन्तव्यः**, सिद्धान्ताऽवज्ञाऽऽपादकत्वात् ॥१०/१५॥

કલ્યાણકન્દલી

न क्षमः ॥ [अ.१४१] ← इत्युक्तम् । अयोग्यमेवाऽधिकृत्य महाभारते व्यासेनाऽप्युक्तं → शास्त्रं न शास्ति दुर्बुद्धिं श्रेयसे
चेतराय च ← [सभापर्व-७५/७] । ततश्च संवेगपरतया भाव्यमित्युपदेशः ॥१०/१४॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् → एवंविधस्य मण्डल्युपवेशनप्रदानमपि न शस्तम् । एतत् कुर्वन् गुरुरपि तदधिकदोषः
अवगन्तव्यः ॥१०/१५॥ इयमपि कारिका योगविंशिकावृत्त्यादौ [यो.विं.१५] उद्धृता ।

उक्तरूपायोग्यस्य तत्प्रदानमपि = अर्थमण्डल्युपवेशनप्रदानमपि नानुज्ञातमिति । न चोक्तरूपाऽयोग्यस्यापि कालान्तरे
ज्ञानं चित्तदोषनिवृत्तिं करिष्यतीति करुणाबुद्ध्या तदनुज्ञा नौचित्यमतिक्रामतीति वक्तव्यम्, पण्डकोपाख्यानेन तदसम्भवात् ।
यथा मुग्धया भार्ययाऽभिधीयते स्वस्वामी पण्डकः 'आर्यपुत्र ! अपत्यवती मे भगिनी, किमर्थं नाऽहमि'ति । स तामाह
'मृतोऽहं तेऽपत्यमुत्पादयिष्यामी'ति । तथेदं विद्यमानं ज्ञानं तत्त्वतः सम्यक् चेतोनिवृत्तिं न करोति, कालान्तरे विनष्टं करिष्यतीति
का प्रत्याशा ? प्रत्युत तस्य श्रुतदानेऽनेकदोषाः । यथोक्तं **निशीथभाष्ये** → उवहम्मति विण्णाणे न कहेयव्वं सुतं च
अत्थं वा । न मणी सतसाहस्सो आवज्जति कोच्छुभासस्स ॥६२२६॥ मरेज्झ सह विज्जाए कालेणं आगते विदू । अप्पत्तं
च ण वातेज्जा, पत्तं च ण विमाणए ← ॥६२३०॥ इदमेवाभिप्रेत्योक्तं अन्यत्र → विद्यया सह मर्तव्यं न तु देया कुशिष्यके ।
विद्यया लालितो मूर्खः पश्चात्संपद्यते रिपुः ॥ ← [ ] तदुक्तं **पुष्पमालायां** → समयभणिण्ण विहिणा सुत्तं अत्थो
अ दिज्ज जुग्गस्स । विज्जासाहगनाण्ण हुंति इहरा बहुदोसा ← ॥२६॥ इति । → आमे घडे निहित्तं जहा जलं तं घटं
विणासेइ । इय सिद्धंतरहस्सं अप्पाहारं विणासेइ ॥ ← [नि.भा. ६२४३] इति **निशीथभाष्ये**ऽपि प्रोक्तम् । यथोक्तं मूलकारैरपि
सावधारणं उपदेशपदे → गुरुणाऽवि सुत्तदानं विहिणा जोग्गाण चैव कायव्वं ← [२९] । धर्मरत्नप्रकरणेऽपि → सुदुयरं
च न देयं ऐयमपत्तंमि नायतत्तैहिं ← [ध.र.गा.९८] इत्युक्तम् । एतत् = श्रुतोपदेशादिदानम् । → पडिवज्जिऊण किरियं
तीए विरुद्धं निसेवइ जो उ । अपवत्तगाउ अहियं सिग्घं संपावइ विणासं ॥ ← [ ] इति । **अयोग्यपुरुषात्** = सिद्धान्तार्थ-
श्रवणाऽयोग्यश्रोतुः अधिकदोषः = पापकर्तुरपेक्षया तत्कारयिता महादोषवान्, सिद्धान्ताऽवज्ञाऽऽपादकत्वाच्च । अविनीताध्यापने
तु → तओ अवायणिज्जा पन्नत्ता, तं जहा [१] अविणीए, [२] विगइपडिबद्धे, [३] अविओसवियपाहुडे [३/] इति
स्थानाङ्गसूत्रावज्ञाऽपि स्पष्टैव । किञ्च विषयपिपासाविष्टः श्रोता तु केवलं वेद-चारित्रमोहनीयोदये वर्तते, गुरुस्तु तमाभोगतो
गूढार्थान् श्रावयन् मिथ्यात्वोदये वर्तते इति ततोऽधिकदोष एव गुरु । तस्मात् विधिना श्रवणरसिकं संविग्नं श्रोतारमुद्दिश्य

વિશેષાર્થ :- ધર્મશ્રવાણ સમયે પણ વિષયવાસનાના અતિરેકથી સંવેગ-વૈરાગ્ય ન પામે તેવા જીવના રાગાદિ દોષ અસાધ્ય હોવાથી તેની તોફાની વાસના સ્વરૂપ ભાવ રોગને દૂર કરવા દેશનાશ્રવાણાદિરૂપ ભાવ ઔષધ આપવા છતાં તે જીવને કોઈ લાભ થતો નથી. તેથી તેવા જીવ તેને માટે અયોગ્ય છે. [૧૦/૧૪]

ગાથાર્થ :- આવા જીવને વાચનાની માંડલીમાં પ્રવેશ આપવો પણ સારો [= અનુજ્ઞાત] નથી. તેને માંડલીમાં પ્રવેશ આપતા ગુરુ પણ તેના કરતાં અધિક દોષવાળા જાણવા. [૧૦/૧૫]

અયોગ્યને માંડલીમાં પ્રવેશ આપનાર ગુરુ વધુ ગુણેગાર છે

ટીકાર્થ :- ઉપર ગાથા ૧૪ માં બતાવેલ અયોગ્ય જીવને અર્થમાંડલીમાં સાંભળવા માટે બેસવાની પણ [છૂટ આપવાની] અનુજ્ઞા [= રજા = છૂટ = અનુમતિ] નથી. તો પછી તેને સિદ્ધાન્તના અર્થને આપવા વગેરેની તો શું વાત કરવી ? આ પ્રસ્તુત ગાથામાં રહેલ 'અપિ' શબ્દનો અર્થ છે. આ અયોગ્ય જીવને અર્થમાંડલીમાં બેસવાની છૂટ આપતા સિદ્ધાન્તાર્થવક્તા = વાચનાદાતા એવા ગુરુ પણ તે અયોગ્ય પુરુષ કરતાં અધિક દોષવાળા જાણવા, કારણ કે તે પ્રવચનકાર જિનપ્રવચનની અવજ્ઞા કરે છે. [૧૦/૧૫]

વિશેષાર્થ :- વાચનાની માંડલી બે પ્રકારની હોય છે. [૧] સૂત્ર માંડલી, [૨] અર્થમાંડલી. સૂત્રમાંડલી કરતાં અર્થમાંડલી

૧. મુદ્રિતપ્રતો 'દાનાદિ'તિ પાઠઃ ।

ઉક્તવ્યતિરેકસ્યેષ્ટતામાહ → 'ય' इत्यादि ।

यः श्रुण्वन् संवेगं गच्छति तस्याऽऽद्यमिह मतं ज्ञानम् । गुरुभक्त्यादिविधानात्कारणमेतद् द्वयस्येष्टम् ॥१०/१६॥

यः कश्चित् योग्यः श्रुण्वन् 'सिद्धान्तमि'ति पूर्वश्लोकादनुकल्प्यते, संवेगं = मोक्षाभिलाषं गच्छति तस्य योग्यस्य

कल्याणकन्दली

विधिપ્રાપ્તેનેવ ગુરુઃ તીર્થવ્યવસ્થાપકો ભવતીત્યધિકં યોગવિંશિકાવૃત્તૌ [યો.વિ.ગા.૧૫] । મેષજવિધિવિપર્યાસવદત્ર વિધિમજ્ઞો દારુણવિપાકતયોપ-દર્શિતઃ । તદુક્તં શિક્ષાવિંશિકાયામપિ → મેદોઽવિત્થમજોગો નિયમેણ વિવાગદારુણો હોઈ । પાગકિરિયાગઓ જહ નાયમિણં સુપ્પસિદ્ધં તુ ॥ ← [વિ.વિ.૧૨-૧૪] ઇતિ । પશ્ચવસ્તુકેઽપિ → એત્થં ચ વિતહકરણં નેઅં આઝઙિઆઝ સવ્વંપિ । પાવં વિસાઙ્ગતુલ્લં આણાજોગો ય મંતસમો ← ॥૧૯૯॥ ઇતિ પ્રોક્તમ્ । સૂત્રદાનમાશ્રિત્યાપિ પશ્ચવસ્તુકે → જહ ચેવ ઝ વિહિરહિઆ મંતાઈ હંદિ નેવ સિઙ્ગંતિ । હોંતિ અ અવયારપરા તહેવ એયંપિ વિત્રેયં ॥૫૯૪॥ ← ઇત્યુક્તમ્ । અન્યત્રાપિ → ધર્માનુષ્ઠાનવૈતથ્યાત્ પ્રત્યપાયો મહાન્ ભવેત્ । રૌદ્રદુઃસ્વૌષજનકો દુષ્પ્રયુક્તાદિવૌષધાત્ ॥ ← ઇતિ પ્રોક્તમ્ । ન ચૈવં ગુરોઃ તદુપરિ દ્વેષાત્કર્મબન્ધ ઇતિ શઙ્કનીયમ્; આમઘટનિક્ષિપ્તજલન્યાયેન તદનુગ્રહધિયા વિશિષ્ટસૂત્રાર્થાઽદાનસ્ય કરુણાસ્વરૂપત્વાત્ તસ્યાશ્ચ જિનબહુમાનદ્વારા નિઃશ્રેયસસાધકત્વાત્ । તદુક્તં પશ્ચસૂત્રે → એઅપ્પિઅત્તં ચલુ ઇત્થ લિંગં ઓચિત્તપવિત્તિવિત્રેઅં સંવેગસાહગં નિઅમા । ન એસા અત્રેસિં દેઆ । લિંગવિવજ્જયાઓ તપ્પરિણ્ણા । તયણુગાહટ્ટયાણ એઆમકુંભોદગનાસણ્ણં । એસા કરુણત્તિ વુચ્ચઈ, એગંતપરિસુદ્ધા અવિરાહ્ણાફલા તિલોગનાહબહુમાણેણં નિસ્સેઅસસાહિગત્તિ ← [૫/૭] । એતત્પ્રિયત્વં = આઙ્ગાપ્રિયત્વં, એષા = ભાગવતી સદાઙ્ગા, શિષ્ટમતિરોહિતાર્થમ્ ॥૧૦/૧૫॥

મૂલગ્રન્થે દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → યઃ શ્રુણ્વન્ સંવેગં ગચ્છતિ તસ્ય ઇહ આઘં જ્ઞાનં મતમ્ । ગુરુભક્ત્યાદિવિધાનાત્ એતત્ દ્વયસ્ય કારણં ઇષ્ટમ્ ॥૧૦/૧૬॥

શ્રુણ્વન્ સિદ્ધાન્તં સંવેગં ગચ્છતીતિ । અત એવ પુષ્પમાલાયાં → 'અભિકંચંતેહિં સુહાસિઆઈ વયણાઈ અત્થસારાઈ । વિમ્હિયમુહેહિં હરિસાગણેહિં હરિસં જણંતેહિં ॥૨૪॥ ← ઇત્યાચુક્તમ્ । યોગ્યસ્ય પ્રથમં શ્રુતસંજ્ઞં શ્રદ્ધોપેતં જ્ઞાનં મતં, સમ્યગ્દર્શન-મહિમ્ના ઉપદિષ્ટપ્રવચનસ્ય સમ્યક્પરિણતત્વાત્ । ઇદમેવાઽભિપ્રેત્ય ઉત્તરાધ્યયનનિર્યુક્તૌ → સમ્મદિટ્ટિજીવો ઉવઙ્ગપવયણં તુ સદ્દહઈ । સદ્દહઈ અસબ્ભાવં અણાભોગા ગુરુનિઓગા વા ॥૧૬૩॥ ← ઇત્યુક્તમ્ । કર્મપ્રકૃતૌ અપિ → સમ્મદિટ્ટી નિયમા ઉવઙ્ગં પવયણં તુ સદ્દહઈ । સદ્દહઈ અસબ્ભાવં અજાણમાણો ગુરુનિઓગા ॥ ← [ક.પ્ર.ઉપ.કરણ.ગા.૨૪] ઇતિ પ્રોક્તમ્ । અસદ્ભૂતશ્રદ્ધાન્ત્વનાભોગાદિતોઽપિ જ્ઞેયવિષયમેવ, ન તુ હેયાદિગોચરમપિ, સમ્યગ્દર્શનમહિમ્ના હેયોપાદેયવિપર્યાસાસમ્ભવાદિતિ ધ્યેયમ્ । → તીવ્રસંવેગાનામાસન્નઃ સમાધિઃ મૃદુમધ્યાધિમાત્રત્વાત્ ← [લ.વિ.પૃ.૧૧૪] ઇતિ પતઙ્ગલિપ્રભૃતયઃ ।

અત એવ તસ્મૈ દાતવ્યમ્, અન્વય-વ્યતિરેકત ઇદમેવ નિશીથભાષ્યે → અપ્પત્તં ચ ણ વાતેજ્ઞા પત્તં ચ ણ વિમાણણ ← [૬૨૩૦] ઇત્યેવમુક્તમ્ । સિદ્ધાન્તશ્રવણયોગ્યાસ્તુ → મઙ્ગલ્લા બુદ્ધિજુઆ ધમ્મત્થી ઓઘઓ ઇમે જોગા । તહ ચેવ

વધુ મહત્વની હોવાથી તેમાં વિશેષ પ્રકારની યોગ્યતા અપેક્ષિત રહે છે. જિનપ્રવચનના અર્થને સાંભળતાં પણ જેની વિષયવાસનાના ઉછાળા શાંત થતા નથી તેવા જીવને અર્થમાંડલીમાં બેસવાની પણ તીર્થકરોએ-શાસ્ત્રકારોએ રજા આપી નથી. તેથી તેને જૈન સિદ્ધાન્તના અર્થની દેશના આપવાની છૂટ તો બહુ દૂર રહી. છતાં તેવા અયોગ્ય જીવને ગુરુ = વાચનદાતા અર્થમાંડલીમાં બેસાડે, અર્થ સંભળાવે તો તે અયોગ્ય શ્રોતા કરતાં વાચનાદાતા ગુરુને વધારે દોષ લાગે, કારણ કે જિનાજ્ઞા જાણવા છતાં ગુરુ જિનાજ્ઞાની અવહીલના - અનાદર કરે છે. વિષયાસક્ત શ્રોતા વેદમોહનીય-ચારિત્રમોહનીયના ઉદયમાં વર્તે છે. જ્યારે તેને જાણી જોઈને અર્થવાચના આપનાર ગુરુ મિથ્યાત્વ મોહનીયના ઉદયમાં વર્તે છે. વેદમોહનીય કે ચારિત્રમોહનીયના ઉદય કરતાં મિથ્યાત્વ મોહનીયનો ઉદય ભયંકર છે. માટે તેવાને અર્થવાચના આપનાર ગુરુને અયોગ્ય શ્રોતા કરતાં મોટો દોષ લાગે. તેમ શ્રીમદ્જીએ કહ્યું છે. [૧૦/૧૫]

ઉપરોક્ત સ્થિતિ કરતાં ઊલટું હોય તો તે સારું છે - આમ જાણાવતા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે -

ગાથાર્થ :- જે સિદ્ધાન્તને સાંભળતાં સંવેગ પામે છે તેનું જ્ઞાન અહીં પ્રથમ જ્ઞાન છે - એવું અભિમત છે. ગુરુભક્તિ વગેરે કરવાથી આ જ્ઞાન બે જ્ઞાનના કારણ તરીકે ઈષ્ટ છે. [૧૦/૧૬]

ટીકાર્થ :- પૂર્વ ગાથામાંથી 'સિદ્ધાન્ત' એવા પદની અનુવૃત્તિ કરવાની છે. તેથી અર્થ એવો થશે કે જે કોઈ યોગ્ય જીવ સિદ્ધાન્તને = જિનપ્રવચનને સાંભળતાં મોક્ષની અભિલાષાને પામે તે યોગ્ય જીવ પાસે અહીં પ્રથમ જ્ઞાન = શ્રુતજ્ઞાન મનાયેલ

इह आद्यं = प्रथमं **ज्ञानं** श्रुतसंज्ञं **मतम्** । **एतद्** = अस्य श्रुतज्ञानं 'गुरौ भक्त्यादेः = भक्तिविनय-बहुमानादेः विधानात् **द्वयस्य** = चिन्तामय-भावनामयज्ञानयुगलस्य **कारणं इष्टम्** । तस्माज्ज्ञानत्रयेऽपि रत्नत्रयकल्पे परमादरो विधेयः ॥१०/१६॥

॥ इति दशमं सदनुष्ठानषोडशकम् ॥

कल्याणकन्दली

य पत्ताई सुत्तविसेसं समासज्ज ॥९७३॥ छेअसुआईएसु अ ससमयभावेऽपि भावजुत्तो जो । पिअधम्मऽवज्जभीरू, सो पुण परिणामगो णेओ ॥९७८॥ ← इत्येवं पञ्चवस्तुकादवसेयाः । सिद्धान्तश्रवणविधिरपि पञ्चवस्तुके → निदा-विगहा-परिवज्जिण्हिं गुत्तेहिं पंजलिउडेहिं । भक्तिबहुमाणपुव्वं उवउत्तेहिं सुणेअव्वं ॥१००६॥ अहिकंखंतेहिं सुभासिआइं वयणाइं अत्थमहुराइं । विम्हिअमुहेहिं हरिसागण्हिं हरिसं जणंतेहिं ॥१००७॥ ← इत्यादिना प्रदर्शितः । तदुक्तं ललितविस्तरायां → तथा विधिपरता = मण्डलि-निषद्याऽक्षादौ प्रयत्नः, ज्येष्ठानुक्रमपालनम्, उचितासनक्रिया, सर्वथा विक्षेपसंत्यागः, उपयोगप्रधानतेति श्रवणविधिः । हेतुरयं कल्याणपरम्परायाः । अतो हि नियमतः सम्यग्ज्ञानम् । न ह्युपाय उपेयव्यभिचारी, तद्भावानुपपत्तेः ← [पृ.१०] । गुरौ = सूत्रार्थदातृगुरुवर्गे तद्भक्ति-विनय-बहुमानादेः विधानात् = करणात् । इत्थमेव तत्त्वावाप्तिसम्भवात् । तदुक्तं अध्यात्म-गीतायां → ज्ञानिनां भक्तिसेवात आत्मशुद्धिः प्रकाशते । आत्मशुद्ध्या भवेत् ज्ञानं ततो मोक्षसुखोदधिः ॥२२३॥ गुरुगमं विना ज्ञानं कदापि नैव जायते । गुरुकृपां विना सत्यं ज्ञायते नैव पण्डितैः ॥१४१॥ ← इति । तदुक्तं मत्स्यपुराणेऽपि → गुरुशुश्रूषया चैव ब्रह्मलोकं समश्नुते ← [२१०/११] । गुरुगीतायामपि → गुशब्दस्त्वन्धकारः स्यात् रुकारस्तेज उच्यते । अज्ञाननाशकं ब्रह्म गुरुरेव न संशय ॥ [ ] ← इत्येवं गुरुरित्यभिधीयते । द्वयतारकोपनिषदि अपि → गुशब्दस्त्वन्धकारः स्यात् रुशब्दस्तन्निरोधकः । अन्धकारनिरोधित्वात् गुरुरित्यभिधीयते ॥ गुरुरेव परं ब्रह्म गुरुरेव परा गतिः । गुरुरेव परा विद्या गुरुरेव परायणम् ॥ गुरुरेव पराकाष्ठा गुरुरेव परं धनम् । यस्मात्तदुपदेष्टाऽसौ तस्मात् गुरुरो गुरुः ॥ ← [१६/१७/१८] इत्येवमज्ञाननाशकत्वादिना गुरोः परमोपास्यताऽऽवेदिता । → गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुर्गुरुर्देवो महेश्वरः । गुरुर्देवः परं ब्रह्म गुरुः पूज्यः परात् परः ॥ ← (२/८/२१-२२) इति नारदपञ्चरात्रोक्तिरप्यत्रानुसन्धेया । तस्मात् = श्रुतमयज्ञानस्य गुरुभक्तिविनयादिसहायस्य चिन्तामयादिज्ञानकारणत्वात्, त्रयाणामपि विषयतृणोच्छेदकत्वाच्च ज्ञानत्रयेऽपि रत्नत्रयकल्पे परमादरो विधेयः । इत्थमेव योगविशुद्धयुत्पत्तेरिति विभावनीयम् । सम्यग्ज्ञानस्य दुर्लभत्वं तु → नरत्वं दुर्लभं लोके विद्या तत्र सुदुर्लभा ← [३३७/३] इत्येवं अग्निपुराणेऽपि पठ्यते ॥१०/१६॥

इति मुनियशोविजयविरचितायां कल्याणकन्दल्यां दशमषोडशक-योगदीपिकाविवरणम् ।

छે. ગુરુદેવની ભક્તિ, વિનય, બહુમાન વગેરે કરવાથી આ યોગ્ય જીવનું શ્રુત જ્ઞાન એ ચિંતામય જ્ઞાન અને ભાવનામય જ્ઞાનનું કારણ બને છે. તેથી તે ઈષ્ટ છે. માટે ત્રણ રત્ન જેવા ત્રણેય જ્ઞાનમાં પરમ આદર કરવો જોઈએ. [૧૦/૧૬]

વિશેષાર્થ :- જિનપ્રવચનને સાંભળતાં સંવેગ-વૈરાગ્ય થાય તો તે જીવનું જ્ઞાન એ શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય. એ જીવ જો ગુરુદેવની ભક્તિ, વિનય, બહુમાન, આશાતનાત્યાગ, ગુણાનુવાદ વગેરે કરે તો તે શ્રુતજ્ઞાન ચિંતાજ્ઞાનાદિનું જનક બને. જિનવાણી સાંભળતી વખતે શ્રોતાએ વૈરાગ્યવાસિત ધર્ષને શ્રુત જ્ઞાનના અધિકારી બની શ્રુતમય જ્ઞાન મેળવવું. ત્યાર બાદ ગુરુભક્તિ વગેરેમાં ઉદ્ધાસથી પ્રવૃત્ત થવું. જેથી તે શ્રુત જ્ઞાન દ્વારા ચિંતામય જ્ઞાન અને ભાવનામય જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય. ચિંતા જ્ઞાન અને ભાવના જ્ઞાન તો પરમ આદરણીય છે જ. પરંતુ ગુરુભક્તિ વગેરે દ્વારા ચિંતાજ્ઞાનાદિનું કારણ હોવાથી શ્રુત જ્ઞાન પણ પરમ આદરણીય છે. આથી ફલિત થાય છે કે સાધુને પણ ચિંતાજ્ઞાનાદિપૂર્વે તેના કારણભૂત શ્રુતજ્ઞાન હોય જ છે. કારણ વિના કાર્ય કેવી રીતે સંભવે ? માટે પૂર્વે ૧૨મા શ્લોકમાં સાધુમાં શ્રુતજ્ઞાનાભાવની વાત કરી તેનો અર્થ એવો સમજવો કે જે શ્રુતજ્ઞાન ચિંતાજ્ઞાનાદિનું કારણ ન બને તેવું કેવળ શ્રુતજ્ઞાન સાધુમાં ન હોય. [૧૦/૧૬]

૧. મુદ્રિતપ્રતો 'ગુરોઃ' इति पाठः, नार्थतो भेदः कश्चित् ।

દશમા ષોડશકનો સ્વાધ્યાય

(અ) નીચેના કોઈ પણ ૭ પ્રશ્નના સવિસ્તર જવાબ લખો.

૧. પ્રીતિ અને ભક્તિ અનુષ્ઠાનનું સ્વરૂપ અને તે બન્ને વચ્ચે તફાવત જાણાવો.
૨. વચન અને અસંગ અનુષ્ઠાનનું સ્વરૂપ અને તે બન્ને વચ્ચે તફાવત સમજાવો.
૩. પાંચ પ્રકારની ક્ષમા સમજાવો.
૪. સાધુના જ્ઞાનને ઓળખાવો.
૫. ધર્મશ્રવાણને યોગ્ય કોણ બને ?
૬. અયોગ્યને ધર્મ સંભળાવવામાં શું દોષ ?
૭. સાતિચાર-નિરતિચાર અનુષ્ઠાન-ક્ષમાનો ભેદ જાણાવો.
૮. સર્વ અનુષ્ઠાનનો ફળવિભાગ બતાવો.
૯. પ્રીતિત્વ-ભક્તિત્વ જાતિને ઓળખાવો.
૧૦. ક્ષમાનો વિભાગ ઓળખાવો.

(બ) યોગ્ય જોડાણ કરો.

(૧) પ્રીતિઅનુષ્ઠાન	(A) સાધુઅધિકૃત
(૨) ભક્તિ અનુષ્ઠાન	(B) દંડરહિત ચક્રભ્રમાણ
(૩) વચનાનુષ્ઠાન	(C) સંવેગશૂન્ય
(૪) અસંગ અનુષ્ઠાન	(D) અસંગ અનુષ્ઠાન
(૫) ચિંતાજ્ઞાન	(E) માતા પ્રત્યેનો ભાવ.
(૬) શ્રુતજ્ઞાનલિંગ	(F) સ્વર્ગદાયી
(૭) જ્ઞાન	(G) ક્ષીરતુલ્ય.
(૮) ધર્મક્ષમા	(H) ગુરુભક્તિ.
(૯) શ્રવાણ અયોગ્ય	(I) તૃષ્ણાનાશક
(૧૦) અપૂર્વ સંયમ	(J) મોક્ષદાયી

(ક) ખાલી જગ્યા યોગ્ય રીતે પૂર્ણ કરો.

૧. મોક્ષદાયી ..... અનુષ્ઠાન છે. (પ્રીતિ, ભક્તિ, વચન)
૨. અતિચારરહિત ..... ક્ષમા છે. (ઉપકારી, અપકારી, ધર્મ)
૩. અમૃતતુલ્ય ..... જ્ઞાન છે. (શ્રુત, ચિંતા, ભાવના)
૪. જિનવચન સાંભળવા છતાં ..... ના લીધે સંવેગ થતો નથી. (અનુપયોગ, વિષયતૃષ્ણા, મૌન)
૫. ઉપકારી-અપકારી ક્ષમાનો ..... બે અનુષ્ઠાનમાં સમાવેશ થાય. (પ્રથમ, છેલ્લા)
૬. 'જિનશાસનને પામી ગુસ્સે ન થવું' - આ ભાવના ..... ક્ષમામાં ઉપયોગી છે. (ધર્મ, વચન, વિપાક)
૭. વચનક્ષમામાં અતિચાર..... હોય. (ઘાણા, થોડા, ન)
૮. સાધુને શ્રુતજ્ઞાન ..... હોય. (ન, અવશ્ય, ચિંતાજ્ઞાનઘટક)
૯. ત્રાણ જ્ઞાન ..... તુલ્ય છે. (સ્તનત્રય, તત્ત્વત્રય, ભાવનાત્રય)
૧૦. માતાનું કાર્ય..... થી થતું હોય છે. (પ્રીતિ, ભક્તિ, સ્વાર્થ)

નોંધ : આ પ્રશ્નપત્રમાં કોઈએ પેન-પેન્સીલ વગેરેથી કોઈ પણ નિશાની વગેરે ન કરવા ખ્યાલ રાખવો.

કલ્યાણકંઠસીની અનુપ્રેક્ષા

(અ) નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારથી જવાબ આપો.

૧. પ્રશાંતવાહિતાને ઓળખાવો.
૨. નિક્ષય, વ્યવહારનયથી વચનાનુષ્ઠાનના અધિકારી કોણ ? શા માટે ?
૩. સંયમ મોક્ષનો અને સ્વર્ગનો હેતુ કઈ રીતે ? અલગ-અલગ નયથી સમજાવો.
૪. ક્ષમાનું મહત્ત્વ જાણાવો.
૫. ગૃહસ્થ અને સાધુની વચનક્ષમામાં ભેદ શું છે ?
૬. ભાવનાજ્ઞાનરહિત અભવ્ય જીવ નવગ્રૈવેયક્રમાં કેવી રીતે જઈ શકે ?
૭. આગમશ્રવાણ વખતે સંવેગશૂન્ય જીવ મિથ્યાત્વી શા માટે ?
૮. અયોગ્યને ન ભાણાવનાર ગુરુને તેના ઉપર દ્રેષ છે - એવું કહેવાય ? શા માટે ?
૯. ચિંતાદિજ્ઞાનનું કારણ કેવું શ્રુતજ્ઞાન બને ?
૧૦. જિનાગમશ્રવાણને યોગ્ય કોણ ?

(બ) નીચેના પ્રશ્નોના સંક્ષેપથી જવાબ જાણાવો.

૧. દક્ષી, ૭મી યોગદષ્ટિમાં અસંગઅનુષ્ઠાન હોવા છતાં તે બન્ને વચ્ચે ભેદ શું ?
૨. ભિક્ષાટનમાં સાધુને સમભાવ કેવી રીતે ?
૩. અન્યમતે સાધુને કેટલા પ્રકારની ક્ષમા હોય ?
૪. સાધુને શ્રુતજ્ઞાન કેવી રીતે સંભવે ?
૫. કેવળ શ્રુતજ્ઞાનથી સદનુષ્ઠાનની સિદ્ધિ કેમ ન આવે ?
૬. અચરમાવર્તી જીવ પાસે વાસ્તવિક શ્રુતજ્ઞાન હોય ? શા માટે ?
૭. સંવેગશૂન્ય જીવને પાણ શાસ્ત્રજ્ઞાન કાલાંતરે શું લાભદાયી ન બને ?
૮. આગમશ્રવાણવિધિ જાણાવો.
૯. આત્મજ્ઞાન માટે કોણ અસમર્થ છે ?
૧૦. મિથ્યાત્વીનું જ્ઞાન શા માટે અજ્ઞાન કહેવાય ?
૧૧. ભવાભિનંદીનું જ્ઞાન કયા ન્યાયથી અજ્ઞાનસ્વરૂપ છે ?
૧૨. સમકિતી મિથ્યાશ્રુતની શ્રદ્ધા કરે ? કેવી રીતે ?
૧૩. સમ્યક્ ઉપાય કોને કહેવાય ? ઉદાહરણ સાથે સમજાવો.
૧૪. ધર્મક્રિયાભંગથી કેવી રીતે નુકશાન થાય ?
૧૫. શ્રુતાદિ જ્ઞાનની ઉપમા જાણાવો.
૧૬. ચિંતાજ્ઞાનનું લક્ષણ જાણાવો.
૧૭. પ્રથમ ત્રણ ક્ષમામાં સાધુ અને શ્રાવકના અતિચારમાં શું ભેદ હોય ?
૧૮. આઠમી યોગદષ્ટિમાં અતિચારસંબંધી વક્તવ્ય જાણાવો.
૧૯. સાધુને કેટલા પ્રકારની ક્ષમા હોય ?
૨૦. મહાભારત મુજબ ધર્મની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, વૃદ્ધિ, વિનાશના કારણ ઓળખાવો.

(ક) ખાલી જગ્યા પૂરો.

૧. પ્રીતિ, ભક્તિ વગેરે અનુષ્ઠાનનો ક્રમ ..... ની અપેક્ષાએ છે. (ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, જ્ઞપ્તિ)
૨. અસંગાનુષ્ઠાનને ..... લોકો વિસભાગક્ષય કહે છે. (બૌદ્ધ, વેદાંતી, સાંખ્ય)
૩. પાપરૂપી ઝેર ઉતારવા માટે ..... મંત્રસમાન છે. (આજ્ઞાયોગ, ગુરુવિનય, તપશ્રય્યા)
૪. શ્રુતાદિ જ્ઞાનમાંથી વિષયતૃષ્ણાના ઉચ્છેદક ..... જ્ઞાન છે. (૧, ૨, ૩)
૫. ધર્મશ્રવાણ વખતે સંવેગશૂન્ય જીવો ..... દોષવાળા હોય છે. (સોપક્રમ, નિરુપક્રમ, અજ્ઞાન)
૬. ચિંતા-ભાવનાજ્ઞાનથી વિમુખ શ્રુતજ્ઞાન સાધુને ..... (હોય, ન હોય, સંભવી શકે)

એકાદશં જ્ઞાનષોડશકમ્

‘કિં પુનઃ શ્રુતજ્ઞાનસ્ય પ્રાક્સમ્ભવિ લિઙ્ગમ્ ?’ ઇત્યાહ → ‘શુશ્રૂષા ચે’ત્યાદિ ।

શુશ્રૂષા ચેહાઘં લિઙ્ગં ચલુ વર્ણયન્તિ વિદ્વાંસઃ । તદભાવેઽપિ શ્રાવણમસિરાવનિકૂપચ્ચનનસમમ્ ॥૧૧/૧॥

શુશ્રૂષા ચ = શ્રોતુમિચ્છા ચ ઇહ = શ્રુતજ્ઞાને આઘં = પ્રથમં લિઙ્ગં = લક્ષણં, ચલુશબ્દો વાતચાલહારે, વર્ણયન્તિ = કથયન્તિ વિદ્વાંસઃ = વિવક્ષણાઃ । તદભાવેઽપિ = શુશ્રૂષાઽભાવેઽપિ શ્રાવણં = શ્રવણપ્રયોજકકર્તૃત્વં ગુરોઃ શિષ્ય-વિષયમિતિ ગમ્યતે, અસિરાયાં અવત્તૌ કૂપચ્ચનનસમમ્ ।^૧ બોધપ્રવાહો હિ શ્રાવણસ્ય ફલં ઉદકપ્રવાહ ઇવ કૂપચ્ચ-નનસ્ય । સ ચ શુશ્રૂષાસિરાઽભાવે ન સમ્ભવતીતિ તત્સમત્વેન ભ્રમમૂલશ્રમમાત્રફલત્વમુતતં ભવતિ ॥૧૧/૧॥

કલ્યાણકન્દલી

મૂલગ્રન્થે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → વિદ્વાંસ ઇહ ચાઘં લિઙ્ગં શુશ્રૂષા ચલુ [= ઇતિ] વર્ણયન્તિ । તદભાવેઽપિ શ્રાવણં અસિરાવનિકૂપચ્ચનનસમમ્ ॥૧૧/૧॥ ઇયં કારિકા શ્રાવકધર્મવિધિવૃત્ત્યાદૌ [ગા.૬૯ વૃ.] સમુદ્ઘૃતા ।

શ્રવણપ્રયોજકકર્તૃત્વં ગુરોઃ શિષ્યવિષયમિતિ । શિષ્યઃ શૃણોતિ, ગુરુઃ તં શ્રાવયતીતિ શિષ્યસ્ય શ્રવણં પ્રતિ પ્રયોજ્યકર્તૃત્વં ગુરોશ્ચ પ્રયોજકકર્તૃત્વમ્ । તદુક્તં કથારત્નકોશેઽપિ → સુસ્સૂસા પદમં ચિય લિંગં જંપંતિ ધમ્મવંછાણ । તદભાવે ચિય સત્થત્થ-સાવણં કંઠસોસકરં ॥ ← [પૃ.૧૦૯/ગા.૨] ઇતિ । પ્રકૃતે જિજ્ઞાસાપૂર્વિકા શુશ્રૂષા હિ બોધોદકપ્રવાહસ્યાઽક્ષયાઽવન્ધ્યવીજત્વાત્ સિરાતુલ્યા । તતઃ સ ચ = બોધપ્રવાહશ્ચ શુશ્રૂષાસિરાઽભાવે ન = નૈવ સમ્ભવતિ । ઇદશ્ચ વ્યતિરેકત ઉક્તમ્ । અન્વયે ચ શુશ્રૂષોપેતશિષ્યં પ્રતિ ગુરોઃ શ્રાવણં બોધોદકપ્રવાહફલકમેવેતિ દૃષ્ટવ્યમ્ । પ્રકૃતે શ્રવણસ્ય કૂપચ્ચનનતુલ્યત્વે શુશ્રૂષાયાશ્ચ સિરા-કલ્પત્વેઽપ્યસ્તિ વિશેષો યત્ કૂપચ્ચનનવિરહે સિરામહિમ્ના ન સ્વચ્છસ્વાદુપથ્યપયઃપ્રવાહો લભ્યતે પરં શ્રવણવિરહેઽપિ શુશ્રૂષામહિમ્ના પ્રધાનપ્રેક્ષાપ્રવાહપ્રાપકઃ પ્રગુણઃ પાપપ્રક્ષયસ્તુ પ્રાપ્યત ઇવ । ઇદમેવામિસન્ધાય યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયે → બોધામ્મઃસ્રોતસશ્લેષા, સિરા-તુલ્યા સતાં મતા । અભાવેઽસ્યાઃ શ્રુતં વ્યર્થમસિરાવનિકૂપવત્ ॥ શ્રુતાભાવેઽપિ ભાવેઽસ્યાઃ શુભભાવપ્રવૃત્તિતઃ । ફલં કર્મક્ષયાચ્ચં સ્યાત્ પરબોધનિબન્ધનમ્ ॥ ← [૫૩/૫૪] ઇત્યુક્તમ્ । દાનવિંશિકાયામપિ → સુસ્સૂસાસંજુત્તો વિન્નેઓ ગાહગોઽવિ ઇયસ્સ । ન સિરાઽભાવે ચ્ચવણાઽઽ ચેવ કૂવે જલં હોઈ ॥૭/૩॥ ← ઇત્યુક્તમ્ । ન્યાયવિજયેનાઽપિ અધ્યાત્મતત્ત્વાલોકે → અસત્યમુષ્મિન્ શ્રુતમપ્યપાર્થમિવોષરાયાં ભુવિ વીજ-વાપઃ । સતિ ત્વમુષ્મિન્ પરસાધનાનિ કર્મક્ષયાયાઽસુલભાનિ ન સ્યુઃ ॥ ← [૩/૧૦૧] ઇત્યુક્તમ્ । અમુષ્મિન્ = તત્ત્વાવબોધશ્રવણામિલાષે । ઇયશ્ચ શુશ્રૂષા સમ્યગ્દર્શનસ્યાપ્યાઘં લિઙ્ગમ્ । યથોક્તં મૂલકારૈરેવ યોગવિન્દૌ → શુશ્રૂષા ધર્મરાગશ્ચ ગુરુદેવાદિપૂજનમ્ । યથાશક્તિ વિનિર્દિષ્ટં લિઙ્ગમસ્ય મહાત્મભિઃ ← ॥૨૫૩॥ પચ્ચાશકે ચ → સુસ્સૂસ ધમ્મરાઓ ગુરુદેવાણં જહાસમાહીણ । વેયાવચ્ચે ણિયમો સમ્મદ્દિટ્ઠિસ્સ લિંગાઈ ॥ ← [૩/૫] ઇત્યુક્તમ્ । સમ્બોધપ્રકરણેઽપિ → પરમાગમ-સુસ્સૂસા અણુરાઓ ધમ્મસાહણે પરમો । જિણ-ગુરુવેયાવચ્ચે નિયમો, સમ્મત્તલિંગાઈ ॥ ← [૩/૬૨] ઇતિ પ્રોક્તમ્ । દર્શનપ્રતિમાયામપિ શુશ્રૂષાનિવેશઃ સમ્મતઃ, યદુક્તં શ્રાવકપ્રતિમાવિંશિકાયાં → સુસ્સૂસ ધમ્મરાઓ ગુરુદેવાણં જહાસમાહીણ । વેયાવચ્ચે નિયમો દંસણપડિમા ભવે ઇસા ॥ ← [વિ.વિ.૧૦/૪], શ્રાવકધર્મવિધૌ → સુસ્સૂસ ધમ્મરાઓ ગુરુદેવાણં જહા

❁ ૨તિદાથિની ❁

ધર્મશ્રવણની પહેલાં સંભવે એવું શ્રુતજ્ઞાનસંબંધી લિંગ શું છે ? એવી શંકાનું સમાધાન કરતાં મૂલકારથી જણાવે છે કે
ગાથાર્થ :- વિદ્વાનો અહીં શુશ્રૂષાને = સાંભળવાની ઈચ્છાને પ્રથમ લિંગ તરીકે વર્ણવે છે. શુશ્રૂષા ન હોવા છતાં સંભળાવવું તે પાણીની સેર વગરની જમીનમાં ફૂલો ખોદવા જેવું છે. [૧૧/૧]

❁ શ્રુતજ્ઞાનના લક્ષણને જાણીએ ❁

ટીકાર્થ :- સાંભળવાની ઈચ્છા એ શ્રુતજ્ઞાનનું પ્રથમ લક્ષણ છે-એવું વિચક્ષણ પુરુષો કહે છે. સાંભળવાની ઈચ્છા ન હોવા છતાં શિષ્યને ગુરુ સંભળાવે (અર્થાત્ શ્રવણના પ્રયોજક કર્તા ગુરુ અને) તે સેર = જલપ્રવાહ વગરની જમીનમાં ફૂલો ખોદવા જેવું છે. જેમ જલપ્રવાહ ફૂલો ખોદવાનું ફળ છે. તેમ જ્ઞાનનો પ્રવાહ વગેરે ધર્મ સંભળાવવાનું ફળ છે. શુશ્રૂષા = ધર્મશ્રવણની ઈચ્છા એ સિરાસ્થાનીય છે. (જેમ જે જમીનમાં પાણીની સેર = જલધારા ન હોય અને તે જમીનમાં ફૂલો ખોદવામાં આવે તો જલપ્રવાહ નીકળતો નથી. તેમ) ધર્મશ્રવણવિષયક ઈચ્છાસ્વરૂપ સેર ન હોય તો બોધપ્રવાહ વગેરે સંભવી ન શકે. માટે સાંભળવાની

૧. મુદ્રિતપત્રૌ ‘બોધપ્રવાહાદિશ્રાવણસ્ય’ ઇત્યશુદ્ધઃ પાઠઃ ।

शुश्रूषामेव भेदत आह —> 'शुश्रूषाऽपी'त्यादि ।

शुश्रूषाऽपि द्विविधा परमेतरभेदतो बुधैरुक्ता । परमा क्षयोपशमतः परमाच्छ्रवणादिसिद्धिफला ॥११/२॥

शुश्रूषाऽपि प्रागुक्ता द्विविधा = द्विप्रकारा परमेतरभेदतः = प्रकृष्टेतरभेदाभ्यां बुधैः = विद्वद्धिः उक्ता । तत्र परमात् = उत्कृष्टात् 'क्षयोपशमतः' शुश्रूषावरणस्य परमा शुश्रूषा भवति । सा च श्रवणादेः = श्रवण-ग्रहण-धारणादेः सिद्धिः फलं यस्याः सा तथा ॥११/२॥

अस्यां सम्पन्नायां यत्सम्पद्यते तदाह —> 'यून' इत्यादि ।

यूनो वैदग्ध्यवतः कान्तायुक्तस्य कामिनोऽपि दृढम् । किन्नरगेयश्रवणादधिको धर्मश्रुतौ रागः ॥११/३॥

कल्याणकन्दली

समाहीए । वेयावच्चे नियमो, वयपडिवत्ती भयणा उ <- ॥६९॥, श्रावकविंशिकायां च —> भावेण सुद्धचित्तो निचं जिणवयण-सवणरई <- [९/१] । इत्थञ्च निर्मलबोधं प्रति प्रधानकारणत्वात् तत्त्वशुश्रूषापरतया भाव्यमित्युपदेशः ॥११/१॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> बुधैः शुश्रूषाऽपि परमेतरभेदतः द्विविधा उक्ता । परमात् क्षयोपशमतः परमा श्रवणादिसिद्धिफला ॥११/२॥ इयं कारिका श्रावकधर्मविधिवृत्त्यादौ [गा.६९ वृ.] समुद्धृता ।

उत्कृष्टात् शुश्रूषावरणस्य क्षयोपशमतः परमा शुश्रूषा यतनावरणस्य क्षयोपशमतो व्याख्याप्रज्ञप्तिदर्शितरीत्या यतना इव भवति सा च = परमा शुश्रूषा हि श्रवण-ग्रहण-धारणादेः सिद्धिः फलं यस्याः सा तथेति । परमशुश्रूषामन्तरेण सम्भवन्तोऽपि श्रवण-ग्रहणादयो न भावसाराः । परमा शुश्रूषाऽपि तत्त्वतः जिज्ञासापराभिधान-तत्त्वविविदिषोत्तरकालभाविनी बोध्या, तस्यां सत्यामेव तदुत्पत्तेः । यथोक्तं ललितविस्तरायां —> सत्यां चास्यां [= विविदिषायां] तत्त्वगोचराः शुश्रूषा-श्रवण-ग्रहण-धारणा-विज्ञानोहापोह-तत्त्वाभिनिवेशाः प्रज्ञागुणाः । प्रतिगुणमनन्तपापपरमाण्वपगमेनैते इति समयवृद्धाः । तदन्ये-भ्यस्तत्त्वज्ञानाऽयोगात् । तदाभासतयैतेषां भिन्नजातीयत्वात्, बाह्याकारसाम्येऽपि फलभेदोपपत्तेः । सम्भवन्ति तु वस्त्वन्तरोपाय-तया तद्विविदिषामन्तरेण, न पुनः स्वार्थसाधकत्वेन भावसाराः अन्येषां प्रबोधविप्रकर्षेण प्रबलमोहनिद्रोपेतत्वात् <- [पृ.४७] इति ॥११/२॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> वैदग्ध्यवतः कान्तायुक्तस्य दृढं कामिनोऽपि यूनः किन्नरगेयश्रवणात् अधिको रागः धर्मश्रुतौ ॥११/३॥ इयं कारिका श्रावकधर्मविधि- धर्मसङ्ग्रह-पञ्चाशकोपदेशरहस्यवृत्त्यादौ [श्रा.६९ ध.सं.गा.२२ पं.१/४ उप.२३]

ઈચ્છાથી રહિત જીવને ધર્મ સંભળાવવો તે સેર વગરની જમીનમાં ફૂવો ખોદવા સમાન હોવાથી ભ્રમમૂલક કેવળ પરિશ્રમસ્વરૂપ ક્લેશને આપનાર છે - એમ જાણાવાયું. [૧૧/૧]

પ્રકારને = ભેદને આશ્રયીને શુશ્રૂષાને મૂલકારત્રી જાણાવે છે.

ગાથાર્થ :- પંડિતોએ શુશ્રૂષા પણ પરમ અને ઈતર (= અપરમ) એવા ભેદથી બે પ્રકારની જાણાવેલી છે. પરમ ક્ષયોપશમથી જન્ય પરમ શુશ્રૂષા શ્રવણાદિસિદ્ધિસ્વરૂપ ફળને આપનારી છે. [૧૧/૨]

❁ શુશ્રૂષાના બે ભેદ ❁

ટીકાર્થ :- પંડિતોએ પ્રકૃષ્ટ અને અપકૃષ્ટ- આમ બે ભેદથી પૂર્વોક્ત શુશ્રૂષા પણ બે પ્રકારની કહેલી છે. શુશ્રૂષાઆવરણના ઉત્કૃષ્ટ ક્ષયોપશમથી પરમશુશ્રૂષા ઉત્પન્ન થાય છે. પરમ શુશ્રૂષાનું ફળ ધર્મશ્રવણ, ગ્રહણ, ધારણા વગેરેની સિદ્ધિ છે. [૧૧/૨]

વિશેષાર્થ :- જેમ ભગવતીસૂત્રમાં જાણાવેલ છે કે યતનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમથી યતના પ્રગટે છે. તેમ શુશ્રૂષાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમથી શુશ્રૂષા પ્રગટે છે. તેનો પ્રકૃષ્ટ ક્ષયોપશમ હોય તો પ્રકૃષ્ટ શુશ્રૂષા પ્રગટે છે. મતલબ કે સમકિતીનું મનિજ્ઞાન જેમ ક્ષાયોપશમિક છે. તેમ પ્રસ્તુત પરમ શુશ્રૂષા ક્ષાયોપશમિક છે. તેથી જ પરમ શુશ્રૂષાથી ૧૬મા પોઠશકમાં (પૃષ્ઠ-૩૭૧) જેનું વર્ણન થયે તે શ્રવણ, ગ્રહણ, ધારણા વગેરેની સિદ્ધિ થવી યુક્તિસંગત છે. પાંચમા શ્લોકમાં જેનું વર્ણન થયે તે અપર શુશ્રૂષા ઔદયિક જાણવી. તે ઔદયિક હોવાથી જ મોક્ષમાર્ગમાં તેનું કોઈ મહત્ત્વ નથી. [૧૧/૨]

પરમ શુશ્રૂષા સંપન્ન થયે છતે જે થાય છે તેને મૂલકારત્રી જાણાવે છે.

ગાથાર્થ :- ચતુર, પત્નીયુક્ત અને અત્યંત કામી એવા પણ યુવાનને કિન્નરોના ગીતને સાંભળવા (માં જે રાગ હોય તે રાગ) થી વધુ રાગ ધર્મશ્રવણમાં હોય છે. [૧૧/૩]

૧. મુદ્રિતપ્રતૌ 'ક્ષયોપશમાત્' इति पाठः, स चार्थतः शुद्धोऽपि मूलानुसारेण न युक्तः ।

યૂનઃ = 'તારુણ્યપુણ્યસ્ય વૈદગ્ધ્યવતઃ' = વાતુરીશાલિનઃ કાન્તયા = કમનીયકામિન્યા યુવતસ્ય કામિનોઽપિ = અનુસ્વતસ્યાઽપિ દઢં હત્યર્થઃ, કિન્નરાણાં ગેયસ્ય = સર્વાતિશાયિતામૃતકલ્પગાનસ્ય શ્રવણાત્ **અધિકઃ** = વિશેષવાન્ **ધર્મશ્રુતૌ** = ધર્મશ્રવણે **રાગઃ** = અભિલાષઃ પરમશુશ્રૂષાયાં ભવતિ । શુશ્રૂષેત્ક્રાન્તિકા રાગસ્તુ પ્રશસ્તવાસનાત્મક 'ઈતિ જ હેતુફલાઽભેદઃ ॥૧૧/૩॥

કલ્યાણકન્દલી

સમૃદ્ધતા । અધિકઃ ધર્મશ્રવણે અભિલાષઃ પરમશુશ્રૂષાયાં ભવતિ, હેતુ-સ્વરૂપ-ફલાપેક્ષયા કિન્નરગેયાદિજિનોક્ત્યોઃ તુચ્છત્વ-મહત્ત્વાભ્યામતિભેદોપલમ્ભાત્ । યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયેઽપિ → કાન્તકાન્તાસમેતસ્ય દિવ્યગેયશ્રુતૌ યથા । યૂનો ભવતિ શુશ્રૂષા, તથાઽસ્યાં તત્ત્વગોચરા ॥૫૨॥ ઇતિ તૃતીયદૃષ્ટૌ શુશ્રૂષાસ્વરૂપમાવેદિતમ્ । તદનુસારેણ તારાદિત્રયદ્વાત્રિંશિકાયામપિ → કાન્તા-જુષો વિદગ્ધસ્ય દિવ્યગેયશ્રુતૌ યથા । યૂનો ભવતિ શુશ્રૂષા તથાઽસ્યાં તત્ત્વગોચરા ॥ ← [૨૨/૧૩] હત્યુક્તં ટીકાકૃતા । અધ્યાત્મતત્ત્વાલોકેઽપિ → યૂનઃ સકાન્તસ્ય વિદગ્ધબુદ્ધેર્યથા સુગેયશ્રવણેઽભિલાષઃ । ઇમાં દૃશં પ્રાપ્તવતસ્તથા સ્યાત્, તત્ત્વાવબોધ-શ્રવણાભિલાષઃ ॥ ← [૩/૧૦૦] હત્યુક્તમ્ । ઇમાં દૃશં = તૃતીયાં બલાભિધાનાં દૃષ્ટિમ્ । યોગચિન્દૌ અપિ → ન કિન્નરાદિગે-યાદૌ શુશ્રૂષા ભોગિનસ્તથા । યથા જિનોક્તાવસ્યેતિ, હેતુસામર્થ્યભેદતઃ ॥૨૫૪॥ ← હત્યેવં સમ્યગ્દૃષ્ટેઃ ધર્મશુશ્રૂષા વર્ણિતા । ઇયન્ન મિથ્યાત્વક્ષયોપશમાદિજન્યા ભવતિ, યથોક્તં મૂલકારૈરેવ પચ્ચાશકે શ્રાવકધર્મવિધૌ ચ → મિચ્છત્ત્વઓવસમા સુસ્સૂસાઈ ડ હોંતિ દઢં ← [પં.૧/૩ શ્રા.૬૮] । તત્ત્વ એવ ચ સમ્યગ્દર્શનશુદ્ધિરપિ, યથોક્તં ધર્મરત્નપ્રકરણે → સવળકરણેસુ ઇચ્છા, હોઈ રૂઈ સદ્દહાણસંજુક્તા । ઈઈઈ વિળા કત્તો સુદ્ધી સમ્મત્તરયણસ્સ ॥૪૬॥ ← ઇતિ । યતેસ્તુ સુતરાં ગ્રહણાઽઽસેવનશિક્ષાગોચરા મહતી પ્રીતિઃ । યથોક્તં શિક્ષાવિંશિકાયાં → સિક્ષવાદુર્ગમિ પીઈ જઈ જાયઈ હંદિ સમળસીહસ્સ । તહ ચક્કવટ્ટિણોઽવિ હુ નિયમેળ ન જાડ નિયકિચ્ચે ॥ ← [વિં.વિં.૧૨/૫] ઇતિ । ઇયન્ન શુશ્રૂષા મહાનિર્જરાકારણમ્ । તદુક્તં સ્થાનાઙ્ગસૂત્રે → તીહિં ઠાળેહિં સમળે નિગ્ગંથે મહાળિજ્જરે મહાપજ્જવસાળે ભવઈ । [૧] કયા ણં અહં અપ્પં વા બહું વા સુઅં અહિજ્જિસ્સામિ ? [૨] કયા ણં અહં ઈક્કલ્લવિહારપડિમં ડવસંપજ્જિત્તાણં વિહરિસ્સામિ ? [૩] કયા ણં અહં અપચ્છિમમારણંતિયસંલેહણાજૂસણાજૂસિણ ભત્ત-પાળપડિઆઈચ્છિવળ પાઓવળળ કાલમળવકંચેમાળે વિહરિસ્સામિ ? એવં સમળસા સકાયસા પડિજાગરમાળે નિગ્ગંથે મહા-ળિજ્જરે મહાપજ્જવસાળે ભવઈ ← [સ્થા.૩/૪/૨૧૦] ।

નનુ પરમશુશ્રૂષાયાં સત્યાં ધર્મશ્રવણગોચરો ત્રિશિષ્ટરાગો ભવતીત્યઙ્ગીકારે તૂત્પત્તૌ સ્વાશ્રયદોષો દુર્વારઃ, જન્ય-જનકયોરભેદાત્ । ન હિ તત્ત્વશુશ્રૂષા-તત્ત્વશ્રવણરાગયોઃ કચ્ચિદ્દેદં વયમુપલભામહ ઇતિ ચેત્ ? નૈવમ્, શુશ્રૂષા ઇચ્છાત્મિકા, રાગસ્તુ = ધર્મ-શ્રવણરાગસ્તુ પ્રશસ્તવાસનાત્મકઃ = સત્સંસ્કારરૂપ ઇતિ તયોર્ભેદોપલમ્ભાત્ ન હેતુ-ફલાભેદઃ, ન વા તત્ત્વયુક્ત ઉત્પત્તૌ સ્વાશ્રયપ્રસન્નઃ । ન હિ સ્થાળોરયમપરાધો યદેનમન્ધો ન પચ્ચતિ ॥૧૧/૩॥

❁ પરમ શુશ્રૂષાળો પરિચય ❁

ટીકાર્થ :- ચાતુર્યવાળા અને સુંદર એવી પત્નીથી યુક્ત અને (પત્નીમાં) અત્યંત અનુરક્ત એવા તરુણને કિન્નરોના સર્વોત્કૃષ્ટ અમૃતતુલ્ય ગાયનને સાંભળવામાં જે રાગ હોય તેનાથી ચઢિયાતો ધર્મશ્રવણને વિશે રાગ = અભિલાષ પરમ શુશ્રૂષા ઉપસ્થિત હોય ત્યારે હોય છે. શુશ્રૂષા એ ઈચ્છાસ્વરૂપ છે, જ્યારે રાગ તો પ્રશસ્ત સંસ્કારસ્વરૂપ છે. માટે હેતુ બનેલી શુશ્રૂષા અને ફલસ્વરૂપ રાગમાં ભેદ રહેલો છે. [૧૧/૩]

વિશેષાર્થ :- યુવાનને સ્વાભાવિક રીતે ગીતનો શોખ હોય. તેમાં પાણ રાગ-રાગિણી જાણવામાં જે કુશળ હોય તેને તો ગીત સાંભળવાનો ભારે શોખ હોય. વળી સાથે સોહામણી પત્ની હોય ત્યારે ગીત સાંભળવામાં વધુ આનંદ આવે. તેમાં પાણ જે પોતે પત્નીમાં આસક્ત હોય તો ગીતશ્રવણમાં ઉત્કટ અભિલાષા હોય. તથા જે સંગીતપ્રિય કિન્નર વગેરેના અમૃતાસ્વાદ કરાવે તેવા મધુર ગીતો ગવાતા હોય તો તે યુવાનને તે ગીત સાંભળવાનો રાગ અતિઉત્કટ બની જાય. પ્રસ્તુતમાં શ્રીમદ્જી કહે છે કે પ્રસ્તુત યુવાનને કિન્નરોના ગીત સાંભળવામાં જે રાગ છે તેના કરતાં પાણ ધર્મશ્રવણને વિશે વધારે રાગ પરમશુશ્રૂષાવાળા જીવને હોય છે. ચિંતાજ્ઞાનાદિના કારણીભૂત શ્રુતજ્ઞાનનું લક્ષણ બનેલ પરમ શુશ્રૂષાનું આવું બેનમુન સ્વરૂપ જાણ્યા પછી દરેક આરાધક શ્રોતાએ ધર્મશ્રવણની અભિલાષા કેવી કરવી જોઈએ ? તેના વિશે વધુ કહેવાની જરૂર નથી. [૧૧/૩]

❁ શુશ્રૂષા અને રાગના ભેદને ઝિહાળીએ ❁

૧. મુદ્રિતપ્રતૌ 'તરુણસ્ય' ઇતિ પાઠાન્તરમ્ । ૨. મુદ્રિતપ્રતૌ → ઇતિ હેતુ-ફલયોર્ભેદઃ ← ઇતિ પાઠાન્તરમ્ । ઇતદ્વયમપિ શુદ્ધમ્ ।

‘गुरुभक्तिरि’त्यादि ।

गुरुभक्तिः परमाऽस्यां विधौ प्रयत्नस्तथाऽऽदृतिः करणे । सद्ग्रन्थाप्तिः श्रवणं तत्त्वाभिनिवेशपरमफलम् ॥११/४॥

गुरौ भविते: परमा = प्रधाना अस्यां परमशुश्रूषायां सत्यां भवति । तथा विधौ = क्षेत्रशुद्धि-मण्डलि-निषद्या-दिर्विधिविषये प्रयत्नः = अप्रमादः । तथा आदृतिः = आदरः करणे = आगमार्थक्रियायाम् । सती = शोभना ग्रन्थाप्तिः

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् → अस्यां परमा गुरुभक्तिः तथा विधौ प्रयत्नः, करणे आदृतिः, सद्ग्रन्थावाप्तिः, श्रवणं तत्त्वाभिनिवेशपरमफलम् ॥१०/४॥

गुरुभक्तिः सम्यक्त्वलक्षणं, यथोक्तं योगशतके → सुस्सू स धम्मराओ गुरुदेवाणं जहासमाहीए । वेयावच्चे णियमो सम्मदिट्ठिस्स लिंगाई ॥१४॥ ← इति । सा च प्रधाना = वर्धमाना परमशुश्रूषायां सत्यां भवति, तस्याः तत्कार्यत्वात् ‘कल्याणसम्पदः परमो हेतुः गुरुः’ इति धिया गुरुभक्तिर्विबर्धते । यथोक्तं पञ्चाशके → कल्लाणसंपया इमीइ हेउ जओ गुरु परमो । इय बोहभावओ चिय जायइ गुरुभक्तिवुड्डीवि ॥ ← [२/४१] इति । इत्थमेव तस्य तात्त्विकबोधोपपत्तेः, यथोक्तं श्वेताश्वतरोपनिषदि अपि → यस्य देवे परा भक्तिः यथा देवे तथा गुरौ । तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्रकाशन्ते महात्मनः ॥ ← [६/२३] इति । गुरुगीतायामपि → गुरुवक्त्रे स्थिता विद्या, गुरुभक्त्या तु लभ्यते ← [ ] इत्युक्तम् । वाल्मीकीरामायणेऽपि → गुरुभक्तिरतानां च वक्तव्यं मोक्षसाधनम् ← [५/४३] इत्युक्तम् । स्कन्दपुराणेऽपि → गुरुप्रसादात् सर्वं तु प्राप्नोत्येव न संशयः ← [वि.ख.कार्त्ति.मा.२/७-८] इत्युक्तम् । अन्यत्राऽपि → गुरुभक्तेः श्रुतज्ञानं भवेत् कल्पतरूपमम् । लोकद्वितयभाविन्यस्ततः स्युः सर्वसंपदः ॥ ← [ ] इत्युक्तम् । अत एव साऽमोघा भवति, तदुक्तं कादम्बर्यां बाणभट्टेनापि → अमोघफला हि महामुनिसेवा भवति ← [ ] । ततश्च सर्वयत्नेन गुरुविनयपरतया भाव्यमात्महितमिच्छता, तदुक्तं उत्तराध्ययनसूत्रे → विणण ठविज्ज अप्पाणं इच्छंतो हियमप्पणो ← [१/६] ।

क्षेत्रशुद्धि- मण्डलिनिषद्यादिविधिविषये अप्रमादः, अयमवन्ध्यहेतुः सज्ज्ञानस्य, तदुक्तं मुनिसुन्दरसूरिभिः उपदेशपदवृत्तौ → मण्डलिप्रमार्जनादिना विधिना नियोगतः = नियमेन ज्ञानं आगमश्रवणप्रवृत्तस्य श्रोतुः सम्पद्यते ← [गा.८८६] इति । तथा आगमार्थक्रियायां उपधिप्रेक्षादिलक्षणायां आदरः, तत्त्वविविदिषोत्तरशुश्रूषाजन्यस्य क्षेत्रविशुद्धि-मण्डलिनिषद्या-कृतिकर्म-कायोत्सर्गादिविधिना गृहीतस्य गुरुभक्तिसमुपात्तस्य तत्त्वज्ञानस्य आगमार्थक्रियाप्रतिबन्धककर्मापनोदकत्वात् । इत्थमेव श्रुतसाफल्यो-पपत्तेः । यथोक्तं शिक्षाविंशिकायां → आसेवइ य जहुत्तं तहा तहा सम्ममेस सुत्तत्थं । उचियं सिक्खापुवं नीसेसं उवहिपेहाई ॥ पडिवत्तिविरहियाणं न हु सुयमित्तमुवगारंगं होइ । नो आउरस्स रोगो नासइ तह ओसहसुईओ ॥ न य विवरीण्णोसो किरियाजोतेण अवि य वट्टेइ । इय परिणामाओ खलु सव्वं खु जहुत्तमायरइ ॥ ← [विं.विं.१२/११-१२-१३] इति । इत्थमेव धीरत्वोपपत्तेः, यथोक्तं उत्तराध्ययने → किरिअं च रोयए धीरो ← [१८/३३] इति । विनयद्वात्रिंशिकायामपि → शुश्रूषति विनीतः

अહીં એવી શંકા થાય કે → ‘પરમ શુશ્રૂષા હોય ત્યારે ઉપરોક્ત રીતે ધર્મશ્રવાણવિષયક ઉત્કૃષ્ટ રાગ ઉત્પન્ન થાય છે’ - આવું કહેવાનો અર્થ એ થયો કે પરમ શુશ્રૂષા એ કારણ છે અને ધર્મશ્રવાણગોચર ઉત્કૃષ્ટ રાગ એ કાર્ય છે. પરંતુ ધર્મશ્રવાણગોચર ઉત્કૃષ્ટ રાગના કારણ તરફ સંમત પરમ શુશ્રૂષા પાણ ધર્મશ્રવાણગોચર ઉત્કૃષ્ટ ઈચ્છાસ્વરૂપ જ છે. ઈચ્છા કહો કે રાગ કહો. બન્ને પદનો અર્થ એક જ છે. માટે કારણ અને કાર્ય એક થવાની આપત્તિ આવશે. આ દોષસ્વરૂપ એટલા માટે બનશે કે ઉત્પત્તિમાં આત્માશ્રય દોષ પ્રાપ્ત થાય છે. કાર્યને ઉત્પન્ન કરવા માટે જે કારણની અપેક્ષા છે તે કારણ પોતે જ કાર્યસ્વરૂપ હોવાથી કાર્યને પોતાની ઉત્પત્તિમાં પોતાની અપેક્ષા રહી. આવું થવાથી ક્યારેય પાણ કાર્યજન્મ સંભવી જ ના શકે. ← તો તેનું સમાધાન એ છે કે ધર્મશુશ્રૂષા એ ઈચ્છાસ્વરૂપ છે- એ વાત બરાબર છે. પરંતુ રાગ એ ઈચ્છાસ્વરૂપ નથી પાણ પ્રશસ્ત સંસ્કારસ્વરૂપ છે. કાર્ય અને કારણ ભિન્ન હોવાના કારણે ઉત્પત્તિમાં આત્માશ્રય દોષને અવકાશ નહિ રહે. [૧૧/૩]

ગાથાર્થ :- પરમશુશ્રૂષા હોતે છતે ગુરુભક્તિ પ્રધાન બને છે. વિધિવિષયક પ્રયાસ થાય છે. ધર્મક્રિયા કરવામાં આદર પ્રગટે છે. સુંદર ગ્રંથપ્રાપ્તિ થાય છે. તથા એવું સૂત્રાર્થવિષયક શ્રવાણ મળે છે જેનું પ્રકૃષ્ટ ફળ તત્ત્વનો અભિનિવેશ હોય છે. [૧૧/૪]

❁ પરમ શુશ્રૂષાના પ્રભાવને પિછાલીએ ❁

દીકાર્થ :- પરમ શુશ્રૂષા હોતે છતે ગુરુવિષયક પ્રકૃષ્ટ ભક્તિ પ્રગટે છે. તેમ જ ક્ષેત્રશુદ્ધિ, માંડલી બનાવવી, વાચનાચાર્યનું આસન પાથરવું વગેરે વિધિને વિશે અપ્રમત્તા આવે છે. આગમમાં જાગાવેલી ક્રિયાને કરવામાં આદર આવે છે. સુંદર ગ્રંથપ્રાપ્તિ

= પરિસ્ફુટસૂત્રાર્થાઽધિગતિઃ, સદગ્રન્થાનાં = રહસ્યશાસ્ત્રાણાં આપ્તિઃ ત્વા, શ્રવણં અર્થસ્ય, તત્ત્વાભિભિત્તેશઃ = નિશ્ચિત-પ્રામાણ્યકં તત્ત્વજ્ઞાનં પરમં = પ્રકૃષ્ટં ફલં યસ્ય તત્તથા ॥૧૧/૪॥ અપરમશુશ્રૂષામુપદર્શયતિ → 'વિપરીતે'ત્યાદિ ।

વિપરીતા ત્વિતરા સ્યાત્ પ્રાયોઽનર્થાય દેહિનાં સા તુ । યા સુપ્તનૃપકથાનકશુશ્રૂષાવત્ સ્થિતા લોકે ॥૧૧/૫॥

વિપરીતા તુ = ઉવતવિપરીતૈવ ઇતરા = અપરમશુશ્રૂષા સ્યાત્ પ્રાયઃ = બાહ્યત્વેન અનર્થાય = અનુપકારાય દેહિનાં સા તુ = સા પુનઃ ઇતરશુશ્રૂષા❁ યા સુપ્તઃ શર્યાવસ્થિતો લીલયા સ્વાપાય કિર્ષિત્સ્તત્પરતો નૃપઃ = નરપતિઃ, તસ્ય કથાનકે વત્તિદાર્યાયિકાયાં યા શુશ્રૂષા = ❁ શ્રવણવ્યાપ્તિઃ તદ્વત્ સ્થિતા = પ્રસિદ્ધા લોકે

કલ્યાણકન્દલી

સન્ સમ્યગેવાવબુધ્યતે । યથાવત્ કુરુતે ચાર્થં મદેન ચ ન માદ્યતિ ॥ ← [દ્વા.દ્વા.૨૯/૨૨] ઇત્યુક્તમ્ । કદાચિદનાભોગાદિનાઽકરણેઽપિ પરેણ સ્મારિતસ્તુ નિયમેન સૂત્રોક્તં સંપાદયત્યેવ શક્ત્યનુસારેણ, અન્યથા ધર્માધિકારહાનેઃ, તદુક્તં પશ્ચવસ્તુકે → સુત્તેણ ચોઙ્ગો જો અણ્ણં ઉદ્દિસિઅ તં ણ પડિવજ્જે । સો તત્તવાયબજ્જો ન હોઙ્ગ ધમ્મમ્મિ અહિગારી ← ॥૧૭૦૯॥ આગમાર્થક્રિયાકરણાદ્ધિ જ્ઞાનવૃદ્ધિર્નિરપાયા, તદુક્તં પશ્ચાશકે → વિહિયાગુઠ્ઠાણાઓ પાણ્ણં સબ્બકમ્મખઓવસમા । ણાણાવરણાવગમા ણિયમેણં બોહ-વુદ્ધિ સ્તિ ॥ ← [૨/૪૦] ઇતિ । તત્ફલમેવાહ-પરિસ્ફુટસૂત્રાર્થાધિગતિરિતિ । ઇદમેવાભિપ્રેત્ય પશ્ચવસ્તુકે પુષ્પમાલાયાં ચ → ગુરુપરિતોસગણ્ણં, ગુરુમત્તીણ તહેવ વિણ્ણં । ઇચ્છિયસુત્તથાણં સ્વિણ્ણં પારં સમુવયંતિ ॥ ← [પં.વ.૧૦૦૮ પુ.મા.૨૫] ઇત્યુક્તમ્ । બૃહત્કલ્પભાષ્યેઽપિ → વિણયાહીયા વિજ્ઞા દેતિ ફલં ઇહ પરે ય લોગમ્મિ ← [૫૨૦૩] ઇતિ પ્રોક્તમ્ । નિશીઘચૂર્ણો અપિ → વિણઓવવેયસ્સ ઇહ પરલોગે ત્રિ વિજ્ઞાઓ ફલં પયચ્છંતિ ← [૧૩] ઇત્યુક્તમ્ । હર્ષપ્રબન્ધેઽપિ → સર્વવિદ્યાઽધિગમે નિમિત્તં નિરસ્તવિઘ્ના ગુરુમક્તિરેવ ← ઇત્યુક્તમ્ ।

મૂલગ્રન્થે દળ્હાન્વયસ્ત્વેવમ્ → વિપરીતા તુ ઇતરા સ્યાત્ । સા તુ દેહિનાં પ્રાયઃ અનર્થાય સ્યાત્ યા સુપ્તનૃપકથાનકશુશ્રૂષાવત્ લોકે સ્થિતા ॥૧૧/૫॥ ઇયં કારિકા શ્રાવકધર્મવિધિવૃત્તૌ [ગા.૨ પૃ.૩] સમુદ્ઘૃતા વર્તતે ।

થાય છે. અર્થાત્ સૂત્ર અને અર્થનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન થાય છે. અથવા સુંદર એવા રહસ્યભૂત શાસ્ત્રોની પ્રાપ્તિ થાય છે. તથા જેના પ્રામાણ્યનો નિશ્ચય થયો છે એવા તત્ત્વજ્ઞાનસ્વરૂપ પ્રકૃષ્ટ ઇજ્ઞને આપનાર એવું અર્થશ્રવાણ મળે છે. [૧૧/૪]

વિશેષાર્થ :- ધર્મશ્રવાણની પ્રકૃષ્ટ ઈચ્છા ક્ષાયોપશમિક હોવાથી ધર્મશ્રવાણના ઉપાયોમાં સચોટ પ્રવૃત્તિ થાય છે. ગુરુની પ્રસન્નતા હોય તો જ ગુરુદેવ પાસેથી તાત્ત્વિક ધર્મ સાંભળવા મળે. માટે તે જીવ ગુરુદેવની- વાચનાચાર્યની પૂજ્યબુદ્ધિથી જોરદાર ભક્તિ કરે છે. તેવા પ્રકારની ઉદાત્ત ભક્તિ દ્વારા તે જીવની ધર્મશ્રવાણયોગ્યતાનો ગુરુને નિશ્ચય થવાથી ગુરુદેવ તેને આગમની વાચના આપવા તૈયાર થાય એટલે તે જીવ મકાન અને તેની આજુબાજુ ૧૦૦ ડગલાં [મતાંતરે ૬૦ ડગલાં] જેટલી ભૂમિ માંસ-ઈંડા-પંચેન્દ્રિયહત્યા વગેરેથી અશુદ્ધ નથી તેની તપાસ કરી તેની ગુરુને જાણ કરી આગમવાચના લેવા માંડીરૂપે - ગોળાકારે - વર્તુળાકારે પર્યાયના ક્રમથી સમૂહમાં ગોઠવાય અને વાચનાચાર્યને બેસવા માટે આગમોક્ત વિધિથી પોતાની કામળી વગેરે દ્વારા પ્રત્યેક આગમશ્રોતા વાચનાચાર્યનું આસન (ગાદી જેવું પોયું) બનાવે જેથી વાચનાચાર્ય તેવા આસન ઉપર બેસીને લાંબા સમય સુધી પ્રસન્નતાપૂર્વક વાચના આપી શકે. આદર-અહોભાવથી આગમવાચના સાંભળવા દ્વારા જગણાયેલ જે જે આચાર-અર્થ પ્રવૃત્તિમાં લાવવાની પોતાનામાં શક્તિ હોય તેને પ્રમાદ કર્યા વિના જીવનમાં આચરે. તેવું થવાથી અંતરાયાદિ કર્મોનો એવો ક્ષયોપશમ થાય કે દુર્લભ એવા રહસ્યમય ગ્રન્થરત્નો પોતાને પ્રાપ્ત થાય. તેમ જ જ્ઞાનાવરણાદિનો એવો ક્ષયોપશમ થાય કે સૂત્ર અને અર્થનો બોધ સ્પષ્ટરૂપે થવા માટે. તેથી તેવો શ્રોતા જે અર્થશ્રવાણ કરે તેનાથી એવો તત્ત્વનિશ્ચય થાય કે પછી તેને તે બાબતમાં કોઈ ભ્રમ-શંકા જેવું ન રહે. જે તત્ત્વજ્ઞાનમાં પ્રામાણ્યનો નિશ્ચય થયો હોય તે સંબંધી ભ્રમાદિને અવકાશ જ નથી. આ બધાના મૂળમાં રહેલી છે ક્ષાયોપશમિક એવી પ્રકૃષ્ટ ધર્મશુશ્રૂષા. ધારણ બધા સાનુબંધ મહત્ત્વના લાભોનું કારણ હોવાથી પરમ ધર્મશુશ્રૂષા પ્રગટાવવા દરેક શ્રોતાએ પ્રયત્ન કરવો જ રહ્યો. [૧૧/૪]

ગ્રન્થકારશ્રી અપરમ શુશ્રૂષાને બતાવે છે.

ગાથાર્થ :- ઉપર કરતાં વિપરીત જ શુશ્રૂષા અપરમ બને છે. સુતેલા રાજાને વાર્તા સાંભળવાની ઈચ્છા હોય તેની જેમ જે શુશ્રૂષા લોકમાં પ્રસિદ્ધ હોય તે અપરમ શુશ્રૂષા તો પ્રાયઃ જીવોને અનર્થ માટે થાય છે. [૧૧/૫]

❁ અપરમ શુશ્રૂષા અનર્થહારી ❁

ટીકાર્થ :- ઉપર જાણાવી તે પરમ શુશ્રૂષાથી વિપરીત હોય તે જ શુશ્રૂષા અપરમ શુશ્રૂષા થાય. ઊંઘવા માટે પથારીમાં આડા પડેલા રાજાને વાર્તા સાંભળવાની ઈચ્છા હોય તેની જેમ જે અપરમ શુશ્રૂષા લોકમાં બધે જ પ્રસિદ્ધ છે તે અપરમ શુશ્રૂષા

૧. ❁❁ વિહલ્લયમધ્યવર્તી પાઠઃ મુદ્રિતપ્રતૌ નાસ્તિ, સમ્પાદકપ્રમાદેન સ ચ ભ્રષ્ટ ઇત્યવસીયતે ।

સર્વત્રૈવ । યથા નૃપસ્ય કથાનકશ્રવણે જ મહાન્ આદરઃ, અથ ચ કિચ્છિચ્છ્ણોતિ અનુષઙ્ગશ્રવણમાત્રરસિકત્વાત્ તથાઽપરમશુશ્રૂષાવાનાપિ લીલયા કિચ્છિચ્છ્ણોતિ, જ તુ પરમાઽઽદરેણેત્યર્થઃ ॥૧૧/૫॥ શુશ્રૂષાજન્યાનાં શ્રુતાદિજ્ઞાનાનાં વિભાગમુપદશ્યાતિ → 'ઁહૈ'ત્યાદિ ।

ઁહાદિરહિતમાદ્યં તદ્યુક્તં મધ્યમં ભવેજ્ઞાનમ્ । ચરમં હિતકરણફલં વિપર્યયો મોહતોઽન્ય ઇતિ ॥૧૧/૬॥

ઁહાદિના સંહૃતં આદ્યં જ્ઞાનં શ્રુતજ્ઞાનસંજ્ઞં ભવેત્ । ઁહઃ = વિતર્કઃ 'આદિનાઽપોહાદિ, તદ્યુક્તં = ઁહાદિ-

કલ્યાણકન્દલી

યથા શ્યાસુપ્તસ્ય નૃપસ્ય કથાનકશ્રવણે ન મહાન્ = મહત્ત્વાઽવધારણપ્રયુક્તપ્રણિધાનલક્ષણ આદરઃ અથ ચ કિચ્છિત્ = લેશતઃ શ્રુણોતિ સંમુઘકથાર્થશ્રવણાભિપ્રાયાત્, અનુષઙ્ગશ્રવણમાત્રરસિકત્વાત્ = નિદ્રાઽનયનલક્ષણોદ્દેશ્યસિદ્ધૌ ચોપસર્જન-ભાવેનૈવ શ્રવણામિલાષાત્ । તથા અપરમશુશ્રૂષાવાનપિ લીલયા = ક્રીડયા કિચ્છિચ્છ્ણોતિ, ન તુ પરમાદરેણ = વિસ્મિતાઽનનાદ્યભિવ્યઙ્ગ્ય-વક્તવ્યવિવિદિષાનુવિદ્ધપ્રણિધાનેન । ન ચૈવમિયમનર્થાય કથં સ્યાદિતિ શઙ્કનીયમ્, અસમ્બદ્ધતત્તજ્ઞાનલવફલાયાઃ તસ્યા દૌર્વૈદગ્ધ્યબીજત્વાત્, ઔદયિકભાવરૂપત્વાત્, આગમાનાદરાદિગર્ભિતત્વાચ્ચ । અપરમશુશ્રૂષા ચ ન શ્રુતમય-ચિન્તામય-ભાવના-મયજ્ઞાનહેતુઃ, તત્ત્વપરિણતેરભાવાત્ । યદાહ અવધૂતાચાર્યઃ → 'નાપ્રત્યયાનુગ્રહમન્તરેણ તત્ત્વશુશ્રૂષાદયઃ, ઉદક-પયોઽમૃતકલ્પ-જ્ઞાનાઽજનકત્વાત્ । લોકસિદ્ધાસ્તુ સુપ્તનૃપાઽઽસ્થ્યાનકગોચરા ઇવાઽન્યાર્થા ઇવ ← । ન ચેયં સમ્યગ્દૃષ્ટેઃ સમ્ભવતિ, તદુક્તં સમ્યગ્દૃષ્ટિદ્વાત્રિંશિકાયાં → ભોગિકિન્નરગેયાદિવિષયાઽઽધિક્યમીયુષી । શુશ્રૂષાઽસ્ય ન સુપ્તેશકથાર્થવિષયોપમા ॥ ← [દ્વા.દ્વા. ૧૫/૨] ॥૧૧/૫॥

મૂલગ્રન્થે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → આદ્યં જ્ઞાનં ઁહાદિરહિતં ભવેત્ । તદ્યુક્તં મધ્યમં, ચરમં હિતકરણફલમ્ । અન્યો વિપર્યયો મોહત ઇતિ ॥૧૧/૬॥

ઁહાદિરહિતમિતિ ઉપલક્ષણાત્ મદેષ્યાદિદોષાપેતમિત્યપિ બોધ્યમ્ । ઁહાદિગુણસમેતત્વે યથા શ્રુતજ્ઞાનં ચિન્તામયાદિજ્ઞાને પ્રવિશતિ તથા મદેષ્યાદિદોષકલિતત્વે તત્ અજ્ઞાને નિપતતિ, યદાહ → તજ્ઞાનમેવ ન ભવતિ યસ્મિન્નુદિતે વિભાતિ રાગાદિગુણઃ ।

પ્રાયઃ જીવોને અનર્થ માટે થાય છે. જેમ ઊંઘવા માટે પથારીમાં પડેલા રાજાને વાર્તા સાંભળવામાં વિશેષ આદર નથી છતાં તે કંઈક સાંભળે છે, કારણ કે આનુષંગિક રીતે જ સાંભળવામાં કેવળ તેને રસ છે. તેમ અપરમ શુશ્રૂષાવાળો જીવ પણ લીલાથી કંઈક સાંભળે છે, નહિ કે પરમ આદરથી. [૧૧/૫]

વિશેષાર્થ :- ધર્મશ્રવાણની ઈચ્છા હોવા છતાં જે વ્યક્તિ ગુરુની ભક્તિ ન કરે, વસતિશુદ્ધિમાં ગોટાળા વાળે, વાચના માંડલીમાં પર્યાયકમથી ન બેસે, ગુરુનું આસન ન પાથરે, જે સાંભળે તેનો અમલ કરવાની શક્તિ હોવા છતાં ન આચરે, અથવા અનાદરથી કરે, એવી વ્યક્તિની ધર્મશ્રવાણવિષયક ઈચ્છા એ અપરમ શુશ્રૂષા છે. એ પ્રાયઃ અનર્થ કરનારી છે, કારણ કે તે ઔદયિક ભાવની છે. ધર્મઅનાદરથી ગર્ભિત છે. વિનય, વિવેક, વૈરાગ્ય, શિસ્ત, મર્યાદા, મૂલ્ય, સભ્યતા વગેરે સાથે તેને કશા લેવા દેવા નથી. પથારીમાં પડેલો રાજા ઊંઘવા માટે વાર્તા સાંભળે તેમાં કથાશ્રવાણ ગૌણ છે અને નિદ્રા એ મુખ્ય છે. તેમ સમય પસાર કરવા કે મનોરંજન માટે ધર્મ સાંભળવાને ઈચ્છે તેમાં ધર્મશ્રવાણ ગૌણ છે અને મનોરંજન, કુતૂહલ વગેરે મુખ્ય છે. માટે પ્રાયઃ તે ધર્મશુશ્રૂષા અનર્થકારી બને છે. આથી ભીંતનો ટેકો લઈને કે સૂતાં સૂતાં કે હસતાં હસતાં, આડું અવળું જોતાં જોતાં, મશ્કરી કરતાં કરતાં, જોકા ખાતાં ખાતાં કે, બીજું કાંઈ ખાતાં-પીતાં કે બીજું કામકાજ કરતાં કરતાં ધર્મ સાંભળે તેની ધર્મશુશ્રૂષા પ્રાયઃ અનર્થકારી જ સંભવે; કેમ કે તેમાં આત્મકલ્યાણની ભાવનાથી પ્રગટતો આદર-બહુમાન-શ્રદ્ધા વગેરે નથી. ઊલટું તેમાં ધર્મનો અનાદર ભળેલ છે. જે ધર્મશ્રવાણને પ્રધાન-મુખ્ય કરવું જોઈએ તેને ગૌણ કરીને સાંભળવું- તે ધર્મનો અનાદર જ કહેવાય ને ! સૂતાં સૂતાં ધર્મશ્રવણ વાંચવા કે નવકારવાળી ગાણવી તે હિતકારી નથી. ઊંઘ ન આવે ત્યાં સુધી આડા-અવળા સંકલ્પ-વિકલ્પોમાં પડવાથી પાપકર્મ બંધાય. તેવું ન બને તેવા આશયથી માંદગી વગેરે અવસ્થામાં સૂતાં સૂતાં નવકારવાળી ગાણવી તે એક અલગ વાત છે. બાકી અવાર-નવાર કેવળ ઊંઘ લાવવા માટે સૂતાં સૂતાં નવકારવાળી ગાણવામાં આવે તેનાથી ઉચિત ઈજા મળે નહિ. એવી આરાધનાથી ભવિષ્યમાં તે-તે આરાધનાને માટે પોને અયોગ્ય બને. તે-તે આરાધનાના સંયોગો ન મળે તેવા પાપકર્મ બંધાય. આ વાતને ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી. [૧૧/૫]

શુશ્રૂષાથી ઉત્પન્ન થનાર શ્રુત આદિ જ્ઞાનોના વિભાગને મૂલકારશ્રી બતાવે છે.

ગાથાર્થ :- પ્રથમ જ્ઞાન ઉહાપોહાદિથી રહિત હોય, તેનાથી યુક્ત મધ્યમ = બીજું જ્ઞાન થાય. હિત કરવા સ્વરૂપ ફલને દેનાર ચરમ જ્ઞાન છે. આનાથી ભિન્ન જ્ઞાન મોહના લીધે વિપર્યાસ છે. [૧૧/૬]

૧. મુદ્રિતપ્રતી → આદિનાઽપોહા' ← ઇતિ ત્રુટિતઃ પાઠઃ ।

યુવતં મધ્યમં = ચિન્તામયં ભવેત્ જ્ઞાનં દ્વિતીયમ્ । વરમં = ભાવનામયં તૃતીયં, હિતકરણં ફલં યસ્ય તત્થા । અન્યઃ = એતજ્ઞાનત્રયાદ્ ભિન્નો બોધઃ વિપર્યયઃ = વિપર્યાસઃ = મિથ્યાજ્ઞાનમિતિ યાવત્ મોહતઃ = મિથ્યાત્વમોહનીયોદયાત્ ॥૧૧/૬॥ તત્ર શ્રુતજ્ઞાનસ્ય લક્ષણમાહ -> 'વાક્યાર્થે'ત્યાદિ ।

વાક્યાર્થમાત્રવિષયં કોષ્ટકગતબીજસન્નિભં જ્ઞાનમ્ । શ્રુતમયમિહ વિજ્ઞેયં મિથ્યાભિનિવેશરહિતમલમ્ ॥૧૧/૭॥

વાત્યાર્થઃ = પ્રકૃતવાત્યૈકવાત્યતાઽઽપન્નસકલશાસ્ત્રવચનાર્થાઽવિરોધિવચનાર્થઃ તન્માત્રં પ્રમાણ-નયાધિગમરહિતં

કલ્યાણકન્દલી

તમસઃ કુતોઽસ્તિ શક્તિર્દિનકરકિરણાગ્રતઃ સ્થાતુમ્ ॥ <- [ ] તતશ્ચ યત્ સ્વામિગતોહારિગુણસંસ્કૃતં ન ભવતિ, ન વા સ્વામિગતદોષવિકૃતં ભવતિ કિન્તુ યથાવસ્થિતં નય-પ્રમાણવર્જિતં શાસ્ત્રોપદર્શિતં સર્વશાસ્ત્રાવિરોધિનિર્ણીતાર્થં તદત્ર શ્રુતજ્ઞાનસંજ્ઞં ભવેદિતિ સ્પષ્ટીભવિષ્યતિ । ઝહાદિયુક્તં ચિન્તામયં જ્ઞાનં, હિતકરણફલં તુ ભાવનામયં જ્ઞાનમ્ । અનુપદમેવૈતત્સર્વં સ્પષ્ટી-ભવિષ્યતિ । इत्थश्च एतज्ज्ञानत्रयाद् भिन्न उत्कटमदमदनेर्ष्यारारागादिदोषशताविलो मिथ्यैकान्तवादाविर्भूतश्च बोधः मिथ्याज्ञानं, मिथ्यात्वमोहनीयोदयात् इत्यपि सङ्गच्छते इति भावनीयम् ॥११/६॥

મૂલગ્રન્થે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ -> વાક્યાર્થમાત્રવિષયં કોષ્ટકગતબીજસન્નિભં અલં મિથ્યાભિનિવેશરહિતં જ્ઞાનં ઇહ શ્રુતમયં વિજ્ઞેયમ્ ॥૧૧/૭॥ ઇયં કારિકા ધર્મવિન્દૂપદેશપદોપદેશરહસ્યવૃત્ત્યાદૌ [ધ.બિ.૬/૩૦; ઉપ.પ.૮૮૮; ઉપ.રહ.૧૭૨] સમુદ્ધૃતા । તદનુસારેણ દેશનાદ્વાત્રિંશિકાયાં -> ઉત્પન્નમવિનષ્ટં ચ બીજં કોષ્ટગતં યથા । પરસ્પરવિભિન્નોક્તપદાર્થવિષયં તુ ન ॥ <- [દ્વા.દ્વા.૨/૧૧] અધ્યાત્મોપનિષદિ ચ -> ત્રિવિધં જ્ઞાનમાખ્યાતં શ્રુતં ચિન્તા ચ ભાવના । આદ્યં કોષ્ટગબીજાઽઽમં વાક્યાર્થવિષયં મતમ્ ॥ <- [૧/૬૫] ઇત્યુક્તં ટીકાકૃતા ।

પ્રકૃતવાક્યૈકવાક્યતાપન્નસકલશાસ્ત્રવચનાર્થાવિરોધિવચનાર્થઃ = વિવક્ષિતવાક્યેન સહ એકવાક્યતાઽપન્નં યત્ સકલ-શાસ્ત્રવચનં એતદર્થસ્યાઽવિરોધી વચનાર્થઃ । યથા 'સન્ને પાણા ન હંત્વા' ઇતિ વાક્યેન સહ એકવાક્યતામાપન્નાનિ = એકાર્થ-ગોચરાણિ 'સન્ને જીવા વિ ઇચ્છંતિ જીવિઝં', 'પાણવહો ન કાયવ્વો', 'મા હિંસ્યાત્ સર્વભૂતાનિ' ઇત્યાદીનિ સકલશાસ્ત્રવચનાનિ તેષામર્થસ્યાઽવિરોધી 'જીવર્હિસનં બલવદનિષ્ટાનુબન્ધિ' ઇતિ વાક્યાર્થઃ । સ્વાર્થબોધે સમાપ્તાનાં પદાનાં પરસ્પરાકાઙ્ગ્યૈકવાક્યતા જાયતે । અન્યે તુ વાક્યાનામુપકાર્યોપકારકાકાઙ્ગ્યામાએકવાક્યતેત્યાહુઃ । ઉપજીવ્યોપજીવકભાવાપન્નબોધજનકતા = વાક્યૈકવાક્યતા ઇતિ વૈશેષિકાઃ । અઙ્ગબોધકવાક્યસ્યાઙ્ગબોધકવાક્યેન સંહૈકવાક્યતેતિ મીમાંસકાઃ । તન્માત્રં યથાશ્રુતં પ્રમાણ-નયાધિગમરહિતં

જ્ઞાનજા ૩ પ્રકાર

ટીકાર્થ :- ઉહ = વિતર્ક = અન્વયમુખી વિચાર અને અપોહ = વ્યતિરેકમુખી વિચાર- આ બન્ને પ્રકારના વિચારથી રહિત એવું જ્ઞાન પ્રથમ = શ્રુતજ્ઞાન થાય છે. ઉહાપોહથી યુક્ત એવું જ્ઞાન ચિન્તામય = બીજું જ્ઞાન થાય છે. ત્રીજું ભાવનામય જ્ઞાન છે જેનું ફળ હિતકરણ છે. આ ત્રણ જ્ઞાનથી ભિન્ન જ્ઞાન મિથ્યાત્વ મોહનીયના ઉદયથી વિપર્યાસ = મિથ્યા જ્ઞાન થાય છે. [૧૧/૬]

વિશેષાર્થ :- 'દૂર જે સફેદ પદાર્થ દેખાય છે તે દૂઠું-સૂઠું ઝાડ હોવું જોઈએ' - આ વિધાનાત્મક અન્વયમુખી વિચારને ઉહ = વિતર્ક કહેવાય. 'દૂર જે સફેદ વસ્તુ દેખાય છે તે માણસ તો ન જ હોય, કારણ કે તેની ઉપર કાગડા વગેરે પંખી બેઠેલા છે.' આ પ્રતિપેદાત્મક વ્યતિરેકમુખી વિચારધારાને અપોહ કહેવાય. શ્રુત જ્ઞાનમાં ઉહાપોહ વગેરે નથી હોતા. ઉપરોક્ત ઉહાપોહાદિવાળું જ્ઞાન ચિન્તામય જ્ઞાન અને. ભાવનાજ્ઞાન તે બોધને કહેવાય જે બોધથી સ્વ-પરનું હિત થાય તેવી પ્રવૃત્તિ થાય - આ ત્રણેય જ્ઞાનનું સવિસ્તર નિરૂપણ આગળ કરવામાં આવશે. આ ત્રણેય સમ્યજ્ઞાન છે. પરંતુ આ ત્રણ જ્ઞાનમાં જે જ્ઞાનનો સમાવેશ ન થાય તે જ્ઞાન મિથ્યા જ્ઞાન કહેવાય છે, કારણ કે તે મિથ્યાત્વ મોહનીયના ઉદયથી વ્યાપ્ત હોય છે. [૧૧/૬]

મૂલકારથી શ્રુતમય જ્ઞાનના લક્ષણને બતાવે છે.

શ્રુતજ્ઞાનજી ત્રણ વિશેષતા

ગાથાર્થ :- વાક્યાર્થમાત્રવિષયક, કોષ્ટકમાં રહેલ બીજ જેવું, અત્યંત મિથ્યા અભિનિવેશથી રહિત એવું જ્ઞાન અહીં શ્રુતમય જ્ઞાન જાણવું. [૧૧/૭]

ટીકાર્થ :- પ્રસ્તુત વાક્યની સાથે એકવાક્યતાને પ્રાપ્ત થયેલ એવા સર્વ શાસ્ત્રવચનોના અર્થને અવિરોધી એવો જે વાક્યાર્થ હોય તેને જ પોતાનો વિષય કરનાર એવો બોધ કે જે પ્રમાણ અને નયના જ્ઞાનથી શૂન્ય હોય તે શ્રુતજ્ઞાન જાણવું. પરસ્પર

૧. મુદ્રિતપ્રતી 'પ્રમાણ-તયા...' ઇત્યશુદ્ધઃ પાઠઃ ।

તદ્વિષયં = તદ્ગોચરં; જ તુ પરસ્પરવિભિન્નવિષયશાસ્ત્રાવયવભૂતપદમાત્રવાચ્યાર્થવિષયં, તસ્ય સંશયાદિરૂપત્વેનાઽજ્ઞાન-
ત્વાત્ । કોષ્ટકે = લોહકોષ્ટકાદૌ ગતં = સ્થિતં યદ્ બીજં = ધાન્યં તત્સન્નિભં, અવિનષ્ટત્વાત્, શ્રુતમયં ઇદ્
= પ્રક્રમે વિજ્ઞેયં, મિથ્યાભિનિવેશઃ = અસદ્ગ્રહઃ તેજ રહિતં = વિપ્રમુવતં અલં = અત્યર્થ, પદાર્થજ્ઞાનોત્થાપિતાનુ-
પપાત્તિનિરાસપ્રધાનત્વાત્ ॥૧૧/૭॥

કલ્યાણકન્દલી

તદ્વિષયં દૃષ્ટેષ્ટવિરુદ્ધત્વજ્ઞાનવિરહેણ અપ્રામાણ્યજ્ઞાનાનાસ્કન્દિતશ્રુતજ્ઞાનં ભવતિ । એતદ્વ્યવચ્છેદમાહ → ન તુ પરસ્પરવિભિન્ન-
વિષયશાસ્ત્રાવયવભૂતપદમાત્રવાચ્યાર્થવિષયં = મિથો વિભિન્નવિષયાણિ યાનિ ગ્રન્થૈકદેશાત્મકાનિ પદાનિ તન્માત્રાભિધેયાર્થગો-
ચરમ્ । અત્ર ટીકાકારો હેતુમાવેદયતિ-તસ્ય = મિથોવિભિન્નનય-નિક્ષેપ-પ્રમાણ-સ્વદર્શન-પરદર્શનોત્સર્ગાપવાદાદિ-વિશકલિતાર્થ-
ગોચરજ્ઞાનસ્ય સંશયાદિરૂપત્વેન અજ્ઞાનત્વાત્ । આદિપદેન વિષયયાદિગ્રહણમ્ । ઇત્યન્ન વિશકલિતવાચ્યાર્થમાત્રવિષયં શ્રુતજ્ઞાનમત્ર
વ્યવચ્છિદ્યતે, ન તુ દીર્ઘેકોપયોગાનુસૂતં પદ-વાક્ય-મહાવાક્યૈદમ્પર્યાર્થમૂર્તિકં, તસ્ય ઉપદેશપદપ્રસિદ્ધત્વાત્ । તદુક્તં ઉપદેશપદે
→ પય-વક્ત્ર-મહાવક્ત્રમદંપજ્ઞં ચ એત્થ ચત્તારિ । સુયમાવાવગમમ્મિ હંદિ પગારા વિણિદ્ધિઠ્ઠા ॥૮૫૯॥ સંપુણ્ણેહિં જાયઙ્
સુયમાવાવગમો ઇહરહા ઉ । હોઙ્ વિવજ્ઞાસો વિ હુ અણિદ્ધફલઓ ય સો નિયમા ॥૮૬૦॥ ← ઇતિ । યદ્વા તત્ર સ્વતન્ત્રસંજ્ઞા-
વ્યવચ્છેદ એવેષ્યત ઇતિ ન દોષ ઇતિ વ્યક્તં દેશનાદ્વાત્રિંશિકાયામ્ [૨/૧૧દ્વા.દ્વા.] । અવિનષ્ટત્વાદિતિ । અવિનષ્ટં સદેવ
બીજકલ્પં શ્રુતજ્ઞાનમઙ્કુરાદિસ્થાનીયચિન્તાજ્ઞાનાદિજનકં સ્યાદિતિ ધ્યેયમ્ । અસદ્ગ્રહરહિતત્વે હેતુમાહ - પદાર્થજ્ઞાનોત્થાપિતાનુ-
પપાત્તિનિરાસપ્રધાનત્વાત્ = પદાર્થજ્ઞાનેનોપસ્થાપિતાયા અનુપપત્તેઃ નિરાસે પ્રવળત્વાત્ । મિથ્યાભિનિવેશે ત્વજ્ઞાનમેવ સ્યાત્,
તદુક્તં ઉપદેશપદે → ઇહરા અણ્ણયરગમા દિદ્દેદ્ધવિરોહણાણવિરહેણ । અણમિનિવિદ્ધસ્સ સુયં ઇયરસ્સ ઉ મિચ્છણાણં તિ ॥૮૮૨॥
← ઇતિ ભાવનીયમ્ ॥૧૧/૭॥

વિભિન્નવિષયક અને શાસ્ત્રના અવયવભૂત એવા પદોના જ કેવળ વાચ્યાર્થને વિષય બનાવનાર શ્રુતજ્ઞાન ન હોય, કારણ કે તેવો
બોધ તો સંશયાદિસ્વરૂપ હોવાના લીધે અજ્ઞાનસ્વરૂપ છે. લોહના કોઠાર વગેરેમાં રહેલ જે અનાજ હોય તેના જેવું શ્રુતજ્ઞાન
હોય છે, કારણ કે તે વિનાશ પામેલ નથી. (અર્થાત્ તે સ્થિર છે.) પદાર્થના જ્ઞાનથી ઊભી થયેલ અનુપપત્તિને દૂર કરવામાં
તત્પર હોવાથી શ્રુતજ્ઞાન અત્યંત મિથ્યા કદાચ્છથી રહિત હોય છે. [૧૧/૭]

વિશેષાર્થ :- ‘સબ્બે જીવા ન હંતન્વા’ આવા [A] વાક્ય સાથે એકવાક્યતાને પામેલ એવા ‘સબ્બે જીવા વિ ઇચ્છંતિ જીવિતં’,
‘પાણવહો ન કાયવ્વો’, ‘મા હિંસ્યાત્ સર્વભૂતાનિ’ વગેરે [B] સર્વ શાસ્ત્રવચનોના અર્થને અવિરોધી એવા ‘જીવહિંસા બળવાન
અનિષ્ટને લાવનાર છે’ અર્થને જ પોતાનો વિષય બનાવે તે જ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય. તે જ્ઞાન પ્રમાણ-નયબોધથી શૂન્ય હોય છે,
કારણ કે પ્રમાણ-નયના વિભાગથી ગર્ભિત એવું જ્ઞાન તો ચિંતાજ્ઞાન બની જાય. મતલબ એ છે કે જે વિષયનું પ્રતિપાદન જે
[A] વાક્ય દ્વારા થઈ રહ્યું હોય તે જ વિષયનું પ્રતિપાદન કરનાર બધા જ [B] શાસ્ત્રવચનો પરસ્પર એકવાક્યતાઆપત્ર કહેવાય.
તેવા વચનોનો જે વિષય = અર્થ હોય તેનાથી અવિરુદ્ધ એવા અર્થના પ્રતિપાદક એવા [A] શાસ્ત્રવચનના અર્થમાત્રનું જે જ્ઞાન
થાય કે જેમાં નય-નિક્ષેપ-પ્રમાણ-સપ્તભંગી વગેરેની અપેક્ષાઓનું અવગાહન થતું ન હોય તે જ્ઞાન શ્રુતમય કહેવાય. અર્થાત્ સર્વ
શાસ્ત્રવચનો સાથે જેનો વિરોધ ન આવે તેવા નિશ્ચિત અર્થનું પ્રતિપાદન કરનાર એવા અમુક શાસ્ત્રવાક્યના યથાશ્રુત અર્થનું
જ્ઞાન, જેમ કે ‘કોઈ જીવને મારવા નહિ’ આવું જ્ઞાન, શ્રુતમય જ્ઞાન કહેવાય. આમાં નય-પ્રમાણ વગેરેનું અવગાહન થતું નથી.
પરંતુ પરસ્પર વિભિન્ન વિષયનું પ્રતિપાદન કરનારા એવા શાસ્ત્રવચનઘટક પદોના વાચ્યાર્થનું અવગાહન કરનાર બોધ શ્રુતજ્ઞાન
ન કહેવાય, કારણ કે તે સંશયાદિસ્વરૂપ બનવાના લીધે અજ્ઞાનસ્વરૂપ છે. અહીં તો જ્ઞાનના વિભાગની વાત ચાલે છે. તેથી
તેમાં અજ્ઞાનનો અંતર્ભાવ થઈ ન શકે. દા.ત. કોઈ શાસ્ત્રવચન ઉત્સર્ગપ્રતિપાદક હોય, કોઈક અપવાદવિષયક હોય, કોઈ નિશ્ચયનું
વાક્ય હોય, કોઈક વ્યવહારનું વચન હોય, કોઈ સ્વદર્શનપરક વચન હોય, કોઈ પરદર્શનપ્રતિપાદનપરક હોય, કોઈ નિક્ષેપવિષયક
હોય, કોઈ નયવિષયક હોય, કોઈ સપ્તભંગીવિષયક હોય, કોઈક વચન દ્રવ્યાર્થિક નયનું હોય, કોઈ પર્યાયાર્થિક નયનું હોય, કોઈક
ક્ષેત્રવિષયક હોય, કોઈ કાલ-જ્યોતિષવિષયક હોય, કોઈ કર્મવિષયક હોય, કોઈ પુરુષાર્થવિષયક હોય, કોઈ મંત્રવિષયક હોય, કોઈક
આરોગ્યશાસ્ત્રવચન હોય, કોઈક વ્યાકરણવિષયક હોય, કોઈ ન્યાય-તર્કવિષયક હોય, કોઈક સાહિત્યવિષયક હોય-તેવા અલગ અલગ
વિષયવાળા શાસ્ત્રવચનોના કોઈક કોઈક પદમાત્રને પકડી તેના પદાર્થનું ભાન થાય તે સંશય-ભ્રમસ્વરૂપ બનવાના લીધે અજ્ઞાનસ્વરૂપ
જ હોય. માટે તેનો અહીં શ્રુતજ્ઞાનમાં વ્યવચ્છેદ = અસમાવેશ = બાદબાકી કરેલ છે.

બીજી મહત્ત્વની વાત એ છે કે શ્રુત જ્ઞાન એ ભવિષ્યમાં થનાર ચિંતા જ્ઞાનનું કારણ છે. માટે જ્યાં સુધી ચિંતાજ્ઞાનાદિ ન
પ્રગટે ત્યાં સુધી શ્રુતજ્ઞાન ટકવું જરૂરી છે. જેમ ભવિષ્યમાં વૃક્ષો વાવવા કે પાક લેવા માટે તેનું બીજ જરૂરી હોય છે. ખેડૂત
નવો પાક લેવા બીજને કોઠારમાં રાખી મૂકે. તે સડી ન જાય કે નાશ પામે નહિ તો જ નવી સીઝનમાં તે બીજમાંથી પાક ઉગી

ચિન્તામયજ્ઞાનસ્ય લક્ષણમાહ → 'યત્ત્વિ'ત્યાદિ ।

યત્તુ મહાવાક્યાર્થજમતિસૂક્ષ્મસુયુક્તિચિન્તયોપેતમ્ । ઉદક ઇવ તૈલબિન્દુર્વિસર્પિ ચિન્તામયં તત્સ્યાત્ ॥૧૧/૮॥

યત્તુ = યત્પુનઃ મહાવાક્યાર્થજં = આક્ષિપ્તેતરસર્વધર્માત્મકવસ્તુપ્રતિપાદકાનેકાન્તવાદવ્યુત્પત્તિજનિતં, અતિ-સૂક્ષ્માઃ = અતિશાયિતસૂક્ષ્મબુદ્ધિગમ્યાઃ શોભનાઃ = અવિસંવાદિભ્યો યા યુવતયઃ સર્વપ્રમાણજયગર્ભાઃ તત્ત્વિન્તયા = તદાલો-ચનયા ઉપેતં = સહિતં; ઉદક ઇવ = સલિલ ઇવ તૈલબિન્દુઃ = તૈલલવઃ વિસર્પિ = વિસ્તારયુક્તં ચિન્તયા નિર્વૃત્તં = ચિન્તામયં તત્ જ્ઞાનં સ્યાત્ = ભવેત્ ॥૧૧/૮॥

કલ્યાણકન્દલી

મૂલગ્રન્થે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → યત્તુ મહાવાક્યાર્થજં અતિસૂક્ષ્મસુયુક્તિચિન્તયા ઉપેતં ઉદકે તૈલબિન્દુઃ ઇવ વિસર્પિં તત્ ચિન્તામયં સ્યાત્ ॥૧૧/૮॥ ઇયં કારિકા ધર્મબિન્દૂપદેશપદોપદેશરહસ્યવૃત્ત્યાદૌ [ધ.વિ.૬/૩૦; ઉપ.પ.૮૮૨; ઉપ.રહ.૧૭૨] સમુદ્ઘૃતા । એતદનુસારેણ પ્રકૃતટીકાકૃતા દેશનાદ્વાત્રિંશિકાયાં → મહાવાક્યાર્થજં સૂક્ષ્મયુક્ત્યા સ્યાદ્વાદસજ્ઞતમ્ । ચિન્તામયં વિસર્પિં સ્યાતૈલબિન્દુરિવામ્ભસિ ॥ ← [દ્વા.દ્વા.૨/૧૨] અધ્યાત્મોપનિષદિ ચ → મહાવાક્યાર્થજં યત્તુ, સૂક્ષ્મયુક્તિશતાન્વિતમ્ । તદ્ દ્વિતીયં જલે તૈલબિન્દુરીત્યા પ્રસૃત્વરમ્ ॥ ← [૧/૬૬] ઇત્યુક્તમ્ ।

આક્ષિપ્તેતરસર્વધર્માત્મકવસ્તુપ્રતિપાદકાનેકાન્તવાદવ્યુત્પત્તિજનિતમિતિ । સપ્તમઙ્ગી-સકલાદેશાદિપરિકલિતઃ અનેકાન્ત-વાદોઽસ્તિત્વ-નાસ્તિત્વાઘર્ષણયા શબ્દદર્શિતાઽદર્શિત-પરસ્પરવિરુદ્ધાઽવિરુદ્ધ-સત્ત્વાઽસત્ત્વાઽમિલાપ્યત્વાઽનમિલાપ્યત્વ-વસ્તુત્વ-પ્રમેય-

શકે. તે રીતે શ્રુતજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ બાદ ઉડાપોડ નય-પ્રમાણાદિની વિચારણાથી ચિંતાજ્ઞાન ન પ્રગટે ત્યાં સુધી તે શ્રુતજ્ઞાન ટકવું જોઈએ. શ્રુતજ્ઞાન જ જો નાશ પામી ગયું હોય, ભૂલાઈ ગયું હોય તો ઉડાપોડ-વિચારણા શેની કરવાની ? જો શ્રુતજ્ઞાન ચિંતા જ્ઞાનનું ઘટક જ ન બને તે શ્રુત જ્ઞાનનું મહત્ત્વ શું ? પાણી પીવા માટે ઘડો ખરીદવામાં આવે. પણ પાણી ભરતા પહેલાં જ ઘડો ફૂટી જાય તો તેવો ઘડો આવે કે ન આવે તેમાં કોઈ ફરક પડતો નથી. માટે કોઠારમાં સુરક્ષિત રહેલ બીજની જેમ શ્રુતજ્ઞાન ટકવું જોઈએ. તો જ ચિંતાજ્ઞાન સંભવી શકે. ગુરુભક્તિ, વિધિપરાયાણતા, યથાશક્તિપાલન, બહુમાનગર્ભિત શ્રવણ વગેરેથી શાણગારાયેલી ક્ષાયોપશમિક એવી પરમ શુશ્રૂષા પછી થનાર શ્રુતજ્ઞાન પ્રાયઃ જરૂર ટકે જ છે. - આ અનુભવસિદ્ધ બાબત છે.

ત્રીજી મહત્ત્વની વાત એ છે કે શ્રુતજ્ઞાન એ ચિંતાજ્ઞાન માટે છે. માટે પદાર્થજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલ ઉપલક દૃષ્ટિએ જણાતી અસંગતિને (કે ઉડાણથી વિચારતા જણાયેલ વિરોધ વગેરે દોષને) દૂર કરવામાં શ્રુતજ્ઞાન પરાયાણ હોય છે. તે અસંગતિ તો જ દૂર થઈ શકે જો શ્રુતજ્ઞાનવાળી વ્યક્તિ કદાચ્છ-દુરાચ્છથી તદ્દન મુક્ત હોય. જો તેને કદાચ્છ હોય તો તે અસંગતિ વગેરેને દૂર કરી ન શકે. અને તો પછી ચિંતાજ્ઞાન ભવિષ્યમાં ન પ્રગટે. આ માટે ચિંતાજ્ઞાનકારણીભૂત શ્રુતમય જ્ઞાન કદાચ્છના કાદવથી સર્વથા રહિત જ હોય છે. આનાથી સૂચિત થાય છે કે જેને સાંપ્રદાયિક આચ્છ હોય કે પોતાની માન્યતાને મગજમાં પહેલાં દઢ કરીને પછી શાસ્ત્ર ભાણવામાં કે સાંભળવામાં આવે તો તે વ્યક્તિને ચિંતાજ્ઞાન કે ભાવનાજ્ઞાન થઈ ન શકે. કદાચ્છ એ શ્રુતજ્ઞાનમાં રહેલી ચિંતાજ્ઞાનજનન શક્તિને ખલાસ કરી નાંખે છે. પછી ચિંતાજ્ઞાન વગેરે કઈ રીતે પ્રગટે ? બીજ સેકાઈ ગયા પછી તેને વાવવામાં આવે કે ખાતર-પાણી-પ્રકાશ વગેરેનો સહયોગ મળે તો પણ તેમાંથી અંકુરો ન પ્રગટે. માટે દરેક મુમુક્ષુએ ચિંતાજ્ઞાન, ભાવનાજ્ઞાન પામવું હોય તો કદાચ્છરૂપી કાદવના છાંટાથી પોતાના શ્રુતજ્ઞાનને કલંકિત ન કરવું જોઈએ. વર્તમાન કાળને અનુલક્ષીને આ બાબત પર ધ્યાન રાખવું અતિ આવશ્યક છે. [૧૧/૭]

ચિંતામય જ્ઞાનના લક્ષણને મૂલકારથી બતાવે છે.

❁ ચિંતાજ્ઞાનની ચમત્ ❁

ગાથાર્થ :- જો જ્ઞાન મહાવાક્યાર્થથી ઉત્પન્ન થયેલ હોય, અત્યંત સૂક્ષ્મ સુંદર પુક્તિઓના ચિંતનથી યુક્ત હોય તેમ જ પાણીમાં વિસ્તરતા તેલના ટીપા જેવું હોય તે ચિંતામય જ્ઞાન બને. [૧૧/૮]

ટીકાર્થ :- આક્ષિપ્ત = શબ્દ દ્વારા પ્રદર્શિત અને અનાક્ષિપ્ત = સાક્ષાત્ શબ્દ દ્વારા નહિ દર્શાવાયેલ- આ રીતે સર્વ ધર્મોને વસ્તુમાં સિદ્ધ કરી સર્વધર્માત્મક વસ્તુનું પ્રતિપાદન અનેકાન્તવાદ કરે છે. તેની વ્યુત્પત્તિ = વ્યુત્પાદન = વિશિષ્ટ સમજણ એ મહાવાક્યાર્થ કહેવાય. તેનાથી ચિન્તામય જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. તે અત્યંત સૂક્ષ્મબુદ્ધિગમ્ય એવી અવિસંવાદી અને સર્વ પ્રમાણ તથા નયથી ગર્ભિત એવી પુક્તિઓની વિચારણાઓથી યુક્ત હોય છે. પાણીમાં તેલનું બિંદુ જેમ વિસ્તાર પામે છે તેમ ચિન્તા = ચિંતનથી ઉત્પન્ન થયેલ જ્ઞાન વિસ્તારયુક્ત હોય છે. [૧૧/૮]

વિશેષાર્થ :- ઘડામાં જેમ ઘટત્વ, દ્રવ્યત્વ, સત્ત્વ વગેરે ધર્મ અન્વયમુખે રહે છે. તેમ પટત્વ, મઠત્વ, ગુણત્વ વગેરે ધર્મો

भावजाज्ञानलक्षणमाह → 'ऐदम्पर्य'त्यादि ।

ऐदम्पर्यगतं यद्विध्यादौ यत्नवत्तथैवोच्चैः । एतत्तु भावनामयमशुद्धसद्रत्नदीप्तिसमम् ॥११/९॥

ऐदम्पर्य = तात्पर्य → 'सर्वज्ञेयविषये सर्वज्ञाज्ञैव प्रधानं कारणं' ← इत्येवंरूपं तदगतं = तदविषयं यत्
ज्ञानं विध्यादौ = विधि-द्रव्य-दातृ-पात्रादौ उच्चैः = अतिशयेन यत्नवत् = परमादरयुक्तं 'तथैव' ऐदम्पर्यवत्त्व-

कल्याणकन्दली

त्वादिसकलधर्मात्मकं वस्तुमात्रं प्रतिपादयतीति व्युत्पत्त्या उत्पादितमित्यर्थः । अयं भावः एकार्थप्रतिपादकानि पदानि, वाक्यं पदार्थचालनारूपं, वाक्यान्वेव विशिष्टतरैकार्थचालितार्थप्रत्यवस्थानरूपं महावाक्यं [उपदेशपद-८५९ वृत्तिः] इति व्यपदिश्यते । पदार्थमात्रावगमस्य श्रुतमयत्वमुक्तम् । पदार्थमात्रावग्रहोत्तरस्य वाक्यार्थस्य कथंभावाऽऽकाङ्क्षागर्भत्वेनेहारूपत्वान्न तद्गोचरज्ञानमत्र श्रुतादिमध्ये विवक्षितम् । वाक्यार्थविचारोत्तरस्य विभज्यवादव्युत्पत्तिजनितस्य कृत्स्नैकदेशापायरूप-सर्वप्रमाणनयगर्भचिन्तायुक्तस्य विसर्पणशीलस्य ज्ञानस्य चिन्तामयत्वमत्र स्यात् ॥११/८॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् → यत् ऐदम्पर्यगतं तथैव विध्यादौ उच्चैः यत्नवत् एतत् तु भावनामयं अशुद्धसद्रत्नदीप्ति-समम् ॥११/९॥ इयमपि कारिका धर्मबिन्दूपदेशपदोपदेशरहस्यवृत्त्यादौ [ध.बि.६/३०; उप.प.८८२ उप.रह.१७२] समुद्धृता । एतदनुसारेण देशनाद्वात्रिंशिकायां → सर्वत्राऽऽज्ञापुरस्कारि ज्ञानं स्याद् भावनामयम् । अशुद्धजात्यरत्नाभासमं तात्पर्यवृत्तितः ॥ ← [द्वा.द्वा.२/१३] अध्यात्मोपनिषदि च → ऐदम्पर्यगतं यच्च विध्यादौ यत्नवच्च यत् । तृतीयं तदशुद्धो-च्चजात्यरत्नविभानिभम् ॥ ← [१/६७] इत्युक्तम् । ऐदम्पर्य = तात्पर्य → सर्वज्ञेयविषये = सकलज्ञेयगोचरे सर्वज्ञाऽऽज्ञैव प्रधानं कारणं ← इत्येवंरूपम् । अयं भावः हेयोपादेयज्ञेयभेदेन त्रिविधा विषया भवन्ति । तत्र हेयोपादेययोरविपर्यस्तबोधो निर्मलसम्यग्दर्शनवतां मिथ्यात्वक्षयोपशम-दृष्टिवादोपदेशिकीसंज्ञादिप्रभावेन परोपदेशमनपेक्ष्यैव भवति । परं ज्ञानावरणोदयादिना निगोदाभव्यादिज्ञेयपदार्थगोचरः संशयादिरपि सम्भवति । अतः तन्निरासाय सर्वज्ञोपदेशस्य महत्यावश्यकता, तत एव तद्गोचरा-

પણ વ્યતિરેકમુખે રહે છે. આમ ઘડો અન્વય-વ્યતિરેકમુખે સર્વધર્માત્મક છે. તેમ જ સત્ત્વ-અસત્ત્વ, અભિલાષ્યત્વ-અનભિલાષ્યત્વ વગેરે સર્વે વિરોધી ધર્મો પણ ઘડામાં રહેલ છે, કારણ કે ઘટ સ્વસ્વરૂપે સત્ છે, પરસ્વરૂપે અસત્ છે. ઘટપદ વડે ઘડો અભિલાષ્ય છે, પટાદિ પદ વડે ઘડો અનભિલાષ્ય છે. જો ઘડાને પરસ્વરૂપે અસત્ માનવામાં ન આવે તો ઘડો પરસ્વરૂપે પણ સત્ બનવાની આપત્તિ આવે. તેમ ઘડાને પટાદિપદ વડે અનભિલાષ્ય માનવામાં ન આવે તો ઘડો પટ, મઠ વગેરે પદોથી પણ અભિલાષ્ય થવાની આપત્તિ આવે. આથી ઘડાને સત્ત્વ, અસત્ત્વ, અભિલાષ્યત્વ, અનભિલાષ્યત્વ વગેરે સર્વધર્માત્મક માનવો જરૂરી છે. આવું પ્રતિપાદન અનેકાંતવાદ કરે છે. આ અનેકાંતવાદનું વ્યુત્પાદન = નિરૂપણ = પ્રતિપાદન = વ્યાખ્યા મહાવાક્યાર્થ કહેવાય છે. તેનાથી ચિન્તામય જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. આ ચિન્તામય જ્ઞાન એ અત્યંત સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી જાણી શકાય અને વિસંવાદ ન પામે તેવી સર્વ પ્રમાણો અને નયથી ગર્ભિત યુક્તિઓની વિચારણાથી વ્યાપ્ત હોય છે. શ્રુતજ્ઞાન પ્રમાણ-નયનું અવગાહન કરતું નથી. જ્યારે ચિંતાજ્ઞાન તો પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, આગમ આદિ પ્રમાણ અને નેગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર વગેરે નયોથી ગર્ભિત એવી સચોટ અને સૂક્ષ્મ યુક્તિઓની વિચારણાઓથી અનુવિદ્ય હોય છે. દા.ત. 'આત્મા નિત્ય છે' આ વાત કયા પ્રમાણથી સિદ્ધ છે ? કયા નયની અપેક્ષાએ છે ? તેમ જ આત્મામાં નિત્યત્વ માનવું કઈ રીતે યોગ્ય છે ? આવી અનેક સૂક્ષ્મ યુક્તિઓની વિચારણાથી ચિન્તામય જ્ઞાન વ્યાપ્ત હોય છે.

તેલનું બિંદુ નાનકડું હોવા છતાં પાણીમાં તે ફેલાય છે. તેમ ચિંતાજ્ઞાન પણ અનેક શાસ્ત્ર-પ્રમાણ-નય-વિષય વગેરેમાં ફેલાતું જાય છે. સર્વ પ્રમાણ-નય-નિલ્લેપ વગેરેમાં ચિંતાજ્ઞાન વધુત્તે વધુ વ્યાપ્ત થતું જાય છે. સર્વવ્યાપી બનતું ચિંતાજ્ઞાન ભાવના જ્ઞાનને લાવે છે. [૧૧/૮]

ગ્રંથકારશ્રી ભાવનાજ્ઞાનનું લક્ષણ બતાવે છે.

ગાથાર્થ :- જે જ્ઞાન તાત્પર્યવિષયક હોય તેમ જ વિધિ વગેરેને વિશે અત્યંત પ્રયત્નવાળું હોય તે ભાવનામય જ્ઞાન જાણવું. અશુદ્ધ છતાં સુંદર એવા રત્નની કાંતિ જેવું આ જ્ઞાન હોય છે. [૧૧/૮]

❀ ભાવના જ્ઞાનનું સ્વરૂપ ❀

ટીકાર્થ :- 'સર્વ જ્ઞેય વિષયોને સ્વીકારવામાં સર્વજની આજ્ઞા એ જ પ્રધાન કારણ છે' આવા પ્રકારના તાત્પર્યને પોતાનો વિષય બનાવનાર ભાવનાજન્ય જ્ઞાન હોય છે. આ જ્ઞાન વિધિ, દ્રવ્ય, દાતા, પાત્ર વગેરેને વિશે અત્યંત પરમ આદરવાળું હોય છે. ક્ષાર, માટીના લેપ કરીને ગરમ કરવું વગેરે પ્રક્રિયાના અભાવમાં અશુદ્ધિવાળું હોવા છતાં શ્રેષ્ઠ રત્નની સ્વભાવથી જે પ્રભા

યત્નવત્ત્વયોઃ સમુચ્ચયાર્થ 'તથૈવ' इत्यस्य ग्रहणम्. एतत्तु = एतत्पुनः भावनाया निर्वृतं = भावनामयं ज्ञानं अशुद्धस्य 'क्षारमृत्युटपाकाद्यभावे, अपिना शुद्धिमतोऽपि सद्वत्नस्य स्वभावतो या दीप्तिः तत्समम् । यथाहि जात्यरत्नं स्वभावत एवान्यरत्नेभ्योऽधिकदीप्तिमत् तथेदमपि भावनाज्ञानमशुद्धसद्वत्नकल्पस्य भव्यजीवस्य कर्ममलिनस्याऽपि शेषज्ञानेभ्योऽधिकप्रकाशकृद् भवति । अनेन हि ज्ञातं ज्ञातं?, क्रियाऽप्येतत्पूर्विकैवाऽक्षेपेण मोक्षदेति ।

अत्र चैकस्मादपि वाक्यात् व्युत्पत्तिविशेषेण जायमानानां वाक्यार्थज्ञानादीनां महावाक्यार्थज्ञानादौ अवान्तरव्यापारत्वमिति न विरम्यव्यापारानुपपत्तिदोषः । तथा चाहुः तार्किकाः → 'सोऽयमिषोरिव दीर्घ-दीर्घतरो व्यापारो

कल्याणकन्दली

भ्रान्तज्ञानसम्भवादिति 'सर्वज्ञेयविषये बोधे सर्वज्ञाज्ञैव प्रधानं कारणम्' इति स्वीक्रियते । ज्ञेयादिविषयोऽपि नयाभिप्रायभेदेन पदार्थ-वाक्यार्थ-महावाक्यार्थैर्दम्पर्यार्थभेदेन चतुर्धा भिद्यते । पदार्थादिभावना चैवं बोध्या, यथा 'मा हिंस्यात् सर्वभूतानि' इत्यत्र 'सर्वजीवानां सर्वथा बाधां न कुर्यात्' इति पदार्थः । गृहस्थस्य चैत्यालयादौ यत्नः कथम् ? इति चालनात्मकः वाक्यार्थः । अविधिकरणे आज्ञाविराधनाद् चैत्यकरणस्य सदोषत्वेन विधिना यतितव्यमिति प्रत्यवस्थानात्मको महावाक्यार्थः । → जिनाज्ञैव धर्मे सारः ← इति चैदम्पर्यार्थः । तदुक्तं उपदेशपदे → हिंसिज्ज ण भूयाइं इत्थ पयत्थो पसिद्धगो चेव । मणमाइएहिं पीडं सव्वेसिं चेव ण करिज्जा ॥८६५॥ आरंभिपमत्ताणं इत्तो चेइहरलोचकरणाई । तक्करणमेव अणुबंधओ तथा एस वक्कत्थो ॥८६६॥ अविहिकरणम्मि आणाविराहणा दुइमेव एएसिं । ता विहिणा जइयव्वं ति महावक्कत्थरूवं तु ॥८६७॥ एवं एसा अणुबंधभावओ तत्तओ कया होइ । अइदंपज्जं एयं आणा धम्मम्मि सारोत्ति ॥८६८॥ ← इति ।

अनेन = भावनाज्ञानेन हि ज्ञातं જ્ઞાતં = સુજ્ઞાતં ભવતિ, ક્રિયાઃપિ સકલા એતત્પૂર્વિકા = ભાવનાજ્ઞાનપૂર્વિકા એવ ઔચિત્યયુક્તા મોક્ષદા । તદુક્તં ધર્મવિન્દૌ → ઉચિતાનુષ્ઠાનમેવ સર્વત્ર શ્રેય ઇતિ । ભાવનાસારત્વાત્તસ્યેતિ । ઇયમેવ પ્રધાનં નિઃશ્રેયસાજ્ઞમિતિ । એતત્સ્થૈર્યાદ્ધિ કુશલસ્થૈર્યોપપત્તેરિતિ । ભાવનાનુગતસ્ય જ્ઞાનસ્ય તત્ત્વતો જ્ઞાનત્વાદિતિ । ન હિ શ્રુતમય્યા પ્રજ્ઞયા, ભાવનાદૃષ્ટં જ્ઞાતં નામેતિ । ઉપરાગમાત્રત્વાદિતિ । દૃષ્ટવદપાયેભ્યોઽનિવૃત્તેરિતિ । એતન્મૂલે ચ હિતાઽહિતયોઃ પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તી ઇતિ । અત એવ ભાવનાદૃષ્ટજ્ઞાતાદ્ વિપર્યયાઽયોગ ઇતિ । તદ્વન્તો હિ દૃષ્ટાપાયયોગેઽપ્યદૃષ્ટાપાયેભ્યો નિવર્તમાના દૃશ્યન્ત એવાન્યરક્ષાદાવિતિ । ઇતિ મુમુક્ષોઃ સર્વત્ર ભાવનાયામેવ યત્નઃ શ્રેયાનિતિ । તદ્ભાવે નિસર્ગત એવ સર્વથા દોષોપરતિસિદ્ધેરિતિ ← [ધ.વિ.૬/૨૬-૩૮] । પશ્ચવસ્તુકેઽપિ → સમ્મં વિઆરિઅવ્વં અત્થપદં ભાવણાપહાણેણં । વિસએ ઠાવિયવ્વં બહુસ્સુ-અગુરુસયાસાઓ ॥૮૬૫॥ ← ઇતિ પ્રોક્તમ્ ।

अत्र = व्याख्याविधिनिरूपणे च = हि एकस्मादपि वाक्यात् व्युत्पत्तिविशेषेण = प्रमाणनयानुगृहीतव्युत्पत्तिविशेषेण जायमानानां वाक्यार्थज्ञानादीनां = शाब्दबोधात्मकपदार्थ-वाक्यार्थ-महावाक्यार्थज्ञानानां महावाक्यार्थज्ञानादौ = वाक्यार्थ-महावाक्यार्थैर्दम्पर्यार्थज्ञानेषु अवान्तरव्यापारत्वं = द्वारित्वे सति द्वारत्वम् । न चैकत्र तयोर्विरोधः, अपेक्षाभेदेन तत्परिहारात् इति न विरम्यव्यापारानुपपत्तिदोषः = शब्दस्य तृतीयक्षणे उपरम्य = विनश्य तदुत्तरं व्यापारं प्रति जनकत्वं कथं ? इति दोषः सावकाशो नेत्यर्थः । तथा चाहुः तार्किकाः → सोऽयं इषोः = दूरदेशगामिनः शरस्य इव दीर्घ-दीर्घतरो व्यापारः ।

હોય તેના જેવું આ ભાવનામય જ્ઞાન હોય છે. જેમ શ્રેષ્ઠ રત્ન સ્વભાવથી જ બીજા રત્નો કરતાં વધારે કાંતિવાળું હોય છે તેમ અશુદ્ધ એવા શ્રેષ્ઠ રત્ન સમાન, કર્મથી મલિન થયેલ, ભવ્ય જીવનું પાણ આ ભાવનાજ્ઞાન બીજા જ્ઞાનો કરતાં અધિક પ્રકાશ કરનારું હોય છે. [ભવ્ય જીવ = શ્રેષ્ઠરત્ન. કર્મ = મેલ. જ્ઞાન = પ્રકાશ-કાંતિ-દીપ્તિ. શ્રેષ્ઠ રત્ન = ભવ્ય જીવ કર્મસ્વરૂપ મેલથી અશુદ્ધ હોવા છતાં બીજા જ્ઞાન કરતાં ભવ્યજીવગત ભાવનાજ્ઞાન અધિક પ્રકાશ કરનાર હોય છે.] ભાવના જ્ઞાનથી જાણાયેલ વસ્તુ જ જાણાયેલ = જ્ઞાત જાણવી, ક્રિયા પાણ ભાવનાજ્ઞાનપૂર્વક જ તુરંત મોક્ષ આપે છે.

અહીં એક જ વાક્યથી પાણ વ્યાખ્યાવિશેષથી ઉત્પન્ન થનાર વાક્યાર્થજ્ઞાન વગેરે, મહાવાક્યાર્થજ્ઞાન વગેરેમાં અવાન્તર વ્યાપાર બને છે. માટે વિરમ્ય = વિરામ પામીને = અટકીને = વિનાશ પામીને વ્યાપાર = દ્વાર સંગત નહિ થવા સ્વરૂપ દોષને અવકાશ નહિ રહે. તાર્કિકો તે જ પ્રમાણે કહે છે કે - તે આ બાણની જેમ દીર્ઘ-દીર્ઘતર વ્યાપાર છે. જેના પ્રતિપાદનમાં શબ્દ પ્રવર્તે છે તે શબ્દાર્થ છે. - આ પ્રમાણે અન્ય સ્થળે વિસ્તાર જાણવો. (જુઓ વિશેષાર્થમાં શંકા-સમાધાન) [૧૧/૮]

૧. મુદ્રિતપ્રતૌ → 'ક્ષારમૃત્યુટપાકાદ્યભાવેઽપિ નશુદ્ધિમત... ← इत्यशुद्धः पाठः । ૨. મુદ્રિતપ્રતૌ 'જ્ઞાન' इत्यशुद्धः पाठः । ૩. મુદ્રિતપ્રતૌ → 'મહાવાક્યાર્થશબ્દજ્ઞાનાદૌ' ← इत्यशुद्धः पाठः ।

यत्परः शब्दं स शब्दार्थः' (विज्ञानभिक्षुकृतसाङ्ख्यप्रवचनभाष्य पृ.१२) इत्यन्यत्र विस्तरः ॥११/९॥

कल्याणकन्दली

अयमाशयः अतिदूरदेशवर्तिलक्ष्यवेधाय धनुर्धरमोचिते बाणे यः वेग प्रथममुत्पन्नः स तु क्षणिकत्वात् द्रुतमेव विनष्टः पुनश्च नवीनो वेगगुणः बाणे उत्पन्नः; इत्थं नानावेगगुणोत्पत्तिक्रमेण बाणोऽभिसर्पयन् लक्ष्यदेशेन सम्बध्यते । ततश्च यथा बाणस्य दीर्घ-दीर्घतरो व्यापारः तथा यत्परः = यद्विषयकबोधेच्छयोच्चरितः शब्दः स शब्दार्थः = तात्पर्यार्थः । अविसंवादिनो बाणस्य लक्ष्यदेशमप्राप्याऽनुपरमात् तदन्यथाऽनुपपत्त्या तावत्कालावच्छिन्ना शरगतदीर्घव्यापारस्थितिः स्वीक्रियते सम्बन्धप्रयुक्तस्य शब्दस्य स्वतात्पर्यार्थमनभिधायाऽनुपरमात् शब्दैदम्पर्यार्थबोधान्यथानुपपत्त्या तावत्कालावच्छिन्नः = पदार्थ-वाक्यार्थ-महावाक्यार्थैदम्पर्यार्थाव-बोधव्यापियथोचितबहुसमयावच्छिन्नः श्रुतोपयोगकालोऽवश्यमेवाभ्युपगन्तव्यः । न च शब्दोत्तरकालीनविचारस्य मानसत्वं स्मृतित्वमेव वेति शब्दस्य क्षणिकत्वेऽपि न क्षतिरिति शङ्कनीयम्, तदुत्तरं 'शब्दादेनमर्थं जानामी'ति प्रतीत्यनुपपत्तेः । उपनीतभानादौ

विशेषार्थ :- જગતમાં ત્રણ પ્રકારના પદાર્થો હોય છે. હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેય. હેય અને ઉપાદેય વિષયનું યથાર્થ જ્ઞાન તો દરેક સમક્રિતીને મિથ્યાત્વક્ષયોપશમ, દષ્ટિવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા વગેરેના પ્રભાવે સ્વતઃ જ થાય છે. આપ્ત પુરુષના ઉપદેશ વિના પણ તે વિષય-ક્રમાયને અંતરથી હેય = છોડવા યોગ્ય માને અને ત્યાગ, નિતિજ્ઞા, બ્રહ્મચર્ય વગેરેને અંતરથી ઉપાદેય = શરણ કરવા યોગ્ય માને. પરંતુ જ્ઞેય પદાર્થના વિષયમાં જ્ઞાનાવરણના ઉદય વગેરેથી કદાચ વિપર્યાસ-સંશય વગેરે થવા સંભવ રહે, કારણ કે જ્ઞેય પદાર્થો છત્રસ્થ માટે અવિપર્યસ્ત સ્વસંવેદનનો સ્વતઃ વિષય નથી. જેમ કે "બટાટા, નિગોદમાં અનંતા જીવો છે, અભવ્ય જીવો અનંતા છે, અનાદિ નિગોદમાં જાતિભવ્ય જીવો અનંતા હોય છે." આ બધા જ્ઞેય પદાર્થોમાં છત્રસ્થની પોતાની બુદ્ધિ બહેર મારી જાય તેવી હોય છે. માટે 'સર્વ જ્ઞેય પદાર્થોના સ્વીકારમાં સર્વજ્ઞની આજ્ઞા એ જ પ્રધાન કારણ છે'. આ તાત્પર્યવિષયક જે જ્ઞાન હોય તે ભવનાજ્ઞાન કહેવાય.

આ ભાવનાજ્ઞાનવાળો વિધિ વગેરેમાં પરમ આદરવાળો હોય. દા.ત. દાન સંબંધમાં દાનની પૂર્વોક્ત [ધો.પ-ગાથા ૧૩] વિધિ, દાનનું ઉત્કૃષ્ટ દ્રવ્ય, દાન આપનાર દાતાના પાંચ ભૂષણ, દાનનું સામેનું યોગ્ય પાત્ર વગેરે વિશે અત્યંત આદરવાળો થઈને ભાવના-જ્ઞાનવાળો પ્રવૃત્ત થાય.

શંકા :- એક જ વાક્યથી પૂર્વે શ્રુતજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, કે જે માત્ર વાક્યાર્થવિષયક છે. શ્રુતજ્ઞાન = શબ્દબોધ. અર્થાત્ પદજ્ઞાન એ પદાર્થઉપસ્થિતિ દ્વારા શબ્દબોધ = શ્રુતજ્ઞાન = વાક્યાર્થજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરશે. તેથી દ્વાર = વ્યાપાર બનશે પદાર્થ ઉપસ્થિતિ. દ્વારી = વ્યાપારી બનશે પદજ્ઞાન = શબ્દજ્ઞાન. કાર્ય = ફલ બનશે શબ્દબોધ = શ્રુતજ્ઞાન = વાક્યાર્થજ્ઞાન. પછી ચિંતાજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે કે જે મહાવાક્યાર્થવિષયક છે. પરંતુ તે વખતે તો પદજ્ઞાન અને પદ = શબ્દ નષ્ટ થયેલ છે. અર્થાત્ વિરામ પામેલ છે. વિરામ પામેલ = નષ્ટ થયેલ પદજ્ઞાન અને પદ પોતાના નાશ પછી વ્યાપાર = દ્વાર ઉત્પન્ન કરી ન શકે. માટે મહાવાક્યાર્થજ્ઞાન = ચિંતાજ્ઞાન એ શબ્દજ્ઞાનજન્ય શબ્દબોધસ્વરૂપ બની નહિ શકે. શબ્દનો જ્યાં વ્યાપાર ન હોય તે શબ્દબોધ ન કહેવાય. વ્યાપારનું લક્ષણ છે તજ્જન્યત્વે સતિ તજ્જન્યજનકત્વમ્ । આ દોષને દાર્શનિક દુનિયામાં 'વિરમ્ય વ્યાપાર અનુપપત્તિ' દોષ કહેવાય છે.

❀ ચિંતાજ્ઞાનાદિમાં શબ્દવ્યાપારસંગતિ ❀

સમાધાન :- ઉપરોક્ત શંકા વ્યાજબી ન હોવાનું કારણ એ છે કે શબ્દજ્ઞાન પદાર્થોપસ્થિતિ દ્વારા જે વાક્યાર્થજ્ઞાનને = શ્રુતજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરે છે તે શ્રુતજ્ઞાન = વાક્યાર્થજ્ઞાન પદજ્ઞાનનું = શબ્દજ્ઞાનનું ફલ હોવા છતાં મહાવાક્યાર્થજ્ઞાન = ચિંતાજ્ઞાન પ્રત્યે તે શબ્દજ્ઞાનનો અવાન્તર વ્યાપાર બને છે. અર્થાત્ જેમ શબ્દજ્ઞાન એ વાક્યાર્થજ્ઞાન દ્વારા મહાવાક્યાર્થજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરે છે. તેમ જ આગળ વધીને શબ્દજ્ઞાન એ મહાવાક્યાર્થજ્ઞાન દ્વારા તાત્પર્યવિષયક ભાવનાજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરે છે. વાક્યાર્થજ્ઞાન શબ્દજ્ઞાનજન્ય હોતે છતે શબ્દજ્ઞાનજન્ય એવા મહાવાક્યાર્થજ્ઞાનનું જનક હોવાથી શબ્દજ્ઞાનનું વ્યાપાર બની શકે છે. તેમ જ મહાવાક્યાર્થજ્ઞાન શબ્દજ્ઞાનજન્ય હોવા ઉપરાંત શબ્દજ્ઞાનજન્ય એવા ભાવનાજ્ઞાનનું જનક હોવાથી શબ્દજ્ઞાનનું વ્યાપાર બની શકે છે. એકની અપેક્ષા એ ફલસ્વરૂપ હોવા છતાં અન્યની અપેક્ષાએ વ્યાપારરૂપતાનો વિરોધ સંભવતો નથી. અપેક્ષાભેદ એ વિરોધ દોષને હટાવે છે. માટે ઉપરોક્ત 'વિરમ્ય વ્યાપાર અસંગતિ' દોષને અવકાશ રહેતો નથી.

—> મહાવાક્યાર્થજ્ઞાનની અપેક્ષાએ વાક્યાર્થજ્ઞાન અને ભાવનાજ્ઞાનની અપેક્ષાએ મહાવાક્યાર્થજ્ઞાન શબ્દજ્ઞાનના વ્યાપાર કેમ કહી શકાય ? આટલો દીર્ઘકાલીન શબ્દજ્ઞાનનો વ્યાપાર કેમ માની શકાય ? <— આ શંકા અસ્થાને છે. આનું કારણ એ છે કે જેમ બાણ પોતાના લક્ષ્યને વિંધે નહિ ત્યાં સુધી અનેક વ્યાપારો = નવી-નવી ગતિ ક્રિયાઓ ચિર કાળ સુધી ઉત્પન્ન કરે છે. નજીક લક્ષ્ય હોય તો તે અલ્પ વ્યાપાર = ગતિ ક્રિયા ઉત્પન્ન કરે છે. લક્ષ્ય દૂર હોય તો દીર્ઘ કાળ સુધી અનેક નવા નવા વ્યાપાર = ગમન ક્રિયાઓ ઉત્પન્ન કરે છે. લક્ષ્ય દેશ જે અતિદૂર હોય તો દીર્ઘતર કાળ સુધી અનેકાનેક નવા નવા વ્યાપારો = દ્વારો = ગતિ

૧. મુદ્રિતપ્રતો —> 'શબ્દ' <— इति पदं नास्ति ।

એતેષાં ત્રયાણાં વિષયવિભાગમાહ ← 'આદ્ય' ઇત્યાદિ, 'ચારી'ત્યાદિ ।

આદ્ય ઇહ મનાક્ષુપ્સસ્તદ્રાગાદર્શનગ્રહો ભવતિ । ન ભવત્યસૌ દ્વિતીયે ચિન્તાયોગાત્ કદાચિદપિ ॥૧૧/૧૦॥

ચારિચરક-સંજીવન્યચરકચારણવિધાનતશ્ચરમે । સર્વત્ર હિતા વૃત્તિર્ગામ્ભીર્યાત્ સમરસાપત્ત્યા ॥૧૧/૧૧॥

આદ્યે = શ્રુતજ્ઞાને **ઇહ** = જગતિ **મનાક્** = ઈષત્ **પુંસઃ** = તદ્વતઃ પુરુષસ્ય તદ્રાગાત્ = શ્રુતમયજ્ઞાનાનુરાગાદ્
દર્શનગ્રહઃ = અસત્પક્ષપાતો ભવતિ યથા → 'ઇદમત્રોક્તં ઇદમેવ ચ પ્રમાણં જ્ઞાન્યત્ ← ઇતિ । **અસૌ** = દર્શનગ્રહઃ
'અસ્મદીયં દર્શનં શોભનમન્યદીયમશોભનં' ઇત્યેવંરૂપો **દ્વિતીયે** = ચિન્તામયે જ્ઞાને **ચિન્તાયોગાત્** = અતિસૂક્ષ્મ-

કલ્યાણકન્દલી

લૌકિકવિષયતાદ્યભાવાત્ 'સાક્ષાત્કરોમી'તિ પ્રતીતિપરિહારેઽપિ તત્ર 'શાબ્દયામી'તિ પ્રતીતેઃ સમાધાતુમશક્યત્વાત્ । ન ચાત્ર શબ્દ-પ્રયોજ્યત્વમેવોપાધિભૂતં વિષય ઇતિ શક્કનીયમ્; બાધકં વિના સ્વભાવભૂતસ્યૈવ શાબ્દત્વસ્ય તત્ર વિષયત્વાત્ ઇત્યમુના પ્રકારેણ પદાર્થ-દિભેદેન પૂર્ણ જ્ઞાનં કર્તુમુક્તક્રમાનુવિદ્ધસૂત્રદેશનાત્મા ઉપદેશો ભવતીતિ અન્યત્ર = ઉપદેશરહસ્યાદૌ [ગા.૧૭૪/૧૭૫] વિસ્તરઃ ।

નન્વેકસ્ય શરસ્ય સદૃશા એવ વ્યાપારાઃ દૃષ્ટાઃ । તતઃ તદુદાહરણેનૈકસ્ય વાક્યસ્ય શ્રુત-ચિન્તાદયો મિથો વિલક્ષણવ્યાપારાઃ કથં ઇતિ ચેત્ ? અત્રોચ્યતે, યથા ઘટ-તદ્દુણાદિગોચરે સવિકલ્પે જનનીયે એકસ્યાપીન્દ્રિયસ્ય સ્વસંયોગ-સંયુક્તસમવાયાદયો મિથો વિજાતીયાઃ પ્રત્યાસત્તયો ભવન્તિ તથા પ્રકૃતેઽપિ સજ્જ્ઞચ્છતે ઇતિ વ્યક્તં દેશનાદ્વાત્રિંશિકાયામ્ [દ્વા.દ્વા.૨/૧૩] ॥૧૧/૧૦॥

મૂલગ્રન્થે દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → ઇહ પુંસઃ આદ્યે તદ્રાગાત્ મનાક્ દર્શનગ્રહો ભવતિ । દ્વિતીયે ચિન્તાયોગાદસૌ કદાચિદપિ ન ભવતિ ॥૧૧/૧૦॥ ચરમે ચારિચરક-સંજીવન્યચરકચારણવિધાનતઃ સમરસાપત્ત્યા ગામ્ભીર્યાત્ સર્વત્ર હિતા વૃત્તિઃ ॥૧૧/૧૧॥ એતદનુસારેણ અધ્યાત્મોપનિષદિ → આદ્યે જ્ઞાને મનાક્ પુંસઃ તદ્રાગાદર્શનગ્રહઃ । દ્વિતીયે ન ભવત્યેષ ચિન્તાયોગાત્ક-દાચન ॥ [૧/૬૮] ચારિસંજીવિનીચારકારકજ્ઞાતતોઽન્તિમે । સર્વત્રૈવ હિતા વૃત્તિર્ગામ્ભીર્યાત્તત્ત્વદર્શિનઃ ॥ ← [૧/૬૯] ઇત્યુક્તમ્ ।

અસન્ ચાસૌ પક્ષપાતશ્ચ = અસત્પક્ષપાત ઇતિ કર્મધારયસમાસોઽજ્ઞીકર્તવ્યઃ, ન તુ 'અસતઃ પક્ષપાતઃ = અસત્પક્ષપાતઃ' ઇતિ ષષ્ટીતત્પુરુષસમાસઃ, પ્રકૃતપક્ષપાતસ્ય વિષયાપેક્ષયા કદાચિત્ શોભનત્વેઽપિ સ્વરૂપતોઽશોભનત્વસ્ય પ્રતિપિપાદયિષિતત્વાત્ । ન ચ પ્રાક્ [૧૧-૭] 'મિથ્યાભિનિવેશરહિતં' ઇત્યુક્તેન સહ કથં નાસ્ય વિરોધ ઇતિ શક્કનીયમ્, તત્રાઽનુબન્ધાપેક્ષયાઽભિનિવેશ-

ક્રિયાઓ ઉત્પન્ન કરે જ છે. તેમ શબ્દનો સામાન્ય અર્થ હોય તો ૧ વ્યાપાર દ્વારા શાબ્દબોધસ્વરૂપ ફળ ઉત્પન્ન થાય. શબ્દનો અર્થ થોડો ગૂઢ હોય તો શબ્દજ્ઞાન અનેક વ્યાપારો ઉત્પન્ન કરીને શાબ્દબોધને જન્મ આપે. જ્યારે અતિગૂઢ અર્થનું શબ્દ પ્રતિપાદન કરે ત્યારે શબ્દજ્ઞાન અનેકાનેક વ્યાપાર = અવાન્તરવ્યાપાર ઉત્પન્ન કરીને શાબ્દબોધને પેદા કરે. તે કાર્યને ઉત્પન્ન કર્યા વિના શબ્દજ્ઞાન અટકી ન જાય; કારણ કે જે અર્થનો બોધ કરાવવામાં શબ્દ તત્પર હોય, જે અર્થનો બોધ કરાવવાની ઈચ્છાથી શબ્દ પ્રયુક્ત થયો હોય, તે જ વાસ્તવમાં શબ્દાર્થ કહેવાય. તેનું જ્ઞાન ન થાય ત્યાં સુધી શબ્દજ્ઞાન અપેક્ષિત -આવશ્યક એવા અનેક વ્યાપાર/અવાન્તર વ્યાપારને અવશ્ય ઉત્પન્ન કરે. બાણ દૂરસ્થ લક્ષ્યને ન વિધે ત્યાં સુધી જેમ અનેક વ્યાપાર = ગતિ ક્રિયાઓ ઉત્પન્ન કરે જ છે. ગતિ એ ક્રિયાસ્વરૂપ = કર્મસ્વરૂપ છે અને તે તો ક્ષણિક હોય છે. તેથી બાણ ફેંકાયા પછી ૫૦-૬૦ ક્ષણ પછી લક્ષ્યવેધ થાય ત્યાં અનેક વ્યાપાર = ગતિક્રિયાઓ ફલબલકલ્પ્ય છે. તેમ શબ્દસ્થલમાં અનેક વ્યાપાર માનવામાં કોઈ દોષ નથી. આવું સમાધાન તાર્કિક બુદ્ધિથી પ્રાપ્ત થાય છે. [૧૧/૮]

શ્રુતજ્ઞાન, ચિંતાજ્ઞાન અને ભાવનાજ્ઞાનના વિષયવિભાગને ગ્રંથકારશ્રી બતાવે છે.

ગાથાર્થ :- અહીં પ્રથમ શ્રુતમય જ્ઞાનમાં તેના રાગથી પુરુષને કાંઈક દર્શનગ્રહ = ખોટો પક્ષપાત થાય છે. બીજા જ્ઞાનમાં ચિંતનના યોગથી ક્યારેય પણ દર્શનગ્રહ થતો નથી. [૧૧/૧૦]

ગાથાર્થ :- ચારો ચરનાર અને સંજીવની ઔષધિ ન ચરનારને ચરાવવાનું કરવાથી ચરમ ભાવનાજ્ઞાનમાં સમરસાપત્તિજન્ય ગાંભીર્યના લીધે સર્વત્ર હિતકારી પ્રવૃત્તિ થાય છે. [૧૧/૧૧]

☞ ત્રણેય જ્ઞાનનો વિષયવિભાગ ☞

દીકાર્થ :- આ દુનિયામાં પ્રથમ શ્રુતજ્ઞાનમાં શ્રુતમય જ્ઞાનનો અનુરાગ થવાથી શ્રુતજ્ઞાનવાળા પુરુષને કાંઈક દર્શનગ્રહ = ખોટો પક્ષપાત થાય છે. જેમ કે 'અહીં આ કહ્યું છે. અને આ જ પ્રમાણ છે, બીજું કશું નહિ.' 'અમારું જ દર્શન = ધર્મ સારો છે, બીજાનો ધર્મ ખરાબ છે' આવો દર્શનગ્રહ = ધર્મનો આગ્રહ, ચિંતાજ્ઞાનમાં અત્યંત સૂક્ષ્મ અને અવિસંવાદી યુક્તિઓને

૧. મુદ્રિતપ્રતી → ઇદં મયોક્તં ← ઇત્યશુદ્ધઃ પાઠઃ ।

सुयुवितेविज्जतसम्बन्धात् कदाचिदपि काले न भवति । दृष्टनय-प्रमाणरूपसिद्धान्तसद्भावो हि विद्वान् सर्व स्वपर-
तन्त्रोक्तमर्थं स्थानाऽविरोधेन प्रतिपद्यते, न त्वेकांततस्तत्र विप्रतिपद्यते इति । तथा चाह सम्मतौ महामतिः
→ निययवयणिज्ज-सच्चा सत्त्वणया परवियालणे मोहा । ते पुण अदिहसमओ विभयइ सच्चे व अलिए वति'
← ॥(१/२८)॥११/१०॥

कल्याणकन्दली

राहित्यस्योक्तत्वात् प्रकृते च हेत्वपेक्षया ईषद् असत्यक्षपातस्याभिहितत्वात् । यद्वा प्राक् 'क्षीयमाणं क्षीणं' इति नयेनाभिनिवेश-
राहित्यस्योपदर्शितत्वात् अत्र च स्वरूपतोऽसत्यक्षपातस्याऽऽवेदितत्वात् । यद्वा पूर्वं उदयापेक्षयाऽभिनिवेशवैकल्यस्याविष्कृत-
त्वात् इह च प्राधान्येन सत्तापेक्षयाऽसत्यक्षपातस्य प्रदर्शितत्वात् । यद्वा पूर्वं तत्तन्त्रोक्ताहिंसादिपदार्थे पदार्थगोचरत्वेनाऽ-
सद्ग्रहराहित्यस्य विवक्षितत्वात् अत्र च तत्तन्त्रोक्तत्वेनाऽशतोऽसद्ग्रहसाहित्यस्य सम्भावितत्वात् । यद्वा पूर्वं प्रज्ञापनीयत्वादि-
गुणापेक्षयाऽभिनिवेशराहित्यस्य विवक्षितत्वात्, इह तु स्वीयशास्त्ररागापेक्षयाऽशतो दर्शनग्रहस्येष्टत्वादिति न विरोधलेशोऽपि ।
एतेन → श्रुतज्ञानात् विवादः स्यात् ← [९/१०५०] इति वैराग्यकल्पलतावचनमपि व्याख्यातमिति ।

दृष्टनयप्रमाणस्वरूपसिद्धान्तसद्भावो हि = विभाविततत्तत्सुनय-सप्तभङ्ग्यादिप्रमाणात्मकराद्धान्तपरमार्थ एव विद्वान् सर्व
स्वपरतन्त्रोक्तं अर्थं स्थानाविरोधेन = तत्तन्नयनिक्षेपादिविरोधपरिहारपूर्वं प्रतिनियतविवक्षापुरस्कारेण प्रतिपद्यते । 'परतन्त्रोक्तमपि
यत् शब्दतोऽर्थतो वा जिनवचनाऽविरोधि दृष्टं तत्सर्वं प्रामाणिकमेवे'ति ज्ञेयम् । यथा → आपदां कथितः पन्था इन्द्रियाणाम-
संयमः । तज्जयः संपदां मार्गो येनेष्टं तेन गम्यताम् ॥ पञ्चैतानि पवित्राणि सर्वेषां धर्मचारिणाम् । अहिंसा सत्यमस्तेयं
त्यागो मैथुनवर्जनम् ॥ ← [ ] इत्यादि । न चैतेष्वप्रामाण्यं युक्तं, जिनवचनाऽबाधितार्थत्वात् । न चान्धपरम्पराप्रतितत्वेनाऽ-
प्रामाण्यमेतेषाम्, सर्वस्यैव सुन्दरार्थस्य दृष्टिवादमूलत्वेनाऽतथात्वात् । वक्त्रविश्वासेनाऽविकल्पतथाकाराऽयोग्यत्वेऽपि विकल्प्य
तथाकारेऽनौचित्याऽभावात् । इत्थं विकल्पेनैव सम्यग्दृष्टिपरिगृहीतत्वात् सम्यक्श्रुतत्वोपपत्तेश्च । परप्रणीतत्वेन तदभ्युपगमे
एकान्तभयश्चाज्ञानविजृम्भितमेव, यदुक्तं मूलकारैरेव उपदेशपदे → जं अत्थओ अभिन्नं अण्णत्था सद्वओ वि तह चेव ।
तंमि पओसो मोहो विसेसओ जिणमयवियाण ॥६९३॥ ← इति प्राक् [पृ.१०३] दर्शितमेव । अत एव न तु = नैव
एकान्ततः तत्र = परतन्त्रोक्तार्थे विप्रतिपद्यते, द्वादशाङ्ग्याशातनापत्तेरिति प्रागुक्तमेव [४/११] । इत्थञ्च परतन्त्रोक्तत्वेनाऽपि
रूपेण न सद्बचनस्य प्रतिक्षेप्यता किं पुनः परसम्प्रदायाभ्युपगतत्वादिना रूपेणेति मध्यस्थतया विभावनीयम् ।

तथा चाह सम्मतौ = सम्मतितर्कग्रन्थे महामतिः श्रीसिद्धसेनदिवाकरसूरिः - 'नियये'ति । श्रीअभयदेवसूरिकृता
तद्ब्याख्या चैवं → निजकवचनीये = स्वांशे परिच्छेद्ये सत्याः = सम्यग्ज्ञानरूपाः सर्व एव नयाः सङ्ग्रहादयः परविचालने
= परविषयोत्खनने मोहाः मुह्यन्तीति मोहाः = मिथ्याप्रत्ययाः, परविषयस्यापि सत्यत्वेनोन्मूलयितुमशक्यत्वात्, तदभावे
स्वविषयस्याप्यव्यवस्थितेः । ततश्च परविषयस्याभावे स्वविषयस्याप्यसत्त्वात् तत्प्रत्ययस्य मिथ्यात्वमेव, तद्व्यतिरिक्तग्राहकप्रमाणस्य
चाभावात् । तस्मात् तानेव नयान्, पुनः शब्दस्यावधारणार्थत्वात्, न इति प्रतिषेधो विभजनक्रियायाः, दृष्टः समयः =
सिद्धान्तवाच्यमनेकान्तात्मकं वस्तुतत्त्वं येन पुंसा स तथा, स न विभजते सत्येतरतया स्वेतरविषयमवधारयमाणोऽपि तथा
तान् न विभजते अपि त्वितरनयविषयसव्यपेक्षमेव स्वनयाभिप्रेतं विषयं सत्यमेवावधारयतीति यावत् । 'ग्राह्यसत्याऽसत्याभ्यां
ग्राहकसत्यासत्ये' इत्येवमभिधानम् । तच्च दृष्टानेकान्ततत्त्वस्य विभजनं 'स्यादस्त्येव द्रव्यार्थत' इत्येवंरूपम् ← [कां.१ गा.२८
वृ.पृ.४२९] । तदुक्तमेतदनुसारेण देशनाद्वात्रिंशिकायां → आद्येऽविरुद्धार्थतया मनाक् स्यात् दर्शनग्रहः । द्वितीये बुद्धिमाध्यस्थ-

वियारवाना करणुगे, कोई पाणु काणे थतो नथी. नय अने प्रमाणु स्वरूप सिद्धान्तनो डार्द जेगु जेयेलो-जाणुलो डोय तेवो
विद्वान पोताना धर्मशास्त्र के भीजना धर्मशास्त्रोमां कडेल भया अर्थने स्थानविरोधने दूर करीने स्वीकारे छे. [परस्थाननियोगथी
= अयोग्य स्थाने अयोग्य अपेक्षाथी अर्थने जेऽवाथी जे विरोध वगेरे दोष आवे तेनो परिहार करवा पूर्वक स्वस्थाननियोगथी
= योग्य स्थाने योग्य अपेक्षाथी अर्थने जेऽवाथी ते ते स्व-परदर्शनप्रदर्शित सर्व अर्थनो स्वीकार प्रमाणु-नयना रडस्यने जाणुनार
विद्वान करे छे.] तेवो विद्वान परदर्शनोक्त पदार्थने विशे अेकान्तथी विप्रतिपत्ति = विवाद करे नछि. सम्मतितर्क ग्रंथमां
मडाबुद्धिशाणी श्री सिद्धसेनदिवाकरसूरिज मडाराने कडेल छे के → "सर्व नय पोताना वाच्यार्थ विशे सत्य डोय छे. परनय-
विषयनो तिरस्कार करवामां आवे तो मूढ = मिथ्या छे. जेगु सिद्धान्त = जेनदर्शनना प्रमाणु-नयना डार्द जाणुल न डोय
ते न व्यक्त 'आ नय साथो छे, ते नय जोडो छे' आ रीते नयोनुं विभाजन करे छे." ← [११/१०]

ચારેઃ ચરકઃ = ઇક્ષયિતા 'સઙ્ગીવલ્ચા ઔષધેશ્ચ અચરકઃ = અનુપભોવતા, તસ્ય ચારણં = અભ્યવહારણં તસ્ય વિધાનતઃ = દષ્ટાન્તાત્ ચરમે ભાવનામયે જ્ઞાને સતિ સર્વત્ર = સર્વજીવેષુ હિતા = હિતહેતુઃ વૃત્તિઃ = પ્રવૃત્તિઃ; જ તુ કદાચિત્ અહિતા, સમરસાપત્ન્યા = સર્વત્રન્ત્રસમૂહરૂપસ્વસમયવ્યુત્પત્તિકૃતસર્વાનુગ્રહપરિણત્યા ગામ્ભીર્યાત્ = ગમ્ભીરાશયાત્ । દષ્ટાન્તશ્ચાયં → કાચિત્ સ્ત્રી સ્વપતિવશીકારાય કાચિત્પરિત્રાજિકાં તદુપાયમપૃચ્છત્ । 'તયા ચ કિલ્ કુતાશ્ચિત્

કલ્યાણકન્દલી

ચિન્તાયોગાત્ કદાપિ ન ॥ ← [૨/૧૪] ઇતિ । યત્તુ વૈરાગ્યકલ્પલતાયાં → સ્યાત્ મતાવેશશ્ચ ચિન્તયા ← [૯/૧૦૫૦] ઇત્યુક્તં તત્તુ ચિન્તાજ્ઞાનસ્ય પ્રાથમિકદશામપેક્ષ્ય ભાવનાજ્ઞાનાતિવ્યવહિતા-વસ્થામાશ્રિત્યુક્તં, ઇહ તુ પરિપક્વચિન્તાજ્ઞાનાપેક્ષયેતિ ન વિરોધ ઇતિ ધ્યેયમ્ ॥૧૧/૧૦॥

સર્વજીવેષુ હિતહેતુઃ પ્રવૃત્તિરિતિ । યથોક્તં ઉપદેશપદે → ણાળી ય ણિચ્છણં પસાહૈ ઇચ્છિયં ઇહં કજ્જં । બહુપડિ-બંધજુયંપિ હુ તહા તહા તયવિરોહેણ ॥૮૮૭॥ મગ્ગે ય જોયઇ તહા કેઈ ભાવાણુવત્તણ્ણણ । બીજાહાણં પાયં તદુચિયાણં કુણ્ણઇ ઇસો ॥૮૮૮॥ ← ઇતિ । ધ્યાનનિર્બન્ધા નૃપપત્ની ઉપદેશપદોક્તાઽત્ર દૃષ્ટાન્તત્વેન ભાવનીયા । સમરસાપત્ન્યા = સર્વત્રન્ત્ર-સમૂહરૂપસ્વસમયવ્યુત્પત્તિકૃતસર્વાનુગ્રહપરિણત્યા = 'સર્વેષામેવ દર્શનાનાં સમીચીનસંવલનાત્મકઃ અનેકાન્તવાદરાદ્ધાન્તઃ' ઇતિ વિજ્ઞાનેન ભદ્રકજીવાનાં સર્વત્રન્ત્રસ્થિતાનામાસન્નદૂરાદિભાવેન વિશેષેઽપિ જિનસેવકત્વાવિશેષપરિજ્ઞાનેનોપસ્થાપિતાયાઃ સર્વેષામેવાનુરૂપ-તયાઽનુગ્રહપરિણત્યાઃ પ્રાપ્ત્યા । ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચયવૃત્તૌ અપિ → સર્વહિતાવહા સમાપત્તિઃ ચન્દનગન્ધસ્થાનીયા સ્વસ્વદર્શનગ્રહવિમુક્ષ-સહજમાધ્યસ્થ્યપરિણતિઃ ← [૧/૩૯] ઇત્યુક્તમ્ । તદુક્તં યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયે → તસ્માત્ સામાન્યતોઽપ્યેનમભ્યુપૈતિ ય ઇવ હિ । નિર્વ્યાજં તુલ્ય ઇવાઽસૌ તેનાંશેનૈવ ધીમતામ્ ← ॥૧૦૬॥ ઇતિ । ઇતિ । ગમ્ભીરાશયાત્ = અતુચ્છપરિણામાત્ । આદિધાર્મિક-પુરુષાણામિત્યમેવોક્તાન્તિસમ્ભવાત્, યથોક્તં પૂર્વસેવાદ્વાત્રિંશિકાયાં → ચારિસઙ્ગીવિનીચારન્યાયાદેવં ફલોદયઃ । માર્ગપ્રવેશરૂપઃ સ્યાદ્વિશેષેણાઽઽદિકર્મણામ્ ॥ ← [દ્વા.દ્વા.૧૨/૯] દેશનાદ્વાત્રિંશિકાયામપિ → સર્વત્રૈવ હિતા વૃત્તિઃ સમાપત્ન્યાઽનુરૂપયા । જ્ઞાને સઙ્ગીવિનીચારજ્ઞાતેન ચરમે સ્મૃતા ॥ ← [દ્વા.દ્વા.૨/૧૫] ઇત્યુક્તમ્ । દૃષ્ટાન્તશ્ચાયમિતિ । યોગબિન્દુવૃત્તૌ ત્વિદમુદાહરણ-મેવમાઽઽવેદિતં સોપનયમ્ →

ભાવાર્થસ્તુ કથાગમ્યઃ સા ચેયમભિધીયતે । અસ્તિ સ્વસ્તિમતી નામ નગરી નાગરાકુલા ॥૧॥

તસ્યામાસીત્સુતા કાચિદ્ બ્રાહ્મણસ્ય તથા સરઘી । તસ્યા ઇવ પરં પાત્રં સદા પ્રેમ્ણો ગતાવધેઃ ॥૨॥

તયોર્વિવાહવશતો મિત્રસ્થાનનિવાસિતા । જજ્ઞેઽન્યદા દ્વિજસુતા જાતા ચિન્તાપરાયણા ॥૩॥

કથમાસ્તે સરઘીત્યેવં તતઃ પ્રાઘૂર્ણિકાઽઽગતા । દૃષ્ટ્વા વિષાદજલધૌ, નિમગ્ના સા તયા તતઃ ॥૪॥

પ્રપચ્છ કિં ત્વમત્યન્તવિચ્છાયવદના સરઘી ? તયોચે પાપસદ્ધાઽહં પત્યુર્દુર્ભગતાં ગતા ॥૫॥

મા વિષીદ વિષાદોઽયં નિર્વિશેષો વિષાત્સરિ ! કરોમ્યનડ્વાહમહં, પતિં તે મૂલિકાબલાત્ ॥૬॥

તસ્યાઃ સા મૂલિકાં દત્ત્વા, સંનિવેશં નિજં યયૌ । અપ્રીતમાનસા તસ્ય પ્રાયચ્છત્ તામઽસૌ તતઃ ॥૭॥

અમૂદ ગૌરુદ્ધુરસ્કન્ધો જ્ઞગિત્યેવ સા હૃદિ । વિદ્રાઘૈષ કથં સર્વકાર્યાણામક્ષમો ભવેત્ ॥૮॥

ગોયૂથાન્તર્ગતો નિત્યં, બહિશ્ચારયિતું સકઃ । તયાઽરબ્ધો વટસ્યાઽધઃ, સોઽન્યદા વિશ્રમં ગતઃ ॥૯॥

તચ્છાસ્વાયાં નમશ્ચારિમિથુનસ્ય કથચ્ચન । વિશ્રાન્તસ્ય મિથો જલ્પપ્રક્રમે રમણોઽબ્રવીત્ ॥૧૦॥

નાત્રૈષ ગૌઃ સ્વભાવેન કિન્તુ વૈગુણ્યતોઽજનિ । પત્ની પ્રતિબભાષે સા પુનર્નાઽસૌ કથં ભવેત્ ? ॥૧૧॥

મૂલ્યન્તરોપયોગેન, કાસ્તે ? સાઽસ્ય તરોરધઃ । શ્રુત્વૈતત્સા પશોઃ પત્ની પશ્ચાત્તાપિતમાનસા ॥૧૨॥

ચારો ચરનાર = ખાનાર અને સંજીવની ઔષધ ન ખાનાર વ્યક્તિને તે ખવડાવવાના દૃષ્ટાંતથી છેલ્લું ભાવનામય જ્ઞાન હોય ત્યારે સર્વ જીવો વિશે હિતકારી પ્રવૃત્તિ થાય, નહિ કે કોઈને પાણુ અહિતકારી. આનું કારણ એ છે કે સર્વદર્શનના-ધર્મના સમૂહ સ્વરૂપ જૈનદર્શનની વ્યાખ્યાથી ઉત્પન્ન થયેલી સર્વ જીવો ઉપર અનુગ્રહની પરિણતિ સ્વરૂપ સમરસાપત્તિથી જન્ય ગંભીર ચિન્તા ભાવનાજ્ઞાનવાળા પાસે હોય છે.

ચારિસંજીવનીદૃષ્ટાંત આ મુજબ છે. કોઈક સ્ત્રીએ પોતાના પતિને વશ કરવા માટે કોઈક જોગણુ બાઈને તેનો ઉપાય પૂછ્યો. તેણીએ કોઈક મંત્રાદિના સામર્થ્યથી તે પતિને બળદસ્વરૂપ કર્યો. તે સ્ત્રી બળદપતિને ચારો ચરાવતી અને પાણી પાતી રહે

૧. મુદ્રિતપ્રતૌ હ.પ્રતૌ ચ → 'સઙ્ગીવિન્યા' ← ઇતિ પાઠઃ । ૨. મુદ્રિતપ્રતૌ 'તથા' ઇત્યશુદ્ધઃ પાઠઃ ।

સામર્થ્યાત્ સ વૃષભઃ કૃતઃ તં ચારયન્તી પાયયન્તી યાઽઽસ્તે । અન્યદા વ વટવૃક્ષસ્યાઽધસ્તાન્નિષણ્ણે તસ્મિન્ પુરુષગવે વિદ્યાધરીયુગ્મં વિદ્યાયસસ્તત્રાઽઽજગામ । તત્રૈકયોવતં 'અયં સ્વાભાવિકો જ ગૌઃ' । દ્વિતીયયોક્તં 'કથં તર્હિ સ્વાભાવિકઃ સ્યાત્ ?' આદ્યયોવતં 'અસ્ય વટસ્યાધસ્તાત્ સઙ્ગીવનીનામૌષધિરસ્તિ । યદિ તામયં ચરેતદા સહજપુરુપતામાસાદયે-દિ'તિ । તત્ત્વ વિદ્યાધરીવચનં તયા સ્ત્રિયા શ્રોત્રપત્રાભ્યાં પપે । તાઙ્ગૌષધિં વિશેષતોઽજાનાનયા સર્વામેવ તત્પ્રદેશસ્થાં ચારિં ચારિતઃ સામાન્યતઃ પતિગવઃ । યાવદસૌ સઙ્ગીવનીમુપભુવતવાંસ્તાવદેવ પુરુષઃ સંવૃતઃ । યથા તસ્યાઃ સ્ત્રિયાઃ તસ્મિન્ પુંગવે હિતા પ્રવૃત્તિરેવં ભાવનાજ્ઞાનાન્વિતસ્યાઽપિ સર્વભવ્યસાર્થેઽનુગ્રહપ્રવૃત્તસ્ય હિતૈવ પ્રવૃત્તિરિતિ ॥૧૧/૧૧॥

કલ્યાણકન્દલી

અભેદજ્ઞાનતશ્ચારિં સર્વાં ચારયિતું તકમ્ । પ્રવૃત્તા મૂલિકામોગાત્ સઘોઽસૌ પુરુષોઽભવત્ ॥૧૩॥

અજાનાના યથા ભેદં મૂલિકાયાસ્તયા પશુઃ । ચારિતઃ સર્વતશ્ચારિં પુનર્નૃત્વોપલબ્ધયે ॥૧૪॥

તથા ધર્મગુરુઃ શિષ્યં પશુપ્રાયં વિશેષતઃ । પ્રવૃત્તાવક્ષમં જ્ઞાત્વા દેવપૂજાદિકે વિધૌ ॥૧૫॥

સામાન્યદેવપૂજાદૌ પ્રવૃત્તિં કારયન્નપિ । વિશિષ્ટસાધ્યસિદ્ધ્યર્થં ન સ્યાદ્દોષી મનાગપિ ॥૧૬॥ ઇતિ

ઇદં નિદર્શનમુદિશ્ય ઉપદેશપદેઽપિ → તા ઓહેણં ઇહયં ઉચિયત્તેણમવિરોહઓ જત્તો । કાયવ્વો જહ ભવ-ગોણવિગમઓ જીવમણુયત્તં ॥૧૦૬॥ તોસા સાસણવણ્ણો પૂજા મત્તીએ બીજપક્ષેવો । એવં નાણી બાહુલ્લઓ હિંયં ચેવ કુણઙ્ગ ત્તિ ← ॥૧૦૭॥ ઇત્યુક્તમ્ । 'શાસ્ત્રાયાં ચન્દ્રઃ' ઇતિ ન્યાયઃ તથા 'અશુદ્ધે વર્ત્મનિ સ્થિત્વા તતઃ શુદ્ધં સમીહતે' ઇતિ ન્યાયોઽપ્યેતદર્થસમર્થક એવ । ઇદમેવાભિપ્રેત્યોક્તં યોગશતકેઽપિ → એવં ચિય અવયારો જાયઙ્ગ મગ્ગમ્મિ હંદિ એયસ્સ । રણ્ણે પહપબ્બઢ્ઢોઽવઢ્ઢા વઢ્ઢમોયરઙ્ગ ॥૨૬॥ ભાવનાજ્ઞાનાત્ માધ્યસ્થ્યલામોઽપિ સમ્મતઃ । તદુક્તં વૈરાગ્યકલ્પલતાયાં → માધ્યસ્થ્યં ભાવનાજ્ઞાનાત્ સર્વત્ર ચ હિતાર્થિતા ← [૧/૧૦૫૦] । અતઃ → ન હિંસ્યાત્ સર્વભૂતાનિ નાનૃતં વા વદેત્ ક્વચિત્ । નાઽહિતં નાઽપ્રિયં બ્રૂયાન્ન સ્તેનઃ સ્યાત્ કથન્નચ ॥ ← [૧૬/૫૫૩] ઇતિ વરાહપુરાણાદિવચનમપિ તત્તત્તન્ત્રસ્થાન્ શ્રોતૃન્ પ્રતિ મધ્યસ્થઃ ભાવનાજ્ઞાનવાન્ પ્રયુઙ્ગતે । તત્તશ્ચ શ્રોતૃકલ્યાણમપિ । અતો યોગવિન્દૌ અપિ અપુનર્બન્ધકાદીનુદિશ્ય → સર્વાન્ દેવાન્ નમસ્યન્તિ નૈકં દેવં સમાશ્રિતાઃ । જિતેન્દ્રિયા જિતક્રોધા દુર્ગાણ્યતિતરન્તિ તે ॥૧૧૮॥ ← ઇત્યુક્તમ્ । અત એવ દેવગુરુધર્મસ્વરૂપપૃચ્છકં સિદ્ધરાજં પ્રતિ શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિભિરપિ સર્વદેવનમનાર્ચનાદિકં ધર્મતયોક્તમ્ । સઙ્ગીવનીજ્ઞાતમુપદર્શ્ય પ્રવન્ધચિન્તામણૌ મેરુતુઙ્ગસૂરિભિઃ → 'યથા તદજ્ઞાતરૂપોઽપિ મેષજાઙ્ગુરઃ સમીહિતકાર્યસિદ્ધિં ચકાર તથા કલિયુગે મોહાન્તદપિ તિરોહિતં પાત્રપરિજ્ઞાનં સમક્તિકં સર્વદર્શના-રાધનેનાઽનિવેદિતસ્વરૂપમપિ મુક્તિપ્રદં ભવતી'તિ નિર્ણયઃ । ઇતિ હેમચન્દ્રાચાર્યૈઃ સર્વદર્શનસમ્મતે નિવેદિતે સતિ શ્રીસિદ્ધરાજઃ

છે. એક વખત તે બળદ વડલાના ઝાડ નીચે બેઠેલ હોય છે ત્યારે બે વિદ્યાધરી સ્ત્રી આકાશમાંથી તે વડલાના ઝાડ ઉપર ઉતરે છે. એક વિદ્યાધરી સ્ત્રી કહે છે કે 'આ સ્વાભાવિક બળદ નથી.' બીજી વિદ્યાધરી સ્ત્રી પૂછે છે કે 'તો આ સ્વાભાવિક = પોતાના મૂળસ્વરૂપવાળો કેવી રીતે થાય ?' પ્રથમ વિદ્યાધરી સ્ત્રી કહે છે 'આ વડલાના ઝાડની નીચે સંજીવની નામની ઔષધિ છે. જો તેને આ ખાય તો સ્વાભાવિક માનવીય પુરુષસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે.' તે વિદ્યાધરી સ્ત્રીનું વચન બળદપતિની સ્ત્રીએ બે કાનડપી પડિયાથી પીધું. [અર્થાત્ બે કાનથી સાંભળ્યું.] તે સંજીવની ઔષધિને વિશેષરૂપે ન જાણતી એવી તે સ્ત્રી તે જગ્યામાં રહેલ બધો ચારો બળદને સામાન્યતઃ = સમાન રીતે ચરાવે છે [ખવડાવે છે]. જ્યાં બળદપતિએ સંજીવની ઔષધિ ખાધી ત્યાં જ બળદ મનુષ્ય પુરુષ થઈ ગયો. જેમ તે પત્નીની પાછળથી તે બળદમાં હિતકારી પ્રવૃત્તિ હતી. તેમ સર્વ ભવ્ય જીવોના સમૂહને વિશે અનુગ્રહથી પ્રવૃત્ત થયેલ ભાવનાજ્ઞાનવાળા જીવની પણ હિતકારી જ પ્રવૃત્તિ હોય છે. [૧૧/૧૧]

વિશેષાર્થ :- યથાવસ્થિત નય અને પ્રમાણનો ભોધ ન હોવાથી અને શ્રુતજ્ઞાનનો રાગ હોવાથી શ્રુતજ્ઞાનીને 'આ શાસ્ત્રમાં કહ્યું તે જ સાચું, બીજું નહિ', 'અમારો ધર્મ જ સારો, બીજો ધર્મ ખરાબ.' આવો કંઈક આગ્રહ સંભવે છે. પણ તે જીવ પ્રજાપતીય હોવાથી તે આગ્રહ પણ દૂર થાય તેવો હોય, ભારેખમ નહિ.

ચિંતાજ્ઞાનવાળાને આવો આગ્રહ-કદાગ્રહ નથી હોતો. આનું કારણ એ છે કે તેણે યથાવસ્થિત નય-પ્રમાણને જાણેલા છે. સ્વદર્શનમાં જે વાત કહેવાયેલી છે તે અમુક નયની અપેક્ષાએ કહેવાયેલ છે. તેમ અન્ય દર્શનમાં કહેવાયેલ વાત પણ અમુક નયની અપેક્ષાએ સત્ય હોય છે. દા.ત. જડનો રાગ અને જીવનો દ્રેષ ભવભ્રમાણનું પ્રધાન કારણ હોવાથી સંસારના ભોગ-સુખની તીવ્ર આસક્તિને તોડવાની દૃષ્ટિએ 'સર્વ ક્ષણિક' આવી બૌદ્ધદર્શનની વાત ઉપયોગી છે. પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ પણ સર્વ વસ્તુઓ ક્ષણિક-વિનશ્વર છે જ. જેનદર્શનમાં પણ અનિત્યભાવના બતાવેલ જ છે. આ અપેક્ષાએ બૌદ્ધદર્શનોક્ત 'સર્વ ક્ષણિક' સિદ્ધાન્તને ચિંતાજ્ઞાનવાળો સ્વીકારે છે. બીજા જીવો પ્રત્યે દ્રેષ-ધિક્કાર, તિરસ્કારને તોડવા 'સર્વે બ્રહ્મ', 'જીવો બ્રહ્મૈવ નેતરઃ' ઇત્યાદિ વેદાન્તીદર્શનની વાત પણ સ્વીકારવી જરૂરી છે. સંગ્રહનયની અપેક્ષાએ વેદાન્તીદર્શનની વાત પણ સાચી છે. જીવત્વ-સચ્ચિદાનંદમયત્વ વગેરે ધર્મની અપેક્ષા બધા જીવો સરખા જ છે. 'અપ્પા ચેવ પરમપ્પા'. ઠાણાંગસૂત્રમાં પણ સંગ્રહનયની દૃષ્ટિએ 'એને આવા'

उत्तं ज्ञानत्रयस्वरूपम् । अथैतद्विपर्ययस्वरूपमाह → 'गुर्वादी'त्यादि ।

गुर्वादिविनयरहितस्य यस्तु मिथ्यात्वदोषतो वचनात् । दीप इव मण्डलगतो बोधः स विपर्ययः पापः ॥११/१२॥

કલ્યાણકન્દલી

सर्वधर्मानारराध ← [पृ.७०] इत्युक्तम् । सम्मतश्चायमेव न्यायः परेषामपि । अत एव भगवद्गीतायामपि → येऽप्यन्यदेवताभक्ता यजन्ते श्रद्धयाऽन्विताः । तेऽपि मामेव कौन्तेय ! यजन्त्यविधिपूर्वकम् ॥ ← [९/२३] इत्युक्तम् । अत एव पाण्डवगीतायामपि → आकाशात् पतितं तोयः यथा गच्छति सागरम् । सर्वदेवनमस्कारः केशवं प्रति गच्छति ॥ ← [उपसंहार-८०] इति चारिंसंजीवनीन्यायादुक्तम् । एतेन → शृणुते सर्वधर्माश्च सर्वान् देवान् नमस्यति । अनसूयुर्जितक्रोधस्तस्य तुष्यति केशवः ॥ [१/५८] ← इति विष्णुधर्मोत्तरपुराणवचनं तथा → तैस्तैरेव सदागमैः श्रुतिमुखैर्नापथप्रस्थितैर्गम्योऽसौ जगदीश्वरो जल-निधिर्वारां प्रवाहैरिव ॥ ← [५/९] इति प्रबोधचन्द्रोदयकृतः कृष्णमिश्रस्य वचनं व्याख्यातम्, विशेषबोधविरहदशायां प्रज्ञा-पनीयकृतस्य परमदेवधियाऽपरमदेवभक्त्यादेः परमदेवे विश्रामादिति तात्पर्यं भावनीयम् ॥११/११॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् → गुर्वादिविनयरहितस्य तु मिथ्यात्वदोषतो वचनात् यो बोधः स दीपे मण्डलगत इव विपर्ययः पापः ॥११/१२॥ उपाध्यायादीनां विनयरहितस्य श्रुतप्रदाननिषेध एव, तदुक्तं निशीथभाष्यादौ → पुरिसम्मि दुब्धिणीण विणयविहाणं न किंचि आइक्खे । नवि दिज्जति आभरणं पलियत्तियकण्णहत्थस्स ॥ ← [नि.भा.६२२१ बृ.क.भा.७८२]

આમ જાગાવેલ છે. અન્ય દર્શનમાં જાગાવેલી વાતનો પણ ઉચિત અપેક્ષાએ સ્વીકાર કરવાની વાત જૈનદર્શન જાગાવે છે. તો પછી બીજા સમુદાયવાળા કે અલગ સંપ્રદાયવાળા કે અન્ય ગચ્છના લોકો જે વાત કરે તેનું મારી મચડીને ખંડન કરવું એ ક્યાંનો ન્યાય ? અન્યદર્શનોક્ત્વ પણ જે મારી મચડીને ખંડન કરવામાં પ્રયોજક નથી તો અન્યસમુદાયોક્ત્વ કેવી રીતે ખંડન કરવામાં પ્રયોજક બને ? તેવું કરે તો તે વ્યક્તિમાં ચિંતાજ્ઞાન કેવી રીતે સંભવે ? ચિંતાજ્ઞાન સુધી ન પહોંચી શકનારા ભાવનાજ્ઞાન પાસે પહોંચે તેની તો કલ્પના પણ ન કરી શકાય. તેથી તે જીવ માત્ર શ્રુત જ્ઞાનમાં જ અટવાઈ જાય. અરે ! 'બીજા સમુદાયવાળા જે કહે તેનું ખંડન જ કરવું' આ કદાચકથી કલંકિત વ્યક્તિ પાસે શ્રુત જ્ઞાન પણ ન જ હોય, કારણ કે ભારેખમ કદાચકથ વિનાના જીવ પાસે જ શ્રુત જ્ઞાન હોય-આ વાત તો ૭ માં સ્લોકમાં જ મૂલકારશ્રીએ કહેલ છે. 'મારું તે જ સાચું' આવી મનોવૃત્તિ મિથ્યાત્વીની હોય. સમકિતીની મનોવૃત્તિ તો 'સાચું તે મારું' આવી હોય. [૧૧/૧૦]

“સર્વ દર્શનનો યથોચિત સમન્વય કરવા દ્વારા જૈનદર્શનની સાચી જાણકારી મળે, કારણ કે જૈનદર્શન યથોચિત સર્વધર્મસમૂહસ્વરૂપ છે.” આવી બુદ્ધિથી સર્વ ધર્મના જીવો પ્રત્યે અનુગ્રહ કરવાની પરિણતિ પ્રગટે છે. સ્વદર્શનના જીવો ઉપર અનુગ્રહ કરવાનો જેવો રસ હોય તેવો જ રસ પરદર્શનના સર્વ જીવો ઉપર અનુગ્રહ કરવાનો હોય છે. અર્થાત્ સ્વદર્શની અને પરદર્શની ઉપર અનુગ્રહનો સમાન રસ ભાવનાજ્ઞાનવાળા જીવોને પ્રાપ્ત થયેલ હોય છે, જેને સમરસાપત્તિ કહે છે. સમ = સરખો, રસ = અનુગ્રહપરિણામ. આપત્તિ = પ્રાપ્તિ. માટે ભાવનાજ્ઞાનવાળા જીવનો આશય ગંભીર હોય છે. સ્વદર્શની અને પરદર્શનીમાં ભેદભાવનો આશય ભાવના-જ્ઞાનવાળા જીવ પાસે નથી હોતો. માટે જ સ્વદર્શનીની જેમ પરદર્શનીનું પણ હિત થાય તેવી જ પ્રવૃત્તિ ભાવનાજ્ઞાનવાળો કરે છે. જે જીવનું જે રીતે, જ્યાં, જ્યારે કલ્યાણ થવાની શક્યતા હોય તે રીતે પ્રવૃત્તિ કરવાનો ભાવનાજ્ઞાનવાળાનો ઈરાદો હોય. તે માટે ક્યારેક 'અશુદ્ધે વર્ત્મનિ સ્થિત્વા તતઃ શુદ્ધં સમીહતે' આ ન્યાયનો પણ આશય ભાવનાજ્ઞાનવાળો કરે. વેદિક કુળમાં જન્મેલો હોય અને નાસ્તિકની જેમ જીવન પસાર કરતો હોય તો તેને ગાયત્રીપાઠ કરવાનો ઉપદેશ આપે, નવકારમંત્રનો નહિ. તેને અતિથિસત્કારનો ઉપદેશ આપે, જૈનોને જમાડવાનો નહિ. તેને ઉપાશ્રયમાં જૈનમુનિના વ્યાખ્યાન સાંભળવાનો નહિ પણ મોરારીબાપુની રામાયણ કથા કે પાંડુરંગશાસ્ત્રીના ભાગવત સપ્તાહમાં જવાની પ્રેરણા કરે. તેના ઈષ્ટદેવના દર્શન-વંદનાદિની તેને પ્રેરણા કરે. તેવી રીતે જ તે વ્યક્તિ ધર્મપ્રવૃત્તિ કરી, ધાર્મિક બની, આર્યસંસ્કૃતિને ધબકતી રાખી, હિંસા-જૂઠ-ચોરી-વ્યભિચાર-વિષય-કષાય-વ્યસનોથી મુક્ત રહીને મોક્ષમાર્ગે આગળ વધે છે. તેને નવકારજાપ, જૈનોને ભોજન કરાવવા, જૈનપ્રવચનનું જ શ્રવાણ, જિનદર્શન-પૂજા વગેરેની જ વાત કરવામાં આવે તો તે ભડકી જ જાય; વધુ નાસ્તિક બને. જૈનકુળમાં જન્મેલ ધર્મપરાક્રમ્ય યુવાનને તો નવકારજાપ, સાધર્મિકભક્તિ, સાધુભક્તિ, જિનપ્રવચનશ્રવાણ, જિનદર્શન-પૂજા વગેરેની પ્રેરણા ભાવનાજ્ઞાનવાળો કરે. તાન્ત્રિક ધર્મની જિજ્ઞાસાવાળા સિદ્ધરાજ જયસિંહને શ્રીકલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચંદ્રસૂરિવરે સર્વ દેવોની ઉપાસના કરવાનું જાગાવ્યું. તથા સમકિતી બનેલા પરમાર્હત કુમારપાળને કેવળ વીતરાગ દેવ અને જૈન ધર્મની આરાધના કરવાનું જાગાવ્યું. આ રીતે સર્વ ધર્મના જીવોને હિતકારી પ્રવૃત્તિ ગંભીર મનવાળા ભાવનાજ્ઞાની જ કરી શકે. આ વિષય વાચકવર્ગે પણ ક્ષુદ્રતા છોડી ગંભીર મનથી વિચારવો. જિનશાસનને આત્મામાં પરિણમાવવા માટે સાંપ્રદાયિકજડતા - કદાચકથલુપિતતા છોડવી જ પડે. [૧૧/૧૧]

સંક્ષેપમાં પાછળના કોઠામાં ત્રાણેય જ્ઞાનનો પરિચય આપવામાં આવે છે.

ગુર્વાદીનાં = ઉપાધ્યાયાદીનાં વિનયરહિતસ્ય યસ્તુ મિથ્યાત્વદોષતઃ = તત્ત્વાર્થાઽશ્રદ્ધાનદોષાત્ વચનાત્ = આગમાત્ દીપ ઇવ મણ્ડલગતઃ = મણ્ડલાકારવિષયો બોધઃ તૈમિરિકસ્યેવ । સ = બોધો વચનાદ્ ભવન્નાપિ દોષજત્વાત્

કલ્યાણકન્દલી

પલિયત્તિયત્તિ છિન્નમિતિ । શિષ્ટં સ્પષ્ટમ્ । અવિનીતાધ્યાપને કેવલં કલેશ એવ, યદુક્તં પશ્ચવસ્તુકે → અવિનીઓ ન ય સિક્કલ્હ, સિક્કલ્હ પડિસિદ્ધસેવણં કુણ્હ । સિક્કલાવણેણ તસ્સ હુ, સહ અપ્પા હોહ પરિચત્તો ← ॥૪૫॥ તદુક્તં દાનવિંશિકાયાં → અવિનીયમાણવંતો કિલિસ્સહ ભાસહ મુસં ચેવં । ઘંટાલોહં નાણં કો કઢકરણે પવત્તિજ્ઞા ॥ ← [વિં.વિં.૭/૫] ઇતિ । મિથ્યાત્વદોષત ઇતિ, અત એવોક્તં → મદોપશમનં શાસ્ત્રં ચલનાં કુરુતે મદમ્ । ચક્ષુઃપ્રકાશકં તેજ ઊલૂકાનામિવાન્ધતામ્ ॥ ← [સુભાષિતાવલી-૨૭] ઇતિ । મિથ્યાત્વેન શાસ્ત્રસ્ય શસ્ત્રીકરણાત્, તસ્યૈકાન્તેન હેયત્વાત્ । તદુક્તં સમ્બોધપ્રકરણે → ન વિ તં કરેહ અગ્ગી નેવ વિસં નેવ કિણ્હસપ્પો વા । જં કુણ્હ મહાદોસં તિવ્વં જીવસ્સ મિચ્છત્તં ॥ ← [૩/૫૪] ઇતિ । ઇદમેવાભિપ્રેત્યાન્યત્ર → મિથ્યાત્વં પરમો રોગો મિથ્યાત્વં પરમં તમઃ । મિથ્યાત્વં પરમઃ શત્રુઃ મિથ્યાત્વં પરમં વિષમ્ ॥ ← [ ] ઇત્યુક્તમ્ । સતિ મિથ્યાત્વપ્રાબલ્યે પ્રવચનોપદેશસ્ય સમ્યક્ પરિણમનાઽસમ્ભવાત્, તદુક્તં કર્મપ્રકૃતૌ → મિચ્છાદિઢી નિયમા ઉવહ્ઠં પવયણં ન સદ્દહહ । સદ્દહહ અસમ્ભાવં ઉવહ્ઠં વા અણુવહ્ઠં ॥ ← [ક.પ્ર. ઉપશમનાકરણ-ગા.૨૫] ઇતિ । ગુર્વાદિવિનયવશાદેવ સમ્યક્ત્વસ્ય સ્થૈર્યં સ્યાત્ । ઇદમેવાભિપ્રેત્ય રાજપ્રશ્નીયે → જત્થેવ ધમ્માયરિયં પાસેજ્ઞા તત્થેવ વંદિજ્ઞા નમંસિજ્ઞા ← [૪/૭૬] ઇત્યુક્તમ્ । તદકરણે ચ પ્રત્યવાયો મહાન્ । અત એવ પશ્ચકલ્પભાષ્યચૂર્ણો → જહ ગુરુણ ચક્કુઆલોએ ય પ્પણામં ન કરેહ પાયચ્છિત્તં વિસંભોગો વા ← [ગા.૧૪૯૮ પશ્ચાત્] ઇત્યુક્તમ્ । ગુરુહીલના તુ મહાપાયાવહા । તદુક્તં દશવૈકાલિકેઽપિ → ન યાવિ મોક્કો ગુરુહીલણાએ ← [ગા.૯/૨/૭] । વિનયદ્વાત્રિંશિકાયામપિ → શકત્યગ્રજ્વલનવ્યાલ-

શ્રુતજ્ઞાન	ચિંતાજ્ઞાન	ભાવનાજ્ઞાન
(૧) ઉહાપોહાદિથી રહિત યથાશ્રુત બોધ	(૧) નય-પ્રમાણ-યુક્તિ દ્વારા ઉહાપોહાદિયુક્ત બોધ	(૧) હેતુ-સ્વરૂપ-ફળસંબંધી એવો આત્મહિતમાં પ્રવર્તક બોધ
(૨) કોઠારમાં પડેલ બીજ જેવું.	(૨) પાણી પર પ્રસરનાર તેલબિંદુ જેવું.	(૨) શ્રેષ્ઠ રત્નની કાંતિ જેવું.
(૩) મિથ્યાગ્રહરહિત વાક્યાર્થમાત્રગ્રાહી.	(૩) અતિસૂક્ષ્મ સચોટ યુક્તિના ચિંતનથી મહાવાક્યાર્થગ્રાહી	(૩) વિધિ-દાતા-દ્રવ્ય-પ્રાત્રાદિના પ્રયત્નયુક્ત અને એદંપર્યગ્રાહી
(૪) વાક્યાર્થ = પ્રસ્તુત વિષય સાથે એકવાક્યતાઆપત્ર સકલ શાસ્ત્રવચનને અબાધક એવો પ્રસ્તુત વચનનો નિર્ણીત અર્થ (નય-પ્રમાણબોધશૂન્ય)	(૪) મહાવાક્યાર્થ = આક્ષિપ્ત-અનાક્ષિપ્ત (ઉક્ત અને ગર્ભિત) સર્વ ધર્માત્મક વસ્તુ પ્રતિપાદક અનેકાન્તવાદને અવલંબીને પ્રાપ્ત થયેલ પ્રસ્તુત વચનનો નય-પ્રમાણાધીન અર્થ.	(૪) એદંપર્ય = સર્વ જ્ઞેય પદાર્થના સ્વીકારમાં સર્વજની આજ્ઞા જ પ્રધાન કારણ છે - એવું પ્રસ્તુત વચનનું અંતિમ તાત્પર્ય.
(૫) 'અહીં આ કહ્યું છે તે જ પ્રમાણ છે' આવો કંઈક મતાગ્રહ શ્રુતજ્ઞાનના રાગથી રહે છે.	(૫) મતાગ્રહરહિત નય-પ્રમાણ-સૂક્ષ્મ સચોટ યુક્તિ ચિંતનવશ ન્યાયપ્રાપ્ત સ્વ-પર શાસ્ત્રોક્ત અર્થનો સ્થાના-નુકૂળ સ્વીકાર કરે, પરંતુ એકાંત પકડી વિવાદ-વિરોધ ન કરે.	(૫) સર્વદર્શનસમૂહસ્વરૂપ સ્વશાસ્ત્રના ગંભીર બોધથી જન્મેલ ભેદભાવ વગરની સર્વાનુગ્રહ પરિણતિવશ ભવ્યસમુદાયના હિતમાં પ્રવૃત્તિ કરે.

ગ્રંથકારશ્રીએ શ્રુતજ્ઞાન, ચિંતાજ્ઞાન, ભાવનાજ્ઞાન- આ ત્રણ જ્ઞાનનું સ્વરૂપ જણાવ્યું. હવે જ્ઞાનના વિષયાસ અજ્ઞાનને જણાવે છે.

❀ વિનયરહિત જીવનો બોધ તે અજ્ઞાન ❀

ગાથાર્થ :- ગુરુ વગેરેના વિનયથી રહિત જીવને મિથ્યાત્વ દોષના લીધે આગમથી જે બોધ થાય છે તે દીપકમાં મંડલાકારવિષયક બોધ જેવો, વિપરીતબોધ થાય છે, તે પાપનો હેતુ છે. [૧૧/૧૨]

❀ વિનય વિજ્ઞા જ્ઞાન પદા તિયમા મિથ્યા ❀

ટીકાર્થ :- ગુરુ-વાચનાચાર્ય - ઉપાધ્યાય વગેરેના વિનયથી રહિત એવા જીવને તાત્વિક અર્થની અશ્રદ્ધાસ્વરૂપ મિથ્યાત્વ દોષના લીધે આગમને આશ્રયીને જે બોધ ઉત્પન્ન થાય છે તે બોધ આગમથી ઉત્પન્ન થવા છતાં મિથ્યાત્વ દોષથી જન્ય હોવાના કારણે

વિપર્યયઃ = મિથ્યાપ્રત્યયઃ પદમાત્રવાચ્યાર્થવિષયઃ **પાપઃ** = પાપહેતુઃ ॥૧૧/૧૨॥

વિપર્યય એવ પ્રસ્તુતે દષ્ટાન્તગર્ભમુપનયમાહ → 'દણ્ડી'ત્યાદિ, 'મોહે'ત્યાદિ ।

દણ્ડિસ્વણ્ડનિવસનં ભસ્માદિવિભૂષિતં સતાં શોચ્યમ્ । પશ્યત્યાત્માનમલં ગ્રહી નરેન્દ્રાદપિ હ્યધિકમ્ ॥૧૧/૧૩॥

મોહવિકારસમેતઃ પશ્યત્યાત્માનમેવમકૃતાર્થમ્ । તદ્વ્યત્યયલિઙ્ગરતં કૃતાર્થમિતિ તદ્ગ્રહાદેવ ॥૧૧/૧૪॥

કલ્યાણકન્દલી

સિંહક્રોધાતિશાયિની । અનન્તદુઃખજનની કીર્તિતા ગુરૂહીલના ॥ ← [દ્વા.દ્વા.૨૯/૧૧] ઇતિ । ગુર્વાદિહીલનાકારી પૈઃ મૂઢત-યોચ્યતે । તદુક્તં મહાભારતે → વિદ્યાશીલવયોવૃદ્ધાન્ બુદ્ધિવૃદ્ધાંશ્ચ ભારત ! । ધનાભિજાતવૃદ્ધાંશ્ચ નિત્યં મૂઢોઽવમન્યતે ॥ ← [ઉદ્યોગપર્વ-૩૮/૩૪] ઇતિ । દોષજત્વાત્ = અવિનયપ્રયુક્તમિથ્યાત્વજન્યત્વાત્ મિથ્યાપ્રત્યયઃ પદમાત્રવાચ્યાર્થવિષયઃ, યથોક્તં મૂલકારૈરેવ ઉપદેશપદે → વિહિણા ગુરુવિણણં એવં ચિય સુત્તપરિણઈ હોઈ । ઇહરા ઉ સુત્તગહણં વિવજ્જયફલં મુણેયવ્વં ← ॥૨૭॥ ઉત્તરાધ્યયનચૂર્ણો અપિ → ન વિનયશૂન્યે ગુણાવસ્થાનમ્ ← [ઉ.ચૂ.૧] ઇત્યુક્તમ્ । વસ્તુતોઽહઙ્કારસ્યૈવ સર્વગુણ-નાશકત્વેઽપિ તસ્યાવિનયાવિનાભાવિત્વાદિદમપિ યુક્તમેવ । તદુક્તં નિશીથચૂર્ણો → અવિણીતો ણિયમા ગબ્વિતો ત્તિ ← [નિ.ભા.૬૨૨૦ ભા.૪ પૃ.૨૫૯] । ઇદમેવાભિપ્રેત્ય જ્ઞાનાર્ણવેઽપિ → જ્ઞાનરત્નમપાકૃત્ય ગૃહ્ણાત્યજ્ઞાનપન્નગમ્ । ગુરૂનપિ જનો માની વિમાનયતિ ગર્વતઃ ॥ ← [૧૯/૫૨] ઇત્યુક્તમ્ । મિથ્યાજ્ઞાનં ચ પ્રમાદપદેનાપિ પ્રતિપાદ્યતે, યથોક્તં → પમાઓ ય જિણિદેહિં અદ્દહા પરિવન્નિઓ । અન્નાણં સંસઓ ચેવ મિચ્છાનાણં તહેવ ય ॥ રાગ દોસો મઙ્ગમ્સો ધમ્મમિ ય અણાયરો । જોગાણં દુપ્પણિહાણં અદ્દહા વજ્જિયવ્વઓ ॥ ← [ ] ઇતિ । વિપર્યયઃ દોષજન્યતયા પાપહેતુરિતિ । ઇદં ચ સાક્ષાત્, પરમ્પરયા તુ ગુર્વવિનય એવ પાપહેતુઃ દુઃખહેતુશ્ચ । ઇદમેવાભિપ્રેત્ય દશવૈકાલિકે → 'વિવત્તી અવિણીયસ્સ' ← [૯/૧/૨૧] ઇત્યુક્તમ્ । વિનયસ્ય ગુણાદિકારણત્વં તુ → વિણઓ સવ્વગુણાણં મૂલં સણ્ણાણંદંસણાઈણં । મુક્ખસ્સ ય તે મૂલં તેણ વિણીઓ ઇહ પસત્થો ← ॥૨૫॥ ઇતિ ધર્મરત્નપ્રકરણાદિના પ્રસિદ્ધમેવ । તસ્ય દ્વિપશ્ચાશ્ચેદાદિકમન્યતોઽવસેયમ્ ॥૧૧/૧૨॥

મૂલગ્રન્થે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → દણ્ડિસ્વણ્ડનિવસનં, ભસ્માદિવિભૂષિતં, સતાં શોચ્યં, આત્માનં અલં ગ્રહી નરેન્દ્રાદપિ હિ અધિકં પશ્યતિ ॥૧૧/૧૩॥ એવં મોહવિકારસમેતઃ તદ્વ્યત્યયલિઙ્ગરતં અકૃતાર્થં આત્માનં તદ્ગ્રહાદેવ કૃતાર્થં ઇતિ પશ્યતિ ॥૧૧/૧૪॥

તે બોધ મિથ્યા જ્ઞાન છે. પદના કેવળ વાચ્યાર્થનું જ તેમાં અવગાહન થતું હોય છે. તે મિથ્યા જ્ઞાન પાપનો હેતુ બને છે. જેમ તિમિરરોગવાળા જીવને દીપકમાં મંડલાકારવિષયક ભ્રમ થાય છે. (દીપકમાં મોરના પીછાં જેવા આકારનું ભ્રમાત્મક જ્ઞાન આંખના તિમિરરોગવાળા જીવને થાય છે.) તેમ મિથ્યાત્વદોષગ્રસ્ત જીવનો બોધ મિથ્યા હોય છે. [૧૧/૧૨]

વિશેષાર્થ :- ગુરુ વગેરે ઉપકારીઓનો વિનય કરવાથી સમકિત નિર્ભળ થાય છે. ઉપકારી એવા ગુરુ, વિદ્યાગુરુ વગેરેના વિનયમાં જે પ્રવર્તતો નથી તેને મિથ્યાત્વનો ઉદય થાય છે. તેના કારણે પછી તે વ્યક્તિ આગમ સાંભળે તો તેને આગમથી થતો બોધ પણ મિથ્યાજ્ઞાન સ્વરૂપ હોય છે. જો કે તે વિદ્યાન હોય તો તેને આગમશ્રવણથી બોધ થાય છે ખરો, પણ તે માત્ર પદાર્થનો જ બોધ હોય છે. મહાવાક્યાર્થજ્ઞાન થતું તેને માટે મુશ્કેલ છે. તાત્પર્યબોધનો = ભાવનાજ્ઞાનનો તો તેને માટે અસંભવ જ છે. વાચ્યાર્થમાં અટવાયેલો તે જીવ શાસ્ત્રના રહસ્યાર્થને ન પામવાના કારણે મોક્ષમાર્ગે આગળ નથી વધતો.

ઊલટું, તાત્પર્યાર્થને કચડી નાંખનારું તેનું જ્ઞાન વાચ્યાર્થમાત્રવિષયક હોય છે. માટે તે મિથ્યાજ્ઞાન જ છે. તિમિરરોગગ્રસ્ત આંખવાળો માણસ દીપકને જુએ તો તેને દીવો મોરના પીછા જેવો દેખાય છે. ગોળાકાર મોરનું પીછું સમજીને તે તેને પકડે તો જેમ દાઝે છે. તેમ મિથ્યાજ્ઞાનવાળો જીવ શાસ્ત્રને સાંભળ્યા પછી સંસાર વધારે છે, નુકશાની ભોગવે છે. દા.ત. 'બ્રહ્મચારી પુરુષે રીંગણા ખાવા નહિ. કારણ કે રીંગણા વિકારવર્ધક છે' આવા તાત્પર્યથી શાસ્ત્રમાં લખેલા 'રીંગણા વિકારવર્ધક છે' આ વાક્યને વાંચી, તેનો વાચ્યાર્થ જાણી, મિથ્યાત્વગ્રસ્ત જીવ ભોગશક્તિવૃદ્ધિના ઉદ્દેશથી રીંગણા ખાવા માટે પ્રવૃત્તિ કરે તો તેને ઉપરોક્ત શાસ્ત્રવચનથી થયેલ વાચ્યાર્થમાત્રવિષયક બોધ મિથ્યાજ્ઞાન જ કહેવાય ને ! શાસ્ત્રના તાત્પર્યાર્થને મારી નાંખીને જે બોધ થાય તે સંસારવર્ધક જ બને ને ! દોષજન્ય જ્ઞાન દોષજનક-દોષવર્ધક જ હોય - આ નિયમ અહીં કામ કરી રહ્યો છે. [૧૧/૧૨]

વિપર્યાસ જ પ્રસ્તુત હોતે છતે દષ્ટાન્તગર્ભિત ઉપનયને ગ્રંથકારશ્રી બે ગાથા દ્વારા જણાવે છે.

ગાથાર્થ :- સાંધેલા અને જૂના કપડાના પહેરવેશવાળી, શરીર ઉપર રાખ વગેરે ચોપડેલ અને સજ્જન પુરુષોને દયાપાત્ર એવી પોતાની જાતને જેમ અત્યંત કદાચડી રાજ કરતાં પણ ચઢિયાતી જુએ છે. [૧૧/૧૩]

ગાથાર્થ :- તેમ મનોવિભ્રમદોષવાળો જીવ કૃતાર્થ કરતાં ઊલટા લક્ષણોમાં મગ્ન થયેલ અને અકૃતાર્થ એવા પોતાને મનોવિભ્રમદોષ ગ્રહણ કરવાના લીધે જ કૃતાર્થ માને છે. [૧૧/૧૪]

दण्डिखण्डं = कृतसन्धानविशेषं जीर्णवस्त्रं तन्निवसनं = परिधानं यस्य स तथा तम् । भस्मादिभिः विभूषितं = विच्छुरितं सतां = सत्पुरुषाणां शोच्यं = शोचनीयं पश्यति = अवलोकयति अलं = अत्यर्थं आत्मानं ग्रही = स्वाग्रहवान् जरेन्द्रादपि हि = चक्रवर्तिनोऽपि हि अधिकं = अतिशयितं यथेति गम्यते ॥११/१३॥ मोहविकारेण = मनोविभ्रमदोषेण समन्वितः पुरुष एवं = ग्रहगृहीतरित्या आत्मानं अकृतार्थं सन्तं कृतार्थं पश्यति । 'किम्भूतं ?' तस्य = कृतार्थस्य व्यत्ययेन यानि लिङ्गानि तेषु रतः यः स तथा तम् । अनेन वस्तुवृत्त्या अकृतार्थत्वमेवाह । 'विपर्ययदर्शने को हेतुः ?' अत्राऽऽह → इति = अमुना गुर्वनधीनतादिलक्षणेन प्रकारेण तस्य मोहविकारस्य ग्रहः = कर्मशक्तिरूपेणाऽऽत्मन्युपादानं, तत एव । 'कृतार्थमिति पश्यती'ति योजनायां च 'इति' उक्तत्वेन प्रथमाऽऽपत्तिः समाधेया ॥११/१४॥ ज्ञान-विपर्यययोः स्वाम्युपदर्शनार्थमाह कारिकाद्वयं → 'सम्यग्'त्यादि, 'लोके'त्यादि ।

सम्यग्दर्शनयोगाज्ज्ञानं तद्ग्रन्थिभेदतः परमम् । सोऽपूर्वकरणतः स्याज्ज्ञेयं लोकोत्तरं तच्च ॥११/१५॥

कल्याणकन्दली

'दण्डिखण्डे'त्यादि कारिकाद्वयमस्मत्सम्मतमप्यन्यदर्शनिकर्तृकमिति ध्येयम् [दृश्यतां ललितविस्तरायां ८६ तमे पृष्ठे] । ग्रही = स्वाऽऽग्रहवान् = असदभिनवेशवानित्यर्थः । मिथ्यात्वलक्षणग्रहोपेत इत्यन्ये ॥११/१३॥

व्यत्ययेन = व्यत्ययस्य = अकृतार्थस्य यानि लिङ्गानि उच्छृङ्खलप्रवृत्त्यादीनि तेषु रतः । 'तद्ग्रहावेशादि'ति पाठान्तरम्, → स एव ग्रहः = मोहविकारः = तद्ग्रहः, तस्य आवेशात् = उद्रेकात् ← इति ललितविस्तरापञ्जिकाकारः ।

ननु 'अकृतार्थं सन्तं आत्मानं कृतार्थं पश्यति' इत्यादिरूपेण व्याख्यानं न ज्यायः । किन्तु 'अकृतार्थं सन्तं आत्मानं कृतार्थमिति पश्यती'त्येवमेव योजना युक्ता । ततश्च इतेः एवंप्रकारत्वार्थस्य दर्शने योजनम्, न तु मोहविकारग्रहे इति चेत् ? मैवम्, 'आत्मानं कृतार्थमिति पश्यति' इति = एवं रित्या योजनायां च = शब्दान्वये हि कृतार्थादिगतस्य कर्मत्वस्य इत्युक्तत्वेन = इतिशब्देनैव प्रतिपादितत्वेन कृतार्थादिपदेषु प्रथमापत्तिः = साधुत्वार्थायाः प्रथमाविभक्तेः प्रसक्तिः स्यात्, अन्यथा पुनरुक्त्यापत्तेः । ततश्च कृतार्थादिपदेषु प्रथमापत्तिः = प्रथमाविभक्तिप्राप्तिः किमर्थमतिलङ्घिता ? इति समस्या समाधेया स्यात् । अतः 'आत्मानं कृतार्थं पश्यति' इत्यादिरूपेणोक्ता योजनैव सङ्गतिमङ्गति । इत्यमेव द्वितीयायाः साफल्योपपत्तेरिति विभावनीयं वैयाकरणैः ॥११/१४॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् → सम्यग्दर्शनयोगात् ज्ञानम् । ग्रन्थिभेदतः तत् परमम् । सोऽपूर्वकरणतः स्यात् । तच्च

❀ अज्ञानीणी ओणખાલ ❀

ટીકાર્થ :- જેમાં અમુક સાંધા કરેલ છે એવા જીર્ણ વસ્ત્ર જેનો પહેરવેશ છે અને જેના શરીર ઉપર રાખના શાગગાર છે. તેમ જ સત્પુરુષોને દયનીય એવા પોતાને અત્યંત આગ્રહી માણસ જેમ ચક્રવર્તી કરતાં પણ ચઢિયાતો જુએ છે. મૂળ ગાથામાં 'યથા' શબ્દ નથી. તેનો અધ્યાહાર જાણવાનો છે. માટે ગુજરાતી અનુવાદમાં 'જેમ' શબ્દ ઉમેરેલ છે. [૧૧/૧૩]

ટીકાર્થ :- મનોવિભ્રમ દોષથી યુક્ત પુરુષ તેમ = કદાગ્રહગ્રસ્તની પદ્ધતિ મુજબ કૃતાર્થના વિપરીત લિંગોમાં રક્ત એવો અકૃતાર્થ હોવા છતાં પોતાને કૃતાર્થ માને છે. કૃતાર્થ-કૃતકૃત્યના વિરોધી લક્ષણોમાં મગ્ન હોવાથી વાસ્તવમાં પોતાની અકૃતાર્થતા-અકૃતકૃત્યતાને જ તે જાણાવે છે. 'અકૃતાર્થ હોવા છતાં પોતાને કૃતાર્થ માનવા સ્વરૂપ વિપરીત દર્શનમાં કોણ હેતુ છે ?' આવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયે છે તેના સમાધાન માટે શ્રીમદ્જી કહે છે કે - કારણ કે ગુરુને આધીન ન રહેવું વગેરે સ્વરૂપે મનોવિભ્રમને-મોહવિકારને કર્મશક્તિસ્વરૂપે આત્મામાં તેણે ગ્રહણ કરેલ છે અને જે પોતાને 'કૃતાર્થ' આ પ્રમાણે માને છે - આ પ્રમાણે અર્થઘટન કરવામાં તો આ શબ્દ દ્વારા કર્મત્વને કહેવાના લીધે પ્રથમ વિભક્તિ 'કૃતાર્થ' શબ્દને લાગવાની આપત્તિ આવે. કર્મત્વને જાણાવવા દ્વિતીયા વિભક્તિની કશી જ આવશ્યકતા નથી; કારણ કે કર્મત્વ 'ઈતિ' શબ્દથી જાણાવાઈ ગયેલ છે. તેથી સાધુત્વ = શિષ્ટત્વ જાણવાઈ રહેવા 'કૃતાર્થ' શબ્દને પ્રથમા વિભક્તિ જ લાગવી જોઈએ. પરંતુ ગ્રંથકારે દ્વિતીયા વિભક્તિ લગાડેલ છે. માટે ટીકાકારે પૂર્વે જે રીતે અર્થઘટન કર્યું તે જ વ્યાજબી છે. આ રીતે સમાધાન કરવું. [૧૧/૧૪]

સમ્યક્ જ્ઞાન અને મિથ્યા જ્ઞાનના સ્વામીને બતાવવા માટે મૂલકારત્રી બે ગાથા બતાવે છે.

ગાથાર્થ :- સમ્યગ્દર્શનના યોગથી જ્ઞાન થાય છે. ગ્રન્થિભેદથી સમ્યગ્દર્શન પ્રધાન થાય છે. ગ્રન્થિભેદ અપૂર્વકરણથી થાય છે. તે અપૂર્વકરણ લોકોત્તર જાણવું. [૧૧/૧૫]

લોકોત્તરસ્ય તસ્માન્મહાનુભાવસ્ય શાન્તચિત્તસ્ય । ઔચિત્યવતો જ્ઞાનં શેષસ્ય વિપર્યયો જ્ઞેયઃ ॥૧૧/૧૬॥

સમ્યગ્દર્શનસ્ય = તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનસ્ય યોગાત્ જ્ઞાનં ભવતિ । તત્ = સમ્યગ્દર્શનં પરમં = પ્રધાનં ગ્રન્થિભેદતો ભવતિ । સ = ગ્રન્થિભેદો નિયમત એવાપાર્દ્ધપુદ્ગલપરાવર્ત્તાધિકસંસારચ્છેદી અપૂર્વકરણતઃ = યથાપ્રવૃત્તોત્તરપરિણામ-વિશેષતઃ સ્યાત્ । તત્ત્વ અપૂર્વકરણં લોકાત્ સર્વસ્માદપિ ઉત્તરં = પ્રધાનં, અનાદૌ સંસારે સૂત્રાર્થગ્રહણાદિ-તત્તદ્ધર્મસ્થાનસમ્પત્તાવપ્યજાતપૂર્વત્વાત્ ॥૧૧/૧૭॥

તસ્માત્ લોકોત્તરસ્ય = લોકાતીતચારિત્રસ્ય મહાનુભાવસ્ય = અચિન્ત્યશવતેઃ શાન્તચિત્તસ્ય = ઉપશાન્ત-મનસઃ ઔચિત્યવતઃ = ઔચિત્યયુક્તસ્ય જ્ઞાનં જ્ઞેયમ્ ।

કલ્યાણકન્દલી

લોકોત્તરમ્ ॥૧૧/૧૬॥ તસ્માત્ લોકોત્તરસ્ય મહાનુભાવસ્ય શાન્તચિત્તસ્ય ઔચિત્યવતો જ્ઞાનં જ્ઞેયમ્ । શેષસ્ય વિપર્યયો જ્ઞેયઃ ॥૧૧/૧૬॥ આસન્નભવ્યતા-કર્મલઘુતાદિતઃ સમ્યગ્દર્શનં જાયતે, યથોક્તં → આસન્નભવ્યતા-કર્મહાનિ-સંજિત્વ-શુદ્ધિભાક્ । દેશનાદ્યસ્તમિથ્યાત્વો જીવઃ સમ્યક્ત્વમશ્નુતે ॥ ← [ ] ઇતિ । કાર્ત્તિકેયાનુપ્રેક્ષાયાં તુ → ચદુગદિભવ્વો સળ્ળી સુવિસુદ્ધો જગ્ગમાણપજ્જત્તો । સંસારતદે ણિયડો ણાણી પાવેઙ્ગ સમ્મત્તં ॥૩૦૭॥ ← ઇત્યુક્તમ્ । સમ્યગ્દર્શનસ્ય = તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનસ્ય યોગાત્ = સમ્બન્ધાત્ મિથ્યાજ્ઞાનં સમ્યક્ જ્ઞાનં ભવતિ, ઉપલક્ષણાત્ ચારિત્રાદિકમપિ પ્રાદુર્ભવતિ, તસ્મિન્ સતિ ચ જ્ઞાનાદીનાં સાફલ્યં, યદુક્તં શ્રીમદ્રાહુસ્વામિભિઃ આચારાઙ્ગનિર્યુક્તૌ → દંસળવઓ હિ સફલાણિ હુંતિ તવનાણચરણાં ← [૨૨૧] ઇતિ । સર્વશ્રેયોમૂલત્વાદેવ શ્રદ્ધાયા અતિદુર્લભત્વં → સદ્ધા પરમદુલ્લહા ← [૩/૯] ઇત્યેવં ઉત્તરાધ્યયને દર્શિતમ્ । તત્ = સમ્યગ્દર્શનં પ્રાક્ અવ્યક્તમપ્રધાનં કેવલવ્યવહારનયાભિમતં વા ગ્રન્થિભેદતઃ ભવ્યાનાં પ્રધાનં = વ્યક્તં નિશ્ચયનયસમ્મતં વા ભવતિ । ગ્રન્થિભેદઃ અપૂર્વકરણતઃ = યથાપ્રવૃત્તોત્તરપરિણામવિશેષતઃ = ચરમયથાપ્રવૃત્તકરણોત્તરકાલીનપરિણામવિશેષતઃ સ્યાત્ । અત્ર પરિણામઃ સર્વત્ર શુભાત્મપરિણતિલક્ષણો બોધ્યઃ । તદુક્તં સદ્ધર્મવિંશિકાયાં → ઇત્ય પરિણામો યલુ જીવસ્સ સુહો ય હોઙ્ગ વિન્નેઓ । કિં મલકલંકમુક્કં કણગં ભુવિ સામલં હોઙ્ગ ? ॥ ← [વિં.વિં.૬/૯] ઇતિ । પ્રકૃતે અપૂર્વગુણાપ્તિત્વાત્ પૂર્વ કંદાપ્યપ્રાપ્તત્વાત્ અપૂર્વકરણમુચ્યતે । ગ્રન્થિભેદપ્રક્રિયાદિકશ્ચાઽઽગમિકં વસ્તુ, તથા ચૈતત્સંવાદિન્યો વિશેષાવશ્યકભાષ્યગાથાઃ → ‘કરણં અહાપવત્તં અપુલ્લમણિયદ્દિમેવ ભવ્વાણં । ઇયરેસિં પઢમં ચિય, મળ્ળઙ્ગ કરણં તિ પરિણામો ॥ જા ગળ્ળી તા પઢમં, ગળ્ળિં સમઙ્ગચ્છઓ ભવે બીયં । અણિયટ્ટીકરણં પુળ, સમ્મત્તપુરક્કવઢે જીવે ॥ ગળ્ળિ ત્તિ સુદુબ્બેઓ, કક્કવઢ-ઘળ્ળરૂઢ-ગૂઢગળ્ળિ વ્વ । જીવસ્સ કમ્મજળ્ળિઓ, ઘળ્ળરાગહોસપરિણામો ॥ મિત્તમ્મિ તમ્મિ લામ્મો સમ્મત્તાઈળ મોક્કવહેઙ્ગળં । સો ય દુલ્લમ્મો પરિસ્સમચિત્તવિઘાયાઙ્ગિવિઘેહિં ॥ ← [૧૨૦૨/૧૨૦૩/૧૨૯૫/૧૨૯૬] ઇતિ । પરૈરપિ દુઃખોચ્છેદાય સમ્યગ્દર્શનં શરણી-ક્રિયતે, તદુક્તં વ્યાસેન યોગસૂત્રભાષ્યે → તદેવમનાદિના દુઃખસ્રોતસા વ્યુહ્યમાનમાત્માનં ભૂતગ્રામં ચ દૃષ્ટ્વા યોગી સર્વદુઃખક્ષય-કારણં સમ્યગ્દર્શનં શરણં પ્રપદ્યતે ← [યોગસૂત્ર ૨/૧૫-પૃ. ૧૭૪] ઇતિ । ઉપશાન્તમનસઃ ઇતિ । પરમતાનુસારેણ યોગારૂઢદશાયાં શમસ્યૈવાપવર્ગકારણત્વમ્, તદુક્તં ભગવદ્ગીતાયાં → આરુક્ષ્મોર્મુનેર્યોગં કર્મ કારણમુચ્યતે । યોગારૂઢસ્ય તસ્યૈવ શમઃ કારણ-મુચ્યતે ॥ ← [૬/૩] ઇતિ । ન ચ પરોક્તત્વાદનુપાદેયમિદમિત્યારેકળીયમ્, સદુક્તિત્વેનાસ્માકમપ્યભિમતત્વાત્તસ્ય । ઇદમેવાભિપ્રેત્ય જ્ઞાનસારે → આરુક્ષ્મોર્મુનિર્યોગં શ્રયેદ્ બાહ્યક્રિયામપિ । યોગારૂઢઃ શમાદેવ શુદ્ધચત્યન્તર્ગતક્રિયઃ ॥ ← [૬/૩] ઇતિ પ્રોક્તમ્ । ઔચિત્યયુક્તસ્ય જિનાજ્ઞાઽઽદરકલિત-તત્તદ્દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવાનુરૂપપ્રવૃત્તિસમેતસ્ય જ્ઞાનં સમ્યગ્જ્ઞાનં જ્ઞેયમ્ । ઇત્યશ્ચાઽઽસન્ન-

ગાથાર્થ :- માટે લોકોત્તર મહાનુભાવ શાન્તચિત્તવાળા અને ઔચિત્યયુક્ત એવા જીવનો (બોધ તે) જ્ઞાન જાણવું. બાકીનાનું અજ્ઞાન જાણવું. [૧૧/૧૬]

❁ જ્ઞાન અને અજ્ઞાનના સ્વામીને ઓળખીએ ❁

ટીકાર્થ :- તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાસ્વરૂપ સમ્યગ્દર્શનના યોગથી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. ગ્રન્થિભેદથી તે સમ્યગ્દર્શન પ્રધાન બને છે. ગ્રન્થિભેદ નિયમા અપાર્થ પુદ્ગલપરાવર્ત્તથી વધારાના સંસારનો નાશ કરે છે. તે ગ્રન્થિભેદ યથાપ્રવૃત્તકરણ પછી થનાર પરિણામવિશેષ-સ્વરૂપ અપૂર્વકરણથી થાય છે. સર્વ લોક કરતાં પણ તે અપૂર્વકરણ પ્રધાન છે; કારણ કે અનાદિ સંસારમાં સૂત્રગ્રહણ, અર્થ-ગ્રહણ વગેરે તે તે ધર્મસ્થાનોની પ્રાપ્તિ થવા છતાં અપૂર્વકરણ ક્યારેય પણ પૂર્વે પ્રાપ્ત થયું નથી. [૧૧/૧૫]

ટીકાર્થ :- માટે લોકોત્તર ચારિત્રવાળા, અચિન્ત્યશક્તિવાળા, શાન્ત મનવાળા અને ઔચિત્યવાળા જીવનું જ્ઞાન જાણવું. ઉપરોક્ત

शेषस्य = उवतगुणविपरीतस्य विपर्यय = पदमात्र-वाच्यार्थविषयो विपर्यासो ज्ञेयः ॥११/१६॥

॥ इति एकादशं ज्ञानषोडशकम् ॥

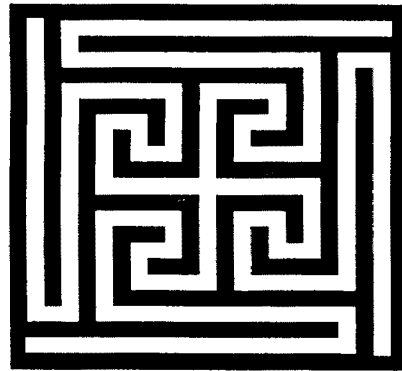
कल्याणकन्दली

सिद्धिकत्वमपि विज्ञायते । यथोक्तं उपदेशपदे → आसन्न-सिद्धियाणं लिंगं सुत्ताणुसारओ चैव । उचियत्तणे पविक्ती सव्वत्थ जिणम्मि बहुमाणा ॥३५॥ ← इति । तात्त्विकमौचित्यं तु सुदुर्लभमेव, तदुक्तं योगसारे → औचित्यं ये विजानन्ति सर्वकार्येषु सिद्धिदम् । सर्वप्रियङ्करा ये च ते नरा विरला जने ॥ ← [५/१०] इति । औचित्यविरहे तु न तत् सज्ज्ञानं स्यात् । इदमेवाभिप्रेत्यान्यत्रापि → औचित्यमेकमेकत्र गुणानां कोटिरेकतः । विषायते गुणग्राम औचित्यपरिवर्जितः ॥ ← [ ] इत्युक्तम् । → न कयावि उत्तमनरा उचिआचरणं विलंघंति ← [ ] इत्यपि स्मर्तव्यमत्र । धर्मबिन्दौ अपि → उचितानुष्ठानं हि प्रधानं कर्मक्षयकारणम् ← [६/१३] → उचितानुष्ठानमेव सर्वत्र प्रधानम् ← [६/५०] इत्याद्युक्तम् । उपेत्याऽनुचितकरणे तु नियमेन मिथ्याभिनिवेशः, तदुक्तं धर्मबिन्दौ → अनुचितप्रतिपत्तौ नियमादसदभिनिवेशोऽन्यत्राऽनाभोगमात्रादिति ← [६/१८] इति । ‘औचित्ययुक्तस्य’ इति पदस्योपलक्षणात् क्षीणपापस्येत्यपि दृश्यम् । परेषामपीदमभिमतम् । तदुक्तं गरुडपुराणे → ज्ञानमुत्पद्यते पुंसां क्षयात्पापस्य कर्मणः । यथादर्शतले प्रख्ये पश्यत्यात्मानमात्मनि ॥ ← [१/२२९/६-७] इति । अन्यत्रापि → पापक्षयात् शुद्धमतिराप्नोति ज्ञानमुत्तमम् ← [ ] इत्युक्तम् ॥११/१६॥

इति मुनियशोविजयविरचितायां कल्याणकन्दल्यां एकादशषोडशक-योगदीपिकाविवरणम् ।

ગુણથી વિપરીત જીવનો બોધ, કે જે પદોના કેવળ વાચ્યાર્થવિષયક છે, વિપર્યાસ-ભ્રમ-અજ્ઞાનસ્વરૂપ જાણવો. [૧૧/૧૬]

વિશેષાર્થ :- કર્મગ્રંથ વગેરેમાં જણાવ્યા મુજબ અપૂર્વ સ્થિતિઘાત, રસઘાત, ગુણશ્રેણી, ગુણસંક્રમ, અપૂર્વ સ્થિતિબંધ જ્યાં થાય છે તે લોકોત્તર અપૂર્વકરણથી થનાર ગ્રન્થિભેદ દ્વારા પ્રધાન સમ્યગ્દર્શન ઉત્પન્ન થાય છે. તે સમ્યગ્દર્શન જ જ્ઞાનનું કારણ છે. [૧૧/૧૫] આ વાત નિશ્ચય નયની અપેક્ષાએ કરી. પરંતુ તે અંતરંગ વસ્તુ હોવાથી તેનો વ્યવહાર કેવી રીતે કરવો ? તેનો આધાર કયો જીવ હોય ? તેના જવાબ માટે ૧૬ માં શ્લોકમાં શ્રીમદ્જીએ જણાવેલ છે કે જેની પાસે લોકોત્તર ચારિત્ર હોય, જે અચિંત્યશક્તિવાળો હોય, જેનું મન શાંત હોય અને જે ઔચિત્યનું સર્વત્ર પાલન કરતો હોય તે જીવનો બોધ જ્ઞાન કહેવાય. આથી સમ્યગ્જ્ઞાનના અર્થા વ્યક્તિએ લોકોત્તર ચારિત્રની પ્રાપ્તિ માટે, અચિંત્ય શક્તિ માટે, મનને શાંત બનાવવા માટે અને ઔચિત્યને આત્મસાત્ કરવા પ્રયત્નશીલ રહેવું. બાકી તેનો બોધ માત્ર વાચ્યાર્થવિષયક રહે છે કે જે શાસ્ત્રકારોના તાત્પર્યને ભવિષ્યમાં મચડી શકે છે. માટે તે વિપર્યાસ મિથ્યાજ્ઞાન જ જાણવું. [૧૧/૧૬]

અગિયારમા ષોડશકનો સ્વાધ્યાય

(અ) નીચેના કોઈ પણ ૭ પ્રશ્નના જવાબ લખો.

૧. શુશ્રૂષાનું સ્વરૂપ જાણાવો.
૨. શુશ્રૂષાનું કાર્ય જાણાવો.
૩. શ્રુતજ્ઞાનનું સ્વરૂપ વર્ણવો.
૪. ચિંતાજ્ઞાનનું સ્વરૂપ બતાવો.
૫. ભાવનાજ્ઞાન ઓળખાવો.
૬. શુશ્રૂષા અને રાગમાં ભેદ શું છે ?
૭. ચારિસંજીવનીન્યાય સમજાવો.
૮. ચિંતાજ્ઞાનમાં શબ્દવ્યાપારની ઉપપત્તિ કરો.
૯. શ્રુતાદિ ત્રણ જ્ઞાનનો ફળવિભાગ સમજાવો.
૧૦. વિનયરહિતનો બોધ અજ્ઞાન કઈ રીતે ?

(બ) યોગ્ય જોડાણ કરો.

(૧) શુશ્રૂષા	(A) શ્રવાણવિધિ
(૨) ક્ષેત્રશુદ્ધિ	(B) કોઠારબીજ
(૩) અપરમશુશ્રૂષા	(C) વિસ્તારશીલ
(૪) ભાવનાજ્ઞાન	(D) ઔચિત્યયુક્ત
(૫) જ્ઞાનાધિકારી	(E) મિથ્યાત્વજનક
(૬) ગુરુઅવિનય	(F) આદ્ય જ્ઞાન
(૭) ચિંતાજ્ઞાન	(G) પાણીની સેર
(૮) મતાગ્રહજનક	(H) પથારીમાં પડેલ રાજનું કથાશ્રવાણ
(૯) શ્રુતજ્ઞાન	(I) સર્વત્ર હિતપ્રવૃત્તિ
(૧૦) પરમશુશ્રૂષા	(J) રહસ્યગ્રંથપ્રાપક

(ક) ખાલી જગ્યા યોગ્ય રીતે પૂરો.

૧. શુશ્રૂષાના ..... પ્રકાર છે. (૨, ૩, ૪)
૨. 'સદ્ગ્રન્થાપ્તિ' પદના ..... અર્થ છે. (૨, ૩, ૪)
૩. અપરમ શુશ્રૂષા ..... છે. (પરમશુશ્રૂષાકારણ, હિતકારી, અહિતકારી)
૪. ઉહ એ ..... જ્ઞાન છે. (અન્વયમુખી, વ્યતિરેકમુખી, મિથ્યા)
૫. શ્રુતજ્ઞાન ..... વિનાનું હોય. (ગાઠ કદાગ્રહ, દર્શનમમત્વ, વિનય)
૬. .... થી ગ્રંથિભેદ થાય. (સમ્યગ્જ્ઞાન, અપૂર્વકારણ, ચરમ યથાપ્રવૃત્તકારણ)
૭. મોહવિકાર = ... (મતિવિભ્રમ, વાસના, ખાવાની લાલસા)
૮. ક્રિયા ..... જ્ઞાનપૂર્વક ફલદાયી બને. (શ્રુત, ચિંતા, ભાવના)
૯. વિરમ્ય વ્યાપારાનુપપત્તિ દોષની આપત્તિ ..... જ્ઞાનમાં આપેલી છે. (શ્રુત, ચિંતા, ભાવના)
૧૦. ગુરુનો વિનય એ ..... નું કારણ છે. (જ્ઞાન, અભ્યુદય, પુણ્ય)

નોંધ : આ પ્રશ્નપત્રમાં કોઈએ પેન-પેન્સીલ વગેરેથી કોઈ પણ નિશાની વગેરે ન કરવા ખ્યાલ રાખવો.

કલ્યાણકંઠની અનુપ્રેક્ષા

(અ) નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારથી જવાબ આપો.

૧. શુશ્રૂષાશૂન્ય જ્ઞાન અજ્ઞાનસ્વરૂપ કેમ ?
૨. અપરમ શુશ્રૂષા કેવી હોય ? તેનું ફળ શું ?
૩. શ્રુતજ્ઞાનને કોઠારના બીજની ઉપમા આપવાનું કારણ શું છે ?
૪. પદાર્થાદિ ચારેયની ભાવના ઉદાહરણસહિત સમજાવો.
૫. ભાવનાજ્ઞાનનું મહત્ત્વ જાણાવો.
૬. શ્રુતજ્ઞાનવાળા પાસે મતાગ્રહ હોય છતાં ન હોય - આ વાતને પાંચ મુદ્દાથી સમજાવો.
૭. ચારિસંજીવની ન્યાય અન્ય લોકોને કેવી રીતે માન્ય છે ?
૮. યોગરૂઢ અને યોગારંભ યોગીનો ભેદ જાણાવો.
૯. ગુરુહીલનાની ભયંકરતા વર્ણવો.
૧૦. પરદર્શનીના સદ્વચનની અવહીલનામાં શું વાંધો ? તે સમજાવો.

(બ) નીચેના પ્રશ્નોના સંક્ષેપમાં જવાબ આપો.

૧. સમકિતના ૩ લિંગ જાણાવો, તેની વાત ક્યા ક્યા ગ્રંથોમાં આવે છે ?
૨. શ્રાવકની દર્શનપ્રતિમા એટલે શું ?
૩. સમકિતની શુદ્ધિ શેનાથી થાય ?
૪. સાધુને કઈ બે શિક્ષામાં અતિપ્રીતિ હોય ?
૫. ગુરુભક્તિ કેવા ભાવથી કરવાની હોય ?
૬. ધીરનું લક્ષણ બતાવો ?
૭. ગુરુભક્તિપ્રાપ્ય શ્રુતજ્ઞાન કેવું હોય ?
૮. ધર્માધિકારી કોણ નથી ?
૯. શ્રુતજ્ઞાન સંશયાત્મક કેમ નથી ?
૧૦. 'વાક્યૈકવાક્યતા' નો મતલબ શું ?
૧૧. નય-પ્રમાણનો જ્ઞાતા કેમ નયોમાં સત્ય-મિથ્યાવિભાગ ન કરે ?
૧૨. ચિંતાજ્ઞાનવાળા પાસે મતાગ્રહ હોય છતાં ન હોય - આ વાત હેતુપુરસ્કાર સમજાવો.
૧૩. આદિધાર્મિક પુરૂષોની આત્મોત્કાંતિ કેવી રીતે થાય ?
૧૪. 'શાસ્ત્રાયાં ચન્દ્રઃ' આ ન્યાય શેનું સમર્થન કરે છે ?
૧૫. કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચંદ્રસૂરિ મહારાજે ચારિસંજીવની ન્યાયનો ઉપયોગ કેવી રીતે કર્યો ?
૧૬. ઉચિત અનુષ્ઠાન શા માટે પ્રધાન છે ?
૧૭. અવિનીતને આજ્ઞા કરવામાં શું દોષ છે ?
૧૮. અજ્ઞાનીની ઓળખાણ આપો.
૧૯. સમકિત પામવાના પાંચ લક્ષણ જાણાવો.
૨૦. સમ્યગ્દર્શન પામવાની પ્રક્રિયા જાણાવો.

(ક) ખાલી જગ્યા પૂરો.

૧. અવિનીત નિયમા ..... હોય. (અભિમાની, કોર્ધી, લોભી)
૨. અષ્ટવિધ પ્રમાદનો એક પ્રકાર ..... છે. (મિથ્યાજ્ઞાન, અવિનય, લોભ)
૩. વિનયના .... ભેદ છે. (૧, ૫૨, ૩૬)
૪. .... વાળાના તપ-જ્ઞાન વગેરે સફળ થાય. (વિનય, સમકિત, ચારિત્ર)
૫. .... અત્યંત દુર્લભ છે. (શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, માનવભવ)
૬. .... બધા ગુણોમાં શ્રેષ્ઠ છે. (ઔચિત્ય, વિનય, ક્ષમા, ઉદારતા, નમ્રતા)

દ્વાદશં દીક્ષાષોડશકમ્

જ્ઞાનત્રયં પ્રાક્ (૧૦/૧૨) ઉવતમ્ । તદ્વાવાભાવાભ્યાં દીક્ષાધિકારાઽનાધિકારૌ પ્રતિષેપાદયિષુરાહ → 'અસ્મિન્નિ'-ત્યાદિ ।

અસ્મિન્ સતિ દીક્ષાયા અધિકારી તત્ત્વતો ભવતિ સત્ત્વઃ । ઇતરસ્ય પુનર્દીક્ષા વસન્તનૃપસન્નિમા જ્ઞેયા ॥૧૨/૧॥

અસ્મિન્ જ્ઞાનત્રયે સતિ દીક્ષાયાઃ = વિરતિરૂપાયા અધિકારી = આધિકારવાન્ તત્ત્વતઃ = પરમાર્થતો ભવતિ સત્ત્વઃ = પુમાન્ । ઇતરસ્ય = અનાધિકારિણઃ પુનઃ દીક્ષા વસન્તનૃપસન્નિમા = તૈત્રમાસપરિહાસકૃતરાજતુલ્યા (જ્ઞેયા =) વિડમ્બનપ્રાયત્વેન જ્ઞાતવ્યા ॥૧૨/૧॥

કલ્યાણકન્દલી

મૂલગ્રન્થે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → અસ્મિન્ સતિ સત્ત્વઃ તત્ત્વતો દીક્ષાયા અધિકારી ભવતિ । ઇતરસ્ય પુનઃ દીક્ષા વસન્તનૃપસન્નિમા જ્ઞેયા ॥૧૨/૧॥

જ્ઞાનત્રયે = શ્રુત-ચિન્તા-ભાવનાજ્ઞાનત્રિતયે સતિ એવ દીક્ષાયાઃ વિરતિરૂપાયાઃ = સર્વપાપવિરતિસ્વરૂપાયાઃ પરમાર્થતઃ અધિકારી ભવતિ, મિથ્યાત્વ-ક્રોધકણ્ડૂત્યાદિરૂપચિત્તમુખ્ડને જ્ઞાનિન એવ પ્રશાન્તત્વેન સમર્થત્વાત્, યથોક્તં પચ્ચાશકે → દિક્ષ્વા મુંડળમેત્થં તં પુનઃ ચિત્તસ્સ હોઙ્ગ વિણ્ણેયં । ણ હિ અપ્પસન્તચિત્તો ધમ્મહિગારી જઓ હોઙ્ગ ॥ ← [૨/૨] ઇતિ । ઇયમપિ જ્ઞાનત્રિતયોત્તરકાલભાવિતયા ચરમાવર્તે એવ તત્ત્વતો ભવતિ, યથોક્તં પચ્ચાશકેઽપિ → ચરમમ્મિ એવ મ્મિયા એસા સ્વલુ પોગ્ગલાણ પરિયટ્ટે । સુદ્ધસહાવસ્સ તહા વિસુજ્ઞમાણસ્સ જીવસ્સ ॥ ← [૨/૩] ઇતિ । ઇતરા ત્વચરમાવર્તેઽપિ ભવતીતિ ધ્યેયમ્ ।

ધર્મચિન્દૌ તુ → અથ પ્રવજ્યાર્હઃ : [૧] આર્યદેશોત્પન્નઃ, [૨] વિશિષ્ટજાતિકુલાન્વિતઃ, [૩] ક્ષીણપ્રાયકર્મમલઃ, [૪] તત એવ વિમલબુદ્ધિઃ, [૫] 'દુલમં માનુષ્યં, જન્મ મરણનિમિત્તં, સમ્પદશ્વપલાઃ, વિષયા દુઃસ્વહેતવઃ, સંયોગે વિયોગઃ, પ્રતિક્ષણં મરણં, દારુણો વિપાક' ઇત્યવગતસંસારનૈર્ગુણ્યઃ, [૬] તત એવ તદ્વિરક્તઃ, [૭] પ્રતનુકષાયઃ, [૮] અલ્પહાસ્યાદિઃ, [૯] કૃતજ્ઞઃ, [૧૦] વિનીતઃ, [૧૧] પ્રાગપિ રાજામાત્યપૌરજનબહુમતઃ, [૧૨] અદ્રોહકારી, [૧૩] કલ્યાણાઙ્ગઃ, [૧૪] શ્રાદ્ધઃ, [૧૫] સ્થિરઃ, [૧૬] સમુપસમ્પન્નશ્ચેતિ ← [ધ.વિ.૩/૩] વિસ્તરતઃ દીક્ષાધિકારિનિરૂપણમકારિ મૂલકારૈરેવેત્યનુસન્ધેયમ્ । કાલપરિહાણિદોષાત્ એકાદિગુણવિકલાઃ અપિ બહુગુણસમ્પન્ના યોગ્યા એવ, યથોક્તં પચ્ચવસ્તુકે → કાલપરિહાણિદોસા એત્તો એકાદિગુણવિહીણા વિ । જે બહુગુણસંપન્ના તે જુગ્ગા હુંતિ નાયવ્વા ॥૩૭॥ ← ઇત્યપિ વિભાવનીયમ્ । અનાધિકારિણઃ દીક્ષા વસન્તનૃપસન્નિમા = તૈત્રમાસપરિહાસકૃતરાજતુલ્યા = ફાલ્ગુનિકરાકાનન્તરાઽઽગામિશાસ્ત્રીયતૈત્રમાસોપહસિત-વસન્તર્તુકાલીન-ફાલ્ગુનપૂર્ણિમા-દિવસીય-હોલિકાપર્વસમ્બન્ધિનૃપતિસમા વિડમ્બનપ્રાયત્વેન જ્ઞાતવ્યા, તસ્ય જિનવચનાનુપક્રમ્યત્વાત્ । તદુક્તં પચ્ચવસ્તુકે → ન કયાઙ્ગ સ્વુદ્ધસત્તા કિલિદ્ધકમ્મોદયાઓ સંભૂઆ । વિસકંટગાઙ્ગતુલ્લા ધમ્મમ્મિ દઢં પયટ્ટંતિ ॥૮૬૧॥ ← ઇતિ ॥૧૨/૧॥

❁ રતિદાચિત્તી ❁

ત્રણ જ્ઞાનનું નિરૂપણ ૧૧મા ષોડશકમાં કર્યું. તે જ્ઞાનની હાજરીમાં દીક્ષાની અધિકારીતા અને તેની ગેરહાજરીમાં દીક્ષાની અનાધિકારીતાનું પ્રતિપાદન કરવાની ઈચ્છાવાળા મૂલકારથી કહે છે કે —

ગાથાર્થ :- આ ત્રણ જ્ઞાન હોય ત્યારે જીવ પરમાર્થથી દીક્ષાનો અધિકારી થાય છે. બીજાની દીક્ષા તો વસન્તરાજ = હોળીના રાજ જેવી જાણવી [૧૨/૧]

❁ દીક્ષાના અધિકારીને ઓળખીએ ❁

દીકાર્થ :- શ્રુતજ્ઞાન, ચિંતાજ્ઞાન અને ભાવનાજ્ઞાન - આ ત્રણ જ્ઞાન હોય ત્યારે જીવ પરમાર્થથી વિરતિસ્વરૂપ દીક્ષાનો અધિકારી થાય છે. અન્ય = ત્રણ જ્ઞાનથી શૂન્ય એવા અનાધિકારી જીવની દીક્ષા તો તૈત્ર માસે જેની મશકરી કરેલ છે તે વસન્તરાજ = હોળીના રાજ જેવી પ્રાયઃ વિડમ્બના સ્વરૂપ જાણવી. [૧૨/૧]

વિશેષાર્થ :- અહીં ધ્યાન દેવા જેવી વાત એ છે કે મૂળ ગાથામાં 'વસન્તનૃપ' શબ્દનો પ્રયોગ છે. તેનો યોગદીપિકારે 'તૈત્રમાસપરિહાસકૃતરાજ' આવો અર્થ કરેલ છે. ફાગળ-તૈત્ર માસ વસન્તઋતુ કહેવાય છે. હોળી-પુણેટીપર્વ વસન્તઋતુમાં આવે છે. ફાગળ પૂર્ણિમાના દિવસે જૈનેતર લોકો એક વ્યક્તિને હોળીનો રાજ બનાવી તેને ગધેડા ઉપર બેસાડે છે તથા કાળા રંગથી

દીક્ષાપદનિરુવતમુપદર્શયન્ જ્ઞાનિજ એવ તાં 'નિયમયન્નાહ → 'શ્રેય' ઇત્યાદિ ।

શ્રેયોદાનાદશિવક્ષપણાચ્ચ સતાં મતેહ દીક્ષેતિ । સા જ્ઞાનિનો નિયોગાચ્ચોદિતસ્યૈવ સાધ્વીતિ ॥૧૨/૨॥

શ્રેયસઃ કલ્યાણસ્ય દાનાત્, અશિવસ્ય = પ્રત્યવાયસ્ય ક્ષપણાચ્ચ સતાં = મુળીનાં મતા = અભિપ્રેતા ઇહ = પ્રવચને દીક્ષા ઇતિ = એવમજયા નિરુવતપ્રકિયયા સા દીક્ષા જ્ઞાનિનો નિયોગાત્ = નિયમાત્ યથોદિતસ્યૈવ = આધિકારિણ એવ સાધ્વીતિ = નિરુવચા વર્તતે ॥૧૨/૨॥

'નજુ યદિ જ્ઞાનિજ એવ દીક્ષા સાધ્વી તદા કથં પ્રાગુવતજ્ઞાનપ્રયવિકલાનાં માષતુષાદીનાં સમયે સા શ્રેયસી શ્રૂયતે ?' ઇત્યાશાઙ્વયાઽઽહ → 'ય' ઇત્યાદિ ।

કલ્યાણકન્દલી

મૂલગ્રન્થે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → શ્રેયોદાનાત્ અશિવક્ષપણાચ્ચ ઇહ સતાં દીક્ષા મતા ઇતિ સા યથોદિતસ્ય જ્ઞાનિજ એવ નિયોગાત્ સાધ્વી ઇતિ ॥૧૨/૨॥ ઇયં કારિકા દીક્ષાદ્વાત્રિંશિકાવૃત્તિપ્રભૃતૌ સમુદ્ધૃતા । તદુક્તમેતદનુસારેણ દીક્ષાદ્વાત્રિંશિકાયાં → દીક્ષા હિ શ્રેયસો દાનાદશિવક્ષપણાચ્ચ તથા । સા જ્ઞાનિનો નિયોગેન જ્ઞાનિનિશ્રાવતોઽથવા ॥ ← [દ્વા.દ્વા.૨૮/૧] ઇતિ ।

પ્રત્યવાયસ્ય = પ્રત્યવાયજનકદુરિતસ્ય ક્ષપણાત્, દીક્ષાયા ભવાન્તરકૃતાનાં પાપાનાં પ્રાયશ્ચિત્તરૂપત્વાત્, યથોક્તં પચ્ચાશકે → સવ્વા વિ ય પવ્વજ્ઞા પાયચ્છિત્તં ભવંતરકડાણં પાવાણં કમ્માણં ← [૧૬/૪૮] । ગૌતમીયતન્ત્રેઽપિ → દદાતિ દિવ્યભાવં ચેત્ ક્ષિણુયાત્ પાપસન્તતિમ્ । તેન દીક્ષેતિ વિખ્યાતા મુનિભિસ્તન્ત્રપારગૈઃ ॥ ← [ ] ઇત્યેવં દીક્ષાનિષ્કિરુક્તા । વિશ્વસારેઽપિ → દિવ્યં જ્ઞાનં યતો દદ્યાત્ કુર્યાત્ પાપક્ષયં યતઃ । તસ્માત્ દીક્ષેતિ સા પ્રોક્તા સર્વતન્ત્રસ્ય સમ્મતા ॥ [ ] ← ઇત્યુક્તમ્ । લઘુકલ્પતન્ત્રેઽપિ → દીયતે પરમં જ્ઞાનં, ક્ષીયતે પાપપદ્ધતિઃ । તેન દીક્ષોચ્યતે ← [ ] ઇત્યુક્તમ્ । દીક્ષાવિહીનસ્ય ત્વનાથત્મેવ । તદુક્તં દત્તાત્રેયયામલેઽપિ → અનીશ્વરસ્ય મર્ત્યસ્ય નાસ્તિ ત્રાતા યથા ભુવિ । તથા દીક્ષાવિહીનસ્ય નેહ સ્વામી પરત્ર ચ ॥ ← [ ] ઇતિ । તતશ્ચ દીક્ષૈવ શરણીકર્તવ્યા મુમુક્ષુભિઃ । દીક્ષા જ્ઞાનિનો નિયમાત્, યથોક્તં → નાણસહિયં ચરિત્તં, નાણં સંપાયગં ગુણસયાણં । એસ જિણાણં આણા નત્થિ ચરિત્તં વિણા ણાણં ॥ ← [ ] ઇતિ । સા ચ પ્રધાનમપવર્ગકારણમ્, યથોક્તં બૃહદારણ્યકોપનિષદિ અપિ → દીક્ષૈવ નરો મુચ્યેત ← [૪/૪૬] ઇતિ । કુલાર્ણવ-તન્ત્રેઽપિ → દીક્ષાગ્નિદગ્ધકર્માઽસૌ યાયાદ્ વિચ્છિન્નબન્ધનઃ । ગતસ્તસ્ય કર્મબન્ધો જીવશ્ચ શિવો ભવેત્ ॥ રસેન્દ્રેણ યથા

તેનું મોઠું-કપડાં વગેરે રંગી નાખી તેની વિડંબના કરતા કરતા 'હોળીના રાજની જય હો' ઈત્યાદિ બોલે છે. ફાગળ પુનમ પછીના દિવસે ફાગણ વદ-૧ તિથિ આવે છે, જે શાસ્ત્રીય ભાષામાં ચૈત્રવદ-એકમ કહેવાય છે. તેથી ચૈત્ર માસ જાગે કે હોળીના રાજની = વસંતરાજની મશકરી કરી રહ્યો છે - એવી ઉત્પ્રેક્ષા શ્રીમદ્જીએ કરી છે. અહીં કહેવાનો ભાવ એ છે કે નામ વસંતરાજ = હોળીનો રાજ છતાં વિડંબના પામવાની. તેમ અનધિકારી વ્યક્તિ સ્વીકારે દીક્ષા છતાં તેને માટે એ વિડંબનારૂપ બને છે. માટે અનધિકારી વ્યક્તિને દીક્ષા ન આપવી. [૧૨/૧]

દીક્ષાપદની નિરુક્તિ = વ્યાખ્યા બતાવતા મૂલકારશ્રી 'જ્ઞાનીને જ દીક્ષા છે' આ વાતનું નિયમન કરતાં કહે છે કે -

❁ દીક્ષાની વ્યાખ્યા ❁

ગાથાર્થ :- કલ્યાણને આપવાથી અને પાપને ખપાવવાથી અહીં મુનિઓને દીક્ષા માન્ય છે. પૂર્વોક્ત અધિકારી જ્ઞાનીની જ નિયમા તે દીક્ષા નિર્દોષ છે. [૧૨/૨]

દીકાર્થ :- કલ્યાણને આપવાના કારણે અને વિઘ્નને-પાપને ખપાવવાના લીધે જિનશાસનમાં મુનિઓને દીક્ષા માન્ય છે. આ નિરુક્તિની પ્રક્રિયાથી તે દીક્ષા પૂર્વોક્ત અધિકારી એવા જ્ઞાનીને જ નિયમા નિર્દોષ હોય છે. [૧૨/૨]

વિશેષાર્થ :- દીક્ષા શબ્દમાં દા ધાતુ અને ક્ષિ ધાતુ છે. આપવું અને ક્ષય કરવો તે ક્રમશઃ તેનો અર્થ છે. શું આપવું? કલ્યાણ. શેનો નાશ કરવાનો? પાપનો. આવી દીક્ષાપદની નિરુક્તિ-વ્યુત્પત્તિ-વ્યાખ્યા છે. જેનાથી કલ્યાણપ્રાપ્તિ અને વિઘ્નક્ષય થાય તેના અધિકારી નિયમા જ્ઞાનીઓ જ બને. શ્રુતજ્ઞાન, ચિંતાજ્ઞાન અને ભાવનાજ્ઞાનથી શૂન્ય વ્યક્તિ દીક્ષાની અધિકારી ન બની શકે. [૧૨/૨]

અહીં એવી શંકા થાય કે → જે જ્ઞાનીની જ દીક્ષા સુંદર-નિર્દોષ કહેવાય તો પછી પૂર્વોક્ત શ્રુતજ્ઞાન, ચિંતાજ્ઞાન અને ભાવનાજ્ઞાન- આ ત્રણ જ્ઞાનથી રહિત એવા માષતુષ વગેરે મુનિઓને દીક્ષા કલ્યાણકારી થઈ- એમ આગમમાં કેમ સંભળાય

૧. 'નિગમયન્નાહ' ઇત્યશુદ્ધઃ પાઠોઽન્યત્ર ।

यो निरनुबन्धदोषाच्छ्राद्धोऽनाभोगवान् वृजिनभीरुः । गुरुभक्तो ग्रहरहितः सोऽपि ज्ञान्येव तत्फलतः ॥१२/३॥

यो निरनुबन्धात् = व्यवच्छिन्नसन्तानात् दोषात् ज्ञानावरणादेः श्राद्धः = श्रद्धावान् । यस्तु सानुबन्धदोषा-
न्निरुपक्रमविलिष्टकर्मलक्षणाज्जातभावप्रतिघातः कथञ्चेच्छ्राद्धो भवति स नेह गृह्यते । अनाभोगः = सूक्ष्मधीगम्य-
ग्रन्थार्थाऽपरिज्ञानमात्रं, स एव यस्याऽस्ति सोऽनाभोगवान् । वृजिनात् = पापात् भीरुः, भवतिरवतत्वात् । गुरुषु
= पूज्येषु भवतः, तद्वहुमानित्वात् । ग्रहः मिथ्याभिनिवेशः, तेन रहितः, सोऽपि य ईदृगुवतविशेषणवान् ज्ञान्येव
= ज्ञानवानेव, तत्फलतः = ज्ञानफलभावात्, ज्ञानेनाऽपि भवतिरवतत्वादि फलं क्रियते, तदस्याऽप्यस्तीति कृत्वा

कल्याणकन्दली

विद्धमयः सुवर्णतां ब्रजेत् । दीक्षाविद्धस्तथैवात्मा शिवत्वं लभते प्रिये !॥ ← [ ] इत्युक्तम् ॥१२/२॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् → यो निरनुबन्धदोषात् श्राद्धः अनाभोगवान् वृजिनभीरुः गुरुभक्तो ग्रहरहितः सोऽपि ज्ञानी
एव, तत्फलतः ॥१२/३॥ इयं कारिका अष्टकप्रकरणवृत्ति-पञ्चाशकवृत्त्यधिकारविंशिकावृत्ति-लोकविंशिकावृत्त्यादौ [अ.
प्र.वृ.५/२ पंचा.११/७ अ.वि.२७ लो.वि.७] समुद्धृता ।

निरनुबन्धात् गुरुपारतन्त्र्य-सत्क्रियाद्युपक्रम्यात्, अत एव व्यवच्छिन्नसन्तानात् दोषात् ज्ञानावरणादेः श्रद्धावान् गुर्वा-
द्युपदिष्टार्थगोचरश्रद्धावान् ।

अनाभोगः = सूक्ष्मधीगम्यग्रन्थार्थाऽपरिज्ञानमात्रं, कश्चित् तथाविधाज्ञानजनितसदसदप्रवृत्तिप्रवृत्ती इत्यपि बोध्यम् ।
न चैवं तद्वतः कथं चारित्रमिति शङ्कनीयम्, आज्ञारुचित्वेन प्रज्ञापनीयत्वाच्चारित्राभ्युपगमात्, यथोक्तं पञ्चाशके → आणारु-
इणो चरणं आणाए च्विय इमंति वयणाओ । एत्तोऽणाभोगम्मिवि पण्णवणिज्जो इमो होई ॥ ← [११/१२] इति । यस्तु
स्थूलधीगम्यग्रन्थार्थबोधयोग्यः प्रवचनमातृविज्ञानशून्यो वा स इह नाऽनाभोगपदेन बोध्यः, प्रयोजनविरहात् । पापात् भीरुः
कर्मविपाकदर्शनादिना भवतिरवतत्वात् तदुक्तं आचाराङ्गे → आयंकदंसी न करेइ पावं ← [१/३/२] । यथोक्तं धर्मरत्न-
प्रकरणेऽपि → खणमित्तसुहे विसए, विसोवमाणे सया वि मन्ततो । तेसु न करेइ गिद्धिं भवभीरू मुणियतत्तत्थो ॥६४॥
← इति । एतादृश एव धर्माहं, यथोक्तं धर्मरत्नप्रकरणे एव श्रीशान्तिसूरिभिः → इह-परलोयावाए संभावंतो न वट्टए
पावे । बीहइ अजसकलंका तो खलु धम्मरिहो भीरु ॥१३॥ ← इति । नारदपरिब्राजकोपनिषदि अपि → संसारदोषदृष्ट्यैव
विरक्तिर्जायते सदा । विरक्तस्य तु संसारात्संन्यासः स्यान्न संशयः ॥ ← [६/२४] इत्युक्तम् । विशिष्टज्ञानविकलानामपि
गुरुपरतन्त्रताश्रद्धादेः ज्ञानफलसाधकत्वात् ।

ज्ञानिगुरुपरतन्त्रत्वात् माषतुषादीनामपि स्वाश्रयपारतन्त्र्यसम्बन्धेन ज्ञानमस्तीति विज्ञेयम्, यथोक्तं पञ्चाशके → गुरुपारतंतं
नाणं सद्दहणं एयसंगयं चैव । एत्तो उ चरित्तीणं मासतुसादीण णिद्धिं ॥ ← [११/७] इति प्राक् (पृ.४९) दर्शितमेव ।
ज्ञानफलभावात् = ज्ञानजन्यभववैराग्य-सद्भावात् । इदमेवाभिप्रेत्य साङ्ख्यसूत्रेऽपि → विरक्तस्य हेयहानमुपादेयोपादानं

છે ? ← તો તેનું સમાધાન આપતા ગ્રંથકારશ્રી જાણાવે છે કે —

ગાથાર્થ :- નિરનુબંધ દોષના કારણે જે શ્રદ્ધાવાન હોય, સૂક્ષ્મ જ્ઞાનના અભાવવાળો હોય, પાપભીરુ હોય, ગુરુભક્તિવાળો
હોય, કદાચરહિત હોય તે પણ જ્ઞાની જ છે, કારણ કે જ્ઞાનનું ફળ તેની પાસે છે. [૧૨/૩]

જ્ઞાનરહિત એવો વૈરાગી-ગુરુભક્ત-પાપભીરુ પણ દીક્ષાધિષ્ટારી

ટીકાર્થ :- જ્ઞાનાવરણાદિ દોષ નિરનુબંધ = વિચ્છિન્નસંતાનવાળા (= ઉચ્છિન્નપ્રવાહવાળા = જેની પરંપરા લાંબી ચાલે તેવી
ન હોય = સોપકમ = અક્લિષ્ટ = નબળા) થવાના લીધે જે શ્રદ્ધાવાળો થયો હોય. (તેનું અહીં જ્ઞાની તરીકે ગણણ કરવું.)
નિરુપકમ ક્લિષ્ટ કર્મસ્વરૂપ સાનુબંધ દોષના કારણે જેના ભાવનો પ્રતિઘાત થયેલો હોય તેવો કથંચિત્શ્રદ્ધાવાળો = મંદશ્રદ્ધાવાળો
જે હોય તેનો અહીં (જ્ઞાની તરીકે) સ્વીકાર નથી થતો. તથા સૂક્ષ્મબુદ્ધિગમ્ય એવા ગ્રંથોના અર્થોનો ચારેબાજુથી જેને બોધ
ન હોય તે અનાભોગવાળો (અહીં જ્ઞાની જાણવો. સામાન્ય બુદ્ધિગમ્ય એવા ગ્રંથોના અર્થનો જેને સર્વથા અબોધ હોય કે અષ્ટપ્રવચન-
માતાની પણ જેને જાણકારી ન હોય તે અહીં અનાભોગવાળો ન જાણવો. તેને જ્ઞાની કહેવાનો પ્રસ્તુતમાં કોઈ આશય નથી.)
તથા જે સંસારથી વિરક્ત હોવાના લીધે પાપભીરુ હોય. પૂજ્ય એવા ગુરુઓ (સંસારમાં ગુરુ તરીકે માતા, પિતા, કલાચાર્ય,
કુટુંબના વડીલ, ધર્મગુરુ તથા દીક્ષાજીવનમાં દીક્ષાદાતા ગુરુ, વિદ્યાગુરુ, પોતાના ગુરુદેવ, આચાર્ય વગેરે ગુરુ) પ્રત્યે બહુમાનવાળો
(ભાવથી બંધાયેલો) હોવાના કારણે તેઓનો ભક્ત હોય તથા મિથ્યા કદાચરહી જે રહિત હોય. આવા જાણાવેલ (પ) વિશેષણોથી
યુક્ત એવો જે હોય તે પણ જ્ઞાની જ જાણવો; કારણ કે તેની પાસે જ્ઞાનનું ફળ છે. જ્ઞાન દ્વારા પણ સંસારનો વૈરાગ્ય, શ્રદ્ધા,

॥१२/३॥ फलतुल्यतायामेव दृष्टान्तमाह → 'चक्षुष्मानि'त्यादि ।

चक्षुष्मानेकः स्यादन्धोऽन्यस्तन्मतानुवृत्तिपरः । गन्तारौ गन्तव्यं प्राप्नुत एतौ युगपदेव ॥१२/४॥

एकः कश्चित् पुरुषः मार्गगमनप्रवृत्तः चक्षुष्मान् = निर्मलानुपहतनेत्रः स्यात्, अन्यः अन्धः = दृष्टिकलः तस्य चक्षुष्मतो मतं = वचनं तदनुवृत्तिपरः = तदनुसारे परः = प्रधानः, मार्गानुसारिता-प्रयोजकादृष्टेः लान्यानुवृत्ति-व्यावर्तनात् एतौ द्वावापि चक्षुष्मत्सदन्धौ गन्तारौ = गमनशीलौ^१ अनवरतप्रयाणप्रवृत्त्या गन्तव्यं = अभिमतनगरादि युगपदेव = एककालमेव प्राप्नुतः, तयोरेकपृष्ठभावेन व्रजतोरेकपदन्यास एवान्तरं न महत्, यद्वा तदापि तुल्य-पदन्यासयोरेकश्रेण्या बाहुलग्नयोर्व्रजतोः नास्तीति द्वयोर्युगपत्प्राप्तव्यप्राप्तिः । एवं ज्ञान्यज्ञानिनोरपि सन्मार्गगमन-प्रवृत्तयोर्भूवितेपुरप्राप्तौ ज्ञान्तरमिति गर्भार्थः ॥१२/४॥

कल्याणकन्दली

हंसक्षीरवत् ← [४/२३] इत्युक्तम् । उपलक्षणाच्च दीक्षाराग-लोकविरुद्धत्यागादेरपि दीक्षाधिकारसम्पादकत्वम्, यथोक्तं पञ्चाशके → दिक्खाण चेव रागो लोगविरुद्धाण चेव चाउत्ति । सुंदरगुरुजोगोऽवि य जस्स तओ एत्थ उचिओत्ति ॥ ← [२/४] इति । आत्मप्रबोधे → अमन्दवैराग्यनिमग्नबुद्धयस्तनूकृताशेषकषायवैरिणः । ऋजुस्वभावाः सुविनीतमानसा भजन्ति भव्या मुनिधर्ममुत्तमम् ॥ ← [३/९६/पृ.२५६] इत्येवं जिनलाभसूरिभिरुक्तमप्यनुसन्धेयमत्र ॥१२/३॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् → एकः चक्षुष्मान् स्यात् अन्योऽन्धः तन्मतानुवृत्तिपरः । एतौ गन्तारौ गन्तव्यं युगपदेव प्राप्नुतः ॥१२/४॥ इयं कारिका लोकविंशिकावृत्ति-पञ्चाशकवृत्त्यादौ [लो.विं.गा.७ पंचा.११/७] समुद्धृता । एतदनुसारेण दीक्षाद्वात्रिं-शिकायां → एकः स्यादिह चक्षुष्मानन्यस्तदनुवृत्तिमान् । प्राप्नुतो युगपद् ग्रामं गन्तव्यं यदुभावपि ॥ ← [द्वा.द्वा.२८/२]

मार्गानुसारिताप्रयोजकादृष्टेन = दृष्टान्ते सन्मार्गानुसरणप्रयोजकसाताभिधानवेदनीयकर्मणा दार्ष्टान्तिके चाऽसदग्रहविजयेन तत्त्वानुसारिताप्रयोजकशुभादृष्टविपाकोदयेन अन्यानुवृत्तिव्यावर्तनात् = चक्षुष्मदन्यानुसरणव्यवच्छेदात्, चक्षुष्मदनुवृत्तिपरत्वाच्च । तदुक्तं पञ्चाशके → चारित्तओ च्चिय दढं मगणुसारी इमो हवइ पायं । एत्तो हिते पवत्तति तह णाणातो सदंधोव्व ॥ ← [११/१०] इति । अन्धत्वेऽपि शोभनत्वश्चास्य सज्जाक्षसहायनरवचनानुवर्तकत्वात् । यथाहि सन्धः सहायानुवर्तनेनेप्सितस्थान-प्राप्तिरूपे हिते प्रवर्तते तथैवाऽगीतार्थोऽपि 'ज्ञाताऽयं हितश्च मे गुरुः' इत्येवं ज्ञानात् मार्गानुसारितया गीतार्थाज्ञापालनादौ हिते प्रवर्तते । अत एव चक्षुष्मत्सदन्धौ गन्तारौ = गमनशीलौ, न तु ऋजु-गमनपराङ्मुखौ, प्रतिबन्धविरहेण अनवरतप्रयाणप्रवृत्त्या अभिमतनगरादि एककालमेव प्राप्नुतः । यथोक्तं पञ्चाशके → अंधोऽणंधोव्व सदा तस्साणाए तहेव लंधेइ । भीमंपि हु कंतारं भवकंतारं इय अगीतो ॥ ← [११/११] एतेन षट्कायपरिज्ञानविकलायाऽतिमुक्ताय कथं श्रीवीरेण दीक्षा प्रदत्ता ? इति पर्यनुयोगोऽपि परिहृतः, सन्धन्यायेन मार्गानुसरणे कर्मवैचित्र्येण वैकल्यसम्भवेऽपि पुनः मार्गगामित्वसम्भवात् । तदुक्तं योगविन्दौ → असातोदयशून्योऽन्धः कान्तारपतितो यथा । गतादिपरिहारेण सम्यक् तत्राभिगच्छति ॥३५४॥ तथाऽयं भव-

पापभीरुता, गुरुभक्ति, कदाशुशून्यता वगेरे इण प्राप्त थाय छे अने ते अधुं इण तो उपर अतावेल व्यजित (दा.त. मापनुषमुनि वगेरे) पासे पाण छे न. माटे तेने ज्ञानी न मनाय. [१२/३]

ग्रंथकारश्री इलनी तुल्यताने विशे दृष्टान्तने नृणावे छे.

गाथार्थ :- अेक आंभवाणो डोय अने भीजे तेना वयनने अनुसरवामां तत्पर अेवो अंध डोय. नवानी ईच्छावाणा अेवा आ अत्रे प्राप्त करवा योग्य अेवा ईष्ट स्थानने अेक साथे न प्राप्त करे छे.[१२/४]

टीकार्थ :- रस्ते थालवामां प्रवृत्त थयेल अेवो कोईक पुरुष निर्मण अने पीडारहित अेवी आंभवाणो छे. भीजे पुरुष आंभ विनानो डोवा छतां आंभवाणा पुरुषना वयनने अनुसरवामां तत्पर-प्रवीण छे, कारण के मार्गानुसारीताना प्रयोजक अेवा कर्मना कारणे भीजे कोईने अनुसरवानी बाहबाकी करे छे. आंभवाणो अने योग्य अंध अेवा आ अत्रे सतत थालवानी प्रवृत्तिथी नवानी ईच्छावाणा डोवाना कारणे ईष्ट अेवा नगर वगेरेने अेकी साथे अेक न काणे प्राप्त करे छे. ते अत्रे आगण-पाछण थालता डोय तो अेक न उगलानुं अंतर पडे, मोटुं अंतर न पडे. अथवा अेक उगलानुं अंतर पाण न पडे, जे ते अत्रे अेक-भीजनो डाय पकडीने अेक न रेभामां-साथे सरभा उगलां अरे तो. तेथी अत्रेने अेकी साथे पडोयवा योग्य नगरादिनी प्राप्ति थाय. आ रीते सन्मार्गे थालवामां प्रवृत्त थयेल ज्ञानी अने अज्ञानीने पाण मोक्षनगरनी प्राप्तिमां कोई अंतर पडनुं नथी - आ गर्भित अर्थ छे. [१२/४]

१. ह.प्रतौ → 'अनवरतप्रयाणप्रमाणप्रमाणप्रवृत्त्या ← इत्यशुद्धः पाठः ।

इत्थं ज्ञानिवदज्ञानिनोऽप्युक्तरूपस्य तुल्यफलत्वात् दीक्षायोग्यत्वमिति दर्शयति → 'यस्ये'त्यादि ।

यस्यास्ति सत्क्रियायामित्थं सामर्थ्ययोग्यताऽविकला । गुरुभावप्रतिबन्धादीक्षोचित एव सोऽपि किल ॥१२/५॥

यस्य विशिष्टज्ञानरहितस्यापि अस्ति सत्क्रियायां = सदाचारे इत्थं = अनेन प्रकारेण सामर्थ्य = समान-फलजननशक्तिरेव योग्यता = उत्तमता अविकला, गुरुषु = धर्माचार्यादिषु भावप्रतिबन्धात् = अन्तरङ्गसम्बन्धात् सोऽपि दीक्षोचित एव किल इति आप्तागमवादः, शेषगुणवैकल्येऽपि संसारविरक्त एवात्राधिकारीति भावः ॥१२/५॥ इत्थं दीक्षायाः फलसाम्ये आदेयत्वं तद्वैषम्ये चानादेयत्वमित्याह → 'देये'त्यादि ।

देयाऽस्मै विधिपूर्वं सम्यक्तन्त्रानुसारतो दीक्षा । निर्वाणबीजमेषेत्यनिष्टफलदाऽन्यथाऽत्यन्तम् ॥१२/६॥

कल्याणकन्दली

कान्तारे पापादिपरिहारतः । श्रुतचक्षुर्विहीनोऽपि सत्सातोदयसंयुतः ॥३५५॥ अनीदृशस्य तु पुनश्चारित्रं शब्दमात्रकम् । ईदृशंस्यापि वैकल्यं विचित्रत्वेन कर्मणाम् ॥३५६॥ ← इति भावनीयं तत्त्वमेतत् प्राक् (पृ.३९) निरूपितम् ॥१२/४॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् → यस्य सत्क्रियायां इत्थं सामर्थ्ययोग्यता अविकला अस्ति, सोऽपि किल गुरुभावप्रतिबन्धात् दीक्षोचित एव ॥१२/५॥ तदुक्तं दीक्षाद्वात्रिंशिकायामपि → यस्य क्रियासु सामर्थ्यं स्यात्सम्यग्गुरुरागतः । योग्यतया तस्य दीक्षायामपि माषतुषाकृतेः ॥ ← [द्वा.द्वा.२८/३] इति ।

सदाचारे = अशठतया गृहीतव्रतपालने । समानफलजननशक्तिः = भावज्ञानिकृतक्रियाजन्यफलसदृशफलानुगुणशक्तिः । शेषगुणवैकल्येऽपि संसारविरक्त एव अत्र = दीक्षायां अधिकारी । इदमेवाभिप्रेत्य अध्यात्मसारे → यो बुध्वा भवनैर्गुण्यं धीरः स्यात् व्रतपालने । स योग्यो भावभेदस्तु दुर्लक्ष्यो नोपयुज्यते ॥[२/१८] शुद्धमार्गानुरागेणाऽशठानां या तु शुद्धता । गुणवत्परतन्त्राणां सा न कापि विहन्यते ॥[२/२१] ← इत्युक्तम् । न चैवं द्रव्यदीक्षैव स्यादिति वाच्यम्, ततोऽपि गुरुपार-तन्त्र्यप्रभावेन सिद्धिप्राप्तेः, तदुक्तं अध्यात्मसारे → गुर्वाज्ञापारतन्त्र्येण द्रव्यदीक्षाग्रहादपि । वीर्योल्लासक्रमात् प्राप्ता बहवःपरमं पदम् ॥ ← [२/२७] इति । पञ्चवस्तुकेऽपि → पुर्वि असंतगंपि अ, विहिणा गुरुगच्छमाइसेवाए । जायमणेगेसिं इमं पच्छा गोविंदमाईणं ॥१११॥ ← इत्युक्तम् ॥१२/५॥

વિશેષાર્થ :- અંધ વ્યક્તિ પણ માર્ગાનુસારિતાપ્રયોજક અદૃષ્ટથી બીજા કોઈ અનામ પુરુષને અનુસરતો નથી અને પોતાને વિવક્ષિત સ્થાનમાં પહોંચવાની ઈચ્છા હોવાથી ત્યાં પહોંચાડનાર આંખવાળા આપ્તપુરુષના વચનને અનુસારે ચાલે છે. તેથી યોગ્ય સ્થાને પહોંચે છે. માર્ગાનુસારિતાપ્રયોજક અદૃષ્ટ એટલે યોગ્ય માર્ગને અનુસરવામાં પ્રયોજક અને ઉન્માર્ગે ચડાવનાર વ્યક્તિને અનુસરવાથી દૂર રહેવામાં ભાગ ભજવનાર એવું કર્મ. આ જ રીતે દાર્શનિકમાં પણ શ્રદ્ધાળુ, પાપભીરુ, ગુરુભક્ત, કદાચહરહિત એવો વેરાગી જીવ સૂક્ષ્મ જ્ઞાન ન હોવા છતાં મોક્ષમાર્ગાનુસારી હોવાથી ઉન્માર્ગે ચડાવનાર વ્યક્તિના વચનને અનુસરવાથી દૂર રાખનાર અને મોક્ષમાર્ગે આગળ વધારનાર એવા કર્મના કારણે ગીતાર્થ જ્ઞાની સંયમીના વચનને અનુસારે મોક્ષમાર્ગે આગળ વધતાં તેની સાથે જ મોક્ષ મેળવે છે. પુંડરિકસ્વામીને અનુસરનાર પાંચ કરોડ મુનિ ભગવંતો તેમની સાથે ચૈત્ર પુનમના દિવસે મોક્ષે ગયા. દ્રાવિડ અને વારિખિહને અનુસરનાર ૧૦ કરોડ મુનિ ભગવંતો તેમની સાથે કાર્તિક પૂર્ણિમાના દિવસે મુક્તિ પામ્યા. પાંચ પાંડવને અનુસરનારા ૨૦ કરોડ સાધુઓ તેમની સાથે આસો પૂર્ણિમાના દિવસે સિદ્ધ બન્યા. ૫ કરોડ, ૧૦ કરોડ અને ૨૦ કરોડ સાધુમાંથી બધા જ સાધુઓ ૧૪ પૂર્વ ભાગેલા કે ૧૧ અંગ ભાગેલા કે ગીતાર્થ જ હતા-તેવું તો કોઈને પણ જ્ઞાન્ય નથી. આમ ગીતાર્થ અને ગીતાર્થનિશ્ચિત એક જ ભવમાં મોક્ષે ગયાના ઘણાં દૃષ્ટાંત શાસ્ત્રમાં વિદ્યમાન છે. [૧૨/૪]

આ રીતે જ્ઞાની અને ૩૭ શ્લોકમાં બતાવેલ વિશેષાણુયુક્ત અજ્ઞાની સમાન કૃણ મેળવે છે. માટે જ્ઞાનીની જેમ ઉપરોક્ત ૫ વિશેષાણુવાળા અજ્ઞાની જીવ પણ દીક્ષાને યોગ્ય છે - આ વાત મૂલકારશ્રી જણાવે છે.

ગાથાર્થ :- જેની સદાચારમાં આ રીતે સામર્થ્યસ્વરૂપ યોગ્યતા સંપૂર્ણ હોય તે પણ ગુરુ પ્રત્યેના અંતરંગ બહુમાનના કારણે દીક્ષાને યોગ્ય જ છે. [૧૨/૫]

ટીકાર્થ :- વિશિષ્ટ જ્ઞાનથી રહિત એવા જે જીવની સારા આચારને વિશે આ રીતે (પૂર્વોક્ત રીતે) સમાન કૃણને ઉત્પન્ન કરી શકે તેવી શક્તિ સ્વરૂપ ઉત્તમતા = યોગ્યતા સંપૂર્ણ હોય તે જીવ પણ ધર્માચાર્ય વગેરેને વિશે અંતરંગ બહુમાનના કારણે દીક્ષાને યોગ્ય જ છે - આવો આપ્ત પુરુષોનો આગમવાદ છે, જેને સૂચવવા ગાથામાં 'કિલ' શબ્દ રહેલો છે. બીજા ગુણો ન હોવા છતાં સંસારથી વિરક્ત થયેલ જીવ જ દીક્ષાને વિશે અધિકારી છે - એવો ટીકાકાર શ્રીમદ્જીનો આશય છે.[૧૨/૫]

આ રીતે કૃણ સમાન મળે તેવું હોય તો દીક્ષા શ્રદ્ધાળુ કરવા યોગ્ય છે અને કૃણ વિષમ બને તેમ હોય તો દીક્ષા તેના માટે શ્રદ્ધાળુ કરવા યોગ્ય નથી - આ વાતને ગ્રંથકારશ્રી જણાવે છે.

અસ્મૈ = યોગ્યાય વિધિપૂર્વ સમ્યક્ = અતૈપરીત્યેન તન્ન્રસ્ય = શાસ્ત્રસ્ય અનુસારતો દીક્ષા દેયા, **ઇતિ** = અમુના પ્રકારેણ યોગ્યાય દીયમાના, (**ઘષા**) દીક્ષા નિર્વાણસ્ય = મોક્ષસ્ય બીજમ્, **અન્યથા** = અયોગ્યદાને અત્યન્તં = અતિશયેન અનિષ્ટફલદા = દુરન્તસંસારફલા ॥૧૨/૬॥

'કા પુનરિયં દીક્ષા ?' ઇત્યાહ → 'દેશે'ત્યાદિ ।

દેશ-સમગ્રાખ્યેયં વિરતિન્યાસોઽત્ર તદ્વતિ ચ સમ્યક્ । તન્નામાદિસ્થાપનમવિદ્વતં સ્વગુરુયોજનતઃ ॥૧૨/૭॥

દેશાઠ્ઠ્યા સમગ્રાઠ્ઠ્યા ચ ઇયં દીક્ષા વિરતિઃ ઉચ્યતે, દેશવિરતિદીક્ષા સર્વવિરતિદીક્ષા ચેત્યર્થઃ । **અત્ર** = દીક્ષાયાં

કલ્યાણકન્દલી

મૂલગ્રન્થે ઢ્ઢઢાન્વયસ્ત્વેવમ્ → અસ્મૈ વિધિપૂર્વ સમ્યક્ તન્નાનુસારતો દીક્ષા દેયા । ઇતિ ઘષા નિર્વાણબીજમ્; અન્યથા અત્યન્તં અનિષ્ટફલદા ॥૧૨/૬॥

વિધિપૂર્વ = સમવસરણાઽઽગમન-પુષ્પાઞ્જલિપ્રક્ષેપાદિવિધિવત્, તદુક્તં મૂલકારૈરેવ પઞ્ચાશકે → રઙ્યમ્મિ સમવસરણે ંવં ભત્તિવિહવાણુસારેણ । સૂઙ્ઢૂઓ ઁ પદેસે અહિગયજીવો ઇહં ંઇ ॥ ભુવણગુરુગુણક્ષાણા, તમ્મી સંજાયતિવ્વસઢ્ઢસ્સ । વિહિસાસણમોહેણં તઓ પવેસો તર્હિં ંવં ॥ વરગંધપુપ્ફદાણં સિયવત્થેણં તહચ્છિઠયણં ચ । આગઙ્ગઈવિણ્ણાણં ઇમસ્સ તહ પુપ્ફપાણ ॥ અભિવાહરણા અણ્ણે ણિયજોગપવિત્તિઓ ય કેઙ્ગિત્તિ । દીવાઙ્ગલણભેયા, તદુત્તરસુજોગઓ ચેવ ॥ બાર્હિં તુ પુપ્ફપાણ, વિયઙ્ગણચઁસરણસુમણમાઙ્ગિણિ । કારાવિજ્ઙ્ગઈ ંસો વારતિગમુવરિ પઢિસેહો ॥ પરિસુઢ્ઢસ્સ ઁ તહ પુપ્ફપાયજોગેણ દેસણં પચ્છા । ઠિતિસાહણમુવબૂહણ હરિસાઙ્ગપલોયણં ચેવ ॥ ← [૨/૨૩-૨૮] ઇત્યાદિ । સામ્પ્રતન્તુ દીક્ષાવિધૌ પુષ્પાઞ્જલિપ્રક્ષે- પાદિકં ન કસ્યામપિ સામાનાચાર્યાં વર્તતે ઇતિ ઢ્ઢ્યેયમ્ । **શાસ્ત્રસ્યેતિ** → અપરોવતાવં સવ્વહા, સુગુરુસમીવે, પૂઙ્ગત્તા ભયવંતે વીઅરાગે સાહૂ અ, તોસિઁણ વિહવોચિઅં કિવણાઙ્ગઈ, સુપ્પઁત્તાવસ્સણ, સુવિસુઢ્ઢનિમિત્તે, સમાહિવાસિણ વિસુઙ્ગમાણો મહયા પમોણં સમ્મં પવ્વઙ્ગા લોઅધમ્મેહિંતો લોગુત્તરધમ્મગમણેણ ← ઇતિ પઞ્ચસૂત્રાદિશાસ્ત્રસ્ય અનુસારતો દીક્ષા દેયા વ્રતારોપ- ણાદિના, તદુક્તં યજુર્વેદેઽપિ → વ્રતેન દીક્ષામાપ્નોતીતિ ← [૧/૧૦/૨] ।

મોક્ષસ્ય બીજં, અનુષઙ્ગતઃ સ્વર્ગાદિફલા ઇત્યપિ ગમ્યતે । અનેન → યો દીક્ષતે સ દેવતાનામેકો ભવતિ ← [૩૮/ ૧/૧] ઇતિ શતપથબ્રાહ્મણવચનમપિ વ્યાઠ્ઠ્યાતમ્ ।

અયોગ્યદાને અતિશયેન દુરન્તસંસારફલા, જિનાઙ્ગાવિરાધનાત્ તદુક્તં → ઇહલોયમ્મિ અકિત્તી પરલોણ દુગ્ગઈ ઢ્ઢુવા તેસિં । આણં વિણા જિણાણં જે વવહારં વવહરંતિ ॥ ← [ ] ઇતિ । **ઉપદેશપદેઽપિ** → આયપરપરિચ્છાઓ, આણાકોવેણ ઇહરહા ણિયમા ← [૩૬] ઇત્યુક્તમ્ । **અન્યથા** = વિધિમઙ્ગે ઇત્યપિ ઢ્ઢૃષ્ટવ્યમ્, તતોઽપિ મહાનર્થોઢ્ઢવાત્, → ંસા જિણાણમાણા મહાકલ્હાણત્તિ ન વિરાહિઅવ્વા બુહેણં મહાણત્થમયાઓ સિઢ્ઢિકંઠ્ઠિણા ← [૩/૬] ઇતિ પઞ્ચસૂત્રવચનાત્ ॥૧૨/૬॥

મૂલગ્રન્થે ઢ્ઢઢાન્વયસ્ત્વેવમ્ → દેશ-સમગ્રાઠ્ઠ્યા ઇયં વિરતિઃ; તદ્વતિ ચ સમ્યક્ અવિદ્વતં સ્વગુરુયોજનતઃ તન્નામાદિસ્થાપનં = અત્ર ન્યાસઃ ॥૧૨/૭॥ ંતત્કારિકોત્તરાર્થઃ દીક્ષાઢ્ઢાત્રિંશિકાવૃત્તૌ [ઢ્ઢા.ઢ્ઢા.૨૮/૪] સમુઢ્ઢૃતઃ । ંતત્કારિકાયુગલમુપજીવ્ય દીક્ષાઢ્ઢાત્રિંશિકાયાં → દેયા દીક્ષાઽસ્ય વિધિના નામાદિન્યાસપૂર્વકમ્ । હન્તાનુપ્પલવશ્ચાયં સમ્પ્રદાયાનુસારતઃ ॥૪॥ ←

ગાથાર્થ :- આ યોગ્ય જીવને વિધિપૂર્વક સમ્યક્ શાસ્ત્રાનુસારે દીક્ષા આપવી ંઢેઢે. આ દીક્ષા મોક્ષનું કારણ છે. બાકી તે અત્યંત અનિષ્ટફળદાયી બને. [૧૨/૬]

ટીકાર્થ :- આ યોગ્ય જીવને વિધિપૂર્વક, વિપર્યાસ વગર (= સ્વાર્થ-સેવા વગેરે હેતુ વિના) શાસ્ત્રના અનુસારે દીક્ષા આપવી ંઢેઢે. આ રીતે યોગ્ય જીવને અપાતી દીક્ષા મોક્ષનું કારણ બને છે. બાકી, અયોગ્યને દીક્ષા અપાય તો તે અત્યંત અનિષ્ટ ફળદાયી બને. અર્થાત્ દુઃખેથી જેનો નાશ થાય એવા દીર્ઘ સંસારરૂપી ફળને આપનાર બને. [૧૨/૬]

'આ દીક્ષા શું છે ?' આ પ્રશ્નના જવાબમાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે -

ગાથાર્થ :- દેશ અને સમગ્ર નામની આ વિરતિ છે. દીક્ષાયુક્ત જીવમાં સમ્યક્ ઉપદ્રવરહિત તે નામાદિનું પોતાના ગુરુઓ ઢ્ઢારા સ્થાપન કરવાથી આ દીક્ષામાં ન્યાસ થાય છે. [૧૨/૭]

❁ દીક્ષાઠા બે પ્રકાર ❁

ટીકાર્થ :- દેશ નામની અને સમગ્ર નામની આ દીક્ષા વિરતિ કહેવાય છે. અર્થાત્ દેશવિરતિદીક્ષા અને સર્વવિરતિદીક્ષા.

ન્યાસ: = વ્રતપ્રતિજ્ઞાકાલવિહિતાચારઃ ' (સા વિદ્યતે યસ્ય સ તદવાન્ તસ્મેન્ = તદવતિ ચ પુરુષે દેશદીક્ષાવતિ સર્વદીક્ષાવતિ ચ સમ્યક્ = સમીચીનં = સઙ્ગતં તન્નામાદિસ્થાપનં) તેષાં = પ્રવચનપ્રસિદ્ધાનાં નામાદીનાં ચતુર્ણાં સ્થાપનં = આરોપણં અવિદ્યુતં = વિદ્યવરહિતં = અણુપ્લવમિતિ યાવત્ । 'કથં તન્નામાદિસ્થાપનં ?' સ્વગુરુભિઃ યોજનં = સ્વજીતાનુરોધેન વિધાનં, તતઃ ॥૧૨/૭॥

'નામન્યાસસ્ય દીક્ષાનિમિત્તત્વે કો હેતુઃ ?' इत्यत आह -> 'नामे'त्यादि ।

नामनिमित्तं तत्त्वं तथा तथा चोद्धृतं पुरा यदिह । तत्स्थापना तु दीक्षा तत्त्वेनाऽन्यस्तदुपचारः ॥१२/८॥

કલ્યાણકન્દલી

इत्युक्तम् । देशविरतिदीक्षा सर्वविरतिदीक्षा चेति । तदुक्तं निशीथभाष्ये -> दुविहो चरणधम्मो य अगारमणगारियं चैव <- [३३००] । तदुक्तं स्थानाङ्गेऽपि -> चरित्तधम्मे दुविहे पन्नत्ते । तं जहा - आगारचरित्तधम्मे चैव, अणगार-चरित्तधम्मे चैव <- (२/१) इति । समयसारे देवानन्दसूरिभिरपि -> सावज्जजोगविरई सम्मं चारित्तं पण्णत्तं । तं च दुविहं । तं जहा- सव्वओ देसओ अ <- [९] इत्युक्तम् । तदुक्तं योगविन्दौ अपि -> देशादिभेदतश्चित्रमिदं चोक्तं महात्मभिः <- [३५७], इदं = चारित्रम् । कथारत्नकोशेऽपि -> असेससावज्जवज्जिया दिक्खा । सा पुण समत्थअसमत्थगाहगावेक्खया दुविहा <- [पृ.३४९/गा.२] इत्युक्तम् । एतेन -> सावज्जजोगविरई चरणं ओहेण देसियं समए । भेण्ण उ दुविगणं देसे सव्वे अ नायव्वं ॥११४॥ <- इति पुष्पमालावचनमपि व्याख्यातम्, दीक्षा-विरति-चरण-चारित्र-संयमादीनामनर्थान्तरत्वात् । देशविरति-सर्वविरत्यधिकारिणोः प्रायः साम्यात्प्रागुक्तदीक्षाधिकारिविशेषणसम्बन्ध उभयत्र कार्यः, न तु सर्वविरत्यधिकारिण्येव । इदमेवाभिप्रेत्य श्रीहेमचन्द्रसूरिभिः पुष्पमालायां -> संवेगभाविअमणो सम्मत्ते निच्चलो थिरपइन्नो । विजइंदिओ अमाई, पन्नवणिज्जो किवालु य ॥ जइधम्मंमि कुसलो धीमं आणारई सुसीलो अ । विन्नायतस्सरूवो अहिगारी देसविरईए ॥ पाएण हुंति जोगा पव्वज्जाए वि ति च्चिय मणुस्सा । देसकुलाइसुद्धा बहुखीणप्पायकम्मसा ॥ <- [१२०/२१/२२] इत्युक्तम् ।

उपन्यासश्चास्या यथाक्रममेव युक्तः, देशविरत्याराधनादेव सर्वविरतियोग्यतायाः प्रायः प्रादुर्भावाद् । इदमेवाभिप्रेत्य धर्म-विन्दौ मूलकारैरैवोक्तं -> पदं पदेन मेधावी यथाऽऽरोहति पर्वतम् । सम्यक्तथैव नियमाद् धीरश्चारित्रपर्वतम् ॥[३/१७] स्तोकान् गुणान् समाराध्य बहूनामपि जायते । यस्मादाराधनायोग्यस्तस्मादादावयं मतः ॥ <- [३/१८] अयं = श्रावकधर्मः देशविरतिरूपः । -> श्रावकधर्मः अणुव्रताद्युपासकप्रतिमागतक्रियासाध्यः साधुधर्माभिलाषातिशयरूपः आत्मपरिणामः । साधु-धर्मः पुनः सामायिकादिगतविशुद्धक्रियाऽभिव्यङ्ग्यः सकलसत्त्वहिताशयामृतलक्षणः स्वपरिणाम एव, क्षायोपशामिकादिभावरूपत्वा-द्धर्मस्य <- [पृ.५०] इति व्यक्तं ललितविस्तरायाम् । प्रवचनप्रसिद्धानां नामादीनां = नाम-स्थापना-द्रव्य-भावानां चतुर्णां आरोपणम् । स्वजीतानुरोधेन = स्वगुरुपरम्पराऽऽचीर्णव्यवहारानुसारेण विधानं = करणं, ततः = तस्मात् । सामाचारीप्रकरणे च पूर्वाचार्यैः -> 'पुच्छा वासे' चिइ' 'वेस 'वंदणुस्सग्ग' लग्गअइतिअं' । 'समइतिअ 'तिपयाहिण 'उस्सग्गो नाम 'अणुसइी ॥ <- (पृ.१४) इत्येवं दीक्षाविधिरुक्तः ॥१२/७॥

દીક્ષાવિશિષ્ટ વ્યક્તિમાં પ્રવચનમાં પ્રસિદ્ધ એવા નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ - આ ચાર નિક્ષેપનું આરોપણ સમ્યક્ ઉપદ્રવરહિત રીતે પોતાના ગુરુઓ વડે પોતાના જીવ વ્યવહારને અનુસારે કરવાથી દીક્ષામાં ન્યાસ થાય છે. અર્થાત્ વ્રત-પ્રતિજ્ઞાના સમયે વિશેષ પ્રકારનો જે શાસ્ત્રવિહિત આચાર થાય છે તે દીક્ષા કહેવાય છે. [૧૨/૭]

❁ દીક્ષાન્યાસ ❁

વિશેષાર્થ :- દીક્ષાના આ બે પ્રકાર છે -દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ. -> દીક્ષામાં ન્યાસ કરવો એટલે શું ? એટલે કે દીક્ષામાં વ્રતની પ્રતિજ્ઞાના સમયે થનાર શાસ્ત્રવિહિત આચાર શું છે ? મતલબ કે વ્રતપ્રતિજ્ઞાના અવસરે શાસ્ત્રવિહિત કયો આચાર કરવાથી દીક્ષાન્યાસ થયો કહેવાય ? <- આ પ્રશ્નનો જવાબ એ છે કે જેની દીક્ષા થાય છે તેમાં તેના ગુરુઓ પોતાના જીવ વ્યવહારને અનુસારે શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ દીક્ષાસંબંધી નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ભાવ - આ ચાર નિક્ષેપાઓનું આરોપણ કરે એટલે દીક્ષાન્યાસ કહેવાય. ત્યારે તાત્ત્વિક શાસ્ત્રીય દીક્ષા થઈ કહેવાય. અર્થાત્ પોતાના ગુરુ નામાદિન્યાસ કરે તે જ દીક્ષાનું નિમિત્ત છે; તેના કારણે તે વ્યક્તિ દીક્ષિત થઈ કહેવાય. નામાદિ નિક્ષેપનો ન્યાસ ન થાય અથવા તો પોતાના ગુરુના બદલે ગમે તે સંસારી વ્યક્તિ નામાદિનું આરોપણ કરે અથવા જીવવ્યવહારનું ઉલ્લંઘન કરીને જે નામાદિનું સ્થાપન થાય તે દીક્ષાન્યાસ ન કહેવાય. [૧૨/૭]

'નામસ્થાપન દીક્ષાનું નિમિત્ત છે' આવું માનવામાં શું હેતુ રહેલો છે ? આ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થવાથી ગ્રંથકારશ્રી જણાવે છે કે -

૧. મુદ્રિતપ્રતૌ હ. પ્રતૌ ચ ( ) ચિહ્નદ્વયાન્તર્ગતઃ પાઠો નોપલભ્યતે, મૂલાનુસારેણ યોગદીપિકાઽત્ર ત્રુટિતા પ્રતિભાતિ । અતઃ સુગમાર્થકલ્પનાવૃત્તિગતઃ પાઠોઽત્ર યોજિતોઽસ્માભિઃ ।

यत् = यस्मात् नामनिमित्तं = नामहेतुकं तत्त्वं = 'नामप्रतिपाद्यगुणवत्त्वं, प्रशान्ततादिजननाभिप्रायेणाऽऽप्त-
प्रशान्तादिनाम्नः प्रशमादिरूपोपलम्भात् तत्तन्नाम्नैव तत्तदभिप्रायस्मरणात्तत्तद्गुणानुकूलप्रवृत्त्या तत्तद्गुणसिद्धेः ।
[था तथा च = तेन तेन स्वरूपेण उद्धृतं = कृतानिर्वाहं इह = प्रवचने पुरा मुनिभिः । तस्मात् 'तत्स्थापना
] = नामस्थापनैव तत्त्वेन = परमार्थेन दीक्षा, अन्यः क्रियाकलापः तदुपचारः = नामस्थापनारूप-मुख्यदीक्षा-
कर्मणः पूर्वोत्तरभावेनाऽङ्गमात्ररूप इत्यर्थः ॥१२/८॥

एवं नामन्यासस्य दीक्षानिमित्तत्वं साधितम् । स्थापनादिन्यासस्य तु तत्त्वेऽविप्रतिपत्तिरेवेति नामादि-
तुष्टयन्यासस्य दीक्षात्वात् पृथक्फलप्रदर्शनपूर्वं तत्रैव यत्नोपदेशमाह -> 'कीर्त्ती'त्यादि ।

कीर्त्त्यारोग्यध्रुवपदसम्प्राप्तेः सूचकानि नियमेन । नामादीन्याचार्या वदन्ति तत्तेषु यतितव्यम् ॥१२/९॥

कीर्त्तिः = श्लाघा, आरोग्यं = नीरुजत्वं, प्राक्तनसहजौत्पत्तिकरोगविरहात्, ध्रुवं = स्थैर्यं, भावप्रधाननिर्देशात् ।

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् -> यत् नामनिमित्तं तत्त्वं तथा तथा च पुरा इह उद्धृतम् । तत्स्थापना तु तत्त्वेन दीक्षा
न्यः तदुपचारः ॥१२/८॥ इयं कारिका दीक्षाद्वात्रिंशिकावृत्त्यादौ [द्वा.द्वा.२८/४] समुद्धृता वर्तते ।
शान्ततादिजननाभिप्रायेणेति । एतेन दीक्षावसरे मूलनाम एव स्थाप्यते, न तु परिवर्तनं तत्रेति लुम्पकमतं प्रत्याख्यातम्,
तद्गुणोद्देशेन क्रियमाणतया नूतननामन्यासस्याऽपि समीचीनत्वात्, प्राक् प्रयोजनविशेषेण पित्रादिकृत-कचरादास-गांडालाल-
लाभाईप्रभृतिनाम्ना आहुतस्य साधोः मनोऽस्वास्थ्यादयः परेषाञ्चाऽप्रत्ययादयो दोषाः स्युरिति दिक् । तत्तद्गुणसिद्धिप्रकारमेवा-
दयति तत्तन्नाम्नैव = आप्तकृतप्रशान्तादिनाम्नैव तदभिप्रायस्मरणात् = प्रशान्ततादिजननप्रयोजनप्रतिसन्धानात् जात्यादि-
म्पन्नानां तत्तद्गुणानुकूलप्रवृत्त्या तत्तद्गुणसिद्धेः = प्रशान्ततादिगुणनिष्पत्तेः ।

अन्यः करयोजन-वन्दन-कायोत्सर्गादिलक्षणः क्रियाकलापः नामस्थापनारूपमुख्यदीक्षाकर्मणः = अभिधानारोपणात्मकस्य
धानस्य दीक्षाकर्मणः पूर्वोत्तरभावेन अङ्गमात्ररूपः, प्रधानस्योपकरणं = अङ्गम् । केचित्तु अन्यार्थत्वमङ्गत्वमित्याहुः । तदीय-
धानफलाऽजनकत्वे सति तदीयप्रधानफलजनकव्यापारजनकत्वं अङ्गत्वं, घटादावतिव्याप्तिवारणाय सत्यन्तमित्यन्ये ॥१२/८॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् -> नामादीनि नियमेन कीर्त्त्यारोग्यध्रुवपदसम्प्राप्तेः सूचकानि [इति] आचार्या वदन्ति ।
तू तेषु यतितव्यम् ॥१२/९॥ इयं कारिका दीक्षाद्वात्रिंशिकावृत्तौ [द्वा.द्वा.२८/५] समुद्धृता ।

नीरुजत्वं प्राक्तनसहजौत्पत्तिकरोगविरहादिति । प्राक्कालीना ये सहजाः = सहोत्पत्तिकाः = चिरपूर्वकालीना इति
वत्, औत्पत्तिकाः = अभिनवोत्पन्ना उत्पत्त्यमाना वा रोगाः तेषामभावादिति भावः । ध्रुवं = ध्रुवता = स्थैर्यं,

गाथार्थः :- पूर्वं जिनशासनमां ते ते स्वरूपे नामनिमित्तक तत्त्व निर्वाह करायेल છે. તેથી નામનું આરોપણ એ જ પરમાર્થથી
દીક્ષા છે. બીજું બધું તો મુખ્ય દીક્ષાનો ઉપચાર છે. [૧૨/૮]

❀❀ નામન્યાસ એ જ મુખ્ય દીક્ષા ❀❀

દીક્ષાર્થ :- તત્ત્વ નામહેતુક છે. અર્થાત્ નામથી પ્રતિપાદ્ય ગુણવત્તા નામનિમિત્તક છે; કારણ કે પ્રશાંતતા વગેરે ગુણો
-પત્ર કરવાના અભિપ્રાયથી આપ્ત પુરુષે જેનું પ્રશાંત વગેરે નામ રાખેલ છે તેમાં પ્રશાંતતા વગેરે ગુણો પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રશાંત
ગેરે તે તે નામથી જ પ્રશાંતતા વગેરે તે તે ગુણોને ઉત્પન્ન કરવાનો આપ્ત પુરુષનો અભિપ્રાય યાદ આવવાથી પ્રશાંતતા વગેરે
તે ગુણોને અનુકૂળ એવી પ્રવૃત્તિના કારણે પ્રશાંતતા વગેરે તે તે ગુણોની સિદ્ધિ = પ્રાપ્તિ થાય છે. જિનશાસનમાં પૂર્વ
જામાં મુનિઓ દ્વારા તે તે સ્વરૂપે નામનિમિત્તક તત્ત્વનો નિર્વાહ થયેલ છે. માટે નામનું આરોપણ એ જ પરમાર્થથી દીક્ષા
. (વંદન, હાથ જોડવા, કાઉસગ્ગ, મુંડન વગેરે) અન્ય ક્રિયાઓનો સમૂહ તો નામારોપણસ્વરૂપ મુખ્ય દીક્ષા વિધિમાં આગળ-
છળ હોવા સ્વરૂપે કેવળ અંગસ્વરૂપ -ઘટકસ્વરૂપ તેનો ઉપચાર છે. [૧૨/૮]

આ રીતે નામનું આરોપણ એ દીક્ષાનું નિમિત્ત છે - એવું ગ્રંથકારશ્રીએ સિદ્ધ કર્યું. સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવનું આરોપણ
। દીક્ષાનું નિમિત્ત છે. આ વાતમાં તો કોઈ વિવાદ છે જ નહિ. આમ નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ - આ ચારનો ન્યાસ
। જ (સંન્યાસ =) દીક્ષા હોવાથી અલગ-અલગ ઈળ બતાવવા પૂર્વક તેમાં જ પ્રયત્ન કરવાનો ઉપદેશ ગ્રંથકારશ્રી આપે છે.

❀ નામાદિ ઠ્યાસનું ક્ષણ ❀

ગાથાર્થ :- નામ (= દીક્ષા વખતે નામકરણ) વગેરે નિયમા કીર્તિ, આરોગ્ય, સ્થિરતા અને પદની પ્રાપ્તિના સૂચક હોય
-એમ આચાર્યો કહે છે. માટે નામાદિમાં (નૂતન દીક્ષિતનું નામ વગેરે શુભ રાખવાનો) પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. [૧૨/૯]

મુદ્રિતપ્રતૌ -> નામપ્રતિપાદ્યગુણવત્ત્વહેતુક' <-> इति पाठः । २. मुद्रितपत्रौ -> तत्स्थापनैव तत्त्वेन <-> इति मुद्रितः पाठो वर्तते ।

પદં = વિશિષ્ટપુરુષાવસ્થારૂપં આચાર્યત્વાદિ તેષાં સમ્પ્રાપ્તિઃ = અપ્રાપ્તિપૂર્વિકા પ્રાપ્તિઃ, તસ્યાઃ સૂચકાણિ = ગમકાણિ નિયમેન = અવશ્યન્તયા નામાદીણિ = નામ-સ્થાપના-દ્રવ્ય-ભાવરૂપાણિ આચાર્યાઃ = પૂજ્યા વદન્તિ । તત્ = તસ્માત્ તેષુ = નામાદિષુ યતિતવ્યં = તદર્થાનુકૂલ્યેનાઽત્યાદરો વિધેયઃ । અયં ભાવઃ અન્વર્થનામ્નો હિ કીર્તિજમાત્રાદેવ શબ્દાર્થ-પ્રતીતેર્વેદુષાં પ્રાકૃતજનસ્ય ચ મનઃપ્રસાદાત્ બહુજનકૃતગુણપ્રવાદરૂપા કીર્તિરાવિર્ભવતિ । તથા' સુધર્મભદ્રાહુ-પ્રશ્રુતીનાં સ્થાપનાઽપિ રજોહરણ-મુખ્યવસ્ત્રિકાઘાત્કારરૂપા ધાર્યમાણા ભાવગર્ભપ્રવૃત્ત્યારોગ્યમુપજનયતિ । દ્રવ્યમપ્યા-વારાદિશ્રુતં સાધુક્રિયા વાઽભ્યસ્યમાના વ્રતસ્થૈર્યોપપત્તયે ભવતિ । ભાવોઽપિ સમ્યગ્દર્શનાદિરૂપઃ પ્રાગ્ભુવતપદાવાપ્તયે સમ્પદ્યતે, ભાવાચાર્યાદિપદસ્ય વિશિષ્ટભાવનિમિત્તત્વાત્ । અથવા સર્વાણ્યેવ નામાદીણિ સામાન્યેન કીર્ત્યારોગ્યમોક્ષ-પ્રાપ્તેઃ સૂચકાણિ ॥૧૨/૩॥

'નામાદિષુ યત્ને કૃતે દીક્ષાયાં કિમાગતં ?' इत्यत आह → 'तदि'त्यादि ।

तत्संस्काराद्देवा दीक्षा सम्पद्यते महापुंसः । पापविषापगमात् खलु सम्यगुरुधारणायोगात् ॥१२/१०॥

તેષાં = નામાદીણાં સંસ્કારાત્ एषा द्विविधा दीक्षा व्रतरूपा सम्पद्यते महापुंसः = દટ્ઠપ્રતિજ્ઞાસ્ય પાપમેવ વિષં તસ્યાપગમાત્ खलु = અપગમાદેવ, 'વિષાપહારિણી દીક્ષા' इति केषाञ्चित्प्रसिद्धिमजुरुध्येदमुत्तं, सम्यग् = અતૈવરીત્યેન ગુરોઃ = પાપાહિંગારુઢિકસ્યાઽઽચાર્યસ્ય ધારણા = આયત્તવં, તેજ યોગાત્ = સમ્બન્ધાત્ ॥૧૨/૧૦॥

કલ્યાણકન્દલી

भावप्रधाननिर्देशात् = निर्देशस्य भावप्रधानत्वात् । शिष्टं स्पष्टम् । एतदनुसारेण दीक्षाद्वात्रिंशिकायामपि → नाम्नाऽन्वयेन कीर्त्तिः स्यात्, स्थापनाऽऽरोग्यकारिणी । द्रव्येण च व्रतस्थैर्यं, भावः सत्पददीपनः ॥५॥ ← इत्युक्तम् ॥१२/९॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् → तत्संस्कारात् सम्यग् गुरुधारणायोगात् पापविषापगमात् खलु महापुंसः एषा दीक्षा सम्पद्यते

ટીકાર્થ :- (૧) કીર્તિ = સ્લાઘા-પ્રશંસા, (૨) પૂર્વકાલીન-સમકાલીન ઔત્પત્તિક રોગના અભાવથી આરોગ્ય, (૩) મૂળમાં ધ્રુવ શબ્દ છે. પરંતુ તેનો નિર્દેશ ભાવપ્રધાન હોવાથી ધ્રુવ = ધ્રુવતા = સ્થિરતા, (૪) પદ = વિશિષ્ટ એવી પુરુષની અવસ્થાસ્વરૂપ આચાર્યપાંગુ = આચાર્યપદ વગેરે. - પૂર્વે જેની પ્રાપ્તિ નથી થયેલ એવી આ ચારેય ચીજની પ્રાપ્તિનું નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ - આ ચાર (યથાક્રમ = ક્રમિક રીતે) અવશ્ય સૂચન કરે છે - આપું પૂજ્ય આચાર્ય ભગવંતો જાણાવે છે. માટે નામાદિને વિશે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. (અર્થાત્ નૂતન દીક્ષિતનું નામ વગેરે શુભ રાખવાનો ગુરુએ પ્રયત્ન કરવો. તથા અભિનવ દીક્ષિતે ગુણસૂચક એવા પોતાના નામના અર્થને અનુકૂળ બનાવ તે રીતે અત્યંત આદર = પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.)

આશય એ છે કે જેનું નામ સાન્વર્થ = સાર્થક = વિશિષ્ટગુણસૂચક હોય તેને કેવળ બોલવાથી જ શબ્દાર્થનું ભાન થવાના લીધે વિદ્વાનો અને સામાન્ય માણસોના મન પ્રસન્ન થાય છે. તેથી તેની કીર્તિ પ્રગટ થાય છે. અર્થાત્ અનેક લોકો તેના ગુણોને પ્રકૃષ્ટ રીતે બોલે છે. જેમ કે સુધર્મસ્વામી, ભદ્રબ્રાહ્મસ્વામી વગેરે મહાપુરુષોની જિનશાસનમાં યશ-કીર્તિ ફેલાઈ. ઓઘો, મુહુપત્તિ વગેરે સ્વરૂપે ધારણ કરાતી સ્થાપના દીક્ષા પાણ ભાવગર્ભિત પ્રવૃત્તિ દ્વારા આરોગ્યને ઉત્પન્ન કરે છે. દ્રવ્ય અર્થાત્ આચારાંગ વગેરે શ્રુત તથા અભ્યાસ કરાતી સાધુક્રિયા પાણ વ્રતની સ્થિરતા સંગત કરવા માટે થાય છે. સમ્યગ્દર્શનાદિસ્વરૂપ ભાવ પાણ પૂર્વોક્ત આચાર્યાદિ પદની પ્રાપ્તિ માટે ભાગ ભજવે છે. ભાવઆચાર્ય વગેરે પદ વિશિષ્ટભાવનિમિત્તક છે. અથવા નામ વગેરે બધા જ = પ્રત્યેક સામાન્યથી કીર્તિ આરોગ્ય અને મોક્ષની (= ધ્રુવપદની) પ્રાપ્તિના સૂચક છે. [૧૨/૯]

'નામકરણ વગેરેના વિશે પ્રયત્ન કર્યે છને દીક્ષામાં શું આવ્યું ? (દીક્ષા સાથે તેને શું લાગે-વળગે ?)' આ શંકાના સમાધાન માટે ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે -

ગાથાર્થ :- નામાદિના સંસ્કાર થવાથી સારી રીતે ગુરુને આધીન થવાના લીધે પાપરૂપી એર નીકળી જવાથી મહાપુરુષને દીક્ષા સંપન્ન થાય છે. [૧૨/૧૦]

ટીકાર્થ :- નામ, સ્થાપના વગેરેના (આરોપજન્ય) સંસ્કારથી દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ - એમ બન્ને વ્રતાત્મક દીક્ષા દટ્ઠપ્રતિજ્ઞાવાળા મહાપુરુષને સિદ્ધ થાય છે, કારણ કે તેનાથી પાપસ્વરૂપ એર દૂર થાય છે જ. 'દીક્ષા વિષાપહારિણી = એર દૂર કરનાર છે' આવી કેટલાક મહર્ષિઓની પ્રસિદ્ધ ઉક્તિને અનુસરીને આ જાણાવેલ છે. (એર દૂર થવાનું કારણ એ છે કે દીક્ષિત વ્યક્તિ) પાપસ્વરૂપ એરવાળા સાપને માટે ગારુડિક સમાન આચાર્યને આધીન છે. [૧૨/૧૦]

વિશેષાર્થ :- વિધિપૂર્વક નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ભાવ-આ ચારનું આરોપણ કરવાથી દટ્ઠપ્રતિજ્ઞાવાળી વ્યક્તિમાં 'હું દીક્ષિત થયો છું, હવે મારે હિંસા, જૂઠ, ચોરી વગેરે પાપ કરાય નહિ. જિનાજ્ઞા-ગુરુઆજ્ઞા અનુસારે જ મારે જીવન જીવવાનું હોય....' ઈત્યાદિ સંસ્કાર ઉત્પન્ન થાય છે. તેના કારણે તેને ભાવ દીક્ષા = મુખ્ય દીક્ષા સંપ્રાપ્ત થાય છે; કારણ કે તથાવિધ શુભ સંસ્કારના

૧. મુદ્રિતપ્રતૌ હ.પ્રતૌ ચ 'યથા' इत्यशुद्धः पाठः ।

'દીક્ષાસમ્પત્તૌ કિં સ્યાત્ ?' ઇત્યાહ → 'સમ્પન્નાયામિ'ત્યાદિ ।

સમ્પન્નાયાશ્ચાસ્યાં લિઙ્ગં વ્યાવર્ણયન્તિ સમયવિદ: । ધર્મૈકનિષ્ઠતૈવ હિ શેષત્યાગેન વિધિપૂર્વકમ્ ॥૧૨/૧૧॥

સમ્પન્નાયાશ્ચ = સજ્ઞાતાયાશ્ચ, અસ્યાં દીક્ષાયાં લિઙ્ગં = લક્ષણં વ્યાવર્ણયન્તિ = કથયન્તિ સમયવિદ: = સિદ્ધાન્તજ્ઞા એતદિતિ શેષ:, એતત્ક્રિયેત્યપ્યધ્યાહાર્ય, ધર્મૈકનિષ્ઠતૈવ હિ = ધર્મમાત્રપ્રતિબદ્ધતૈવ હિ, શેષસ્ય = અનુ-પાદેયસ્ય ત્યાગેન વિધિપૂર્વ = શાસ્ત્રજીત્યા ॥૧૨/૧૧॥

અસ્યામેવ સર્વવિરતેદીક્ષાયાં ક્ષાન્ત્યાદિયોજનામાહ → 'વચને'ત્યાદિ, 'આકિશ્ચન્યમિ'ત્યાદિ ।

વચનક્ષાન્તિરિહાદૌ ધર્મક્ષાન્ત્યાદિસાધનં ભવતિ । શુદ્ધશ્ચ તપો નિયમાદ્યમશ્ચ સત્યશ્ચ શૌચશ્ચ ॥૧૨/૧૨॥

આકિશ્ચન્યં મુખ્યં બ્રહ્માડપિ પરં સદાગમવિશુદ્ધમ્ । સર્વં શુક્લમિદં ચ્ચલુ નિયમાત્સંવત્સરાદૂર્ધ્વમ્ ॥૧૨/૧૩॥

વચનક્ષાન્તિ: = આગમક્ષાન્તિ: ઇહ = દીક્ષાયાં આદૌ = પ્રથમં, ધર્મક્ષાન્તિ: આદિસાધનં = પ્રધાનકારણં ભવતિ । ઇદમુપલક્ષણં, તેનાડસ્યામાદૌ 'વચનમાર્દવાદિકમપિ ધર્મમાર્દવાદિકારણં ભવતીતિ દ્રષ્ટવ્યમ્ । શુદ્ધશ્ચ = અવિલષ્ટશ્ચ

કલ્યાણકન્દલી

॥૧૨/૧૦॥ યોગદીપિકોત્તાનાર્થેતિ ન તન્યતે ॥૧૨/૧૦॥

મૂલગ્રન્થે દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → અસ્યાશ્ચ સમ્પન્નાયાં 'શેષત્યાગેન વિધિપૂર્વકં હિ ધર્મૈકનિષ્ઠતૈવ' લિઙ્ગં સમયવિદ: વ્યાવર્ણયન્તિ ॥૧૨/૧૧॥ ધર્મમાત્રપ્રતિબદ્ધતૈવેતિ । ધર્મલક્ષણં તુ પશ્ચાશકે → ધમ્મો પુણ એયસ્સિહ સંમાણુઢાણપાલણા-રૂવો । વિહિપડિસેહજુયં તં આણાસારં મુણેયવ્વં ॥ ← [૧૧/૮] ઇત્યુક્તમ્ ॥૧૨/૧૧॥

મૂલગ્રન્થે દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → ઇહ આદૌ ધર્મક્ષાન્ત્યાદિસાધનં વચનક્ષાન્તિ: ભવતિ । શુદ્ધશ્ચ તપ: નિયમાત્ યમશ્ચ સત્યશ્ચ શૌચશ્ચ ॥૧૨/૧૨॥ મુખ્યં આકિશ્ચન્યં, બ્રહ્મ અપિ સદાગમવિશુદ્ધં પરમ્ । ઇદં સર્વં ચ્ચલુ સંવત્સરાત્ ડૂર્ધ્વં નિયમાત્ શુક્લમ્ ॥૧૨/૧૩॥ ત્રયોદશી કારિકા અધ્યાત્મોપનિષટ્ટીકાયાં (૨/૧૪) શ્રીભદ્રકુસુમસૂરિભિ: સમુદ્ઢતા ।

તદુક્તં યતિધર્મવિંશિકાયામપિ → તમ્હા નિયમેણં ચિય જઇણો સવ્વાસવા નિયત્તસ્સ । પઢમમિહ વયણચ્ચંતી પચ્છા પુણ ધમ્મચ્ચંતિત્તિ ॥૭॥ ← ઇતિ । વચનમાર્દવાદિકમપીતિ । તદુક્તં યતિધર્મવિંશિકાયાં → એમેવડહવ-મજ્જવ-મુત્તીઓ હુંતિ પંચમેયાઓ । પુવ્વોડ્યનાણ્ણં જઇણો ઇત્થંપિ ચરમદુગં ॥૧૧॥ ← ઇતિ ।

પ્રાધાન્યાત્ ક્ષમાયા મૂલે ગ્રહણમ્, તદુક્તં વિષ્ણુપુરાણેડપિ → ક્ષમાસારા હિ સાધવ: ← [૧/૧/૨૦] ઇતિ ।

લીધે પોતે ગુરુને સમર્પિત રહે છે. ગુરુવચનાનુસાર જીવન જીવે છે. તેથી પાપરુચિ-પાપક્રિયા-પાપકર્મ નાશ પામે છે. જેમ કોઈને એર ચડ્યું હોય તે વ્યક્તિ મંત્ર દ્વારા એર ઉતારનાર ગારુડિક માંત્રિક પુરુષને સમર્પિત થાય તો તેનું એર ઉતરી જાય છે. તેમ પાપસ્વરૂપ એરને ઉતારવા માટે ગુરુ એ ગારુડિકતુલ્ય છે. માટે ઉપર જે વાત કરી તે ઘટી શકે તેવી જ છે. [૧૨/૧૦]

દીક્ષાસંપ્રાપ્ત થયે છતે શું થાય ? આ વાતને જણાવતા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે ↓

ગાથાર્થ :- આ દીક્ષા સંપ્રાપ્ત થયે છતે તેનું લક્ષણ 'બીજું બધું છોડીને વિધિપૂર્વક ધર્મમાત્રમાં જ નિષ્ઠા' પ્રાપ્ત થાય છે - એમ આગમજ્ઞ પુરુષો વર્ણવે છે. [૧૨/૧૧]

❁ ભાવદીક્ષાનું લક્ષણ ❁

દીક્ષાર્થ :- દીક્ષા સંપત્ર થયે છતે જૈનસિદ્ધાન્તવેત્તા પુરુષો તેનું લક્ષણ આ ક્રિયા કહે છે કે - જેનું શ્રદ્ધાગ કરવા યોગ્ય નથી તેનો ત્યાગ કરીને શાસ્ત્રીય વિધિથી ધર્મમાત્રમાં જ પ્રતિબદ્ધતા = નિષ્ઠા. મૂળ ગાથામાં 'એતત્' પદનો અધ્યાહાર કરવો. 'એતત્' ના વિશેષ્ય તરીકે 'ક્રિયા' આ પદનો પાગ અધ્યાહાર કરવો. (નિષ્ઠા - પ્રતિબદ્ધતા એ ક્રિયા જ છે.) [૧૨/૧૧]

આ સર્વવિરતિ દીક્ષામાં જ ક્ષમા વગેરેની યોજનાને ગ્રંથકારશ્રી (એ ગાથા વડે) બતાવે છે કે ↓

ગાથાર્થ :- દીક્ષામાં સૌ પ્રથમ ધર્મક્ષમાનું પ્રધાન કારણ એવી વચનક્ષમા પ્રાપ્ત થાય છે. તથા નિયમા શુદ્ધ તપ, સંયમ, સત્ય, શૌચ, મુખ્ય અક્રિયનતા, બ્રહ્મચર્ય પાગ પ્રધાન હોય છે. આ સુંદર એવા આગમથી વિશુદ્ધ હોય છે. આ બધું જ એક વર્ષ પછી નિયમા શુક્લ = નિરતિચાર બને છે. [૧૨/૧૨-૧૩]

❁ એક વર્ષના દીક્ષાપર્યાય પછી ધર્મ નિરતિચાર બને ❁

દીક્ષાર્થ :- સર્વવિરતિસ્વરૂપ દીક્ષામાં ધર્મક્ષમાનું પ્રધાન કારણ એવી વચનક્ષમા સર્વપ્રથમ પ્રાપ્ત થાય છે. આ ઉપલક્ષણ

૧. મુદ્રિતપ્રતી → વચનમાર્દવાદિકારણં ભવતીતિ ← એવમશુદ્ધ:ચુદિત: પાઠ: ।

તપો દ્વાદશભેદં નિયમાત્ = નિશ્ચયેન યમશ્ચ = 'સંયમશ્ચ સત્યશ્ચ અવિસંવાદનાદિરૂપં, શૌચશ્ચ બાહ્યાભ્યન્તરભેદમ્ ॥૧૨/૧૨॥ આકિંચન્યં = નિષ્કિંચનત્વં બાહ્યાભ્યન્તરપરિગ્રહત્યાગરૂપં મુખ્યં = નિરૂપતારિતં, બ્રહ્માઽપિ = બ્રહ્માઽપિ

કલ્યાણકન્દલી

તપો દ્વાદશભેદં બાહ્યાભ્યન્તરભેદાત્, તદુક્તં દશવૈકાલિકનિર્યુક્તૌ → અણસણમૂળોઅરિઆ વિત્તીસંસ્વેવણં રસચ્ચાઓ । કાય-કિલેસો સંલીણયા ય બજ્જો તવો હોઈ ॥૪૭॥ પાયચ્છિત્તં વિણઓ વેઆવચ્ચં તહેવ સજ્જાઓ । જ્ઞાણં ઉસ્સગ્ગોઽવિ અ અભિં-તરઓ તવો હોઈ ॥૪૮॥ ← ઇતિ । એતચ્ચાશંસાવિપ્રમુક્તવાત્તિર્જરાફલમવસેયમત્ર । તદુક્તં યતિધર્મવિંશિકાયાં → ઇહ-પરલોગા-દણવિક્કવં જમણસણાઈ ચિત્તણુદ્ધાણં । તં સુદ્ધનિજ્જરાફલમિત્થ તવો હોઈ નાયવ્વો ॥૧॥ ← ઇતિ । વિનયદ્વાત્રિંશિકાયામપિ → કુર્યાત્તપસ્તથાચારં નૈહિકામુષ્ષિકાશયાત્ । કીર્ત્યાદ્યર્થં ચ નો કિન્તુ નિષ્કામો નિર્જરાકૃતે ॥૨૪॥ ← ઇત્યુક્તમ્ ।

સંયમશ્ચ સપ્તદશવિધઃ → ૧'પુઠ્ઠવિ- ૨'દગ- ૩'અગણિ- ૪'મારુય- ૫'વણસ્મઙ- ૬'વિ- ૭'તિ- ૮'ચ- ૯'પણિંદિ- ૧૦'અજીવા । ૧૧'પેહ- ૧૨'ઉપેહ- ૧૩'પમજ્જણ- ૧૪'પરિદ્વવણ ૧૫'મળો- ૧૬'વર્ઈ- ૧૭'કાણ ॥ ← [દ.વૈ.નિ.૪૬] ઇતિ આવશ્યકનિર્યુક્તિ-[પગા.સ.૧] દશવૈકાલિકનિર્યુક્તિવચનાત્ । પ્રકારાન્તરેણેન્દ્રિયકષાયનિગ્રહાદિરૂપોઽપિ સંયમો બોધ્યઃ, યથોક્તં યતિધર્મવિંશિકાયાં → આસ-વદારનિરોહો જમિંદિય-કસાય-દંડનિગ્ગહઓ । પેહાતિજોગકરણં તં સવ્વં સંજમો નેઓ ॥ ← [વિ.વિં.૧૧/૧૦] ઇતિ । સત્યશ્ચાવિસંવાદનાદિરૂપમ્, ઉપલક્ષણાત્ ગુરુસૂત્રાનુજ્ઞાતત્વાદિકમપ્યત્ર બોધ્યમ્ । તદુક્તં યતિધર્મવિંશિકાયાં → ગુરુસુત્તાણુબ્રાયં જં હિયમિયમાસણં સસમયમ્મિ । અપરોવતાવમણયં તં સચ્ચં નિચ્છિયં જણ્ણો ॥૧૧॥ ← ઇતિ ।

શૌચં બાહ્યાભ્યન્તરભેદં દ્વિવિધં ભવતિ જગતિ, તદુક્તં યતિધર્મવિંશિકાયાં → આલોચનાદિદસવિહજલઓ પાવમલ્લાલણં વિહિણા । જં દવ્વસોયજુત્તં તં સોયં જઈજણપસત્થં ॥૧૨॥ ← ઇતિ । જાબાલદર્શનોપનિષદિ તુ → 'અહં શુદ્ધ' ઇતિ જ્ઞાનં શૌચમાહુર્મનીષિણઃ ← [૧/૨૦] ઇતિ કથિતમ્ । શાણ્ણિલ્લ્યોપનિષદિ ચ → શૌચં નામ દ્વિવિધં બાહ્યમાન્તરશ્ચેતિ । તત્ર મૂજ્જલાભ્યાં બાહ્યમ્ । મનઃશુદ્ધિઃ આન્તરમ્ । તદધ્યાત્મવિદ્યયા લક્ષ્યમ્ ← [૧/૧] ઇત્યુક્તમ્ । લોભનિગ્રહઃ શૌચમિત્યન્યે । તદુક્તં તત્ત્વાર્થસારે અમૃતચન્દ્રેણ → પરિભોગોપભોગત્વ-જીવિતેન્દ્રિયભેદતઃ । ચતુર્વિધસ્ય લોભસ્ય નિવૃત્તિઃ શૌચમુચ્યતે ॥૧૭॥ ← ઇતિ । ભવિષ્યપુરાણે તુ → અમશ્યપરિહારશ્ચ સંસર્ગશ્ચાપ્યનિન્દિતૈઃ । આચારે ચ વ્યવસ્થાનં શૌચમેતત્પ્રકીર્તિતમ્ ॥ ← [૧/૨/૧૬૦] ઇત્યેવં વ્યવહારપ્રધાનં શૌચલક્ષણમાવિષ્કૃતમ્ । મૈત્રેયુપનિષદિ તુ → શૌચમિન્દ્રિયનિગ્રહઃ ← [૨/૨] ઇત્યુક્તમ્ । સાધોસ્તુ પ્રાધાન્યેન ભાવશૌચમવગન્તવ્યં દોષક્ષાલનલક્ષણમ્, મનસો મલિનત્વે ગજ્જાસ્નાનાદીનામપિ શૌચાનાપાદકત્વં કિં પુનઃ સામાન્યજલસ્નાનાદીનામપિ, તદુક્તં જાબાલદર્શનોપનિષદિ → ચિત્તમન્તર્ગતં દુષ્ટં તીર્થસ્નાનૈર્ન શુદ્ધયતિ । શતશોઽપિ જલૈર્થોતં સુરામાણ્ણમિવાઽશુચિ ॥ ← [૫/૫૪] ઇતિ । લિઙ્ગપુરાણેઽપિ → અવગાહ્યાપિ મલિનો હ્યન્તઃશૌચવિવર્જિતઃ । શૌવલા ણ્ણકા મત્સ્યાઃ સત્ત્વાઃ મત્સ્યોપજીવિનઃ ॥ સદાઽવગાહ્ય સલિલે વિશુદ્ધાઃ કિં દ્વિજોત્તમાઃ । તસ્માદાભ્યન્તરં શૌચં સદા કાર્યં વિધાનતઃ ॥ ← [૮/૩૪-૩૫] ઇત્યુક્તમ્ । દક્ષસ્મૃતૌ અપિ → શૌચમાભ્યન્તરં ત્યક્ત્વા ભાવશુદ્ધયાત્મકં શુભમ્ । જલાદિશૌચં યત્રેષ્ટં મૂઢવિસ્માપનં હિ તત્ ॥ ← ઇત્યુક્તમ્ । → ચિત્તં સમાધિભિઃ શુદ્ધં વદનં સત્યભાષણૈઃ । બ્રહ્મચર્યાદિભિઃ કાયઃ શુદ્ધો ગજ્જાં વિનાઽપ્યસૌ ॥ ← [ ] ઇત્યપ્યત્ર સ્મર્તવ્યમ્ । અન્યત્રાપિ → સર્વજીવદયા શૌચં શૌચં સત્યપ્રમાણમ્ । અચૌર્યં બ્રહ્મચર્યં ચ શૌચં સન્તોષ એવ ચ ॥ કષાયનિગ્રહઃ શૌચં શૌચમિન્દ્રિયનિગ્રહઃ । પ્રમાદવર્જનં શૌચં ધ્યાનં શૌચં તથોત્તમમ્ ॥ દુષ્ટયોગજયઃ શૌચં શૌચં વરવિવેકિતા । તપો દ્વાદશધા ચૈવ શૌચમાહુર્મનીષિણઃ ॥ ← [ ] ઇત્યુક્તમ્ । યદપિ નારદપુરાણે → શૌચે યત્નઃ સદા કાર્યઃ શૌચમૂલો દ્વિજઃ સ્મૃતઃ । શૌચાચારવિહીનસ્ય સમસ્તં કર્મ નિષ્ફલમ્ ॥ ← [પૂર્વભાગ, પ્રથમપાદ, ૨૭/૮] ઇત્યુક્તં તદપિ ભાવશૌચાપેક્ષયાઽવગન્તવ્યમદુષ્ટમ્ । એતેન → અઙ્ગિર્ગાત્રાણિ શુદ્ધયન્તિ મનઃ સત્યેન શુદ્ધયતિ । વિદ્યા-તપોભ્યાં મૂતાત્મા, બુદ્ધિજ્ઞાનેન શુદ્ધયતિ ॥[૫/૧૦૯] ← ઇતિ મનુસ્મૃતિવચનમપિ વ્યાખ્યાતમ્, ધ્યાનસ્યેવ શુદ્ધેઃ ચતુર્વિધત્વ-વ્યાપનપરત્વાત્તસ્યેતિ । અત્ર ચ સામસ્ત્યેનોપયોગિન્યઃ શ્રીશ્રીપાલકથાગાથા એવં બોધ્યાઃ → યત્ની નામ અકોહત્તં મદ્દવં માણવજ્જણં । અજ્જવં સરલો ભાવો મુત્તી નિગ્ગંથયા દુહા ॥૧૦૮૭॥ તવો ઇચ્છાનિરોહો અ દયા જીવાણં પાલણં સચ્ચં વક્કમસાવજ્જં સોયં નિમ્મલચિત્તયા ॥૧૦૮૮॥ બંમદ્વારભેઅસ્સ મેહુણસ્સ વિવજ્જણં । અકિંચણં ન મે કિંચિ કજ્જં કેણવિ ત્થિ સ્તિઽણીહયા ॥૧૦૮૯॥ ← ઇતિ ॥૧૨/૧૨॥

છે. તેથી સર્વવિરતિસ્વરૂપ દીક્ષામાં ધર્મમાર્દવ વગેરેનું કારણ એવા વચનમાર્દવ વગેરે પ્રાથમિક દશામાં મળે છે - એમ જાણવું. નિશ્ચયથી બાર પ્રકારનો અક્લિષ્ટ એવો તપ અને સંયમ તથા અવિસંવાદઆદિસ્વરૂપ સત્ય તેમ જ બાહ્ય-અભ્યંતર બંને પ્રકારની શૌચ = પવિત્રતા = શુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. [૧૨/૧૨] અનોપચારિક એવી બાહ્ય-અભ્યંતર પરિગ્રહના ત્યાગ સ્વરૂપ નિષ્કંચનતા ૧. હ.પ્રતૌ ઇદં પદં નાસ્તિ ।

બ્રહ્મચર્યમાપિ અષ્ટાદશભેદશુદ્ધં પરં = પ્રધાનં, સદાગમઃ = ભગવદ્વચનં, તેજ વિશુદ્ધં = નિર્દોષં, સર્વમિદં દશવિધ-
માપિ ક્ષાન્ત્યાદિ શુક્લં = નિરતિચારં, ચ્ચલુશબ્દો વાતયાલક્ષારે, નિયમાત્ = નિશ્ચયાત્, સંવત્સરાદૃથ્યં = વર્ષપર્યાય-

કલ્યાણકન્દલી

નિષ્કિંચનત્વં, તદુક્તં યતિધર્મવિંશિકાયાં → પક્ષ્વીવમાણ જં ધમ્મોવગહણાઇલોભરેગેણ । વત્થુસ્સાઽગહણં ચ્ચલુ તં
આકિંચન્નમિહ મણિયં ॥૧૩॥ ઇતિ ।

બ્રહ્મચર્યમાપિ અષ્ટાદશભેદશુદ્ધં, 'ઓરાલિયં ચ દિવ્વં મળ-વઙ્-કાણ્ણ કરણજોગેણં । અળ્ણોમોયળકારવળે કરણેણઽઢ્ઢારસાબંભ ॥
[પગા.સ.૧૮ બ્ર.૧] ઇતિ આવશ્યકનિર્યુક્તિપ્રદર્શિતાઽષ્ટાદશાઽબ્રહ્મત્યાગાત્ । ઉપલક્ષણાત્ મૈથુનસંજ્ઞાવિજયેન ઇન્દ્રિયપ્રવિચારપરિત્યાગા-
ત્મકમપિ બ્રહ્મચર્યમવગન્તવ્યમ્ । યથોક્તં યતિધર્મવિંશિકાયાં → મેહુણસન્નાવિજણ્ણ પંચપરિચારણાપરિચ્ચાઓ । બંભે મળવત્તીણ
જો સો બંભં સુપરિસુદ્ધં ॥૧૪॥ ← ઇતિ । ઈશ્વરગીતાયાચ્ચ → કર્મણા મનસા વાચા સર્વભૂતેષુ સર્વદા । સર્વત્ર મૈથુનત્યાગં
બ્રહ્મચર્યં પ્રચક્ષતે ॥ ← [ ] ઇત્યુક્તમ્ । અન્યમતેઽષ્ટવિધમૈથુનનિવૃત્તિઃ બ્રહ્મચર્યં, તદુક્તં કળ્ઠરુદ્રોપનિષદિ → દર્શનં,
સ્પર્શનં કેલિઃ કીર્તનં ગુહ્યભાષણમ્ । સઙ્કલ્પોઽધ્યવસાયશ્ચ ક્રિયાનિર્વૃત્તિરેવ ચ ॥ ઇતન્મૈથુનમષ્ટાઙ્ગં પ્રવદન્તિ મનીષિણઃ । વિપરીતં
બ્રહ્મચર્યમનુષ્ટેયં મુમુક્ષુભિઃ ॥ [૧/૧૦] ← ઇતિ । શાણ્ડિલ્યોપનિષદિ અપિ → બ્રહ્મચર્યં નામ સર્વાવસ્થાસુ મનોવાક્કાયકર્મભિઃ
સર્વત્ર મૈથુનત્યાગઃ ← [૧/૧] ઇત્યુક્તમ્ । પચ્ચાનન્દિપચ્ચવિંશતિકાયાં તુ નિશ્ચયનયેન → આત્મા બ્રહ્મ વિવિક્તબોધનિલ્યો
યત્તત્ર ચર્યં પરમ્ । સ્વાઙ્ગાઽઽસઙ્ગવિવર્જિતૈકમનસસ્તદ્ બ્રહ્મચર્યં મુને ! ॥ [ ] ← ઇત્યુક્તમ્ । અનગારધર્મામૃતેઽપિ →
યા બ્રહ્મણિ સ્વાત્મનિ શુદ્ધબુદ્ધે ચર્યા પરદ્રવ્યમુચપ્રવૃત્તિઃ । તદ્ બ્રહ્મચર્યં વ્રતસાર્વભૌમં યે યાન્તિ તે યાન્તિ પરં પ્રમોદમ્ ॥
← [૪/૬૦] ઇત્યુક્તં નિશ્ચયનયામિપ્રાયેણ । સર્વસ્ય મૈથુનહેયતાઽભિમતા । ઇદમેવાઽભિપ્રેત્ય હૃઠયોગપ્રદીપિકાયાં → મરણં
બિન્દુપાતેન જીવનં બિન્દુધારણાત્ ← [૩/૮૮] ઇત્યુક્તમ્ । તદુક્તં ચાળ્ણક્યસૂત્રેઽપિ → પુરુષસ્ય મૈથુનં જરા ← [૨૮૪]
→ બ્રહ્મચર્યં = ઉપસ્થસંયમઃ ← ઇતિ રાજમાર્તેન્ડ-ચન્દ્રિકાકારાદયઃ [પા.યો.સૂ.ચં.૧૨] ।

દશવિધમપિ ક્ષાન્ત્યાદિ, 'ચંતી ય મદ્વજ્જવ મુત્તી તવ-સંજમે ય બોદ્ધવ્વે । સચ્ચં સોયં આકિંચણં ચ બંભં ચ જઙ્-
ધમ્મો ॥ ← [પારિષ્ઠાપનિકાનિર્યુક્તિ-પશ્ચાત્-૩] ઇતિ આવશ્યકનિર્યુક્તિપ્રદર્શિતમવધાતવ્યમ્ ।

શુક્લં = નિરતિચારં, નિશ્ચયાત્ વર્ષપર્યાયવ્યતિક્રમે ઇતિ । તદુક્તં વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તૌ → જે ઇમે અજ્જત્તાણ સમળા
નિગ્ગંથા ઇતે ણં કસ્સ તેઝલેસં વીતિવયતિ ? ગોયમા ! માસપરિચાર સમળે ણિગ્ગંથે વાળમંતરાણં દેવાળં તેઝલેસં વીઙ્વયઙ્ ।
ઇવં દુમાસપરિચાર સમળે ણિગ્ગંથે અસુરિંદવજ્જિયાળં ભવળવાસીળં દેવાળં તેઝલેસં વીતિવયતિ । તિમાસપરિચાર સમળે ણિગ્ગંથે
અસુરકુમારિંદાળં દેવાળં તેઝલેસં વીતિવયતિ । ચઝમાસપરિચાર સમળે ણિગ્ગંથે ગહળણ-ળવ્વત્ત-તારારૂવાળં જોતિસિયાળં
તેઝલેસં વીતિવયતિ । પંચમાસપરિચાર સમળે ણિગ્ગંથે ચંદિમ-સૂરિયાળં જોતિસિંદાળં તેઝલેસં વીતિવયતિ । છમ્માસપરિચાર
સમળે ણિગ્ગંથે સોહમ્મીસાળાળં દેવાળં તેઝલેસં વીતિવયતિ । સત્તમાસપરિચાર સમળે ણિગ્ગંથે સળંકુમાર-માહિંદાળં દેવાળં
તેઝલેસં વીતિવયતિ । અઢ્ઢમાસપરિચાર સમળે ણિગ્ગંથે બંમલોળ-લંતગાળં દેવાળં તેઝલેસં વીતિવયતિ । ણવમાસપરિચાર સમળે
ણિગ્ગંથે મહાસુક્ક-સહસ્સારાળં દેવાળં તેઝલેસં વીતિવયતિ । દસમાસપરિચાર સમળે ણિગ્ગંથે આળય-પાળય-આરળાચ્ચુયાળં દેવાળં
તેઝલેસં વીતિવયતિ । ઇકારસમાસપરિચાર સમળે ણિગ્ગંથે ગેવિજ્જાળં દેવાળં તેઝલેસં વીતિવયતિ । બારસમાસપરિચાર અળ્ણુત્તરો-
વવાતિયાળં તેઝલેસં વીતિવયતિ । તેળ પરં સુક્કે સુક્કામિજાતી ભવિત્તા સિજ્જતિ ← [વ્યા.પ્ર.૧૪/૧/૫૩૧] ઇતિ । અત્ર
ચ → તેજોલેશ્યાં = સુખાસિકાં, તેજોલેશ્યા હિ પ્રશસ્તલેશ્યોપલક્ષણં, સા ચ સુખાસિકાહેતુરિતિ કારણે કાર્યોપચારાત્
તેજોલેશ્યાશબ્દેન સુખાસિકા વિવક્ષિતેતિ ← વ્યાખ્યાતં શ્રીઅભયદેવસૂરિભિઃ તદ્વૃત્તૌ । તદુક્તં પચ્ચસૂત્રેઽપિ → સ ઇવં

તથા ૧૮ ભેદથી શુદ્ધ એવું પ્રધાન બ્રહ્મચર્ય પ્રાપ્ત થાય છે. આ ભગવાનના વચનથી (આગમાનુસારી હોવાથી) દોષરહિત હોય
છે. આ બધું જ = દશવિધ ક્ષમા વગેરે નિશ્ચયથી ૧ વર્ષનો ચારિત્રપર્યાય પસાર થયે છે તે શુક્લ = નિરતિચાર બને છે, કારણ
કે ક્રિયાના મલ = દોષ છોડવાના લીધે ૧ વર્ષનો ચારિત્ર પર્યાય પૂર્ણ થયા બાદ ક્ષમા વગેરે દશવિધ યતિધર્મ શુક્લ = નિરતિચાર
થવાના સ્વભાવવાળા છે. [૧૨/૧૩]

તિશેષાર્થ :- ક્ષમા, નમ્રતા વગેરે દશવિધ યતિધર્મ પ્રારંભમાં વચનક્ષમા, વચન નમ્રતા વગેરે ક્ષાના હોય છે, જેમાં ક્યારેક
સૂક્ષ્મ અતિચાર લાગે છે. ધર્મક્ષમા, ધર્મનમ્રતા વગેરેમાં અતિચાર ન હોવાથી તે નિરતિચાર = શુક્લ કહેવાય છે. વચનક્ષમા
વગેરે ધર્મક્ષમાદિનું મુખ્ય કારણ છે. જેમ જેમ ચારિત્રપર્યાય વધતો જાય તેમ તેમ ધર્મપ્રવૃત્તિમાં-ક્રિયામાં-વ્યવહારમાં અતિચાર
ઓછા થતાં જાય છે. તેજોલેશ્યાવૃદ્ધિ ચિત્તશુદ્ધિવૃદ્ધિ થતી જાય છે. ૧ વર્ષનો ચારિત્રપર્યાય પૂર્ણ થયે છે તે અનુત્તરવિમાનવાસી

વ્યતિક્રમે ક્રિયામલત્યાગેન તદુત્તરં શુક્લીભવનસ્વભાવત્વાત્ ॥૧૨/૧૩॥

અસ્યૈવ દીક્ષાવતઃ પ્રાગુત્તરકાલભાવિગુણયોગમાહ → 'ધ્યાને'ત્યાદિ ।

ધ્યાનાધ્યયનાભિરતિઃ પ્રથમં પશ્ચાત્તુ ભવતિ તન્મયતા । સૂક્ષ્માર્થાઽઽલોચનયા સંવેગઃ સ્પર્શયોગશ્ચ ॥૧૨/૧૪॥

ધ્યાનં સ્થિરાધ્યવસાનરૂપં, ધર્મ્યં શુક્લશ્ચ, યથોક્તં → એકાલમ્બનસંસ્થસ્ય સદ્શાપ્રત્યયસ્ય ચ । પ્રત્યયાન્તર-

કલ્યાણકન્દલી

પણ્ણે એવંભાવે એવંપરિણામે અપ્પહિવહિણે વહ્મમાણે તેણ્ણેસાણે દુવાલસમાસિણ્ણં પરિઆણ્ણં અહ્કમહ સવ્વદેવતેણ્ણેસં એવમાહ મહામુણી । તઓ સુક્કે સુક્કાભિજાઈ ભવહ્ । પાયં છિન્નકમ્માણુબંધે... ← [૪/૬] ઇત્યાદિ । અત્ર 'તેજોલેશ્યા = ચિત્તસુખલાભલક્ષણા । અત એવાહ - તતઃ શુક્લ-શુક્લાભિજાત્યો ભવતિ । તત્ર શુક્લો નામાઽભિન્નવૃત્તોઽમત્સરી કૃતજ્ઞઃ સદારમ્મી હિતાનુબન્ધ ઇતિ । શુક્લાભિજાત્યશ્ચ એતત્પ્રધાનઃ પ્રાયઃ છિન્નકર્માઽનુબન્ધ...' [પૃ.૧૫] ઇત્યાદિકં શ્રીહરિભદ્રસૂરિભિરેવ વ્યાખ્યાતમ્ । પ્રકૃતે તાદૃશશુક્લીભૂત-નિર્ગન્થકર્તૃકત્વાત્ ક્ષમાદિકમપિ શુક્લમિત્યુક્તમિતિ ન વિરોધ ઇતિ ભાવનીયમ્ । તદુક્તં પશ્ચવસ્તુકેઽપિ → મ્હિણં ચ પરમમુણિહિં માસાહ્દુવાલસપ્પરિયાણે । વળમાયણુત્તરાણં વિહવયઈ તેણ્ણેસં તિ ॥૨૦૦॥ તેણ પરં સે સુક્કે સુક્કાભિજાઈ તહા ય હોઝ્ણં । પચ્છા સિજ્ઝહ્ મયવં પાવહ્ સવ્વુત્તમં ઠાણં ॥૨૦૧॥ ← ઇતિ । અત્ર → તેજોલેશ્યાં = સુખપ્રભાવલક્ષણાં; શુક્લઃ કર્મણા, શુક્લાભિજાત્ય આશયેન ← ઇતિ વ્યાખ્યાતં મૂલકારૈરિતિ ધ્યેયમ્ । દીક્ષાદ્વાત્રિંશિકાયામપિ → તતો નિરતિચારેણ ધર્મશાન્ત્યાદિના કિલ । સર્વં સંવત્સરાદૂર્ઘ્વં શુક્લમેવોપજાયતે ॥૧૦॥ ← ઇત્યુક્તમ્ । હ્દશ્ચાત્રાવધેયમ્- યાવન્તં કાલં ન મૂલોત્તરગુણસ્વલના તાવાનેવ કાલો નિશ્ચયતઃ પ્રવ્રજ્યાપર્યાયઃ પરિગણ્યતે, → ન તહિં દિવસા પક્ખા માસા વરિસા વ સે ગણિજ્ઞંતિ । જે મૂલોત્તરગુણઅસ્વલિયા તે ગણિજ્ઞંતિ ॥૪૯૧॥ ← ઇતિ ઉપદેશમાલાવચનાત્ । અયમેવ પરૈઃ સિદ્ધપદેનોચ્યતે, યથોક્તં ધ્યાનબિન્દૂપનિષદિ → બ્રહ્મચારી મિતાહારી યોગી યોગપરાયણઃ । અબ્દાદૂર્ઘ્વં મ્હેત્સિદ્ધો નાત્ર કાર્યા વિચારણા ← ॥ [૭૨] ઇતિ । → યદપિ તન્નાન્તરે ગુણાતીતાદિપદેનોચ્યતે તદપિ પ્રકૃતે યોજ્યમ્, યથોક્તં મ્હગવદ્ગીતાયાં → સમસુખદુઃખઃ સ્વસ્થઃ સમલેષ્ટાશ્મકાશ્ચનઃ । તુલ્યપ્રિયાઽપ્રિયો ધીરસ્તુલ્યનિન્દાત્મસંસ્તુતિઃ । માનાપમાનયોસ્તુલ્યસ્તુલ્યો મિત્રારિપક્ષયોઃ । સર્વારમ્મપરિત્યાગી ગુણાતીતઃ સ ડચ્યતે ॥ ← [મ.ગી.૧૪/૨૩/૨૫ - મહાભારત મીષ્મપર્વ ૩૮/૨૩/૨૫] ઇતિ ॥૧૨/૧૩॥

મૂલગ્રન્થે દળ્હાન્વયસ્ત્વેવમ્ → પ્રથમં ધ્યાનાધ્યયનાભિરતિઃ; પશ્ચાત્તુ તન્મયતા ભવતિ । સૂક્ષ્માર્થાલોચનયા સંવેગઃ સ્પર્શયોગશ્ચ ॥૧૨/૧૪॥

તદુક્તં યોગબિન્દૌ અપિ → શુભૈકાલમ્બનં ચિત્તં ધ્યાનમાહુર્મનીષિણઃ । સ્થિરપ્રદીપસદૃશં, સૂક્ષ્માઽઽભોગસમન્વિતમ્ ॥૩૬૨॥ ઇતિ । તદુક્તં સમ્બોધપ્રકરણે [ધ્યા.અ.૨] ધ્યાનશતકેઽપિ ચ → જં ધિરમજ્ઞવસાણં તં જ્ઞાણં' ← [ગા.૨] ઇતિ પ્રાક્ [પૃ.૫૮] નિરૂપિતમેવ । એતદનુસારેણ દર્શનરત્નરત્નાકરેઽપિ → યત્ સ્થિરમધ્યવસાનં તદ્ ધ્યાનમ્ ← [ભાગ-૨ પૃ.૩૦૮] ઇત્યુક્તમ્ । બૃહત્કલ્પભાષ્યેઽપિ → અજ્ઞવસાઓ ડ દહો જ્ઞાણં ← [૧૬૪૦] ઇત્યુક્તમ્ । બૃહત્કલ્પભાષ્યવૃત્તૌ ચ → મનઃસ્થૈર્યરૂપં તદ્ [ધ્યાનમ્] ← [૩.૧-ગા.૧૬૪૧-પૃ.૪૮૧] ઇત્યુક્તમ્ । આદિપુરાણેઽપિ શ્રીજિનસેનેન → સ્થિરમધ્યવસાનં

દેવોની તેજ્જેલેશ્યા કરતાં પાણ વધુ વિશુદ્ધ તેજ્જેલેશ્યા-ચિત્તશુદ્ધિ-મનપ્રસન્નતાને તે પામે છે. ધર્મક્રિયાના અતિચારો દૂર થાય છે. તેથી ધર્મક્ષમા, ધર્મનમ્રતા વગેરે પ્રાપ્ત થાય છે. અર્થાત્ ક્ષમા, નમ્રતા વગેરે શુક્લ = શુદ્ધ = નિર્દોષ = નિરતિચાર બને છે. વચન ક્ષમામાંથી અતિચાર દૂર થાય એટલે તે ક્ષમા નિરતિચાર બનવાના સ્વભાવવાળી હોય છે. જેમ સફેદ વસ્ત્ર મેલું થયું હોય અને સાબુ-પાણી દ્વારા તેના મેલ દૂર કરવામાં આવે તો તે પછીના કાળમાં સફેદ બનવાનો વસ્ત્રનો સ્વભાવ છે તેમ આ ઘટના ઘટાવવી. મેલ = અતિચાર-દોષ. ૧ વર્ષનો કાળ એટલા માટે જાણાવ્યો છે કે પુનઃપુનઃ અભ્યાસ થવાથી ધર્મક્રિયાગત દોષની અલ્પતામાં વધારો થતો જાય છે. દીર્ઘ કાળ સુધી નિરંતર આદરપૂર્વક આચારપાલન થતાં થતાં દોષનો આવશ્યક સંપૂર્ણ હાસ થવામાં વર્ષપર્યાય રાજમાર્ગે અપેક્ષિત બને છે. એવો શાસ્ત્રકાર પરમર્ષિઓનો આશય જાણાય છે. [૧૨/૧૩]

આ જ સર્વવિરતિધરના પૂર્વોત્તરકાલભાવી ગુણોની યોજનાને ગ્રંથકારશ્રી જાણાવે છે.

ગાથાર્થ :- પહેલાં ધ્યાન-અધ્યયનમાં સતત પ્રવૃત્તિ હોય છે. પછી તન્મયતા થાય છે. તથા સૂક્ષ્મ અર્થવિચારણાથી સંવેગ અને સ્પર્શયોગ પ્રાપ્ત થાય છે. [૧૨/૧૪]

❁ સાધુને જ્ઞાન-ધ્યાન-સંવેગ-સ્પર્શયોગની ઉપલબ્ધિ ❁

દીક્ષાર્થ :- ધ્યાનશબ્દનો અર્થ છે સ્થિર અધ્યવસાય/અધ્યવસાયની સ્થિરતા. કહ્યું છે કે 'એક આલંબનમાં = વિષયમાં રહેલ

निर्मुक्तः प्रवाहो ध्याज्जमुच्यते ॥ ( ) अध्ययनं = स्वाध्यायपाठः तयोः अभिरतिः = अन्तरतप्रवृत्तिः प्रथमं = आदौ दीक्षासम्पन्नस्य भवति ।

कल्याणकन्दली

यत्तद् ध्यानम् [२१/९] इत्युक्तम् । ध्यानविचारे 'ध्यानं = चिन्ता-भावनापूर्वकः स्थिरोऽध्यवसायः' इत्युक्तम् । योगशास्त्रे श्रीहेमचन्द्रसूरिभिः → मुहूर्तान्तर्मनःस्थैर्यं ध्यानं छद्मस्थयोगिनां ← [४/११५] इत्येवमुक्तम् । कार्तिकेयानुप्रेक्षायामपि → अंतोमुहुत्तमेत्तं लीणं वत्थुम्भि माणसं णाणं । ज्ञाणं भण्णदि समणं ← [४७०] इत्युक्तम् । लीनं = लयं प्राप्तं = एकत्वं गतं = एकाग्रताप्राप्तमिति तद्वृत्तौ शुभचन्द्रो व्याचष्टे । आवश्यकनिर्युक्तौ अपि → अंतोमुहुत्तकालं चित्तस्सेगगया हवइ ज्ञाणं ← [१४६३] इत्येवं श्रीभद्रबाहुस्वामिभिः प्रोक्तम् । अध्यात्मतत्त्वालोके न्यायविजयेनाऽपि → ध्यानं पुनः स्याद् ध्रुवमाहुत्तदिकाग्रसम्प्रत्ययलक्षणं तत् ← [६/१९] । तत्त्वार्थटीकायां श्रीसिद्धसेनगणिनाऽपि → एकाग्रचिन्तानिरोधो ध्यानम् । अग्रं = आलम्बनं एकं च तदग्रश्च इत्येकाग्रं - एकालम्बनमित्यर्थः । एकस्मिन्नालम्बने चिन्तानिरोधः । चलं चित्तमेव चिन्ता, तन्निरोधस्तस्यैकत्राऽवस्थापनमित्यर्थः ← [९/२७] इत्युक्तम् । तत्त्वार्थसूत्रं तु → स्थिरसंहननस्यैकाग्रचिन्तानिरोधो ध्यानम् ← [९/२७] इत्येवम् । → विशुद्धश्च यदेकाग्रं चित्तं तद् ध्यानमुत्तमम् ← [८/७२८] इति उपमितिभवप्रपञ्चायां सिद्धर्षिगणी । ध्यानं शुभचित्तैकाग्रतालक्षणं [१/६] इति अष्टकवृत्तिकारः । → ध्यानं = अन्तर्मुहुत्तकालमात्रमेकाग्रचित्तता ← [पृ.८९] इति आचारप्रदीपे प्रोक्तम् । → ध्यानं = अन्तर्मुहुत्तमात्रकालमेकाग्रचित्ताध्यवसायम् ← [पृ.२६५] इति आत्मप्रबोधे निरूपितम् । 'ध्यानं = ध्येयविषया एकप्रत्ययसन्ततिः' [१४/८] इति वीतरागस्तोत्रविवरणे प्रभानन्दसूरिः । पातञ्जलयोगसूत्रे → तत्र प्रत्ययैकतानता ध्यानम् ← [३/२] इत्युक्तमिति तु प्राक् [पृष्ठ ५८] प्रोक्तमेव । तत्त्वानुशासने नागसेनाचार्येणापि → एकाग्रचिन्तनं ध्यानं ← [३८] इत्युक्तम् । टीकाकृतापि अध्यात्मसारे → स्थिरमध्यवसानं यत्तद् ध्यानं ← [१६/१] इत्युक्तम् । योगभेदद्वात्रिंशिकायां च → उपयोगे विजातीयप्रत्ययाऽव्यवधानभाक् । शुभैकप्रत्ययो ध्यानं सूक्ष्माभोगसमन्वितम् ॥ ← [द्वा.द्वा.१८/११] इति प्रोक्तम् । कूर्मपुराणेऽपि → देशावस्थितिमालम्ब्य बुद्धेर्या वृत्तिसन्ततिः । वृत्त्यन्तरैरसंपृष्टा तद् ध्यानं सूरयो विदुः ॥ [११/४०] ← इत्युक्तम् । योगसारसङ्ग्रहे विज्ञानभिक्षुणाऽपि → तत्र देशे ध्येयाकारवृत्तिप्रवाहो वृत्त्यन्तराऽव्यवहितो ध्यानम् ← [अंश २ पृ.४५] इति योगदर्शनानुसारेणोक्तम् । यत्तु 'ध्यानं निर्विषयं मनः' [सां.सू.६/२५] इति साङ्ख्यसूत्रे मैत्रेय्युपनिषदि [२/२] स्कन्दोपनिषदि [१०] च प्रोक्तं तत् निर्विकल्पकध्यानापेक्षया नानाविषयविनिर्मुक्तत्वाऽपेक्षया शुद्धपुरुषस्वरूपातिरिक्ताऽविषयकत्वापेक्षया वा बोध्यम् । 'रागोपहतिर्ध्यानम् [३/३०] इति सांख्यसूत्रं तु कार्यकारणयोरभेदविवक्षयेति व्यक्तं विज्ञानभिक्षुरचिते साङ्ख्यप्रवचनभाष्ये । यदपि ज्ञानार्णवे शुभचन्द्रेण → एकचिन्तानिरोधो यस्तद् ध्यानं ← [२५/१६-पृ.२५६] इत्युक्तं तदपि एकालम्बनतया प्रत्ययान्तरविमुक्तं सदृशप्रत्ययप्रवाहमेव ध्यानतया द्योतयति । नागसेनाचार्येणापि तत्त्वानुशासने → एकाग्र-चिन्तारोधो यः परिस्पन्देन वर्जितः । तद् ध्यानं निर्जराहेतुः संवरस्य च कारणम् ॥ ← [२/२४] इत्युक्तं तदपि स्थिरचिन्तनप्रवाहमेव द्योतयति । अत एव तत्त्वानुशासने एव → एकाग्रचिन्तनं ध्यानम् ← [२/६] इत्युक्तम् । अमृतचन्द्रेणापि तत्त्वप्रदीपिकाभिधानायां प्रवचनसारवृत्तौ → एकाग्रसञ्चेतनलक्षणं ध्यानम् ← [२/१०२] इत्युक्तम् । बृहद्द्रव्यसङ्ग्रहे → अप्पा अप्पम्मि रओ इणमेव परं हवे ज्ञाणं ← [५६] इत्युक्तं नेमिचन्द्रेण । मण्डलब्राह्मणोपनिषदि तु → सर्वशरीरेषु चैतन्यैकतानता = ध्यानम् ← [१/१] इत्युक्तम् । त्रिशिखब्राह्मणोपनिषदि तु → 'सोऽहं चिन्मात्रमेवे'ति चिन्तनं ध्यानमुच्यते ← [३१] इत्युक्तम् । ज्ञानार्णवे → वदन्ति योगिनो ध्यानं चित्तमेवमनाकुलम् ← [४०/१७] इत्यप्यग्रे प्रोक्तम् । → इष्टे ध्येये स्थिरा बुद्धिः या स्यात् सन्तानवर्तिनी । ज्ञानान्तराऽपरामृष्टा सा ध्यातिर्ध्यानमीरिता ॥ ← [२/४०] इत्यादिलक्षणान्तराणि तत्त्वानुशासनादवगन्तव्यानि । वेदान्तसारकृत् सदानन्दस्तु → तत्राद्वितीयवस्तुनि विच्छिद्य विच्छिद्यान्तरिन्द्रियवृत्तिप्रवाहो ध्यानम् ← [३१-पृ.९२] इत्याह । → ध्यानं = चिन्ता ← [यो.सूत्र १/४८] इति वाचस्पतिमिश्रः तत्त्ववैशारद्यां व्याचष्टे । योगवार्तिककृतो विज्ञानभिक्षोरप्यत्रैव निर्भरः । तच्चिन्त्यम् ।

वस्तुतस्तु ध्यानं न केवलं मानसपरिणामविशेषरूपमेव, कायिकादिभेदेन त्रिविधस्य ध्यानस्याऽभ्युपगमात् । तदुक्तं आवश्यकनिर्युक्तौ → जिणदिद्वं ज्ञाणं तिविहेऽवि जोगंमि ← [१४६७] । ध्यानञ्च धारणासिद्धचनन्तरं परैः प्रतिपाद्यते । धारणा-

अने ओक सरभा ज्ञाननो अन्यज्ञानरहित जे प्रवाह डोय ते ध्यान उडेवाय छे.' ते ध्यानना प्रस्तुतमां जे लेह विवक्षित छे - धर्मध्यान अने शुक्लध्यान. अध्ययनपदनो अर्थ छे स्वाध्यायनो पाठ = पारायण. दीक्षासंपन्न जव प्रारंभमां ध्यान अने अध्ययनमां

પશ્ચાત્ તન્મયતા = ધ્યેયગુણમયત્વં ભવતિ । તથા સૂક્ષ્માનાં અર્થાનાં બન્ધ-મોક્ષાદીનાં આલોચનયા સંવેગઃ = મોક્ષાભિલાષઃ સ્પર્શોજ = તત્ત્વજ્ઞાનેજ યોગઃ = સમ્બલ્ધશ્ચ ભવતિ ॥૧૨/૧૪॥

કલ્યાણકન્દલી

સિદ્ધિપરિજ્ઞાનશ્ચ વિષ્ણુપુરાણે → ચિન્તયેત્તન્મયો યોગી સમાધ્યાત્મમાનસમ્ । તાવદ્યાવદ્ દૃઢીભૂતા તત્રૈવ નૃપ ! ધારણા ॥
 એતદાતિષ્ઠતોઽન્યદ્વા સ્વેચ્છયા કર્મ કુર્વતઃ । નાપયાતિ યદા ચિત્તં સિદ્ધાં મન્યેત તાં તદા ॥ ← [૬/૭/૮૬/૮૭] इत्यादिना-
 ऽऽवेदितम् । ધ્યાનસિદ્ધ્યુપાયા અપિ વિષ્ણુપુરાણે → એતદ્રૂપપ્રત્યયૈકાગ્ર્યસન્તતિશ્ચાન્યનિઃસ્પૃહા । તદ્ધ્યાનં પ્રથમૈરજ્ઞૈઃ ષડ્ભિ-
 નિર્ણયાદ્યતે નૃપઃ ॥[૬/૭/૯૧] ← इत्युक्ताः [दृश्यतां-पृ.३३१] । ગરુડપુરાણે → તસ્યૈવ બ્રહ્મણિ પ્રોક્તં ધ્યાનં દ્વાદશધારણા
 ← [૧/૨૨૭/૨૪] इत्युक्तम् । દ્વાદશપ્રાણાયામકાલેન ધારિતચિત્તસ્ય દ્વાદશધારણાકાલાવચ્છિન્નં ચિન્તનં ધ્યાનમિત્યર્થઃ ।
 મોક્ષફલદત્ત્વેન ધ્યાનમભિમતમ્, યથોક્તં દશવૈકાલિકનિર્યુક્તૌ અપિ → સજ્ઞાય-સંજમ-તવે વેઆવચ્ચે અ જ્ઞાણજોગે અ ।
 જો રમઇ, નો રમઇ અસંજમમ્મિ સો વચ્ચઇ સિદ્ધિં ॥૩૬૬॥ ← इति । યથોક્તં નારદપુરાણેઽપિ → ધ્યાનાત્ પાપાનિ
 નશ્યન્તિ, ધ્યાનાન્મોક્ષં ચ વિન્દતિ । ધ્યાનાત્ પ્રસીદતિ હરિધ્યાનાત્ સર્વાર્થસાધનમ્ ॥ [પૂર્વાર્ધ-૩૩/૧૩૯] ← इति ।
 ધ્યાનાદ્ વેદોદયાહુશો ભવતિ । તદુક્તં નિશીથચૂર્ણૌ → થી-પુરિસા જ્ઞાણ-નિયમોક્વાસેસુ ઉવઉત્તા વેદોદયં ધરંતિ
 ← [નિ.મા.૩૬૦૨ ભાગ-૩ પૃ.૨૪૯] । નિયમસારેઽપિ → જ્ઞાણગિલીણો સાહૂ પરિચાગં કુણઇ સવ્વદોસાણં ← [૯૩]
 इत्येवं कुन्दकुन्दस्वामिनोक्तम् । ધ્યાનાનાલમ્બને તુ સાધોરવસન્નત્વં → પુઞ્વાવરત્તકાલે જ્ઞાણં ણો જ્ઞાયતિ, અસુભં જ્ઞાયતિ
 ← [ ] इत्येवं निशीथसूत्रादवसेयम् । અતઃ સંવિગ્રેન સદ્ધ્યાનયોગાભ્યાસ આદરણીય એવ । → પરમાનન્દસમ્પન્નં નિર્વિકારં
 નિરામયમ્ । ધ્યાનહીના ન પશ્યન્તિ નિજદેહે વ્યવસ્થિતમ્ ॥ ← [ ] इत्यप्यत्रानुसन्धेयम् । અત એવ પશ્ચસૂત્રેઽપિ
 → જ્ઞાણજ્ઞાયણસંગયા ← [૧/૭] इत्येवं साधुविशेषणमुक्तम् । યથોક્તં ઉપમિતિભવપ્રપન્નાયાં કથાયાં અપિ → તસ્માત્
 સર્વસ્ય સારોઽસ્ય દ્વાદશાંગસ્ય સુન્દરઃ । ધ્યાનયોગઃ પરં શુદ્ધઃ સ હિ સાધ્યો મુમુક્ષુણા ॥ ← [પ્ર.૮ ગા.૭૨૯] इति ।
 વસ્તુતસ્તુ પ્રથમં સ્વાધ્યાયપાઠો ભવતિ તદનન્તરં સ્વાધ્યાય-ભાવનાપ્રકર્ષદશાયાં ધ્યાનપ્રવૃત્તિઃ, ઇત્યમેવ ક્રમોપપત્તેઃ । તદુક્તં
 ધ્યાનશતકે → પુઞ્વકયન્બાસો ભાવનાહિ જ્ઞાણસસ જોગયમુવેઇ । તાઓ ય નાણ-દંસણ-ચરિત્ત-વેરગ્ગનિયતાઓ ॥૩૦॥
 ગાણે ણિચ્ચન્બાસો કુણઇ મણોધારણં વિસુદ્ધિં ચ । નાણગુણમુપિયસારો તો જ્ઞાઇ સુનિચ્ચલમઇઓ ॥૩૧॥ ← इति । →
 સજ્ઞાણણ પસત્થં જ્ઞાણં ← [૩૩૮] इति उपदेशमालावचनेन ध्यानकारणत्वादपि स्वाध्यायस्य प्राथम्यं युक्तम् । અત એવ
 → સજ્ઞાય-જ્ઞાણસંજુતે [૧૮/૪] इति क्रम उत्तराध्ययने प्रदर्शितः । નિશીથચૂર્ણાવપિ → સજ્ઞાય-જ્ઞાણનિરણસુ ←
 - [મા.૩-પૃ.૨૪૫] इत्युक्तम् । ન ચૈવં પ્રકૃતે 'અધ્યયનધ્યાનાભિરતિઃ' इत्येवं वक्तव्यं स्यादिति वक्तव्यम्, અલ્પાક્ષરત્વાત્
 ધ્યાનસ્ય પૂર્વનિપાતઃ, યદ્વાઽભ્યર્હિતત્વાત્પૂર્વનિપાતઃ, યથોક્તં મહાભારતે → જ્ઞાનાદ્ ધ્યાનં વિશિષ્યતે ← [મીષ્મપર્વ-૩૬/
 ૧૨, ગીતા-૧૨/૧૨] । યદ્વા પશ્ચાનુપૂર્વ્યા અપિ પ્રજ્ઞાપનાક્રમોઽસ્તીત્યેતત્સૂચનાર્થ 'ધ્યાનાધ્યયનાભિરતિઃ' इत्येवमुल्लेखः । તદુક્તં
 નિશીથચૂર્ણૌ → સમણ તિવિહા આણુપુઞ્વી - પુઞ્વાણુપુઞ્વી, પચ્છાણુપુઞ્વી, અણાણુપુઞ્વી ← [ભાગ-૩ પૃ.૪૦૪] ।
 ધ્યાનસિદ્ધયેઽધ્યયનાત્ ન પ્રમદિતવ્યમિતિ ઉપદેશોઽપિ પ્રદર્શિતઃ, યથોક્તં તૈત્તિરીયોપનિષદિ → સ્વાધ્યાય-પ્રવચનાભ્યાં ન
 પ્રમદિતવ્યમ્ ← [૧/૧૧/૧] इति । મનુસ્મૃતાવપિ → સ્વાધ્યાયે નિત્યયુક્તઃ સ્યાત્ ← [૩/૭૫] इत्युक्तम् । નૃમવાદપિ
 સમ્યજ્ઞાનસ્ય દુર્લભત્વં પ્રસિદ્ધમેવ, યથોક્તં અગ્નિપુરાણેઽપિ → નરત્વં દુર્લભં લોકે, વિદ્યા તત્ર સુદુર્લભા ← [૩/૩૩૭]
 इति ।

પશ્ચાત્ તુ તન્મયતા = ધ્યેયગુણમયત્વં ભવતિ । તતશ્ચ સ તત્સ્વરૂપમાપ્નોતિ । તદુક્તં જ્ઞાનાર્ણવે → અનન્યશરણં
 સાક્ષાત્ તત્સંલીનૈકમાનસઃ । તત્સ્વરૂપમવાપ્નોતિ, ધ્યાની તન્મયતાં ગતઃ ॥ ← [૩૯/૩૨] इति । યથોક્તં ભગવદ્ગીતાયાં
 અપિ → દેવાન્ ભાવયતાઽનેન તે દેવા ભાવયન્તુ વઃ ← [૩/૧૧] इति । ઇત્યમેવોન્મનીભાવપ્રાપ્તેઃ તદુક્તં યોગશાસ્ત્રે

સતત પ્રવૃત્તિવાળો હોય છે. પછી તો ધ્યેય વસ્તુના ગુણમય બને છે. તથા બંધ-મોક્ષ વગેરે સૂક્ષ્મ પદાર્થોની વિચારણાથી મોક્ષાભિલાષા
 ઉત્પન્ન થાય છે અને તત્ત્વસ્પર્શનાનો = તત્ત્વજ્ઞાનનો સંબંધ = લાભ થાય છે. [૧૨/૧૪]

વિશેષાર્થ :- વિષયતા સંબંધથી એક જ વિષયમાં જે જ્ઞાન રહેતું હોય તેમ જ તે જ્ઞાનમાં તે વિષયના એક સરખા જ
 આકારનું અવગાહન થતું હોય, તો તેવા જ્ઞાનની જે ધારા હોય છે તે જ ધ્યાન કહેવાય છે. તે જ્ઞાનધારામાં વિષયાન્તરનો સંચાર
 હોતો નથી. દા.ત. માત્ર પરમાત્માનો સતત વિચાર ચાલતો હોય ત્યારે તે વિચાર વિષયતાસંબંધથી પરમાત્માસ્વરૂપ એક આલંબનમાં
 રહેલો કહેવાય. પરમાત્માનું વીતરાગત્વરૂપે ધારાવાહી દૃઢ ભાન થાય ત્યારે વિષયતાસંબંધથી પરમાત્મામાં રહેલ તે જ્ઞાન સદૃશપ્રત્યય

સ્પર્શસ્ય લક્ષણં ફલાતિશયશ્ચાહ → 'સ્પર્શ' इत्यादि ।

સ્પર્શસ્તત્તત્ત્વાપ્તિઃ સંવેદનમાત્રમવિદિતં ત્વન્યત્ । વન્યમપિ સ્યાદેતત્સ્પર્શસ્ત્વક્ષેપતત્ફલઃ ॥૧૨/૧૫॥

તસ્ય = વિવાક્ષિતસ્ય વસ્તુજઃ તત્ત્વં = અનારોપિતરૂપં તસ્ય આપ્તિઃ = ઉપલક્ષ્મઃ સ્પર્શઃ, સ્પૃશ્યતેઽનેજ વસ્તુ-

કલ્યાણકન્દલી

→ બહિરન્તશ્ચ સમન્તાત્ ચિન્તાચેષ્ટાપરિચ્યુતો યોગી । તન્મયમાવં પ્રાપ્તઃ કલયતિ મૃશમુન્મનીભાવમ્ ॥ [૧૨/૨૫] इयमेव तन्मयता परमात्म-प्रकाशपदेन प्रतिपाद्यते, तदुक्तं तत्त्वानुशासने → स्वाध्यायाद् ध्यानमध्यास्तां ध्यानात् स्वाध्यायमामनेत् । ध्यान-स्वाध्याय-संपत्त्या परमात्मा प्रकाशते ॥ ← [૩/૭] इति । यथोक्तं विष्णुपुराणे अपि → स्वाध्याययोगसम्पत्त्या परमात्मा प्रकाशते ← [૬/૬/૨] । योगः = ध्यानयोगो बोध्यः, अन्यथा ध्येयस्वरूपानाविर्भावात् । इदमेवाऽभिप्रेत्य बृहदारण्यकोपनिषदि अपि → ब्रह्मैव सन् ब्रह्माऽप्येति ← [૪/૪/૬] इत्युक्तम् ।

इदञ्चावधेयं साधुरेवोत्तमध्यानाधिकारी, सर्व-सावद्यनिवृत्तत्वात् । तदुक्तं अष्टकप्रकरणे → ऋषीणामुत्तमं होतन्निदिष्टं परमर्षिभिः । हिंसादोषनिवृत्तानां व्रतशीलविवर्धनम् ॥ ← [૨/૭] 'एतत् = ध्यानस्वरूपं भावस्नानम्' । योगविन्दौ अपि → चारित्रिणस्तु विज्ञेयः शुद्धयपेक्षो यथोत्तरम् । ध्यानादिरूपो नियमात्, तथा तात्त्विक एव तु ॥૩૭२॥ ← इत्युक्तम् । अध्यात्मतत्त्वालोके न्यायविजयेनाऽपि → निर्भीतको निश्चलनासिकाग्रदृष्टिः प्रसन्नाननपुण्डरीकः । श्लिष्टौष्ठयुग्मो रदनै रदांश्चाऽ-स्पृशन् सुसंस्थान इतप्रमादः ॥ स्पृहाविमुक्तो निजभूयनेऽपि प्रभूतसंवेगसरोनिमग्नः । अमात्रकारुण्यपदं भवश्रीपराङ्मुखो हर्षयिते-क्षमाणान् ॥ एवंविधो निष्ठितकर्मयोगः श्रीज्ञानयोगेन समाहितात्मा । ध्याने प्रवेशं कुरुते सुधारकर्माटवीज्वालनदावह्नौ ॥ [૬/૯-૧૦-૧૧] ← इति । ज्ञानार्णवे शुभचन्द्रेण → मुमुक्षुर्जन्मनिर्विण्णः शान्तचित्तो वशी स्थिरः । जिताक्षः संवृतो धीरो ध्याता शास्त्रे प्रशस्यते ॥ ← [૪/૬] इति यदुक्तं तत्र मुमुक्षुत्वेन रूपेण मुनिनिर्देशोऽवगन्तव्यः । तदुक्तं तत्रैवाग्रे → ध्यानसिद्धिर्मता सूत्रे मुनीनामेव केवलम् ← [૫/૧૯ ज्ञाना.] । ध्यानञ्चात्र धर्म्यं शुक्लञ्चावसेयम् । ते च तत्त्वार्थादौ चतुर्विधत्वेनोपदर्शिते संक्षेपतः अन्यत्र च दशविधं प्रोक्तं धर्मध्यानम् । तद्यथा - अपायोपायजीवाजीवविपाकविरागभवसंस्थानाज्ञा-हेतुविचयानीति व्यक्तं सम्मतितर्कवृत्ति-स्याद्वादकल्पलतादौ [सं.त.३/६७ पृ.७५६-स्या.क.स्त.९] ॥૧૨/૧४॥

મૂલગ્રન્થે દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → સ્પર્શઃ = તત્તત્ત્વાપ્તિઃ । અન્યત્ તુ અવિદિતં સંવેદનમાત્રમ્ । એતત્ વન્યમપિ સ્યાત્ । સ્પર્શસ્તુ અક્ષેપતત્ફલઃ ॥૧૨/૧૫॥ તસ્ય = અનારોપિતસ્વરૂપસ્ય ઉપલક્ષ્મઃ = પ્રમાણપરિચ્છેદ્યૈઃ સર્વૈઃ પ્રકારૈઃ નિશ્ચયઃ સ્પર્શ इति कथ्यते । अयमाशयः 'घटद्रव्यं स्वरूपेण सत्, पररूपेणाऽसत्, स्वरूपेण पररूपेण च सदसत्, स्वरूप-पररूपो-भयापेक्षया त्ववक्तव्यः...' इत्यादिसप्त-भङ्गीप्रकारेण ज्ञेयनिश्चयः तथा देश-काल-पुरुषावस्थोपयोगाद्यपेक्षया हेतु-स्वरूप-फल-मुखेन यथावस्थितोत्सर्गापवादवर्ती हेयोपादेयगोचरः सन्निश्चयः प्रकृते स्पर्शपदेनाभिमतः । एतत्कारणं साक्षात् तन्मयत्वं परम्परया च विनय इत्यवगन्तव्यम् । तदुक्तं विनयद्वात्रिंशिकायां → इत्थं समाहिते स्वान्ते विनयस्य फलं भवेत् । स्पर्शाख्यं स हि

= એકાકાર-અવગાહી કહેવાય. વચ્ચે વચ્ચે બીજી કોઈ વસ્તુનો વિચાર ન આવે કે પરમાત્માના વીતરાગતા સિવાયના અન્ય અનંત જ્ઞાન-અનંતશક્તિ-દેવેન્દ્રપૂજ્યતા - જગદ્ગુરુત્વ વગેરે ગુણ ધર્મનું ભાન ન થાય એવી વીતરાગરૂપે પરમાત્માના વિચારની જે ધારા થાય તે તાત્ત્વિકધ્યાન કહેવાય. પરમાત્માના અનેક ગુણોનું કે તેમના જીવનની અનેક ઘટનાનું ઊંડાણથી ભાન થાય તો તે પરમાત્માનું ચિંતન કહેવાય, ધ્યાન નહિ. આ ધ્યાન જ્યારે અભ્યાસ દ્વારા આત્મસાત્ થાય ત્યારે પરમાત્માનો જે વીતરાગતા ગુણ છે તેનાથી બાહ્ય = તન્મય = વીતરાગતામય થવા દ્વારા પરમાત્મમય થવાય છે. ધ્યાનની પરિપક્વ દશાનો આ અનુભવ છે.

અહીં આ વાત બાહ્ય ધ્યાનમાં રાખવી કે દીક્ષા લીધા પછી પ્રારંભમાં પ્રધાનતયા સ્વાધ્યાયપારાયણમાં સતત પ્રવૃત્તિ થાય છે, કારણ કે મુખ્યતયા સતત ધ્યાનના અધિકારી મોટા ભાગે ઉપરની કક્ષાના યોગીઓ જ હોય છે. એવું ગ્રંથકાર આગળ [૧૪/૧૪ પૃ-૩૩૦] કહેશે. માટે સૂત્ર-અર્થ દ્વારા આગમનો અભ્યાસ થતો હોય તે દિવસોમાં ધર્મધ્યાનમાં ગૌણ પ્રવૃત્તિ સાધુ જરૂર કરે પરંતુ મુખ્યરૂપે નહિ. ૧૨-૧૨ વર્ષ અથવા ગુરુઆજ્ઞા મુજબની સમય મર્યાદામાં સૂત્ર-અર્થનો અભ્યાસ થયા બાદ ગુરુઆજ્ઞા મેળવીને પ્રધાનતયા ધ્યાનમાં સતત પ્રવૃત્તિ સર્વવિરતિધર કરે. ધ્યાનથી શ્રમિત થાય ત્યારે ફરી સ્વાધ્યાયમાં ઝૂકાવે. તો તત્ત્વોપલબ્ધિ થાય.[૧૨/૧૪] [૧૪ મા શ્લોકમાં જેની વાત કરવામાં આવી હતી તે] સ્પર્શના લક્ષણને અને ફલાતિશયને ગ્રંથકારશ્રી જણાવે છે.

❀ સ્પર્શ = તત્ત્વજ્ઞાન ❀

ગાથાર્થ :- તે વસ્તુના સ્વરૂપનું જ્ઞાન = સ્પર્શ. આનાથી ભિન્ન તો ન જાગેલા જેવું = અનિશ્ચિત માત્ર જ્ઞાન કહેવાય. આ નિષ્કુળ પાણ થાય. સ્પર્શ તો વિના વિલંબે પોતાના ફળને આપે છે. [૧૨/૧૫]
ટીકાર્થ :- વિવક્ષિત વસ્તુનું જે અનારોપિત = વાસ્તવિક સ્વરૂપ હોય તેનો બોધ = યથાર્થ નિશ્ચય સ્પર્શ કહેવાય, કારણ

તત્ત્વમિતિ નિરુવતોઃ । અન્યતુ અવિદિતં = કથચિદવસ્તુગ્રાહિત્વેડપિ પ્રમાણપરિત્કેદ્યસમ્પૂર્ણાર્થાડગ્રાહિત્વેનાડનિશ્ચિતં
સંવેદનમાત્રં = તત્ત્વપરામર્શાશૂન્યમસ્પર્શાચ્ચ જ્ઞાનમિત્યર્થઃ । વન્ધ્યમપિ = વિફલમપિ સ્યાત્ એતત્ = સંવેદનમાત્રં,
સ્પર્શસ્તુ = સ્પર્શઃ પુનઃ અક્ષેપેણ = અવિલમ્બેણ તત્ સ્વકાર્યં ફલં દદાતિ યઃ સ તથા । અયમનયોઃ સ્પર્શાન્યજ્ઞાનયો-
ર્વિશેષઃ ॥૧૨/૧૭॥

સંવેગસ્પર્શયોગેણ પરિણતદીક્ષાભાવો યત્કરોતિ તદાહ → 'વ્યાધી'ત્યાદિ ।

વ્યાધ્યભિભૂતો યદ્વન્નિર્વિણસ્તેન તત્ક્રિયાં યત્નાત્ । સમ્યકરોતિ તદ્દીક્ષિત ઇહ સાધુસચ્ચેષ્ટામ્ ॥૧૨/૧૬॥

વ્યાધિના = કુષ્ટાદિના અભિભૂતઃ = ગ્રસ્તઃ 'યદવત્' = યથા નિર્વિણ્ણઃ = નિર્વેદં ગ્રાહિતઃ તેન = વ્યાધિના,

કલ્યાણકન્દલી

તત્ત્વાપ્તિર્બોધમાત્રં પરઃ પુનઃ ॥ અક્ષેપફલદઃ સ્પર્શઃ તન્મયીભાવતો મતઃ । યથા સિદ્ધરસસ્પર્શસ્તામ્ને સર્વાનુવેધતઃ ॥ ←
[દ્વા.દ્વા.૨૧/૨૫-૨૬] ઇતિ । એતત્સર્વં નિશ્ચયાનુગ્રહીતવ્યવહારનયાપેક્ષયાડવગન્તવ્યમ્ । શુદ્ધનિશ્ચયનયેન તુ વસ્તુનઃ = આત્મનઃ
અનારોપિતરૂપં = દેહ-વચન-મનઃ-કર્મ-શબ્દવાચ્યત્વાદિસકલોપાધિસમ્પર્કશૂન્યં યત્ સ્વરૂપં તસ્ય = નિરુપાધિકાત્મસ્વરૂપસ્ય
ઉપલમ્બઃ = નિર્વિકલ્પાનુભવઃ સ્પર્શં ઉચ્યતે ।

સંવેદનમાત્રં = માનસિકપરિશ્રમમાત્રં અભવ્યાનામપિ ન દુર્લભમ્ ।

સ્પર્શઃ પુનઃ અવિલમ્બેન સ્વકાર્યં = સ્વસાધ્યં ફલં દદાતિ યઃ સ તથા । પ્રકૃતે ચ ધ્યેયગુણમયત્વોત્તરકાલીનસ્પર્શ-
યોગ્યસ્ય ફલં પરમાત્મભાવપ્રાપ્તિરવગન્તવ્યા, તદુક્તં યોગશાસ્ત્રે શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિભિઃ → શ્રયતે સુવર્ણભાવં સિદ્ધરસસ્પર્શતો યથા
લોહં । આત્મધ્યાનાદાત્મા પરમાત્મત્વં તથાડડનોતિ ॥ ← [૧૨/૧૧] ઇતિ । સૂક્ષ્માર્થાડડલોચનોત્તરકાલીન-સ્પર્શયોગે ચૈવ પ્રશ્ન-
વ્યાકરણસૂત્રોક્તં → સે સંજતે વિમુક્તે નિસ્સંગે નિષ્પરિગ્ઘહરુઈ નિમ્મમે નિત્રેહબંધણે સવ્વપાવવિરણ, વાસીચંદણસમાણકપ્પે,
સમતિણમણિ-મુક્તા-લેદ્દુ-કંચણે, સમે ય માણાવમાણણાણ, સમિયરણ, સમિતરાગદોસે, સમિણ સમિતીસુ, સમ્મદિટ્ટી, સમે ય
જે સવ્વપાણમૂતેસુ, સે હુ 'સમણે' સુયધારણ ઉચ્ચુણ સંજણ સુસાહુ ← [૨/૫/૯] ઇતિ સુસાધુલક્ષણમુપપઘતે ॥૧૨/૧૫॥

મૂલગ્રન્થે ઢણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → યદ્વત્ વ્યાધ્યભિભૂતઃ તેન નિર્વિણ્ણઃ તત્ક્રિયાં યત્નાત્ સમ્યક્ કરોતિ તદ્દદ્ દીક્ષિત
ઇહ સાધુસચ્ચેષ્ટામ્ ॥૧૨/૧૬॥

કે 'જેના દારા વસ્તુતત્ત્વની સ્પર્શના થાય તે સ્પર્શ કહેવાય' આવી સ્પર્શની વ્યુત્પત્તિ છે. આનાથી ભિન્ન બોધ તો કથંચિત્ =
કોઈક સ્વરૂપે વસ્તુગ્રાહક હોવા છતાં પ્રમાણથી નિશ્ચય કરવા યોગ્ય સંપૂર્ણ અર્થનું ગ્રાહક ન હોવાથી અનિશ્ચિત એવું તે સંવેદનમાત્ર
છે. અર્થાત્ તે તત્ત્વનિશ્ચયશૂન્ય અસ્પર્શ નામનું જ્ઞાન છે. સંવેદનમાત્ર = અસ્પર્શ જ્ઞાન નિષ્ફળ પણ થાય. જ્યારે સ્પર્શ = તત્ત્વનિશ્ચય
તો વિના વિલંબે પોતાના કાર્યસ્વરૂપ ક્ષણે આપે છે. સ્પર્શ અને અસ્પર્શજ્ઞાનમાં આ વિશેષતા છે. [૧૨/૧૫]

વિશેષાર્થ :- જોય વસ્તુનો અનેક વિશેષ પ્રાતિસ્વિક ધર્મસ્વરૂપે તથા હેય અને ઉપાદેય વસ્તુનો અધિકારીવિશેષ, દેશ, કાલ,
અવસ્થાને આશ્રયીને તેમ જ હેતુ-સ્વરૂપ-ફલની અપેક્ષાએ હેયત્વ કે ઉપાદેયત્વસ્વરૂપે પ્રમાણ દારા નિશ્ચય થાય તેવા તત્ત્વજ્ઞાનને
સ્પર્શ કહેવાય, કારણ કે તથાવિધ તત્ત્વજ્ઞાન દારા વસ્તુના વાસ્તવિક સ્વરૂપને સ્પર્શી શકાય છે. ઉપરોક્ત રીતે જે તત્ત્વજ્ઞાન ન
થાય પરંતુ યત્કિંચિત્ ધર્મરૂપે વસ્તુનું ભાન થાય તે અસ્પર્શ કહેવાય. જાણ્યા છતાં ન જાણ્યા જેવું. દા.ત. 'આ ઘડો છે' એવું
જ્ઞાન = ઘટત્વપ્રકારક ઘટજ્ઞાન. આના દારા વસ્તુના વાસ્તવિક સ્વરૂપનો નિશ્ચય થતો નથી. જ્યારે 'આ સ્વદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવની
અપેક્ષાએ ઘડો છે, પર દ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ ઘડો નથી.' આવું જ્ઞાન વસ્તુના વાસ્તવિક સ્વરૂપનો પ્રમાણથી નિશ્ચય કરાવે છે. તે
જ રીતે 'ઘટઃ સન્' આવો બોધ = અસ્પર્શજ્ઞાન વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપનો નિશ્ચય નથી કરાવતો. જ્યારે 'ઘટદ્રવ્યં (ઘટત્વેન) સ્વરૂપેણ
સન્, પરરૂપેણ અસન્, સ્વરૂપેણ પરરૂપેણ ચ સદસદ્, સ્વરૂપ-પરરૂપોભયાપેક્ષયા અવક્તવ્યઃ...' ઇત્યાદિ સપ્તભંગી રૂપે જે તત્ત્વજ્ઞાન
થાય છે તે વસ્તુના વાસ્તવિક સ્વરૂપનો નિશ્ચય કરાવે છે. આ રીતે હેય અને ઉપાદેય વસ્તુના પણ તત્ત્વજ્ઞાન = સ્પર્શ અને અતત્ત્વજ્ઞાન
= અસ્પર્શ સંબંધી વિચાર કરવો. સ્પર્શ અને અસ્પર્શ વચ્ચે આ ભેદ = વિશેષતા રહેલ છે. 'અસ્પર્શ' શબ્દમાં 'અ' વાર્ગ = નમ્
પર્યુદાસપ્રતિષેધ અર્થમાં છે, પ્રસજ્યપ્રતિષેધ અર્થમાં નહિ. માટે 'અસ્પર્શ' શબ્દનો અર્થ થશે સ્પર્શથી ભિન્ન હોતે છતે સ્પર્શસજ્ઞતીય.
અર્થાત્ સ્પર્શભિન્ન એવું જ્ઞાન, નહિ કે ઘટ-પટાદિ. વાયકવર્ગે આ વાતનો ખ્યાલ રાખો. [૧૨/૧૫]

સંવેગ અને સ્પર્શના સંબંધથી = લાભથી જેને દીક્ષાનો ભાવ પરિણમ્યો છે તે સાધુ જે કરે છે તેને મૂલકારથી જાણાવે છે.

ગાથાર્થ :- રોગથી નિર્વેદ પામેલ રોગગ્રસ્ત માણસ જેમ રોગની ચિકિત્સા આદરથી સારી રીતે કરે છે તેમ પ્રસ્તુતમાં
દીક્ષિત થયેલ વ્યક્તિ સાધુની સારી ક્રિયાને કરે છે. [૧૨/૧૬]

૧. મુદ્રિતપ્રતો 'યદા નિ....' ઇતિ પાઠઃ ।

तस्य = व्याधेः क्रियां = प्रतिक्रियां यत्नात् = आदरात् करोति सम्यक् = अवैपरीत्येन तदवत् = तथा दीक्षित
इह = प्रक्रमे साधूनां सचेष्टां = विनयादिरूपाम् ॥१२/१६॥

॥ इति द्वादशं दीक्षाषोडशकम् ॥

कल्याणकन्दली

व्याध्यभिभूत इति केवलं हेतुमुखविशेषणं, तेन = व्याधिना निर्व्विण्णः इति फलमुखं हेतुमुखं च द्वारस्थानीयं विशेष-
णम् । ततश्च व्याध्यभिभवो निर्व्वेदद्वारेण सम्यक् सच्चिकित्साजनक इत्यर्थः । तदुक्तं सोपनयं पञ्चसूत्रे → से जहा नामए
केइ महावाहिगहिए अणुहूअतव्वेअणे विण्णाया सरूवेण, निर्व्विण्णे तत्तओ । सुविज्जवयणेण सम्मं तमवगच्छिअ जहाविहाणओ
पवण्णे सुकिरिअं । निरुद्धजहिच्छाचारे तुच्छपत्थभोई मुच्चमाणे वाहिणा निअत्तमाणवेअणे समुवल्लभारोग्गं पवङ्गमाणतन्भावे
तल्लाभनिव्वुईए तप्पडिबंधाओ सिराखाराइजोगेऽवि वाहिसमारुग्गविण्णाणेण इहनिप्फत्तीओ अणाकुलभावयाए किरिओवओगेण
अपीडिए अब्वहिए सुहलेसाए वड्डइ । विज्जं च बहु मण्णइ । एवं कम्मवाहिगहिए अणुभूअजम्माइवेअणे विण्णाया दुक्खरूवेणं
निर्व्विण्णे तत्तओ तओ । सुगुरुवयणेण अणुट्टाणाइणा तमवगच्छिअ पुव्वुत्तविहाणओ पवन्ने सुकिरिअं पव्वज्जं निरुद्धपमायायारे,
असारसुद्धभोई, मुच्चमाणे कम्मवाहिणा, निअत्तमाणिट्ठविओगाइवेअणे, समुवल्लभ चरणारुग्गं, पवङ्गमाणसुहभावे, तल्लाभनिव्वुईए
तप्पडिबंधविसेसओ परीसहोवसग्गभावेऽवि तत्तसंवेअणाओ कुसलासयवुड्डी, थिरासयत्तेण धम्मोवओगाओ सया धिमिए तेउल्लेसाए
पवङ्गइ । गुरुं च बहु मन्नइ ← [पं.सू.४/४-५] । इहलौकिकापेक्षातन्तुविच्छेदाज्ज्ञानक्रियापक्षाभ्यामाराधनाऽऽकारो साधुविहग-
स्योड्डयनमनायासमेव । तदुक्तं उत्तराध्ययनसूत्रे → इहलोए निप्पिवासस्स नत्थि किंचिवि दुक्करं ← [१९/४५] । अन्यत्रापि
→ अपवर्गः फलं यस्य, जन्ममृत्वादिवर्जितः । परमानन्दरूपश्च दुष्करं तन्न चाद्भुतम् ॥ ← [ ] इत्युक्तम् ।

सचेष्टां विनयादिरूपां = गुरुदेवादिविनय-वैयावृत्य-साधर्मिकप्रीत्यादिलक्षणां, अस्याः सम्यग्दीक्षाऽव्यभिचारलिङ्गत्वात्,
यथोक्तं पञ्चाशके मूलकारैरेव → अहिगयगुण-साहम्मियपीई-बोहगुरुभत्तिवुड्डी य । लिंगं अब्वभिचारी पइदियहं सम्मदिक्खाए ॥
[२/३७] ← इति । चरणगुणस्थितसाधुस्वरूपश्च पञ्चाशकगाथाप्रदर्शनेन प्राक् [१/७ पृ. १४] प्रवेदितमेव । एवञ्चाऽऽराधयन्
दीक्षां भवाष्टकमध्ये नियमेन मुक्तो भवति निखिलकर्मबन्धनेभ्यः, यथोक्तं पञ्चाशके → आराहगो य जीवो सत्तट्ठभवेहि
पावती णियमा । जंमादिदोषविरहा सासयसोक्खं तु णिव्वाणं ॥ ← [७/५०] इति ध्येयम् ॥१२/१६॥

इति मुनियशोविजयविरचितायां कल्याणकन्दल्यां द्वादशषोडशक-योगदीपिकाविवरणम् ।

टीકાર્થ :- કોઢ વગેરે રોગથી ગ્રસ્ત માણસ રોગથી નિર્વેદ = કંટાળો પામે છે. માટે તે જેમ રોગની ચિકિત્સાને, વિપર્યાસ
વિના આદરથી કરે છે. તેમ પ્રસ્તુતમાં દીક્ષિત થયેલ વ્યક્તિ [કર્મસ્વરૂપ વ્યાધિથી ગ્રસ્ત હોવાના લીધે કર્મરોગથી કંટાળો પામીને,
ગોલમાલ કર્યા વિના આદરથી] વિનયાદિસ્વરૂપ સાધુક્રિયાને કરે છે. [૧૨/૧૬]

વિશેષાર્થ :- દીર્ઘકાલીન કોઢ, ક્ષય વગેરે રોગથી પરાભૂત થયેલ માણસ રોગથી કંટાળીને વેદ્યદર્શિત દવા સમયસર કાળજીપૂર્વક
લે છે. પરંજી પાળવામાં સાવધ રહે છે. અપથ્યસેવનથી દૂર રહે છે. સતત રોગમુક્તિને ઝંખે છે. નિયમિત દવા લેવામાં, પ્રમાણસર
અનુપાનનો ઉપયોગ કરવામાં, અપથ્યવર્જનમાં લાંબા સમય સુધી તે કંટાળ્યા વિના પ્રયત્ન કરે છે. તેમાં ગોલ-માલ, ધાલ-મેલ
કરતો નથી. ખરા અર્થમાં કોઢ, ક્ષય વગેરે રોગથી તે કંટાળેલ હોય, રોગમુક્તિની પ્રબળ ઈચ્છા રાખતો હોય તો ઉપરોક્ત બાબત
સત્ય કરે છે. ફેક્ટર થયા બાદ ગરમ પીગાળેલા મીણનો સેક લેવાનો, પીડા થવા છતાં ડોક્ટરપ્રદર્શિત કસરત કરવાની દવા
લેવાની - આ બધું દિવસો સુધી નિયમિત રીતે કાળજીપૂર્વક કરનારા આરોગ્યલંપટ લોકો વર્તમાનમાં દેખાય જ છે. વધુ પડતી
ચરબી-વજનના લીધે હાર્ટએટેક આવવાની માત્ર શક્યતા હોય તો પણ લોકો રોજ વહેલી સવારે ઊઠી કડકડતી ઠંડીના દિવસોમાં
પણ Morning walk વગેરે કરે જ છે ને ! ધનલંપટ માણસ ધનની પ્રાપ્તિ, વૃદ્ધિ, રક્ષા વગેરે માટે કેવી તત્પરતાથી-ઝંખનાથી
પ્રયત્ન કરે છે, સામે ચાલીને કષ્ટને સહન કરે છે. બરાબર આ જ રીતે ગુણલંપટ-નિર્જરાલંપટ સાધુ પણ વિનય, વૈયાવચ્ચ,
સ્વાધ્યાય, પ્રતિક્રમણ, પડિલેહણ, વિહાર વગેરેને વિધિપૂર્વક નિયમિત રીતે યોગ્ય કાળે આદરસહિત કરે જ, કારણ કે કર્મરૂપી
રોગથી તે અત્યંત કંટાળી ગયેલ છે અને સર્વકર્મમુક્તિને તે સતત ઝંખે છે તથા 'મુક્તિનો ઉપાય શાસ્ત્રોક્ત વિનયાદિનું સેવન
છે' આવું તે જાણે પણ છે. બધાના મૂળમાં વૈરાગ્ય-કર્મમુક્તિની પ્રબળ ઈચ્છા છે. તે ન હોય તો જ પ્રતિક્રમણ, પડિલેહણ,
વિનયાદિમાં ગોટાળા થાય. [૧૨/૧૬]

૧૨ મા ષોડશકનો સ્વાધ્યાય

(અ) નીચેના કોઈ પણ સાત પ્રશ્નોના સવિસ્તર જવાબ લખો.

૧. દીક્ષાની વ્યુત્પત્તિ અને તેના અધિકારીને જાણાવો.
૨. કેવા અજ્ઞાની દીક્ષાઅધિકારી બને ?
૩. દીક્ષાન્યાસ સમજાવો.
૪. નામાદિ દીક્ષાર્થી શેનું સૂચન થાય છે ?
૫. ભાવદીક્ષા સંપ્રાપ્ત થવાના લક્ષણ શું છે ?
૬. સર્વવિરતિલાભ પછી ૧ વર્ષ બાદ શું થાય ?
૭. સર્વવિરતિના પૂર્વોત્તરકાલભાવી ગુણો બતાવો.
૮. સ્પર્શ યોગને જાણાવો.
૯. સાધુ કેવી રીતે પંચાચાર પાળે ?
૧૦. ધ્યાનયોગ સમજાવો.

(બ) યોગ્ય જોડાણ કરો.

(૧) દીક્ષા	(A) શીઘ્રમોક્ષદાયી
(૨) વચનક્ષમા	(B) અનિષ્ટફળદાયી.
(૩) રોગચિકિત્સા	(C) આરોગ્યદાયક
(૪) અયોગ્યદીક્ષા	(D) નિર્વાણબીજ
(૫) સ્થાપનાદીક્ષા	(E) કીર્તિદાયક
(૬) સ્પર્શયોગ	(F) સોપક્રમ
(૭) દીક્ષાનામન્યાસ	(G) અસંગક્ષમાકારાણ
(૮) નિરનુબંધ	(H) દીક્ષાદાયક
(૯) જ્ઞાન	(I) સુંદર સાધુચર્યા ઉપમા
(૧૦) અપ્રશસ્ત દીક્ષા	(J) વસંતરાજ

(ક) ખાલી જગ્યા યોગ્ય રીતે પૂરો.

૧. દીક્ષાના ..... પ્રકાર છે. (૨, ૩, ૫)
૨. કોઈકના મતે દીક્ષા ..... છે. (મોક્ષદાયિની, વિષાપહારિણી, પ્રીતિદાયિની)
૩. બ્રહ્મચર્યના ..... ભેદ છે. (૯, ૧૮, ૨)
૪. શૌચના..... ભેદ છે. (૨, ૫, ૧૩)
૫. યમ = ... (નિયમ, ઈન્દ્રિયનિગહ, સંયમ)
૬. સૂક્ષ્માર્થવિચારાણા દ્વારા ..... મળે છે. (સંવેગ, વિદ્વત્તા, ભાવનાજ્ઞાન)
૭. શ્રદ્ધા વગેરે ..... વસ્તુ અજ્ઞાની પાસે હોય તો તે પણ જ્ઞાની છે. (૪, ૫, ૬)
૮. સાધુને જ્ઞાનાદિ ..... વસ્તુ મળે. (૪, ૫, ૬)
૯. .... થી શ્રદ્ધા પ્રગટે. (દોષની મંદતા, અભ્યાસ, ચિંતન)
૧૦. વચન માર્દવનું ..... ધર્મમાર્દવ છે. (જ્ઞાપક, કારક, રોચક, કાર્ય, કારાણ)

નોંધ : આ પ્રશ્નપત્રમાં કોઈએ પેન-પેન્સીલ વગેરેથી કોઈ પણ નિશાની વગેરે ન કરવા ખ્યાલ રાખવો.

કલ્યાણકંઠલીની અનુપ્રેક્ષા

(અ) નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારથી જવાબ આપો.

૧. સાધુના શૌચનું નિરૂપણ કરો.
૨. બ્રહ્મચર્યની અલગ-અલગ પાંચ વ્યાખ્યા જાણાવો.
૩. ધ્યાનની ભિન્ન-ભિન્ન સાત વ્યાખ્યા બતાવો.
૪. ધ્યાનના મુખ્ય ૪ ફળ બતાવો.
૫. ધ્યાન-અધ્યયનના ક્રમનું પ્રયોજન જાણાવો.
૬. ધ્યાનસિદ્ધિના ૬ ઉપાયો બતાવો.
૭. પ્રશ્નવ્યાકરણ મુજબ સુસાધુનું નિરૂપણ કરો.
૮. હેયોપાદેય-જ્ઞેય પદાર્થનો સ્પર્શ દર્શાવો.
૯. સાધુની ધર્મચર્યા રોગીના દષ્ટાંતથી સમજાવો.
૧૦. સાધુની તેજેલેશ્યાવૃદ્ધિનો ક્રમ દર્શાવો.

(બ) નીચેના પ્રશ્નોના સંક્ષેપથી જવાબ આપો.

૧. અનધિકારીની દીક્ષા કેવી હોય ?
૨. દીક્ષાઅધિકારીના ૧૬ ગુણ બતાવો.
૩. પાપ કોણ ન કરે ?
૪. દીક્ષાધિકારીના વિશેષાણુભૂત 'અનાભોગ'નું વિશ્લેષણ કરો.
૫. સદંધન્યાય સમજાવો.
૬. ભાવદીક્ષાનું કારણ દ્રવ્યદીક્ષા કઈ રીતે બને ?
૭. દીક્ષાવિધિ જાણાવો.
૮. દેશવિરતિ પછી સર્વવિરતિ બતાવવાનું પ્રયોજન શું ?
૯. લલિતવિસ્તરા મુજબ શ્રાવકધર્મ અને સાધુધર્મને જાણાવો.
૧૦. સંયમના ૧૭ ભેદ દર્શાવો.
૧૧. બ્રહ્મચર્યના ૧૮ પ્રકાર બતાવો.
૧૨. મૈથુનના આઠ પ્રકાર બતાવો.
૧૩. સંયમપાલનથી સાધુને પ્રાપ્ત થનાર તેજેલેશ્યાની વ્યાખ્યા કરો.
૧૪. નિર્વિચાર મનને ધ્યાન કેવી રીતે કહી શકાય ?
૧૫. પરમાત્મપ્રકાશ શેનાથી થાય ?
૧૬. સફળ દીક્ષાના ચાર ચિહ્ન બતાવો.
૧૭. સાધુચર્યા કોને દુષ્કર ન હોય ?
૧૮. ઉન્મનીભાવનો પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થાય ?
૧૯. છન્નસ્થ જીવની મનસ્થિરતા કેટલા સમય સુધી હોય ?
૨૦. ધર્મધ્યાનના ૧૦ ભેદ જાણાવો.

(ક) ખાલી જગ્યા પૂરો.

૧. દીક્ષા = ... (નામન્યાસ, રજેહરાણુગ્રહણ, હોય)
૨. વિભગુપુરાણુકથન મુજબ સાધુઓ ..... હોય. (ક્ષમાપ્રધાન, મૈત્રીપ્રધાન, વિનયપ્રધાન)
૩. દીક્ષાગ્રહણ બાદ ૮મા મહિને સાધુ ..... દેવલોકના દેવની તેજેલેશ્યાને ઓળંગી જાય. (૫-૬, ૭-૮, ૯-૧૦)
૪. રોજ ધ્યાન ન ધરનાર સાધુ ..... છે. (ઓસત્રા, પાસત્યા, કુશીલ)
૫. વિનયનું ફળ ..... છે. (સ્પર્શ, સંવેદન, સત્યશ્રવાણ)
૬. આત્મધ્યાન ..... જોવું છે. (સિદ્ધરસ, અમૃત, ઔષધ)

ત્રયોદશં સાધુસચ્ચેષ્ટાષોડશકમ્

‘દીક્ષિતઃ સાધુઃ સચ્ચેષ્ટાં સમ્યક્ચરોતી’ત્યુવતમ્ । તામેવોપદર્શયતિ → ‘ગુરુવિનય’ ઇત્યાદિ ।

‘ગુરુવિનયઃ’ સ્વાધ્યાયો ‘યોગાભ્યાસઃ’ પરાર્થકરણઞ્ચ । ‘ઇતિકર્તવ્યતયા સહ વિજ્ઞેયા સાધુસચ્ચેષ્ટા ॥૧૩/૧॥

ગુરુવિનયાદિરૂપા પદ્ધતિવિધા સાધૂનાં સચ્ચેષ્ટા = શોભનબાહ્યાવ્યાપારરૂપા વિજ્ઞેયા ॥૧૩/૧॥ તત્ર ગુરુવિનય-સ્વરૂપમાહ → ‘ઔચિત્યાદિ’ત્યાદિ ।

ઔચિત્યાદ્ગુરુવૃત્તિર્બહુમાનસ્તત્કૃતજ્ઞતાચિત્તમ્ । આજ્ઞાયોગસ્તત્સત્યકરણતા ચેતિ ગુરુવિનયઃ ॥૧૩/૨॥

ઔચિત્યાત્ = ‘ઊર્ધ્વં ભૂમિકાપેક્ષયા ગુરુવૃત્તિઃ = ગુરુવિષયઃ’, ‘સ્વજન્યવૈયાવૃત્ત્યપ્રતિયોગિત્વસમ્બન્ધેન ગુરુવૃત્તિર્વા બહુમાનઃ = આન્તરઃ પ્રીતિવિશેષો ગુણાનુરાગાત્મા, જ તુ મોહોદયાત્ । મોહો હિ સસદ્ગમપ્રતિપત્તિરૂપઃ શાસ્ત્રે નિવાર્યતે

કલ્યાણકન્દલી

મૂલગ્રન્થે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → ‘ગુરુવિનયઃ’, ‘સ્વાધ્યાયઃ’, ‘યોગાભ્યાસઃ’, ‘પરાર્થકરણઞ્ચ’ ‘ઇતિકર્તવ્યતયા સહ સાધુસચ્ચેષ્ટા વિજ્ઞેયા ॥૧૩/૧॥ યોગદીપિકોત્તાનાર્થેવ ॥૧૩/૧॥

મૂલગ્રન્થે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → ઔચિત્યાત્ ગુરુવૃત્તિઃ બહુમાનઃ, તત્કૃતજ્ઞતાચિત્તં, આજ્ઞાયોગઃ, તત્સત્યકરણતા ચ ઇતિ ગુરુવિનયઃ ॥૧૩/૨॥

ઊર્ધ્વં = ઉત્તરકાલે ભૂમિકાપેક્ષયા = સ્વભૂમિકાનુસારેણ ગુરુવૃત્તિઃ ગુરુવિષયઃ = ગુરુગોચરઃ, શક્યાર્થપ્રદર્શનાય કલ્પાન્તરમાહ - સ્વજન્યવૈયાવૃત્ત્યપ્રતિયોગિત્વસમ્બન્ધેન ગુરુવૃત્તિઃ ચેતિ । સ્વપદેન બહુમાનગ્રહણં, તજ્જન્યં યત્ ગુરુસમ્બન્ધિ વૈયાવૃત્ત્યં તત્પ્રતિયોગી ગુરુર્ભવતિ । અતઃ ગુરૌ બહુમાનાપેક્ષયા સ્વજન્યવૈયાવૃત્ત્યપ્રતિયોગિત્વં વર્તતે । યદપેક્ષયા યત્ર યો ધર્મો જાયતે સ ધર્મઃ તસ્ય તત્ર વૃત્તૌ સમ્બન્ધો ભવતીતિ નિયમેન બહુમાનઃ સ્વજન્યવૈયાવૃત્ત્યપ્રતિયોગિત્વસમ્બન્ધેન ગુરુવૃત્તિઃ ભવતિ । બહુમાનઃ = આન્તરઃ પ્રીતિવિશેષઃ ચિન્તામણિ-કામધેનુ-કામકુમ્ભાદિતોઽપિ સમધિકસ્યોપાદેયત્વપરિણામસ્ય પરિજ્ઞાનેન કૃત-જ્ઞતાદિપરિકલિતો ગુણાનુરાગાત્મા, एतादृशबहुमानस्य मोक्षरूपताभिधानात्, कारणे कार्योपचारात्, यथोक्तं पञ्चसूत्रे → આયઓ ગુરુબહુમાનો અવંજ્ઞકારણત્તણેણ । અઓ પરમગુરુસંયોગો । તઓ સિદ્ધિ અસંસયં । एसेह सुहोदए पण्डितयणुबंधे

❁ રતિદાયિની ❁

‘દીક્ષિત યથેલ સાધુ સાધુક્રિયાને સુંદર રીતે કરે છે’ આવું ૧૨ મા પોડશકમાં જાણાવ્યું. હવે મૂલકારત્રી સાધુની સુંદર ક્રિયાને જ જાણાવે છે. —

ગાથાર્થ :- [૧] ગુરુવિનય, [૨] સ્વાધ્યાય, [૩] યોગાભ્યાસ, [૪] પરાર્થકરણ, [૫] ઇતિકર્તવ્યતા સહિત સાધુની સુંદરક્રિયા જાણવી. [૧૩/૧]

ટીકાર્થ :- ગુરુવિનયાદિસ્વરૂપ પાંચ પ્રકારની સાધુઓની સુંદર બાહ્યક્રિયાસ્વરૂપ સચ્ચેષ્ટા = સત્ક્રિયા જાણવી. [હવે ક્રમશઃ પાંચેયનું સ્વરૂપ કહેવાશે.] [૧૩/૧]

આ પાંચના ઘટકસ્વરૂપ ગુરુવિનયનું સ્વરૂપ મૂલકારત્રી જાણાવે છે. —

ગાથાર્થ :- ઔચિત્યથી ગુરુવિષયક બહુમાન, ગુરુને વિશે કૃતજ્ઞતાભાવ, આજ્ઞાયોગ અને ગુરુઆજ્ઞાયોગને સાચો = સફળ કરવો - આ ગુરુવિનય છે. [૧૩/૨]

▣ ૪ પ્રકારે ગુરુવિનય ▣

ટીકાર્થ :- [૧] પુરુષની ઊંચી ભૂમિકાની અપેક્ષાએ ઔચિત્ય જાણવીને ગુરુવિષયક બહુમાન ભાવ એ ગુરુવિનય કહેવાય. મૂળમાં ગુરુવૃત્તિ પદ છે તેનો ઉપરોક્ત અર્થ કરવાના બદલે ગુરુમાં રહેનાર = ગુરુનિષ્ઠ એવો અર્થ પાગ થઈ શકે. અર્થાત્ ગુરુમાં રહેનાર બહુમાન. બહુમાનને ગુરુમાં રહેવા માટેનો સંબંધ છે સ્વજન્યવૈયાવૃત્ત્યપ્રતિયોગિત્વ. સ્વ = બહુમાન. [બહુમાન નિષ્ક્રિય નહિ પાગ સક્રિય લેવું અહીં અભિમત છે; શુષ્ક-લૂખો બહુમાન ભાવ અહીં અભિમત નથી. અર્થાત્ જે બહુમાનથી ગુરુની વૈયાવૃત્ત્ય થાય એવો બહુમાન ભાવ. વૈયાવૃત્ત્યનું કારણ છે બહુમાન. વૈયાવૃત્ત્ય ગુરુસંબંધી છે. અર્થાત્ વૈયાવૃત્ત્યના પ્રતિયોગી = સંબંધી

૧. મુદ્રિતપ્રતૌ ‘ઊર્ધ્વભૂમિકાપેક્ષયા’ ઇતિ પાઠઃ । ૨. મુદ્રિતપ્રતૌ ‘સ્વજન્યવૈયા..’ ઇત્યશુદ્ધઃ પાઠઃ ।

ગુરુષુ ગૌતમસ્નેહપ્રતિબંધન્યાયેન, તસ્ય મોક્ષં પ્રત્યજ્ઞપકારકત્વાત્ । મોક્ષાજ્ઞકૂલસ્ય તુ ગુરુભાવપ્રતિબંધસ્યાઽ-
નિષેધાત્, તતઃ સકલકલ્યાણાસિદ્ધેઃ ।૧। તથા તેષુ = ગુરુષુ કૃતજ્ઞતાચિત્તં, યથા → 'અસ્માસ્વનુગ્રહપ્રવૃત્તૈર્ભગવદ્દિઃ
સ્વચ્છેદમનપેક્ષ્ય રાત્રિન્દેવં મહાન્ પ્રયાસઃ શાસ્ત્રાધ્યાપનાદૌ કૃતઃ' ← ઇતિ ।૨। તથા આજ્ઞયા = ગુરુનિર્દેશેન યોગઃ
= કાર્યવ્યાપકત્વસમ્બન્ધઃ, સર્વત્ર કાર્યે ગુર્વાજ્ઞાપુરસ્કારિત્વમિતિ યાવત્ ।૩। સત્યશ્ચ તત્કરણશ્ચ = સત્યકરણં, તસ્ય

કલ્યાણકન્દલી

ભવવાહિતેગિચ્છી । ન ઇઓ સુંદરં પરં । ઊવમા ઇત્ય ન વિજ્ઞઇ ← [૪/૬] ઇતિ । આયતઃ = મોક્ષઃ ।

ગૌતમસ્નેહપ્રતિબંધન્યાયેનેતિ । વીરં પ્રતિ ગૌતમરાગસ્ય કેવલજ્ઞાનપ્રતિબંધકત્વાત્, કેવલાનુત્પત્ત્યા સ્વિત્તં ગૌતમં પ્રતિ
કેવલાનુત્પાદહેતુતયા શ્રીવીરેણ વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તૌ → ગોયમા ! ચિરસંસિદ્ધોઽસિ મે, ગોયમા ! ચિરસંધુઓઽસિ મે, ગોયમા !
ચિરપરિચિઓઽસિ મે, ગોયમા ! ચિરજુસિઓઽસિ મે, ગોયમા ! ચિરાણુઓઽસિ મે, ગોયમા ! ચિરાણુવત્તીસિ મે...
← [૧૪/૭/૫૨૧] ઇત્યુક્તમ્ । તતશ્ચ સ્નેહરાગાદિરહિતતયાઽસજ્ઞપ્રતિપત્તિર્ગુરોઃ કર્તવ્યા એકાન્તાનભિષ્વજ્ઞાનુષ્ઠાનસ્ય શ્રેયસ્ત્વાત્,
અનેન રૂપેણ તત્કાત્સ્ન્યારાધનાત્ । ઇદમેવાભિસન્ધાયાપરૈરપિ → 'તત્ત્વાભિષ્વજ્ઞસ્યાપિ તત્ત્વતોઽતત્ત્વાત્, વસ્ત્રાદિશુદ્ધિવિધૌ
અજનકલ્પત્વાત્, ધર્મરાગાદપિ મુનિરમુનિઃ ← [યો.શ.ગા.૧ વૃ.પૃ.૩૦] ઇત્યુચ્યતે । તદુક્તં દશવૈકાલિકચૂર્ણૌ અપિ →
મમત્તભાવં ન કહિં પિ કુજ્ઞા ← [૨/૮] ઇતિ ।

ગુરુષુ કૃતજ્ઞતાચિત્તં, શરણત્વબુદ્ધ્યા, યથોક્તં યોગશતકે → સરણં ગુરુ ડ ઇત્યં ← [૪૮] । તતશ્ચ સાનુબંધવિશુદ્ધગુણવૃદ્ધિઃ ।
યથોક્તં ધર્મરત્નપ્રકરણે → बहुमन्नइ धम्मगुरुं परमुक्वारिच्छि तत्तबुद्धीए । तत्तो गुणाण बुद्धी गुणारिहो तेणिह कयण्णु ॥२६॥
← ઇતિ । પ્રણામાદિવ્યઙ્ગ્યાત્ ગુરુબહુમાનાત્ ગુર્વનુગ્રહો જાયતે, યથોક્તં યોગશતકે → गुरुदेवयाहि जायइ अणुगहो अहिगयस्स
तो सिद्धी । एसो य तन्निमित्तो तहाऽऽयभावाओ विण्णेओ ॥६२॥ ← ઇતિ । અત એવ ગુરુકુલવાસઃ પ્રધાનોપદેશઃ સાધૂનાં,
તદુક્તં યોગશતક એવ → जइणो उण उवएसो सामायारी जहा सव्वा । गुरुकुलवासो गुरुतंतता य उच्चियविणयस्स करणं
च ॥ ← [૩૨/૩૩] ઇતિ । ગુરુવિનયાદિમાહાત્મ્યેન ન કદાપ્યુન્માર્ગે પ્રવર્તતે, તથાવિધક્ષયોપશમપ્રાદુર્ભાવાત્, તદુક્તં યોગશતકે
એવ → मग्गेण गच्छंतो सम्मं सत्तीए इट्ठपुरपहिओ । जह तह गुरुविणयाइसु पयट्ठओ एत्थ जोगि त्ति ॥७॥ ← ઇતિ । અત
એવ શ્રુતગ્રહણોત્તરકાલેઽપિ નમનશીલસ્ય મેધાવિત્ત્વં તત્ત્વત ઉપપદ્યતે । તદુક્તં ઉત્તરાધ્યયને → नच्चा नमइ मेहावी ← [૧/
૫] ! આજ્ઞયા = ગુરુનિર્દેશેન યોગઃ = કાર્યવ્યાપકત્વસમ્બન્ધઃ = સ્વકાર્યે વ્યાપકત્વસંસર્ગઃ, યત્ર યત્ર સ્વીયકર્તવ્યતા તત્ર
તત્ર ગુરુનિર્દેશસમ્બદ્ધત્વં, સર્વત્ર કાર્યે ગુર્વાજ્ઞાપુરસ્કારિત્વમિતિ યાવત્ । યદ્વા આજ્ઞાયોગઃ = ભગવદાજ્ઞાયોગઃ = 'યો માં
પ્રતિમન્યતે સ ગુરં' ઇતિ જિનાજ્ઞાપુરસ્કારિત્વમિતિ યાવત્, તદુક્તં પશ્ચસૂત્રે → गुरुं च बहु मन्नइ । जहोचिअं असंगपडिवत्तीए
निसग्गपवित्तिभावेण । एसा गुरुई विआहिआ भावसारा विसेसओ । भगवंतबहुमाणेणं 'जो मं पडिमन्नइ से गुरुं' ति तदाणा
← [૪/૫] । મૂલકારકૃતા તદ્વ્યાખ્યા ચૈવં → गुरुं च बहु मन्यते भाववैद्यकल्पम् । कथं ? इत्याह-यथोचितं = औचित्येन,
અસજ્ઞપ્રતિપત્ત્યા = સ્નેહરહિતતદ્ભાવપ્રતિપત્ત્યા । કિમસ્યા ઉપન્યાસઃ ? ઇત્યાહ નિસર્ગપ્રવૃત્તિભાવેન = સાંસિદ્ધિકપ્રવૃત્તિત્વેન હેતુના,

ગુરુ બને છે. બહુમાનજન્ય વૈયાવચ્ચના પ્રતિયોગી એવા ગુરુમાં બહુમાનજન્યવૈયાવચ્ચપ્રતિયોગિતા ધર્મ રહે છે. જેની અપેક્ષાએ
જ્યાં જે ધર્મ ઉત્પન્ન થાય તે ધર્મ તેને ત્યાં રહેવા માટે સંબંધ બને - આ નિયમ અનુસાર બહુમાનની અપેક્ષાએ ગુરુમાં જે
સ્વજન્યવૈયાવચ્ચપ્રતિયોગિત્વ ધર્મ ઉત્પન્ન થાય છે તે ધર્મ બહુમાનને ગુરુમાં રહેવા માટે સંબંધ બનશે. માટે] બહુમાન સ્વજન્યવૈયાવચ્ચ-
પ્રતિયોગિત્વસંબંધથી ગુરુમાં રહે છે. બહુમાન = ગુણાનુરાગસ્વરૂપ આંતરિક પ્રીતિવિશેષ. મોહના ઉદયથી જે પ્રીતિ થાય તે અહીં
બહુમાનશબ્દના અર્થ તરીકે ન લઈ શકાય; કારણ કે મોહ એ સંગ-આસક્તિયુક્ત પ્રતિપત્તિ = મમત્વ સ્વરૂપ છે. ગુરુને વિશે
તેવો મોહ શાસ્ત્રમાં નિષિદ્ધ છે. આનો દાખલો છે ગૌતમસ્વામીજીની પોતાના ગુરુ મહાવીર પ્રત્યેના સ્નેહની પદ્ધતિ. મોહોદયજન્ય
ગુરુપ્રેમ મોક્ષ પ્રત્યે ઉપકારક નથી. ગુરુ પ્રત્યે આંતરિક લાગણી મોક્ષાનુકૂળ હોય તો તેનો શાસ્ત્રમાં નિષેધ નથી; કારણ કે મોક્ષને
અનુકૂળ એવી ગુરુપ્રીતિથી બધા જ કલ્યાણની સિદ્ધિ થાય છે.

[૨] તથા ગુરુ પ્રત્યે કૃતજ્ઞતાસભર મન, જેમ કે 'આપણા ઉપર ઉપકાર કરવામાં પ્રવૃત્ત થયેલ ગુરુ ભગવંતે પોતાના પરિશ્રમ-
થાકને ગણકાર્યા વિના, શાસ્ત્ર ભણાવવા વગેરેમાં, રાત-દિવસ ઘણી મોટી મહેનત કરી છે' આમ કૃતજ્ઞતાગર્ભિત ભાવ રાખવો
એ ગુરુવિનય છે. [૩] તેમ જ ગુરુના નિર્દેશની = આજ્ઞાની સાથે કાર્યવ્યાપકતા જોડવી એ છે આજ્ઞાયોગ. [કાર્યની વ્યાપકતા
ગુરુઆજ્ઞાની સાથે જોડવી એનો અર્થ એ યથો કે કાર્યનું વ્યાપક ગુરુઆજ્ઞા બને. તથા કાર્ય એ ગુરુઆજ્ઞાનું વ્યાપ્ય બને-તેમ કરવું.

આજ્ઞાયોગસ્ય સત્યકરણં = તત્સત્યકરણં, તદેવ તત્તા, સ્વાર્થે તલ્, આજ્ઞાફલસમ્પાદકત્વમિતિ યાવત્ ।૪। એષ સર્વોઽપિ ગુરુવિનયઃ, ગુરુપ્રીત્યર્થબાહ્યવ્યાપારત્વાત્ ॥૧૩/૨॥ સ્વાધ્યાયમાહ -> 'યત્તિ'ત્યાદિ ।

યત્તુ યત્તુ યત્તુ વાચનાદેરાસેવનમત્ર ભવતિ વિધિપૂર્વમ્ । ધર્મકથાન્તં ક્રમશઃ તત્સ્વાધ્યાયો વિનિર્દિષ્ટઃ ॥૧૩/૩॥

યત્તુ = યત્પુનઃ, સ્વલુશબ્દો વાતયાલક્ષારે, વાચનાદેઃ = વાચના-પ્રશ્ન-પરાવર્તનાદેઃ આસેવનં = અભિવ્યાપ્ત્યા મર્યાદયા વા પ્રવચનોક્તયા સેવનં = કરણં, અત્ર = પ્રક્રમે ભવતિ = જાયતે વિધિપૂર્વં = વિધિમૂલં ધર્મકથાન્તં = ધર્મકથાઽવસાનં ક્રમશઃ = ક્રમેણ તત્ = આસેવનં સ્વાધ્યાયો વિનિર્દિષ્ટઃ = કથિતઃ; સ્પૃષ્ટુ = શોભનં આ =

કલ્યાણકન્દલી

એષા = અસન્નપ્રતિપત્તિઃ ગુર્વી વ્યાખ્યાતા ભગવદ્દિઃ । કિમિતિ ? અત આહ - ભાવસારા = તથૌદયિકભાવવિરહેણ વિશેષતઃ અસન્નપ્રતિપત્તેઃ । ઈહૈવ યુક્ત્યન્તરમાહ-ભગવદ્બ્રહ્માનેન = અચિન્ત્યચિન્તામણિકલ્પતીર્થકરપ્રતિબન્ધેન । કથમયં ? इत्याह- 'यो मां प्रतिमन्यते भावतः स गुरुं' इत्येवं तदाज्ञा = ભગવદાજ્ઞા । इत्थं तत्त्वं व्यवस्थितम् ← [પં.સૂ.૪/૫-પૃ.૧૩/૧૪] ।

આજ્ઞાયોગસ્ય સત્યકરણમિતિ । તદુક્તં ઉત્તરાધ્યયને -> આગાણિદેસકરે, ગુરૂણમુવવાયકારણ । ઇંગિયાગારસંપન્ને સે વિળીણ ત્તિ વુક્તિ ॥[૧/૨] ← इति । તદુક્તં ધર્મવિન્દૌ અપિ -> તથા સદાજ્ઞાકરણમિતિ ← [૫/૫] । તત્રૈવ દીક્ષાયા નિષ્ઠત્વાત્, યથોક્તં બ્રહ્દારણ્યકોપનિષદિ -> કસ્મિન્નુ દીક્ષા પ્રતિષ્ઠિતા ? સત્યે ← [૩/૯/૨૩] । મહાભારતેઽપિ -> અહિંસા પરમો ધર્મઃ સ ચ સત્યે પ્રતિષ્ઠિતઃ । સત્યે કૃત્વા પ્રતિષ્ઠાં તુ પ્રવર્તન્તે પ્રવૃત્તયઃ ॥ ← [વનપર્વ-૨૦૭/૭૪] इति प्रोक्तम् । उपलक्षणात् गुरुणा सह हित-मितापरुषभाषित्वादिकमप्यत्र गुरुविनयरूपेणावगन्तव्यम्, तदुक्तं दशवैकालिकनिर्युक्तौ -> હિઅ-મિઅ-અફરુસવાઈ અણુવિદ્માસિ વાઈઓ વિળીઓ ← [૩૩૩] इति । गुरुपारतन्व्यफलमाहात्म्यादिकं तु प्रागुक्तं [ષો.૨/૧૦ પૃ.૪૯] અત્રાનુસન્ધેયમ્ । उत्तराध्ययने -> અબ્મુઢાણં અંજલિકરણં તહેવાસણદાયણં । गुरुभक्तिभावसुस्सूआ विणओ एस वियाहिओ ॥ ← [૩૦/૩૨] इत्येवं पञ्चविधो विनय उक्तः । धर्मरत्नकरण्डके श्रीवर्धमानसूरिभिः -> ગુર્વાદિષુ શુમં ચિત્તં વિનયો માનસો મતઃ । हितं मितं प्रियं वाक्यं विनयस्तेषु वाचिकः ॥૨૯४॥ कायिकश्च यथाशक्ति तत्कार्याणां प्रसाधकः । सर्वथाऽऽशातनात्यागः सर्वदा नीचवर्तिता ॥૨९५॥ ← इत्येवं त्रिधा गुरुविनयः प्रदर्शितः ॥૧૩/૨॥

ગુરુવિનયકરણાદેવ સ્વાધ્યાયગ્રહણયોગ્યો ભવતીત્યવસરસન્નતિપ્રાપ્તં સ્વાધ્યાયમાહ । મૂલગ્રન્થે ઢ્પઢાન્વયસ્ત્વેવમ્ -> યત્તુ સ્વલુ વિધિપૂર્વં વાચનાદેઃ આસેવનં ધર્મકથાન્તં ભવતિ તત્ અત્ર સ્વાધ્યાયો વિનિર્દિષ્ટઃ ॥૧૩/૩॥

અભિવ્યાપ્ત્યા મર્યાદયા વેતિ । અવધિઃ = મર્યાદા, અભિવ્યાપ્તિરપિ અભિવિધ્યપરામિધાના મર્યાદાવિશેષ એવ । ઇયાંસ્તુ તદ્દેદઃ પ્રવૃત્તસ્ય યત્ર નિરોધઃ સ મર્યાદા, મર્યાદાભૂતમેવ યદા ક્રિયયા વ્યાપ્યતે તદાઽભિવિધિરિતિ [સિ.હે ૨/૨/૭૦] વ્યક્તં સિદ્ધહેમલધુન્યાસે । વિધિપૂર્વમિતિ । તત્ર શ્રવણવિધિઃ પ્રાગુક્તઃ [૨/૯+૧૧/૪] એવ ।

ધર્મકથાવસાનં = ધર્મકથાન્તં, તદુક્તં વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞામૌ -> સે કિં તં સજ્ઞાણ ? પંચવિહે સજ્ઞાણ પત્રત્તે, તં જહા- 'વાયણા, 'પડિપુચ્છણા, 'પરિયટ્ટણા, 'અણુપ્પેહા, 'ધમ્મકહા । સે તં સજ્ઞાણ ← [જા.૨૫ ઉ.૭ સૂ.૮૦૨] । उत्तराध्ययनेऽपि -> વાયણા પુચ્છણા ચેવ તહા ય પરિયટ્ટણા । અણુપ્પેહા ધમ્મકહા સજ્ઞાઓ હોઈ પંચહા ॥ ← [૩૦/૩૪] इत्युक्तम् ।

અર્થાત્ પોતાના જે જે કાર્ય હોય તે તે કાર્ય ગુરુઆજ્ઞાયુક્ત જ હોય.] મતલબ કે સર્વ કાર્યમાં ગુરુની આજ્ઞાને આગળ કરવી આ ગુરુવિનય છે. [૪] તથા આજ્ઞાયોગને સાચો બનાવવો (= ગુરુનું કહેલું કરવું). મૂળ ગાથામાં કરણતા શબ્દને જે તલ્ પ્રત્યય લાગેલ છે તે સ્વાર્થમાં છે. અર્થાત્ કરણ એ જ કરણતા (જેમ કે બાળ એ જ બાળક. ક પ્રત્યય બાળ શબ્દને સ્વાર્થમાં છે. મતલબ કે બાળ શબ્દને છેડે લાગેલ ક પ્રત્યય બાળશબ્દના અર્થમાં જ પ્રવૃત્ત થયેલ છે, ભાવ અર્થમાં નહિ. તેમ તલ્ પ્રત્યય = 'તા' કરણ શબ્દને છેડે લાગેલ છે તે કરણપદના અર્થમાં જ પ્રવૃત્ત થયેલ છે, ભાવ અર્થમાં નહિ.) મતલબ કે ગુરુ આજ્ઞાનું કાર્ય સંપન્ન કરવું = ગુરુઆજ્ઞા પાળવી એ ગુરુઆજ્ઞાસત્યકરણતા છે. આ બધાય પ્રકારો ગુરુવિનયના છે, કારણ કે તે બધાય પ્રકારો ગુરુની પ્રીતિ માટે = ગુરુપ્રસન્નતાના ઉદ્દેશથી થનાર બાહ્ય ક્રિયાસ્વરૂપ છે. [૧૩/૨]

ગ્રંથકારત્રી [અવસરસંગતિથી પ્રાપ્ત થયેલ] સ્વાધ્યાયને જણાવે છે.

ગાથાર્થ :- વિધિપૂર્વક ક્રમશઃ વાચના વગેરેથી માંડીને ધર્મકથા સુધીનું મર્યાદાથી જે સેવન કરાય એ અહીં સ્વાધ્યાય કહેવાયેલ છે. [૧૩/૩]

❁ સ્વાધ્યાય પ્રતિપાદન ❁

દીકાર્થ :- ગાથામાં સ્વલુ શબ્દ વાક્યની શોભામાં છે. તુ પદ 'પુનઃ' પદાર્થપરક છે. વાચના, પૃચ્છના, પરાવર્તન અને આદિપદગ્રાહ

अभिव्याप्त्या अध्ययनं = स्वाध्यायः, स्वं स्वकीयमध्ययनं वा स्वाध्याय इति व्युत्पत्तेः ॥१३/३॥

योगाभ्यासमाह → 'स्थाने'त्यादि ।

स्थानोर्णार्थालम्बनतदन्ययोगपरिभावनं सम्यक् । परतत्त्वयोजनमलं योगाभ्यास इति तत्त्वविदः ॥१३/४॥

स्थीयतेऽनेनेति स्थानं = आसनविशेषः कायोत्सर्ग-पर्यङ्कबन्धादिरूपः । उर्णः = शब्दः । अर्थः = तदभिधेयम् । आलम्बनं = बाह्यो विषयः प्रतिमादिः । तस्मात् = आलम्बनात् अन्यः = अनालम्बन इति यावत् । तेषां परिभावनं = सर्वतोऽभ्यासजं सम्यक् = समीचीनम् । परं तत्त्वं मोक्षलक्षणं योजयति यत्तत्था, एतद् योगाभ्यास इति तत्त्वविदो विद्वान्ते, योगस्य ध्यानरूपस्याभ्यास इति कृत्वा ।

कल्याणकन्दली

शोभनं अभिव्याप्त्या अध्ययनं = स्वाध्याय इति । अत एव तस्य प्रकृष्टतपोधर्मता; यथोक्तं बृहत्कल्पभाष्ये → नवि अस्थि नवि अ होही सज्जायसमं तवोकम्मं ← [११६९] इति । अनेन तस्य प्रधानं मोक्षाङ्गत्वमावेदितम् । यथोक्तं → एसो सव्वनुत्तं तित्थयरत्तं च जायइ कमेणं । इअ परमं मोक्खंगं सज्जाओ तेण विन्नेओ ॥ ← [ ] इति । अत एव धारणाशक्तिविकलेनाऽपि स्वाध्याय उद्यमः कर्तव्य एव, तदुक्तं पुष्पमालायां → मेहा हुज्ज न हुज्ज व लोए जीवाण कम्मवसगाणं । उज्जोओ पुण तह वि हु, नाणंमि सया न मोतव्वो ॥ जइवि हु दिवसेण पयं, धरेइ पक्खेण वा सिलोगद्धं । उज्जोयं मा मुंचसु, जइ इच्छसि सिक्खिउं नाणं ॥ ← [२८/२९] इति । ज्ञानप्राप्तिपुरुषार्थस्येहाऽमुत्र ज्ञानावरणक्षयोपशमादेरवन्ध्य-कारणत्वात्, → 'सज्जाणं णाणावरणिज्जं कम्मं खवेइ' ← [२०/२९] इति उत्तराध्ययनसूत्रवचनात् । इदमेवाभिप्रेत्यान्यत्रापि → थेवो थेवो वि वरं कायव्वो नाणसंगहो निच्चं । सरियाओ किं न पेच्छह बिंदुहिं समुद्भूयाओ ? ॥ ← [ ] इत्युक्तम् । → ज्ञानधनानां हि साधूनां किमन्यद् वित्तं स्यात् ← [१/१४] इति व्यक्तं सूत्रकृताङ्गचूर्णी । → स्वाध्यायादिष्टदेवतासंप्रयोगः ← [२/४४] इति योगसूत्रकारः । स्वाध्यायविरहे प्रव्रज्या नास्ति, तदुक्तं व्यवहारसूत्रभाष्ये → नाणं असंतंमि चरितं पि न विज्जण ← [७/२/१७] इति भावनीयं तत्त्वमेतत् ॥१३/३॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् → सम्यक् स्थानोर्णार्थालम्बनतदन्ययोगपरिभावनं अलं परतत्त्वयोजनं योगाभ्यास इति तत्त्वविदः ॥१३/४॥ इयञ्च कारिका योगविंशिकावृत्त्यादौ [गा.२ वृ.पृ.४] समुद्धृता वर्तते ।

[१] कायोत्सर्ग-पर्यङ्कबन्धादिरूपो वक्ष्यमाणस्वरूपः [१४/१५ पृ. ३३२] । [२] उर्णः = शब्दः, स च क्रियादाबुच्चार्यमाण-सूत्रवर्णलक्षणो बोध्यः । [३] अर्थः = तदभिधेयं = शब्दवाच्यं शब्दप्रतिपाद्यगोचरव्यवसाय इति यावत् । [४] आलम्बनं = बाह्यो विषयः प्रतिमादिः बाह्यप्रतिमादिविषयध्यानमिति भावः । [५] अनालम्बनः = रूपिद्रव्यात्मकालम्बनरहितो निर्विकल्पकचिन्मात्रसमाधिस्वरूप इति यावत् । अत्राऽऽद्यद्वयं कर्मयोगः शेषत्रितयञ्च ज्ञानयोगः, तदुक्तं योगविंशिकायां → ठाणुन्नत्थालंबणरहिओ तंतम्मि पंचहा एसो । दुगमित्थ कम्मजोगो तहा तियं नाणजोगो उ ॥२॥ ← इति । निश्चयैतदधिकारिता श्राद्ध-साध्वोः ज्ञेया, व्यवहारतस्तु देश-सर्वचारित्रव्यतिरिक्तस्याऽपुनर्बन्धकादेरप्यधिकारिता, निश्चयस्तु अपुनर्बन्धकादेर्योग-बीजमेवेच्छति । तदुक्तं योगविंशिकायां → देसे सव्वे य तहा नियमेणेसो चरित्तिणो होइ । इयरस्स बीयमेत्तं इत्तु चिय

अनुप्रेथा तथा धर्मकथापर्यन्तनुं अभिव्याप्तिथी के शास्त्रोक्त मर्यादाथी प्रस्तुतमां विधिपूर्वक कमसर जे सेवन थाय ते स्वाध्याय कडेवायेल छे. सु + आ + अध्यायः = स्वाध्यायः । सु = सुंदर, आ = अभिव्याप्तिथी [अकरसताथी - मज्जताथी] जे अध्ययन थाय ते स्वाध्याय कडेवाय, कारण के 'पोतानुं अध्ययन के स्वसंबंधी अध्ययन = स्वाध्याय' आवी स्वाध्यायपदनी व्युत्पत्ति छे. [१३/३]

ग्रंथकारश्री योगाभ्यासने कडे छे.

गाथार्थ :- स्थान, उर्ण, अर्थ, आलंबन अने अनालंबन योगनो यारे भाजुथी सुंदर रीते अब्यास करवो. कारण के पर तत्त्वने अत्यंत जेडे जे योगाभ्यास छे - जेम तत्त्ववेत्ताओ कडे छे. [१३/४]

ॐ आलो, योगाभ्यास ठरीजे ॐ

टीकार्थ :- [१] जेना द्वारा उभा रडी शकाय के बेसी शकाय अर्थात् स्थिर रडी शकाय ते स्थान कडेवाय. कायोत्सर्ग, पर्यकबंध वगेरे स्वरूप विशेष प्रकारना आसनो स्थान तरीके जणवा. [२] उर्ण = उर्ण अटले के सूत्रना शब्द. [३] सूत्रना पदनी वाच्यार्थ. [४] प्रतिमादिस्वरूप बाह्य विषय = आलंबन. [५] आलंबनथी भिन्न अर्थात् अनालंबन [पर्युदासप्रतिषेध]. आ पांचेय योगनो सर्व भाजुथी सारी रीते अब्यास करवो जे योगाभ्यास कडेवाय, कारण के ते मोक्षस्वरूप पर तत्त्वने = श्रेष्ठ तत्त्वने

યદિ ચિત્તવૃત્તિનિરોધો યોગલક્ષણં તદા સ્થાનાદીનાં યોગાઙ્ગત્વેઽપિ યોગત્વોપચારઃ । યદિ ચ 'મોક્ષયોજક-
વ્યાપારત્વમાત્રં તદા જોપચાર ઇતિ ધ્યેયમ્ ॥૧૩/૪॥

કલ્યાણકન્દલી

કેઙ્ગ ઇચ્છન્તિ ॥૩॥ ← ઇતિ ।

યોગસ્ય ધ્યાનરૂપસ્ય અભ્યાસ ઇતિ । ઇત્યમેવ વક્ષ્યમાણાનાલમ્બનધ્યાનસિદ્ધેઃ, તદુક્તમ્ → અભ્યાસેન જિતાહારોઽભ્યાસેનૈવ
જિતાસનઃ । અભ્યાસેન જિતશ્વાસૌઽભ્યાસેનૈવાનિલ્લુટિઃ ॥ અભ્યાસેન સ્થિરં ચિત્તમભ્યાસેન જિતેન્દ્રિયઃ । અભ્યાસેન પરાનન્દોઽભ્યાસેન-
વાત્મદર્શનમ્ ॥ અભ્યાસવર્જિતૈર્ધ્યાનૈઃ શાસ્ત્રસ્થૈઃ ફલમસ્તિ નો । ભવેન્ન હિ ફલૈસ્તૃપ્તિઃ પાનીયપ્રતિબિમ્બિતૈઃ ॥ [ ] ← ઇતિ ।

યદિ 'યોગઃ ચિત્તવૃત્તિનિરોધો' [પા.યો.સૂ.૧/૨] ઇતિ પાતઙ્ગલયોગસૂત્રાત્ ચિત્તવૃત્તિનિરોધઃ = ચિત્તનિષ્ઠવૃત્તિનિરોધત્વં
યોગલક્ષણં તદા 'યમ-નિયમાઽસન-પ્રાણાયામ-પ્રત્યાહાર-ધારણા-ધ્યાન-સમાધયોઽષ્ટાવજ્ઞાનિ યોગસ્ય' [પા.યો.સૂ.૨/૨૯] ઇતિ
પાતઙ્ગલયોગસૂત્રેણ સ્થાનાદીનાં યોગાઙ્ગત્વેઽપિ હેતુ-ફલભાવેન યોગત્વોપચારઃ ઇતિ । સુગમાર્થકલ્પનાવૃત્તિકૃતઃ શ્રીયશોભદ્રસૂરેઃ
મતમુક્ત્વા સામ્પ્રતં સ્વાભિપ્રેતમાવેદયતિ - યદિ ચ મોક્ષયોજકવ્યાપારત્વમાત્રં = 'મોક્ષકારણીભૂતાઽઽત્મવ્યાપારત્વં યોગત્વં'
ઇતિ યોગલક્ષણં સમ્મતં તદા ન સ્થાનાદિષુ યોગત્વસ્ય ઉપચારઃ, શક્યાર્થાઽબાધાત્ । જ્યાયાનયમેવ પક્ષઃ, લક્ષણાયા જઘન્યવૃત્તિ-
ત્વાત્, ઋજુગત્યા સિધ્યતોઽર્થસ્ય વક્રેણ સાધનાઽયોગાત્ । અત્ર સ્થાનાદિષુ સ્થાનોર્ણલક્ષણં દ્વયં કર્મયોગ એવ, સ્થાનસ્ય સાક્ષાત્
ઊર્ણસ્યાઽપ્યુચાર્યમાણસ્યૈવ ગ્રહણાદુચ્ચારણાંશૌ ક્રિયારૂપત્વાત્ । તથાઽર્થાલમ્બનાનાલમ્બનલક્ષણં ત્રિતયં જ્ઞાનયોગ એવ, અર્થાદીનાં
સાક્ષાદ્ જ્ઞાનરૂપત્વાદિતિ । એવં સ્થાનાદિષુ પ્રત્યેકં ઇચ્છા-પ્રવૃત્તિ-સ્થૈર્ય-સિદ્ધિભેદાન્નાનાત્વમપિ બોધ્યમ્ । વ્યવહારતોઽપુનર્વન્ધકાદયો
હિ સ્થાનાદિયોગસ્વામિનઃ નિશ્ચયનયેન તુ ચારિત્રિણ એવેતિ વિવેકઃ ઇત્યાદિકં વ્યક્તં યોગવિંશિકાટીકાયામ્ [ગા.૨/૩/
૪] । પ્રકૃતે 'મુક્ત્વેણ જોયણાઓ જોગો સવ્વો વિ ધમ્મવાવારો' [યો.વિં.૧] ઇતિ યોગવિંશિકાવચનાત્ સમિતિ-ગુપ્તિસાધારણં
ધર્મવ્યાપારત્વમેવ યોગત્વમિતિ મીમાંસિતવન્તઃ ટીકાકૃતઃ 'યોગશ્ચિત્તવૃત્તિનિરોધઃ' [૧/૨] ઇતિ યોગસૂત્રટિપ્પણે । યોગવિંશિકાવૃત્તૌ
અપિ મોક્ષકારણીભૂતાઽઽત્મવ્યાપારત્વસ્યૈવ યોગલક્ષણત્વમાવેદિતમ્ [૧] । યોગશતકવૃત્તૌ નિશ્ચયત આત્મનિ જ્ઞાનાદિત્રિતયસમ્બન્ધસ્ય
વ્યવહારતસ્તુ તત્કારણસ્ય યોગત્વમાવિષ્કૃતમ્ [ગા.૨] । અગ્રે ચ તત્રૈવ → સર્વત્રોચિતાનુષ્ઠાનં યોગઃ ← ઇતિ નિષ્ઠઙ્ગિતમિતિ
[ગા.૨૨] ધ્યેયમ્ । અધિકારવિંશિકાવૃત્તૌ શ્રીસાગરાનન્દસૂરિભિસ્તુ → કેચિત્તુ 'યોગશ્ચિત્તવૃત્તિનિરોધ' ઇત્યાહુઃ યોગલક્ષણમ્ ।
તન્ન ચારુ, યતોઽત્રાશ્રીયતે કો ધાતુઃ તૈઃ 'યુજિંચ્ સમાધૌ' 'યુજુંપી યોગે' ઇત્યનયોઃ ? યતો નૈકોઽપિ તદીયમનોરથવ્રતતિવૃદ્ધયે
પ્રભવતિ । આદૌ સમાધેર્યોગાઙ્ગત્વેન સ્વીકારાદ્ અજ્ઞાન્નિભાવો ભજ્યેત । યોગ-સમાધ્યોરન્યત્ર તુ ધાત્વર્થ એવ લક્ષણવિરોધી,
નિરોધવિરુદ્ધત્વાદ્યોગસ્ય । ન ચૈવં ભવતિ યોગારમ્ભક્રિયાયા યોગત્વં, તદા ચિત્તવૃત્તેરનિરોધાત્, કાયવાહ્નિરોધયોશ્ચ યોગત્વાભાવાપ્તેર-
નિષ્ઠતૈવ । ન ચ નિર્વિકલ્પકસમાધાવપિ સર્વથા ચિત્તવૃત્તિનિરોધઃ, તથા સતિ જડત્વાપાતાત્ કિન્તુ નિરોધ ઇવ નિરોધઃ । તથા
ચોપચરિતમેવ લક્ષણં, ન તત્ત્વતઃ ← [ગા.૧૫] ઇત્યુક્તમ્ । 'સમત્વં યોગ ઉચ્યતે' [મ.ભા.શાં.પ.૨૬/૨૮] ઇતિ મહાભારતે ।

આત્મા સાથે અત્યંત જોડે છે-એમ તત્ત્વવેત્તાઓ જાણે છે. તે ધ્યાનસ્વરૂપ યોગનો અભ્યાસ હોવાના કારણે આમ જાણવું. જો
યોગનું લક્ષણ 'ચિત્તવૃત્તિનિરોધ' એમ માન્ય કરવામાં આવે તો સ્થાન = આસન વગેરે યોગના અંગ હોવા છતાં તેમાં યોગપાણાનો
- તાદાત્મ્યથી યોગનો ઉપચાર જાણવો. અને જો યોગનું લક્ષણ 'મોક્ષયોજક વ્યાપારત્વ' માન્ય કરો તો ઉપચાર કરવો જરૂરી
નહિ બને [કારણ કે તેમાં યોગપદનો મુખ્યાર્થ અબાધિત છે.] આ ધ્યાનમાં રાખવું [૧૩/૪]

વિશેષાર્થ :- સ્થાન વગેરે પાંચની યોજના આપણે ચૈત્યવંદનમાં વિચારીએ. [૧] યોગમુદ્રામાં [૨] સૂત્રના પદોમાં ઉપયોગ
રાખીને [૩] સૂત્રના પદાર્થોની ધારણા કરીને, [૪] જિનપ્રતિમા વિશે દષ્ટિ સ્થિર કરીને અથવા મનમાં જિનપ્રતિમા-આકારનું
ભાવન કરતાં ચૈત્યવંદન કરવા દ્વારા અતીન્દ્રિય પરમાત્મતત્ત્વમાં મનને જોડવાથી સ્થાન, વાર્ણ, અર્થ, આલંબન અને અનાલંબન
આ પાંચેય યોગોનો સર્વતોમુખી સુંદર રીતે અભ્યાસ = પરિભાવન કરવાથી મોક્ષ સાથે આત્માનું જોડાણ થાય છે.

ધ્યાનસ્વરૂપ યોગના અભ્યાસસ્વરૂપ હોવાથી પાંચેય યોગોની પરિભાવના યોગાભ્યાસ કહેવાય છે.

[A] પાતઙ્ગલયોગસૂત્રમાં 'યોગઃ ચિત્તવૃત્તિનિરોધઃ' આમ જણાવેલ છે. પતંજલિ ઋષિના મતે [૧] યમ, [૨] નિયમ, [૩]
આસન, [૪] પ્રાણાયામ, [૫] પ્રત્યાહાર, [૬] ધારણા, [૭] ધ્યાન અને [૮] સમાધિ - આ આઠ યોગના અંગો છે. તેથી
સ્થાન, વાર્ણ વગેરે યોગ નહિ પણ યોગના અંગ છે. તેથી સ્થાનાદિનો અભ્યાસ યોગાભ્યાસ નહિ પણ યોગાંગઅભ્યાસ બને.

૧. મુદ્રિતપ્રતૌ 'મોક્ષયોજકવ્યાપારિત્વમાત્રં' ઇતિ પાઠઃ ।

પરાર્થકરણમાહ → 'વિહિતે'ત્યાદિ ।

વિહિતાનુષ્ઠાનપરસ્ય તત્ત્વતો યોગશુદ્ધિસચિવસ્ય । ભિક્ષાટનાદિ સર્વં પરાર્થકરણં યતેજ્ઞેયમ્ ॥૧૩/૫॥

વિહિતં = શાસ્ત્રોક્તં યત્ અનુષ્ઠાનં તત્પરસ્ય = તન્નિષ્ઠસ્ય તત્ત્વતઃ = પરમાર્થેન યોગશુદ્ધિસચિવસ્ય = વિશુદ્ધમનોવાઙ્માયયોગસ્ય ભિક્ષાટનાદિ = આહારૈષણાદિ, આદિના વસ્ત્ર-પાત્રૈષણાદિગ્રહઃ સર્વં = નિરવશેષં અનુષ્ઠાનં

કલ્યાણકન્દલી

ભગવદ્ગીતાયાં ચ → યોગઃ કર્મસુ કૌશલમ્ ← [૨/૫૦] इत्युक्तम् । મહોપનિષદિ તુ → મનઃપ્રશમનોપાયો યોગ इत्यभिधी-
યતે ← [૫/૪૨] इत्युक्तम् । બૌદ્ધમતેઽપિ કુશલપ્રવૃત્તેઃ યોગત્વમ્ । દૈવાસુરવૃત્તીનાં નિરોધો યોગ इति अन्ये । ચિત્તવૃત્તેર્વિષ-
યાન્તરતિરસ્કારેનાત્મસ્થૈર્યં યોગ इति परे । સ્વરૂપાઽવસ્થિતિહેતુ-ચિત્તવૃત્તિનિરોધો યોગ इत्यपरे । કુલાર્ણવતન્ત્રે ચ → ऐक्यं
જીવાત્મનોરાહુર્યોગં યોગવિશારદાઃ ← [૩૦/૯] इत्युक्तं, તત્ર ऐक्यं = સાદૃશ્યપ્રકટીકરણમિતિ વિભાવનીયં પર્યુપાસિતગુરુકુલૈઃ
મનીષિભિઃ । સ્વાધ્યાય-યોગાભ્યાસવશાત્ પરતત્ત્વપ્રાપ્તિઃ, યથોક્તં વિષ્ણુપુરાણે → સ્વાધ્યાયાદ્યોગમાસીત, યોગાત્ સ્વાધ્યાયમામનેત્ ।
સ્વાધ્યાય-યોગસમ્પત્ત્યા પરમાત્મા પ્રકાશતે ॥ ← [૬/૬/૨] इति ॥૧૩/૪॥

મૂલગ્રન્થે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → વિહિતાનુષ્ઠાનપરસ્ય તત્ત્વતો યોગશુદ્ધિસચિવસ્ય યતેઃ ભિક્ષાટનાદિ સર્વં પરાર્થકરણં જ્ઞેયમ્
॥૧૩/૫॥

આહારૈષણાદીતિ । આહારપદેન પિણ્ડ-પાનકયોઃગ્રહણમ્ । પિણ્ડાદિષેષણા સંસૃષ્ટાદિભેદેન સપ્તવિધા બોધ્યા, તદુક્તં પ્રવચન-
સારોદ્ધારાદૌ → સંસદ્મસંસદ્મઠા ઉદ્ભવત્ તદ્ અપ્પલેવિયા ચેવ । ઉગ્ગહિયા પગ્ગહિયા ઉજ્જિયધમ્મા ય સત્તમિયા ॥ [પ્ર.સારો.
૭૩૯] ← इति । વસ્ત્ર-પાત્રૈષણાદિગ્રહ इति । વસ્ત્રૈષણા ચ → જન્ન તયદ્વા કીયં નેવ વુયં નેવ ગહિયમન્નેસિં । આહડપામિચં
ચિય કપ્પે સાહુણો વત્થં ॥૮૪૯॥ ← इत्यादिना प्रवचनसारोद्धारादौ दर्शिता बोध्या । इयञ्च सामान्यतोऽवसेया । निर्गन्थानां
વસ્ત્રૈષણાવિધિસ્તુ બૃહત્કલ્પસૂત્રે → નિર્ગન્થં ચ પાં ગાહાવડ્કુલં પિંડવાયવડિયાણ અણુપવિટ્ઠં કેઙ્ વત્થેણ વા પડિગ્ગહેણ વા
કંબલેણ વા પાયપુંછણેણ વા ઉવનિમંતેજ્ઞા કપ્પઇ સે સાગારકડં ગહાય આયરિયપાયમૂલે ઠવેત્તા દોચં પિ ઉગ્ગહં અણુણવિત્તા
પરિહારં પરિહરિત્તે । નિર્ગન્થં ચ પાં બહિયા વિયારભૂમિં વા વિહારભૂમિં વા નિક્કવંતં સમાણં કેઙ્ વત્થેણ વા પડિગ્ગહેણ
વા કંબલેણ વા પાયપુંછણેણ વા ઉવનિમંતેજ્ઞા, કપ્પઇ સે સાગારકડં ગહાય આયરિયપાયમૂલે ઠવિત્તા દોચં પિ ઉગ્ગહં અણુ-
ણવિત્તા પરિહારં પરિહરિત્તે ← [ઉદે.૧ સૂ.૪૦/૪૧] इति दर्शितः । શ્રમણાનાં વસ્ત્રૈષણાવિધિઃ તદપવાદાદિકશ્ચ પ્રકલ્પ-
ગ્રન્થેભ્યોઽવસેયમ્ । સામાન્યતસ્તુ વસ્ત્રગ્રહણાદિસમયે કલ્પનયા નવ ભાગાન્ કૃત્વા તદવલોકનાદિકમપિ કર્તવ્યમ્ । નિર્દોષે
સતિ ચ દર્શિતરીત્યા તદ્ ગ્રાહ્યમ્ । નવભાગવિધિશ્ચ વસ્ત્રે → નવ ભાગકણ વત્થે ચરો કોણા ય દુન્નિ અંતઃ ય । દો
કન્નાવટ્ટીઓ મજ્ઞે વત્થસ્સ ઇક્કં તુ ॥ ચત્તારિ દેવયા ભાગા, દુવે ભાગા ય માણુસા । આસુરા ય દુવે ભાગા, મજ્ઞે વત્થસ્સ
રક્કસો ॥ ← [ ] इत्यादिना बोध्यः ।

પાત્રૈષણાવિધિશ્ચ સ્થાનાન્નસૂત્રે → કપ્પઇ ણિર્ગન્થાણ વા ણિર્ગન્થીણ વા તઓ પાયાઈ ધારિત્તે વા પરિહરિત્તે વા, તં

છતાં પણ પ્રસ્તુતમાં સ્થાન વગેરે પાંચેયમાં યોગપણાનો - તાદાત્મ્યથી યોગનો આરોપ કરવાના લીધે તે પાંચેયના અભ્યાસને
યોગાભ્યાસ કહી શકાય. [B] પરંતુ યોગનું જૈનદર્શનસંમત લક્ષણ 'યોગ = મોક્ષયોજકવ્યાપારવત્ત્વ' સ્વીકારવામાં આવે તો સ્થાન
વગેરે પાંચેય યોગસ્વરૂપ જ છે, કારણ કે તે પાંચેય શૈલેશીકરણ દ્વારા આત્માને મોક્ષ સાથે જોડી આપવાના લીધે મોક્ષયોજક-
શૈલેશીકરણસ્વરૂપ વ્યાપારવાળા છે. માટે જૈનદર્શનસંમત યોગલક્ષણને સ્વીકારવામાં આવે તો યોગશબ્દનો મુખ્યાર્થ અબાધિત હોવાથી
સ્થાન વગેરે પાંચેયને ઉપચાર વિના જ યોગ કહી શકાય. આનો એકાગ્રતાપૂર્વક શાંતિથી વિચાર કરવો જરૂરી હોવાથી ઉપાધ્યાયજી
મહારાજે 'ધ્યેયં' પદનો પ્રયોગ કરેલ છે. [૧૩/૪]

ગ્રંથકારશ્રી પરાર્થકરણને જણાવે છે.

ગાથાર્થ :- વિહિત અનુષ્ઠાનમાં પરાયણ તથા પરમાર્થથી યોગશુદ્ધિવાળા સાધુનું ભિક્ષાટન વગેરે સર્વ અનુષ્ઠાન પરાર્થકરણ
પણવું. [૧૩/૫]

❁ સાધુની સર્વાહિયા પરાર્થકરણસ્વરૂપ ❁

ટીકાર્થ :- શાસ્ત્રોક્ત જે અનુષ્ઠાન હોય તેમાં પરાયણ તથા પરમાર્થથી વિશુદ્ધ મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિવાળા સાધુની
ભિક્ષાટન = આહારની ગવેષણા, વસ્ત્રૈષણા, પાત્રૈષણા વગેરે સર્વ અનુષ્ઠાન પરાર્થકરણ જણવું, કારણ કે સાધુ દ્વારા શ્રદ્ધા

યતે: = સાધો: પરાર્થકરણં જ્ઞેયમ્; યતિના ગૃહ્યમાણસ્યાઽઽહાર-વસ્ત્ર-પાત્રાદે: દાતુ: પુણ્યભિબંધનત્વેજ પરોપકાર-
હેતુત્વાત્ વિશુદ્ધયોગશક્તેશ્ચોચિતપ્રવૃત્તિહેતુસામાયિકશક્ત્યા 'તદર્થિતાનિયતત્વાદિતિ દષ્ટવ્યમ્ ॥૧૩/૫॥' इति

કલ્યાણકન્દલી

જહા- લાઝયપાણ વા, દારુપાણ વા, મદ્વિયાપાણ વા <- [૩/૩/૧૭૮] इत्युक्तः । पात्रग्रहण-वितरण-धारण-प्रत्यर्पण-परिकर्म-
परिष्ठापनादिविधि-निषेधादिकं विस्तरतो बुभुत्सुभिः आचाराङ्गद्वितीयश्रुतस्कन्धगतषष्ठाध्ययन-निशीथगतचतुर्दशોद्देशादिकमवलोक-
नीयं गीतार्थगुरुसन्निधाने । मनुस्मृतौ तु -> अलाबुं दारुपात्रञ्च मन्मयं वैदलं तथा । एतानि यतिपात्राणि मनुः स्वायंभुवोऽब्रवीत् ॥
<- (६/५४) इत्येवं चतुर्विधं पात्रमुक्तम् । 'वैदलं = वंशादिखण्डनिर्मितं' इति तद्वृत्तौ । एतच्च जैनयतीनामुत्सर्गतो न कल्पते ।

પરોપકારહેતુત્વાદિતિ । તદુક્તં અષ્ટકપ્રકરણે -> વૃદ્ધાચર્યમસન્નસ્ય ભ્રમરોપમયાઽટતઃ । ગૃહિદેહોપકારાય વિહિતેતિ શુભા-
શયાત્ ॥ [૫/૩] -> ગૃહિણામારમ્ભપરિગ્રહગૃહીતાત્મનાં દુર્ગતિગમનનિબન્ધનકર્મબન્ધવતાં ધર્મસાધકકાવોપકારકાહાર-
ગ્રહણદ્વારેણાઽઽત્યન્તિકસુખફલનિર્વાણતરુવીજકલ્પપુણ્યસમ્પાદનત ઉપકાર <- इति अष्टकवृत्तिकारः । अत एव द्वात्रिंशिकाप्रकरणे
श्रीसिद्धसेनदिवाकरेणापि -> दोषेभ्यः प्रव्रजन्त्यार्या गृहादिभ्यः पृथग्जनाः । परानुग्रहनिम्नास्तु सन्तस्तदनुवृत्तयः ॥ <-
[१७/१६] इत्युक्तम् । समरादित्यकेवलचरित्रे मूलकारैरपि -> मोत्तूण ज्ञाणजोयं मुणओ वि जणस्सऽणुग्गहट्ठाण । पिण्डगह-
णत्थमन्नं जोयन्तरमो पवज्जन्ति ॥ [नवमभवे-पृ.८९६] इत्युक्तम् । अत एव तस्य भिक्षाऽपि शुक्लाहार उच्यते, शुद्धा-
नुष्ठानसाध्यत्वात्, शुद्धानुष्ठानहेतुत्वात्, स्वरूपतः शुद्धत्वाच्च । इदमेवाभिप्रेत्य योगशतके -> साहरणो पुण विही सुक्काहारो
इमस्स विण्णेओ । अण्णत्थओ य एसो उ सच्चसंपक्करी भिक्खा ॥८१॥ तदुक्तं धर्मबिन्दौ अपि -> धर्मायोपभोग
इति <- [५/३९] अयं हि यतिः वीर्याचाराराधनार्थं भिक्षामटति न तु देहवर्णादिपोषणार्थम् । न च सामायिकपरिणामे
सति कथं परोपकारगर्भा प्रवृत्तिः, समत्वबाधादिति शङ्कनीयम्, विशुद्धयोगशक्तेः उचितप्रवृत्तिहेतुसामायिकशक्त्या = लोक-
विरुद्धत्याग-शासनापभ्राजना-निवृत्त्यनुकूलपरिणामानुविद्ध चारित्रपरिणामनिर्वाहकोचितचारित्राचारदिसम्बन्धिसामायिकविवेकसामर्थ्येन
तदर्थितानियतत्वात् = परोपकारार्थिताव्याप्तत्वात् । न हि परार्थकरणं समभावं बाधते । परेषामपीदमभिमतम् । तदुक्तं लिङ्ग-
पुराणे -> आत्मप्रयोजना-भावे परानुग्रह एव हि । प्रयोजनं समस्तानां क्रियाणां परमेष्ठिनः ॥ [९/४९] । न च
सामायिकशक्तेरुचितप्रवृत्तिहेतुत्वसिद्धौ ततः परोपकारलक्षणोचितप्रवृत्तिः स्यात्, तदेव तु कुतः सिद्धमिति शङ्कनीयम्, सामायिकपरि-
णामस्य निरभिष्वङ्गत्वात्तत्सिद्धेः । निरभिष्वङ्गे हि चित्ते सति प्राय उचितैव प्रवृत्तिर्जायते, तदुक्तं पञ्चाशकेऽपि -> समभावो
सामाईयं तण-कंचण-सत्तु-मित्तविसओ त्ति । निरभिस्संगं चित्तं उचियपवित्तिपहाणं च ॥ [११/५] अतः सम-
भावलक्षणसम्यग्दर्शननैर्मल्यवतो हि सत्प्रवृत्ति-रुचितैव, तदुक्तं योगबिन्दौ -> अस्यौचित्यानुसारित्वात् प्रवृत्तिर्नासती भवेत् ।
सत्प्रवृत्तिश्च नियमाद् ध्रुवः कर्मक्षयो यतः ॥३४०॥ न चैवं सतीयं महादुष्करा स्यादिति वाच्यम्, दुष्करत्वेऽपि
भवस्वरूपविज्ञानादपवर्गानुरागात्तत्सौकर्यात्, तदुक्तं धर्मबिन्दौ -> भवस्वरूपविज्ञानात् तद्विरागाच्च तत्त्वतः । अपवर्गानुरागाच्च

કરાતા આહાર, વસ્ત્ર, પાત્ર વગેરે દાયકને પુણ્યબંધનું કારણ હોવાથી પરોપકારનો હેતુ છે અને ભિક્ષાટન વગેરે વિશુદ્ધ એવી
મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિ એ ઉચિત-પ્રવૃત્તિનો હેતુ બનનાર સામાયિક શક્તિ દ્વારા પરોપકારની અર્થિતાને નિયત = વ્યાપ્ત =
વ્યાપ્ય છે. - એ ખ્યાલમાં રાખવું. [૧૩/૫]

વિશેષાર્થ :- સાધુ સંયમયાત્રાના નિર્વાહ માટે અન્ન-પાણી-વસ્ત્ર-પાત્રને ગ્રહણ કરીને સંયમયાત્રાને વધુ વેગવંતી બનાવે
છે. તેથી તેમાં આહારાદિ દ્વારા ટેકો આપનાર ગૃહસ્થને પુણ્ય બંધાય છે, જે તેને દ્રવ્ય-ભાવ ઉભય રીતે હિતકારી બને છે.
ગૃહસ્થને સુખી અને ગુણવાન બનાવવાના લીધે ભિક્ષાદિ લેવા દ્વારા સાધુ ગૃહસ્થ તો ઉપર પરોપકાર કરે છે. તેમ જ ભિક્ષાદિ
ગ્રહણ કરનાર સાધુને પણ ગૃહસ્થ ઉપર પરોપકાર કરવાનો ભાવ અવશ્ય હોય છે, કારણ કે સાધુને ભિક્ષા ગ્રહણ કરવા માટે
શાસ્ત્રમાં ક્ષુધા-વૈયાવચ્ય વગેરે ૬ કારણો બતાવેલ છે. તે કારણો હોતે છતે આહારાદિગ્રહણ કરવાનું સાધુને શાસ્ત્રવિધાન
છે. શાસ્ત્રમાં બતાવેલ કારણોને લક્ષમાં રાખી રસગારવ, ઋદ્ધિગારવ, શાંતાગારવ, માયા, દેહાધ્યાસ વગેરે દોષોથી દૂર રહીને
જિનાજ્ઞાપાલનના એકમાત્ર ઉદ્દેશથી જે મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિ થાય તે વિશુદ્ધ કહેવાય. વળી, સાધુ ઉચિત રીતે ભિક્ષાગ્રહણપાદિ
કાર્ય કરે છે, અનુચિત રીતે નહિ. દરરોજ નિષ્કારણ ઇળ-મીઠાઈ, મિષ્ટાન્ન વગેરે વહોરવા, કડવા કટાક્ષ આકરા શબ્દનો પ્રહાર
કરીને ગોચરી લેવી, એક જ જગ્યાએ બધી ગોચરી વહોરી લેવી, નજીકમાં જ રોજ ગોચરી વહોરવી, દોષિત ગોચરી લેવી
વગેરે અનુચિત પ્રવૃત્તિને છોડી જર દોષ રહિત ભિક્ષા દૂરના સ્થાનોમાં અલગ-અલગ ઘરોમાં મર્યાદાપૂર્વક, ગૃહસ્થના ભાવોદ્ધાસ-
સાધુબહુમાનાદિ વધે તે રીતે આહાર, પાણી, વસ્ત્ર વગેરે વહોરવા સ્વરૂપ ઉચિત પ્રવૃત્તિ સાધુ કરે છે તેમાં કારણ છે સામાયિકની
પરિણતિ- શક્તિ. વિશુદ્ધ પ્રવૃત્તિ એ ઉપરોક્ત સામાયિક શક્તિ દ્વારા પરોપકારની ભાવનાને વ્યાપેલી છે - વ્યાપ્ત છે - વ્યાપ્ય

૧. મુદ્રિતપ્રતો -> 'તદર્થિતા નિયત્વા....' इत्यशुद्धः पाठः ।

इतिकर्तव्यतामाह → 'सर्वे'त्यादि ।

सर्वत्रानाकुलतायतिभावाऽव्ययपरा समासेन । कालादिग्रहणविधौ क्रियेतिकर्तव्यता भवति ॥१३/६॥

सर्वत्र = सर्वस्मिन् **कालादिग्रहणविधौ** = काल-स्वाध्यायादिग्रहणाचारे कालविभागप्रतिनियते, **क्रिया** = योगप्रवृत्तिः **समासेन** = सङ्क्षेपेण **इतिकर्तव्यता भवति**, रात्रिन्दिवनियतक्रमशुद्धक्रियासन्तानस्येतिकर्तव्यता-पदार्थत्वात् । 'कीदृशी सा ?' → अनाकुलतया = अत्वरया यतिभावस्य सामायिकरूपस्य अव्ययपरा = अव्ययपगम-निष्ठा । बहुकालसाध्यक्रियायां त्वरया ह्यप्रमत्तत्वलक्षणो यतिभावो व्येतीत्येतद्विशेषणमुक्तम् ॥१३/६॥

कल्याणकन्दली

स्यादेतन्नान्यथा क्वचित् ॥ ← [५/३] इति । योगबिन्दौ अपि → संसारादस्य निर्वेदस्तथोच्चैः पारमार्थिकः । संज्ञानचक्षुषा सम्यक् तन्नैर्गुण्योपलब्धितः ॥ मुक्तौ दृढानुरागश्च तथा तद्गुणसिद्धितः । विपर्ययो महादुःखबीजनाशाच्च तत्त्वतः ॥ ← [३४१/३४२] इत्युक्तम् । पञ्चाशकेऽपि → दुक्करयं अह एयं जइधम्मो दुक्करो चिय पसिद्धं । किं पुण ? एस पयत्तो मोक्खफलत्तेण एयस्स ॥ ← [११/४३] इति प्रोक्तमिति विभावनीयम् ॥१३/५॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् → सर्वत्र कालादिग्रहणविधौ अनाकुलतायतिभावव्ययपरा क्रिया समासेन इतिकर्तव्यता भवति ॥१३/६॥ काल-स्वाध्यायादिग्रहणाचारे इति । कालग्रहणस्वरूपं ओघनिर्युक्तेरवसेयम्, स्वाध्यायादिग्रहणविधिस्तु प्रागुक्तः [२/९-पृ.४८+१०/६-पृ.२४८] एव । → विधिना स्वाध्याययोगः ← [५/६०] इति धर्मबिन्दुसूत्रमप्यत्र स्मर्तव्यम् । तद्विधिभङ्गे तु गृह्यमाणं श्रुतमप्यपकाराय भवति, तदुक्तं पञ्चवस्तुके → एसो य सया विहिणा कायव्वो होइ अप्पमत्तेणं । इहरा हु एअकरणे भणिया उम्मायमाईआ ॥५६७॥ उम्मायं व लभिज्जा रोगायकं व पाउणे दीहं । केवलपन्नत्ताओ धम्माओ वा वि भंसिज्जा ॥५६८॥ ← इति । रात्रिन्दिवनियत-क्रमशुद्धक्रियासन्तानस्य इतिकर्तव्यतापदार्थत्वात् । इत्थं भावसाधुत्वा-विर्भावात्, परिशुद्धैश्चैव प्रतिदिननियतक्रियादिभिरेव मुक्तिसम्भवात्, तदुक्तं पञ्चवस्तुके → तम्हा जे इह सत्थे साहुगुणा तेहिं होई सो साहू । अचंतसुपरिसुद्धेहिं मोक्खसिद्धित्ति काऊणं ॥१२०४॥ ← इति । अनाकुलतया = अत्वरया = असम्भ्रान्ततया = सम्यगुपयुक्ततया । तदुक्तं दशवैकालिकवृत्तौ पञ्चवस्तुकवृत्तौ च ग्रन्थकृद्भिरेव → असम्भ्रान्तः = अनाकुलः ← [द.वै.५/१/१ गा.वृ.पं.व.गा.११२९ वृ.] इति । योगशतके अपि → सव्वत्थ पवत्तणं पसंतीए ← [३४] इत्युक्तम् । एते च पञ्च साधूनां स्वधर्मा ज्ञेयाः । → 'वयच्छक्किमिदियाणं च निग्गहो' भावकरणसच्चं च । 'स्वमया विरागया' वि य मणमाईणं निरोहो' य ॥ कायाण छक्क' जोगाण जुत्तया' वेयणाऽहियासणया' । तह 'मारणंति'यऽहियासणा य एए अणगारगुणा ॥ ← [आ.नि.प्रति.२७] इत्येवं भद्रबाहुस्वामिभिः आवश्यकनिर्युक्तौ दर्शिताः सप्तविंशतिर्यतिगुणा इव यतीनां स्वधर्माः परेषामभिमतः । तदुक्तं नारदपरिव्राजकोपनिषदि → 'अहिंसा सत्यमस्तेय' -ब्रह्मचर्य' -परिग्रहाः' ।

छे. માટે સાધુની વિશુદ્ધિયુક્ત મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિ એ સાધુમાં રહેલ પરોપકારની ભાવનાને સૂચવે છે. માટે સાધુના સર્વ અનુષ્ઠાન પરાર્થકરણસ્વરૂપ જ છે - એ સિદ્ધ થાય છે. [૧૩/૫]

ચંચકારશ્રી ઈતિકર્તવ્યતાને જાણાવે છે.

ગાથાર્થ :- કાલગ્રહણ વગેરે સર્વ આચારમાં અનાકુળતાથી યતિભાવને અખંડિત રાખવામાં ઉદ્યત એવી પ્રવૃત્તિ એ સંક્ષેપથી ઈતિકર્તવ્યતા થાય છે. [૧૩/૬]

સાધુની ઈતિકર્તવ્યતાને ઓળખીએ

ટીકાર્થ :- કાલવિભાગમાં = યોગ્ય કાળમાં પ્રતિનિયત એવા કાલગ્રહણ, સ્વાધ્યાયપ્રસ્થાપન વગેરે સર્વ આચારમાં મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિ એ સંક્ષેપથી ઈતિકર્તવ્યતા થાય છે; કારણ કે રાત-દિવસમાં નિયમિત-પ્રતિબદ્ધ અને ક્રમથી શુદ્ધ એવી ક્રિયાઓનો સમુદાય એ ઈતિકર્તવ્યતાપદનો અર્થ છે. તે પ્રવૃત્તિ અનાકુળતાથી સામાયિકાત્મક યતિભાવને અખંડિત રાખવામાં ઉદ્યત હોવી જોઈએ, કારણ કે દીર્ઘકાળે પૂર્ણ થનારી ક્રિયામાં ઉતાવળ કરવાથી અપ્રમત્તતાસ્વરૂપ યતિભાવ ખંડિત થાય છે. માટે કાયિક-માનસિક-વાચિક પ્રવૃત્તિનું 'અનાકુલતાયતિભાવાવ્યયપરા' એવું વિશેષણ શ્રીમદ્જીએ કહેલ છે. [૧૩/૬]

વિશેષાર્થ :- 'ઈતિ' = એ પ્રમાણે. 'કર્તવ્ય' = બસ કર્તવ્ય-ફરજ, એમાં ઊંચા-નીચા અસ્થિર નહિ થવાનું. નહિતર યતિભાવ = સાધુપણું = સામાયિક = સમતા = અપ્રમત્તતા ધવાય. કાલગ્રહણ, સ્વાધ્યાયપ્રસ્થાપન [સજ્જન્ય પઠવવાની ક્રિયા] વગેરે કાર્ય પૂર્ણ થવામાં ઘણો સમય લાગે. તેમાં ઉતાવળ-અસ્થિરતા, અનુપયોગ-ચંચળતા વગેરે થવાનો સંભવ રહે. તેવું ન થાય તે માટે શ્રીમદ્જીએ જાણાવ્યું કે કાલગ્રહણ વગેરે સર્વ આચારમાં આકુળતા-વ્યાકુળતા છોડીને અપ્રમત્તતા અખંડિત રહે તેવી સાવધાની વાળી પ્રવૃત્તિ કરવી તે ઈતિકર્તવ્યતા છે. ગુરુવિનયાદિ દ્વારા ચિત્તની શુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. તથા ઈતિકર્તવ્યતાદ્વારા ચિત્તની એકાગ્રતા

ઉવતા સાધુસચ્ચેષ્ટા । અથ તદ્વતો મૈત્ર્યાદિસિદ્ધિમાહ → 'ઇતિ'ઇત્યાદિ ।

ઇતિ ચેષ્ટાવત ઉચ્ચૈર્વિશુદ્ધયોગસ્ય' સઘતેઃ ક્ષિપ્રમ્ । મૈત્રી-કરુણા-મુદિતોપેક્ષાઃ કિલ સિદ્ધિમુપયાન્તિ ॥૧૩/૭॥

ઇતિ = ઉવતપ્રકારેણ ચેષ્ટાવતઃ = પ્રવૃત્તિમતઃ ઉચ્ચૈઃ = અત્યર્થ વિશુદ્ધયોગસ્ય = વિશુદ્ધભાવસ્ય સઘતેઃ = અપ્રમત્તસાધોઃ ક્ષિપ્રં = અચિરેણૈવ મૈત્રી-કરુણા-મુદિતોપેક્ષાઃ પૂર્વોક્તાઃ ચતસ્રો ભાવનાઃ સિદ્ધિમુપયાન્તિ = સિદ્ધ-ત્વાચ્ચં વિશેષં લભન્તે કિલ ઇતિ આપ્તાગમવાદઃ ॥૧૩/૭॥ એતદ્વતમેવ વિશેષમાહ → 'એતા' ઇત્યાદિ ।

એતાશ્ચતુર્વિધાઃ ચલુ ભવન્તિ સામાન્યતશ્ચતસ્રોઽપિ । એતદ્વાવપરિણતાવન્તે મુક્તિર્ન તત્રૈતાઃ ॥૧૩/૮॥

એતાઃ = મૈત્ર્યાદ્યાઃ ચતુર્વિધાઃ = ચતુર્ભેદાઃ, ચલુઃ વાક્યાલક્ષારે, ભવન્તિ સામાન્યતઃ = સામાન્યેણ ચતસ્રોઽપિ પ્રસ્તુતાઃ એતાસાં ભાવપરિણતૌ = વિશિષ્ટસ્વરૂપલાભે અન્તે = સર્વોત્કર્ષે સતિ મુક્તિઃ = નિર્વૃત્તિઃ ભવતિ । તત્ર =

કલ્યાણકન્દલી

❁અનૌદ્ધત્યમદીનત્વં❁ પ્રસાદઃ ❁સ્થૈર્યમાર્જવમ્❁ ॥ ❁અસ્નેહો ❁ગુરુશુશ્રૂષા ❁શ્રદ્ધા ❁ક્ષાન્તિર્દમઃ❁ ❁શમઃ❁ । ❁ઉપેક્ષા ❁ધૈર્ય-માધુર્યે❁ ❁તિતિક્ષા ❁કરુણા તથા ॥ ❁હીસ્તથા ❁જ્ઞાન❁વિજ્ઞાને ❁યોગો ❁લઘ્વશનં ❁ધૃતિઃ । એષ સ્વધર્મો વિચ્ચાતો યતીનાં નિયતાત્મનામ્ ॥ ← [૪/૧૦-૧૨] ઇતિ ॥૧૩/૬॥

મૂલગ્રન્થે દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → ઇતિ ચેષ્ટાવતઃ ઉચ્ચૈઃ વિશુદ્ધયોગસ્ય સઘતેઃ મૈત્રી-કરુણામુદિતોપેક્ષાઃ ક્ષિપ્રં સિદ્ધિં ઉપયાન્તિ કિલ ॥૧૩/૭॥ નનુ યતિભાવે સર્વત્રાઽપ્રતિબદ્ધતૈવાઽઽવચ્ચકી । તતશ્ચ મૈત્ર્યાદીનાં કથં તત્રોપયોગ ઇતિ ચેત્ ? નૈવમ્, ક્ષયો-પશમવિશેષાધાનદ્વારા તાસાં યતિભાવદાદ્યાર્થોપયોગાત્ । ઇદમેવાભિપ્રેત્ય પચ્ચાશકે → સચ્ચથ અપદિબદ્ધા મેત્તાદિગુણણિયા ય ણિયમેણ । સત્તાઇસુ હોન્તિ દહં ઇય આયયમગ્ગતલ્લિચ્છા ॥ ← [૧૧/૪૨] ઇત્યુક્તમ્ । યોગદીપિકા તુ સ્પષ્ટૈવ ॥૧૩/૭॥

મૂલગ્રન્થે દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → સામાન્યત એતાઃ ચતસ્રોઽપિ ચલુ ચતુર્વિધા ભવન્તિ । એતદ્વાવપરિણતૌ અન્તે મુક્તિઃ । તત્ર એતાઃ ન ॥૧૩/૮॥

એતાસાં = મૈત્ર્યાદિભાવનાનાં વિશિષ્ટસ્વરૂપલાભે સર્વોત્કર્ષે સતિ નિર્વૃત્તિઃ ભવતિ । ઇદમેવાભિપ્રેત્ય અધ્યાત્મગીતાયાં → ચતસ્રો ભાવના ભાવ્યાઃ સર્વકર્મવિનાશિકાઃ ← [૩૨૦] ઇત્યુક્તમ્ । યુક્તચ્ચૈતદ્, યતઃ તામ્ય એવ રાગાદિમલસ્ય મળ્ડૂક-ભસ્મન્યાયેન નાશાત્, ક્રિયાદિકૃતસ્ય રાગાદિવિગમસ્ય મળ્ડૂકચૂર્ણન્યાયેન સોપલ્લવત્વાત્ । તદુક્તં યોગશતકે → કાયકિરિયા એ દોસા, ચલવિયા મંડુકચુણ્ણતુલ્લ ત્તિ । તે ચેવ ભાવણા એ નેયા તચ્ચારસરિસ ત્તિ ॥૮૬॥ મૈત્ર્યાદિભાવોપેત એવ ધર્મો ભવતિ, તદુક્તં ધર્મચિન્દૌ → વચનાદ્વદનુષ્ટાનમવિરુદ્ધાદ્યથોદિતમ્ । મૈત્ર્યાદિભાવસંયુક્તં તદ્ધર્મ ઇતિ કીર્ત્યતે ॥[૧/૩]← ઇતિ । ઇદમેવાઽ-ભિપ્રેત્ય ધર્મસદ્ગ્રહે શ્રીમાનવિજયવાચકેનાઽપિ → વચનાદવિરુદ્ધાદ્વદનુષ્ટાનં યથોદિતમ્ । મૈત્ર્યાદિભાવસંમિશ્રં તદ્ધર્મ ઇતિ કીર્ત્યતે

પ્રાપ્ત થાય છે. મનશુદ્ધિ + મનસ્થિરતા = ઉત્કૃષ્ટ યોગસિદ્ધિ. [૧૩/૬]

સાધુની પંચવિધ સુંદર ચેષ્ટા જાગાવી. હવે ગ્રંથકારશ્રી પંચવિધ સુંદર ચેષ્ટાવાળા સાધુને મૈત્રી વગેરેની સિદ્ધિ જાગાવે છે.

ગાથાર્થ :- આ પ્રમાણે પંચવિધ ચેષ્ટાવાળા અત્યંત વિશુદ્ધ ભાવવાળા અપ્રમત્ત સાધુને મૈત્રી, કરુણા, મુદિતા અને ઉપેક્ષા ઝડપથી સિદ્ધ થાય છે.-એમ આપ્તાગમવાદ છે. [૧૩/૭]

ટીકાર્થ :- ઉપરોક્ત પ્રકારે પંચવિધ પ્રવૃત્તિવાળા તેમ જ અત્યંત વિશુદ્ધ ભાવવાળા અપ્રમત્ત સાધુને ટૂંકા સમયમાં જ પૂર્વોક્ત [૪/૧૫] મૈત્રી, કરુણા, મુદિતા અને ઉપેક્ષા આ ચાર ભાવના સિદ્ધિને પામે છે. અર્થાત્ તે જ ભાવનાઓ સિદ્ધત્વ નામના વિશેષ ધર્મને પામે છે - આવી આપ્ત પુરુષોની આગમવાણી છે. [૧૩/૭]

ગ્રંથકારશ્રી મૈત્રીઆદિ ભાવનામાં રહેલ વિશેષ ધર્મને જાગાવે છે.

ગાથાર્થ :- સામાન્યથી આ ચારેય ભાવના ચાર પ્રકારની થાય છે. આ ભાવનાઓનું હાઈ પરિણામે છેતે અંતે મોક્ષ થાય છે. મોક્ષમાં આ મૈત્રી વગેરે ભાવનાઓ હોતી નથી. [૧૩/૮]

❁ મોક્ષમાં મૈત્રી આદિ ભાવનાઓ જથી ❁

ટીકાર્થ :- મૂળ ગાથામાં 'ચલુ' શબ્દ વાક્યની શોભા માટે છે. સામાન્યથી પ્રસ્તુત આ મૈત્રી વગેરે ચારેય ભાવનાઓ ચાર પ્રકારની થાય છે. [અર્થાત્ મૈત્રી વગેરે ચારેય ભાવનાના પ્રત્યેકના ચાર ચાર ભેદ છે. તેથી કુલ ૪ x ૪ = ૧૬ ભેદ થાય. આગળની ગાથામાં ૧૬ ભેદનું નિરૂપણ કરવામાં આવશે.] આ ભાવનાઓનું હાઈ પરિણામે ત્યારે અર્થાત્ આ ભાવનાઓના વિશિષ્ટ સ્વરૂપનો લાભ થાય ત્યારે અંતે આ ભાવનાઓ સર્વોત્કૃષ્ટ થતાં મોક્ષ થાય છે. મોક્ષમાં આ મૈત્રી વગેરે ભાવનાઓ સંભવતી નથી; કારણ કે મુક્તિ સાંસારિક ભાવોથી પર છે. [૧૩/૮]

૧. મુદ્રિતપત્રો 'વિશુદ્ધભાવસ્ય' ઇતિ પાઠઃ । હ.પ્રત્યનુસારેણાઽસ્માભિઃ પાઠો ગૃહીતઃ ।

= મુવતૌ ઇતાઃ = મૈત્ર્યાદ્યાઃ જ સમ્ભવન્તિ, મુવતેઃ સાંસારિકભાવોત્તીર્ણરૂપત્વાત્ ॥૧૩/૮॥

उवतमेव प्रत्येकं चातुर्विध्यं विवृण्वन्नाह → 'उपकारी'त्यादि ।

उपकारि-स्वजनेतरसामान्यगता चतुर्विधा मैत्री । मोहासुखसंवेगान्यहितयुता चैव करुणेति ॥१३/९॥

उपकारी च स्वजनश्चेतरश्च सामान्यश्च एतदगता चतुर्विधा = चतुर्भेदा मैत्री भवति । तत्रोपकर्तुंशीलमस्येत्युप-
कारी, तत्कृतमुपकारमपेक्ष्य या मैत्री लोके प्रसिद्धा सा प्रथमा । स्वकीयो जनो नालप्रतिबद्धादिः तस्मिन्मुपकारमन-
पेक्षयापि स्वजनबुद्धयैव या मैत्री सा द्वितीया । इतर उपकारि-स्वजनभिन्नः परिचितो गृह्यते, सामान्यस्य पृथग्ग्रह-
णात् । तत्र = पूर्वपुरुषप्रतिपन्नसम्बन्धे स्वप्रतिपन्नसम्बन्धे वोक्तनिमित्तद्वय-निरपेक्षा या मैत्री सा तृतीया ।

कल्याणकन्दली

॥३॥ इत्युक्तम् । मुक्तेः सांसारिकभावोत्तीर्णरूपत्वात् = औदयिक-क्षायोपशमिकादिभावातिक्रान्तस्वरूपत्वात् ॥१३/८॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् → उपकारि-स्वजनेतरसामान्यगता चतुर्विधा मैत्री, मोहाऽसुख-संवेगान्यहितयुता चैव करुणा
॥१३/९॥ इयं कारिका योगसूत्रटिप्पण-योगभेदद्वात्रिंशिकावृत्त्यादौ [यो.सू. १/३३ द्वा.द्वा. १८/३-४] समुद्धृता टीकाकृता ।

स्वकीयो जनो नालप्रतिबद्धादिः = बल्लीप्रतिबद्धादिः । बल्ली च द्विधा, अनन्तरा परम्परा च । अनन्तरा इमे षड्जनाः
→ माता, पिता, भ्राता, भगिनी, पुत्रो दुहिता च । तदुक्तं व्यवहारसૂत्रभाष्ये → बल्ली संतरणंतर, अणंतरा छज्जणा इमे हुंति
। माया पिया य भाया भगिणी पुत्तो य धूया य ॥ [उद्दे. ४ गा. ४३२] सान्तरा पुनरियं [अ] मातुः 'माता पिता', 'भ्राता', 'भगिनी'
च । तथा [ब] पितुः 'माता, 'पिता, 'भ्राता, 'भगिनी च । तथा [क] भ्रातुः अपत्यं 'भ्रात्रीयो भ्रात्रीया' वा । [ड] भगिन्या वा
अपत्यं 'भागिनेयो भागिनेयी' वा । दौहित्रो दौहित्री पौत्रः पौत्री च । तदुक्तं पञ्चकल्पभाष्ये → माउम्माया य पिया भाया भगिणी
एय, एवं पिउणोऽवि । भाउ भगिणीए वच्चा धूया-पुत्ताण वि तहेव ॥ [पं.क.भा. २४०७] इति । परम्परबल्ली ह्येषा ज्ञेया ।

पूर्वपुरुषप्रतिपन्नसम्बन्धे = स्वपितृ-पितामह-कुलवृद्धादिपूर्वपुरुषाश्रिते स्वप्रतिपन्नसम्बन्धे वा उक्तनिमित्तद्वयनिरपेक्षा =
उपकारि-स्वजनत्वनिमित्तानपेक्षा या मैत्री = हितबुद्धिः सा तृतीया । एतदनुसारेण योगभेदद्वात्रिंशिकायां → सुखचिन्ता
मता मैत्री सा क्रमेण चतुर्विधा । उपकारि-स्वकीय-स्वप्रतिपन्नाऽखिलाश्रया ॥ [द्वा.द्वा. १८/३] इत्युक्तम् ।

વિશેષાર્થ :- મૈત્રી વગેરે ભાવનાઓ પ્રાથમિક અવસ્થામાં ઔદયિકભાવસ્વરૂપ છે. તથા તે ઉત્તર અવસ્થામાં ક્ષાયોપશમિક
ભાવસ્વરૂપ બને છે. મૈત્રી વગેરે ભાવનાઓ અધ્યાત્મમાર્ગે આગળ વધતાં-વધતાં વિશુદ્ધ -પ્રકૃષ્ટ ક્ષાયોપશમિકભાવસ્વરૂપ થતાં મોક્ષ
મળે છે. મોક્ષમાં આત્માના ઔદયિક કે ક્ષાયોપશમિક ગુણો હોતા નથી. મોક્ષમાં બધા જ આત્મગુણો ક્ષાયિકભાવસ્વરૂપ હોય
છે. સંસારકાલીનક્ષાયોપશમિક એવા ક્ષમા, નમ્રતા વગેરે ગુણો મોક્ષમાં ક્ષાયિકભાવ સ્વરૂપે પરિણમે છે. ક્ષમા વગેરેની જેમ મૈત્રી
વગેરે ક્ષાયિક ભાવમાં પરિણમે તો તે પણ મોક્ષમાં હોય. પરંતુ પરહિતચિંતાસ્વરૂપ મૈત્રી વગેરે ભાવનાઓ ક્ષાયિક ભાવમાં પરિણમતી
નથી. કારણ કે તે ચિત્તવૃત્તિસ્વરૂપ છે. સર્વજ્ઞ ભગવંતોને ચિત્ત જ હોતું નથી. ચિત્તસ્વરૂપ માધ્યમ વિના જ તેઓ સાક્ષાત્ આત્માથી
જ સર્વ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો સાક્ષાત્કાર કરે છે. માટે ચિત્તવૃત્તિસ્વરૂપ મૈત્રી વગેરે ભાવો મોક્ષમાં સંભવિત નથી. પરંતુ ક્ષમા વગેરે
ક્ષાયિક આત્મગુણોમાં અંતર્ગતસ્વરૂપે અથવા તે ક્ષાયિક ગુણોના અવાન્તર પ્રકાર સ્વરૂપે અથવા મોહક્ષોભરહિત શુદ્ધચૈતન્યમય નિર્વિકલ્પકસ્વરૂપે
મોક્ષમાં પણ તે માની શકાય છે. એવું વિચાર કરતાં જણાય છે. [૧૩/૮]

આઠમી ગાથામાં જણાવેલ મૈત્રી વગેરે પ્રત્યેક ભાવનાના ચાર ભેદનું વિવરણ કરતા ગ્રંથકારશ્રી જણાવે છે કે →
ગાથાર્થ :- 'ઉપકારી, 'સ્વજન, 'અન્યજન તથા 'સામાન્યજન વિષયક મૈત્રી ચાર પ્રકારની છે. અને 'મોહ, 'સુખાભાવ,
'સંવેગ તથા 'અન્યહિતથી યુક્ત ક્રુણા ચાર પ્રકારની છે. [૧૩/૮]

❖ મૈત્રીજા ચાર ભેદ ❖

ટીકાર્થ :- ઉપકારી, સ્વજન, અન્યજન અને સામાન્યજન - આ ચાર સંબંધી મૈત્રી ચાર પ્રકારની હોય છે. એમાં [૧]
ઉપકાર કરવાનો જેનો સ્વભાવ છે એવા ઉપકારીએ કરેલા ઉપકારની અપેક્ષાએ જે મૈત્રી=મિત્રભાવ લોકમાં પ્રસિદ્ધ હોય તે
પ્રથમ મૈત્રી જાણવી. [૨] ઉપકારની અપેક્ષા રાખ્યા વિના પણ સગાવડાલાની બુદ્ધિથી જ નાલપ્રતિબદ્ધ [પિંટની દુટીમાં જે
માતાની નાળ હોય છે તે જેની સમાન હોય અર્થાત્ એક જ માતાની કુખે જન્મેલ એવા કાકા, ફઈ, મામા-માસી તથા તેનો
જે વ્યક્તિ સાથે પરંપરાસંબંધ છે તે ભત્રીજા-ભત્રીજી, ભાણિયા-ભાણેજી વગેરે] પોતાના સગાવડાલા ઉપર જે મિત્રભાવ હોય
તે બીજી મૈત્રી જાણવી. [૩] ગાથામાં રહેલ ઈતર શબ્દ દ્વારા ઉપકારી અને સગા સ્વજનથી ભિન્ન એવો પરિચિત માણસ લેવો,
[સર્વ સામાન્ય નહિ અર્થાત્ પરિચિત-અપરિચિત બધા નહિ] કારણ કે મૂળકારશ્રીએ ચોથા ભેદમાં સામાન્યનો સ્વતંત્ર ઉલ્લેખ

સામાન્યે સર્વસ્મિન્નેવ જને પરિચિતાઽપરિચિતસાધારણ્યેનોવતનિમિત્તત્રયનિરપેક્ષા યા મૈત્રી સા ચતુર્થી ।

મોહશ્ચાસુચ્ચ સંવેગશ્ચાન્યહિતશ્ચ તૈઃ યુતા ચૈવ કરુણા ભવતિ । મોહઃ = અજ્ઞાનં, તેન યુતા ગ્લાનયાચિતાઽપથ્યવસ્તુપ્રદાનાભિલાષસદૃશી પ્રથમા । અસુચ્ચં = સુચ્ચાભાવઃ, સ યસ્મિન્ પ્રાણિન્યસ્તિ તસ્મિન્ યા લોકસિદ્ધા-હારવસ્ત્ર'શયનાઽસનાદિપ્રદાનલક્ષણા સા દ્વિતીયા । સંવેગઃ = મોક્ષાભિલાષઃ, તેન સુચ્ચિતેષ્વપિ સત્ત્વેષુ સાંસારિક-દુઃચ્ચત્યાજનેચ્ચ છન્નસ્થાનાં સ્વભાવતઃ પ્રીતિમત્તયા પ્રવર્તતે સા તૃતીયા । યા ત્વચ્ચહિતેન = પ્રીતિમત્તા-સમ્બન્ધવિકલસર્વસત્ત્વહિતેન કેવલિનામિવ ભગવતાં મહામુનીનાં સર્વાનુગ્રહપરા અનુકમ્પા સા ચતુર્થી ॥૧૩/૧૧॥ 'સુચ્ચમાત્ર' ઇત્યાદિ ।

સુચ્ચમાત્રે સદ્દેતાવનુબન્ધયુતે પરે ચ મુદિતા તુ । કરુણાઽનુબન્ધ-નિર્વેદ-તત્ત્વસારા હુપેક્ષેતિ ॥૧૩/૧૦॥

કલ્યાણકન્દલી

તેન = મોહેન યુતા ગ્લાનયાચિતાઽપથ્યવસ્તુપ્રદાનાભિલાષસદૃશી પ્રથમા કરુણા જ્ઞેયા । ઉપલક્ષણાત્ → મય્યેવ નિપતત્ત્વેતજ્ગદ્દુશ્ચરિતં તથા । મત્સુચરિતયોગાચ્ચ મુક્તિઃ સ્યાત્ સર્વદેહિનામ્ ॥ ← [ ] ઇતિ માયાપુત્રીયકલ્પિતાઽપિ કરુણા પ્રથમભેદેઽવગન્તવ્યા, મોહોપેતત્ત્વાત્ । તદુક્તં અષ્ટકપ્રકરણે → તદેવં ચિન્તનં ન્યાયાત્તત્ત્વતો મોહસન્નતમ્ ← [૨૯/૬] । દુઃચ્ચિતેષુ ચૌરાદિષુ શાસ્ત્રનિષિદ્ધશાસ્ત્રાદિદાનેચ્ચાઽપિ પ્રકૃતાઘકરુણાયામવગન્તવ્યા । 'મા મૂદ્ વ્યાધસ્ય દુઃચ્ચં' ઇતિ બુદ્ધચા મૃગાદિમાર્ગમૃતમાવેદયતોઽપિ મોહગમૈવ કરુણા । 'મા મૂદ્ દુર્મિષ્કે પશ્વાદિઃ દુઃચ્ચમાજનં' ઇતિ કરુણયા પશ્વાદીન્ વ્યાપાદયતોઽપિ પ્રથમૈવ કરુણા । દુઃચ્ચમોચનબુદ્ધચા દુઃચ્ચશતજર્જરકલેવરાન્ મનુષ્યાદીન્ ઘ્નતોઽપીયમેવ જ્ઞેયા, સન્નદાવાનવગતત્ત્વે સતિ પરદુઃચ્ચ-પ્રહાણેચ્ચાવત્ત્વાદિતિ દિક્ ।

યા તુ પ્રીતિમત્તાસમ્બન્ધવિકલસર્વસત્ત્વહિતેન = પ્રીતિમત્તાસમ્બન્ધશૂન્યેષુ સર્વેષુ એવ સત્ત્વેષુ સ્વભાવાદેવ કલ્યાણેન યુતા કેવલિનામિવ ભગવતાં મહામુનીનાં સર્વાનુગ્રહપરા અનુકમ્પા સા ચતુર્થી કરુણા જ્ઞેયા । મૂલગ્રન્થાનુસારેણ યોગભેદ-દ્વાત્રિંશિકાયાં → કરુણા દુઃચ્ચહાનેચ્ચા મોહાદ્ દુઃચ્ચિતદર્શનાત્ । સંવેગાચ્ચ સ્વભાવાચ્ચ પ્રીતિમત્ત્વપરેષુ ચ ॥ ← [દ્વા.દ્વા. ૧૮/૪] ઇત્યુક્તમ્ ॥૧૩/૧૧॥

મૂલગ્રન્થે દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → મુદિતા તુ સુચ્ચમાત્રે સદ્દેતૌ અનુબન્ધયુતે પરે ચ । ઉપેક્ષા હિ કરુણાઽનુબન્ધ-નિર્વેદ-તત્ત્વસારા ઇતિ ॥૧૩/૧૦॥ ઇયમપિ કારિકા યોગસૂત્રટિષ્ણ-યોગભેદદ્વાત્રિંશિકાવૃત્ત્યાદૌ સમુદ્ધૃતા [યો.ટિ.૧/૩૩-દ્વા.દ્વા.૧૮/

કરેલો છે. પોતાના પૂર્વજ્ઞેએ જેની સાથે સંબંધ રાખેલો હોય અથવા પોતે જેની સાથે સંબંધ-પરિચય-ઓળખાણ કરેલ હોય તે વ્યક્તિને વિશે પૂર્વોક્ત (૧) ઉપકારી કે (૨) સગા હોવાના કારણે જે મિત્રભાવ થાય તે બન્ને નિમિત્તથી નિરપેક્ષ એવો [ઓળખાણ હોવાના લીધે થતો] જે મિત્રભાવ તે ત્રીજી મૈત્રી જાણવી. [૪] પરિચિત-અપરિચિત સાધારણરૂપે બધા જ લોકોમાં ઉપકારી હોવાના લીધે કે સગા હોવાના કારણે કે પરિચિત હોવાના નિમિત્તે જે મિત્રભાવ થાય તેનાથી મિત્ર એવો જે હિતચિંતાસ્વરૂપ મિત્રભાવ તે ચોથી મૈત્રી જાણવી.

卐 ઇચ્ચુલાળા ચાર ભેદ જાણીએ 卐

મોહ, અસુચ્ચ, સંવેગ અને અન્ય હિતથી યુક્ત કરુણા ચાર પ્રકારની હોય છે. [૧] મોહ = અજ્ઞાન. અજ્ઞાનથી યુક્ત એવી કરુણા એ ગ્લાન વ્યક્તિએ માંગેલ અપથ્ય વસ્તુને આપવાના અભિલાષ જેવી છે. [કતલખાનું શરૂ કરવા ઈચ્ચતા ગરીબ કસાઈને આધુનિક યંત્ર વસાવવા માટે જરૂરી આર્થિક સહાય કરવાની ઈચ્ચા એ પણ મોહગર્ભિત કરુણા જાણવી.] [૨] જે પ્રાણી પાસે સુખ ન હોય તેને લોકપ્રસિદ્ધ આહાર, વસ્ત્ર, આસન વગેરે આપવા સ્વરૂપ બીજી કરુણા સુખાભાવગર્ભિત જાણવી. [૩] મોક્ષાભિલાષ-સ્વરૂપ સંવેગના લીધે સાંસારિક દુઃખથી છોડાવવાની ઈચ્ચાથી સુખી એવા જીવોને વિશે પણ છન્નસ્થ જીવોની સ્વાભાવિક રીતે સ્નેહસંબંધથી જે કરુણા પ્રવર્તે તે ત્રીજી કરુણા સંવેગગર્ભિત જાણવી. [૪] જેની સાથે સ્નેહનો વ્યવહાર ન હોય એવા પણ સર્વ જીવોના હિતથી, કેવલીની જેમ મહામુનિઓની સર્વ જીવોના અનુગ્રહમાં તત્પર એવી ચોથી કરુણા હિતગર્ભિત જાણવી. [૧૩/૯]

ગાથાર્થ :- 'સર્વ સુખને વિશે, 'સુંદર હેતુને વિશે, 'સાનુબંધ સુખને વિશે અને 'ઉત્કૃષ્ટ સુખને વિશે મુદિતા ભાવના ચાર પ્રકારની જાણવી. 'કરુણાપ્રધાન, 'અનુબંધપ્રધાન, 'નિર્વેદપ્રધાન અને 'તત્ત્વપ્રધાન આમ ઉપેક્ષા ભાવના ચાર પ્રકારની જાણવી. [૧૩/૧૦]

૧. 'શયન' પદં મુદ્ધિતપ્રતૌ નાસ્તિ ।

સુખમાત્રે સામાન્યેનૈવ વૈષયિકેऽપથ્યાઃઃહારતૃપ્તિજનિતપરિણામાઃસુન્દરસુખકલ્પે સ્વપરનિષ્ઠે **પ્રથમા મુદિતા** । સન્ = પરિણામસુન્દરસુખજનનશાક્તિમાન્ હેતુઃ યસ્ય તાદૃશો હિત-મિતાહારપરિભોગજનિતરસાસ્વાદ-સુખકલ્પે સ્વ-પરગતૈહિકસુખવિશેષે **દ્વિતીયા** । અનુબંધઃ = દેવ-મનુજજન્મસુ સુખપરમ્પરાઽવિચ્છેદઃ તેન યુતે લોકદ્વયસુખે આત્મ-પરાપેક્ષ્યા **તૃતીયા** । પરં = પ્રકૃષ્ટં મોહક્ષ્યાદિસમ્ભવં યત્સુખં તસ્મિન્ **ચતુર્થી** મુદિતા ।

કરુણા વાનુબંધશ્ચ નિર્વેદશ્ચ તત્ત્વશ્ચ ઇતાનિ સારો યસ્યાઃ સા તથા **ઈતિ** = અમુજા પ્રકારેણ ચતુર્વિધા **ઉપેક્ષા** । કરુણા = મોહયુતકરુણા તત્સારા ઉપેક્ષા **પ્રથમા**, યથા કશ્ચિદાતુરસ્ય સ્વાતન્ત્ર્યાદપથ્યં સેવમાનસ્યાઽહિતં જાનાજોઽપિ તન્નિવારણમવધીર્યોપેક્ષાં કરોતિ, 'મા ભૂદનુકમ્પાભઙ્ગઃ' ઇતિ । અનુબંધઃ = ફલસિદ્ધ્યન્તઃ' કાર્યવિષયઃ પ્રવાહપરિ-ણામઃ તત્સારા **દ્વિતીયા**, યથા કશ્ચિત્ કુતશ્ચિદાલસ્યાદેરર્થાર્જનાદૌ જ પ્રવર્તતે, તથાઽપ્રવર્તમાનમન્યદા તદ્વિતાર્થી 'પ્રવર્તયાતિ, વિવક્ષિતે તુ કાલે પરિણામસુન્દરકાર્યસન્તાનમવેક્ષમાણો માધ્યસ્થ્યમવલમ્બત ઇતિ । નિર્વેદઃ = ભવવૈરાગ્યં, તત્સારા **તૃતીયા**, યથા ચતસૃષુ ગતિષુ જાનાવિદ્યદુઃસ્વપરમ્પરામનુભવતો જીવસ્ય કથશ્ચિન્મનુજ-દેવગતિષુ સર્વેન્દ્રિ-યાહ્વાદકં સુખવિશેષમનુપશ્યતોઽપિ તદસારતાકાદાવિત્કત્વાભ્યાં તસ્મિન્નુપેક્ષા । તત્ત્વં = વસ્તુસ્વભાવઃ, તત્સારા **ચતુર્થી** યા મનોજ્ઞામનોજ્ઞાજાં વસ્તૂજાં પરમાર્થતો રાગ-દ્વેષાનુત્પાદકત્વેન સ્વાપરાધમેવ મોહવિકારસમુત્થં ભાવયતઃ સ્વરૂપ-

કલ્યાણકન્દલી

૫/૬] ।

મોહયુતકરુણેતિ । પ્રથમકરુણાયા મોહાનુવિદ્ધત્વેઽપિ દાનાંશપ્રાધાન્યાત્ કરુણાત્વમ્ । અત્ર તૂપેક્ષાપ્રાધાન્યાત્ ઉપેક્ષાયામવતારઃ, ઉપધેયસાઙ્કર્યેઽપ્યુપાધ્યોરસાઙ્કર્યાદિતિ વિભાવનીયમ્ ।

પરમાર્થતો રાગદ્વેષાનુત્પાદકત્વેન → 'તાનેવાર્થાન્ દ્વિષતઃ તાનેવાર્થાન્ પ્રલીયમાનસ્ય । નિશ્ચયતોઽસ્યાનિષ્ઠં ન વિદ્યતે કિશ્ચિદિષ્ટં વા ॥૫૨॥ ઇતિ પ્રશમરતિવચનાદિના સ્વાપરાધમેવ મોહવિકારસમુત્થં ભાવયતઃ । તદુક્તં શ્રીબુદ્ધિસાગરસૂરિભિરપિ

❀ મુદિતા ભાવનાઝા ઝ ભેદઝે ઝાઝખીઝે ❀

ટીકાચઃ :- [૧] કોઈ પણ સુખને વિશે સામાન્યથી પોતાનામાં કે બીજામાં રહેલ વૈષયિક સુખને વિશે, કે જે અપથ્ય આહારથી થયેલ તૃપ્તિથી ઉત્પન્ન થનાર પરિણામે ખરાબ સુખ જેવું છે, આનંદ થવો તે પ્રથમ મુદિતા ભાવના જાગવી. [પોતાની પ્રકૃતિને અનુકૂળ ન હોય - નુકશાનકારક હોય તેવી કુપથ્ય ચીજને ખાવાથી થનાર તૃપ્તિથી જે સુખ ઉત્પન્ન થાય છે તે પરિણામે ખરાબ હોય છે તેમ વૈષયિક સુખ ભોગવવામાં મજા આવે પણ તે પરિણામે ભયંકર સજા છે. છતાં પોતાના કે બીજાના વૈષયિક સુખમાં જે આનંદ થાય તે પ્રથમ મુદિતા ભાવના જાગવી. આ ઔદયિક ભાવસ્વરૂપ છે] [૨] જેનો હેતુ પરિણામે સુંદર એવા સુખને ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિવાળો હોય તેવા પોતાના કે બીજાના આ લોકના વિશેષ પ્રકારના સુખને વિશે જે આનંદ થાય તે બીજી મુદિતા ભાવના જાગવી. એનો વિષય બનનાર સુખ વિશેષ એ હિત-મિત એવા આહારને વાપરવાથી થનાર રસાસ્વાદના સુખ જેવું છે. [કે જે પરિણામે સુંદર છે, શક્તિવર્ધક છે, આરોગ્યદાયક છે, સ્ફૂર્તિજનક છે. જંબુકુમાર, શાલિભદ્ર વગેરેની સમૃદ્ધિ જોઈને આનંદ થાય તેનો બીજી મુદિતામાં સમાવેશ થઈ શકે-એવું જાણાય છે.] [૩] દેવ-મનુષ્યભવમાં સુખની પરંપરાનો વિચ્છેદ ન થવો તે અનુબંધ કહેવાય. પોતાની અને બીજાની અપેક્ષાએ આલોક અને પરલોકના અનુબંધયુક્ત સુખને વિશે જે આનંદ થાય તે ત્રીજી મુદિતા અનુબંધપ્રધાન જાગવી. [૪] મોહનીય કર્મના ક્ષયથી ઉત્પન્ન થનાર પ્રકૃષ્ટ સુખને વિશે જે આનંદ થાય [સિદ્ધ પરમાત્માના સુખને જાગીને આનંદ થાય] તે ઉત્કૃષ્ટસુખપ્રધાન એવી ચોથી મુદિતા ભાવના જાગવી.

❀ ચાર પ્રકારની ઉપેક્ષાઝે સમજાઝે ❀

કરુણા, અનુબંધ, નિર્વેદ અને તત્ત્વ જેનો સાર છે તે રીતે ચાર પ્રકારની ઉપેક્ષા જાગવી. [૧] કરુણાશબ્દનો અર્થ છે મોહયુક્ત કરુણા. તે જેનો સાર હોય તેવી ઉપેક્ષા = કરુણાસાર ઉપેક્ષા. જેમ કે સ્વચ્છંદતાથી અપથ્યને ખાનાર રોગીના અહિતને જાણવા છતાં તેને અટકાવવાનું માંડી વાળીને 'અનુકંપાનો ભંગ ન થાવ' એવી બુદ્ધિથી જે માણસ તેની ઉપેક્ષા કરે. [૨] અનુબંધ = ફળની સિદ્ધિ સુધી રહે તેવો કાર્યવિષયક પ્રવાહનો પરિણામ. આ અનુબંધ જેનો સાર હોય તેવી ઉપેક્ષા = અનુબંધસાર ઉપેક્ષા. જેમ કે કોઈક આણસ વગેરેને લીધે કોઈ માણસ ધનોપાર્જન વગેરેમાં પ્રવૃત્તિ ન કરે તો તેવા અપ્રવર્તમાનને તેનો હિતેચ્છુ આમ તો પ્રવર્તવિ પણ [કાલક્ષેપ કરવાથી] પરિણામે સારા કાર્યની પરંપરાને જોતો કોઈક સમયે મધ્યસ્થતાને - ઉદાસીનતાને ધારણ કરે. આ અનુબંધસાર બીજી ઉપેક્ષા જાગવી. [૩] સંસારનો વૈરાગ્ય જેનો સાર હોય તેવી ઉપેક્ષા નિર્વેદસાર કહેવાય. જેમ કે નરકાદિ ચારેય ગતિમાં અનેકવિધ દુઃખોની પરંપરાને અનુભવતા જીવને મનુષ્ય-દેવ ગતિમાં સર્વ ઈન્દ્રિયોને ખુશ કરે તેવું

૧. મુદ્રિતપ્રતૌ 'ફલસિદ્ધાન્ત' ઇત્યશુદ્ધઃ પાઠઃ । ૨. હ.પ્રતૌ અત્ર 'ન' પદપ્રક્ષેપો વર્તતે । સ ચાશુદ્ધઃ પ્રતિમાતિ ।

વ્યવસ્થિતવસ્ત્વપરાધમપૃથયતો બાહ્યાર્થેષુ સુખ-દુઃખહેતુતાનાશ્રયણાન્માધ્યસ્થ્યમવલમ્બમાનસ્ય ભવતિ ॥૧૩/૧૦॥

કેષાં પુનરેતાશ્ચતસ્રઃ પરિણમન્તીત્યાહ → '૯તા' ઇત્યાદિ ।

૯તાઃ સ્વભ્યાસાત્ક્રમેણ વચનાનુસારિણાં પુંસામ્ । સદ્વૃત્તાનાં સતતં શ્રાદ્ધાનાં પરિણમન્ત્યુચ્ચૈઃ ॥૧૩/૧૧॥

૯તાઃ = પ્રાગુવતાઃ સ્વલુ = પુનઃ અભ્યાસાત્ = પુનઃ પુનરાવૃત્તેઃ ક્રમેણ = આનુપૂર્વ્યા વચનાનુસારિણાં = આગમપુસ્તકારિણાં પુંસાં = પુરુષાણાં સદ્વૃત્તાનાં = સત્ચરિત્રાણાં સતતં = અનવરતં શ્રાદ્ધાનાં = શ્રદ્ધાયુવતાનાં પરિણમન્તિ = આત્મસાદ્ધવન્તિ ઉચ્ચૈઃ = અત્યર્થમ્ ॥૧૩/૧૧॥

કલ્યાણકન્દલી

અધ્યાત્મગીતાયાં → વૈષયિકપદાર્થેષુ સુખં દુઃખં ન વસ્તુતઃ । તત્ર મિથ્યાત્વબોધેન મોહી ભવતિ માનવઃ ॥૨૪॥ ← ઇતિ । વિષયાણાં સુખ-દુઃખાઃસ્વાહેતુતા તુ પરેષામપીઠૈવ । તદુક્તં વિષ્ણુપુરાણે → વસ્ત્વેકમેવ દુઃખાય સુખાયેષ્વોદ્ભવાય ચ । કોપાય ચ યતસ્તસ્માદ્ વસ્તુ દુઃખાત્મકં કુતઃ ? ॥ તદેવ પ્રીતયે ભૂત્વા પુનર્દુઃખાય જાયતે । તદેવ કોપાય તતઃ પ્રમાદાય ચ જાયતે ॥ તસ્માદ્ દુઃખાત્મકં નાસ્તિ ન ચ કિશ્ચિત્ સુખાત્મકમ્ । મનસઃ પરિણામોઽયં સુખ-દુઃખાદિલક્ષણઃ ॥ ← [૨/૬/૪૫-૪૬-૪૭] ઇતિ । શિષ્ટં સ્પષ્ટમ્ । ચતુર્વિધા અપિ મૈત્ર્યાદિભાવના યથોક્તરં વિશિષ્ટ-વિશિષ્ટતરવિવેકજન્યાઃ । ૯તત્કારિકા-નુસારેણ યોગભેદદ્વાત્રિંશિકાયાં → આપાતરમ્યે સદ્દેતાવનુબન્ધયુતે પરે । સન્તુષ્ટિર્મુદિતા નામ સર્વેષાં પ્રાણિનાં સુખે ॥૫॥ કરુણાતોઽનુબન્ધાચ્ચ નિર્વેદાત્તત્ત્વચિન્તનાત્ । ઉપેક્ષા હ્યહિતે કાલે સુખેઽસારે ચ સર્વતઃ ॥૬॥ ← ઇત્યુક્તમ્ ॥૧૩/૧૦॥

મૂલગ્રન્થે દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → ૯તાઃ સ્વલુ ક્રમેણ અભ્યાસાત્ વચનાનુસારિણાં સદ્વૃત્તાનાં સતતં શ્રાદ્ધાનાં પુંસાં ઉચ્ચૈઃ પરિણમન્તિ ॥૧૩/૧૧॥ ઇયં કારિકા લોકવિંશિકાવૃત્તિ-યોગભેદદ્વાત્રિંશિકાવૃત્તિ-યોગસૂત્રટિપ્પણાદૌ સમુદ્ઘૃતા [લો.વિ.ગો.૭ યો.મે.૧૮/૭ યો.ટિ.૧/૩૩] । શ્રદ્ધાયુક્તાનાં ઉપલક્ષણાત્ સંવેગોપેતાનાશ્ચ, તેષામપિ આસન્નસમાધિભાદેઃ પરેષામપિ સમ્મ-તત્વાત્, તદુક્તં યોગસૂત્રે → તીવ્રસંવેગાનામાસન્નઃ ← [૧/૨૧] । આત્મસાત્ ભવન્તિ = ફલોપધાયિકા ભવન્તિ, ફલશ્ચૈતાસાં યથાક્રમં સુખીર્ષ્યા-દુઃખિતોપેક્ષા-પુણ્યદ્વેષાડપુણ્યતિરસ્કારપરિત્યાગઃ । તદુક્તં યોગભેદદ્વાત્રિંશિકાયાં → સુખીર્ષ્યાં દુઃખિતોપેક્ષાં પુણ્ય-દ્વેષમધર્મિષુ । રાગ-દ્વેષો ત્યજન્નેતા લઙ્ઘ્વાઽધ્યાત્મં સમાશ્રયેત્ ॥ ← [દ્વા.દ્વા.૧૮/૭] ઇતિ । વાચસ્પતિમિશ્રોઽપિ તત્ત્વ-વૈશારદ્યાં → સુખિતેષુ મૈત્રીં = સૌહાર્દ ભાવયતઃ ઈર્ષ્યાકાલુષ્યં નિવર્તતે ચિત્તસ્ય । દુઃખિતેષુ ચ કરુણાં આત્મનીવ પરસ્મિન્ દુઃખપ્રહાણેષ્છાં ભાવયતઃ પરાપકારચિકીર્ષ્યાકાલુષ્યં ચેતસો નિવર્તતે । પુણ્યશીલેષુ પ્રાણિષુ મુદિતાં = હર્ષ ભાવયતોઽસૂયાકાલુષ્યં ચેતસો નિવર્તતે । અપુણ્યશીલેષુ ચોપેક્ષાં = માધ્યસ્થ્યં ભાવયતોઽમર્ષકાલુષ્યં ચેતસો નિવર્તતે । તતશ્ચાસ્ય રાજસતામસધર્મનિવૃત્તૌ શુક્લો ધર્મ ઉપજાયતે ← [યો.સૂ.૧/૩૩ ત.વૈ.પૃ.૧૮] ઇત્યાહ । પ્રાગુક્ત [૧૨/૧૪] ધ્યાનસિદ્ધૈ મૈત્ર્યાદીનામાવશ્યકતા પ્રસિદ્ધૈવ । તદુક્તં ન્યાયવિજયેન અધ્યાત્મતત્ત્વાલોકે → ધ્યાનસ્ય સિદ્ધૈ દૃઢભાવનાનામાવશ્યકત્વં વિબુધા વદન્તિ । મૈત્રીં પ્રમોદં કરુણામુપેક્ષાં યુક્તીત તદ્ ધ્યાનમુપસ્કરોતિ ॥ ← [૬/૧૪] ઇતિ । મૈત્ર્યાદિવિરહે તુ ધર્મપ્રાપ્તિર્દુર્લભા । તદુક્તં યોગસારે → ધર્મકલ્પદ્રુમસ્યૈતા મૂલં મૈત્ર્યાદિભાવનાઃ । યૈર્ન જ્ઞાતા ન ચાભ્યસ્તાઃ સ તેષામતિદુર્લભઃ ॥ ← [૨/૭] ઇતિ । પ્રાગુક્ત-

યોદું-ધારું સુખ છે - એવું જોવા છતાં તેની અસારતા અને ક્ષણિકતાને લીધે તેની ઉપેક્ષા કરવી-આ નિર્વેદસાર ૩જી ઉપેક્ષા જાણવી. [૪] વસ્તુનો સ્વભાવ જોનો સાર-નિષ્કર્ષ હોય તે ઉપેક્ષા તત્ત્વસાર જાણવી. જેમ કે સારી કે ખરાબ વસ્તુ વાસ્તવમાં રાગ-દ્વેષનું કારણ નથી, પરંતુ યોતાનું મોહનીય કર્મ તેનું કારણ છે. મોહનીય કર્મની વિકૃતિથી ઉત્પન્ન થયેલ યોતાના અપરાધની વિચારણા કરતો જીવ યોતાના [= વસ્તુના] સ્વભાવમાં વ્યવસ્થિત એવી બાહ્ય વસ્તુના અપરાધને જોતો નથી. તેવું ન જોવાથી બાહ્ય પદાર્થમાં સુખકારણતાનો કે દુઃખકારણતાનો તે આશ્રય નથી કરતો. આમ બાહ્ય પદાર્થને સુખ-દુઃખકારણ ન માનવાથી મધ્યસ્થતાને ધારણ કરતા જીવની ઉપેક્ષા તત્ત્વસાર જાણવી. [૧૩/૧૦]

કેવા જીવોને આ મૈત્રી વગેરે ચાર ભાવનાઓ પરિણમે છે ? આનો જવાબ જાણવાતા મૂલકારથી કહે છે કે -

ગાથાર્થ :- આ ભાવનાઓ ક્રમશઃ અભ્યાસ કરવાથી આગમને અનુસરનારા, સુંદર ચારિત્રવાળા અને સતત શ્રદ્ધાવાળા પુરુષોને અત્યંત પરિણમે છે. [૧૩/૧૧]

❁ મૈત્રી વગેરે ભાવના છોને પરિણમે ? ❁

દીકાર્થ :- [સર્વત્ર કાર્યમાં] આગમને આગળ કરનારા, સુંદર ચારિત્રવાળા અને સદા શ્રદ્ધાવાળા એવા પુરુષોને - જીવોને પૂર્વોક્ત મૈત્રી વગેરે ચાર ભાવનાઓ વારંવાર પુનરાવર્તન = અભ્યાસ કરવાથી અત્યંત આત્મસાત્ થાય છે. [૧૩/૧૧]

આ બધું યોગનો આરંભ કરનાર અને જોણે યોગારંભ કરી દીધેલ છે તેવા યોગાભ્યાસી યોગીઓને આશ્રયીને કહ્યું. નિષ્પત્તયોગવાળા

एतच्च योगारम्भकारब्धयोगान् प्रत्युवतम् ।

निष्पन्नयोगानां तु चित्तं कीदृशम् ? इत्याह → 'एतदि'त्यादि ।

एतद्रहितं तु तथा तत्त्वाभ्यासात्परार्थकार्येव । सद्बोधमात्रमेव हि चित्तं निष्पन्नयोगानाम् ॥१३/१२॥

एतद्रहितं तु = निर्विकल्पसंस्कारेण मैत्र्यादिभावनानाशात् तद्रहितमेव तथा = तेन प्रकारेण इतराऽसम्भविना तत्त्वाभ्यासात् = परमार्थाभ्यासात् प्रकृष्टभावनाजनित-तद्विप्रमुक्त-तत्त्व'ज्ञानाऽऽहितसंस्कारादित्यर्थः । परार्थ-कार्येव = परोपकारैकशीलमेव । सद्बोधः = निर्मलज्ञानं तन्मात्रमेव हि चित्तं निष्पन्नयोगानाम् । तत्त्वक्षणश्लेढं

कल्याणकन्दली

क्षान्त्यादिकमपि मैत्र्याद्यभ्यासलब्धसमतां विना नोपपद्यते तत्त्वतः । तदुक्तं योगसार एव → क्षान्त्यादिर्दशधा धर्मः सर्वधर्म-शिरोमणिः । सोऽपि साम्यवतामेव मैत्र्यादिकृतकर्मणाम् ॥ ← [२/३७] इति ॥१३/११॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् → निष्पन्नयोगानां चित्तं तु एतद्रहितं तत्त्वाभ्यासात्परार्थकारि एव सद्बोधमात्रमेव ॥१३/१२॥

निर्विकल्पसंस्कारेण = ज्ञातृ-ज्ञेय-ज्ञानविकल्पानवभासपूर्विल-स्वप्रकाशबोधाभ्यासेन मैत्र्यादिभावनानाशात् तद्रहितमेव = मैत्र्यादिरहितमेव । यत्तु विशेष्य-विशेषण-संसर्गतानवगाहिज्ञानं निर्विकल्पकमिति नैयायिकोपपादितं तन्नात्र ग्राह्यम्, तस्याऽत्राऽ-किञ्चित्करत्वात् । अन्ये तु परमार्थभूतं शुद्धवस्तुप्रकाशकं ज्ञानं निर्विकल्पकमित्याहुः । ज्ञेयभेदेनाऽप्रकाशकत्वे सति ज्ञानवेदनं निर्विकल्पकमित्यपरे । न च प्राक् [१३/९ पृ. ३०६] चतुर्थी करुणा केवलिन प्रतिपादिताऽत्र तु मैत्र्यादिव्यवच्छेदः निष्पन्न-योगानामुक्त इति विरोध इति शङ्कनीयम्, निर्विकल्पाभ्यासेन सविकल्पकमैत्र्यादिभावनानाशेऽपि निर्विकल्पात्मना तदनुवृत्तेरिष्टत्वात् । तदुक्तं स्याद्वादरहस्ये → भगवतां मोहाभिव्यक्तचैतन्यविशेषरूपाया इच्छाया असत्त्वेऽपि तदनभिव्यक्तचैतन्यविशेषरूपानुजिघृक्षादि-सत्त्वं न विरुद्धम् ← [म. स्या. रह. का. ७ द्वि. ख. पृ. ५२८] । अत्रानुजिघृक्षा = अनुग्रहपरिणामः = हितपरिणतिः = कल्याणा-शयः = उचिताध्यवसायः । यथा चैतत्तत्त्वं तथाऽस्माभिर्जयलताभिधानायां तट्टीकायामभिहितम् । ऐन्द्रस्तुतिचतुर्विंशतिकावृत्तौ अपि → भगवतः सर्वेष्वपि जीवेषु अविशेषेण कृपालुत्वात् कृपाऽस्त्येव; अन्यथा माध्यस्थ्यहानिप्रसङ्गात् ← [६/१] इत्युक्तम् । बीजजन्यवृक्षफलेषु बीजसद्भाववत् निर्विशेषप्रकृष्टविशुद्धकरुणोपहिततीर्थङ्करत्वशालिन करुणासद्भावोऽनाविल एवेत्यपि प्राहुः । प्रागुक्तमैत्र्यादिफलसद्भावात्तत्त्वतः तदनिवृत्तिरित्यपि नयान्तराभिप्रायो विभावनीयोऽत्र । इतरासम्भविना = सुखादिचिन्तान्येष्वर्थादि-सम्भवशून्येन प्रकारेण → मत्तः कायादयो भिन्नास्तेभ्योऽहमपि तत्त्वतः । नाहमेषां किमप्यस्मि ममाप्येते न किञ्चन ॥ एवं सम्यग्विनिश्चित्य स्वात्मानं भिन्नमन्यतः । विधाय तन्मयं भावं न किञ्चिदपि चिन्तयेत् ॥ ← [५/१८-१९] इति तत्त्वानुशासना-द्युक्तस्वरूपमालम्ब्य परमार्थाभ्यासात् प्रकृष्टभावनाजनित-तद्विप्रमुक्ततत्त्वज्ञानाऽऽहितसंस्कारात् = प्रकृष्टमैत्र्यादिभावनाजनितेन मैत्र्यादिविकल्पाननुविद्धतत्त्वज्ञानेन उपहितात् संस्कारात् । परोपकारैकशीलं = मोहाऽसम्पृक्तान्यहितकरणैकस्वभावम् । तन्मात्रमेव = निर्मलज्ञानमात्रमेव हि चित्तं निष्पन्नयोगानाम् । तदुक्तं मुक्तिकोपनिषदि → मानसीर्वासनाः पूर्वं त्यक्त्वा विषयवासनाः । मैत्र्यादिवासनानाम्नीर्गुहाणाऽमलवासनाः ॥ ता अप्यतः परित्यज्य ताभिर्व्यवहरन्नपि । अन्तःशान्तः समस्नेहो भव चिन्मात्रवासनः ॥ ← [२/६९-७०] इति । तादृशनिर्विकल्पदशायामेव तत्त्वतः सुखसंवेदनम् । तदुक्तं बृहत्कल्पभाष्ये → निव्विकल्पसुहं सुहं ← [५७१७] इति । परमतानुसारेण समाधिदशाऽत्राऽवबोद्धव्या, तदुक्तं विष्णुपुराणे → तस्यैव कल्पनाहीनं स्वरूपग्रहणं हि यत् । मनसा ध्याननिष्पाद्यं समाधिः सोऽभिधीयते ॥ ← [६/७/९२] तस्य = ध्येयस्य । परेषामपि सम्मतमिदम् । तदुक्तं बृहत्संन्यासोपनिषदि → भ्रष्टबीजोपमा भूयो जन्माङ्कुरविवर्जिता । हृदि जीवन्विमुक्तानां शुद्धा भवति वासना ॥ पावनी परमोदाराशुद्धसत्त्वानुपातिनी । आत्मध्यानमयी नित्या सुप्रतिष्ठेव तिष्ठति ॥ [२/५९-६०] ← इति ।

योगीओनुं चित्तं કેવું હોય ? આ વાતને શંકરશ્રી જણાવે છે.

ગાથાર્થ :- નિષ્પન્નયોગવાળા યોગીઓનું ચિત્ત મૈત્રી વગેરે ભાવનાઓથી રહિત જ હોય છે. તેમ જ તત્ત્વના અભ્યાસથી પરાર્થ કરનાર જ હોય છે. તથા કેવલ સદ્બોધસ્વરૂપ જ હોય છે. [૧૩/૧૨]

❁ નિષ્પન્ન યોગીના ચિત્તનો પરિચય ❁

ટીકાર્થ :- નિષ્પન્નયોગીઓનું ચિત્ત મૈત્રી આદિ ભાવનાઓથી રહિત હોય છે, કારણ કે નિર્વિકલ્પક સંસ્કાર દ્વારા મૈત્રી વગેરે ભાવનાઓનો નાશ થાય છે. બીજા કોઈ જીવોમાં ન સંભવી શકે તેવા પારમાર્થિક તત્ત્વોના અભ્યાસથી અર્થાત્ પ્રકૃષ્ટ મૈત્રી વગેરે ભાવનાથી ઉત્પન્ન થયેલ અને મૈત્રી વગેરે ભાવનાથી તદ્દન મુક્ત અનેલ એવા તત્ત્વજ્ઞાનથી આવેલ સંસ્કારથી નિષ્પન્ન યોગીનું ચિત્ત પરોપકાર કરવાના જ એકમાત્ર સ્વભાવવાળું હોય છે. કારણ કે તેઓનું ચિત્ત બીજા દોષથી રહિત જ્ઞાનમાત્રસ્વરૂપ જ

૧. મુદ્રિતપ્રતો → .... જ્ઞાનાદીતરસંસ્કારા... ← इत्यशुद्धः पाठः ।

→ દોષવ્યપાયઃ પરમા ચ વૃત્તિરૌચિત્યયોગઃ સમતા ચ ગુર્વી । વૈરાદિનાશોઽથ ઋતંભરા ધીઃ નિષ્પન્નયોગસ્ય તુ ચિહ્નમેતત્ ॥
← । પૂર્વલક્ષણચૈતત્ → અલૌલ્યમારોગ્યમનિષ્કૃત્વં ગન્ધઃ શુભો મૂત્રપુરીષમલ્પમ્ । કાન્તિઃ પ્રસાદઃ સ્વરસૌમ્યતા ચ
યોગપ્રવૃત્તેઃ પ્રથમં હિ ચિહ્નમ્ ॥ મૈત્ર્યાદિયુક્તં વિષયેષુ વેતઃ પ્રભાવવદ્ધૈર્યસમાન્વેતથ । ઢન્દૈરઘૃષ્યત્વમમ્બીષ્ટલામ્બો જન-
પ્રિયત્વથ તથા પરં સ્યાત્ ॥ ← ઇતિ ॥૧૩/૧૨॥

'અભ્યાસક્રમેણ મૈત્ર્યાદિપરિણતિર્ભવતી'ત્યુક્તમ્ (૧૩/૧૧) । સ કથં શુદ્ધઃ ? કેષાથ સ્યાત્ ? ઇત્યાહ →
'અભ્યાસોઽપી'ત્યાદિ ।

અભ્યાસોઽપિ પ્રાયઃ પ્રભૂતજન્માનુગો ભવતિ શુદ્ધઃ । કુલયોગ્યાદીનામિહ તન્મૂલાધાનયુક્તાનામ્ ॥૧૩/૧૩॥

અભ્યાસોઽપિ = પરિચયોઽપિ પ્રાયઃ = બાહુલ્યેજ પ્રભૂતજન્માનુગઃ = બહુતરભવાનુવૃત્તઃ શુદ્ધઃ = નિર્દોષો ભવતિ

કલ્યાણકન્દલી

યતુ ભગવદ્ગીતાયાં → શકનોતીહૈવ યઃ સોદું પ્રાક્ શરીરવિમોક્ષણાત્ । કામક્રોધોદ્ભવં વેગં સ યોગી સ સુખી નરઃ ॥
← [૫/૨૩] ઇત્યુક્તમ્, તત્તુ આરબ્ધયોગસ્યાપેક્ષ્યા બોધ્યમ્ । નિષ્પન્નયોગસ્ય તુ કામ-ક્રોધાદિવિનિર્મુક્તમેવ ચેતઃ સદા કાલમિતિ
ધ્યેયમ્ । અન્યેષામપિ પરિક્ષીણવિકલ્પત્વેનાઽયમભિમતઃ, યથોક્તં → શ્યાસનસ્થોઽથ પથિ વ્રજન્વા સ્વસ્થઃ પરિક્ષીણવિતર્કજાલઃ ।
સંસારવીજક્ષયમીક્ષમાણઃ સ્યાન્નિત્યમુક્તોઽમૃતભોગભોગી ॥ ← [ ] ઇતિ । તથા ચ તચ્ચિત્તં સંકલ્પ-વિકલ્પવૃત્તિરહિતં શુદ્ધજ્ઞાનમાત્ર-
મિત્યર્થઃ । ઇદમેવાભિપ્રેત્ય માર્કણ્ડેયપુરાણેઽપિ → યુક્તિય યોગી નિર્જિત્ય ત્રીન્ ગુણાન્ પરમાત્મનિ । તન્મયશ્ચાત્મના ભૂત્વા ચિદ્વૃત્તિ-
મપિ સંત્યજેત્ ॥ ← [૩/૪૫] ઇત્યુક્તમ્ । ઇતાદૃશજ્ઞાનયોગદ્ગધકર્મ-ક્લેશાદયો ન પુનસ્ત્યઘન્ત ઇતિ પરેષામપિ સમ્મતમ્ । તદુક્તં મોક્ષ-
ધર્મે → બીજાન્યગ્ન્યુપદગ્ધાનિ ન રોહન્તિ યથા પુનઃ । જ્ઞાનદ્ગધૈસ્તથા ક્લેશૈર્નાત્મા સમ્પદ્યતે પુનઃ ॥ ← [૨૧૧/૧૭] ઇતિ । ભગ-
વદ્ગીતાયામપિ → જ્ઞાનાગ્નિઃ સર્વકર્માણિ ભસ્મસાત્ કુરુતેઽર્જુન ! ← [૪/૩૭] ઇત્યુક્તમ્ । શાર્ફધરપદ્ધતિસંવાદમાહ → અલૌલ્ય-
મિત્યાદિ । તદુક્તં સ્કન્દપુરાણેઽપિ → અલૌલ્યમારોગ્યમનિષ્કૃત્વં ગન્ધઃ શુભો મૂત્રપુરીષયોશ્ચ । કાન્તિઃ પ્રસાદઃ સ્વરસૌમ્યતા ચ યોગ-
પ્રવૃત્તેઃ પ્રથમં હિ ચિહ્નમ્ ॥ ← [માહેશ્વરખણ્ડ-કુમારિકાખણ્ડ ૫૫/૧૩૮] ઇતિ । તદુક્તં શ્વેતાશ્વતરોપનિપદિ → લઘુત્વમારોગ્ય-
મલોલુપત્વં વર્ણપ્રસાદઃ સ્વરસૌષ્ટવં ચ । ગન્ધઃ શુભો મૂત્રપુરીષમલ્પં યોગપ્રવૃત્તિં પ્રથમાં વદન્તિ ॥ ← [૨/૧૩] ઇતિ ॥૧૩/૧૨॥

મૂલગ્રન્થે દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → તન્મૂલાધાનયુક્તાનાં કુલયોગ્યાદીનાં ઇહ અભ્યાસોઽપિ હિ પ્રાયઃ પ્રભૂતજન્માનુગઃ શુદ્ધો
ભવતિ ॥૧૩/૧૩॥ ઇયં કારિકા દ્રવ્યસમ્પત્તિકાવૃત્તિ-લોકવિંશિકાવૃત્તિ-પચ્ચાશકવૃત્ત્યાદૌ [દ્ર.સ.ગા.૮ લો.વિં.ગા.૭ પંચા.
૧/૨૬ વૃ.પૃ.૪૧] સમુદ્ધતા ।

મૈત્ર્યાદીનાં અભ્યાસોઽપિ = પરિચયોઽપીતિ । સ ચ દીર્ઘકાલ-નૈરન્તર્ય-સત્કારાઽસેવિતો દૃઢભૂમિઃ [૧/૪] ઇતિ યોગ-
સૂત્રકારઃ । સતતં પ્રવર્ધમાનઃ સદભ્યાસો હિ ભાવના ભખ્યતે । યથોક્તં યોગભેદદ્વાત્રિંશિકાયાં → અભ્યાસો વૃદ્ધિમાનસ્ય
બુદ્ધિસજ્જતઃ । નિવૃત્તિરશુભાભ્યાસાદ્વાવૃદ્ધિશ્ચ તત્ફલમ્ ॥ ← [દ્વા.દ્વા.૧૮/૯] ઇતિ । અન્યત્રાપિ → જન્માન્તરે યદભ્યસ્તં

હોય છે. નિષ્પન્નયોગીઓનું લક્ષણ આ પ્રમાણે છે → ^૧દોષરહિતતા, ^૨વિશુદ્ધ મનોવૃત્તિ, ^૩ઓચિત્યલાભ, ^૪પ્રકૃષ્ટ સમતા, ^૫વૈરાદિનો
નાશ, ^૬ઋતુંભરા = સત્યતાઅવગાહી બુદ્ધિ ← આ નિષ્પન્નયોગીનું લક્ષણ છે યોગાભ્યાસીના લક્ષણ આ મુજબ છે.
→ ^૧સલ્લપટતાનો અભાવ, ^૨આરોગ્ય, ^૩નિષ્કૃતતાનો અભાવ, ^૪સુગંધ, ^૫મળ-મૂત્રની અલ્પતા, ^૬કાન્તિ-તેજ, ^૭પ્રસન્નતા અને ^૮સૌમ્ય
અવાજ. આ યોગપ્રવૃત્તિનું પ્રથમ ચિહ્ન છે. તેમ જ જીવોના વિશે મૈત્રી વગેરેથી વાસિત ચિત્ત^{૧૦}, ધૈર્યયુક્ત
ચિત્ત^{૧૧}, સુખ-દુઃખ, ઠંડી-ગરમી, અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતા વગેરે દ્વન્દ્વોથી પરાભવ ન પામવાપણું^{૧૨}, મનોવાંછિતપ્રાપ્તિ^{૧૩} અને શ્રેષ્ઠ
લોકપ્રિયતા^{૧૪} પણ હોય. ← [૧૩/૧૨]

વિશેષાર્થ :- નિષ્પન્નયોગીનું ચિત્ત તો તત્ત્વાભ્યાસથી પરાર્થકારી જ નિર્દોષ જ્ઞાનસ્વરૂપ બની ગયું હોવાથી તેમનામાં મૈત્રી
વગેરે ભાવનાઓ હોતી નથી. મૈત્રી વગેરે ભાવો પ્રકૃષ્ટ રીતે આત્મસાત્ કર્યા બાદ જે સૂક્ષ્મ બુદ્ધિગમ્ય પારમાર્થિક તત્ત્વોના જ્ઞાનથી
જન્ય નિર્વિકલ્પક સંસ્કાર દ્વારા મૈત્રી વગેરે ભાવના નાશ પામવા છતાં ચિત્ત પરોપકારસિક બને છે. તીર્થકર પરમાત્માઓ વગેરેના
જીવનમાં દષ્ટિપાત કરતાં આ વાત બરાબર સંગત થઈ જાય છે. [૧૩/૧૨]

અભ્યાસ દ્વારા કાલક્રમે મૈત્રી વગેરે પરિણતિ આત્મસાત્ થાય છે. - આ વાત આગલી ગાથામાં જણાવી. 'એ અભ્યાસ
કેવી રીતે અને કોને શુદ્ધ થાય ?' આ વાતને ગ્રંથકારશ્રી જણાવે છે.

ગાથાર્થ :- પ્રસ્તુતમાં મૈત્રી વગેરેના બીજાન્યાસથી યુક્ત એવા કુલયોગી વગેરેનો અભ્યાસ પણ પ્રાયઃ અનેક જન્મોમાં
અનુગત હોય તો શુદ્ધ થાય છે. [૧૩/૧૩]

❁ અભ્યાસશુદ્ધિ ❁

ટીકાર્થ :- અભ્યાસ = પરિચય પણ મોટા ભાગે ઘણા બધા ભવોમાં ચાલે તો શુદ્ધ = નિર્દોષ થાય છે. જેમ સેંકડો વખતના

શતક્ષારપુટશોધ્યરત્નજ્યાયેન **કુલયોગ્યાદીનાં** = ગોત્રયોગિવ્યતિરિક્તાનાં કુલયોગિ-પ્રવૃત્તચક્રપ્રભૃતીનાં **હહ** = પ્રક્રમે તાસાં = મૈત્ર્યાદીનાં મૂલાધાનં = માર્ગાનુસારિક્રિયાજનિત-પુણ્યાનુબન્ધિપુણ્યલક્ષણબીજન્યાસઃ, તદ્યુક્તાનામ્ । તત્ર

કલ્યાણકન્દલી

તદદ્યાપ્યુપપદ્યતે । હિંમ્નાહિસ્રે મૃદુકૂરે તસ્માત્તત્તસ્ય રોચતે ॥ ← [ ] इत्युक्तम् । जिनाज्ञाभ्यास एव हि जिनाराधनोपायः यथोक्तं → यस्य चाराधनोपायः सदाज्ञाभ्यास एव हि । यथाशक्तिविधानेन नियमात्स फलप्रदः ॥ ← [ ] इति । बहुतरभवानुवृत्तः निर्दोषो भवति, तत्संस्कारप्रकर्षात् । इदमेवाभिप्रेत्यं योगवाशिष्ठे → विषाण्यमृततां यान्ति सतताभ्यासयोगतः ← [निर्वाणप्रकरणे उत्तरार्धे ६७/२८] इत्युक्तम् । एतेनेदमपि ज्ञायते यदुत सातिचारादप्यनुष्ठानादभ्यासतः कालेन निरतिचारमनुष्ठानं भवतीति । बाह्योऽपि अभ्यासो हि कर्मणां कौशलमावहति । न हि सकृन्निपातमात्रेणोदबिन्दुरपि ग्रावणि निम्नतामादधातीति तत्त्वं व्यक्तमुक्तं द्रव्यसप्ततिकावृत्तौ [गा.८ पृ.१०] । यथोक्तं परैः → अभ्यासेन क्रियाः सर्वा अभ्यासात् सकलाः कलाः । अभ्यासाद् ध्यानमौनादि किमभ्यासस्य दुष्करम् ॥ ← [ ] इति । अन्यत्रापि → अभ्यासो हि कर्मणां कौशलमावहति ← [ ] इत्युक्तम् । → जं अब्भसेइ जीवो गुणं च दोसं च एत्थ जम्ममि । तं पावइ परलोए तेण य अब्भासजोगेणं ॥ ← [ ] इत्यपि प्रसिद्धम् । यथोक्तं वीरभद्रसूरिभिः आराधनापताकायां → जह खलु दिवसऽब्भत्थं रयणीए सुमिणयम्मि पिच्छंति । तह इह जम्मब्भत्थं सेवंति भवंतरे जीवा ॥१८१॥ ← इति । इयञ्च गाथा योगशतके मूलकृदुद्धृता । अन्यत्रापि → प्रादुर्भवेद् यथाभ्यासं संस्कारो हि भवान्तरे ← [ ] इत्युक्तम् । योगशास्त्रेऽपि तदनुसारेणैव → जन्मान्तरसंस्कारात्स्वयमेव किल प्रकाशते तत्त्वम् । सुप्तोत्थितस्य पूर्वप्रत्ययवन्निरुपदेशमपि ॥ ← [१२/१३] इत्युक्तं श्रीकलिकालसर्वज्ञेन । दृढाभ्यासाऽऽहितसंस्कारादेवाऽग्नेतनगुणप्राप्तिरपि झटिति सुकरा च भवति । यथोक्तं बोधिचर्यावतारे → न किञ्चिदस्ति तद्वस्तु यदभ्यासस्य दुष्करम् ← [६/१४] । अभ्यासेनैव ज्ञानदीपकप्रकाशप्रसारः । तदुक्तं योगकुण्डल्युपनिषदि → यथाऽग्निर्दार्ढ्यस्थो नोत्तिष्ठन्मथनं विना । विना चाभ्यासयोगेन ज्ञानदीपस्तथा न हि ॥ ← [३/१४-१५] इति । → यथाभ्यासेन शास्त्राणि स्थिराणि स्युर्महान्त्यपि । तथा ध्यानमपि स्थैर्यं लभतेऽभ्यासवर्तिनाम् ॥ ← [३/१४] इति तत्त्वानुशासनवचनमप्यत्र स्मर्तव्यम् । भगवद्गीतायां → प्रयत्नाद्यतमानस्तु योगी संशुद्धकिल्बिषः । अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति परां गतिम् ॥ ← [६/४५], योगशिखोपनिषदि च → पूर्वजन्मकृताभ्यासात् सत्त्वं फलमश्नुते ← [१/१४३] इति प्रोक्तम् । न ह्यभ्यासविकले वक्ष्यमाणपरतत्त्वं प्राप्यते, तदुक्तं भगवद्गीतायामपि → अभ्यासयोगयुक्तेन चेतसा नान्यगामिना । परमं पुरुषं दिव्यं याति पार्थानुचिन्तयन् ॥ ← [८/८] इति । एतेन योगाभ्यासादिहैव मुक्त्यनुपधाने व्यर्था योगप्रवृत्तिरित्यपि प्रत्याख्यातम्, इह योगासमाप्तौ परत्र तदनुकूलसामग्रीप्राप्तिसम्भवात् । इदमेवाभिप्रेत्य भगवद्गीतायां → शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते । अथवा योगिनामेव कुले भवति धीमताम् ॥ ← [भ.गी.६/४१-४२] इत्युक्तम् । योगब्रह्मत्वञ्च न विध्यादिभञ्जकत्वं किन्तु योगारम्भकत्वे सति विधिविशुद्धप्रवृत्त्या तत्परिपालकत्वे सति कालादिसामग्रीवैकल्यात् तदसमापकत्वम् । न च नानाजन्मव्यवधानेनाऽभ्यासशुद्ध्यादिप्रतिपादनमसङ्गतमिति शङ्कनीयम्, कालक्रमसाध्यस्यार्थस्य शीघ्रमनुपस्थितेः । न खलु न्यग्रोधबीजानि अहायैव न्यग्रोधशाखिनं सान्द्रशाद्वलदलजटिलशाखाकाण्डनिपीतमार्तण्डचण्डातपमण्डलमारभन्ते किन्तु क्षितिसलिलानिलसम्पर्कात्परम्परोपजायमानाङ्कुरपत्र-काण्ड-नालादिक्रमेण । एवमिहापि युक्त्यागमसिद्धः कालक्रम आस्थेयः । इदञ्चैत्सर्गिकम् । ततो न मरुदेव्यादिना व्यभिचार उद्भावनीय इति दिक् ।

गोत्रयोगिव्यतिरिक्तानां, गोत्रयोगिनां श्रुतशक्तिवैकल्यात् न योगशुद्धिसम्भवः । कुलयोगि-प्रवृत्तचक्रप्रभृतीनां प्रक્રमे मૈત્ર્યાદીનાં માર્ગાનુસારિક્રિયાજનિત-પુણ્યાનુબન્ધિપુણ્યલક્ષણબીજન્યાસઃ = માર્ગાનાભોગેઽપિ સદન્ધન્યાયેન માર્ગાનુસારિક્રિયાજનિતસ્ય પુણ્યાનુબન્ધિપુણ્યલક્ષણસ્ય બીજસ્ય વપનં તદ્યુક્તાનામ્ । इदञ्च हेतुगर्भविशेषणम् । कुलयोग्यादीनां श्रुतशक्तिसमावेशात्

પ્રારના પુટ-પડો દ્વારા રત્ન શુદ્ધ થાય છે એ દૃષ્ટાંતથી આ વાત સમજવી. [કેવા જીવોનો અભ્યાસ શુદ્ધ થાય ? તેનો જવાબ એ છે કે] ગોત્રયોગીથી ભિન્ન એવા કુલયોગી, પ્રવૃત્તચક્રયોગી વગેરે યોગીઓ, કે જેઓ મૈત્રી વગેરે ભાવનાઓના માર્ગાનુસારી ક્રિયાથી નિષ્પન્ન થયેલ પુણ્યાનુબંધી પુણ્યસ્વરૂપ બીજના ન્યાસથી યુક્ત છે, તેઓનો મૈત્રી વગેરે સંબંધી અભ્યાસ પ્રસ્તુતમાં વિવક્ષિત છે.

૪ પ્રકારના યોગીઓ

[યોગીઓ ૪ પ્રકારના છે. [૧] ગોત્રયોગી, [૨] કુલયોગી, [૩] પ્રવૃત્તચક્રયોગી અને [૪] નિષ્પન્ન યોગી.] એમાં [૧] ગોત્રયોગી તેને જાણવા કે જે માત્ર ગોત્રથી-નામથી 'યોગી' છે. પરંતુ વાસ્તવમાં યોગ સાથે એમને કશી નિસ્ખત નથી. સામાન્યથી તેમના [૨] જે યોગ સાધના હોવાના કારણે તેઓ ભૂમિભવ્ય = સુંદરગોત્રવાળા કહેવાય. પરંતુ પછીથી સાધના નીકળી ગઈ ને માત્ર 'યોગી' ગોત્ર-નામ રહ્યું. દા.ત. કબીરનો અશ્રદ્ધાળુ અવસ્થાવાળો દીકરો. [૨] 'કુલયોગી' તેમને જાણવા કે જે યોગીના કુળમાં

ગોત્રયોગિનઃ → 'સામાન્યેજોત્તમા ભવ્યાઃ સર્વત્રાઽદ્વેષિણઃ (?)' ←, કુલયોગિનઃ → 'યે યોગિનાં કુલે જાતાઃ તદ્ધર્માનુગતાશ્ચ યે ।' ← પ્રવૃત્તચક્રાશ્ચ પ્રવૃત્તરાત્રિન્દિવાનુષ્ઠાનસમૂહા જ્ઞેયાઃ ॥૧૩/૧૩॥ 'કેન પ્રકારેણ કરુણાયમભ્યાસઃ શુદ્ધયતિ ?' ઇત્યાહ → 'અવિરાધનયા' ઇત્યાદિ ।

અવિરાધનયા યતતે યસ્તસ્યાયમિહ સિદ્ધિમુપયાતિ । ગુરુવિનયઃ શ્રુતગર્ભો મૂલશ્વાસ્યા અપિ જ્ઞેયઃ ॥૧૩/૧૪॥

કલ્યાણકન્દલી

જ્ઞાનપૂર્વકેનાભ્યાસેન શુદ્ધચમાનસ્ય સદનુષ્ઠાનસ્ય મુક્ત્યજ્ઞતાઽમીષ્ટા, તદુક્તં યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયે → જ્ઞાનપૂર્વાણિ તાન્યેવ મુક્ત્યજ્ઞં કુલયોગિનામ્ । શ્રુતશક્તિસમાવેશાદનુબન્ધફલત્વતઃ ॥૧૨૫॥ અમૃતશક્તિકલ્પશ્રુતશક્તિવિરહે ન મુખ્યં કુલયોગિત્વમિતિ ભાવઃ । ઇહ યોગિનઃ ચતુર્વિધા ભવન્તિ, ગોત્રયોગિનઃ, કુલયોગિનઃ, પ્રવૃત્તચક્રયોગિનઃ, નિષ્પન્નયોગિનશ્ચ । તત્ર ગોત્રયોગિનઃ = ગોત્રમાત્રેણ યોગિનઃ સામાન્યેન ઉત્તમાઃભવ્યાઃ = ભૂમિભવ્યા અપિ મલિનાન્તરાત્મતયા યોગસાધ્યફલાભાવાન્ન યોગપ્રયોગાધિકારિણઃ । કુલ-યોગિનઃ → યે યોગિનાં કુલે જાતાઃ = લબ્ધજન્માનઃ તદ્ધર્માનુગતાશ્ચ = યોગિધર્માનુસરણવન્તશ્ચ યે = પ્રકૃત્યાઽન્યેઽપિ દ્રવ્યતો ભાવતશ્ચ કુલયોગિન ઉચ્યન્તે । તદુક્તં યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયે → યે યોગિનાં કુલે જાતાસ્તદ્ધર્માનુગતાશ્ચ યે । કુલયોગિન ઉચ્યન્તે ગોત્ર-વન્તોઽપિ નાઽપરે ॥૨૧૦॥ સર્વત્રાઽદ્વેષિણશ્ચૈતે ગુરુ-દેવ-દ્વિજ-પ્રિયાઃ । દયાલવો વિનીતાશ્ચ બોધવન્તો યતેન્દ્રિયાઃ ॥૨૧૧॥ ← ઇતિ । પ્રવૃત્તચક્રાશ્ચ પ્રવૃત્તરાત્રિન્દિવાનુષ્ઠાનસમૂહા જ્ઞેયાઃ, ઉપલક્ષણાત્ ઇચ્છાયમ-પ્રવૃત્તિયમાશ્રયાઃ સ્થિર-સિદ્ધિ-યમદ્વયાર્થિન ઇત્યાદિ જ્ઞેયમ્ । તદુક્તં યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયે → પ્રવૃત્તચક્રાસ્તુ પુનર્યમદ્વયસમાશ્રયાઃ । શેષદ્વયાર્થિનોઽન્યન્તં શુશ્રૂષાદિગુણાન્વિતાઃ ॥૨૧૨॥ ← ઇતિ । યોગાવશ્ચક્રપ્રાપ્ત્યા અવન્ધ્યમવ્યત્વેન ચ ક્રિયાઽવશ્ચક્ર-ફલાવશ્ચક્રદ્વયલાભિનઃ કુલ-પ્રવૃત્તચક્રયોગિનઃ યોગપ્રયોગાધિકારિણઃ । તદુક્તં યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયે → આઘાવશ્ચક્રયોગાપ્ત્યા તદન્યદ્વયલાભિનઃ । એતેઽધિકારિણો યોગપ્રયોગસ્યેતિ તદ્વિદઃ ॥ ← [યો.દુ. ૨૧૩ દ્વા.દ્વા.૧૯/૨૪] ઇતિ । નિષ્પન્નયોગિનસ્તુ યોગસિદ્ધિભાવાદેવ નાધિકારિણઃ । તદુક્તં યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયે → કુલ-પ્રવૃત્તચક્રા યે ત ઇવાસ્યાધિકારિણઃ । યોગિનો ન તુ સર્વેઽપિ તથાઽસિદ્ધિચાદિભાવતઃ ॥૨૦૯॥ અધિકં તુ તદ્વૃત્ત્યાદિતોઽવસેયમ્ ॥૧૩/૧૩॥

જન્મેલા હોય અને યોગીના પ્રારંભિક ગુણોને અનુસરનારા હોય. [૩] 'પ્રવૃત્તચક્ર યોગી' તેમને જાણવા કે જેમની રાત-દિવસ ચક્રમાં = યોગચક્રમાં = અનુષ્ઠાનસમૂહમાં પ્રવૃત્તિ હોય છે. [ઈચ્છાયમ-પ્રવૃત્તિયમને સાધનારા હોય છે અને સ્થૈર્યમ-સિદ્ધિયમની તીવ્ર ઈચ્છાવાળા હોય છે.] [૪] નિષ્પન્નયોગી તેમને જાણવા કે જેમણે યોગ સિદ્ધ કરેલ છે. [૧૩/૧૩]

❁ અનંતા ઓઘા નિષ્ફળ તથી ❁

વિશેષાર્થ :- શ્રીહરિભદ્રસૂરિપુરંદર લખે છે કે અનેક જન્મો પછી મૈત્રી વગેરે ભાવનાઓનો અભ્યાસ શુદ્ધ થાય છે. આનું કારણ એ છે કે અનાદિ કાળથી મોડપરસ્ત આત્મામાં શુભ સંસ્કારની-શુદ્ધિની મૂડી જ નથી. અને અશુભ સંસ્કાર-અશુદ્ધિ ભરચક્ર છે. ચરમાવર્ત કાળમાં આવ્યા બાદ પણ અશુભ સંસ્કાર અને અશુદ્ધિ રહેલી તો છે જ. તેથી ચારિત્ર વગેરેનો અભ્યાસ કરે તો પ્રારંભમાં જ તે શુદ્ધ થાય એ શક્ય નથી. જન્મોજન્મ સુધી ચારિત્રનો-સદનુષ્ઠાનનો નિરંતર આદરસહિત અભ્યાસ કરે પછી જ પ્રાયઃ તે શુદ્ધ થાય છે. પ્રત્યેક ચારિત્ર-સદનુષ્ઠાનના અભ્યાસથી શુદ્ધિ થઈ રહેલી જ છે. પરંતુ સંપૂર્ણ શુદ્ધિ અનેક ભવોના અભ્યાસ પછી જ થાય. જેમ મોટા તળાવમાંથી કોઈ એક ઘડો પાણી બહાર કાઢે તો તળાવના પાણીમાં ઘટાડો જરૂર થાય છે. પરંતુ તે ઘટાડો ખ્યાલમાં નથી આવતો - આંખ દ્વારા તેની નોંધ થઈ શકતી નથી. પરંતુ રોજ ૧ ઘડો પાણી ખાલી કરતાં કરતાં લાંબા ગાળે તે તળાવ સંપૂર્ણ ખાલી થાય છે. માટે તળાવ ખાલી કરવાનો પ્રત્યેક પ્રયત્ન સફળ કહેવાય. તે જ રીતે અનંત ચારિત્ર લેવા દ્વારા તેનો અભ્યાસ કરવાથી ધીમે-ધીમે શુદ્ધિ વધે જ છે. પરંતુ તે નોંધપાત્ર નથી હોતી. યોગબિંદુ વગેરે ગ્રંથોમાં અચરમાવર્તકાળમાં પણ પ્રત્યેક પુદ્ગલપરાવર્તમાં અશુદ્ધિમાં ઘટાડો અવશ્ય થાય છે તેમ જાણાવેલ જ છે. [યોગબિંદુ ગા. ૧૭૦] માટે અનંતા ઓઘા એકાંતે નિષ્ફળ ગયા ન કહેવાય. હા, અચરમાવર્ત કાળની અપેક્ષાએ ચરમાવર્ત કાળમાં ચારિત્રઅભ્યાસ દ્વારા શુદ્ધિ ઝડપથી-વધુ પ્રમાણમાં થાય એવું જરૂર કહી શકાય. ચરમાવર્તમાં પણ ચારિત્ર-સદનુષ્ઠાનાદિનો અભ્યાસ આદર-વિધિ-યતનાપૂર્વક થાય તો વધુ ઝડપથી સાનુબંધ અશુદ્ધિહાસ થાય - એ વાત ભૂલવી ન જોઈએ. અહીં આ વાત પણ ધ્યાનમાં રાખવી કે પેસેફિક મહાસાગર કે સ્વયંભૂરમાણસમુદ્રમાંથી રોજ ૧ ઘડો પાણી કાઢીએ કે દરીયામાં ઓટ આવે તો પણ તે ક્યારેય સંપૂર્ણ ખાલી ન થાય. તેમ અભવ્ય જીવ ચારિત્રના અભ્યાસ દ્વારા થોડી ઘણી [દા.ત. એકાદ ઘડા જેટલી] અશુદ્ધિ ઘટાડે યાવત્ પથાપ્રવૃત્ત કરણ સુધીની શુદ્ધિને પામે [અર્થાત્ દરિયામાં અમાસની રાત્રે આવતી ઓટથી થતા પાણીના ઘટાડા જેટલી અશુદ્ધિના ઘટાડાથી શુદ્ધિ પામે] તો પણ તે ક્યારેય પણ સંપૂર્ણ શુદ્ધ બનતો નથી. મૂલ ગાથામાં 'પ્રાયઃ' પદ મૂકેલ છે. તેથી મરુદેવા માતા વગેરે દષ્ટાંતમાં વ્યભિચારનો પરિહાર થઈ જાય છે. [૧૩/૧૩]

'કઈ રીતે કોને આ અભ્યાસ શુદ્ધ થાય છે ?' આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતા ગ્રંથકારશ્રી જાણાવે છે કે -

ગાથાર્થ :- જે વિરાધનાને છોડીને પ્રયાસ કરે છે તેને પ્રસ્તુતમાં અભ્યાસ સિદ્ધ થાય છે. વિરાધનાત્યાગનું મૂળ પણ શ્રુતગર્ભિત

અવિરાધનયા = અપરાધપરિહારેણ યઃ પુરુષો યતતે = પ્રયત્નં વિધત્તે તસ્ય અયં = અભ્યાસઃ **ઇહ** = પ્રક્રમે સિદ્ધિમુપયાતિ, આજ્ઞાભક્તમયસ્ય તથાવિદ્યાજીવવીર્યપ્રવર્ધકત્વાત્ । **અસ્યા અપિ** અવિરાધનાયા **મૂલં** = કારણં **ગુરુવિનયઃ શ્રુતગર્ભઃ** = આગમસહિતો જ્ઞેયઃ, તેનાઽઽજ્ઞાસ્વરૂપજ્ઞાનસમ્ભવાત્ ॥૧૩/૧૪॥ 'ગુરુવિનયસ્ય કિં મૂલમ્ ?' ઇત્યાહ → 'સિદ્ધાન્તે'ત્યાદિ ।

સિદ્ધાન્તકથા સત્સન્નમશ્ચ મૃત્યુપરિભાવનં ચૈવ । દુષ્કૃત-સુકૃતવિપાકાલોચનમથ મૂલમસ્યાપિ ॥૧૩/૧૫॥

કલ્યાણકન્દલી

મૂલગ્રન્થે દળ્હાન્વયસ્ત્વેવમ્ → ય ઇહ અવિરાધનયા યતતે તસ્ય અયં સિદ્ધિં ઉપયાતિ । અસ્યા અપિ મૂલં શ્રુતગર્ભો ગુરુવિનયઃ જ્ઞેયઃ ॥૧૩/૧૪॥

અપરાધપરિહારેણ = યતનયા પ્રયત્નં વિધત્તે તસ્ય અભ્યાસઃ = યોગાભ્યાસઃ સિદ્ધિં = સિદ્ધત્વાસ્વયવિશેષં ઉપયાતિ → મંગે દારુણત્તં, મહામોહજળગત્તં, મૂઓ દુલ્લહત્તં' ← [૨/૧] ઇતિપશ્ચસૂત્રાદિવચનજાતસ્ય આજ્ઞાભક્તમયસ્ય તથાવિદ્યાજીવવીર્યપ્રવર્ધકત્વાત્ = તથાવિદ્યાભ્યાસશુદ્ધચનુકૂલસ્ય જીવાનાં ઉત્સાહસ્ય પ્રવર્ધકત્વાત્ ।

અવિરાધનાયા અપિ કારણં શ્રુતગર્ભો ગુરુવિનયઃ, તેન = શ્રુતગર્ભગુરુવિનયેન આજ્ઞાસ્વરૂપજ્ઞાનસમ્ભવાત્ = જિનાજ્ઞાયોગ-સમ્બન્ધિહેતુ-સ્વરૂપાનુબન્ધગોચરસ્ય વિજ્ઞાનસ્ય ઉત્પાદાત્, તાદૃશવિજ્ઞાનાચ યતનાવરણક્ષયોપશમાધાનાત્ । તદુક્તં દશવૈકાલિકે → જે આયરિય-ઉવજ્ઞાયાણં સુસ્સૂસાવિણયં કરે । તેસિં સિક્ષવા પવહ્લંતિ જલસિત્તા ઇવ પાયવા ॥ ← [૯/૨/૧૨] ઇતિ । વિશેષાવશ્યકભાષ્યેઽપિ → ચિત્તણ્ણુ અણુકૂલો સીસો સમ્મં સુયં લહઇ ← [૯૩૭] ઇત્યુક્તમ્ । નિશીથચૂર્ણો અપિ → વિણઓવવેયસ્સ ઇહ પરલોગે વિ વિજ્ઞાઓ ફલં પયચ્છંતિ ← [નિ.ચૂ.૧૩] ઇત્યુક્તમ્ । તતશ્ચ વિનયઃ સર્વશ્રેયોમૂલમ્, → કલ્યાણાનાં સર્વેષાં ભાજનં વિનયઃ ← [૭૪] ઇતિ પ્રશમરતિવચનમપ્યત્ર સંવદતિ । તદુક્તં જ્ઞાતાધર્મકથાજ્ઞે → વિણયમૂલે ધમ્મે પત્રત્તે ← [૧/૫] । → ધમ્મસ્સ મૂલં વિણયં વદંતિ ← [૪૪૪૧] ઇતિ બૃહત્કલ્પભાષ્યવચનમપિ સ્મર્તવ્યમત્ર । વિશેષાવશ્યકભાષ્યેઽપિ → વિણઓ સાસણે મૂલં વિણીઓ સંજઓ ભવે । વિણઆઓ વિણ્ણમુક્કસ્સ કઓ ધમ્મો કઓ તવો ? ॥ ← [વિ.મા.૩૪૬૮] ઇત્યુક્તમ્ । ટીકાકૃતાઽપિ વિનયદ્વાત્રિશિકાયાં → ઇત્યશ્ચ વિનયો મુખ્યઃ સર્વાનુગમશક્તિઃ । મિષ્ટાન્નેષ્વિવ સર્વેષુ નિપતન્નિશ્વજો રસઃ ॥ ← [દ્વા.દ્વા.૨૯/૨૭] ઇત્યુક્તમિતિ વિમાવનીયં સ્વસમયવેદિભિઃ ॥૧૩/૧૪॥

મૂલગ્રન્થે દળ્હાન્વયસ્ત્વેવમ્ → અથ અસ્ય અપિ મૂલં સિદ્ધાન્તકથા, સત્સન્નમઃ મૃત્યુપરિભાવનં ચૈવ દુષ્કૃત-સુકૃતવિપાકા-લોચનમ્ ॥૧૩/૧૫॥ સિદ્ધાન્તકથા ઇતિ । તતશ્ચ પરિશ્રાન્તો યતિઃકથામપિ કુર્યાત્, તદુક્તં પશ્ચવસ્તુકે → સજ્ઞાયાઈસંતો

ગુરુવિનય જ્ઞાણવું [૧૩/૧૪]

❀ અભ્યાસશુદ્ધિજાળ અવિરાધનાનું કારણ શું ? ❀

ટીકાર્થ :- અપરાધસ્વરૂપ વિરાધનાનો પરિહાર કરીને જે પુરુષ પ્રયત્ન કરે છે તેને પ્રસ્તુતમાં આ અભ્યાસ સિદ્ધિને પામે છે; કારણ કે આજ્ઞાભંગના ભયનો પરિણામ જીવોનો તેવા પ્રકારનો વીર્યોદ્ધાસ પ્રકૃષ્ટ રીતે વધારે છે. અવિરાધનાનું = વિરાધનાના પરિહારનું મૂળ કારણ આગમબોધયુક્ત એવો ગુરુવિનય જ્ઞાણવો, કારણ કે આગમ દ્વારા જિનાજ્ઞાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન સંભવે છે. [૧૩/૧૪]

≡ જ્ઞાનગર્ભિત ગુરુવિનય ઇદમ્પિ છોડશો જાહિ ≡

વિશેષાર્થ :- આગમના પરિશીલનથી જિનાજ્ઞાના સ્વરૂપનું તાત્ત્વિક જ્ઞાન થાય છે. ગુરુવિનયથી આગમવાચના ગ્રહણ કરવાથી જિનાજ્ઞાનો બોધ આત્મામાં પરિણમે છે. જિનાજ્ઞાનું તાત્ત્વિક જ્ઞાન પરિણત થવાથી તે જીવ બહુમાન-વિધિપૂર્વક ગુરુવિનયમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. જેમ આંખાના આડ ઉપર કેરી ઊગે ત્યારે આંખાની ડાળીઓ ઝૂકે છે તેમ તત્ત્વજ્ઞાન-આગમબોધ-જિનાજ્ઞાજ્ઞાન પરિણત થાય એટલે વ્યક્તિ વિવેકપૂર્વક વધુ વિનમ્ર બને છે, ગુરુવિનયમાં ઉદ્યત થાય છે. તેથી જિનાજ્ઞાનું હેતુ-સ્વરૂપ-ફલ દ્વારા સર્વતોમુખી જ્ઞાન થાય છે. આમ ગુરુવિનય અને આગમજ્ઞાન આ બન્ને એકબીજાના યોગ-જ્ઞેમ-વિકાસને કરનારા બને છે. આવો જ્ઞાનગર્ભિત ગુરુવિનય આત્મામાં જિનાજ્ઞાનો ભંગ ન થઈ જાય તેની સાધવાનીનો-ભીતિનો પરિણામ જગૃત કરે છે, કારણ કે આજ્ઞાપાલનના સાનુબંધ ઉત્કૃષ્ટ લાભો અને આજ્ઞાભંગના ભયંકર નુકશાનોનો તેને સારી રીતે ખ્યાલ છે. તેના કારણે જિનાજ્ઞાપાલનનો વીર્યોદ્ધાસ વધે છે, જિનાજ્ઞાભંગનો ત્યાગ કરે છે, આદર-ઉદ્ધાસ-વિનય-ઓચિત્ય-વિધિ-જ્યાણપૂર્વક જિનાજ્ઞાને પાળવાના લીધે ચારિત્ર-સદ્નુષ્ટાન, મૈત્રી વગેરે ભાવના સંબંધી અભ્યાસ તેને સિદ્ધ થાય છે. માટે બધાના મૂળમાં રહેલ છે જ્ઞાનગર્ભિત ગુરુવિનય. તેનો ક્યારેય ત્યાગ ન થઈ જાય તે માટે દરેક મુમુક્ષુએ ધારણી કાળજી રાખવા જેવી છે. [૧૩/૧૪]

ગુરુવિનયનું મૂળ કારણ શું છે ? આ પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર આપતા ગ્રંથકારથી જાણાવે છે કે —

ગાથાર્થ :- ગુરુવિનયનું પાણ મૂળ છે સિદ્ધાન્તકથા, સત્સંગ, મૃત્યુની પરિભાવના અને દુષ્કૃત-સુકૃતના વિપાકની વિચારણા [૧૩/૧૫]

સિદ્ધાન્તકથા = સ્વસમયપ્રવૃત્તિઃ **સત્સજ્જમશ્ચ** = સત્પુરુષસદ્ગમ્, મૃત્યોઃ પરિભાવનં **ચૈવ** સર્વદા સર્વઙ્કષ-ત્વાદિરુપેણ, દુષ્કૃતાનાં = પાપાનાં સુકૃતાનાં ચ પુણ્યાનાં યો વિપાકઃ = અનુભવઃ તદાલોચનં = તદ્વિચારણં હેતુ-ફલભાવદ્વારેણ । **અથ** અનન્તરં **મૂલં** = કારણં **અસ્યાપિ** = ગુરુવિનયસ્ય સર્વમેતત્સમુદિતં, એતદર્થસિદ્ધેર્ગુરુવિનય-મૂલત્વાત્ ॥૧૩/૧૫॥ અસ્યૈવ સર્વસ્યાઽઽદેયતામુપદર્શયન્નાહ → 'એતસ્મિન્નિ'ત્યાદિ ।

એતસ્મિન્ **ખલુ** યત્નો વિદુષા સમ્યક્ સદૈવ કર્તવ્યઃ । આમૂલમિદં પરમં સર્વસ્ય હિ યોગમાર્ગસ્ય ॥૧૩/૧૬॥

એતસ્મિન્ **ઠ્ઠલુ** = અસ્મિન્નેવ પ્રાગુવતે સિદ્ધાન્તકથાદૌ યત્નઃ = આદરો વિદુષા = સુધિયા સમ્યક્ = સમીચીનઃ **સદૈવ કર્તવ્યઃ**; **આમૂલં** = અભિવ્યાપ્ત્યા કારણં **ઇદં** = સિદ્ધાન્તકથાદિ **પરમં** = પ્રધાનં^૧ **સર્વસ્ય હિ** = યતો યોગમાર્ગસ્ય ॥૧૩/૧૬॥

॥ ઇતિ ત્રયોદશં સાધુસત્ત્વેષ્ટા-ષોડશકમ્ ॥

કલ્યાણકન્દલી

તિત્થયરકુલાણુરૂવધમ્માણં । કુજ્ઞા કહં જઈણં સંવેગવિવહ્ણણં વિહિણા ॥૧૦૨॥ જિણધમ્મસુદ્ધિઆણં સુણિજ્જ ચરિઆઈં પુવ્વ-સાહૂણં । સાહિજ્જઈ અન્નેસિં જહારિહં ભાવસારાઈં ॥૧૦૩॥ ← ઇતિ ।

મૃત્યોઃ પરિભાવનં ચૈવ સર્વદા સર્વઙ્કષત્વાદિરુપેણ યથા → છાયામિસેણ કાલો સયલજીયાણં છલં ગવેસંતો । પાસં કહવિ ન મુંચઈ, તા ધમ્મે ઉજ્જમં કુણહ ॥ [ ] ઇતિ વૈરાગ્યશતકાદિવચનૈઃ । ઉત્તરાધ્યયનેઽપિ → જહેવ સીહો વ મિયં ગહાય મચ્ચુ નરં નેઈ હુ અંતકાલે । ન તસ્સ માયા વ પિયા વ ભાયા કાલંમિ તંમિ સહરા ભવંતિ ॥ ← [૧૩/૨૨] ઇત્યુક્તમ્ । **આચારાઙ્ગેઽપિ** → નત્થિ કાલસ્સ ણાગમો ← [૧/૨/૩] ઇત્યુક્તમ્ । તદુક્તં પશ્ચસૂત્રેઽપિ ધર્મજાગરિકાયાં → મીસણો મચ્ચુ, સવ્વાભાવકારી, અવિંન્નાયાગમણો, અણિવારણિજ્જો પુણો પુણોઽણુબંધી ← [૨/૧૦] ઇત્યાદિકમ્ । ધર્મોપદેશકુલકેઽપિ → નિયમત્થઓવરિગયં જઈ મચ્ચુ પેચ્છઈ ઇમો લોગો । તો નાહારે વિ રૂઠં કરેજ્જ કિમકજ્જકરણમ્મિ ॥ ← [૮] ઇત્યુક્તમ્ । અન્યૈરપિ → ગૃહીત ઇવ કેશેષુ મૃત્યુના ધર્મમાચરેત્ ← [ ] ઇત્યુક્તમ્ । **પાપાનાં યોઽનુભવઃ તદ્વિચારણં**, યથા → શક્રેણાઽપિનિષેધાર્થં યઃ સિદ્ધાર્થો ન્યયુજ્જત । ગોશાલોત્તરવેલાયાં જજૃમ્ભે સોઽપિ નાન્યદા ॥ ← [ ] ઇતિ । એવં સુકૃત-વિપાકાલોચનમપિ ભાવનીયમ્ । પ્રકૃતવિશેષણવિશિષ્ટં સદાચારપાલનં તુ પરૈઃ વિચારણાભિલાપેન વર્ણયંતે, તદુક્તં મહોપનિષદિ → શાસ્ત્રસજ્જનસમ્પર્કવૈરાગ્યાભ્યાસપૂર્વકમ્ । સદાચારપ્રવૃત્તિર્યા પ્રોચ્યતે સા વિચારણા ← ॥૨૧૫॥ **એતદર્થસિદ્ધેઃ** = પરમાર્થતઃ સિદ્ધાન્તસત્કથાદ્યર્થપ્રાપ્તેઃ **ગુરુવિનયમૂલત્વાત્**, ગુરુવિનયં વિના પ્રાપ્તસ્ય સિદ્ધાન્તશ્રવણાદેઃ ધનકીર્ત્યાદિવસ્ત્વન્તરોપાયત્વેઽપિ ન પરમાર્થસાધકત્વમિતિ ધ્યેયમ્ । ઇદમેવાભિપ્રેત્ય **બૃહત્કલ્પભાષ્યેઽપિ** → વિણયાઽહીયા વિજ્ઞા દેંતિ ફલં ઇહ પરે ય લોગમ્મિ । ન ફલંતિ વિણયહીણા સસ્સાણિ વ તોયહીણાઈં ॥૫૨૦૩॥ ← ઇત્યુક્તમ્ । ઇત્યશ્ચ યોગત્રિકાવેદનમકારિ, તદુક્તં **ભાગવતે** → યોગાસ્ત્રયો મયા પ્રોક્તા ભક્તિ-જ્ઞાન-ક્રિયાત્મકાઃ ← [૧૧/૨૦/૬] । પશ્ચમાદિષોડશકેષુ ભક્તિયોગઃ પ્રદર્શિતઃ, એકાદશે ષોડશકે જ્ઞાનયોગ ઉપદર્શિતઃ, નવમે ષોડશકે ઇહ ચ ક્રિયાયોગો દર્શિતઃ ઇતિ ધ્યેયમ્ ॥૧૩/૧૫॥

મૂલગ્રન્થે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → વિદુષા એતસ્મિન્ **ખલુ** સદૈવ સમ્યક્ યત્નઃ કર્તવ્યઃ હિ સર્વસ્ય યોગમાર્ગસ્ય ઇદં પરમં આમૂલમ્ ॥૧૩/૧૬॥ યોગદીપિકા સ્પષ્ટા ॥૧૩/૧૬॥

ઇતિ મુનિયશોવિજયવિરચિતાયાં કલ્યાણકન્દલ્યાં ત્રયોદશષોડશક- યોગદીપિકાવિવરણમ્ ।

(*) ગુરુવિનયના ઠાટણોને અપનાવીએ (*)

ટીકાર્થ :- [૧] જૈન આગમિક સિદ્ધાન્તોની કથા = પ્રવૃત્તિ કરવી. [૨] સત્પુરુષોનો સંગ કરવો. [૩] 'સર્વદા સર્વ જીવોને મૃત્યુ પોતાના તરફ ખેંચી રહ્યું છે' ઈત્યાદિ સ્વરૂપે મૃત્યુની સર્વતોમુખી ભાવના-વિચારણા કરવી. [૪] હેતુમુખે અને ફળમુખે પાપ અને પુણ્યના વિપાકની = અનુભવની વિચારણા કરવી. આ ચારેય ભેગા થયેલા ગુરુવિનયના સાક્ષાત્ કારણ છે. આ ચારેયની અર્થથી [માત્ર શબ્દથી નહિ] સિદ્ધિ થવી એ ગુરુવિનયનું મૂળ કારણ છે. [૧૩/૧૫]

'બધાને માટે આ જ ઉપાદેય = શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય છે' એવું બતાવતા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે —

ગાથાર્થ :- વિદ્વાને આમાં જ સદાય સમ્યક્ યત્ન કરવો જોઈએ, કારણ કે બધા યોગમાર્ગનું આ જ પરમ વ્યાપક કારણ છે. [૧૩/૧૬]

ટીકાર્થ :- પૂર્વોક્ત સિદ્ધાન્તકથા વગેરેમાં જ વિદ્વાને સદૈવ સમ્યક્ આદર કરવો જોઈએ. કારણ કે આ સિદ્ધાન્તકથા વગેરે જ બધા યોગમાર્ગનું પરમ અભિવ્યાપ્ત = સર્વવ્યાપી કારણ છે. [૧૩/૧૬]

૧. મુદ્રિતપ્રતૌ 'પ્રધાનં' ઇતિ નાસ્તિ ।

૧૩ મા ષોડશક્રનો સ્વાધ્યાય

(અ) નીચેના કોઈ પણ સાત પ્રશ્નોના સવિસ્તર જવાબ આપો.

૧. ગુરુવિનય વાર્ણવો.
૨. યોગાભ્યાસનું નિરૂપણ કરો.
૩. સાધુની ભિક્ષાયર્થા પરાર્થકરાણ કઈ રીતે ?
૪. મૈત્રીના ચાર ભેદ બતાવો.
૫. પ્રમોદના ચાર પ્રકાર સમજાવો.
૬. ચાર પ્રકારના યોગીઓ જાણાવો.
૭. અભ્યાસ કેવી રીતે શુદ્ધ બને ?
૮. ગુરુવિનયના કારણો જાણાવો.
૯. શ્રુતગર્ભિત ગુરુવિનયનો મહિમા જાણાવો.
૧૦. મૈત્રી વગેરે ભાવના કોને પરિણમે ?

(બ) યોગ્ય જોડાણ કરો.

(૧) સ્વાધ્યાય	(A) આસન
(૨) ગુરુવિનય	(B) અપ્રમાદપરાયાણતા
(૩) કાઉસગ્ગ	(C) શબ્દ
(૪) અવિરાધના	(D) પ્રતિમા
(૫) સ્વજન	(E) ગુરુવિનયકારણ
(૬) ઈતિકર્તવ્યતા	(F) પંચવિધ
(૭) ઊર્ણ	(G) ચતુર્વિધ
(૮) આલંબન	(H) દોષત્યાગ
(૯) કર્મવિપાક વિચાર.	(I) નાલબદ્ધ
(૧૦) પરમાનંદહર્ષ	(J) ડજી ચોથી ભાવના

(ક) ખાલી જગ્યા યોગ્ય રીતે પૂર્ણ કરો.

૧. સાધુની સુંદર ચેષ્ટા..... પ્રકારની છે. (૫, ૬, ૧૨)
૨. ઉલ્લાસને અપથ્ય આપવું તે ..... કડુણા છે. (મોહયુક્ત, અન્યહિતયુક્ત, સુખયુક્ત)
૩. પરિચિત વ્યક્તિ સાથે મિત્રતા તે ..... સંબંધીમૈત્રી કહેવાય. (સ્વજન, ઈતર, સામાન્યજન)
૪. અપથ્યભક્ષણ વિશે આનંદ તે ..... વિષયક પ્રમોદ જાણવો. (સુખમાત્ર, પર, અનુબંધ)
૫. જ્ઞાનને અપથ્ય ખાતાં ન રોકવો તે ..... ગર્ભિત ઉપેક્ષા બને. (કડુણા, નિર્વેદ, અનુબંધ)
૬. નિષ્પન્નયોગીનું મન ..... હોય. (મૈત્રીયુક્ત, પરોપકારી, ધૈર્યવાળું)
૭. .... એ યોગપ્રવૃત્તિનું પ્રથમ લક્ષણ છે. (ઋતંભરા બુદ્ધિ, વૈરાદિનાશ, અલૌલ્ય)
૮. નામ માત્રથી યોગી હોય, વાસ્તવમાં સદાચારશૂન્ય હોય તે ..... યોગી કહેવાય. (ગોત્ર, કુલ, ભ્રષ્ટ)
૯. .... ગર્ભિત વિનય વિરાધનાત્યાગનું બળ આપે છે. (જ્ઞાન, તપ, વૈરાગ્ય)
૧૦. મોક્ષમાં મૈત્રી વગેરે ભાવો ..... (હોય, ન હોય, પ્રકૃષ્ટ હોય)

નોંધ : આ પ્રશ્નપત્રમાં કોઈએ પેન-પેન્સીલ વગેરેથી કોઈ પણ નિશાની વગેરે ન કરવા ખ્યાલ રાખવો.

કલ્યાણકંઠલીની અનુપેક્ષા

(અ) નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારથી જવાબ આપો.

૧. 'નાલપ્રતિબદ્ધ' એટલે શું ? ઉદાહરણસહિત સમજાવો.
૨. ચિત્તવૃત્તિનિરોધને યોગ કેમ ન મનાય ?
૩. યોગની અલગ-અલગ સાત વ્યાખ્યા જાણાવો.
૪. વસ્ત્રેષણાવિધિ જાણાવો.
૫. સામાયિકમાં ઉચિત પ્રવૃત્તિ શા માટે થાય ?
૬. ઈતિકર્તવ્યતાનું નિરૂપણ કરો.
૭. મૈત્રી વગેરે ભાવના કેવી રીતે આત્મસાત્ થાય ?
૮. યોગીના નિર્વિકલ્પ ચિત્તને ઓળખાવો.
૯. અભ્યાસનું સ્વરૂપ શું છે ? તે કેવી રીતે શુદ્ધ બને ?
૧૦. ગુરૂવિનયનું મહત્ત્વ ૧૦ મુદ્દામાં જાણાવો.

(બ) નીચેના પ્રશ્નોના સંક્ષેપથી જવાબ આપો.

૧. વૈયાવચ્ચ ગુરુમાં કયા સંબંધથી રહે ? તે સમજાવો.
૨. ગુરુબલુમાન મોક્ષસ્વરૂપ કઈ રીતે બને ?
૩. પિત્ર થયેલ ગૌતમસ્વામીને ભજવાને શું જાણાવ્યું.
૪. આજ્ઞાયોગ ઓળખાવો.
૫. વિનીતના પાંચ લક્ષણ બતાવો.
૬. મર્યાદા અને અભિવિધિનો ભેદ સમજાવો.
૭. યોગના આઠ અંગ બતાવો.
૮. પાત્રેષણાવિધિ જાણાવો.
૯. અવિધિથી સ્વાધ્યાય કરવામાં શું દોષ છે ?
૧૦. યોગસિદ્ધ પુરુષના લક્ષણ જાણાવો.
૧૧. ધર્મની વ્યાખ્યા જાણાવો.
૧૨. રાજાદિના બે પ્રકારના નાશ જાણાવો.
૧૩. મોહગર્ભિત ક્રુણા સમજાવો.
૧૪. ક્રુણા અને ઉપેક્ષાના પ્રથમ ભેદમાં અભેદ કેમ નથી ?
૧૫. બાહ્ય વસ્તુ રાગ-દ્વેષનું કારણ કેમ નથી ?
૧૬. ક્ષમા વગેરે કોને સંભવી શકે ?
૧૭. યોગારંભના લક્ષણ જાણાવો.
૧૮. ભજવાનમાં અનુચ્છલની ઈચ્છા કેવી રીતે સંભવે ?
૧૯. યોગી પરમાર્થનો અભ્યાસ કેવી રીતે કરે ?
૨૦. ત્રણ યોગનું સ્વરૂપ સમજાવો.

(ક) ખાલી જગ્યા પૂરો.

૧. આગમબોધ ..... છે. (નમનશીલ, ઉદ્ધતતાયુક્ત, વ્યાપક)
૨. .... દિવસમાં અડધો શ્લોક કંઠસ્થ થાય તો પણ જ્ઞાનપુરુષાર્થ ન છોડવો. (૮, ૧૫, ૩૦)
૩. ધ્યાનસિદ્ધિ માટે ..... ની મુખ્ય આવશ્યકતા છે. (એકાગ્રતા, મૈત્રીઆદિભાવના, યોગાસન)
૪. સ્વાધ્યાયથી થાકેલા સાધુઓ .... કરે. (આરામ, યોગાસન, ધર્મકથા)
૫. .... નું ક્યારેય નિવારણ ન થઈ શકે. (મૃત્યુ, કર્મ, ખરાબ સંસ્કાર)
૬. મહોપનિષદ્માં વિશિષ્ટ સદાચારને .... જાણાવેલ છે. (વિચારણા, ક્રિયાયોગ, ધર્મ)

चतुर्दशं योगभेदषोडशकम्

'आमूलमिदं योगमार्गस्य' (૧૩/૧૬) इत्युक्तम् । तत्र कतिविधो योग इत्याह → 'सालम्बन' इत्यादि ।
सालम्बनो निरालम्बनश्च योगः परो द्विधा ज्ञेयः । जिनरूपध्यानं खल्वाद्यस्तत्त्वगस्त्वपरः ॥१४/१॥

सह आलम्बनेन चक्षुरादिज्ञानविषयेण प्रतिमादिना वर्तत इति सालम्बनः, निरालम्बनश्च आलम्बनात् विषय-
भावापतिरूपात् निष्क्रान्तः, यो हि च्छन्नस्थेन ध्यायते न च स्वरूपेण दृश्यते, योगः = ध्यानविशेषः परः = प्रधानो
द्विधा ज्ञेयः । जिनरूपस्य समवसरणस्थस्य ध्यानं = चिन्तनं खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे आद्यः = प्रथमो योगः

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् → परो योगः सालम्बनो निरालम्बनश्च द्विधा ज्ञेयः । जिनरूपध्यानं खलु आद्यः, अपरः
तु तत्त्वगः ॥१४/१॥ इयं कारिका योगविंशिकावृत्त्यादौ [यो. वि. १९] समुद्धृता । प्रतिमादिना वर्तत इति सालम्बनः
योगो रूपस्थध्यानपदेनाप्युच्यते । तदुक्तं योगशास्त्रे → जिनेन्द्रप्रतिमा रूपमपि निर्मलमानसः । निर्निमेषदृशा ध्यायन्, रूपस्थ-
ध्यानवान् भवेत् ॥ ← [९/१०] इति । प्रशस्तालम्बनेन मनः प्रशस्तं कार्यमित्युपदेशः । तदुक्तं अध्यात्मसारे → आलम्बनैः
प्रशस्तैः प्रायो भावः प्रशस्त एव यतः । इति सालम्बनयोगी मनः शुभालम्बनं दध्यात् ॥ ← [२०/१५] इति । श्रीश्रीपालकथा-
यां श्रीरत्नशेखरसूरिभिरपि → भावो वि मणोविसओ मणं च अइदुज्जयं निरालंबं । तो तस्स नियमणत्थं कहियं सालंबणं
झाणं ॥२१॥ ← इत्युक्तम् । निरालम्बनश्च योगो रूपातीतध्यानपदेनोच्यते, यथोक्तं योगशास्त्रे → अमूर्तस्य चिदानन्दरूपस्य
परमात्मनः । निरञ्जनस्य सिद्धस्य ध्यानं स्याद्रूपवर्जितम् ॥ [१०/१] ← इति । भास्करनन्दिनाऽपि ध्यानस्तवे → परमात्मान-
मात्मानं ध्यायतो ध्यानमुत्तमम् । रूपातीतमिदं देव ! निश्चितं मोक्षकारणम् ॥३६॥ ← इत्युक्तम् । अयमेव निरालम्बनयोगः
तत्त्वानुशासने नागसेनेनाऽपि → लोकाग्रशिखरारूढमुदूढसुखसम्पदम् । सिद्धात्मानं निराबाधं ध्यायेन्निर्धूतकल्मषम् ॥←
[४/३३] इत्येवमुक्तः । भावसङ्ग्रहे तु → ण य चिंतइ देहत्थं देहं च ण चिंतए किंपि । ण सगयपरगयरूवं तं गयरूवं
णिरालंबं ॥ ← [६२८] इत्युक्तम् । ज्ञानार्णवे शुभचन्द्रेणापि → चिदानन्दमयं शुद्धममूर्त्तं परमाक्षरम् । स्मरेद्यत्रात्मनात्मानं
तद्रूपातीतमिष्यताम् [४०/१६] इत्युक्तम् । आलम्बनात् विषयभावापत्तिरूपात् = चक्षुरादिज्ञानगोचरताशालिनः निष्क्रान्तः =
अतिक्रान्तः । एतदेव स्पष्टयति-यो हीति । न चाऽतीन्द्रियालम्बनत्वेनायमपि सालम्बन एव स्यादित्यारेकणीयम्, अरूपालम्बन-
स्येषदालम्बनत्वेन 'अलवणा यवागूः' इत्यत्रेवात्र नञ्पदप्रवृत्तेरविरोधात् । तदुक्तं योगविंशिकायां → आलंबणं पि एवं रूवमरूवी
य इत्थ परमुत्ति । तग्गुणपरिणइरूवो सुहुमो अणालंबणो नाम ॥१९॥ ← इति । अरूपितत्त्वस्य इषदालम्बनत्वादानालम्बनत्वमुक्तम् ।
विषयतामात्रेण तस्याऽऽलम्बनत्वमनूद्यापि तद्विषययोगस्येषदालम्बनत्वमेव प्रासाधीति फलतो न कश्चिद्विशेष इति स्मर्तव्यम् ।
योगः = ध्यानविशेषः अध्यात्मभावनायोगापेक्षया प्रधानो द्विधा ज्ञेय इति । प्रकृतसालम्बन-निरालम्बनयोगावेव परैः सगुण-
निर्गुणध्यानतयेष्यते । तदुक्तं शाण्डिल्योपनिषदि → अथ ध्यानम् । तद् द्विविधं सगुणं निर्गुणञ्चेति । सगुणं मूर्तिध्यानम् ।

❁ ૨તિદાથિતી ❁

'सिद्धान्तकथा वगेरे योगमार्गनुं मूणभूत कारणे छे' - आवुं ૧૩ મા પોડશકમાં કહ્યું. 'योगમાર્ગનો ઘટક યોગ કેટલા પ્રકારનો
છે ?' આ શંકાનું સમાધાન કરવા મૂલકારશ્રી જાણાવે છે કે -

ગાથાર્થ : - પ્રધાન યોગ બે પ્રકારનો જાણવો - આલંબન અને નિરાલંબન. જિનરૂપધ્યાન એ પ્રથમ = સાલંબન યોગ
છે. જિનસ્વભાવગામી અપર = બીજા = નિરાલંબન યોગ જાણવો. [૧૪/૧]

☪ સાલંબન અને નિરાલંબન યોગ ☪

ટીકાર્થ : - આલંબન સહિત જે યોગ હોય તે સાલંબન યોગ જાણવો. આલંબનશબ્દનો અર્થ છે યજ્ઞ વગેરે ઈંદ્રિયથી ઉત્પન્ન
થનાર યાજ્ઞપ વગેરે પ્રત્યક્ષનો વિનય બનનાર પ્રતિમા વગેરે. યાજ્ઞપાદિ પ્રત્યક્ષની વિષયતાની પ્રાપ્તિ જેમાં છે તેવા પ્રતિમાદિસ્વરૂપ
આલંબનથી નીકળી ગયેલ હોય અર્થાત્ આલંબનરહિત હોય તે નિરાલંબનયોગ જાણવો. મતલબ કે જે છત્રસ્થ જીવ વડે ધ્યાન
ધરાય પરંતુ સ્વરૂપથી યજ્ઞ વગેરે દ્વારા ન દેખાય તેવો યોગ અર્થાત્ ધ્યાનવિશેષ. આ બન્ને યોગ પ્રધાન જાણવો. [અધ્યાત્મ-
ભાવનાસ્વરૂપ યોગની અપેક્ષાએ ધ્યાનયોગ પ્રધાન જાણવો.] આમ આ ધ્યાનયોગ બે પ્રકારનો જાણવો. સમવસરણમાં બેઠેલા
જિનેશ્વર-તીર્થંકરદેવના રૂપનું ધ્યાન-ચિંતન કરવું તે પ્રથમ સાલંબન યોગ છે. મૂળ ગાથામાં 'ખલુ' પદ વાક્યની શોભા માટે છે.

સાલમ્બજઃ । તસ્યૈવ જિનસ્ય તત્ત્વં = કેવલજીવપ્રદેશસદ્ઘાતરૂપં કેવલજ્ઞાનાદિસ્વભાવં તસ્મિન્ ગચ્છતીતિ તત્તત્ત્વમ્ :
તુ: એવકારથે, અપરઃ = દ્વિતીયઃ, શુદ્ધપરમાત્મગુણધ્યાનં નિરાલમ્બજનમિત્યર્થઃ ॥૧૪/૧॥

'કથં પુનર્જિનરૂપં ધ્યાતવ્યમ્ ?' इत्याह → 'अष्ट'त्यादि ।

अष्टपृथग्जनचित्तत्यागाद्योगिकुलचित्तयोगेन । जिनरूपं ध्यातव्यं योगविधावन्यथा दोषः ॥१४/२॥

अष्ट च तानि पृथग्जनचित्तानि = अयोगिजनमत्तांसि, तेषां त्यागात्, योगिकुलस्य = योगिपारम्पर्यस्य चित्तं
= मजः तद्योगेन = तदभ्युपगमेन जिनरूपं = परमात्मस्वरूपं ध्यातव्यं योगविधौ = ध्यानाचारे अन्यथा दोषः
= अपराधः, निरपेक्षवृत्तौ मानसातिचारस्यापि भङ्गरूपत्वात् ॥१४/२॥

कल्याणकन्दली

निर्गुणमात्मतादात्म्यम् ← [१/८/१०] । निर्गुणत्वञ्चौदयिकादिभावापेक्षयाऽवगन्तव्यम् । योगव्याख्या च विष्णुपुराणे →
आत्मप्रयत्नसापेक्षा विशिष्टा या मनोगतिः । तस्या ब्रह्मणि संयोगो 'योग' इत्यभिधीयते ॥ ← [ ] इत्येवमुक्ता ।

योगस्यैव कर्मक्षये विशिष्टसामर्थ્યम् । तदुक्तं मोक्षधर्मे → नास्ति योगसमं बलम् ← [३/૧૬/૨] । प्रारब्धकर्मवैफल्यमपि
योगफलतया परेषामपीष्टम् । तदुक्तं योगवार्तिके विज्ञानभिक्षुणा → योगद्वयेनाखिलसंस्कारक्षये भोगसंस्काराख्यसहकार्य-
भावात् प्रारब्धं कर्माऽपि यत्फलाक्षमं भवति । इदमपि योगफलम् ← [यो.सू.૧/૨ योगवा.પૃ.૯] इति ॥૧૪/૧॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् → अष्टपृथग्जनचित्तत्यागात् योगिकुलचित्तयोगेन जिनरूपं ध्यातव्यं, अन्यथा योगविधौ दोषः
॥૧૪/૨॥

નિરપેક્ષવૃત્તૌ = આજ્ઞાનપેક્ષયોગપ્રવૃત્તૌ તુ માનસાતિચારસ્યાપિ = મનોમાત્રજન્યસ્યાપિ અતિચારસ્ય નિશ્ચયનયતો ભજ્જ-
રૂપત્વાત્ = અસજ્ઞાનુષ્ઠાનમ્ભંશસ્વરૂપત્વાત્, અસજ્ઞધ્યાનયોગપરિણામવિરહાત્ । યોગ-વ્રત-સદનુષ્ઠાન-ધ્યાનાદિપ્રવૃત્તૌ આજ્ઞાસાપેક્ષાયાં
વચનાનુષ્ઠાનરૂપાયાં યોગાદિપરિણામોપધાનવ્યાપ્યાયાં અનાભોગ-શક્તિવૈકલ્યાદિના જાયમાનસ્ય વૈગુણ્યસ્ય તત્ત્વતોડતિચારરૂપતૈવ,
વ્યવહારનયતઃ તદાનીં વચનાનુષ્ઠાનસ્યાઽમગ્નત્વાત્ । યદ્વોપવાસ-પ્રતિલેખન-પ્રતિક્રમણ-પ્રમાર્જન-પૂજન-વિહારાદિબાહ્યયોગસ્ય શરીરસ્વા-
સ્થ્ય-દેશ-કાલાદિસાપેક્ષતયા વિધિપરતાયામાયનાભોગાદિના તદ્વૈકલ્યસ્યાતિચારરૂપતા વ્યવહારનયતોડમિમતા । સિદ્ધસ્ય તાત્ત્વિક-
ધ્યાનયોગસ્ય બાહુલ્યેન દેહસૌષ્ઠવ-ક્ષેત્ર-સમયાદ્યનપેક્ષતયા તત્ર માનસાતિચારસ્યાઽપિ ભજ્જરૂપતૈવ, તસ્ય સ્વાપરાધપ્રયુક્તત્વાત્ ।

તે જ જિનેશ્વરના કેવલજ્ઞાનાદિસ્વભાવવાળા કેવલ જીવના પ્રદેશોના સંઘાત = સમૂહસ્વરૂપ તત્ત્વને અનુસરનાર એવું શુદ્ધપરમાત્મગુણધ્યાન
એ બીજા નિરાલંબન યોગ જાણવો. [૧૪/૧]

વિશેષાર્થ :- જિનપ્રતિમાનું ધ્યાન કે આંખ બંધ કરીને સમવસરાગસ્ય તીર્થકરને મુખ્ય કરીને તેમનું અદ્ભુત રૂપ, અટપ્રાતિહાર્ય
વગેરેનું ધ્યાન એ સાલંબન ધ્યાન = યોગ છે. પરમાત્માના કેવલજ્ઞાનાદિ શુદ્ધ ગુણોનું ધ્યાન, પરમાણુદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનું ધ્યાન
વગેરે અરૂપી તત્ત્વવિષયક ધ્યાન નિરાલંબન યોગ કહેવાય છે. અહીં એ પાણ ખ્યાલમાં રાખવું કે યોગબિંદુ [ગા.૩૧ તથા ૩૫૮
થી ૩૬૭] ગ્રંથમાં અધ્યાત્મ, ભાવના, ધ્યાન, સમતા અને વૃત્તિસંક્ષય - આમ પાંચ પ્રકારના યોગ બતાવેલ છે કે જે ઉત્તરોત્તર
ચઢિયાતા છે. અધ્યાત્મ અને ભાવના યોગની અપેક્ષાએ ધ્યાનયોગ પ્રધાન હોવાથી સાલંબન ધ્યાન અને નિરાલંબન ધ્યાન આ
બન્નેને પ્રસ્તુતમાં પ્રધાન કહેલ છે. [૧૪/૧]

જિનરૂપનું ધ્યાન કેવી રીતે કરવું ? આનો જવાબ આપતા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે —

ગાથાર્થ :- સામાન્ય માણસોના આઠ પ્રકારના ચિત્તને છોડી યોગીકુલના ચિત્તને સ્વીકારીને જિનરૂપનું ધ્યાન ધરવું; બાકી
ધ્યાનના આચારમાં દોષ લાગે. [૧૪/૨]

ટીકાર્થ :- પૃથક્જન = યોગીથી પૃથક્જન = અયોગી લોકોના આઠ પ્રકારના મનનો ત્યાગ કરીને યોગીની પરંપરાના મનને
સ્વીકારીને પરમાત્માના સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરવું જોઈએ. બાકી ધ્યાનના આચારમાં દોષ લાગે, કારણ કે નિરપેક્ષવૃત્તિમાં = ધ્યાનયોગમાં
માનસિક અતિચાર પાણ ભંગસ્વરૂપ છે. [૧૪/૨]

વિશેષાર્થ :- ઉપવાસાદિ પચ્યખાણ, પૂજ, વ્રતપાલન, પરિલેહાણ, પ્રમાર્જન, લોચ, વિહાર વગેરે બાહ્ય યોગો શરીરસ્વાસ્થ્ય,
દેશ, કાળ, સાધનસામગ્રી વગેરેને સાપેક્ષ પ્રવૃત્તિ સ્વરૂપ હોવાથી તેની ત્રુટિ, સ્ખલના, ન્યૂનતા વગેરેના કારણે, વિધિસાપેક્ષ રહેવા
છતાં, કાપિક-વાચિક-માનસિક નાનો દોષ લાગે તો તે તે બાહ્ય યોગોનો ભંગ નથી કહેવાતો, પાણ અતિચાર કહેવાય છે. પરંતુ
તાત્ત્વિક ધ્યાન વગેરે યોગો નિરપેક્ષપ્રવૃત્તિસ્વરૂપ છે અર્થાત્ બાહ્ય સાધનસામગ્રીથી મુખ્યતયા નિરપેક્ષ છે. માટે જ તેમાં માનસિક
અતિચાર પાણ લાગે તો ધ્યાનભંગ કહેવાય છે. ધ્યાનમાં લાગતો માનસિક અલ્પ દોષ બાહ્યસામગ્રીવૈકલ્યાદિપ્રયુક્ત નથી પરંતુ
સ્વાપરાધપ્રયુક્ત છે. વળી, બીજી વાત એ પાણ છે કે ઉપવાસાદિ પચ્યખાણ, પૂજ, પરિલેહાણ વગેરે પ્રવૃત્તિ મુખ્યતયા વ્યવહાર
નયનો વિષય છે જ્યારે તાત્ત્વિક ધ્યાન એ નિશ્ચય નયનો મુખ્યતયા વિષય કહેવાય. વ્યવહાર નયમાં અલ્પ દોષસ્વરૂપ અતિચારનો

તાન્યેવ ત્યાજ્યાન્યષ્ટૌ ચિત્તાન્યાહ -> 'ઁદે'ત્યાદિ ।

ખેદોદ્દેગક્ષેપોત્થાનભ્રાન્ત્યન્યમુદુગાસઙ્ઘૈઃ । યુક્તાનિ હિ ચિત્તાનિ પ્રબન્ધતો વર્જયેન્મતિમાન્ ॥૧૪/૩॥

(૧) ઁદે: = પાથે પાશ્રાન્તવત્ પૂર્વક્રિયાપ્રવૃત્તિર્જનિતં ઉત્તરક્રિયાપ્રવૃત્તિપ્રતિબન્ધકં દુ:ખમ્ । (૨) ઉદ્દેગ: = કષ્ટસાધ્યતાજ્ઞાનજનિતમાલસ્યં, યદ્વશાત્ કાયઁદાભાવેડપિ સ્થાનસ્થિતસ્યૈવ ક્રિયાં કર્તુમનુત્સાહો જાયતે, કુર્વાણોડપિ તતો જ સુખં લભતે । (૩) ક્ષેપ: = અન્તરાડન્તરાડન્યત્ર ચિત્તાન્યાસ: । (૪) ઉત્થાનં = ચિત્તસ્યાડપ્રશાન્તવાહિતા, મદનપ્રભૃતીનામુદ્દેકાન્મદાવષ્ટબ્ધપુરુષવત્ । (૫) ભ્રાન્તિ: = અતસ્મિન્સ્તદ્ગ્રહરૂપા, શુવતૌ રજતાધ્યારોપવત્ । (૬) અન્યમુદ્ = પ્રકૃતકાર્યાન્યકાર્યપ્રીતિ: । (૭) રુગ્ = રોગ: પીડા ભઙ્ગો વા । (૮) આસઙ્ગ: = પ્રકૃતાનુષ્ટાને

કલ્યાણકન્દલી

ઇદશ્ચાખન્ડૈકાકારપદાર્થગ્રાહકશુદ્ધનિશ્ચયનયાનુરોધેનોક્તમ્ । અત एवाष्टादशसहस्रशीलाङ्गरथोऽविकल एवाभ्युपगम्यते निश्चयेन, तद्वैकल्यस्याऽपि तद्भङ्ग एव पर्यवसानात् । निश्चयतो योगस्याखण्डचित्तपरिणामरूपतयैव नैश्वयिकप्रत्याख्यानात्मके सर्वविरति-प्रत्याख्यानेऽपवादाऽऽगारादिकं नैवाऽङ्गीक्रियते, अन्यथा तादृशाखण्डपरिणामसम्पादनानुकूलोत्साहभङ्गापातात् । कालग्रहणादिविधिरयेतादृशनिश्चयानुगृहीतव्यवहारनयेनावसेय इति दिक् ॥१४/२॥

મૂલગ્રન્થે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ -> મતિમાન્ ઁદોદ્દેગક્ષેપોત્થાનભ્રાન્ત્યન્યમુદુગાસઙ્ઘૈઃ યુક્તાનિ હિ ચિત્તાનિ પ્રબન્ધતો વર્જયેત્ ॥૧૪/૩॥ ઇયશ્ચ કારિકા સાર્થશતત્રયપ્રમિતસીમન્ધરસ્વામિસ્તવનટિપ્પણક - [૧૦/૧૨] યોગભેદદ્વાત્રિંશિકાવૃત્તિ-[દ્વા.દ્વા. ૧૮/૧૨]યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયવૃત્ત્યાદૌ [ગા.૧૬] સમુદ્ઘૃતા વર્તેતે ।

[૧] ઁદે: = પૂર્વક્રિયાપ્રવૃત્તિર્જનિતં ઉત્તરક્રિયાપ્રવૃત્તિપ્રતિબન્ધકં દુ:ખમ્ । ન હિ શ્રાન્તે શરીરે ક્લાન્તે ચ ચેતસિ સત્પ્રવૃત્ત્યૌપયિકં દાર્ઘ્યં સમ્ભવતિ । તદ્વિરહે ચ કથં પ્રણિધાનાદિર્ગર્ભા સત્પ્રવૃત્તિ: સમ્ભવેત્ । યથોક્તં વાલ્મીકેન રામાયણે -> શરીરસ્ય ભવેત્ ઁદે: કસ્તત્ કર્મ સમાચરેત્ <- [અરણ્યકાણ્ડ-૫૦/૧૯] । તતશ્ચ કૃષિકર્મણિ વારિવત્ સત્કર્મણિ પ્રણિધાનમાવશ્યકમિતિ ધ્વન્યતે । સ્થાનસ્થિતસ્યૈવ = અવિઘમાનાડયાસસ્ય, એવાકારોડયોગવ્યવચ્છેદાર્થ: । ન સુખં લભતે, ઉત્સાહસ્ય તત્કારણત્વાત્ । અનેન -> અનિર્વેદ: પરં સુખં <- [સુંદરકાણ્ડ-૧૨/૧૦] ઇતિ વાલ્મીકીરામાયણવચનમપિ

સ્વીકાર છે. જ્યારે નિશ્ચય નયના મતે અતિચાર હોતા જ નથી. કાં તો ધ્યાન કાં તો ધ્યાનભંગ. સદોષ ધ્યાન એ નિશ્ચય નયને માન્ય નથી. નિશ્ચય નયથી વસ્તુ અખંડ હોય છે, સખંડ નહિ. સખંડ વસ્તુ એ અવસ્તુ છે. નિરંશ-અખંડ-એકાકાર વસ્તુને માનનાર નિશ્ચય નયના મતે અતિચાર નથી, તેમ આગાર-અપવાદ-છૂટછાટ પણ નથી. માટે જીવનપર્યંત પ્રામાણિક પ્રણિધાનસ્વરૂપ સર્વવિરતિ દીક્ષાર્થિને ઉચ્ચરાવવામાં આવે છે ત્યારે સામાયિક સૂત્રમાં પણ કોઈ આગાર વગેરે રાખવામાં આવેલ નથી. જે આગાર-અપવાદ-છૂટછાટપૂર્વક 'કરેમિ ભંતે' સૂત્ર સાધુને ઉચ્ચરાવવામાં આવે તો સર્વવિરતિપરિણામ-સર્વવિરતિપ્રણિધાન અખંડના બદલે સખંડ બની જવાથી સર્વવિરતિ = સર્વથા સર્વદા સર્વત્ર વિરતિપ્રણિધાન જ ખંડિત થઈ જાય. સર્વવિરતિપરિણતિ આત્મસાત્ થવાનો ઉદ્ધાસ મંદ-હીન-નિસ્તેજ બની જાય. સાધુ ભગવંતો અપવાદમાર્ગે નદી ઉતરે ત્યારે પણ તેમનો સર્વપાપવિરતિપ્રણિધાન તો અખંડ જ હોય છે. તે વખતે વ્યવહાર ચારિત્રમાં અતિચાર લાગવા છતાં પણ નૈશ્ચયિક સર્વવિરતિપરિણામધારા અખંડ-અસ્ખલિત જ રહે છે. નિરતિચાર-અખંડ-અભાગ એવા ધ્યાન યોગના પુરસ્કર્તા નિશ્ચય નયને અભિમુખ એવા વ્યવહાર નયથી પ્રદર્શિત અનુષ્ઠાન તરીકે કાલગ્રહણ, સજ્જન્ય પઠવવાની [સ્વાધ્યાયપ્રસ્થાપનની] વિધિ, કાલ પવેવવાની [કાલપ્રવેદનની] વિધિ વગેરે ગાુરી શકાય, કે જેનો અભ્યાસ-પાલન-સ્વીકાર હાલમાં પણ યોગોદ્ધનમાં [જોગમાં] સાધુ ભગવંતો કરે છે. ઇતિ દિક્. [૧૪/૨]

છોડવા યોગ્ય તે જ આઠ અયોગીચિત્તને ગ્રંથકારશ્રી બતાવે છે.

ગાથાર્થ :- બુદ્ધિશાળીએ 'ખેદ, 'ઉદ્દેગ, 'ક્ષેપ, 'ઉત્થાન, 'ભ્રાન્તિ, 'અન્યમુદ્, 'રોગ, 'આસંગ દોષોથી યુક્ત એવા ચિત્તને પ્રવાહથી [સાનુબંધ રીતે] છોડવા જોઈએ. [૧૪/૩]

❁ આઠ દોષજો છોડીએ ❁

દીકાર્થ :- [૧] ખેદ = માર્ગમાં થાકેલાની જેમ પૂર્વ ક્રિયાની પ્રવૃત્તિથી ઉત્પન્ન થયેલ એવું ઉત્તરકાલીન ક્રિયાની પ્રવૃત્તિમાં પ્રતિબંધક દુ:ખ-થાક. [૨] ઉદ્દેગ = કષ્ટસાધ્યતાનું જ્ઞાન થવાથી ઉત્પન્ન થયેલ આગસ કે જેના કારણે કાયિક ખેદ ન હોવા છતાં સ્થાને બેઠા બેઠા જ ક્રિયાને કરવાનો અનુત્સાહ થાય છે અને કરવા છતાં પણ મજા ન આવે. [૩] ક્ષેપ = વચ્ચે વચ્ચે મન બીજે જાય. [૪] ઉત્થાન = કામ વગેરેના ઉદ્દેકથી-આવેગથી મત્ત થયેલ પુરુષની જેમ ચિત્તની અપ્રશાંતવાહિતા. [૫] ભ્રાન્તિ = છીપમાં ચાંદીના આરોપની જેમ તેના અભાવમાં તેનો ભ્રમ. અર્થાત્ ક્રિયામાં કર્યા કે ન કર્યાનો ભ્રમ. [૬] અન્ય મુદ્ = પ્રસ્તુત કાર્યને મૂકી અન્ય કાર્યમાં પ્રીતિ. [૭] રોગ = ચિત્તની પીડા કે મનોભંગ. [૮] આસંગ = વિહિત એવા અન્ય અનુષ્ઠાનમાં જે પ્રેમ હોય તે કરતાં પ્રસ્તુત-વિવક્ષિત અનુષ્ઠાનમાં અતિઆસક્તિ. આ આઠ દોષથી યુક્ત એવા આઠ ચિત્તનો પ્રવાહથી-સાનુબંધ

વિહિતેરાનુષ્ઠાનપ્રીત્યતિશયિતપ્રીતિઃ । એતૈઃ યુવતાનિ હિ = સમ્બદ્ધાનિ હિ ચિતાનિ અષ્ટ પ્રબન્ધતઃ = પ્રવાહેન વર્જયેત્ = પરિહરેત્ મતિમાન્ = બુદ્ધિમાન્ ॥૧૪/૩॥

ઉવતાનેવ સ્વેદાદીશ્ચિત્તદોષાન્ ફલદ્વારા વિવૃણ્વન્નાહ → 'સ્વેદ'ઇત્યાદિ ।

સ્વેદે દાર્દર્યાઽભાવાન્ પ્રણિધાનમિહ સુન્દરં ભવતિ । એતચ્છે પ્રવરં કૃષિકર્મણિ સલિલવજ્જેયમ્ ॥૧૪/૪॥

સ્વેદે ચિત્તદોષે સતિ દાર્દર્યાઽભાવાત્ = ક્રિયાસમાપ્તિવ્યાપિસ્થૈર્યાઽભાવાત્ ન પ્રણિધાનં = એકાગ્ર્યં ઇહ = પ્રસ્તુતે યોગે સુન્દરં = પ્રધાનં ભવતિ । એતચ્છ પ્રણિધાનં ઇહ = યોગે પ્રવરં = પ્રધાનં = ફલાસાધારણકારણમિત્યર્થઃ, કૃષિકર્મણિ = ધાન્યનિષ્પત્તિફલે સલિલવત્ = જલવત્ જૈયમ્ ॥૧૪/૪॥

ઉદ્દેગે વિદ્વેષાદ્વિષ્ટિસમં કરણમસ્ય પાપેન । યોગિકુલજન્મબાધકમલમેતત્તદ્વિદામિષ્ટમ્ ॥૧૪/૫॥

કલ્યાણકન્દલી

વ્યાખ્યાતમ્, કાર્ય-કારણયોરભેદોપચારાત્ । તતશ્ચોત્સાહો જનયિતવ્ય ઇતિ ઉપદેશઃ । તદુક્તં વાલ્મીકીરામાયણે → ઉત્સાહ-વન્તઃ પુરુષા નાવસીદન્તિ કર્મસુ ← [કિષ્કિન્ધાકાણ્ડ-૧/૧૨૨] । પચ્ચતન્ત્રે વિષ્ણુશર્મણાપિ → અનિર્વેદઃ શ્રિયો મૂલમ્ ← [૧/૩૫૯] ઇતિ પ્રોક્તમ્ । શિષ્ટં સ્પષ્ટમધિકશ્ચ વક્ષ્યતે તત્તદ્દોષનિરૂપણે ॥૧૪/૩॥

મૂલગ્રન્થે દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → સ્વેદે દાર્દર્યાઽભાવાત્ ઇહ સુન્દરં પ્રણિધાનં ન ભવતિ । એતચ્છ કૃષિકર્મણિ સલિલવત્ પ્રવરં જૈયમ્ ॥૧૪/૪॥ ઇયં કારિકા યોગભેદદ્વાત્રિંશિકાવૃત્તી [દ્વા.દ્વા.૧૮/૧૩] સમુદ્ધતા । એતદનુસારેણ યોગભેદદ્વાત્રિંશિકાયાં → પ્રવૃત્તિજઃ કલમઃ સ્વેદસ્તતો દાર્દર્યં ન ચેતસઃ । મુખ્યો હેતુરદશ્ચાત્ર કૃષિકર્મણિ વારિવત્ ॥૧૩॥ ← ઇત્યુક્તમ્ । ક્રિયા-સમાપ્તિવ્યાપિસ્થૈર્યાઽભાવાત્ = સત્ક્રિયાપૂર્ણતાં યાવત્ સ્થૈર્યસ્યાઽયોગાત્ ન પ્રસ્તુતે યોગે પ્રધાનં એકાગ્ર્યં ભવતિ, પ્રવૃત્તિજન્યસ્ય માનસદુઃસ્વાનુબન્ધિનઃ સ્વેદસ્ય તદ્વિષ્ટકત્વાત્ । અતઃ સ્વેદદોષપરિહારાય સ્વોચિતકર્તવ્યે પ્રેમ કર્તવ્યમ્ । તદુક્તં પ્રેમગીતાયાં → સત્કર્તવ્યોપરિ પ્રેમ કર્તવ્યં શુદ્ધરાગિભિઃ । યત્ર પ્રેમ ભવેત્ તત્ર ચિત્તૈકાગ્ર્યં પ્રજાયતે ॥ ← [૫૧૨] ઇતિ ।

પ્રણિધાનં યોગે ફલાસાધારણકારણમ્ । પ્રણિધાનલિજ્ઞં તુ યથાશક્તિક્રિયાદિ, યથોક્તં → વિશુદ્ધભાવનાસારં તદર્થાર્પિત-માનસમ્ । યથાશક્તિક્રિયાલિજ્ઞં પ્રણિધાનં મુનિર્જગૌ ॥ ← સ્વલ્પકાલમપિ શોભનમિદં [= પ્રણિધાનં], સકલકલ્યાણાઽઽ-ક્ષેપાદિતિ [પૃ.૧૧૬] વ્યક્તં લલિતવિસ્તરાયામ્ । યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયે પ્રથમદૃષ્ટૌ સ્વેદત્યાગ ઉક્ત ઇતિ ધ્યેયમ્ ॥૧૪/૪॥

રીતે બુદ્ધિશાળીએ ત્યાગ કરવો જોઈએ. [૧૪/૩]

વિશેષાર્થ :- ઉપરોક્ત ખેદ વગેરે આઠ દોષ ચિત્તને મલિન, અસ્થિર કરે છે, કે ઉત્તરિ કરવા માટે અસમર્થ કરી દે છે. માટે શુદ્ધ, સ્થિર, સમર્થ ચિત્તે દરેક ધર્મક્રિયા કરવા માટે આ આઠ દોષને ટાળવાના છે. [૧૪/૩]

ઉપરોક્ત ખેદ વગેરે ચિત્તદોષનું જ ફલ દ્વારા વિવેચન કરતા ગ્રંથકારત્રી જણાવે છે કે —

ગાથાર્થ :- ખેદ હોતે છતે દૃઢતા ન રહેવાથી યોગમાં સુંદર પ્રણિધાન થતું નથી. જેમ ખેતીક્રિયામાં પાણી પ્રધાન છે તેમ આ પ્રણિધાન અહીં યોગમાં પ્રધાન જણવું. [૧૪/૪]

❁ ધર્મહિયામાં ખેદને ટાળીએ ❁

ટીકાર્થ :- ખેદ નામનો ચિત્તનો દોષ હોતે છતે ક્રિયા પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી ટકનારી સ્થિરતા ન રહેવાના કારણે પ્રસ્તુત યોગમાં પ્રણિધાન-એકાગ્રતા પ્રધાન બનતી નથી. અહીં યોગમાં પ્રણિધાન તો ફલ પ્રત્યે અસાધારણ કારણ છે. જેમ કે ધાન્યનિષ્પત્તિફલક કૃષિક્રિયામાં પાણી ફલ પ્રત્યે અસાધારણ = પ્રધાન કારણ છે તેમ ઉપરનું સમજવું. [૧૪/૪]

વિશેષાર્થ :- જેમ લાંબો માર્ગ કાપીને મુસાફર થાકી જાય અને ત્યાર બાદ આગળ ચાલવા માટે ઉત્સાહી ન રહે. તેમ પૂર્વકાલીન ધર્મક્રિયાની પ્રવૃત્તિથી થાક લાગતાં પછીની ક્રિયા કે ધ્યાનમાં પ્રવૃત્તિ કરવાને આત્મામાં ઉત્સાહ ન થાય, ખેદ હોય, ખિન્નતા હોય. આમ ખિન્ન થયેલું ચિત્ત પછીથી ધ્યાન કે ક્રિયામાં દૃઢ બનતું નથી. તેથી ત્યાં પ્રણિધાન-એકાગ્રતા-તન્મયતા થવામાં અવરોધ ઉભો થાય છે. પ્રણિધાન વિના તો ચાલી શકે તેમ છે જ નહિ. કેમ કે જેમ ધાન્યને નિષ્પત્ત કરે તેવી ખેતીમાં પાણી જરૂરી છે તેમ દરેક ધર્મસાધનામાં પ્રણિધાન જરૂરી છે. ખેદના લીધે તન્મયતાનો રંગ આવે નહિ. પછી ક્રિયા કે ધ્યાન કરે તો પાણુ શુભ અધ્યવસાય ક્યાંથી વિકસ્વર થવાના ? જે શુભ અધ્યવસાય કમાવવા હોય તો જેમ વેપારી લાભ કરાવનાર આડતિયાની સરભરા બરાબર ઉત્સાહ-ઉદ્ઘાસ-ઉમંગથી કરે છે તેમ માડાન શુભ અધ્યવસાયનો લાભ કરાવનારી ક્રિયાની ઉપાસના બરાબર રંગેયંગે ઉદ્ઘાસથી કરવી જોઈએ. ત્યાં ખિન્નતા શા માટે ? રોતા રોતા ક્રિયા થાય એમાં લાખનો માલ પાંચ રૂપિયામાં લીલામ કરવાની મુખર્ષી થાય. બુદ્ધિમાન આવું ન કરે. સીમંધરસ્વામીના ૩૫૦ ગાથાના સ્તવનમાં ઉપાધ્યાયજી મહારાજે જણાવેલ છે કે → કિરિયામાં ખેદે કરી રે, દૃઢતા મનની નાંહિ રે, મુખ્ય હેતુ તે ધર્મમાં રે, જિમ પાણી કૃષિમાંહિ રે. ← યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયમાં પ્રથમ મિત્રાદૃષ્ટિમાં ખેદ દોષનો ત્યાગ જણાવેલ છે. [૧૪/૪]

ઉદ્દેગે ચિત્તદોષે જાતે **વિદ્વેષાત્** યોગવિષયાત્ **અસ્ય** = યોગસ્ય કથચિત્ **કરણં વિષ્ટિસમં** = રાજવિષ્ટિ-કલ્પં **પાપેન** = દાસપ્રાયત્વહેતુભાવેન^૧ । **एतच्च** एवंવિદ્યં કરણં યોગિનાં કુલે યજ્જન્મ તસ્ય વાધકમ્, 'ઉદ્વિ-ગ્નક્રિયાકર્ત્રા યોગિકુલજન્માડપિ જન્માન્તરે ન લભ્યતે' इति કૃત્વા, **अलं** = અત્યર્થ તદ્વિદાં = યોગવિદાં **इष्टं** = આભિમતમ્ ॥૧૪/૫॥ 'ક્ષેપેડપિ ચે'ત્યાદિ ।

ક્ષેપેડપિ ચાડપ્રવન્ધાદિષ્ટફલસમુદ્ભવે ન જાત્વેતત્ । નાડસકૃદુત્પાદનતઃ શાલિરપિ ફલાવહઃ પુંસઃ ॥૧૪/૬॥

કલ્યાણકન્દલી

મૂલગ્રન્થે દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → ઉદ્દેગે [સતિ] પાપેન વિદ્વેષાત્ અસ્ય વિષ્ટિસમં કરણમ્ । एतत् अलं યોગિકુલજન્મવાધકં [इति] તદ્વિદાં ઇષ્ટમ્ ॥૧૪/૫॥ ઇયમપિ કારિકા યોગભેદદ્વાત્રિંશિકાવૃત્ત્યાદૌ [દ્વા.દ્વા. ૧૮/૧૪] સમુદ્ભૂતા । एतदनुसारेण યોગભેદદ્વાત્રિંશિકાયાં → સ્થિતસ્યૈવ સ ઉદ્દેગો યોગદ્વેષાત્તતઃ ક્રિયા । રાજવિષ્ટિસમા જન્મ વાધતે યોગિનાં કુલે ॥૧૪॥ ← ઇત્યુક્તમ્ । ઉદ્દેગે સતિ શાન્તિરપિ વ્યાહન્યતે । તદુક્તં મહાભારતે → ઉદ્વિગ્નસ્ય કુતઃ શાન્તિરશાન્તસ્ય કુતઃ સુખમ્ ← [વનપર્વ ૨૩૩/૧૩] ।

કષ્ટસાધ્યતાજ્ઞાનજનિતાડસલસ્યાત્મકે ઉદ્દેગે ચિત્તદોષે જાતે તજ્જનિતાત્ યોગવિષયાત્ વિદ્વેષાત્ યોગસ્ય કથચિત્ = પારવશ્યાદિનિમિત્તકં કરણં રાજવિષ્ટિકલ્પં = નૃપનિયુક્તાનુષ્ઠાનતુલ્યં દાસપ્રાયત્વહેતુભાવેન = દાસ-કિઙ્કારાદિભાવોપધાય-કેન પાપેન = ભાવપાપપરિણામેન । **उद्विग्नक्रियाकर्त्रा** = અનાદરાપન્નમનઃકરણક-સત્ક્રિયાયાઃ કર્ત્રા યોગિકુલજન્માપિ જન્માન્તરે ન લભ્યતે, શરીરસુખમાત્રલિપ્સયા સ્થાનસ્થિતત્વ-કરાયોજનત્વાદિના અનાદરેણ ક્રિયામાણાયા યોગક્રિયાયા યોગિકુલજન્મ-વાધકત્વનિયમાત્ । તદુક્તં ઉપદેશમાલાયાં → જો પુણ નિરચ્છણો ચિય સરીરસુહકજ્જમિત્તતલ્લિચ્છો । તસ્સ ન બોહિલામો ન સુગઈ નેય પરલોગો ॥૪૯૩॥ ← ઇતિ । અત एव अक्षुपनिषदि → યોગસ્થઃ કુરુ કર્માણિ નીરસો વાડથ મા કુરુ ← [સ્કંડ-૨ શ્લો.૩] ઇત્યુક્તમ્ । તારાદૃષ્ટાવયં દોષો ન વિદ્યતે ॥૧૪/૫॥

મૂલગ્રન્થે દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → ક્ષેપેડપિ ચ અપ્રવન્ધાત્ एतत् न जातु इष्टफलसमुद्भवे । શાલિઃ અપિ અસકૃત્ ઉત્પાદનતઃ પુંસો ન ફલાવહઃ ॥૧૪/૬॥ ઇયમપિ કારિકા યોગભેદદ્વાત્રિંશિકાવૃત્ત્યાદૌ [દ્વા.દ્વા.૧૮/૧૭] સમુદ્ભૂતા ।

ગાથાર્થ :- ઉદ્દેગ દોષ હોતે છતે પાપના લીધે દેષ થવાના કારણે જીવ યોગને વેઠની જેમ કરે છે. આ રીતે કરવું તે યોગીના કુળમાં જન્મ થવામાં અત્યંત બાધક બને છે - એવું તેના જાણકારોનું મંતવ્ય છે. [૧૪/૫]

❁ સાધનામાં ઉદ્દેગનો પડછાયો પણ ન પાડે ❁

ટીકાર્થ :- ચિત્તનો ઉદ્દેગ નામનો દોષ હોય ત્યારે ભવાંતરમાં પ્રાયઃ કરીને દાસ-નોકર બનાવે અર્થાત્ નીચગોત્ર પ્રાપ્ત કરાવે તેવા પાપ કર્મના લીધે જીવ યોગવિષયક દેષથી યોગને રાજની વેઠની જેમ માંડ માંડ કરે છે. આ રીતે યોગનું કરવું એ યોગીઓના કુળમાં જન્મ થવામાં અત્યંત બાધક છે. ક્રિયા કરનાર ઉદ્વિગ્ન જીવ જ અન્ય જન્મમાં યોગીના કુળને પ્રાપ્ત કરતો નથી - એવું યોગવેત્તાઓને અભિમત છે. [૧૪/૫]

વિશેષાર્થ :- ઉદ્દેગ એટલે 'ક્રિયા કષ્ટસાધ્ય છે.' એવી બુદ્ધિથી ક્રિયા કરવામાં થતી સુસ્તી. જો કે ખેદમાં જેમ કાયાને થાક લાગે છે તેવું અહીં નથી. છતાં એ સુસ્તીને લીધે ક્રિયા કરવામાં ઉત્સાહ થતો નથી. અલબત્ત ક્રિયા તો કરે પરંતુ ક્રિયામાં કોઈ ધનખર્ચ - બહુ સમય લાગવાનો કે શારીરિક કષ્ટ લાગવા વગેરેનો ઉદ્દેગ રહ્યા કરે છે. દા.ત. પક્ષ્મી પ્રતિકમાણ લાંબુ ચાલે - અજીત શાંતિ-કોઈ રાગથી બોલે ત્યારે કંટાળો આવે. જેમ મજૂરને કોઈ રાજ આજ્ઞા કરે અને ઈચ્છા વિના મજૂર વેઠ કરે તેમ વેઠ વાળવાની જેમ ક્રિયા થાય. યોગ પ્રત્યે આ અશુચિ-દેષ છે. અને તે કુયોગની જેમ એટલો બધો બાધક બને છે કે ભવાંતરમાં યોગીકુળમાં જન્મ ન મળે. અંતરમાં ઉદ્દેગ હોય તો ભાવોત્સાહ વધવાની વાત તો દૂર રહી ઊલટો દેષ ઊભો થાય છે. આનો પરિહાર કરવા યોગ પ્રત્યે પ્રીતિ-ભક્તિ કેળવવી જ રહી. જેમ પત્ની પ્રત્યે પ્રેમ-પ્રીતિ હોવાથી અને માતા પ્રત્યે અપાર ભક્તિભાવ હોવાથી એના માટે કષ્ટસાધ્ય ક્રિયા પણ ઉદ્દેગ વિના પ્રેમ-ભક્તિપૂર્વક કરાય છે તેમ સાધકને સાધના પ્રત્યે પ્રેમ-ભક્તિ-આદર હોય તો કષ્ટસાધ્ય ધર્મક્રિયામાં પણ આનંદનો અનુભવ થાય. પછી વેઠ ઉતારવાનું ન થાય. ૩૫૦ ગાથાના સ્તવનમાં જણાવેલ છે કે → બેઠા પણ જે ઉપજે રે, કિરિયામાં ઉદ્દેગ રે. યોગદેષથી તે ક્રિયા રે, રાજવેઠસમ વેગ રે. ← યોગની બીજી તારા દષ્ટિમાં ઉદ્દેગ દોષ હોતો નથી-એમ યોગદષ્ટિસમુચ્ચય ગ્રંથમાં જણાવેલ છે. [૧૪/૫]

ગાથાર્થ :- ક્ષેપ દોષ હોય ત્યારે પણ સાતત્ય ન રહેવાના કારણે આ ક્રિયા ક્યારેય પણ ઈષ્ટ ફલના અભ્યુદય માટે થતી

૧. મુદ્રિતપ્રતૌ ઇદંપદં પ્રમાદેન લુપ્તમ્ । અન્યત્ર ચ 'દાસપ્રાયત્વહેતુભૂતેન' इति पाठः । ૨. મુદ્રિતપ્રતૌ → 'ઉદ્વિગ્નઃ ક્રિયાકર્તા જન્માન્તરે ન લભતે' ← इति पाठः ।

ક્ષેપેऽપિ ચિત્તદોષે **અપ્રબન્ધાત્** = ચિત્તસ્ય શિથિલમૂલત્વાત્ ઇષ્ટફલસ્ય યોગનિષ્પત્તિરૂપસ્ય સમૃદ્ધયે = અભ્યુદયાય ન જાતુ = કદાચિત્ એતત્ = કરણં ભવતિ । અત્ર દષ્ટાન્તમાહ - ન અસકૃત્ = અનેકશઃ ઉત્પાટનાત્ = ઉત્ત્વજનાત્ શાલિરપિ ધાન્યવિશેષઃ **ફલાવહઃ** = ફલપ્રદઃ **પુંસઃ** = પુરુષસ્ય ભવતિ ॥૧૪/૬॥

'ઉત્થાન' ઇત્યાદિ ।

ઉત્થાને નિર્વેદાત્ કરણમકરણોદયં સદૈવાઽસ્ય । અત્યાગત્યાગોચિતમેતત્તુ સ્વસમયેઽપિ મતમ્ ॥૧૪/૭॥

ઉત્થાને ચિત્તદોષે સત્યપ્રશાન્તવાહિતયા નિર્વેદાત્ હેતોઃ કરણં = નિષ્પાદનં આચિત્માશ્રિત્યાઽકરણસ્યૈવોદયો યસ્મિન્સ્તત્તથા, સદૈવ અસ્ય = યોગસ્ય । 'કીદૃશં તત્કરણં ?' અત્યાગં = અશતયત્યાગં, બાહ્યપ્રતિજ્ઞાભંગસ્ય

કલ્યાણકન્દલી

યોગકરણકાલસ્યાઽન્તરાઽન્તરાઽધિકૃતાન્યકર્મણિ ચિત્તન્યાસાત્મકે ક્ષેપે ચિત્તદોષે સતિ અપિ ચિત્તસ્ય શિથિલમૂલત્વાત્ = યોગફલજનનશક્તિલક્ષણમૂલશૈથિલત્વાત્ યોગનિષ્પત્તિરૂપસ્ય ઇષ્ટફલસ્ય અભ્યુદયાય = ઉત્પાદનાય ન કદાચિત્ યોગસ્ય કરણં ભવતિ । ન અનેકશઃ = વારંવારં ઉત્ત્વજનાત્ શાલિઃ = ત્રીહિઃ અપિ ફલપ્રદઃ, અસકૃદુત્પાદનેન શાલેરિવ ક્ષેપેણ યોગસ્ય ફલજનનશક્તિનાશાન્ન તતઃ ફલમિતિ ભાવઃ । તદુક્તં યોગભેદદ્વાત્રિંશિકાયાં → ક્ષેપોઽન્તરાઽન્તરાઽન્યત્ર ચિત્તન્યાસોઽફલાવહઃ । શાલેરપિ ફલં નો યદ્ દૃષ્ટમુત્ત્વજનનેઽસકૃત્ ॥૧૭॥ ← ઇતિ । બલાદૃષ્ટૌ ક્ષેપદોષો નાસ્તિ ॥૧૪/૬॥

મૂલગ્રન્થે દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → ઉત્થાને નિર્વેદાત્ સદૈવ અસ્ય કરણં અકરણોદયમ્ । એતત્ તુ સ્વસમયેઽપિ અત્યાગત્યાગોચિતં મતમ્ ॥૧૪/૭॥ ઇયમપિ કારિકા યોગભેદદ્વાત્રિંશિકાવૃત્ત્યાદૌ [દ્વા.દ્વા.૧૮/૧૬] સમુદ્ધતા । એતદનુસારેણ યોગભેદદ્વાત્રિંશિકાયાં → પ્રશાન્તવાહિતાઽભાવ ઉત્થાનં કરણં તતઃ । ત્યાગાનુરૂપમત્યાગં નિર્વેદાદતથોદયમ્ ॥૧૬॥ ← ઇત્યુક્તમ્ । અપ્રશાન્તવાહિતયા = પ્રશમૈકવૃત્તિસન્તાનસ્યાઽભાવેન નિર્વેદાત્ = મનોમાલિન્યાત્ યદ્વા એકવૃત્તિભજ્ઞાત્ નિષ્પાદનં યોગસ્ય; આચિત્ = અનાગતકાલં આશ્રિત્ય અકરણસ્ય = યોગાઽપ્રવૃત્તેઃ એવ ઉદયો = ભાવિકાલવિપાકઃ યસ્મિન્ તત્ તથા અપ્રશાન્તવાહિતયા નિર્વેદાત્ યોગનિષ્પાદનસ્ય અનાગતકાલીનયોગપ્રવૃત્તિપ્રતિબન્ધકકર્માર્જકત્વાત્ । અશક્યત્યાગં, બાહ્યપ્રતિજ્ઞાભંગસ્ય

નથી. ડાંગર પાણ વારંવાર ઉખેડ્યા પછી પુરુષને ફલપ્રદ નથી બનતી. [૧૪/૬]

❁ ધર્મસાધનામાં ક્ષેપ દોષને દટાવીએ ❁

ટીકાર્થ :- ચિત્તનો ક્ષેપનામક દોષ હોય ત્યારે પાણ મન શિથિલ થવાથી યોગસિદ્ધિસ્વરૂપ ઈષ્ટ ફલના અભ્યુદય માટે ક્યારેય પાણ આ ક્રિયા થતી નથી. અહીં ગ્રંથકાર શ્રીમદ્જી દર્શાવે છે. ડાંગર નામનું ધાન્ય પાણ વારંવાર ઉખેડવાથી પુરુષને ફલપ્રદ બનતું નથી. [૧૪/૬]

વિશેષાર્થ :- ક્ષેપ એટલે ચિત્તની ક્ષિપ્ત અવસ્થા. આ ક્ષિપ્ત અવસ્થામાં ખેદ-ઉદ્વેગ નથી પરંતુ જાણે ચિત્ત બીજે મૂકાયાની જેમ ક્રિયા કરતાં વચ્ચે-વચ્ચે ચિત્ત બીજે ટેકાણે ચાલ્યું જાય છે. બીજા-ત્રીજા વિચારમાં યટી જાય છે. દા.ત. પ્રતિક્રમણ કરતી વખતે પરિલેહાણમાં મન ગૂંથાયેલ રહે, પરિલેહાણ કરતી વખતે દેરાસર જવાનું મન રહે, પ્રભુસન્મુખ ચૈત્યવંદન કરતાં નવકારશી-સ્વાધ્યાય વગેરે કરવામાં મન પરોવાયેલ રહે. જેમ ડાંગરના છોડને એક ક્યારામાંથી ઉખેડીને બીજે રોપે, બીજામાંથી ઉખેડી ત્રીજે રોપે... આમ સ્થાનાંતર કર્યા જ રાખે તો એ છોડ પર ફળ-ડાંગરઅનાજ ઊગતું નથી. તેમ ચાલુ ક્રિયામાંથી ચિત્તને બીજે-ત્રીજે સારા યા ખરાબ ટેકાણે ફેરવ્યા કરવાથી આ ક્રિયામાં સળંગ ચિત્તધારા- મનનું સાતત્ય - પ્રસ્તુત ક્રિયાનુકૂળ વર્ધમાન શુભ અધ્યવસાયનો પ્રવાહ ટૂટી જાય છે. વળી, મન બીજા-ત્રીજા ટેકાણે જાય એટલે જે ધર્મક્રિયા થતી હોય એને અનુકૂળ ભાવોહાસ પાણ પ્રગટવામાં વાર લાગે છે. પરિણામે યોગસિદ્ધિસ્વરૂપ પ્રસ્તુત ફળનો ઉદય-સંયોગ થતો નથી. ઉપર ગાથાના સ્તવનમાં જણાવેલ છે કે → બિચે બિચે બીજા કાજમાં રે, જાય મન તે ખેપ રે. ઉખાણતાં જિમ શાલિનું રે, ફલ નહિ નિહાં નિર્લેપ રે. ← યોગની ઉ જ બલા દર્શિમાં ક્ષેપ દોષ હટી જાય છે. [૧૪/૬]

❁ ઉત્થાન દોષવાળી આરાધના સ્વાભાવ ઠરીએ ❁

ગાથાર્થ :- ઉત્થાન દોષ હોય ત્યારે નિર્વેદ હોવાથી હંમેશા યોગને કરે છતાં ન કરવાનું જ ફળ મળે છે. આવી ક્રિયા અશક્યત્યાગવાળી હોવા છતાં ત્યાગને યોગ્ય છે - એવું આપણા જૈનાગમમાં પાણ અભિમત છે. [૧૪/૭]

ટીકાર્થ :- ચિત્તનો ઉત્થાન દોષ હોય ત્યારે અપ્રશાન્તવાહિતાથી નિર્વેદ-કંટાળો થવાના કારણે કાયમ યોગને કરે છતાં ભવિષ્યકાળની અપેક્ષાએ ન કરવાનું જ ફળ મળે. અર્થાત્ કરવાનું ફળ ન જ મળે. તે આવી ક્રિયા અત્યાગ-ત્યાગોચિત છે. મતલબ કે બાહ્ય પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરે [સાધુ પ્રતિક્રમણાદિ ન કરે કે સાધુવેશ છોડે] તો તે લોકનિંદાનું કારણ બને અને લોકો દ્વારા

લોકાપવાદહેતુત્વાત્ તસ્ય ચ દુઃસહત્વાત્ તથા ત્યાગાય ઉચિતં = યોગ્યં અપ્રશાન્તવાહિતાદોષવિષમિશ્રિતત્વાત્, એતત્ = એતત્પુનઃ કરણં સ્વસમયેઽપિ = સ્વસિદ્ધાન્તેઽપિ મતં = અમીષ્ટમ્ । અત એવ ગૃહીતદીક્ષસ્ય સર્વથા મૂલોત્તરગુણનિર્વહણાઽભાવે વિધિના સુશ્રાવકાચારગ્રહણમુપદર્શયતે^૧ ।

અત્યાગં કથાશ્ચિદુપાદેયત્વાત્ ત્યાગોચિતં ચ સદોષત્વાદિતિ ત્યાગ્યાયાં તુ ભાવવિશેષકૃતગુણદોષતુલ્યભાવો દ્રષ્ટવ્યઃ । ઇત્યમેવ સંવિગ્નપાક્ષિકાદિવ્યવસ્થાસિદ્ધેરિતિ દિગ્ ॥૧૪/૭॥

કલ્યાણકન્દલી

લોકાપવાદહેતુત્વાત્, તસ્ય ચ = બહુજનકૃતસ્વનિન્દાદેઃ હિ દુઃસહત્વાત્ । તથા ત્યાગાય યોગ્યં અપ્રશાન્તવાહિતાદોષવિષમિશ્રિતત્વાત્ । તતશ્ચ સર્પસ્યાઽઽસ્તુગલનવૃત્તાન્તાનુસરણમેતત્ । એતત્પુનઃ અપ્રશાન્તવાહિતયા કરણં સ્વસિદ્ધાન્તેઽપિ અકરણોદયત્વેન અત્યાગત્યાગોચિતત્વેન ચ રૂપેણ અમીષ્ટમ્ । પ્રશાન્તવાહિતયૈવ કૃતો યોગઃ તત્ત્વતઃ કૃતો ભવતિ, તસ્યાઃ તદ્દેતુલ્યનોપદેશાત્ । તદુક્તં અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમે → યોગસ્ય હેતુર્મનસઃ સમાધિઃ ← [૧/૧૫] ઇતિ । અત એવ = અપ્રશાન્તવાહિતાકૃતયોગસ્ય ત્યાગોચિતત્વાદેવ, ગૃહીતદીક્ષસ્ય અપિ સર્વથા મૂલોત્તરગુણનિર્વહણાભાવે વિધિના = જન્મ-દીક્ષા-વિહારભૂમિત્રિતયવર્જન-જિન-પૂજોદ્યમ-સુસાધુસેવાદિવિધિના સુશ્રાવકાચારગ્રહણં ઉપદર્શયતે, તદુક્તં ઉપદેશમાલાયાં → જઈ ન તરસિ ધારેડં મૂલગુણભરં સજ્જતગુણં ચ । મુત્તૂણ તો તિભૂમી સુસાવગત્તં વરતરાગં ॥૫૦૧॥ અરિહંતચેડિઆણં સુસાહુપૂયારઓ દઢાવારો । સુસ્સાવગો વરતરં ન સાહુવેસેણ ચુઅધમ્મો ॥૫૦૨॥ ← ઇતિ । વ્યવહારસૂત્રાદૌ દર્શિતં સિદ્ધપુત્ર-સારૂપિકાદિવ્યવસ્થાપનમપ્યત્ર વિભાવનીયમ્ ।

અત્યાગં કથાશ્ચિત્ ઉપાદેયત્વાત્ ત્યાગોચિતં ચ સદોષત્વાત્ = અપ્રશાન્તવાહિતાદોષાત્ ઇતિ શ્રીયશોભદ્રસૂરિકૃતાયાં સુગમાર્થકલ્પનાભિધાનાયાં વ્યાખ્યાયાં સ્વીક્રિયમાણાયાં તુ ભાવવિશેષકૃતગુણદોષતુલ્યભાવઃ = સદનુષ્ઠાનકર્તૃગતપરિણામવિશેષકૃતઃ ગુણદોષયોઃ સામ્યભાવઃ દૃષ્ટવ્યઃ । યાવતી અપ્રશાન્તવાહિતાશક્તિઃ તાવત્યેવ નિજદોષગર્હાઽન્યસુકૃતાનુમોદનાદિપરિણત્યા ગુણશક્તિરપિ સમ્ભવતીતિ સ્યાદુપાદેયતાઽપ્યવિરુદ્ધૈવ । ઇત્યમેવ સંવિગ્નપાક્ષિકાદિવ્યવસ્થાસિદ્ધેઃ । શુદ્ધિવિચારે પ્રથમઃ સુસાધુઃ દ્વિતીયઃ સુશ્રાવકઃ તૃતીયશ્ચ સંવિગ્નપાક્ષિક ઇતિ વ્યવસ્થા સિદ્ધાન્તસિદ્ધા । તદુક્તં ઉપદેશમાલાયાં → સાવજ્જજોગપરિવજ્જજના ઉ સન્વુત્તમાં જઈધમ્મો । બીઓ સાવગધમ્મો તઈઓ સંવિગ્નપક્ષપહો ॥૫૧૧॥ સુજ્ઞઈ જઈ સુચરણો સુજ્ઞઈ સુસ્સાવઓઽવિ ગુણકલિઓ । ઓસન્નચરણકરણો સુજ્ઞઈ સંવિગ્નપક્ષસ્ફૂઈ ॥૫૧૩॥ ← ઇતિ । સંવિગ્નપાક્ષિકલક્ષણાન્યપિ તતોઽવસેયાનિ [ઉપ.માલા.૫૧૪-૫૧૮] । અત એવ એતાદૃશાનુષ્ઠાનસ્ય સર્વથા ન હેયતા કિન્તુ સ્વીયપરિણામવિશેષેણ પ્રવચનરાગ-નિજાચારગર્હા-

પોતાની નિંદા થાય તે સહન થવી ખૂબ મુશ્કેલ છે. માટે તે છોડી દેવું અશક્ય છે. તથા [પાળી શકે તેમ ન હોય અને મનમાં સતત અજંપો રહેતો હોય. તેથી] તે છોડવા યોગ્ય છે, કારણ કે અપ્રશાન્તવાહિતા-અજંપાના દોષસ્વરૂપ એરથી તે મિશ્રિત થયેલ છે. આ રીતે ક્રિયા થતી હોય છે. એવું આપણા જૈનાગમમાં પણ માન્ય છે. માટે જ દીક્ષા ગ્રહણ કર્યા પછી સર્વથા મૂલ ગુણ અને ઉત્તર ગુણનો નિર્વાહ થઈ શકે તેમ ન હોય તો વિધિપૂર્વક [દીક્ષા છોડી] સારા શ્રાવકના આચાર પાળવા - એવું શાસ્ત્રમાં બતાવાય છે. [પોતાના અભિપ્રાય મુજબ વ્યાખ્યા કર્યા બાદ ધોડશકની સુગમાર્થકલ્પના દીકાના રચયિતા શ્રીયશોભદ્રસૂરિજી મ.ના મતને જાણાવતા ઉપાધ્યાયજી મહારાજ કહે છે કે] કથાશ્ચિત્ ઉપાદેય હોવાથી ત્યાગ થઈ શકે તેમ નથી અને દોષયુક્ત હોવાથી ત્યાગને યોગ્ય છે - એવી વ્યાખ્યા કરવામાં આવે તો ભાવવિશેષથી ગુણ-દોષનું સમાન બળ જાણવું. આ રીતે જ સંવિગ્નપાક્ષિક વગેરે વ્યવસ્થા સિદ્ધ થાય છે. આ એક દિગ્દર્શન છે. [૧૪/૭]

વિશેષાર્થ :- ઉત્થાન એટલે ચિત્તની અપ્રશાન્તવાહિતા - અસ્વસ્થતાભર્યું ચિત્ત. જેમ મદોન્મત્ત પુરુષનું મન ઠેકાણે નથી હોતું-શાંત નથી હોતું, તેમ અહીં પ્રસ્તુત ધર્મારાધનામાં મન સ્વસ્થ-શાંત ન રહે. અજંપો-ઉચાટ રહે. અલબત્ત પ્રસ્તુત આરાધનામાં ખેદ-ઉદ્વેગ-ક્ષેપ ઉભા થવા દીધા ન હોય છતાં ગમે તે કારણે ચિત્ત અશાંત-અસ્વસ્થ-ઉદાસ રહેવાથી આરાધના કરાય છતાં છૂટી જવા જેવી તે આરાધના થાય છે. દા.ત. દીક્ષા લીધા પછી અને કલ્યાણકારી-ઉપાદેય સમજવા છતાં મોહોદય વગેરેથી દીક્ષામાં અજંપો, અસ્વસ્થતા રહે તો અહીં ઉત્થાન દોષ લાગુ પડે છે. લોકનિંદાના ભયથી દીક્ષાનો ત્યાગ ન કરે તો પણ તે દીક્ષા ત્યાગને યોગ્ય બને છે. દીક્ષા વ્યવહારથી પાળે છતાં પણ પોતે દીક્ષાને યોગ્ય નથી રહેતો. - ચારિત્રાંતરાય બાંધે. જંબુસ્વામીના જીવે ભવદેવના ભવમાં પૂર્વે ૧૨ વર્ષ અનિચ્છાએ દીક્ષા પાળી છતાં અજંપો-અકળામણ આ બધા કારણોને લીધે ચારિત્રના અંતરાય બાંધ્યા અને તેથી જ શિવકુમારના ભવમાં દીક્ષાની પ્રાપ્તિ માટે ૧૨ વર્ષ સુધી તપશ્ચર્યા કરવા છતાં દીક્ષા મેળવી ન શક્યા. માટે મહાવ્રત પાળવાની ક્ષમતા ન ધરાવનાર સાધુને સુશ્રાવકના આચાર પાળવાનો ઉપદેશ અપાય છે. સિદ્ધપુત્ર, સારૂપિક વગેરે આના માટે શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ વ્યવસ્થા છે. અર્થાત્ તેવા જીવોએ દીક્ષા છોડી દેવી જોઈએ. સાધુવેશને કલંકિત કરવો કોઈ પણ હિસાબે વ્યાજબી નથી. માટે તો અપાઠાભૂતિ, નંદીપોણ વગેરેએ દુભાતા દિલે પણ દીક્ષા છોડી. સાધુ વેશમાં રહીને અબ્રહ્મસેવન કરવાથી તો સંસાર વધી જ જાય.

૧. અન્યથ ચ '.... મુપદિશ્યતે' ઇતિ પાઠઃ ॥ ૨. મુદ્રિતપ્રતો 'દોષત્વાદિતિ' ઇત્યશુદ્ધઃ પાઠઃ ।

'શ્રાન્તાવિ'ત્યાદિ ।

કલ્યાણકન્દલી

સંવિગ્નાનુમોદનાદ્યુદ્યમાત્ ગુણશક્તિઃ પ્રવર્ધનીયા, દોષોપરમે ચ યતિતવ્યમ્, ન તુ સ્વીયપરિણામવિશેષજન્યગુણતુલ્યં સ્વદોષમભ્યાસ-
દશાયાં દૃષ્ટ્વા સદનુષ્ઠાનમેકાન્તેન ત્યાજ્યમ્ । इदमेवाभिप्रेत्य टीकाकृताऽपि न्यायालोके → अस्मादृशां प्रमादग्रस्तानां चरणकर-
णहीनानाम् । अब्धौ पोत इवेह प्रवचनरागः शुभोपायः ॥ ← [प्र.३ गा.६ पृ.३३४], → विधिकथनं विधिरागो विधिमार्गे
स्थापनं विधीच्छूनां । अविधिनिषेधश्चेति प्रवचनभक्तिः प्रसिद्धा नः । अध्यात्मभावनोज्ज्वलचेतोवृत्त्योचितं हि नः कृत्यम् ।
पूर्णक्रियाभिलाषश्चेति द्वयमात्मशुद्धिकरम् ॥ ← [२०/३३] इति च अध्यात्मसारे प्रोक्तम् ।

પરેષામપિ યોગારમ્બદશાયાં વિતર્કાદયોઽભિમતાઃ । તદુક્તં મોક્ષધર્મે → વિતર્કશ્ચ વિવેકશ્ચ વિચારશ્ચોપજાયતે । મુનેઃ
સમાદધાનસ્ય પ્રથમં યોગમાદિતઃ ॥ ← [૧૯૫/૧૫] પ્રથમં યોગં = સંપ્રજ્ઞાતં આદિતઃ = ક્રમાત્ જાયતે इत्यर्थः । चतुर्थदृष्टावुत्था-
नदोषो न विद्यते किन्तु तत्पूर्वं वर्तते । इदमप्यत्राऽवधातव्यम्-कलिकालसर्वज्ञेन श्रीहेमचन्द्रसूरीश्वरेण योगशास्त्रे योगिना गोरक्षनाथेन
च अमनस्कयोगे ग्रन्थे विक्षिप्त-यातायात-श्लिष्ट-सुलीनाभिधानाः चत्वारः चेतःप्रकाराः प्रदर्शिताः । अभ्यासदशायां तरलत्वं चित्तस्य
स्यात् । तदुत्तरं योगानन्दवृद्ध्या दोषहासात् परतत्त्वप्राप्तिः स्यात् । तदुक्तं योगशास्त्रे → [१] विक्षिप्तं चलमिष्टं [२] यातायातश्च
किमपि सानन्दम् । प्रथमाभ्यासे द्वयमपि विकल्पविषयग्रहं तत्स्यात् ॥ [३] श्लिष्टं स्थिरसानन्दं, [४] सुलीनमतिनिश्चलं परानन्दम् ।
तन्मात्रकविषयग्रहमुभयमपि बुधैस्तदाम्नातम् ॥ एवं क्रमशोऽभ्यासाऽऽवेशात् ध्यानं भजेत् निरालम्बम् । समरसभावं यातः परमानन्दं
ततोऽनुभवेत् ॥ ← [यो.शा.प्र. ૧૨/ગા. ૩-૪-૫, અમનસ્કયોગ ૧૫-૧૬-૧૭-૧૧૧] इति । ततश्च प्राथमिकदशायां विक्षिप्तत्वादि-
सम्भवेऽपि शुद्धभावेन दोषापाकरणे गुणोपार्जने चैव यतितव्यं योगप्रयोगद्वारा अपुनर्बन्धकादिभिः । यथोक्तं अध्यात्मसारे
→ विषय-कषायनिवृत्तं योगेषु च सञ्चरिष्णु विविधेषु । गृहखेलद्वालोपममपि चलमिष्टं मनोऽभ्यासे ॥ [२०/२२] वचनानुष्ठानगतं
यातायातश्च सात्त्विकारमपि । चेतोऽभ्यासदशायां गजाङ्कुशन्यायतोऽदुष्टम् ॥ [२०/२१] अशुद्धाऽपि हि शुद्धायाः क्रिया हेतुः

એરવાણું ભોજન કરવું તે કરતાં ન ખાવું સારું. ભૂખ્યા રહેવું સારું. સર્વથા નિરપવાદ મહાવ્રતને સાધુવ્રતમાં રહીને તોડી ન જ શકાય.
પણ તે તૂટે તેમ જ હોય તો સાધુએ સાધુવેશ છોડવો જ જોઈએ- એવું શાસ્ત્રકારોનું તાત્પર્ય જણાય છે. ૩૫૦ ગાથાના સ્તવનમાં
પણ જણાવેલ છે કે → શાંતવાહિતા વિણ હોવે રે જો યોગે ઉત્થાન રે - ત્યાગ યોગ છે તેહથી રે, આણછંડાતું ધ્યાન રે. ←

❁ સંવિગ્નપાક્ષિક વ્યવસ્થાનું રહસ્ય ❁

મૂલ-ઉત્તર ગુણ અર્થાત્ ચરણસત્તરી અને કરણસત્તરીમાં જેની શાસ્ત્રમાં અપવાદમાર્ગે કારણિક છૂટ આપવામાં આવેલ હોય
તેની જ વિના કારણે પણ ઘણી વાર છૂટછાટ લે પરંતુ પોતે સમજે કે → 'આ સ્થિતિમાં મારું સાધુપણું કેવી રીતે કહી શકાય ?
રસ-ઋદ્ધિ-શાતાગારવને પરાધીન બનેલો હું કેવો અભાગી છું કે તારક તીર્થકરોની કલ્યાણકારી આજ્ઞાને તુચ્છ સુખને ખાતર કચડી
નાંખું છું ! હાય ! મારું શું થશે ? બીજી બાજુ આંતરિક રીતે મને સાધુપણું ગમે છે. સારા સાધુઓ પણ મને ગમે છે. સાધુવેશ
છોડવાની મારી ઈચ્છા નથી. ફરીથી સંસારી બનવાની કલ્પના કરતાં પણ મને ધૂજરી છૂટે છે, મારી નસમાં વહેતું પવિત્ર-ખાનદાન
માબાપનું લોહી એવું છે કે હું આપઘાત કરવાનું પસંદ કરીશ પણ સાધુવેશ તો છોડી જ નહિ શકું. લોકનિંદા-બેઆબરુ વગેરેના
કારણે પણ સાધુવેશ છોડવાની મારી તૈયારી નથી. રોજેરોજ પડજીવનિકાયની વિરાધનાથી ઊભરાતું સંસારી જીવન હવે હું જીવી
શકું તેવી મારી સ્થિતિ નથી. છતાં ભારે કર્મપણાના લીધે નાલાયક હું સંયમજીવનમાં દોષ લગાડું છું. જંબુકુમાર યનારા ભવદેવ
મુનિની જેમ ચારિત્ર પાળવા છતાં હું ચારિત્રના અંતરાય બાંધી રહ્યો છું. હે પરમાત્મા ! મને બચાવ. હું શુદ્ધ સંયમજીવન જીવું
એવું બળ આપ' ← આવી વિચારધારાના કારણે ગુણ અને દોષનું બળ લગભગ સમાન થઈ જાય છે. તેવા જીવો માટે શાસ્ત્રમાં
સંવિગ્નપાક્ષિક વગેરે વ્યવસ્થા બતાવી છે. શાસ્ત્રમાં જે નિરપવાદ બાબતોની છૂટછાટ આપવામાં આવેલ ન જ હોય તેનું સંવિગ્નપાક્ષિક
સેવન ન જ કરે. પોતે સંવિગ્ન ન હોવા છતાં સંવેગી સાધુઓ પ્રત્યે પક્ષપાત રાખીને જીવન જીવે. સુવિહિત સાધુના વંદન-સેવા
વગેરે ના લે... ઈત્યાદિ સંવિગ્નપાક્ષિકસંબંધી વિશેષ વાતો ઉપદેશમાલા [૫૧૪ થી ૫૨૬ ગાથા] વગેરે ગ્રંથમાંથી જાણી લેવી.
સંવિગ્નપાક્ષિક પોતાની પ્રામાણિકતા-ખાનદાની-સંવેગી સાધુનો પક્ષપાત - સાધુભક્તિ-પોતાની જાત પ્રત્યે ધિક્કાર, પાપનો પશ્ચાતાપ
વગેરેના કારણે કર્મક્ષય કરી કાલાંતરે ફરીથી સંવિગ્ન-સુસાધુ બને તેવી પૂર્ણ શક્યતા છે. તેની પાસે સાધુવેશરૂપી દૂધ હાજર હશે
તો માત્ર પુરુષાર્થ-ભાવસ્વરૂપ સાકર ભેળવવાની જ જરૂર રહેશે. અલ્પ પ્રયત્નથી મધુર દૂધ પીવાનું સૌભાગ્ય મળી શકે. જે તે દીક્ષા
છોડી દે તો કાં તો આપઘાત કરે કાં તો કાલાંતરે પુનઃ દીક્ષાનો ઉત્સાહ ન જાગે. તેનો આત્મવિકાસ અટકી ન પડે માટે શાસ્ત્રકારોએ
સંવિગ્નપાક્ષિક માર્ગ પણ બતાવેલ છે. જે સાધુ નિઃશુકતાથી મહાવ્રત ભાંગે, દોષને સેવ્યા બાદ નિષ્કર બનીને દોષ સ્વીકાર ન
કરે. બચાવ કરે. નિર્લજ્જ બની સાધુમર્યાદા તોડે. તો તેવા જીવ દીક્ષામાં ચીકણા કર્મ ન બાંધે તે માટે શાસ્ત્રકાર ભગવંતોએ
તેમને સાધુવેશ છોડી પરમાત્મભક્તિ વગેરેમાં પ્રવૃત્ત થવાની સુંદર હિતકારી સલાહ આપેલી છે. [૧૪/૭]

બ્રાન્તૌ વિભ્રમયોગાન્ન હિ સંસ્કારઃ કૃતેતરાદિગતઃ । તદભાવે તત્કરણં પ્રક્રાન્તવિરોધ્યનિષ્ટફલમ્ ॥૧૪/૮॥

બ્રાન્તૌ ચિત્તદોષે સતિ વિભ્રમસ્ય = મનોવૈકલ્યસ્ય યોગાત્ = સમ્બન્ધાત્ જ હિ = નૈવ સંસ્કારઃ = વાસના-વિશેષઃ કૃતેતરાદિગતઃ 'ઇદં મયા કૃતમિતરદકૃતં' આદિશબ્દાત્ 'ઇદં મયોચ્ચરિતમિદમનુચ્ચરિતં' એતદગતઃ = એતદ-વિષયઃ, વિપરીતસંસ્કારેણ સત્યસંસ્કારનાશાત્ । તદભાવે = કૃતેતરાદિસંસ્કારાભાવે તસ્ય = પ્રસ્તુતસ્ય યોગસ્ય કરણં પ્રક્રાન્તસ્ય યોગસ્ય વિરોધિ, અનિષ્ટફલં = ઇષ્ટફલરહિતં, કૃતેતરાદિસહજલનસહિતક્રિયાયા એવેષ્ટફલહેતુત્વાત્ ।

અથ યત્રોપેક્ષયૈવ કૃતાકૃતસંસ્કારાભાવો જ તુ બ્રાન્ત્યા, તત્ર કોઽયં દોષઃ ? ઇતિ ચૈત્ ? જ, બ્રાન્તેઃ ઉપેક્ષાયા અપ્યુપલક્ષણત્વાત્ ॥૧૪/૮॥ 'અન્યમુદી'ત્યાદિ ।

અન્યમુદિ તત્ર રાગાત્તદનાદરતાઽર્થતો મહાપાયા । સર્વાનર્થનિમિત્તં મુદ્રિષ્યાન્નારવૃષ્ટ્યામા ॥૧૪/૯॥

કલ્યાણકન્દલી

સદાશયાત્ । તામ્રં રસાનુવેધેન સ્વર્ણત્વમધિગચ્છતિ ॥ ← [૨/૧૬] ઇત્યાદિસૂચનાર્થં દિક્પદોપાદાનમકારિ ॥૧૪/૭॥

મૂલગ્રન્થે ઢળડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → બ્રાન્તૌ વિભ્રમયોગાત્ કૃતેતરાદિગતઃ સંસ્કારો હિ ન । તદભાવે તત્કરણં પ્રક્રાન્તવિરોધિ અનિષ્ટફલમ્ ॥૧૪/૮॥ ઇયં કારિકા યોગભેદદ્વાત્રિંશિકાવૃત્ત્યાદૌ [દ્વા.દ્વા.૧૮/૧૫] સમુદ્ઘતા । એતદનુસારેણ યોગભેદદ્વાત્રિં-શિકાયાં → પ્રમોઽન્તર્વિપ્લવસ્તત્ર ન કૃતાકૃતવાસના । તાં વિના યોગકરણં પ્રસ્તુતાર્થવિરોધકૃત્ ॥૧૫॥ ← ઇત્યુક્તમ્ ।

મનોવૈકલ્યસ્ય સમ્બન્ધાત્ નૈવ સંસ્કારઃ કૃતેતરાદિગતઃ જાયતે, વિભ્રમજન્યેન વિપરીતસંસ્કારેણ સત્યસંસ્કારનાશાત્ = કૃતેતરાદિગોચરયથાર્થસંસ્કારપ્રતિબન્ધાત્ ।

એતેન → ન હ્યયુક્તેન મનસા કિચ્ચન સમ્પ્રતિ શક્નોતિ કર્તુ ← [૬/૩/૧/૧૪] ઇતિ શતપથબ્રાહ્મણવચનમપિ વ્યાખ્યાતમ્, દ્રવ્યતઃ કરણેઽપિ ભાવતોઽકરણાત્ । અત એવ સત્યસંસ્કારાનુત્પાદઃ । કૃતેતરાદિસંસ્કારાભાવે યોગસ્ય કરણં, પ્રક્રાન્તસ્ય યોગસ્ય વિરોધિ । અત એવ તત્ત્વતઃ તદકરણમેવ । બ્રાન્તેઃ પારમાર્થિકવૃત્ત્યા તત્કાલીનયોગપ્રતિબન્ધકત્વેઽપિ નાનુ-બન્ધતો યોગવિરોધિત્વં સમ્ભવતિ, સતિ વિધિ-યતનાઽઽદરાદિપરિણામે । અત એવ → અનિષ્ટફલં = ઇષ્ટફલરહિતં ← ઇતિ ટીકાકૃતા વ્યાખ્યાતમ્ । વિશિષ્ટતરયોગારાધનાયાં ઝર્ધ્વભૂમિકાયાં સ્વલ્પસ્યાઽપિ દોષસ્ય મન્ત્રવિધાને ઇવાનિષ્ટફલત્વમિત્યાશયેન 'અનિષ્ટફલં' ઇતિ મૂલકૃદુક્તિઃ । યોગારમ્ભકાલીનસ્વલ્પદોષયુક્તયોગકરણસ્ય પ્રજ્ઞાપનીયતા-વિધિપરતાદિગુણકલિતકર્તૃકસ્ય નાઽનાગતકાલે વિપરીતફલત્વં કિન્તુ તદમીષ્ટફલશૂન્યત્વમેવ, કૃતેતરાદિસહજલનસહિતક્રિયાયા એવ ઇષ્ટફલહેતુત્વાદિત્યાશયેન 'ઇષ્ટફલરહિતં' ઇતિ ટીકાકૃદુક્તિરિતિ ન વિરોધ ઇતિ ધ્યેયમ્ । પશ્ચમદૃષ્ટૌ સૂક્ષ્મબોધાદિસદ્ભાવાત્ બ્રાન્તિર્નિવર્તતે । ઉપેક્ષાયા અપિ ઉપલક્ષણત્વાત્, સંશયસ્યાપિ તત એવ ગ્રહણમવગન્તવ્યમ્ ॥૧૪/૮॥

❀ ધર્મહિયામાં ભ્રાંતિ અનિષ્ટફળદાયક છે ❀

ગાથાર્થ :- ભ્રાંતિ દોષ હોય ત્યારે વિભ્રમની હાજરીથી 'કર્મ કે નહિ' તે સંબંધી સંસ્કાર નથી રહેતા. તેવા સંસ્કાર ન હોય તો તે ક્રિયા પ્રસ્તુત યોગનું વિરોધી અનિષ્ટ ફળ આપે છે. [૧૪/૮]

ટીકાર્થ :- ચિત્તનો ભ્રાંતિ નામનો દોષ હોય ત્યારે મનોવિકલતા-અનુપયોગની હાજરીથી 'આ મેં કર્યું, બાકીનું નથી કર્યું.' મૂળ ગાથામાં રહેલ 'આદિ' શબ્દથી 'આ હું બોલ્યો, બીજું બોલેલ નથી.' આ સંબંધી સંસ્કાર થતા નથી જ; કારણ કે વિપરીત સંસ્કાર દ્વારા સાચા સંસ્કારનો નાશ થાય છે. કર્યું કે નહિ તેના સાચા સંસ્કાર ન હોય તો પ્રસ્તુત યોગની ક્રિયા એ પ્રસ્તુત યોગના વિરોધી એવા અનિષ્ટ ફળને આપે છે. ઈષ્ટ ફળ આપતું નથી. કારણ કે 'આટલું કર્યું, બાકીનું કરવાનું બાકી છે' આવી સંકલન સહિતની ક્રિયા જ ઈષ્ટ ફળનો હેતુ બને છે.

→ જ્યાં ઉપેક્ષાથી જ કર્યા-ન કર્યાનો સંસ્કાર ન હોય, નહિ કે ભ્રાંતિ દોષથી ત્યાં સંકલનનો અભાવ એ કયો દોષ કહેવાય ? ← આ પ્રશ્નનો જવાબ એ છે કે ભ્રાંતિ એ ઉપેક્ષાનું પાણુ ઉપલક્ષણ છે. અર્થાત્ ભ્રમના [વિપરીતસંસ્કારના] કારણે કે ઉપેક્ષા-ઉદાસીનતાના [સત્ય સંસ્કારના અભાવના] કારણે કર્યું કે નહિ ? તેની સંકલન ન હોય તે ભ્રાન્તિ દોષ જ જાણવો. [૧૪/૮]

વિશેષાર્થ :- ભ્રાંતિ એટલે અમુક ક્રિયા કર્યા ન કર્યાની, અમુક સૂત્ર બોલ્યા-ન બોલ્યાની ભ્રમણા. દા.ત. વંદન, મુદપત્તિ-પરિલેહણ કર્યા ને ન કર્યું માને, નમુત્પ્રણામ સૂત્ર ન બોલ્યા ને બોલ્યું માની ભેસે. 'કાઉસગ્ગમાં ૪ લોગસ્સ થયા કે ૩ લોગસ્સ ?' તે ખ્યાલ ન રહે. વિપરીત સંસ્કાર પડે કે સાચા સંસ્કાર ન પડે - આ બન્ને અવસ્થામાં સત્યસંકલન ન હોવાથી ક્રિયા કરવા છતાં ક્રિયાનું જે ફળ મળવું જોઈએ તે ન મળે. ૩૫૦ ગાથાના સ્તવનમાં જાણાવેલ છે કે → ભ્રમથી જેહ ન સાંભરે રે, કાંઈ અકૃતકૃત કાજ રે. તેહથી શુભ કિરિયા થકી રે અર્થવિરોધી અકાજ રે. ← [૧૪/૮]

અનુષ્ઠીયમાનાદન્યત્ર મુત્ = પ્રમોદઃ, તસ્યાં સત્યાં તત્ર = અન્યસ્મિન્ રાગાત્ = અભિલાષાતિરેકાત્ તદનાદરતા = અનુષ્ઠીયમાનાઽનાદ્રિયમાણતા, અર્થતઃ = સામર્થ્યાત્, તત્ક્રિયાકાલેઽન્યરાગસ્ય તદરાગાક્ષેપકત્વાત્ । સા ચ તદનાદરતા મહાપાયા = મહાધર્મવિઘ્નવતી, તથા સર્વેષામનર્થાનાં નિમિત્તં, લેશતોઽપિ વિહિતાનુષ્ઠાનાઽનાદરસ્ય દુરન્ત-સંસારહેતુત્વાત્ ।

તદનાદરદોષેઽપ્યન્યાદરમુખાતુલ્યાઽસ્યત્યયત્વમિત્યાશઙ્કાયમાહ → મુદ્વિષયે ઇતરાનુષ્ઠાને અઙ્ગારવૃષ્ટ્યામા = અઙ્ગારવૃષ્ટિસદૃશી, અકાલરાગસ્ય તત્ફલોપઘાતકત્વાદિતિ ભાવઃ । ઇયન્નાન્યમુત્સુન્દરેષ્વપિ શાસ્ત્રોત્તેષુ ચૈત્યવન્દન-સ્વાધ્યાયાદિષુ શ્રુતાનુયગાચૈત્યવન્દનાદિકરણવેલાયામપિ તદનાદ્રિયમાણસ્ય તદુપયોગાભાવેન ઇતરાસવતચિત્તવૃત્તેઃ સદોષા । ન હિ શાસ્ત્રોત્તયોરનુષ્ઠાનયોરયં વિશેષોઽસ્તિ યદેકમદરણીયમન્યત્, નેતિ ॥૧૪/૭॥

કલ્યાણકન્દલી

મૂલગ્રન્થે દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → અન્યમુદિ તત્ર રાગાત્ અર્થતઃ તદનાદરતા મહાપાયા સર્વાનર્થનિમિત્તં મુદ્વિષયાઙ્ગારવૃષ્ટ્યામા ॥૧૪/૯॥ ઇયમપિ કારિકા યોગભેદદ્વાત્રિંશિકાવૃત્તૌ [દ્રા.દ્રા.૧૮/૧૯] સમુદ્ઘૃતા । એતદનુસારેણ યોગભેદદ્વાત્રિંશિકાયાં → વિહિતેઽવિહિતે વાઽર્થેઽન્યત્ર મુત્પ્રકૃતાત્કિલ । ઇષ્ટેર્થેઽઙ્ગારવૃષ્ટ્યામાઽત્યનાદરવિધાનતઃ ॥૧૯॥ ← ઇત્યુક્તમ્ । કાન્તાયાં યોગદૃષ્ટાવન્યમુદ્દોષો નાસ્તિ ।

અન્યસ્મિન્ = અનુષ્ઠીયમાનમિત્રે વિહિતેઽવિહિતે વા કર્મણિ અભિલાષાતિરેકાત્ અનુષ્ઠીયમાનાઽનાદ્રિયમાણતા તત્ક્રિયાકાલે અન્યરાગસ્ય = પ્રકૃતામિત્રામિલાષસ્ય તદરાગાઽઽક્ષેપકત્વાત્ = અનુષ્ઠીયમાનાઽરાગોપધાયકત્વાત્ । અવસરોચિતરાગાભાવ-રાગવિષયાનવસરાભ્યાં પ્રકૃતાન્યામિલાષોઽત્ર ગાઢોઽવગન્તવ્યઃ । તત્ એવાનુષ્ઠીયમાનેઽપિ ગાઢાનાદરતાઽવસેયા । તદનાદરતા = અવસરોચિતે વિહિતે સદનુષ્ઠાનેઽનાદૃતિઃ મહાધર્મવિઘ્નવતી = સ્વજનકતાસમ્બન્ધેન તાત્ત્વિકયોગપ્રતિપત્યન્તરાયવિશિષ્ટા ।

અકાલરાગસ્ય = સ્વરૂપતઃ કથચ્ચિત્ પ્રશસ્તસ્યાઽપિ અનવસરકૃતત્વેનાઽનુબન્ધતોઽપ્રશસ્તસ્ય પ્રચુરામિલાષસ્ય તત્ફલોપઘાતકત્વાત્ = ગાઢરાગવિષયીભૂતાઽનાગતકાલીનાઽનુષ્ઠાનસાધ્યપ્રધાનફલસામગ્રીવિઘાતકત્વાત્ ।

તદનાદ્રિયમાણસ્ય = સ્વકાલોપસ્થિત-વિહિત-ચૈત્યવન્દનાદનાદરવતઃ તદુપયોગાભાવેન = ચૈત્યવન્દનાદિવર્ણાર્થાલમ્બનગોચર-પ્રણિધાનવિરહેણ ઇતરાઽસક્તચિત્તવૃત્તેઃ = સ્વાધ્યાયાદ્યાસક્તમનોવૃત્તેઃ અન્યમુત્સદોષા જ્ઞેયા । ઇદચ્ચાત્રાવધેયં વિવક્ષિતાનુષ્ઠાનપ્રારમ્ભાત્ પ્રાક્પ્રજાયમાનં રાત્રિન્દિવનિયતક્રમિક-સ્વકર્તવ્યવૃન્દવિષયસઙ્કલનં તદારમ્ભસમાપ્તિકાલપરિમાણાવધારણચ્ચ નાન્યમુદ્દોષાક્રાન્તં કિન્તુ

❁ અન્યમુદ્ દોષ અંગારાની વૃષ્ટિ જેવો છે ❁

ગાથાર્થ :- અન્યમુદ્ દોષ હોય ત્યારે અન્યત્ર રાગ હોવાના કારણે અર્થતઃ પ્રસ્તુત અનુષ્ઠાનમાં અનાદર થાય છે જે મહાવિઘ્નકારી છે. તે મહા અનર્થનું નિમિત્ત બને છે. રાગના વિષયભૂત અનુષ્ઠાનમાં તે અંગારાની વૃષ્ટિ તુલ્ય બને છે. [૧૪/૯]

દીકાર્થ :- જે અનુષ્ઠાન ચાલી રહેલ હોય તેને છોડીને બીજે આનંદ હોય તે અન્યમુદ્ દોષ છે. આ દોષ હોય ત્યારે અન્યત્ર અત્યંત રાગ હોવાના લીધે જે અનુષ્ઠાન ચાલી રહેલ છે તેમાં અનાદર આવે છે, કારણ કે જે અનુષ્ઠાન કરવાનો કાળ છે તે સમયે અન્ય અનુષ્ઠાનનો રાગ એ પ્રસ્તુત અનુષ્ઠાનમાં અરાગ-અનાદરનો આક્ષેપક [લાવનાર] છે. આ અનાદર મહાધર્મમાં વિઘ્ન કરે છે. તેમ જ બધા અનર્થોનું એ મૂળ છે; કારણ કે વિહિત અનુષ્ઠાનનો આંશિક પણ અનાદર દીર્ઘ સંસારનો હેતુ છે.

શંકા :- પ્રસ્તુત અનુષ્ઠાનમાં અનાદર દોષ હોવા છતાં પણ અન્ય અનુષ્ઠાનમાં આદર-રાગ થવાનો ગુણ હોવાથી લાભ અને નુકશાન બન્ને સમાન થશે. [માટે આવી રીતે ધર્મક્રિયા કરે તો પણ નુકશાન નહિ થાય.]

સમાધાન :- પ્રસ્તુત અનુષ્ઠાનનો અનાદર એ આનંદનો વિષય બનનાર અન્ય અનુષ્ઠાનમાં અંગારાના વરસાદ જેવો છે; કારણ કે અકાળે-અનવસરે થયેલ રાગ એ અન્ય અનુષ્ઠાનના ફળનો ઉપઘાત કરે છે. શાસ્ત્રોક્ત હોવાથી સુંદર એવા ચૈત્યવંદન, સ્વાધ્યાય આદિ યોગોમાં ચૈત્યવંદન વગેરે કરવાના અવસરે પણ શ્રુતના અનુરાગથી ચૈત્યવંદન વગેરેનો અનાદર કરનાર વ્યક્તિને ચૈત્યવંદનાદિમાં ઉપયોગ ન હોવાના કારણે શ્રુતાદિ અન્ય યોગોમાં આસક્ત ચિત્તવૃત્તિવાળાને માટે અન્યમુદ્ = અન્યત્ર આનંદ સદોષ છે, કારણ કે શાસ્ત્રોક્ત એવા ચૈત્યવંદન અને સ્વાધ્યાયમાં આ કોઈ વિશિષ્ટતા નથી કે એકનો આદર કરવો ને બીજનો નહિ. [શાસ્ત્રમાં અસંખ્ય તારક યોગો બતાવેલ છે. તે બધાને આરાધી શકવાની શક્તિ પોતાની પાસે ન હોવાથી આરાધના પોતાની શક્તિ મુજબના યોગની કરવાની. પરંતુ આદર તો શાસ્ત્રોક્ત સર્વ યોગો પર જોઈએ. એક અનુષ્ઠાનને અતિ આદરવાના લીધે બીજ શાસ્ત્રોક્ત યોગો પ્રત્યે અરુચિ-અનાદર તો ન જ થવો જોઈએ. એક યોગના રાગના ભોગે બીજ યોગો ઉપર આદર-રાગ કરવો એ જિનાજ્ઞાથી વિરુદ્ધ હોવાથી શુભ ભાવ નથી. બીજ અનુષ્ઠાનનો અતિરાગ એ અનુષ્ઠાનને આરાધવાની યોગ્યતા ખતમ કરે છે. ૩૫૦ ગાથાના સ્તવનમાં

'रुजी'त्यादि ।

रुजि निजजात्युच्छेदात् करणमपि हि नेष्टसिद्धये नियमात् । अस्येत्यननुष्ठानं तेनैतद्वन्ध्यफलमेव ॥१४/१०॥

रुजि = रोगे चित्तदोषे सति निजजातेः = अनुष्ठानसामान्यस्य उच्छेदात् करणमपि हि अस्य = प्रस्तुतार्थस्य नियमात् नेष्टसिद्धये = नाभिमतसम्पादनाय इति = हेतोः अननुष्ठानं = अकरणम् । तेन कारणेन एतत् = करणं वन्ध्यफलमेव, इष्टफलाभावात् । इयं हि रुग् भङ्गरूपा पीडारूपा वा अनुष्ठानजात्युच्छेदकत्वात् सर्वकृतानुष्ठानवन्ध्यत्वाऽऽपादिकेति विवेकिना परिहर्तव्या ।

अथ भङ्गरूपायाः पीडारूपाया वा रुजः शक्तौ सत्यामपरिहारः पुरुषस्य स्वतन्त्रं दोषान्तरं तत्र 'अव्यापृतानामनुष्ठानानां तु कोऽपराधः इति चेत् ? न, यदनुष्ठानव्यासङ्गेन पुरुषस्य रुक्परिहारोपायानुपयोगस्तत्र

कल्याणकन्दली

प्रवहमाने प्रकृतानुष्ठाने प्रकृतान्य-विहिताविहितकर्मगोचरोद्भूतोत्कटाभिलाष एवान्यमुत्पदवान्यः इति तावद् वयं विद्मः ॥१४/१॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् → रुजि निजजात्युच्छेदात् अस्य करणं अपि हि नियमात् न इष्टसिद्धये इति अननुष्ठानम् । तेन एतत् वन्ध्यफलमेव ॥१४/१०॥ इयमपि कारिका योगभेदद्वात्रिंशिकावृत्त्यादौ [२०] समुद्धृता । एतदनुसारेण योगभेदद्वात्रिंशिकायां → रुजि सम्यगनुष्ठानोच्छेदाद् वन्ध्यफलं हि तत् ← [द्वा.द्वा.१८/२०] इत्युक्तम् ।

अनुष्ठानसामान्यस्य = सदनुष्ठानत्वस्य उच्छेदात् = प्रच्यवात् प्रस्तुतार्थस्य करणं क्वचित् वस्त्वन्तरसाधकं सत् अपि हि नियमात् = निश्चयेन नाभिमतसम्पादनाय = न परमार्थसाधनाय भवति । 'इतिशब्दः स्मृतो हेतौ प्रकारादिसमाप्तिषु ← [ह.को.५/८८७] इति हलायुधकोशवचनात् इति = हेतोः बाह्याकृत्या करणेऽपि तत्त्ववृत्त्या अकरणम् । तेन कारणेन बहिर्वृत्त्या बलात्कारेण करणं वन्ध्यफलमेव = मोघप्रयोजनमेव, अनुबन्धशक्तिविरहेण इष्टफलाभावात् । अनुष्ठानजात्युच्छेदकत्वात् = अनुष्ठानत्वविच्छेदकारित्वात् सर्वकृतानुष्ठानवन्ध्यत्वापादिका = सर्वेषां कृतानामनुष्ठानानां मोघत्वाक्षेपिका । न हि कारणतावच्छेदकशून्येन कारणवदाभासमानेन कार्योत्पत्तिः युक्ता, अन्यथा कार्यकारणभावभङ्गापातात् । इति हेतोः इयं रुग् विवेकिना = क्षायोपशमिकगुणौदधिकगुणदोषभेदवेदिना सर्वादरेण परिहर्तव्या । प्रभायां दृष्टावयं दोषो नास्ति ।

अथ निश्चयनयेन सर्वतो भङ्गरूपायाः निश्चयानुगृहीतव्यवहारनयेन देशतो भङ्गरूपायाः नैगमादिनयेन च पीडारूपाया रुजः स्वस्मिन् शक्तौ = रुगपनायकशक्तौ सत्यां अपरिहारः पुरुषस्य अनुष्ठानकारकस्य स्वतन्त्रं दोषान्तरं भवतु । तत्र न नो विरोधः । किन्तु तत्र = रुग्दोषे अव्यापृतानां = अप्रवृत्तानां स्वसामग्रीवशात् उत्पन्नानां अनुष्ठानानां तु कोऽपराधः ? येन तेषां वन्ध्यफलत्वमापाद्यते अनुष्ठानत्वश्चापाक्रियते तत्रभवद्भिः भवद्भिः इति चेत् ? न, यदनुष्ठानव्यासङ्गेन = यत्कर्मात्मबन्धनेन पुरुषस्य रुक्परिहारोपायानुपयोगः = रुगपाकरणोपायानामव्यापारः तत्र = आलम्बनीभूतानुष्ठाने रुग्दोषस्य न्यायप्राप्त-

नृणावेव छे के → मांडी किरिया अवगारे रे, बीजे डामे डर्ष रे. छष्ट अर्थमां आणीजे रे, अंगारानो वर्ष रे.] ← [१४/८]

॥ उपासनायां रोग दोष निवारो ॥

गाथार्थः :- रोग दोष डोय त्त्यारे पोतानी जतिनो उच्छेद थवाथी आ अनुष्ठानने करे तो पाण नियमा छष्टसिद्धि माटे थनुं नथी. माटे ते अननुष्ठान = अकरणे जे आणवुं. ते कारणे आ निष्कण जे छे. [१४/१०]

टीकार्थः :- रोग नामनो चित्तदोष डोय त्त्यारे अनुष्ठानसामान्यनो = अनुष्ठाननी पोतानी जतिनो = अनुष्ठानपाणानो उच्छेद थाय छे. माटे प्रस्तुत अनुष्ठानने करे तो पाण नियमा अभिमत अर्थनी सिद्धि माटे थनुं नथी. जे छेतुथी जे अननुष्ठान जे कडेवाय. [अनुष्ठान न कर्षुं जे कडेवाय.] ते कारणे जे निष्कण जे आणवुं, कारणे के अनाथी छष्ट इण मणतुं नथी. आ रोग दोष अंगस्वरूप के पीडास्वरूप छे, कारणे के करेला सर्व अनुष्ठानोमां अनुष्ठानपाणानो ते नाश करे छे अने अनुष्ठानने निष्कण भनावे छे. माटे विवेकी व्यक्तिजे रोग दोषनो त्याग करवो जेछेजे.

शंका :- शक्ति डोवा छतां अंगस्वरूप के पीडास्वरूप रोग दोषनो परिहार न थाय तो ते व्यक्तिनो ते स्वतंत्र बीजे दोष थयो. परंतु जे दोषमां प्रवृत्त न थयेला अनुष्ठानोतो शुं दोष छे ? [ते अनुष्ठानो कांछे प्रस्तुत दोषने उद्दिशीने थतां नथी के जेना लीपि अनुष्ठानपाणानो जे उच्छेद थछे जय छे.]

समाधान :- तमे कहुं तेम नथी. कारणे के जे अनुष्ठानना ओठा नीये साधक पुरुष रोग दोषने टाणवानुं ज्याल नथी

१. मुद्रितप्रतौ 'व्या....' इति पाठः ।

રુગ્દોષસ્ય ન્યાયપ્રાપ્તત્વાત્ ॥૧૪/૧૦॥ 'આસન્ગેઽપી'ત્યાદિ ।

આસન્ગેઽપ્યવિધાનાદસન્ગસક્ત્યુચિતમિત્યફલમેતત્ । ભવતીષ્ટફલદમુચ્ચૈસ્તદપ્યસન્ગં યતઃ પરમમ્ ॥૧૪/૧૧॥

આસન્ગેઽપિ ચિત્તદોષે સતિ વિધીયમાનાનુષ્ઠાને 'ઇદમેવ સુન્દરમિ'ત્યેવંરૂપે અવિધાનાત્ = તદ્ભાવપુસ્કારેણ શાસ્ત્રવિધ્યભાવાત્ પ્રત્યુતાઽનાસન્ગભાવં પુસ્કૃત્ય વિધિપ્રવૃત્તેઃ, અસન્ગા = સન્ગરહિતા સવિતઃ = અનવરતપ્રવૃત્તિઃ તસ્યા ઉચિતં = યોગ્યં ઇતિ કૃત્વા । અફલં = ઇષ્ટફલરહિતં એતત્ = અનુષ્ઠાનં ભવતિ યતઃ = યસ્માત્ તદપિ શાસ્ત્રોક્તત્વેન પ્રસિદ્ધમપ્યનુષ્ઠાનં પરમં = પ્રધાનં અસન્ગં = અભિષ્વન્ગરહિતં ઉચ્ચૈઃ = અતિશયેન ઇષ્ટફલદં = ઇષ્ટફલસમ્પાદકં ભવતિ । આસન્ગયુવતં હ્યનુષ્ઠાનં ગૌતમગુરુભક્તિદૃષ્ટાન્તેન તન્માત્રગુણસ્થાનકસ્થિતિકાર્યેવ જ મોહોન્મૂલનદ્વારેણ કેવલોત્પત્તયે પ્રભવતિ, તસ્માત્ તદર્થિનાઽસન્ગસ્ય દોષતા જ્ઞેયેતિ ॥૧૪/૧૧॥

કલ્યાણકન્દલી.

ત્વાત્ । સતિ સામર્થ્યે યન્નિમિત્તેન યત્ર દોષો ન પરિહિયતે તસ્ય તત્ર દુષ્ટત્વં તથાઽત્રાઽપિ વિભાવનીયં વિદ્વદ્ધિઃ ॥૧૪/૧૦॥

મૂલગ્રન્થે દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → આસન્ગે અપિ અવિધાનાત્ એતત્ અફલં ભવતિ; યતઃ [તત્] અસન્ગસક્ત્યુચિતં તદપિ પરમં અસન્ગં ઉચ્ચૈઃ ઇષ્ટફલદં ભવતિ ॥૧૪/૧૧॥ ઇયમપિ કારિકા યોગભેદદ્વાત્રિંશિકાવૃત્ત્યાદૌ [ગા.૧૮] સમુદ્ધૃતા । એતદનુસારેણ યોગભેદદ્વાશિકાયાં → આસન્ગઃ સ્યાદભિષ્વન્ગસ્તત્રાઽસન્ગક્રિયૈવ ન । તતોઽયં હન્ત તન્માત્રગુણસ્થાનસ્થિતિપ્રદઃ ॥

← [દ્વા.દ્વા.૧૮/૧] ઇત્યુક્તમ્ । અષ્ટમયોગદૃષ્ટાવાસન્ગદોષો નાસ્તીતિ વ્યક્તં યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયે ।

વિધીયમાનાનુષ્ઠાને 'ઇદમેવ સુન્દરમિ'ત્યેવંરૂપે આસન્ગે સતિ અપિ તદ્ભાવપુસ્કારેણ = વિહિતાનુષ્ઠાનાન્તરવિષયામિલાષા-તિશયિતાઽમિલાષાત્મકાભિનિવેશં પુસ્કૃત્ય શાસ્ત્રવિધ્યભાવાત્ । પ્રત્યુત ઇતિ વૈપરીત્યબોધને । તદેવાહ - અનાસન્ગભાવં = અનભિષ્વન્ગપરિણામં પુસ્કૃત્ય વિધિપ્રવૃત્તેઃ = શાસ્ત્રવિધાનસ્ય પ્રવર્તનાત્ । કુત એતદવગતમ્ ? ઇત્યાહ - સન્ગરહિતા અનવરત-પ્રવૃત્તિઃ તસ્યા યોગ્યં અનુષ્ઠાનકરણં ઇતિ શાસ્ત્રવચનોપલબ્ધેઃ ઇતિ કૃત્વા । ન ચાભિષ્વન્ગપૂર્વકમપ્યનુષ્ઠાનકરણાત્કિશ્ચિત્ફલં તુ ભવિષ્યતીતિ વાચ્યમ્, યતઃ એતત્ = આસન્ગયુક્તં અનુષ્ઠાનં ઇષ્ટફલરહિતં ભવતિ । ઇદમપિ કુતોઽવસિતં ? ઇત્યાહ યસ્માત્ શાસ્ત્રોક્તત્વેન પ્રસિદ્ધમપિ અનુષ્ઠાનં પ્રધાનં અભિષ્વન્ગરહિતં = નિરુક્તાભિનિવેશશૂન્યં અતિશયેન ઇષ્ટફલસમ્પાદકં ભવતિ । ગૌતમગુરુભક્તિદૃષ્ટાન્તેનેતિ । તદુક્તં મિત્રાદ્વાત્રિંશિકાયાં → પ્રતિબન્ધૈકનિષ્ઠં તુ સ્વતઃ સુન્દરમપ્યદઃ । તત્સ્થાનસ્થિતિકાર્યેવ વીરે ગૌતમરાગવત્ ॥ ← [દ્વા.દ્વા.૨૨/૧૦] ઇતિ । તથાસ્વભાવત્વાત્ તન્માત્રગુણસ્થાનકસ્થિતિકાર્યેવ = વિવક્ષિતગુણસ્થાનકસ્થાન-કારકમેવ, ન તુ મોહોન્મૂલનદ્વારેણ કેવલોત્પત્તયે પ્રભવતિ । અત એવ પરત્ર સીમન્ધરાદિજિનસમીપે દીક્ષાપ્રાપ્તિનિદાનં

રાખતો તે અનુષ્ઠાનમાં રોગ દોષ લાગુ પડવો ન્યાયસંગત છે. [૧૪/૧૦]

વિશેષાર્થ :- ચિત્તની પીડા અથવા ચિત્તભંગ એ ચિત્તનો દોષ કર્મોદયથી થવા છતાં સાધકે તેને ટાળવા પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ. પુરુષાર્થથી તે ટળી શકે છે. ચિત્તપીડા કે ચિત્તભંગ કરનારા નિમિત્તોથી સાધકે દૂર રહેવું જોઈએ. અને તેવું પ્રબળ ભાવનાબળ વારંવાર અભ્યાસ કરીને વધારવું જોઈએ. એના લીધે ન ટાળી શકાય તેવા વિપરીત સંયોગોમાં પણ ચિત્ત પીડિત થતું નથી, ભગ્ન થતું નથી. ક્રિયાના લોભમાં આ દોષને ટાળવાનું લક્ષ્ય ન રાખવું એ સાધકનો અપરાધ હોવા છતાં તે ક્રિયા-અનુષ્ઠાનના નિમિત્તે રોગદોષના પરિહારનો ઉપયોગ ન રહેવાથી તે ક્રિયા-અનુષ્ઠાન વાસ્તવમાં અનુષ્ઠાન જ બની શકતા નથી. દા.ત. કોઈ ભિખારીને શ્રીમંત પાસે કરગરતો જોઈને સાધુને મનમાં એમ થાય કે 'માણસને કર્મવશ કૃપાળતા કેવી નહે છે ? કે આ લોભી શેક ભિયારા ગરીબ ભિખારીને દાન કરતો નથી !' આ મનોરોગ છે. ઊંચું સંયમજીવન પાળવામાં દુનિયાની આ માથાકુટમાં સાધુએ પડવાનું નથી. નહિતર એમાં પોતાની એકધારી સંયમપરિણતિને ધક્કો પહોંચે અને નહિ દેનારા કૃપાળ શ્રીમંત ઉપર પોતાને દેષ થાય. ૩૫૦ ગાથાના સ્તવનમાં જણાવેલ છે કે → રોગ હોએ સમજાણ વિના રે, પીડા ભંગસરૂપ રે. શુદ્ધ ક્રિયાઉચ્છેદથી રે, તેહ વંધ્યફલરૂપ રે. ← (૧૦-૧૯) [૧૪/૧૦]

❁ આસંગતો સંગ ટાળો ❁

ગાથાર્થ :- આસંગ દોષ હોય ત્યારે પણ આ અનુષ્ઠાન નિષ્ફળ બને છે, કારણ કે આસંગપૂર્વક અનુષ્ઠાન કરવાનું વિધાન નથી. શાસ્ત્રમાં તો અસંગપ્રવૃત્તિથી થતું અનુષ્ઠાન યોગ્ય જણાવેલ છે. કારણ કે પ્રધાન અસંગ અનુષ્ઠાન અત્યંત ઈષ્ટફળદાયક બને છે. [૧૪/૧૧]

ટીકાર્થ :- ચિત્તનો આસંગ દોષ હોય ત્યારે પણ અનુષ્ઠાન નિષ્ફળ બને છે. કેમ કે 'આ જ સુંદર છે' આ ભાવથી કરાતા અનુષ્ઠાનને વિશે તેવા ભાવને આગળ કરીને અનુષ્ઠાન કરવાની શાસ્ત્રીય વિધિ નથી. ઊલટું અનાસંગ ભાવને આગળ કરીને શાસ્ત્રીય વિધિની પ્રવૃત્તિ છે. અનુષ્ઠાન-સંગ વિનાની સતત પ્રવૃત્તિને યોગ્ય છે. [માટે આસંગજન્ય અનુષ્ઠાન નિષ્ફળ બને છે.] શાસ્ત્રોક્ત હોવાના લીધે પ્રસિદ્ધ અનુષ્ઠાન પ્રધાન હોવા છતાં પણ એવું અસંગ અનુષ્ઠાન બને તો અત્યંત ઈષ્ટ ફળનું સંપાદક બને છે.

एवमष्ट चित्तदोषानुक्त्वा तत्त्यागिचित्तस्वरूपमाह → 'एतदि'त्यादि ।

एतद्दोषविमुक्तं शान्तोदात्तादिभावसंयुक्तम् । सततं परार्थनियतं सङ्कलेशविवर्जितं चैव ॥१४/१२॥

एतैरष्टभिश्चैतैर्दोषैर्वियु(मु)वतं = रहितं शान्तः = क्रोधाद्यभाववान् उदात्तः = निजपरगणनारूपलघुचित्ताभावेन उदारः तदादिभावेन संयुक्तं = समन्वितं, आदिशब्दात् गम्भीर-धीरादिभावपरिग्रहः । सततं = अन्ववરતં પરાર્થનિયતં = પરોપકારનિયતવૃત્તિ સઙ્કલેશોન = કાલુષ્યેન વિવર્જિતં ચૈવ ॥૧૪/૧૨॥ 'સુસ્વપ્ને'ત્યાદિ ।

કલ્યાણકન્દલી

दशाश्रुतस्कन्धादौ निषिद्धम् ॥१४/११॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् → एतद्दोषविमुक्तं शान्तोदात्तादिभावसंयुक्तं सततं परार्थनियतं सङ्कलेशविवर्जितं चैव ॥१४/१२॥

चैतैः = चित्तसम्भवैः दोषैः खेदादिभी रहितं 'योगिनां चित्तमि'ति वक्ष्यमाणमत्रान्वेति । अनेन मनोविशुद्धिर्दर्शिता । तदुक्तं सम्बोधप्रकरणे → खेयाइदोसरहिया तदज्झवसिया य मणसुद्धी ← [१३९] । शान्तः = क्रोधाद्यभाववान् । तदुक्तं योगदृष्टिसमुच्चयवृत्तौ → शान्तः = तथाविधेन्द्रिय-कषायविकारविकलः ← [१८६] । इदमेवाभिप्रेत्य भगवद्गीतायां → वीतरागभयक्रोधः स्थिरधीर्मुनिरुच्यते ← [२/५६] इत्युक्तम् । अन्यत्रापि → न यत्र दुःखं न सुखं न रागो न द्वेष-मोहौ न च काचिदिच्छा । रसः स शान्तो विहितो मुनीनां सर्वेषु भावेषु समः प्रदिष्टः ॥ ← [ ] इत्युक्तम् । उदात्तः इति 'इदं मदीयं तत्तु परकीयमि'त्यादिविचारविरहेण = निज-परगणनारूपलघुचित्ताभावेन उदारः । योगदृष्टिसमुच्चयवृत्तौ तु → उदात्तः = उच्चोच्चतराद्याचरणस्थितिबद्धचित्तः ← [गा. १८६] इत्येवं पूर्वतनभूमिकामाश्रित्योक्तम् ॥१४/१२॥

આસંગવાણું અનુષ્ઠાન તો ગૌતમસ્વામીની ગુરુ મહાવીર પ્રત્યેની ભક્તિના દૃષ્ટાંતથી એના એ જ ગુણસ્થાનકમાં રાખનાર છે. મોહનું ઉન્મૂલન કરવા દ્વારા કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ માટે તે સમર્થ બનતું નથી. માટે કેવળજ્ઞાનના અર્થી વ્યક્તિને આસંગને દોષ તરીકે જાણવો જોઈએ. [૧૪/૧૧]

વિશેષાર્થ :- આસંગ = આસક્તિ. આ આસક્તિના કારણે એમ લાગ્યા કરે કે 'આ જ ક્રિયા સુંદર છે'. આથી વારંવાર એમાં જ પ્રવૃત્તિ કરવાનું મન થાય અથવા એટલા જ ભાવમાં અટકી રહેવાનું થાય. અલબત્ત અમુક અવસ્થા સુધી ધર્મયોગ ઉપર અધ્યાગ રાગ જોઈએ જ. તો જ પાપપ્રવૃત્તિના રાગ છૂટે. છતાં એ કોઈ એક ધર્મયોગ ઉપર એવો આસક્તિરૂપ ન બનવો જોઈએ કે એ ધર્મયોગ બીજા ધર્મયોગને બાધા કરે, અગર નીચેની કક્ષાના એ જ ધર્મયોગમાં અટકાવી રાખે. એવો આસંગ દોષસ્વરૂપ છે, કારણ કે એ ગુણસ્થાનકમાં આગળ વધવા નથી દેતો. એના એ જ ગુણસ્થાનકમાં અટકાવી રાખે છે. આ આસંગ દોષ મૂળમાંથી ત્યારે ટળે કે જ્યારે અસંગ અનુષ્ઠાન સિદ્ધ થાય. આસંગ-ગાઢઆસક્તિ ટળે તો જ મોહનું ઉન્મૂલન થવા દ્વારા વીતરાગતા આવે, કેવળજ્ઞાન પ્રગટે. માટે 'આ જ ધર્મયોગ સુંદર છે' એવી આસક્તિ શાસ્ત્રવિહિત નથી. અનેકવિધ ઉચ્ચ-ઉચ્ચતર-ઉચ્ચતમ યોગોને કર્તવ્ય તરીકે બતાવનાર શાસ્ત્ર એક જ યોગને સુંદર કેવી રીતે જાણાવે ? એકમાં જ આસક્તિ થવાનું કેમ કહે ? ધર્મયોગ એ સીડી-દાદર છે. વીતરાગતા એ ધ્યેય છે, પ્રાપ્તવ્ય સ્થાન છે. સીડી ઉપર આસક્તિ રાખી સીડી ન છોડે તે ઈષ્ટ સ્થાને પહોંચી ન શકે. દાદરના માધ્યમથી ઉપર ચડવાનું છે તેમ તે તે ધર્મયોગની સાધના દ્વારા વીતરાગદશા પ્રાપ્ત કરવાની છે. આદરપૂર્વક સતત ધર્મયોગાભ્યાસથી ઉપર-ઉપરની કક્ષાની સાધના પ્રાપ્ત થતી જાય. એકમાં જ આસક્તિ રહે તો આ ન બને. માટે આંધળી આસક્તિ છોડીને આદરપૂર્વક પોતાની ભૂમિકાને ઉચિત અનુષ્ઠાન સાધે તો તે સફળ થાય અને અંતે વીતરાગતા - કર્મરહિતતા મળે. ૩૫૦ ગાથાના સ્તવનમાં જાણાવેલ છે કે → એક જ ઠામે રંગથી રે, કિરિયામાં આસંગ રે, તેહ જ ગુણદાણે યિતિ રે, તેહથી ફલ નહિ યંગ રે. ← યંગ = સુંદર. [૧૪/૧૧]

આ રીતે ચિત્તના આઠ દોષને કહીને આઠ દોષના ત્યાગી ચિત્તના સ્વરૂપને ગ્રંથકારશ્રી જાણાવે છે.

❁ યોગીચિત્તની ૭ વિશિષ્ટતા ❁

ગાથાર્થ :- આ દોષોથી રહિત ચિત્ત 'શાન્ત-ઉદાત્ત વગેરે ભાવથી સંયુક્ત હોય છે, સતત 'પરાર્થવ્યાપ્ત હોય છે અને 'સંકલેશથી શૂન્ય હોય છે. [૧૪/૧૨]

ટીકાર્થ :- ચિત્તના આ આઠ દોષોથી રહિત એવું ચિત્ત [૧] શાન્ત = ક્રોધાદિશૂન્ય, ઉદાત્ત = 'આ પોતાનું અને તે પારકું' આવી લયુવૃત્તિ [= તુચ્છવૃત્તિ = સંકુચિતવૃત્તિ] ન હોવાના કારણે ઉદારતા વગેરે ભાવોથી યુક્ત હોય છે. વગેરે કહેવાથી ગંભીર-ધીર વગેરે ભાવોનું અણગ કરવું. [૨] તે ચિત્ત સતત પરોપકારવ્યાપ્ત વૃત્તિવાળું હોય છે. અને [૩] સંકલેશથી = કલુષિતતાથી રહિત જ હોય છે. [૧૪/૧૨]

સુસ્વપ્નદર્શનપરં સમુલ્લસદ્ગુણગૌઘમત્યન્તમ્ । કલ્પતરૂવીજકલ્પં શુભોદયં યોગિનાં ચિત્તમ્ ॥૧૪/૧૩॥

સુ^૨ = શોભના: શ્વેતસૂર્યભિ-પુષ્પ-વસ્ત્રાઽઽતપત્ર-ચામરાદયો યે સ્વપ્ના: = સ્વાપજ્ઞેયા: તદર્શનપરં = તદર્શનપ્રવૃત્તં, સમુલ્લસન્ ગુણગૌઘ: = ગુણનિકરપ્રવાહો યસ્મિન્સ્તત્તથા અત્યન્તં = અતિશયેન કલ્પતરો: યદ્ ભીજં તત્કલ્પં = તત્તુલ્યં, શુભ ઉદયો યસ્ય તત્તથા યોગિનાં ચિત્તં ભવતિ ॥૧૪/૧૩॥

‘કસ્ય પુનર્વિશેષેણેદક્ ચિત્તં સ્યાત્ ?’ इत्याह → ‘एवंविधमि’त्यादि ।

एवंविधमिह चित्तं भवति प्रायः प्रवृत्तचक्रस्य । ध्यानमपि शस्तमस्य त्वधिकृतमित्याहुराचार्याः ॥१४/१४॥

एवंविधं = एवंस्वरूपं इह = प्रक्रमे चित्तं = मनो भवति प्रायः = बाह्यलयेन प्रवृत्तचक्रस्य = प्रवृत्तरात्रિन्दित्वा-

કલ્યાણકન્દલી

મૂલગ્રન્થે દ્વણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → યોગિનાં ચિત્તં સુસ્વપ્નદર્શનપરં અત્યન્તં સમુલ્લસદ્ગુણગૌઘં કલ્પતરૂવીજકલ્પં શુભોદયમ્ ॥૧૪/૧૩॥ સ્વાપજ્ઞેયા: = અર્ધસુપ્તજાગૃતાવસ્થાઽવસેયા:, યથોક્તં વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞતૌ → ગોયમા ! નો સુત્તે સુમિણં પાસઈ, નો જાગરે સુમિણં પાસઈ, સુત્તજાગરે સુમિણં પાસઈ ← [૧૬/૫/૫૭૭] । તદર્શનપ્રવૃત્તં = શુક્લસ્વપ્નાભિવીક્ષણપ્રગુણમ્ । યત્તુ શક્કરમિશ્રેણ વૈશેષિકસૂત્રોપસ્કારે → ઉપરતેન્દ્રિયગ્રામસ્ય પ્રલીનમનસ્કસ્ય ઇન્દ્રિયદ્વારેણ યદનુભવનં માનસં તત્ સ્વપ્ન-વિજ્ઞાનમ્ । તત્ત્ર ત્રિવિધમ્ । [૧] કિશ્ચિત્ સંસ્કારપાટવાત્ કામી ક્રુદ્ધો વા યમર્થમાદૃતશ્ચિન્તયન્ સ્વપિતિ તસ્ય તસ્યામવસ્થાયાં પ્રત્યક્ષાકારં જ્ઞાનં પુરાણાદિશ્રવણજનિતસંસ્કારવશાજ્ઞાયતે ‘કર્ણાર્જુનીયં યુદ્ધમિદમિ’ત્યાકારમ્ । [૨] કિશ્ચિદ્ ધાતૂનાં વાત-પિત્ત-શ્લેષ્મણાં દોષાત્ । તત્ર વાતદોષાદાકાશગમન-વસુન્ધરાપર્યટન-વ્યાગ્રાદિભયપલાયનાદીનિ પશ્યતિ । પિત્તોપચયદોષમહિન્ના વહ્નિપ્રવેશ-વહ્નિજ્વાલાલિજ્જન-કનકપર્વત-વિદ્યુલ્લતાવિસ્ફુરણ-દિગ્દાહાદિકં પશ્યતિ । શ્લેષ્મદોષપ્રાબલ્યાત્તુ સમુદ્રસન્તરણ-નદીમજ્જન-ધારાસારવર્ષણ-રજતપર્વતાદિ પશ્યતિ । [૩] અદૃષ્ટવશાદપિ તજ્જન્માનુભૂતેષુ જન્માન્તરાનુભૂતે વા સિદ્ધોપલ્લુતાન્ત:કરણસ્ય યજ્ઞાન-મુત્પદ્યતે તત્ર શુભાવેદકં ધર્માત્ ગજારોહણ-પર્વતારોહણ-છત્રલાભ-પાયસમક્ષણ-રાજસન્દર્શનાદિવિષયકમ્ । અધર્માત્તુ તૈલાભ્યજ્ઞાનાન્ધ-કૂપપતનોષ્ટ્રારોહણ-પક્કમજ્જન-સ્વવિવાહદર્શનાદિવિષયકં સ્વપ્નજ્ઞાનમુત્પદ્યતે ← [૯/૨/૭] इति प्रोक्तं तत्र धर्मप्रभावजन्यस्वप-वीक्षणप्रवणं योगिचित्तमवगन्तव्यम् । ततश्च संशयादिनिवृत्तिरपि सम्भवति । यथोक्तं योगबिन्दौ → अमुत्र संशयापन्नचेतसोऽपि ह्यतो ध्रुवम् । सत्स्वपनप्रत्ययादिभ्यः संशयो विनिवर्तते ॥४२॥ श्रद्धालेशान्नियोगेन बाह्ययोगवतोऽपि हि । शुक्लस्वपना भवन्तीष्ट-देवतादर्शनादयः ॥४३॥ देवान् गुरुन् द्विजान् साधून् सत्कर्मस्था हि योगिनः । प्रायः स्वप्ने प्रपश्यन्ति हृष्टान् सन्नोदनापरान् ॥४४॥ ← इत्यादि ॥१४/१३॥

મૂલગ્રન્થે દ્વણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → પ્રાયઃ પ્રવૃત્તચક્રસ્ય ઇહ એવંવિધં ચિત્તં ભવતિ । અસ્ય તુ શસ્તં ધ્યાનં અપિ અધિકૃતં ઇતિ આચાર્યા આહુઃ ॥૧૪/૧૪॥

ધ્યાનમપિ સમ્પન્નાધિકારં = યથાધિકારં અસ્યૈવ = પ્રવૃત્તચક્રસ્યૈવ યોગિનઃ પ્રશસ્તમ્ । કુલયોગિનઃ જપાદિયોગઃ

વિશેષાર્થ :- ૩૫૦ ગાથાના સ્તવનમાં ઉપાધ્યાયજી મહારાજે જણાવેલ છે કે → શાંત તે કપાયઅભાવથી રે, જે ઉદાત્ત તે ગંભીર રે. કિરિયાદોષ તજી લહે રે, તે સુખજશભર ધીર રે. ← [૧૪/૧૨]

ગાથાર્થ :- યોગીઓનું ચિત્ત "સારા સ્વપ્ન જોવામાં પ્રવૃત્ત હોય છે, "અત્યંત વિકસતા ગુણના સમૂહના પ્રવાહવાળું હોય છે, "કલ્પવૃક્ષના બીજ જેવું હોય છે અને "શુભ ઉદયવાળું હોય છે. [૧૪/૧૩]

ટીકાર્થ :- [૪] સફેદ સુગંધી પુષ્પ, વસ્ત્ર, છત્ર, ચામર વગેરે સંબંધી સુંદર સ્વપ્નો [ચિત્તની સ્વાપ અવસ્થા દ્વારા જાણી શકાય તે સ્વપ્ન કહેવાય.] જોવામાં યોગીઓનું ચિત્ત પ્રવૃત્ત હોય છે. તથા [૫] તે અત્યંત વિકસતા એવા ગુણોના સમૂહના પ્રવાહવાળું હોય છે. તથા [૬] કલ્પવૃક્ષનું જે બીજ હોય તેના જેવું હોય છે. અને [૭] શુભ ઉદયવાળું હોય છે. [૧૪/૧૩]

વિશેષરૂપે આવું ચિત્ત કોને હોય ? તે વાતને જણાવતા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે —

ગાથાર્થ :- પ્રાયઃ પ્રવૃત્તચક્ર યોગીને પ્રસ્તુતમાં આવું ચિત્ત હોય છે. આને જ પ્રશસ્ત ધ્યાન પાણ અધિકારથી પ્રાપ્ત થયેલ હોય છે - એમ આચાર્યો કહે છે. [૧૪/૧૪]

* પ્રવૃત્તચક્રયોગી પ્રશસ્ત ધ્યાનજા અધિકારી *

ટીકાર્થ :- આવું [= પૂર્વોક્ત ૭ વિશેષાણથી વિશિષ્ટ એવું] ચિત્ત પ્રસ્તુતમાં પ્રાયઃ રાત-દિવસ સદનુશ્ચાનોના સમૂહમાં પ્રવૃત્ત એવા પ્રવૃત્તચક્ર યોગીને [ઈચ્છાયમ અને પ્રવૃત્તિયમની કક્ષામાં રહેલને] હોય છે. પૂર્વોક્ત [૧૪/૧-૨] પ્રશસ્ત ધ્યાન પાણ આ પ્રવૃત્તચક્ર યોગીને જ અધિકારથી પ્રાપ્ત થયેલ હોય છે - એમ યોગાચાર્યો કહે છે. [૧૪/૧૪]

૧. મુદ્રિતપ્રતૌ - 'સુષ્ટુ' इति पाठः ।

જુષ્ટાનસમૂહસ્ય યોગિજઃ શસ્તં = પ્રશસ્તં ધ્યાનમપિ પ્રાગુવતં અસ્ય તુ = અસ્યૈવ અધિકૃતં = સમ્પન્નાધિકારં ઇત્યાહુઃ
આચાર્યાઃ = યોગાચાર્યાઃ ॥૧૪/૧૪॥ 'કથં પુનસ્તદધ્યાનં દેશાદ્યપેક્ષયા ભવતીત્યાહ -> 'શુદ્ધ' ઇત્યાદિ ।

શુદ્ધે વિવિક્તદેશે સમ્યક્સંયમિતકાયયોગસ્ય । કાયોત્સર્ગેણ દૃઢં યદ્વા પર્યંકબન્ધેન ॥૧૪/૧૫॥

શુદ્ધે = શુદ્ધૌ વિવિક્તે = જનાઽનાકીર્ણે દેશે સમ્યક્ = અવૈપરીત્યેન સંયમિતકાયયોગસ્ય = ભિયમિત-

કલ્યાણકન્દલી

પ્રાધાન્યેન, ધ્યાનાદિયોગસ્ત્વભ્યાસરૂપતયૈવ । સ ઇત્યમેવ તત્કલ્યાણમસ્તુતે, ધ્યાનમાત્રપરાયણત્વે તુ સ વિનય્યેદેવ । ગોત્રયોગિ-
નસ્તુ ધ્યાનાધિકાર એવ નાસ્તિ । સ્વસમયેઽપિ ચારિત્રિણ એવ ધ્યાનાદિયોગોઽભિહિતઃ પ્રાક્ [પૃ.૨૯૦] । ન ચ ચારિત્રિણો
ધ્યાનાદિપરાયણત્વાભિધાનાત્ ભિક્ષાટનાદિકા ક્રિયા ધ્યાનવ્યાઘાતકત્વાદ્રર્જનીયા સ્યાદિતિ વાચ્યમ્, અસન્ગત્વેન તસ્યા ધ્યાનાઽબાધ-
કત્વાત્ । તદુક્તં અધ્યાત્મસારે -> દેહનિર્વાહમાત્રાર્થા યાઽપિ ભિક્ષાટનાદિકા । ક્રિયા સા જ્ઞાનિનોઽસન્નાત્રૈવ ધ્યાનવિઘાતિની ॥

← [૧૫/૧૧] ઇતિ ભાવનીયમ્ ॥૧૪/૧૪॥

મૂલગ્રન્થે દળ્હાન્વયસ્ત્વેવમ્ -> શુદ્ધે વિવિક્તદેશે દૃઢં કાયોત્સર્ગેણ યદ્વા પર્યંકબન્ધેન સમ્યક્ સંયમિતકાયયોગસ્ય
॥૧૪/૧૫॥

જનાનાકીર્ણે દેશે ધ્યાનસ્ય વ્યાઘાતો ન ભવતિ, વિક્ષેપનિમિત્તવિરહાત્ । તદુક્તં યોગશાસ્ત્રે -> 'તીર્થં વા સ્વસ્થતાહેતુઃ
યત્તદ્વા ધ્યાનસિદ્ધયે । કૃતાસનજયો યોગી, વિવિક્તં સ્થાનમાશ્રયેત્ ॥ [૧૪/૧૨૩] । વિવિક્તસ્થાનાદેઃ ધ્યાનાત્મકયોગસિદ્ધયૈ
ઉપયોગઃ, યથોક્તં મૂલકારૈરેવ યોગવિન્દૌ -> ઉત્સાહાન્નિશ્ચયાદ્વૈર્યાત્ સન્તોષાત્તત્ત્વદર્શનાત્ । મુનેર્જનપદત્યાગાત્ ષડ્ભિર્યોગઃ પ્રસિદ્ધચતિ
॥૪૧૧॥ ← ઇતિ । ઇયશ્ચ કારિકા જ્ઞાનાર્ણવે શુભચન્દ્રેણ [પ્રક.૨૨/૧] સમુદ્ભૂતા । એવમેવ તદનુવાદરૂપેણ અમિતગતિનાઽપિ

યોગસારપ્રાપ્તૈ -> ઉત્સાહો નિશ્ચયો ધૈર્યં સંતોષસ્તત્ત્વદર્શનમ્ । જનપદાત્યયઃ ષોઢા સામગ્રીયં બહિર્ભવા ॥ ← [૭/૪૧]
ઇત્યુક્તમ્ । ઇદશ્ચાનભ્યસ્તયોગાનાં જીવાનામપેક્ષયા બોધ્યમ્, તદુક્તં યોગશતકે -> પૈરિક્કે વાઘાઓ ન હોઈ પાણ, જોગવસિયા
ય । જાયઈ તહા પસત્યા, હંદિ અળબ્મથજોગાળં ॥૭૫॥ ← ઇતિ । નિશીથચૂર્ણો અપિ -> ઇમે જ્ઞાણવાઘાયઠાળા- ગંધબ્વળદ્-
સાલા, સબ્વાઝજસાલા, ચક્કિજંતાદિસાલાઓ, તુરગગવસાલાઓ, રાયપહો ય ← [નિ.મા.- ૩૮૧૫-મા.૩, પૃ.૨૯૭] ઇત્યુક્તમ્ ।

અધ્યાત્મસારે ચ -> સ્ત્રીપશુક્લીબદુઃશીલવર્જિતં સ્થાનમાગમે । સદા યતીનામાજ્ઞસં ધ્યાનકાલે વિશેષતઃ ॥ ← [૧૬/૨૬]
ઇત્યુક્તમ્ । ઉપલક્ષણાજ્ઞનસંસર્ગો યોગિના ત્યાજ્ય ઇત્યુપદેશઃ । તદુક્તં સમાધિશતકે -> જનેભ્યો વાક્ તતઃ સ્પન્દો મનસશ્ચિત્ત-
વિભ્રમાઃ । ભવન્તિ તસ્માત્સંસર્ગ જનૈઃ યોગી તતઃ ત્યજેત્ ॥૭૨॥ ← ઇતિ । એતેન -> અરણ્યગુહાપુલિનાદિષુ યોગાભ્યાસોપદેશઃ
← [૪/૨/૪૨] ઇતિ ન્યાયસૂત્રમપિ વ્યાખ્યાતમ્ । અધ્યાત્મગીતાયામપિ -> સ્થાતવ્યં નિર્જને સ્થાને પ્રથમાભ્યાસસાધકૈઃ

← [૮૬] ઇત્યુક્તમ્ । જ્ઞાનાર્ણવે -> યત્ર રાગાદયો દોષા અજમ્નં યાન્તિ લાઘવમ્ । તત્રૈવ વસતિઃ સાધ્વી ધ્યાનકાલે વિશેષતઃ ॥
[૨૮/૮] સંવિગ્નઃ સંવૃતો ધીરઃ સ્થિરાત્મા નિર્મલાશયઃ । સર્વાવસ્થાસુ સર્વત્ર સર્વદા ધ્યાતુમર્હતિ ॥[૨૮/૨૧] વિજને જનસક્ષીર્ણે
સુસ્થિતે દુઃસ્થિતેઽપિ વા । યદિ ધત્તે સ્થિરં ચિત્તં ન તદાઽસ્તિ નિષેધનમ્ ॥ ← [૨૮/૨૨] ઇત્યુક્તમ્ । તદુક્તં સાઙ્ખ્યસૂત્રેઽપિ
-> ન સ્થાનનિયમશ્ચિત્તપ્રસાદાત્ ← [૬/૩૧] ઇતિ । -> યત્રૈકાગ્રતા તત્રાઽવિશેષાત્ ← [૪/૧/૧૧] ઇતિ વેદાન્તસૂત્રમપ્યત્ર

સંવાદિ । તત્ત્વાનુશાસને નાગસેનાચાર્યેણાપિ -> દેશઃ કાલશ્ચ સોઽન્વેષ્યઃ સા ચાવસ્થાઽનુગમ્યતામ્ । યદા યત્ર યથા ધ્યાનમપ-
વિઘ્નં પ્રસિદ્ધયતિ ॥૩૯॥ ← ઇત્યુક્તમ્ । ગરુડપુરાણેઽપિ -> આસનસ્થાનવિધયો ન યોગસ્ય પ્રસાધકાઃ ← [૨૨૭/૪૪]

વિશેષાર્થ :- યોગારંભક અને આરંભયોગ એવા બે યોગી પ્રાથમિક કક્ષામાં હોવાથી યોગીચિત્તના જે વિશેષાણો બતાવ્યા
તે હોય જ એવો નિયમ નથી, પણ અલ્પ પ્રમાણમાં કે વિકાસશીલ અવસ્થામાં તે હોય. પણ પ્રવૃત્તચક્રયોગી વિકસિત ચિત્તવાળા
હોવાથી તેનામાં ઉપરોક્ત ૭ વિશેષાણો અવશ્ય હોય છે. પ્રાથમિક યોગઅવસ્થાવાળા ચિત્તમાં પ્રબળ શુદ્ધિ અને પુષ્ટિ ન હોવાથી
પ્રથમ આલંબન કે નિરાલંબન ધ્યાનમાં પ્રવૃત્તિ કરે તો તેનું મન તેમાં જ ઠરે એવું બનવાના બદલે આડા અવળા સંકલ્પ-વિકલ્પમાં
ગરકાવ થઈ જાય તેવી શક્તિ વધારે છે. જ્યારે પ્રવૃત્તચક્રયોગીનું મન પૂર્ણ સ્વસ્થ હોય છે. પ્રબળ શુદ્ધિ અને પુષ્ટિવાળું હોય
છે. માટે તે સુંદર એવા આલંબન ધ્યાન અને નિરાલંબન ધ્યાનમાં પૂર્ણતયા એકાકાર થઈને પરમાત્મમય બનવાનું સામર્થ્ય ધરાવે
છે. માટે પ્રવૃત્તચક્રયોગીને જ મોટા ભાગે અધિકારથી પ્રાપ્ત થયેલ સુંદર ધ્યાન હોય છે. આવું યોગીયાર્થીનું તાત્પર્ય છે. [૧૪/૧૪]
કેવી રીતે તે ધ્યાન દેશાદિની અપેક્ષાએ થાય ? તેવી જિજ્ઞાસાને સંતોષવા શંકારથી જાગાવે છે કે -

❁ ધ્યાન છેવી રીતે ઠરશો ? ❁

ગાથાર્થ :- શુદ્ધ અને માણસોથી રહિત એવા સ્થાનમાં દૃઢતાથી કાઉસગ્ગ દ્વારા કે પર્યંકબંધ આસનથી સારી રીતે કાયયોગને
સંયમિત કરીને ધ્યાન ધરવું [૧૪/૧૫]

સર્વકાયવેષ્ટસ્ય કાયોત્સર્ગેણ ઋર્ધ્વસ્થાનરુપેણ ❁દૃઢં = અત્યર્થં યદ્વા પર્યંકબન્ધેન = આસનવિશેષરુપેણ ❁
॥૧૪/૧૭॥ 'સાધિવ'ત્યાદિ ।

કલ્યાણકન્દલી

ઇત્યુક્તમ્ । અભ્યસ્તયોગાનાં નિર્મલજ્ઞાનાદિસામર્થ્યાત્ જનાકુલદેશેઽપિ વિપરીતેઽપિ કાલે ધ્યાનં લબ્ધાત્મલાભમેવ । ઇદમેવાભિપ્રેત્ય યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયે → ધ્યાનશ્ચ નિર્મલે બોધે સદૈવ હિ મહાત્મનામ્ । ક્ષીણપ્રાયમલં હેમ સદા કલ્યાણમેવ હિ ॥૧૭૪॥ < - ઇત્યુક્તમ્ । તદુક્તં ધ્યાનશતકે → નિચ્ચં ચિય જુવઇ-પસૂ-નપુંસગ-કુસીલવજ્જિયં જઇણો । ઠાણં વિયણં મણિયં વિસેસઓ જ્ઞાણકાલંમિ ॥૩૫॥ ધિરકયજોગાણં પુણ મુણીણ જ્ઞાણે સુનિચ્ચલમણાણં । ગામંમિ જ્ઞાણે સુણ્ણે રણ્ણે વ ન વિસસો ॥૩૬॥

કાયોત્સર્ગેણ ઋર્ધ્વસ્થાનરુપેણ, યદુક્તં તલ્લક્ષણં યોગશાસ્ત્રે → પ્રલમ્બિતમુજદ્વન્દ્રમૂર્ધ્વસ્થસ્યાઽસિતસ્ય વા । સ્થાનં કાયાનપેક્ષં યત્ કાયોત્સર્ગઃ સ કીર્તિતઃ ॥ < [૪/૧૩૩] । પર્યંકબન્ધેનેતિ, તલ્લક્ષણશ્ચ યોગશાસ્ત્રે → સ્યાજ્જઙ્ઘયોરધોભાગે, પાદોપરિ કૃતે સતિ । પર્યંકો નાભિગોત્તાનદક્ષિણોત્તરપાણિકઃ ॥ < [૪/૧૨૫] ઇત્યુક્તમ્ । ઉપલક્ષણાત્ વીરાસન-વજ્રાસન-પદ્માસન-ભદ્રાસન-દણ્ડાસન-ગોદોહિકાસનાદિન્યાસનાનિ યોગશાસ્ત્રોક્તાનિ બોધ્યાનિ । પરતન્ત્રાનુસારેણ પર્યંકાસનાદિસ્વરૂપં યોગપ્રદીપાદિગ્રન્થેષુ બોધ્યમ્ । યેનાઽસનેન વિહિતેન મનઃ સ્થિરં ભવતિ તદક્ષીકર્તવ્યમિતિ હૃદયમ્ । ઇદમેવાભિપ્રેત્ય સાઙ્ઘ્યસૂત્રે → સ્થિરસુખમાસનમિતિ ન નિયમઃ < [૬/૨૪] ઇત્યુક્તમ્ । યોગસૂત્રેઽપિ → સ્થિરસુખમાસનમ્ < [૨/૪૬] ઇત્યુક્તમ્ । → સંવરિયાસવદારા અવ્વાબાહે અકંટણ દેસે । કાઠ્ઠણ ધિરં ઠાણં ઠિઓ નિસન્નો નિવન્નો વા ॥ ચેયણમચેયણં વા વત્થું અવલંબિઙ્ઠં ઘણં મણસા । જ્ઞાયઇ સુયમત્થં વા દવિયં તપ્પજ્જણ વા વિ ॥ < [૧૪૬૫-૬૬] ઇતિ આવશ્યકનિર્ચુક્તિવચનમપ્યત્ર સ્મર્તવ્યમ્ । તદુક્તં ગુણસ્થાનકક્રમારોહેઽપિ → નિષ્પ્રકમ્પં વિધાયાથ દૃઢં પર્યંકમાસનમ્ । નાસાગ્રદત્તસન્નેત્રઃ કિશ્ચિદુન્મીલિતે-ક્ષણઃ ॥૫૨॥ વિકલ્પવાગુરાજાલાદ્ દૂરોત્સારિતમાનસઃ । સંસારોચ્છેદનોત્સાહો યોગીન્દ્રો ધ્યાતુમર્હતિ ॥૫૩॥ < ઇતિ । ઇદશ્ચાત્રાવ-ધેયમ્ → નિષ્પન્નધ્યાનસ્ય ધ્યાનસિદ્ધિસન્મુખસ્ય વા દેશ-કાલાસનાદિનિયમો નાસ્ત્યેવ < । તદુક્તં સમ્બોધપ્રકરણે મૂલકારૈરેવ → તો જત્થ સમાહાણં હોઇ મણો-વયણ-કાય-જોગાણં । મૂઓવરોહરહિઓ સો દેસો જ્ઞાયમાણસ્સ ॥ કાલો વિ સુચ્ચિય જહિં જોગસમાહાણમુત્તમં લહઇ । ન ઉ દિવસ-નિસાવેલાઇ નિયમણં જ્ઞાણો મણિયં ॥ જચ્ચિય દેહાવત્થા જિયાણ જ્ઞાણોવરોહિણી હોઇ । જ્ઞાજ્ઞા તયવત્થો ઠિઓ નિસણ્ણો નિવન્નો વા ॥ સન્વાસુ વટ્ટમાણાસુ ણઓ જં દેસ-કાલ-ચિટ્ટાસુ । વરકેવલાઇલામં પત્તા બહુસો સમિયપાવા ॥ < [ધર્મધ્યાન-૩૭-૪૦] ઇતિ । અધ્યાત્મસારેઽપિ → સ્થિરયોગસ્ય તુ ગ્રામેઽવિશેષઃ કાનને વને । તેન યત્ર સમાધાનં સ દેશે ધ્યાયતો મતઃ ॥ યત્ર યોગસમાધાનં કાલોઽપીષ્ટઃ સ એવ હિ । દિન-રાત્રિક્ષણાદીનાં ધ્યાયિનો નિયમસ્તુ ન ॥ યૈવાવસ્થા જિતા જાતુ ન સ્યાદ્ ધ્યાનોપધ્યાતિની । તયા ધ્યાયેન્નિષણ્ણો વા સ્થિતો વા શયિતોઽથવા ॥ સર્વાસુ મુનયો દેશ-કાલાવસ્થાસુ કેવલમ્ । પ્રાપ્તાસ્તન્નિયમો નાસાં નિયતા યોગસુસ્થતા ॥ < [૧૬/૨૭-૩૦] ઇત્યુક્તમ્ । મળ્ડલબ્રાહ્મ-ણોપનિષદિ તુ → સુખાસનવૃત્તિશ્ચિરવાસશ્ચૈવાઽસનનિયમો ભવતિ < [૧/૧] ઇત્યુક્તમ્ । તદુક્તં જ્ઞાનાર્ણવે શુભચન્દ્રેણાઽપિ → યેન યેન સુખાસીના વિદધ્યુર્નિશ્ચલં મનઃ । તત્તદેવ વિધેયં સ્યાન્મુનિમિર્બન્ધુરાઽસનમ્ ॥[૨૮/૧૧] સંવિગ્નઃ સંવૃતો ધીરઃ સ્થિરાત્મા નિર્મલાશયઃ । સર્વાવસ્થાસુ સર્વત્ર સર્વદા ધ્યાતુમર્હતિ ॥ < [૨૮/૨૧] ઇતિ । અધ્યાત્મતત્ત્વાલોકે ન્યાયવિજયેનાપિ → ધ્યાનાય કાલોઽપિ મતો ન કોઽપિ યસ્મિન્ સમાધિઃ સમયઃ સં શસ્યઃ । ધ્યાયેન્નિષણ્ણઃ શયિતઃ સ્થિતો વાઽવસ્થા જિતા કાપિ મતાનુકૂલા ॥ < [૬/૧૩] ઇતિ કાલાસનાનિયમઃ પ્રદર્શિતઃ । સજ્જત્યાગાદિકં તુ ધ્યાનસ્યાઽઽન્તરસામગ્રી । તદુક્તં તત્ત્વાનુશાસને → સજ્જત્યાગઃ કષાયાણાં નિગ્રહો વ્રતધારણમ્ । મનોઽક્ષાણાં જયશ્ચેતિ સામગ્રીધ્યાનજન્મને ॥ < [૩/૧] ઇતિ । નાગસેનેનૈવ બાહ્યાભ્યન્તરહેતુચતુષ્ટયં ધ્યાનસામગ્ર્યન્તર્ભૂતમાવેદિતમ્ । તદુક્તં તત્ત્વાનુશાસને → ધ્યાનસ્ય ચ પુનર્મુખ્યો હેતુરેતચ્ચતુષ્ટયમ્ । 'ગુરૂપદેશ 'શ્રદ્ધાનં, 'સદાઽભ્યાસઃ 'સ્થિરં મનઃ ॥ [૬/૩૬] ધ્યાનવિધિશ્ચ → સુખાસનસમાસીનઃ સુશ્લિષ્ટાધરપલ્લવઃ । નાસા-ગ્રન્થસ્તદ્ગદ્વન્દ્રો દન્તૈર્દન્તાનસંસ્પૃશન્ ॥ પ્રસન્નવદનઃ પૂર્વાભિમુખો વાપ્યુદડ્મુખઃ । અપ્રમત્તઃ સુસંસ્થાનો ધ્યાતા ધ્યાનોઘતો ભવેત્ ॥ < [૪/૧૩૫-૧૩૬] ઇત્યેવં યોગશાસ્ત્રે ગદિતઃ । તત્ત્વાનુશાસનેઽપિ [૪/૧-૬] પ્રાય એવંરૂપો વિશદો ધ્યાનવિધિરુક્તઃ ।

ટીકાર્થ :- પવિત્ર અને નિર્જન સ્થાનમાં કાઉસગ્ગ વડે અથવા પર્યંકબંધ આસન વડે સમ્યક્ રીતે કાયાની સંપૂર્ણ ચેષ્ટાઓને સંયમિત કરીને ધ્યાન ધરવું જોઈએ. [૧૪/૧૫]

વિશેષાર્થ :- જ્યાં પવિત્રતા ન હોય તે સ્થાનમાં દૃઢતાથી તથા માણસોનો કોલાહલ થતો હોય તેવા સ્થાનમાં ધ્યાન સિદ્ધ થવામાં અડચણ-મુશ્કેલી ઊભી થાય છે. સૂતાં-સૂતાં કે બીજી કોઈ અયોગ્ય અવસ્થામાં કાયા રાખવાથી ધ્યાનની સિદ્ધિમાં મુશ્કેલી થાય છે. માટે ઉપરોક્ત ૩ વાતની કાળજી રાખવી. ધ્યાનાભ્યાસ કરનાર માટે આ વાત છે. બાકી જોગે ધ્યાનને સિદ્ધ

❁❁ ચિદ્વ્યાનન્તર્ગતઃ પાઠઃ મુદ્રિતપ્રતૌ નાસ્તિ ।

साध्वागमानुसाराचेतो विन्यस्य भगवति विशुद्धम् । स्पर्शाऽऽवेधात् तत्सिद्धयोगिसंस्मरणयोगेन ॥१४/१६॥

साधु यथा भवत्येवं आगमानुसारात् = सिद्धान्तं पुरस्कृत्य चेतः = चित्तं विन्यस्य = संस्थाप्य भगवति = जिने विशुद्धं = निर्दोषं, स्पर्शस्य = तत्त्वज्ञानस्य 'आवेधात्' = दृढतरसंस्कारात् तस्मिन् = ध्याने सिद्धाः = लब्धात्मलाभा ये योगिनः तेषां संस्मरणयोगेन = सामस्त्येन स्मरणव्यापारेण तद्धानामिष्टफलदं भवति । यो हि यत्र कर्मणि सिद्धः तदनुस्मरणस्य तत्रेष्टफलदत्वात् ॥१४/१६॥

॥ इति चतुर्दशं षोडशकम् ॥

कल्याणकन्दली

अभ्यस्तध्यानस्य कायोत्सर्गः यथावस्थितो भवति, तथैव अभ्यन्तरतपःक्रमस्यापि व्यवस्थितत्वात्, तदुक्तं सूत्रकृताङ्गेऽपि → ज्ञाणजोगं समाहृद्वा कायं विउसेज्ज सच्चसो ← [१/८/२६] इति ॥१४/१५॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् → तत्सिद्धयोगिसंस्मरणयोगेन आगमानुसारात् भगवति विशुद्धं चेतः साधु विन्यस्य स्पर्शा-वेधात् ध्यानं भवतीति गम्यम् ॥१४/१६॥ जिने निर्दोषं = तृष्णादिशून्यं चेतः विन्यस्य भगवद्भावोपलब्धिः स्यात् । तदुक्तं योगकुण्डल्युपनिषदि → परमात्मनि लीनं तत्परं ब्रह्मैव जायते ← [३/२४] । इदमेवाभिप्रेत्य नारदपञ्चरात्रेऽपि → मनो निवेश्य कृष्णे वै तन्मयो भवति ध्रुवम् ← [५/१०/३८] इत्युक्तम् । यद्वा निर्दोषं = ब्रह्मीभूतं चित्तं संस्थाप्य । परं ब्रह्मार्पणमुच्यते । तदुक्तं कूर्मपुराणे → ब्रह्मणा दीयते देयं ब्रह्मणे सम्प्रदीयते । ब्रह्मैव दीयते चेति ब्रह्मार्पणमिदं परम् ॥ ← [३/१५] इति । शरभोपनिषदि अपि → ब्रह्मार्पणं ब्रह्महविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम् । ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं ब्रह्मकर्मसमाधिना ॥२६॥ ← इत्युक्तम् । अस्मदभिमतश्चेदमित्यभिसन्धाय ज्ञानसारे → ब्रह्मण्यर्पितसर्वस्वो ब्रह्मदृग् ब्रह्म-साधनः । ब्रह्मणा जुह्वदब्रह्म ब्रह्मणि ब्रह्मगुप्तिमान् ॥ ← [२८/७] इत्युक्तम् । ब्रह्मणि सर्वस्वसमर्पणश्चाहङ्कारोच्छित्तये उपयुज्यते । इदमेवाभिप्रेत्य भगवद्गीतायां → यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत् । यत्तपस्यसि कौन्तेय ! तत्कुरुस्व मदर्पणम् ॥ [९/२७] समं काय-शिरोग्रीवं धारयन्नचलं स्थिरः । संप्रेक्ष्य नासिकाग्रं स्वं दिशश्चानवलोकयन् ॥ प्रशान्तात्मा विगतभीर्ब्रह्मचारी व्रते स्थितः । मनः संयम्य मच्चित्तो युक्त आसीत मत्परः ॥ ← [६/१३-१४] इत्युक्तम् । एतद्भावनासमुपजातः केवलदृष्टभावो ध्यानसंसिद्धये उपयुज्यते । इदमेवाभिप्रेत्य गीतायामेव → मय्येव मन आधत्स्व मयि बुद्धिं निवेशय । निवसिष्यसि मय्येव अत ऊर्ध्वं न संशयः ॥ अथ चित्तं समाधातुं न शक्नोसि मयि स्थिरम् । अभ्यासयोगेन ततो मामिच्छास्तुं धनञ्जय ! अभ्यासेऽप्यसमर्थोऽसि मत्कर्मपरमो भव ॥ ← [१२/८-९-१०] इति क्रमो दर्शितः । अभ्यासयोगश्च प्रागुक्तः [१३/११-१३] मैत्र्या-द्यभ्यासयोग इहोक्तः ध्यानाभ्यासयोगो वा बोध्यः सम्यग्दृष्टिभिरिति दिक् ॥१४/१६॥

इति मुनियशोविजयविरचितायां कल्याणकन्दल्यां चतुर्दशषोडशक-योगदीपिकाविवरणम् ।

કરેલ હોય તેને તો કોઈ પણ સ્થાન કે કોઈ પણ અવસ્થામાં ધ્યાન નિરાબાધ રીતે થઈ શકે છે. [૧૪/૧૫]

ગાથાર્થ :- ધ્યાનસિદ્ધ યોગીઓના સંસ્મરણ દ્વારા આગમને અનુસારે, ભગવાનમાં વિશુદ્ધ મનને સુંદર રીતે મૂકીને તત્ત્વજ્ઞાનના આવેદથી ધ્યાન ઈષ્ટફલદાયક બને છે. [૧૪/૧૬]

❁ યોગસિદ્ધિનું સ્મરણ યોગાનુકૂળતા લાવે ❁

ટીકાર્થ :- જે રીતે સુંદર થાય તે રીતે જૈન સિદ્ધાંતને આગળ કરીને, ધ્યાનમાં સિદ્ધિ મેળવનાર જે યોગીઓ હોય તેના સંપૂર્ણતયા સ્મરણ દ્વારા ભગવાનમાં મનને મૂકીને તત્ત્વજ્ઞાનના આવેદથી = અતિદૃઢ સંસ્કારથી જે ધ્યાન થાય તે ધ્યાન ઈષ્ટ ફલદાયક બને છે. આનું કારણ એ છે કે જે વ્યક્તિ જે યોગ-કાર્યમાં સિદ્ધ હોય [અર્થાત્ જેણે જે યોગ સિદ્ધ કર્યો હોય] તે વ્યક્તિનું સ્મરણ તે કાર્યમાં ઈષ્ટ ફળને આપે છે. [૧૪/૧૬]

વિશેષાર્થ :- ધ્યાન દ્વારા ઈષ્ટફળની પ્રાપ્તિ માટે ત્રણ વાત ખ્યાલમાં રાખવા જેવી છે. [૧] જે વ્યક્તિએ ધ્યાનને સિદ્ધ કરેલ હોય તે વ્યક્તિનું ધ્યાનના પ્રારંભ પૂર્વે અવશ્ય સ્મરણ કરવું. કારણ કે બહુમાનગર્ભિત તેના સ્મરણથી તે યોગની સિદ્ધિને અનુકૂળ કર્મફલોપશમ થવા દ્વારા તે ધ્યાનમાં ઈષ્ટ ફળ-અનુકૂળતા આપે છે. તેના લીધે ધ્યાનસિદ્ધિ સુકર-સફળ થાય. [૨] પૂર્વે જે તત્ત્વજ્ઞાન મેળવેલ હોય તેના સંસ્કાર અત્યંત દૃઢ કરવામાં યોગસિદ્ધ વ્યક્તિના સ્મરણની આવશ્યકતા છે. તત્ત્વજ્ઞાનના સંસ્કાર અતિદૃઢ થવાથી ધ્યાન ઝડપથી સિદ્ધ થાય છે. [૩] સમ્યક્ રીતે જૈન સિદ્ધાંતને અનુસારે વિશુદ્ધ મનને ભગવાનમાં મૂકી દેવું. વિશુદ્ધ મન ભગવાનને સમર્પિત કરી દેવું; જેથી મન પ્રભુમય થઈ જાય. મનમાં પરમાત્માને નહિ રાખવાના પણ મનને જ પરમાત્મામાં રાખી દેવાનું, જેથી મનમાં અન્ય કોઈનો પ્રવેશ જ થઈ ન શકે. બસ પછી ધ્યાન સિદ્ધ થાય અને ઈષ્ટ ફળની સિદ્ધિ થાય. પ્રભુનો આ અચિંત્ય પ્રભાવ છે. [૧૪/૧૬]

૧. મુદ્રિતપ્રતો 'વેધાત્' इत्यशुद्धः पाठः ।

૧૪ મા ષોડશકનો સ્વાધ્યાય

(અ) નીચેનામાંથી કોઈ પણ સાત પ્રશ્નનો જવાબ સવિસ્તર લખો.

૧. અન્યમુદ્દ દોષનું નિરૂપણ કરો.
૨. ભ્રાંતિ દોષ કેમ પરિહાર્ય છે ?
૩. સંવિગ્નપાક્ષિક વ્યવસ્થાનું સહસ્ય સમજાવો.
૪. પ્રશસ્ત ધ્યાનના અધિકારી કોણ ? શા માટે ?
૫. યોગીચિત્ત કેવું હોય ?
૬. ધ્યાન કેવી રીતે થાય ?
૭. આસંગ દોષ કઈ રીતે બાધક છે ?
૮. રોગ દોષ એટલે શું ? તેનું ફળ શું ?
૯. ઉદ્વેગ દોષ સમજાવો.
૧૦. ધ્યાનમાં માનસિક અતિચાર પણ ભંગસ્વરૂપ શા માટે ?

(બ) યોગ્ય જોડાણ કરો.

(૧) ક્ષેપ	(A) અંગારાની વૃષ્ટિતુલ્ય
(૨) રોગ	(B) થાક
(૩) ભગવાનમાં ચિત્તન્યાસ	(C) યોગીચિત્ત
(૪) પરાર્થવ્યાપ્ત	(D) ફલોપઘાતક
(૫) ખેદ	(E) સદ્ધ્યાન
(૬) ઉત્થાન	(F) સાધનામાં વેઠ ઉતારે
(૭) અન્યમુદ્દ	(G) અનનુષ્ઠાન
(૮) અકાલ ઉત્સુકતા	(H) સાતત્યવિરહ
(૯) ઉદ્વેગ	(I) અકરાગોદય
(૧૦) અનિષ્ટફલ	(J) ઈષ્ટફલશૂન્ય

(ક) ખાલી જગ્યા યોગ્ય રીતે પૂરો.

૧. યોગના ..... પ્રકાર છે. (૨, ૩, ૫)
૨. ચિત્તના દોષ ..... છે. (૪, ૮, ૬૪)
૩. ચૈત્યવંદન કરતી વખતે સ્વાધ્યાયમાં મન રહે તે ..... દોષ કહેવાય. (ઉત્થાન, આસંગ, અન્યમુદ્દ)
૪. .... યોગીસ્મરણ ઈષ્ટફલદાયી છે. (કુલ, સિદ્ધ, પ્રવૃત્તચક્ર)
૫. આસંગ દોષનું ઉદાહરણ ..... છે. (વિનયરત્ન, ગૌતમસ્વામી, દઢપ્રહારી)
૬. .... દોષ હોય તો સુંદર પ્રણિધાન ન થાય. (ખેદ, ઉદ્વેગ, આસંગ)
૭. .... દોષના લીધે મન અશાંત બને છે. (ઉદ્વેગ, ઉત્થાન, ક્ષેપ)
૮. બેઠા બેઠા પણ ક્રિયા કરવામાં મનને ઉત્સાહ ન થાય તે ..... દોષ કહેવાય. (ખેદ, ઉદ્વેગ, ઉત્થાન)
૯. સમવસરાણમાં બેઠેલા જિનેશ્વર ભગવંતનું ધ્યાન ધરવું તે ..... ધ્યાન કહેવાય.
(ધર્મ, સાલંબન, પ્રશસ્ત)
૧૦. યોગીના ચિત્તની ..... વિશેષતાઓ છે. (૭, ૮, ૨૭)

નોંધ : આ પ્રશ્નપત્રમાં કોઈએ પેન-પેન્સીલ વગેરેથી કોઈ પણ નિશાની વગેરે ન કરવા ખ્યાલ રાખવો.

કલ્યાણકંઠલીની અનુપ્રેક્ષા

(અ) નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારથી જવાબ આપો.

૧. પરતત્ત્વનું ધ્યાન નિરાલંબન શા માટે કહેવાય ?
૨. નિરપેક્ષવૃત્તિમાં માનસિક અતિચાર શા માટે ભંગસ્વરૂપ બને ?
૩. સર્વવિરતિપચ્ચખાણ આગારરહિત કેમ ?
૪. ઉત્થાનદોષ સમજાવો.
૫. દીક્ષાપાલન ન થઈ શકે તો સાધુ શું કરે ? શા માટે ?
૬. ચિત્તની ચાર અવસ્થા જાણાવો.
૭. ચિત્તની પાંચ દશા દર્શાવો.
૮. ભ્રાન્તિ દોષ અનિષ્ટફળદાયી છે કે ઈષ્ટફળરહિત ? સમજાવો.
૯. ધ્યાનમાં ભગવાનમાં મન મૂકવાનું - આમ કહેવાની પાછળ શું આશય રહેલો છે ?
૧૦. બ્રહ્મસમર્પણ સમજાવો.

(બ) નીચેના પ્રશ્નોના સંક્ષેપમાં જવાબ આપો.

૧. સાલંબન ધ્યાનનું પ્રયોજન શું છે ?
૨. પ્રણિધાનનું લક્ષણ જાણાવો.
૩. અન્યમુદ્દ દોષ શા માટે ત્યાજ્ય છે ?
૪. 'ઈતિ' શબ્દના ત્રણ અર્થ જાણાવો.
૫. ઉદાત્તની વ્યાખ્યા સમજાવો.
૬. શાન્તરસના ૬ વિશેષણ જાણાવો.
૭. સીમંધરસ્વામી પાસે દીક્ષા મેળવવાનું નિયાણું કરાય ? શા માટે ?
૮. સ્વાપ્ન કઈ અવસ્થામાં જાણાય ?
૯. ધ્યાનાદિ યોગના અધિકારી કોણ હોય ?
૧૦. તિક્ષ્ણાટન વગેરે ક્રિયા ધ્યાનની બાધક છે ? શા માટે ?
૧૧. ધ્યાન કયાં ધરવાનું હોય ?
૧૨. ધ્યાનના આસનો સમજાવો.
૧૩. ધ્યાનસંબંધી કાળ, આસન, સ્થાન વગેરે સંબંધી નિયમ ક્યારે છૂટી જાય છે ?
૧૪. ધ્યાનસિદ્ધિના ચાર મુખ્ય હેતુ જાણાવો.
૧૫. ધ્યાનની આંતર સામગ્રી સૂચવો.
૧૬. યોગસિદ્ધિના ૬ ઉપાય બતાવો.
૧૭. અભ્યાસયોગના પ્રકાર જાણાવો.
૧૮. ધ્યાનમાં યોગસિદ્ધસ્મરણ શા માટે જરૂરી ?
૧૯. અભ્યંતર તપમાં ધ્યાન પછી કાયોત્સર્ગ શા માટે ?
૨૦. ધ્યાન માટે જનસંગ બાધક કઈ રીતે બને ?

(ક) ખાલી જગ્યા પૂરો.

૧. કમક્ષર્યનું પ્રબળ સામર્થ્ય ..... માં છે. (યોગ, જ્ઞાન, સદનુષ્ઠાન)
૨. કલ્યાણનું મૂળ અનુષ્ઠાનમાં ..... છે. (અનિર્વેદ, પ્રવૃત્તિ, નિર્વિઘ્નતા)
૩. .... વાળા પુરુષ સીદાતા નથી. (ધન, ઉત્સાહ, પુરૂષાર્થ)
૪. ક્ષેપ દોષ ..... યોગદૃષ્ટિમાં નથી હોતો. (પ્રથમ, બીજી, ત્રીજી)
૫. વેઠ વાળીને ધર્મક્રિયા કરે તો ..... દોષ લાગે. (ખેદ, ઉદ્વેગ, આસંગ)
૬. .... દોષથી પરભવમાં યોગીકુળમાં જન્મ ન મળે. (ખેદ, ઉદ્વેગ, ઉત્થાન)

પશ્ચદશં ધ્યેયસ્વરૂપષોડશકમ્

કિં પુનસ્તત્ર ધ્યાને ધ્યેયમિત્યાહ —> 'સર્વે'ત્યાદિ ।

સર્વજગદ્દિતમનુપમમતિશયસન્દોહમૃદ્ધિસંયુક્તમ્ । ધ્યેયં જિનેન્દ્રરૂપં સદસિ ગદત્તત્પરચ્ચૈવ ॥૧૫/૧૧

સર્વસ્મૈ જગતે = પ્રાણિલોકાય હિતં = હિતકારિ સદુપદેશનાત્; નાસ્ત્યુપમા સૌન્દર્યાદિગુણૈર્યસ્ય તત્તથા; અતિશયાન્ સન્દુગ્ધે = પ્રપૂર્યતિ યત્ તત્ અતિશયસન્દોહં અતિશયસન્દોહવદ્વા; ઋદ્ધયઃ = નાનાવિદ્યા આમર્ષૌષધ્યાદિલબ્ધયઃ તાભિઃ સંયુક્તં જિનેન્દ્રરૂપં ધ્યેયં સદસિ = સભાયાં ગદત્ = સર્વસત્ત્વસ્વભાષાપરિણામિન્યા ભાષયા વ્યાકૃર્વાણમ્ ।

કલ્યાણકન્દલી

મૂલગ્રન્થે દ્વન્ડાન્વયસ્ત્વેવં —> સર્વજગદ્દિતં અનુપમં અતિશયસન્દોહં ઋદ્ધિસંયુક્તં સદસિ ગદત્ જિનેન્દ્રરૂપં ધ્યેયમ્ । તત્પરં ચૈવ ધ્યેયં ભવતીતિ યોજ્યમ્ ॥૧૫/૧૧॥ ઇયં કારિકા પ્રતિમાશતકવૃત્ત્યાદૌ [ગા.૧૯] સમુદ્ધતા । તદુક્તં શ્રીરત્નશેખર-સૂરિભિઃ શ્રીશ્રીપાલકથાયાં —> જિઅંતરંગારિજણે સુનાણે સુપાડિહેરાઇસયપ્પહાણે । સંદેહસંદોહરયં હરં તે જ્ઞાણહ નિચંપિ જિણેરિહંતે ॥૫૬૪॥ ← ઇતિ ।

અતિશયસન્દોહવદ્વેતિ । અતિશયાશ્ચ ચતુસ્ત્રિંશત્ બોધ્યાઃ, તદુક્તં સમવાયાજ્ઞે —> ચોત્તીસં બુદ્ધાઇસેસા પત્રત્તા, તં જહા ૧ અવદ્વિષ્ કેસ-મંસુ-રોમ-નહે, ૨ નિરામયા નિરુવલેવા ગાયલટ્ટી, ૩ ગોક્ષીરપંડુરે મંસસોણિણ, ૪ પડમુપ્પલગંધિણ ઉસ્સાસ-નિસ્સાસે, ૫ પચ્છન્ને આહારનીહારે અદિસ્સે મંસચક્કુણા, ૬ આગાસગયં ચક્કં, ૭ આગાસગયં છત્તં, ૮ આગાસગયાઓ સેયવરચામરાઓ, ૯ આગાસફાલિઆમયં સપાયપીઠં સીંહાસણં, ૧૦ આગાસગઓ કુડમીસહસ્સપરિમંડિઆભિરામો ઇંદજ્ઞઓ પુરઓ ગચ્છઇ, ૧૧ જત્થ જત્થ વિ ય ણં અરિહંતા ભગવંતો ચિટ્ઠંતિ વા નિસીયંતિ વા તત્થ તત્થ વિ ય ણં જક્કવા દેવા તક્કવણાદેવ સંછન્નપત્તપુપ્ફ-પલ્લવસમાઝલો સચ્છતો સજ્ઞઓ સઘંટો સપડાગો અસોગવરપાયવો અભિસંજાયઇ, ૧૨ ઈસિં પિટ્ઠઓ મઝઠાઠાણંમિ તેયમંડલં અભિસંજાયઇ અંધકારે વિ ય ણં દસ દિસાઓ પમાસેઇ, ૧૩ બહુસમરમણિજ્ઞે ભૂમિભાગે, ૧૪ અહોસિરા કંટયા જાયંતિ, ૧૫ ઉઠ્ઠવિવરીયા સુહફાસા ભવંતિ, ૧૬ સીયલેણં સુહફાસેણં સુરભિણા મારુણં જોયણપરિમંડલં સવ્વઓ સમંતા સંપમજ્જિજ્જઇ ત્તિ, ૧૭ જુત્તફુસિણં મેહેણ ય નિહયરયરેણૂયં કિજ્જઇ, ૧૮ જલધલયભાસુરપભૂતેણં વિંટટ્ટાઇણા દસદ્ધવણેણં કુસુમેણં જાણુસ્સેહપ્પમાણમિત્તે પુપ્ફોવંયારે કિજ્જઇ, ૧૯ અમણુણ્ણાણં સદ્-ફરિસ-રસ-રૂવ-ગંધાણં અવકરિસો ભવઇ, ૨૦ મણુણ્ણાણં સદ્-ફરિસ-રસ-રૂવ-ગંધાણં પાઝબ્ભાવો ભવઇ, ૨૧ પચ્ચાહરઓડવિ ય ણં હિયયગમણીઓ જોયણનીહારીસરો, ૨૨ ભગવં ચ ણં અદ્ધમાગહીણ ભાસાણ ધમ્મમાઠ્ઠકવ્વઇ, ૨૩ સા વિ ય ણં અદ્ધમાગહી ભાસા ભાસિજ્જમાણી તેસિ સવ્વેસિં આયરિય-મણારિયાણં દુપ્પય-ચઝપ્પય-મિય-પસુ-પક્કિવ-સરીસિવાણં અપ્પણ્ણો હિય-સિવ-સુહયભાસત્તાણ પરિણમઇ, ૨૪ પુવ્વબદ્ધવેરાવિ ય ણં દેવાસુર-નાગ-સુવણ્ણ-જક્કવ-રક્કવસ-કિંનર-કિંપુરિસ-ગરૂલ-ગંધવ્વ-મહોરગા અરહઓ પાયમૂલે પસંતચિત્તમાણસા ધમ્મં નિસામેંતિ, ૨૫ અણ્ણઉત્થિયપાવયણિઆ વિ ય ણમાગયા વંદંતિ, ૨૬ આગયા સમાણા અરહઓ પાયમૂલે નિપ્પલિવયણા હવંતિ, ૨૭ જઓ જઓડવિ ય ણં અરહંતો ભગવંતો વિહરંતિ તઓ તઓડવિ ય ણં જોયણપણ્ણવીસાણં ઈતી ન ભવઇ, ૨૮ મારી ન ભવઇ, ૨૯ સચ્ચકં ન ભવઇ, ૩૦ પરચ્ચકં ન ભવઇ, ૩૧ અઙ્ગુટ્ટી ન ભવઇ, ૩૨ અણાવુટ્ટી ન ભવઇ, ૩૩ ટુભિક્કવં ન ભવઇ, ૩૪ પુવ્વુપ્પણાવિ ય ણં ઉપ્પાઇઆ વાહી ચિવ્વપ્પામેવ ઉવસમંતિ [સૂ.૩૪-૧] । —> ઘણઘાઇકમ્મરહિયા કેવલણાણાઇગુણસહિયા । ચોત્તિસઅદિસયજુત્તા અરિહંતા ણરિસા હોંતિ ॥ ← [૭૧] ઇતિ નિયમસારવચનમપ્યનુસ્મર્ત્ત્વમ્ ।

આમર્ષૌષધ્યાદિલબ્ધય ઇતિ । તદુક્તં પ્રવચનસારોદ્ધારે —> આમોસહિ-વિપ્પોસહિ-ચેલોસહિ-જલ્લોસહી ચેવ । સવ્વોસહિ-

❁ રતિદાયિની ❁

તે ધ્યાનમાં ધ્યેયપદાર્થ શું છે ? આ નિજાસાને સંતોષવા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે —

ગાથાર્થ :- સર્વ વિશ્વને હિતકર, અનુપમ, અતિશયના સંદોહવાળું, ઋદ્ધિસંયુક્ત, સમવસરણમાં દેશના દેતા એવા જિનેશ્વરના સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરવું જોઈએ. અને જિનેન્દ્રસ્વરૂપથી શ્રેષ્ઠ એવા પરતત્ત્વનું ધ્યાન ધરવું જોઈએ. [૧૫/૧]

❁ ધ્યાનમાં ધ્યાતવ્ય ૨૧ વિશેષણોથી વિશિષ્ટ ધ્યેયપદાર્થ ❁

ટીકાર્થ :- [૧] સદુપદેશ દ્વારા સંપૂર્ણ પ્રાણીલોકને - જીવસૃષ્ટિને હિતકારી, [૨] સૌંદર્ય વગેરે ગુણો દ્વારા જેની કોઈ ઉપમા નથી તેવા અનુપમ, [૩] તથા અતિશયોને પ્રકૃષ્ટ રીતે પૂર્ણ કરનારા અથવા અતિશય સંદોહવાળા [૪] આમર્ષ ઔષધિ વગેરે અનેકવિધ લબ્ધિઓથી સંયુક્ત, [૫] સર્વ જીવોને પોતાની ભાષામાં પરિણામે એવી ભાષા દ્વારા સમવસરણમાં બોલતા જિનેશ્વરનું

તસ્માત્ = ઉવતલક્ષણાત્ જિનેન્દ્રરૂપાત્ પરં = મુક્તિસ્થં ક(ધ?)ર્મકાયાવસ્થાઽનન્તરભાવિતત્ત્વકાયાવસ્થા-સ્વભાવં **૧૫** ધ્યેયં ભવતિ ॥૧૭/૧॥ તત્ર જિનેન્દ્રરૂપમીદૃશં ધ્યેયમિત્યાહ → 'સિંહાસને'ત્યાદિ ।

સિંહાસનોપવિષ્ટં છત્રત્રયકલ્પપાદપસ્યાઽધઃ । સત્ત્વાર્થસમ્પ્રવૃત્તં દેશનયા કાન્તમત્યન્તમ્ ॥૧૬/૨॥

સિંહાસને = દેવ-નિર્મિતસિંહોપલક્ષિતાસને છત્રત્રયસહિતકલ્પપાદપસ્ય ંધઃ = અધસ્તાત્ (ઉપવિષ્ટં =)

કલ્યાણકન્દલી

સંભિન્ને ઓહી-રિઝ-વિઝલમઝલ્હી ॥ [પ્ર.સારો.૧૪૯૨]

જિનેન્દ્રરૂપાત્ = તીર્થક્ષરસ્વરૂપધ્યાનાન્તરં ધ્યેયં કર્મકાયાવસ્થાઽનન્તરભાવિ-તત્ત્વકાયાવસ્થાસ્વભાવમિતિ । અયમાશયઃ ભગવતઃ તિસ્રોઽવસ્થાઃ, પ્રથમા ધર્મકાયાવસ્થા ચરમભવે દીક્ષાપ્રતિપત્ત્યનન્તરં વિશિષ્ટધર્મસાધનાત્મિકા । દ્વિતીયા તુ તથાભવ્યત્વાઽઽ-ક્ષિપ્તવરબોધિલાભગર્ભાદ્વાત્સલ્યોપાત્તાનુત્તરપુણ્યસ્વરૂપતીર્થકરનામકર્મવિપાકફલરૂપા પરમપરાર્થસમ્પાદની કર્મકાયાવસ્થા । તૃતીયા ચ શૈલેશ્યવસ્થોત્તરકાલભાવિની સમસ્તકર્માપગમસ્વરૂપા તથાભવ્યત્વપરિક્ષયોદ્ભૂતપરમજ્ઞાનસુખલક્ષણા કૃતકૃત્યતયા નિષ્ઠિતાર્થા પરમફલ-સ્વરૂપા તત્ત્વકાયાવસ્થા । પ્રકૃતે તત્ત્વકાયાવસ્થાસ્વભાવં ભગવત્સ્વરૂપં ધ્યેયં ભવતિ । પરેષામપિ પરાપરતત્ત્વાભ્યુપગમઃ । તદુક્તં પ્રશ્નોપનિષદિ → એતદ્વૈ તત્પરમપરં ચ બ્રહ્મ યદોંકારઃ ← [૫/૨] ઇતિ । પરતત્ત્વધ્યાનશ્ચ રૂપાતીતધ્યાનતયેષ્યતે, યથોક્તં → જં પરમાણંદમયં પરમપ્પાણં નિરંજણં સિદ્ધં । જ્ઞાણં પરમયોગી રૂવાઈયં તમિહ જ્ઞાણં ॥ ← [ ] ઇતિ ॥૧૬/૧॥

મૂલગ્રન્થે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → છત્રત્રયકલ્પપાદપસ્યાઽધઃ સિંહાસનોપવિષ્ટં, દેશનયા સત્ત્વાર્થસમ્પ્રવૃત્તં, અત્યન્તં કાન્તં, [જિનેન્દ્રરૂપં ધ્યેયમ્] ॥૧૬/૨॥ ઇયમપિ કારિકા પ્રતિમાશતકવૃત્ત્યાદૌ [ગા.૯૯] સમુદ્ભૂતા ।

સિંહાસન ઇતિ । અનેનાષ્ટપ્રાતિહાર્યસૂચનમકારિ, તાનિ ચેમાનિ → અશોકવૃક્ષઃ સુરપુષ્પવૃષ્ટિઃ દિવ્યધ્વનિશ્ચામરમાસનશ્ચ । મામણ્ડલં દુન્દુભિરાતપત્રં સત્પ્રાતિહાર્યાણિ જિનેશ્વરાણામ્ ॥ ← [ ] ઇતિ । નિષણ્ણં પૂર્વદિગભિમુખમિતિ શેષઃ । તદુક્તં યોગશાસ્ત્રે → અભિવન્ધમાનપાદઃ સુરાસુરનરોરગૈસ્તદા ભગવાન્ । સિંહાસનમધિતિષ્ઠતિ માસ્વાનિવ પૂર્વગિરિશૃંગમ્ ॥ ← [૧૧/૪૫] ઇતિ । ઉપદેશપદેઽપિ → સંપુત્રચંદવયણો સિંહાસણસંઠિઓ સપરિવારો । જ્ઞાયન્વો ય જિણંદો કેવલવરનાણુજ્જલો ધવલો ॥૮૯॥ ← ઇત્યુક્તમ્ । એતાદૃશધ્યાને જિનસ્ય યોગમુદ્રાન્વિતત્ત્વમનુસન્ધેયમ્ । તદુક્તં ચૈત્યવન્દનમહાભાષ્યે → સિંહાસણે નિસન્નો પાણ ઠવિઝ્જણ પાયપીઠમ્મિ । કરધરિયજોગમુદ્ધો જિણનાહો દેસણં કુણ્ઠ ॥૮૪॥

સ્વરૂપ ધ્યાતવ્ય છે. તથા આવા લક્ષણવાળા જિનેન્દ્રસ્વરૂપથી શ્રેષ્ઠ મોક્ષમાં રહેલ, [૬] કર્મકાય [તીર્થક્ષરપાણી] અવસ્થા પછી ધનાર તત્ત્વકાય અવસ્થા[મોક્ષ]નું સ્વરૂપ ધ્યાતવ્ય થાય છે. [૧૫/૧]

તિશેષાર્થ :- ૧૪ મા ષોડશકમાં ધ્યાનસ્વરૂપ યોગના બે પ્રકાર બતાવી ગયા. સાલંબન ધ્યાનયોગ અને નિરાલંબન ધ્યાનયોગ. સાલંબન ધ્યાનમાં અપર તત્ત્વનું ધ્યાન ધરવાનું છે. સાલંબન ધ્યાનમાં ધ્યાતવ્ય તે અપર તત્ત્વ = ૪ ધાતીકર્મના ક્ષયથી અને તીર્થક્ષરનામ કર્મના ઉદયથી ૧૩ મા ગુણસ્થાનકે રહેલ તીર્થક્ષર પરમાત્માનું સ્વરૂપ ૨૧ વિશેષાણો દ્વારા ગ્રંથકારત્રી ૪ શ્લોકમાં નિરૂપણ કરી રહ્યા છે. નિરાલંબન ધ્યાનયોગમાં સર્વકર્મમુક્ત સિદ્ધપરમાત્મસ્વરૂપ પરતત્ત્વનું = શ્રેષ્ઠ તત્ત્વનું ધ્યાન ધરવાનું છે. ૧૩-૧૪-૧૫-૧૬ આ ચાર શ્લોક દ્વારા આ ૧૫મા ષોડશકમાં ગ્રંથકારત્રી પરતત્ત્વનું પ્રતિપાદન વિસ્તારથી કરશે.

તીર્થક્ષરના ભવમાં દીક્ષા પછી ધર્મસાધનાયુક્ત અવસ્થા એટલે ધર્મકાય અવસ્થા. કેવલજ્ઞાનપ્રાપ્તિ થાય ત્યારે તીર્થક્ષરનામ કર્મના વિપાકોદયવાળી ૧૩ મા ગુણસ્થાનકવાળી અવસ્થા = કર્મકાય અવસ્થા. તે પછી તીર્થક્ષર પરમાત્મા આઠ કર્મથી પાણ મુક્ત થઈને સિદ્ધસ્વરૂપ બનવાના છે તે પ્રભુજીની તત્ત્વકાય અવસ્થા. જિનપ્રતિમા વગેરેના આલંબનથી પરમાત્માની કર્મકાય અવસ્થાનું ધ્યાન કરવું તે સાલંબન ધ્યાનયોગ છે તત્ત્વકાય અવસ્થાના = પરતત્ત્વના ધ્યાનમાં પ્રતિમા ઉપયોગી નથી, કારણ કે પ્રતિમા રૂપી છે અને પરતત્ત્વ-અરૂપી જ્ઞાનમય છે. સમવસરાણમાં બિરાજમાન પ્રભુજી સર્વકર્મમુક્ત થવાના છે એવી વિચારણા જિનપ્રતિમા વગેરેને અવલંબીને થતી હોય તો પાણ સાલંબન યોગમાં સમાવિષ્ટ કરવામાં આવેલ છે. સર્વકર્મમુક્ત તત્ત્વકાય અવસ્થાનું = પરતત્ત્વનું ધ્યાન મુખ્યતયા નિરાલંબન જ હોય છે - આ વાત ધ્યાનમાં રાખવી. [૧૫/૧]

સાલંબન ધ્યાનયોગમાં જિનેન્દ્રસ્વરૂપ આવો ધ્યેય પદાર્થ હોય છે તેવું જાણાવતા મૂલકારત્રી કહે છે કે —

ગાથાર્થ :- ૩ છત્ર અને કલ્પવૃક્ષની નીચે સિંહાસન ઉપર બેસેલ, દેશના દ્વારા જીવોના કલ્યાણ માટે સારી રીતે પ્રવૃત્ત થયેલ અને અત્યંત મનોહર તીર્થક્ષરસ્વરૂપ ધ્યાતવ્ય છે. [૧૫/૨]

દીકાર્થ :- [૭] ત્રણ છત્ર સહિત [૮] કલ્પવૃક્ષની નીચે [૯] દેવે બનાવેલ સિંહના આકારથી સૂચિત એવા આસન [સિંહાસન]

નિષણ્ણં સત્ત્વાનાં = પ્રાણિનાં અર્થઃ = ઉપકારઃ તસ્મિન્ સમ્યક્ પ્રવૃત્તં દેશનયા = ધર્મકથયા, કાન્તં = કમનીયં
અત્યન્તં = અતિશયેન ॥૧૭/૨॥ 'આધીનામિ'ત્યાદિ ।

આધીનાં પરમૌષધમવ્યાહતમશ્વિલસમ્પદાં વીજમ્ । ચક્રાદિલક્ષણયુતં સર્વોત્તમપુણ્યનિર્માણમ્ ॥૧૬/૩॥

આધીનાં = માનસીનાં પીડાનાં પરમૌષધં તદપનેતૃત્વેન । અવ્યાહતં = અનુપહતં અશ્વિલસમ્પદાં = સર્વ-
સમ્પત્તીનાં વીજં = કારણમ્ । ચક્રાદીણિ યાણિ લક્ષણાણિ ચક્ર-સ્વસ્તિક-કમલ-કૃતિશાદીણિ તૈઃયુતં =

કલ્યાણકન્દલી

અતિશયેન કમનીયં, સર્વેષાં રૂપાણાં તતો નિકૃષ્ટત્વાત્ । તતશ્ચ સર્વોત્કૃષ્ટત્વેન ભગવદ્રૂપસ્યૈવ ધ્યેયત્વમિત્યાવિષ્કૃતમ્ ।
ઇદશ્ચ પદસ્થધ્યાનં વિજ્ઞેયમ્ । તદુક્તં યોગશાસ્ત્રે શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિભિઃ → ઇન્દુમણ્ડલસંકાશચ્છત્રત્રિતયશાલિનઃ ।
લસદ્દામણ્ડલાભોગવિહમ્બિતવિવસ્વતઃ ॥ દિવ્યદુન્દુભિનિર્ઘોષગીતસામ્રાજ્યસમ્પદઃ । રણદ્વિરેફણ્ણારમુખરાશોકશોભિનઃ ॥
સિંહાસનનિષણ્ણસ્ય વીજ્યમાનસ્ય ચામરૈઃ । સુરાસુરશિરોરત્નદીપ્રપાદનસ્વદ્યુતેઃ ॥ દિવ્યપુષ્પોત્કરાવકીર્ણાસઙ્કીર્ણપરિષદ્ધ્રુવઃ ।
ઉત્કન્ધરૈર્મૃગકુલૈઃ પીયમાનકલધ્વનેઃ ॥ શાન્તવૈરેભસિંહાદિસમુપાસિતસન્નિધેઃ । પ્રભોઃ સમવસરણસ્થિતસ્ય પરમેષ્ઠિનઃ ॥ સર્વાતિશય-
યુક્તસ્ય કેવલજ્ઞાનભાસ્વતઃ । અર્હતો રૂપમાલમ્બ્ય ધ્યાનં પદસ્થમુચ્યતે ॥ ← [નવમપ્રકાશઃ ગા.૨/૩/૪/૫/૬/૭] ઇતિ ।
અન્યમતેનેદં રૂપસ્થધ્યાનમુચ્યતે, યથોક્તં → જં પુણ સપાડિહેરં સમુસરણત્થં જિણં પરમનાણિં । પડિમાઇ સમારોવિય જ્ઞાયદ્
તં હોઇ રૂવત્થં ॥ ← [ ] ઇતિ । તદુક્તં રૂપસ્થધ્યાનનિરૂપણાવસરે શ્રીશુભચન્દ્રેણ જ્ઞાનાર્ણવે → આર્હન્ત્યમહિમોપેતં
સર્વજ્ઞં પરમેશ્વરમ્ । ધ્યાયેદેવેન્દ્રચન્દ્રાર્કસમાન્તસ્થં સ્વયમ્ભુવમ્ ॥ ← [૨૯/૧] ઇતિ । અન્યત્રાપિ → મામણ્ડલાદિયુક્તસ્ય
શુદ્ધસ્ફટિકમાસિનઃ । ચિન્તનં જિનરૂપસ્ય રૂપસ્થં ધ્યેયમુચ્યતે ॥ ← [ ] ઇત્યુક્તમ્ । દિગમ્બર-શ્રીભાસ્કરનન્દિમતે ત્વિદં
પિણ્ડસ્થધ્યાનમુચ્યતે, તદુક્તં ધ્યાનસ્તવે → સર્વાતિશયસમ્પૂર્ણં પ્રાતિહાર્યસમન્વિતમ્ । પરમાત્માનં મ્બ્યાનન્દવિધાયિનમ્ ॥ દહન્તં
સર્વકર્માણિ શુદ્ધેદ્ધ્યાનવહ્નિના । ત્વામેવ ધ્યાયતો દેવ પિણ્ડસ્થધ્યાનમીડિતમ્ ॥ ← [૨૬/૨૮] ઇતિ । કાર્ત્તિકેયાનુપ્રેક્ષાવૃત્તૌ
→ અથ રૂપસ્થધ્યાનમુચ્યતે । ધ્યાની સમવસરણસ્થં જિનેન્દ્રચન્દ્રં ચિન્તયેત્ ← [ગા.૪૮૨ પૃ.૩૭૬] ઇત્યેવં શુભચન્દ્રેણોક્તમિતિ
ધ્યેયમ્ । → પદસ્થં મન્ત્રવાક્યસ્થં, પિણ્ડસ્થં સ્વાત્મચિન્તનમ્ । રૂપસ્થં સર્વચિદ્રૂપં રૂપાતીતં નિરઞ્જનમ્ ॥ ← [ ] ઇત્યપિ
વદન્તિ ॥૧૬/૨॥

મૂલગ્રન્થે ઢ્ણાન્વયસ્ત્વેવમ્ → આધીનાં પરમૌષધં, અવ્યાહતં, અશ્વિલસમ્પદાં વીજં, ચક્રાદિલક્ષણયુતં, સર્વોત્તમપુણ્યનિર્માણમ્
॥૧૬/૩॥ ઇયમપિ કારિકા પ્રતિમાશતકવૃત્ત્યાદૌ [ગા.૯૯] સમુદ્ધૃતા ।

ઇહ હિ યો ગુણપ્રકર્ષરૂપમચિન્ત્યશક્તિયુક્તં ભગવન્તં યેન રૂપેણ પચ્યતિ ધ્યાયતિ ચ તં પ્રતિ ભગવાન્ તત્તદ્રૂપેણ ફલદાયી
ભવતીતિ તાત્પર્યં હૃદિ નિધાય મ્બ્યજનહિતાય તત્તદ્વિશેષણપુસ્કારેણ ધ્યેયં જિનેન્દ્રરૂપમાવિષ્કરોતિ - આધીનાં પરમૌષધમિતિ ।
તદપનેતૃત્વેન = આધિ-વ્યાધ્યુપાધ્યપહર્તૃત્વેન રૂપેણ જિનેન્દ્રધ્યાનાત્ તદપનયાનુકૂલશક્તિલાભાત્ । યદપિ ભગવદ્ગીતાયાં → યે
યથા માં પ્રપચન્તે તાન્ તથૈવ મજામ્યહં ← [૪/૧૧] ઇત્યુક્તં તદપિ દર્શિતરીત્યા ઉપપદ્યતે । અતઃ → ંકોડપિ હ્યનેકાં
સંજ્ઞાં લભતે કાર્યાન્તરાણિ કુર્વન્ ← [૪/૨૨] ઇતિ ચરકસંહિતાવચનમપિ સજ્જછતે । एतेन → સમોડહં સર્વભૂતેષુ ન

ઉપર બેટેલા, [૧૦] જીવોના ઉપકારને વિશે સારી રીતે ધર્મદેશના દ્વારા પ્રવૃત્ત થયેલ. [૧૧] અત્યંત મનોહર તીર્થકર સ્વરૂપ ધ્યાતવ્ય
છે. [૧૫/૨]

❁❁ સમવસરણસ્થ જિનધ્યાન ❁❁

વિશેષાર્થ :- કલ્પવૃક્ષપદથી અહીં અશોકવૃક્ષ લેવું ઉચિત જાણાય છે. સિંહાસન દેવો બનાવે છે અને તેમાં સિંહનું ચિહ્ન
હોય છે. તે બેસવાનું સાધનવિશેષ છે. જીવોપકાર માટે વીતરાગ ભગવાન દેશના આપે છે તેમાં કારણ છે 'સવિ જીવ કરું શાસન-
રસી' આવી સર્વ જીવો ઉપર કરુણાની ઉન્કૃષ્ટ પરિણતિ દ્વારા છેલ્લેથી ત્રીજા ભવમાં બંધાયેલ તીર્થકરનામ કર્મનો ઉદ્ધ. [૧૫/૨]
વળી, તે રૂપ કેવું હોય છે ? તે જિજ્ઞાસાને સંતોષવા શ્રંથકારશ્રી કહે છે કે —

ગાથાર્થ :- માનસિક પીડાઓનું તે પરમ ઔષધ છે, અવ્યાહત, સર્વ સંપત્તિઓનું બીજ, ચક્ર વગેરે લક્ષણોથી સંયુક્ત,
સર્વોન્કૃષ્ટ પુણ્યથી નિર્મિત થયેલ તીર્થકરરૂપ હોય છે. [૧૫/૩]

ટીકાર્થ :- [૧૨] માનસિક પીડાઓને દૂર કરવાના કારણે આધિનું તે પરમ ઔષધ છે. [૧૩] ઉપધાતથી રહિત છે. [૧૪]
સર્વ સંપત્તિઓનું બીજ છે. [૧૫] ચક્ર, સ્વસ્તિક [સાધિયો], કમળ, વજ્ર વગેરે લક્ષણોથી યુક્ત હોય છે. [૧૬] જેના દ્વારા

સહિતમ્ । નિર્મીયતેઽનેનેતિ નિર્માણં સર્વોત્તમં પુણ્યનિર્માણં યસ્ય તત્, સર્વાતિશાયિતાઽદૃષ્ટાઽઽકૃષ્ટપરમાણુનિર્મિત-
મિત્યર્થઃ ॥૧૭/૩॥ 'નિર્વાણે'ત્યાદિ ।

નિર્વાણસાધનં ભુવિ ભવ્યાનામગ્રમતુલમાહાત્મ્યમ્ । સુરસિદ્ધયોગિવન્દ્યં વરેણ્યશબ્દાભિધેયઞ્ચ ॥૧૫/૪॥

નિર્વાણસાધનં = પરમપદપ્રાપકં ભુવિ = પૃથિવ્યાં ભવ્યાનાં = યોગ્યાનાં અગ્ર્યં = પ્રધાનં અતુલમાહાત્મ્યં =

કલ્યાણકન્દલી

મે દ્વેષ્યોઽસ્તિ ન પ્રિયઃ । યે ભજન્તિ તુ માં ભક્ત્યા મયિ તે તેષુ ચાપ્યહમ્ ॥ ← [૯/૨૯] इति भगवद्गीतावचनमपि
વ્યાख्याતમ્ । एतेन पारलौकिकफलजननसामर्थ्यमपि ध्यायमानभगवतो व्याख्यातम्, तथाविधशक्तिसद्भावात् । तदुक्तं तत्त्वानुशासने
→ वीतरागोऽप्ययं देवो ध्यायमानो मुमुक्षुभिः । स्वर्गापवर्गफलदः शक्तिस्तस्य हि तादृशी ॥ ← [८/८०] इति । वीतरागस्तोत्रे-
ऽपि → अप्रसन्नात् कथं प्राप्यं फलमेतदसङ्गतम् । चिन्तामण्यादयः किं न फलन्त्यपि विचेतनाः ॥ ← [१९/३] इत्युक्तम् ।

सर्वातिशयिताऽदृष्टाऽऽकृष्टपरमाणुनिर्मितमिति । इदमेवाभिप्रेत्य श्रीभद्रबाहुस्वामिभिः आवश्यकनिर्युक्तौ बृहत्कल्प-
निर्युक्तौ च → सव्वसुरा जइ रूवं अंगुष्ठपमाणयं विउब्बिज्जा । जिणपायंगुडं पइ, न सोहए तं जहिंगालो ॥[५६९/
११९६] ← इत्युक्तम् । नामकर्मोदयादेव तत्संहननरूपादीनां सर्वोत्कृष्टत्वम् । तदुक्तं बृहत्कल्पभाष्ये → संघयण-रूव-
संठाण-वन्न-गइ-सत्तसार-उसासा । एमादऽणुत्तराई हवंति नामोदया तस्स ॥११९८॥ न चोत्कृष्टरूपतया भगवतः किं प्रयोजन-
मिति शङ्कनीयम्, श्रोतृषु धर्मदियताबुद्धिजनकत्वादीनां तत्प्रयोजनत्वात्, यथोक्तं आवश्यकनिर्युक्तौ बृहत्कल्पनिर्युक्तौ च
→ धम्मोदण्ण रूवं, करेति रूवस्सिणोऽवि जइ धम्मं । गिज्झवओ य सुरूवो पसंसिमो तेण रूवं तु ॥ ← [५७४/
१२०२] इति । जिनरूपस्यापि प्रतिबोधकत्वं द्वात्रिंशिकाप्रकरणे श्रीसिद्धसेनदिवाकरेणाऽपि → तिष्ठन्तु तावदतिसूक्ष्मगभीरगाधाः
संसारसंस्थितिभिदः श्रुतवाक्यमुद्राः । पर्याप्तमेकमुपपत्तिसचेतनस्य रागार्चिषः शमयितुं तव रूपमेव ॥ ← [२/१५] इत्युक्तम् ।
औदयिकभावस्यापि स्वपरक्षायोपशमिकादिभावनिमित्तस्य कथञ्चिदुपादेयतायाः तत्र तत्र प्रसिद्धत्वादिति दिक् ॥१५/३॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् → निर्वाणसाधनं, भुवि भव્યાनां अग्र्यं अतुलमाहात्म्यं सुरसिद्धयोगिवन्દ્યં વરેણ્યશબ્દાભિધેયઞ્ચ
॥૧૫/૪॥ इयमपि कारिका प्रतिमाशतकवृत्त्यादौ [गा.९९] समुद्भूता ।

योग્યાનાં = આસન્નમુક્તાનાં પ્રધાનમ્ । અત एव लोकोत्तमत्वं तस्य शक्रस्तवे प्रोक्तम् । परमपदप्रापकं प्रकृष्टशुद्धिपुष्ट्योराद्यो-
દ્રમસ્થાનરૂપત્વાત્, વરબોધિલાભેન તથાવિધપ્રકૃષ્ટભવ્યસત્તતારણાદિભાવનોપાર્જિતજિનનામકર્મવિપાકોદયવત્ત્વાત્ । તદુક્તં યોગવિન્દ્યૌ
→ અનેન ભવનૈર્ગુણ્યં સમ્યગ્વીક્ષ્ય મહાશયઃ । તથાભવ્યત્વયોગેન વિચિત્રં ચિન્તયત્યસૌ ॥૨૮૪॥ મોહાન્ધકારગહને સંસારે દુઃખિતા

નિર્માણ થાય તે નિર્માણ કહેવાય. અર્થાત્ નિર્માપક = નિર્માણકારક. સર્વોત્તમ પુણ્ય જેનું નિર્માણ કરનાર છે તેનું પરમાત્માનું
રૂપ હોય છે. મતલબ કે સર્વથી ચઢિયાતા એવા પુણ્ય કર્મ દ્વારા ખેંચાયેલા પરમાણુઓ દ્વારા પરમાત્માનો દેહ/રૂપ નિર્મિત થયેલ
હોય છે. [૧૫/૩]

ૐ પરમાત્મા ઈઈ શીતે રોગાદિ દૂર ઈરે ૐ

વિશેષાર્થ :- આધિ = માનસિક પીડા. ઉપલક્ષણથી વ્યાધિ અને ઉપાધિનું પણ પરમ = શ્રેષ્ઠ ઔષધ પરમાત્માનું રૂપ
છે. પરમાત્મા આધિ-વ્યાધિ-ઉપાધિથી રહિત હોવાના કારણે જે તેનું તે સ્વરૂપે ધ્યાન ધરવામાં આવે તો ધ્યાતા પુરુષની આધિ-
વ્યાધિ-ઉપાધિઓને તે દૂર કરે છે. આધિ-વ્યાધિ-ઉપાધિને દૂર કરનાર આધિઆદિશૂન્યત્વપ્રકારક-પરમાત્મવિશેષ્યક જ્ઞાનપ્રવાહ સ્વરૂપ
ધ્યાનનું આલંબન પરમાત્મા હોવાથી પરમાત્મા આધિ = માનસિક પીડા, વ્યાધિ = શારીરિક પીડા અને સાંસારિક ઉપાધિઓને
દૂર કરનાર શ્રેષ્ઠ ઔષધ છે- એમ શ્રીમદ્જીએ જણાવેલ છે. રોગાદિના નિવારણ માટે વૈદ્ય-ડોક્ટર વગેરે પાસે જવાના બદલે
પરમાત્માના ધ્યાનનું તે પ્રકારે આદરગર્ભિત આલંબન કરવું જોઈએ. ૧૪ રાજલોકમાં દેવ, ઈંદ્ર, અનુત્તર વિમાનવાસી દેવ અને
તીર્થંકર પરમાત્માનો દેહ કમશઃ ચઢિયાતા પ્રશસ્ત પરમાણુઓથી નિષ્પન્ન થાય છે. તેનું તીર્થંકરોનું પુણ્ય હોય છે. તેથી સામાન્ય
દેવ-ઈન્દ્ર, અનુત્તરવાસી દેવ વગેરેના શરીરને ટકકર મારે તેવો તીર્થંકરનો દેહ રમાણીય-દર્શનીય-મનોહર હોય છે. [૧૫/૩]

ગાથાર્થ :- મોક્ષનું સાધન, પૃથ્વીમાં ભવ્ય જીવોમાં મુખ્ય, અતુલ માહાત્મ્યવંત, દેવ-સિદ્ધ-યોગીઓથી વંદ્ય અને વરેણ્ય
શબ્દથી અવાચ્ય છે. [૧૫/૪]

ટીકાર્થ :- [૧૭] પરમપદ-મોક્ષ પાપક, [૧૮] પૃથ્વીમાં યોગ્ય એવા ભવ્ય જીવોમાં પ્રધાન, [૧૯] અસાધારણ પ્રભાવવંત,

૧. હ.પ્રતૌ → 'સ તં' इत्यशुद्धः पाठः, जिनेन्द्ररूपस्य विशेष्यस्य नपुंसकलिङ्गत्वात् ।

असाधारणप्रभावं, सुराः = देवाः सिद्धाः = विद्या-मन्त्रसिद्धादयो योगिनः = योगबलसम्पन्नाः तैः वन्द्यं = वन्दनीयं, वरेण्यशब्दैः = अर्हच्छम्भु-बुद्ध-परमेश्वरादिभिः अभिधेयं = वाच्यं च जिज्ञेन्द्ररूपं ध्येयमिति महावाक्यसम्बन्धः ॥१५/४॥ एवमाद्यं सालम्बनध्यानमभिधाय तत्फलमभिधित्सुराह → 'परिणत' इत्यादि ।

परिणत एतस्मिन् सति सद्धाने क्षीणकिल्बिषो जीवः । निर्वाणपदाऽऽसन्नः शुक्लाभोगो विगतमोहः ॥१५/५॥

कल्याणकन्दली

वत । सत्त्वाः परिभ्रमन्त्युच्चैः सत्यस्मिन् धर्मतेजसि ॥२८५॥ अहमेतानतः कृच्छ्राद् यथायोगं कथञ्चन । अनेनोत्तारयामीति वरबोधिसमन्वितः ॥२८६॥ करुणादिगुणोपेतः परार्थव्यसनी सदा । तथैव चेष्टते धीमान् वर्धमानमहोदयः ॥२८७॥ तत्तत्कल्याण-योगेन कुर्वन् सत्त्वार्थमेव सः । तीर्थकृत्वमवाप्नोति परं सत्त्वार्थसाधनम् ॥२८८॥ ← इति ।

वरेण्यशब्दाभिधेयमिति । तदुक्तं जिनसहस्रनामस्तोत्रे → शरण्यो वरेण्यो महान् ध्वांतहारी ← [९] इति । अर्हच्छम्भु-बुद्ध-परमेश्वरादिभिरिति वाच्यमिति । यथा योगशास्त्रे → सर्वज्ञो जितरागादिदोषसैलोक्यपूजितः । यथास्थितार्थवादी च देवोऽर्हन् परमेश्वरः ॥ ← [२/४] इति अर्हत्परमेश्वरपदबोधयम् । ऋषिमण्डलस्तोत्रेऽपि → अर्हमित्यक्षरं ब्रह्मवाचकं परमेश्वरः । सिद्धचक्रादिमं बीजं सर्वतः प्रणिदध्महे ॥३॥ ← इत्येवं अर्हत्पदाभिधेयम् । मन्त्राधिराजस्तोत्रे च → अजः सनातनः शम्भुरीश्वरश्च सदाशिवः । विश्वेश्वरः प्रमोदात्मा, क्षेत्राधीशः शुभप्रदः ॥७॥ देवदेवः स्वयंसिद्धः चिदानन्दमयः शिवः । परमात्मा परब्रह्म परमः परमेश्वरः ॥३॥ ← इति अज-सनातन-शम्भुप्रभृतिपदप्रतिपाद्यम् । शक्रस्तवे → ॐ नमोऽर्हते जिनाय जापकाय तीर्णाय तारकाय बुद्धाय... ← [३] बुद्धादिपदवाच्यम् । → अर्हन् शिवो भवो विष्णुः सिद्धश्चैव तथा बुधः । परमात्मा परश्चैव शब्दा एकार्थवाचकाः ॥ ← [पृ. ६३] इति प्रबन्धचिन्तामणौ । यदुच्यते बौद्धैरपि → भग्नं मारबलं येन चूर्णितं भवपञ्जरम् । निर्वाणपदमारूढं तं बुद्धं प्रणमाम्यहम् ॥ ← [ ] इति । विष्णुपुराणे → परः पराणां सकला न यत्र क्लेशादयः सन्ति पराऽपरेषु । सर्वेश्वरः सर्वगः सर्ववित्ता समस्तशक्तिः परमेश्वराख्यः ॥ ← [ ] परमेश्वरपदाभिधेयम् । सर्वगतं हि सर्वज्ञत्वा-पेक्षया सर्ववित्तृत्वञ्च सर्वदर्शित्वविवक्षयेति ध्येयम् । विश्वकर्मणापि → राग-द्वेषव्यतिक्रान्तः स एषः ← परमेश्वरः [ ] इत्युक्तम् । श्रीमालिनीविजयोत्तरतन्त्रे च → निष्प्रपञ्चो निराभासः शुद्धः स्वात्मन्यवस्थितः । सर्वातीतः शिवो ज्ञेयो, यं विदित्वा विमुच्यते ॥४२॥ ← इति निष्प्रपञ्चादिपदवाच्यम् ॥१५/४॥

[२०] દેવો, વિદ્યાસિદ્ધ-મંત્રસિદ્ધ વગેરે અને યોગબલસંપન્ન એવા યોગીઓથી વંદ્ય-વંદનીય. [૨૧] વરેણ્ય શબ્દો = અરિહંત, શંભુ, બુદ્ધ, પરમેશ્વર વગેરે શબ્દોથી વાચ્ય એવું તીર્થંકરરૂપ ધ્યાન ધરવા યોગ્ય છે. - આ પ્રમાણે મહાવાક્યનો - ૪ ગાથાઓનો સંબંધ = અન્વય છે. [૧૫/૪]

વિશેષાર્થ :- ભગવાનના મુખ્ય ૩ સ્વરૂપ છે. [૧] અતિશયાત્મક સ્વરૂપ [૨] દેહાત્મક સ્વરૂપ [૩] ગુણાત્મક સ્વરૂપ. છત્ર, સિંહાસન, અતિશયસંપત્રતા વગેરે અતિશયાત્મક સ્વરૂપ છે. અનુપમ દેહાકૃતિ સૌંદર્ય, અત્યંત મનોહર વગેરે દેહાત્મક સ્વરૂપ છે. પરોપકાર, મોક્ષપ્રાપકત્વ વગેરે ગુણાત્મક સ્વરૂપ છે. મુખ્યત્વે આ ત્રણ વિભાગમાં જ ૨૧ વિશેષણોનો સમાવેશ થાય છે. વિસ્તારથી ધ્યાનમાં ચિંતવવા યોગ્ય ભગવાનનું ૨૧ પ્રકારે સ્વરૂપ ૪ ગાથામાં બતાવેલ છે તેનું કોષ્ટક નીચે મુજબ છે.

(૧) સદૃપદેશથી સર્વનું હિત કરનાર.	(તીર્થંકર દશાસ્વરૂપ) અવસ્થાની આગળ તત્ત્વકાય (મોક્ષ) અવસ્થાવાળા.	(૧૪) સર્વ સંપત્તિનું બીજ.
(૨) દેહાકૃતિ-સૌંદર્યાદિ અનુપમ.	(૭) રત્નસિંહાસને બિરાજમાન.	(૧૫) ચક્ર-સ્વસ્તિકાદિલક્ષણયુક્ત.
(૩) અતિશયોને પૂરનાર અથવા ૩૪ અતિશયોથી સંપન્ન.	(૮) ત્રણ છત્ર યુક્ત.	(૧૬) સર્વોત્તમ પુણ્યથી નિર્મિત.
(૪) આમર્ષઓપધિ, ક્ષીરાશ્રવ આદિ લબ્ધિસંપન્ન.	(૯) કલ્પવૃક્ષ (અશોકવૃક્ષ) નીચે બેઠેલા.	(૧૭) મોક્ષપ્રાપક.
(૫) ૧૨ પર્વદામાં સર્વજીવ પરિણામિની ભાષાથી બોલતા.	(૧૦) દેશના દ્વારા સર્વ જીવને હિતમાં પ્રવર્તનાર.	(૧૮) પૃથ્વીમાં ભવ્યોમાં પ્રધાન.
(૬) ધર્મકાય (તીર્થંકરદેહી-સાધના-રૂપ) અવસ્થાની ઉપર કર્મકાય	(૧૧) અત્યંત મનોહર.	(૧૯) અતુલ પ્રભાવવંત
	(૧૨) આધિ-વ્યાધિ હરનાર શ્રેષ્ઠ ઔપધ.	(૨૦) દેવ વિદ્યા-મંત્રસિદ્ધ અને યોગબલ-સિદ્ધ યોગીઓથી વંદનીય-સ્તવનીય.
	(૧૩) વ્યાઘાત-ઉપઘાતથી રહિત.	(૨૧) વરેણ્યશબ્દથી વાચ્ય અર્થાત્ સર્વશ્રેષ્ઠ-પ્રવર.

આ રીતે પ્રથમ સાલંબન ધ્યાનને કહીને તેના ફળને કહેવાની ઈચ્છાવાળા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે —

ગાથાર્થ :- આ સુંદર ધ્યાન પરિણત થાય ત્યારે જીવના પાપો ક્ષીણ થાય છે. જીવ મોક્ષની નિકટ આવે છે. જીવ શુક્લ

પરિણતે = પ્રકર્ષપ્રાપ્તે **એતસ્મિન્** = પ્રસ્તુતે **સદ્ધ્યાને** = શોભનધ્યાને **સતિ ક્ષીણકલ્બિષઃ** = ક્ષીણવાપો **જીવઃ** = આત્મા નિર્વાણપદસ્ય આસન્નઃ = નિકટવર્તી **શુક્લાભોગઃ** = શુક્લજ્ઞાનોપયોગઃ **વિગતમોહઃ** = અપગત-મોહનીયઃ ॥૧૫/૫॥ 'વરમે'ત્યાદિ ।

ચરમાઽવશ્ચકયોગાત્ પ્રાતિભસજ્ઞાતતત્ત્વસંદૃષ્ટિઃ । ઇદમપરં તત્ત્વં તદ્યદ્વશતસ્ત્વસ્ત્યતોઽપ્યન્યત્ ॥૧૫/૬॥

કલ્યાણકન્દલી

મૂલગ્રન્થે દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → એતસ્મિન્ સદ્ધ્યાને પરિણતે સતિ જીવઃ ક્ષીણકલ્બિષઃ નિર્વાણપદાસન્નઃ શુક્લાઽભોગો વિગતમોહો ભવતીતિ શેષઃ ॥૧૫/૫॥

પ્રકર્ષપ્રાપ્તે = પ્રાગુક્ત [૧૪/૭] સુલીનત્વાવસ્થાવતિ શોભનધ્યાને ક્ષીણવાપઃ નિર્વાણપદસ્ય નિકટવર્તી ઇતિ । તતશ્ચ સદ્ધ્યાનપરિણામપ્રકર્ષસ્ય પાપક્ષયદ્વારા મુક્તિપ્રાપકત્વમિતિ ફલિતમ્ । ઇદશ્ચાન્વયમુખેનોક્તમ્ । વ્યતિરેકમુખેન ચ તદભાવે કદાપિ મુક્તિર્ન સમ્ભવતિ, સ્વાધ્યાય-સંયમાદિસદ્ધોગાનામપિ એતત્પ્રાપકત્વેનૈવ તત્ત્વતઃ સાફલ્યમ્ । ઇદશ્ચાત્રાવધેયમ્ - પ્રાક્તનદશાયાં જિનરૂપધ્યાનમેવોત્તરકાલે સમાપત્તિદ્વારા નિજરૂપધ્યાનં ભવતિ । ઇયં સમરસાપત્તિરેવ સમરસલય-સહજાનન્દતાઽઽત્મારામતોન્મની-કરણપદેનોચ્યતે । તદુક્તં **યોગસારે** → સહજાનન્દતા સેયં સૈવાત્મારામતા મતા । ઝન્મનીકરણં તત્ યત્ મુનેઃ શમરસે લયઃ ॥ ← [૩/૧૫] ઇતિ । સૈવ ચોપાદેયા પરમાર્થતઃ । યદપિ → રૂઢં જ્ઞાણં દુવિહં સગયં તહ પરગયં ચ જં મળિયં । સગયં નિયઅપ્પાણં પરગયં ચ જાણ પરમેઢી ॥ ← [ ] ઇત્યેવં રૂપસ્થં સાલમ્બનધ્યાનં દ્વિવિધં દર્શિતં તત્રાપિ પરગતધ્યાનમુત્તરકાલે સ્વગતધ્યાનતયા પરિણમત્યેવેત્યવધેયમ્ । એતાવતા સાધુનાઽન્તરજ્ઞપુરુષાર્થે એવ પ્રયતિતવ્યમિત્યુપદિષ્ટં ભવતિ । ઇદમેવામિપ્રેત્યાઽન્યત્ર 'કુણઽ તવં પાલઽ સંજમં પઢઽ સયલસત્યાઈ । જાવ ન જ્ઞાયઈ અપ્પા તાવ ન મુક્ક્વો જિણો મળઈ ॥ ← [ ] ઇત્યુક્તમ્ । → તરતિ શોકમાત્મવિત્ ← [૭/૧/૩] ઇતિ **છાન્દોગ્યોપનિષદ્**વચનમપ્યત્ર સ્મર્તવ્યમ્ ।

અપરતત્ત્વધ્યાનપ્રકર્ષે સતિ ધ્યેયપ્રકાશો ભવતિ । તદુક્તં **નાગસેનેન તત્ત્વાનુશાસને** → ધ્યાને હિ વિમ્ભતિ સ્થૈર્યં ધ્યેય-રૂપં પરિસ્ફુટમ્ । આલેખિતમિવાઽઽભાતિ ધ્યેયસ્યાઽસન્નિધાવપિ ॥ ← [૪/૪૪] ઇતિ । **શુક્લજ્ઞાનોપયોગ** ઇતિ । શુક્લધ્યાનૌપયિ-કત્વેન જ્ઞાને શુક્લત્વમત્રોક્તમ્ । કેચિત્તુ શુક્લજ્ઞાનં = રજસ્તમોવૃત્તિનિરાસપૂર્વં સત્ત્વૈકવૃત્ત્યન્વિતં વિજ્ઞાનમિતિ વ્યાચક્ષતે । અન્યે તુ → શુક્લજ્ઞાનં = જ્ઞાનસામાન્યં = નિરાકારજ્ઞાનં = નિર્વિકલ્પકજ્ઞાનમિતિ યાવદિતિ ← વદન્તિ । વસ્તુતોઽનાલમ્બન-ધ્યાનમપ્રમત્તગુણસ્થાનકે પરિણમતિ, તત્રૈવ ચાંશતઃ શુક્લજ્ઞાનોપયોગઃ, તદુક્તં **ગુણસ્થાનકક્રમારોહે** → ધર્મધ્યાનં ભવત્યત્ર મુખ્યવૃત્ત્યા જિનોદિતમ્ । રૂપાતીતતયા શુક્લમપિ સ્યાદંશમાત્રતઃ ॥૩૫॥ ← ઇતિ તથાપિ પ્રકૃતે ગૌણવૃત્ત્યા તન્ન વિરુદ્ધત ઇતિ ધ્યેયમ્ । વિગતમોહં ધ્યાયન્ **અપગતમોહનીયઃ** મગવત્તુલ્યરૂપો ભવતિ । તદુક્તં **અધ્યાત્મસારે** → ઉપાસ્તે જ્ઞાનવાન્ દેવં યો નિરઞ્જનમવ્યયં । સ તુ તન્મયતાં યાતિ ધ્યાનનિર્ધૂતકલ્મષઃ ॥ ← [૧૫/૬૨] ઇતિ । યથોક્તં **મુન્ડકોપનિષદિ** અપિ → નિરઞ્જનઃ પરમં સામ્યમુપૈતિ ← [૩/૧/૩] ઇતિ । **નારદપરિવ્રાજકોપનિષદિ** અપિ → લાભાભૌ સમૌ ભૂત્વા [= જ્ઞાત્વા] નિર્મમઃ શુક્લધ્યાનપરાયણોઽધ્યાત્મનિષ્ઠઃ શુભાશુભકર્મનિર્મૂલનપરઃ સંયમ્ય પૂર્ણાનન્દૈકબોધઃ 'તદ્ બ્રહ્માઽહમસ્મી'તિ બ્રહ્મ-પ્રણવમનુસ્મરન્ ભ્રમરક્રીટન્યાયેન શરીરત્રયમુત્સૃજ્ય સંન્યાસેનૈવ દેહત્યાગં કરોતિ સ કૃતકૃત્યો ભવતિ ← [૩/૯૨] ઇત્યુક્તમ્ ।

ઇદમપ્યત્રાવધેયં પ્રાક્ [૧૪/૭ પૃ.૩૨૪] યે વિક્ષિપ્ત-યાતાયાત-ક્ષિષ્ટ-સુલીનામિધાનાઃ ચત્વારઃ ચેતઃપ્રકારા ઉપદર્શિતાઃ તતો વિક્ષિપ્તાદિ ત્રિતયમપરતત્ત્વે સુલીનશ્ચ પરતત્ત્વેઽવસેયમ્ । અન્યમતે ગતાગતત્વાદયઃ ચત્વારઃ ધ્યાનપ્રકારાઃ રૂપસ્થધ્યાનાત્મકેઽ-પરતત્ત્વે ભવન્તિ, તદુક્તં **શ્રીમાલિનીવિજયોત્તરતન્ત્રે** → ગતાગતં સુવિક્ષિપ્તં સજ્ઞતં સુસમાહિતમ્ । ચતુર્ધા રૂપસંસ્થં તુ જ્ઞાતવ્યં યોગચિન્તકૈઃ ॥ ← [અધિકાર-૨, ગા.૪૪-પૃ.૧૨] ઇતિ । યદપિ પાતઞ્જલયોગદર્શનાનુસારેણ **અધ્યાત્મસારે** → સુવિદિતયોગૈરિષ્ટં 'ક્ષિપ્તં મૂઢં તથૈવ વિક્ષિપ્તમ્ । 'એકાગ્રં ચ 'નિરુદ્ધં ચેતઃ પશ્ચપ્રકારમિતિ ॥ ← [૨૦/૩] ઇતિ પશ્ચવિધં ચિત્તમુક્તં તત્ર ચતુર્થમેકાગ્રં ચિત્તમત્રાઽપરતત્ત્વવિચારે પરમપ્રકર્ષપ્રાપ્તમવસેયમ્ ॥૧૫/૫॥

જ્ઞાનના ઉપયોગવાળો અને મોહશૂન્ય બને છે. [૧૫/૫]

❁ ધ્યાનપરિણમતા ઠ ડળ ❁

ટીકાઈ :- આ પ્રસ્તુત સુંદર ધ્યાન પરિણામે - પ્રકર્ષને પામે ત્યારે જીવના પાપો ક્ષીણ થાય છે. જીવ મોક્ષપદની નિકટ વર્તે છે. શુક્લ જ્ઞાનનો ઉપયોગ આવે છે. જીવનું મોહનીય કર્મ ચાલ્યું જાય છે. [૧૫/૫]

ચરમાઽવચ્ચકયોગાત્ ફલાવચ્ચકયોગાત્ પ્રાગુવતાત્, પ્રતિભૈવ પ્રાતિભં અદષ્ટાર્થવિષયો મતિજ્ઞાનવિશેષઃ તેન સઝાતા તત્ત્વ(સં)દષ્ટિઃ યસ્ય સ તથા ભવતીતિ સર્વવિશેષણસઙ્ગતા ક્રિયાઽધ્યાહાર્યા । **ઇદં** = અનુપદોવતફલં સાલમ્બનધ્યાનદ્વારા પ્રત્યક્ષીકૃતં જિનેન્દરૂપં **અપરં** = પરસ્માદઞ્યત્ અર્વાઙ્ભાગવર્તિં તત્ત્વં = પરમાર્થરૂપં ધ્યેયં તત્ વર્તતે **યદ્વશતસ્તુ** = યદપરતત્ત્વસામર્થ્યાત્ ^૧(**અતોઽપિ ?**) **અસ્તિ** = જાયતે **અતોઽપિ** = 'અપરતત્ત્વાદપિ અન્યત્ =

કલ્યાણકન્દલી

મૂલગ્રન્થે ઢ્વડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → ચરમાવચ્ચકયોગાત્ પ્રાતિભસઝાતતત્ત્વસંદૃષ્ટિઃ । ઇદં તત્ અપરં તત્ત્વં યદ્વશતઃ તુ અતોઽપિ અન્યત્ અસ્તિ ॥૧૫/૬॥ પ્રાગુક્તાત્ = અષ્ટમષોડશકે ત્રયોદશકારિકાયાં વ્યાખ્યાતાત્ ફલાવચ્ચકયોગાત્ ।

પ્રતિભૈવ પ્રાતિભં અદૃષ્ટાર્થવિષયો મતિજ્ઞાનવિશેષ ઇતિ । વસ્તુતસ્તુ માર્ગાનુસારિપ્રકૃષ્ટોહાઽઽસ્વજ્ઞાનમેવ પ્રાતિભજ્ઞાનં, નૈતચ્છ્રુતં, ન કેવલજ્ઞાનં, ન ચ જ્ઞાનાન્તરમિતિ રાત્રિન્દિવારુણોદયવત્ । અરુણોદયો હિ ન રાત્રિન્દિવાતિરિક્તો ન ચ તયોરેકોઽપિ વક્તું પાર્યતે । ઇવં પ્રાતિભમપ્યેતન્ન કેવલજ્ઞાનાદિરૂપં ન વા તદતિરિક્તમપિ વક્તું શક્યતે, તત્કાલ ઇવ તથોત્કૃષ્ટકષયોપશમવતો ભાવાત્ । શ્રુતત્વેન તત્ત્વતોઽસંવ્યવહાર્યત્વાન્ન શ્રુતં, ક્ષાયોશમિકત્વાદશેષદ્રવ્યપર્યાયાઽવિષયત્વાન્ન કેવલમિતિ । ઇષ્ટઞ્ચૈતત્તારકનિરીક્ષણાદિ-જ્ઞાન-શબ્દવાચ્યમપૈરપીત્યાદિકં વ્યક્તં **યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયવૃત્તૌ** [ગા.૮ વૃ.૫૨] → પ્રાતિભાત્ સૂક્ષ્મ-વ્યવહિતવિપ્રકૃષ્ટાતીતાનાગત-જ્ઞાનમ્ ← [૩/૩૬ પૃ.૩૫૪] ઇતિ **યોગસૂત્રભાષ્યકારઃ** । → પ્રતિભા = ઉપદેશાદિનૈરપેક્ષ્યેણ સૂક્ષ્માદીનાં માનસં યથાર્થજ્ઞાનં, તત્સામર્થ્યં = પ્રાતિભમ્ ← [યો.સૂ.૩/૩૬ વા.૫.૩૫૫] ઇતિ **યોગવાર્તિકકૃત્** । **અર્વાઙ્ભાગવર્તિં** = યોગપ્રાથમ્યકાલીનં તત્ત્વં વર્તતે । **અપરતત્ત્વસામર્થ્યાત્** = સાલમ્બનયોગ-શકત્યુદ્રેકાત્ પરતત્ત્વં જાયતે । તદુક્તં **સમ્બોધપ્રકરણે** → સાલંબણજ્ઞાણાઓ જ્ઞાણ-મણાલંબણં હવિજ્ઞ સયા ← [૧૨૬] । **યોગશાસ્ત્રેઽપિ** → સ્થૂલાત્સૂક્ષ્મં વિચિન્તયેત્, સાલમ્બાચ્ચ નિરાલમ્બમ્ ← [૧૦/૫] ઇત્યુક્તમ્ । ઇદમેવાભિપ્રેત્ય જ્ઞાનાર્ણવે **શુભચન્દ્રેણ** → અલક્ષ્યં લક્ષ્યસમ્બન્ધાત્ સ્થૂલાત્ સૂક્ષ્મં વિચિન્તયેત્ । સાલમ્બાચ્ચ નિરાલમ્બં તત્ત્વવિત્તત્ત્વમઝસા ॥[૩૩/૪] અથ રૂપે સ્થિરીભૂતચિત્તઃ પ્રક્ષીણવિભ્રમઃ । અમૂર્ત્ત્ત્વમવ્યક્તં ધ્યાતું પ્રક્રમતે તતઃ ॥ ← [૪૦/૧૫] ઇત્યુક્તમ્ । તદુક્તં **યોગશાસ્ત્રેઽપિ** → ઇવં ક્રમશોઽમ્યાસાઽઽવેશાદ્ ધ્યાનં મજેન્નિરાલમ્બમ્ । સમરસભાવં યાતઃ પરમાનન્દં તતોઽનુભવેત્ ॥ ← [૧૨/૫] ઇતિ । પ્રેક્ષાવતામપિ પ્રથમં પરતત્ત્વધ્યાનં દુઃશકમિતિ તત્પ્રાથમ્યેનાઽપરતત્ત્વં ધ્યેયમિતિ ભાવઃ । તદુક્તં **તત્ત્વાનુશાસને** → ઇદં હિ દુઃશકં ધ્યાતું સૂક્ષ્મજ્ઞાનાવલમ્બનાત્ । બોધ્યમાનમપિ પ્રાજ્ઞૈર્ન ચ દ્રાગવલોક્યતે ॥ તસ્માલ્લક્ષ્યં ચ શક્યચ્ચ દૃષ્ટાદૃષ્ટફલચ્ચ યત્ । સ્થૂલં વિતર્કમાલમ્બ્ય તદભ્યસન્તુ ધીધનાઃ ॥ ← [૫/૪૦-૪૧] ઇતિ । **ગરુડપુરાણે** → યોગારમ્ભે મૂર્ત્ત્ત્વહરિમમૂર્ત્ત્વમથ ચિન્તયેત્ । સ્થૂલે વિનિર્જિતં ચિત્તં તતઃ સૂક્ષ્મે શનૈર્નયેત્ ॥ ← [૧/૨૨૯/૨૫] ઇતિ યદુક્તં તદપ્યત્રાનુસન્ધેયમ્ । **ભગવદ્ગીતાયામપિ** → શનૈઃશનૈરુપરમેદ્ બુદ્ધ્યા ધૃતિગૃહીતયા । આત્મસંસ્થં મનઃ કૃત્વા ન કિચ્ચિદપિ ચિન્તયેત્ ॥ ← [૬/૨૫] ઇત્યુક્તમ્ । યદપિ પૈરઃ → યોગેન યોગો જ્ઞાતવ્યો યોગો યોગાત્ પ્રવર્તતે । યોઽપ્રમત્તસ્તુ યોગેન સ યોગે રમતે ચિરમ્ ॥ ← [ ] ઇત્યુચ્યતે તદપિ 'યોગેન = ઉપયોગેન યદ્વા મનોયોગેન યદ્વાઽઽધકાલીનયોગેન યોગ ઉત્તરકાલીનો જ્ઞાતવ્યો, નિરાલમ્બનો યોગો સાલમ્બનાત્ યોગાત્ પ્રવર્તતે । યોઽપ્રમત્તસ્તુ યોગેન = મનોવાક્યાયયોગત્રિતયેન સ મોક્ષયોજનભાવેન યોગે રમતે ચિરમ્' ઇત્યાદિરૂપેણ સમ્યગવસેયમ્ ।

યત્તુ → ણયરમ્મિ વણ્ણિદે જહ ણ વિ રણ્ણો વણ્ણણા કદા હોદિ । દેહગુણે ધુવ્વંતે ણ કેવલિગુણા ધુદા હોંતિ ॥૩૦॥

ગાથાર્થ :- ચરમ અવચ્ચક યોગના લીધે પ્રાતિભ જ્ઞાનથી જેને તત્ત્વવિષયક સમ્યક્ દષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ છે તેવો ધ્યાતા થાય છે. આ તે અપર તત્ત્વ છે કે જેના સામર્થ્યથી અન્ય = પરતત્ત્વ પણ પ્રગટ થાય છે. [૧૫/૬]

ટીકાર્થ :- પૂર્વોક્ત [પૃ.૨૦૧] ફલાવચ્ચક નામના છેલ્લા અવચ્ચકયોગના કારણે પ્રાતિભ જ્ઞાનથી જેને તત્ત્વદષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ છે તેવો તે ધ્યાતા જીવ બને છે. પ્રાતિભા એ જ પ્રાતિભ જ્ઞાન. અર્થાત્ અદૃષ્ટાર્થવિષયક = અતીન્દ્રિયગોચર મતિજ્ઞાન વિશેષ એ પ્રાતિભ પદાર્થ છે. તેના લીધે ધ્યાતા પુરુષને તત્ત્વવિષયક દષ્ટિ-બોધ ઉત્પન્ન થાય છે. જે કે મૂળ ગાથામાં 'ભવતિ' એવું ક્રિયાપદ નથી. છતાં બધા જ વિશેષણો સાથે સંબંધિત ક્રિયાનો અધ્યાહાર કરવાનો છે. [એમ ટીકાકાર ઉપાધ્યાયજી મહારાજ જણાવે છે. મૂળ ગાથામાં પ્રાતિભસઝાતતત્ત્વસંદૃષ્ટિઃ પદ છે તે બહુગ્રીહિતમાસગર્ભિત હોવાથી તેનો અર્થ છે- 'પ્રાતિભથી ઉત્પન્ન થઈ છે જેને તત્ત્વદષ્ટિ એવો ધ્યાતા પુરુષ' થાય છે. - આમ છેલ્લે 'થાય છે' આવી ક્રિયા અધ્યાહાર સમજવી પડે.] આ હમણાં જણાવેલ ફળ જિનેન્દ્રરૂપ સાલંબન ધ્યાન દ્વારા પ્રત્યક્ષ કર્યું. આ અપર તત્ત્વ છે. અર્થાત્ પરતત્ત્વ કરતાં પૂર્વભાગવર્તી છે. તે પારમાર્થિક ધ્યેય

૧. 'અતોઽપિ' ઇતિ પદમત્રાધિકં માતિ । ૨. મુદ્રિતપ્રતી 'અપરત્ત્વાદિ'તિ ત્રુટિતઃ પાઠઃ ।

परतत्त्वं मुक्तिस्थम् । इदमुक्तं भवति सर्वस्यापि ध्यानपरस्य योगिनोऽपरतत्त्ववशात् परतत्त्वमाविर्भवति ॥१७/६॥

'कुतः पुनः परतत्त्वमेवं प्रशस्यते ?' इत्यत आह -> 'तस्मिन्नि'त्यादि ।

तस्मिन् दृष्टे दृष्टं तद्भूतं तत्परं मतं ब्रह्म । तद्योगादस्यापि ह्येषा त्रैलोक्यसुन्दरता ॥१५/७॥

तस्मिन् परतत्त्वे सिद्धस्वरूपे दृष्टे दृष्टं सर्वमेव वस्तु भवतीति शेषः, जीवाद्यमूर्त्तवस्त्वालम्बनस्य बोधस्य सर्वविषयत्वात् । तद्भूतं = तदेव सिद्धस्वरूपं भूतं सत्यं, संसारिजीवस्वरूपस्य ज्ञानावरणादिकर्मविकारोपद्रुतस्य

कल्याणकन्दली

इति समयसारे उक्तं तत्तूत्तरभूमिकापेक्षया सम्यक् ज्ञेयं, न तु प्राक्काले । प्राक्तनदशायां तद्धानद्वाराऽन्यचेतोवृत्तिविलयेनोत्तर-काले परतत्त्वमाविर्भवति अप्रमत्तगुणस्थानके । तदुक्तं गुणस्थानकक्रमारोहे -> यावत्प्रमादसंयुक्तस्तावत्तस्य न तिष्ठति । धर्मध्यानं निरालम्बमित्यूचूर्जिनभास्कराः ॥२९॥ <- इति । इदञ्च नाऽपरतत्त्ववत् मतिज्ञानविशेषविषयः, इदमेवाभिप्रेत्य केनोप-निषदि -> यन्मनसा न मनुते येनाहुर्मनो मतम् । तदेव ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं यदिदमुपासते ॥ <- [१/५] इत्युक्तम् । तदुक्तं प्रतिमाशतकवृत्तौ अपि -> ध्यातृ-ध्यान-ध्येयानां त्रयाणामेकत्वप्राप्तेः ततः किञ्चिदगोचरं चिन्मयं ज्योतिः परब्रह्माख्यं स्फुरति, तत्स्फुरणेनैव सर्वक्रियाणां साफल्यात् <- [प्र.श.का.९९ पृ.५३९] । यथा चैतत्त्वं तथा प्राक् [८/४] उक्तमेव वक्ष्यते च [१५/७-१०] ॥१५/६॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् -> तस्मिन् दृष्टे दृष्टं [सर्वं] । तद्भूतं तत्परं मतं ब्रह्म । तद्योगात् हि अस्याऽपि एषा त्रैलोक्यसुन्दरता ॥१५/७॥

परतत्त्वे सिद्धस्वरूपे दृष्टे = कात्स्न्येन साक्षात्कृते सर्वमेव वस्तु दृष्टं = प्रत्यक्षीकृतं भवति । सिद्धसाक्षात्कारमुद्दिश्य ज्ञानार्णवे शुभचन्द्रेणापि -> यस्मिंश्च विदिते विश्वं ज्ञातमेव न संशयः <- [३१/३०] <- इत्युक्तम् । रुद्रहृदयोपनिषदि अपि -> सच्चिदानन्दरूपं तदवाङ्मनसगोचरम् । तस्मिन् सुविदिते सर्वं विज्ञातं स्यादिदं शुक ! ॥२६॥ <- इत्युक्तम् । ज्ञानार्णवे -> मय्येव विदिते साक्षाद्विज्ञातं भुवनत्रयम् । यतोऽहमेव सर्वज्ञःसर्वदर्शी निरञ्जनः ॥[३४/१३] <- इति हेतु-पुरस्सरमुक्तम् । न्यायविशारदः प्रकृते हेतुमावेदयति- जीवाद्यमूर्त्तवस्त्वालम्बनस्य प्रत्यक्षात्मकस्य बोधस्य केवलज्ञानरूपत्वेन सर्वविषयत्वात् । यद्वा परतत्त्वस्य जगति प्रधानत्वात् तस्मिन् दृष्टे सर्वमेव दृष्टं भवतीति कथनं दृष्टव्यम् । यद्वा -> 'जो एगं जाणइ सो सब्बं जाणइ' <- [४/४/१२३] इति आचाराङ्गवचनात् तत्तन्त्रयानुभवानुसारेण तस्मिन् याथात्म्येन दृष्टे सर्वमेव दृष्टं भवतीत्युक्तिरपि न विरुध्यते इति विभावनीयम् ।

संसारिजीवस्वरूपस्य ज्ञानावरणादिकर्मविकारोपद्रुतस्य सद्भूतत्ववियोगात्, यतः तद्द्रष्टौ कर्मविकारोपद्रवः पुनः

स्वरूप છે, કેમ કે અપર તત્ત્વના સામર્થ્યથી અન્ય પરતત્ત્વ પણ પ્રગટ થાય છે. તે પરતત્ત્વ મોક્ષમાં રહેલ સિદ્ધસ્વરૂપ છે. કહેવાનો આશય એ છે કે બધા ય ધ્યાનપરાયણ યોગીને અપરતત્ત્વના સામર્થ્યથી પરતત્ત્વ પ્રગટ [= પ્રત્યક્ષ] થાય છે. [૧૫/૬]

૧) પ્રાતિભજ્ઞાનને ઓળખીએ ૧)

વિશેષાર્થ :- પ્રાતિભ જ્ઞાન એ અરુણોદય જેવું છે. જેમ અરુણોદય એ રાત્રી નથી, કારણ કે ત્યારે અંધારું નથી તેમ જ દિવસ પણ નથી, કારણ કે હજુ સૂર્યોદય થયો નથી. તેમ પ્રાતિભ જ્ઞાન એ કેવલજ્ઞાન નથી, કારણ કે તે ક્ષાયોપશમિક છે, સર્વદ્રવ્ય-પર્યાયવિષયક નથી. જ્યારે કેવલજ્ઞાન તો ક્ષાયિક અને સર્વદ્રવ્યપર્યાયવિષયક છે. તે શ્યુનજ્ઞાન પણ નથી, કારણ કે તે શાસ્ત્રજન્ય બોધ નથી. પરંતુ જેમ અરુણોદય પછી સૂર્યોદય અલ્પ કાળમાં અવશ્ય થાય છે તેમ પ્રાતિભ જ્ઞાન પછી અલ્પ કાળમાં અવશ્ય કેવળજ્ઞાન થાય છે. પાંચ જ્ઞાનમાં પ્રાતિભ જ્ઞાનનો સમાવેશ ન કરવામાં આવે તો છઠ્ઠું જ્ઞાન માનવાની આપ્તિ આવે. માટે તેનો મતિજ્ઞાનમાં સમાવેશ ઉપાધ્યાયજી મહારાજે અહીં કરેલ છે. પરંતુ તે મતિજ્ઞાન સામાન્ય નહિ, પણ વિશિષ્ટ કોટિનું; પ્રબળ વિશુદ્ધ આંતરિક શક્તિની ઉત્કટતાથી મતિજ્ઞાનાવરણના ઉત્કૃષ્ટ ક્ષયોપશમથી પ્રાતિભ જ્ઞાન પ્રગટે છે. અન્ય દર્શનમાં આ પ્રાતિભ જ્ઞાનને 'તારક નિરીક્ષણ' વગેરે કહે છે. આ જ્ઞાનથી જ તાત્ત્વિક તત્ત્વદષ્ટિ ઉત્પન્ન થાય છે. [૧૫/૬]

'શા માટે પર તત્ત્વની આ રીતે પ્રશંસા કરો છો ?' એવી જિજ્ઞાસાને સંતોષવા ગ્રંથકારશ્રી જાણાવે છે કે -

ગાથાર્થ :- તે પર તત્ત્વ જુએ ત્યારે સર્વ જ્યેષ્ઠ તે જ સિદ્ધસ્વરૂપ સત્ય પ્રકૃષ્ટ બ્રહ્મતત્ત્વ મનાયેલ છે. પરતત્ત્વના યોગે આ અનાલંબન યોગ પણ ત્રિલોકમાં સુંદર બને છે. [૧૫/૭]

અનાલંબન યોગ સર્વોત્કૃષ્ટ

૧. મુદ્રિતપ્રતૌ 'બોધસ્ય' પદં નાસ્તિ । ૨. મુદ્રિતપ્રતૌ 'સિદ્ધરૂપં' इति पदम् ।

સદ્ભૂતત્વવિયોગાત્ । તત્ = તદેવ પરમાત્મસ્વરૂપં પરં = પ્રકૃષ્ટં બ્રહ્મ મતં, તતોઽન્યસ્ય વૃહત્તમસ્યાઽયોગાત્ । તદ્યોગાત્ = પરતત્ત્વવિષયકત્વસમ્બન્ધાત્ અસ્યાપિ = અનાલમ્બનયોગસ્યાપિ एषा लोकलोकोत्तरप्रसिद्धा त्रैलोक्ये = सर्वस्मिन्नपि जगति सुन्दरता = शेषवस्तुभ्यः^१ शोभनता ॥૧૬/૭॥

‘કઃ પુનરનાલમ્બનયોગઃ કિયન્તથ કાલં ભવતી’ત્યાહ -> ‘સામર્થ્યે’ત્યાદિ ।

સામર્થ્યયોગતો યા તત્ર દિદૃક્ષેત્સજ્જશક્ત્યાદ્યા । સાઽનાલમ્બનયોગઃ પ્રોક્તસ્તદદર્શનં યાવત્ ॥૧૬/૮॥

સામર્થ્યયોગતઃ -> ‘શાસ્ત્રસન્દર્શિતોપાયસ્તદતિક્રાન્તગોચરઃ । શક્ત્યુદ્દેકાદ્વિશેષેણ સામર્થ્યાઠ્યોઽયમુન્નમઃ ॥

કલ્યાણકન્દલી

છિદ્યતે, તદુક્તં યોગશિખોપનિષદિ અન્નપૂર્ણોપનિષદિ મુન્ડકોપનિષદિ ચ -> ભિદ્યતે હૃદયગ્રન્થિશ્ચિદ્યન્તે સર્વસંશયાઃ । ક્ષીયન્તે ચાસ્ય કર્માણિ તસ્મિન્ દૃષ્ટે પરાવરે ॥ <- [યો.શિ.૫/૪૫- અન્ન.૪/૩૧ મુ.૨/૨/૮] इति । પરમાત્મરૂપં પ્રકૃષ્ટં બ્રહ્મ, તદુક્તં તૈત્તિરીયોપનિષદિ -> સત્યં જ્ઞાનમનન્તં બ્રહ્મ <- [૩/૧/૧] इति । -> બ્રહ્મ દેવો બ્રહ્મ તપો, બ્રહ્મ જ્ઞાનશ્ચ શાશ્વતમ્ <- [ ] इत्यप्यत्रानुस्मर्तव्यम् ।

તતઃ = પરમાત્મસ્વરૂપાત્ અન્યસ્ય વૃહત્તમસ્ય અયોગાત્ । અત્ર વૃહત્ત્વં ન પ્રદેશસંહ્યાપેક્ષયા બોધ્યમ્, લોકાલોકવ્યાપિનિ ગગન એવ તાદૃશવૃહત્તમત્વસમ્ભવાત્ । નાઽપિ કાલવ્યાપિત્વવિવક્ષયા, નિત્યપદાર્થસાધારણ્યાત્ । નાપિ ગમનશક્તિપુરસ્કારેણ, પુદ્ગલસાધારણત્વાત્ । નાપિ જ્ઞાનશક્તિરૂપેણ, સકલજીવસાધારણ્યાત્ । નાઽપિ જ્ઞાનાભિવ્યક્ત્યપેક્ષયા, ભવસ્થકેવલિન્યપિ ગતત્વાત્ । કિન્તુ કર્માનાવૃત્તચૈતન્યવિવક્ષયા તદ્ બોધ્યમિત્યન્યૈરપરિશીલિતોઽયં પન્થાઃ । સકલકર્મવિનિર્મુક્તમિદમેવ બ્રહ્મતત્ત્વં તત્ત્વતો ધ્યેયમ્ । તદુક્તં અધ્યાત્મસારે -> પુણ્ય-પાપવિનિર્મુક્તં તત્ત્વતસ્ત્વવિકલ્પકમ્ । નિત્યં બ્રહ્મ સદા ધ્યેયમેષા શુદ્ધનયસ્થિતિઃ ॥ <- [૧૮/૧૩૦] इति । તદર્શનાદેવ મુક્તિપ્રાપ્તિરિતિ । યથોક્તં યોગપ્રદીપે -> મુક્તિઃ શ્રીપરમાનન્દધ્યાનેનાનેન યોગિના । રૂપાતીતં નિરાકારં ધ્યાનં ધ્યેયં તતોઽનિશમ્ ॥૧૦૭॥ <- इति । इदञ्च परैरपीष्यते । યથોક્તં શ્વેતાશ્વતરોપનિષદિ -> તમેવ વિદિત્વાઽતિમૃત્યુમેતિ નાન્યઃ પન્થા વિદ્યતેઽયનાય <- [૬/૧૫] ।

પરતત્ત્વવિષયકત્વસમ્બન્ધાત્ ઉપલક્ષણેન ઉત્તમસુખોપેત-પરતત્ત્વફલકત્વાચ્ચ અનાલમ્બનયોગસ્ય ત્રૈલોક્યસુન્દરતા જ્ઞેયા । તદુક્તં ભગવદ્ગીતાયામપિ -> પ્રશાન્તમનસં હ્યેનં યોગિનં સુખમુન્નમમ્ । ઉપૈતિ શાન્તરજસં બ્રહ્મભૂતમકલ્મષમ્ ॥ <- [૬/૨૭] इति । તદપેક્ષયાઽન્યેષાં સર્વેષામેવ તત્ત્વતોઽનાદેયતા યદિ તદન્યેભ્યોઽનાલમ્બનયોગોપસ્થાપનં ન સ્યાદિતિ પરેષામપિ સમ્મતમ્ । તદુક્તં યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતૌ -> સર્વધર્માન્ પરિત્યજ્ય મોક્ષધર્મં સમાશ્રયેત્ । સર્વે ધર્માસ્સદોષાઃ સ્યુઃ પુનરાવૃત્તિકારકાઃ ॥[૧૧/૧] इज्याध्ययनदानानि तपः स्वाध्यायकर्म च । अयं तु परमो धर्मो यद्योगेनाऽऽत्मदर्शनम् ॥ <- [૧૧/૩૪] इति । પરતત્ત્વ-દર્શનમેવ પ્રધાનમિતિ ભાવઃ । યથોક્તં યોગવિન્દૌ -> યોગસ્યેદં ફલં મુખ્યમૈકાન્તિકમનુત્તરમ્ । આત્યન્તિકં પરં બ્રહ્મ યોગવિદ્ધિ-રુદાહતમ્ ॥૫૦૬॥ <- इति । एतदनुसारेण दिग्म्वराऽमितगतिनाऽपि योगसारप्राभूते -> ध्यानस्येदं फलं मुख्यमैकान्तिकमनु-त्तरम् । આત્મગમ્યં પરં બ્રહ્મ બ્રહ્મવિદ્ધિરુદાહતમ્ ॥[૭/૩૦] <- इत्युक्तम् ॥૧૬/૭॥

મૂલગ્રન્થે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ -> સામર્થ્યયોગતો તત્ર યા અસજ્જશક્ત્યાદ્યા ઇતિ દિદૃક્ષા સા તદદર્શનં યાવત્ અનાલમ્બનયોગઃ પ્રોક્તઃ ॥૧૬/૮॥ इयं कारिका योगविंशिकावृत्त्यादौ [यो.विं.१९] समुद्धृता ।

ટીકાર્થ :- આ સિદ્ધ પરમાત્માસ્વરૂપ પરતત્ત્વનું દર્શન થાય ત્યારે સર્વ વસ્તુનું દર્શન થાય છે; કારણ કે જીવાદિ અમૂર્ત વસ્તુવિષયક દર્શન સર્વાવગાહી બને છે. તે જ સિદ્ધસ્વરૂપ સદ્ભૂત-સત્ત્વ તાત્ત્વિક છે. જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મની વિકૃતિથી જીવાદિ વસ્તુનું સ્વરૂપ ઉપદ્રવ પામેલું હોવાથી તે સદ્ભૂતતાને ગુમાવે છે. તે જ સિદ્ધપરમાત્મસ્વરૂપ પ્રકૃષ્ટ બ્રહ્મતત્ત્વ મનાયેલ છે, કેમ કે એનાથી બૃહત્-મોટું બીજું કંઈ છે જ નહિ. પરતત્ત્વ અવગાહીતાના યોગથી આ અનાલંબન ધ્યાનયોગ પાણ સંપૂર્ણ જગતમાં અન્ય વસ્તુઓ કરતાં અધિક સુંદર છે. તેની સુંદરતા લૌકિક અને લોકોત્તર શાસનમાં પ્રસિદ્ધ છે. [૧૫/૭]

અનાલંબન ધ્યાનયોગ શું છે ? અને તે કેટલા કાળ સુધી હોય છે ? આ જિજ્ઞાસાને સંતોષવા શંકરશ્રી જગુણે છે કે—

ગાથાર્થ :- સામર્થ્યયોગથી તેને જીવાની જે અસંગશક્તિપૂર્ણ એવી ઈચ્છા તે પરતત્ત્વનું દર્શન ન થાય ત્યાં સુધી અનાલંબન યોગ કહેવાયેલ છે. [૧૫/૮]

❁ અનાલંબન યોગનો પરિચય ❁

૧. મુદ્રિતપત્રૌ ‘શેષવસ્તુનઃ’ ઇતિ પાઠઃ ।

← (યો.ટ.સ.ભા.૫) હત્યેવમુવતલક્ષણાત્ ક્ષપકશ્રેણીદ્વિતીયાઽપૂર્વકરણભાવિનઃ સકાશાત્ યા તત્ર = પરતત્ત્વે દિટક્ષા = દ્રષ્ટુમિચ્છા ઇતિ = એવંસ્વરૂપા અસદ્ભા = નિરભિષ્વદ્ભા શાવિતઃ = અનવરતપ્રવૃત્તિઃ તયા આદ્યા = પરિપૂર્ણા સા = પરમાત્મવિષયદર્શનેચ્છા અનાલમ્બનયોગઃ પ્રોવતઃ તદ્વેદિભિઃ । તસ્ય = પરતત્ત્વસ્યાઽદર્શનં = અનુપલમ્બઃ તદ્યાવત્, પરમાત્મસ્વરૂપદર્શને તુ કેવલજ્ઞાનેઽનાલમ્બનયોગો ન ભવતિ, દષ્ટસ્ય તસ્ય તદાલમ્બનીભાવાત્ ॥૧૫/૮॥

કલ્યાણકન્દલી

શાસ્ત્રસન્દર્શિતેત્યાદિ । ઇયં ચ કારિકા યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયસત્કા, તદ્વૃત્તિશ્ચ → શાસ્ત્રસન્દર્શિતોપાય ઇતિ સામાન્યેન શાસ્ત્રાભિહિતોપાયઃ, સામાન્યેન શાસ્ત્રે તદભિધાનાત્ । તદતિક્રાન્તગોચર ઇતિ શાસ્ત્રાતિક્રાન્તવિષયઃ । કુતઃ ? ઇત્યાહ શક્ત્યુદ્દે-કાત્ ઇતિ શક્તિપ્રાબલ્યાત્ । વિશેષેણ ઇતિ ન સામાન્યેન શાસ્ત્રાતિક્રાન્તગોચરઃ, સામાન્યેન ફલપર્યવસાનત્વાચ્છાસ્ત્રસ્ય । સામર્થ્યાચ્ચોઽયં ઇતિ સામર્થ્યયોગાભિધાનોઽયં યોગઃ ઉત્તમઃ = સર્વપ્રધાનઃ, તદ્ભાવભાવિત્વાત્, અક્ષેપેણ પ્રધાનફલકારણત્વાદિતિ [યો.ટ.સ.વૃ.પૃ.૭૦] ← । અયન્ન ધર્મસંન્યાસ-યોગસંન્યાસભેદતઃ દ્વિધા । તદુક્તં યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયે → દ્વિધાઽયં ધર્મસંન્યાસ-યોગસંન્યાસસંજ્ઞિતઃ । ક્ષાયોપશમિકા ધર્મા યોગાઃ કાયાદિકર્મ તુ ॥૧॥ દ્વિતીયાઽપૂર્વકરણે પ્રથમસ્તાત્ત્વિકો ભવેત્ । આયોજ્યકરણાદૂર્ધ્વં દ્વિતીય ઇતિ તદ્વિદઃ ॥૧૦॥ ← ઇતિ । ક્ષપકશ્રેણીદ્વિતીયાપૂર્વકરણભાવિનઃ ક્ષાયોપશમિકક્ષાન્ત્યાદિધર્મ-સંન્યાસરૂપાત્ સામર્થ્યયોગતઃ સમ્યગ્દર્શનફલકગ્રન્થિભેદનિબન્ધનપ્રથમાપૂર્વકરણવ્યવચ્છેદાર્થં દ્વિતીયગ્રહણમ્, પ્રથમેઽપૂર્વકરણેઽધિકૃત-સામર્થ્યયોગાઽસિદ્ધેઃ । દ્વિતીયે ત્વસ્મિંસ્તથાવિધકર્મસ્થિતેસ્તથાવિધસંચયેસાગરોપમાતિક્રમભાવિનિ નિરુક્તધર્મસંન્યાસઃ તાત્ત્વિકો ભવતિ । તતઃ સકાશાત્ યા પરતત્ત્વે દિદૃક્ષેત્યાદિ સ્પષ્ટમ્ ।

સ્યાદેતત્ → યદિ ક્ષપકશ્રેણીદ્વિતીયાઽપૂર્વકરણભાવી સામર્થ્યયોગ એવાનાલમ્બનયોગો ગ્રન્થકૃતાઽભિહિતઃ તદા તદપ્રાપ્તિમતામ-પ્રમત્તગુણસ્થાનાનામુપરતસકલવિકલ્પકલ્લોલમાલાનાં ચિન્માત્રપ્રતિબન્ધોપલબ્ધરત્નત્રયસામ્રાજ્યાનાં જિનકલ્પિકાદીનામપિ નિરાલમ્બન-ધ્યાનમસજ્જતાભિધાનં સ્યાત્ ઇતિ ← મૈવમ્, યદ્યપિ તત્ત્વતઃ વક્ષ્યમાણરીત્યા [૧૫/૧૦] પરતત્ત્વલક્ષ્યવેધાભિમુખસ્તદવિસંવાદી સામર્થ્યયોગ એવ નિરાલમ્બનયોગસ્તથાપિ પરતત્ત્વલક્ષ્યવેધપ્રગુણતાપરિણતિમાત્રાદર્વાક્તનં પરમાત્મગુણધ્યાનમપિ મુખ્યનિરાલમ્બનપ્રાપ-કત્વાદેકધ્યેયાકારપરિણતિશક્તિયોગાચ્ચ નિરાલમ્બનમેવ । અત એવાવસ્થાત્રયભાવને રૂપાતીતસિદ્ધગુણપ્રણિધાનવેલાયામપ્રમત્તાનાં શુક્લધ્યાનાંશો નિરાલમ્બનોઽનુભવસિદ્ધ એવ । સંસાર્યાત્મનોઽપિ ચ વ્યવહારનયસિદ્ધમૌપાધિકં રૂપમાચ્છાદ્ય શુદ્ધનિશ્ચયનયપરિ-કલ્પિતસહજાત્મગુણવિભાવને નિરાલમ્બનધ્યાનં દુરપહ્લવમેવ, પરમાત્મતુલ્યતયાઽઽત્મજ્ઞાનસ્યૈવ નિરાલમ્બનધ્યાનાંશત્વાત્, તસ્યૈવ ચ મોહનાશકત્વાદિતિ વ્યક્તં યોગવિંશિકાવૃત્તૌ [પૃ.૧૯] ।

દૃષ્ટસ્ય = સાક્ષાત્કૃતસ્ય સતઃ તસ્ય = પરતત્ત્વસ્ય તદાલમ્બનીભાવાત્ = પ્રાગ્ અનાલમ્બનત્વે સતિ પશ્ચાત્ કેવલજ્ઞાન-

ટીકાર્થ :- શાસ્ત્રોએ જેના ઉપાયો સારી રીતે બતાવેલ છે અને શક્તિના ઉદ્દેશથી વિશેષ પ્રકારે જેનો વિષય તેનું ઉલ્લંઘન કરી ગયેલ છે તે આ ઉત્તમ સામર્થ્યયોગ છે. આવો સામર્થ્યયોગ ક્ષપક શ્રેણીમાં બીજા અપૂર્વકરણના કાળમાં થાય છે. આ સામર્થ્યયોગના લીધે પરતત્ત્વને જેવાની ઈચ્છા નિરભિષ્વંગ નિરંતર પ્રવૃત્તિથી પરિપૂર્ણ બને છે. આવી સિદ્ધપરમાત્મવિષયક દર્શનની જે ઈચ્છા તે અનાલંબન યોગ છે - એવું તેના જાણકારોએ કહેલ છે. પરતત્ત્વનું દર્શન ન થાય ત્યાં સુધી અનાલંબન યોગ હોય છે. સિદ્ધ પરમાત્માનું દર્શન થાય એટલે કેવલજ્ઞાન થઈ જાય. તેથી ત્યારે અનાલંબનયોગ ન હોય; કારણ કે પરતત્ત્વનું દર્શન થઈ જવાના કારણે તે પરતત્ત્વ જ દર્શનનું આલંબન થઈ જાય છે. માટે તે અનાલંબન ધ્યાનયોગ ન બની શકે. [૧૫/૮]

❁ સામર્થ્યયોગની સમજણ ❁

વિશેષાર્થ :- ત્રણ પ્રકારના યોગ હોય છે. [૧] ઈચ્છાયોગ, [૨] શાસ્ત્રયોગ, [૩] સામર્થ્યયોગ. જે યોગમાં ઈચ્છા પ્રધાન હોય, પ્રમાદાદિના લીધે શાસ્ત્રાનુસારિતા અલ્પ હોય તે ઈચ્છાયોગ કહેવાય. અપ્રમત્તાના લીધે શાસ્ત્રકલક્ષિતાથી શાસ્ત્રીય અનુષ્ઠાનો થાય તે શાસ્ત્ર યોગ. તેનો ચિર કાળથી અભ્યાસ થવાના લીધે આત્મામાં એક વિશેષ પ્રકારનું સામર્થ્ય પ્રગટે છે કે જેના લીધે જ શાસ્ત્રોક્ત યોગથી આગળ વધી જાય છે. તે સામર્થ્ય યોગ છે. જે કે સામર્થ્યયોગમાં જે પ્રક્રિયા ચાલે છે તેનું સામાન્ય નિરૂપણ તો શાસ્ત્રમાં આવે જ છે, કારણ કે શાસ્ત્ર અંતિમ ફળ સુધીનું વર્ણન કરે છે. તેના લીધે જ તેના ઉપાયોનું વર્ણન પણ શાસ્ત્ર કરે જ છે. પરંતુ તે સામાન્યરૂપે કરે છે, વિશેષરૂપે નહિ; કારણ કે તે ઉપાયોને વિશેષ રીતે શબ્દમાં ઉતારી શકાતા નથી. તે શબ્દજ્ઞાનનો -શાસ્ત્રજ્ઞાનનો નહિ પણ અનુભવજ્ઞાનનો વિષય છે. શાસ્ત્ર તો એટલું જણાવે છે કે 'આવી રીતે પ્રમાદભાવનો ત્યાગ કરવાથી અપ્રમત્તા આવે, અમુક પ્રકારનું શ્રદ્ધાભળ અને સંવેદનજ્ઞાનભળ વધતું જ જાય છે. ધર્મધ્યાનની તીવ્રતા વધે. નિરતિચાર સાધના ચાલે, પછી ક્ષપકશ્રેણીગત દ્વિતીય અપૂર્વકરણની યોગ્યતા પ્રગટે.' પરંતુ શબ્દ દ્વારા તેના સ્વરૂપનું વિશેષ વર્ણન કરી શકાતું નથી. દરેક યોગસાધનાની પરાકાષ્ટાએ સામર્થ્યયોગ પ્રગટે છે. સામર્થ્યયોગ એ કાંઈ બીજા ધર્મયોગથી સર્વથા ભિન્ન

પરતત્ત્વદિદેક્ષાયા અનાલમ્બનયોગત્વે ઉપપત્તિમાહ → 'તત્રે'ત્યાદિ ।

તત્રાઽપ્રતિષ્ઠિતોઽયં યતઃ પ્રવૃત્તશ્ચ તત્ત્વતસ્તત્ર । સર્વોત્તમાનુજઃ સ્વલુ તેનાઽનાલમ્બનો ગીતઃ ॥૧૫/૧૧॥

તત્ર = પરતત્ત્વે અપ્રતિષ્ઠિતઃ = અલબ્ધપ્રતિષ્ઠઃ અયં = પરમાત્માદિદેક્ષાર્થ્યો યોગો યતઃ = યસ્માત્ પ્રવૃત્તશ્ચ ધ્યાનરૂપેણ તત્ત્વતઃ = વસ્તુતઃ તત્ર = પરતત્ત્વે, તદાઽઽભિમુખ્યાઽપ્રત્યવાત્ । સર્વોત્તમસ્ય = યોગનિરોધાર્થ્ય- નિશ્ચિલાતિશાયિયોગસ્ય અનુજઃ = પ્રાગનન્ટરવર્તી સ્વલુ તેન કારણેણ અનાલમ્બનઃ = અનાલમ્બનયોગો ગીતઃ = કથિતઃ પુચ વિદ્વદ્ધિઃ ।

સ્યાદેતત્ પરતત્ત્વદિદેક્ષાયાઃ ❁પરતત્ત્વદર્શનં યાવત્ અનાલમ્બનત્વે અપરતત્ત્વદિદેક્ષાયાઃ❁ અપ્યપરતત્ત્વદર્શનં યાવદનાલમ્બનત્વાપત્તિઃ અપરતત્ત્વસ્ય દૃષ્ટત્વાભ્યુપગમે ચ ધ્યાનાનુપપત્તિરિતિ, મૈવમ્, અપરતત્ત્વે પ્રતિમાદાલમ્બનદ્વારા

કલ્યાણકન્દલી

નિરૂપિતસ્પષ્ટત્વાર્યવિષયતાશાલિત્વાત્, પરોક્ષવિષયતાકત્વાત્મકેષદાલમ્બનત્વલક્ષણાનાલમ્બનત્વસ્ય કેવલજ્ઞાને વિરહાત્ । ન હિ પારમાર્થિકાપરોક્ષેકવિષયતાકે કેવલજ્ઞાને પરોક્ષવિષયતાનિરૂપકત્વં સમ્ભવતીતિ ભાવઃ ॥૧૫/૮॥

મૂલગ્રન્થે દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → યતઃ તત્ત્વતઃ તત્ર અયં અપ્રતિષ્ઠિતઃ તત્ર પ્રવૃત્તશ્ચ તેન સર્વોત્તમાનુજઃ અનાલમ્બનો ગીતઃ ॥૧૫/૧૧॥ ઇયમપિ કારિકા યોગવિંશિકાવૃત્ત્યાદૌ [યો.વિ.ગા.૧૯] સમુદ્ભૂતા । અલબ્ધપરતત્ત્વઃ તલ્લાભાય ધ્યાનરૂપેણ પ્રવૃત્તો હ્યાનાલમ્બનયોગ ઇતિ કારિકાતાત્પર્યાર્થઃ । નન્વપરતત્ત્વે પરતત્ત્વવત્ પ્રથમમદર્શનં પશ્ચાચ્ચ દર્શનમિત્યભ્યુપગમ્યતે યદુત પ્રથમત એવ દૃષ્ટત્વમિતિ વિકલ્પયુગલમત્રોપતિષ્ઠત ઇત્યાશયેન શક્તે સ્યાદેતત્ । પ્રથમવિકલ્પે આહ - પરતત્ત્વદિદેક્ષાયાઃ નિસ્સન્જાવિચ્છિન્ન- પ્રવૃત્તિપરિપૂર્ણાયાઃ પરતત્ત્વદર્શનં યાવત્ = પરતત્ત્વસાક્ષાત્કારપૂર્વક્ષણાવચ્છેદેન અનાલમ્બનત્વે સ્વીક્રિયમાણે તુ નિરભિષ્વજ્ઞાનવરત- પ્રવૃત્તાયા અપરતત્ત્વદિદેક્ષાયાઃ અપિ અપરતત્ત્વદર્શનં યાવત્ = અપરતત્ત્વદર્શનપૂર્વક્ષણાવચ્છેદેન અનાલમ્બનત્વાપત્તિઃ, યુક્તેરુમયત્રૈવ તુલ્યયોગક્ષેમત્વાત્, અન્યથા પક્ષપાતમાત્રાત્ । ન ચાઽપરતત્ત્વસ્ય પ્રથમતો દૃષ્ટત્વાદેવ નાનાલમ્બનત્વાપત્તિઃ, દૃષ્ટસ્ય તસ્ય તદાલમ્બ- નીભાવાદિતિ વાચ્યમ્, ઇત્થં અપરતત્ત્વસ્ય દૃષ્ટત્વાભ્યુપગમે ચ = હિ ધ્યાનાનુપપત્તિઃ સ્યાત્, દૃષ્ટવ્યસ્યાપરતત્ત્વસ્ય દૃષ્ટત્વે તત્ર મનોમાત્રવ્યાપારાસમ્ભવાદિતિ ચેત્ ?

પ્રથમવિકલ્પોઽનભ્યુપગમાત્ર દોષાવહઃ દ્વિતીયવિકલ્પમઙ્ગીકૃત્યાઽપિ ધ્યાનાનુપપત્તિમપાકર્તુમાહ- મૈવમ્, અપરતત્ત્વે પ્રતિમા-

નથી. પરંતુ સંયમયોગ, તપયોગ, જ્ઞાનયોગ વગેરે જ પ્રકૃષ્ટ બને ત્યારે તે જ સામર્થ્યયોગ બને છે. તેના લીધે પરતત્ત્વની દર્શનાકાંક્ષા અને અસંગશક્તિ એ અનાલંબનયોગસ્વરૂપ બને છે. સક્તિ = અસ્ખલિત સતત પ્રવૃત્તિ. નિરાલંબન ધ્યાનના અનાસક્ત અવિરત અસ્ખલિત પ્રવૃત્તિપ્રવાહથી ઈષ્ટ પરતત્ત્વના દર્શન થાય છે. સિદ્ધસ્વરૂપ પરતત્ત્વના દર્શન પછી અનાલંબનયોગ ન રહે. કેમ કે વસ્તુનું સાક્ષાત્ દર્શન થાય એટલે તેનું ધ્યાન ધરવાનું કાંઈ રહે નહિ. અહીં ધ્યાન કરતાં કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયું એ સાલંબન = સવિષયક હોઈ પરતત્ત્વવિષયક જ હોય, નિરાલંબન નહિ. [૧૫/૮]

'પરતત્ત્વને જોવાની ઈચ્છા એ અનાલંબન યોગ છે' એની સંગતિ ગ્રંથકારથી જાણાવે છે.

ગાથાર્થ :- વાસ્તવમાં પરતત્ત્વમાં આ યોગ, પ્રતિષ્ઠિત થયેલ નથી. અને તેમાં ધ્યાનરૂપે પ્રવૃત્ત થયેલ છે તે સર્વોત્તમ યોગની પૂર્વવર્તી છે. આ કારણે તે અનાલંબન યોગ કહેવાયેલ છે. [૧૫/૮]

ટીકાર્થ :- સિદ્ધ પરમાત્માને જોવાની ઈચ્છા સ્વરૂપ આ યોગે પરતત્ત્વમાં પ્રતિષ્ઠા મેળવી નથી. આનું કારણ એ છે કે વાસ્તવમાં તે ધ્યાનરૂપે પરતત્ત્વમાં પ્રવૃત્ત છે. [જેને ઉદ્દેશીને પ્રવૃત્તિ થાય તે ત્યાં પ્રતિષ્ઠિત = સ્થિત = પહોંચી ગયેલ ન કહેવાય.] પરતત્ત્વની અભિમુખતા તેમાંથી નીકળી ગયેલ ન હોવાથી પરતત્ત્વમાં તે ધ્યાનરૂપે પ્રવૃત્ત કહી શકાય છે. યોગનિરોધ નામનો યોગ બધા યોગોમાં ચઢિયાતો છે. માટે તે સર્વોત્તમ કહેવાય છે. તેની પૂર્વે રહેનાર અનાલંબન યોગ છે. તે કારણે તે અનાલંબન યોગ છે - આવું પૂર્વે વિદ્વાનોએ જાણાવેલ છે.

શંકા :- જ્યાં સુધી અપર તત્ત્વનું દર્શન ન થાય ત્યાં સુધી અપર તત્ત્વને જોવાની ઈચ્છા પણ અનાલંબન યોગ થવાની આપત્તિ આવશે. અને જો અપર તત્ત્વને જોયેલું માનો તો ધ્યાન બની નહિ શકે. [મતલબ એ છે કે પરતત્ત્વદર્શનના ઉદ્દેશથી પ્રવૃત્ત થયેલ ધ્યાન જ્યાં સુધી પરતત્ત્વદર્શન થયું નથી ત્યાં સુધી પરતત્ત્વમાં પ્રતિષ્ઠિત ન હોવાથી તેને અનાલંબન ધ્યાન યોગ કહો છો અને તેનું દર્શન થાય પછી તે ધ્યાનસ્વરૂપ ન બનવાથી તમે તેને અનાલંબન ધ્યાન નથી કહેતા. આવું કહો તો પહેલાં

❁ ❁ ચિદ્વ્યમધ્યગતઃ પાઠઃ મુદ્રિતપ્રતી સમ્પાદકપ્રમાણાત્ લુપ્તઃ ।

સામાન્યતો 'દૃષ્ટેઽપિ વિશેષદર્શનાય ધ્યાનોપપત્તે: પરમ્પર્યાઽઽલમ્બનવત્ત્વેન ચ સાલમ્બનવત્ત્વવ્યપદેશાત્પરતત્ત્વે તુ કેનાઽપિ દ્વારેણ દર્શનાભાવાદનાલમ્બનત્વોપપત્તે: ॥૧૭/૩॥ 'કિં પુનરનાલમ્બનાદ્ભવતિ ?' इत्याह → 'द्राग्नि'त्यादि ।

દ્રાગસ્માત્તદર્શનમિષુપાતજ્ઞાતમાત્રતો જ્ઞેયમ્ । एतच्च केवलं तज्ज्ञानं यत्परं ज्योतिः ॥१५/१०॥

द्राक् = ७ीघं अस्मात् = अनालम्बनयोगात् तददर्शनं = परतत्त्वदर्शनं इषुपातस्य = बाणपतनस्य ज्ञातं = उदाहरणं तन्मात्रतो ज्ञेयम् । एतच्च परतत्त्वदर्शनं केवलं = सम्पूर्णं तत् = प्रसिद्धं ज्ञानं यत् = केवलज्ञानं परं

કલ્યાણકન્દલી

ચાલમ્બનદ્વારા સામાન્યતો દૃષ્ટેઽપિ = સાક્ષાત્કૃતેઽપિ વિશેષદર્શનાય = તત્તત્પર્યાયવિશેષાણાં સંવેદનાય ધ્યાનોપપત્તે: 'દ્યૈ ચિન્તાયાં' इति धात्वर्थाऽबाधात् । સામાન્યતો દૃષ્ટત્વેનાઽઽલમ્બનત્વં વિશેષદર્શનાયાઽનવરતમનોવ્યાપારેણ ચ ધ્યાનત્વમુપપદ્યેતે इति भावः । यदि च ध्येयं जिनेन्द्ररूपं साक्षात् दृश्येत तदा तद्दधानानुपपत्तिः स्यात् । न चैवमत्रास्ति । न चैवं सालम्बनत्वमपि कथं स्यादिति वाच्यम्, परम्परया = ध्येयोપસ્થાપકપ્રતિમાદિવિષયકત્વસમ્બન્ધેન દર્શનસ્ય આલમ્બનવત્ત્વેન = પ્રતિમાદિવિશિષ્ટત્વેન ચ = હિ સાલમ્બનત્વવ્યપદેશાત્ । ન ચૈવં પરતત્ત્વેઽપિ સાલમ્બનત્વપ્રયોગાપત્તિરિતિ શઙ્કનીયમ્, યતઃ પરતત્ત્વે તુ કેનાઽપિ પ્રતિમાદિના દ્વારેણ દર્શનાભાવાત્ સાલમ્બનત્વાનાપત્તે: અનાલમ્બનત્વોપપત્તે: ચ । ન હિ પ્રતિમાદિદ્વારા સમવસરણસ્થાષ્ટપ્રાતિહાર્યા-દિસમન્વિતમર્હદ્રૂપમપરતત્ત્વાભિધાનમિવ પરતત્ત્વં માનસસાક્ષાત્કારગોચરીભવતિ, અતીન્દ્રિયત્વાત્ । एतेन तीर्थकृत इव सिद्धस्याऽपि प्रतिमायां स्थापनाभ्युपगमात् प्रतिमाद्वारा तीर्थकृत इव सिद्धस्याऽपि उपस्थितत्वसम्भवात् परतत्त्वेऽपि सालम्बनत्वापत्तिरिति निरस्तम्, સાંવ્યવહારિકપ્રત્યક્ષત્વેનાભિમતે માનસ-ચાક્ષુષાદૌ પ્રતિમાદિદ્વારેણાઽપિ સ્પષ્ટતયા અતીન્દ્રિયતત્ત્વસ્ફુરણાનુપપત્તે: । परोक्षतया तद्भानन्त्वभिमतमपि न सालम्बनत्वाऽऽपादकम् । अन्यैरपि परतत्त्वस्य लौकिकप्रत्यक्षाऽगोचरताङ्गीक्रियते । तदुक्तं तैत्तिरीयोपनिषदि → यतो वाचो निवर्तन्तेऽप्राप्य मनसा सह ← [२/४] इति । यत्तु बृहदारण्यकोपनिषदि → मनसैवाऽनुदृष्टव्यम् ← [४/४/१९] इत्युक्तं तत्र मनःपदमात्मपरमवगन्तव्यम्, देहेन्द्रियादीनामेवैवकारेण व्यवच्छेदात् ।

एतेन → पिण्डस्थं च पदस्थं च रूपस्थं रूपवर्जितम् । चतुर्धा ध्येयમામ્નાતં ધ્યાનસ્યાઽઽલમ્બનં બુદ્ધે: ॥[૭/૮] ← इति योगशास्त्रवचनमपि व्याख्यातम्, रूपवर्जिते परतत्त्वे ध्यातेऽपि चाक्षुषाद्यगोचरत्वेन परमार्थतोऽनालम्बनत्वादेव तद्दधानस्य । एतेन → ध्येयं पदस्थ-पिण्डस्थ-रूपस्थाऽरूपभेदतः । ધ્યાનસ્યાલમ્બનં પ્રાજ્ઞૈશ્વતુર્વિધમુદાહૃતમ્ ॥ ← [૧૫/૩૦] इति श्रावकाचारे अमितगतिवचनमपि व्याख्यातम्, અતીન્દ્રિયસ્ય પરોક્ષતયાઽઽલમ્બનત્વેઽપિ તત્ત્વતોઽનાલમ્બનતૈવ । ન હિ કપર્દિકા-માત્રેણ ધનવાનિતિ પ્રયુજ્યતે । इदमपि परतत्त्वध्यानं व्यवहारतो ज्ञेयम् । निश्चयतस्तु स्वात्मानमेव विशुद्धं ध्यायतः परतत्त्वध्यानं स्यात् । तदुक्तं गुणस्थानकक्रमारोहे श्रीरत्नशेखरसूरिभिः → आत्मानमात्मनाऽऽत्मैव, ધ્યાતા ધ્યાયતિ તત્ત્વતઃ । उपचार-स्तदन्यो हि व्यवहारनयाश्रितः ॥૧૧૦॥ ← इति भावनीयमेतत्तत्त्वम् ॥૧૫/૧॥

મૂલગ્રન્થે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → અસ્માત્ દ્રાક્ તદર્શનં ઇષુપાતજ્ઞાતમાત્રતો જ્ઞેયમ્ । एतच्च केवलं तत् ज्ञानं यत् परं ज्योतिः ॥१५/१०॥ इयं कारिका योगविशिका-प्रतिमाशतकवृत्त्यादौ [यो.१९ प्र.श.गा.९९] समुद्धृता ।

અપરતત્ત્વદર્શનના ઉદ્દેશથી પ્રવર્તેલું ધ્યાન પણ અપરતત્ત્વનું દર્શન નથી થયું ત્યાં સુધી અપરતત્ત્વમાં પ્રતિષ્ઠિત થયેલ નથી. તો પછી તેને તમે અનાલંબન ધ્યાનયોગ કેમ નથી કહેતાં ? અને જો કહો કે અપરતત્ત્વનું દર્શન થઈ ગયું છે તો પછી ધ્યાન કરવા જેવું કશું નહિ રહે. તર્ક તો બન્ને પક્ષે સમાન જ છે.]

સમાધાન :- આ દલીલ બરાબર નથી. આનું કારણ એ છે કે અપર તત્ત્વનું પ્રતિમા વગેરે આલંબન દ્વારા સામાન્યરૂપે દર્શન થવા છતાં પણ વિશેષરૂપે દર્શન કરવા માટે ધ્યાનની પ્રવૃત્તિ યોગ્ય = જરૂરી છે. પ્રતિમામાં અપરતત્ત્વ જિનેન્દ્રદેહની આકૃતિરૂપે સમાનતા હોવાથી પ્રતિમા દ્વારા પરંપરાએ અપર તત્ત્વનું આલંબન રહેલું છે. તેથી એ ધ્યાન સાલંબન છે. જ્યારે નિરાલંબન ધ્યાનયોગ તો અરૂપી પરતત્ત્વદર્શનની આકાંક્ષાથી પ્રવૃત્ત થયેલ છે અને અરૂપી જ્ઞાનમય શુદ્ધ સિદ્ધ પરમાત્માસ્વરૂપ પરતત્ત્વની કોઈ પણ સમાનતા રૂપી એવી પ્રતિમામાં ન હોવાથી એ ધ્યાનમાં સાક્ષાત્ તો શું પરંપરાએ પણ પરતત્ત્વ દષ્ટ બનતું નથી. માટે તે નિરાલંબન ધ્યાનયોગ બની શકે છે. [૧૫/૮]

અનાલંબનયોગથી શું થાય છે ? આ જિજ્ઞાસાને સંતોષવા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે —
ગાર્થ્ય :- અનાલંબન યોગથી તરત પરતત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. બાણપતનના ઉદાહરણથી જ આ જાણવું. આ પરતત્ત્વદર્શન એ તે કેવલજ્ઞાન છે કે જે પ્રકૃષ્ટજ્યોતિસ્વરૂપ છે. [૧૫/૧૦]

૧. મુદ્રિતપ્રતી હ.પ્રતી ચ 'દૃષ્ટેઽપિ' इत्यशुद्धः पाठो वर्तते ।

= પ્રકૃષ્ટં જ્યોતિઃ પ્રકાશરૂપમ્ । ઇષુપાતોદાહરણશ્ચૈતદ્ યથા કેનચિદ્ ધનુર્ધરેણ લક્ષ્યાઽઽભિમુખ્યેન તદઽવિસંવાદિ-
તયા ચ બાણો વ્યાપારિતો યાવત્તસ્ય બાણસ્ય ન વિમોચનં તાવત્તપ્રગુણતામાત્રેણ તદઽવિસંવાદિત્વેન ત સમોઽના-
લમ્બનયોગઃ । યદા તુ તસ્ય બાણસ્ય મોચનલક્ષ્યાઽવિસંવાદિપતનમાત્રાદેવ 'સ તદા લક્ષ્યવેદ્ય એવં યદાઽનાલમ્બન-
ધ્યાનમોચનં 'ધ્યાનાન્તરિકાર્ણ્યં તદૈવ પરતત્ત્વવેદ્યકલ્પઃ કેવલપ્રકાશ ઇતિ ॥૧૭/૧૦॥

'કીદશં પુનસ્તત્કેવલજ્ઞાનમ્ ?' ઇત્યાહ → 'આત્મસ્થમિ'ત્યાદિ ।

આત્મસ્થં ત્રૈલોક્યપ્રકાશકં નિષ્ક્રિયં પરાનન્દમ્ । તીતાદિપરિચ્છેદકમલં ધ્રુવં ચેતિ સમયજ્ઞાઃ ॥૧૬/૧૧॥

આત્મસ્થં = જીવસ્થં સત્ ત્રૈલોક્યસ્ય ત્રિલોકીવ્યવસ્થિતસ્ય જ્ઞેયસ્ય પ્રકાશકં નિષ્ક્રિયં = ગમનાદિક્રિયારહિતં

કલ્યાણકન્દલી

જ્યોતિઃ = પ્રકાશરૂપમિતિ । યથોક્તં નાદવિન્દૂપનિષદિ → તતઃ પરમયં શુદ્ધં વ્યાપકં નિર્મલં શિવમ્ । સદોદિતં
પરં બ્રહ્મ જ્યોતિષામુદયો યતઃ ॥૧૭॥ અતીન્દ્રિયં ગુણાતીતં મનો લીનં યદા ભવેત્ । અનુપમં શિવં શાન્તં યોગયુક્તં સદા
મજેત્ ॥૧૮॥ ← ઇતિ । ઇષુપાતદૃષ્ટાન્ત-દાર્ષ્ટાન્તિકયોરેવમુપમાઽવગન્તવ્યા, ધનુર્ધરઃ = ક્ષપકઃ, ધનુર્દંડઃ = ક્ષપકશ્રેણિઃ, લક્ષ્યં
= પરતત્ત્વં, બાણઃ = અનાલમ્બનયોગઃ, શરમોચનં = ધ્યાનાન્તરિકા, લક્ષ્યવેદ્યઃ = પરતત્ત્વપ્રકાશઃ કેવલપ્રકાશ ઇતિ ।
તથાહિ ક્ષપકેણ ધનુર્ધરેણ ક્ષપકશ્રેણ્યાસ્વધનુર્દંડે લક્ષ્યપરતત્ત્વાભિમુખં તદ્વેદ્યાવિસંવાદિતયા વ્યાપારિતો યો બાણઃ તત્સ્થાનીયોઽ-
નાલમ્બનયોગઃ । યાવત્તસ્ય ન મોચનં તાવદનાલમ્બનયોગવ્યાપારઃ, યદા તુ ધ્યાનાઽન્તરિકાર્ણ્યં તન્મોચનં તદાઽવિસંવાદિતત્પતનમાત્રા-
દેવ લક્ષ્યવેદ્ય ઇતીષુપાતકલ્પઃ સાલમ્બનઃ કેવલપ્રકાશ એવ ભવતિ ન ત્વનાલમ્બનયોગવ્યાપારઃ, ફલસ્ય સિદ્ધત્વાદિતિ નિર્ગલિતાર્થો
વ્યક્તો યોગવિંશિકાવૃત્તૌ [પૃ.૧૮] ।

યોગદૃષ્ટિસમુચ્યે તુ [૩૪] અવિસંવાદિતયા અવશ્ચક્રયમિષુલક્ષ્યક્રિયોપમમિતિ વર્ણિતમ્ । ચિત્તૈકાગ્યપરતયેષુકારદૃષ્ટાન્તો
ભાગવતે → તદૈવમાત્મન્યવરુદ્ધચિત્તો ન વેદ કિંચિદ્બ્રહ્મિરન્તરં વા । યથેષુકારો નૃપતિં વ્રજન્તમિષૌ ગતાત્મા ન દર્શ શર્ષે ॥
[ભાગ.૧૧/૯/૧૩] ← ઇત્યેવં વર્ણિતઃ । મુણ્ડકોપનિષદિ તુ → પ્રણવો ધનુઃશરો હ્યાત્મા બ્રહ્મ તલ્લક્ષ્યમુચ્યતે । અપ્રમત્તેન
વેદ્યવ્યં શરવત્તન્મયો ભવેત્ ॥ ← [૨/૨/૪] ઇત્યમિષુકારોદાહરણમુપવર્ણિતમ્ । દૃષ્ટપરતત્ત્વ એવ પરૈઃ નિષ્પન્નસમાધિપદેનોચ્યતે,
યથોક્તં વિષ્ણુપુરાણે → વિનિષ્પન્નસમાધિસ્તુ મુક્તિં તત્રૈવ જન્મનિ । પ્રાપ્નોતિ યોગી યોગાગ્નિદગ્ધકર્મચયોઽચિરાત્ ॥
← [૬/૭/૩૫] ઇતિ ॥૧૬/૧૦॥

મૂલગ્રન્થે દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → આત્મસ્થં, ત્રૈલોક્યપ્રકાશકં, નિષ્ક્રિયં, પરાનન્દં, તીતાદિપરિચ્છેદકં, અલં ધ્રુવં ચેતિ
સમયજ્ઞાઃ ॥૧૬/૧૧॥

આત્મસ્થં, આત્મધર્મત્વાત્ । યો હિ યસ્ય ધર્મઃ સ તત્રૈવ વર્તતે યથા ઘટીયરૂપં ઘટ એવ । ગમનાદિક્રિયારહિતમ્ ।

ટીકાર્થ :- આ અનાલંબન યોગથી ઝડપથી પરતત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. બાણપતનના ઉદાહરણથી જ આ જાણવા
જેવું છે. આ પરતત્ત્વસાક્ષાત્કાર એ સંપૂર્ણ એવું પ્રસિદ્ધ જ્ઞાન = કેવલજ્ઞાન છે કે જે પ્રકૃષ્ટ જ્યોતિ છે - પ્રકાશસ્વરૂપ છે.
બાણપતનનું દર્શાવ આ મુજબ છે. જેમ કોઈક ધનુર્ધર લક્ષ્યને અભિમુખરૂપે અને લક્ષ્યથી અવિસંવાદી હોવાના રૂપે બાણને
ચઢાવે અને જ્યાં સુધી બાણને ન છોડે ત્યાં સુધી લક્ષ્યને અભિમુખ-લક્ષ્યને અનુકૂળ હોવા માત્રથી અને લક્ષ્યને અવિસંવાદી
હોવાથી તેના જેવો અનાલંબન યોગ છે. [મતલબ કે અચૂકવેધી ધનુર્ધર લક્ષ્ય તરફ બાણ તાકે અને જ્યાં સુધી બાણ છોડ્યું
નથી ત્યાં સુધી અચૂક કાર્યકારી તૈયારી હોય છે. એના સમાન અનાલંબન યોગ છે.] જ્યારે તે બાણને છોડે કે તરત જ લક્ષ્યને
અવિસંવાદી રીતે પડવા માત્રથી લક્ષ્યનો વેદ થાય એની જેમ જ્યારે અનાલંબન ધ્યાનયોગને છોડે [પૂર્ણ કરે] કે તરત જ ધ્યાનાન્-
તરિકામાં પરતત્ત્વવેદ્યતુલ્ય કેવલજ્ઞાનનો પ્રકાશ થાય છે. [૧૫/૧૦]

તે કેવળજ્ઞાન કેવું હોય ? એ જિજ્ઞાસાને સંતોષવા ગ્રંથકારશ્રી જાણાવે છે કે -

❁ કેવલજ્ઞાનની ૭ વિશેષતા જાણીએ ❁

ગાથાર્થ :- કેવળજ્ઞાન 'આત્મામાં રહે છે, 'ત્રાણ લોકનો પ્રકાશ કરે છે, 'ક્રિયારહિત છે, 'પરમાનંદદાયી છે, 'અતીત
વગેરે પદાર્થોનો નિશ્ચય કરાવે છે. તે 'સમર્થ અને 'શાશ્વત છે - એવું આગમવેદાઓ કહે છે. [૧૫/૧૧]

ટીકાર્થ :- કેવળજ્ઞાન આત્મામાં રહે છે. ત્રાણ લોકમાં રહેલ સર્વ જ્ઞેયપદાર્થોનો પ્રકાશ કરે છે. ગમન-આગમન વગેરે ક્રિયાઓથી
રહિત છે. પ્રકૃષ્ટ આનંદદાયક છે અથવા તેમાં પ્રકૃષ્ટ આનંદ રહેલો છે. 'પરાનન્દ્ય' એવા બીજા પાઠ મળે છે. તેનો અર્થ છે

૧. મુદ્રિતપ્રતૌ → 'સુતરાં' ← ઇત્યશુદ્ધઃ પાઠઃ । ૨. મુદ્રિતપ્રતૌ 'ધ્યાનાન્તરિકાયાં' ઇતિ પાઠઃ ।

પર આજ્ઞોઽસ્માત્ અસ્મેજ્ વૈતિ **પરાજ્ઞાનમ્** । 'પરાજ્ઞાનમિ'તિ પાઠાન્તરમ્, તત્ર પરૈઃ = ઉત્કૃષ્ટૈઃ આજ્ઞં = પ્રાર્થનીયં હત્યર્થઃ । અતીતાર્થે તીતશબ્દઃ **સિદ્ધિવિનિશ્ચયાદેશ્વર્યેષુ** દૃશ્યતે । તતઃ તીતાદીનાં = અતીત-વર્તમાનાઽ-નાગતકાલપ્રયવર્તિતપદાર્થાનાં પરિચ્છેદકં = યથાવજ્ઞાતૃસ્વભાવં **અલં** = સમર્થ **ધ્રુવં** = શાશ્વતં **વૈતિ સમયજ્ઞાઃ** = આગમજ્ઞા અભેદઘાતિ ॥૧૭/૧૧॥

એવં કેવલજ્ઞાનસ્વરૂપમભિધાય તત્ર પરતત્ત્વયોજનામાહ → 'એતદિ'ત્યાદિ ।

એતદયોગફલં તત્પરાઽપરં દૃશ્યતે પરમેનેન । તત્તત્ત્વં યદ્ દૃષ્ટ્વા નિવર્તતે દર્શનાકાઙ્ગા ॥૧૬/૧૨॥

તત્ એતત્ = પ્રસ્તુતં કેવલજ્ઞાનં 'પરાપરં યોગફલં' પરયોગસ્યાઽપરયોગસ્ય ચ ફલભૂતં, નાન્યસ્વતન્ત્ર-વ્યાપારભૂતમ્ । **અનેન** = કેવલજ્ઞાનેન તત્ પરં તત્ત્વં પરમાત્મસ્વરૂપં દૃશ્યતે । 'તત્ કિં ?' યદ્ દૃષ્ટ્વા 'દર્શના-કાઙ્ગા' = દર્શનેત્ત્વેન નિવર્તતે, સિદ્ધસ્વરૂપદર્શને સર્વસ્ય વસ્તુનો દૃષ્ટત્વાત્ ॥૧૭/૧૨॥

કલ્યાણકન્દલી

કેવલસ્ય જ્ઞેયદેશગમને આત્મનો નિઃસ્વભાવતા સ્યાત્, તત્સ્વરૂપત્વાદાત્મનઃ, કેવલસ્ય ચાત્મધર્મત્વં ન સ્યાત્ આત્મવિરહેઽપિ ભાવાદિતિ અષ્ટકવૃત્તિકારઃ । તદુક્તં અષ્ટકપ્રકરણે મૂલકારૈઃ → આત્મસ્થમાત્મધર્મત્વાત્ સંવિત્ત્યા ચૈવમિષ્યતે । ગમનાદેર-યોગેન નાન્યથા તત્ત્વમસ્ય તુ ॥ ← [૩૦/૫] ઇતિ । ધર્મસંઙ્ગ્રહણ્યાદૌ અપિ → કેઈ કેવલનાણં ગંતૂળમલોગમવગચ્છતી તન્નો । જમ્હા ણ એથ કસ્સઇ દિઠ્ઠં અદ્ધવ્વગુણગમણં ॥૩૮૨॥ દલ્લગમણંપિ જુજ્જઇ ન કહંચિવિ તત્થ ધમ્મવિરહાઓ । તમ્હા આતત્થં ચિય સલ્લં પરિચ્છિંદઇ તયં પિ ॥૩૮૩॥ ← ઇત્યુક્તમ્ । વસ્તુતસ્તુ ગુણત્વાદેવ તસ્ય નિષ્ક્રિયત્વં સિધ્યતિ । શાશ્વતં દ્રવ્યાર્થતયા, કેવલજ્ઞાનત્વેન ધ્વંસાપ્રતિયોગીત્યર્થઃ । અપ્રતિહતમિત્યપિ દૃષ્ટવ્યમ્ । તદુક્તં પ્રશમરતૌ → શાશ્વતમનન્તમનતિશયમનુપ-મનુત્તરં નિરવશેષમ્ । સમ્પૂર્ણમપ્રતિહતં સમ્પ્રાપ્તઃ કેવલં જ્ઞાનમ્ ॥૨૬૮॥ ← ઇતિ ।

કેવલજ્ઞાનમેવ પરૈઃ અસમ્પ્રજ્ઞાતસમાધિપ્રભૃતિશબ્દૈઃ ગીયતે, તદુક્તં યોગવિન્દૌ → અસમ્પ્રજ્ઞાત એષોઽપિ સમાધિર્ગીયતે પરૈઃ । નિરુદ્ધાશેષવૃત્ત્યાદિ તત્સ્વરૂપાનુવેધતઃ ॥૪૨૧॥ ધર્મમેષોઽમૃતાત્મા ચ ભવશત્રુઃ શિવોદયઃ । સત્ત્વાનન્દઃ પરશ્ચેતિ યોજ્યોઽ-ત્રૈવાર્થયોગતઃ ॥૪૨૨॥ ← ઇતિ ધ્યેયમ્ ॥૧૬/૧૧॥

મૂલગ્રન્થે દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → તત્ એતત્ પરાપરં યોગફલમ્ । અનેન તત્ પરં તત્ત્વં દૃશ્યતે યદ્ દૃષ્ટ્વા દર્શનાકાઙ્ગા નિવર્તતે ॥૧૬/૧૨॥ યદ્ = પરતત્ત્વં દૃષ્ટ્વા દર્શનેચ્છા = પરતત્ત્વપ્રત્યક્ષાભિલાષો નિવર્તતે । ન હિ સિદ્ધે ઇચ્છા સમ્ભવતિ । એતાવતા કેવલિનિ અનાલમ્બનયોગાભાવઃ પ્રદર્શિતઃ પૂર્વવદ્ ભાવનીયઃ । એવમેવ જ્ઞેયમાત્રદર્શનાકાઙ્ગાઽપિ તસ્ય તત્ત્વતો નિવર્તતે એવ, સિદ્ધસ્વરૂપદર્શને સર્વસ્ય વસ્તુનો દૃષ્ટત્વાત્ = સિદ્ધત્વાવચ્છિન્નપ્રકારતાનિરૂપિતપારમાર્થિકસાક્ષાત્કારીયપ્રકારિતાયાઃ સકલજ્ઞેયનિરૂપિત-પારમાર્થિકપ્રત્યક્ષવિષયતાકત્વવ્યાપ્યત્વાત્ । મતિજ્ઞાનાદિવ્યવચ્છેદાર્થં પારમાર્થિકેતિ । અનુમાનાદિવ્યવચ્છેદાર્થં સાક્ષાત્કારેતિ વિભાવનીયમ્ ॥૧૬/૧૨॥

ઉત્કૃષ્ટ ચીજ્ઞે વડે તે કેવળજ્ઞાનની પ્રાર્થના કરવા જેવી છે. મૂળ ગાથામાં તીત પદ છે તે અતીત = ભૂતકાળના અર્થમાં સિદ્ધિવિનિશ્ચય વગેરે ગ્રંથોમાં દેખાય છે. આદિ શબ્દથી બાકીના બે કાળ લેવા. તેથી ભૂતકાળ, વર્તમાન અને અનાગત એમ ત્રણ કાલમાં રહેનારા પદાર્થો. તેઓનો નિશ્ચય કરાવનાર કેવલજ્ઞાન યથાર્થ જાણવાના સ્વભાવવાળું છે. તે સમર્થ છે. તથા શાશ્વત છે - એમ આગમવેત્તાઓ કહે છે. [૧૫/૧૧]

આ રીતે કેવલજ્ઞાનના સ્વરૂપને જાણાવીને તેને વિશે પરતત્ત્વનો સંબંધ ગ્રંથકારશ્રી જાણાવે છે.

ગાથાર્થ :- તે આ કેવલજ્ઞાન પરયોગનું અને અપરયોગનું ફળ છે. આનાથી તે પરતત્ત્વ દેખાય છે. જેને જોઈને દર્શનની આકાંક્ષા નીકળી જાય છે. [૧૫/૧૨]

ટીકાર્થ :- આ પ્રસ્તુત કેવળજ્ઞાન પરયોગ અને અપરયોગના ફળ સ્વરૂપ છે, નહિ કે અન્યના સ્વતંત્ર વ્યાપારસ્વરૂપ. આ કેવળજ્ઞાનથી તે પરમાત્માસ્વરૂપ પરતત્ત્વ દેખાય છે કે જેને જોઈને દર્શનની આકાંક્ષા = ઈચ્છા નિવૃત્ત થાય છે; કારણ કે સિદ્ધ પરમાત્માનું સ્વરૂપ દેખાય એટલે સર્વ વસ્તુ જોવાઈ જ જાય છે. [૧૫/૧૨]

પરતત્ત્વનું સ્વરૂપ ચાર ગાથા દ્વારા મૂલકારશ્રી જાણાવે છે.

૧. મુદ્રિતપ્રતૌ → 'પરાપરયોગફલં' ← ઇતિ પાઠઃ મૂલગ્રન્થેન સહ ન સન્નચ્છતે । ૨. મુદ્રિતપ્રતૌ 'પરમાત્મરૂપં' ઇતિ પાઠઃ । ૩. મુદ્રિતપ્રતૌ ઇદં પદં નાસ્તિ ।

પરતત્ત્વસ્વરૂપમેવ કારિકાચતુષ્ટયેનાહ → 'તનુકરણે'ત્યાદિ ।

તનુકરણાદિવિરહિતં તત્ત્વાઽચિન્ત્યગુણસમુદયં સૂક્ષ્મમ્ । ત્રૈલોક્યમસ્તકસ્થં નિવૃત્તજન્માદિસઙ્કલેશમ્ ॥૧૫/૧૩॥

તનુ: = શરીરં, કરણં અન્તર્બહિર્ભેદાત્ દ્વિધા તત્રાન્ત:કરણં મનો બહિષ્કરણશ્ચ પર્ષોન્દેયાણિ, આદેશબ્દાત્ યોગા-
ધ્યવસાયસ્થાનપરિગ્રહ:, તૈ: વિરહિતં = વિયુક્તં, તત્ત્વ પરતત્ત્વં અચિન્ત્યગુણાનાં જ્ઞાનાદીનાં સમુદયો યસ્ય તત્તથા,
સૂક્ષ્મં = કેવલવિરહેનાઽદૃશ્યત્વાત્ સૂક્ષ્મસ્વભાવં, ત્રૈલોક્યમસ્તકં = સર્વોપરિવર્તી 'સિદ્ધિક્ષેત્રવિભાગ: તાસ્મેન્સ્તેષ્ઠતિ
યત્તતથા, નિવૃત્તા જન્માદય: સઙ્કલેશા યસ્માત્તતથા ॥૧૫/૧૩॥ 'જ્યોતિ'રિત્યાદિ ।

જ્યોતિ: પરં પરસ્તાત્તમસો યદ્વીયતે મહામુનિભિ: । આદિત્યવર્ણમમલં બ્રહ્માચૈરક્ષરં બ્રહ્મ ॥૧૫/૧૪॥

પરં = પ્રકૃષ્ટં જ્યોતિ:, તમસ: = ભાવદ્રવ્યરૂપાત્ અન્ધકારાત્ પરસ્તાત્ = પરભાગવર્તિ । અત એવ આદિત્ય-

કલ્યાણકન્દલી

મૂલગ્રન્થે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → તત્ત્વ તનુકરણાદિવિરહિતં, અચિન્ત્યગુણસમુદયં, સૂક્ષ્મં, ત્રૈલોક્યમસ્તકસ્થં નિવૃત્તજન્માદિ-
સઙ્કલેશમ્ ॥૧૫/૧૩॥ તનુકરણાદિવિરહિતમિતિ । તદુક્તં અન્યૈરપિ → પરં બ્રહ્મ સર્વદેહવિવર્જિતમ્ ← [ ] ઇતિ ।

ત્રૈલોક્યમસ્તકસ્થમિતિ, યથોક્તં શક્રસ્તવે- 'ચતુર્દશરજ્જ્વાત્મકજીવલોકચૂડામણયે' [૭] ઇતિ । → ણદ્વદ્વકમ્મબંધા અદ્વ-
મહાગુણસમણિયા પરમા । લોયગઠિદા ણિચ્ચા સિદ્ધા જે પરિસા હોતિ ॥ ← [૭૨] ઇતિ નિયમસારવચનમપ્યત્રાનુસન્ધેયમ્ ।
સ્પષ્ટમેવાવશિષ્ટમ્ ॥૧૫/૧૩॥

મૂલગ્રન્થે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → પરં જ્યોતિ:, તમસ: પરસ્તાત્, આદિત્યવર્ણ, અમલં, અક્ષરં, યદ્ બ્રહ્માચૈ: મહામુનિભિ:
બ્રહ્મ ગીયતે ॥૧૫/૧૪॥

પરં જ્યોતિ: ઇતિ । યત્તુ → નાસ્તિ સૂર્યસમં જ્યોતિ: ← [૫/૨૨] ઇતિ વાલ્મીકીરામાયણે પ્રોક્તં તત્ દ્રવ્યજ્યોતિર-
પેક્ષયા વિજ્ઞેયં પ્રકૃતે ચ સકલદ્રવ્યગુણાદિપ્રકાશકભાવજ્યોતિરપેક્ષયાઽવગન્તવ્યમિતિ ન ક્ષતિ: । એતેન → સ્વયંજ્યોતિરજોઽજન્મા
પરં તેજ: પરં મહ: । પરમાત્મા શમી શાન્ત: પરંજ્યોતિસ્તમોઽપહ: ॥ ← [૨/૪] ઇતિ અર્હનામસહસ્રસમુચ્ચયવચનમપિ
વ્યાખ્યાતમ્, યથોક્તં ભગવદ્ગીતાયાં → જ્યોતિષામપિ તજ્જ્યોતિ: ← [૧૩/૧૮] ઇતિ । તદુક્તં યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયે →
અબાહ્યં કેવલં જ્યોતિર્નિરાબાધમનામયમ્ । યદત્ર તત્ પરં તત્ત્વં શેષ: પુનરુપપ્લવ: ॥૧૫૭॥ ← ઇતિ । પ્રેમગીતાયાં ચ બુદ્ધિ-
સાગરસૂરિભિ: → શુદ્ધપ્રેમ મહાજ્યોતિ: પરબ્રહ્મૈવ કેવલમ્ । તેજસ્સુ તન્મહાતેજ એકં વિશ્વસ્ય શાસકમ્ ॥ ← [૧૪૨]
ઇત્યેવમુક્તમત્રાનુસન્ધેયમ્ । પૈ: બ્રહ્મજન્યજ્યોતિ: કક્ષીક્રિયતે । તદુક્તં યોગચૂડામણ્યુપનિષદિ → ૐ નિત્યં શુદ્ધં બુદ્ધં નિર્વિકલ્પં
નિરઙ્ગનં નિરાસ્થાતં અનાદિનિધનં એકં તુરીયં યદ્ભૂતં ભવદ્ભવિષ્યત્ પરિવર્તમાનં સર્વદાઽનવચ્છિન્નં પરં બ્રહ્મ । તસ્માજ્ઞાતા પરા
શક્તિ: સ્વયં જ્યોતિરાત્મિકા ← [૭૨] । ભાવદ્રવ્યરૂપાત્ અન્ધકારાદિતિ । યથા ચ તમસો ભાવદ્રવ્યાત્મકતા તથા સમર્થિત-
મસ્માભિ: જયલતાયામ્ [મ.સ્વા.રહ.દ્વિ.સ્કંડ.પૃ.૩૦૧-૪૦૮] । આદિત્યવર્ણમિતિ । તદુક્તં શ્રીસિદ્ધસેનદિવાકરસૂરિભિ:
શક્રસ્તવે → ૐ નમોઽર્હતે પરમાત્મને પરમજ્યોતિષે પરમપરમેષ્ટિને પરમવેધસે પરમયોગિને પરમેશ્વરાય તમસ: પરસ્તાત્,
સદોદિતાદિત્યવર્ણાય ← ઇત્યાદિ । યદુક્તં મહાદેવસ્તોત્રે શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિભિ: → જ્ઞાનપ્રકાશકત્વેનાઽઽદિત્ય: સોઽભિધીયતે

ગાથાર્થ :- તે પરતત્ત્વ 'શરીર-ઈન્દ્રિય વગેરેથી રહિત, 'અચિન્ત્ય ગુણોના સમુદાયવાળું, 'સૂક્ષ્મ, 'ત્રિલોકના મસ્તકસ્થાનમાં રહેલ, 'જન્મ વગેરે સંકલેશથી રહિત છે. [૧૫/૧૩]

❁ પરતત્ત્વના ૨૩ વિશેષણોનો પરિચય ❁

ટીકાર્થ :- તે પરતત્ત્વ તનુકરણાદિરહિત છે. તનુ = શરીર કરણ બે પ્રકારના છે. અંત:કરણ = મન અને બહિ:કરણ = પાંચ ઈન્દ્રિય, આદિશબ્દથી યોગસ્થાન અને અધ્યવસાયસ્થાન લેવા. મતલબ કે શરીર, મન, ઈન્દ્રિયો, યોગસ્થાન અને અધ્ય-
વસાયસ્થાનથી રહિત એવું પરતત્ત્વ હોય છે. જ્ઞાન વગેરે અચિન્ત્ય ગુણોના સમુદાયવાળું છે. કેવલજ્ઞાનરહિત છત્રસ્થ જીવ વડે
અદૃશ્ય હોવાથી તે સૂક્ષ્મસ્વરૂપ છે. ત્રણ લોકના મસ્તક સમાન સર્વથી ઉપર રહેલ સિદ્ધક્ષેત્ર વિભાગમાં તે રહે છે. જન્મ વગેરે
ક્લેશો તેમના નિવૃત્ત થયેલા છે. [૧૫/૧૩]

ગાથાર્થ :- પરતત્ત્વ 'પ્રધાન જ્યોતિસ્વરૂપ છે. 'અંધકારથી પર = રહિત છે. 'સૂર્યના વર્ણ જેવું નિર્મળ છે. 'અક્ષર છે. બ્રહ્મા વગેરે મહામુનિઓ દ્વારા જે બ્રહ્મ કહેવાય છે. [૧૫/૧૪]

ટીકાર્થ :- પરતત્ત્વ પ્રકૃષ્ટ જ્યોતિસ્વરૂપ છે. દ્રવ્ય અંધકાર અને ભાવ અંધકાર વિનાનું છે. માટે સૂર્યના તેજસ્વી વર્ણ જેવું
નિર્મળ = રાગાદિમલશૂન્ય છે. [સૂર્ય જેવું ભાસ્વર રૂપ તો દૃશ્ય માત્રથી લેવું, કારણ કે તે અરૂપી છે.] પોતાના સ્વભાવથી
ક્યારેય ચ્યુત ન થનાર એવું અક્ષર છે. બૃહત્ = મોટું અને બૃહક [ગુણોનું પોષક] હોવાથી જે બ્રહ્મા વગેરે મહામુનિઓ દ્વારા

૧. 'સિદ્ધક્ષેત્ર...' ઇત્યપિ પાઠ: ।

वर्ण = सूर्यसदृशं, **अमलं** = मलरहितं, न क्षरति = न प्रच्यवते स्वभावात् कदाचिदिति **अक्षरं**, **ब्रह्म** बृहत्त्वात् बृंहकत्वाच्च **यद् ब्रह्माद्यैः महामुनिभिः गीयते** ॥१७/१४॥ 'नित्यमि'त्यादि ।

नित्यं प्रकृतिवियुक्तं लोकालोकावलोकनाभोगम् । स्तिमिततरङ्गोदधिसममवर्णमस्पर्शमगुरुलघु ॥१५/१५॥

नित्यं = ध्रुवं, प्रकृतिभिः मूलोत्तरभेदाभिन्नकर्मस्वभावरूपाभिः वियुक्तं स्वतन्त्रपरिभाषया परतन्त्रपरिभाषया च सत्त्व-रजस्तमसां साम्यावस्था प्रकृतिः तथा वियुक्तम् । लोकालोकयोरालोकने आभोगः = विस्तारः अजन्त-कालोपयोगाऽविच्छेदरूपो यस्य तत्तथा । स्तिमिततरङ्गः = निश्चलोर्मिः यः उदधिः तत्समं, अ(नुद)वृत्तिपूर्णकलश-

कल्याणकन्दली

← [३७ उत्तरार्ध] इति । यथोक्तं वीतरागस्तोत्रेऽपि → यः परात्मा परं ज्योतिः, परमः परमेष्ठिनाम् । आदित्यवर्णं तमसः परस्तादामनन्ति यम् ॥१/१॥ ← इति । श्रीरत्नप्रभसूरिभिरपि कुवलयमालायां → आदित्यवर्णं तमसः परस्तादस्तान्यतेजःप्रचयप्रभावम् । यमेकमाहुः पुरुषं पुराणं परात्मदेवाय नमोऽस्तु तस्मै ॥ ← इत्युक्तम् । भक्तामरस्तोत्रेऽपि → त्वामामनन्ति मुनयः परमं पुमांसमादित्यवर्णममलं तमसः परस्तात् ← [२३] इत्येवं श्रीमानतुङ्गसूरिभिरुक्तम् । तत्त्वानुशासनेऽपि → तेजसामुत्तमं तेजो ज्योतिषां ज्योतिरुत्तमम् । परमात्मानमर्हन्तं ध्यायेन्निःश्रेयसाप्तये ॥ ← [४/३९] इत्युक्तम् । शुक्लयजुर्वेदेऽपि → वेदाहमेतं पुरुषं महान्तं आदित्यवर्णं तमसः परस्तात् ← [१८] इति प्रोक्तम् । ऋग्वेदेऽपि → ॐ नमं सुधीरं दिवाससं ब्रह्मगर्भं सनातनं उपैमि वीरं पुरुषमर्हन्तमादित्यवर्णं तमसः परस्तात् स्वाहा ← इत्युक्तम् । महावाक्योपनिषदि अपि → ब्रह्मैक्यं तत् आदित्यवर्णः तमसस्तु पारे ← [८] इत्युक्तम् । तदुक्तं भगवद्गीतायामपि → सर्वस्य धातारमचिन्त्यरूपमादित्यवर्णं तमसः परस्तात् [८/९] ← इति ।

मलरहितं = शुद्धमिति । तदुक्तं समाधिगतके → निर्मलः केवलः शुद्धो विविक्तः प्रभुरव्ययः । परमेष्ठी परात्मेति परमात्मेश्वरो जिनः ॥६॥ ← इति । बृहत्त्वात् बृंहकत्वाच्चेति । तदुक्तं विष्णुपुराणे → बृहत्त्वात् बृंहणत्वाच्च तद् ब्रह्मेत्यभिधीयते ← [३/२२] इति । प्रबोधचिन्तामणौ तु → परमज्ञानयोगाच्च परमब्रह्मनामभाक् ← [४६१] इति श्रीजयशेखरसूरिभिरुक्तम् । इदञ्च 'मनो महान् मतिर्ब्रह्मा पूर्बद्धिः ख्यातिरीश्वरः' [वा.पु.४/२५] इति वायुपुराणोक्तं मति-ब्रह्मपदयोः पर्यायत्वमधिकृत्याऽवगन्तव्यमित्याभाति । यद्वा → ज्ञानमेव परं ब्रह्म ← [२/३/४८] इति विष्णुपुराणवचनमवलम्ब्यापि तत् सम्यक् स्यात् परमते । महाभारते विष्णुनामसहस्रे च → परमं यो महद्ब्रह्म ← [अनुशासनपर्व-१४९/९- विष्णुसहस्रनाम-९] इत्युक्तम् । प्रेमगीतायां च बुद्धिसागरसूरिभिः → शुद्धात्मा श्रीमहाब्रह्म ← [५३] इत्यावेदितम् । रमणगीतायामपि → तदेकं परमं वस्तु शक्तिमेके प्रचक्षते । स्वरूपं केऽपि विद्वांसो ब्रह्माऽन्ये पुरुषं परे ॥ ← [१२/१८] इति प्रोक्तम् । शतपथब्राह्मणे → सत्यमेव ब्रह्म ← [२/१/४/१०] इत्युक्तम् । गोपथब्राह्मणे तु → मनो वै ब्रह्म ← [२/५/४] इत्युक्तम् । शाङ्ख्यायनाऽऽरण्यके तु → सर्वा वाग् ब्रह्म ← [७/२३] इत्युक्तम् । तैत्तिरीयाऽऽरण्यके तु → अन्नं ब्रह्मेति व्यजानात् ← [९/२] इत्युक्तम् । तैत्तिरीयोपनिषदि च → आनन्दो ब्रह्मेति व्यजानात् ← [३/६] इत्युक्तम् । माण्डूक्योपनिषदि बृहदारण्यकोपनिषदि च → अयमात्मा ब्रह्म ← [मा.२ बृ.४/४/५] इत्युक्तम् । द्रव्यार्थिकनयापेक्षयेदमपि सम्यक्, शुद्धात्मद्रव्यार्पणात् । एतेन → अभयं वै ब्रह्म ← [४/४/२५] इति बृहदारण्यकोपनिषद्वचनमपि व्याख्यातम्, भयादिदोषापेतस्यैव तस्य शुद्धिसम्भवादिति दिक् ॥१५/१४॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् → नित्यं, प्रकृतिवियुक्तं, लोकालोकावलोकनाभोगं, स्तिमिततरङ्गोदधिसमं, अवर्णं, अस्पर्शं, अगुरुलघु ॥१५/१५॥ परतन्त्रपरिभाषया = साङ्ख्यदर्शनपरिभाषया । तथा = प्रकृत्या वियुक्तं शुद्धमित्यर्थः । तदुक्तं योग-चूडामण्युपनिषदि → नित्यं शुद्धं ← [१] इति । अनुद्वृत्तिपूर्णकलशस्वभावत्वात् = निभृतपरिपूर्णकुम्भशीलत्वात् निवृत्त-विकल्पोर्मिकम् । वर्णरहितं स्पर्शरहितमिति । उपलक्षणाददीर्घत्वादिकमप्यवगन्तव्यम् । तदुक्तं सिद्धानामेकत्रिंशद्गुणप्रदर्शनावसरे आचाराङ्गसूत्रे → से न दीहे, न हस्से, न वष्टे, न तंसे, न चउरंसे, न परिमंडले, न किण्हे, न नीले, न लोहिए,

ब्रह्म कडेवाय छे. [१५/१४]

गाथार्थ :- ते ^१नित्य, ^२प्रकृतिरहित, ^३लोकालोकने जेवामा उपयोगवाणुं, ^४निस्तरंग समुद्र जेवुं, ^५वर्णरहित, ^६स्पर्शरहित अने ^७अगुरुलघु छे. [१५/१५]

टीका :- परतत्त्व नित्य = ध्रुव छे. प्रकृतिथी रहित छे. जैन दर्शननी परिभाषा मुज्जब प्रकृति मूल-उत्तर भेदथी विविध प्रकारना कर्म स्वरूप छे. परदर्शन = सांख्यदर्शननी परिभाषा मुज्जब प्रकृति जे सत्त्वगुण-रजोगुण-तमोगुणनी साम्यअवस्था छे. [भत्रेना मत मुज्जब परतत्त्व प्रकृतिरहित छे.] लोकालोकने जेवामा अनंत काल सुधी उपयोगमां विच्छेद न पडे तेवा विस्तारवाणुं छे. जेना तरंगो शांत-निश्चल छे जेवा समुद्र जेवुं छे; केम के ते नडि उभराना - पूर्ण कलशना जेवा स्वभाववाणुं छे. वर्णशून्य

स्वभावत्वात् । अवर्णं = वर्णरहितं, अस्पर्शं = स्पर्शरहितं, अगुरुलघु = अमूर्तद्रव्यत्वात् अगुरु-लघुपरिणामो-
पेतम् ॥१५/१७॥ 'सर्वे'त्यादि ।

सर्वाऽऽबाधारहितं परमानन्दसुखसङ्गतमसङ्गम् । निःशेषकलातीतं सदाशिवाऽऽद्यादिपदवाच्यम् ॥१५/१६॥

सर्वाभिः आबाधाभिः = पीडाभी रहितम् । परमानन्दसुखेन = मोक्षसुखेन^१ सर्वसांसारिकसुखातिशायिसुखे-
नेत्यर्थः, सङ्गतं = युक्तम् । 'असङ्गं' = सङ्गरहितम् । निःशेषा याः कलाः ^२तथाभव्यत्वाऽसिद्धत्वयोगसह-

कल्याणकन्दली

न हालिदे, न सुक्लिदे, न सुरभिगंधे, न दुरभिगंधे, न तित्ते, न कडुए, न कसाए, न अंबिले, न महुरे, न कक्खडे,
न मउए, न गरुए, न लहुए, न सीए, न उण्हे, न निद्धे, न लुक्खे, न काए, न रूहे, न संगे, न इत्थी, न पुरिसे,
न अन्नहा <— [१७१/२] इत्युक्तम् । इदमेवाभिप्रेत्य द्वात्रिंशिकाप्रकरणे श्रीसिद्धसेनदिवाकरैः —> न शब्दो न रूपं रसो
नापि गन्धो न वा स्पर्शलेशो न वर्णो न लिङ्गम् । न पूर्वाऽपरत्वं न यस्याऽस्ति संज्ञा स एकः परात्मा गतिर्मे जिनेन्द्रः ॥
[२१/१५] <— इत्युक्तम् । तदुक्तं पञ्चसूत्रेऽपि —> से न सदे, न रूवे, न गंधे, न रसे, न फासे, अरूवी सत्ता
<— [५/२] इत्यादि । अध्यात्मगीतायामपि —> नाहं कृशस्तथा स्थूलो नाहं कृष्णो न पीतकः । रक्तो नास्मि तथा
श्वेतो नीलो नास्मीति वेद्म्यहम् ॥४४५॥ <— इत्युक्तम् । जिनसहस्रनामस्तोत्रे जीवहर्षगणिनाऽपि —> अगन्धो अवर्णो
असंस्पर्शनीयः <— [८] इत्युक्तम् । पञ्चास्तिकाये नियमसारेऽपि —> अरसमरूवमगंधं <— [पं.१२७ नि.४६] इत्याद्युक्तम् ।
ब्रह्मविद्योपनिषदि अपि —> अशब्दोऽहमरूपोऽहमस्पर्शोऽस्म्यहमद्वयः अरसोऽहमगन्धोऽहमनादिरमृतोऽस्म्यहम् ॥८२॥ इत्युक्तम् ।
योगकुण्डल्युपनिषदि अपि —> अशब्दमस्पर्शमरूपमव्ययं तथाऽरसं नित्यमगन्धवच्च यत् । अनाद्यनन्तं महतः परं ध्रुवं तदेवाव-
शिष्यत्यमलं निरामयम् ॥ <— [३/३५] इत्युक्तम् । कठोपनिषदि अपि —> अशब्दमस्पर्शमरूपमव्ययं तथाऽरसं नित्यमगन्धवच्च यत्
<— [१/३/१५] इत्युक्तम् । बृहदारण्यकोपनिषदि अपि —> अस्थूलमनण्वहस्वमदीर्घमलोहितम् <— [१/८/८] इत्युक्तम् ।
न च प्राक् [१५/१४] आदित्यवर्णमित्युक्तं, अधुना त्ववर्णमिति कथं नानयोर्विरोध इति शङ्कनीयम्, प्रकाशकत्वसादृश्यात्
पूर्वं आदित्यवर्णमित्युपमोक्तिः साम्प्रतन्त्ववर्णमित्यनेन वस्तुस्थित्युक्तिरिति न विरोधः । बालावबोधाय आदित्यवर्णोपमाऽपि
देशोपमैव केवलज्ञानस्य लोकालोकप्रकाशकत्वात्, तदुक्तं आवश्यकनिर्युक्तौ —> चंदाइच्चगहाणं पहा पयासेइ परिमियं खित्तं ।
केवलियं पुण नाणं लोयालयं पयासेइ ॥१११५॥ <— इति । तदुक्तं मूलकारैरेव अष्टकप्रकरणे —> यच्च चन्द्रप्रभाद्यत्र
ज्ञातं तज्ज्ञातमात्रकम् । प्रभा पुद्गलरूपा यत्, तद्धर्मो नोपपद्यते ॥ <— [३०/६] इति । तदुक्तं केवलज्ञानविंशिकायामपि
—> चंदप्पभाङ्गायं तु णायमित्तं मुणेयव्वं । जम्हा पुग्गलरूवा चंदाईणं पभा ण तद्धम्मो ॥ <— [१८/१६-२७]
इति । यथा चैतत्त्वं तथा विस्तरतो निरूपितमस्माभिः जयलतायाम् [खण्ड-३ स्या.रह.पृ.] । अगुरुलघु । प्रयोगस्त्वेवं
परतत्त्वं अगुरुलघुपरिमाणोपेतं, अमूर्तद्रव्यत्वात्, गगनवदिति ॥१५/१५॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> सर्वाबाधारहितं, परमानन्दसुखसङ्गतं, असङ्गं, निःशेषकलातीतं, सदाशिवाद्यादिपदवाच्यम्
॥१५/१६॥ सर्वसांसारिकसुखातिशायिसुखेनेति । तदुक्तं प्रज्ञापनायां —> सुरगणसुहसम्मत्तं सब्वद्धापिण्डियं अणंतगुणं ।
न वि पावइ मुत्तिसुहं णंताहिं वग्गवग्गूहिं ॥ <— [प्र.पद-२.सू.५४ गा.१६३] इति । समयसारे देवानन्दसूरिभिरपि —>
सुरासुरनराणं सब्वद्धापिण्डिआइं सोक्खाइं जस्साणंतभागे न भवंति <— [९] इत्युक्तम् । बौद्धानामपि सम्मतमिदं, तदुक्तं मज्झिम-
निकाये —> निव्वाणं परमं सुखं <— [२/३/५] । धेरगाथायामपि —> निव्वाणसुखा परं नत्थि <— [१६/१/४७८]
इत्युक्तम् । मूलकारैः योगबिन्दौ अपि —> एकान्तक्षीणसङ्कलेशो निष्ठितार्थस्ततश्च सः । निराबाधः सदानन्दो मुक्तावात्माऽ-
वतिष्ठते ॥५०४॥ <— इत्युक्तम् । अष्टकप्रकरणेऽपि —> अपरायत्तमौत्सुक्यरहितं निष्प्रतिक्रियम् । सुखं स्वाभाविकं तत्र नित्यं
भयविवर्जितम् ॥ <— [३२/७] इत्युक्तम् । सिद्धसुखविंशिकायामपि —> सिद्धस्स सुक्खरासी सब्वद्धापिण्डिओ जइ हविज्जा ।
सोऽणंतवग्गभइओ सब्वागासे ण माइज्जा ॥ <— [२०/६] इति प्रोक्तम् ।

छे. स्पर्शरहित छे. अमूर्त द्रव्यस्वरूप डोवाना कारणे अगुरुलघुपरिणामवाणुं छे. [१५/१५]

गाथार्थ :- परतत्त्व 'सर्व पीडाओधी रहित छे. 'परमानन्दसुखथी युक्त छे. 'असंग छे. 'अधी कलाओधी रहित
छे. 'सदाशिव 'आद्य वगेरे शब्दोधी अतिथिय छे. [१५/१६]

टीकार्थ :- परतत्त्व अधी पीडाओधी रहित छे. सर्व सांसारिक सुख करतां यदियाता सुखथी युक्त छे. ते संगरहित छे.
तथाभव्यत्व, असिद्धत्व, योगसङ्घर्षां शायिक यारित्र वगेरे आत्मस्वभावस्वरूप अंशात्मक कलाओधी रहित छे; कारण के मुक्ति
समये तेना ज्वानी वात शास्त्रमां कडेवी छे. तेमां सदा शिव = कल्याण डोवाधी तेने सदाशिव कडेवाय छे. प्रारंभमां =

१. मुद्रितप्रती इदं पदं नास्ति । २. मुद्रितप्रती 'असङ्गं' पदं नास्ति । ३. मुद्रितप्रती —> तथाभव्यत्वसिद्धत्व... <— इति पाठः ।

વર્તિક્ષાયિકચારિત્રાદ્યાત્મસ્વભાવભૂતાંશલક્ષણાઃ, તાભ્યોઽતીતં; સિદ્ધિસમયે તન્નિવૃત્ત્યભિધાનાત્ । સદા શિવમત્રેતિ સદા-
શિવં, આદૌ ભવં = આદ્યં, પ્રધાનપ્રવાહાપેક્ષ્યાઽઽદિભાવેનાઽવસ્થિતં વા, એતદાદિપદવાચ્યમ્ । આદિના નિરઙ્ગનાદિ-
ગ્રહઃ, પરતત્ત્વમિતિ સર્વત્ર સમ્બન્ધનીયમ્ ॥૧૫/૧૬॥

॥ इति पञ्चदशं ध्येयस्वरूपषोडशकम् ॥

कल्याणकन्दली

असङ्गमिति, तदुक्तं शक्रस्तवे → ॐ नमो भगवते निःसङ्गाय ← [६] इति । देवेन्द्रस्तवेऽपि → अजरा अमरा
असंगा य ← [३००] इत्युक्तम् । जिनसहस्रनामस्तोत्रेऽपि → असङ्ग ← [७३] इत्युक्तम् । अष्टावक्रगीतायामपि -
→ असङ्गो निःस्पृहः शान्तः ← [१/१२] इत्युक्तम् । तदुक्तं बृहदारण्यकोपनिषदि → असङ्गो ह्ययं पुरुषः ← [४/
३/१६] इति । साङ्ख्यसूत्रेऽपि → असङ्गोऽयं पुरुषः ← [१/१५] इत्युक्तम् । निःशेषकलातीतमिति, तदुक्तं ऋषिमण्डल-
स्तोत्रे → सकलं निष्कलं तुष्टं ← [१९] इत्यादि । अष्टकप्रकरणे मूलकारैरपि → यो वीतरागः सर्वज्ञः यः शाश्वतसुखेश्वरः ।
क्लिष्टकर्मकलातीतः सर्वथा निष्कलस्तथा ॥ ← [१/३] इत्युक्तम् । सिद्धिसमये तन्निवृत्त्यभिधानात् = तथाभव्यत्वादि-
विच्छेदप्रतिपादनात् । अत एव → ‘सिद्धे नो भवे, नो अभवे ← [ ] इति आगमोऽपि सङ्गच्छते । तदुक्तं विशेषा-
वश्यकभाष्येऽपि → तस्सोदइयाईया भावा भव्वत्तं च विणिवत्तए समयं ← [३०८७] । → “तस्य सिद्धिं गच्छत
औदयिकादयो भावा भव्यत्वं च समकं = युगपत् विनिवर्तते । भवा = भाविनी सिद्धिर्यस्यासौ हि भव्य उच्यते । न
च सा तस्य भाविनी, साक्षात् सजातत्वात् । ततोऽसौ न भव्य इति भव्यत्वं निवर्तते” ← इति तद्वृत्तौ श्रीहेमचन्द्रसूरयः ।

सदाशिवमिति । तदुक्तं योगदृष्टिसमुच्चये → सदाशिवः परं ब्रह्म सिद्धात्मा तथतेति च । शब्दैस्तदुच्यतेऽन्वथदिकमेवैवमा-
दिभिः ॥१३०॥ तल्लक्षणाऽविसंवादात् निराबाधमनामयम् । निष्क्रियं च परं तत्त्वं यतो जन्माद्ययोगतः ॥१३१॥ ← इति ।
तदुक्तं शक्रस्तवेऽपि → सदाशिवाय ← [६] इति । तदुक्तं श्रीजयशेखरसूरिभिः प्रबोधचिन्तामणौ → सर्वोपप्लवमुक्तत्वादेश
एव सदाशिवः ← [४५९] इति । सिद्धसहस्रनामवर्णनच्छन्दे न्यायविशारदेन योगदीपिकाकृताऽपि → सदातन सदाशिव
सदाशुद्ध स्वामी पुरातनपुरुष पुरुषवर वृषगामी ← [२] इत्युक्तम् ।

आदौ भवं = आद्यं, यथोक्तं महाभारते → त्वमादिदेवः पुरुषः ← [भीष्मपर्व ३५/३८:] इति । प्रधानप्रवाहा-
पेक्षया = ऋत्रुसूत्रादेशेन शुद्धचिद्धाराविवक्षया आदिभावेन = प्राथम्येन अवस्थितं वा इदमेव भगवच्छब्दवाच्यम्, यथोक्तं
विष्णुपुराणे → वाचको भगवच्छब्दस्तस्याऽऽद्यस्याऽक्षयात्मनः ← [६/५/६८] । यद्वा आदिमोक्षपथप्रकाशकत्वेन आद्यम्
[दृश्यतां महादेवस्तोत्रं गा.४०] ।

निरङ्गनादिग्रह इति । तदुक्तं शक्रस्तवे → ॐ नमोऽर्हते निरङ्गनाय ← [८] इति । आदिना निराकारादिग्रहणमपि
बोध्यम् । तदुक्तं ऋषिमण्डलस्तोत्रे → निरङ्गनं निराकारं निर्लेपं वीतसंशयम् ॥१९॥ ईश्वरं ब्रह्म सम्बुद्धं शुद्धं सिद्धं मतं
गुरुम् । ज्योतीरूपं महादेवं लोकालोकप्रकाशकम् ← ॥२०॥ योगप्रदीपेऽपि → ध्येयः परपदारूढः परमात्मा निरङ्गनः
← [२२] इत्युक्तम् । अध्यात्मगीतायामपि → अनन्तज्ञानवान् पूर्णो देवो विभुर्निरङ्गनः ← [१३९] इत्युक्तम् । अर्हन्नाम-
सहस्रसमुच्चये श्रीहेमचन्द्रसूरिभिरपि → निष्कलङ्को निरङ्गनः ← [२/१०] इत्युक्तम् । परमात्मद्वात्रिंशिकायां अमितगति-
नाऽपि → निरङ्गनं नित्यमनन्तमेकं तं देवमाप्तं शरणं प्रपद्ये ← [१८] इत्युक्तम् । जिनसहस्रनामस्तवने आशाधरेणापि
→ शुद्धो निस्तमस्को निरङ्गनः ← [१५] इत्युक्तम् । तदुक्तं ज्ञानार्णवेऽपि → निष्कलः करणातीतो निर्विकल्पो निरङ्गनः ।
अनन्तवीर्यतापन्नो नित्यानन्दाभिनन्दितः ॥ ← [४२/७३] इति । यथोक्तं श्वेताश्वतरोपनिषदि अपि → निष्कलं निष्क्रियं
शान्तं निरवद्यं निरङ्गनम् ← [६/१९] । तदुक्तं योगीन्द्रेणापि परमप्यासग्रन्थे → अखण्ड गिरंजणु सिद्ध ← [ ] इति ।
योगचूडामण्यु-पनिषदि अपि → ॐ नित्यं शुद्धं निर्विकल्पं निरङ्गनं निराख्यातं ← [७२] इत्याद्युक्तम् । द्वात्रिंशिकाप्रकरणे
श्रीसिद्धसेनदिवाकरैरपि → व्यक्तं निरङ्गनमसंस्कृतमेकविद्यं विद्यामहेश्वरमयाचितलोकपालम् । ब्रह्माक्षरं परमयोगिनमादिसंख्यं
यस्त्वां न वेद न स वीर ! हितानि वेद ॥ ← [२/१] इत्युक्तम् । योगसारेऽपि → निष्कलो निर्ममः शान्तः सर्वज्ञः शुभदः
प्रभुः । स एव भगवानेको देवो ज्ञेयो निरङ्गनः ॥ ← [ ] इति प्रोक्तम् । योगसारप्राभृते अमितगतिनाऽपि → एकान्त-
क्षीणसङ्कलेशो निष्ठितार्थो निरङ्गनः । निराबाधः सदानन्दो मुक्ताऽत्माऽवतिष्ठते ॥ ← [७/२९] इत्युक्तम् ॥१५/१६॥

इति मुनियशोविजयविरचितायां कल्याणकन्दल्यां पञ्चदशषोडशक-योगदीपिकाविवरणम् ।

આદિમાં ઉત્પન્ન થવાથી તે આદ્ય કહેવાય છે. અથવા પ્રધાન [સુખાદિના] પ્રવાહની અપેક્ષાએ આદિભાવરૂપે = પ્રાથમિક ભાવરૂપે
રહેલ હોવાથી આદ્ય કહેવાય છે. ગાથામાં રહેલ આદિ શબ્દથી નિરંજન વગેરેનું ગ્રહણ કરવું. અર્થાત્ નિરંજન વગેરે શબ્દો
દ્વારા તે વાચ્ય છે. ઉદ્દેશ્ય [વિશેષ્ય] તરીકે પરતત્ત્વનો સર્વત્ર સંબંધ જોડવો. જે અમે છેલ્લી ચારેય ગાથામાં કરેલ છે.[૧૫/૧૬]

૧૫ મા ષોડશકનો સ્વાધ્યાય

(અ) નીચેનામાંથી કોઈ પણ સાત પ્રશ્નના જવાબ વિસ્તારથી લખો.

૧. સમવસરાણસ્થ જ્ઞાનના ધ્યાનનું વર્ણન કરો.
૨. નિરાલંબન ધ્યાન સમજાવો.
૩. પરમાત્મા રોગાદિ કેવી રીતે દૂર કરે ?
૪. સામર્થ્ય યોગને સમજાવો.
૫. સાલંબન ધ્યાન દ્વારા સાધક કેવો બને ?
૬. બાણપાત દટાંત અને તેની યોજના સમજાવો.
૭. પરતત્ત્વના કોઈ પણ ૧૫ વિશેષાણુ સમજાવો.
૮. અપરતત્ત્વના ગમે તે ૧૫ વિશેષાણુ બતાવો.
૯. નિરાલંબન યોગ ક્યાં સુધી હોય ?
૧૦. કેવલજ્ઞાનનું સ્વરૂપ સમજાવો.

(બ) યોગ્ય જોડાણ કરો.

(૧) તત્ત્વકાયઅવસ્થા	(A) મોક્ષ
(૨) ધર્મકાય અવસ્થા	(B) તીર્થંકર
(૩) નિત્ય	(C) પરતત્ત્વ
(૪) નિષ્કલ	(D) અપરતત્ત્વ
(૫) નિષ્ક્રિય	(E) યોગનિરોધ
(૬) ત્રિલોકમસ્તક	(F) અક્ષર
(૭) સર્વોત્તમ	(G) ભવ્યત્વાદિશૂન્ય
(૮) મોક્ષસાધન	(H) સિદ્ધશીલા
(૯) નિરંજન	(I) કેવલજ્ઞાન
(૧૦) સામર્થ્યયોગ	(J) યોગદષ્ટિસમુચ્ચય

(ક) ખાલી જગ્યા યોગ્ય રીતે પૂરો.

૧. પ્રશસ્ત સાલંબન ધ્યાનમાં ..... પ્રકારે ભગવાનનું વર્ણન કરેલ છે. (૧૧, ૨૧, ૨૭)
૨. પરતત્ત્વનું ..... પ્રકારે ગ્રંથકારશ્રીએ નિરૂપણ કરેલ છે. (૨૧, ૨૨, ૨૩)
૩. ૧૫ મા ષોડશકમાં પ્રથમ ..... શ્લોકમાં અપર તત્ત્વનું નિરૂપણ છે. (૩, ૪, ૫)
૪. .... તત્ત્વના આલંબનથી ..... તત્ત્વનો અવિભાવ થાય છે. (પર, અપર, ધર્મ, પુણ્ય)
૫. કેવલજ્ઞાનની ..... વિશેષતા શ્રીમદ્જીએ બતાવેલ છે. (૬, ૭, ૨૧)
૬. 'આદ્ય' શબ્દની ..... વ્યાખ્યા કરવામાં આવેલ છે. (૨, ૩, ૪)
૭. કિલ્બિષનો અર્થ ..... છે. (એક પ્રકારના દેવ, પાપ, ભોગ)
૮. અનાલંબન યોગ પરતત્ત્વમાં વસ્તુતઃ ..... છે. (પ્રતિષ્ઠિત, અપ્રતિષ્ઠિત)
૯. વરેણ્યશબ્દથી અભિધેય ..... તત્ત્વ છે. (પર, અપર, નવ)
૧૦. પ્રાતિભજ્ઞાન ..... જ્ઞાન સ્વરૂપ છે. (મતિ, શ્રુત, વિલક્ષણ)

નોંધ : આ પ્રશ્નપત્રમાં કોઈએ પેન-પેન્સીલ વગેરેથી કોઈ પણ નિશાની વગેરે ન કરવા ખ્યાલ રાખવો.

કલ્યાણકંદલીની અનુપ્રેક્ષા

(અ) નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારથી જવાબ આપો.

૧. પરમાત્માના કોઈ પણ ૨૦ અતિશય બતાવો.
૨. પરમાત્માની ધર્મકાય વગેરે ત્રણ અવસ્થા જાણાવો.
૩. પ્રભુજીના અતિશયોનું ધ્યાન એ પિંડસ્થ, પદસ્થ કે રૂપસ્થ ? કોના મતાનુસાર ? તે દર્શાવો.
૪. શું ભગવાનનું રૂપ ઉત્કૃષ્ટ હોવું જરૂરી છે ? શાસ્ત્રાધારે સમજાવો.
૫. યોગબિંદુ મુજબ તીર્થંકરપાણું કઈ રીતે પ્રાપ્ત થાય ?
૬. પ્રાતિભ જ્ઞાન ઓળખાવો.
૭. પરતત્ત્વને જોનાર સર્વ વસ્તુ કેવી રીતે જાણે ?
૮. જિનકલ્પી વગેરેને નિરાલંબન ધ્યાન કઈ રીતે સંભવે ?
૯. પરતત્ત્વધ્યાન શા માટે નિરાલંબન જ કહેવાય ?
૧૦. આદિત્યવાર્ણીની ઉપમા પરતત્ત્વમાં કઈ રીતે સંગત થાય ?

(બ) નીચેના પ્રશ્નોના સંક્ષેપમાં જવાબ આપો.

૧. કોઈ પણ આઠ લબ્ધિ બતાવો.
૨. આઠ પ્રાતિહાર્ય જાણાવો.
૩. અપર તત્ત્વના વિશેષ ૩૫ નામ યાદ કરો. (મૂળ ગ્રંથમાં ન બતાવેલ હોય તેવા)
૪. પર તત્ત્વના વિશેષ ૨૫ નામ દર્શાવો. (મૂળ ગ્રંથ ન બતાવેલ હોય તેવા)
૫. પરમેશ્વરની વ્યાખ્યા વિશ્વકર્માના અભિપ્રાયથી સમજાવો.
૬. વિષ્ણુપુરાણ મુજબ પરમેશ્વરની વ્યાખ્યા શું છે ?
૭. પરમાત્મામાં સર્વવ્યાપીપાણું કઈ રીતે માની શકાય ?
૮. 'શુક્લજ્ઞાનોપયોગ' પદનો અર્થ બતાવો.
૯. રૂપસ્થ ધ્યાનના ચાર પ્રકાર દર્શાવો.
૧૦. ચિત્તના પાંચ પ્રકાર જાણાવો.
૧૧. સર્વ ક્રિયાની સફળતા શેમાં રહેલી છે ?
૧૨. બ્રહ્મતત્ત્વમાં રહેલ બૃહત્તમત્વ શું છે ?
૧૩. સંન્યાસના બે પ્રકાર ઓળખાવો.
૧૪. પ્રતિમા દ્વારા સિદ્ધનું ધ્યાન સાલંબન કહેવાય ? શા માટે ?
૧૫. ધ્યેય તત્ત્વની ચાર દશા જાણાવો.
૧૬. મુંડકોપનિષત્માં ઈષુકારદષ્ટાંત કઈ રીતે જાણાવેલ છે ?
૧૭. ભાગવતમાં ઈષુકાર ઉદાહરણ કેવી રીતે દર્શાવેલ છે ?
૧૮. કેવલજ્ઞાન આત્માની બહાર જાય તો શું થાય ?
૧૯. બ્રહ્મ શબ્દના પાંચ અર્થ જાણાવો.
૨૦. પરતત્ત્વ આઘ કઈ રીતે ?

(ક) ખાલી જગ્યા પૂરો.

૧. સામર્થ્યયોગ ..... નો વિષય છે. (શાસ્ત્ર, અનુભવ, સમજાણ)
૨. .... અપૂર્વકરણ વખતે તાત્ત્વિક ધર્મસંન્યાસ હોય. (પ્રથમ, દ્વિતીય, તૃતીય)
૩. .... ને અન્ય દર્શનકારો અસંપ્રજ્ઞાત સમાધિ કહે છે. (ક્ષપકશ્રેણી, કેવલજ્ઞાન, સમાપત્તિ)
૪. .... દેહાતીત છે. (પરતત્ત્વ, અપરતત્ત્વ, કેવલજ્ઞાન)
૫. અંધકાર ..... સ્વરૂપ છે. (ભાવ, અભાવ, અજ્ઞાન)
૬. સિદ્ધ પરમાત્મામાં ભવ્યત્વ ..... (હોય, ન હોય, ઉત્કૃષ્ટ હોય)

ષોડશં સમરસષોડશકમ્

एवं परतत्त्वमभिधाय तद्दर्शान्नालन्तरं यद्भवति तदाऽऽह → 'एतदि'त्यादि ।

एतद्दृष्ट्वा तत्त्वं परममनेनैव समरसापत्तिः । सञ्जायतेऽस्य परमा परमानन्द इति यामाहुः ॥१६/१॥

एतत् = प्रस्तुतं परमं तत्त्वं दृष्ट्वा अनेनैव = परतत्त्वेन समरसापत्तिः = एकता सञ्जायते अस्य = दृष्टुः केवलिनः, परमा = प्रधाना, परमानन्द इति यां = समरसापत्तिं आहुः वेदान्तवादिनः ॥१६/१॥ परतत्त्वस्यैव शब्दान्तराभिधेयतामाह → 'से'त्यादि ।

सैषाऽविद्यारहितावस्था परमात्मशब्दवाच्येति । एषैव च विज्ञेया रागादिविर्जिता तथता ॥१६/२॥

अविद्यया = परतन्त्रપ્રસિદ્ધાઽઝ્ઞાનરૂપયા રહિતાઽવસ્થા સા ઇષા યા પરતત્ત્વરૂપા પરમાત્મશબ્દેન વાચ્યા, ઇતિ

કલ્યાણકન્દલી

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् → एतत् परमं तत्त्वं दृष्ट्वा अनेनैव अस्य परमा समरसापत्तिः सञ्जायते यां 'परमानन्द' इति आहुः ॥१६/१॥ समरसापत्तिः = एकता = जीव-ब्रह्मणोरभेदः । इदञ्चात्रावधेयम्- द्वितीयषोडशके [गाथा-१५] नवम-षोडशके [गाथा-८] एकादशषोडशके [गाथा-११] अत्र च समरसापत्तिशब्दः मूलकृतप्रयुक्तः तथापि योगदीपिकाकृता सर्वत्र सन्दर्भा-द्यनुसारेण विभिन्ना व्याख्या कृता । ततश्च कदाग्रहं विमुच्य शब्ददुराग्रहं त्यक्त्वा मुमुक्षुभिः सर्वत्र तात्पर्यार्थपरतया भाव्यमित्युपदेशो लभ्यते । समरसापत्तिं = जीवब्रह्मैक्यं 'परमानन्द' इति वेदान्तवादिन आहुः । यथोच्यते वेदान्तिभिः → स्वयंज्योतिः आत्मैष परमानन्दः । स एष सुखस्य पराकाष्ठा ॥ ← [ ] इति । → यो वै भूमा तत्सुखम् ← [७/२३/१] इति छान्दोग्योपनिषद्वचनस्याऽप्यत्रैव तात्पर्यम्, 'भूमा = निरतिशयमहान्' इति वासुदेवशास्त्री [सि.बिं.वृत्ति. पृ.१४४] । यथोक्तं नादबिन्दूपनिषदि → तेनैव ब्रह्मभावेन परमानन्दमश्नुते ← [२०] । बृहदारण्यकोपनिषदि अपि → एष एव परमानन्दः ← [४/३/३३] इत्युक्तम् । यदपि जाबालोपनिषदि → यदा पश्यति चात्मानं केवलं परमार्थतः । मायामात्रं जगत् कृत्स्नं तदा भवति निवृत्तिः ॥ ← [९/१२] इत्युक्तं तत्रापि निवृत्तिपदेन परमानन्द एव तदभिमतः । मधुसूदनेनाऽपि भक्तिरसायने → भगवान् परमानन्दस्वरूपः स्वयमेव हि ← [१/१०] इति वदता मुक्तिस्वरूपमेवाऽऽवेदितमिति ध्येयम् । तदुक्तं सिद्धान्तबिन्दौ अपि मधुसूदनेनैव → विद्यया अविद्यानिवृत्तौ स्वप्रकाशतया स्वयमेव परमानन्दरूपेण प्रकाशते ← [श्लो.९ पृ.१४६] इति । अष्टकप्रकरणे मूलकारैरपि → परमानन्दरूपं तद् गीयतेऽन्यैर्विचक्षणैः । इत्थं सकलकल्याणरूपत्वात् साम्प्रतं ह्यदः ॥ ← [३२/८] इत्युक्त्या अन्यपदेन वेदान्तिग्रहणमकारि । जन्मादिविरहेण परमानन्दः व्याप्तः, तदुक्तं शास्त्रवार्तासमुच्चये → जन्माभावे जरामृत्योरभावो हेत्वभावतः । तदभावे च निःशेषदुःखाभावः सदैव हि ॥ परमानन्दभावश्च तदभावे हि शाश्वतः । व्याबाधाभावसंसिद्धः सिद्धानां सुखमुच्यते ॥ ← [११/५१-५२] 'तदभावे = निःशेषदुःखाभावे' ॥१६/१॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् → सा एषा अविद्यारहितावस्था परमात्मशब्दवाच्या इति । एषा एव च रागादिविर्जिता तथता विज्ञेया ॥१६/२॥

परतन्त्रપ્રસિદ્ધાઽઝ્ઞાનરૂપયા = વેદાન્તિ-બૌદ્ધાદિદર્શનપ્રસિદ્ધાઽઝ્ઞાન-માયાદિસ્વરૂપયા રહિતાવસ્થા ॥१६/२॥

❁ રતિદાથિની ❁

આ રીતે ૧૫ માં ષોડશકમાં પરતત્ત્વને જણાવીને પરતત્ત્વના દર્શન પછી જે થાય છે તેને ગ્રંથકારશ્રી જણાવે છે.

ગાથાર્થ :- આ શ્રેષ્ઠ પરતત્ત્વને જોઈને તેનાથી જ આ કેવલીને શ્રેષ્ઠ સમરસપ્રાપ્તિ થાય છે, જેને 'પરમાનંદ' કહે છે.

[૧૬/૧]

ટીકાર્થ :- આ પ્રસ્તુત શ્રેષ્ઠ પરતત્ત્વને જોઈને આ જ પરતત્ત્વ વડે તેના દૃષ્ટા કેવલીને પ્રધાન એવી સમરસપ્રાપ્તિ = જીવ અને બ્રહ્મતત્ત્વની એકતા ઉત્પન્ન થાય છે કે જે સમરસાપત્તિને વેદાંતીઓ પરમાનંદ કહે છે. [૧૬/૧]

પરતત્ત્વ જે અન્ય શબ્દ વડે વાચ્ય છે તેને ગ્રંથકારશ્રી જણાવે છે.

ગાથાર્થ :- પરતત્ત્વ એ જ અવિદ્યારહિત અવસ્થા છે. પરમાત્મશબ્દથી વાચ્ય છે. આ જ અવસ્થા રાગાદિરહિત તથા જાણવી. [૧૬/૨]

❁ પરતત્ત્વતા પર્યાય શબ્દો ❁

ટીકાર્થ :- અન્ય દર્શનમાં પ્રસિદ્ધ અજ્ઞાન સ્વરૂપ અવિદ્યાથી રહિત અવસ્થા તે આ પરતત્ત્વસ્વરૂપ છે. તે પરમાત્મશબ્દથી

શબ્દઃ સ્વરૂપદર્શને । **એવૈવ** ચ અવસ્થા **વિજ્ઞેયા** રાગાદિભિર્વિવર્જિતા તથ્યં = સત્યં રૂપમાત્મજઃ તત્તા ॥૧૬/૨॥

અસ્યામેવાઽવસ્થાયાં તન્નાન્તરોક્તમન્યદપિ સંવાદયન્નાહ → 'વૈશેષિકે'ત્યાદિ ।

વૈશેષિકગુણરહિતઃ પુરુષોઽસ્યામેવ ભવતિ તત્ત્વેન । વિધ્યાતદીપકલ્પસ્ય હન્ત જાત્યન્તરાઽપ્રાપ્તેઃ ॥૧૬/૩॥

વિશેષે ભવાઃ = વૈશેષિકાઃ તે ચ તે ગુણાશ્ચ બુદ્ધિ-સુખ-દુઃસ્વેચ્છા-દ્વેષ-પ્રયત્નાસ્તૈઃ રહિતઃ **પુરુષોઽસ્યામેવા-**
વસ્થાયાં ભવતિ તત્ત્વેન = પરમાર્થેન । તેનાઽસ્વખંડશુદ્ધજ્ઞાન-સુખાદ્યન્ત્વચ્યાત્મદ્રવ્યરૂપાઽપિ અશુદ્ધજ્ઞાનાદ્યભાવરૂપા

કલ્યાણકન્દલી

મૂલગ્રન્થે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → તત્ત્વેન અસ્યામેવ પુરુષઃ વૈશેષિકગુણરહિતો ભવતિ, વિધ્યાતદીપકલ્પસ્ય હન્ત !
જાત્યન્તરાઽપ્રાપ્તેઃ ॥૧૬/૩॥

વિશેષે ભવાઃ = વૈશેષિકાઃ = અનિત્યાઃ કર્મોપાધિકા અશુદ્ધા इति यावत् । → સાસયસુક્ષ્મો ધુવ્વો મુક્ષ્વો
← [૩૮૯] इति श्रावकप्रज्ञप्तिवचनात्, → अत्यक्षं विषयातीतं निरौपम्यं स्वभावजम् । અવિચ્છિન્નં સુખં યત્ર સ મોક્ષઃ
પરિપ્રક્યતે ॥ ← [૧૩/૮] इति ज्ञानार्णववचनात्, → असरीरा जीवघणा उवउत्ता दंसणे य नाणे य । સાગારમણાગારં
લક્ષ્ણમેયં તુ સિદ્ધાણં ॥૧૬૦॥ ન વિ અત્થિ માણુસાણં તં સુક્ષ્મં નવિ ય સવ્વદેવાણં । જં સિદ્ધાણં સુક્ષ્મં અવ્વાબાહં
ઉવગયાણં ॥૧૬૨॥ ← [પ્ર.પદ-૨ સૂ.૫૪] इति देवेन्द्रस्तवप्रकीर्णक-[२९४]-प्रज्ञापनावचनादितश्च अखण्डशुद्धज्ञान-
सुखाद्यन्वय्यात्मद्रव्यरूपाऽपि अशुद्धज्ञानाद्यभावरूपा = સવિકલ્પકજ્ઞાન-વૈષયિકસુખાદિવિરહસ્વરૂપા **મુક્તિઃ સિદ્ધા** । इदमेवाभि-
प्रेत्य योगविन्दौ → चैतन्यं चेह संशुद्धं स्थितं सर्वस्य वेदकम् । તન્ત્રે જ્ઞાનનિષેધસ્તુ પ્રાકૃતાપેક્ષયા ભવેત્ ॥૪૫૬॥ ←
इत्युक्तम् । પ્રાકૃતાપેક્ષયા = વિકલ્પરૂપમાનસજ્ઞાનવિવક્ષયા । અશુદ્ધજ્ઞાનાદેરજ્ઞાનાદિરૂપતયા કર્મપ્રકૃતિધર્મત્વાન્ન મુક્તાવનુવૃત્તિરિતિ
તુ પરેષામપિ સમ્મતમેવ । તદુક્તં **વિષ્ણુપુરાણે** → दुःखाज्ञानमया धर्माः प्रकृतेस्ते तु नात्मनः ← [६/७/२२] । શુદ્ધજ્ઞાન-
સુખાદિકન્ત્વાત્મધર્મત્વાદપવર્ગેઽપ્યનાવિલમેવ । અરખંડાનન્તાનુપમસુખં સિદ્ધાનાં → ન વિ અત્થિ માણુસાણં તં સુક્ષ્મં નેવ
સવ્વદેવાણં । જં સિદ્ધાણં સુક્ષ્મં અવ્વાબાહં ઉવગયાણં ॥૧૬૦॥ ← इत्येवं आवश्यकनिर्युक्तौ दर्शितम् । **તત્ત્વાનુશાસને નાગ-**
સેનેનાપિ → आत्मायत्तं निराबाधमतीन्द्रियमनश्चरम् । ઘાતિકર્મક્ષયોદ્ભૂતં યત્તન્મોક્ષસુખં વિદુઃ ॥૨૪૨॥ યદત્ર ચક્રિણાં સૌર્ય્યં
યચ્ચ સ્વર્ગે દિવૌકસામ્ । કલયાઽપિ ન તત્તુલ્યં સુરવસ્ય પરમાત્મનામ્ ॥૨૪૬॥ ← इत्युक्तम् ।

યત્તુ પરૈઃ તસ્ય નિર્ગુણત્વમુચ્યતે તત્તુ ગુણાભિમાનશૂન્યત્વાપેક્ષયાઽવગન્તવ્યમ્, **ભગવદ્ગીતાયાં** → मानापमानयोस्तुल्यस्तुल्यो
મિત્રારિપક્ષયોઃ । સર્વારમ્ભપરિત્યાગી ગુણાતીતઃ સ ઉચ્યતે ॥ ← [૧૪/૨૫] इत्येवंरूपेण गुणाभिमानशून्यतयैव गुणातीतत्वस्य
પ્રતિપાદનાત્ । તદુક્તં **બૃહન્નારદીયપુરાણે** → परस्तु निर्गुणः प्रोक्तो ह्यहङ्कारयुतोऽपरः ← [३३/५७] । તતશ્ચ જ્ઞાનાદિસત્ત્વેઽપિ
તદનભિમાનાભિમાનાભ્યાં નિર્ગુણત્વ-સગુણત્વસિદ્ધેઃ । મુક્તાવાત્મનઃ સત્ત્વેઽપિ જ્ઞાનાઽસત્ત્વે → જ્ઞાનસ્વરૂપ એવાત્મા ← [૧૧/
૨૫] इति सौरपुराणवचनमपि विघटेत । एतेन → मुक्तिर्हित्वाऽन्यथारूपं स्वरूपेण व्यवस्थितिः ← [२/१०/६] इति
ભાગવતોક્તિઃ व्याख्याता । **મોક્ષધર્મે**ઽપિ → यथा दीपः प्रकाशात्मा स्वल्पो वा यदि वा महान् । જ્ઞાનાત્માનં તથા વિદ્યાદાત્માનં
સર્વજન્તુષુ ॥ ← [૨૧૦/૩૯] इत्युक्तमिति । યદપિ **ભાગવતે** → सुखं दुःख-सुखात्ययः ← [११/१९/४२] इत्युक्तम्

વાચ્ય છે. ગાથામાં રહેલ इति શબ્દ સ્વરૂપદર્શક છે. આ જ અવસ્થા રાગાદિરહિત જાગૃતી. તથ્ય = આત્માનું સત્ય સ્વરૂપ.
આત્માની સત્યસ્વરૂપતાના દર્શક તથતાશબ્દથી તે વાચ્ય છે. [૧૬/૨]

આ જ અવસ્થામાં અન્યદર્શનોક્ત બીજું પણ ઘટાવતા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે -

ગાથાર્થ :- પરમાર્થથી આ જ અવસ્થામાં પુરુષ વૈશેષિકગુણોથી રહિત થાય છે. બુઝાયેલ દીપક જેવો તો જાત્યન્તર પ્રાપ્ત
ન કરી શકે. [૧૬/૩]

❁ મુક્તિની વિચારણા ❁

ટીકાર્થ :- વિશેષ પ્રકારની અવસ્થામાં ઉત્પન્ન થનાર ગુણો = વૈશેષિક ગુણ. બુદ્ધિ, સુખ, દુઃખ, ઈચ્છા, દેષ, પ્રયત્ન
એ વૈશેષિકગુણ = વિશેષગુણ છે. આ બધા વિશેષ ગુણોથી રહિત એવો પુરુષ આ જ અવસ્થામાં પરમાર્થથી હોય છે. તેથી
અખંડ શુદ્ધ જ્ઞાન, સુખ વગેરે સ્વરૂપે અન્વયી = વિદ્યમાન એવા આત્મદ્રવ્યસ્વરૂપ મુક્તિ પણ અશુદ્ધ જ્ઞાનાદિના અભાવસ્વરૂપ
છે. - એવું સિદ્ધ થાય છે. બોદ્ધને અભિમત સર્વથા અભાવસ્વરૂપ મુક્તિ વાસ્તવિક નથી, કારણ કે બુઝાયેલ = નષ્ટ થયેલ

મુક્તિઃ સિદ્ધા, ન તુ સર્વથાઽભાવરૂપા બૌદ્ધાભિમતા, વિધ્યાતદીપેન કલ્પસ્ય સર્વથાતુચ્છરૂપસ્યાઽઽત્મજો હન્તિ इति પ્રત્યવધારણે જાત્યન્તરસ્ય = દોષવતઃ સતોઽદોષવત્ત્વસ્ય અપ્રાપ્તેઃ । ન હિ સ્વરવિષાણાદિવત્ તુચ્છરૂપતામાપન્નોઽવિદ્યારહિતાવસ્થાં 'વસ્તુસર્તી ભજતે इति જાત્યન્તરાઽપ્રાપ્તિઃ । ન ચ સ્વાઽભાવાર્થ કસ્યચિત્ પ્રવૃત્તિઃ સમ્ભવતીતિ પુરુષાર્થત્વાદન્વચ્યાત્મદ્રવ્યસ્યોવતાવસ્થૈવ મુક્તિર્ઘટતે । एतेन → સર્વથા સન્તાનોચ્છેદ इति કેષાશ્ચિત્ બૌદ્ધાનાં, શુદ્ધક્ષણોત્પાદ इत्यन्येषां च मतं निरस्तं भवति, अनन्वितशुद्धक्षणानां मुक्तित्वे 'अन्यान्यचित्तशुद्धक्षणमुक्तिसाङ्कर्य-

કલ્યાણકન્દલી

તદપિ વૈષયિકસુખોચ્છેદપરતયાઽવગન્તવ્યમ્, અન્યથા → દુઃખં દુઃખ-સુખાત્યયઃ ← इत्यपि विनिगमनाविरहेण सुवचं स्यादिति ध्येयम् । → સુખમાત્યન્તિકં યત્ર બુદ્ધિગ્રાહ્યમતીન્દ્રિયમ્ । તં વૈ મોક્ષં વિજાનીયાત્ દુષ્પ્રાપમકૃતાત્મભિઃ ॥ [ ] इत्यपि मोक्ष-सुखप्रतिपादकम् । વ્યવચ્છેદમાહ - ન તુ સર્વથાઽભાવરૂપા વિધ્યાતદીપકલ્પા બૌદ્ધાભિમતા મુક્તિઃ । તદુક્તં અશ્વઘોષનામ્ના બૌદ્ધાચાર્યેણ સૌદરનન્દકાવ્યે → દીપો યથા નિવૃત્તિમભ્યુપેતો નૈવાવનિં ગચ્છતિ નાન્તરિક્ષમ્ । દિશં ન કાશ્ચિત્ વિદિશં ન કાશ્ચિત્ સ્નેહક્ષયાત્ કેવલમેતિ શાન્તિમ્ ॥ જીવસ્તથા નિવૃત્તિમભ્યુપેતો નૈવાવનિં ગચ્છતિ નાન્તરિક્ષમ્ । દિશં ન કાશ્ચિત્ વિદિશં ન કાશ્ચિત્ ક્લેશક્ષયાત્ કેવલમેતિ શાન્તિમ્ ॥ ← [૧૬/૨૮-૨૯] इति प्राक् [पृष्ठ-२१] दर्शितमेव । ન ચૈતદ્ યુક્તમ્, નિરુક્તરીત્યા વિધ્યાતદીપેન કલ્પસ્ય = તુલ્યસ્ય સર્વથા તુચ્છરૂપસ્ય આત્મનઃ સ્વીકારે દોષવતઃ = અવિદ્યોપપ્લુતસ્ય સતોઽદોષવત્ત્વસ્ય = અવિદ્યારાહિત્યસ્ય અપ્રાપ્તેઃ = પ્રાપ્ત્યસમ્ભવાત્ । एतेन → પ્રદીપસ્યેવ નિર્વાણં વિમોક્ષસ્તસ્ય ચેતસઃ ← [ ] इति निराकृतम् । વસ્તુતઃ પ્રદીપ-જીવયોઃ દ્રવ્યત્વેન ધ્વંસાઽપ્રતિયોગિત્વાત્ રૂપાન્તરેણાવસ્થિતિરેવ સિધ્યતીત્યવદામઃ મોક્ષરત્નાયામ્ [ભાષારહસ્ય-ટીકા. પૃ.૨૮૪] । ધર્માનન્દનામ્ના બૌદ્ધભિક્ષુણાઽપિ → શૂન્યં વક્તું ન શક્યતે સુખશ્ચાઽસ્તિ ← इत्युक्तम् । યુક્તશ્ચૈતત્ । ન ચ સ્વાભાવાર્થ કસ્યચિત્ પ્રેક્ષાવતઃ પ્રવૃત્તિઃ સમ્ભવતિ, અન્યથા પ્રેક્ષાવત્ત્વહાનેઃ । યથા ચૈતત્તત્ત્વં તથાઽભિહિતમસ્માભિઃ નાસ્તિકમતનિરાસે ભાનુમત્યભિધાનાયાં ન્યાયાલોકટીકાયામ્ [પૃ.૨૧] ।

પુરુષાર્થત્વાત્ = પુરુષેણ સ્વવૃત્તિતયાઽર્થ્યમાનત્વાત્ અન્વચ્યાત્મદ્રવ્યસ્ય = મનુષ્યત્વાદિના નષ્ટસ્ય સત આત્મત્વેનાનુવૃત્તસ્ય દ્રવ્યસ્ય ઉક્તાવસ્થૈવ = અરખ્ણદશુદ્ધજ્ઞાન-સુખાદ્યાત્મિકૈવ મુક્તિઃ ઘટતે । एतेन = આત્મદ્રવ્યાન્વયપ્રતિપાદનેન, અસ્ય ચાગ્રે નિરસ્તમિત્યનેનાઽન્વયઃ । સર્વથા = નિરન્વયઃ સન્તાનોચ્છેદઃ = ચૈત્રાદ્યાત્મસન્તતિધ્વંસ इति केषाश्चित् अश्वघोषादीनां बौद्धानां, शुद्धक्षणोत्पादः = અનુપપ્લવચિત્સન્તત્યુત્પત્તિઃ મુક્તિઃ इति अन्येषां च = વિજ્ઞાનાદ્વૈતવાદિનાં સૌગતાનાં હિ મતં નિરસ્તમ્, આત્મત્વેનાત્મદ્રવ્યાન્વયસ્ય સાધનાત્ । યથોક્તં યોગસારપ્રાભૃતેઽપિ → દુરિતાનીવ ન જ્ઞાનં નિર્વૃત્તસ્યાપિ ગચ્છતિ । કાશ્ચનસ્ય મલે નષ્ટે કાશ્ચનત્વં ન નશ્યતિ ॥ ન જ્ઞાનાદિગુણાભાવે જીવસ્યાસ્તિ વ્યવસ્થિતિઃ । લક્ષણાપગમે લક્ષ્યં ન કુત્રાઽપ્ય-વતિષ્ટતે ॥ ← [૭/૨૧-૨૨] इति । વિજ્ઞાનાદ્વૈતમતનિરાકરણાયાઽઽહ- અનન્વિતશુદ્ધક્ષણાનાં = આત્મદ્રવ્યવિનિર્મુક્તશુદ્ધજ્ઞાન-ક્ષણાનાં મુક્તિત્વે સ્વીક્રિયમાણે અન્યાન્યચિત્તશુદ્ધક્ષણમુક્તિસાઙ્કર્યપ્રસજ્ઞાત્ = નિરન્વયનષ્ટચૈત્ર-મૈત્રાદ્યાત્માઽવ્યવહિતોત્તરોત્પન્નનિરુપ-પ્લવવિજ્ઞાનક્ષણાત્મકમુક્ત્યભેદાપત્તેઃ । ન હ્યન્વચ્યાત્મદ્રવ્યવિરહે શુદ્ધચિત્ક્ષણાનાં ભેદકમસ્તિ કિશ્ચિત્ । ન ચાતદ્વ્યાવૃત્તેરેવ ભેદકત્વમિતિ વાચ્યમ્, તસ્યા નિરુપપ્લવવિજ્ઞાનાત્મકત્વેઽન્યોન્યાશ્રયપ્રસજ્ઞાત્, અતિરિક્તત્વે તવાઽપસિદ્ધાન્તાપાતાદિતિ દિક્ ।

દીવા જેવી સર્વથા તુચ્છરૂપતાને પામેલ આત્મા જાત્યન્તર = અન્યઅવસ્થા = પૂર્વે દોષવાન્ બન્યા પછી દોષરહિત દશા પ્રાપ્ત કરી ન શકે; કારણ કે ગધેડાના શીંગડાની જેમ તુચ્છસ્વરૂપ [આત્મા મોક્ષમાં હોય તો] તે વાસ્તવિક અવિદ્યારહિત અવસ્થાને પામી ન શકે. માટે મોક્ષમાં અવિદ્યમાન એવો આત્મા માનવામાં આવે તો તે અન્ય જાતિસ્વરૂપ = અવસ્થા પ્રાપ્ત ન કરી શકે. પોતાના નાશ માટે કોઈ પણ વ્યક્તિની પ્રવૃત્તિ સંભવી ન શકે. પરંતુ મોક્ષ એ તો પુરુષાર્થ = પુરુષ દ્વારા પ્રાર્થનીય-પ્રાપ્તવ્ય છે. માટે શુદ્ધ અખંડ જ્ઞાન, સુખાદિમાં અન્વયી [સાંકળસ્વરૂપ] આત્મદ્રવ્યની ઉપરોક્ત અશુદ્ધ = ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનાદિરહિત અવસ્થા સ્વરૂપ જ મુક્તિ સંગત બની શકે છે.

અમુક બૌદ્ધ લોકો સર્વથા જ્ઞાનપ્રવાહના ઉચ્છેદ સ્વરૂપ મોક્ષ માને છે. અન્ય બૌદ્ધ લોકો શુદ્ધ જ્ઞાનક્ષણની ઉત્પત્તિ = મોક્ષ' એમ કહે છે. આ બંને મત અસંગત છે. આનું કારણ એ છે કે [૧] પોતાના નાશ માટે કોણ પ્રયત્ન કરે ? [૨] સાંકળરૂપ અન્વયી આત્મદ્રવ્ય વિનાની શુદ્ધ જ્ઞાનાદિક્ષણો એ જ એ મુક્તિ હોય તો એક-બીજાની મુક્તિનો શંભુભેળો = સાંકર્ય થાય. નિરાકાર શુદ્ધ જ્ઞાન ક્ષણોમાં તો કોઈ ભેદ છે જ નહિ. [તિથી તેના આશ્રયીભૂત આત્માનો સ્વીકાર કરવામાં આવે તો જ આશ્રયભેદથી મુક્તિભેદ સિદ્ધ થઈ શકે. બાકી તો એક-બીજાની મુક્તિ સંકીર્ણ-અભિન્ન થવાની આપત્તિ અપરિહાર્ય જ બની રહે.]

૧. મુદ્રિતપ્રતી 'વસ્તુસત્તાં' इति पाठः । ૨. મુદ્રિતપ્રતી → 'अन्यायमुक्तिसाङ्कर्य....' ← इति पाठः ।

પ્રસન્નગાત્ । વૈશેષિકગુણરહિત ઇતિ વાગ્મઙ્ગ્યા કથચ્ચિન્નિર્ગુણમુક્તિપક્ષ આદતઃ, સર્વથા નિર્ગુણમુક્તિપક્ષસ્તુ વેદાન્ત્યાદીનામપાસ્તઃ ॥૧૬/૩॥

અસ્યાં વસ્તુસત્યામવસ્થાયાં તન્નાન્તરોવતં સમ્ભવિત્વેન દર્શયન્નાહ → 'એવમિ'ત્યાદિ ।

એવં પશુત્વવિગમો દુઃસ્વાન્તો ભૂતવિગમ ઇત્યાદિ । અન્યદપિ તન્નસિદ્ધં સર્વમવસ્થાન્તરેઽત્રૈવ ॥૧૬/૪॥

એવં = ઉવતનીત્યા પશુત્વં = અજ્ઞત્વં તસ્ય વિગમઃ = અપુનર્ભાવેન નાશઃ, દુઃસ્વાનામન્તઃ, ભૂતાનાં પૃથિત્યાદીનાં વિગમઃ = આત્યન્તિકો વિયોગ ઇત્યાદિ અન્યદપિ = ઉવતાવશિષ્ટમપિ તન્નસિદ્ધં = તત્તત્સમયપ્રસિદ્ધં સર્વં = નિરવશેષં અવસ્થાન્તરે = દોષરહિતશુદ્ધગુણાવસ્થારૂપે અત્રૈવ = પરતત્ત્વસ્વરૂપે યુજ્યતે, નાન્યત્ર ॥૧૬/૪॥

એતદ્વ સર્વમપિ તન્નાન્તરસિદ્ધં યથાવિધવસ્તુતત્ત્વાભ્યુપગમે યુજ્યતે તાદૃશં વસ્તુ પરીક્ષયન્નાહ → 'પરિણામિની' - ત્યાદિ ।

પરિણામિન્યાત્મનિ સતિ તત્તદ્ધ્વનિવાચ્યમેતદસ્ખિલં સ્યાત્ । અર્થાન્તરે ચ તત્ત્વેઽવિદ્યાદૌ વસ્તુસત્યેવ ॥૧૬/૫॥

કેનચિદ્દૂપેનાન્વયિત્વે સતિ કેનચિદ્દૂપેણ વ્યતિરેકિત્વં = પરિણામઃ । સ વિદ્યતે યસ્ય સ પરિણામી, તસ્મિન્

કલ્યાણકન્દલી

'વૈશેષિકગુણરહિત' ઇતિ વાગ્મઙ્ગ્યા કથચ્ચિન્નિર્ગુણમુક્તિપક્ષઃ = ઔપાધિકગુણોચ્છેદાત્મકમોક્ષપક્ષ આદૃતઃ । સર્વથા = એકાન્તેન = ઔપાધિક-સ્વાભાવિકાદિસર્વાપેક્ષયા નિર્ગુણમુક્તિપક્ષઃ તુ વેદાન્ત્યાદીનાં = વેદાન્તિ-નૈયાયિક-વૈશેષિક-મીમાંસ-કાદીનાં અપાસ્તઃ સમાનાઽઽયવ્યત્વેન મુક્તિપરિશ્રમસ્ય વૈયર્થ્યાપત્તેઃ, ગુણહાનેરનિષ્ટત્વાચ્ । તદુક્તં → દુઃસ્વાભાવોઽપિ નાઽવેદ્યઃ પુરુષાર્થતેષ્યતે । ન હિ મૂર્છાચવસ્થાર્થં પ્રવૃત્તો દૃશ્યતે સુધીઃ ॥ [ ] ← ઇત્યધિકં મત્કૃત-ભાનુમત્યામ્ [ન્યાયાલોકટીકા-પ્રથમપ્રકાશે પૃ.૩૪] ॥૧૬/૩॥

મૂલગ્રન્થે દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → એવં પશુત્વવિગમઃ દુઃસ્વાન્તઃ ભૂતવિગમઃ ઇત્યાદિ અન્યદપિ તન્નસિદ્ધં સર્વં અવસ્થાન્તરે અત્રૈવ, યુજ્યત ઇતિ શેષઃ ॥૧૬/૪॥ સ્પષ્ટાર્થેવ યોગદીપિકા ॥૧૬/૪॥

મૂલગ્રન્થે દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → આત્મનિ પરિણામિનિ સતિ અર્થાન્તરે ચ તત્ત્વે અવિદ્યાદૌ વસ્તુસતિ એવ તત્તદ્ધ્વનિવાચ્યં એતત્ અસ્ખિલં સ્યાત્ ॥૧૬/૫॥

કેનચિદ્દૂપેણ = ધ્વંસપ્રતિયોગિતાનવચ્છેદકધર્મવત્ત્વેન અન્વયિત્વે = ઉત્તરકાલવૃત્તિત્વે સતિ કેનચિદ્દૂપેણ = ધ્વંસપ્રતિયોગિતા-વચ્છેદકધર્મવત્ત્વેન વ્યતિરેકિત્વં પરિણામ ઇતિ । યત્તુ યોગસૂત્રભાષ્યે વ્યાસેન → અવસ્થિતસ્ય દ્રવ્યસ્ય પૂર્વધર્મનિવૃત્તૌ

વૈશેષિક ગુણરહિત = અશુદ્ધ જ્ઞાનાદિગુણથી રહિત મુક્તિ છે. એવા પ્રકારનું કહેવાથી કથંચિત્ = અશુદ્ધ ગુણોની અપેક્ષાએ નિર્ગુણ મુક્તિ પક્ષનો સ્વીકાર થયો અને વેદાંતીઓને માન્ય સર્વથા = એકાંતે નિર્ગુણમુક્તિપક્ષનું નિરાકરણ થયું. [૧૬/૩]

વાસ્તવિક આ જ અવસ્થામાં અન્ય દર્શનોક્ત વસ્તુ સંભવી શકે છે. એવું જણાવતા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે →
ગાથાર્થ :- આ રીતે પશુત્વનો નાશ, દુઃખનો અન્ત, ભૂતવિયોગ ઇત્યાદિ બીજું પણ દર્શનપ્રસિદ્ધ બધું આ જ અવસ્થામાં સંગત થઈ શકે છે. [૧૬/૪]

❁ મોક્ષમાં અન્યદર્શનોક્ત વસ્તુનો સ્વીકાર ❁

ટીકાર્થ :- ઉપરોક્ત રીતે [૧] પશુત્વનો = અજ્ઞત્વનો નાશ, કે જે ફરીથી ક્યારેય ઉત્પન્ન ન થાય. [૨] દુઃખોનો નાશ. [૩] પૃથ્વી, પાણી, પવન વગેરે ભૂતનો આત્યંતિક વિયોગ.... ઇત્યાદિ, ઉપરોક્ત સિવાયનું પણ, તે તે દર્શનમાં પ્રસિદ્ધ બધું દોષરહિત-શુદ્ધ ગુણોની અવસ્થાસ્વરૂપ આ જ પરતત્ત્વમાં સંગત થઈ શકે, બીજે નહિ. [૧૬/૪]

અન્ય દર્શનોમાં પ્રસિદ્ધ આ બધું ય જેવા પ્રકારના વસ્તુસ્વરૂપનો સ્વીકાર કરવામાં આવે ત્યારે ઘટી શકે છે તેવા પ્રકારની વસ્તુની પરીક્ષા કરતા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે →

ગાથાર્થ :- પરિણામી આત્મા અને અર્થાતરસ્વરૂપ અવિદ્યા વગેરે તત્ત્વ વાસ્તવિક જ હોય ત્યારે તે તે શબ્દોથી વાચ્ય આ બધું ઘટી શકે. [૧૬/૫]

❁ પરિણામી આત્માનો સ્વીકાર ❁

ટીકાર્થ :- કોઈક રૂપે અન્વયી - વિદ્યમાન હોય અને કોઈક રીતે અવિદ્યમાનતા સ્વરૂપ પરિણામ જેની પાસે હોય તે પરિણામી

આત્મનિ = જીવે સતિ = અભ્યુપગમ્યમાને સતિ, મુક્તિવાદિનામાત્મસત્તાયામવિપ્રતિપત્તે: 'તન્નિત્યત્વક્ષણિકત્વાદાવેવ વિપ્રતિપત્તે: તન્નિરાસાયેદં વિશેષણમ્ । તૈ: તૈ: ધ્વનિભિ: = શબ્દૈ: વાચ્યં = અભિધેયં એતત્ = પ્રાગુક્તં અવિદ્યારહિતાઽવસ્થા-વૈશેષિકગુણરહિતપુરુષ-પશુત્વવિગમાદિ અથવા તૈ: તૈ: ધ્વનિભિ: વાચ્યં સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-સદનુષ્ટાનાદિ-પ્રકરણોક્તં એતત્ અસ્થિલં સ્યાત્ = સમ્ભવેત્ । અર્થાન્તરે ચ = આત્મભિન્ને ચ તત્ત્વે = પદાર્થે અવિદ્યાદૌ = અવિદ્યાઽ-

કલ્યાણકન્દલી

ધર્માન્તરોત્પત્તિ: પરિણામ: ← [પાતં.યો.સૂ.૩/૧૩ -મા.પૃ.૨૯૨] ઇત્યુક્તં, તદપિ દ્રવ્યત્વ-સત્ત્વાદિના દ્રવ્યસ્યાઽવસ્થિતત્વમાવેદ-યતિ । ઘટત્વ-કપાલત્વ-શિવકત્વાદિ-પૂર્વધર્મવત્ત્વરૂપેણ દ્રવ્યસ્યાઽનવસ્થિતત્વાનભ્યુપગમે તુ તન્ન સન્નચ્છતે, 'ઘટત્વેનાયં મૃત્પિન્ડ આસીત્' ઇત્યત્ર લઙ્પ્રત્યયાનુપપત્તેરિત્યધિકં નિરૂપિતમસ્માભિ: જયલતાયામ્ [મ.સ્યા.રહસ્ય પ્રથમ ખણ્ડ પૃ.૧૦] ।

કેચિત્તુ પ્રકૃતે: અન્યથાભાવ: પરિણામ ઇત્યાહુ: । ઉપાદાનસલક્ષણત્વે સત્યન્યથાભાવ: પરિણામ ઇત્યન્યે । પૂર્વરૂપપરિત્યાગે સતિ નાનાકારપ્રતિભાસ: પરિણામ ઇત્યપરે । વેદાન્તિનસ્તુ → ઉપાદાનસમસત્તાકત્વે સતિ અન્યથાભાવ: પરિણામ:, વિવર્ત-વારણાય સત્યન્તમ્, ઘટસ્ય તન્તુપરિણામત્ત્વવારણાય વિશેષ્યમિત્યાહુ: । તસ્મિન્ = પરિણામિનિ આત્મનિ એતત્ અસ્થિલં સમ્ભવેદિતિ સમ્બન્ધ: । તદુક્તં યોગવિન્દૌ → પરિણામિન્યતો નીત્યા ચિત્રભાવે તથાઽઽત્મનિ । અવસ્થાભેદસન્નત્યા યોગમાર્ગસ્ય સમ્ભવ: ॥૪૯૦॥ ← ઇતિ ।

મુક્તિવાદિનાં નૈયાયિક-વૈશેષિક-સાન્ડ્ય-બૌદ્ધાદીનાં નાસ્તિકવ્યતિરિક્તાનાં આત્મસત્તાયાં અવિપ્રતિપત્તે: નાત્રાત્મસિદ્ધિ-પ્રયાસ:, નૈયાયિક-બૌદ્ધાદીનાં તન્નિત્યત્વક્ષણિકત્વાદાવેવ વિપ્રતિપત્તે: તન્નિરાસાય = આત્મન એકાન્તનિત્યત્વૈકાન્તાનિત્યત્વ પ્રતિ-ક્ષેપાય ઇદં = 'પરિણામિનિ' ઇતિ વિશેષણં ગૃહીતમ્ । અધ્યાત્મકમલમાર્ત્તેઽપિ → નિત્યં ત્રિકાલગોચરધર્મત્વાત્ પ્રત્યભિજ્ઞતસ્ત-દપિ । ક્ષણિકં કાલવિભેદાત્ પર્યાયનયાદભાણિ સર્વજ્ઞૈ: ॥ ← [૩/૨૫] ઇત્યેવં નિત્યત્વાનુવિદ્ધાનિત્યત્વમુપદર્શિતમ્ । એકાન્ત-નિત્યત્વે કર્તૃત્વ-મોકૃત્વાનુપપત્તિ:, તદુક્તં યોગવિન્દૌ → એવમેકાન્તનિત્યોઽપિ હન્તાત્મા નોપપદ્યતે । સ્થિરસ્વભાવ એકાન્તાદ્ યતો નિત્યોઽભિધીયતે ॥૪૭૮॥ તદયં કર્તૃભાવ: સ્યાત્ મોકૃત્ભાવોઽથવા ભવેત્ । ઉભયાનુભયભાવો વા સર્વથાઽપિ ન યુજ્યતે ॥૪૭૯॥ એકાન્તકર્તૃભાવત્વે કથં મોકૃત્ત્વસમ્ભવ: । મોકૃત્ભાવનિયોગેઽપિ કર્તૃત્વં નનુ દુ:સ્થિતમ્ ॥૪૮૦॥ ન ચાકૃતસ્ય મોગોઽસ્તિ કૃતચ્ચામોગમિત્યપિ । ઉભયાનુભયભાવત્વે વિરોધાસમ્ભવો ધ્રુવો ॥૪૮૧॥ યત્તથોભયભાવત્વેઽપ્યભ્યુપેતં વિરુદ્ધ્યતે । પરિણામિત્વસન્નત્યા ન ત્વાગોઽત્રાપરોઽપિ વ: ॥૪૮૨॥ ← ઇત્યાદિ । એવમેકાન્તક્ષણિકત્વેઽપિ તસ્ય દ્વિતીયક્ષણે સર્વથોચ્છેદેન હેતોરભાવાન્નોત્તરક્ષણ-પ્રસૂતિ: સમ્ભવતિ, અન્યથા પૂર્વક્ષણસ્યૈવ કથશ્ચિદભાવીમૂતસ્યોત્તરકાર્યતયા ભવનેનાન્વય: સમાઢૌકતે । તદુક્તં યોગવિન્દૌ → ક્ષણિકત્વં તુ નૈવાસ્ય ક્ષણાદૂર્ધ્વં વિનાશત: । અન્યસ્યાભાવતોઽસિદ્ધેરન્યથાઽન્વયભાવત: ॥૪૬૮॥ એવં કૃતનાશાઽકૃતાભ્યાગમાદિ-દોષજાલમપ્યેકાન્તક્ષણિકત્વે દુર્વારમિત્યવોચામ જયલતાયામ્ [સ્યાદ્વાદરહસ્યટીકા પ્ર.ખં. પૃ.૧૪૫] ।

આત્મભિન્ને અવિદ્યાઽદૃષ્ટ-સંસ્કારાદિપદવાચ્યે । વેદાન્તિભિ: અવિદ્યાપદેન, વૈશેષિકાદિભિ: અદૃષ્ટશબ્દેન, સૌગતૈ: સંસ્કારા-ભિધાનેન, વેદવાદિભિ: પુણ્યાદ્યાખ્યયા, મીમાંસકૈરપૂર્વવાચકેન, ગણકૈ: શુભાદિપર્યાયેણ, સાન્ડ્યૈ: ધર્માદિનામ્ના, શૈવૈ: પાશા-ખ્યાનેન; સ્યાદ્વાદિભિરસ્માભિ: કર્મસંજ્ઞયા, લોકૈ: દૈવ-વિધ્યાદિધ્વનિના, કૈશ્ચિત્ અતિશયવચ્ચનેન, અન્યૈ: શક્તિવ્યપદેશેન, પરૈ: વીજાપદેશેન, અપરૈ: ક્લેશસન્કેતેન, ઇતરૈ: માયાપ્રાતિપદિકેન યત્ પ્રતિપાદ્યતે તસ્મિન્ પરમાર્થતો વિદ્યમાને એવ પ્રાગુક્તં અસ્થિલં સમ્ભવેત્ । તચ્ચ કાલાન્તરભાવિફલાનુકૂલવિહિતનિષિદ્ધક્રિયાજન્યભાવવ્યાપારરૂપમિતિ અદૃષ્ટસિદ્ધિવાદે [૧] પ્રોક્તમ્ । કર્મ ચ કર્તારમનુગચ્છતિ । તદુક્તં શ્રીસિદ્ધસેનદિવાકરૈ: દ્વાત્રિંશિકાપ્રકરણે → ન કર્મ કર્તારમતીત્ય વર્તતે ય એવ કર્તા સ ફલાન્ય-સ્તુતે । તદદૃષ્ટા પુદ્ગલમૂર્તિં કર્મજં યથાઽસ્થ નૈવં ભુવિ કશ્ચનાઽપર: ॥ ← [૧/૨૬] ઇતિ । વ્યવચ્છેદમાહ- ન તુ સાંવૃતસત્ત્વેન

કહેવાય. જીવ આલો પરિણામી સ્વીકારવામાં આવે તો જ પૂર્વોક્ત અવિદ્યારહિત અવસ્થા, વૈશેષિકગુણરહિત પુરુષ, પશુત્વવિગમ વગેરે બધું ઘટી શકે. અથવા સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સદનુષ્ટાન વગેરે પ્રકરણોમાં જાણાવેલ તે તે શબ્દોથી વાચ્ય બધું સંભવી શકે. આત્માનું 'પરિણામી' આલું વિશેષણ લગાડવાનો મતલબ એ છે કે તે લોકો મોક્ષને સ્વીકારે જ છે. પરંતુ 'આત્મા છે કે નહિ?' આલો કોઈ વિવાદ છે જ નહિ. સર્વમુક્તિવાદીઓ આત્મસત્તાને સ્વીકારે જ છે. પરંતુ 'આત્મા નિત્ય છે કે ક્ષણિક?' આ બાબતમાં જ વિવાદ છે. એકાંત નિત્યતા અને સર્વથા ક્ષણિકતાનું નિરાકરણ કરવા માટે 'પરિણામી' એલું આત્માનું વિશેષણ જાણાવેલ છે. તેમ જ અવિદ્યા, અદૃષ્ટ, સંસ્કાર વગેરે શબ્દોથી વાચ્ય કર્મ જો આત્માથી ભિન્ન હોય અને વાસ્તવિક = પરમાર્થથી વિદ્યમાન હોય તો જ ઉપરોક્ત બધું ઘટી શકે. સાંવૃતસત્યરૂપે [કે જે બૌદ્ધસંમત છે] અવિદ્યા વગેરેનો સ્વીકાર કરવામાં આવે

૧. મુદ્રિતપ્રતૌ 'તસ્મિન્નિત્ય...' ઇતિ પાઠ: ।

दृष्ट-संस्कारादिपदवाच्ये वस्तुसति एव = परमार्थतो विद्यमाने एव, न तु सांवृतसत्त्वेनाऽभ्युपगम्यमाने, तस्य कल्पितरूपत्वेन तत्त्वतोऽसत्त्वात् ॥१६/७॥ तथा 'तद्योगे'त्यादि ।

तद्योगयोग्यतायां चित्रायां चैव नान्यथा नियमात् । परिभाषनीयमेतद्विद्वद्भिस्तत्त्वदृष्टयोच्चैः ॥१६/६॥

तेज = अर्थात्तरभूतेन तत्त्वेन अविद्यादिना योगः = सम्बन्धः = आत्मनः कर्मबन्ध इत्यर्थः, तस्मिन् योग्यता = जीवस्य कर्मपुद्गलग्राहकस्वभावत्वं अजादिपारिणामिकभ्रत्यभावलक्षणं सहजमलरूपं मुक्तिसमये विनिवृत्तिमत,

कल्याणकन्दली

= मिथ्यात्वसंबलितत्वे सति व्यवहारौपधिकसत्यत्वेन वेदान्तिभिः, अपारमार्थिकत्वे सति अविंसवादिव्यवहारसाधकत्वेन च बौद्धैः अभ्युपगम्यमाने, तस्य सांवृतसत्यस्य मिथ्यात्वानुविद्धतया कल्पितरूपत्वेन = काल्पनिकत्वेन तत्त्वतः = परमार्थतः असत्त्वात् । असत्तश्च वन्ध्यापुत्रवन्नार्थक्रियाकारित्वं सम्भवति । यथोक्तं साङ्ख्यसूत्रे → नावस्तुनो वस्तुसिद्धिः ← [१/७८] । ततश्चोपाधिजनितत्वे सति उपाधिजनकं अविद्यादि पारमार्थिकमेवाभ्युपेयम् । यदपि सौरपुराणे → नाऽसद्रूपा न सद्रूपा माया नैवोभयात्मिका । सदसद्भ्यामनिर्वाच्या मिथ्याभूता सनातनी ॥ ← [११/२८] इत्युक्तम्, तदपि तस्याः पारमार्थिकत्वे एव घटते, अन्यथा सनातनत्वानुपपत्तेः । सर्वदा मिथ्यारूपत्वे खपुष्पादिवदर्थक्रियाकारित्वानुपपत्तिः । तथा च → प्रकृत्या सर्वमेवेदं जगदन्धीकृतं ← [३०३/३५] इति मोक्षधर्मवचनमसङ्गतं स्यात् । तदुक्तं आचाराङ्गेऽपि → कम्मुणा उवाही जायइ ← [१/३/१] । → मायां तु प्रकृतिं विद्यात् ← [४/१०] इति श्वेताश्वतरोपनिषद्वचनमपि तत्त्वतो मायायाः कर्मप्रकृतिरूपतामाह । यदपि गरुडपुराणे → अनात्मन्यात्मविज्ञानमसतः सत्स्वरूपता । सुखाभावे तथा सौख्यं माया विद्याविनाशिनी ॥ ← [ ] इत्युक्तं तदपि मायायाः पारमार्थिकत्वे एव घटते । एतेन → वस्तुतस्तु जगन्नास्ति सर्वं ब्रह्मैव केवलम् ← [४/४०/३०] इति योगवाशिष्ठोक्तिरपि निरस्ता, 'नाभावः, उपलब्धेः [२/२/२८] भावः चोपलब्धेः ← [१२/१/१५] इति ब्रह्मसूत्राभ्यामेवात्यन्ततुच्छताया निराकरणात् । यथोक्तं साङ्ख्यसूत्रेऽपि → उपाधिश्चेत् तत्सिद्धौ पुनर्द्वैतम् ← [६/४६] इत्यादिकम् ॥१६/५॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् → तद्योगयोग्यतायां चित्रायां चैव, नान्यथा, विद्वद्भिः एतत् नियमात् उच्चैः तत्त्वदृष्ट्या परिभाषनीयम् ॥१६/६॥ योग्यता = जीवस्य कर्मपुद्गलग्राहकस्वभावत्वं, तद्विरेहे कर्मबन्धासम्भवात् अन्यथाऽऽकाशोऽपि तदापत्तेः । तदुक्तं योगबिन्दौ → योग्यतामन्तरेणास्य संयोगोऽपि न युज्यते । सा च तत्त्वमित्येवं तत्संयोगोऽप्यनादिमान् ॥१०॥ ← इति । सहजमलरूपं, तदुक्तं योगबिन्दौ → सहजं तु मलं विद्यात् कर्मसम्बन्धयोग्यताम् । आत्मनोऽनादिमत्त्वेऽपि

तो उपरोक्त वस्तु घटी न शके; कारण के सांवृतिक सत्य तो काल्पनिक डोवाधी वास्तवमां छे न नडि. [१६/५]

▣ अेकांतपक्षमां असंगति ▣

विशेषार्थः :- आत्मा अेकांत नित्य डोय, तेना स्वरूपमां कोरु पाण जतनो डेरडार करेय पाण न न थाय तो संसार अवस्थामां आत्मा अविद्यासंयुक्त, वैशेषिकगुणसडित, पशुत्व-अज्ञत्वयुक्त, दुःखी डोवाधी ते कायम माटे मोक्षमां पाण तेवो न रडेसे, कारण के ते जे मोक्षमां अविद्यारडित, वैशेषिकगुणशून्य... भने तो अविद्यासंयुक्तत्व, वैशेषिकगुणसडितत्व रूपे आत्मानो नाश थरु नवाधी 'आत्मा अेकांत नित्य छे' आ सिद्धांत लांगी पडे. तथा आत्माने क्षणिक मानवामां आवे तो भीलु क्षाणे आत्मा न न रडेवाधी मोक्ष कोनो थाय ? माटे आत्माने नित्यानित्य = कथंचित् अविनाशी अने कथंचित् विनाशी = परिणामी मानवो न पडसे. अर्थात् अविद्यासंयुक्तत्व वैशेषिकगुणसडितत्व वगेरे स्वरूपे नष्ट थयेल आत्मा मोक्षमां अविद्यारडितत्व, वैशेषिक-गुणशून्यत्व वगेरे स्वरूपे विद्यमान छे - आवुं मानवामां कोरु डोष नथी.

❁ कर्म आत्मलिङ्ग अजे वास्तविक छे ❁

वणी, जे कर्म नामनी थीन न डोय तो जवनो संसार न घटी न शके; कारण के संसार कर्मनिर्मित छे. जे कर्म आत्माथी अलिङ्ग डोय तो मोक्षमां आत्मा विद्यमान डोवाधी कर्म पाण विद्यमान न रडेसे अथवा कर्मनो नाश थवाधी अेनाथी अलिङ्ग आत्मानो पाण नाश थसे. माटे कर्म = अविद्या वास्तविक छे अने आत्माथी लिङ्ग छे. अविद्यानो संपूर्ण-सदा माटे वियोग थाय अे न मोक्ष. अविद्यारडित शुद्धगुणसंपन्न आत्मा मोक्षमां छे - अेवुं मानवुं न पडसे. [१६/५]

गाथार्थः :- अविद्यानो योग थवाधी अनेकविध योग्यता आत्मांमां डोय तो न उपरोक्त वस्तु घटी शके, बाकी न न घटी शके. - विद्वानोअे आ तत्त्व नियमा अत्यंत तत्त्वदृष्टिथी विभावन करवुं. [१६/६]

▣ कर्मबंधनी विविध योग्यता आत्मांमां छे ▣

તસ્યાં વિત્રાયાં ચૈવ = નાનાપ્રકારાયામેવ સત્યાં નાન્યથા, એકસ્વભાવાયાં યોગ્યતાયાં ફલભેદાસિદ્ધેઃ । દૃશ્યતે વ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવપ્રક્રમેણ તીર્થકરાસતીર્થકર-પ્રત્યેકબુદ્ધ-સ્વયંબુદ્ધાદિરુપઃ ફલભેદઃ । તસ્માત્ તન્નિયામકં યોગ્યતાવૈચિત્ર્યમવશ્યમાશ્રયણીયમિતિ નિયમાત્ = નિયમેજ પરિભાવનીયં = સર્વેઃ પ્રકારૈઃ વિન્તનીયં એતત્ = ત્રયં જીવ-કર્મ-ભવ્યત્વરૂપં વિદ્ધિઃ = સૂરિભિઃ તત્ત્વદષ્ટ્યા = આગમાપનીતવિપર્યયમલયા પ્રજયા ઉચ્ચૈઃ = અત્યર્થમ્ ।

કલ્યાણકન્દલી

નાયમેનાં વિના યતઃ ॥૧૬૪॥ ← ઇતિ । અયં = કર્મબન્ધઃ । યોગ્યતામન્તરેણાપિ કર્મબન્ધાઙ્ગીકારે મુક્તસ્યાપિ કર્મસંયોગા-પત્તિઃ । → તસ્માદવશ્યમેષ્ટવ્યા સ્વાભાવિક્યેવ યોગ્યતા । તસ્યાનાદિમતી સા ચ મલનાત્ મલ ઉચ્યતે ॥૧૬૮॥ ← ઇતિ યોગવિન્દૌ વ્યક્તમ્ । યોગ્યતૈવ પરૈઃદિદૃક્ષાદિપદેનોચ્યતે, યથોક્તં યોગવિન્દૌ → દિદૃક્ષા-ભવબીજાદિશબ્દવાચ્યા તથા તથા । ઇષ્ટા ચાન્યૈરપ્યેષા મુક્તિમાર્ગાવલમ્બિભિઃ ॥૨૬૯॥ ← ઇતિ । મુક્તિસમયે વિનિવૃત્તિમત્, અન્યથા મુક્તસ્યાપિ કર્મબન્ધાપત્તેઃ । તદુક્તં યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયે → દિદૃક્ષાઘાત્મભૂતં તન્મુખ્યમસ્ય નિવર્તતે । પ્રધાનાદિનતેર્હેતુસ્તદભાવાન્ન તન્નતિઃ ॥૨૦૦॥ ← ઇતિ । તન્નતિઃ = કર્માસદૃષ્ટાસપૂર્વાઘપરાભિધાનપ્રધાનપરિણતિઃ કર્મબન્ધરૂપા ।

તન્નિયામકં = તીર્થકરાતીર્થકર-પ્રત્યેકબુદ્ધાદિરૂપફલભેદનિયામકં યોગ્યતાવૈચિત્ર્યં અવશ્યમાશ્રયણીયમ્ । યદિ ચ યોગ્ય-ત્વમેકસ્વભાવં સ્યાત્ તદા તીર્થકરાસતીર્થકરાદિભેદઃ સિદ્ધાન્તોક્તો વિઘટેત । ન હિ ઋજુસૂત્રાદયઃ પર્યાયનયાઃ કારણભેદં વિના કાર્યભેદં મન્યન્તે, અન્યથા એકસ્માદેવ કારણાત્ સકલત્રૈલોક્યકાર્યોત્પત્તિપ્રસન્નેન કારણાન્તરકલ્પનાવૈયર્થ્યપ્રસન્નાત્ । પરિભાવનીયં જીવ-કર્મ-ભવ્યત્વરૂપં = નાનાજીવ-વિચિત્રવસ્તુસત્કર્મ-તથાભવ્યત્વસ્વરૂપમ્ । ઇદમેવાભિસન્ધાય પञ્ચસૂત્રે → તદ્વામભવત્તાઇ-ભાવઓ, વિચિત્તમેઅં તદ્વાફલભેષ્ણ, નાવિચિત્તે સહકારિભેઓ, તદવિક્ષો તઓત્તિ । અણેગંતવાઓ તત્તવાઓ । સ ખલુ એવં, ઇહરહેગંતો, મિચ્છત્તમેસો, ન ઇત્તો વવત્થા, અણારિહમેઅં, સંસારિણો ડ સિદ્ધત્તં, નાડબદ્ધસ્ય મુક્તી સદત્થરહિઆ ← [૫/૩] ઇત્યાદિ । અત્ર ચ શ્રીહરિભદ્રસૂરિભિરેવ → ‘સમાને ભવ્યત્વાદૌ કથમેતદેવમ્ ? ઇત્યાહ- તથાભવ્યત્વાદિભાવાત્, તથાફલપરિપાકીહ તથાભવ્યત્વમ્ । અત એવાહ- વિચિત્રં એતત્ = તથાભવ્યત્વાદિ । કુતઃ ? ઇત્યાહ તથા ફલભેદેન = કાલાદિભેદભાવિફલભેદેનેત્યર્થઃ । સમાને ભવ્યત્વે સહકારિભેદાત્ ફલભેદઃ ઇત્યાશઙ્કાપોહાયાહ-નાવિચિત્રે તથાભવ્યત્વાદૌ સહકારિ-ભેદઃ । કિમિતિ ? ઇત્યાહ - તદપેક્ષઃ તકઃ ઇતિ તદતત્સ્વભાવે તદુપનિપાતાભાવાદિતિ । અનેકાન્તવાદસ્તત્ત્વવાદઃ, સર્વકારણ-સામર્થ્યાસપાદનાત્ । સ ખલુ અનેકાન્તવાદ એવં = તથાભવ્યત્વાદિભાવે । ઇતરથૈકાન્તઃ સર્વથા ભવ્યત્વાદેઃ તુલ્યતાયામ્ । તતઃ કિમિત્યાહ - મિથ્યાત્વમેવ એકાન્તઃ । કુતઃ ? ઇત્યાહ- નાતો વ્યવસ્થા, એકાન્તાત્ ભવ્યત્વાસભેદે સહકારિભેદસ્યાસયોગાત્, તત્કર્મતાભાવાત્ કર્મણોસપિ કારકત્વાત્, અતત્સ્વભાવસ્ય ચ કારકત્વાસમ્ભવાદિતિ ભાવનીયમ્ । અત એવાહ-અનાર્હતં એતત્ = એકાન્તાશ્રયણમ્ । પ્રસ્તુતપ્રસાધકમેવ ન્યાયાન્તરમાહ - સંસારિણ એવ સિદ્ધત્ત્વં, નાન્યસ્ય-કોસયં નિયમઃ ? ઇત્યાહ-નાબદ્ધસ્ય મુક્તિઃ તાત્ત્વિકી, ઇત્યાહ-શબ્દાર્થરહિતા બન્ધાભાવેન ← [૫.૧૭/૧૮] ઇત્યાદિ વ્યાખ્યાતમ્ । યોગવિન્દૌ અપિ → સાંસિદ્ધિકમિદં જ્ઞેયં સમ્યક્ ચિત્રં ચ દેહિનામ્ । તથાકાલાદિભેદેન બીજસિદ્ધ્યાદિભાવતઃ ॥૨૭૫॥ સર્વથા યોગ્યતાસભેદે તદ-ભાવોસન્યથા ભવેત્ । નિમિત્તાનામપિ પ્રાપ્તિસ્તુલ્યા યત્તન્નિયોગતઃ ॥૨૭૬॥ અન્યથા યોગ્યતાસભેદઃ સર્વથા નોપપદ્યતે । નિમિત્તોપનિપાતોસપિ યત્તદાક્ષેપતો ધ્રુવમ્ ॥૨૭૭॥ યોગ્યતા ચેહ વિજ્ઞેયા બીજસિદ્ધ્યાઘપેક્ષયા । આત્મનઃ સહજા ચિત્રા તથા-ભવ્યત્વમિત્યતઃ ॥૨૭૮॥ ← ઇત્યાદિકમ્ । યથોક્તં ઉપદેશપદેસપિ → તદ્વામભવત્તં ચિત્તં અકમ્મજં આયતત્તમિહ ણેયં । ફલભેયા તદ્વા કાલાઙ્ગાણમક્ષેવગસહાવં ॥૨૯૯॥ ← ઇતિ । લલિતવિસ્તરાયામપિ → ભવ્યત્ત્વં નામ સિદ્ધિગમનયોગ્યત્વમ્, અનાદિપારિણામિકો ભાવઃ । તથાભવ્યત્વમિતિ ચ વિચિત્રમેતત્, કાલાદિભેદેનાસમ્મનાં બીજાદિસિદ્ધિભાવાત્, સર્વથા યોગ્યતાસભેદે

ટીકાઈ :- આત્માથી ભિન્ન અવિદ્યા વગેરે સાથે સંબંધ = કર્મબંધ થવાની જીવની યોગ્યતા છે. કર્મના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવાનો જીવસ્વભાવ છે કે જે અનાદિપારિણામિકભવ્યત્વસ્વરૂપ છે. તે સહજમલસ્વરૂપ છે અને મોક્ષસમયે સર્વથા નિવૃત્તિ પામે છે. આવી કર્મબંધયોગ્યતા પણ અનેક પ્રકારની હોય તો જ ઉપરોક્ત બધું ઘટી શકે. બાકી નહિ; કારણ કે જીવોની એકસ્વરૂપે કર્મબંધયોગ્યતા હોય તો ફલભેદ ઘટી ન શકે. પરંતુ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવને આશ્રયીને તીર્થકરસિદ્ધ, અતીર્થકરસિદ્ધ, પ્રત્યેકબુદ્ધસિદ્ધ, સ્વયંસંબુદ્ધસિદ્ધ વગેરે સ્વરૂપ ફલભેદ મોક્ષમાં દેખાય તો છે જ. માટે તેની નિયામક કર્મબંધયોગ્યતાગત વિચિત્રતા-વિવિધતા અવશ્ય સ્વીકારવી પડે. આગમથી જેનો મલ-દોષ દૂર થયેલ છે તેવી પ્રજ્ઞાસ્વરૂપ તત્ત્વદષ્ટિથી વિદ્વાન આચાર્ય ભગવંતોએ નિયમા સર્વ પ્રકારે જીવ, કર્મ અને તથાભવ્યત્વ- આ ત્રણ તત્ત્વનું અત્યંત ચિંતન કરવું જોઈએ.

નનુ તીર્થકરસિદ્ધત્વાદિકં નીલઘટ્ટવાદિવદર્થસમાજસિદ્ધમિતિ તત્પ્રયોજકતયા યોગ્યતાભેદો ન સિદ્ધ્યેદિતિ વૈત્ ?
ન, કાર્યે તાવદ્ધર્મકત્વસ્ય યોગ્યતાવિશેષપ્રયોજ્યત્વાત્, તત્ર તથાવિધસામગ્રીસમાજસ્ય પ્રયોજકત્વે તત્રાપિ તથાવિધ-
પ્રયોજકાન્તરાઽઽશ્રયણેઽનવસ્થાનાત્ । યદિ ચેયમનવસ્થા પ્રામાણિકી ન દોષાય તદાઽયં નિયતધર્મકકાર્યનિયામક-

કલ્યાણકન્દલી

તદભાવાત્ । તત્સહકારિણામપિ તુલ્યત્વપ્રાપ્તેઃ, અન્યથા યોગ્યતાઽભેદાઽયોગાત્, તદુપનિપાતાક્ષેપસ્યાપિ તન્નિબન્ધનત્વાત્ <-
[પૃ.૩૨] ઇત્યુક્તમ્ । એતદનુસારેણ શ્રીમુનિચન્દ્રસૂરિભિઃ ધર્મવિન્દુવૃત્તૌ -> ભવ્યત્વં નામ સિદ્ધિગમનયોગ્યત્વં અનાદિપારિણામિકો
ભાવ આત્મસતત્ત્વમેવ । તથાભવ્યત્વં તુ ભવ્યત્વમેવ કાલાદિભેદેનાઽઽત્મનાં બીજસિદ્ધિભાવાત્ નાનારૂપતાપન્નમિ [૨/૬૮] ત્યુક્તમ્ ।
તૈરેવ ઉપદેશપદવૃત્તૌ -> ભવ્યત્વં નામ સિદ્ધિગમનયોગ્યત્વં અનાદિપારિણામિકો ભાવઃ । તથાભવ્યત્વં ત્વેતદેવ વિચિત્રં દ્રવ્ય-
ક્ષેત્રાદિભેદેન જીવાનાં બીજાધાનાદિહેતુઃ <- [ગા.૧૬૩ પૃ.૧૩૯] ઇત્યુક્તમ્ । સ્યાદ્વાદકલ્પલતાયાં ટીકાકૃતા તુ -> મુક્તત્વ-
પ્રયોજિકા સામાન્યતોઽભવ્યવ્યાવૃત્તા જાતિર્ભવ્યત્વમિતિ ગીયતે પ્રત્યાત્મ તથાતથાપરિણામિતયા સમુપાત્તવિશેષા ચ તથાભવ્યત્વમિતિ
<- [૯/૬-પૃ.૬૭] વ્યાખ્યાતમ્ । તથાભવ્યત્વમેવ કાલનિયતિપૂર્વકૃતકર્મણામાક્ષેપકસ્વભાવમ્ ।

નનુ સામગ્ર્યાઃ કાર્યતાવચ્છેદકાવચ્છિન્નોત્પત્તિવ્યાપ્યત્વાત્ તીર્થકરસિદ્ધત્વાદ્યવચ્છિન્નસ્યાઽનાપત્તિરેવ । ન હિ તીર્થકરસિદ્ધ-
ત્વાદિકં કાર્યતાવચ્છેદકં કિન્તુ નીલઘટ્ટવાદિવત્ અર્થસમાજસિદ્ધં = નાનાસામગ્રીસમ્પાદિતમ્ । ઇતિ હેતોઃ તત્પ્રયોજકતયા
= તીર્થકરસિદ્ધત્વાદિપ્રયોજકતયા યોગ્યતાભેદઃ = નાનાવિધ-તથાભવ્યત્વં ન સિદ્ધ્યેત્ । તીર્થકરાઽતીર્થકરસિદ્ધાદિભેદાભિધા
ચ વૈધર્મ્યમાત્રાભિપ્રાયેણૈવેતિ ભવ્યત્વભેદે માનાભાવ ઇતિ ચેત્ ? ન, કાર્યે તાવદ્ધર્મકત્વસ્ય યોગ્યતાવિશેષપ્રયોજ્યત્વાત્ તીર્થકર-
સિદ્ધત્વાદ્યવચ્છિન્ને નિયામકસ્યાઽવશ્યં વાચ્યત્વાત્ । ન ચ તત્ર તીર્થકરસામગ્ર્યા તત્ર તીર્થકરત્વં સિદ્ધસામગ્ર્યા ચ સિદ્ધત્વમુપસ્થાપિત-
મિતિ સામગ્રીદ્વિતયમેવ તીર્થકરસિદ્ધત્વપ્રયોજકમિતિ વક્તવ્યમ્, દર્શિતરીત્યા તત્ર = તીર્થકરસિદ્ધત્વાદૌ તથાવિધસામગ્રી-
સમાજસ્ય તીર્થકરત્વાવચ્છિન્નસામગ્રી-સિદ્ધત્વાવચ્છિન્નસામગ્ર્યાદિસમૂહસ્ય પ્રયોજકત્વે = નિયામકત્વે તુ 'તસ્મિન્નેવાત્મનિ કુતઃ
તથાવિધસામગ્રીકૂટઃ ન ત્વન્યસ્મિન્નાત્મનિ ?' ઇતિ પર્યનુયોગાપાતાત્ । તદપાકરણાય તત્રાઽપિ = તથાવિધસામગ્રીસમાજેઽપિ
તથાવિધપ્રયોજકાન્તરાશ્રયણે અનવસ્થાનાત્ = પ્રયોજકકલ્પનાપરમ્પરાનુપરમાત્ । યદિ ચ ઇયં અનવસ્થા પ્રામાણિકી =
પ્રમાણસિદ્ધકાર્યકારણભાવાધીના ઇતિ ન દોષાય ઇત્યુચ્યતે તદા અયં નિયતધર્મકકાર્યનિયામકઃ = કાર્યગતપ્રતિનિયતધર્મવિશેષ-

શંકા :- તીર્થકરસિદ્ધત્વ વગેરે તો નીલઘટ્ટવ વગેરેની જેમ અર્થસમાજસિદ્ધ છે. માટે તેના પ્રયોજક તરીકે યોગ્યતાભેદ સિદ્ધ થઈ નહિ શકે. [મનલબ એ છે કે ઘટની સામગ્રી દ્વારા ઘટ ઉત્પન્ન થાય છે. નીલ રૂપની સામગ્રી દ્વારા ઘટમાં નીલ રૂપ ઉત્પન્ન થાય છે. ઘટસામગ્રીપ્રયોજ્ય ઘટત્વ છે અને નીલસામગ્રીપ્રયોજ્ય નીલરૂપત્વ છે. માટે નીલત્વવિશિષ્ટઘટત્વ = નીલઘટ્ટવ એ અર્થસમાજસિદ્ધ = સામગ્રીદ્વયપ્રયુક્ત છે. માટે તે ગુણધર્મ કાર્યતાનો અવચ્છેદક ન બની શકે. તે જ રીતે તીર્થકર બનવાની સામગ્રીથી જ તીર્થકર બને છે. સિદ્ધ થવાની સામગ્રીથી જ સિદ્ધ બને છે. માટે તીર્થકરસામગ્રીથી તીર્થકરત્વ પ્રયોજ્ય છે અને સિદ્ધસામગ્રીથી સિદ્ધત્વ પ્રયોજ્ય છે. તીર્થકરત્વવિશિષ્ટ સિદ્ધત્વ = તીર્થકરસિદ્ધત્વ તો અર્થસમાજસિદ્ધ = બે સામગ્રીથી પ્રયુક્ત છે. તીર્થકરસિદ્ધત્વ વગેરે ધર્મ કોઈના કાર્યતાઅવચ્છેદક ન બનવાથી તેના પ્રયોજક તરીકે જીવમાં યોગ્યતાવિશેષ સિદ્ધ નહિ થઈ શકે. માટે યોગ્યતાવિશેષનો સ્વીકાર ન કરવામાં આવે તો પણ કોઈકમાં તીર્થકરસિદ્ધત્વ, અન્યમાં અતીર્થકરસિદ્ધત્વ... વગેરે ધર્મભેદ મોક્ષમાં સંભવી શકવામાં કોઈ દોષ નથી. માટે જીવમાં કર્મબંધની વિભિન્ન પ્રકારની યોગ્યતાનો સ્વીકાર કરવામાં ન આવે તો પણ મોક્ષમાં ફલભેદ ઘટી શકે છે.]

❀ તીર્થકરસિદ્ધત્વ વગેરે યોગ્યતાવિશેષપ્રયુક્ત છે ❀

સમાધાન :- કાર્યમાં જેટલા ધર્મો આવે તે બધા ધર્મોનો સમૂહ યોગ્યતાવિશેષથી પ્રયોજ્ય છે. [-> કોઈ જીવ તીર્થકરસિદ્ધ થાય તો તેમાં રહેલ તીર્થકરત્વવિશિષ્ટસિદ્ધત્વ ધર્મ પ્રત્યે તીર્થકર થવાની સામગ્રી અને સિદ્ધ થવાની સામગ્રી બન્ને પ્રયોજક બની શકે છે. કોઈ જીવ અતીર્થકરસિદ્ધ થાય તેમાં રહેલ અતીર્થકરત્વવિશિષ્ટસિદ્ધત્વ ધર્મ પ્રત્યે અતીર્થકર બનવાની સામગ્રી અને સિદ્ધ થવાની સામગ્રી-બન્ને પ્રયોજક બની શકે છે. માટે યોગ્યતા વિશેષનો સ્વીકાર ન કરવામાં તો પણ તીર્થકરસિદ્ધ - અતીર્થકરસિદ્ધ વગેરે ફલભેદ સંગત થઈ શકે છે <- આ શંકા નિરાધાર હોવાનું કારણ એ છે કે] તીર્થકરસિદ્ધત્વ વગેરે પ્રત્યે તથાવિધ સામગ્રીના સમૂહને પ્રયોજક માનવામાં આવે તો પણ એક જીવ પાસે તીર્થકરસિદ્ધત્વપ્રયોજક સામગ્રીસમૂહ અને અન્ય જીવ પાસે અતીર્થકર-સિદ્ધત્વપ્રયોજક સામગ્રી સમૂહ મળે એમાં કોણ નિયામક = પ્રયોજક બનશે ? આ સમસ્યાનું સમાધાન કરવા માટે તેવા પ્રકારના

૧. મુદ્રિતપત્રો -> પ્રામાણિકાનાં <- ઇત્યુચ્છુઃ પાઠઃ ।

સ્તથાવિધસામગ્રીસમાજ એવ કથચ્છિદેકત્વેન ભાસમાનઃ પરિણામિભવ્યત્વરૂપઃ સ્વીક્રિયતામ્ । इत्थमपि स्याद्वाद-
प्रक्रियया दोषाभावादित्यधिकमस्मत्कृत-स्याद्वादकल्पलतायाम् ॥१६/६॥

एतत्त्रयान्नाश्रयणे संसार-मोक्षयोरनुपचारितयोरभावमापादयन्नाह → 'पुरुषे'त्यादि ।

પુરુષાદ્વૈતં તુ યદા ભવતિ વિશિષ્ટમથ ચ બોધમાત્રં વા । ભવ-ભવવિગમવિભેદસ્તદા કથં યુજ્યતે મુખ્યઃ ॥૧૬/૭॥

द्वयोर्भावः द्विता, तस्यां भवं सैव वा द्वैतम् । न द्वैतं = अद्वैतं, पुरुषस्याऽद्वैतं = पुरुषाद्वैतम् । तत् तु
यदा भवति परतत्त्वमभ्युपगतं वेदान्तवादिभिः, अथवा विशिष्टं = रगादिवासनारहितं बोधमात्रं = बोधस्वलक्षणं

कल्याणकन्दली

प्रयोजकः तथाविधसामग्रीसमाजः = तीर्थकरत्वावच्छिन्न-सिद्धत्वावच्छिन्नप्रभृतिसामग्रीकलाप एव कथञ्चित् = सङ्ग्रहनयार्पणया
एकत्वेन भासमानः परिणामिभव्यत्वरूपः स्वीक्रियताम् । इत्थमपि स्याद्वादप्रक्रियया = एकानेकत्व-भिन्नाभिन्नत्व-नित्या-
नित्यत्वादिधर्मयुगलसमावेशरीत्या दोषाभावात् = अपेक्षाभेदाद्यवलम्बनेन विरोधादिदोषपरिहारात् । न च सामान्यतः क्लृप्त-
कारणताकतत्तद्व्यक्तीनामेव तन्नियामकत्वमिति वाच्यम्, तादृशनियामकत्वमेव हेतुत्वमिति तावद्व्यक्तिविशेषकल्पनापेक्षया
भव्यत्वविशेष एवान्तरङ्गत्वात् कल्पयितुं युक्त इति किं न विभाव्यते ? न च विशेषरूपेण तत्तद्व्यक्तीनामन्यथासिद्धत्वात्
हेतुत्वमिति वाच्यम्, एवं सति द्रव्यत्वेन जन्यभावत्वेनैक एव कार्यकारणभावः स्यादिति तन्तुत्वादिना कारणत्वबुद्धि-व्यपदेश-
योरप्रामाण्यापत्तिरित्यधिकं उपदेशरहस्यवृत्तौ [पृ. ३०५ गा. १८८] ॥१६/६॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् → यदा तु पुरुषाद्वैतं अथ च विशिष्टं बोधमात्रं वा तदा मुख्यः भव-भवविगमविभेदः
कथं युज्यते ? ॥१६/७॥

પુરુષાદ્વૈતમતનિરાકરણન્તુ યોગવિન્દૌ → યદા નાર્થાન્તરં તત્ત્વં વિદ્યતે કિચ્છિદાત્મનામ્ । માલિન્યકારિ તત્ત્વેન, ન
તદા બન્ધસમ્ભવઃ ॥૫૧૧॥ અસત્યસ્મિન્ કુતો મુક્તિર્બન્ધાભાવનિબન્ધના । મુક્તમુક્તિર્ન યન્ન્યાય્યા ભાવેઽસ્યાઽતિપ્રસન્નિતા ॥૫૨૦॥
કલ્પિતાદન્યતો બન્ધો ન જાતુ સ્યાદકલ્પિતઃ । કલ્પિતશ્ચેત્તત્શિન્ત્યો નનુ મુક્તિરકલ્પિતા ॥૫૨૧॥ નાઽન્યતોઽપિ તથાભાવાદૃતે
તેષાં ભવાદિકમ્ । તતઃ કિં કેવલાનાં તુ નનુ હેતુસમત્વતઃ ॥૫૨૨॥ મુક્તસ્યેવ તથાભાવકલ્પતા યન્નિરર્થકા । સ્યાદસ્યાં
પ્રભવન્ત્યાં તુ બીજાદેવાઽહુરોદયઃ ॥૫૨૩॥ ← इत्येवं मूलकारैरेव कृतम् ।

અન્ય પ્રયોજકનો આશ્રય લેવો પડશે. (કે જેનો સ્વીકાર કરવાથી 'તીર્થકરસિદ્ધત્વપ્રયોજક સામગ્રીસમૂહનો પ્રયોજક જેની પાસે
હશે તે જીવ તીર્થકરસિદ્ધ થાય અને જેની પાસે અતીર્થકરસિદ્ધત્વપ્રયોજક સામગ્રીસમુદાય હશે તે જીવ અતીર્થકરસિદ્ધ થાય' -
આવી વ્યવસ્થા કરી શકાય. પરંતુ આટલું માનવાથી જ નિસ્તાર નહિ થાય. હવે આગળ એક પ્રશ્ન થશે કે → એક જીવ પાસે
તીર્થકરસિદ્ધત્વપ્રયોજક સામગ્રીસમૂહનો પ્રયોજક છે અને બીજા જીવ પાસે અતીર્થકરસિદ્ધત્વપ્રયોજક સામગ્રીસમુદાયનો પ્રયોજક
છે. આનું વ્યવસ્થાપક કોણ બનશે ? બધા જ જીવ પાસે તીર્થકરસિદ્ધત્વપ્રયોજક સામગ્રીસમૂહનો પ્રયોજક કેમ નથી ? આ
સમસ્યાના સમાધાન માટે અન્યવિધ પ્રયોજકની કલ્પના કરવી પડશે. આવું કરવામાં તો તેવા અનેક પ્રયોજકોની કલ્પના કરવાની
પરંપરાનો અંત જ નહિ આવે. દાર્શનિક પરિભાષા મુજબ આ અનવસ્થાદોષ કહેવાય. મનલબ કે) આવી કલ્પના કરવાથી અનવસ્થાદોષ
આવશે. જો આ અનવસ્થા પ્રમાણથી પ્રવૃત્તિ કરનારા વિદ્વાનોને માટે દોષ સ્વરૂપ ન બનતી હોય [અર્થાત્ તે અનવસ્થાને પ્રમાણમૂલક
કહીને નિર્દોષ કહેવી હોય] તો નિયતધર્મવિશિષ્ટ કાર્યનો [= કાર્યગત પ્રતિનિયતધર્મકત્વનો] નિયામક તથાવિધ સામગ્રીનો સમુદાય
જ કથંચિત્ એકત્વરૂપે જાણાતો પરિણામિભવ્યત્વસ્વરૂપ સ્વીકારો. આ રીતે સંગ્રહ નયની અપેક્ષાએ એકસ્વરૂપે જાણાતો પરિણામિભવ્યત્વ-
સ્વરૂપ તથાવિધ સામગ્રીસમૂહ સ્વીકારવામાં પણ સ્યાદ્વાદપદ્ધતિથી કોઈ દોષ આવતો નથી. આ વિષયનો અધિક વિસ્તાર અમે
[સહોપાધ્યાય યશોવિજયજી ગણિવર્ધશ્રીએ] રચેલ સ્યાદ્વાદકલ્પલતા (= શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચયટીકા) ગ્રંથમાં જોઈ લેવો. [૧૬/૬]

પુરુષ, કર્મ અને તથાભવ્યત્વ - આ ત્રણને સ્વીકારવામાં ન આવે તો તાત્ત્વિક = વાસ્તવિક સંસાર અને મોક્ષનો અભાવ
થવાની આપત્તિ આવે - એવું જાણાવતા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે —

ગાથાર્થ :- જ્યારે પુરુષાદ્વૈત હોય અથવા વિશિષ્ટ જ્ઞાનમાત્ર જ હોય તો સંસાર અને મોક્ષનો મુખ્ય ભેદ કેવી રીતે ઘટી
શકે ? [૧૬/૭]

❁ અદ્વૈતવાદ અસંગત ❁

ટીકાર્થ :- બેનો ભાવ = દ્વિતા. તે જ દ્વૈત કહેવાય અથવા દ્વિતામાં જે ઉત્પન્ન થાયે તે દ્વૈત. દ્વૈત ન હોય તે અદ્વૈત. પુરુષાદ્વૈત

પરતત્ત્વમશ્યુપગતં ભવતિ બૌદ્ધૈઃ, તદા ભવ-ભવવિગમયોઃ = સંસાર-મોક્ષયોઃ વિભેદો મુખ્યઃ = નિરુપવરિતઃ કથં યુજ્યતે ? અર્થાન્તરે હ્યાવિદ્યા-વાસનાદૌ તત્ત્વે ભેદકે સતિ તદ્ભેદઃ સ્યાત્ । તદસત્ત્વે તુ જ કથચ્ચિદિત્યર્થઃ ॥૧૬/૭॥
પુરુષાદ્વૈતે વિશેષ્ટબોધમાત્રે વા તત્ત્વે પ્રત્યક્ષબાધાપીત્યાહ -> 'અગ્ની'ત્યાદિ ।

અગ્નિ-જલ-ભૂમયો યત્પરિતાપકરા ભવેઽનુભવસિદ્ધાઃ । રાગાદયશ્ચ રૌદ્રા અસત્પ્રવૃત્ત્યાસ્પદં લોકે ॥૧૬/૮॥

અગ્નિ-જલ-ભૂમયો વૈષયિકસુખસ્થાપિ દુઃસ્વરૂપત્વાત્ પરિતાપકરાઃ = તત્ત્વતો દુઃસ્વદા ભવે = સંસારે યદ્

કલ્યાણકન્દલી

કિચ્ચાઽઽત્માદ્વૈતમતે ત્વેકેનાપિ કર્મણ્યશુભે કૃતે સર્વેષાં શુભાનુષ્ઠાનવિધાયિનામપિ તીવ્રદુઃખાભિસમ્બન્ધઃ સ્યાત્, આત્મન
એકત્વાત્, યદુક્તં સૂત્રકૃતાઙ્ગે -> એવમેવેત્તિ જપ્સંતિ મંદા આરંભણિસ્સિયા । એગે કિચ્ચા સયં પાવં તિલ્લં દુઃખં નિયચ્છઙ્ગ ॥
← [શ્રુત સ્કં.૧।અ.૧। સુ.૧૦] ઇતિ । કિચ્ચ યદિ તાવદ્વૈતસિદ્ધૌ પ્રમાણમસ્તિ તર્હિ તદેવ દ્વિતીયમિતિ નાઽદ્વૈતમ્ । અથ
નાસ્તિ પ્રમાણં તથાપિ નતરામદ્વૈતમ્, અપ્રામાણિકાયા અસિદ્ધેરભાવાત્ [આ.૯] ઇતિ વ્યક્તમુક્તં જયન્તભદ્રેન ન્યાયમઙ્ગર્યામ્ ।

અર્થાન્તરે = પુરુષ-જ્ઞાનવ્યતિરિક્તે પરમાર્થસતિ હિ અવિદ્યા-વાસનાદૌ = વેદાન્તિસમ્મતેઽવિદ્યાપદાર્થે બૌદ્ધાદ્યશ્યુપગતે
ચ વાસનાદૌ તત્ત્વે ભેદકે સતિ તદ્ભેદઃ = સંસારમોક્ષભેદઃ સ્યાત્ ।

તદસત્ત્વે = વસ્તુસત્કર્મવિરહે તુ ન કથચ્ચિદિતિ । ઇદમેવાભિપ્રેત્ય જ્ઞાનાદ્વૈતનયનિરસને યોગબિન્દૌ -> બોધમાત્રેઽદ્વયે તત્ત્વે
કલ્પિતે સતિ કર્મણિ । કથં સદાઽસ્યા ભાવાદિ નેતિ સમ્યગ્વિચિન્ત્યતામ્ ॥૪૭૭॥ ← ઇત્યુક્તમ્ । અસ્યાઃ = મુક્તેરિતિ, યથોક્તં
પ્રમાણવાર્તિકે -> નિત્યં સત્ત્વમસત્ત્વં વાઽહેતોરન્યાનપેક્ષણાત્ । અપેક્ષાતો હિ ભાવાનાં કાદાચિત્કત્વસમ્ભવઃ ॥← [૩/૩] ઇતિ ।

ઇદમેવાભિપ્રેત્ય સાઙ્ગ્યસૂત્રેઽપિ -> વામદેવાદિમુક્તૌ નાઽદ્વૈતમ્ ← [૧/૧૫૭] ઇત્યુક્તમ્ । ન ચ વામદેવાદિમુક્તિરસિદ્ધેતિ
વ્યક્તવ્યમ્, 'વામદેવો મુક્તઃ શુકદેવો મુક્તઃ' [મ.ભા.શાંતિપર્વ-૩૩૩] ઇત્યાદિના મહાભારતે તત્પ્રતિપાદનાત્ । 'પુણ્યવાન્
સ્વર્ગે જાયતે પાપી નરકે' ઇત્યાદિવ્યવસ્થાનુરોધાદપિ પુરુષનાનાત્વમવ્યાહતમ્, યથોક્તં સાઙ્ગ્યસૂત્રે -> જન્માદિવ્યવસ્થાતઃ
પુરુષબહુત્વમ્ ← [૧/૧૪૯] ઇતિ । તદુક્તં વૈશેષિકસૂત્રેઽપિ -> વ્યવસ્થાતો નાનાત્માનઃ ← [ ] ઇતિ । વિજ્ઞાનાદ્વૈતસ્વખંડન-
મપિ -> ન વિજ્ઞાનમાત્રં, બાહ્યપ્રતીતેઃ । તદભાવે તદભાવાચ્છૂન્યં તર્હિ ← [૧/૪૨-૪૩] ઇતિ સાઙ્ગ્યસૂત્રાદિભ્યોઽવસેયમ્ ।
એતેન -> તસ્માદ્વિજ્ઞાનમેવાસ્તિ, ન પ્રપન્થો ન સંસૃતિઃ ← [કૂ.પુ.૨/૨/૩૯] ઇતિ કૂર્મપુરાણવચનમપિ પ્રત્યાસ્થાતમ્ ।
તદુક્તં તત્ત્વસઙ્ગ્રહેઽપિ -> એકજ્ઞાનાત્મકે પુંસિ બન્ધ-મોક્ષૌ તતઃ કથમ્ ? ← [૩૩૩] ઇતિ । 'આત્મૈવેદં સર્વ' [૭/
૨૫/૨] ઇતિ છાન્દોગ્યોપનિષદ્વચનં 'બ્રહ્મૈવેદં સર્વ' [૨/૧૭] ઇતિ નૃસિંહોપનિષદ્વચનં 'નેહ નાનાસ્તિ કિચ્ચન' [૪/૪/
૨૯] ઇતિ બૃહદારણ્યકોપનિષદાદિવચનં તુ વૈરાગ્યાયોપકલ્પતે । ઇદમેવાઽભિપ્રેત્ય સાઙ્ગ્યસૂત્રે -> ન શ્રુતિ-વિરોધો, રાગિણાં
વૈરાગ્યાય તત્સિદ્ધેઃ ← [૬/૫૧] ઇત્યુક્તમ્ ।

મૂળગ્રન્થે દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ -> અગ્નિ-જલ-ભૂમયઃ પરિતાપકરાઃ યદ્ ભવે અનુભવસિદ્ધાઃ, રાગાદયશ્ચ રૌદ્રાઃ લોકે અસત્પ્ર-
વૃત્ત્યાસ્પદમ્ ॥૧૬/૮॥

= પુરુષસંબંધી અદ્વૈત. [અર્થાત્ પુરુષ સિવાય જગતમાં બીજું કશું જ ન હોય તેવું.] વૈદાન્તી દ્વારા સ્વીકારાયેલ પરતત્ત્વ પુરુષાદ્વૈત
જ જ્યારે વાસ્તવિક હોય, અથવા બૌદ્ધો દ્વારા સ્વીકારાયેલ પરતત્ત્વ રાગાદિવાસનાશૂન્ય બોધસ્વલક્ષણસ્વરૂપ જ જ્યારે વાસ્તવિક
હોય ત્યારે સંસાર અને મોક્ષનો મુખ્ય = ઉપચારરહિત ભેદ કેવી રીતે ઘટી શકે ? પુરુષસ્વરૂપ કે જ્ઞાનસ્વરૂપ પરતત્ત્વથી ભિન્ન
એવું અવિદ્યા-વાસના વગેરે ભેદક તત્ત્વ હોય તો જ સંસાર અને મોક્ષનો ભેદ થઈ શકે. [કે અવિદ્યાવિશિષ્ટ પુરુષ અથવા વાસનાવિશિષ્ટ
જ્ઞાન = સંસાર અને અવિદ્યાશૂન્ય પુરુષ અથવા વાસનારહિત શુદ્ધ જ્ઞાન = મોક્ષ.] પરંતુ સંસાર અને મોક્ષનો ભેદ કરનાર અવિદ્યા-
વાસના વગેરે જ ન હોય તો કોઈ પણ રીતે સંસાર અને મુક્તિનો વાસ્તવિક ભેદ ઘટી ન શકે. [૧૬/૭]

પુરુષાદ્વૈત અથવા વાસનાશૂન્ય કેવલબોધ જ તત્ત્વ = વાસ્તવિક છે - આવું માનવામાં પ્રત્યક્ષબાધા પણ છે - એવું ગ્રંથકારશ્રી
જણાવે છે.

ગાથાર્થ :- અગ્નિ, પાણી, પૃથ્વી પરિતાપ કરનાર છે. કેમ કે સંસારમાં તે રીતે તે અનુભવસિદ્ધ છે. અને રાગ વગેરે
રોદ્ર છે, કારણ કે અસત્પ્રવૃત્તિના કારણ તરીકે લોકમાં અનુભવસિદ્ધ છે. [૧૬/૮]

દીકાર્થ :- વૈષયિક સુખ પણ દુઃખસ્વરૂપ હોવાથી અગ્નિ, પાણી, પૃથ્વી દુઃખદાયી છે, કેમ કે સંસારમાં પ્રત્યક્ષથી તે
રીતે તે પ્રતીત - અનુભવસિદ્ધ છે. રાગ, દેષ અને મોહ રોદ્ર-દાહુણ છે, કારણ કે ખરાબ પ્રવૃત્તિઓના મૂલ કારણ તરીકે તે

૧. મુદ્રિતપ્રતી 'ચ' ઇતિ પાઠઃ ।

= યસ્માત્ **અનુભવસિદ્ધા:** = પ્રત્યક્ષપ્રતીતા:, **રાગાદય:** = રાગ-દ્વેષ-મોહા: **ચ રૌદ્રા:** = દારુણા: અસત્પ્રવૃત્તીનાં = અસત્ત્વેષ્ટાનાં આસ્પદં = 'મૂલં પ્રતિષ્ઠા **લોકે** સર્વત્રૈવ **અનુભવસિદ્ધા:** । તત: પુરુષાદ્વૈતે જ્ઞાનાદ્વૈતે વા પ્રત્યક્ષબાધ: **ઇત્યર્થ:** । અયન્નાડયુવત ઇતિ । બાહ્યાર્થાનાં 'પુરુષ' ઇતિ 'જ્ઞાનમિ'તિ વા નામાન્તરમેવ કૃતં સ્યાત્ વાર્દિભરિતિ ભાવ: ॥૧૬/૮॥

અથ સર્વેડપ્યેતે બાહ્યા આન્તરાશ્ચ ભાવા: પરિકલ્પિતરૂપા એવેત્યાશઙ્ઘાયમિદમાહ → 'પરી'ત્યાદિ ।

પરિકલ્પિતા યદિ તતો ન સન્તિ તત્ત્વેન કથમમી સ્યુરિતિ । તન્માત્ર એવ તત્ત્વે ભવ-ભવવિગમૌ કથં યુક્તૌ ? ॥૧૬/૯॥

પરિકલ્પિતા: = અવસ્તુસન્ત: કલ્પનામાત્રનિર્મિતશરીરા બાહ્યા આન્તરાશ્ચ **યદિ** ભવતાડભ્યુપગમ્યન્તે તત: પરિકલ્પિતત્વાદેવ **જ સન્તિ** = જ વિદ્યન્તે **તત્ત્વેન** = પરમાર્થેજ । તથા **ચ કથમમી** પદાર્થા: **સ્યુ:** = ભવેયુ: ? જ કથચિત્, ભવતાડનભ્યુપગમાત્ । **ઇતિ** = એવં **તન્માત્ર એવ** = પુરુષમાત્રે એવ તત્ત્વે = પરમાર્થેડભ્યુપગમ્યમાને **ભવ-ભવવિગમૌ** = સંસાર-મોક્ષૌ **કથં** = કેજ પ્રકારેણ **યુવતૌ** ? જ કથચિદિત્યર્થ: ॥૧૬/૯॥

પરિકલ્પનાયા અસમ્ભવાદપિ પરિકલ્પિતાડસમ્ભવ ઇત્યાહ → 'પરી'ત્યાદિ ।

પરિકલ્પિતાડપિ ચૈષા હન્ત વિકલ્પાત્મિકા ન સમ્ભવતિ । તન્માત્ર એવ તત્ત્વે યદિ વાડભાવો ન જાત્વસ્યા: ॥૧૬/૧૦॥

પરિકલ્પિતા = પરિકલ્પનેત્યર્થ: । સા **અપિ ચ એષા** બાહ્યાભ્યન્તરાણામર્થાનાં **હન્ત વિકલ્પાત્મિકા** = વસ્તુ-શૂન્યનિશ્ચયાત્મિકા **જ સમ્ભવતિ** = જ યુજ્યતે, **તન્માત્રે એવ** = પુરુષમાત્ર એવ જ્ઞાનમાત્ર એવ **ચ તત્ત્વેડભ્યુપગમ્ય-**

કલ્યાણકન્દલી

રાગ-દ્વેષ-મોહા: દારુણા: = આત્મદૂષકા: કર્માભાવે તદસમ્ભવાત્ । તદુક્તં યોગશતકે → રાગો દોસો મોહો **પ્ત્યાડડયદૂસણા દોસા** । કમ્મોદયસંજગિયા વિણ્ણેયા આયપરિણામા ॥૫૩॥ ← ઇતિ । ન ચૈતે કાલ્પનિકા:, અબાધાત્ । તદુક્તં **સાડ્ઝ્ઝ્યસૂત્રે** → જગત્સત્યત્વમ્, અદુષ્ટકારણજન્યત્વાત્, બાધકાભાવાત્ ← [૬/૫૨] ઇતિ । તત્પરિકલ્પિતત્ત્વે દોષાન્તરં **ચ વક્ષ્યતેડનુપદમેવ મૂલગ્રન્થે** ॥૧૬/૮॥

મૂલગ્રન્થે **દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્** → યદિ પરિકલ્પિતા:, તત: તત્ત્વેન ન સન્તિ, કથં અમી ભવેયુ: ? તન્માત્રે એવ તત્ત્વે કથં ભવ-ભવવિગમૌ યુક્તૌ ? ॥૧૬/૯॥ યોગદીપિકા સ્પષ્ટૈવેતિ ॥૧૬/૯॥

મૂલગ્રન્થે **દળ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્** → પરિકલ્પિતા અપિ ચ એષા વિકલ્પાત્મિકા હન્ત ન સમ્ભવતિ, તન્માત્રે એવ તત્ત્વે । યદિ વા ન જાતુ અસ્યા: અભાવ: ॥૧૬/૧૦॥

વિકલ્પાત્મિકા = વસ્તુશૂન્યનિશ્ચયાત્મિકા, તદુક્તં પાતઙ્ગલયોગસૂત્રે → શબ્દજ્ઞાનાનુપાતી વસ્તુશૂન્યો વિકલ્પ:←

લોકમાં બધે જ અનુભવસિદ્ધ છે. તેથી પુરુષાદ્વૈત કે જ્ઞાનાદ્વૈતને માનવામાં તો પ્રત્યક્ષથી બાધ છે. [પુરુષથી ભિન્ન પૃથ્વી વગેરે અને જ્ઞાનથી ભિન્ન રાગાદિ અનુભવસિદ્ધ છે] માટે આ અદ્વૈતવાદ અયુક્ત છે. બાકી વાદી દ્વારા [પ્રત્યક્ષસિદ્ધ] બાહ્ય અર્થનું પુરુષ અને જ્ઞાન એમ બીજું નામ જ કર્યું ગાણાશે. - એ તાત્પર્ય છે. [૧૬/૮]

→ 'આ બધા બાહ્ય અને આંતરિક ભાવો પરિકલ્પિતસ્વરૂપ જ છે' ← આવી શંકા થાય તો ગ્રંથકારશ્રી આ વાત જણાવે છે કે -

ગાથાર્થ :- જો આ પરિકલ્પિત હોય તો પછી પરમાર્થથી છે જ નહિ. તેથી આ પદાર્થો કેવી રીતે ઘટી શકે ? પુરુષ જ કેવળ તત્ત્વ = પારમાર્થિક હોય તો પછી સંસાર અને મોક્ષ કેવી રીતે ઘટી શકે ? [૧૬/૯]

દીકાર્થ :- બાહ્ય અને અભ્યંતર પદાર્થ અવાસ્તવિક = કલ્પના માત્રથી નિર્મિત શરીરવાળા આપના દ્વારા સ્વીકારવામાં આવે તો પછી કાલ્પનિક હોવાના કારણે જ પરમાર્થથી તે વિદ્યમાન નથી. તો પછી આ પદાર્થો કેવી રીતે ઘટી શકે ? કારણ કે આપે તો કોઈ પણ રીતે તેને સ્વીકારેલ નથી. આથી પુરુષમાત્ર જ તત્ત્વ સ્વીકારવામાં આવે તો સંસાર અને મોક્ષ કેવી રીતે યુક્તિસંગત થશે ? કોઈ પણ રીતે નહિ થાય - એ ભાવ છે. [૧૬/૯]

કલ્પના પણ સંભવી ન શકવાથી કાલ્પનિક પદાર્થનો પણ સંભવ નથી. - આ વાતને જણાવતા ગ્રંથકાર કહે છે કે -

ગાથાર્થ :- વિકલ્પાત્મક આ પરિકલ્પના પણ સંભવતી નથી; જો તન્માત્ર જ તત્ત્વ હોય તો. અથવા ક્યારેય પણ પરિકલ્પનાનો અભાવ નહિ થાય. [૧૬/૧૦]

૧. મુદ્રિતપ્રતૌ - 'મૂલપ્રતિષ્ઠા' ઇતિ પાઠ: ।

माने, तदतिरेकेणेतपरिकल्पनाबीजपदार्थाभावादित्यर्थः ।

अभ्युपगम्य परिकल्पितां दूषणान्तरमाह - यदि वा अभावः = असम्भवो न = नैव जातु = कदाचिदपि अस्याः = परिकल्पनायाः स्यात् । यदि निर्बीजाऽपीयं बाह्याभ्यन्तरपदार्थपरिकल्पनेष्यते तदा संसारदशायामिव मुक्तावपीयं भवेदिति भावः । ततश्च संसारमोक्षभेदानुपपत्तिः, परिकल्पनाबीजसद्भावाभ्युपगमे तु पुरुषबोधस्त्व-लक्षणव्यातिरेकवस्त्वन्तरसिद्ध्या प्रस्तुताऽद्वैतपक्षद्वयहातिः ॥१६/१०॥ एवं परपक्षं निरस्य स्वोक्तत्रयसमर्थनायाऽऽह -> 'तस्मादि'त्यादि ।

तस्माद्यथोक्तमेतत्त्रितयं नियमेन धीधनैः पुम्भिः । भव-भवविगमनिबन्धनमालोच्यं शान्तचेतोभिः ॥१६/११॥

तस्मात् यथोक्तमेतत् त्रितयं = जीव-कर्म-तथाभव्यत्वरूपं नियमेन = नियोगेन धीधनैः = बुद्धिधनैः पुम्भिः

कल्याणकन्दली

[१/९] यथा -> एष बन्ध्यासुतो याति खपुष्पकृतशेखरः । मृगतृष्णाम्भसि स्नातः शशशृङ्गधनुर्धरः ॥ <- [ ] इत्याद्या-कारिका । तदतिरेकेण = पुरुषव्यतिरेकेण ज्ञानभिन्नत्वेन वा इतरपरिकल्पनाबीजपदार्थाभावात् = वास्तविकत्वे सति पृथिवी-जलाग्नि-राग-द्वेष-मोह-विकल्पादेः कल्पनाविषयीभूतस्य पदार्थस्य विरहात् । मिथ्याऽविद्याया वासनापराभिधानाया निरासस्तु मत्कृतजयलताया अवसेयः ॥१६/१०॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् -> तस्मात् यथोक्तं एतत् त्रितयं भव-भवविगमनिबन्धनं शान्तचेतोभिः धीधनैः पुम्भिः नियमेन आलोच्यम् ॥१६/११॥

जीव-कर्म-तथाभव्यत्वरूपमिति । आद्यान्तिमे निरूपिते । कर्ममीमांसा चाधुना नानातन्त्रानुसारेण क्रियते । तथाहि वेदान्तिभिः ब्रह्मस्वरूपो जीवस्त्वभ्युपगम्यते एव । एवं कर्माऽपि स्वीकर्तव्यम्, यथोक्तं शिवोपनिषदि -> न कश्चित् कस्य-चिच्छक्तः कर्तुं दुःखं सुखानि च । करोति प्राक्तनं कर्म मोहाल्लोकस्य केवलम् ॥१११॥ <-, श्वेताश्वतरोपनिषदि -> कर्मानुगान्यनुक्रमेण देही स्थानेषु रूपाण्यभिसंप्रपद्यते <- [५/११], प्रश्नोपनिषदि -> अथैकयोर्ध्वं उदानः पुण्येन पुण्यं लोकं नयति । पापेन पापमुभाभ्यामेव मनुष्यलोकम् ॥ <- [३/७], बृहदारण्यकोपनिषदि -> पुण्यो वै पुण्येन कर्मणा भवति, पापः पापेन <- [३/२/१३], -> न साधुना कर्मणा भूयान् नो एवाऽसाधुना कनीयान् <- [३/८] इति च कौषातक्युपनिषदि । न च सर्वत्रैव प्रवृत्तिपरं कर्मपदमिति वक्तव्यम्, प्रवृत्तेः चिरकालाऽस्थायित्वेन फलादानेऽप्रत्यलत्वात्, तदुक्तं न्यायकुसुमाञ्जलौ उदयनेन -> चिरध्वस्तं फलायालं न कर्माऽतिशयं विना [१/९] । किञ्चैवं -> 'चित्तस्य हि प्रसादेन हन्ति कर्म शुभाशुभम् <- [६/३०] इति मैत्रायण्युपनिषद्वचनमपि कथं सङ्गच्छते ? प्राक् नष्टस्य पुनर्मनःप्रसादेन नाशाऽसम्भवात् । -> ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरुतेऽर्जुन ! <- [८/३७] इति प्राक् [पृष्ठ-३१०] दर्शितं भगवद्गीता-

❀ कल्पनाती कल्पना अयोऽय ❀

टीका :- बाह्य अने अव्यन्तर पदार्थोनी परिकल्पना पाण संभवती नथी, जे केवल मुख्य पुरुषाद्वैत अथवा इक्त ज्ञान = ज्ञानाद्वैत न तत्त्व स्वीकारो तो. कारण के पुरुष = ब्रह्म अथवा ज्ञानथी अनिरिक्त कोई थी न थी, के जे परिकल्पनानुं भी न = कारण बनी शके. परिकल्पना = कल्पना = वस्तुशून्य निश्चय. [जेम के 'आ वंध्यापुत्र जय छे' अेवो निश्चय. वंध्यापुत्र दुनियांमां छे नहि, छतां तेनो निश्चय अे विकल्प कडेवाय.] परिकल्पनानो स्वीकार करीने श्रीमद् जे भीजे दोष आपे छे के अथवा अपारेय पाण परिकल्पनानो अभाव नहि थाय. जे कारण वगर पाण बाह्य-आंतरिक पदार्थोनी आ परिकल्पना मान्य डोय तो संसार अवस्थानी जेम मोक्षमां पाण आ परिकल्पना यथे-अे आशय छे. तेथी संसार अने मोक्षनो लेद न घटी शके. [अर्डी अद्वैतवादी तरङ्गी अेवी दलील करवामां आपे के -> संसारदशामां कल्पनानुं कारण डोवाथी संसार अवस्थामां बाह्य-आंतरिक पदार्थोनी कल्पना यथे. मोक्ष अवस्थामां कल्पनानुं कारण न डोवाथी मोक्षदशामां कल्पना नथी डोती. माटे संसार अने मोक्षनो लेद संभवती शके छे. <- तो ते बराबर नथी, कारण के] कल्पनानुं कारण वास्तविक छे अेवुं स्वीकारवामां आपे तो केवल पुरुष के केवण स्वलक्षणबोधथी भिन्न अन्य वस्तुनी = कल्पनाकारणनी सिद्धि थवाथी प्रस्तुत अद्वैतपक्षनी डानि = त्याग यथे. [तेथी अद्वैतसिद्धांतनो भंग यथे.] [१६/१०]

आ रीते परपक्षनुं निराकरण करीने पोते जणावेल उ वस्तुना समर्थन माटे ग्रंथकारथी जणावे छे के -

गार्थ :- माटे यथोक्त आ त्राण वस्तु संसार-मोक्षनुं कारण छे-अेवुं शांत मनवाणा बुद्धिशानी पुरुषोअे नियमा विचारवुं अेथेअे. [१६/११]

टीका :- माटे यथोक्त जेव, कर्म अने तथाभव्यत्वरूप त्राण वस्तु संसार अने मोक्ष [नी व्यवस्था] नुं कारण छे-

= પુરુષૈઃ **ભવ-ભવવિગમનિબન્ધનં** = સંસાર-મોક્ષકારણં **આલોચ્યં** = સમ્યગ્ ભાવનીયં **શાન્તવેતોભિઃ** = અરવતાદ્વિષ્ટ-
ચિત્તૈઃ ॥૧૬/૧૧॥ નજુ વાગમપ્રામાણ્યમવલમ્બમાનૈઃ પુરુષાદૈતં જ્ઞાનાદૈતં વા યદેષ્યતે તદા કો દોષઃ ? આગમાનુ-
સારણૈવ યુક્તિપ્રવર્તનસ્ય જ્યાચ્યત્વાદિત્યત આહ → 'એદમ્પર્યમિ'ત્યાદિ ।

એદમ્પર્યં શુદ્ધયતિ યત્રાસાવાગમઃ સુપરિશુદ્ધઃ । તદભાવે તદેશઃ કશ્ચિત્સ્યાદન્યથાગ્રહણાત્ ॥૧૬/૧૨॥

કલ્યાણકન્દલી

વચનમપિ પુણ્યપાપલક્ષણસ્યાડદૃષ્ટાપરાભિધાનસ્ય કર્મણોડનુપગમે ન સજ્જતિમજ્ઞેત્ । કર્મ-પુણ્ય-ભાગ્યાદેઃ પર્યાયત્વાત્ યથોક્તં
→ ભાગ્યાનિ પુણ્યાનિ યમઃ કૃતાન્તઃ પર્યાયનામાનિ પુરાકૃતસ્ય ← [ ] ઇતિ । ઇત્યમેવ → તથૈવાત્મનિ કર્માણિ તિષ્ઠન્તિ
ભરતર્ષભ ! ← [૨/૬૭] ઇતિ ઇતિહાસસમુચ્ચયવચનમપિ ઉપપદ્યતે । પ્રકૃતે → શુભાશુભફલં કર્મ મનોવાગ્દેહસમ્ભવમ્ । કર્મજા
ગતયો નૃણામુત્તમાધમમધ્યમાઃ ॥ ← [૧૨/૩] ઇતિ મનુસ્મૃતિવચનં, → અન્યપશ્ચિસ્થાવરતાં મનોવાકકાયકર્મજૈઃ । દોષૈઃ
પ્રયાતિ જીવોડયં ભવયોનિશતેષુ ચ ॥ ← [૩/૧૩૦] ઇતિ યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિવચનં, → કર્મણા બધ્યતે જન્તુઃ વિઘ્નયા ચ
વિમુચ્યતે' ← [૯/૮/૫૩] ઇતિ કૂર્મપુરાણવચનં, → અવિદ્યાસશ્ચિતં કર્મ તત્ત્વાશૈષેષુ જન્તુષુ ← [૨/૧૩/૭૦] ઇતિ
વિષ્ણુપુરાણવચનં, → યથા છાયાતપૌ નિત્યં સમ્બદ્ધૌ ચ પરસ્પરમ્ । તદ્વત્કર્મ ચ કર્તા ચ સુસમ્બદ્ધૌ પરસ્પરમ્ ॥ ←
[૨/૮૧/૫૧] ઇતિ પદ્મપુરાણવચનં, → નો મૃત્તિકા નૈવ જલં નાપ્યગ્નિઃ કર્મશોધનઃ । શોધયન્તિ બુધાઃ કર્મ જ્ઞાનધ્યાનતપોજલૈઃ ॥
← [૩૮/૧૧] ઇતિ મત્સ્યપુરાણવચનં, → 'કર્મણો હિ પ્રધાનત્વં કિં કુર્વન્તિ શુભા ગ્રહાઃ । વશિષ્ઠદત્તલગ્નોડપિ રામઃ
પ્રવ્રજિતો વને ॥ ← [અરણ્યકાણ્ડ- અ.૯/૧૫] ઇતિ આધ્યાત્મિકરામાયણવચનં, → 'એવં લોકં પરં વિદ્યાન્નશ્વરં કર્મનિર્મિતમ્
← [૧૧/૩/૨૭] ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતવચનં, → કશ્ચિદ્ ધની દરિદ્રશ્ચ કશ્ચિદેવ હિ કર્મણા ← [૧/૩/૨૨] ઇતિ નારદ-
પશ્ચરાત્રવચનં, → તત્રાસ્ય સ્વકૃતં કર્મ છાયેવાનુગતં સદા । ફલત્યથ સુખાહૈં વા દુઃખાહૈં વાડથ જાયતે ॥ ← [વનપર્વ
૨૩૦/૭૮] ઇતિ ચ મહાભારતવચનમપિ સંવદન્તિ । તત્રૈવ → યથા ધેનુસહસ્રેષુ વત્સો વિન્દતિ માતરમ્ । એવં પૂર્વકૃતં
કર્મ કર્તારમનુધાવતિ ॥ ← [૧૮૧/૧૬] ઇત્યુક્તમ્ । એવં → કૃતકર્મક્ષયો નાસ્તિ કલ્પકોટિશતૈરપિ । અવશ્યમેવ મોક્તવ્યં
કૃતં કર્મ શુભાશુભમ્ ॥ ← [કો.સં.૨૩/૩૯] ઇતિ શિવપુરાણવચનમપિ નિકાચિતકર્માપેક્ષયા સજ્જચ્છત એવ ।

બૌદ્ધદર્શનેડપિ કર્મ સમ્મતમેવ, તદુક્તં ધમ્મપદગ્રન્થે → ન અન્તલિલ્લક્ષે ન સમુદ્દમજ્ઞે ન પવ્વતાનં વિવરં પવિસ્સ ।
ન વિજ્ઞતી સો જગતિપ્પદેસો યત્રદ્વિતો મુશ્ચેય્ય પાપકમ્મા ॥ ← [૯ પાપવર્ગ/૧૨], → કમ્મવિપાકેન ઇદં દુક્કવં નિગચ્છતિ
← [૪/૧૬/૭] ઇતિ પેતવત્થુગ્રન્થે → નાનાકમ્મેહિ મહારાજ ! નિબ્બત્તાનિ, ન એકેન કમ્મેન ← [પરિ.૩ વિમતિચ્છેદનપજ્ઞો-
પૃ.૬૮] ઇતિ મિલિન્દપ્રશ્ને, → કમ્મના વત્તતી લોકો કમ્મના વત્તતી પજા । કમ્મનિબંધના સત્તા રથસ્સાણીવ યાયતો ॥
← [મહાવગ્ગ ૩, ૯ વાસેટ્ઠસુત્ત- શ્લો.૬૦] ઇતિ સુત્તનિપાતે મહાવગ્ગે, → એવં કમ્મે વિપાકે ચ વત્તમાને સહેતુકે બીજ-
રુક્ખાદિકાનં વ પુબ્બા કોટિ ન નાયતિ ॥ ← [૧૯/૨૦-પૃ.૪૨૬] ઇતિ વિસુદ્ધિમગ્ગગ્રન્થે, → કર્મજં લોકવૈચિત્ર્યમ્
← [કર્મનિર્દેશ ૪/કા.૧] ઇતિ અભિધર્મકોશે, → કર્માણિ હિ કુશલાકુશલાદીનિ ભવન્તિ, તેમ્ય એવ લોકે વસ્તૂનામુત્પાદઃ,
ઇત્યં હેતુવૈચિત્ર્યાત્ ફલવૈચિત્ર્યમ્ ← [પૃ.૮૫] ઇતિ ચ અભિધર્મકોશનાલન્દિકાયાં । મજ્ઞિમનિકાયેડપિ → કમ્મસ્સ વિપાકેન
બહૂનિ વસ્સાનિ, બહૂનિ વસ્સસતાનિ, બહૂનિ વસ્સસહસ્સાનિ નિરયે પચ્ચેય્યાસિ ← [અજ્ઞુલિમાલસુત્ત-૩૦૬] ઇત્યુક્તમ્ । એવં
→ ઇત એકનવતૌ કલ્પે શક્ત્યા મે પુરુષો હતઃ । તેન કર્મવિપાકેન પાદે વિદ્ધોડસ્મિ મિક્ષવઃ ॥ ← [ ] ઇતિ સ્વશિષ્યાનુ
પ્રતિ બૌદ્ધોક્તિરપિ કર્મસાધિકૈવેતિ દિક્ ॥૧૬/૧૧॥

મૂલગ્રન્થે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → યત્ર એદમ્પર્યં શુદ્ધયતિ અસૌ આગમઃ સુપરિશુદ્ધઃ । તદભાવે અન્યથાગ્રહણાત્ તદેશઃ
કશ્ચિત્ સ્યાત્, ॥૧૬/૧૨॥

એવું રાગ-દેવરહિત ચિત્તવાળા મતિધન પુરુષોએ નિયમા સમ્યગ્ રીતે વિભાવન-ચિંતન કરવું જોઈએ. [૧૬/૧૧]

અહીં એવી શંકા થાય કે → આગમના પ્રામાણ્યનું અવલંબન કરતા પુરુષો જ્યારે પુરુષાદૈત કે જ્ઞાનાદૈતને સ્વીકારે ત્યારે
શું દોષ સંભવે ? આગમના અનુસારે જ પ્રવર્તતી યુક્તિ ઉચિત છે. તિથી અદૈતવાદસ્થાપક આગમને પ્રતિકૂળ તમે જે દલીલ
કરી છે તે વ્યાજબી નથી. → તો તેના સમાધાન માટે શંકારશ્ત્રી જાગાવે છે કે —

ગાથાર્થ :- જ્યાં એદંપર્યં શુદ્ધ થાય તે આગમ સુપરિશુદ્ધ જાગવા. તે ન હોય તો અન્ય પ્રકારે શહાણ કરવાના લીધે
મૂલાગમનો તે કોઈક એક દેશ-ભાગ બને. [૧૬/૧૨]

ऐदम्पर्य = प्रकृतार्थोपपत्तितात्पर्यं यत्र आगमे शुध्यति = निर्वहति असौ आगमः सुपरिशुद्धः = प्रमाणभूतः तात्पर्यार्थपर्यन्तं प्रमाणशब्दव्यापारात् तदभावे = ऐदम्पर्यशुद्ध्यभावे तदशः = परिशुद्धागमैकदेशार्थगर्भः कश्चित् अन्य आगमः स्यात्, न तु मूलाऽऽगम एव, अन्यथाग्रहणात् = मूलागमैकवाक्यस्य कस्यचिद्वचनस्य तदेक-वाक्यतानापन्नवाक्यान्तरमिश्रितत्वेन वैपरीत्येन ग्रहणात् । अत एवैदम्पर्यार्थान्वेषिणः समतामवलम्बमानाः तीर्थिका अपि तदर्थविरुद्धवाक्यार्थाननुप्रवेशेन यावदुपपन्नमिच्छन्ते, न तु मिथ्यैकान्तेन ॥१६/१२॥

नन्वेवमन्यथाप्रतिपन्नमूलागमैकदेशगर्भपरतन्त्रे द्वेषः कार्यो न वा ? इत्याशङ्कयामाह → 'तत्रापी'त्यादि । तत्राऽपि च न द्वेषः कार्यो विषयस्तु यत्नतो मृग्यः । तस्यापि न सद्बचनं सर्वं यत्प्रवचनादन्यत् ॥१६/१३॥

कल्याणकन्दली

पदार्थत आरभ्य तात्पर्यार्थपर्यन्तं प्रमाणशब्दव्यापारात् । इषुदृष्टान्तेन प्रागेव [११/९ पृ. २६३] व्याख्यातमिदम् । ऐदम्पर्यशुद्ध्यभावे = तात्पर्यार्थस्य दृष्टेष्टाभ्यां बाधितत्वे परिशुद्धागमैकदेशार्थगर्भः = दृष्टेष्टाबाधिततात्पर्यार्थकागमैकपदार्थादि-संवलितः अन्य आगमः स्यात्, न तु मूलागम एव, मूलागमैकवाक्यस्य = मूलागमेन सह वाक्यैकतामापन्नस्य कस्यचिद् वचनस्य तदेकवाक्यतानापन्नवाक्यान्तरमिश्रितत्वेन = मूलागमैकवाक्यतानापन्नाऽन्यवाक्याऽन्तःपतितत्वेन वैपरीत्येन ग्रहणात् । अत एव = ऐदम्पर्यशुद्धिविकलवचनस्य परिशुद्धागमैकदेशत्वादेव, ऐदम्पर्यार्थान्वेषिणः = तात्पर्यार्थगवेषिणः स्वैतरागमेषु सम-तामवलम्बमानाः तीर्थिका अपि तदर्थविरुद्धवाक्यार्थाननुप्रवेशेन = मूलागमैदम्पर्यार्थविरुद्धवचनामिश्रितत्वेन यावदुपपन्नं = यावत् मार्गानुसारिप्रकृष्टक्षयोपशमग्राह्यं दृष्टेष्टाऽविरुद्धार्थं इच्छन्ति, न तु मिथ्यैकान्तेन = विपरीताभिनिवेशेन । अध्यात्मोपलब्धौ सत्यां तत्राविरुद्धत्वभानमेव स्यात् । तदुक्तं अध्यात्मगीतायां → परस्परविरुद्धा या असङ्ख्या धर्मदृष्टयः । अविरुद्धा भवन्त्येव सम्प्राप्याध्यात्मवेदिनम् ॥२२१॥ ← इति । → यत्साङ्ख्यैः प्राप्यते स्थानं तद्योगैरपि गम्यते । एकं साङ्ख्यञ्च योगञ्च यः पश्यति स पश्यति ॥[गी. ५/५ पं. द. ९/१३४] इति भगवद्गीता-पञ्चदशीप्रभृतिवचनमत्रोदाहरणतया विभावनीयम् । ऐदम्पर्यार्थगवेषणान्वि-तसमतावलम्बनमेवाभिप्रेत्य सद्बन्धन्यायः योगविन्दौ [३५४/३५५] प्रदर्शित इति ध्येयम् । विपरीताभिनिवेशे तु तत्त्वभ्रान्ततैव । इदमेवाभिप्रेत्य योगसारे → धर्मस्य बहुधाऽध्वानो लोके विभ्रमहेतवः । तेषु बाह्यफटाटोपात्तत्त्वविभ्रान्तदृष्टयः ॥ स्व-स्वदर्शनरागेण विवदन्तो मिथो जनाः । सर्वधैवात्मनो धर्मं मन्यन्ते न परस्य तु ॥ ← [२/३४-३५] इत्युक्तम् ॥१६/१२॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् → तत्र अपि च द्वेषः न कार्यः, विषयस्तु यत्नतो मृग्यः, यत् तस्य अपि सर्वं सद्बचनं न प्रवचनात् अन्यत् ॥१६/१३॥

॥ मूलागमना अेक भागने जालीअे ॥

टीकार्थ :- प्रस्तुत अर्थनी संगति करे तेवां तात्पर्य-अेदंपर्यनो जे आगममां निर्वाड यतो डोय ते आगम सुपरिशुद्ध = प्रमाणभूत छे; कारण के तात्पर्यार्थ पर्यंत प्रमाणभूत शब्दनो व्यापार छे. जे तात्पर्यशुद्धि न डोय तो परिशुद्ध आगमना अेक भागना अर्थथी गर्भित कोछक अन्य आगम थशे, नडि के मूलागम ज. आनुं कारण अे छे के तेमां अन्य प्रकारे अर्थनुं अडाय छे. मतलब के मूलागमना कोछक वाक्यने तेनी साथे अेकवाक्यताअनापन्न अन्य वाक्यथी मिश्रितरूपे = विपरीतरूपे पकडवाना लीधे ते मूलागम नडि पाण मूलागमना अेक भागथी गर्भित अन्य आगम स्वरूप भने छे. [दा.त. मूलागमनुं अर्थवादपरक कोछक वाक्य डोय तेने विधिवादरूपे पकडे. अपवादवाक्यने उत्सर्गवाक्य रूपे जगुवावे तो विपरीतरूपे अडाय करवाना लीधे तेने मूलागम न कडेवाय, परंतु मूलागमना अेक भागथी गर्भित अन्य आगम कडेवाय. माटे ते मूलागमनी जेम प्रमाणभूत न कडी शक्या.] माटे ज अेदंपर्यार्थनी गवेपाणा = शोध करता, समताने धारण करता अन्य दर्शनीओ पाण मूलागमना अर्थने विरोधी डोय तेवा वाक्योना अर्थमां प्रवेश कर्या विना जेटलुं संगत डोय तेने स्वीकारे छे, नडि के मिथ्या अेकांतवादथी-कदाअडथी. [मतलब के तात्पर्यार्थनी गवेपाणा करनार मध्यस्थवृत्तिवाणा अन्यदर्शनीओ पाण मूलागमना = जेनागमना अर्थने विरोध न आवे ते रीते पोताना दर्शनशास्त्रमां कडेला पदार्थने स्वीकारे छे. युक्तिसंगत न डोय के मूलागमविषयक न ज डोय तेवा पाण पोताना शास्त्रमां कडेला पदार्थनि पोताना दर्शनशास्त्रमां कडेलुं डोवाथी जउताथी स्वीकारे तेवुं न करे. ते पदार्थो प्रत्ये पोते उपेक्षा राभे. रमागमडर्षि, अरविंदघोष, रामकृष्ण परमहंस वगैरे आना दृष्टांत तरीके लेवा अमने उचित लागे छे.] [१६/१२]

→ 'जे आवुं डोय तो अन्य प्रकारे स्वीकारेले मूलागमदेशगर्भित अन्य दर्शन अने परदर्शनीना शास्त्र उपर द्वेष करवो के नडि ?' ← आ शंका उपस्थित यतां ग्रंथकारथी कडे छे के —

गार्थ :- तेना उपर पाण द्वेष न करवो. परंतु तेना विषयनी प्रयत्नपूर्वक गवेपाणा करवी, कारण के तेना पाण सारा भधा वयनो मूलागमथी भिन्न नथी. [१६/१३]

३. मुद्रितप्रतौ 'अन्यतीर्थिकाः' इति पाठः ।

તત્રાપિ = તદેકદેશભૂતાઽઽગમાન્તરેઽપિ ન દ્વેષઃ કાર્યઃ, તુ = પુનઃ વિષયો યત્નતો મૃગ્યઃ = તદર્થાનુપપત્તિ-પરિહારો યત્નતઃ કર્તવ્યઃ, *તથાગુણગ્રહરસિકાનાં પરવચનાનુપપત્તિપરિહારપ્રવણસ્વભાવત્વાત્ ।

નનુ વસ્તુત ઉપપન્નાર્થવચનસ્યાનુપપત્તિશક્તિ પરિહાર્યા, ન તુ સર્વથાઽનુપપન્નસ્યેતિ નિર્વિષયોઽયમુપદેશ ઇત્યતઃ આહ-તસ્યાપિ આગમાન્તરસ્ય સદ્વચનં = શોભનં વચનં સર્વં યત્ = યસ્માત્ પ્રવચનાત્ = મૂલાગમાત્ અન્યત્ ન, કિન્તુ તદનુપાત્યેવ । તથા ચ તસ્ય મૂલાગમેનૈકવાક્યતામાપાદ્યોપપત્તિરેવ કર્તવ્યા । ઇત્યમેવ સમ્યગ્દષ્ટિપરિ-ગૃહીતસ્ય મિથ્યાશ્રુતસ્યાપિ સમ્યક્શ્રુતત્વસિદ્ધેઃ । તદરુચિસ્તુ તત્ત્વતો દષ્ટિવાદાઽરુચિપર્યવસાયિનીતિ સુપ્રસિદ્ધમુપ-દેશપદાદૌ ॥૧૬/૧૩॥

કલ્યાણકન્દલી

તદર્થાનુપપત્તિપરિહારઃ = મૂલાગમૈકદેશતામાપન્નસ્ય પરતીર્થિકાગમસ્ય વાચ્યાર્થાઽસજ્જતિવ્યપોહઃ યત્નતઃ કર્તવ્યઃ; તથા-ગુણગ્રહરસિકાનાં = મૂલાગમૈકવાક્યતાનાપન્નતા-નિરપેક્ષવાક્યમિશ્રિતત્વ-વિપરીતાપેક્ષાભિમુખ્ય-મિથ્યાભિનિવેશાદિપ્રયુક્તાર્થાઽ-સજ્જતિનિરાકરણપૂર્વં મૂલાગમૈકવાક્યતાપન્નત્વ-સાકાઙ્ગવાક્યસમ્બદ્ધત્વ-યથાર્થાપેક્ષાપ્રેક્ષિત્વાઽસદભિનિવેશરાહિત્યાદિદ્વારા મૂલાગમૈક-દેશભૂતે પરતીર્થિકાગમેઽર્થતથાત્વનિવન્ધનપ્રામાણ્યપ્રેક્ષણપ્રવીણાનાં પરવચનાનુપપત્તિપરિહારપ્રવણસ્વભાવત્વાત્ ।

ઇત્યમેવ દૃષ્ટિવાદોપદેશિકીસંજ્ઞાયાઃ સમ્યગ્દૃષ્ટિવ્યાપકીભૂતાયાઃ સાફલ્યાત્ । તદનુપાત્યેવ = મૂલાગમાનુગામ્યેવ, યથા મોક્ષધર્મે → યથા નાગપદેઽન્યાનિ પદાનિ પદગામિનામ્ । સર્વાણ્યેવાઽપિ ધીયન્તે પદજાતાનિ કૌઞરે । एवं सर्वमहिंसायां धर्मार्थमपि धीयते ॥ ← [૨૪૫/૧૮-૧૯] ઇતિ વચનમ્ । ભાગવતે → યમાનઽમીક્ષ્ણં સેવત ← [૧૧/૧૦/૫] ઇતિ વચનમ્ । વિષ્ણુપુરાણે → યા દુસ્ત્યજા દુર્મતિભિર્યા ન જીર્યતિ જીર્યતામ્ । તાં તૃષ્ણાં સંત્યજન્ પ્રાજ્ઞઃ સુસ્વેનૈવાભિપૂર્યતે ॥ ← [૪/૧૦/૨૨] ઇતિ વચનમ્ । ભગવદ્ગીતાયાં → વશે હિ યસ્યેન્દ્રિયાણિ તસ્ય પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિતા ← [૨/૬૧] ઇતિ વચનમ્ । ધ્યાનાધિકારે ગરુડપુરાણે → સ્થિત્યર્થં મનસઃ પૂર્વં સ્થૂલરૂપં વિચિન્તયેત્ । તત્ર તન્નિશ્ચલીભૂતં સૂક્ષ્મેઽપિ સ્થિરતાં વ્રજેત્ ॥ ← [૧/૨૨૭/૩૩] ઇતિ વચનમ્ । મનુસ્મૃતૌ → ઘોરેઽસ્મિન્ હન્ત ! સંસારે નિત્યં સતતઘાતિનિ । કદલી-સ્તમ્ભનિઃસારે સંસારે સારમાર્ગણમ્ ॥ યઃ કરોતિ સ સમ્મૂઢો જલબુદ્બુદસન્નિભે [૧/૫૦] ← ઇતિ વચનમ્ ।

તથા ચ = પરતીર્થિકાઽઽગમગતસકલસદ્વચનસ્ય મૂલાગમાન્તઃપાતિત્વાચ્ચ તસ્ય = મૂલાગમૈકદેશાત્મકસ્ય પરાગમસ્ય મૂલાગમેન સાકં એકવાક્યતાં = સદપેક્ષાવિષ્કરણાદિદ્વારા અવિસંવાદિવાક્યતાં યદ્વા એકવાક્યતાં = અજ્ઞાઙ્ગિભાવં આપાદ્ય ઉપપત્તિરેવ કર્તવ્યા । ઇદમેવાભિપ્રેત્ય અધ્યાત્મગીતાયાં → જૈનધર્મો નયૈઃ સર્વૈઃ યુક્તો વૈરાટ્ પ્રભુઃ સ્વયમ્ । તદજ્ઞાઃ સર્વધર્માઃ સ્યુર્માપિતં પૂર્વસૂરિભિઃ ॥૪૨૬॥ ← ઇત્યેવં શ્રીબુદ્ધિસાગરસૂરિભિરુક્તમ્ । ઇત્યમેવ = પરતીર્થિકાગમેઽપિ મૂલાગમૈકવાક્યતાદ્વારા પ્રામાણ્યસત્ત્વાદેવ સમ્યગ્દૃષ્ટિપરિગૃહીતસ્ય મિથ્યાશ્રુતસ્યાપિ સમ્યક્શ્રુતત્વસિદ્ધેઃ, મૂલાગમવિશકલિતત્વાદિપ્રયુક્તમિથ્યાત્વપ્રચચાત્ । મિથ્યાશ્રુતસ્ય સમ્યક્શ્રુતત્વભવનં તુ તત્ર તત્ર પરતન્ત્રસંવાદસ્થલે શતશ્ચ ઇહૈવાસ્માભિઃ પ્રદર્શિતં તદભિપ્રાયાવિષ્કારપૂર્વકમિતિ । તદરુચિસ્તુ = મૂલાગમૈકદેશાત્મકપરાગમાઽરુચિસ્તુ તત્ત્વતઃ દૃષ્ટિવાદારુચિપર્યવસાયિની ઇતિ સુપ્રસિદ્ધં ઉપદેશપદાદૌ । તદુક્તં ઉપદેશપદે → જં અત્થઞો અભિષ્ણં અણ્ણત્થા સદ્ઞો વિ તહ ચેવ । તમ્મિ પઞોસો મોહો વિસેસઞો જિણમયઠિયાણં ॥૬૯૩॥

ॐ અન્ય ધર્મના શાસ્ત્રો ઉપર પણ દ્વેષ ન રાખવો ॐ

ટીકાર્થ :- મૂલાગમના એક દેશસ્વરૂપ અન્યદર્શનીઓના શાસ્ત્ર-આગમ ઉપર પણ દ્વેષ ન કરવો. પરંતુ પ્રયત્નપૂર્વક તેનો વિષય શોધવો. અર્થાત્ તેના અર્થની અનુપપત્તિ-અસંગતિ [ની શંકા]નો પરિહાર પ્રયત્નપૂર્વક કરવો; કારણ કે ગુણને પકડવાના રસિયા લોકો બીજાના વચનની અસંગતતાનો પરિહાર કરવામાં નિપુણ સ્વભાવવાળા હોય છે.

અહીં શંકા થાય કે → જો વચનનો અર્થ વાસ્તવમાં સંગત-ઉપપન્ન હોય તે વચનની અસંગતિની શંકાનો પરિહાર કરવો જોઈએ. પરંતુ 'જો વચન સર્વથા અનુપપન્ન = અસંગત હોય તેની અસંગતિનો પરિહાર કરવો જોઈએ' - આ ઉપદેશ નિર્વિષયક = અનુચિત = નિર્થક છે. ← તો તેના પરિહાર માટે શ્રીમદ્ ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે અન્યદર્શનીના = ધર્મના આગમ-શાસ્ત્રના સારા બધા વચનો મૂલાગમથી ભિન્ન નથી, પરંતુ મૂલાગમને અનુસરે જ છે. માટે અન્ય ધર્મના = જૈનેતરના આગમ-શાસ્ત્ર વચનની મૂલાગમની સાથે એકવાક્યતાને લાવીને તેની સંગતિ જ કરવી જોઈએ. આ રીતે જ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવે ગ્રહણ કરેલ મિથ્યાશ્રુત પણ સમ્યક્શ્રુત બને છે. જૈનેતર ધર્મશાસ્ત્ર ઉપરની અરુચિ વાસ્તવમાં ૧૨મા અંગ દષ્ટિવાદ - જૈનાગમ - મૂલાગમવિષયક જ તિરસ્કાર-આશાતનામાં ફલિત થાય. માટે તેનો અપલાપ કરવો યોગ્ય નથી. આ વાત ઉપદેશપદ વગેરે ગ્રંથોમાં પ્રસિદ્ધ છે. [અલબત્ત જૈનેતર આગમમાં મૂલ આગમથી જુદું-વિરુદ્ધ હોય તે બધું જ સત્વચન-પ્રમાણવચન નથી. યથાર્થ વસ્તુવ્યવસ્થાને બતાવનાર

૧. મુદ્રિતપ્રતો 'તથા' પદં નાસ્તિ ।

उवताऽद्वेषस्यैव तत्त्वज्ञानाजुक्लतामभिधातुमाह → 'अद्वेष' इत्यादि ।

अद्वेषो जिज्ञासा शुश्रूषा श्रवण-बोध-मीमांसाः । परिशुद्धा प्रतिपत्तिः प्रवृत्तिरष्टाङ्गिकी तत्त्वे ॥१६/१४॥

(१) अद्वेषः = पक्षपातकृताऽप्रीतिपरिहारः तत्त्वविषयः । (२) जिज्ञासा = तत्पूर्विका तत्त्वज्ञानेच्छा । (३) शुश्रूषा = बोधश्रोतःसिराकल्पा तत्त्वजिज्ञासापूर्विका । (४) श्रवणं = तत्त्वशुश्रूषानिबन्धनतत्त्ववचनाऽऽकर्णनम् । (५) बोधः = श्रवणानिबन्धनतत्त्वपरिच्छेदः । (६) मीमांसा = बोधानन्तरभावितत्त्वविचाररूपा, ततः श्रवणादिपदानां

कल्याणकन्दली

← इति प्राक् [पृ. १०३, २६५] निरूपितमेव । तत्तन्नय-कालभेदादिकं पुरस्कृत्य प्रवर्तनात् मूलागमैकदेशभूते परसमये वैचित्र्यावभासेऽपि तत्प्रतिक्षेपो न हिताय । तदुक्तं योगदृष्टिसमुच्चये → यद्वा तत्तन्नयापेक्षा तत्तत्कालादियोगतः । ऋषिभ्यो देशना चित्रा तन्मूलैषाऽपि तत्त्वतः ॥१३८॥ तदभिप्रायमज्ञात्वा न ततोऽर्वागदृशां सताम् । युज्यते तत्प्रतिक्षेपो महानर्थकरः परः ॥१३९॥ ← इत्यादि प्राक् [पृष्ठ-२४] दर्शितमेव । ततश्च 'परसमय एकान्तेनाऽसन्नेव' इति मोहः विपश्चितां न सम्भवति, तत्त्वहानेः । तदुक्तं योगविन्दौ → आत्मीयः परकीयो वा कः सिद्धान्तो विपश्चिताम् । दृष्टेष्टाऽबाधितो यस्तु युक्त-स्तस्य परिग्रहः ॥५२५॥ ← इति । → सर्वदर्शनभेदेषु विरुद्धेषु सुपण्डिताः । रागद्वेषा न कुर्वन्ति शुद्ध-ब्रह्मोपयोगिनः ॥६३॥ परस्परविरुद्धेषु धर्मेषु ब्रह्मवेदिनः । यत्सत्यं तत्प्रगृह्णन्ति सापेक्षनयदृष्टितः ॥६५॥ सर्वदर्शनधर्मेषु सत्यस्य तारतम्यता । विद्यतेऽतः प्रजीवन्ति जीवत्स्वरूपशक्तितः ॥६६॥ ← इत्येवं अध्यात्मगीतावचनान्यप्यत्रानुसन्धेयानि । यथा चैतत्तत्त्वं तथा प्राक् [४/११ पृ. १०४] निरूपितमेव ॥१६/१३॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् → 'अद्वेषः, जिज्ञासा, शुश्रूषा, श्रवण-बोध-मीमांसाः, परिशुद्धा प्रतिपत्तिः, प्रवृत्तिः इति तत्त्वे अष्टाङ्गिकी प्रवृत्तिः ॥१६/१४॥ इयञ्च कारिका योगदृष्टिसमुच्चयवृत्त्यधिकारविंशिकावृत्त्यादौ [यो. गा. १६ विं. गा. १२] समुद्धृता वर्तते ।

[१] अद्वेषः = पक्षपातकृताप्रीतिपरिहारः तत्त्वविषय इति । स्वाभिमतपदार्थगोचराभिलाषातिरेकप्रयुक्ता या तदितरतत्त्व-विषयिणी अप्रीतिः तस्याः परिहार इत्यर्थः । [२] जिज्ञासा = तत्पूर्विका तत्त्वज्ञानेच्छा इति तत्त्वगोचराऽप्रीतिपरिहारपूर्विला तत्त्वगोचरयथावस्थितबोधविषयाभिलाषा, अद्वेषत एव तत्प्रतिपत्त्यानुगुण्यमिति हेतोः । जिज्ञासायां विविदिषाऽपराभिधानायां सत्यामेव शुश्रूषादयः प्रज्ञागुणा भवन्ति, यथोक्तं मूलकारैरेव ललितविस्तारायां → सत्याश्चास्यां तत्त्वगोचराः शुश्रूषा-श्रवण-ग्रहण-धारणा-विज्ञान-ऊहाऽपोह-तत्त्वाभिनवेशाः प्रज्ञागुणाः ← [पृ. ४७] इति । [३] शुश्रूषा प्राक् व्यावर्णिता [११/१ पृ. २५२] । [४] श्रवणं = तत्त्वशुश्रूषानिबन्धनतत्त्ववचनाऽऽकर्णनमिति । ततश्च संवेगादिलाभोऽपि महार्घ्यः सञ्जायते । इदमेवा-भिप्रेत्य श्रावकप्रज्ञप्तिप्रकरणे श्रीउमास्वातिवाचकैः → नव-नवसंवेगो खलु नाणावरणखओवसमभावो । तत्ताहिगमो य तथा जिणवयणाऽऽयन्नणस्स गुणा ॥३॥ नवि तं करेइ देहो न य सयणो नेय वित्तसंघाओ । जिणवयणसवणजणिया जं संवेगाइया लोए ॥४॥ ← इति । ततश्चाऽखिलं कल्याणं सञ्जायते, तदुक्तं योगदृष्टिसमुच्चये → क्षाराम्भस्त्यागतो यद्ब्रह्मधुरोदकयोगतः । बीजं प्ररोहमादत्ते तद्ब्रह्मश्रुतेर्नरः ॥६१॥ क्षाराम्भःतुल्य इह च भवयोगोऽखिलो मतः । मधुरोदकयोगेन समा तत्त्वश्रुतिस्तथा ॥६२॥ अतस्तु नियमादेव कल्याणमखिलं नृणाम् । गुरुभक्तिसुखोपेतं लोकद्वयहितावहम् ॥६३॥ ← इति प्राक् दर्शितमेव [पृ. २५] ।

यत्तु योगसारप्राभृते → क्षाराम्भस्त्यागतः क्षेत्रे मधुरोऽमृतयोगतः । प्ररोहति यथा बीजं ध्यानं तत्त्वश्रुतेस्तथा ॥ [७/५०] इत्येवं वदता नगनाटामितगतिना तत्त्वश्रवणस्य ध्यानफलकत्वमुक्तं तच्चिन्त्यम् । [५] बोधः = श्रवणनिबन्धनतत्त्वपरि-च्छेदः = तत्त्वगोचराप्रीतिपरिहारमूलकजिज्ञासासहित-शुश्रूषापूर्वकश्रवणजनितः सूक्ष्मः तत्त्वनिर्णयः । [६] मीमांसा = बोधानन्तर-

नेनप्रवचनने अनुसारी डोय ते જ સત્ છે. આ ખ્યાલમાં રાખવું.] [૧૬/૧૩]

ઉપરોક્ત અદ્વેષ જ તત્ત્વજ્ઞાનને અનુકૂળ છે - આ વાતને જાણાવતા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે -

ગાથાર્થ :- [૧] અદ્વેષ, [૨] જિજ્ઞાસા, [૩] શુશ્રૂષા, [૪] શ્રવણ, [૫] બોધ, [૬] મીમાંસા, [૭] પરિશુદ્ધ પ્રતિપત્તિ, [૮] પ્રવૃત્તિ - આમ તત્ત્વપ્રવૃત્તિ અષ્ટાંગિકી છે. [૧૬/૧૪]

❁ તત્ત્વમાં અષ્ટાંગપ્રવૃત્તિ ❁

ટીકાર્થ :- [૧] કોઈક પક્ષપાતના કારણે થયેલ તત્ત્વવિષયક અપ્રીતિનો પરિહાર = અદ્વેષ. [૨] અદ્વેષપૂર્વક તત્ત્વજ્ઞાનની ઇચ્છા = જિજ્ઞાસા. [૩] જ્ઞાનના પ્રવાહની સેર જેવી તત્ત્વજિજ્ઞાસાપૂર્વક તત્ત્વ સાંભળવાની ઇચ્છા = શુશ્રૂષા. [૪] શ્રવણ = તત્ત્વને સાંભળવું. [૫] બોધ = તત્ત્વજ્ઞાન. [૬] મીમાંસા = તત્ત્વવિચારણા. મૂળ ગાથામાં શ્રવણ વગેરે પદનો દ્વન્દ્વ સમાસ

૧. મુદ્રિતપ્રતૌ ૧ → શ્રવણમાકર્ણનં, બોધોઽવગમઃ, મીમાંસા તત્ત્વવિચારરૂપા ← इति वृटितः पाठः ।

લોચ્ય = 'સૂક્ષ્મપ્રજ્ઞયા વિચાર્ય પુંસા = પુરુષાર્થપ્રવૃત્તેન કુશલે સદનુષ્ઠાને પ્રવર્તિતવ્યં ન્યાયઃ = અવિચલિત-
માર્ગઃ સતાં = સત્પુરુષાણાં ઇષઃ વર્તતે, નાન્યઃ ॥૧૬/૧૭॥

અથૈતે ભાવાઃ કુતોઽભિહિતાઃ કિમર્થ વા ? ઇત્યાહ → 'એત'ઇત્યાદિ ।

એતે પ્રવચનતઃ खलु समुद्धृता मन्दमतिहितार्थं तु । आत्मानुस्मरणाय च भावा भवविरहसिद्धिफलाः ॥૧૬/૧૬॥

એતે = પ્રસ્તુતા ભાવાઃ પ્રવચનતઃ = દ્વાદશાઙ્ગાત્ ચ્ચલુશબ્દો વાક્યાલક્ષ્ણે સમુદ્ધૃતાઃ = એકવાક્યતયા
પૃથક્ સ્થાપિતાઃ, મન્દમતીનાં = વિસ્તૃતાવગ્રાહનાઽક્ષમધિયાં હિતાર્થં તુ = હિતાયૈવ ચ = પુનઃ આત્મનોઽનુસ્મરણાય,
કીદશાઃ ભાવાઃ ? આદિત આરમ્ભ્ય ભવવિરહઃ = મોક્ષઃ તસ્ય સિદ્ધિઃ = નિષ્પત્તિઃ ફલં યેષાં તે તથા ॥૧૬/૧૬॥

કલ્યાણકન્દલી

સ્વાઽકિચ્ચિત્કરત્વાત્ । इदमेवाभिप्रेत्य उपदेशमालायां → જહા સ્વરો ચંદણભારવાહી, ભારસ્સ ભાગી ન હુ ચંદણસ્સ । એવં
खु नाणी चरणेण हीणो नाणस्स भागी न हु सुगईए ॥૪૨૬॥ ← ઇત્યુક્તમ્ । મદ્રવાહુસ્વામિભિરપિ આવશ્યકનિર્યુક્તૌ
→ ન નાણમિત્તેણ કજ્જનિપ્પત્તી ← [૧૫૧] ઇત્યુક્તમ્ । દ્વાત્રિંશિકાપ્રકરણે શ્રીસિદ્ધસેનદિવાકરેણાઽપિ → યથા ગદપરિજ્ઞાનં
નાલમામયશાન્તયે । અચારિત્રં તથા જ્ઞાનં ન બુદ્ધચધ્વવસાયમાત્રેણ ॥ ← [૧૭/૨૭] ઇત્યુક્તમ્ । મહોપનિષદિ અપિ →
परमं पौरुषं यत्नमास्थाय ऽऽदाय सूद्यमम् । यथाशास्त्रमनुद्वेगमाचरन् को न सिद्धिभाक् ॥ ← [૫/૮૮] ઇત્યુક્તમ્ । ભગવદ્ગીતા-
યામપિ → સ્વે સ્વે કર્મણ્યભિરતઃ સંસિદ્ધિં લભતે નરઃ ← [૧૮/૪૫] ઇતિ ક્રિયાયોગસ્યોપાદેયતાઽઽવિષ્કૃતા । મનુસ્મૃતાવપિ
→ આચારઃ પરમો ધર્મઃ ← [૧/૧૦૮] ઇત્યુક્તમ્ । તદુક્તં ચાણક્યસૂત્રેઽપિ → નાઽઽચરિતાત્ શાસ્ત્રં ગરીયઃ ← [૪૭૧]
इति । महाभारतेऽपि → આચારપ્રભવો ધર્મઃ ← [અનુ.પર્વ ૧૦૪-૧૫૫] ઇત્યુક્તમ્ ।

અત્ર સ્થિતપક્ષસ્તુ જ્ઞાન-ક્રિયોભયસમુચ્ચયકારી । તદુક્તં વિશેષાવશ્યકમહાભાષ્યે હયં નાણં કિરિયાહીણં, હયા અન્નાણઓ
किरिया । पासंतो पंगुलो दङ्को, धावमाणो अ अंधओ ॥૧૧૫૯॥ સંજોગસિદ્ધી અ ફલં વયંતિ, ન હુ એગચક્ષેણ રહો પયાઈ । અંધો
य पंगू य वणए समिच्चा ते संपण्णहा नगरं पविट्ठा ॥ ← [૧૧૬૫] ઇતિ । મરણસમાધિપ્રકીર્ણકેઽપિ → નાણેણ વિણા કરણં
न होइ, णाणं पि करणहीणं तु । नाणेण य करणेण य दोहि वि दुक्खक्खयं होइ ॥ ← [૧૪૭] ઇત્યુક્તમ્ । તદુક્તં યોગવાશિષ્ઠેઽપિ
→ ઉભામ્યામેવ પક્ષામ્યાં યથા સ્વે પક્ષિણાં ગતિઃ । તથૈવ જ્ઞાન-કર્મમ્યાં જાયતે પરમં પદમ્ ॥૧/૭॥ કેવલાત્ કર્મણો જ્ઞાનાન્ન
हि मोक्षोऽभिजायते । किन्तूभाभ्यां भवेन्मोक्षः साधनं तूभयं विदुः ॥૧/૮॥ ← ઇતિ । યોગશિશ્વોપનિષદિ અપિ → યોગહીનં
कथं ज्ञानं मोक्षदं भवतीह भोः । योगोऽपि ज्ञानहीनस्तु न क्षमो मोक्ष-कर्मणि ॥ [૧/૧૩] ← ઇત્યુક્તમ્ । ઈશોપનિષદિ
→ વિદ્યાં ચાવિદ્યાં ચ યસ્તદ્વેદોભયં સહ । અવિદ્યાયા મૃત્યું તીર્ત્વા વિદ્યાયાઽમૃતમશ્નુતે ॥[૧૧] ← ઇત્યેવં જ્ઞાનકર્મણોઃ
साहित्यमुक्तम् । मुण्डकोपनिषदि अपि → આત્મક્રીડ આત્મરતિઃ ક્રિયાવાનેષ બ્રહ્મવિદાં વરિષ્ઠઃ ← [૩/૪] જ્ઞાનક્રિયા-
साहित्यं श्रूयते । तदुक्तं कूर्मपुराणेऽपि → કર્મણા સહિતાજ્ઞાનાત્ સમ્યગ્યોગોઽભિજાયતે । જ્ઞાનશ્ચ કર્મસહિતં જાયતે દોષ-
वर्जितम् ॥ ← [૩/૨૩] ઇતિ । વિષ્ણુપુરાણેઽપિ → તસ્માત્તત્રાપ્તયે યત્નઃ કર્તવ્યઃ પઞ્ડિતૈરૈઃ । તત્રાસિદ્ધેતુર્વિજ્ઞાનં કર્મ
चोक्तं महामते ! ॥ ← [ ] ઇત્યેવં જ્ઞાન-ક્રિયાસમુચ્ચય ઉક્ત ઇતિ ભાવનીયં તત્ત્વમેતદ્ ગીતાર્થગુરુસમીપે ॥૧૬/૧૫॥

મૂલગ્રન્થે દણ્ડાન્વયસ્ત્વેવમ્ → ભવવિરહસિદ્ધિફલાઃ खलु एते मन्दमतिहितार्थं तु आत्मानुस्मरणाय च प्रवचनतः समुद्धृताः
॥૧૬/૧૬॥ યોગદીપિકા સ્પષ્ટૈવ ॥૧૬/૧૬॥

બુદ્ધિથી વિચારીને સદનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્તિ કરવી જ જોઈએ.' સજ્જન પુરુષોનો આ જ અવિચલિત માર્ગ છે, બીજો નહિ. [અર્થાત્
જાણ્યા વિના પ્રવૃત્તિ ન કરવી અને જાણ્યા પછી સારી પ્રવૃત્તિ કરવી જ.] [૧૬/૧૫]

આ ભાવો ક્યાંથી કહ્યા ? અથવા શા માટે કહ્યા ? આનો જવાબ દેતા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે —

ગાથાર્થ :- મોક્ષસિદ્ધિરૂપી ફળને આપનારા આ ભાવો મંદબુદ્ધિવાળા જીવોના હિત માટે અને પોતાના સ્મરણ માટે
દાદશાંગીમાંથી સમુદ્ધાર કરેલા છે. [૧૬/૧૬]

❀ ગ્રંથરચના પ્રયોજન ❀

દીકાર્થ :- વિસ્તૃત અર્થના અવગાહન માટે અસમર્થ એવા મંદબુદ્ધિવાળા જીવોના હિત માટે જ અને પોતાના સ્મરણ
માટે આ પ્રસ્તુત ભાવો દાદશાંગીસ્વરૂપ જિનપ્રવચનમાંથી એકવાક્યસ્વરૂપે [= એકપ્રકરણસ્વરૂપે = પરસ્પરઅર્થસંબદ્ધવાક્યસમૂહસ્વરૂપે]
અલગ સ્થાપેલા છે. પહેલેથી માંડીને ભવવિરહની = મોક્ષની નિષ્પત્તિ સ્વરૂપ ફળને આ ભાવો આપે છે. [૧૬/૧૬]

૧. હ.પ્રતૌ → 'સૂક્ષ્મેક્ષયા ← ઇતિ પાઠઃ । સોઽપિ શુદ્ધઃ ।

अथ ग्रन्थकृद्गर्भार्थपरिज्ञानाय बहुश्रुतभक्तिमुपदिशन्नाह → 'धर्म'त्यादि ।

धर्मश्रवणे यत्नः सततं कार्यो बहुश्रुतसमीपे । हितकाङ्क्षिभिर्नृसिंहैर्वचनं ननु हारिभद्रमिदम् ॥१६/१७॥

धर्मस्य = श्रुतचारित्ररूपस्य श्रवणे यत्नः = आदरः सततं = अन्वરતં कार्यो बहुश्रुतसमीपे हितकाङ्क्षिभिः = हितार्थिभिः नृसिंहैः = पुरुषोत्तमैः वचनं प्राथजारूपं ननु इति वितर्के हारिभद्रं = हरिभद्रसम्बन्धि इदं, यद्वा ननु = निश्चितं हारि = मनोज्ञं भद्रं इदं वचो यद् 'बहुश्रुतेभ्य एव धर्मः श्रोतव्य' इति; अबहुश्रुतेभ्यो धर्मश्रवणे प्रत्यपायसम्भवात् । शिष्यकर्तृकेयमार्येत्यन्ये ॥१६/१७॥

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् → हितकाङ्क्षिभिः नृसिंहैः बहुश्रुतसमीपे धर्मश्रवणे सततं यत्नः कार्यः ← ननु इदं हारिभद्रं वचनम् ॥१६/१७॥

बहुश्रुतसमीपे इति । 'विचित्तं बहुयं च सुयं बहुस्सुतो' ← [भाग. ३ उद्दे. १० पृ. ३] इति निशीथचूर्णिदर्शितबहुश्रुतसन्निधौ, अन्यथा सूत्रार्थस्य सूक्ष्मधीगम्यतया बहुश्रुतेनाऽव्याख्याने तदनवबोधात् । तदुक्तं निशीथभाष्ये → निउणो खलु सुत्तत्थो, न हु सक्को अपडिबोहितो नाउं ← [५२५२/५३७५] इति । पञ्चवस्तुकेऽपि → सम्मं विआरिअव्वं अत्थपदं भावणापहाणेणं । विसए अ ठावियव्वं सुबहुस्सुअगुरुसयासाओ ॥८६५॥ ← इत्युक्तम् । इदमेवाभिसन्धाय श्राद्धदिनकृत्ये देवेन्द्रसूरिभिः → सम्मं विआरियव्वं अत्थपयं भावणापहाणेहिं । विसए य ठावियव्वं बहुसुयगुरुणो सगासाओ ॥९४॥ ← इत्युक्तम् । बहु = प्रभूतं अङ्गोपाङ्गच्छेदग्रन्थादिभेदभिन्नं स्वसमय-परसमयवक्तव्यतानुगतं 'स्यादस्ति स्यान्नास्ती'त्यादिसप्तभङ्गिकनैपुण्योपेतं नैगमसप्तमूलनय-निश्चयव्यवहार-द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिक-ज्ञानचरणनयाद्यनेकविचारचातुर्ययुक्तमनेकान्तवादात्मकं सूत्रार्थोभयरूपं श्रुतं = अर्हत्प्रवचनं यस्य स बहुश्रुतः इति तद्वृत्तौ । एतादृशबहुश्रुतादध्येतव्यम् । उपलक्षणात् संविग्नत्वादिगुणग्रहणं कार्यम्, तादृशस्यैव ज्ञानदानाधिकारित्वात्, तदुक्तं पुष्पमालायां → संविगो गीयत्थो मज्झत्थो देस-कालभावन् । नाणस्स होइ दाया जो सुद्धपरूवगो साहू ॥२०॥ ← इति । तादृशो ज्ञानदाता सुतीर्थकल्पः । तत्समीप एवोत्सर्गतोऽध्येतव्यम् । तदुक्तं मुनिचन्द्रसूरिभिः उपदेशामृतप्रकरणे → नाणं च पुण सुतित्थे विहिणा सिद्धंतसारसवणेणं ← [१९] इति । → जेणं आयारपगण्पो ण ज्ञातितो एस अबहुस्सुतो ← [नि.भा. ५४४८ भाग-४-पृ. ७३] इति निशीथचूर्णि-प्रदर्शितेभ्यः अबहु-श्रुतेभ्यः यद्वाऽदृष्टनयप्रमाणरूपराद्धान्तपरमार्थलक्षणेभ्योऽबहुश्रुतेभ्यः धर्मश्रवणे प्रत्यपायसम्भवात् = बलवद्दोषसम्भवात् । ततश्चायं ग्रन्थः सटीकः सोपटीको गुणग्रहणरसिकेभ्यो बहुश्रुतेभ्य एवाध्येय इति शम् ।

❁ कल्याणकन्दलीकृत्यशस्तिः ❁

आत्म-कमल-वीरप्रभृतिपट्टाम्बरे वराः । दानसूरिवराः जाता भास्करसमकान्तयः ॥१॥

હેવે ગ્રંથકારના ગર્ભિત અર્થનો ચારે બાજુથી બોધ થાય તે માટે બહુશ્રુત પુરુષોની ભક્તિનો ઉપદેશ આપતા શ્રીમદ્જી કહે છે કે -

ગાથાર્થ :- હિતકાંક્ષી ઉત્તમ પુરુષોએ બહુશ્રુત વ્યક્તિ પાસે ધર્મ સાંભળવાનો પ્રયત્ન સતત કરવો-આ હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજનું વચન છે. [૧૬/૧૭]

❁ बहुश्रुत पासे ऋ धर्मश्रवणं कर्तव्यं -- श्री हरिभद्रसूरिजि महाराज ❁

ટીકાર્થ :- હિતની ઈચ્છા કરનારા ઉત્તમ પુરુષોએ બહુશ્રુત વ્યક્તિની પાસે શ્રુતધર્મ અને ચારિત્રધર્મને સાંભળવામાં સતત આદર-પ્રયત્ન કરવો. આ પ્રાર્થનાસ્વરૂપ વચન હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજનું છે. નનુ શબ્દ વિતર્ક - વિચાર અર્થમાં છે. અથવા ખરેખર આ વચન મનોજ્ઞ-મનોહર કલ્યાણકારી છે કે - બહુશ્રુત વિદ્વાનો પાસેથી જ ધર્મ સાંભળવો. કેમ કે અબહુશ્રુત પુરુષો પાસેથી ધર્મશ્રવણ કરવામાં નુકશાનનો સંભવ છે. કોઈક કહે છે કે આ છેલ્લી ગાથા શિષ્યોએ બનાવેલ છે. [૧૬/૧૭]

વિશેષાર્થ :- શાસ્ત્રનું તાત્ત્વિક અર્થઘટન - રહસ્યોદ્ઘાટન, ઐદંપર્યાર્થનિરૂપણ ખરેખર બહુશ્રુત વિદ્વાન જ કરી શકે, કારણ કે વર્તમાન કાળમાં વિદ્યમાન સર્વ શાસ્ત્રગ્રંથોનો ઊંડો અભ્યાસ બહુશ્રુત વિદ્વાનોએ કરેલ હોય છે. શાસ્ત્રનું કેવળ વિહંગાવલોકન નહિ પણ નય, નિષ્કેપ, પ્રમાણ, ઉત્સર્ગ-અપવાદ વગેરેથી ઊંડું અવગાહન કરનાર બહુશ્રુત પુરુષો સિવાય શાસ્ત્રના તાત્ત્વિક અર્થને કોણ ઉઘાડી શકે ? પોપટ પાઠ કરનાર પોથી પંડિત કે અધકચરું ભાગેલ, શુંકના ગાંગડે ગાંધી બનેલ એવા અબહુશ્રુત વિદ્વાન પાસે શાસ્ત્ર ભાણવાથી કેવળ શબ્દાર્થનો બોધ થાય, ઘણી વાર અર્થનો અનર્થ થવાથી નુકશાન થવાનો સંભવ રહે છે. બહુશ્રુત વિદ્વાન પાસે ભાણવાથી જ શ્રીહરિભદ્રસૂરિ મહારાજ, મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ વગેરેના ગ્રંથોના હાઈ પામી શકાય. [૧૬/૧૭]

इति १महोपाध्यायश्रीकल्याणविजयगणिशिष्य-मुख्यपण्डितश्रीलाभविजयगणिशिष्यपण्डित-श्रीजीतविजयगणि-सतीर्थपण्डित-श्रीजयविजयगणिवरणकमलचन्द्रिक- श्रीपद्मविजयगणिसहोदरोपाध्याय-श्रीयशोविजयगणिविरचिता योगदीपिकाजाम्नी षोडशकवृत्तिः सम्पूर्णा ॥

एषा षोडशकव्याख्या संक्षिप्तार्थावगाहिनी । सिद्धाऽक्षततृतीयायां भूयादक्षयसिद्धये ॥१॥

कल्याणकन्दली

तत्पट्टगगने जाता मृगाङ्गसमकान्तयः । प्रेमसूरीश्वराः शिष्यादिलब्धिभिस्समन्विताः ॥२॥

तत्पट्टाकाशविद्योतका भानुसमकान्तयः । भुवनभानुसूरीशा एकान्तवादनाशकाः ॥३॥

यैरिष्टफलसिद्ध्यादयः सिद्धान्ताः सुरक्षिताः । साम्प्रतं कलिकालेऽपि सङ्घैक्याय कृतश्रमाः ॥४॥

न्यायविशारदैर्यैर्ह्यष्टोत्तरशतौलिकाः । वर्धमानाभिधानस्य तपसोऽपि कृता मुदा ॥५॥

राजन्ते साम्प्रतं धन्याः तत्पट्टगगनाङ्गणे । श्रीजयघोषसूरीशा निशेशसमकान्तयः ॥६॥

सकलसङ्घमध्ये हि सूरिपदार्पणक्षणे । स्वगुरुदत्तसिद्धान्तदिवाकरपदान् स्तुवे ॥७॥

प्रमादपरिकल्पितं यदि किञ्चिदालोचितं तदस्ति खलु दूषणं मम हि नैव चान्यस्य तत् ।

यदत्र नवकल्पनाकलिततर्कवाग्वैभवं तदेव जयसुन्दरस्फुरदमोघशिक्षाफलम् ॥८॥

पञ्चविंशतिभिः सार्धं प्रव्रजितः स मे गुरुः । विजयो विश्वकल्याणः पुण्यशाली प्रभावकः ॥९॥

प्रसन्नास्याय सौम्याय चैत्योद्धारोद्यताय हि । भुवनभानुसूरीशशिष्याय गुरवे नमः ॥१०॥

अनेकशास्त्रसंवादं तत्र तत्र प्रदर्श्य हि । स्वपरदर्शनानां च समन्वयं प्रसाध्य वै ॥११॥

अङ्गुष्ठाक्षाग्रराशिप्रमिते [२०५१] विक्रमवत्सरे । शिरुरनगरे ज्ञानपञ्चम्यां हि कृतिः कृता ॥१२॥ युगम् ।

कृतिरियं सदा नन्द्याच्छ्रीयशोविजयस्य हि । अनया लभतां लोको मिथ्यात्वविजयश्रियम् ॥१३॥

इति षोडशकोपरि योगदीपिकोपरि च मुनियशोविजयकृता कल्याणकन्दलीटीका ।

आ प्रमाणे महोपाध्याय श्री कल्याणविजय गणिवरना शिष्य मुख्य पंडित श्रीलाभविजय गणिवरना शिष्य पंडित जितविजय गणिवरना गुरुभाई पंडित श्री नयविजय गणिना यरणकमलमां अमरतुल्य तेम ज पंडित पद्मविजय गणिवरना सहोदर [भाई] उपाध्यायश्री यशोविजय गणी द्वारा रचायेली योगदीपिका नामनी षोडशकटीका संपूर्ण थी.

संक्षिप्त अर्थनुं अवगाहन करनारी षोडशकनी आ व्याख्या अक्षय तृतीयांना दिवसे पूर्ण थी. ते अक्षय सिद्धिने माटे थाव.[१] स्व. वर्धमानतपोनिधि न्यायविशारद आचार्यश्री भुवनभानुसूरीश्वरना शिष्यरत्न मुनिराजश्री विश्वकल्याणविजयना शिष्य मुनि यशोविजये षोडशक अने तेनी योगदीपिका टीकानो गुर्जर भाषामां करेलो भावानुवाद सानंद संपूर्ण थाय छे.

कार्तिक सु६-५,

वि.सं. २०५१,

शिरुर.

❁ कल्याणं भवतु श्रीसङ्घस्य ❁

❁ शिवमस्तु सर्वजगतः ❁

૧૬ મા ષોડશકનો સ્વાધ્યાય

(અ) નીચેના કોઈ પણ સાત પ્રશ્નના જવાબ વિસ્તારથી લખો.

૧. કથંચિત્ નિર્ગુણમુક્તિ સમજાવો.
૨. બુઝાયેલ દીપક જેવી મુક્તિ કેમ અસંગત છે ?
૩. આત્માને પરિણામી માનવો શા માટે જરૂરી ?
૪. અવિદ્યાનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ જાણાવો.
૫. તથાભવ્યત્વનો સ્વીકાર શું આવશ્યક છે ? શા માટે ?
૬. પુરુષાદ્વૈતના સ્વીકારમાં શું દોષ છે ?
૭. જૈનેતર શાસ્ત્રો ઉપર દ્વેષ શા માટે ન કરવો ?
૮. અદ્વૈતવાદમાં કલ્પના શા માટે અસંભવિત છે ?
૯. પરિશુદ્ધ આગમનો પરિચય આપો.
૧૦. અષ્ટાંગિકી તત્ત્વપ્રવૃત્તિ સમજાવો.

(બ) યોગ્ય જોડાણ કરો.

(૧) તથતા	(A) માર્ગ
(૨) પશુત્વવિગમ	(B) ખરાબ પ્રવૃત્તિનું કારણ
(૩) ન્યાય	(C) નિશ્ચય
(૪) પ્રતિપત્તિ	(D) દ્વાદશાંગી
(૫) ભવવિગમ	(E) તથાભવ્યત્વપ્રયુક્ત
(૬) રાગાદિ	(F) પરતત્ત્વ
(૭) તીર્થંકરસિદ્ધત્વ	(G) પરિતાપકારક
(૮) અગ્નિ	(H) મોક્ષ
(૯) પ્રવચન	(I) અજ્ઞાનનાશ
(૧૦) અદ્વૈતવાદ	(J) અપ્રામાણિક

(ક) ખાલી જગ્યા યોગ્ય રીતે પૂરો.

૧. સમરસાપત્તિને ..... લોકો પરમાનંદ કહે છે. (વેદાંતી, બૌદ્ધ, જૈન)
૨. .... પછી શુશ્રૂષા આવે. (અદ્વેષ, જિજ્ઞાસા, બોધ)
૩. સદ્ભૂત એવા જૈનેતર શાસ્ત્રની અરુચિ દ્વાદશાંગીની આશાતનામાં પરિણમે છે એ વાત ..... માં આવે છે. (યોગશતક, ઉપદેશપદ, સ્યાદ્વાદકલ્પલતા)
૪. અદ્વૈતવાદ સ્વીકારમાં ..... પ્રમાણ બાધક છે. (પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, આગમ)
૫. નીલઘટત્વ એ ..... છે. (અર્થસમાજસિદ્ધ, અન્યથાસિદ્ધ, વિશિષ્ટધર્મ)
૬. ભવ્યત્વ એ ..... સ્વરૂપ છે. (સહજમલ, યોગ્યતા, મોક્ષકારણતા)
૭. અવિદ્યા..... સ્વરૂપ છે. (કલ્પના, સત્, જીવ)
૮. બુઝાયેલ દીવા જેવી મુક્તિ ..... લોકો માને છે. (વેદાંતી, બૌદ્ધ, નૈયાયિક)
૯. પરમાત્મશબ્દથી વાચ્ય ..... છે. (તીર્થંકર, સિદ્ધ, પરમેષ્ઠી)
૧૦. અન્યોન્યમુક્તિસાંકર્ય દોષ ..... મતમાં આવે. (વેદાંતી, નૈયાયિક, બૌદ્ધ)

નોંધ : આ પ્રશ્નપત્રમાં કોઈએ પેન-પેન્સીલ વગેરેથી કોઈ પણ નિશાની વગેરે ન કરવા ખ્યાલ રાખવો.

કલ્યાણકંઠસીની અનુપ્રેક્ષા

(અ) નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારથી જવાબ આપો.

૧. આત્માને એકાંત નિત્ય કે સર્વથા ક્ષણિક કેમ ન માની શકાય ?
૨. અર્થસમાજસિદ્ધ એટલે શું ? તીર્થંકરસિદ્ધત્વ તેવું છે ? શા માટે ?
૩. ભવ્યત્વ અને તથાભવ્યત્વમાં ભેદ શું છે ?
૪. યોગબિંદુ ગ્રંથ મુજબ પુરુષાદ્વૈતનું નિરાકરણ કરો.
૫. અનેક દર્શન મુજબ કર્મનો સ્વીકાર સમજવો.
૬. ઈતર દર્શનશાસ્ત્રોના સદ્વચનના અપલાપમાં શું નુકશાન ?
૭. જ્ઞાન-ક્રિયાનો સ્થિતપક્ષ સમજવો.
૮. અબલુશ્રુત પાસે શા માટે ન ભાગવું ?
૯. કોની પાસે શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવો ? તેના પાંચ વિશેષાણ ઓળખાવો.
૧૦. કોણ શ્રેષ્ઠ બ્રહ્મવેત્તા છે ? સમજવો.

(બ) નીચેના પ્રશ્નોના સંક્ષેપમાં જવાબ આપો.

૧. જન્માદિવિરહ પરમાનંદનો વ્યાપ્ય કેવી રીતે બને ?
૨. મોક્ષમાં પ્રાકૃત ધર્મ ન હોય - એટલે શું ?
૩. ભાગવત મુજબ મુક્તિ એટલે શું ?
૪. આત્મશૂન્ય શુદ્ધજ્ઞાનક્ષણોને મોક્ષ માનવામાં કઈ વિપદા આવી પડે ?
૫. પરિણામની વ્યાખ્યા શું છે ?
૬. કર્મના પર્યાયવાચી શબ્દો જાણાવો.
૭. સહજ મલ એટલે શું ?
૮. ભવ્યત્વની ત્રણ વ્યાખ્યા સમજવો.
૯. અવિદ્યાને કાલ્પનિક માનવામાં શું દોષ છે ?
૧૦. 'વિકલ્પ'ની વ્યાખ્યા બતાવો.
૧૧. ગૌતમ બુદ્ધને પગમાં કાંટો શા માટે લાગ્યો ?
૧૨. વિદ્વાનો કેવા સિદ્ધાન્તને સ્વીકારે ?
૧૩. લલિતવિસ્તરા મુજબ પ્રજ્ઞાના આઠ ગુણો જાણાવો.
૧૪. આવશ્યકનિર્ચુક્તિ મુજબ બુદ્ધિના આઠ ગુણો દર્શાવો.
૧૫. તત્ત્વશ્રવાણનો લાભ શું ?
૧૬. મીમાંસા એટલે શું ? તેનું ક્ષણ શું છે ?
૧૭. જ્ઞાન કરતાં આચાર કઈ રીતે ચઢિયાતો છે ?
૧૮. આચાર કરતાં જ્ઞાન કઈ દષ્ટિએ બળવાન છે ?
૧૯. બલુશ્રુતની વિભિન્ન વ્યાખ્યા દર્શાવો.
૨૦. છેલ્લા પોડશકની છેલ્લી ગાથાના કર્તા વિશે શું મતભેદ છે ?

(ક) ખાલી જગ્યા પૂરો.

૧. ક્ષૈત્રજ્ઞ = ... (શરીરી, પરમાત્મા, ખેડૂત)
૨. પોતાનું કર્મ ..... ની જ્ઞેમ સાથે હોય છે. (શ્વાસ, પડછાયા, જ્ઞાન)
૩. મીમાંસાનું બીજું નામ ..... છે. (તત્ત્વરૂચિ, તત્ત્વશ્રવાણ, તત્ત્વનિશ્ચય)
૪. આચારહીન જ્ઞાની ..... સમાન છે. (ભારવાહક ગધેડા, આળસુ, નાસ્તિક)
૫. જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બે .... તુલ્ય છે. (પાંખ, આંખ, દંપતી)
૬. જિજ્ઞાસાનું ક્ષણ ..... છે. (જ્ઞાન, શ્રવાણ, શુશ્રૂષા)

षोडशक-मूलगाथा-सूचिपत्र

अग्निजलभूमयो यत्परिताप	१६.८	आद्य इह मनाकूपुंसस्त	११.१०
अतिसन्धानं चैषां कर्तव्यं	६.११	आद्यं भावारोग्यं बीजं	५.२
अत्यन्तवल्लभा खलु पत्नी	१०.५	आधीनां परमौषधमव्याहृत	१५.३
अत्रावस्थात्रयगामिनो बुधैर्दौहदाः	७.९	आरोग्ये सति यद्वद्	४.८
अद्वेषो जिज्ञासा शुश्रूषा	१६.१४	आवाहनादि सर्वं वायुकुमारादि	८.११
अधिकगुणस्थैर्नियमात् कारयितव्यं	७.८	आशयभेदा एते सर्वेऽपि हि	३.१२
अनियतविहारकल्पः कायोत्सर्गादि	२.६	आसङ्गेऽप्यविधानादस	१४.११
अनुपकृतपरहितरतः शिवदस्त्रिदशेश	९.२	इज्यादेर्न च तस्या उपकारः	८.७
अन्यमुदि तत्र रागात्तद	१४.९	इतरेतरसापेक्षा त्वेषा	५.१६
अप्रीतिरपि च तस्मिन् भगवति	७.७	इति चेष्टावत उच्चैर्विशुद्ध	१३.७
अभ्यासोऽपि प्रायः प्रभूत	१३.१३	इति जिनपूजां धन्यः	९.१६
अभ्युदयफले चाद्ये निःश्रेयससाधने	१०.९	इति यः कथयति धर्मं	२.१६
अमृतरसास्वादज्ञः कुभक्तरस	३.१४	इत्यादि साधुवृत्तं मध्यमबुद्धे	२.११
अविराधनया यतते	१३.१४	उत्थाने निर्वेदात्करणमकरणोदयं	१४.७
अष्टपृथग्जनचित्तत्यागाद्यो	१४.२	उदकपयोऽमृतकल्पं पुंसां	१०.१३
अष्टौ दिवसान् यावत् पूजा	८.१६	उद्वेगे विद्वेषाद्विष्टिसमं	१४.५
अष्टौ साधुभिरनिशं मातर	२.८	उपकारिस्वजनेतरसामान्यगता	१३.९
अस्माच्च सानुबन्धाच्छुद्ध्यन्तो	३.१३	उपकार्यपकारिविपाकवचनधर्मोत्तरा	१०.१०
अस्मिन् हृदयस्थे सति हृदयस्थ	२.१४	ऊहादिरहितमाद्यं तद्युक्तं मध्यमं	११.६
अस्मिन्सति दीक्षाया अधिकारी	१२.१	ऋषभाद्यानां तु तथा सर्वेषामेव	८.३
अस्य स्वलक्षणमिदं धर्मस्य	३.१	एतज्जिनप्रणीतं लिङ्गं खलु	४.१६
अस्यां सत्यां नियमाद्विधि	६.१	एतत्सचिवस्य सदा साधो	२.९
आकिञ्चन्यं मुख्यं	१२.१३	एतदिह भावयज्ञः सदगृहिणो	६.१४
आगमतत्त्वं ज्ञेयं	१.१०	एतद्दोषविमुक्तं शान्तोदात्तादि	१४.१२
आगमतन्त्रः सततं तद्वद्भक्त्यादि	७.१३	एतद्योगफलं तत्परापरं	१५.१२
आगमदीपेऽध्यारोपमण्डलं	५.५	एतद्रहितं तु तथा तत्त्वाभ्यासात्	१३.१२
आगमवचनपरिणतिर्भवरोग	५.९	एतद्विज्ञा यैवं यथार्हं	१.१६
आत्मस्थं त्रैलोक्यप्रकाशकं	१५.११	एतद्दृष्ट्वा तत्त्वं परममनेनैव	१६.१
आत्माऽस्ति स परिणामी	१.११	एतस्मिन् खलु यत्नो	१३.१६

एताः खल्वभ्यासात्क्रमेण	१३.११
एताश्चतुर्विधाः खलु भवन्ति	१३.८
एते प्रवचनतः खलु	१६.१६
एवं गुरुसेवादि च काले	५.१५
एवं त्वपूर्वकरणात्सम्यक्त्वामृत	३.१५
एवं पशुत्वविगमो दुःखान्तो	१६.४
एवं सिद्धे धर्मे	५.१
एवंविधेन यद्बिम्बकारणं तद्वदन्ति	७.१४
एवंविधमिह चित्तं भवति	१४.१४
एष द्वयोरपि महान् विशिष्ट	७.५
एषा च लोकसिद्धा शिष्टजना	८.१०
ऐदम्पर्यं शुद्ध्यति यत्रासावागमः	१६.११
ऐदम्पर्यगतं यद्विध्यादौ	११.९
औदार्यं कार्पण्यत्यागाद्विज्ञेयं	४.३
औचित्याद्गुरुवृत्तिर्बहुमान	१३.२
औदार्यं दाक्षिण्यं पापजुगुपसाऽथ	४.२
कायादियोगसारा त्रिविधा	९.९
कारणविधानमेतच्छुद्धा भूमिर्दलं	६.३
कीर्त्यारोग्य-ध्रुव-पदसम्प्राप्तेः सूचकानि	१२.९
कूपोदाहरणादिह कायवधोऽपि	९.१४
कृतकृत्यत्वादेव च तत्पूजा	९.१५
कृषिकरण इव पलालं नियमा	७.१६
क्षेपेऽपि चाप्रबन्धादिष्टफल	१४.६
खेदे दाढ्याभावात्र प्रणिधानमिह	१४.४
खेदोद्वेगक्षेपोत्थानभ्रान्त्यन्य	१४.३
गम्यागम्यविभागं त्यक्त्वा	४.१०
गर्भार्थं खल्वेषां भावानां	१६.१५
गुणतस्तुल्ये तत्त्वे संज्ञाभेदा	४.११
गुरुदोषारम्भितया तेष्व	१.९
गुरुपारतन्त्र्यमेव च तद्बहुमाना	२.१०
गुरुभक्तिः परमास्यां विधौ	११.४
गुरुविनयः स्वाध्यायो योगाभ्यासः	१३.१
गुर्वादिविनयरहितस्य यस्तु	११.१२

गुर्वी पिण्डविशुद्धिश्चित्रा	२.५
गौरवविशेषयोगात् खलु पत्नी	१०.५
चक्रभ्रमणं दण्डात्तदभावे चैव	१०.८
चक्षुष्मानेकः स्यादन्धो	१२.४
चरमाद्यायां सूक्ष्मा अतिचाराः	१०.११
चरमावञ्चकयोगात्प्राति	१५.६
चारिचरकसञ्जीव (वि) न्यचरक	११.११
चित्तविनाशो नैवं प्रायः	७.४
चिन्तामणिः परोऽसौ तेनैव	२.१५
जिनबिम्बकारणविधिः काले पूजा	७.२
जिनभवने तद्बिम्बं कारयितव्यं	७.१
ज्योतिः परं परस्तात्तमसो	१५.१४
तत एवाविधिसेवादानादौ	५.६
तत्प्रीतिभक्तिवचनासङ्गोपपदं	१०.२
तत्रापि च न द्वेषः कार्यो	१६.१३
तत्राप्रतिष्ठितोऽयं यतः	१५.९
तत्रासन्नोऽपि जनो	६.६
तत्रैव तु प्रवृत्तिः शुभसारोपाय	३.८
तत्संस्कारादेषा दीक्षा सम्पद्यते	१२.१०
तद्योगयोग्यतायां चित्रायां	१६.६
तनुकरणादिविरहितं	१५.१३
तत्रास्य विषयतृष्णा प्रभव	४.९
तस्माच्चरमे नियमादागम	५.८
तस्माद्यथोक्तमेत्त्रितयं नियमेन	१६.१२
तस्मिन् दृष्टे दृष्टं	१५.७
त्रैलोक्यसुन्दरं यन्मनसापादयति	९.१२
दण्डीखण्डनिवसनं भस्मादिविभूषितं	११.१३
दलमिष्टकादि तदपि च शुद्धं	६.७
दशसंज्ञाविष्कम्भणयोगे	५.१०
दाक्षिण्यं परकृत्येष्वपि योगपरः	४.४
दार्वापि च शुद्धमिह यत्नानीतं	६.८
देयं तु न साधुभ्यस्तिष्ठन्ति	६.१५
देयास्मै विधिपूर्वं सम्यक्तन्त्रा	१२.६

देवगुणपरिज्ञानात्तद्भावानुगतमुत्तमं	५.१४
देवोद्देशेनैतद्गृहिणां कर्तव्यमित्यलं	६.१२
देशसमग्राख्येयं विरतिर्न्यासो	१२.७
द्रागस्मात्तद्दर्शनमिषुपात	१५.१०
धर्मश्चित्तप्रभवो यतः क्रिया	३.२
धर्मश्रवणेऽवज्ञा	४.१२
धर्मश्रवणे यत्नः सततं	१६.१७
ध्यानाध्ययनाभिरतिः प्रथमं पश्चात्तु	१२.१४
न प्रणिधानाद्याशयसंविष्यतिरेक	३.५
नागमवचनं तदधः सम्यक्	५.४
नामनिमित्तं तत्त्वं यथा	१२.८
नार्पणमितरस्य तथा युक्त्या	७.३
नित्यं प्रकृतिवियुक्तं लोकालोका	१५.१५
निरपायः सिद्धार्थः स्वात्मस्थो	८.१५
निर्मलबोधोऽप्येवं शुश्रूषाभाव	४.६
निर्वाणसाधनं भुवि भव्यानाम	१५.४
निष्पन्नस्वैवं खलु जिनबिम्ब	८.१
नैर्वैविधस्य शस्तं मण्डल्युप	१०.१५
न्यायार्ज्जितवित्तेशो मतिमान्	६.२
न्यायात्तं स्वल्पमपि हि	५.१३
न्यायार्ज्जितेन परिशोधितेन	९.४
न्याससमये तु सम्यक्सिद्धानु	८.१२
पञ्चोपचारयुक्ता काचिच्चाष्टोपचारयुक्ता	९.३
परलोकविधौ मानं वचनं	१.१२
परहितचिन्ता मैत्री परदुःख	४.१५
परिकल्पनापि चैषा हन्त	१६.१०
परिकल्पिता यदि ततो	१६.९
परिणत एतस्मिन् सति	१५.५
परिणामिन्यात्मनि सति	१६.५
परिशुद्धमिदं नियमाद् गुरु	१.८
पापजुगुप्सा तु तथा सम्यक्	४.५
पापनिवेदनगर्भैः प्रणिधानपुरस्स	९.७
पिण्डक्रियागुणगतैर्गम्भीरैर्विविध	९.६

पुरुषाद्वैतं तु यदा भवति	१६.७
पुष्टिः पुण्योपचयः शुद्धिः	३.४
प्रणिधानं तत्समये स्थितिमतदधः	३.७
प्रणिधि-प्रवृत्ति-विघ्नजय-सिद्धि	३.६
प्रणिपत्यं जिनं वीरं	१.१
प्रतिदिवसमस्य वृद्धि	६.१३
प्रवरं पुष्पादि सदा	९.११
बालः पश्यति लिङ्गं	१.२
बालादिभावमेवं सम्यग्	१.१३
बालादीनामेषां यथोचितं	२.१
बालो ह्यारसदारंभो	१.३
बाह्यं लिङ्गमसारं	१.४
बाह्यग्रन्थत्यागात्र	१.५
बाह्यचरणप्रधाना कर्तव्या	२.२
बिम्बं महत्सुरूपं कनकादिमयं	७.१२
बीजन्यासः सोऽयं मुक्तौ	८.१३
बीजमिदं परमं यत्परमाया	८.५
भवति च खलु प्रतिष्ठा	८.४
भावरसेन्द्रात्तु ततो महोदया	८.८
भृतका अपि कर्तव्या	६.१०
भ्रान्तौ विधमयोगात्र हि	१४.८
मध्यमबुद्धेस्त्वैर्यासमितिप्रभृति	२.७
मन्त्रन्यासश्च तथा प्रणवनम	७.११
मिथ्याचारफलमिदं	१.६
मुक्त्यादौ तत्त्वेन प्रतिष्ठिताया	८.६
मोहविकारसमेतः पश्यत्यात्मान	११.१४
यः शृण्वन्संवेगं गच्छति	१०.१६
यतनातो न च हिंसा यस्मा	६.१६
यत्तु खलु वाचनादेरासेवनमत्र	१३.३
यत्तु महावाक्यार्थजमतिसूक्ष्म	११.८
यत्त्वभ्यासातिशयात्सात्मीभूतमिव	१०.७
यत्रादरोऽस्ति परमः प्रीति	१०.३
यद्यपि कर्मनियोगात्	३.१६

यद्यस्य सत्कमनुचितमिह वित्तं	७.१०
य्भाषितं मुनीन्द्रैः पापं	१.१४
यद्स्मात्प्रवर्तकं भुवि निवर्तकं	२.१३
यस्यास्ति सत्क्रियायामित्थं	१२.५
यावन्तः परितोषाः कारयितु	७.६
युक्तं जनप्रियत्वं शुद्धं	४.७
यूनो वैदग्ध्यवतः कान्तायुक्तस्य	११.३
येषामेषा तेषामागमवचनं	५.७
यो निरनुषन्धदोषाच्छ्राद्धो	१२.३
रागादयो मलाः खल्वागम	३.३
रुजि निजजात्युच्छेदात्	१४.१०
लवमात्रमयं नियमादुचितोचित	८.१४
लोकोत्तरं तु निर्वाणसाधकं	७.१५
लोकोत्तरस्य तस्मान्महानुभावस्य	११.१६
वचनक्षान्तिरिहादौ धर्मक्षान्त्यादि	१२.१२
वचनात्मिका प्रवृत्तिः सर्वत्र	१०.६
वचनानलक्रियातः कर्मेन्धनदाहतो	८.९
वचनाराधनया खलु धर्मस्तद्	२.१२
वाक्यार्थमात्रविषयं कोष्ठकगतबीज	११.७
विघ्नजयस्त्रिविधः खलु विज्ञेयो	३.९
विघ्नोपशमन्याद्या गीताऽभ्युदय	९.१०
विधिसेवा दानादौ सूत्रानुगता	५.१२
विपरीता त्वितरा स्यात्त्रायोऽनर्थाय	११.५
विहितानुष्ठानपरस्य तत्त्वतो	१३.५
वृत्तं चारित्रं खल्व	१.७
वैशेषिकगुणरहितः पुरुषो	१६.३
व्यक्त्याख्या खल्वेका क्षेत्राख्या	८.२
व्याध्यभिभूतो यद्वन्निर्व्विण्णस्तेन	१२.१६
शास्त्रबहुमानतः खलु सच्चेष्टा	६.५
शुचिनात्मसंयमपरं सितशुभवस्त्रेण	९.५
शुद्धा तु वास्तुविद्याविहिता	६.४
शुद्धे विविक्तदेशे सम्यक्	१४.१५
शुभभावार्थं पूजा स्तोत्रेभ्यः	९.८

शुश्रुषा चेहाद्यं लिङ्गं	११.१
शुश्रूषापि द्विविधा परमेतरभेदतो	११.२
शृण्वन्नपि सिद्धान्तं विषयपिपासा	१०.१४
श्रुतमयमात्रापोहाच्चिन्तामय भावनामये	१०.१२
श्रेयोदानादशिवक्षपणाच्च सतां	१२.२
षष्ठाष्टमादिरूपं चित्रं बाह्यं	२.४
स भवति कालादेव	५.३
सत्येतरदोषश्रुतिभावादन्तर्बहिश्च	४.१३
सदनुष्ठानमतः खलु बीजन्या	१०.१
सम्पन्नायां चास्यां लिङ्ग	१२.११
सम्यग्दर्शनयोगा	११.१५
सम्यग्लोचविधानं ह्यनुपान	२.३
सर्वजगद्धितमनुपममतिशय	१५.१
सर्वज्ञवचनमागमवचनं	५.११
सर्वत्र शकुनपूर्वं ग्रहणादावत्र	६.९
सर्वत्रानाकुलता यतिभावा	१३.६
सर्वाबाधारहितं परमानन्दसुख	१५.१६
साध्वागमानुसाराच्चेतो विन्यस्य	१४.१६
सामर्थ्ययोगतो या तत्र	१५.८
सालम्बनो निरालम्बनश्च योगः	१४.१
सिंहासनोपविष्टं छत्रत्रयकल्प	१५.२
सिद्धस्य चास्य सम्यग्लिङ्गं	४.१
सिद्धान्तकथा सत्सङ्गमश्च	१३.१५
सिद्धिस्तत्तद्धर्मस्थानावाप्तिरिह	३.१०
सिद्धेश्वोत्तरकार्यं विनियोगो वन्ध्य	३.११
सुखमात्रे सद्धेतावनुबन्धयुते	१३.१०
सुस्वप्नदर्शनपरं समुल्लसगुण	१४.१३
सैषाऽविद्यारहितावस्था	१६.२
स्थानोर्णार्थालम्बनतदन्य	१३.४
स्नानविलेपनसुसुगन्धिपुष्प धूपादिभि	९.१
स्नानादौ कायवधो न चोपकारे	९.१३
स्पर्शस्तत्त्वाप्तिः संवेदनमात्र	१२.१५
हितमपि वायोरोषेधमहितं	१.१५

परिशिष्ट - २ मूलग्रन्थे स्पष्टीकृता अर्थविशेषाः

	पृष्ठ		पृष्ठ
बाह्यं लिङ्गमसारं तत्प्रतिबद्धा न धर्मनिष्पत्तिः	८	सद्गृहिणो जन्मफलं इदं (जिनभवनं) परमम्	१४८
कञ्चुकमात्रत्यागात्त हि भुजगो निर्विषो भवति	९	सम्बन्धं इह क्षुण्णं न मिथः सन्तः प्रशंसन्ति	१६५
गुरुपारतन्त्र्यमेव परमगुरुप्राप्तेः इह बीजम्	४८	प्रतिष्ठा = देवतोद्देशात् स्वात्मन्येव निजभावस्यैव परं	१८४
वचनाराधनया खलु धर्मस्तद्बाधया त्वधर्मः	५२	स्थापनम्	
अस्मिन् (जिनवचने) हृदयस्थे सति हृदयस्थस्तत्त्वतो मुनीन्द्रः	५६	कृतकृत्यत्वादेव तत्पूजा (जिनपूजा) गुणोत्कर्षात् फलवती	२२३
धर्मः चित्तप्रभवः	६६	श्रेयोदानात् अशिवक्षपणाच्च सतां मता इह दीक्षा	२७७
पुष्टिः = पुण्योपचयः; शुद्धिः = पापक्षयेण निर्मलता	६९	(दीक्षायां) प्रथमं ध्यानाध्यायनाभिरतिः पश्चात् तन्मयता	२८८
औदार्यं = कार्पण्यत्यागात् विज्ञेयं आशयमहत्वम्	९०	भवति	
परहितचिन्ता = मैत्री	१०८	स्पर्शः = तत्तत्त्वावाप्तिः	२९१
परदुःखविनाशिनी = करुणा	१०८	भिक्षाटनादि सर्वं परार्थकरणं यतेज्ञेयम्	३०१
परसुखतुष्टिः = मुदिता	१०८	सद्बोधमात्रमेव हि चित्तं निष्पन्नयोगानाम्	३०९
परदोषोपेक्षणं = उपेक्षा	१०८	अभ्यासादऽपि प्रायः प्रभूतजन्मानुगो भवति शुद्धः	३१०
आगमवचनपरिणतिः = भवरोगसदोषधम्	१२२	तस्य (आगमान्तरस्य) अपि न सद्वचनं सर्वं यत्	३६९
शास्त्रबहुमानतः सच्चेष्टातः परपीडात्यागेन च धर्मनिष्पत्तिः	१४०	प्रवचनादन्यत् ।	
न व्याजादिह धर्मो भवति	१४६	धर्मश्रवणे यत्नः सततं कार्यो बहुश्रुतसमीपे	३७४

परिशिष्ट - ३ योगदीपिकायां वाक्यविशेषानां निर्देशः

	पृष्ठ		पृष्ठ
बालादीनां बाह्यदृष्ट्यादौ च स्वरूपभेद एव हेतुः ।	४	स्वहेतुस्वरूपानुबन्धशुद्धः प्रवृत्त्याशयो ज्ञेयः ।	७५
गुरुलाघवज्ञानसाध्यकार्यानाचरण-सूत्रदृष्ट- मात्राचरणाभ्यां मध्यमाचारः	६	अल्पस्यापि विघ्नस्य सत्त्वे कार्यासिद्धेः ।	७८
ते (बुधाः) एव क्षीरनीरविवेचका नान्ये	१५	भावेन विना चेष्टा कायवाक् मनोव्यापाररूपा तुच्छा, द्रव्यक्रियात्वेन फलाजननी ।	८२
साधु-श्रद्धादीनां गर्हा-प्रद्वेषादेश्च ज्ञायते अपरिशुद्धानुष्ठानं अवश्यन्तया ।	१७	सम्यग्दृष्टेः तप्तलोहपदन्यासतुल्या पापे प्रवृत्तिः अस्वारसिकी ।	८६
आमुष्मिकफलोपदेशे स्वतन्त्रप्रमाणं आगमः ।	२३	बीजाधानं = धर्मतरोः बीजस्य पुण्यानुबन्धिपुण्यस्य न्यासः ।	१९६
विपरीतदेशनाकरणं अपरिणामस्यातिपरिणामस्य वा जननात् श्रोतुः उन्मार्गनयनं भवगहने ।	२६	सर्वस्यापि सद्वचनस्य परसमपेऽपि स्वसमयानन्यत्वात् ।	१०३
स्वयमुपदिश्यमानाचाराकरणे वितथाशङ्क्या श्रोतुर्मिथ्या- त्ववृद्धिप्रसङ्गात्	३६	जनप्रियस्य हि धर्मः प्रशंसास्पदं भवति ।	९६
सर्वत्र पुरस्क्रियमाणागमसम्बन्धोद्बोधित संस्कार जनितभगवद्दह हृदयस्थता समरसापत्तिः	५८	'महाव्रतादिप्रतिपादको मदीयागमः समीचीनः अकरणनियमादिप्रतिपादकान्यागमो न समीचीन' इत्यस्य दुराग्रहत्वात् ।	१०२
सा (= समापत्तिः) च 'मयि तद्रूपं', 'स एवाहमि'- त्यादिध्यानोल्लिख्यमानवैज्ञानिकसम्बन्धविशेषरूपा ।	६०	धर्मस्य श्रवणं = अविपरीतार्थाकर्षणम् ।	१०५
लक्षणस्य कदाप्यपरावृत्तेः ।	६५	सम्भवत्प्रतीकारेषु (परेषां) दोषेषु सापेक्षयतिना नोपेक्षा विधेया ।	११०
सर्वस्या अपि सतां प्रवृत्तेः उपसर्जनीकृतस्वार्थ- प्रधानीकृतपरार्थत्वात् ।	७३	एकक्रिया सकलक्रियासापेक्षा ।	१३२
यत्नातिशयः = अप्रमादभावनाजनितो विजातीयः प्रयत्नः ।	७५	कार्यान्तरविरोधिनः सत्कार्यस्यापि लौकिकत्वात् ।	१३३
		मतिमान् = आयतिहितज्ञः ।	१३७

	पृष्ठ		पृष्ठ
यद्विपर्ययः पापहेतुः स धर्महेतुः ।	१४०	हृष्टनयप्रमाणरूपसिद्धान्तसद्भावो हि विद्वान् सर्वं स्व-पर	२६७
कुशलाशयः निश्चयेन जनस्य बोधिहेतुः ।	१४१	तन्नोक्तमर्थं स्थानाविरोधतः प्रतिपद्यते, न त्वेकान्ततस्तत्र	
शुभकर्मणि न व्याजात् धर्मः भवति किन्तु शुद्धाशयादेव ।	१४६	विप्रतिपद्यते ।	
द्रव्यस्तवस्याप्यस्य (= जिनभवनविधानस्य) उक्तविधि-	१४९	भावनाज्ञानान्वितस्यापि सर्वभव्यसार्थेऽनुग्रहप्रवृत्तस्य	२६७
शुद्धिद्वारज्ञाराधनलक्षणभावपूजागर्भितत्वात् ।		हितैव प्रवृत्तिः ।	
यतना = रागद्वेषरहितः शास्त्राज्ञाशुद्धः प्रयत्नः ।	१५५	मोहो हि ससङ्गप्रतिपत्तिरूपः शास्त्रे निवार्यते गुरुषु	२९७
यतनायां सत्यां भावहिंसानुपपत्तेः ।	१५५	गौतमस्नेहप्रतिबन्धन्यायेन ।	
स्तोकस्यापि चित्तभेदस्य फलहानिकरत्वात्	१६५	स्वं स्वकीयं अध्ययनं वा स्वाध्यायः ।	२९९
एकानुष्ठानस्य विहितान्यानपवादकत्वात् ।	१५७	रात्रिन्दिवनियतक्रमशुद्धक्रियासन्तानस्य	३०३
फलस्य भावानुसारित्वात् ।	१६६	इतिकर्तव्यतापदार्थत्वात् ।	
कारणारुचिः कार्यारुचिमूला ।	१६७	बहुकालसाध्यक्रियायां त्वरया ह्यप्रमत्तत्वलक्षणो	३०३
परकीयवित्तेन स्ववित्तानुप्रविष्टेन पुण्यकरणानभिलाषात्	१७१	यतिभावो व्येति ।	
सर्वाशेन चित्तशुद्धेः ।		मूलाधानं = मार्गानुसारिक्रियाजनितपुण्यानुबन्धि	३११
यत्र भावोऽधिकः तत्र फलमप्यधिकम् ।	१७३	पुण्यलक्षणबीज्यासः ।	
दृष्टनयप्रमाणरूपसिद्धान्तसद्भावो हि विद्वान् सर्वं	२६५	आज्ञाभङ्गभीतिपरिणामस्य	३१३
स्वपरतन्नोक्तमर्थं स्थानाविरोधेन प्रतिपद्यते, न		तथाविधजीववीर्यप्रवर्धकत्वात् ।	
त्वेकान्ततस्तत्र विप्रतिपद्यते		शुद्धपरमात्मगुणध्यानं निरालम्बनम् ।	३१७
सच्छायपथेन अस्य (= लोकोत्तरानुष्ठानस्य)	१७७	उद्विग्नक्रियाकर्त्रा योगिकुलजन्मापि जन्मान्तरे न लभ्यते	३२१
मोक्षनयनस्वभावत्वात्		गृहीतदीक्षस्य सर्वथा मूलोत्तरगुणनिर्वहणाभावे विधिना	३२३
यदेकगुणसिद्ध्युद्देशेन यदनुष्ठानं विहितं	१८४	सुश्रावकाचारग्रहणमुपदर्शयते ।	
ततस्तदेकगुणद्वारा प्रायः परमात्मसमापत्तिर्व्युत्पन्नस्य		कृतेतरादिसङ्कलसहितक्रियाया एवेष्टफलहेतुत्वात्	३२५
सम्भवति ।		अकालरागस्य तत्फलोपघातकत्वात् ।	३२६
कर्म हि सर्वं सर्वस्योपयोगसहस्रं प्रशस्तं, न तु कस्यचित्	१९०	न हि शास्त्रोक्तयोरनुष्ठानयोरयं विशेषोऽस्ति	३२६
किञ्चित् जात्या प्रतिनियतम्		यदेकमादरणीयम् अन्यत्तु नेति ।	
पुष्पादितः शुभतरपरिणामनिबन्धनत्वेन स्तोत्राणां	२१७	आसङ्गयुक्तं ह्यनुष्ठानं गौतमगुरुभक्तिहृष्टान्तेन	३२९
विशिष्टपूजाहेतुत्वं सिद्धम् ।		तन्मात्रगुणस्थानकस्थितिकार्येव न मोहोन्मूलनद्वारेण	
अखिलगुणाधिकस्य हि पूजाऽखिलगुणाधिकं	२२१	केवलोत्पत्तये प्रभवति ।	
पूजोपकरणं मनसि निधाय अतिशयितपरितोषाय		उदात्तः = निजपरगणनारूपलघुचित्ताभावेन उदारः ।	३२९
बुद्धिमता विधेया ।		यो हि यत्र कर्मणि सिद्धः तदनुस्मरणस्य तत्रेष्टफलदत्वात् ।	३३३
कर्तृपरिणामवशादधिकारानधिकारौ ।	२२९	परमात्मस्वरूपदर्शने तु केवलज्ञानेऽनालम्बनयोगो न	३४६
पृथिव्याद्युपमर्दभीरोर्यतनावतः सावद्यसंक्षेपरुचेः	२३०	भवति, हृष्टस्य तस्य तदालम्बनीभावात् ।	
यतिक्रियानुरागिणो न धर्मार्थं सावद्यप्रवृत्तिर्युक्ता ।		सिद्धस्वरूपदर्शने सर्वस्य वस्तुनो दृष्टत्वात् ।	३४९
प्रीतित्व-भक्तित्वे क्रियागुण-मानोरथिकहर्षगतौ	२३६	तस्मिन् (कर्मबन्धे) योग्यता = जीवस्य	३६१
जातिविशेषाविति तर्कानुसारिणः		कर्मपुद्गलग्राहकस्वभावत्वं अनादिपारिणामिक-	
पूर्वसंयमः स्वर्गहेतुः अपूर्वसंयमश्च मोक्षहेतुः	२४१	भव्यभावलक्षणं सहजमलरूपम् ।	
नय-प्रमाण-सूक्ष्मयुक्तिचिन्तानिर्वृतं = चिन्तामयं	२४४	सर्वैः प्रकारैः चिन्तनीयं तत्त्वदृष्ट्या = आगमापनीत-	३६२
ज्ञानम् । हेतु स्वरूप-फलभेदेन कालत्रयविषयं		विपर्ययमलया प्रज्ञया ।	
भावनामयञ्च ज्ञानम् ।		नियतधर्मकार्यनियामकः तथाविधसामग्रीसमाज एव	३६३
अर्थाभिधातापि अयोग्यपुरुषात् अधिकदोषः,	२४७	कथञ्चिदेकत्वेन भासमानः परिमाणभव्यत्वरूपः ।	
सिद्धान्तावज्ञापादकत्वात् ।		वैषयिकसुखस्यापि दुःखरूपत्वात् ।	३६५
शुश्रूषा इच्छात्मिका रागस्तु प्रशस्तवासनात्मकः ।	२५४	तथागुणग्रहरसिकानां परवचनानु पपत्तिपरिहार-	३७०
चिन्तामयं ज्ञानं महावाक्यार्थजं = आक्षिप्तेतरसर्वं	२६०	प्रवणस्वभावत्वात् ।	
धर्मात्मकवस्तुप्रतिपादकानेकान्तवादाव्युत्पत्ति जनितम् ।		बहुश्रुतेभ्य एव धर्मः श्रोतव्यः, अबहुश्रुतेभ्यो धर्मश्रवणे	३७४
		प्रत्यपायसम्भवात् ।	

परिशिष्ट - ४

कल्याणकन्दल्यां साक्षितया दर्शितानां ग्रन्थानां सूचिः

	पृष्ठ		पृष्ठ
१. अक्षुपनिषत्	३२१	३३. आचारप्रदीप	२८९
२. अग्निपुराण	२४९, २९०	३४. आचाराङ्गचूर्णि	१६४
३. अजितशान्तिस्तोत्र	२१४	३५. आचाराङ्गनिर्युक्ति	२१, ४३, १२५, १३२, २७२
४. अतिरिक्तशक्तिवाद	९	३६. आचाराङ्गवृत्ति	३, ४, १७, ४५, ५५, १२४
५. अथर्वशिखोपनिषत्	१७२	३७. आचाराङ्गसूत्र	२४, २७, ३१, ४४, ४६, ४९, ५३, ६९, ८०, ८७, १०९, २२२, २७८, ३०२, ३१४, ३४३, ३५२, ३६१
६. अथर्वशिरउपनिषत्	१७२	३८. आचारोपदेश	१३९, १४३, १५०, १५४, १६१, १७६, २०७, २०८, २११
७. अदृष्टसिद्धिवाद	३६०	३९. आत्मप्रबोध	१५३, १७४, २१०, २११, २२९, २७९, २८९
८. अधिकारविशिकावृत्ति	३००	४०. आत्मावबोधकुलक	८
९. अध्यात्मकमलमार्तण्ड	३६०	४१. आदिपुराण	५९, २८८
१०. अध्यात्मकल्पद्रुम	८, ११०, ३२३	४२. आध्यात्मिक-रामायण	३६८
११. अध्यात्मतत्त्वालोक	१०३, १०९, १२८, २२१, २५२, २८९, २९०, ३०८, ३३२	४३. आनन्दवृन्दावन	७५
१२. अध्यात्मबिन्दु	१९५	४४. आभाणशतक	१०५
१३. अध्यात्ममतपरीक्षा	१५, ५४	४५. आयुर्वेददीपिका	१०८
१४. अध्यात्ममतपरीक्षावृत्ति	३००	४६. आराधनापताका	२०९, २१५, ३११
१५. अध्यात्मसार	१०, ६०, १०२, २४१, २८०, २८९, ३१७, ३२४, ३३१, ३३२, ३४१, ३४४	४७. आवश्यकचूर्णि	१५३
१६. अध्यात्मोपनिषत्	११, २४, ३६, ५६, १०३, २६०, २६१, २६४	४८. आवश्यकनिर्युक्ति	९, ३१, ४१, ४४, १००, २२५, २४१, २४४, २८६, २८७, २८९, ३०३, ३३२, ३३९, ३५२, ३५७, ३७२, ३७३
१७. अनगारधर्माभूत	२८७	४९. आवश्यकनिर्युक्तिदीपिका	३२
१८. अनुयोगद्वारसूत्र	५८, २१५	५०. आवश्यकनिर्युक्तिभाष्य	२२३, २२७
१९. अन्नपूर्णोपनिषत्	३४३	५१. आवश्यकवृत्ति (हारिभद्रीय)	३८, ३९, २२३
२०. अपरोक्षानुभूति	५८	५२. आवश्यकसूत्र	१०८, ३०२
२१. अभव्यकुलक	७४	५३. इतिहाससमुच्चय	३६८
२२. अभिज्ञानशाकुन्तल	२७	५४. ईशोपनिषत्	३७३
२३. अभिधम्मत्थसंगह	११०	५५. उत्तराध्ययनचूर्णि	३०, ३१, २७०
२४. अभिधर्मकोश	३६८	५६. उत्तराध्ययननिर्युक्ति	४६, २४८
२५. अभिधर्मकोशनालन्दिका	३६८	५७. उत्तराध्ययनबृहद्वृत्ति	९०, १३२
२६. अमनस्कयोग	३२४	५८. उत्तराध्ययनवृत्ति (भावविजय)	३२
२७. अयोगव्यवच्छेदद्वित्रिंशिका	१०३	५९. उत्तराध्ययनवृत्ति (लक्ष्मीवल्लभ)	१३१
२८. अर्हन्नामसहस्रसमुच्चय	१०३, ३५०, ३५३	६०. उत्तराध्ययनसूत्र	८, १२, २८, ३२, ४०, ४२, ४३, ४५, ४७, ७९, ९८, १०८, १३१, १४७, २१४, २१६, २५५, २७२, २९०, २९३, २९८, २९९
२९. अष्टकप्रकरण	१६, १९, ४१, ६९, ८५, ९९, १११, १२०, १२३, १४१, १७५, १९४, २०७, २२१, २२३, २२८, २९०, ३०२, ३०६, ३४८, ३५२, ३५३, ३५६		
३०. अष्टकप्रकरणवृत्ति	१३१, २२३, २२७, २३३, २८९, ३०२, ३४८		
३१. अष्टसहस्रीतात्पर्यविवरण	५५		
३२. आचारदिनकर	१३९, १९०		

पृष्ठ

६१. उत्तराध्ययनावचूणि	१३२
६२. उपदेशतरङ्गिणी	१३६, १३७, १४४, १४९, १५०, १५३, १५४, १६१, १७६, १८९, २०४, २०९, २२५
६३. उपदेशपद	१२, १५, २५, २६, ५२, ५३, ६१, ७६, ७८, ९६, १००, १०२, १०३, १०४, ११७, ११८, १२२, १२३, १३०, १३७, १५६, २४६, २५९, २६२, २६५, २६६, २६७, २७०, २७३, २८१, ३३७, ३६२, ३७०
६४. उपदेशपदवृत्ति	११६, १३३, १५१, २५५, २६१, ३६३
६५. उपदेशप्रासाद	१३९, १४४, २२४
६६. उपदेशमाला	६, ८, १०, ११, १३, ३७, ४६, ४९, ५०, ५२, ६२, ७९, ८५, ८६, २८८, २९०, ३२१, ३२३
६७. उपदेशमालादोषद्वीटीका	१३१
६८. उपदेशरत्नाकर	३८
६९. उपदेशरहस्य	४९, ५२, ५३, ५४
७०. उपदेशरहस्यवृत्ति	७, २२, ३६, २६४, ३६४
७१. उपदेशसार	१५०, १६१, २०८
७२. उपदेशसारवृत्ति (नेमिचन्द्र)	१३२
७३. उपदेशामृतप्रकरण	३७४
७४. उपमितिभवप्रपञ्चा कथा	९२, १०९, २८९, २९०
७५. ऋग्वेद	३५१
७६. ऋषभपञ्चाशिका	२१४
७७. ऋषभस्तोत्र	२१५
७८. ऋषिभाषित	८५
७९. ऋषिमण्डलस्तोत्र	३४०, ३५३
८०. ऐतरेयारण्यक	२०३
८१. ऐन्द्रस्तुतिचतुर्विंशतिकावृत्ति	४८, ५७, ७७, ३०९
८२. ओघनिर्युक्ति	२८, ४०, ४९, ५३, १४१, १५६, १५७, १६६, ३०३
८३. ओघनिर्युक्तिभाष्य	४४, ५०, १४४
८४. ओघनिर्युक्तिवृत्ति	५४
८५. औपपातिकसूत्र	११५, २११
८६. कठोपनिषत्	१७२, ३४७, ३५२
८७. कण्ठरुद्रोपनिषत्	२८७
८८. कथाकोशवृत्ति	१८९
८९. कथाकोष	१३१
९०. कथारत्नकोश	४२, ९२, ९३, १३८, १४०, १४५, १४६, १५३, १५७, १५८, १६७, १७३, १८२, १८९, १९०, १९४, २०८, २१२, २१७, २२७, २२८, २५२, २८२
९१. कथासरित्सागर	९२
९२. कम्मसुत्त	११५

पृष्ठ

९३. कर्मग्रन्थ	१४०
९४. कर्मप्रकृति	७०, २४८, २६९
९५. कर्मप्रकृतिचूणि	७०
९६. कर्मप्रकृतिटीका	७०
९७. कर्मविपाक	१५८
९८. कल्पदीपिका	१४८
९९. कल्पद्रुमकलिका	१४८
१००. कल्पप्रदीपिका	१४८
१०१. कल्पसूत्रसुबोधिकावृत्ति	३०, १४९
१०२. कल्पसूत्रावचूरि	१४८
१०३. कल्याणकलिका	१३९, १७३
१०४. कल्याणमन्दिरवृत्ति	१०४
१०५. कल्याणमन्दिरस्तोत्र	६१, १०४, २१४
१०६. कादम्बरी	८६, ९२, २५५
१०७. कार्तिकियानुप्रेक्षा	१९४, २४२, २७२, २८८
१०८. कार्तिकियानुप्रेक्षावृत्ति	१२९, ३३८
१०९. काव्यप्रकाश	५, १०
११०. काशहृदीयजिनस्तोत्र	१९०
१११. किरणावली	२१
११२. कुन्दमाला	२९
११३. कुमारसम्भव	९२
११४. कुलार्णवतन्त्र	२०३, २७७, ३०१
११५. कुवलयमाला	३५१
११६. कूपदृष्टान्तविशदीकरणवृत्ति	२२४
११७. कूर्मपुराण	१९४, २८९, ३३३, ३६५, ३६८, ३७३
११८. केनोपनिषत्	३४३
११९. कौषातक्युपनिषत्	३६७
१२०. क्षत्रचूडामणि	११९
१२१. गच्छाचारप्रकीर्णक	२८
१२२. गणिविद्याप्रकीर्णक	१४५
१२३. मरुडपुराण	२७३, २८९, ३३१, ३४२, ३६१, ३७०
१२४. गीता (अध्यात्मगीता)	४९, ८६, १०२, २३८, २४९, ३०४, ३०९, ३३१, ३६९, ३५२, ३५३, ३७०, ३७१
१२५. गीता (अर्हद्गीता)	४९, १७३, १९५, २०३
१२६. गीता (अष्टावक्रगीता)	९८, ३५३
१२७. गीता (आत्मदर्शनगीता)	२४, ४९, ६१, १०९, १८५, २०१
१२८. गीता (ईश्वरगीता)	२८७
१२९. गीता (गुरुगीता)	२४९, २५५

पृष्ठ

१३०. गीता (पाण्डवगीता)	२६८
१३१. गीता (प्रेमगीता)	४९, १०९, ३२०, ३५०, ३५१
१३२. गीता (भगवद्गीता)	११, २७, ७५, १०७, ११६, १३६, २२८, २४०, २६८, २७२, २८८, २९०, ३०१, ३१०, ३११, ३२९, ३३३, ३३८, ३३९, ३४२, ३४४, ३५०, ३५१, ३५७, ३६८, ३६९, ३७०, ३७३
१३३. गीता (रमणगीता)	६१, ३५१
१३४. गीताभाष्य	८६
१३५. गुणस्थानकक्रमारोह	३३२, ३४१, ३४२, ३४७
१३६. गुरुतत्त्वप्रदीप	१५२
१३७. गुरुतत्त्वविनिश्चय	१७, ४९, १८७
१३८. गुरुतत्त्वविनिश्चयवृत्ति	२८, ३९, ६६, २६६
१३९. गुर्वावली	१०३
१४०. गूढार्थदीपिका	११
१४१. गोपथब्राह्मण	३५१
१४२. गौतमकुलक	२२२
१४३. गौतमीयतन्त्र	२७७
१४४. चतुःशरणप्रकीर्णक	११०
१४५. चतुर्विंशतिजिनस्तोत्र (जि. सुं.)	२१४
१४६. चतुर्विंशतिजिनस्तोत्र (ध. घो.)	२१४
१४७. चतुर्विंशतिस्तोत्र	२१४
१४८. चन्द्रिका-वृत्ति	६०
१४९. चन्द्रिका	२८७
१५०. चरकसंहिता	४, ८, १७, २८, २९, ३०, ४८, ५३, ९२, ९८, ११०, ११८, १२१, ३३८
१५१. चाणक्यसूत्र	१८, ११९, १२९, १६५, १९७, २२२, २४६, २८७, ३७३
१५२. चैत्यवन्दनमहाभाष्य	१००, १०५, ११५, १२१, १५८, १६८, १७४, १८२, १९०, २०८, २०९, २१०, २११, २१५, २१८, २२०, २२१, २२५, २३४, २३५, २३६, २३७, २३९, २४०, २४१, ३३७
१५३. छान्दोग्योपनिषत्	१०२, १७२, ३४१, ३५६, ३६५
१५४. छान्दोग्योपनिषद्भाष्य	९८
१५५. जयलता	५, २१, २३, ७०, १२६, ३०९, ३५०, ३६०, ३६७
१५६. जयसंहिता	१६९
१५७. जाबालदर्शनोपनिषत्	२०९, २४२, २८६, ३५६
१५८. जिनसहस्रनामस्तवन	३५३
१५९. जिनसहस्रनामस्तोत्र	३४०, ३५२, ३५३
१६०. जीतकल्पभाष्य	२२८
१६१. जीवविचार	२४

पृष्ठ

१६२. जीवाजीवाभिगम	१२, ११८
१६३. जीवानुशासन	११, १२१, १५८, १८२, १९०, २२८
१६४. जीवानुशासनवृत्ति	१८२, १९७
१६५. जीवोपदेशपञ्चाशिका	९२, ११४, १२७
१६६. ज्ञाताधर्मकथाङ्ग	३१३
१६७. ज्ञाताधर्मकथावृत्ति	१३१
१६८. ज्ञानसार	१०, ५५, ५६, ५९, १३३, २२८, २३८, २७२, ३३३
१६९. ज्ञानार्णव	५८, ७८, १०८, ११०, २७०, २८९, २९०, २९१, ३१७, ३३१, ३३२, ३३८, ३४२, ३४३, ३५३, ३५७
१७०. ज्योतिर्निबन्ध	१३९
१७१. तत्त्वचिन्तामणि	१८६, १८७, १८८
१७२. तत्त्वचिन्तामणि आलोकटीका	१८८
१७३. तत्त्वचिन्तामणिचूडामणि	६०
१७४. तत्त्वप्रदीपिका (प्रवचनसारटीका)	२८९
१७५. तत्त्ववैशारदी	२३३, २८९, ३०८
१७६. तत्त्वसङ्ग्रह	३६५
१७७. तत्त्वानुशासन (नागसेनकृत)	५८, २४१, २८९, २९०, ३०९, ३१७, ३३१, ३३२, ३३९, ३४१, ३४२, ३५१, ३५७
१७८. तत्त्वामृत	१०८
१७९. तत्त्वार्थटीका	२८९
१८०. तत्त्वार्थभाष्य	१०९
१८१. तत्त्वार्थराजवार्तिक	१०८
१८२. तत्त्वार्थसार	२८६
१८३. तत्त्वार्थसिद्धसेनीयवृत्ति	१०८
१८४. तत्त्वार्थसूत्र (+ कारिका)	२१, २७, ३०, ८४, ११०, ११५, १५६, १५७, २८९, २९१
१८५. तैत्तिरीयब्राह्मण	१०२
१८६. तैत्तिरीयारण्यक	२०३, ३५१
१८७. तैत्तिरीयोपनिषत्	२०३, २९०, ३४४, ३४७, ३५१
१८८. त्रिशिखब्राह्मणोपनिषत्	२८९
१८९. त्रिषष्टिशलाकापुरुष	३०, ४९, ९२, १२७, १६४, १९८
१९०. थेरगाथा	१०८, ३५२
१९१. दत्तात्रेय-यामल	२७७
१९२. दत्तात्रेयसंहिता	२०३
१९३. दमयन्तीचरित्र	१८९
१९४. दर्शनप्राभृत	५६, ८७
१९५. दर्शनरत्नरत्नाकर	२८८

पृष्ठ

१९६. दर्शनशुद्धिप्रकरण	२२, ५२, १००, ११५, १२०, १२१, १३१, १३६, १९१, २०९
१९७. दर्शनशुद्धिप्रकरणवृत्ति	१९१
१९८. दशवैकालिक	३०, ४०, ४१, १०७, २६९, २७०, ३१३
१९९. दशवैकालिकचूर्णि	९२, २९७
२००. दशवैकालिकचूर्णि(अगस्त्यसिंहसूरि)	१३१
२०१. दशवैकालिकनिर्युक्ति	२६, ३१, २८६, २९०, २९८
२०२. दशवैकालिकवृत्ति	३०३
२०३. दशाश्रुतस्कन्ध	११५, ३२८
२०४. दक्षस्मृति	२८६
२०५. दानकुलक	१२९, १४९
२०६. देवीभागवत	१३७
२०७. देवेन्द्रस्तवप्रकीर्णक	३५३, ३५७
२०८. द्रव्यसप्ततिकावृत्ति	१००, ३११
२०९. द्वयतारकोपनिषत्	२४९
२१०. A. द्वात्रिंशद्द्वात्रिंशिका (यशो. मार्गद्वा)	६, ५१
B. द्वात्रिंशद्द्वात्रिंशिका (यशो)	५९, ६८, ७०, ७२, ७४, ७५, ७९, ८१, ८२, ८५, ८६, ८८, ११०, १२३, १३७, १३८, १४१, १४२, १४६, १४७, १४९, १६१, १६२, १६६, १६७, १७१, १७२, १७३, १८१, १८४, १८५, १८७, १९३, २०८, २०९, २१३, २१६, २२१, २२५, २२७, २२८, २२९, २५४, २५५, २५७, २६६, २६९, २७७, २७९, २८०, २८१, २८४, २८६, २८८, २८९, २९१, ३०५, ३०६, ३०८, ३१०, ३१३, ३२१, ३२२, ३२५, ३२६
C. द्वात्रिंशद्द्वात्रिंशिका(उपा. यशो. देशनाद्वा)	५, १०, १७, २३, २५, २८, ३५, ३६, ३७, ४०, ४३, ४४, ५०, ५२, ५७, ६१, ६२, २५९, २६०, २६१, २६४, २६६
२११. द्वात्रिंशिकाप्रकरण (सिद्धिसेनसूरिकृत)	५४, १०४, ११७, १६९, ३०२, ३३९, ३५२, ३५३, ३६०, ३७३
२१२. द्वात्रिंशिकावृत्ति	४५, १५१, १६६, १६७, २३६
२१३. द्विवर्णरत्नमालिका	२१४
२१४. धम्मपद	६, ८, १०, १२, २९, ६८, ९८, १०८, १५०, १९४, २२२, ३६८
२१५. धर्मबिन्दु	१५, २०, २१, २५, ३६, ३९, ५६, ५७, ७५, १०२, १०८, ११०, ११४, १२०, १२२, १२८, २६२, २७३, २७६, २८२, २९८, ३०२, ३०३, ३०४
२१६. धर्मबिन्दुवृत्ति	१२, २५, २९, ३६, ७५, १०४, १२८, ३६३

पृष्ठ

२१७. धर्मरत्नकरण्डक	१२९, २०४, २०९, २१०, २१८, २२५, २९८
२१८. धर्मरत्नप्रकरण	६, २३, २७, ३१, ५४, ९२, ९६, १०७, १०९, १२१, २४७, २५४, २७०, २७८, २९७
२१९. धर्मरत्नप्रकरणवृत्ति	९२
२२०. धर्मसंग्रह	२६, ३१, ११०, ३०४
२२१. धर्मसंग्रहटिप्पणक	२३७, २३९
२२२. धर्मसंग्रहणी	३४९
२२३. धर्मसंग्रहवृत्ति	१३९
२२४. धर्मोपदेशकुलक	३१४
२२५. धवला	११, २६
२२६. ध्यानदीपिका	६०, ११०
२२७. ध्यानबिन्दूपनिषत्	१७३, २८८
२२८. ध्यानविचार	२८८
२२९. ध्यानशतक	२४, ५८, १४८, २८८, २९०, ३३१
२३०. ध्यानस्तव	३१७, ३३८
२३१. नगरपुराण	५७
२३२. नवतत्त्वप्रकरण	४०
२३३. नागोजीभट्टवृत्ति	६०, २३३
२३४. नादबिन्दूपनिषत्	३४८, ३५६
२३५. नारदपरित्राजकोपनिषत्	१७२, २७८, ३०३, ३४१
२३६. नारदपञ्चरात्र	२४९, ३३३, ३६८
२३७. नारदपुराण	२८६, २९०
२३८. नियमसार	१०, ४३, २९०, ३३७, ३५०, ३५२
२३९. निर्वाणकलिका	१३९, १६३, १७३, १९०, १९८, २००
२४०. निशीथचूर्णि	६, १७, २१, २७, २९, ३१, ३२, ४१, ४३, ४७, ६५, १०७, १०८, १२१, १३३, १५२, १५३, १५६, १५८, १६१, १७३, २५६, २७०, २९०, ३१३, ३३१, ३७२, ३७४
२४१. निशीथभाष्य	६, ११, १७, २२, २९, ३१, ३६, ३८, ४०, ४१, ४२, ४६, ५२, ५३, ५४, ७७, १०६, १३२, १४१, १४४, १५६, २०४, २१४, २४१, २४४, २४६, २४७, २४८, २६८, २८२, ३७४
२४२. निशीथसूत्र	२९०, ३०२
२४३. नीतिशतक	१०२, १३०
२४४. नृसिंहपूर्वतापिनीयोपनिषत्	१७२
२४५. नृसिंहोपनिषत्	३६५
२४६. नैषधीयचरित	८६
२४७. न्यायकुसुमाञ्जलि	३६७
२४८. न्यायमञ्जरी	३६५

	पृष्ठ		पृष्ठ
२४९. न्यायसूत्र	३३१	२७९. पुष्पमाला	१२, १७, ४६, ४८, ५४, ८५, १०७, १०८, १०९, १२८, १५१, १५७, १६४, १९४, २१०, २१२, २२३, २४२, २४७, २४८, २५६, २८२, २९९, ३७४
२५०. न्यायालोक	३२४	२८०. पूजाप्रकरण	२०७, २०८, २१०, २११, २१३
२५१. पञ्चकल्पचूर्णि	१३१, २६९	२८१. पेतवत्यु	३६८
२५२. पञ्चकल्पभाष्य	८०, १००, १३१, १५६	२८२. पैङ्गलोपनिषत्	८४
२५३. पञ्चतन्त्र	४३, १०१, ३२०	२८३. प्रकल्पग्रन्थ	२६, २७
२५४. पञ्चदशी	८६, ३६९	२८४. प्रज्ञापना	१२, १२४, ३५२, ३५७
२५५. पञ्चलिङ्गप्रकरण	१०१, १५६	२८५. प्रज्ञापनाटिप्पण	१२५
२५६. पञ्चवस्तुक	१३, २०, ३०, ३१, ३२, ३६, ४१, ४२, ४३, ४४, ४८, ५२, १००, १०९, ११०, ११८, १२०, २२२, २२४, २२६, २२८, २४८, २५६, २६२, २६९, २७६, २८०, २८८, ३०३, ३१४, ३७४	२८६. प्रणवोपनिषत्	१७२
२५७. पञ्चवस्तुकवृत्ति	१४३, २८८, ३०३	२८७. प्रतिमाशतक	१०८, १५६, १९६
२५८. पञ्चसूत्र	५०, २३८, २४८, २८१, २८७, २९०, २९२, २९६, २९७, ३१३, ३१४, ३५२, ३६२	२८८. प्रतिमाशतकवृत्ति	३१, ३६, ५१, ६७, १३०, १४१, १५७, १८७, १८८, १९१, १९२, २१९, २२४, २२८, २२९, ३४३
२५९. पञ्चसूत्रवृत्ति	५०, २४१, २८७, २९८, ३६२	२८९. प्रतिष्ठाकल्प	१९८, २०७
२६०. पञ्चाशक	५६, १११, १२१, १४१, १७४, ४९, ५२, ५४, ८२, १११, १४१, १००, १०१, १०८, ११४, १२२, १२७, १३२, १३७, १३८, १३९, १४१, १४४, १४८, १४९, १५०, १५७, १५८, १६२, १६३, १६४, १७६, १८१, १९८, २००, २०३, २०८, २०९, २१२, २१७, २२०, २२३, २२४, २२५, २२६, २२७, २२९, २५२, २५४, २५५, २५६, २७६, २७७, २७८, २७९, २८१, २८५, ३०२, ३०३, ३०४	२९०. प्रतिष्ठाकल्प (अज्ञातकर्तृक)	१९०
२६१. पञ्चाशकवृत्ति	११, ५२, १५१, २०८, २१९, २२३	२९१. प्रतिष्ठाकल्प (उमास्वातिजी)	१९०
२६२. पद्मचरित्र	२२१	२९२. प्रतिष्ठाकल्प (गुणरत्नसूरी)	१९०
२६३. पद्मपुराण	६९, १२९, २०७, २२७, ३६८	२९३. प्रतिष्ठाकल्प (सकलचन्द्र)	१७४
२६४. पद्मानन्दपञ्चविंशतिका	२८७	२९४. प्रतिष्ठाकल्प (समुद्राचार्य)	१९०
२६५. परमज्योतिःपञ्चविंशतिस्तोत्र	१०३	२९५. प्रतिष्ठासारोद्धार	१३८, १४०
२६६. परमप्रकाश (परमम्पयास)	३५३	२९६. प्रबन्धचिन्तामणि	२६७, ३४०
२६७. परमात्मद्वात्रिंशिका (अमितगति)	११०, ३५३	२९७. प्रबोधचन्द्रोदय	२६८
२६८. परमात्मद्वात्रिंशिका (द्वा. द्वा)	१०३	२९८. प्रबोधचिन्तामणि	३५१, ३५३
२६९. परमानन्दपञ्चविंशति	१८५	२९९. प्रमाणवार्तिक	३६५
२७०. पराशरपुराण	३	३००. प्रवचनसार	१४, ५३, ५८, ६१, १९५
२७१. पराशरस्मृति	६९, २२७	३०१. प्रवचनसारोद्धार	१०, ४२, १६२, ३०१, ३३७
२७२. पाणिनिसूत्र	२, ८४	३०२. प्रशमरति	२५, ५३, ८६, १५०, १९७, ३०७, ३१३, ३४९
२७३. पातञ्जलयोगसूत्र	५८, ५९, ६०, ७८, ११०, १७१, २८९, २९९, ३००, ३०८, ३३२, ३६६	३०३. प्रशमरतिअवचूरि	२५, १४९
२७४. पार्श्वनाथचरित्र	५८	३०४. प्रशमरतिवृत्ति	२५
२७५. पार्श्वनाथचरित्र (भावदेव)	१०९	३०५. प्रश्नविद्या	१३९
२७६. पिण्डनिर्युक्ति	४१, ५२, ५४, ७७, १५६	३०६. प्रश्नव्याकरणसूत्र	१२९, २९२
२७७. पिण्डनिर्युक्तिवृत्ति	२०७	३०७. प्रश्नोपनिषत्	३३७, ३६७
२७८. पुरुषार्थसिद्ध्युपाय	५३	३०८. प्राचीनसामाचारीप्रकरण	१९०
		३०९. बिम्बाष्टक	१५०, १७७
		३१०. बृहज्जाबालोपनिषत्	१०
		३११. बृहत्कल्पनिर्युक्ति	३३९
		३१२. बृहत्कल्पभाष्य	७, ९, २४, २६, २९, ३७, ५३, ५४, १००, १०६, १४४, १५२, १५६, १९१, २५६, २८८, २९९, ३०९, ३१३, ३१४, ३३९

पृष्ठ

३१३. बृहत्कल्पभाष्यचूर्णि	१८९
३१४. बृहत्कल्पभाष्यविशेषचूर्णि	१९०
३१५. बृहत्कल्पवृत्ति	२७, ३८, १८९, १९१, २८८
३१६. बृहत्कल्पसूत्र	२२, ३०१
३१७. बृहत्संन्यासोपनिषत्	३०९
३१८. बृहत्संहिता	१३९, १४४, १४५, १६२, १९८
३१९. बृहदारण्यकोपनिषत्	२०७, २९०, २९८, ३४७, ३५१, ३५२, ३५३, ३५६, ३६५, ३६७
३२०. बृहद्योगियाज्ञवल्क्य स्मृति	१७२
३२१. बृहद्-भाष्य	१९२
३२२. बृहद्-ऋषिमण्डलस्तव	२११
३२३. बृहद्द्रव्यसंग्रह	२८९
३२४. बृहन्नारदीयपुराण	३५७
३२५. बृहन्नारदोपनिषत्	१९२
३२६. बोधिचर्यावतार	३११
३२७. ब्रह्मविद्योपनिषत्	३५२
३२८. ब्रह्मसूत्र	३६१
३२९. ब्रह्माण्डपुराण	२४२
३३०. ब्रह्मोपनिषत्	१७३
३३१. ब्राह्मपुराण	२१३
३३२. भक्तपरिज्ञा	१२, ५२, ८५, १०६, १०८, १५०
३३३. भक्तामरस्तोत्र	१०३, २१४, ३५१
३३४. भक्तिरसायन	३५६
३३५. भविष्यपुराण	२४२
३३६. भागवत	३१४, ३४८, ३५७, ३६८, ३७०
३३७. भानुमती (न्यायालोकटीका)	७१, ११८, ३५८, ३५९
३३८. भावकुलक	५३
३३९. भावप्राभृत	१०, ११५, १६७
३४०. भावसंग्रह	३१७
३४१. भावागणेशवृत्ति	५९, १३३
३४२. भाषारहस्य	५१
३४३. भुवनसुन्दरीचरित्र	१८९
३४४. मज्झिमनिकाय	३५२, ३६८
३४५. मण्डलब्राह्मणोपनिषत्	२८९, ३३२
३४६. मत्स्यपुराण	१७३, १९७, २४९, ३६५
३४७. मनुस्मृति	३, ८, २५, ४०, ४३, ५०, ८७, १०१, १२८, १७१, १७३, १८६, २८६, २९०, ३६८, ३७०, ३७३

पृष्ठ

३४८. मनुस्मृतिवृत्ति	३०२
३४९. मन्त्राधिराजस्तोत्र	२१४, ३४०
३५०. मन्वर्थमुक्तावली	१७३
३५१. मयशास्त्र	१६७, १७०
३५२. मरणसमाधिप्रकीर्णक	३७३
३५३. महादेवद्वात्रिंशिका	१०३
३५४. महादेवस्तोत्र	३५०
३५५. महानिशीथ	७, २८, ५३, १३६, १५१, २२७, २२८
३५६. महाभारत	२, ८, १९, ६९, ९२, ९८, १०२, ११५, १२८, १२९, १४७, १६३, १९४, १९७, २४२, २४६, २७०, २९०, २९८, ३००, ३२१, ३५१, ३५३, ३६५, ३६८, ३७२, ३७३
३५७. महावग्ग	३६८
३५८. महावाक्योपनिषत्	३५१
३५९. महोपनिषत्	३६, २३३, ३०१, ३१४, ३७३
३६०. माण्डूक्योपनिषत्	३५१
३६१. मार्कण्डेयपुराण	३१०
३६२. मालविकाग्निमित्र	३१
३६३. मिताक्षरा	१२८
३६४. मिलिन्दप्रश्न	३६८
३६५. मुक्तिकोपनिषत्	११०, २३४, ३०९
३६६. मुण्डकोपनिषत्	३४१, ३४३, ३४८, ३७३
३६७. मूलशुद्धिप्रकरण (स्थानक)	१८९
३६८. मूलशुद्धिवृत्ति	१८९
३६९. मूलाराधना	२६, १०८
३७०. मृच्छकटिक	११
३७१. मैत्रायण्युपनिषत्	२०३, ३६७
३७२. मैत्रेय्युपनिषत्	२८६, २८९
३७३. मोक्षधर्म	११५, ३१८, ३२४, ३५७, ३६१, ३७०
३७४. मोक्षप्राभृत	८
३७५. मोक्षरत्ना	१०, २१, ५१, ३५८
३७६. मोहोन्मूलनवादस्थानक	१९०
३७७. यजुर्वेद	२२२, २८१
३७८. यजुर्वेदभाष्य	२०३
३७९. याज्ञवल्क्यस्मृति	१०१, १०२, १६९, २४६, ३४४, ३६८
३८०. याज्ञवल्क्योपनिषत्	१०६
३८१. योगकुण्डल्युपनिषत्	३११, ३३३, ३५२
३८२. योगचूडामण्युपनिषत्	१७३, ३५०, ३५१, ३५३

३८३. योगदृष्टिसमुच्चय	१३, २३, २४, २५, ३६, ३७, ५०, ७१, ७५, ७९, ८२, ८६, ८७, ९४, ९५, ९९, १०२, १०४, ११५, ११६, १२२, १२३, १२५, १२६, १२८, १३०, १३१, १७७, १९४, २००, २०१, २३९, २४४, २५२, २५४, २६६, ३१२, ३२०, ३२८, ३३१, ३४५, ३४८, ३५०, ३५३, ३६२, ३७१, ३७२
३८४. योगदृष्टिसमुच्चयवृत्ति	५९, १२७, २००, ३२९, ३४२, ३४५
३८५. योगप्रदीप	५९, १०३, १०४, १८५, ३३२, ३४४, ३५३
३८६. योगबिन्दु	६, १३, १५, १७, १८, २३, २४, २५, २९, ३०, ३९, ४०, ५२, ६८, ७३, ७६, ७८, ८३, ८७, ९०, ९२, ९५, ९६, १०३, १०५, ११०, ११४, ११६, ११७, १२६, १२७, १२८, १२९, १३१, १३३, १४०, १४५, २१३, २१६, २३९, २५२, २५४, २६७, २७९, २८२, २८८, २९०, ३०२, ३३०, ३३१, ३३९, ३४४, ३४९, ३५२, ३५७, ३६०, ३६१, ३६२, ३६६, ३६५, ३६९
३८७. योगबिन्दुवृत्ति	४७, ९२, ९३, ९५, २६६
३८८. योगवार्तिक	२३३, ३१८, ३४२
३८९. योगवासिष्ठ	१३, १८, १०८, ३११, ३६१, ३७३
३९०. योगविशिकावृत्ति	२९, ३०, ७३, ७७, ७९, ८०, ८१, १२१, २३७, २३८, २४७, ३००, ३४५, ३४८
३९१. योगशतक	२७, ८५, ११०, ११४, ११६, ११७, १९४, २१५, २२५, २३८, २४०, २५५, २६७, २९७, ३०२, ३०३, ३०४, ३११, ३३१, ३६६
३९२. योगशतकवृत्ति	१२०, ३००
३९३. योगशास्त्र	४२, ४५, ४६, ५०, ६०, ६१, ८०, ८३, ९९, १०९, १३१, १७२, १८५, १९४, २०७, २८८, २९०, २९२, ३११, ३१७, ३२४, ३१, ३३२, ३३७, ३३८, ३४०, ३४२, ३४७
३९४. योगशास्त्रवृत्ति	९२
३९५. योगशिखोपनिषत्	३११, ३४३, ३७३
३९६. योगसार (अज्ञातकर्तृक)	५२, ५८, १०२, १०४, १०९, ११०, १२७, १९२, १९४, २२५, २७३, ३०८, ३०९, ३४१, ३५३, ३६९
३९७. योगसार (योगीन्दुदेव)	५७
३९८. योगसारप्राभृत	१०, २३, ८७, ९६, ३३१, ३४४, ३५३, ३५८, ३७१
३९९. योगसारसंग्रह	११०, २८९
४००. योगसूत्रटिप्पण	३००
४०१. योगसूत्रभाष्य	५९, २७२, ३४२, ३५९
४०२. योगेश्वरोदय	२०३
४०३. रघुवंश	४९
४०४. रत्नकरण्डकश्रावकाचार	१९५, १९६

४०५. रत्नाकरावतारिका	६५
४०६. राजप्रश्नीय	२१०, २६९
४०७. राजप्रश्नीयवृत्ति	३२
४०८. राजमार्तण्ड (भोजवृत्ति)	२, ५९, १७२, २८७
४०९. राजवल्लभ	१३९
४१०. रुद्रहृदयोपनिषत्	३४३
४११. लघुकल्पतन्त्र	२७७
४१२. लघुचैत्यवन्दनभाष्य	२०९, २१०
४१३. लघुसंग्रहणी	१९३
४१४. ललितविस्तरा	२७, ४७, ९६, ११६, १३०, १४७, १४९, १५७, १५८, १६१, २१३, २१५, २१७, २२५, २४६, २४७, २७१, २८२, ३२०, ३६२, ३७१
४१५. ललितविस्तरापञ्जिका	३२, २३३, २७१
४१६. लिङ्गपुराण	२८६, ३०२
४१७. लिङ्गप्राभृत	८
४१८. लोकतत्त्वनिर्णय	१९, १०३, ११७, ३७२
४१९. वराहपुराण	२६७
४२०. वराहोपनिषत्	११०
४२१. वसिष्ठस्मृति	१०८
४२२. वसुदेवहिंडिका	२०९
४२३. वाक्यपदीय	२३
४२४. वादमाला	१८७
४२५. वायुपुराण	३५१, ३६५
४२६. वाल्मीकीरामायण	१०६, १६५, २०३, २४२, २५५, ३१९, ३२०, ३५०
४२७. वास्तुसार	१३९, १६९, १७३
४२८. विशिकाप्रकरण (दान, योग, केवल ज्ञान, चरमावर्त, पूजा, शिक्षा, यतिधर्म)	३०, ३६, ७९, ११६, १४९, १५३, १९६, २०९, २१९, २२०, २३४, २४२, २४३, २४४, २४७, २४८, २५२, २५३, २५४, २५६, २६९, २७२, २८५, २८६, २८७, २९९, ३००, ३१८, ३५२
४२९. विक्रमोर्वशीय	१०८
४३०. विचारामृतसंग्रह	२२१
४३१. विद्मशालभञ्जिका	९४
४३२. विवेकचूडामणि	२९
४३३. विवेकविलास	१३७, १४४, १६३
४३४. विशेषावश्यकभाष्य	२३, ४४, ५८, १०५, १४५, २४६, २७२, ३१३, ३५३, ३७३
४३५. विशेषावश्यकवृत्ति	३५३
४३६. विश्वकर्मप्रकाश	१३९

	पृष्ठ
४३७. विश्वसार	२७७
४३८. विषयविलास	१३९
४३९. विष्णुधर्मोत्तरपुराण	२६८
४४०. विष्णुनामसहस्र	३५१
४४१. विष्णुपुराण	१०३, १०८, २८५, २८९, २९०, ३०१, ३०८, ३०९, ३१८, ३४०, ३४८, ३५१, ३५३, ३५७, ३६८, ३७०, ३७३
४४२. विष्णुभक्तिचन्द्रोदय	१०२
४४३. विष्णुरहस्य	२०७
४४४. विसुद्धिमग	१०८, ३६८
४४५. वीतरागस्तोत्र	५२, ५३, ५४, ८७, १४९, २१४, ३३९, ३५१
४४६. वीतरागस्तोत्रविवरण	१०९, २८९
४४७. वीतरागस्तोत्रावचूरि	१०८
४४८. वेदान्तसार	२८९
४४९. वेदान्तसूत्र	३३१
४५०. वेधवास्तुप्रभाकर	१४६, १६२, १६९
४५१. वैराग्यकल्पलता	१०८, २६५, २६६, २६७
४५२. वैराग्यशतक (प्राकृत)	३१४
४५३. वैराग्यशतक (भर्तृहरि)	१२५
४५४. वैशेषिकसूत्र	१७७, ३६५
४५५. वैशेषिकसूत्रोपस्कार	३३०
४५६. व्यवहारप्रकाश	१४५
४५७. व्यवहारसूत्र	१३६, ३२३
४५८. व्यवहारसूत्रभाष्य	८, ३१, ४१, ५४, १५१, १६१, १७४, १९१, १९४, २०४, २९९, ३०५
४५९. व्यवहारसूत्रवृत्ति	१७४
४६०. व्याख्याप्रज्ञप्ति (भगवती)	३, ७, १२, १४, ३१, ४५, ५३, ५४, १५७, १९६, २०९, २१४, २२३, २२७, २४१, २८७, २९७, २९८, ३३०
४६१. व्याख्याप्रज्ञप्तिवृत्ति	१५८, २१५, २८७
४६२. शकुनसारोद्धार	१४४
४६३. शक्रस्तव	३३९, ३४०, ३५०, ३५३
४६४. शतपथब्राह्मण	२०३, २८१, ३२५, ३५१
४६५. शत्रुञ्जयतीर्थोद्धारप्रबन्ध	१४६
४६६. शत्रुञ्जयमाहात्म्य	१३६, १४४, १५३, १६१, २००, २०८, २२५
४६७. शब्दकौस्तुभ	१३०
४६८. शरभोपनिषत्	३३३
४६९. शांख्यायनारण्यक	३५१
४७०. शाण्डिल्योपनिषत्	२४२, २८६, २८७, ३१८

	पृष्ठ
४७१. शान्तसुधारस	७०, १०९, ११०
४७२. शार्ङ्गधरपद्धति	३१०
४७३. शास्त्रवार्तासमुच्चय	१०८, ११५, ३५६
४७४. शिखासंहिता	२०३
४७५. शिल्परत्नाकर	१४६, १८७, १९८
४७६. शिल्पस्मृतिवास्तुविद्या	१३६, १४६
४७७. शिवपुराण	३६८
४७८. शिवरात्रिव्रतकथा	१९५
४७९. शिवोपनिषत्	३६७
४८०. शुक्लयजुर्वेद	३५१
४८१. शोभनस्तुति	२१४
४८२. श्राद्धगुणविवरण	१२८
४८३. श्राद्धदिनकृत्य	१००, १४०, १५२, १५३, १५७, २०७, २१२, २१५, २२४, ३७४
४८४. श्राद्धदिनकृत्यवृत्ति	३२, १५१, १५२, ३७४
४८५. श्राद्धप्रतिक्रमणसूत्र	८६
४८६. श्राद्धविधिवृत्ति	१३९, १७१, १७४, १८२, १९१, २०३, २१०, २१२, २३५, २३७, २३९
४८७. श्रावकधर्मविधिप्रकरण	९५, १२८, २०४, २२८, २५२, २५४
४८८. श्रावकधर्मविधिवृत्ति	१००, १२८, २२८
४८९. श्रावकप्रज्ञप्ति	४६, ५३, ५४, ९४, ११५, १५३, १५८, १९४, २१६, २२४, २२५, ३५७, ३७१
४९०. श्रावकप्रज्ञप्तिवृत्ति	१५८
४९१. श्रावकाचार	३४७
४९२. श्रावकाष्टक	१५३
४९३. श्रीमालिनीविजयोत्तरतन्त्र	३४०, ३४१
४९४. श्रीरामपूर्वतापनीयोपनिषत्	१७३
४९५. श्रीश्रीपालकथा	२८६, ३१७, ३३६
४९६. श्वेताश्वतरोपनिषत्	२५५, ३१०, ३४४, ३५३, ३६१, ३६७
४९७. षट्खण्डागम	२२५
४९८. षड्दर्शननिर्णय	१०२
४९९. षष्टिशतक	३२, ३८, ५२, ५४, १५०
५००. संघाचारभाष्य	३२, १३१
५०१. संज्ञाकुलक	१२५
५०२. संयुक्तनिकाय	३०, ६९
५०३. सज्जनचित्तवल्लभ	१०
५०४. सन्देहविषौषधि	१४८

पृष्ठ

५०५. समयसार (कुन्दकुन्द)	३, १३, ५२, ८६, ८७, १६७, ३४३
५०६. समयसार (देवानन्दसूरि)	१५८, २८२, ३५२
५०७. समराङ्गणसूत्रधार	१६९
५०८. समरादित्यकेवलचरित्र	२४, ३०, १०८, १२९, २४१, ३०२
५०९. समवायाङ्ग	३३६
५१०. समाधिशतक	१८५, ३३१, ३५१
५११. सम्बोधप्रकरण	१०, ७४, १००, १०१, १०४, ११०, १२०, १२१, १३०, १३६, १४९, १५७, १७४, १८२, १८३, २०७, २०८, २०९, २१०, २११, २१३, २१८, २२०, २२१, २२३, २२६, २२७, २३४, २३५, २३६, २३७, २३९, २४०, २४१, २५२, २६९, २८८, ३२९, ३३२, ३४२
५१२. सम्बोधसप्तति	५४, ५६, १००, १०६, १२०, १३६, २१२, २१३
५१३. सम्बोधसप्ततिवृत्ति	१५१, २२७
५१४. सम्मतितर्क	६, ७, ३१, १०३, २६५, २९१
५१५. सम्मतितर्कवृत्ति	४९
५१६. सम्यक्त्वकुलक	१९१
५१७. सम्यक्त्वप्रकरण	१९१
५१८. सर्वार्थसिद्धि	१०८, १०९
५१९. सांख्यप्रवचनभाष्य	२८९
५२०. सांख्यसूत्र	२४५, २४६, २७८, २८९, ३३१, ३३२, ३५३, ३६१, ३६५, ३६६, ३७२
५२१. सामाचारीप्रकरण (अज्ञातकर्तृक)	२८२
५२२. सामाचारीप्रकरणवृत्ति	६७
५२३. सामान्यगुणोदेशकुलक	१२७
५२४. साम्यशतक	४, ११०
५२५. सारसमुच्चय	१९४
५२६. सिद्धप्राभृतिका	१८५
५२७. सिद्धसहस्रनामवर्णनच्छन्द	३५३
५२८. सिद्धहेमलघुन्यास	२९८
५२९. सिद्धहेमशब्दानुशासन	३, ३८, ८१, ८४, १९९, १९३
५३०. सिद्धान्तबिन्दु	३५६
५३१. सिद्धान्तबिन्दुवृत्ति	३५६
५३२. सिद्धिविनिश्चय	६

पृष्ठ

५३३. सुगमार्थकल्पनावृत्ति	८, ४२, ५०, ७५, ८३, ९२, १११, १२१, १८५, ३००, ३२३
५३४. सुतनिपात	१६२, ३६८
५३५. सुभाषितसन्दोह	११०
५३६. सुभाषितसूक्तरत्नमाला	१८१
५३७. सुभाषितावली	२४६
५३८. सुविधिनाथचरित्र	१७
५३९. सूत्रकृताङ्ग	६, ९, २६, २८, ३१, ३२, १०७, १०८, ११०, ११९, १२८, १२९, ३३३, ३६५
५४०. सूत्रकृताङ्गचूर्णि	२९९
५४१. सूत्रकृताङ्गवृत्ति	९, २१, २८, २०७
५४२. सूत्रसन्तान	१००
५४३. सौदरनन्द	१२, २१
५४४. सौदरनन्दकाव्य	३५८, ३७२
५४५. सौरपुराण	३५७, ३६१
५४६. स्कन्दपुराण	९६, १२९, २१२, २३६, २५५, ३१०
५४७. स्कन्दोपनिषत्	२८९
५४८. स्तवपरिज्ञा	१०१, १२०, १३८, १४०, १४२, १४३, १४५, १४७, १४८, १४९, १५६, १५७, १६२, १६४, १७६, १८१, १९८, २००, २०३, २१२, २२३, २२५
५४९. स्तवपरिज्ञाव्याख्यान	१४३
५५०. स्थानाङ्गवृत्ति	२६, १२४
५५१. स्थानाङ्गसूत्र	२४७, २५४, २८२, ३०१
५५२. स्याद्वादकल्पलता	२३, ४९, ५१, ५९, १०२, १०८, ११०, २४२, २९१, ३६३
५५३. स्याद्वादमञ्जरी	१०२
५५४. स्याद्वादरहस्य	३०९
५५५. हंसोपनिषत्	२१७
५५६. हठयोगप्रदीपिका	५०, २०२, २०३, २८७
५५७. हर्षचरित	९३
५५८. हर्षप्रबन्ध	२५६
५५९. हलायुधकोश	५०, ५७, १३७, २०२, ३२७
५६०. हिसाष्टक	५३
५६१. हितोपदेशमाला	६२
५६२. हृदयप्रदीपषट्त्रिंशिका	१२

परिशिष्ट - ५ कल्याणकन्दल्यां निर्दिष्टा नामविशेषाः

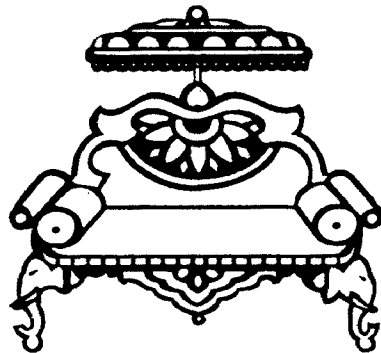
	पृष्ठ		पृष्ठ
१. अक्षपाद	५२, १०४	३४. कुवलयप्रभ	५३
२. अगस्त्यसिंहसूरि	१३१	३५. कुष्णमिश्र	२६८
३. अग्निशर्मा	१०६	३६. कूरगडुक	१७
४. अङ्गरमर्दक	१३, १३	३७. क्षेमकीर्तिसूरि	२७, १८९, १९१
५. अजनृप	२४६	३८. क्षेमेन्द्र	११९
६. अजितदेवसूरि	१९०	३९. गणक	३६०
७. अतिमुक्तकुमार	२७९	४०. गुणरत्नसूरि (नूतन)	१५१
८. अनुरुद्धाचार्य	११०	४१. गुणरत्नसूरि (प्राचीन)	१९०
९. अभयकुमार	५४	४२. गुणसेन	१०६
१०. अभयदेवसूरि	१५१, १५८, २२३, २४१, २६५, २८७	४३. गोपेन्द्र	११६
११. अमितगति	२३, ९६, ११०, ३३१, ३४४, ३४७, ३५३, ३७१	४४. गोरक्षनाथ (गोरखनाथ)	३२४
१२. अमृतचन्द्र	२८६, २८९	४५. गोविन्द	२८०
१३. अर्हदत्त	७८	४६. गोशालक	३१४
१४. अवधूताचार्य	२५७	४७. गौतम	९४, २४४, २९७, ३२९
१५. अश्वघोष	११, ३५८, ३७२	४८. चक्रपाणिदत्त	१०८
१६. आर्यगोविन्द	३८	४९. चण्डकौशिक	१०६, १०८, २०९
१७. आशाधर	३५३	५०. चन्द्रप्रभसूरि	१३१
१८. उदयनाचार्य	१९५, ३६७	५१. चाणक्य	१०६
१९. उमास्वाति (वाचकमुख्य)	२१, २७, ११५, १५३, १५७, १९०, १९४, २०७, २०८, २१०, २११, २१२, २२४, ३७१	५२. चारित्ररत्नगणी	२१४
२०. ऋषभ	१६८	५३. चारित्रसुन्दरगणी	१३९, १४३, १५०, १५४, १६१, १७६, २०७, २०८, २११
२१. कण्डरिक	४७	५४. चार्वाक	२१
२२. कर्णपूर	७५	५५. चिलातिपुत्र	२५
२३. कर्मसाधु	१४६	५६. जयघोषसूरीश्वर	९७
२४. कलापूर्णसूरि	२१७	५७. जयदेवमिश्र	१८८
२५. कालिदास	२७, ३१, ४९, ९२, १०८	५८. जयन्तभट्ट	३६५
२६. काहंडिकदेवी	१५८	५९. जयशेखरसूरि	२१२, ३५१, ३५३
२७. कुणिक	२१०, २२९	६०. जयसिंहसूरि	४
२८. कुन्दकुन्दस्वामी	३, ८, १०, १३, ५६, ८७, ११५, १६७, २९०	६१. जरन्नैयायिक	१८७
२९. कुमारनन्दी	१६१	६२. जिनपति	२१५
३०. कुमारिलभट्ट	९९	६३. जिनलाभसूरि	२१०, २३०, २७९
३१. कुलवालक	४७	६४. जिनसुन्दरसूरि	२१४
३२. कुलसारगणी	१५०	६५. जिनसेन	२८८
३३. कुल्लूकभट्टः	१७३	६६. जिनेश्वरसूरि	९८, १०१, १२३, १३१, २२९
		६७. जीवहर्षगणी	३५२
		६८. ठक्करफेरु	१३९, १७३
		६९. तामलितापस	१११

	पृष्ठ
७०. तिलकाचार्य	१९१
७१. तुङ्गिका	५४
७२. दशार्णभद्र	२१०
७३. दहनसुर	७८
७४. दिङ्नाग	२९
७५. देवचन्द्रसूरि	१८९
७६. देवपाल	११६, २१६
७७. देवभद्रसूरि	९२, ९३, १३८, १५८, १६७, १८९, १९०, २१७
७८. देवानन्दसूरि	१५८, २८२, ३५२
७९. देवेन्द्रसूरि	३२, १००, १५१, १५२, १५७, २०७, ३७४
८०. धनपाल	२१४
८१. धनविजयगणी	१०५
८२. धनेश्वरसूरि	१३६, १४४, १५३, १६१
८३. धर्मघोषसूरि	२१४
८४. धर्मसागर	१९१
८५. धर्मानन्द	३५८
८६. नव्यनैयायिक	१८७
८७. नागसेन	२८९, ३१७, ३३१, ३३२, ३४१, ३५७
८८. नागिल	१६१
८९. नेमिचन्द्र- पंडित	३८, ५४
९०. नेमिचन्द्रसूरि	१३२, २८९
९१. नैयायिक	३५९, ३६०
९२. न्यायविजय	१०३, ११०, १२८, २२१, २८९, २९०, ३०८, ३३२
९३. पतञ्जलि	१९, २३, १०४, २४८
९४. पद्मनाभ	१८२
९५. पादलिप्तसूरि	१३९, १९०
९६. पालक	१०६
९७. पाशुपत	१०३
९८. पुण्यरत्नसूरि	२१४
९९. प्रद्युम्नसूरि	१८९
१००. प्रभानन्दसूरि	१०९, २८९
१०१. प्रभाशङ्कर	१४६
१०२. बलभद्रमुनि	७८
१०३. बाणभट्ट	८६, ९३, २५५
१०४. बुद्धिसागरसूरि	२४, ४९, ६०, १०९, १८५, २०१, ३०७, ३५०, ३५१, ३७०
१०५. बौद्ध (मायापुत्र)	२१, ३०, १०३, ११४, ३०१, ३०६, ३४०, ३५६, ३५८, ३६०, ३६८

	पृष्ठ
१०६. भट्टारकश्रीशुक	१०२
१०७. भद्रङ्करसूरि	२८५
१०८. भद्रबाहुस्वामी	७, ४६, २७२, २८९, ३०३, ३३९, ३७२
१०९. भरत	६८, १००
११०. भर्तृहरि	२३, १०३, १२५, १३०
१११. भागवत	१०२
११२. भावदेवसूरि	१०९
११३. भास्करनन्दी	३१७, ३३८
११४. भिन्नमाल	१९०
११५. भोज	२, २३३
११६. मणिरथ	१०६
११७. मण्डलतन्त्रवादी	९८
११८. मदनरेखा	१०६
११९. मधुसूदनसरस्वती	११, ३५६
१२०. मम्मट	५, १०
१२१. मरुदेवी	३११
१२२. मलयगिरिसूरि	१२, ३२, ७०, १२४, १७४, २०७
१२३. मल्लिनाथ	२२९
१२४. मल्लिषेण	१०
१२५. महावीर	३९, १४०, २१०, २७९, २९७, ३२९
१२६. माणिक्यसूरि	१४४
१२७. मानतुङ्गसूरि	१०३, ३५१
१२८. मानदेवसूरि	१००, २२८
१२९. मानविजयवाचक	११०, ३०४
१३०. मीमांसक	१८६, २५९, ३६०
१३१. मुनिचन्द्रसूरि	३६, ७५, ९२, १०४, ११५, १२३, १३३, १५१, २३३, ३६३, ३७४
१३२. मुनिसुन्दरसूरि	८, १०३, ११०, २५५
१३३. मुरारि	२४६
१३४. मेघकुमार	७८, १११
१३५. मेघविजयगणी	४९, १७३, १९५, २०३
१३६. मेत्रार्य	८
१३७. मेरुतुङ्गसूरि	१०२, २६७
१३८. यशोभद्रसूरि:	६६, १११, ३००, ३२३
१३९. यशोविजय	१
१४०. यहुदि	१०६
१४१. याज्ञवल्क्य	१०२, १०३, १०७, २४६, ३४४
१४२. युगबाहु	१०६
१४३. योगीन्दुदेव	५७

	पृष्ठ		पृष्ठ
१४४. योगीन्द्र	३५३	१८२. वेदान्ती	२१, १०२, ११४, ३५६, ३५९, ३६०
१४५. रत्नप्रभसूरि	३५१	१८३. वैदिक	१०२
१४६. रत्नमन्दिरगणी	१४९, १५०, १५३, २०४	१८४. वैशेषिक	२१, २५९, ३५६, ३६०
१४७. रत्नशेखरसूरि	५४, ५६, १००, १२०, १३६, १७४, २३९, ३१७, ३३६, ३४७	१८५. व्यासानुसारी	१०२
१४८. रविषेण	२२०	१८६. शकटाल	१०६
१४९. राजशेखर	९४	१८७. शक्र	३१४
१५०. राजशेखरसूरि (नूतन)	१५१, १५३	१८८. शङ्कराचार्य	२९, ५८, ८६, ९८
१५१. राम	३६८	१८९. शान्तिनाथ	१८२
१५२. रोहिणेय	२५	१९०. शान्तिसूरि	९०, १३२, १६८, १८२, २०९, २१८, २७८
१५३. लक्ष्मीवल्लभगणी	१३२	१९१. शालिभद्र	१११
१५४. लोकायतिक	२१	१९२. शिवभूति	६
१५५. वङ्कचूल	१११	१९३. शिवशर्मसूरि	७०
१५६. वज्रस्वामी	६	१९४. शीलाङ्काचार्य	४, ९, ४५, २०७
१५७. वराहमिहिर	१३९, १४५, १९८	१९५. शुकदेव	३६५
१५८. वर्धमान	१६८	१९६. शुक्राचार्य	१६९
१५९. वर्धमानसूरि	१७३, १९०, २१०, २१८, २९८	१९७. शुद्रक	११
१६०. वल्मीक	२०३, ३१९	१९८. शुभचन्द्र	५८, ७८, १०८, ११०, १२९, २८९, ३१७, ३३१, ३३२, ३३८, ३४२, ३४३
१६१. वल्लभदेव	२४६	१९९. शूलपाणि	२०९
१६२. वशिष्ठ	२४६, ३६८	२००. शैव	३६०
१६३. वाचस्पतिमिश्र	२३३, २८९, ३०८	२०१. शोभनदेव	२१४
१६४. वादिदेवसूरि	१५२	२०२. श्रीचन्द्रप्रभसूरि	१००, १३१
१६५. वामदेव	३६५	२०३. श्रीदेवसूरि	१५८, १८२, १९०, १९७
१६६. वासुदेवशास्त्री	३५६	२०४. श्रीपाल	९२
१६७. विक्रम	१५८	२०५. श्रेणिक	६
१६८. विजय	१४६	२०६. सकलचन्द्रोपाध्याय	६०, ११०, १७४
१६९. विज्ञानभिक्षु	११०, २२३, २८९, ३१८	२०७. सङ्गम	१११
१७०. विज्ञानभिक्षु	२३३, ३१८	२०८. सङ्गम-देव	२०९
१७१. विनयरत्न	८, ४७	२०९. सत्यपुर	१९०
१७२. विनयविजय	११०	२१०. सदानन्द	२८९
१७३. विमल	२१०	२११. समन्तभद्रस्वामी	१९४, १९६
१७४. विरोचन	३७२	२१२. समयसुन्दरगणी	१०४
१७५. विवेकधीरगणी	१४६	२१३. समुद्राचार्य	१९०
१७६. विश्वकर्मा	१६९, ३४०	२१४. सर्वानुभूति	१०६
१७७. विष्णुकुमार	७, १०६	२१५. सांख्य	२१, १०१, १०२, ३५१, ३६०
१७८. विष्णुशर्मा	३२०	२१६. सागरानन्दसूरि	२६, १२५, १२६, २०७, ३००
१७९. वीरभद्रसूरि	१२, २०९, २१५, ३११	२१७. सिंहसूरि	११०
१८०. वेदवादी	३६०	२१८. सिद्धराज	२६७, २६८
१८१. वेदव्यास	१९, १०२, १०४, १०८, २४६, २७२, ३५९	२१९. सिद्धर्षिगणी	१०९, २८९

	पृष्ठ		पृष्ठ
२२०. सिद्धसेनगणी	२८९	२३३. स्थूलभद्र	१०६
२२१. सिद्धसेनदिवाकर	६, ७, ३७, ५४, ६१, १०३, ११७, १६८, १९४, २६५, ३०२, ३३९, ३५०, ३५२, ३५३, ३६०, ३७३	२३४. स्याद्वादी	३६०
२२२. सिद्धार्थ	३१४	२३५. स्वात्माराम	२०३
२२३. सीमन्धरस्वामी	१८२, १९३, ३२८	२३६. हरिभद्रसूरि	२५, ५०, ९५, १४३, १५७, २४१, २८८, ३५३, ३६२
२२४. सुनक्षत्र	१०६	२३७. हर्ष	८६
२२५. सुबन्धु	१०६	२३८. हिटलर	१०६
२२६. सुबुद्धि	२२९	२३९. हिन्दुक	१०६
२२७. सूर्याभ	१३२	२४०. हीरसूरि	१३१, १९२
२२८. सोमदेव	९२	२४१. हेमचन्द्रसूरि (क. स.)	१७, ४६, ४९, ५४, ६०, ६१, ८३, ८७, १०३, १०९, १३१, १४९, १७२, १८५, १९४, २६७, २६८, २८२, २८८, २९२, ३११, ३२४, ३३८, ३५०, ३५३
२२९. सोमोदयगणी	१०८	२४२. हेमचन्द्रसूरि (मलधार)	४६, २१२
२३०. सौगत	५२, ३६०		
२३१. सौधमेन्द्र	२११		
२३२. स्कन्दकसूरि	१०६		

परिशिष्ट - ६ कल्याणकन्दल्यां दर्शितानां साक्षिपाठानां सूचिः

	पृष्ठ		पृष्ठ
अंग-अग-भावभेया पुष्पाहार	२११	अच्चतं दड्ढमि	[द. शु. १४] ११५
अंगुष्ठमानमपि यः	[उप. सा. ३५] १६१	अच्चताजोग्गं	[ध. र. प्र. १२४] १०९
अंतोमुहुत्कालं पि	[आ. नि. १४६३] २८९	अच्छी-निलाडसंधिसु	१९०
अंतोमुहुत्तमेतं	[का. अनु. ४७०] २८८	अजः सनातनः	[मंत्रा. स्तो. ७] ३४०
अंधो अंधं पहं	[सू. कृ. १/१/२/१९] २६	अजरा अमरा	[दे. स्त. ३००] ३५३
अंधपऽण्धो	[पञ्चा. ११/११] २७९	अजानाना	[यो. बि. वृ. ११९] २६७
अइदंपज्जत्थो पुण आणा	[उप. र. १६१] ५१	अज्झवसाओ	[बृ. क. भा. १६४०] २९९
अइदंपज्जत्थो पुण मोक्ख	[उप. र. १७१] ५३	अज्झवसाणेण	[स. सा. २६५] १६६
अइपरिणइ अपरिणइ दुण्हवि	२६	अज्झवसिएण बंधो	[स. सा. २६२] ५२
अओ परमगुरु	[पं. सू. ४/६] ५०	अज्ञस्यार्धप्रबुद्धस्य्भ. उप. २/५० महो. ५/१०५]	३६
अकए बीजक्खेवे	[उप. प. २२४] ६१, ९६	अज्ञातवाग्विवेकानां	[द्वा. द्वा. २/५] २८
अकसिणपवत्तगाणं	[आ. नि. भा. १९४] २२३	अज्ञेभ्यो ग्रन्थिनः	[म. स्मृ. १२/१०३] ८
अकसिणपवत्तगाणं	[पंचा. ६/४२] ६	अज्ञो वै	[म. स्मृ. २/१५३] ३
अकसिणपवत्तगाणं	[आ. नि. १९६] १००	अट्ट उ गोअर	[पं. व. २९९] ४१
अकसिणपवत्तगाणं	[म. नि. ३/३८] २२७	अट्टट्ट लक्खपत्ताइं	[बृ. ऋ. मं.] २११
अकारेण भवेद्	[म. स्तो. ३२] १०३	अट्टम-छट्ट	[नि. भा. ३२१७] ४०
अकालौत्सुक्यस्य	[ध. बि. ८/५५] ७५	अट्टसुवि समिईसु	[उत्त. नि. २४/४६१] ४६
अकुणंताइ	[जीवा. ६२] १२१	अट्टाहिया य महिमा	[पञ्चा. ८/४८] २०४
अकुसलमणोनिरोहो	[पु. मा. १९५] ४७	अडवीपएसे वेयड्डु	[क. को. २/२/ वृ.] १८९
अकुसलवयणनिरोहो	[पु. मा. १९९] ४७	अणगारस्स णं	[व्या. प्र. १८/८] ५३
अकृतोऽकारितश्च	[अ. प्र. ६/११] ४१	अणसणमूणोअरि	[द. वै. नि. ४७] २८६
अकृत्यं नैव कृत्यं	[पं. त. ४/४२] ४३	अणाइमन्ता तित्थयरा	[स. क. भा. ९/९४०] २४
अकृत्स्नं प्रवर्तयन्ती	[आ. नि. हा. १९४] २२३	अणाययण	[व्य. भा.] १९१
अक्खयभावे	[वि. विं. ८/१८] १९६	अणियत्ते	[यो. श. १०] ११६
अक्खलियमिलियाउ	[पु. मा. २३] ४८	अणुभवजुत्ता भत्ती	[अभ. कु. ७] ७४
अक्रोधो गुरुशुश्रूषा	१०३	अणुवकयपराणुग्गह	[ध्या. श. ४९] २४
अक्षीणः खलु	[ह. च. २७] ९३	अणुवीइ निट्टा	[आचा. २/१/४/१] ३१
अक्षेपफलदः	[द्वा. द्वा. २९/२६] २९१	अणुहवसिद्धं एयं	[चै. वं. म. ६८] १७४
अखउ णिरंजणु	[प. प्र.] ३५३	अणेगदव्वेहिं	[नि. चू. ३/पृ. २१४] २९
अखण्डतण्डुलानां	[नि. क. पृष्ठ १४] १९८	अण्णं वा एवमादी	[जी. क. भा. २४६५] २२८
अगन्धो अवर्णः	[जि. स. ना. ८] ३५२	अण्णाभावे जयणाए	[पं. व. १०२] १००
अगीअत्यकुसीलेहिं	[ग. प्र. ४८] २८	अण्णे भणंति तिविहं	[उप. प. ९४९] १३७
अङ्गरे स्तेनभयं	[बृ. सं.] १३९	अत एव	[ध. बि. ६/३५] २६२
अङ्गुष्ठपर्वादा	[म. पु.] १७३	अत एव श्रीमहावीरेण	[गु. त. वि. १/१४८] ३९
अङ्गुष्ठमात्रा	१६१	अतः परमगुरु	[पं. सू. ४/६/वृ. पृ. १४] ५०
अङ्गुष्ठमात्रामपि	[आचारो. ६/१३] १६१	अतस्तु नियमादेव	[यो. स. ६३] २५

अतहाविहे	[क. को. ७८/३]	१६७
अति विष्णु	[अ.गी. २५/१७]	१७३
अतिचाररहिता	[यो. विं. १ वृ.]	७९
अतीन्द्रियं गुणा	[नादबिं. १८]	३४८
अतीन्द्रियार्थ	[यो. स. ९८]	२३
अतोऽ करणनियमात्	[यो. बि. ४१५]	७३
अतोऽ न्यथा प्रवृत्तौ	[यो. बि. २६]	१९
अतोऽ न्यदुत्तरा	[यो. दृ. स. ७०]	८६
अत्तहिअपरहिअ.	[म. नि. वज्रार्य]	७
अत्तानं उवमं	[ध. प. १०/१]	२२२
अत्थं भासइ अरहा	[वि. आ. भा. १११९]	२३
अत्यक्षं विषया	[ज्ञाना. १३/८]	३५७
अत्र द्रव्यस्तवे	[प्र. श. ३०/वृ.]	२२९
अत्र स्थानादिषु	[यो. विं. वृ. २/३]	३००
अत्र हि किल	[श्रा. ध. वि. वृ. २६]	१००
अत्रावस्थितपक्ष	[प्र. श. ९२ वृ.]	१९१
अथ कस्मादु	[अ. शि. ४]	१७२
अथ चित्तं	[भ. गी. १२/९]	३३३
अथ ध्यानं	[शां. उप. १/८/१०]	३१८
अथ प्रवज्या	[ध. बिं. ३/३]	२७६
अथ रूपस्थध्याना का. अनु. वृ.	[४८२/पृ. ३७६]	३३८
अथ रूपे	[ज्ञाना. ४०/१५]	३४२
अथवा तत्र पुष्पेषु		१३९
अथवा योगिना	[भ. गी. ६/४२]	३११
अथैकयोर्ध्वं	[प्रश्नो ३/७]	३६७
अदृष्ट	[बृ. यो. २/६१]	१७२
अदेशकाले य	[म. भा. भी. ४१/२१]	१२९
अद्भिर्गात्राणि	[म. स्मृ. ५/१०९]	२८६
अधःस्थापितभाजन	[उप. प्रा. १३/१८४]	२२४
अधर्मरूपो धर्मो	[म. भा. शां. ३३/३२]	१९
अधिकारिवशात्	[अ. प्र.]	२२८
अधिकृतेतर	[द्वा. द्वा. १०/१२ वृ.]	७५
अध्यात्मज्ञानतो	[अ. गी. १८८]	८६
अध्यात्मभावनोज्ज्वल	[अ. सा. २०]	३२४
अध्यात्ममत्र परम	[यो. बि. ६८]	२३
अध्यात्मयोगा	[कठो. १/२/१२]	३४७
अध्यापनमध्ययनं	[म. स्म. १/८८]	१२८
अनधिकारिणो	[श्रा. ध. वि. ३ वृ.]	२२८
अनन्तज्ञानवान्	[अ. गी. १३९]	३५३
अनन्तरञ्च कर्तव्यं	[शि. र. १३/७७]	१४६

अनन्यशरणं	[ज्ञाना. ३९/३२]	२९०
अनन्यशरणीभूय	[यो. शा. १०/३]	६०
अनवबोधे	[ध. बि. २/१० वृ.]	२९
अनात्मन्या	[ग. पु.]	३६१
अनादरो विलम्बश्च		१२९
अनिक्कसावो	[ध. प. १/९]	१२
अनिर्वेदः परं	[वा. रा. सुं. कां. १२/१०]	३१९
अनिर्वेदः श्रियो	[पं. त. १/३५९]	३२०
अनिवृत्ताधिकारा	[गोपेन्द्र]	११६
अनीदृशस्य	[यो. बि. ३५६]	२७९
अनीश्वरस्य	[द. या.]	२७७
अनुकूलचारिणी	[उप. भ. ५१७]	१०९
अनुचितप्र	[ध. बि. ६/१८]	२७३
अनुपायात्तु साध्य	[ध. बि. ४/२३]	१२०
अनुबन्धस्य	[यो. दृ. स. ६३ वृ.]	१२६
अनुमतिश्च	[ध. बि. ३/१०]	३९
अनुरागं जनो याति	[स्क. पु. मा. ५५/१३६]	९३
अनेकान्तपरिच्छेदरूप	[स्या. क. ल. ७/३०]	४९
अनेन भवनेर्गुं	[यो. बिं. २८४]	३३९
अन्तरेणोपदेशारं	[त्रि. श. १/२/९७३]	३०
अन्त्यपक्षि	[या. स्मृ. ३/१३०]	३६८
अन्नं च जिण	[चै. वं. म. ८८७]	२३४
अन्नं ब्रह्मे	[तैत्ति. ९/२]	३५१
अन्नत्थारं भवओ	[पञ्चा. ४/१२]	५, २२७
अन्नाणी वक्खाणं	[हितोप. मा.]	६२
अन्नादीनामिदं	[यो. शा. आ.]	१३१
अन्ने अद्भुत्चारं भणंति	[चै. वं. म. २११]	२१०
अन्नेसु अ	[च. श. ५३]	११०
अन्यजन्मान्तरकृतं कर्म	[बृ. सं. ८६/५]	१४५
अन्यत्रारम्भवान्	[द्वा. द्वा. ५/३०]	२२७
अन्यथा यो	[यो. बि. २७७]	३६२
अन्यस्य योजनं	[द्वा. द्वा. १०/१५]	८१
अन्यायद्रव्यनिष्पन्ना	[वि. वि.]	१३७, १६२
अन्यायोपार्जितेनैव	[दे. भा. ३/१२/८]	१३७
अन्येषां शिल्पिनां	[शि. र. १३/७८]	१४६
अन्योन्य	[ज. सं. ८]	१६९
अपकारिणि कोप	[याज्ञ. उप. २९]	१०६
अपदेसंमि ण वुड्ढी	[पञ्चा. ७/११]	१३९
अपरायत्तमौ	[अ. प्र. ३२/७]	३५२
अपरिनिष्ठित	[मा. स्तो. १/१७]	३१

		पृष्ठ			पृष्ठ
अपरिवडियसुहचिता	[पञ्चा. ७/४८]	१४८	अभ्यासेऽप्य	[भ. गौ. १२/१०]	३३३
अपरोवतावं	[पं. सू. ३/५]	२८१	अभ्यासेन क्रियाः		३११
अपवर्गः फलं यस्य		२९३	अभ्यासेन जिताहा		३००
अपायोपा	[सं. त. ३/६७ वृ.]	२९१	अभ्यासेन स्थिरं		३००
अपास्ताशेष	[यो. शा. ४/११९]	१०९	अभ्यासो वृद्धिमान	[द्वा. द्वा. १८/९]	३१०
अपि पौरुषमादेयं	[यो. वाशि.]	१९	अभ्यासो हि कर्मणां		३११
अपि सर्वगुणोपेतं न	[लल्ल]	१४५	अमए देहमए	[पञ्चा. ३/१२]	१२२
अपुनर्बन्ध	[यो. बिं. २५१]	११४	अमन्दवैराग्य	[आ. प्र. ३/९६/पृ. २५६]	२७९
अपुनर्बन्धका	[यो. विं. वृ. १३/१२]	२३८	अमुख्यविषयो	[यो. बिं. २८]	१०५
अप्पडिबद्धो य सया	[पं. व. ८९५]	४२	अमुत्र संशयापत्र	[यो. बिं. ४२]	३३०
अप्पत्तं न वाए	[नि. भा. ६२३०]	२४८	अमूर्त्तस्य चिदा	[पो. शा. १०/१]	३१७
अप्पत्तियं	[क. को. ७८/५]	१६७	अमृतत्वं विषं	[यो. वा.]	१०८
अप्पमाणमेव	[जीवा. २४८]	११	अमृतेन तृप्तस्य	[पै. उप.]	८४
अप्पा उद्धरिओ न्चिअ	[श्रा. दि. कृ. १०१]	१५३	अमोघफला हि	[काद.]	२५५
अप्पा य होइ	[स्त. प. १५२]	१५६	अयमात्मा	[मांडू. २]	३५१
अप्पाणमबोहंता	[आ. कु. ३८]	८	अरण्यगुहा	[न्या. सू. ४/२/४२]	३३१
अप्पाहण्णा एवं	[पञ्चा. ६/१४]	१७६	अरसमरूव	[पञ्चा. गा. १२७]	३५२
अप्पाहण्णे वि	[पंचा. ६/१३]	८२	अरसमरूव	[नि. सा. ४६]	३५२
अप्पेण बहुमेसेज्जा	[व्य. भा. वृ. २-उद्धृत]	६	अरहंता भगवंता	[चै. वं. म. ७८]	१६८
अप्पो बंधो जयाणं	[नि. भा. ३३३५]	१५६	अरहा अत्थं भासइ	[बृ. क. भा. १९३]	२४
अप्पोवही	[द. वै. चू. २/५]	४१	अरिहंतचेइ	[उप. मा. ५०२]	३२३
अप्रशान्तमतौ	[द्वा. द्वा. १८/२८ लो. त.]	११७	अरूपरूपमाकारं	[ज. सं. १]	१६८
अप्रसन्नात् कथं	[वी. स्तो. १९/३]	३३९	अर्थादावविधाने	[यो. बिं. २२३]	२७
अप्रादुर्भावः खलु	[पु. सि. ४४]	५३	अर्थे ह्यविद्यमाने		१२
अप्रोतिनैव	[द्वा. द्वा. ५/४]	१४१	अर्हन् शिवो	[प्र. चि. ६३]	३४०
अबाह्यं केवलं	[यो. स. १५७]	३५०	अर्हत्सम्बन्धि	[विचा.]	२२२
अब्भुज्जियविहारातो	[नि. चू. २४१५]	३२	अर्हत्सम्यग्गुण	[विचा.]	२२१
अब्भुट्ठा	[उत. ३०/३२]	२९८	अर्हमित्यक्षरं	[ऋ. मं. स्तो. ३]	३४०
अभक्ष्यपरिहार	[भ. पु. १/२/१६०]	२८६	अलक्ष्यं ल	[ज्ञाना. ३३/४]	३४२
अभयं वै	[बृहदा. ४/४/२५]	३५१	अलङ्काराः तथा कार्या		१७४
अभयदाणोवट्ठम्भ	[स. क. ९/९५६]	१२९	अलाभरोग	[न. त. २८]	४०
अभिकंखंतेहि	[पु. मा. २४]	२४८	अलाबुं	[म. स्मृ. ६/५४]	३०२
अभिजातमणिकल्पस्य	[यो. सू. भा. १/४१]	५९	अलूसए णो	[सू. कृ. १/१४/२६]	३१
अभिवन्द्यमान	[यो. शा. ११/४५]	३३७	अलोलुयं मुहा	[उत. २५/२८]	१०८
अभिवाहरणा	[पञ्चा. २/२६]	२८१	अलोल्यमारो	[स्क. पु. मा. कु. ५५/१३८]	३१०
अभूद् गौः	[यो. बिं. वृ. ११९]	२६६	अल्पपापबहुनिर्जरा	[कूप. वि. ३ वृ.]	२२४
अभेदज्ञानतः	[यो. बिं. वृ. ११९]	२६७	अल्पबाधया बहूनां	[पं. लि.]	१५६
अभ्यर्चनाद	[त. का. ८]	१५७	अवगयपत्तसरूवो	[ध. र. प्र. ९६]	३१
अभ्यासयोगयुक्तेन	[भ. गौ. ८/८]	३११	अवगाह्यापि	[लि. पु. ८/३४]	२८६
अभ्यासवर्जितै		३००	अवद्यत्यागतः	[यो. शा. १/३७]	४६

		पृष्ठ			पृष्ठ
अवधि: मर्यादा	[सि. ल. न्या. २/२/७०]	२९८	असत्यमुष्मिन्	[अ. त. ३/१०१]	२५२
अवन्ध्यं न कदा	[यो. बि. वृ. १]	८०	असत्यस्मिन्	[यो. बि. ५२०]	३६४
अवसउणकप्पणा	[चै. वं. म. १०५]	१५८	असदाचारिणः	[यो. सा. ३/२८]	१०९
अवस्थितस्य	[यो. सू. भा. ३/१३]	३५९	असदारं भवता	[पञ्चा. ४/४३]	२२९
अवहट्टु राय	[द. शु. ३३]	२१०	असमीक्षितकारित्वं गुर्वादि		१०५
अवहणइ रोग मारिं		१८१	असम्प्रज्ञात	[यो. बि. ४२१]	३४९
अवि य हणे	[आचा. १/२/६/१०३]	२७	असम्भ्रान्तः	[द. वै. वृ. ५/१/१]	३०३
अविज्जा	[ध. प. १८/९]	६८	असम्मोहसमु	[यो. दृ. स. १२६]	९९
अविणीओ न य	[पं. व. ४५]	२६९	असरीरा जीवघणा	[प्रज्ञा. २/५४/१६०]	३५७
अविणीतो	[नि. भा. ६२२० चु.]	२७०	असातोदय	[यो. बि. ३५४]	३९
अविणीयमाण	[वि. वि. ७/५]	२६९	असुहादो विणिविती सुहे		१४
अविद्यासं	[वि. पु. २/१३/७०]	३६८	असेससावज्ज	[क. को. पृ. ३४९/२]	२८२
अविधायपि हिंसां	[अ. अ.]	५३	अस्थूलम	[बृहदा. १/८/८]	३५२
अविधे: प्रत्यवाय	[यो. श. ४ वृ.]	१२०	अस्नेहो	[ना. परि. ४/११]	
अवियाणिरुण य विहिं	[नि. क.]	१९०	अस्माद्दशां प्रमाद	[न्यायालोक ३/६/३३४]	३२४
अविरहिया जस्स		४७	अस्यां तु	[यो. दृ. स. १६३]	९५
अविवेकिजनानां	[क्ष. चूडा]	११९	अस्यौचित्या	[यो. बि. ३४०]	१२६, ३०२
अविहिकया वरमकयं		२७, १२१	अस्सि च लोए	[सू. कृ. १/७/४]	२८
अविहिकरणंमि	[उप. प. ८६७]	२६२	अस्सीलो ण य	[स्त. प. २००]	१२०
अव्ययनीवि	[द्वा. द्वा. ५/१० वृ.]	१५१	अह धम्मदेसणत्थं	[श्रा. दि. कृ. १४६]	१५२
अशब्द	[कठो. १/३/१५]	३५२	अहं निरञ्जनो	[यो. प्र. ४९]	१८५
अशब्दमस्पर्श	[यो. कुं. ३/३५]	३५२	अहं शुद्ध	[जा. द. १/२०]	२८६
अशब्दोऽह	[ब्र. वि. ८२]	३५२	अहमेतानतः	[यो. बि. २८६]	३४०
अशास्त्रज्ञेन	[स. सू.]	१६९	अहरगइपडियाणं	[पु. मा. २२५]	१२
अशुद्धापि	[अ. सा. २/१६]	३२४	अहिंसा	[म. भा. व. २०७/७४]	२९८
अशुभपरिणाम एव	[ध. बि. ७/३०]	१४	अहिंसा सत्य	[अ. प्र. ३/६]	२२१
अशोकवृक्षः सुर		३३७	अहिंसा सत्य	[ना. परि. ४/१०]	३०३
अश्लिष्टसन्धि	[स. सू.]	१६९	अहिंसा सत्यमस्तेयं	[या. व. ५/१२२]	१०२
अष्टकर्मविनिर्मुक्त	[ध. र. क. ६१]	२१०	अहिंसा सत्यमस्तेयं		१०२
अष्टषष्टिसु तीर्थेषु		५७	अहिंसा सत्यमस्तेयं चाप्य		१०२
अष्टषष्टिसु	[न. पु.]	५७	अहिंसाप्रतिष्ठा	[पा. यो. सू. २/३५]	७८
अष्टस्वङ्गेषु वा पूजा	[ध. र. क. ६०]	२१०	अहिंसासत्यास्तेय	[पा. यो. सू. २/३०]	१०३
अष्टापायविनिर्मुक्त	[अ. प्र. ३/३]	२०७	अहिगणिविति	[स्त. प. १६६]	१५७
असइ विहिचेइअम्मि	[बृ. भा.]	१९२	अहिगयगुणसाह	[पञ्चा. २/३७]	२९३
असङ्ग	[जि. स. ना. ७३]	३५३	अहिगारिणा इमं	[पंचा. ७/२]	१००
असङ्गे निःस्पृहः	[अ. गी. १/१२]	३५३	अहिगारिणा खु	[श्रा. ध. वि. ३]	२२८
असङ्गेऽयं पु	[सां. सू. १/१५]	३५३	अहिगारिणो अ सङ्गे	[स. कु.]	१९१
असङ्गे ह्ययं	[बृ. आ. ४/३/१६]	३५३	अहिगारी उ गिहत्यो	[पञ्चा. ७/४]	१३७
असढस्स अपरिसुद्धा	[चै. वं. म. ८९७]	१२१	अहिगारी पुण	[यो. श. ९]	११६
असतोदय	[यो. बि. ३५४]	२७९	आकाररहितं	[प. पं. २१]	१८५

पृष्ठ

आकारैरिद्वितैर्गत्या चेष्टया	म. स्मृ. ८/२६]	२५
आकाशात् पतितं	पां. गी. ८०]	२६८
आकृष्टो	ब्र. पु. पू. अ. ३२/४९]	२४२
आक्षिपति	प्र. र. वृ. १८२]	२५
आक्षिप्यन्ते	प्र. र. अ. १८२]	२५
आक्षिप्यन्ते आकृष्यन्ते	ध. बि. वृ. २/१०]	२६
आक्षेपणीं	प्र. र. १८२]	२५
आगमं आयरतेणं	सं. स. ३५]	५६
आगमविहिणा कारिय	व्य. भा.]	१९१
आगमेन च युक्त्या	लो. त. नि. १७]	१९
आगमेनानुमानेन	पतञ्जलि]	१९
आगमो ह्याप्तवचनमाप्तं		२४
आगमोक्तेन विधिना	दे. च. ९०]	२१६
आङ् ईषदर्थे	आ. चा. ४/१ व.]	४५
आचारः परमो	म. स्मृ. १/१०८]	४३, ३७३
आचारप्रभ	म. भा. अनु. १०४/१५५]	३७३
आचार्यादि	यो. दृ. स. २६]	१३०
आचार्यैः पाठकैश्चैव	आ. दि.]	१९१
आजानुलम्ब	वृ. सं. ५८/४५]	१६२
आजीविकार्थमिह	अ. क. द्रु. १३/५]	८
आज्ञा गुरुणां	रघुवंश १४/४६]	४९
आज्ञा तु निर्मलं		५२
आज्ञाराद्धा	वीत. स्तो. १९/४]	५३
आज्ञारुचित्वस्य	उप. र. १३ वृ.]	४९
आढवई दीहदंसी	ध. र. प्र. २२]	६
आणंदपुरे मूले	नि. भा. ३२२० चूर्णि]	१५२
आणारहियं	ष. श. ५५]	५४
आणाइ तवो आणाइ	सं. स. ४०]	५४
आणाए च्विय	उप. मा. ५०५]	५२
आणाए दिडुतेण य	व्य. भा. १०/५७]	३१
आणाकरणसारं		५३
आणाखंडणकारी	सं. स. ३३]	२१३
आणागिज्झो अत्थो	आ. नि. १६१९]	३०
आणागेज्झे अत्थे	नि. चू. भा. ३/५२५]	३१
आणाणिदेसकरे	उक्त. १/२]	२९८
आणापरतंतेहिं	उ. प. २२५]	९६
आणारुइणो	पञ्चा. ११/१२]	२७८
आणोहेणाणंता मुक्का	पंचा. १४/४८]	१२
आत्मक्रीडः	मुण्डको. ३/४]	३७३
आत्माप्रयत्नसापेक्षा	वि. पु.]	३१८

पृष्ठ

आत्मज्ञानिगुरोः	अध्या. गी. १४०]	४९
आत्मप्रयोजना	लि. पु. ९/४९]	३०२
आत्मविनाशं	चा. सू. २४२]	११९
आत्मस्थ	अ. प्र. ३०/५]	३४९
आत्मा तदभिलाषी स्यात्	यो. बि. २३२]	१४५
आत्मा ब्रह्म	प. पं. विं.]	२८७
आत्माद्यतीन्द्रियं	यो. बि. ५१]	२३
आत्मानमरणं	ब्र. बि. १८]	१७३
आत्मानमात्म	गु. क्रमा. ११०]	३४७
आत्मायत्तं	त. अनु. २४२]	३५७
आत्मीयः परकीयो	यो. बि. ५२५]	१०३, ३७१
आत्मैव देवताः	म. स्मृ. १२/११९]	१८६
आत्मैव परमात्माऽहं	आ. द. गी. ६५]	१८५
आत्मैव परमात्मेति	आ. द. गी. ३९]	६१
आत्मैवेदं	छान्दो. ७/२५/२]	३६५
आदरः करणे	यो. दृ. स. १२३]	१२३/१३०
आदित्यवर्ण	कु. मा.]	३५१
आदौ यथारुचि	द्वा. द्वा. २/२८]	३६
आद्ययोः	द्वा. द्वा. ५/२६]	२२१
आद्यावञ्चक	यो. स. २१३]	३१२
आद्ये ज्ञाने	अ. उप. १/६८]	२६४
आद्येऽविरुद्धार्थतया	द्वा. द्वा. २/१४]	२६६
आनन्दाश्रूणि रोमाञ्चो बहुमानं		१२९
आनन्दो ब्रह्मे	तैत्ति. ३/६]	३५१
आपत्तिश्च ततः	ज्ञा. सा. ३०/४]	६०
आपदां कथितः		२६५
आपातरम्ये	यो. द्वा. ५]	११०, ३०८
आमे घडे	नि. भा. ६२४३]	२४७
आमोसहि	प्र. सारो. १४९२]	३३६
आयंकदंसी न	आचा. १/३/२]	२७८
आयओ गुरु	पं. सू. ४/६]	२९६
आयपरपरि	उप. प. ३६]	२८१
आयरिय उवज्झाए	व्या. प्र. ५/६/२११]	७
आयरिय उवज्झाएहि	उक्त. १७/४]	८०
आया गुरवो	वि. म. भा. २१४१]	१४५
आया चेव अहिंसा	ओ. नि. ७५५]	५३
आयाणं जो भंजइ	द. शु. ५५]	१००
आयाणभंडमत्त	उप. मा. ३००]	४६
आयावयति	द. वै. ३/१२]	४०
आरंभई किर	ध. र. प्र. ११९]	६

पृष्ठ

आरंभच्चाएणं गाणा	[पं. व. १३०६]	२२८
आरंभपसत्ताणं	[सं. प्र. २१३]	१५७, २२७
आरंभवओ वि इमा	[स्त. प. १४२]	२२४
आरंभपम	[उप. प. ८६६]	२६२
आरभ्यैकाङ्गुलं	[क. कलि. १/७८]	१७३
आराहगो य जीवो	[पञ्चा. ७/५०]	२९३
आराहणाए तीए पुण्णं	[पंचा. ७/३]	५२, ५४
आरुरुक्षु	[ज्ञा. सा. ६/३]	२७२
आरुरुक्षो	[भ. गी. ६/३]	२७२
आर्हन्त्यमहिमो	[ज्ञाना. २९/१]	३३८
आलंबणं पि	[यो. वि. १९]	३१८
आलंबणए अ काले	[पु. मा. १७५]	४६
आलंबणे य काले	[आचा. नि. ३११]	४३
आलम्बनैः	[अ. सा. २०/१५]	३१७
आलोयणादि	[वि. वि. ११/१२]	२८६
आवायाइविरहीए	[पु. मा. १९३]	४६
आश्रवो भवहेतुः	[वीत. स्तो. १९/६]	५४
आसंसाइविरहिओ	[पु. मा. ४६]	१२९
आसङ्ग स्याद	[द्वा. द्वा. १८/१]	३२८
आसनस्थान	[ग. पु. २२७/४४]	३३१
आसनादीनि	[यो. शा. १/३९]	४६
आसन्नभव्यता		२७२
आसन्नसिद्धि	[उप. प. ३५]	२७३
आसन्नसिद्धिआणं	[सं. प्र. देवा. १९३]	१२०
आसन्नाः कण्टकिनो	[बृ. सं. ५३/८६]	१४४
आसन्नोऽपि जनः	[द्वा. द्वा. ५/५]	१४१
आसवदार	[वि. वि. ११/१०]	२८६
आसेवइ य	[वि. वि. १२/११]	२५५
आह गुरुपूयाए	[श्रा. प्र. ३४६]	२२४
आहाकम्मपरिणओ	[पि. नि. २०७]	५२
आहारभय	[आचा. नि. ३९]	१२५
आहारार्इणि नाणा	[पञ्चा. भा. १८९५ चू.]	१३१
आहारोवहिसेज्जं	[पु. मा. १९०]	४६
इंदद्धयस्स सोहा	[सं. प्र. ४८]	२११
इअ पंचविहाभिगमो	[ल. चै. भा. २१]	२१०
इक्कंगुलाइ	[वा. सा. २/४३]	१७३
इक्कंपि उदगबिंदू	[वि. वि. ८/१७]	१४९
इक्कावि सा समत्था	[आ. प. ४६३]	२०९
इक्षोः खण्डं रसं	[दे. च. ९१]	२१६
इच्छइ य देसियतं	[उप. मा. ४०६]	६२

पृष्ठ

इज्याध्ययन	[या. स्मृ. ११/३४]	३४४
इत एकनवतौ		३६८
इति मुमुक्षो	[ध. बि. ६/३६]	२६२
इतिशब्दः	[ह. को. ५/८८७] ५०, ५६, १३७, २०२, ३२७	
इत्तो अकरणनियमो	[उ. प. ६९२]	१०३
इत्थ परि	[वि. वि. ६/९]	२७२
इत्थं निष्पन्न	[द्वा. द्वा. ५/१७]	१८१
इत्थं समाहिते	[द्वा. द्वा. २९/२५]	२९१
इत्थञ्च प्रणि	[प्र. श. वृ. ३६४]	१३०
इत्थञ्च विनयो	[द्वा. द्वा. २९/२७]	३१३
इत्थञ्च विनश्य	[द्र. स. १२ वृ.]	१००
इत्थञ्च समापत्ति	[द्वा. द्वा. २/२५]	६१
इत्थञ्चैतद्यतः	[यो. बि. १५४]	१५
इत्थञ्चैषोऽधिक	[द्वा. द्वा. ५/९]	१४९
इत्थमाज्ञादरद्वारा	[द्वा. द्वा. २/१५]	५७
इत्यजस्रं स्मरन्	[यो. शा. १०/२]	६०
इत्यजस्रं स्मरन्	[ध्या. दी. १७४]	६०
इत्येकविंशतिविधा	[पू. प्र. १९]	२११
इदं हि दुःशकं	[त. अनु. ५/४०]	३४२
इन्दुमण्डल	[यो. शा. ९/२]	३३८
इन्द्रियाणां प्रशमः	[चा. सू. ३००]	२४६
इमे ज्ञाणवाघाय	[नि. भा. ३८१५ चू.]	३३१
इय कयकिच्चेहितो	[पं. व. १२७४]	२२६
इय जहसतीए गुरुं		१७४
इय परिणामा	[श्रा. प्र. २२९]	५३
इय बहुविहबिबाइं	[चै. म. भा. ३१]	१९०
इय सुद्धबुद्धिजोगा	[पञ्चा. ८/७]	१६३
इयं न्यायोत्थ	[द्वा. द्वा. ५/२३]	२१३
इयमेव	[ध. बि. ६/२८]	२६२
इलिकाभ्रमरीध्यानात् भ्रमरी		५८
इष्टं हि विदुषां	[म. भा. आ. १/५१]	२
इष्टकादि दलं	[द्वा. द्वा. ५/६]	१४२
इष्टे ध्येये	[त. अनु. २/४०]	२८९
इह खलु जस्स	[सू. कृ. २/१/६९१]	३२
इह चैवं साधन	[पञ्चा. ४/४२ वृ.]	२२३
इह लोइ च्विय	[पु. मा. २९३]	१०७
इह लोगमि य	[व्य. भा. ३/३५२]	५४
इह लोयम्मि		२८१
इह-परलोगा	[वि. वि. ११/९]	२८६
इह-परलोया	[ध. प. १३]	२७८

		पृष्ठ			पृष्ठ
इहरा अण्ण	[उप. प. ८८२]	२६०	उपविष्टस्य	[ज. सं. ५]	१६८
इहरा मग्गुच्छेओ	[क. को. ६७/१३]	१५३	उपसर्गप्रसङ्गेऽपि	[यो. शा. १/४३]	४६
इहरा सत्ता	[पं. व. १०७४]	२०	उपादाननिमित्ताभ्यां	[आ. द. गी. ४६]	२०१
इहलोए दूरिआइं दूरं गच्छंति		२०४	उपादानसम	[वेदान्ती]	३६०
इहलोए निष्पिवास	[उत्त. १९/४५]	२९३	उपादेयधिया	[यो. दृ. स. २५]	१२५
ईश्वरं ब्रह्म	[ऋ. मं. स्तो. २०]	३५३	उपादेया शास्त्रलोक	[त्रि. ष. श. ५/२३]	१९८
उक्कोस सत्तरि	[चै. वं. म. ३०]	१८२, १८३	उपाधिश्चेत्	[सां. सू. ६/४६]	३६१
उक्कोसं दव्व	[सं. स. ४५]	१३६	उपास्ते ज्ञान	[अ. सा. १५/६२]	३४१
उक्कोसिया	[पञ्चा. जि. २९]	१९९	उभयनिबन्धन	[ध. बि. २/३७]	२०
उचिओ जणोवयारो	[पञ्चा. ८/४७]	२०४	उभाभ्यामेव	[यो. वाशि, १/७]	३७३
उचितानुष्ठानं	[ध. बि. ६/२६]	२६२	उम्मग्गदेसणा मग्गदूसणा	[बृ. क. भा. १३२१]	२६
उचितानुष्ठानं	[ध. बि. ६/१३]	२७३	उम्मायं व लभि	[पं. व. ५६८]	३०३
उचितानुष्ठानमेव	[ध. बि. ६/५०]	२७३	उवउज्जमाण	[नि. भा. २१५५ चू.]	३७२
उचियं खलु	[पञ्चा. ६/८]	९१, २२९	उवएसो वि	[यो. श. ३६]	११७
उचियं सेवइ	[श्रा. ध. वि. ७]	१२७	उवएसो वि हु सफलो	[उप. प. ४९९]	२५
उच्चालियमि	[श्रा. प्र. २२३]	५३	उवएसोऽविसयम्मी	[यो. श. ३६]	२७
उच्छिड्डं फल-कुसुमं		२०७	उवगार	[वि. वि. ११/३]	२४२
उत्तमगुणबहुमाणो	[पञ्चा. ४/४८]	२२६	उवगाराभाव	[श्रा. प्र. ३४८]	२२५
उत्तमस्य क्षणं कोपः		१०७	उवगाराभावंमि वि पुज्जाणं	[पञ्चा. ४/४४]	२२५
उत्तमा सात्त्विकी	[विचा.]	२२२	उवगाराभावम्मि	[श्रा. प्र. ३४८]	१९४
उत्पद्यते हि सावस्था	[च. सं.]	५३	उवगाराभावे वि हु चिता	[स्त. प. १६४]	२२५
उत्पन्नमविनष्टं	[द्वा. द्वा. २/११]	२५८	उवयरइ सुद.	[ध. र. प्र. १५]	९२
उत्सर्गे उत्सर्ग	[प्रक.]	२६	उवसमइ दुरियवग्गं	[पु. मा. ४६८]	२१२
उत्सर्गोऽप्यगुणाय	[आचा. ७/४/२१२]	१९	उवहम्मति वि	[नि. भा. ६२२६]	२४७
उत्साहवन्तः	[वा. रा. किं. कां. १/१२२]	३२०	उवेहए णं बहिया	[आचा. १/४/३]	१०९
उत्साहान्	[यो. बि. ४११]	३३१	उस्सग्गववायाणं	[पंचा. ११/४१]	१४
उत्साहो निश्चयो	[यो. सा. प्रा. ७/४१]	३३१	उस्सग्गववायाणं विसय	[ध. र. ५३]	५४
उत्सृज्य काय	[तत्वानु.]	४२	उस्सग्गसुयं किंची	[नि. भा. ५२३४]	२२
उदगादिप्लवं	[बृ. सं. ५३/९१]	१३९	उस्सग्गेण णं भणिआ	[नि. भा. ५२४४]	५३
उदधाविव सर्व	[द्वा. द्वा. ४/१५]	१०४	उस्सग्गेणं णिसिद्धाइ	[नि. भा. ५२४५]	५३
उदात्तः उच्चो	[यो. स. वृ. १८६]	३२९	ऋणीणामुत्तमं	[अ. प्र. २/७]	२९०
उद्धट्टाणठियाओ	[चै. वं. म. ७९]	१६८	ऋषभादिपरिवारे	[ज. सं. ४]	१६८
उद्विग्नस्य कुतः	[म. भा. वन. २३३/१३]	३२१	एईए फलं एयं		२००
उन्नयमविक्र	[बृ. क. भा. पी. ३२१]	१०१	एए चेव दुवालस	[ओ. नि. ६७१ नि. भा.]	४०
उन्मनीभावमासाद्य	[आ. द. गी. १५१]	६१	एएण जो	[पं. व. १०७१]	२०
उन्मार्गनयनात्	[द्वा. द्वा. २/२]	२८	एएण न बाहि	[पं. व. १०७३]	२०
उपदेशं विना	[यो. बि. २२२]	३०	एएणं बाहिज्जइ	[पं. व. १०७७]	२०
उपयोगे विजा	[द्वा. द्वा. १८/११]	२८९	एएवि साहुणो	[श्रा. दि. कृ. १५४]	१५२
उपरतेन्द्रियग्राम	[वै. सू. ९/२/७ उप.]	३३०	एएहिं जो न सुद्धो	[पं. व. १०२४]	२०
उपराग	[ध. बि. ६/३२]	२६२	एकः स्यादिह	[द्वा. द्वा. २८/२]	२७९

एकत्र पट्टादौ	[श्रा. वि. वृ. १२१]	१८२
एकज्ञानात्मके पुंसि	[त. सं. ३३३]	३६५
एकमूर्तिः	[म. स्तो. २०]	१०३
एकमेव ह्यनुष्ठानं	[यो. बि. १५३]	१५
एकस्यापि बिम्बस्य		१७४
एकाक्षरं परं	[म. स्मृ. २/८३]	१७३
एकाक्षरमोङ्कारः	[म. मु. २/८३]	१७३
एकाग्रचि	[त. अनु. २/२४]	२८९
एकाग्रचिन्तनं	[त. अनु. ३८]	२८९
एकाग्रचिन्तनं	[त. अनु. २/६]	२८९
एकाग्रचिन्ता	[त. टी. ९/२७]	२८९
एकाग्रचिन्तानिरो	[ज्ञाना. २५/१६]	२८९
एकाग्रसं	[त. दी. २/१०२]	२८९
एकाङ्गः शिरसो नाम		२०९
एकाङ्गुलमिदं	[श. मा. ५/४९६]	१६१
एकाङ्गुला	[आ. प्र. १/पृ. ३६]	१७४
एकान्तकर्तृ	[यो. बि. ४८०]	३६०
एकान्तक्षीणसं	[यो. बि. ५०४]	३५२
एकान्तक्षीणसं	[यो. सा. प्रा. ७/२९]	३५
एकोऽपिहनेकां	[च. सं. ४/२२]	३३८
एकैकं वर्ध	[यो. बि. १३२]	४०
एककंपि उदगबिदू	[पञ्चा. ४/४७]	२२६
एककंपि उदगबिदू	[पञ्चा. ४/४७]	१४९
एगगहणे गहणं	[नि. भा. ४७०६]	२१४
एगमवि उदग	[सं. प्र. १९७]	१४९
एगमेगस्स ण भंते !	[प्रज्ञा. इ. ३१]	१२
एगम्मिवि जिणबिबे	[चै. वं. म. ६७]	१७४
एगेगकणियाए	[बृ. ऋ. मं.]	२११
एगो साहू एगा	[सं. स. प्र. ३९]	१२१
एतच्च सत्प्रणामा	[यो. दृ. स. ३४]	२०१
एतत्त्रितय	[ध. सं. टि. गा. ३]	२३९
एतत्स्थैर्या	[ध. बि. ६/२९]	२६२
एतदातिष्ठतो	[वि. पु. ६/७/८७]	२८९
एतदाल	[क. उ. १/२/१७]	१७२
एतद् द्विगुणितं		१७४
एतद्ध्येवा	[क. उ. १/२/१६]	१७२
एतद्रूपप्रत्ययै	[वि. पु. ६/७/९१]	२८९
एतद्वै तत्परम	[प्रश्नो. ५/२]	३३७
एत्थ्युग्र	[यो. बि. २२०]	६
एतन्मुक्तश्च	[यो. दृ. स. १९०]	११५

एतन्मूले	[ध. बि. ६/३४]	२६२
एतन्मैथुन	[क. रुद्रो. १०]	२८७
एतयैव सविचारा	[पा. यो. सू. १/४४]	६०
एतानि गुरुकृत्यानि	[प्रति. क.]	१९०
एताश्चारित्रगात्रस्य	[यो. शा. १/४५]	४५
एतैराशययोगै	[द्रा. द्वा. १०/१६]	८२
एतो अ इमं एवं	[पं. व. १५६६]	३२
एतो च्चिय	[स्त. प. १९८]	१२०
एतो च्चिय णिदोसं	[स्त. प. १५७]	१५६
एत्थ विही पुण	[क. को. पृ. ६७/५]	१४०
एत्थं च वितह	[पं. व. ९९९]	२४८
एदाओ अट्टपवयणमादाओ		४६
एभिदेवाधि	[अ. प्र. ३/७]	२२१
एमेवद्व	[वि. वि. ११/११]	२८५
एयं च पीइभत्ता	[वि. वि. १७/१८]	२३४
एयप्पियत्तं	[पं. सू. ५/७]	२४८
एयम्मि परिणयम्मि	[यो. शा. ३८]	२५
एयस्स फलं भणियं	[पञ्चा. ७/४४]	१५०
एया उ अट्ट समिईओ	[उत्त. २४/३]	४६
एया पवयणमाया जे	[उत्त. २४/२८]	४७
एयारिसइड्डीए विलग	[बृ. ऋ. मं.]	२११
एयारिसे पंचकुसील	[उत्त. १७/२०]	२८
एयाहितो बुद्धा	[पं. लि. ५९]	१०१
एवं एसा	[उप. प. ८६८]	२६२
एवं कम्मवाहि	[पं. सू. ४/५]	२९२
एवं कम्मे विपाके	[वि. म. १९/२०]	३६८
एवं क्रमशो	[यो. शा. १२/५]	३२४, ३४२
एवं च होइ	[पञ्चा. ७/३४]	१५७
एवं चिय	[यो. शा. २६]	२६७
एवं चिय अवयारो	[यो. शा. २६]	२५
एवं नाऊण सया		१४९
एवं निवित्तिपहाणा	[पं. व. १२७०]	२२४
एवं लोकं	[भाग. ११/३/२७]	३६८
एवं सम्यग्	[त. अनु. ५/१८]	३०९
एवं सर्वमहिंसा	[मो. ध. २४५/१९]	३७०
एवंविधो निष्ठित	[अ. तत्त्वा. ६/११]	२९०
एवंविहा उ णेया	[पंचा. ११/४३]	१४
एवञ्च प्रायो भगवत	[ध. बि. ६/४३]	५६
एवमगीयत्थो वि हु	[उप. मा. ४०७]	६२
एवमेकान्त	[यो. बि. ४७८]	३६०

पृष्ठ

एवमेवेति	[सू. कृ. १/१/१०]	३६५
एष एव परमा	[बृहदा. ४/३/३३]	३५६
एष वन्ध्यासुतो		३६७
एषा सर्वज्ञावज्ञा	[पंचा. वृ.]	५२
एषां संयमिनां निन्दा मदान्धाः		१७
एसा जिणाण	[पं. सू. ३/६]	२८१
एसा य परा आणा	[पंचा. ११/१३]	४९
एसा य होइ	[स्त. प. १५५]	१५७
एसो गुणद्विजोगा	[पञ्चा. ७/६]	१३८
एसो य सया	[पं. व. ५६७]	३०३
एसो सव्वन्नुत्तं		२९९
ऐक्यं जीवात्म	[कु. त. ३०/९]	३०१
ऐदम्पर्यगतं	[अ. उप. १/६७]	२६१
ओघसंज्ञा अव्यक्त	[आचा. टी.]	१२४
ओमित्ये	[ध्या. बि. ९]	१७२
ओमित्येकाक्षर	[प्र. उ. २]	१७२
ओमित्येत	[छा. उ. १/१/१]	१७२
ओराल-वेउव्विय-तेय-कम्म		११६
ओरालसरीराणं	[पि. नि. ९७]	४१
ओरालियं च	[आ. नि. प. स. १]	२८७
ओरालियाइ एक्कक्कभेयओ		११६
ओसक्कण अभि	[पं. व. ३७४]	४१
ओसन्नावि	[श्रा. दि. कृ. १५२]	१५२
ओहेणावि उवएसो	[दा. वि. ४]	३०
औचित्यं परमो	[यो. सा. १६८]	१२६
औचित्यं भावतो	[यो. बि. ३४४]	१२६
औचित्यं ये वि	[यो. सा. ५/१०]	२७३
औचित्यं ये वि	[यो. सा. १६७]	१२६
औचित्यमेकत्र		२७३
औचित्याद् वृत्तयुक्त	[यो. बि. ३५८]	१२६
औचित्येन प्रवृत्तस्य	[अ. प्र. २२/८]	१७५
औत्सुक्यं काक्षा	[ध. बि. ८/४३ वृ.]	७५
औत्सुक्यं त्वरा	[षो. सुग. ३/८]	७५
औदारिक-वैक्रिय	[उ. प. ४३४ वृ.]	११६
औषधं शकुनं मन्त्रं		१४५
औषध्यः पशवः	[म. स्मृ. ५/४०]	१०२
कइविहा णं भंते !	[प्र. ज्ञा. ८/१४७]	१२४
कज्जं इच्छतेण	[पञ्चा. ६/३४]	१५८, २२८
कज्जे भासइ भासं	[उप. मा. २९७]	४६

पृष्ठ

कण्टक-ज्वर	[यो. बि. ३७४]	७६
कण्हं धम्मं	[ध. प. ६/१२]	८
कथं य मइदुब्बल्लेण	[ध्या. शा. ४७]	२४
कथमास्ते	[यो. बि. वृ. ११९]	२६६
कप्पइ निग्गंथाण	[वृ. क. सू. १/२]	२२
कप्पइ निग्गंथाण वा.	[स्था. सू. ३/३/१७८]	३०१
कफ-मूत्र-मल	[यो. शा. १/४०]	४६
कम्मना वत्तती	[सु. महाव. ३/९ वासे]	३६८
कम्मयदव्वेहिं	[आचा. नि. २६०]	२१
कम्मयराण	[क. को. ६७/१०]	१४६
कम्मविपाकेन	[पे. व. ४/१६/७]	३६८
कम्मुणा उवाही	[आचा. १/३/१]	३६१
कयमेत्थ पसंगेण	[पञ्चा. ८/४६]	२०४
करणं अहा	[वि. भा. १२०२]	२७२
करुणा दुःख	[द्वा. द्वा. १८/४]	३०६
करुणातोऽनु	[यो. भे. द्वा. ६]	३०८
करुणादिगुणोपे	[यो. बि. २८७]	३४०
कर्तव्या जिनपूजा	[ल. वि. ७९]	१४९
कर्तव्योदार	[ल. वि. ११७]	१५७
कम्मस्स विपाकेन	[म. नि. अं. पृ. ३०६]	३६८
कर्मकराणां सर्वेषां	[वे. वा. प्र. ३४१]	१४६
कर्मजं लोक	[अभिध. क. ४/१]	३६८
कर्मणा बध्यते	[कू. पु. ९/८/५३]	३६८
कर्मणा मनसा	[ई. गी.]	२८७
कर्मणा सहिता	[कू. पु. ३/२३]	३७३
कर्मणो हि	[आ. रामा. अर. ९/१५]	३६८
कर्मण्येवाधिकार	[भ. गी. २/४७]	२७/७५
कर्माणि हि कुश	[अ. ध. ना. ८५]	३६८
कर्मानुगा	[श्वेता. ५/११]	३६७
कर्मेणावर्जिता	[श. ती. प्र. ९२]	१४६
कल्पिताद	[यो. बि. ५२१]	३६४
कल्याणानां सर्वे	[प्र. रति. ७४]	३१३
कल्लाणयतव	[चै. वं. म. २९]	१८३
कल्लाणसंपया	[पञ्चा. २/४१]	२५५
कषायनिग्रहः		२८६
कषायपशु	[म. भा. शां.]	१०२
कसायमूढो कसायोदया	[नि. भा. ३७०० चू.]	१०७
कसाया जस्स नो छिण्णा		१०
कस्मिन्नु दीक्षा	[वृ. आ. उप. ३/९/२३]	२९८
कश्चिद् धनी	[ना. पं. १/३/२२]	३६८

	पृष्ठ		पृष्ठ
काउं खेतविसुद्धि	१९८	किं लिंगविडुरी	[उप. मा. ४३६] ११
काउंपि जिणायणेहिं	[म. नि.] १३६	किं वस्त्रत्यजनेन	[स. चि. व.] १०
काउणं विहिणा	[श्रा. दि. कृ. २४] २२४	किंचहिगार	[जीवा. २८०] २२८
काऊण पाणवित्ति	[मू. शु. १२६] १८९	किच्चं पि धम्म	[ष. श. ४५] ५४
काओ देहो	[क. को. पृ. ३३६/२] ४२	किञ्च दानेन	[द्वा. द्वा. १/१६] ७०
कान्तकान्ता	[यो. दृ. स. ५२] २५४	किञ्चान्य	[यो. बिं. ५२] ९५
कान्ताजुषो	[द्वा. द्वा. २२/१३] २५४	किञ्चिच्छुद्धं	[प्र. र. १४६] ५३
कामं सभावसिद्धं	[नि. भा. ३१] २०४	किटस्पृष्टं तु यत्वस्त्रं	२१३
कामानुषक्तस्य रिपु	१९४	किरिअं च रोयए	[उत. १८/३३] २५५
कामियसिद्धि	[क. को. ९१/११] १५८	किरिया उ दंड	[यो. श. १९] २४०
कायकिरियाए	[यो. श. ८६] ३०४	कीटकेशापविद्धानि	[प. पु.] २०७
कायाण छक्क	[आ. नि. प्रति. २७] ३०३	कीलादिसल्लजोगा	[पञ्चा. ७/१३] १३९
कायिकश्च	[ध. र. क. २९५] २९८	कुंभारचक्क	[चै. वं. म. ८९३] २४०
कायेन मनसा	[जा. द. १/१७] २४२	कुग्गहगहगहिओ	[ष. श. १३] ३८
कारणविऊ कयाइ	[उप. मा. ९५] ५०	कुणउ तवं	३४१
कारणे चरगादिभावितेसु	[नि. चू. ३३५६] २७	कुतकेऽभिनवेश	[यो. दृ. स. ८८] १०२
कारयन्ति जिनानां	[श. मा. ५/४८९] १३६	कुर्यात्तप	[वि. द्वा. २४] २८६
कारयन्ति जिनेन्द्राणां	[उप. त. २/पृ. ११०] १५०	कुर्वन्ति न हि शास्त्रज्ञाः	१४४
कारयितव्याः भगवत्	[ल. वि. ११७] १६१	कुलप्रवृत्त	[यो. स. २०९] ३१२
कारवणे वि य	[स्त. प. १२] १४७	कुशीलाः = कुत्सितशीलाः	[सू. कृ. वृ. ८८] २८
कालमि किरमाणं	[पञ्चा. ४/४] १६२	कुसुमक्खयगंध	[सं. प्र. ४५] २१०, २११
कालः पुनः	[च. सं. ११/४२] ११८	कुसुमक्खयधूवेहिं	[द. शु. २४] २१०
कालपरिहाणि	[पं. वं. ३७] २७६	कूटः लोह	[सां. त. कि.] २१
कालाध्वनोः	[सि. हे. २/२/४२] ८४	कूरो किलिट्ठभावो	[ध. र. प्र. १२] १०७
कालाध्वनोरत्य	[पाणि.] ८४	कृतकर्मक्षयो	[शि. पु. को. सं. २३/३९] ३६८
कालान्तरभावि	[अ. सि. वा. १] ३६०	कृत्स्नकर्म	[त. सू. १०/३] २१
कालान्तरापाय	[यो. दृ. स. वृ. १३४] ३७	कृषिगौरक्ष्य	१२८
काले अणाइणहणे	[जी. वि. ४९] २४	केई केवलनाणं	[ध. संग्र. ३८२] ३४९
काले अभिग्गहो	[पं. वं. ३०१] ४१	केचित्तु योग	[अ. वि. वृ. १५] ३००
काले चरंत	[आ. १/२/५ चू.] १६४	केचित्तु	[अ. वि. वृ.] ३००
काले सुइभूएण विसिट्ठं	[पञ्चा. ३ पूजा.] २१२	केनाऽपि हरिः	[(क. मं. वृ. १८)] १०४
कालेऽल्पमपि	[द्वा. द्वा. १/८] १६२	केवलं राज	[हठ. प्र. १/२] २०३
कालो य तत्थ	[कथा. को. पृ. ९१/३] २०८	केवलस्य ज्ञेय	[अ. प्र. वृ. ३०/५] ३४९
कालो वि सुच्चिय	[सं. प्र. ३८] ३३२	केवलात् कर्मणो	[यो. वाशि. १/८] ३७३
काष्ठादीनां जिनावासे	१४४	कोहाईहिं भएण व	[पु. मा. १८०] ४६
काष्ठादीनां.	[श. मा. ५/४९१] १४३	कोहाति अणिग्गहि	[नि. भा. ५२४०] १०७
किं काहदि वणवासो	[नि. सा. १२४] १०	कोहेण जो	[का. अनु. ३९४] २४२
किं ते जटाहि	[ध. प. २६/१२] १२	कोहो य माणो य	[द. वै. ८/४०] १०७
किं पुनरुपचितदृढ	[उप. त. २/पृ. १२५] १३६	क्रियाहेतुः पुष्टि	[प्र. श. ९५ वृ.] ६७
किं बहुणा जह	[अ. म. प. २८३] ५४	क्रूरकर्मसु	[यो. शा. ४/१२१] १०९

पृष्ठ

क्रोधाद् भवति	[भ. गी. २/६३]	१०७
क्लान्तमपोज्जाति खेदं		२५
क्वचित्तु बाल	[शु. क्रा.]	१६९
क्षपकेण धनु	[यो. वि. वृ. १८]	३४८
क्षमा नाम	[शा. उप. १/१]	२४२
क्षमा यशः	[वा. रा. ३३/९]	२४२
क्षमासारा हि	[वि. पु. १/१/२०]	२८५
क्षान्त्यादिर्दश	[यो. सा. २३७]	३०९
क्षारांभ	[यो. प्रा. ७/५०]	३७१
क्षाराम्भःतुल्य	[यो. स. ६२]	२५, ३७१
क्षाराम्भस्त्याग	[यो. स. ६१]	२५, ३७१
क्षीणक्लेशा एते न हि प्रसी		२२५
क्षीणवृत्तेः निरुद्ध	[भा. ग. वृ. १/४१]	५९
क्षीणवृत्तेरभि	[पा. यो. सू. १/४१]	५९
क्षीणा वृत्तयो	[रा. मा. १/४१ भो. वृ.]	५९
क्षीणा वृत्तयो यस्य	[चन्द्र. १/४१]	६०
क्षीयते सर्वथा रागः		२३
क्षेत्रज्ञाधि	[वा. पु. १०२/३७]	३६५
क्षेत्ररोगाभिभू	[गोपे.]	११६
क्षेत्रशुद्धियुक्ति	[आ. दि. पृ. १४८]	१३९
क्षेत्रेषु सप्तसु	[आचारो. ६/२४]	१४९
क्षेपोऽन्तरा	[द्वा. द्वा. १८/१७]	३२२
क्षेमाय मर्त्यजगतः		२१७
खंती नाम	[श्री.श्री.पा. १०८७]	२८६
खंती य मद्दव	[आ. नि. प. स. ३]	२८७
खंती सुहाण	[पु. मा. २९४]	२४२
खणमित्त	[ध. र. ६४]	२७८
खणातीता हि	[सु. नि.]	१६२
खण्डितं सन्धितं छिन्नं रक्तं		२१३
खण्डिते सन्धिते	[पू. प्र. १६]	२१२
खविअं नीआगोअं	[श्री. दि. कृ. १०२]	१५३
खाओवसमिग	[पञ्चा. ३/२४]	१३२
खातियसम्मत्तं	[क. प्र. चू. उप. ३२]	७०
खुहापिवासा	[न. त. २७]	४०
खेत्तं कालं	[दश. वै. नि. २१५]	३१
खेयाइदोस	[सं. प्र. १३९]	३२९
गंठि ति सु	[वि. भा. १९९५]	२७२
गंठि भणति	[पु. मा. ९३]	८५
गंधवरधूवसव्वो	[पञ्चा. ४/१४]	२०८
गंधोदण ण्हावित्ता जिणे	[श्री. दि. कृ. २५]	२०७

पृष्ठ

गंभीर महुर	[चै. वं. म. ८४२]	२१५
गंभीरपयत्थमह	[क. को. पृ. ९१/१०]	२१७
गणधरसामाचारी	[श्री. वि. वृ. १३२]	१९१
गतागतं सुवि	[श्रीमा. विज. २/४४]	३४१
गतानुगतिको लोकः		१९८
गन्ध-धूपाक्षतैः स्रग्भिः	[पू. प्र. १४]	२१०
गन्धाः कोष्ठ	[सू. कृ. वृ.]	२०७
गन्धाः पटवासा	[पिं. नि. वृत्ति]	२०७
गन्धैर्मात्यैः विनियं		२१०
गम्ययपः	[सि. हे. २/२/७४]	९९
गरुयावयानिवाए	[क. को. पृ. २०१/२]	९२
गर्तादङ्गविघर्षणै	[प्र. श. ३८]	१५६
गामाइयमाइयं	[वि. आ. भा. ११२६]	४४
गामे एगराईयं		४२
गिहत्था वि णं	[द. वै. चू. ५/२/४२]	१३१
गीअत्थो अ विहारो	[ओ. नि. १२२]	४९
गीयत्थ-परतंता	[गु. त. वि. १/१२५]	४९
गुडजिहिकया	[प्र. श. ९५ वृ.]	१७७
गुणकरमधिकारि	[ल. वि. पं. ८१]	२२३
गुणदोसबहु	[उप. मा. ३१५]	८६
गुणपगरिसो	[पञ्चा. ८/४]	१६३
गुणभूइडे दव्वम्मि	[व्य. भा. ६/१८८]	१७४
गुणाधिकेषु	[त. भा. ७/६]	१०९
गुरवो देवता	[यो. दृ. स. १५१]	१३१
गुरुं च बहु मन्नइ	[पं. सू. ४/५]	२९७
गुरुं च बहु मन्यते	[पं. सू. वृ. ४/५]	२९७
गुरुकम्माणं	[पं. व. ४२]	११८
गुरुकारियाइं केइ	[स. प्र. २५]	१९१
गुरुकुलवासो	[यो. श. ३३]	२९७
गुरुगमं विना	[अ. गी. १४१]	२४९
गुरुणा लिगेहिं	[यो. श. २४]	२५
गुरुणो अजोगि	[यो. श. ३७]	२७
गुरुदेव	[प्रे. गी. ४१३]	४९
गुरुदेवः परं	[ना. पं. २/८/२२]	५४९
गुरुदेवयाहि	[यो. श. ६२]	२९७
गुरुदोषकृतां वृत्त	[द्वा. द्वा. २/८]	१७
गुरुपरितोस	[पु. मा. २५]	२५६
गुरुपारतंतं नाणं	[पं. चा. ११/७]	४९, २७८
गुरुपारतन्त्र्यादिना	[प्र. श. १५ वृ]	५१
गुरुपूयाकरणरई	[पञ्चा. ७/५]	१३८

		पृष्ठ
गुरुप्रसादात्	[स्क. पु. वै. २/७-८]	२५५
गुरुब्रह्मा गुरुः	[ना. पं. २/८/२१]	२४९
गुरुभक्तिप्रभावेन	[यो. दृ. स. ६४]	५०
गुरुभक्तिरतानां	[वा. रा. ५/४३]	२५५
गुरुभक्तेः श्रुत		२५५
गुरुमन्त्र		१७३
गुरुरेव परं	[द्व. ता. १७]	२४९
गुरुरेव पराका	[द्व. ता. १८]	२४९
गुरुनेत्रं	[अ. गी. २४/१५]	४९
गुरुवक्त्रे स्थिता		२५५
गुरुशुश्रूषया	[म. पु. २१०/११]	२४९
गुरुशुश्रूषया	[म. स्मृ. २/२३३]	५०
गुरुसुताणु	[विं. विं. ११/११]	२८६
गुर्वाज्ञाकरणं	[त्रि. श. पु. २/१/१९४]	१२७
गुर्वाज्ञापार	[अ. सा. २/२७]	२८०
गुर्वाज्ञापारतन्त्र्येण	[आ. द. गी. ४५]	४९
गुर्वादिषु	[ध. र. क. २९४]	२९८
गुशब्द	[गु. गी.]	२४९
गुशब्दस्त्वन्ध	[द्व. ता. १६]	२४९
गुशब्दस्त्वन्धकारः		२५
गृणन्ति शाम्भार्थ	[अ. प्र. २४/८ वृ.]	१३१
गृहत्यागार्थः कं	[द्वा. द्वा. २/७]	१०
गृहस्थानां यद् भूषणं		२२७
गृहिणामाः म्भ	[अ. प्र. ५/३ वृ.]	३०२
गृहीत इव		३१४
गो-कन्या-शङ्ख		१४५
गोभूमिसुवन्नहिरन्नमाइदाणं		१२९
गोयमा ! जाहे	[व्या. प्र. १६/२/८]	३१
गोयमा ! चिर	[व्या. प्र. १४/७/५२१]	२९७
गोयमा ! नो सुते	[व्या. प्र. १६/५/५७७]	३३०
गोयूथा	[यो. बि. वृ. ११९]	२६६
गौतम ! असकृत्	[जीवा. वृ. ३/२/२२]	१२
ग्रन्थिभेदेऽपि सम्भा	[पं. द. ६/१६३]	८६
ग्रैवेयकाप्तिरप्येवं	[यो. बि. १४५]	१३
घंटालोहं नाडं	[विं. विं. ७/५]	३६
घणघाइकम्म	[नि. सा. ७१]	३३७
घोसावेज्ज अमारिं		१८९
चंदप्पभाई	[विं. विं. १८/१६]	३५२
चंदाइच्चग	[(आ. नि. १११५)	३५२

		पृष्ठ
चः समुच्चये	[सि. श. बृ. १/१/३१]	३९
चउणारीओमिणणं	[पञ्चा. जि. २५]	१९८
चउवीसंगुलभूमी	[वा. सा. १/३]	१३९
चउसट्ठी करिसहस्सा	[बृ. ऋ. मं.]	२११
चउसु ठाणेषु	[आव. चू.]	१५३
चतस्रो भावनाः	[अ. गी. ३१०]	३०४
चतुर्णां करयोः		२०९
चतुर्दश	[श. स्त. ७]	३५०
चत्तारि देवया		३०१
चत्तारि पुण्ण	[पञ्चा. जि. २२]	१९८
चत्वारि ते तातगृहे वसन्तु		१२८
चदुगदिभव्वो	[का. अनु. ३०७]	२७२
चयसोगमल्ल	[द. वै. २/५]	४०
चरणकरणप्पहाणा	[सं. त. ३/६७]	६
चरणकरणस्स	[नि. चू. ५४३९/पृ. ७१]	१७
चरणकरणस्स	[व्य. भा. ६/३७]	४१
चरणकरणस्स सारो	[व्य. भा. ६/३८]	४१
चरन्ति बाला	[ध. प. ५/७]	६
चरमम्मि चव	[पञ्चा. २/३]	२७६
चरमे पु	[यो. दृ. स. ३१]	११६
चरमे पुद्गलावर्ते	[यो. दृ. स. २४]	१२२
चरितानुवादविहिता	[संघा. भा. १३४]	१३१
चरित्त धम्मे	[स्था. २/१]	२८२
चारित्तं खलु धम्मो	[प्र. सा. १/७]	१४
चारित्तओ	[पञ्चा. ११/१०]	२७९
चारित्तरक्खणट्ठा	[ओ. नि. भा. ६]	४४
चारित्रिणस्तु	[यो. बि. ३७१]	३३०
चारित्रिणस्तु	[यो. बि. ३७२]	२९०
चारिसंजीविनी	[द्वा. द्वा. १२/९]	२६६
चारिसंजीविनी	[अ. उप. १/६९]	२६४
चारुपुष्पाभिष	[ध. र. क. ४९]	२०९
चित्तामणिरयणादिहिं	[आ. नि.]	२२५
चित्तेयव्वो सम्मं	[चै. वं. म. २३३]	२१५
चिइमालिन्न	[चै. वं. म. ९५]	१००
चिइवंदण थुइवुड्ढी	[स्त. प. २४]	१९८
चित्तिवंदण थुति	[पञ्चा. जि. ३२]	१९९
चित्तं समा		२८६
चित्तबलि-चित्त	[पञ्चा. जि. ३०]	१९९
चित्तमन्तर्गतं	[जा. द. उप. ५/५४]	२८६
चित्तवृत्तिनि	[यो. सू. १/२]	३००

पृष्ठ

चित्तस्य हि प्रसा	[मैत्रा. ६/३०]	३६७
चित्ते न त्याग		११
चित्तेऽन्तर्ग्रन्थ	[ज्ञा. सा. २५/४]	१०
चित्तोत्साहो भविष्यन्त्याः		१४५
चिदानन्दमयं	[ज्ञा. सा. ४०/१६]	३१७
चिन्तयेत्	[वि. पु. ६/७/८६]	२८९
चिन्ता सच्छ्रुत्य	[ल. वि.]	९६
चिन्तामण्यादिकल्प	[यो. सा. १/३०]	२२५
चिरध्वस्तं	[न्या. कु. सु. १/९]	३६७
चीराजिणं नगिणिणं	[उत्त. ५/२१]	२८
चुन्नरुहणं जिणपुंगवाण		२११
चुन्नरुहणं		२११
चेइयकुलगणसंघे उवयारं		१००
चेइयदव्वविणासे	[उ. प. ४१५]	१००
चेईहरेण केई पसंत	[सं. प्र. १७४]	२०८
चेयणमचेयणं वा	[आ. नि. १४६६]	३३२
चैतन्यं चेह	[यो. बि. ४५६]	३५७
चैत्यं यः कार	[आचारो. ६/१०]	१४३
चैत्यगृहे हि	[पञ्चा. वृ. पृ. ४४]	१५१
चैत्यानत्यर्थ	[प्र. श. ३१ वृ.]	१५१
चैत्यानि जिन	[प्र. र. ३०५ अव.]	१४९
चैत्यानि तावच्छा	[श्रा. दि. कृ. वृ. १५१]	१५२
चैत्यान्तःशोभने		१९८
चैत्यायतनप्रस्थापनानि	[प्र. र. ३०५]	१४९
चैत्यार्चादिवि	[श्रा. वि. ६/१५]	१७०
चैत्याश्रयेण	[उप. प. ४१७ वृ.]	१५१
चोएइ चेइयाणं रूप	[पं. क. भा. १५६९]	१००
चोत्तीसं	[समवा. ३४/१]	३३६
छज्जीवकायसंजमु	[आ. नि. भा. १९३]	२२७
छज्जीवकायसंजमो	[पु. मा. २३४]	१५१
छत्तचामर	[अ. शां. ३२]	२१४
छायामिसेण कालो	[वै. श. ९]	३१४
छेअसुआइसु	[पं. व. ९७८]	२४८
जं अइतिक्खं	[भ. प. प्र. १५२]	१०७
जं अज्जियं	[नि. भा. २७३]	१०६
जं अत्थओ अभिन्नं	[उ. प. ६९३] १०३, २६५, ३७०	
जं अब्भसेइ जीवो		३१
जं एयवइ	[पञ्चा. जि. २६]	१९९
जं कुणइ पीइरसो	[सं. प्र. २३३]	२३५

पृष्ठ

जं कुणओ	[चै. वं. म. ८८८]	२३५
जं कुणदि सम्म	[स. सा. १९३]	८६
जं जं जिणआणा	[ष. श. ९२]	५२
जं जायइ परि	[पञ्चा. ८/१०]	१६४
जं थिरम	[ध्या. श. २]	२८८
जं थिरमज्झवसाणं	[ध्या. श. २, सं. प्र. ध्या. २] ५८, २८८	
जं दव्वलिंगकिरिया	[उप. प. २३३]	१३
जं न लहइ	[उप. मा. १२४]	८६
जं न हु भणिओ	[भा. कु. १८]	५३
जं परमाणंदमयं		३३७
जं पुण अब्भासरसा	[चै. वं. म. ८९२]	२३९
जं पुण एयवियुत्तं	[स्त. प. ३८]	१४२
जं पुण सपाडिहेरं		३३८
जं मोणं तं सम्मं सा. प. ६१ आचा. ५/३/१५५]		४६
जं संटाणं तु	[चै. वं. म. ८१]	१६८
जं सक्कइ तं	[द. प्रा. २२]	८७
जं सक्कइ तं कीरइ		८७
जं सासयसुह	[भ. प. ६]	५२
जंबू य चासमऊरे	[ओ. नि. भा. ८४]	१४४
जइ गुरुण	[पं. क. भा. चू. १४९८]	२६९
जइ न तरसि	[उप. मा. ५०१]	३२३
जइ पुण पइट्ट	[जीवा. १३]	१९०
जइ पुण पोसह	[क. को. १००/१०]	१४६
जइ वि न आहाकम्मं	[व्य. भा. ९/७०]	१५१
जइणो उण	[यो. श. ३२]	२९७
जइणो चउव्विहं	[वि. वि. १२/११]	२४४
जइधम्मंमि	[पु. मा. १२१]	२८२
जगत्सत्यत्वं	[सां. सू. ६/५२]	३६६
जगद् विचित्रं	[अ. त. ६/१८]	१०९
जच्चिय देहा	[सं. प्र. ३९]	३३२
जत्थ उ पमत्तया	[पं. व. १०७६]	२०
जत्थ च अहिस	[सं. प्र. १/२०१]	२२७
जत्थ पुण	[बृ. क. भा. १८०५]	१५२
जत्थेव धम्मा	[रा. प्र. ४/७६]	२६९
जदायति जेतिया	[क. को. ७८/७]	१६७
जनप्रियत्वं शिष्ट	[यो. बि. ५२ वृ.]	९५
जनप्रियत्वगुणात्	[जयघोषसूरि]	९७
जनेभ्यो वाक्	[स. श. ७२]	३३१
जन्न तयट्ठा	[प्रय सारो. ८४९]	३०१
जन्मादिव्यव	[सां. सू. १/१४९]	३६५

		पृष्ठ			पृष्ठ
जन्मान्तरसंस्कारा	यो. शा. १२/१३	३११	जा गंठी ता	वि. भा. १२०३	२७२
जन्मान्तरे यदभ्यस्तं		३१०	जा जयमाणस्स	पि. नि. ६७१	५३
जन्माभावे जरा	शा. वा. ११/५१	३५६	जा जयमाणस्स भवे	ओ. नि. ७६०	१५६
जपंश्च		१७२	जाणइ उप्पणरुई	उप. प. ५१२	१५
जपकोट्या नाद	हंसो १६	२१७	जाति-देश-काल	पा. यो. सू. २/३१	१०३
जम्हा जिणाण पडिमा	सं. प्र. ४०	२२६	जानाति दातुं	द्वा. द्वा. २/३१	६२
जम्हा न मोक्खमग्गे मोत्तूणं आगमं		२३	जानुमात्रं खनेद् भूमिमथवा		१३९
जयणाइ वट्टमाणो	पञ्चा. ७/३१	१००	जारिससिद्ध	सि. प्रा.	१८५
जयणाए धरेंतस्स	नि. भा. ३३३५ चू.	१५६	जालान्तरगते सूर्ये यत्सूक्ष्मं		१४३
जयणाए वट्टमाणो	स्त. प. १५४	१५६	जावइया उ सुणिती	पं. व. २००३	४८
जयणेह धम्मजणणी	स्त. प. १५३	१५६	जावइया उस्सग्गा	वृ. क. भा. पी. ३२१	१००
जलानलवद	ध. बि. ६/४९	५७	जाहे गुरू णिसण्णो	नि. चू. ६२१८	४७
जलान्तकस्थितं शल्यं प्रासादे		१३९	जिअंतरंगारि	श्रीश्रीपा. ५६४	३३६
जलाहारौषधस्वापविद्यो		२०८	जिज्ञासुरपि	भ. गी. ६/४४	११६
जस्स गुरुम्मि न	उप. मा. ७५	४९	जिणआणाए धम्मो	ष. श. ९१	५२
जस्स वि य दुप्प		१३	जिणकप्पड्डियस्स जा	नि. चू. १५/१२	३२
जह खलु दिवस	आ. प. ९८१	३११	जिणदिट्ठं	आ. नि. १४६७	२८९
जह चेव उ	पं. व. ५९४	२४८	जिणधम्मसु	पं. व. ९०३	३१४
जह चेव उ मोक्खफला	पं. व. ११९	३०	जिणपूआइविहाणं सुइभूओ	स्त. प. ३१	२१२
जह चेव मंत	यो. शा. ६३	२२५	जिणपूआविग्घ	स. सा. अ. ३०	१५८
जह चेव रयण	उप. प. ४४१	२४६	जिणपूआविग्घ	क. वि. १/६१	१५८
जह जह तत्त	आ. नि. ११६३	३७२	जिणपूयणपत्थावे	ष. श. ८९	१४९
जह ते न पिपयं	भ. प. प्र. ९०	१०८	जिणपूयाए विग्घ	नि. ११/३ चू.	१५८
जह देवाणं	पं. व. १०७८	२०	जिणपूयामोक्ख	जीवा ३८	१५८
जह नाम कोई पुरिसो	उप. मा. ४०५	६२	जिणबिबपइट्टावणभाव	पञ्चा. ७/४५	२००
जह पंचसु	पं. व. १०७४	२०	जिणबिबपइट्टासु सुहकज्जेसु		१४९
जह पंचहिं	पं. व. १०७१	२०	जिणबिबपाय	चै. वं. म. २६९	२१५
जह बीयम्मि य	भा. प्रा. १२६	११५	जिणबिबमणायणं	व्य. भा.	१९१
जह भोयणमविहिं	सं. स. ४३	१२०	जिणभवण	सं. प्र. २७३	२२५
जह मण-वय	पं. व. १०६९	२०	जिणभवण	दा. कु. २०	१४९
जह लोअम्मि	पं. व. ४७	१०९	जिणभवण-बिब	द. शु. ७८	१३६
जह वि हु	पु. मा. २९	२९९	जिणभवणकारण	स्त. प. ३	१३८
जह वेलंबगलिगं	आ. नि. ११४९	९	जिणभवणकारणा	पं. व. १२१७	१००
जह सत्तीए गुरुं	क. को. ७८/१४	१७३	जिणभवणबिबपूआ	चै. वं. म. १४२	२२५
जहा खरो चंदण	उप. मा. ४२६	३७३	जिणभवणाइं जे	श्रा. दि. कृ.	१५३
जहा दड्ढाण बीयाणं	द. श्रु. स्क. ९/८	११५	जिणरिद्धिदंसणत्थं	चै. वं. म. २७	१८३
जहा दड्ढाणं वीयातं	क. सु.	११५	जिणवयणमेव तत्तं	पं. व. १०६३	५१
जहा पुण्णस्स कत्थति	आचा. १/२/६/१०२	२७	जिणवयणमोसहमिणं	द. प्रा. १७	५६
जहा य अंड	उत. ३२/६	९८	जिणवयणे अणुरत्ता		४९
जहेव सीहो	उत. १३/२२	३१४	जिणाणं पूअजत्ताए		१५८

		पृष्ठ			पृष्ठ
जिणाणमाणा	जीवो. पं. ३७	१२७	जे उ तह विवज्जत्था	पंचा. ११/३७	१७
जिनः स्मृतोऽपि	श. मा. २/१२३	२२५	जे केइ उवस्सग्गा		४२
जिनगेहं विधायैवं	द्वा. द्वा. ५/१०	१६१	जे खलु पमाय	पं. व. १०७५	२०
जिनधर्मजुषां	ध्या. दी. ११०	११०	जे जत्तिया य हेऊ	ओ. नि. ५३	१४१
जिनधर्मप्राप्तिः	ल. वि. पं.	३२	जे जे दोसायतणा	नि. भा. ४१०५	१४१
जिनधर्मस्यानेकान्त	आ. प्र. ४/३२२	२२९	जे णं केइ साहू वा	म. नि. ८	२२८
जिनपूजां चिकीर्षुः	प्र. श. वृ. ३६	२२८	जे दंसणवावन्ना	पं. व. १०३९	१३
जिनपूजासत्कारयोः	ल. वि. ८०	१५८, २२५	जे याऽबुद्धा	सूत्रकृ. १/८/२२	९
जिनप्रज्ञप्तो धर्मः	बृ. क. वृ. ११३५	२७	जेणं आयार	नि. भा. ५४४८ चू.	३७४
जिनबिबकारण	स्त. प. २१	१६२	जैनं चैत्यालयं	प्रति. सा. १७	१४०
जिनबिबपइट्टा	स्त. प. ४८	२००	जैनधर्मो नयैः	अ. गी. ४२६	३७०
जिनभवनं जिनबिम्बं	उप. त. २/पृ. १०७	२२५	जो एगं जाणइ	आचा.	३४३
जिनभवनं जिनबिम्बं	उप. सा. २७	१५०	जो कारवेइ पडिमं जिणाणं		१६१
जिनभवनं निर्माप्यं	उप. त. २/१/२	१४९	जो किर जयणापुव्वो	अ. म. प. १६	१५
जिनवचनश्रवणादेः	ध. बि. ३/६	२५	जो च्चिय सुहभावो	द्वा. द्वा. ७/८	१४२
जिनस्य पूजनं हन्ति	उप. त. १८ पृ. १८९	२०८	जो जस्स उ पाओग्गो		२९
जिनेन्द्रपूजा सुगतिं तनोति ददाति		२३०	जो जहवायं	पिं. नि. १८६ उप. मा. ५०४	३७
जिनेन्द्रप्रतिमा	यो. शा. ९/१०	३१७	जो जाणदि अरिहंते	प्र. सार. १/८०	६१
जिनेन्द्रो जल्प्यते	यो. प्र. ३४	१०३	जो जेण गुणेण अहिओ	बृ. क. भा. १७१८	७
जिन्नं विहडिय	क. को. ६७/१२	१५३	जो तित्थवई जइया तइया	क. को. ७८/१०	१८२, १८३
जिम्भाकुसीले	महा. नि. ३/१२३	२८	जो तु गुणो दोसकरो	नि. भा. ५८७७	१३३
जियदु व मरदु	प्र. व. सा. ३/१७	५३	जो दुट्ठगइंदो	पु. मा. २०२	४७
जिणहरकार	क. को. ७८/१	१६७	जो देइ सुद्ध	ष. श. १०१	६२
जीए बहुयतरास	उप. प. ७७१	१५६	जो पुण	चै. वं. म. ८९१	२३७
जीर्णोद्धारः कृतो	उप. त. २/पृ. १०८	१५३	जो पुण जतणा	बृ. क. भा. ३१८१	१५६
जीवन्तु जन्तवः	ज्ञाना. २७/७	१०८	जो पुण निरच्चणो	उप. मा. ४९३	३२१
जीवस्तथा	सौद १६/२९	३५८	जो पूएइ तिसंझं	सं. प्र. २१५	२०८
जीवस्तथा निवृत्ति	सौद. का. १६/२९	२१	जो वि पडिरूव	जी. क. भा. २४६६	२२८
जीवस्स णिच्चत्त	नि. चू. भा. ३/३०	२१	जो सगिहं पलित्तं	पं. क. भा. १३९३	८०
जीवा चेव कालो	जीवा.	११८	जो हि सुहासय	क. को. पृ. १९६/२	९३
जीवाइभाव	पं. व. १०८०	२०	जो हेउवायपक्खंमि	सं. त. ३/४५ पं. व. ९९३	३१
जीवाइभाववाओ	पं. व. १०२३	२०	जोगो जोगो जिण	ओ. नि. १७८	१५७
जीवानुशासन		११, १२१, १५८, १	ज्ञानं यथा त्वयि	भ. स्तो. २०	२१४
जीवानुशासनवृत्ति		१८२, १९७	ज्ञानं विष्णुः	म. स्तो. २७	१०३
जीवे तिसुवि	व्या. प्र. १२/७/४५८	१२	ज्ञानधनानां हि	सू. कृ. चू. १/१४	२९९
जीवेन सत्त्व	उप. भ. ७३	१०९	ज्ञानपालिपरि	म. भा. शां.	१०२
जुगमित्तरदिड्डी	उप. मा. २९६	४६	ज्ञानपूर्वाणि तान्येव	यो. स. १२५	३१२
जे आयरिय	द. वै. ९/२/१२	३१३	ज्ञानप्रकाशक	म. स्तो. ३७	३५०
जे आसवा ते	आचा. १/४/६	५३/८७	ज्ञानमुत्पद्यते	ग. पु. १/२२९/६-७	२७३
जे इमे अज्ज	व्या. प्र. १४/९/५३९	२८७	ज्ञानमेव परं	वि. पु. २/३/४८	३५१

		पृष्ठ			पृष्ठ
ज्ञानरत्नमपा	ज्ञाना. १९/५२	२७०	तओ अवायणिज्जा	स्था. ३	२४७
ज्ञानस्य शाखा	अ. त. ८/३५	१०३	तक्कविहूणो विज्जो		८२
ज्ञानस्वरूप	सौ. पु. ११/२५	३५७	तग्गुणबहुमाणा	पञ्चा. ८/६	१६३
ज्ञानाग्निः सर्व	भ. गी. ८/३७	३१०, ३६८	तच्चित्ते तम्मणे	व्या. प्र. १/७/६२	२१५
ज्ञानात्	सां. सू. ३/२३	३७२	तच्छाखायां	यो. बि. वृ. ११९	२६६
ज्ञानाद् ध्यानं	म. भा. भी. ३१/१२	२९०	तज्ज्ञानमेव न		२५८
ज्ञानाय कृत्यं	सौंदर. ५/२५	३७२	तण्हा य जायती	ध. प. १५/८	९८
ज्ञानिनां भक्ति	अ. गी. २२३	२४९	ततः परमय	नादवि. १७	३४८
ज्ञानोपयोग		१२४	ततः परमापा	ध. बि. ८/२३	१२२
ज्ञो ज्ञेये कथम	यो. बि. ४३२	१२६	ततः श्रद्धा	ध. बि. ८/२१	१२२
ज्येष्ठोत्तम		१३९	ततः सदनु	ध. बि. ८/२२	१२२
ज्योतिषामपि	भ. गी. १३/१८	३५०	ततस्त्वधिकमा	आ. दि. पृ. १४५	१७३
ज्वालाभिः शलभाः		१०	ततो निरतिचारेण	द्वा. द्वा. २८/१०	२८८
ज्ञाणज्जयण	पं. सू. १/७	२९०	ततो निर्वाणगमन	ध. बि. ८/२७	१२२
ज्ञाणणिलीणो	नि. सा. ९३	२९०	तत्कर्तरि च	द्वा. द्वा. ५/१३	१६७
ठाणं पमज्जिऊणं	पं. व. २००२	४८	तत्कारी स्यात्	यो. बि. २४०	५२
ठाणुन्नत्था	यो. वि. २	२९९	तत्तत्कल्याण	यो. बि. २८८	३४०
ण य चित्तेइ	भा. सं. ६२८	३१७	तत्तो य पइदिणं	स्त. प. ३०	२०४
ण य सव्वो वि पमत्तो	नि. भा. ९२	५३	तत्तो सुह	पञ्चा. जि. २१	१९८
ण वि किञ्चि अणुण्णायं	नि. भा. प. २४८	५४	तत्त्वाभिष्व	यो. श. गा. १ वृ.	२९७
णंदादि सुहो सदो	पञ्चा. ७/१९	१४४	तत्थ बहुमज्ज	द. म. च.	१८९
णट्ठकम्म	नि. सा. ७२	३५०	तत्थ वि य साहु	पञ्चा. ७/४६	१४८
णयरम्मि वण्णिदे	स. सा. ३०	३४२	तत्थवि य साहुदंसण	स्त. प. ४९	२००
णाणी य णिच्छएणं	उप. प. ८८७	२६६	तत्पदं साध्ववस्थान	यो. दृ. स. ७४	७१
णाणे चरणे	पञ्च. भा. १८९५	१३१	तत्प्रयोगश्चैवं	पञ्चा. वृ. ६/४२	२२३
णाणे णिच्च	ध्या. श. ३१	२९०	तत्र जीवेष्व	ओ. नि. वृ.	५४
णालस्सेण समं सोक्खं	नि. भा. ५३०७	१२	तत्र देशे	यो. सं. २/४५	२८९
णिप्फणस्स य सम्मं	पञ्चा. जि. १६	१९८	तत्र धाम्नि	श्रावका. ४	१५३
णिप्फन्नस्स य	स्त. प. २३	१९८	तत्र प्रत्ययैकता	पा. यो. सू. ३/२	५८, २८९
णो कप्पइ असणं	बृ. क. सू.	२२	तत्र प्रथमे तत्त्वज्ञाने	यो. शा. १२/१५	५०
ण्हवण-विलेवण-वत्थ		२११	तत्र प्राण्य	अ. प्र. १७/३	९९
ण्हवणविलेवणमंगमि		२११	तत्र बालो	द्वा. द्वा. २/६	५
तं गिरिवरं	पु. मा. ९६	८५	तत्र यजमान	नि. क. १०	१६९
तं तह पवत्तमाणं	पञ्चा. ७/७	१३८	तत्र शुद्धां मही	द्वा. द्वा. ५/३	१३८
तं नाण-दंसण	भ. प. ७	५२	तत्र ह्यचिन्त्यचिन्ता	ध. बि. ६/४१	५६
तं सव्वणयविसुद्धं	आ. नि. १०५५	४४	तत्राद्विती	वे. सा. ३१	२८९
तइया तइयावंचक	वि. वि. ८/७	२१९	तत्रार्थादौ चित्तं	व्या. प्र. १/७/६२ वृ.	२१५
तइया परतत्तगया	वि. वि. ८/५	२१९	तत्रास्य स्व	म. भा. वन. २३०/७८	३६८
तइया सत्तरि	क. को. ७८/११	१८३	तत्सदृशं	प. पं. २२	१८५
तइया सत्तरिसमहिया		१८२	तत्सम्भव	ध. बि. २/३६	२०

		पृष्ठ			पृष्ठ
तत्स्थता	[स्या. क. ल. १/२१]	५९	तम्हा चउव्विहं	[सं. प्र. ८९५]	२४१
तत्स्वरूपाऽऽहितं	[ध्या. दी. १७३]	६०	तम्हा जिणसारिच्छा	[सं. प्र. १८]	२२६
तथा तत्त्वा	[ध. बि. ५/४९]	१०२	तम्हा जिणाण	[वि. वि. ८/१९]	१५३
तथा धर्म	[यो. बि. वृ. ११९]	२६७	तम्हा जे इह	[पं. व. १२०४]	३०३
तथा परिणते	[ध. बि. २/३१]	३६	तम्हा नियमेणं	[वि. वि. ११/७]	२८५
तथाऽयं भव	[यो. बि. ३५५]	३९, २७९	तम्हा विहिसद्दहणं	[जीवा. ६४]	१२१
तथा विधिपरता	[ल. वि. १०]	२४८	तम्हा सव्वाणुत्ता [नि. भा. २०६७ उप. मा. ३९२]		६
तथा श्रद्धादि	[दे. च. ९२]	२१६	तयभावे	[क. को. ६७/८]	१४५
तथा सत्त्वादिषु	[ध. बि. ३/९३]	११०	तरति शोक	[छा. उप. ७/१/३]	३४१
तथा सदाज्ञा	[ध. बि. ५/५]	२९८	तयोर्विवाह	[यो. बि. वृ. ११९]	२६६
तथात्मगुरुलिङ्गानि	[यो. बि. २३१]	१४५	तल्लक्षणाविसं	[यो. दृ. स. १३१]	३५३
तथापीहोप	[ध. र. क. ६९]	२२५	तवो इच्छा	[श्री. श्री. पा. १०८८]	२८६
तथैवात्मनि	[इति. स. २/६७]	३६८	तसाइजीवरहिए	[श्रा. दि. कृ. २३]	२२४
तथ्ये धर्मे ध्वस्तहिंसा		२१४	तस्मात् तत्रा.	[वि. पु.]	३७३
तदभावे तदभावा	[सां. सू. १/४३]	३६५	तस्मात् विधिना	[यो. वि. १५ वृ.]	२४७
तदभिप्रायमज्ञात्वा	[यो. दृ. स. १३९]	२४, ३७१	तस्मात् सदैव धर्मार्थी	[यो. बि. २२४]	२४
तदयं कर्तुं	[यो. बि. ४७९]	३६०	तस्मात् सर्वस्य	[उप. भ. ८/७२९]	२९०
तदस्य परि...	[पाणि. ५/१/५७]	२	तस्मात् सामा	[यो. स. १०६]	२६६
तदालम्बनका	[द्वा. द्वा. ५/१३ वृ.]	१६७	तस्मादवश्यमे	[यो. बि. १६८]	३६२
तदेकं परमं	[रम. गी. २/१८]	३५१	तस्माद् दुःखा	[वि. पु. २/६/४७]	३०८
तदेतदसौ साधुः	[ल. वि. ७७]	२१५	तस्माद् विज्ञा	[कू. पू. २/२/३९]	३६५
तदेव प्रीतये	[वि. पु. २/६/४६]	३०८	तस्माल्लक्ष्यं	[त. अनु. ५/४१]	३४२
तदेव हि तपः कार्यं	[ज्ञानसार. ३१/५]	१३३	तस्य वाचकः	[पा. यो. सू. १/२७]	१७२
तदेवं चिन्तनं	[अ. प्र. २९/६]	३०६	तस्य सिद्धि	[वि. भा. ३०८७ वृ.]	३५३
तदेवमनादिना	[यो. भा. २/१५]	२७२	तस्याः सा	[यो. बि. वृ. ११९]	२६६
तदेवार्थनिर्भास	[पा. यो. सू. ३/३]	५८	तस्यामासीत्	[यो. बि. वृ. ११९]	२६६
तदैवमा	[भाग. ११/९/१३]	३४८	तस्यैव क	[वि. पु. ६/७/९२]	३०९
तद्वन्तो हि	[ध. बि. ६/३५]	२६२	तस्यैव ब्रह्मणि	[ग. पु. १/२२७/२४]	२८९
तद्दृष्टानुसारेण	[यो. बि. २७]	१९	तस्स वि य इमो णेओ	[स्त. प. ९]	१४५
तद्भावे निसर्ग	[ध. बि. ६/३८]	२६२	तस्सोदइया	[वि. भा. ३०८७]	३५३
तन्नाशेऽपि	[द्वा. द्वा. ५/१८]	१८५	तह अन्नधम्मि	[पं. व. १०७९]	२०
तन्वा सत्त्वसतत्त्व	[च. जि. स्तो. २]	२१४	तह एगसाड	[द. शु. ३२]	२१०
तपःसंयमयोः	[अ. सा. १८/१४७]	२४१	तह कासद्दह	[जीवा १४]	१९०
तपोऽपि च यथा	[यो. बि. १३१]	४०	तह चेव एय	[यो. वि. ६]	७९
तपो ब्रह्म	[तै. आ. ९/२]	२०३	तह वक्खाणेअव्वं	[पं. व. ९९१]	३६
तप्तलोहपदन्यास	[द्वा. द्वा. १५/११]	८६	तह संभवंतरूवं	[स्त. प. १६८]	१५७
तप्पते अणेण	[नि. चू. ४६]	१३३	तहभव्वत्तं चित्तं	[उप. प. ९९९]	३६२
तल्लिबस्स पट्ठा	[स्त. प. १४०]	२२४	तहाभव्वत्ताइ	[पं. सू. ५/३]	३६२
तमेव विदित्वा	[श्वेता. ६/१५]	३४४	तहारूवं समणं वा	[व्या. प्र.]	२२३
तमेव सच्चं निसंकं	[आचा. ५/५/१६२]	२४, १२३	तहियं पंचुवयारा	[सं. प्र. १८७]	२१०

		पृष्ठ
तहियं पंचुवयारा	[चै. वं. म. २१०]	२१०
ता अप्यतः	[मु. उप. २/७०]	३०९
ता आणाणुगयं	[उप. प. ९१०]	५३
ता एअमेव वित्तं	[स्त. प. १९]	१०१
ता एयमि अहम्मो	[स्त. प. १४३]	२२४
ता एयगया	[स्त. प. १६७]	१५७
ता एयम्मि वि काले	[पं. व. १०००]	३०
ता ओहेण	[उप. प. ९०६]	२६७
ता णियविह	[पञ्चा. ४/२८]	१५७
ता तंपि अणुमयं	[पं. व. १२१८]	१००
ता तंपि अणुमयं	[स्त. प. ३५]	१५७
ता पुप्फगंध	[चै. वं. म. १४४]	२०८
ता भावत्थयहेऊ जो	[पञ्चा. ६/१२]	२०९
तात्त्विकः पक्षपात	[यो. दृ. स. २२३]	१३, ८२
तात्त्विका वयमेवा	[यो. सा. २/१०]	१०२
तात्स्थं अन्तरात्मनि		५९
तानेवार्थान्	[प्र. र. ५२]	३०७
तारिसस्साभावे	[स्त. प. २२]	१६४
तावदेव चलत्यर्थो मन्तुः		२९
तावदबिम्बका	[द्वा. द्वा. ५/१२ वृ.]	१६६
ति-दु-इग अंगुलभूमी	[वा. सा. १/४]	१३९
तित्तकडुएहि सिंभ		२९
तिन्नि वा कडुइ	[व्य. भा. ९/७३]	१५२
तिन्नेव य पच्छागा	[ओ. नि. ६७० नि. भा.]	४०
तिष्ठन्तु तावद	[द्वा. द्वा. २/१५]	३३९
तीत्यंकरभतीए	[श्रा. प्र. १०५]	१५७
तीर्थं वा स्व	[यो. शा. ९४/१२३]	३३१
तीर्थकृदादीनां	[आचा. ७/३/२०४]	५५
तीव्रसंवेगा	[यो. सू. १/२१]	३०८
तीव्रसंवेगाना	[पतञ्जलि]	२४८
तीहिं ठाणेहि	[स्था. ३/४/२१०]	२५४
तुल्यप्रियाप्रियो	[भ. गी. १४/२५]	२८८
तुल्लंपि पालणाई	[चै. वं. म. ८९०]	२३६
तुष्टेर्मोच	[उद.]	१९५
तुष्यामि न तथा	[शि. रा.]	१९५
तुह वयणतत्तरुइ		५१
तृणादीनां	[यो. बि. ९५]	११६
तृष्णा च	[छा. उप. भा. ७/२३/१]	९८
तृष्णा च सुख	[च. सं. ४/१/१३४]	९८
तृष्णा हि	[म. भा. व. २/३५]	९८

		पृष्ठ
ते तुच्छया वराया	[स्त. प. १३]	१४७
ते पुण समिया	[पंचा. ११/४०]	१४
तेजसामुत्तमं	[त. अनु. ४/३९]	३५१
तेजोलेश्या	[पं. सू. ४/६ वृ.]	२८७
तेजोलेश्यां सुख	[पं. व. २०१ वृ.]	२८८
तेजोलेश्यां सुखासिको	[व्या. प्र. १४/९/५३९]	२८७
तेण परं	[पं. व. २०१]	२८८
तेणेव खेत	[पञ्चा. जि. १७]	१९८
तेन ये क्रियया	[अ. उप. ३/३८]	११
तेन स्याद्वादमाल	[अ. उप. १/७०]	१०२
तेनैव ब्रह्म	[ना. बि. २०]	३५६
तेसि अत्थाहिगमे	[पञ्चा. ४/२५]	२१७
तेसि आराहणनायगाण	[आ. प. ४६५]	२१५
तैदोषैर्दूषितो	[यो. सा. १/४०]	१९४
तैस्तैरेव	[प्र. च. ५/९]	२६८
तो आगमहेउगयं	[पं. व. १९५]	३१
तो जत्थ समाहा	[सं. प्र. ३७]	३३२
तो सव्वसंघसहि	[कथा. को. पृ. ८६/२०]	१८९
तो सुत्ता पडिसिद्धा	[चै. वि. म. ३३]	१९०
तोसा सासण	[उप. प. ९०७]	२६७
त्यक्तसंसारणामपि	[एं. स्तु. च. ८/१]	५७
त्रि-पञ्च-सप्त		१३९
त्रिविधं ज्ञान	[अ. उप. १/६५]	२५८
त्रैलोक्यसम्पदः	[श. मा. ५/४९९]	१६१
त्वं नाथ ! दुःखि	[क. मं. ३९]	२१४
त्वं शङ्करः सर्व	[गुर्वा. २४७]	१०३
त्वमादिदेवः	[म. भा. मी. ३५/३८]	३५३
त्वामामनन्ति	[भक्ता. २३]	३५१
त्वामेव वीततमसं	[क. मं. १८]	१०४
थयथुइमंगलेणं	[उत. सू. २९]	२१६
थिरकयजोगाणं	[ध्या. श. ३६]	३३१
थी-पुरिसा	[नि. चू. ३६०२]	२९०
थुइथोत्ता पुण	[पञ्चा. ९/१०]	२१७
थुइदाण-मंतनासो		१९०
थूलो ण सव्व	[पं. व. १०७०]	२०
थेवो थेवो वि		२९९
दंसण-नाण	[चै. व. म. २८]	१८३
दंसणनाण	[नृ. क. भा. ४५५३]	९
दंसणपभावगाणि	[नि. पी. चू. ४८६]	६
दंसणवओ	[आ. नि. २२१]	२७२

		पृष्ठ			पृष्ठ
दगपाणं पुष्प	[उप. मा. ३४९]	८	दीक्षाग्निदग्ध	[कु. त.]	२७७
दग्धे बीजे	[त. का. ८ शा. वा. ६१३]	११४	दीनं हीनं जन		७९
दङ्गुमि जहा	[चै. म. भा. २८६]	११५	दीनादिदाने	[द्वा. द्वा. १/१५]	७०
दत्तं यदुपकाराय	[यो. बि. १२४]	१२९	दीनानुग्रह	[त. रा. ७/११/३/५३८]	१०८
दत्तः स्वल्पोऽपि भद्राय		१२९	दीनेषु दारि	[अ. त. ६/१७]	१०९
दत्तेन येन दीप्यन्ते	[यो. शा. आ.]	१३१	दीनेष्वाते	[यो. शा. ४/१२०]	१०९
ददाति दिव्य	[गौ. त.]	२७७	दीपो यथा	[सौद. १६/२८]	२१, ३५८
दया धर्मस्य	[चा. सू. २३६]	२२२	दीयते परमं	[ल. क. त.]	२७७
दया भूतेषु	[अ. प्र. २४/८]	१११	दीवाइअग्नि	[सं. प्र. ४९]	२११
दर्शनं स्पर्शनं	[क. रुद्रो. ९]	२८७	दीवो धूवुक्खेवं		२११
दलमवि य	[क. को. ६७/७]	१४५	दीवो धूवुक्खेवं		२११
दव्वं खित्तं कालं	[उप. मा. ४००]	६२	दुःखाज्ञान	[वि. पु. ६/७/२२]	३५७
दव्वं तमेव मन्ने		१५०	दुःखाभावोऽपि		३५९
दव्वओ चक्खुसा पेहे	[उक्त. २४/७]	४३	दुक्करयं अह	[पञ्चा. ११/४३]	३०३
दव्वगमणं पि	[ध. संग्रह ३८३]	३४९	दुब्धिगंध	[व्य. भा. ९/७२]	१५२
दव्वत्थय-भावत्थय	[स्त. प. १०० पञ्चा. ६/२७]	१४९	दुमंमि पुष्पं च	[जीवो. पं. ३२]	११४
दव्वाण सच्चित्तानं	[द. शु. ३१]	२१०	दुरितानीव	[यो. सा. प्रा. ७/२१]	३५८
दव्वे भावे अ	[स्त. प. ४]	२४०	दुर्गहीतं क्षिणोत्येव	[च. सं. सि. १२]	४८
दशाकुशलानि तद्यथा		१०३	दुर्जया हि	[नै. च. ५/१०९]	८६
दहन्तं सर्वकर्म	[ध्या.स्त. २८]	३३८	दुर्नयाभिनिवेशे तु	[द्वा. द्वा. २/३०]	३७
दाणं सोहग्गकरं	[दा. कु. ३]	१२९	दुर्बोधं यद.	[रा. मा. ६]	२
दाणाण सेट्ठं	[सू. कृ. १/६/२३]	१२९	दुर्लभं त्रयमेवैतत्	[वि. चू. ३]	२९
दाणाणं चैव	[प्र. व्या. २/४]	१२९	दुर्लभो विषयत्यागो	[ह. यो. प्र. ४/९]	५०
दातव्यमिति	[म. भा. भी. ४१/२०]	१२९	दुर्लभो हि	[काद. ५३]	९३
दानं धर्मः	[चा. सू. १५५]	१२९	दुविहा जिणिदपूआ	[सं. प्र. १९१]	१४९
दारिहं दोहग्गं		१७६	दुविहा पूया दव्व	[सं. प्र. ४२]	२११
दारिहं दोहग्गं कुजाति		१६१	दुविहो चरण	[नि. भा. ३३००]	२८२
दिक्खा मुंडण	[पञ्चा. २/२]	११, २७६	दुनिहो य होइ धम्मो	[नि. भा. ३२९]	५२
दिक्खाए चैव	[पञ्चा. २/४]	२७९	दुष्टयोगजयः		२८६
दिणे दिणे भिक्खं	[नि. चू. ११/८५]	४३	दृष्टबाधैव यत्रा	[यो. बि. २४]	१९
दिदृक्षा-भवबीजा	[यो. बि. १६४]	६८	दृष्टवद	[ध. बि. ६/३३]	२६२
दिदृक्षाद्यात्म	[यो. दृ. स. २००]	३६२	दृष्टान्तो नाम	[च. सं. ३/८/३४]	१२१
दिदृक्षाभव	[यो. बि. २६९]	३६२	देदीप्यमाना	[अ. त. ६/१६]	१०९
दिव्यं ज्ञानं	[वि. सा.]	२७७	देया दीक्षा	[द्वा. द्वा. २८/४]	२८१
दिव्यदुन्दुभि	[यो. शा. ९/३]	३३८	देवगुणपरित्राणा	[सं. प्र. २०३]	१३०
दिव्यपुष्पोत्करा	[यो. शा. ९/५]	३३८	देवगुर्वागम	[ध्या. दी. १११]	११०
दिव्वे जे उवस	[उक्त. ३१/५ ४०]	४०	देवताद्युपवनात्	[प. व. १११७ वृ.]	१४३
दिसिदेवयाण	[पञ्चा. जि. १८]	१९८	देवताद्युपवनादिना	[प्र. श. ६७ वृ.]	१४३
दीक्षयैव	[बृ. आ. ४/४६]	२७७	देवदेवः स्वयंसिद्धः	[मन्त्रा. स्तो. ३]	३४०
दीक्षा हि	[द्वा. द्वा. २८/१]	२७७	देवपाल इवा	[दे. च. ९३]	२१६

देवस्योर्ध्व	[ज. सं. ७]	१६८
देवस्स परीभोगो	[पञ्चा. ८/९]	१६४
देवान् गुरुन्	[यो. बि. ४४]	३३०
देवान् पितृन्	[या. व. १७९]	१०२
देवान् भावयता	[भ. गी. ३/११]	२९०
देविद-चक्कवट्टित्त	[ध्या. श. ९]	१४८
देवेसु वीयराओ	[पु. मा. १५४]	१९४
देवो भूत्वा देवं यजेत्		२०३
देशं कालं	[प्र. र. १४७]	५३
देशः कालश्च	[त. अनु. ३९]	३३१
देशकालानुरूपं धर्मं	[उक्त. चू. २३]	३१
देशनैकनयाक्रान्ता	[द्वा. द्वा. २/२६]	३६
देशादिभेद	[यो. बि. ३५७]	२८२
देशावस्थिति	[कू. पु. ११/४०]	२८९
देसे सव्वे य	[यो. वि. ३]	२९९
देहगिहाइयकज्जे	[क. को. १००/८]	२२७१४९
देहनिर्वाहमात्रा	[अ. सा. १५/११]	३३१
देहाइणिमित्तं पि हु	[श्रा. प्र. ३४९]	१५८
देहादिणिमित्तं	[पञ्चा. ४/४५]	२२७
दो चेव मत्तगाइं	[पं. व. २००४]	४८
दो जाणू दोन्नि	[पञ्चा. ३/१८]	२०९
दोन्नि उ पमज्जणाओ	[नि. भा. ३१३४]	४२
दोषेभ्यः	[द्वा. द्वा. १७/१६]	३०२
दोससहियं पि देवं	[का. अ. ३१८]	१९४
दोसा जेण निरु	[नि. भा. ५२५०]	५४
दौहदस्या	[याज्ञ. प्रा. ७९]	१६९
द्रव्यपूजोचिता	[ज्ञा. सा. २९/८]	२२८
द्रव्यलिङ्गं हि	[अ. प. वृ. ५८]	९
द्विचत्वारिंशता	[यो. शा. १/३८]	४६
द्वितीयापूर्वकरणे	[यो. स. १०]	३४५
द्विधायं	[यो. स. ९]	३४५
द्विभुजं चैक	[ज. सं. २]	१६८
द्विषतां यत्	[विचा.]	२२२
दड्ढुमि जहा	[श्रा. प्रा. ३९६]	११४
धनहानिर्दारु	[बृ. सं.]	१३९
धन्नाणं विहि	[सं. प्र. २/३३८]	१२१
धम्मं रक्खइ वेसो	[उप. मा. २१]	३७
धम्मकहाए णं	[उक्त. २९/२५]	३२
धम्मत्थकाम	[पु. मा. २९२]	१०७
धम्मत्थमुज्जएणं	[स्त. प. ५]	१४०

धम्मपसंसाए तह	[स्त. प. १४]	१४७
धम्मस्स मूलं	[बृ. क. भा. ४४४१]	३१३
धम्मु ण पढि	[यो. सा. ४७]	५७
धम्मेण होइ	[लि. प्रा. २]	८
धम्मो आणाए	[श्रा. ध. वि. ३]	५४
धम्मो पुण	[पञ्चा. ११/८]	२८५
धम्मो विवेग	[ध. र. २०]	५४
धम्मो सुद्धस्स	[उक्त. ३/१२]	१४७
धम्मोदएण रूवं	[आ. नि. ५७४]	३३९
धय-दुद्ध-दहि य	[चै. वं. म. २०२]	२११
धर्म यो बाधते धर्मो न		१३३
धर्मः श्रुतोऽपि दृष्टोऽपि		१५३
धर्मकल्पद्रुम	[यो. सा. २/७]	३०८
धर्मध्यानं भव	[गु. क्रमा. ३५]	३४१
धर्ममार्गा	[यो. प्र. ८७]	१०३
धर्ममेघोऽमृता	[यो. बि. ४२२]	३४९
धर्मस्य बहुधा	[यो. सा. २/३४]	३६९
धर्मस्यादिपदं	[यो. बि. १२५]	१२९
धर्मानुष्ठानवैतथ्या		२७, २४८
धर्माय क्रिय	[यो. सा. प्रा. ८/१२]	९६
धर्मायोप	[ध. बि. ५/३९]	३०२
धर्मार्थं यस्य	[प. स्मृ. २३३]	६९
धर्मार्थं लोक	[यो. बि. ९०]	९६
धर्मार्थं सा शुभा	[द्वा. द्वा. १०/८]	९६
धर्मोपदेशसमये	[आ. श. ८]	१०५
धीरपुरिसपरिहाणी	[नि. भा. ५४२३]	१७
धीरा हि तर	[काद.]	९२
धीरो गहीरो	[जीवो. पं. १६]	९२
धुवलोओ अ जिणाणं वासावासेसु		३९
धुवलोओ य	[नि. भा. ३१७३]	३८
धैर्यं धीरता	[सुगमा. ४/४]	९२
धैर्यं व्यसना	[यो. बि. ५२ वृ.]	९२
धोरेऽस्मिन्	[मनु. १/५०]	३७०
ध्यातान्तरात्मा	[ज्ञा. सा. ३०/२]	६०
ध्यातृध्यान	[प्र. श. ९९/पृ. ५३९]	३४३
ध्यातृध्यानोभया	[यो. प्र. ६५]	५९
ध्यानं अन्तर्मुहू	[आत्म प्र. २६५]	२८९
ध्यानं चिन्ता	[ध्या. वि. १]	२८८
ध्यानं चिन्ता	[त. वै. १/४८]	२८९
ध्यानं ध्येयवि	[वी. वि. १४/८]	२८९

		पृष्ठ			पृष्ठ
ध्यानं निर्विषयं	[सां. सू. ६/२५]	२८९	न जटाहि न गो	[ध. प. २६/११]	१०८
ध्यानं पुनः	[अ. तत्त्वा. ६/१९]	२८९	न ज्ञानादिगुणा	[यो. सा. प्रा. ७/२२]	३५८
ध्यानं शुभ	[अ. वृ. १/६]	२८९	न तर्हि दिवसा	[उप. मा. ४९९]	२८८
ध्यानञ्च निर्म	[यो. दृ. स. १७४]	३३१	न तेन पण्डितो	[ध. प. १९/३]	२८
ध्यानमन्त	[आ. प्र. ८९]	२८९	न धर्मकथामन्तरेण	[उक्त. चूर्णि. १]	३०
ध्यानसिद्धि	[ज्ञाना. ५/१९]	२९१	न धर्मो धार्मिकैर्विना		१०५
ध्यानस्य च	[त. अनु. ६/३६]	३३२	न नगगचरिया	[ध. प. १०/१३]	१०
ध्यानस्य सि	[अ. तत्त्वा. ६/१४]	३०८	न नाणमित्तेण	[आ. नि. १५१]	३७३
ध्यानस्येदं	[यो. प्रा. ७/३०]	३४४	न पद्मासनतो	[कु. त. ३०/९]	२०३
ध्यानाग्नौ	[म. भा. शां.]	१०२	न बोहिलाभा परमत्थि		३२
ध्यानाज्जिनेश !	[क. मं. १५]	६१	न ब्राह्मणो बहि	[थे. गा. २/१४०]	१०८
ध्यानात् पापा	[ना. पु. १/३३/१३९]	२९०	न भवति धर्मः	[तत्त्वा. का. २९]	२७
ध्यानाभ्यास	[त. अनु. ६/४२]	२४१	न मलिनचेत	[सा. सू. ४/२९]	२४६
ध्यानाय कालो	[अ. तत्त्वा. ६/१३]	३३२	न मांसमश्नीयात्	[तै. ब्रा. १/१/९]	१०२
ध्याने हि	[त. अनु. ४/४४]	३४१	न मुण्डकेण	[ध. प. १९/९]	८
ध्यायतो	[त. अनु. ६/१६]	२४१	न य एत्तो	[क. को. ७८/६]	१६७
ध्यायतो देवतां मन्त्र	[र. गी. ७/२५]	६१	न य तस्स तन्निमित्तो	[श्रा. प्र. २२४]	५३
ध्येयं पदस्थ	[श्रा. आ. १५/३०]	३४७	न य विवरीएणेसो	[वि. वि. १२/१३]	२५५
ध्येयः परपदा	[यो. प्र. २२]	३५३	न यत्र दुःखं		३२९
न अन्तलिक्खे	[ध. प. पाप. ९/१२]	३६८	न यस्यास्ति	[द्वा. द्वा. २१/१६]	१९४
न कयाइ खुद्द	[पं. व. ८६१]	२७६	न यान्ति दास्यं	[बिम्बा. ५]	१६१, १७७
न कयावि		२७३	न यावि मोक्खो	[द. वै. ९/२/७]	२६९
न कर्म कर्तारि	[द्वा. द्वा. १/२६]	३६०	न युज्यते प्रति	[यो. दृ. स. १४१]	२४
न कश्चित्	[शिवो. १११]	३६७	न राग-द्वेष	[रत्न. श्रा. ६]	१९५
न किञ्चिदस्ति	[बो. चर्चा ६/१४]	३११	न लिङ्गं	[म. स्मृ. ६/६६]	८
न किन्नरादि	[यो. बि. २५४]	२५४	न वि अत्थि	[प्रज्ञा. २/५४/१६२]	३५७
न कुर्यात् सन्धितं वस्त्रं		२१३	न वि अत्थि माणुसा	[आ. नि. ९८०]	३५७
न केवलं श्राद्धतयैव नूयसे	[सिद्धसेन.]	१०४	न वि तं करेइ	[सं. प्र. ३/५४]	२६९
न खलु परमत्थदेसणाओ	[स. क. ९/पृ. ९४६]	३०	न वि मुंडिएण समणो	[उत्तरा. २५/३०]	८
न च चरिता	[ज्ञाता. १/१६/१२५]	१३१	न विज्ञानमात्रं	[सां. सू. १/४२]	३६५
न च यागादि	[ष. द. नि.]	१०२	न विनयशून्ये	[उक्त. चू. १]	२७०
न च सामा	[उप. र. वृ. १८८]	३६४	न विषादे मनः	[क. रा. कि. ६४/९]	१६५
न च स्नानादिना काय	[द्वा. द्वा. ५/२७]	२२४	न शब्दो न	[द्वा. द्वा. २१/१५]	३५२
न चाकृतस्य	[यो. बि. ४८१]	३६०	न शुष्कैः पूजयेद्	[वि. र.]	२०७
न चायमन	[अ. प्र. २/५ वृ.]	२२९	न शूलं न चापं	[द्वा. द्वा. २१/८]	१६९
न चास्पृश्य	[त. चि. आ. २/२]	१८८	न श्रद्धयैव त्वयि	[अयो. व्य. २९]	१०३
न चेह ग्रन्थिभेदेन	[यो. बि. २०५]	७३	न श्रवणमात्रात्	[सां. सू. २/३]	२४५
न चैत्य-साधर्मिक	[आ. प्र. ७५/पृ. २३०]	१५३	न श्रुतिविरोधो	[सां. सू. ६/५१]	३६५
न चैवं द्रव्य	[द्वा. द्वा. ५/९ वृत्ति]	१४९	न श्वेताम्बरत्वे		१०४
न चैवमलस	[अ. स. ता. ३/पृ. ५२]	५५	न सतो न	[च. सं. ८/२३]	१७

		पृष्ठ			पृष्ठ
न साधु कर्म	[कौषा. ३/८]	३६७	नवरं सुमुहन्तमि पुव्वुत्तर		१८९
न स्थाननियमसां.	[सां. सू. ६/३१]	३३१	नवि अत्थि	[बृ. क. भा. ११६९]	२९९
न हि कार्षापण	[प्र. श. ५१ वृ.]	२२०	नवि तं करेइ	[श्रा. प्र. ४]	३७१
न हि धर्मान्तराणि	[उ. प. ८८७ वृ.]	१३३	नाऽवस्तुनो	[सां. सू. १/७८]	३६१
न हि बालतवेण	[आचा. नि. २१४]	१३३	नाउं व खेत्त	[नि. भा. ४३५५]	३१
न हि शक्यं	[काद. १९३]	८६	नाकार्यमस्ति	[वा. रा. सु. ५५/५]	१०६
न हि श्रुत	[ध. बि. ६/३१]	२६२	नाकृत्वा प्राणिनां	[म. स्मृ. ५/४८]	१०१
न हि सति व्याधि	[ऐं. स्तु. च. ७/३ वृ.]	७७	नाचरितात्	[चा. सू. ४७१]	१९७, ३७३
न हि सम्यगुपाय	[ध. बि. वृ. ६/५८]	७५	नाञ्जलो मुखवस्त्रं	[यो. सा. २/२८]	५१, १९२
न हिंस्यात् सर्व	[छां. उप. ८]	१०२	नाणं असंतमि	[व्य. सू. भा. ७/२/१७]	२९९
न हिंस्यात् सर्व	[व. पु. १६]	२६७	नाणं च पुण	[उप. प्र. १९]	३७४
न ह्यदेवो	[य. वे. भा. ७/१]	२०३	नाणसहियं		२७७
न ह्ययुक्तेन	[श.प. ब्रा. ६/३/१/१४]	३२५	नाणेण विणा	[म. स. १४७]	३७३
न ह्यौत्कण्ठ्यं	[आ. वृ. १२/१३]	७५	नात्रैष	[यो. बि. वृ. ११९]	२६६
नंदाइ सुहो सद्दो	[स्त. प. १०]	१४५	नानाकम्मेहि महा	[मि. प्र. ३/विम. ६८]	३६८
नंदीतूरं पुत्रस्स	[बृ. क. भा. १५६७]	१४४	नान्यतो	[यो. बि. ५२२]	३६४
नक्षत्रस्य मुहूर्त्तस्य	[व्य. प्रका.]	१४५	नाभावः	[ब. सू. १२/१/२८]	३६१
नगरपुराण		५७	नाम-निर्गुण	[ज. सं. ३]	१६८
नग्नं	[ऋ. वे.]	३५१	नाम्नान्वर्थ	[द्वा. द्वा. २८/५]	२८४
नच्चा नमइ	[उक्त. १/५]	२९७	नाम्नि	[सि. हे. ६/४/१७२]	२
नत्थि कालस्स	[आचा. १/२/३]	३१४	नार्या यथान्य	[यो. बि. २०४]	८७
नत्थि परलोक	[ध. र. प्र. ६९]	२२	नासद्रूपा	[सौ. पु. ११/२८]	३६१
नत्थि रागसमो	[ध. प. १८/१७]	१९४	नास्ति योग	[मो. ध. ३१६/२]	३१८
नन्दीतूरं पुत्रस्स	[नि. भा. ३०२०]	१४४	नास्ति राग	[म. भा. शां. १७५/३५]	१९४
नन्दीश्वरे तु		१७४	नास्ति सूर्यसमं	[वा. रा. ५/२२]	३५०
नन्वेवं धर्मार्थं	[व्या. प्र. ५/६/२०४]	१५८	नास्तिक-नि	[वी. स्तो. ३/१५ वि.]	१०९
नन्वेवं पुण्यबन्धः	[द्वा. द्वा. १/१४]	७०	नाहं कृशः तथा	[अ. गो. ४४५]	३५२
नन्वेवं प्रतिमैकतां	[प्र. श. ७५]	१९६	निअदव्वमपुव्व	[भ. प. प्र. ३१]	१४९
नमस्कारो	[तै. ब्रा. १/३/१]	१०२	निउणो खलु	[नि. भा. ५२५२]	३७
नमि-विनमि	[काश. जिन]	१९०	निकषच्छेदतापैश्च सुवर्ण		१०३
नमोऽर्हते	[श. स्त. ३]	३४०	निगंथं च णं गाहा	[बृ. क. सू. १/४०]	३०१
ॐ नमोऽर्हते निरं	[श. स्त. ८]	३५३	निगंथं च णं बहिया	[पृ. क. सू. १/४१]	३०१
ॐ नमोऽर्हते पर	[श. स्त.]	३५०	निच्चं चिय जुवइ	[ध्या. श. ३५]	३३१
नय-निक्षेप-प्रमाण	[स्या. क. ७/३०]	५१	निच्छयओ	[उप. प. ४३३]	१२२
नयान्तरव्याख्यानं	[द्वा. द्वा. २/२८]	३६	निजकवचनीये	[स. त. १/२८ वृ.]	२६५
नरत्वं दुर्लभं	[अ. पु. ३३७/३]	२४९	नित्यं	[यो. चूडा ७२]	३५०
नरत्वं दुर्लभं	[अ. पु. ३/३३७]	२९०	नित्यं शुद्धं	[यो. चूडा ७२]	३५३
नवनवसंवेगो	[श्रा. प्र. ३]	३७१	नित्यं शुद्धं	[यो. चूडा. १]	३५१
नवनीतादिक	[यो. बि. ९६]	११६	नित्यं सत्त्व	[प्र. वा. ३/३]	३६५
नवभागकए वत्थे		३०१	नित्यं त्रिकालगोचर	[अ. क. मा. ३/२५]	३६०

पृष्ठ

निदाविगहा	[पं. व. १००६]	२४८
निष्कन्नस्स य		१८२
निष्कन्नस्स य	[क. को. ७८/८]	१८२
निष्फाइय जयणाए	[स्त. प. २०]	१८१
निष्फाविऊण एवं जिण	[स. कु.]	१९१
निमित्तभावतः तस्य	[अ. प्र. ७/६]	१४१
नियमत्यओवरि	[ध. कु. ८]	३१४
नियमेण सदहंतो	[सं. त. ३/२८]	७
निरञ्जनं नित्य	[प. द्वा. १८]	३५३
निरञ्जनं निरा	[ऋ. मं. स्तो. १९]	३५३
निरञ्जनः परमं	[मुण्ड. ३/१/३]	३४१
निरपेक्षप्रवृ	[अ. प्र. ९/३]	१२३
निर्भीतको	[अ. तत्त्वा. ६/९]	२९०
निर्मलः केवलः	[स. श. ६]	३५१
निवसिज्ज तत्थ	[श्रा. प्र. ३३९]	१५३
निवित्तिपहाणा	[स्त. प. १६१]	१५७
निव्वाणं परमं	[म. नि. २/३/५]	३५२
निव्वाणसुखा	[थे. गा. १६/१/४७८]	३५२
निव्विकप्पसु	[बृ. क. भा. ५७१७]	३०९
निशानाथप्रतिकेपो	[यो. दृ. स. १४०]	२४
निश्चयतः	[श्रा. गु. वि. ५७ वृ.]	१२८
निश्चयनयानां बाल	[प्र. श. ६५ वृ.]	३६
निश्चयव्यवहारा	[द्वा. द्वा. २/९]	१९
निश्राकृते गच्छ	[बृ. क. भा. १८०४ वृ.]	१९१
निषेधः सर्वथा	[द्वा. द्वा. ३/५]	६
निष्कलं निष्क्रियं	[श्वेता. ६/१९]	३५३
निष्कलङ्को	[अ. ना. स. २/१०]	३५३
निष्कलो निर्ममः	[यो. सा.]	३५३
निष्पन्नस्यैवं	[सु. सू. र. १०१]	१८१
निष्प्रकम्पं विधा	[गु. क्रमा. ५२]	३३२
निष्प्रपञ्चो निरा	[श्रीमा. विज. ४२]	३४०
निष्फाइऊण एवं	[पञ्चा. ७/४३]	१८१
निस्सकडमनिस्सकडे	[बृ. क. भा. १८०४]	१९१
निस्सकडे ठाइ	[श्रा. दि. कृ. १५१]	१५२
नूतनार्हद्वारावासविधाने	[श. मा. ५/९२]	१५३
नेमिनाथो	[प्र. क.]	१७४
नेह नास्ति	[बृहदा. ४/४/२९]	३६५
नैकं पुष्यं द्विधा	[पू. प्र. १३]	२०७
नैकपुष्यं	[आचारो. २/३१]	२०७
नैवं यत्पुण्य	[द्वा. द्वा. १/१७]	७०

पृष्ठ

नो अविहिणोवणीयं	[स्त. प. ८]	१४३
नो कप्पइ	[बृ. क. सू. १/१]	२२
नो कप्पइ निगंथाण	[बृ. क. सू.]	२२
नो मृत्तिका	[म. पु. ३८/११]	३६८
न्यायार्जितधनं	[द्वा. द्वा. ५/२]	१३७
न्यायेन शुद्ध	[ध. बिं. १/३ वृ.]	१२७
न्यायोपात्तं हि	[ध. बिं. १/४]	१२७
न्यायोपार्जित	[उप. त. २/पृ. १२५]	१३७
न्याय्यादौ	[अ. प्र. ९/७ वृ.]	१२३
न्हवण-विलेवण	[सं. प्र. १६९]	२०७
न्हवणविलेवण		२११
पंचट्टसव्वभेओ	[विं. विं. ८/११]	२०९
पंचसमितस्स मुणिणो	[नि. भा. १०३]	५३
पंचुवयारा	[ल. चै. भा. १०]	२०९
पंचोवयारजुत्ता	[चै. वं. म. २०९]	२०९
पइरिक्के वाघाओ	[यो. श. ७५]	३३१
पइसमयं	[पु. मा. ९७]	८५
पउमुप्पल माउलिगे	[नि. भा. ४८९१]	२९
पक्खीउवमाए जं	[विं. विं. ११/१३]	२८६
पक्षपातो न मे वीरे	[लो. त. नि. ३८]	१०३
पच्चयत्थं च लोगस्स		११
पच्चलकसाय	[ऋष. पं. २८]	२१४
पञ्च यमाः		१०२
पञ्च व्रतानि		१०२
पञ्चदशप्रकारो	[योगे.]	२०३
पञ्चविंशतितत्त्वज्ञो		३६
पञ्चैतानि पवित्राणि		२६५
पञ्चोपचारपूजा	[उप. त. २/पृ. १७५]	२०९
पठकाः पाठका	[म. भा. वन. ३१३/११०]	८
पडिबंधो वि य	[उप. प. २६१]	७६
पडिबुज्झिस्संतत्रे	[स्त. प. ५०]	१४८
पडिबुज्झिस्संतत्रे	[पञ्चा. ७/४७]	१४८
पडिबुज्झिस्संति	[स्त. प. १८]	१०१
पडिवज्जिऊण		२४७
पडिवत्तिविरहिया	[विं. विं. १२/१२]	२५५
पडिसेहो अ अणुत्ता	[पु. मा. २४७]	५४
पढइ णडो वेरगं	[उप. मा. ४७४]	८
पढमं मूलगुणा	[आ. नि. हा. १६१८]	३९
पढमकरणभेएण	[विं. विं. ८/८]	२२०

		पृष्ठ			पृष्ठ
पढमकरणो	[पञ्चा. ३/२८]	२२०	परार्थसाधकं	[यो. दृ. २१८]	७९
पढममहं	[वि. वि. १२/१७]	२३४	परार्थाय महतां	[त्रि.श. पु. २/८८१]	९२
पढमा गिहिणो	[वि. वि. ८/२]	२१९	परिणमते येन		५८
पढमा पुण	[सं. प्र. ५३]	२२०	परिणमदि जेण	[प्र. सार. २/८]	५८
पढमा समंतभद्दा	[सं. प्र. ५२]	२२०	परिणामम्मि असुद्धे	[भा. प्रा. ५]	११
पढमावंचक जोगा	[वि. वि. ८/६]	२१९	परिणामविसेसो	[सं. प्र. ५/५७]	२२७
पढमावत्ति	[जीवा. ४६]	१८२	परिणामादो	[भा. प्रा. ११६]	१६६
पणवण्ण-कुसुम	[सं. प्र. ४७]	२११	परिणामादो बंधो	[प्र. सार. २/८८]	५३
पत्तं पत्ताबंधो	[ओ. नि. ६६९-नि. भा.]	४०	परिणामिन्य	[यो. वि. ४९०]	३६०
पत्थरेणाहओ	[उप. मा. १३९]	८५	परिणामो ह्यर्थान्तरगमनं		२१
पत्थरेणाहतो	[ऋ. भा. १५/२०]	८५	परिभोगोपभोग	[त. सा. १७]	२८६
पदं पदेन	[ध. बि. ३/१७]	२८२	परिषहान्नो सहसे	[अ. क. द्रु. १३/४]	८
पदं सिक्खितं ठितं	[अनु. सू. १३]	२१५	परिसुद्धस्स उ	[पञ्चा. २/२८]	२८१
पदगतिशतं		१३९	परिहतविक्षेप	[रा. मा. १२३]	२३३
पदस्थं मन्त्र		३३८	परीक्षेत भयं	[३/४/८ च. सं.]	९२
पदार्थान्तरमपि	[गु. त. वि. वृ. ३/११३]	२८	परे हितमति	[यो. सा. २/५]	११०
पमाओ य जिणि		२७०	परेषां दुःखानु	[स. सि. ७/११/३८९]	१०८
पयवक्कमहावक्क	[उप. प. ८५९]	२५९	परोपकारकरण	[उप. भ. पृ. १६३]	९२
परं ब्रह्म		३५०	परोपकारपरो	[यो. शा. वृ. प्रका. १]	९२
परं मतान्येव	[द. शु. वृ. २५]	१९१	परोपकारपूर्विकैव	[उक्त. बृ. वृ. पृ. १]	९०
परः पराणां	[वि. पु.]	३४०	परोपकारस्य स्वोपकार	[उप. रह. १९५]	७
परदोसं जंपतो	[पु. मा. ४६१]	१७	परोपदेशे	[सुभाषितरत्नमाला - २२]	३६
परपीडेह सूक्ष्मा	[यो. दृ. स. १५०]	१२८	पवयणमाताउ इमा	[पु. मा. १७२]	४६
परमं पौरुषं	[मह. ५/८८]	३७३	पवरं पुष्पाइयं	[चै. वं. म. २१४]	२२०
परमं यो	[म. भा. अनु. १४९/९]	३५१	पवरेहिं साह	[पञ्चा. ४/१६]	१७४
परमज्ञानयोगा	[प्रबो. चि. ४६१]	३५१	पवरेहिं साहणेहिं	[सं. प्र. १६७]	२२०
परमरहस्समिसीणं	[ओ. नि. १०९८]	५३, १६६	पाएण हुंति	[पु. मा. १२२]	२८२
परमागमसु	[सं. प्र. ३/६२]	२५२	पाणवहाईआणं	[पं. व. १०२१]	२०
परमात्मनि लीनं	[यो. कुं. ३/२४]	३३३	पाणवहो न		२५८
परमात्मान	[ध्या. क्त. ३६]	३१७	पातादिपरत	[अ. प्र. ९/४]	१२३
परमानन्दभाव	[शा. वा. ११/५२]	३५६	पात्रे दीनादि	[यो. बि. १२१]	१२९
परमानन्दरूपं	[अ. प्र. ३२/८]	३५६	पात्रेभ्यो दीयते	[स्क. पु. मा. ४/५६]	१२९
परमानन्दसम्पन्नं		२९०	पापकर्तुरपेक्षया	[यो. बि. १५ वृ.]	३०
परलोकविधौ मानं	[द्वा. द्वा. २/१९]	२३	पापकर्मेति		१०३
परलोकविधौ शास्त्रं	[यो. सा. प्रा. ८/६९]	२३	पापक्षयात् शुद्ध		२७३
परलोकविधौ शास्त्रात्	[यो. बि. २२१]	२३	पापसूदनम	[यो. बि. १३५]	४०
परस्तु निर्गुणः	[बृ. ना. पु. ३३/५७]	३५७	पापामयौषधं	[यो. बि. २२५]	२४
परस्परविरुद्धा	[अ. गी. २२१]	३६९	पायं अहिण्ण	[पञ्चा. ११/३८]	१७, १२६
परस्परविरुद्धेषु	[अ. गी. ६५]	३७१	पायं छिण्ण	[पं. सू. ८/६]	२३८
परस्यापि भवेत्त्रिन्दा नानानर्थं		१८	पायच्छित्तं	[द. वै. नि. ४८]	२८६

		पृष्ठ			पृष्ठ
पायमणक्खेअ	[उ. प. २३२]	९६	पुष्पामिष	[ल. वि. १२]	२१७
पावं न तिव्वभावा	[यो. श. १३ पंचा.]	८५, ११४	पुच्छा वासे	[सा. प्र. १४]	२८२
पावनी परमो	[बृ. सं. उप. २/६०]	३०९	पूआ देवस्स	[वि. वि. ८/१]	२१९
पासंडीलिगाणि व	[स. सा. ४०८]	३	पूआए कायवहो पडिकुट्टो		२२५
पासुगमग्गेण	[नि. सा. ६१]	४३	पूइज्जइ जिणपडिमा		१६१
पाहाण-लेव-कट्टा	[वा. सा. २/४२]	१७३	पूइ साहुणो पराए भत्तीए	[क. कौ.]	१३१
पिंडविसोही समिई	[ओ. नि. ३]	५०	पूजकोटिसमं स्तोत्रं		२१७
पिडोलए व	[उत्त. ५/२२]	२८	पूजया परमा	[द्वा. द्वा. ५/३२]	२२५
पिण्डक्रिया	[द्वा. द्वा. ५/२४]	२१६	पूजया पूर्यति	[उप. सा. ३८]	२०८
पिण्डस्थञ्च	[यो. शा. ७/८]	३४७	पूजा प्रतिष्ठितस्येत्यं	[द्वा. द्वा. ५/२१]	२०९
पिता च माता च	[अ. त. २/३]	१२८	पूजाबलिविधान	[शि. स्मृ. ३९]	१३६
पीडागरीवि	[स्त. प. १४१]	२२४	पूयं पि पुष्फा	[व. हिं. २]	२०९
पुज्जानि परलोक	[सं. नि. १/१/४३]	६९	पूयम्मि वीयरायं	[सं. प्र. १/२००]	२२७
पुढवाइयाण	[पं. लि. ५८]	१०१	पूया वंदणमु	[पञ्चा. जि. ३३]	१९९
पुढवि-दग	[द. वै. नि. ४६]	२८६	पूयाए कायवहो	[श्रा. प्र. ३४५]	२२
पुण्यपापविनि	[अ. सा. १८/१३०]	३४४	पूयाए मणसंती	[सं. प्र. १९९]	२२१
पुण्यापुण्य	[अ. प्र. ७/३]	६९	पूयाए सत्तविहा	[सं. प्र. १३०]	२०८
पुण्यो वै	[बृहदा. ३/२/१३]	३६७	पूयाविहिविरहाओ	[सं. प्र. २०५]	१३०
पुष्फाई	[क. को. ९८/११]	१५७, ११५	पूरिति समोसरणं	[बृ. क. भा. १८०७]	१५२
पुष्फामिस	[द. शु. ३७]	२०९	पूर्वजन्मकृताभ्या	[यो. शिख. १/१४३]	३११
पुष्फामिसथुइपडि	[सं. प्र. १९०]	२०९	पूर्वमुदिष्टे उपदेश	[ध. बि. वृ. २/३१]	३६
पुष्फाहार	[ल. चै. वं. १०]	२०९	पेच्छिस्सं एत्थं	[स्त. प. १७]	१०१
पुष्फेसु कीरजुयल	[पु. मा.]	२१०	पौषधशाला	[गु. त. प्र. ३७]	१५२
पुष्फेहि गंधेहि	[श्रा. दि. कृ. २६]	२०७	प्रकर्षस्य प्रतिष्ठानं		२३
पुरिसंतस्सुवयारं	[उप. प. २३७]	१३०	प्रकर्षेण	[रा. मा. १/२७]	१७२
पुरिसम्मि	[नि. भा. ६२२१]	२६८	प्रकामप्रभूत	[ध. बि. ८/२५]	१२२
पुरिसाभिहाणो मंतो	[नि. भा. ४३०४ चू.]	१७३	प्रकृतिकुटिलाद्	[सु. आ. ३६४]	२४६
पुरुषस्य	[चा. सू. २८४]	२८७	प्रकृत्या सर्व	[मो. ध. ३०३/३५]	३६१
पुव्वकयब्भासो	[ध्या. श. ३०]	२९०	प्रकृत्यारम्भभीरु	[द्वा. द्वा. ५/२९]	२२९
पुव्वतवसंजमा	[नि. भा. ३३३२]	२४१	प्रक्षालनाद्दि	[अ. प्र. ४/६]	६९
पुव्वतवेणं	[व्या. प्र. २/५/११०]	२४१	प्रक्षालनाद्दि पङ्कस्य	[प. पु. ५/१६]	२२७
पुव्वधरकाल	[सं. प्र. १/१७७]	१८२	प्रज्ञानं	[ऐ. आ. २/६/१]	२०३
पुव्वधरकालविहिया		१८२	प्रणवो धनुःशरो	[मुण्डको. २/२/४]	३४८
पुव्वावरत्त	[नि. सू.]	२९०	प्रणिधानं क्रियानिष्ठं	[द्वा. द्वा. १०/११]	७२
पुव्वि असंत	[प. व. ९११]	२८०	प्रणिधानं प्रवृत्तिश्च	[द्वा. द्वा. १०/१०]	७२
पुव्वि चक्खु	[उप. मा. २९९]	४६	प्रतिबन्धेऽपि तथा	[उ. प. ३७४ वृ.]	१२३
पुव्वुत्तगुण	[पु. मा. ४६६]	१५७	प्रतिबन्धेऽपि सदनु	[अ. प्र. ९/४ वृ.]	१२३
पुष्करोदरबि.		१७४	प्रतिबन्धैकनिष्ठं	[द्वा. द्वा. २२/१०]	३२८
पुष्टि-शुद्धि	[ध. सं. ३ वृ.]	६७	प्रतिभा उपदेशा	[यो. वा. ३/३६/३५५]	३४२
पुष्पाद्यर्चा तदाज्ञा च		२१०			

		पृष्ठ			पृष्ठ
प्रतिमा काष्ठलेपा	[म. पु.]	१७३	प्रशान्तात्मा	[भ. गी. ६/१४]	३३३
प्रतिमा मुख्य	[श्रा. वि. वृ. ६/१५/३९]	१७४	प्रसन्नवदनः	[यो. शा. ४/१३६]	३३२
प्रतिमां काष्ठ	[क. कलि. १/७९]	१७३	प्राणभूतेषु सर्वेषु	[ध्या. दी. १०८]	११०
प्रतिष्ठा वीतरागस्य	[शि. र. १३/८७]	१९८	प्राणाघातात्	[नी. श. २६]	१०२
प्रतिष्ठाकारणा	[प्र. श. ७६ वृ.]	१९१	प्राणिघातानु यो.	[म. भा. शां.]	१०२
प्रतिष्ठाजनिता	[प्र. श. ९६ वृ.]	१८९	प्राण्यङ्ग	[अ. प्र. १७/४]	९९
प्रतिष्ठानन्तरं	[श्रा. वि. ६/४१ वृ.]	२०४	प्रातः प्रपूजयेद् वासैः मध्या		२०८
प्रतिष्ठाप्या जिनेन्द्राणां		१९०	प्रातिभात्	[यो. सू. भा. ३/३६]	३४२
प्रतिष्ठामर्हतां	[श. मा. ५/५००]	१९०	प्रादुर्भवेद् यथा		३११
प्रतिष्ठाविधिः	[प्र. क.]	१९८	प्राप्तः षष्ठं	[ज्ञा. सा. २२/१]	२३८
प्रतिष्ठाविधिना	[प्र. श. ७५ वृ.]	१८७	प्राप्यापि तव सं.	[वी. स्तो. १६/५]	२१४
प्रतिष्ठितं पूजयेत्	[त. चि. २/२/१४४]	१८८	प्रारब्धकर्मप्राब.	[पं. द. ७/१४३]	८६
प्रतिष्ठितत्वज्ञानो	[द्वा. द्वा. ५/१९]	१९३	प्रारभ्यते	[८]	७८
प्रत्यक्षेणानुमानेन	[यो. बि. २५]	१९	प्रीयते भगवान्		१९५
प्रत्यङ्गहीनां	[स. सू.]	१६९	प्रीणन्तु जन्तुजातं	[ऋ. स्तो. १]	२१५
प्रदीपस्येव		३५८	प्रीतित्व-भक्तित्वे	[यो. वि. वृ. १८/१६]	२३७
प्रदीर्घभव	[यो. बि. ७३]	११७	प्रोल्लसद्गोमाञ्चं	[यो. बि. ३९९]	२१६
प्रपच्छ किं	[यो. बि. वृ. ११९]	२६६	प्रौढप्रीतितरङ्ग	[उप. मा. दो. २४०/४२२]	१३१
प्रभाते प्रथम	[पू. प्र. ९]	२०८	प्लक्षाद्रोगोदयं	[वि. वि.]	१४४
प्रभोर्गुणानां	[अ. तत्त्वा. २/१५]	२२१	फलं प्रधानमेवाहु		१७८
प्रमत्तयोगात्	[त. सू. ७/८]	१५६	फालकृष्टेऽथवा		१३९
प्रमाणदेशनैवेयं	[द्वा. द्वा. २/२७]	३६	फासुयमग्गेण दिवा जुगंतर		४३
प्रमादी त्यजति	[यो. सा. प्रा. ८/३१]	१०	बंधिता कासवओ	[व्य. भा. ९/७१]	१५१
प्रयत्नाद्यतमान	[भ. गी. ६/४५]	३११	बंधमट्टार	[श्रीश्रीपा. १०८९]	२८६
प्रयाणभङ्गाभावेन	[यो. दृ. स. २०]	१७७	बध्यमान आत्मा	[ध. बि. २/४८]	२१
प्रयासः शुष्क	[यो. स. ९९]	२३	बज्ज्जाणुट्टाणेणं	[पं. व. १०२२]	२०
प्रलम्बितभुज	[यो. शा. ४/१३३]	३३२	बज्जो नवविहो	[सं. प्र. ६/५०]	१०
प्रविश्य विधिना	[यो. शा. ३/१२३]	२०७	बत्थिव्व वायुपुण्णो	[उप. मा. ३८१]	७९
प्रवृत्तचक्रा	[यो. स. २१२]	३१२	बध्नात्यपि	[अ. प्र. २३/२]	१६, ८५
प्रवृत्तिः प्रकृत	[द्वा. द्वा. १०/१२]	७४	बध्नात्यपि तदेवा	[अ. प्र. २३/२]	१६
प्रवृत्तिजः क्लमः	[द्वा. द्वा. १८/१३]	३२०	बहिरन्तर्वस्तु	[सा. शत. २५]	४
प्रशस्ताः शकुनाः याने		१४५	बहिरन्तश्च सम	[यो. शा. १२/२५]	२९०
प्रशान्तः रागादिक्षय	[ल. वि. पं. ११७]	२३३	बहु प्रभूतं	[श्रा. दि. कृ. ९४ वृत्ति]	३७४
प्रशान्तमनसं	[भ. गी. ६/२७]	३४४	बहुमन्नइ	[ध. र. प्र. २६]	२९७
प्रशान्तवाहिता	[यो. दृ. स. १७६]	२३९	बहुमाणं वंदणयं	[द. शु. प्र. १६६]	१३१
प्रशान्तवाहिता निश्चलनि	[यो. वा. २८८]	२३३	बहुमाणविसेसाओ	[चै. वं. म. ८८९]	२३५
प्रशान्तवाहिता निश्चलप्र	[भा. ग. १२३]	२३३	बहुवित्थरमुस्सगं	[द. शु. १३२]	५२
प्रशान्तवाहिता व्युत्थान	[ना. भ. वृ. १२३]	२३३	बायालमेसणाओ	[उप. मा. २९८]	४६
प्रशान्तवाहिताभाव	[द्वा. द्वा. १८/१६]	३२२	बालः अज्ञः	[आचा. वृ.]	३
प्रशान्तवृत्तिकं	[मु. उप. २/५४]	२३४	बाले पापेहिं	[सू. कृ. १/२/२/२१]	१०७

		पृष्ठ			पृष्ठ
बाहिं तु	[पञ्चा. २/२७]	२८१	भगवतां	[स्या. रह. का. ७ वृ.]	३०९
बाहिरसंग	[मो. प्रा. ९७]	८	भगवतैवमुक्तं	[ध. बिं. ६/४२]	५६
बाह्यक्रियाप्रधाना	[द्वा. द्वा. २/२०]	३५	भगवद्बिम्बे हृदि	[प्र. श. ९९ वृ.]	१९२
बाह्यजिनबिम्बा	[सु. क. ८/४]	१८५	भगवान् परमा	[भ. रसा. १/१०]	३५६
बिबअसिद्धी	[क. को. ७८/४]	१६७	भग्नं मारबलं		३४०
बीजानि ह्यग्नि	[म. भा. व. २००/१०८]	११५	भणिअं च	[पं. व. २००]	२८८
बीजान्यग्न्युप	[मो. ध. २११/१७]	११५	भणियं तेण महा	[म. नि. २८]	५३
बीया उ सव्व	[वि. वि. ८/४]	२१९	भणियं च कूव.	[श्रा. प्र. ३४७]	२२४
बीयाणं अग्गिदड्डुणं	[औ. सू. १११]	११५	भणिया पंचुवयारा	[सं. प्र. ४४]	२११
बुद्धस्त्वमेव	[भक्ता. २५]	१०३	भण्णइ एत्थ विभासा	[पं. क. भा. १५७०]	१००
बुद्धो जिनो हृषिकेशः	[प. पं. ७]	१०४	भण्णइ जिणपूयाए	[पञ्चा. वृ. ४/४२]	२२३
बुद्धो वा यदि वा	[यो. सा. १/३६]	१०४	भण्णति सज्झमसज्झं	[नि. भा. ४१५७]	३६
बृहत्वात् बृंहण	[वि. पु. ३/२२]	३५१	भती मंगल	[प्र. सा. ६५९]	१६१
बोधमात्रे	[यो. बिं. ४७७]	३६५	भतीओ होति	[नि. भा. १३]	२४४
बोधाम्भःश्रोत	[यो. दृ. स. ५३]	९४, २५२	भदं मिच्छादंसण	[सं. त. ३/६९]	१०३
बोधं च प्रेत्य	[श्रा. दि. कृ. ४७ वृ.]	३२	भन्नइ तिविह पइड्डा	[चै. वं. म. २६]	१८३
बोधं जिनोक्त	[उक्त. वृ. ३]	३२	भयसोग	[क. को. पृ. २०७/२]	९२
बोधिर्जिनप्रणीत	[राज. प्र. वृ.]	३२	भरहवासभाविति	[चै. वं. म. २९]	१८२
बोधिलाभः	[आ. नि. दी. ६]	३२	भव एव महाव्याधि	[यो. दृ. स. १८८]	११५
बोहिणिमित्तं जिण	[नि. भा. ३१८३ चू.]	१६१	भवठिइभंगो	[वि. वि. ८/९]	२२०
बोहिलाभो उ	[सं. भा.]	३२	भवन्तु सर्वे	[अ. त. ६/१५]	१०९
ब्रह्म देवो ब्रह्म		३४४	भवबीजाङ्कुरजनना	[म. स्तो. ३३]	१०३
ब्रह्मचर्यं	[शा. उप. १/१]	२८७	भवस्वरूपविज्ञा	[ध. बिं. ५/३]	३०२
ब्रह्मचर्यं दया	[या. व. प्रा. ३१२]	१०२	भवाभिनन्दि	[यो. बिं. १७८]	११४
ब्रह्मचर्यमहिंसा	[वि. भ. चं.]	१०२	भवाभिनन्दिनो	[यो. बि. ८९]	९५
ब्रह्मचर्यमुप	[रा. मा. च.]	२८७	भवाम्भोधिसमु	[यो. दृ. स. ६६]	७२
ब्रह्मचारी	[ध्या. बिं. ७२]	२८८	भवोपग्राहि	[ध. बिं. ८/२६]	१२२
ब्रह्मणा दीयते	[कू. पु. ३/१५]	३३३	भव्यत्वं	[उप. प. वृ. १६३]	३६३
ब्रह्मार्पणं ब्रह्म	[शर. उप. २६]	३३३	भव्यत्वं नाम	[ल. वि. ३२]	३६२
ब्रह्मैक्यं तत्	[महावा. ८]	३५१	भव्यत्वं नाम सिद्धि	[ध. बिं. वृ. २/६८]	३६३
ब्रह्मैव	[तै. आ. २/२]	२०३	भव्याम्भोजवि	[शोभ. स्तु. १/१]	२१४
ब्रह्मैव सन्	[बृ. उप. ४/४/६]	२९०	भव्येऽहनि शुभे	[उप. प्रा. १३/१८६]	१३९
ब्रह्मैवेदं	[नृसिंहो. २/१७]	३६५	भस्मधारणा	[बृ. जा. उप. १/२]	१०
ब्राह्मणैर्लक्ष्यते	[यो. प्र. ३३]	१०३	भाग्यानि		३६८
भगे दारुणत्तं	[पं. सू. २/१]	३१३	भामण्डलमिदियुक्त		३३८
भक्तिः श	[विचा.]	२२२	भावच्चणमुग्गवि	[म. नि. ३]	२२८
भक्षणीयं सतां	[यो. शा. आं. ३/३३]	९८	भावणाजोग	[सू. कृ. १५/५]	११०
भक्षितोपेक्षितत्वाभ्यां		१००	भावनमुक्कार	[भ. प. ७९]	१२
भगवते तप्पच्चयकारि	[पं. व. ९९६]	३१	भावना मोक्षदा स्वस्य		२०४
भगवतः सर्वेष्वपि	[एं. स्तु. च. ६/१]	३०९	भावनानु	[ध. बिं. ६/३०]	२६२

		पृष्ठ			पृष्ठ
भावनानासार	[ध. बि. ६/२७]	२६२	मंगलपडिसरणाइं	[पञ्चा. जि. २४]	१९८
भावनीयमौदार्य	[ल. वि.]	१४७	मंडलि निसिज्ज	[उ. प. ८५७]	२४६
भावपाणातिवाएण	[नि. भा. १५/३ चू.]	१५६	मंदा मोहेण	[सू. कृ. ३/१/११]	११९
भावविसुद्धिणिमित्तं	[भा. प्रा. ३]	११	मग्गे य जोयइ	[उप. प. ८८८]	२६६
भावविसुद्धी	[चै. वं. म. १०१]	१६८	मग्गे य जोयइ तथा		६२
भाववृद्धिरतो	[यो. बि. ३५१]	८१	मज्झणहे पुणरवि		२०८
भावशुद्धिः परं शौचं	[स्क. पु. मा. कौ. ४२/६२]	२३६	मज्झत्था	[पं. व. ९७३]	२४८
भावशुद्धिः प्रयो	[ब्रा. पु. २९/१७]	२१३	मज्झत्थो देसणं	[ध. र. प्र. ९५]	२७
भावशुद्धिनिमि	[अ. प्र. २/४]	२२४	मण-वय-काय	[सं. प्र. ४३]	२११
भावश्रो.	[ब्र. सू. १२/१/१५]	३६१	मणाविव प्रति	[ज्ञा. सा. ३०/३]	६०
भावसात्ये	[द्वा. द्वा. १०/२४]	८१	मणेरिवाभिजातस्य	[द्वा. द्वा. २०/१०]	५९
भावार्थस्तु	[यो. बि. वृ. ११९]	२६६	मण्डलं जालकं	[सू. सं.]	१००
भावितं तीव्रवेगेन	[अपरो. १४०]	५८	मण्डलिनिषद्या	[ल. वि. १०]	४७
भावेण सुद्ध	[विं. वि. ९/१]	२५२	मण्डलिप्रमार्जना	[उप. प. वृ. ८८६]	२५५
भावेणं ववहारी	[गु. त. वि. २/१६२]	१८	मतिज्ञानावरण	[प्रज्ञा. ८/१४७ म. वृ.]	१२४
भावो वि	[श्री. श्री प्रा. २१]	३१७	मत्तः काया	[त. अनु. ५/१८]	३०९
भावो हि पढमलिंगं	[भा. प्रा. २]	११	मदीयं दर्शनं मुख्यं	[यो. सा. २/९]	१०२
भासासमितीते	[नि. चू. १०/भा. ३]	३१	मदोपशमनं	[सु. आ. २७]	२६९
भिक्षुमांसनिषेधो	[अ. प्र. १७/५]	९९	मद्वक्करणं	[नि. भा. ६२२२]	२४६
भिच्छुगा रत्तपडा	[नि. भा. पी. ३२३]	२७	मध्यमस्य पुनः	[द्वा. द्वा. २/१२]	४३
भिद्यते हृदयग्रन्थि	[यो. शि. ५/४५]	३४३	मनः प्रशमनो	[महो. ५/४२]	३०१
भिन्नग्रन्थेस्तु	[यो. बि. २०३]	८७	मनःस्थैर्यं	[बृ. क. वृ. १६४१]	२८८
भिन्नम्मि तओ	[वि. भा. १९९६]	२७२	मननात् त्राणनात्	[श्री. रा. ता. १/१२]	१७३
भिन्ने तु	[उ. प. ३७४]	१२३	मननात् त्रायते	[नि. क.]	१७३
भीसणो मच्चू	[पं. सू. २/१०]	३१४	मनसैवा	[बृह. उप. ४/४/१९]	३४७
भुवणगुरु	[पञ्चा. २/२४]	२८१	मनो महान्	[वा. पु. ४/२५]	३५१
भुवणे वि	[चै. वं. म. २५५]	२२१	मनो वै	[गो. ब्रा. २/५/४]	३५१
भूमयो ब्राह्मणादीनां	[बृ. सं. ५६/९]	१३९	मनो निवेश्य	[ना. पं. ५/१०/३८]	३३३
भूमा निरति	[सि. बि. वृ. पृ. १४४]	३५६	मनोरथोऽपि		११६
भूमि सुलक्षणां	[क. क. १८]	१३९	मनोवाक्कायवस्त्रेषु	[आचारो. २/१२]	२०८
भूमीपेहण	[पञ्चा. ४/११]	२२४	मनोवाक्कायवस्त्रोर्वी		२०८
भृतका अपि स	[द्वा. द्वा. ५/७]	१४६	मन्त्रः प्रणव	[यो. शा. ८/७१]	१७२
भृत्या भरणीया	[मिता. ९/२१६]	१२८	मन्त्रन्यासो	[द्वा. द्वा. ५/१४]	१७२
भेदोऽवित्यम	[विं. वि. १२/१४]	२४८	मन्त्रे देवे		१८४
भोगादिफलविसेसो	[स्त. प. ३९]	१७६	ममत्तभावं	[द. वै. चू. २/८]	२९७
भोगान् स्वरूपतः	[यो. दृ. स. १६६]	८७	ममैव देवो देवः	[यो. सा. १/३७]	१०४
भोगाप्तिरपि	[द्वा. द्वा. १/१८]	७०	मय्येव निप		३०६
ध्रमोऽन्तर्वि	[द्वा. द्वा. १८/१५]	३२५	मय्येव मन	[भ. गी. १२/८]	३३३
ध्रष्टबीजोप	[बृ. सं. उप. २/५९]	३०९	मरणं बिन्दु	[ह. प्र. ३/८८]	२८७
मंगलदीवा	[पञ्चा. जि. २३]	१९८	मरेज्ज सह वि	[नि. भा. ६२३०]	२४७

		पृष्ठ			पृष्ठ
मर्मण्यमर्मगो वा	[बृ. सं.]	१३९	मित्तभावो	[नि. भा. २७३४ चू.]	१०८
मलिनस्य यथा	[यो. बि. २२९]	२५	मिती मे	[आ. सू. ४९]	१०८
मलिनारम्भानुबन्ध	[प्र. श. ३१ वृ.]	१५३	मित्रभावश्च	[आ. द. गी. २६]	१०९
मलिनो हि यथा	[या. व. स्मृ. १४१]	२४६	मिथ्या शंसन् वीर	[शां. सु. १६/३]	१०९
मले कर्मबन्ध	[द्वा. द्वा. १४/५]	६८	मिथ्यात्वं परमो		२६९
मलोत्सर्ग	[श्रा. वि. वृ.]	२१२	मिथ्यादृशां मतं		२६
मल्लिनेमि		१७३	मिद्यतीति	[त. सू. सि. वृ. ७/६]	१०८
महागुणत्वात्	[ध. बि. ६/४०]	५६	मीमांसाभावतो	[यो. स. १६९]	३७२
महाजिनो महा	[अ. ना. स. ६/१]	१०४	मुक्खत्थीहिं करेयव्वो		२२२
महावाक्यार्थजं यत्तु	[अ. उप. १/६६]	२६०	मुक्खासओ वि	[वि. वि. ४/२]	११६
महावाक्यार्थजं सू	[द्वा. द्वा. २/१२]	२६०	मुक्खेण जोयणा	[यो. वि. १]	३००
महाविधानकल्पस्य	[ऐं. स्तु. च. २०/३]	४८	मुक्तत्वप्रयो	[स्या. क. ९/६]	३६३
महास्मृतिपरि	[पा. यो. सू. १/४३]	६०	मुक्तस्येव	[यो. बि. ५२३]	३६४
महुरानगरीघरे	[बृ. क. भा. १७७६ चू.]	१८९	मुक्तिः श्रीपरमा	[यो. प्र. १०७]	३४४
मा कार्षित् कोऽपि	[यो. शा. ४/११८]	१०९	मुक्तिर्हित्वा	[भाग. २/१०/६]	३५७
मा कीरउ पाणिवहो		२२२	मुक्तो बुद्धो	[अ. सा. १५/६९]	१०३
मा विषीद	[यो. बि. वृ. ११९]	२६६	मुक्तौ दृढा	[यो. बि. ३४२]	३०३
मा हिंसीतः	[य. वे. १६/३]	२२२	मुक्त्वाऽतो वाद	[यो. बि. ६९]	२३
मा हिंस्यात्		२५८	मुख्यं ज्ञानं	[द्वा. द्वा. ३/१७ वृ.]	५१
माउम्माया य		३०५	मुख्ये तु तत्र	[यो. बि. २९]	१०५
माता पिता	[यो. बि. ११०]	९०	मुख्यो य	[यो. दृ. स. १८९]	११५
माध्यस्थ्यं	[वै. क. ल. ९/९०५०]	२६७	मुदिता करुणा	[व. उप. १/१३]	११०
माध्यस्थ्यं	[द्वा. द्वा. ७/२४]	९८	मुनीन्द्रैः	[यो. बि. ३८८]	७३
माध्यस्थ्यमपि	[वीत. स्तो. ६/१]	५२	मुमुक्षुर्जन्म	[ज्ञाना. ४/६]	२९१
मानम्	[सि. हे. ६/४/१६९]	२	मुहुत्ता सउणो	[ग. वि. प्र. ८०]	१४५
मानसीर्वासनाः	[मु. उप. २/६९]	११०, ३०९	मुहूर्तान्तर्मनः	[यो. शा. ४/११५]	२८८
मानापमानयोः	[भ. गी. १४/२५]	३५७	मूढा उ दिसाविभाग	[नि. भा. ४३०६]	७७
मायां तु	[श्वेता. ४/१०]	३६१	मूत्रं पयोवन्न	[यो. शा. आं. ३/३३/१०]	९९
मायातोयोपमा भोगा	[यो. सा. प्रा. ८/२२]	८७	मूल्यन्तरोपयोगे	[यो. बि. वृ. ११९]	२६७
मायाम्भस्तत्त्वतः	[यो. दृ. स. १६५]	८७	मृद्वी शय्या प्रातरुत्थाय		३६
मायाम्भो मन्यते	[यो. सा. प्रा. ८/२१]	८७	मेत्ता करुणा	[अ. ध. सं.]	११०
मार्गानुसारि	[यो. स. वृ. ८/ पृ. ७२]	३४२	मेत्ता विहारिनो	[वि. म. ९/७३]	१०८
मासोपवास	[यो. बि. १३४]	४०	मेत्तादिगुण	[पञ्चा. ४२]	१०८
मिच्छत्	[प्र. सारो. ७२१]	१०	मेत्तादी सत्ता	[पं. व. १६७३]	११०
मिच्छत्तखओ	[पञ्चा. १/३]	२५४	मेत्ति भूपसु	[सू. कृ. १/१५/३]	१०८
मिच्छत्तमयसमूहं	[वि. आ. भा. ९५४]	१०५	मेत्तीं सव्वेसु	[सम. क. १/७०]	१०८
मिच्छादंसणमहणं	[श्रा. प्र. ३४१]	२१६	मेरोर्गुरुगिरिर्नान्यः	[श. मा. ५/४९७]	१६१
मिच्छादिदृटी नियमा	[क. प्र. उप. २५]	२६९	मेहकुमारो एत्थं	[उप. प. २६३]	७८
मिण गोणसं	[उप. मा. ९४]	५०	मेहा हुज्ज न	[पु. मा. २८]	२९९
मित्तपि कुणइ सत्तुं	[पु. मा. २९१]	१०७	मेहुणसत्रा	[वि. वि. ११/१४]	२८७

		पृष्ठ			पृष्ठ
मैत्री कारुण्य	[च. सं. १०/२६]	११०	यज्ञार्थं पशवः सृष्टाः	[म. स्मृ.]	१०२
मैत्री च सर्व	[आ. व.दी. १/३१]	१०८	यतयो हि सर्वथा	[अ. प्र. वृ. २/५]	२२७
मैत्री निखिल	[यो. सा. २/६]	११०	यतिरप्यधिकारी	[द्वा. द्वा. ५/२८]	२२८
मैत्री परस्मिन्	[अ. क. १/११]	११०	यतो वाचो निव	[तैत्ति. २/४]	३४७
मैत्री परहिते	[पा. च. ६/३८३]	१०९	यतोऽभ्युदय	[वै. सू. १/१/२]	१७७
मैत्री परेषां	[शां. सु. १३/३]	११०	यत् सुखं	[मै. उप. ६/२४]	२०३
मैत्री प्रत्युपकार	[स्या. क. ल. १/६/पृ. ५५]	१०८	यत्करोषि यद	[भ. गी. ९/२७]	३३३
मैत्री प्रमोद	[स्या. क. ल.]	११०	यत्कुर्वतः	[श्रा. वि. वृ. १/७/पृ. १४२]	२३५
मैत्री सत्त्वेषु	[शा. वा. १/६]	१०८	यत्तथोभय	[यो. बिं. ४८२]	३६०
मैत्री सत्त्वेषु मोदं	[सु. सं.]	११०	यत्तु प्रत्युपकारार्थं	[म. भा. भी. ४१/२०]	१२९
मैत्री सत्त्वेष्व	[प्र. श. ३३]	१०८	यत्नेनानुमितो	[वा. प. १/३४]	२३
मैत्री समस्त	[वै. क. ल. ९/३६८]	१०८	यत्पुनरभ्यास	[श्रा. वि. वृ. १/७/१४]	२३९
मैत्री समस्त	[वि. पु. ३/८/२४]	१०८	यत्र तत्र समये	[अ. यो. व्य. ३१]	१०४
मैत्री-प्रमोद	[यो. बिं. ४०२]	११०	यत्र तपः तत्र नियमात्	[नि. चू. ३३३२]	१३३
मैत्री-प्रमोद	[पा. यो. सू. १/३३]	११०	यत्र यत्र प्रतिष्ठा	[श. मा. ५/५०४]	२००
मैत्री-प्रमोद-का	[त. सू. ७/६]	११०	यत्र यत्र भवेत्	[अ. व. गी.]	९८
मैत्र्या सर्व	[ध. सं.]	११०	यत्र योगसमा	[अ. सा. १६/२८]	३३२
मैत्र्यादिवासना	[सा. श. ९८]	११०	यत्र रागादयो	[ज्ञाना. २८/८]	३३१
मोक्खपहसामियाणं	[पञ्चा. ८/५]	१६३	यत्र संसारभोगा		२६
मोक्षः कर्मक्षयादेव	[यो. शा. ४/११३]	६१	यत्रैकाग्रता	[वे. सू. ४/१/११]	३३१
मोक्षमार्गप्रवृत्तस्य		१७८	यत्सांख्यै	[भ. गी. ५/५]	३६९
मोत्तूण ज्ञाण	[त. के. ९/८९६]	३०२	यत् स्थिरम	[द. रत्न. भा. २-पृ. ३०८]	२८८
मोहान्धकारगहने	[यो. बिं. २८५]	३३९	यथा गदपरि	[द्वा. द्वा. १७/२७]	३७३
यं शैवाः	[सु. र. १३१ सस्तुं साहित्य]	१०३	यथा छायातपौ	[प. पु. २/८१/५१]	३६८
यः कारयेतीर्थकृतः		१९६	यथा तदज्ञात	[प्र. चिं. ७०]	२६७
यः किल लौकिके	[जीवा. ४२ वृ.]	१९७	यथा दीपः प्रका	[मो. ध. २१०/३९]	३५७
यः परात्मा	[वी. स्तो. १/१]	३५१	यथा धेनुसह	[म. भा. वन. १८१/१६]	३६८
यः परात्मा स	[स. श. ३१]	१८५	यथा नागपदे	[मो. ध. २४५/१८]	३७०
यः परार्थमु	[चा. सू. २९९]	१६५	यथाग्निर्दारु	[यो. कु. ३/१४-१५]	३११
यः पूजां	[उक्त. वृ. १५/५]	१३१	यथानभी	[भाग. ११/१०/५]	३७०
यः प्रणव	[नृ. पू. ५]	१७२	यथाप्रतिज्ञम	[यो. बिं. ३८७]	७३
यः शासनस्य मालिन्ये	[अ. प्र. २३/१]	१६, ८५	यथाभ्यासेन		३११
यः शास्त्रविधि	[भ. गी. १६/२३]	१३६	यथास्थानं गुणो	[द्वा. द्वा. २/१]	२५
यः श्रुतं न विचा	[लो. त. नि. २०]	३७२	यथैवाविधिना	[अ. प्र. ८/४]	१२०
यः संसदि परदोषं	[चा. सू. १४७]	१८	यदत्र चक्रिणां	[त. अनु. २४६]	३५७
यच्च चन्द्र	[अ. प्र. ३०/६]	३५२	यदा त्वभेदविज्ञानं	[वृ. ना. ३१/६१]	१९२
यच्च यदृच्छाप्रण	[ध. बि. १/३. वृ.]	१०४	यदा नार्थान्तरं	[यो. बिं. ५१९]	३६४
यच्चिन्त्यमानं	[लो. त. नि. १६]	१९	यदा पश्यति चा	[जाबा. ९/१२]	३५६
यच्छब्दस्तू	[का. प्र. ७४/५२/१८८]	५	यदा मरुत्र	[वी. स्तो. १२/४]	८७
यज्ञमण्डपयोः	[वे. वा. प्र.]	१६२	यदि तावद	[न्या. मं. ९]	३६५

		पृष्ठ			पृष्ठ
यदि नियतमशान्ति	चतु. जि. १६]	२१४	युक्तिमद्वचनं	[वि. पु. ३/१८२०]	१०३
यदैहिकफल	विचा.]	२२२	यूनः सका	[अ. त.]	२५४
यद्दुस्तरं यद्	[म. स्मृ. ११/११९]	४०	ये कारयन्ति जिनमन्दिर	[उप. त. २/४]	२०४
यद्यपि निषेव्यमाणा	[प्र. र. १०७]	८६	ये तवाष्टविधां पूजा		२१०
यद्यपि प्रतिमायां	[गु. त. वि.]	१८७	ये तु नव्यनैयायिकाः	[द्वा. द्वा. ५/१९]	१८७
यद्यपि मिथ्या	[द्वा. द्वा. ६/४ वृ.]	१२३	येऽप्यन्य	[भ. गी. ९/२३]	२६८
यद्यप्यतीन्द्रियार्थे	[स्या. क. ल. २/१३]	२३	ये यथा मां	[भ. गी. ४/११]	३३८
यद्येकवेलं	[श. मा. ५/४८१]	२०८	ये यथोदितचरण	[सं. त. ३/६७ वृ.]	४९
यद्वत्सहस्रकिरणः	[यो. शा. १२/१६]	५०	ये योगिनां कुले	[यो. स. २१०]	३१२
यद्वा तत्र	[द्वा. द्वा. २/११ वृ.]	२५९	ये लुब्धचित्ता	[ह. प्र. ष. २०]	१२
यद्वा रागादि	[यो. सा. १/४१]	१९४	येन दोषा निरुध्यन्ते	[द्वा. द्वा. २०/६]	५४
यद्वा तत्तत्र	[यो. दृ. स. १३८]	३७१	येन भावेन यद्रूपं	[तत्त्वानु. ६/९]	५८
यन्मनसा न	[के. नो. १/५]	३४३	येन येन सुखा	[ज्ञाना. २८/११]	३३२
यमनियमासन	[पो. सू. २/२९]	३००	येन येन हि भावेन	[घ्या. दी. १६८]	६०
यस्तु शास	[द्वा. द्वा. ६/३०]	८५	येयो लोलो	[द्वि. र. मा. १३]	२१४
यस्तु श्रोता	[यो. बि. १५ वृ.]	२९	यैवावस्था	[अ. सा. १६/२९]	३३२
यस्तृणमयीमपि कुटीं कुर्याद्	[उप. त. २/पृ. १२५]	१३६	यो दीक्षते	[श. ब्रा. ३८/१/१]	२८१
यस्मिंश्च विदिते	[ज्ञाना. ३१/३०]	३४३	यो नमस्कुरुते	[देवपालचरित्र. ८८]	२१६
यस्य क्रियासु	[द्वा. द्वा. २८/३]	२८०	यो निश्चयः प्रवर्तते	[गु. त. वि. १/३८]	६६
यस्य चाराधनोपाय		३११	यो निसृतश्च न च	[सौ. द. ७/४९]	१२
यस्य त्वनादरः शास्त्रे	[यो. बि. २२८]	२९, १४०	यो बुध्वा	[अ. सा. २/१८]	२८०
यस्य देवे	[श्वे. उप. ६/२३]	२५५	यो विमूढात्मा	[भ. गी. गू. वृ. ३/६-१७४]	११
यस्य धर्मार्थमर्थे	[प. पु. ५/१९/२५२]	६९	यो वीतरागः	[अ. प्र. १/३]	३५३
यस्य नास्ति	[म. भा. स. भा. ५५/४]	३७२	यो वै भूमा	[छान्दो ७/२३/१]	३५६
यस्य निखिला	[लो. त. नि. ४०]	१०३	योऽसाधुभ्यो	[म. स्मृ. ११/१९]	१७१
यस्य प्रभावादाकाराः		९२	यो हि प्रकृ.	[ध. र. प्र. वृ.]	९२
यस्य येन प्रकारेण	[यो. दृ. स. १३५]	३६	यो हि सम्यक्	[च. सं. ८/३०/३४०]	२८
यस्याः श्रवण		२६	योग-क्रिया-फला	[यो. दृ. स. ३४]	२०१
या जिनप्रतिमा	[व्य. भा. ६/१८९ वृत्ति]	१७४	योगः	[भ. गी. २/५०]	३०१
या दुस्त्यजा	[वि. पु. ४/१०/२२]	३७०	योगः कल्पतरुः	[यो. बि. ३७]	८३
या ब्रह्मणि	[अ. धर्मा. ४/६०]	२८७	योगद्वयेना	[यो. वा. १/२. पृ. ९]	३१८
यागः देवपूजनं	[क. कलि.]	१४८	योगस्तपो	[व. स्मृ. ६/२०]	१०८
यागशब्देन प्रतिमा	[कल्प. सुबो.]	१४८	योगस्थः कुरु	[अ. उप. २/३]	३२१
यागान् देवपूजाः	[कल्प दी.]	१४८	योगस्य हेतु	[अ. क. द्रु. ९/१५]	३२३
यावत्तिष्ठति जैनैन्द्रं	[उप. त. २/११०]	१४९	योगस्येदं फलं	[यो. बि. ५०६]	३४४
यावत्प्रमाद	[गु. क्रमा. २९]	३४३	योगहीनं कथं	[यो. शिखो. १/१३]	३७३
यावन्तः परि	[द्वा. द्वा. ५/१२]	१६६	योगाःत्रयो	[भा. ११/२०/६]	३१४
यावन्ति पशुरोमाणि		१०२	योगारम्भे	[ग. पु. १/२२९/२५]	३४२
यावन्नाभेयो	[आचा. १/१/१/पृ. ७]	१२८	योगेन योगो		३४२
युञ्जीत योगी	[मा. पु. ३/४५]	३१०	योगो ध्यानं	[आ. पु. २१/१२]	५९

		पृष्ठ			पृष्ठ
योग्यता चा	[ल. वि. ४९]	११६	रोगिसिरावेहो	[पं. लि. ६०]	१०१
योग्यता चेह	[यो. बि. २७८]	३६२	लक्खण	[व्य. भा. ६/१८९]	१७४
योग्यतामन्तरेणा	[यो. बि. १०]	३६१	लक्खिज्जति	[नि. भा. ६४८३ चू.]	६५
योजनीयास्तथा	[वे. वा. प्र. ३४२]	१४६	लक्ष्मीनाशकरः	[वि. वि.]	१४४
इयम्मि	[पञ्चा. २/२३]	२८१	लघुत्वमारो	[श्वेता. २/१३]	३१०
रतो दुद्धो	[उप. र. २]	३८	लज्जातो भयतो वितर्क	[उप. त.]	१५४
रतो बंधदि कम्मं	[प्र. सार. २/८७]	१९५	लद्धट्टा गहियट्टा	[व्या. प्र. २/५/१०७]	५४
रत्नसमुद्गाकः	[श्रा. दि. कृ. वृ. १११]	१५१	लद्धितिगजुत्तो	[क. प्र. चू. २]	७०
रम्यं येन जिनालयं	[उप. त. २/३]	१४९	लब्धानामपि	[म. भा. शां. ८/३१]	१६३
रम्ये स्निग्धं	[प्रति. सा. २८]	१३८	लब्धित्रिकयुक्तः	[क. प्र. वृ. २]	७०
रयणीए संकोचो.	[सं. कु. ४]	१२५	लाभालाभो	[नार. परि. ३/९२]	३४१
रसा पगामं	[उत्त. ३२/१०]	४२	लिंगं जिणपत्रत्तं	[आ. नि. ११३१]	१०
रसानुवेधात्ताम्र	[द्वा. द्वा. १०/२३]	८१	लिंगं पमाणं	[आ. नि.]	९
रसेन्द्रेण यथा	[कु. त.]	२७७	लिङ्गं मार्गानुसा.	[यो. बि. ३५३]	१७
राग-द्वेष-मोहजितां प्रतिमां		१६१	लीनं लयं	[का. अनु. ४७० वृत्ति]	२८८
राग-द्वेषा	[कू. पु. ३/२०]	१९४	लेवडमलेवडं वा	[पं. व. २९८]	४१
रागं च दोसं च	[सं. नि. १/७/२२]	३०	लोकः खल्वाधारः	[प्र. र. १३१]	१९७
रागदोसविउत्तो	[नि. भा. ६६९६]	१५६	लोकाग्रशिखरा	[त. अनु. ४/३३]	३१७
रागदोसाणु	[व्य. सू. २/१३६]	१९४	लोकातिवाहिते मार्गे	[यो. शा. १/३६]	४६
रागद्वेषविमुक्त	[आ. द. गी. ७६]	२४	लोकायात्रानुग	[म. पु. १५३/४०७]	१९७
रागद्वेषव्यति		३४०	लोकाराधनहेतो	[यो. बि. ८८]	९५
रागवज्जिओ वि	[ष. खं. ५/४/२६ वृत्ति]	२२५	लोके चतु	[त. का. २५]	८४
रागादयो महा	[सा. स. २७४]	१९४	लोकैषणादि	[अ. गी. ४७८]	२३८
रागादीणमणुप्पाओ अहिंसकत्तं		५३	लोकोत्तमानां	[श्रा. प्र. ३५० वृत्ति]	१५८
रागाद्यपेतं	[जाबा. उप. २१८]	२०९	लोगुत्तरे धम्मपहे	[जीवो. पं. ३६]	१२७
रागो दोसो	[यो. श. ५३]	३६६	लोगे अ साहुवाओ	[स्त. प. १५]	१४७
रागो दोसो	[स. सा. १७७]	१९४	लोभ-शोक-भय	[च. सं. ७/२७]	८
रागो दोसो	[क. को. १५०/६]	१९४	लोयप्पिओ जणाणं	[ध. र. प्र. ११]	९६
रागो दोसो मोहो एए	[श्रा. प्र. ३९३]	२९४	वग्घमुहम्मि	[उप. मा. ४७२]	३७
रागो दोसो मोहो दोसा	[यो. श. ५३]	१९४	वचनादविरु	[ध. सं. ३]	३०४
रागो द्वेषश्च	[अ. प्र. २२/२]	१९४	वचनादस्य संसिद्धि	[यो. बि. २३]	१९
रागो द्वेषो	[अ. बि. १/२३]	१९५	वचनाद्य	[ध. बि. १/३]	३०४
रागोपहति	[सां. सू. ३/३०]	२८९	वचनाद्यदनु	[ध. बि. १/३]	१०८
राजयोगः	[शि. सं. ५/१७]	२०३	वचनानुष्ठानं	[श्रा. वि. वृ. १/७/१४३]	२३७
राजयोगश्च स	[द. सं. ४३९]	२०३	वचनानुष्ठानगतं	[अ. सा. २०/२३]	३२४
राज्यं भोज्यं		१६१	वचनानुष्ठानत्वं	[ध. सं. टि. ३]	२३७
रुजि सम्यग	[द्वा. द्वा. १८/२०]	३२७	वचनाराधनाद्	[द्वा. द्वा. २/२४]	५२
रूपिणः पुद्		६५	वज्जेह कुसील	[ओ. नि. ७७५]	२८
रूप्यकच्चोलकस्थेन	[प्र. कल्प.]	१९०	वत्तक्खा खलु	[क. को. ७८/९]	१८२
रूवं झाणं दुविहं		३४१	वत्तक्खा खलु एक्का		१८२

		पृष्ठ			पृष्ठ
वत्ति पइड्डा	[चै. वं. म. ३५]	१८२	विगइं विगइ	[नि. भा. १६१२]	४२
वत्तिविसेसो	[जीवा. ४७]	१८२	विग्घोवसमिगेगा	[सं. प्र. १९४]	२१८
वत्थभत्तादि	[द. वै. चू. पृ. २५५]	१३१	विग्घोवसमिगेगे	[चै. वं. म. २१३]	२१८
वद-समिदी-गुत्तीओ	[स. सा. २७३]	१३	विघ्नजयो	[यो. बि. १ वृ.]	७७
वदनप्रसादादि	[स. सि. ७/११/३४९]	१०९	विचित्तं बहुयं	[नि. चू. ३/१०]	३७४
वदन्ति योगि	[ज्ञाना. ४०/१७]	२८९	विट्टाण सूअरो	[पं. व. ४३]	११८
वध-बन्धन	[ध्या. दी. १०९]	११०	विणए ठविज्ज	[उत्त. १/६]	२५५
वपनं धर्मबीजस्य	[ल. वि.]	९६	विणओ सव्वगुणाणं	[ध. र. २५]	२७०
वपुःकृशत्वे	[हठ. प्र. २/७८]	२०२	विणओ सासणे	[वि. आ. भा. ३४६८]	३१३
वय-समणधम्म	[ओ. नि. २]	५०	विणओववेय	[नि. चू. १३]	३१३
वयःक्रमेणाध्ययन	[द्वा. द्वा. २/२३]	४४	विणओववेयस्स	[नि. भा. १३ चू.]	२५६
वयच्छक्कमि	[आ. नि. प्रति. २७]	३०३	विणयमूले	[ज्ञा. ध. १/५]	३१३
वरगंधपुप्फ	[पञ्चा. २/२५]	२८१	विणयाहीया	[बृ. क. भा. ५२०३]	२५६, ३१४
वरपुप्फगंधअक्खय	[सं. स. ७१]	२१०	वितर्क-विचारा	[पा. यो. सू. १/१७]	६०
वल्ली संतरणंतर	[व्य. सू. भा. ४/४३२]	३०५	वितर्कश्च विवेक	[मो. घ. १९५/१५]	३२४
ववहारणयं पडुच्च	[धवला. ९/४-१-३८३]	११	वित्तिकिरियाविरोहो	[चै. वं. म. ८७६]	२०८
ववहारसुद्धी धम्मस्स मूलं	[श्रा. कृ. १५९]	१४०	वित्तीवोच्छेयम्मि	[पञ्चा. ४/७]	२०८
ववहाराणुगयं	[भा. रह. २०]	५१	विद्यया अवि	[सि. बि. ९/१४६]	३५६
ववहारो पि हु बलवं	[पं. व. १०१६]	५१	विद्यया सह		२४७
वशे हि यस्ये	[भ. गी. २/६१]	३७०	विद्यां चावि	[ईशो. ११]	३७३
वसही सयणासणभत्तपाण		१३१	विद्याशील	[म. भा. उ. ३८/३४]	२७०
वस्तुतः प्रीतित्व	[ध. सं. टि. गा. ३]	२३७	विधाप्य विधिना	[ध. र. क. ४७]	२०४
वस्तुतस्तु	[यो. वासि. ४/४०/३०]	३६१	विधि-ब्रह्म-लोकेश	[प. द्वा. ७]	१०३
वस्त्रैर्वस्त्रविभूतयः	[उप. सा. ४१]	२०८	विधिकथनं विधि	[अ. सा. २०/३३]	३२४
वस्त्वेकमेव	[वि. पु. २/६/४५]	३०८	विधिना	[ध. बि. ५/६०]	३०३
वाचको भग.	[वि. पु. ६/५/६८]	३५३	विधिना शुचिभूतेन	[ध. र. क. ४८]	२१८
वाचा मनसि	[भ. पु. १/२/१५९]	२४२	विधिनिषेधौ	[ध. बि. २/३५]	२०
वादांश्च प्रतिवादांश्च	[पतञ्जलि]	२३	विधिनोप्ता	[ल. वि.]	९६
वाम-दक्षिण	[ज. सं. ६]	१६८	विनिष्पन्नसमाधि	[वि. पु. ६/७/३५]	३४८
वामदेवादि	[सां. सू. १/१५७]	३६५	विपक्षचिन्तारहितं	[यो. दृ. स. २१७]	७९
वामदेवो मुक्तः	[म. भा. शां. ३३३]	३६५	विभज्जवायं	[सू. कृ. १/१४/२२]	३१
वायणा पुच्छणा	[उत्त. ३०/३४]	२९८	विभवोचितमूल्येन	[द्वा. द्वा. ५/११]	१६२
वासाः श्वेतवर्णाः	[प्रति. क.]	२०७	विभावानुरूपा	[ह. च. १०६]	१६२
वासीचन्दनकल्पत्वं	[भ. गी. ५६]	२४०	विमुक्तकल्पना	[यो. शा. १/४१]	४६
विकल्पवागुरा	[गु. क्रमा. ५३]	३३२	विरक्तस्य	[सां. सू. ४/२३]	२७८
विकारं खलु	[अभि. शा. ३/७]	२७	विवती अवि.	[द. वै. ९/१/२१]	२७०
विकारहेतौ सति	[कु. सं. १/५९]	९२	विवेकान्धो हि	[यो. वा. मु. १४/४१]	१३
विकारानुरूपः	[कु. मा. ५/१३]	२९	विवेकिनां विवेकस्य	[त्रि. श. पु. ३/१/९]	१६४
विक्रमकालाओ पन्नरसयपण्हत्ती		१५८	विशिष्टविधेः	[सा. प्र. वृ. ५७]	६७
विक्षिप्तं चल	[यो. शा. १२/३]	३२४	विशिष्टविवेक	[आचा. पृ. १ वृ.]	४

		पृष्ठ			पृष्ठ
विशिष्य मुक्तिः	[सुगमा. ३/१३]	८३	वेद्यसंवेद्यपदतः	[यो. दृ. स. ७१]	८६
विशुद्धं सदनु	[ध. बि. ४/२१]	१२०	वेयावच्चेणं	[उत्त. २९/४४]	१३१
विशुद्धञ्च दे	[उपमि. ८/७२८]	२८९	वेलंबगाइसु	[पु. मा. २२६]	१२
विशुद्धभावनासारं		३२०	वेसकरणं पमाणं न	[व्य. भा. २/३०९]	८
विषं गरोऽननु	[यो. बि. १५५]	१५	वेसाधीवरजूया	[क. को. पृ. ६७/६]	१४०
विषकण्टक	[अ. प्र. ९/२]	१२३	वेसो वि अप्यमाणो	[उप. मा. २१]	११
विषमैरङ्गुलै	[आ. दि. पृ. १४५]	१७३	वैज्ञानिकसम्बन्ध	[त. चि. चूडा. १०]	६०
विषयकषाय	[अ. सा. २०/२२]	३२४	वैदलं	[स. स्म. वृ.]	३०२
विषयतृडप	[ल. वि. ४७]	२४६	वैषयिकपदार्थेषु	[अ. गी. २४]	३०७
विषयप्रतिभासं	[अ. प्र. ९/१]	१२३	व्यक्तं निरं	[द्वा. द्वा. २/१]	३५३
विषयैः किं परि	[अ. सार. ८/२]	१०	व्यवस्थातो	[वै. सू.]	३६५
विषाण्यमृततां	[यो. वा. नि. प्र. ६७/२८]	३११	व्याधि वल्मी		१३९
विष्कलः करणा	[ज्ञाना. ४२/७३]	३५३	व्युत्थानसंस्कार	[त. वै. ३/१०-२८८]	२३३
विसं तु पीयं	[उत्त. २०/४४]	१२	व्रजित्वा वामदिग्भागं		१४५
विसयपडिहास	[उप. प. ३७३]	१२३	व्रतस्था लिङ्गिनः	[यो. बि. १२२]	१२८
विसयप्पगरिसभावे	[पञ्चा. ९/४३]	१७६	व्रतेन दीक्षा	[य. वे. १/९०/२]	२८१
विसिट्ठवन्न	[श्रा. दि. कृ. ३२]	२१५	शक्त्यग्र	[द्वा. द्वा. २९/११]	२६९
विसुद्धभावो	[पं. क. भा. १७२२]	१५६	शक्नोतीहैव	[भ. गी. ५/२३]	३१०
विहिणा गुरु	[उप. प. २७]	२७०	शक्रावतारे	[भु. सु. च.]	१८९
विहितेऽविहिते वा	[द्वा. द्वा. १८/१९]	३२६	शक्रेणापत्रि		३१४
विहिदाणम्मि जिणाणं	[पं. व. ७९६]	१२०	शङ्करो वा	[यो. प्र. २४]	१०३
विहिपूया साहेइ	[सं. प्र. ७८]	२१३	शंखादि शुचि	[यो. शा. आं. ३/३३/११]	९९
विहियाणुट्ठाण	[स्त. प. ३४]	१५७	शतशः सूत्रधारा	[श. ती. प्र. ९०]	१४६
विहियाणुट्ठाणा	[पञ्चा. २/४०]	२५६	शत्रुञ्जये कोटि		१७४
विहिसारं चिय	[ध. र. ९१]	१२१	शनैःशनैरुप	[भ. गी. ६/२५]	३४२
वीतरागं स्मरन्	[ज्ञाना. ४०/१]	५८	शब्दज्ञानानु	[यो. सू. १/९]	३६६
वीतरागहृदि ध्यायन्	[पा. च. ६/७१९]	५८	शब्दार्थज्ञान	[पा. यो. सू. १/४२]	६०
वीतरागभय	[भ. गी. २/५६]	३२९	शमो दमः		१२८
वीतरागमतो ध्यायन्	[यो. सा. १/४२]	५८	शयनासननिक्षेपा	[यो. शा. १/४४]	४६
वीतरागा हि सर्वज्ञा मिथ्या न		२४	शय्यासनस्थो		३१०
वीतरागे श्रुते	[सु. च.]	१७	शरीरस्य भवेत्	[वा. रा. अ. कां. ५०/१९]	३१९
वीयरागेषु दित्रं	[ध. प. २४/२३]	१४९	शरेण्यो वरे	[जि. स. ना. ९]	३४०
वीतरागोऽनृतं वाक्यं	[अ. उप. १/१३]	२४	शल्य्यादिरहितभूमौ	[ध. सं. ५९]	१३९
वीतरागोऽप्ययं	[त. अनु. ८/८०]	३३९	शान्तः तथाविधे	[यो. स. वृ. १८६]	३२९
वीतरागोऽस्ति सर्वज्ञः		२३	शान्तवैरेभ	[यो. शा. ९/६]	३३८
वृक्षान् छित्त्वा	[पं. त. ३/१०७]	१०२	शारीरं मानसं	[मूला. १६९६/१५१६/१३]	१०९
वृद्धाद्यर्थ	[अ. प्र. ५/३]	३०२	शाश्वतमनन्त	[प्र. र. २६८]	३४९
वृद्धौ मातापितरौ साध्वी		१२८	शासनसामर्थ्येन	[प्र. र. १८८]	५५
वेदाहमेतं	[शु. य. ३१/१८]	३५१	शासनात् त्राण	[ज्ञानसार २४/३]	५५
वेद्यं संवेद्यते	[यो. दृ. स. ७३]	७१			

		पृष्ठ			पृष्ठ
शास्त्रं न शास्ति	[म. भा. स. भा. ७५/७]	२४६	श्रद्धा तुष्टिः	[का. प्रे. ६३१ वृ.]	१२९
शास्त्रप्रधाना	[चा. सू. ४६९]	१९७	श्रद्धा निजो	[ल. वि. ८२]	२१३
शास्त्रयोगस्त्वह	[यो. दृ. स. ४]	१२६	श्रद्धा भक्तिरलोलत्वं		१२९
शास्त्रसज्जन	[महो. २९५]	३१४	श्रद्धालेशान्	[यो. बि. ४३]	३३०
शास्त्रातिदेशः	[शब्दकौ.]	१३०	श्रममविचिन्त्यात्मगतं	[तत्त्वा. का. ३०]	३०
शास्त्राभावे	[चा. सू. ४७०]	१९७	श्रयते सुवर्ण	[यो. शा. १२/११]	२९२
शास्त्रे पुरस्कृते	[ज्ञा. सा. २४/४]	५६	श्रावकधर्मः	[ल. वि. ५०]	२८२
शास्त्रे भक्ति	[यो. बि. २३०]	१४०	श्रावकाः केचित्	[बृ. क. भा. १७९२ वृ.]	१८९
शास्त्रैकदेशसम्बद्धं	[परा. पु.]	३	श्रीमच्छासन	[उ. त. २/५]	१४९
शिरो मुण्डितं तुण्डं	[मृ. क. ८/३]	११	श्रीमज्जैनगृहे	[उप. त. २/५]	१४९
शिल्पिनं पूजयेत्	[शि. र. १३/७९]	१४६	श्रीवर्धमान !	[च. स्तो. २४]	२१४
शिल्पिनो मनः	[म. शा. ३]	१६७	श्रुतज्ञानात्	[वै. क. ल. ९/१०५०]	२६५
शिल्पी नः	[म. शा. ३]	१७०	श्रुताभावेऽपि	[यो. स. ५४]	९४, २५२
शीतस्पर्शोष्णकाले		१३९	श्रुत्वा स्पृष्ट्वा	[महो. ४/३२]	२३३
शीतोष्णकालयो	[ध. र. क. ६८]	२२५	श्रेयान् द्रव्य	[भ. गी. ४/३३]	२२८
शुक्लवित्तेन यो	[स्कं. पु. मा. ४/६]	२१२	श्लिष्टं स्थिर	[यो. शा. १२/४]	३२४
शुचिप्रदेशे	[आचारो २/२४]	१३९	सर्वहितावहा	[गु. त. वि. १/३९]	२६६
शुचिर्वाप्यशुचि	[यो. चू. ८८]	१७३	स एव ग्रह	[ल. वि. पं. ८६]	२७१
शुचीनां श्रीमतां	[भ. गी. ६/४१]	३११	स एवं पण्णे	[पं. सू. ४/६]	२८७
शुद्धदेशना हि क्षुद्रसत्त्व	[ल. वि.]	२७	स चासौ प्रभव	[षो. ३/२ यशोभद्र. टी.]	६६
शुद्धप्रेम	[प्रे. गी. २४२]	३५०	स तु दीर्घकाल	[पा. यो. सू. १/१४]	६०
शुद्धसमाचारा हि साधवः	[यो. बि. वृ. ४२]	४७	स तु भवति दरिद्रो	[वै. श. ४९]	१२५
शुद्धा योगा रे	[शां. सु. ७/७]	७०	स धर्मदेशनायोग्यो	[ध. सं. १८]	२६
शुद्धा हि बुद्धिः	[वि. शा. भं.]	९५	संख्यायाः	[पाणि. ५/१/५८]	२
शुद्धागमैर्यथा	[अ. प्र. ३/२]	२०७	संघयणरूव	[बृ. क. भा. ११९८]	३३९
शुद्धात्मा	[प्रे. गी. ५३]	३५१	संजोगसिद्धी	[वि. भा. ११६५]	३७३
शुद्धो निस्त	[जि. स. १५]	३५३	संज्ञादिपरिहारेण	[यो. शा. १/४२]	४६
शुभः प्रागशुभः पश्चात्	[श. सा. १/४२]	१४४	संज्ञायते	[स्था. वृ.]	१२४
शुभाशुभफलं	[म. स्मृ. १२/३]	३६८	संतपि बज्ज	[स्त. प. १९९]	१२०
शुभैकाल	[यो. बि. ३६२]	२८८	संतगुणणासणा	[नि. भा. ५४२९]	१७
शुश्रूषति विनीतः	[द्वा. द्वा. २९/२२]	२५५	संतस्स सरूवेणं	[पं. व. १०७३]	२०
शून्यं वक्तुं न	[धर्मा.]	३५८	संतासंत जीवे	[पं. व. १०७२]	२०
शृङ्गारवीरौ बीभत्सं		२१४	संथार-सेज्जासणमित्त		४०
शृणुते सर्व	[वि. पु. १/५८]	२६८	संन्यासो निर्मलं ज्ञानं	[र. गी. ८/५]	१२
शैली दारुमयी लौही		१९१	संपइ दुसमसमए दीसइ थोवो		१०९
शौचमाभ्यन्तरं	[द. स्मृ.]	२८६	संपुण्णेहिं	[उप. प. ८६०]	२५९
शौचं नाम	[शा. उप. १/१]	२८६	संपुन्नचंदवयणो	[उप. प. ८९]	३३७
शौचमिन्द्रिय	[मै. उप. २/२]	२८६	संलग्गमाण	[वि. वि. ८/१०]	२२०
शौचे यत्नः	[ना. पु. १/२७/८]	२८६	संवत्सरं कृताभ्यासो	[यो. शा. १२/१४]	५०
शौर्यं तेजो		१२८	संवरियासवदारा	[आ. नि. १४६५]	३३२

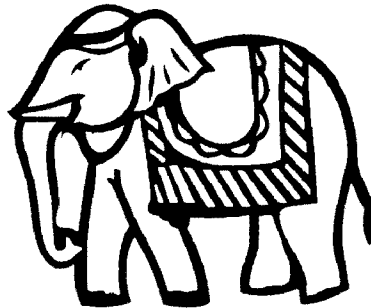
		पृष्ठ			पृष्ठ
संविग्गभाविआणं	[बृ. क. भा. १६०७]	३७	सत् पिंडेसणाओ	[नि. चू. ५२४१]	४१
संविग्गो गीय	[पु. मा. २०]	३७४	सत्तरसभेयभिण्णा	[सं. प्र. ४६]	२११
संविग्गः संवृतो	[ज्ञाना. २८/२१]	३३२	सत्तीए संघपूआ	[स्त. प. २५]	१९८
संविग्गः संवृतो	[ज्ञाना. २८/२१]	३३१	सत्तेसु ताव	[यो. श. ७९]	११०
संवेगभाविअ	[पु. मा. १२०]	२८२	सत्त्वेषु मैत्री गुणिषु प्रमोदं		११०
संवेगेण अणुत्तरं	[उक्त. २९/१०]	२१४	सत्त्ववृत्ति	[यो. दृ. स. १७५]	२३९
संवेदनीं च	[प्र. र. १८३]	२५	सत्यं ज्ञान	[तै. आ. २/१]	२०३
संसट्ठमसंस	[प्र. सारे. ७३९]	३०१	सत्यं ज्ञानं	[तैत्ति. ३/१/१]	३४४
संसारगिम्ह	[पु. मा. ९८]	८५	सत्यं ब्रह्म तपो		२०३
संसारदुक्ख	[बृ. क. भा. ११३५]	२७	सत्यमेक	[वा. रामा. १४/७]	२०३
संसारदोष	[ना. प. ६/२४]	२७८	सत्यमेव	[श. प. ब्रा. २/१/४/१०]	३५१
संसारमूल	[भ. प. प्र. ५९]	८५	सत्यमेव	[श. बा. २/१/४/१०]	२०३
संसारसागरमिणं	[उप. मा. ५२१]	१३	सत्यां चास्यां	[ल. वि. ४७]	२५३
संसारादस्य	[यो. बि. ३४१]	३०३	सत्याञ्चास्यां	[ल. वि. ४७]	३७१
संसाराम्बोधिबेडा	[उप. सा. ४०]	२०८	सत्येनोत्प	[म. भा. शां. १७/१०१]	२४२
संसारिषु हि देवेषु	[यो. दृ. स. १९१]	१९४	सदनुष्ठानं हि	[पं. सू. वृ. ४/२]	२४१
संस्कृते तुलिते	[शि. र. १२२/२०७]	१८६	सदसदविसेसणाओ	[वि. आ. भा.]	२४६
सइ अपमत्तया	[पं. व. १०७२]	२०	सदसेण धवलवत्थेण	[प्र. समु.]	१९०
सइ भुज्जइत्ति भोगो		१६९	सदातन सदाशिव	[सि. स. ना. २]	३५३
सइ सव्वत्थाभावे	[स्त. प. १३९]	२२४	सदावगाह्य	[लि. पु. ८/३५]	२८६
सकलं निष्कलं	[ऋ. मं. स्तो. १९]	३५३	सदाशयेनानुगतं	[द्वा. द्वा. २/२३]	५०
सकामाः सरामाः समानाः		१९४	सदाशिवः	[यो. दृ. स. १३०]	३५३
सखासनवृत्ति	[मं. ब्रा. १/१]	३३२	सदाशिवः परं ब्रह्म	[यो. दृ. स. १३०]	१०४
सङ्गत्यागःकषा	[त. अनु. ३/१]	३३२	सदाशिवाय	[श. स्त. ६]	३५३
सचित्तदव्वमुज्झण	[ल. चै. भा. २०]	२१०	सद्दुज्जु	[आ. नि. ७८९]	२४१
सचित्ताणं दव्वाणं	[व्या. प्र. २/५/१०९]	२१०	सद्धा परम	[उत्तरा. ३/९]	२७२
सच्चप्पभावओ	[सं. प्र. ५/५६]	२२७	सद्भिः कल्याण	[यो. स. वृ. २१९]	२००
सच्चित्तं जमचित्तं	[पं. व. ७४३]	४१	सन्तापनादि	[यो. बि. १३३]	४०
सच्चिदानन्दरूपं	[रुद्रह. २६]	३४३	सन्तोषो गुरुशुश्रूषा		१०३
सच्चेष्टितमपि	[यो. बि. १४८]	१७	सन्नाणचरण	[व्य. भा.]	१९१
सज्झाएण	[उप. मा.]	२९०	सन्मृत्तिकाऽमलशिलातल	[उप. त. र. पृ. १३६]	१७६
सज्झाएणं	[उक्त. २०/२९]	२९९	सप्तदशं	[श्रा. दि. कृ. २२४]	१५२
सज्झायज्झाणनिर	[नि. चू. भा. ३. पृ. २४५]	२९०	समं काय	[भ. गी. ६/१३]	३३३
सज्झायज्झाणसं	[उक्त. १८/४]	२९०	समए तिविहा	[नि. चू. भाग-३/पृ. ५०५]	२९०
सज्झायतव	[द. वै. नि. ३६६]	२९०	समणं संजयं दंतं	[ओ. नि. भा. ८६]	१४४
सज्झायार्इसंतो	[पं. व. ९०२]	३१४	समणीयं पि	[उप. प. २८]	२६
सततं वासितं	[ध. सं.]	११०	समणोवासगा	[व्या. प्र. १७/२]	५४
सतां ह्यलंध्या	[त्रि. श. २/३/९३]	४९	समत्वं	[म. भा. शां. २६/२८]	३००
सति हि देवद्रव्ये	[सं. स. ६६ वृ.]	१५१	समभावो सामा	[पञ्चा. ११/५]	३०२
सत्कर्तव्यो	[प्रे. गी. ५१२]	३२०	समयभणिण्ण विहिणा	[पु. मा. २६]	२४७

		पृष्ठ			पृष्ठ
समयम्भि दब्ब	[पंचा. ६/१०]	८२	सर्वज्ञ-सिद्ध-देवा		१०५
समयावलिमुत्ताओ		१७४	सर्वज्ञः सर्वदेवेशः	[मं. स्तो. ५]	२१४
समसुखदुःखः	[भ. गी. १४/२३]	२८८	सर्वज्ञो जितरागा	[यो. शा. २/४]	३४०
समाधिनिष्ठा	[यो. दृ. स. १७८]	२३९	सर्वज्ञो भगवान्	[ध्या. दी. १६६]	६०
समाने भव्यत्वा	[पं. सू. ५/३ वृत्ति]	३६२	सर्वज्ञो भगवान्	[यो. शा. ९/१२]	१८५
समापत्तिः ध्यानतः	[यो. दृ. स. ६४ वृ.]	५९	सर्वज्ञोक्तेन		५२
समापत्तिरिह	[अ. सा. १५/५९]	६०	सर्वत्र सर्वसामा	[यो. बि. ४३५]	१२६
समिओ नियमा गुत्तो	[नि. पी. ३७]	४६	सर्वत्राज्ञापुर्	[द्वा. द्वा. २/१३]	२६१
समिती पयाररूवा	[नि. पी. ३८]	४६	सर्वत्राद्वेषिण	[यो. स. २११]	३१२
समोऽहं सर्व	[भ. गी. ९/२९]	३३८	सर्वत्रैव हिता	[द्वा. द्वा. २/१५]	२६६
समोदैर्भूजल	[प. च. १५९]	२२०	सर्वत्रोचिता	[यो. श. वृ. २२]	३००
सम्मं विआ	[श्रा. दि. कृ. ९४]	३७४	सर्वथा योग्यता	[यो. बि. २७६]	३६२
सम्मं विआरिअब्बं	[पं. व. ८६५]	३७४	सर्वदर्शन भेदेषु	[अ. गी. ६३]	३७१
सम्मं विआरिअब्बं	[पं. व. ८६५]	२६२	सर्वदर्शनधर्मेषु	[अ. गी. ६६]	३७१
सम्मत्तं सुद्ध	[ष. शा. २२]	३२	सर्वधर्मान्	[या. स्मृ. ११/१]	३४४
सम्मत्तदंसी	[आचा. ६/३/२]	८७	सर्वनयात्मके	[उप. रह. ४२ वृ.]	३६
सम्मत्तसुद्धकरणी	[सं. प्र. ४१]	२११	सर्वनयोक्तत	[अ. गी. ११७]	१०२
सम्मत्तसुद्धकरणी	[सं. प्र.]	२२६	सर्वप्रवादमूलं	[उ. प. वृ. ६९४]	१०४
सम्मदिद्विजीवो	[उक्त. नि. १६३]	२४८	सर्वविघ्नहरो	[यो. त. १/६४]	१७२
सम्मदिद्वी जीवो	[श्रा. प्रति. ३६]	८६	सर्वविद्याधिगमे	[ह. प्र.]	२५६
सम्मदिद्वी नियमा	[क. प्र. उप. २४]	२४८	सर्वशरीरेषु	[मं. ब्रा. १/१]	२८९
सम्मदिद्वीण	[सं. प्र. ५४]	२२०	सर्वसत्त्वे दया	[तत्त्वामृत २६३]	१०८
सम्मोहणं भावणं	[वृ. क. भा. १३२६]	२६	सर्वस्तरतु दुर्गाणि	[वि. क्र. ५/२५]	१०८
सम्यक्त्वज्ञान		६१	सर्वस्य धाता	[भ. गी. ८/९]	३५१
सम्यक्प्रयोग	[च. सं. १/१५/४]	३०	सर्वा वाग्	[शां. आ. ७/२३]	३५१
सम्यग् ज्ञेया	[सुगमा ५/७]	१२१	सर्वाङ्गावयव	[नि. क. पृष्ठ ११]	१६३
सम्यग्धेत्वादि	[यो. दृ. स. ६५]	७१	सर्वातिशययुक्त	[यो. शा. ९/७]	३३८
सम्यग्दर्शनसम्पन्नः	[म. स्मृ. ६/७४]	८७	सर्वातिशयसम्पूर्णं	[ध्या. स्त. २६]	३३८
सम्यग्दर्शनात्	[गी. भा. ४/३९]	८६	सर्वान् देवान्	[यो. बि. ११८]	२६७
सम्यग्लोचो	[द्वा. द्वा. २/२१]	४०	सर्वान् प्राणान्	[अ. शि. खो. २]	१७२
सयं पमज्जणे पुण्णं		२०९	सर्वासु मुनयो	[अ. सा. १६/३०]	३३२
सयमाणयेण	[सं. प्र. १८९]	२२१	सर्वे भवन्तु सुखिनः		१०८
सरणं गुरु	[यो. शा. ४८]	२९७	सर्वेषामेव दाना	[प. पु. ५/१८/४३८]	१२९
सरागसंजमेण	[स. क. ९/९४६]	२४१	सर्वेषु दाने		१२९
सरागोऽपि	[यो. शा. २/१४]	१९४	सर्वोपप्लव	[प्रबो. चि. ४५९]	३५३
सर्वं जिहं	[म. भा. शां. ७९/२१]	१४७	सर्वं च लक्खणोवेयं	[व्य. भा. ७/१८६]	१६१
सर्वजीवदया		२८६	सर्वं परत्थसाहगं	[यो. वि. ६]	७९
सर्वजीवानामेवा	[ध. बि. वृ. ७/३६]	१३	सर्वगुणाहिगविसया	[वि. वि. ८/३]	२१९
सर्वजीवाभयं	[ध. र. क. २२९]	१२९	सर्वजणव	[श्रा. ध. ११]	९५
सर्वजीवैः सह	[प्रे. गी. १५५]	१०९	सर्वजिआणं चिअ	[पं. व. १०३८]	१३

		पृष्ठ			पृष्ठ
सव्वत्थ अपडिबद्धा	[पंचा. ११/४२]	१४, ३०४	सारा पुण थुइथोत्ता	[पञ्चा. ४/२४]	२१७
सव्वत्थ उचियकरणं	[पु. मा. १११]	१०९	सालंबणझाणा	[सं. प्र. १२६]	३४२
सव्वत्थ एवं	[नि. भा. ४१९२ चू.]	१२१	सावओ क्रो वि	[बृ. क. भा. चू. १७९२]	१८९
सव्वत्थ पवत्तणं	[यो. श. ३४]	३०३	सावज्जजोग	[पु. मा. ११४]	२८२
सव्वत्थामेण तहि	[पं. क. भा. १५७२]	१००	सावज्जजोगपरिव	[उप. मा. ५१९]	३२३
सव्वपाण	[उत्त. सू. २८/१७]	१०८	सावज्जजोगविरई	[स. सा. अ. ९]	२८२
सव्वसुरा जइ	[आ. नि. ५६९]	३३९	सासणगरिहा लोए	[पञ्चा. ७/१२]	१३९
सव्वा वि य पव्वज्जा	[पञ्चा. १६/४८]	९४, २७७	सासयवुड्डी वि	[स्त. प. १६]	१४८
सव्वाण वि सुद्धीणं मणसुद्धी		२३६	सासयसुक्खो	[श्रा. प्र. ३८९]	३५७
सव्वासु वट्टमाणासु	[सं. प्र. ४०]	३३२	साहंति अ फुड	[उप. मा. ४७१]	३७
सव्विड्डीए सव्व	[औप. ३१]	२११	साहम्मियम्मि पत्ते नियगेहे		१०६
सव्वुसमणा मोहस्सेव	[क. प्र. उप. ३]	७०	साहारणो	[पो. श. ८१]	३०२
सव्वे जीवा वि		२५८	साहुणा सागरो इव	[द. वै. चू.]	९२
सव्वे पि उ उस्सगं	[पं. व. २००५]	४८	सिंहगिरिसुसीमाणं	[उप. मा. ९३]	५०
सव्वे वि य	[आ. नि. ११२]	२४४	सिंहासणे निसत्रो	[चै. महा. ८४]	३३७
सव्वेसि जीवियं पियं	[आचा. १/२/३]	२२२	सिंहासननिषण्ण	[यो. शा. ९/४]	३३८
सव्वेसु वि खे	[जीवा. ४८]	१८२	सिअ पूआउवगारो	[पं. व. १२७१]	२२२
सव्वोवयारजुत्ता	[चै. वं. म. २१२]	२११	सिक्खादुगंमि	[वि. वि. १२/५]	२५४
सव्वोवयारपूया	[सं. प्र. १८८]	२११	सिद्धत्थयदहि	[पञ्चा. ४/१५]	२०८२९
सह फलेन	[सूत्र. वृ. १/८/२२]	९	सिद्धयन्तरस्य	[यो. बि. २३३]	७८
सहजं तु मलं	[यो. बि. १६४]	३६१	सिद्धवेयावच्चेणं	[व्य सू.]	१३६
सहजानन्दता	[यो. सा. ३/१५]	३४१	सिद्धस्स	[वि वि. २०/६]	३५३
सहस्रं तु सम्मताद्रौ		१७४	सिद्धान्तो नाम	[च. सं. ३/८/३७]	४
सहिष्णोः प्रयोगे	[ध. बि. ३/९]	३९	सिद्धिस्तात्त्विक	[द्वा. द्वा. १०/१४]	७९
सा इह परिणय	[स्त. प. १५६]	१५७	सिद्धे नो चरिती	[व्या. प्र.]	१४
सा च पञ्चोपचारा	[द्वा. द्वा. ५/२२]	२०९	सिद्धे नो भव्वे		३५३
सा च संवेगकृत्	[ध. सं. १९]	३१	सिद्धयन्तरं न	[यो. बि. २३४]	७८
सांसिद्धिकमिदं	[यो. बि. २७५]	३६२	सिद्धयन्तराङ्ग सं.	[यो. बि. २३५]	७८
सातिचाराद	[द्रव्य. स. वृ. गा. ८]	३११	सियविप्पि अरुण	[वा. सा. १/५]	१३९
सात्त्विकी राजसी	[विचा.]	२२१	सीलधम्मं	[पु. मा.]	१०८
साधारणो धर्म	[का. प्र. सू. १५४/१०१]	१०	सीलेह मंखफलए	[बृ. क. भा. १८१०]	१००
साधुनिन्दया	[आचा. वृ. १/१/१३]	१७	सुअं मे आउस्संतेणं	[आचा. १/१/१]	४९
साधू चेइए वा.	[नि. भा. १४/३/४७२ चू.]	१५३	सुअधम्मस्स परिक्खा	[पं. व. १०६७]	४३
सानुबन्धसु	[ध. बि. ८/२४]	१२२	सुइणा य दव्व	[क. को. पृ. ९१/३]	२१२
सामाइयसंजए णं	[व्या. प्र. २५/७/१८]	४५	सुखं च दुःखञ्च	[महा. भा. उ. ३६/४७]	९२
सामान्यदेव	[यो. बि. वृ. ११९]	२६७	सुखं दुःखा	[भाग. ११/१९/४२]	३५७
सामान्योक्तो विधिः	[द. शु. प्र.]	२२	सुखचिन्ता	[द्वा. द्वा. १८/३]	३०५
साम्प्रतन्तु	[द्र. स. वृ. ति.]	१९१	सुखमात्य		३५८
सारं तदेव सारं नियुज्यते	[उ.त. २/११०]	१४९	सुखासनसमासीन	[यो. शा. ४/१३५]	३३२
सारङ्गी सिंह	[ज्ञाना. २४/२६]	७८	सुखासिकाभिर्विधिधा	[श. ती. प्र. ८९]	१४६

		पृष्ठ			पृष्ठ
सुखितेषु	[त. वै. पृ. १८]	३०८	से जहा नामए	[पं. सू. ४/४]	२९२
सुखितेषु मैत्री	[यो. सा. सं. २/२७]	११०	से न दीहे	[आचा. १७१/२]	३५१
सुखीर्ष्या दुः	[द्वा. द्वा. १८/७]	३०८	से न सदे	[पं. सू. ५/२]	३५२
सुज्झइ जई	[उप. मा. ५१३]	३२३	से भयवं तहारूवं.	[म. नि.]	१५१
सुट्टुयं	[ध. प्र. ९८]	२४७	से वंता कोहं	[आचा. १/३/४/१२२]	६९
सुत्तथो खलु पढमो	[व्या. प्र. श. २५]	३	से संजते वि	[प्र. व्या. २/५/९]	२९२
सुत्तभणिणण विहिणा	[श्रा. प्र. ३५०]	१५८	से सुद्धसुते	[सू. कृ. १/१४/२७]	३१
सुत्ते अत्थे अ तथा	[ध. र. ५२]	५४	सेतिका-शर्करो	[श. सा. ११/२३]	१४४
सुत्तेण	[पं. व. १७०९]	२५६	सेयंबरो य आसंबरो	[सं. स. ३]	१०४
सुदढप्पयत्त	[वि. आ. भा. ३०७१]	५८	सेयवत्थ	[श्रा. दि. कृ. ४]	२१२
सुदाक्षिण्यं	[यो. बि. १२६ वृ.]	९३	सेवंतो वि ण सेवइ	[स. सा. १७९]	८७
सुद्धं सुसाहुधम्मं	[उप. मा. ५१५]	१८	सेवाधर्मः	[नी. श. ५८]	१३०
सुद्धस्स वि. गहियस्स	[स्त. प. ११]	१४५	सेहाण मंद	[श्रा. दि. कृ. १५३]	१५२
सुन्दरतामात्र	[द्वा. द्वा. २८/८]	२३६	सो तावसासमाओ	[स्त. ६]	१४०
सुपभाए समणोवासगस्स		२०८	सो पुण इह	[पञ्चा. ४/५]	२०८
सुपसत्थवास	[क. को. ७८/२]	१६७	सोऽ यं समरसीभाव	[तत्त्वानु. १३७]	५९
सुप्तां सगीतनृत्यै	[बृ. सं. ६०/१५]	१९८	सोऽ यं समरसीभाव	[यो. शा. १०/४]	६०
सुरगणसुह	[प्र. ज्ञा. २/५४/१६३]	३५२	सोऽ हं चिन्मा	[त्रि. उप. ३१]	२८९
सुरासुरनराणं	[स. सा. अ. ७]	३५२	सोऽं नाऊण	[पञ्चा. ८/३]	१६२
सुलक्षणेऽपि भूभागे	[क. क. १९]	१३९	सोक्खं सव्वो	[क. को. ९१/१२]	१५८
सुवर्ण-रूप्य	[आचारो ६/१२]	१७६	सोच्चा जाणइ कल्लाणं	[द. वै. ४/११]	३०
सुविदितयोगै	[अ. सा. २०/३]	३४१	सोलस उग्गम	[पि. नि. ६६९]	४१
सुविवेइअपएसे	[उप. मा. ३०१]	४६	सोवन्नवट्टिकुज्जा		१९०
सुस्थानं पुनः	[श्रा. वि. ६/१२]	१३९	सोहम्मीसाणेसु	[जीवा. ३/२/२२]	१२
सुस्सूस धम्म	[श्रा. ध. वि. ६९]	२५२	स्तुत्या अपि भगवन्तः		२२५
सुस्सूस	[पंचा. ३/५]	२५२	स्तोकान् गुणान्	[ध. बि. ३/१८]	११४, २८२
सुस्सूस धम्मरा	[यो. श. १४]	२५५	स्त्रीपशुक्लीब	[अ. सा. १६/२६]	३३१
सुस्सूस धम्मरागो	[पञ्चा. १/४]	२१९	स्थातव्यं निज्जे	[अ. गी. ८६]	३३१
सुस्सूस-धम्मराओ	[वि. वि. १०/४]	२५२	स्थान-कालक्रमो	[यो. बि. ३९८]	२१६
सुस्सूसइ	[आ. नि. २२]	३७२	स्थाप्यते हेतु		२६
सुस्सूसा पढमं	[क. को. १०९/२]	२५२	स्थितस्यैव स	[द्वा. द्वा. १८/१४]	३२१
सुस्सूसासंजुत्तो	[वि. वि. ७/३]	२५२	स्थित्यर्थं मनसः	[ग. पु. १/२२७/३३]	३७०
सुहं जोगं पडुच्च	[व्या. प्र.]	२२७	स्थिरम	[अ. सा. १६/१]	२८९
सुहुमो असेसविसओ	[पं. व. १०६८]	२०	स्थिरमध्य	[आ. पु. २१/९]	२८८
सूक्ष्मबुद्ध्या सदा	[अ. प्र. २१/१]	१९	स्थिरयोगस्य तु	[अ. सा. १६/२७]	३३२
सूक्ष्मभा	[ध. बि. ८/२०]	१२२	स्थिरसंहनन	[त. सू. ९/२७]	२८९
सूत्रधारः शास्त्र	[शि. स्मृ. २९]	१३६	स्थिरसुखमासनं	[यो. सू. २/४६]	३३२
सूत्रधारसूत्रासने	[वे. वा. प्र.]	१६२	स्थिरसुखमासनमि	[सां. सू. ६/२४]	३३२
से उट्टिएसु	[आचा. १/६/५/१९२]	३१	स्थूलात् सूक्ष्मं	[यो. शा. १०/५]	३४२
से किं तं स	[व्या. प्र. २५/७/८०२]	२९८	स्थैर्यं स्थिर	[यो. बि. ५२ वृ.]	९२

		पृष्ठ			पृष्ठ
स्नात्र-विलेपन	पू. प्र. १८	२११	स्वाध्यायप्रवचना	तै. उप. १/११/१	२९०
स्नात्रैश्च	आचारो. २/३५	२११	स्वाध्याययोगस	वि. पु. ६/६/२	२९०
स्नानं मौनो	या. व. प्रा. ३१३	१०२	स्वाध्यायादि	यो. सू. २/४४	२९९
स्नानं विलेपनं	दे. च. ८९	२१६	स्वाध्यायाद्	त. अनु. ३/७	२९०
स्नानमुद्वर्तनाभ्यङ्ग		२२६	स्वाध्यायाद्योग	वि. पु. ६/६/२	३०१
स्मृष्टं	आचारो. २/३३	२०७	स्वाध्याये नित्य	म. स्मृ. ३/७५	२९०
स्पृहाविमुक्तो	अ. तत्त्वा. ६/१०	२९०	स्वान्वयपरि	श्रा. ध. वि. ७ वृ.	१२८
स्फटिको बहुरूपः	यो. प्र. ३५	१०३	स्वाशयश्च	द्वा. द्वा. ५/८	१४७
स्याज्जङ्घ	यो. शा. ४/१२५	३३२	स्वे स्वे कर्म	भ. गी. १८/४५	३७३
स्यात् मतावेश	वै. क. ल. ९/१०५०	२६६	हयं नाणं	वि. भा. ११५९	३७३
स्याद्वादेन वस्तु	प्र. श. वृ. २१	३१	हरिरुण य परदव्वं		२०८
स्वतन्त्रनीति	यो. बि. २५२	११४	हस्तमात्रं खनित्वा		१३९
स्वदेहं मनाक्	द्वा. द्वा. २८/१५	४५	हस्तात्	आचारो. २/३२	२०७
स्वधर्मे स्थिरता	महा. भा. व. ३१९६	९२	हस्तात् प्रस्खलितं	पू. प्र. १२	२०७
स्वपरोपकारकरण	अ. प्र. ७/१ वृ.	२२९	हिसिज्ज न	उप. प. ८६५	२६२
स्वप्राप्तधर्म	यो. वि. १ वृ.	८१	हिअ-मिअ	द. वै. नि. ३३३	२९८
स्वयं ज्योतिः		३५६	हियाहारा	पिं. नि. ६४८	७७
स्वयंज्योति	अ. ना. स. २/४	३५०	हीनगुणाद्वेषा	यो. बि. वृ. १	७४
स्वयमसदाचारम	ध. बि. वृ. २/२१	३७	हेऊदाहरणासंभवे	ध्या. श. ४८	२४
स्वरूपं वीतरागत्वं	यो. सा. १/३९	१९४	हेतु-कर्तृ-करण	सि. हे. २/२/४४	८०, १९३
स्वर्गस्तस्य	उप. सा. ४२	२०८	हेमादिना विशेष	द्वा. द्वा. ५/१५	१७३
स्वर्गे यान्ति यदि त्वया		१०२	होति अकाल	उ. प. ४३१	११७
स्वर्णोपवीत	श. ती. प्र. २/१५६	१४७	होइ दढं अणुराओ	श्रा. प्र. ५	९४
स्वल्पकालमपि	ल. वि. पृ. ११६	३२०	हृदि स्थिते च	ध. बि. ६/४८	५७
स्ववित्तस्थे	द्वा. द्वा. ५/१४	१७१	ह्रीस्तथा	ना. परि. ४/१२	३०४
स्वस्वदर्शनरागेण	यो. सा. २/३५	३६९	ॐ नमो भगवते	श. स्त. ६	३५३
स्वाद्वम्ल	च. सं. १/६६	२९			

परिशिष्ट - ७

योगदीपिकायां कल्याणकन्दल्यां च स्पष्टीकृताः पदार्थविशेषाः

	पृष्ठ		पृष्ठ		पृष्ठ
अकरणनियमः	१०२	अर्हदध्यानम्	३३७	ओघसंज्ञा	१२४
अकामपापप्रवृत्तिः	८६/८७	अवसरापेक्षिवधकः	५	औचित्यं	११/१२७/१७५/२७३
अकालप्रयोगः	११७	अविनीतः	२६९	औत्सुक्यं	७५
अक्षयनीविः	१५१	अव्यत्याग्नेडितं	२१५	औदार्यं	९०
अखेदोपायः	३२०	अखलनं	२१५	कञ्चुकत्यागः	१०
अङ्गत्वम्	२८३	अहिंसा	५२	करणसप्ततिः	५०
अज्ञानम्	२४६	आक्षेपणी कथा	२५	करुणा	१०८/११०/३०६
अतिदेशः	१३०	आगमः	१९/२०	कर्म (अदृष्ट)	३६०/३६७
अतिपरिणतः	२६	आगमपरिणतिः	१२२	कर्मकाय अवस्था	३३७
अतिशयः	३३६	आगमवादः	२३/३१	कषपरीक्षा	२०
अद्वेषः	३७१	आगमसंमोहः	१०३	कषायमूढः	१०७
अध्यात्मं	१२६	आज्ञायोगः	२९७/८	कायपातः	८६
अध्यारोपः	११९	आत्मदूषणं	१९४	कायोत्सर्गः	४२/३३२
अनतिसन्धानं	१४७	आत्मनानात्वम्	३६४/३६५	कारणसमवायस्थापनम्	११७
अनाभोगद्रव्यस्तवः	१३०	आत्मपरिणतिज्ञानं	१२३	कालक्रमः	३११
अनित्यदेशना	३७	आधाकर्म	४१	कालस्वरूपम्	११८
अनिश्राकृतचैत्यं	१५२	आनन्दयोगः	२०३	कालौचित्यं	१६२
अनुबन्धः	२१९	आसङ्गः	३२८	काष्ठपरमाणुः	१४४
अन्तरायहेतुः	१५८	इष्टदेवार्चनं	१३०	काष्ठानयनविधिः	१४३
अन्यमुत्	३२६	ईर्यासमितिः	४३	कुलयोगी	३१२
अपरतत्त्वम्	३३७-८-९	ईश्वरपूजनम्	२०९	कुशलधर्मः	१०२
अपरिणतः	२६	उत्थानम्	३२२	कुशलाशयः	१४१
अपवादः	२२	उत्सर्गः	२२	कुशलाशयवृद्धिः	१४८
अपुनर्बन्धकः	८५/११४/१२७	उत्सर्गापवादतुल्यता	१००	कुशीलः	२८
अभिगमः	२०९	उदात्तः	३२९	कूटस्थः	२१
अभिग्रहः	४१	उद्वेगः	३२१	कूपोदाहरणम्	१००/२२३
अभिव्याप्तिः	२९८	उन्मनीभावः	२९०/३४१	कृच्छ्रतपः	४०
अभ्यासः	३००/३११	उपधिः	४०	कृतकृत्यता	३४१
अभ्युच्चयः	११६	उपेक्षाभावना	१०९/११०/३०७	क्रमिकशुद्धिः	३२४
अमिलितं	२१५	ऐदम्पर्यशुद्धिः	२४	क्रियाकारणता	८२
अर्थसमाजसिद्धः	३६४	ऐदम्पर्यार्थः	२६२	क्रियानयः	३७३
अर्हद्रूपम्	३३९	ओंकारः	१७२	क्रियावञ्चकयोगः	२००

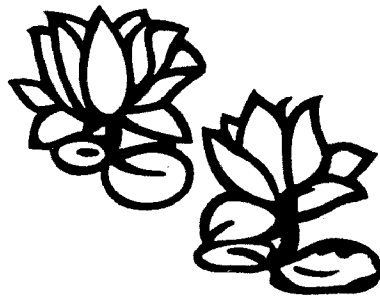

	पृष्ठ		पृष्ठ		पृष्ठ
क्रीडनकं	१६९	जिनगृहाधिकारी	१३७	दारुदोषः	१४४
क्रोधः	१०६	जिनध्यानं	५८/६०/६१/३३७	दीक्षा	२७७
क्षमा	२४२	जिनबिम्बं	१६१	दीक्षाविधिः	२८१
क्षमातिचारः	२४४	जिनभवनं	१३६	दृष्टिसंमोहाश्रवः	१०५
क्षेपः	३२२	जिनाज्ञा	५२	दृष्टिसम्मोहः	९९
खेदः	३१९/३२०	जिनालयफलं	१३६/१४४/१४९/१५०	देवतासन्निधानं	१८३/१९४
गन्धः	२०७	जिनालयभूमिः	१३९	देवसंमोहः	१०३
गम्भीरदेशना	३६	जीर्णोद्धारः	१५३	देशनायोग्यः	२६/३८
गम्यागम्यविवेकः	९८	ज्ञानक्रियासमुच्चयः	३७३	देशनाविधिः	३६
गाम्भीर्यं	९२	ज्ञाननयः	३७२	देशविरतिपरिणामः	१५८
गुडजिहिकान्यायः	१७७	ज्ञानयोगः	२०३	दौहदः	१६९
गुणदोषबलाबलम्	३२४	ज्योतिःस्फुरणम्	३४३/३४८/३५०	द्रव्यशब्दार्थः	१७६
गुणातीतः	३५७	तत्त्वकाय अवस्था	३३७	द्रव्यसम्यक्त्वम्	७
गुरुः	२५/४९/९०/२४९	तत्त्वसंवेदनज्ञानं	१२३	धनसारः	१५०
गुरुपारतन्त्र्यं	५०	तत्स्थिता	५९	धर्मः	१४/१०८/१७७/२१३/३०५
गुरुपूजनं	१३१	तथाभव्यत्वम्	३६२	धर्मकाय अवस्था	३३७
गुरुभक्तिः	२५५	तदञ्जनता	५९	धर्मदेशकः	२७/३१/६२
गोत्रयोगी	३१२	तपः	४०/२८६	धर्मध्यानभेदः	२९१
गौणफलम्	१७८	तरकाण्डं	१५४	धर्मनिमित्तं	१५५
ग्रन्थिः	११	तात्त्विकधर्मः	१३३	धर्मलक्षणं	६५/६६/६७
ग्राह्यदोषः	१३३	तामसी पूजा	२२१	धर्मस्थानं	७३
चरणसप्ततिः	५०	तारकनिरीक्षणम्	३४२	धर्मार्थिता	३५/३९
चान्द्रायणतपः	४०	तीर्थकृत्वलाभः	३४०	धर्मरुचिः	१०५
चारित्रं	१४	तीर्थङ्करदेशना	३१	धीरः	९२
चारिसञ्जीवनीदृष्टान्तः	२६७	तृष्णा	९८	धैर्यं	९२
चित्तचातुर्विध्यम्	३२४/३४१	तेजोलेश्या	२८७	ध्यानकालः	३३१
चित्तपञ्चविधत्वम्	३४१	त्याज्यगुणः	१३३	ध्यानक्रमः	२९०
चित्तपातः	८६	त्रिकालपूजा	२०७/२०८	ध्यानफलम्	२९०
चिन्ताज्ञानम्	२६०	दलं	१४२	ध्यानम्	५८/२८८
चैत्यवास्युपदेशः	१५०	दाक्षिण्यं	९२/९३	ध्यानयोगः	२०२
छेदपरीक्षा	२०	दानगुणः	१२८	ध्यानविधिः	३३१/३३२
जनप्रियत्वं	९५	दानदूषणं	१२९	ध्यानसामग्री	३३२
जनप्रियत्वलाभः	९६	दानभूषणं	१२९	ध्यानस्थानम्	३३१
जातिव्यापारः	१२८	दानमाहात्म्यं	१२९	ध्यानाधिकारी	२९०
जिज्ञासा	३७१	दानविधिः	१२९	ध्यानासनम्	३३२

	पृष्ठ		पृष्ठ		पृष्ठ
ध्येयप्रकाशः	३४१	पुद्गलपरावर्तः	११६	बालता	३७
नालप्रतिबद्धः	३०५	पूजाद्वैविध्यं	१४९	बिम्बकारणविधिः	१६२
नित्यदेशना	३७	पूजाधिकारिता	२२७	बिम्बपञ्चकं	१६२
निरनुबन्धी दोषः	१२१/१५५	पूजापुष्पविचारः	२०७	बिम्बमानं	१७३
निरपेक्षवृत्तिः	३१८	पूजाप्रकारः	२०९/२१०/२११	बिम्बलक्षणं	१६८/१६९
निरालम्बनयोगः	३१७/३४५	पूजाफलं	२०८/२११	बिम्बाष्टकं	१९०
निर्गुणध्यानम्	३१८	पूजावद्यविचारः	२२९	बीजदाहः	११५
निर्मलबोधः	९४	पूजावस्त्रविचारः	२१२	बीजन्यासः	९६/३११
निर्वेदनी कथा	२५	पूजाविधिः	२१२	बीजाधानं	६१
निश्चयलक्षणं	६६	पूजौचित्यं	२३०	बृहत्तमत्वम्	३४४
निश्चयव्यवहारानुबोधः	१७४	पूज्यताप्रयोजकः	२२५	बोधः	३७१
निश्चयकृतचैत्यं	१५२	पोष्यवर्गः	१२८	बोधिनिमित्तं	१६१
निष्किञ्चनत्वम्	२८६	प्रकरणम्	३	बोधिलाभः	३२/१४१
निष्पन्नयोगी	३१२	प्रणवः	१७२	ब्रह्मचर्यम्	२८७
नैश्चयिकप्रतिष्ठा	१८४	प्रणिधानम्	७२/३२०	ब्रह्मतत्त्वम्	२०३/३४४/३५१
न्यायः	१२८	प्रतिकारः	२९	ब्रह्मविहारः	११०
पण्डितः	३/७/२४	प्रतिपत्तिः	३७२	ब्रह्मार्पणम्	३३३
पदस्थध्यानम्	३३८	प्रतिबन्धः	१२३	ब्राह्मणः	१०९
पदार्थः	२६२	प्रतिवस्तूपमा	१०	भगवत्प्रसादः	२२५
परतत्त्वं	३४३	प्रतिष्ठाकारकः	१८९	भगवत्साक्षात्कारः	५९
परतत्त्वदर्शनम्	३४४/३४८	प्रतिष्ठात्रैविध्यं	१८१	भगवन्माहात्म्यम्	५७
परमादरः	२५७	प्रतिष्ठाविधिः	१९८/१९९	भवान्तरनिर्णयः	४७
परमानन्दः	३५६	प्रतिष्ठोत्तरविधिः	२०४	भावनाज्ञानम्	२६१
परलोकः	२३	प्रत्ययत्रिकः	१४५	भावहिंसा	१५६
परिणतः	२६	प्रमार्जनम्	४२	भिक्षाटनम्	३०२/३३१
परिणामः	२१/३५९	प्रमोदः	१०९/३०६	भूमिशल्यं	१३९
परोपकारः	७/३२	प्रवचनमाता	४५/४६	भूमिशुद्धिः	१४०
पर्यङ्कबन्धः	३३२	प्रवृत्तचक्रयोगी	३१२	भोगोपभोगः	१६९
पात्रैषणा	३०१	प्रवृत्तिः	७४/३७२	भ्रमरकीटन्यायः	३४१
पापजुगुप्सा	९३	प्रव्रज्या	९३	भ्रान्तिः	३२५
पापसूदनतपः	४०	प्रातिभज्ञानम्	३४२	मण्डूकचूर्णन्यायः	३०४
पिण्डैषणा	४१/३०१	प्रातिहार्यम्	३३७	मध्यमबुद्धिः	३/६/१८
पीडापरिहारः	१४०	फलावञ्चकयोगः	२००/३४२	मन्त्रः	१७२
पुण्यावश्यकता	६९	बहुश्रुतः	३७४	मन्त्रयोगः	२०२
पुण्योपायः	१११	बालः	३/१३	मर्यादा	२९८

	पृष्ठ		पृष्ठ		पृष्ठ
मलः	६८	लक्षणव्युत्पत्तिः	६५	व्रतं	१०२
महत्त्वं	९०	लययोगः	२०३	शकुनः	१४४/१४५
महादानं	१२८	लोकपंक्तिः	९६	शरदृष्टान्तः	२६३
महानिर्जराकारणम्	२५४	लोकसंज्ञा	१२४	शल्योद्धारः	१३९
महापूजा	१३०	लोकोत्तरतत्त्वं	११४	शान्तरसः	३२९
महावाक्यार्थः	२६२	लोचः	३८	शासनमालिन्यं	१६
महाव्रतं	१०२	लौकिकानुष्ठानं	१३०	शास्त्रं	२४/५५
मिथ्याचारः	११	वचनोपयोगः	५६	शास्त्रयोगः	१२६
मिथ्याश्रवणम्	२४६	वस्तुस्वरूपम्	३०७	शास्त्रादरः	१४०
मीमांसा	३७१	वस्त्रैषणा	३०१	शिल्पिद्रव्यार्पणं	१६२
मुक्तिः	२१/७१/३५७	वाक्यार्थः	२६२	शिल्पिलक्षणं	१६२
मूलाधानम्	३११	विकल्पः	३६६	शिष्टाचारः	१९७
मृत्युघ्नतपः	४०	विक्षेपणी कथा	२५	शुक्लधर्मः	३०८
मैत्री	१०८/३०६	विघ्नजयः	७६/७७	शुक्लध्यानम्	२९१
मैत्र्यादिफलम्	३०८	विघ्नबलं	७७	शुक्लवित्तं	२१२
यज्ञहिंसा	१०१	विघ्नविभागः	७८	शुक्लाभोगः	३४१
यतना(जयणा)	१५६	विचारणा	३१४	शुक्लाहारः	३०२
यागः	१४९	विज्ञः	१०९	शुद्धदेशना	२७
योगः	३००	विधि-निषेधः	१४१/१५६	शुद्धपूजा	२०७
योगचिह्नम्	३१०	विधिः	१२०	शुद्धवासना	३०९
योगत्रिकः	३१४	विधिमीमांसा	१२१	शुद्धिर्त्रैविध्यम्	१७५
योगप्रयोगाधिकारी	३१२	विनयः	२५६/२९६/२९८/३१३	शुश्रूषा	९४/२५३
योगबीजशुद्धिः	१२५	विनयकारणम्	३१४	शोकसंज्ञा	१२५
योगभ्रष्टत्वम्	३११	विनियोगः	८१	शौचम्	२८६
योगहेतुः	३२३	विपरिणतान्वयः	१७७	श्रद्धा	२४/२१३
योगाधिकारः	२९९	विमुक्तिरसः	८३	श्रवणम्	३७१
योगाधिकारी	११६	विवेकः	४	श्रवणयोग्यः	२४८
योगिचित्तम्	३०९	विषयप्रतिभासज्ञानं	१२३	श्रवणविधिः	४७/४८/२४८
रसनवकं	२१४	वीतरागकरुणा	३०९	श्राद्धकर्तव्यः	१५८
रसेन्द्रवेधः	१९६	वेद्यसंवेद्यपदं	७१	श्रुतज्ञानम्	२५७/२५८
राजयोगः	२०३	वैज्ञानिकसम्बन्धः	६०	श्रेष्ठदानं	१२९
राजसी पूजा	२२१	व्यन्तराधिष्ठानं	१६१	संघः	१२१
रूपस्थध्यानम्	३३८/३४१	व्यवहारप्रतिष्ठा	१८५	संन्यासः	१२
रूपातीतध्यानम्	३१७/३३७/३३८	व्याख्या	२	संयमः	२८६
रोगः	३२७	व्याख्यानभूमिः	१५१	संविग्नपाक्षिकः	१८

	पृष्ठ		पृष्ठ		पृष्ठ
संवेगः	२१४	सर्वज्ञः	२३	सुसाधुस्वरूपम्	१४/२९२
संवेदनी कथा	२५	सर्वज्ञसिद्धिः	१२६	सूत्रोच्चारदोषः	२१५
सगुणध्यानम्	३१८	सर्वमङ्गला	२१८	सेवाधर्मः	१३१
सत्पुरुषः	९२/१६५	सर्वसिद्धिफला	२१८	स्तोत्रपाठविधिः	२१५
सत्यम्	२८६	सांवृतसत्त्वम्	३६१	स्तोत्रपूजा	२१३/२१४
सदनुष्ठानलक्षणं	१३०	सात्त्विकी पूजा	२२१	स्तोत्रपूजाफलं	२१६
सदन्धन्यायः	३९	साधुगुणः	३०३	स्नानविधिः	२२४
सदन्धन्यायः	२७९/३११	साधुनिन्दा	१७	स्पर्शः	२९१
सद्योगावञ्चकयोगः	२००	साधुवसतिः	१५३	स्पर्शफलम्	२९२
सप्तविधशुद्धिः	२०८	साध्वाचारः	४३	स्याद्वादः	३६४
समन्तभद्रा	२१८	साध्वाचारपालनहेतुः	३०२	स्वप्नः	३३०
समरसापत्तिः	५८/१९२/२१७/३५६	सामर्थ्ययोगः	३४५	स्वाध्यायः	२९८
समरसीभावः	६०	सामायिकम्	३०२	स्वाध्यायोद्यमः	२९९
समाधिः	६०/३० ९	सिंह-श्रोदाहरणं	८५	स्वाशयः	१४७
समाधियोगः	२०२	सिद्धिः	७८	हठयोगः	२०२
समापत्तिः	१८४/१९२	सुखम्	८४/३०९/३५७	हिंसा	५२
सम्यक्त्वलिङ्गम्	१०९/२५२	सुनयः	१५५		
सम्यग्दर्शनलाभः	२७२	सुवर्णघटन्यायः	८०		

પરિશિષ્ટ - ૮ ષોડશક સ્વાધ્યાયનું ઉત્તરપત્ર

- ષોડશક - ૧** [B] ૧-A, ૨-D, ૩-F, ૪-C, ૫-J, ૬-H, ૭-I, ૮-B, ૯-E, ૧૦-G
[C] (૧) મિથ્યાચાર, (૨) કાર્ય, કારણ, (૩) પંડિત, (૪) શ્રોતા, (૫) કુશીલતા, (૬) આગમ, (૭) સાંખ્ય, (૮) સ્નિગ્ધપદાર્થ, (૯) બોધિ, (૧૦) અતિપરિણામી.
- ષોડશક - ૨** [B] ૧-F, ૨-G, ૩-B, ૪-E, ૫-A, ૬-J, ૭-I, ૮-C, ૯-D, ૧૦-H
[C] (૧) પાપદેશના, (૨) સર્વજ્ઞદર્શન, (૩) આગમ, (૪) સાધુ, (૫) જિનવચન આરાધના, (૬) સર્વજ્ઞ, (૭) તાત્સ્થ્ય, તદંજનતા, (૮) મધ્યમ, (૯) ભગવાન, (૧૦) શાસ્ત્ર.
- ષોડશક - ૩** [B] ૧-J, ૨-I, ૩-H, ૪-E, ૫-G, ૬-L, ૭-A, ૮-B, ૯-D, ૧૦-F
[C] (૧) વિમુક્તિરસ, (૨) સિદ્ધિ, (૩) ૩, (૪) મન, (૫) કાર્ય-કારણ, (૬) પરિણામ, (૭) ચેષ્ટા, (૮) ઔત્સુક્ય, (૯) સમક્રિત, (૧૦) શુદ્ધિ-પુષ્ટિ.
- ષોડશક - ૪** [B] ૧-I, ૨-J, ૩-A, ૪-G, ૫-F, ૭-C, ૮-B, ૯-D, ૧૦-H.
[C] (૧) ૫, ૪, (૨) નિર્ભયતા, (૩) પાપોદ્વેગ, (૪) શુશ્રૂષા, (૫) પરિણામ, (૬) ખંજવાળ, (૭) ભૂત, (૮) દાક્ષિણ્ય, (૯) વિષયતૃષ્ણા, (૧૦) પ્રાથમિક.
- ષોડશક - ૫** [B] ૧-E, ૨-F, ૩-A, ૪-G, ૫-B, ૬-C, ૭-D, ૮-J, ૯-H, ૧૦-I.
[C] (૧) અધ્યારોપ, (૨) ગુરુપારતંત્ર્ય, (૩) ઘટતો, (૪) સર્વ, (૫) આત્મપરિણતિવાણું, (૬) પોષ્યવર્ગ, (૭) અવિધિસેવન, (૮) સંજ્ઞા, (૯) વિવેક, (૧૦) નિર્વિઘ્નતા.
- ષોડશક - ૬** [B] ૧-F, ૨-A, ૩-G, ૪-E, ૫-D, ૬-B, ૭-C, ૮-J, ૯-H, ૧૦-I.
[C] (૧) સમીપવર્તી લોકો, (૨) અયોગ્ય, (૩) અનધિકારી, (૪) વ્યાખ્યાન, (૫) શુભ અધ્યવસાય. (૬) ૩, (૭) દેવ, (૮) નથી, (૯) અન્યથાસિદ્ધ, (૧૦) જ્યાગા.
- ષોડશક - ૭** [B] ૧-I, ૨-G, ૩-F, ૪-J, ૫-H, ૬-C, ૭-B, ૮-E, ૯-A, ૧૦-D.
[C] (૧) આનુષંગિક, (૨) તુરત, (૩) ચિત્તકલેશ, (૪) નમઃ (૫) પરમાત્મા, શિલ્પી, (૬) વિપરિણત, (૭) વૈભવ, (૮) કારણ, (૯) ઉપભોગ, (૧૦) ભાવવિશુદ્ધિ.
- ષોડશક - ૮** [B] ૧-G, ૨-D, ૩-A, ૪-F, ૫-B, ૬-C, ૭-E, ૮-H, ૯-I, ૧૦-J.
[C] (૧) જિનપ્રતિમાનિમાર્ગ, ૧૦, (૨) ૩, (૩) અર્થાનુસારી (૪) ગૌણ, (૫) માતા-પિતા, (૬) ૩, (૭) વીતરાણ, (૮) ૨૧, (૯) મંત્ર, (૧૦) મમત્વ.
- ષોડશક - ૯** [B] ૧-E, ૨-H, ૩-A, ૪-I, ૫-C, ૬-D, ૭-F, ૮-G, ૯-B, ૧૦-J.
[C] (૧) ૧૧, (૨) દેશ, (૩) સંવેગ, (૪) સર્વસિદ્ધિફલા, (૫) ૧૧, (૬) કાયયોગ, (૭) પુણ્ય, (૮) સદનુષ્ઠાન, (૯) પરમ શ્રાવક, (૧૦) વચનયોગપ્રધાન.
- ષોડશક - ૧૦** [B] ૧-F, ૨-E, ૩-A, ૪-B, ૫-G, ૬-H, ૭-I, ૮-D, ૯-C, ૧૦-J.
[C] (૧) વચન, (૨) ધર્મ, (૩) ભાવના, (૪) વિષયતૃષ્ણા, (૫) પ્રથમ, (૬) વચન, (૭) થોડા, (૮) ચિંતાજ્ઞાનઘટક, (૯) રત્નત્રય, (૧૦) ભક્તિ.
- ષોડશક - ૧૧** [B] ૧-G, ૨-A, ૩-H, ૪-I, ૫-D, ૬-E, ૭-C, ૮-F, ૯-B, ૧૦-J.
[C] (૧) ૨, (૨) ૨, (૩) અહિતકારી, (૪) અન્વયમુખી, (૫) ગાઢ ક્ષદાગ્રહ, (૬) અપૂર્વકરણ, (૭) મતિવિભ્રમ, (૮) ભાવના, (૯) ચિંતા, (૧૦) જ્ઞાન.
- ષોડશક - ૧૨** [B] ૧-D, ૨-G, ૩-I, ૪-B, ૫-C, ૬-A, ૭-E, ૮-F, ૯-H, ૧૦-J.
[C] (૧) ૨, (૨) વિષાપહારિણી, (૩) ૧૮, (૪) ૨, (૫) સંયમ, (૬) સંવેગ, (૭) ૪, (૮) ૪, (૯) દોષની મંદતા, (૧૦) કાર્ય.

ષોડશક - ૧૩ [B] ૧-F, ૨-G, ૩-A, ૪-H, ૫-I, ૬-B, ૭-C, ૮-D, ૯-E, ૧૦-J

[C] (૧) ૫, (૨) મોહયુક્ત, (૩) ઈતર, (૪) સુખમાત્ર, (૫) કઙ્કણ, (૬) પરોપકારી, (૭) અલૌલ્ય, (૮) ગોત્ર, (૯) જ્ઞાન, (૧૦) ન હોય.

ષોડશક - ૧૪ [B] ૧-H, ૨-G, ૩-E, ૪-C, ૫-B, ૬-I, ૭-A, ૮-D, ૯-F, ૧૦-J.

[C] (૧) ૨, (૨) ૮, (૩) અન્યમુદ્, (૪) સિદ્ધ, (૫) ગૌતમસ્વામી, (૬) ખેદ, (૭) ઉત્થાન, (૮) ઉદ્વેગ, (૯) સાલંબન, (૧૦) ૭.

ષોડશક - ૧૫ [B] ૧-A, ૨-B, ૩-F, ૪-G, ૫-I, ૬-H, ૭-E, ૮-D, ૯-C, ૧૦-J

[C] (૧) ૨૧, (૨) ૨૩, (૩) ૪, (૪) અપર, ૫૨, (૫) ૭, (૬) ૨, (૭) પાપ, (૮) અપ્રતિષ્ઠિત, (૯) અપર, (૧૦) મતિ.

ષોડશક-૧૬ [B] ૧-F, ૨-I, ૩-A, ૪-C, ૫-H, ૬-B, ૭-E, ૮-G, ૯-D, ૧૦-J.

[C] (૧) વેદાંતી, (૨) જ્ઞાસા, (૩) ઉપદેશપદ, (૪) પ્રત્યક્ષ, (૫) અર્થસમાજસિદ્ધ, (૬) સહજમલ, (૭) સત્, (૮) બૌદ્ધ, (૯) સિદ્ધ, (૧૦) બૌદ્ધ.

પરિશિષ્ટ-૯ કલ્યાણકંદલિની અનુપ્રેક્ષાનું ઉત્તરપત્ર

ષોડશક-૧ -C - (૧-નાસ્તિક), (૨-અધ્યાહાર), (૩-અપરિણત), (૪-તૃતીય), (૫-સાધુનિંદા), (૬-મધ્યમ).

ષોડશક-૨ -C - (૧-નિશ્ચય), (૨-બાલ), (૩-૧૨), (૪-ચારિત્ર), (૫-સમિતિ-ગુપ્તિ), (૬-હૃદયસ્થ).

ષોડશક-૩ -C - (૧-ચિત્તવિચાર), (૨-અંધ-પંચુ), (૩-અન્યમુદ્), (૪-સ્થૈર્ય), (૫-નોઆગમ), (૬-સમક્રિતી).

ષોડશક-૪ -C - (૧-ધૈર્ય), (૨-ગંભીર), (૩-કામધેનુ), (૪-અપ્રમાદ), (૫-ધ્યાન), (૬-મંડલતંત્રવાદી).

ષોડશક-૫ -C - (૧-ભૂંડ), (૨-વિશુદ્ધ), (૩-અમૃત), (૪-અંતરાય), (૫-અનુકંપનીય), (૬-અભયદાન).

ષોડશક-૬ -C - (૧-શાસ્ત્રાર્થ), (૨-તુલ્ય), (૩-મૃત્યુદાયી), (૪-દેરાસર), (૫-ખરાબ), (૬-ભાવ).

ષોડશક-૭ -C - (૧-સાપ), (૨-દેવ), (૩-૩), (૪-દેવ), (૫-મહાવીર), (૬-પ્રતિમા-ભાવ).

ષોડશક-૮ -C - (૧-ગંગેશ), (૨-ઘણા હોય), (૩-૧૫), (૪-મૈત્રી વગેરે), (૫-રાજયોગ), (૬-અસંખ્ય કાળચક્ર).

ષોડશક-૯ -C - (૧-નીચગોત્ર), (૨-આજીવિકાછેદ), (૩-વજ્ર), (૪-૧૦૦), (૫-પ્રધાન), (૬-દેવપાલ).

ષોડશક-૧૦ -C - (૧-ઉત્પત્તિ), (૨-બૌદ્ધ), (૩-આજ્ઞાયોગ), (૪-૩), (૫-નિરુપક્રમ), (૬-ન હોય).

ષોડશક-૧૧ -C - (૧-અભિમાની), (૨-મિથ્યાજ્ઞાન), (૩-૫૨), (૪-સમક્રિત), (૫-શ્રદ્ધા), (૬-ઓચિત્ય).

ષોડશક-૧૨ -C - (૧-નામન્યાસ), (૨-ક્ષમાપ્રધાન), (૩-૫-૬), (૪-ઓસન્ના), (૫-સ્પર્શ), (૬-સિદ્ધરસ).

ષોડશક-૧૩ -C - (૧-નમનશીલ), (૨-૧૫), (૩-મૈત્રી આદિ), (૪-ધર્મકથા), (૫-મૃત્યુ), (૬-વિચારણા).

ષોડશક-૧૪ -C - (૧-યોગ), (૨-અનિર્વેદ), (૩-ઉત્સાહ), (૪-ત્રીજી), (૫-ઉદ્વેગ), (૬-ઉદ્વેગ).

ષોડશક-૧૫ -C - (૧-અનુભવ), (૨-દ્વિતીય), (૩-કેવલજ્ઞાન), (૪-પરતત્ત્વ), (૫-ભાવ), (૬-ન હોય).

ષોડશક-૧૬ -C - (૧-શરીરી), (૨-પડછાયા), (૩-તત્ત્વરુચિ), (૪-ભારવાહક ગધેડા), (૫-પાંખ), (૬-શુશ્રૂષા).

લેખક દ્વારા રચિત-સંપાદિત અનુવાદિત સાહિત્ય સૂચિ

ન્યાયાલોક	(સંસ્કૃત + ગુજરાતી)	રૂ. ૧૭૦-૦૦
ભાષા રહસ્ય	(સંસ્કૃત + હિન્દી)	રૂ. ૧૬૦-૦૦
સ્યાદ્વાદ રહસ્ય (ભાગ-૧)	(સંસ્કૃત + હિન્દી)	રૂ. ૧૫૦-૦૦
સ્યાદ્વાદ રહસ્ય (ભાગ-૨)	(સંસ્કૃત + હિન્દી)	રૂ. ૧૪૫-૦૦
સ્યાદ્વાદ રહસ્ય (ભાગ-૩)	(સંસ્કૃત + હિન્દી)	રૂ. ૧૪૦-૦૦
વાદમાલા	(સંસ્કૃત + હિન્દી)	રૂ. ૧૨૦-૦૦
ષોડશક (ભાગ-૧)	(સંસ્કૃત + ગુજરાતી)	રૂ. ૧૦૦-૦૦
ષોડશક (ભાગ-૨)	(સંસ્કૃત + ગુજરાતી)	રૂ. ૧૦૦-૦૦
અધ્યાત્મઉપનિષત્ (ભાગ-૧)	(સંસ્કૃત + ગુજરાતી)	રૂ. ૯૦-૦૦
અધ્યાત્મઉપનિષત્ (ભાગ-૨)	(સંસ્કૃત + ગુજરાતી)	રૂ. ૧૦૦-૦૦
Fragrance of Sensation		અમૂલ્ય
દ્વિવર્ણ રત્નમાલિકા	(સંસ્કૃત + ગુજરાતી)	અમૂલ્ય
વાસના હારે, ઉપાસના જીતે	(ગુજરાતી)	અમૂલ્ય
બુદ્ધિ હારે, શ્રદ્ધા જીતે	(ગુજરાતી)	અમૂલ્ય
સાધના ચઢે કે ઉપાસના	(ગુજરાતી)	અમૂલ્ય
સંવેદનની સુવાસ	(પરમાત્મા ભક્તિ ગુજરાતી)	અમૂલ્ય
સંવેદનની ઝલક	(પરમાત્મા ભક્તિ ગુજરાતી)	અમૂલ્ય
સંવેદનની મસ્તી	(પરમાત્મા ભક્તિ ગુજરાતી)	અમૂલ્ય
સંવેદનની સરગમ	(પરમાત્મા ભક્તિ ગુજરાતી)	અમૂલ્ય
સંયમીના કાનમાં	(સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતો માટે)	અમૂલ્ય
સંયમીના દિલમાં	(સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતો માટે)	અમૂલ્ય
સંયમીના રોમરોમમાં	(સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતો માટે)	અમૂલ્ય
સંયમીના સંપનામાં	(સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતો માટે)	અમૂલ્ય
યશોવિજય છત્રીશી	(પ્રભુ સ્તુતિ)	અમૂલ્ય
દ્વાત્રિંશદ્ દ્વાત્રિંશિકા	(સંસ્કૃત + ગુજરાતી)	મુદ્રણાલયસ્થ

નોંધ : અધ્યયનશીલ પૂ. સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતોને તથા જ્ઞાનભંડારોને ભેટ રૂપે મળી શકશે.

--: પ્રાપ્તિ સ્થાન :-

દિવ્ય દર્શન ટ્રસ્ટ

૩૯, કલિકુંડ સોસાયટી, ઘોળકા, જિ. અમદાવાદ. પીન-૩૮૭૮૧૦